ἘΠΕΤΗΡΙΣ

ἙΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ἜΤΟΣ ΙΔ'

Ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἐν Παρισίοις
Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν.

ΑΘΗΝΑΙ 1938

ΤΥΠ. ΑΛΕΥΡΟΠΟΥΛΟΥ - ΑΓΗΣΙΛΑΟΥ 23

ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΚΟΥΚΟΥΖΕΛΗΣ, Ο ΜΑΪΣΤΩΡ, ΚΑΙ Ο ΧΡΟΝΟΣ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ ΑΥΤΟΥ

Ἡ παροῦσα περὶ τοῦ μαΐστορος τῶν μαϊστόρων μελέτη ἀποσκοπεῖ νὰ ἐπανορθώση ἱστορικὴν πλάνην ἀφορῶσαν τὸν χρόνον τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει ἀσφαλεστάτων πηγῶν, αἱ ὁποῖαι ὑπὸ τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τὸν βίον καὶ τὰ ἔργα τοῦ μεγάλου διδασκάλου τῆς ἱερᾶς τέχνης παρέμειναν μέχρι τοῦδε ἀνεξερεύνητοι, ἀρκεσθέντων εἰς τὰ πενιχρὰ καὶ ψευδῆ μυθεύματα τῆς περὶ τοῦ Κουκουζέλη φερομένης «Διηγήσεως».

Μῦθοι καὶ θρῦλοι ἁπλοϊκῶς ἐξυφασμένοι καὶ διὰ τῆς φαντασίας διατρεφόμενοι καὶ ὀγκούμενοι, διέπλασαν καὶ ἐχάλκευσαν εἰς τὰ μοναχικὰ κελλία τὴν εἰκόνα τοῦ Κουκουζέλη, οἵαν μετεβίβασεν εἰς ἡμᾶς ἡ κακότεχνος καὶ νοσηρὰ φαντασία τοῦ πλάσαντος τὴν «Διήγησιν».

Οὔτε σύγχρονος, οὔτε πιστὸς διερμηνεὺς τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει φερομένης εἰς τὰ στόματα τῶν μοναχῶν περὶ τοῦ Κουκουζέλη παραδόσεως ἐγένετο ὁ βιογραφήσας μυθολόγος τὸν γίγαντα τῆς τέχνης. Κάτω συρόμενος καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ἀτενίσῃ τὴν ὑψηλὴν προσωπικότητα τοῦ Κουκουζέλη, ἠρκέσθη εἰς μυθεύματα, τὰ ὁποῖα διέτρεφον αἱ ζωηραὶ περὶ τοῦ μαΐστορος ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἀναμνήσεις καὶ τὰ ἀσκητικὰ αὐτοῦ παλαίσματα. Ἡ φωνή του δὲν εἶχε σβεσθῆ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τόπου, τοῦ ὁποίου τὴν τραχύτητα ἐγλύκανε διὰ τῆς λύρας του, ἠκούετο εἰσέτι ὑπὸ τοὺς θόλους τῶν Μονῶν, καὶ τὸ ἀσκητήριον κατάνυκτον διὰ τῆς φωνῆς καὶ τῆς μελῳδίας του ἐδοξολόγει τὸν Κύριον. Ἡ μουσικὴ αὐτοῦ ῥητορεία, ἡ περὶ τὴν τέχνην δεινότης, ἡ ἀναστάτωσις, τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν εἰς τὸν μουσικὸν κόσμον, ἡ λαμπρότης καὶ γλυκύτης τῆς φωνῆς του, τῆς ὁποίας ἡ ἠχὼ ἠκούετο εἰς τὰς νύκτας τῆς Ἁγιορειτικῆς ζωῆς, ταῦτα καὶ μόνα παραλαβοῦσα ἡ φαντασία περιετύλιξεν εἰς μῦθον καὶ παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς «Διήγησιν» πτωχήν, ἁπλοϊκήν, ἄχρηστον εἰς τὸν ἱστορικόν, παχυλῶς σκοτεινήν, ὥστε νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ διασχίσωμεν τὸν πέπλον αὐτῆς καὶ ἀποκαλύψωμεν τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἀοριστία τῶν ἐν αὐτῇ ἐκτεθειμένων, αἱ φανταστικαὶ τιμαὶ ὧν ἠξιώθη ὁ Κουκουζέλης παρ' ἀνωνύμων βασιλέων, αἱ φιλοδωρίαι τῆς Θεοτόκου διὰ χρυσῶν νομισμάτων καθ' ὕπνους, ὅλα ταῦτα καὶ τὰ παρόμοια ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τὸν Κουκουζέλην ὡς μεμακρυσμένης ἐποχῆς πράγματα καὶ προσδιώρισαν τὴν

ἀκμὴν αὐτοῦ εἰς τὸν ΙΒ′ αἰῶνα, ἐπαναλαμβάνοντες καὶ τὰ μυθεύματα τῆς «Διηγήσεως».

Ἀπὸ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους, ἀφ' ὅτου ἐνεφανίσθη ὁ περὶ τοῦ Κουκουζέλη μῦθος καὶ διεδόθη εἰς πάσας τὰς Ἁγιορειτικὰς Μονάς, σῳζόμενος εἰς πλείστους κώδικας, οὐδεὶς τῶν ἡμετέρων προσέθηκεν ἢ ἀφῄρεσέ τι ἐκ τῶν περιᾳδομένων τούτων, οὐδὲ ἐπεχείρησε σοβαρῶς νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τὸν βίον τοῦ μοναδικοῦ τούτου μουσικοῦ φαινομένου, τὸ ὁποῖον τοσαύτην μεταβολὴν ἐπέφερεν εἰς τὴν ὡραίαν τέχνην καὶ ἐπλούτισεν αὐτὴν δι' ἐξόχων κλασσικῶν μελῳδιῶν. Οἱ λόγιοι Ἁγιορεῖται, καὶ πρὸ πάντων οἱ Λαυριῶται, οἱ ὁποῖοι καθῆκον εἶχον διὰ τῆς ἐρεύνης τῶν ἀρχείων αὐτῶν νὰ μεταδώσουν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους πᾶν ὅ,τι εἰς τὰ γραπτὰ μνήμεῖα τῆς Μονῆς των περὶ τοῦ συνασκητοῦ αὐτῶν μαΐστορος ἐσῴζετο, ἐσιώπησαν καὶ ἀφῆκαν νὰ ἐπιπλεύσῃ τὸ μύθευμα. Τοῦτο, καίτοι γνωστόν, οὐχ ἧττον θεωρῶ ἀπαραίτητον νὰ δημοσιεύσω ἐνταῦθα, τὸ μὲν ἵνα συγκεντρωθῇ ἐπὶ τὸ αὐτὸ πᾶν εἴτι γραπτὸν περιεσώθη περὶ τοῦ Κουκουζέλη πρὸς εὐκολίαν τῶν ἀσχοληθησομένων ἐν τῷ μέλλοντι, τὸ δὲ διότι ἡ εἰς τοὺς κώδικας φερομένη «Διήγησις» δὲν εἶναι ὁμοιόμορφος, ὡς μαρτυρεῖ ἡ παρηλλαγμένη ταύτης ἔκδοσις ἡ φερομένη εἰς δύο Λαυριωτικοὺς κώδικας, τὸν Ι 45 καὶ Ι 23, ἐξ ὧν καὶ παρελήφθη, οὕτως ἔχουσα :

Διήγησις εἰς τὸν βίον τοῦ μεγάλου μαΐστορος τῆς μουσικῆς τέχνης κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη.

Κῶδ. Ι 45 φ. 58
Λαύρας

Δεῦτε οἱ τῶν ἀγαθῶν ἔργων εὐήκοοι ἀκροαταὶ καὶ τῶν καλῶν κατορθωμάτων πανηγυρισταὶ καὶ δαιτυμόνες, δεῦτε, καὶ διηγήσομαι ὑμῖν τὴν πολιτείαν καὶ τὸν βίον τοῦ μουσικωτάτου καὶ μεγάλου μαΐστορος κυροῦ Ἰωάννου τοῦ ἐπίκλην Κουκουζέλη [1], ὃν ἤνεγκε (μὲν) ἡ μεγαλόπολις Δυρραχίου τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς. Ἀπορφανισθεὶς οὖν ἐκ πατρὸς ἔτι ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων, ἡ μήτηρ αὐτοῦ δέδωκεν αὐτὸν εἰς σχολεῖον τοῦ μανθάνειν τὰ ἱερὰ γράμματα· ἐνδιατρίβων δὲ ἐκεῖ μετὰ τῶν παίδων, ὡς ἔθος ἔνι αὐτοῖς, ἠρώτησαν αὐτόν ποτε λέγοντες· τί ἔφαγες σήμερον, Ἰωάννη; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς· κουκία καὶ ζέλια ἔτι τὴν ρωμαϊκὴν γλῶτταν οὐκ ἐπιστάμενος. διὰ τοῦτο καὶ οἱ παῖδες Κουκουζέλην αὐτὸν ἐπωνόμασαν. ἦν δὲ πάνυ καλλίφωνος καὶ ἕνεκεν τούτου ἐκάλουν αὐτὸν ἀγγελόφωνον.

[1] Ἐν τῷ Λαυριωτικῷ κώδ. Ι 23 ἡ ἀρχὴ τῆς διηγήσεως ἔχει οὕτως : «Δεῦτε πάντες οἱ λαοὶ τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἀρχόντων ἀκούσατε· δεῦτε καὶ διηγήσομαι ὑμῖν τὰ περὶ Ἰωάννου τοῦ ἐπίκλην Κουκουζέλη τὴν πολιτείαν καὶ τὴν βίωσιν αὐτοῦ, ὃν ἤνεγκε μέν . . . »

Ὅμως, ὡς ἔθος ἔνι τοῖς βασιλεῦσιν ἐκλέγεσθαι παῖδας εὐλάλους καὶ εὐφυεῖς καὶ καλλιφώνους, ἔλαβον καὶ τοῦτον καὶ δεδώκασιν εἰς σχολεῖον βασιλικὸν μανθάνειν καὶ ἐκπαιδεύεσθαι τὴν μουσικὴν τέχνην, ὡς καλλίφωνος· ὅτι ἄλλους μὲν εἶχον εἰς φιλοσοφίαν, ἑτέρους εἰς καλλιγραφίαν.

Οὗτος τοίνυν ἐκ φύσεως τυχὼν ὀξύνους καὶ εὐφυὴς προέκοπτε ταχέως τοῖς ἔμπροσθεν, ὥστε πάντας θαυμάζειν τὴν ἀγχίνοιαν αὐτοῦ· καὶ γὰρ ἐν ὀλίγῳ καιρῷ πάντας ὑπερέβη καὶ ὑπερήλασεν εἰς τὴν μουσικὴν τέχνην. ὅθεν καὶ ὁ βασιλεὺς ἠγάπα αὐτὸν κατὰ πολλὰ καὶ ἐτέρπετο εἰς τὴν προκοπὴν αὐτοῦ. Καὶ καιροῦ παρωχηκότος ὀλίγου ἐβούλετο γυναικὶ συζεῦξαι αὐτόν· ὁ δὲ πεσὼν εἰς τοὺς πόδας τοῦ βασιλέως ἔφη· «ἀντιβολῶ καὶ δέομαι τῆς βασιλείας σου ὅπως μοι παράσχῃς θέλημα τοῦ ἀπελθεῖν καὶ θεάσασθαι τὴν μητέρα μου, ἔπειτα τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα καὶ τοῦ βασιλέως γενέσθω»· καὶ ὁ βασιλεὺς ἐξαπέστειλεν αὐτὸν ἐντίμως.

Ὡς οὖν ἀφίκετο πλησίον τοῦ πατρικοῦ οἴκου τῶν γονέων αὐτοῦ, ἀκούει θρῆνον καὶ ὀλολυγμὸν τῆς μητρὸς αὐτοῦ δακρυρροούσης καὶ λεγούσης· «μόε δέτε μίλω Ἰωάννη γδέμησι» τουτέστιν, ὦ φίλτατέ μου καὶ ἠγαπημένε υἱὲ Ἰωάννη, ἆρα ποῦ διάγεις; ὁ δὲ εἰσελθὼν ἀθρόως ἐντὸς τοῦ οἴκου λέγει τῇ μητρὶ αὐτοῦ· «ἰδοὺ ἐγὼ πάρειμι, μῆτερ, μόνον μὴ λυποῦ»· ἡ δὲ ὡς εἶδεν αὐτὸν ἄφνω ἐξεπλάγη καὶ ἐνηγκαλίσατο καὶ περιπλακεῖσα αὐτὸν μόλις κατέπαυσε τὸν θρῆνον καὶ τὸν στεναγμὸν ἐπὶ ὥραν ἱκανήν. ἐγένετο δὲ χαρὰ καὶ ἀγαλλίασις εἰς πάντας τοὺς περιοικοῦντας ἐκεῖσε, καὶ συνευφρανθέντες καὶ ἀγαλλιώμενοι ἐν ἡμέραις ῥηταῖς καὶ ἐν λόγοις καὶ ἔργοις καταπραΰνας καὶ ἀναπαυσάμενος τὴν μητέρα αὐτοῦ ἀνεχώρησεν.

Ἡ μὲν μήτηρ αὐτοῦ ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῆς προσμείνασα ἕως τέλους, ὁ δὲ Κουκουζέλης ὑπέστρεψε πάλιν εἰς τὰ βασίλεια, ὃν ἰδὼν ὁ βασιλεὺς μεγάλως ἐχάρη καὶ ἀσμένως ἐδεξιώσατο. Ἀναπαυσάμενος δὲ ὁ Ἰωάννης ἐν ἡμέραις ἱκαναῖς καὶ ἡσυχάσας, ἀναλαβὼν τῆς μητρὸς αὐτοῦ τὸν θρῆνον καὶ ὀλολυγμὸν καὶ τὴν φωνὴν αὐτῆς συναρμόσας τὸν Πολυέλεον ἐντέχνως ἐποίησε καὶ ἐπωνόμασεν αὐτὸν *τῆς Βουλγάρας*.

Ὅμως μὴ φέρων τὴν πολλὴν δόξαν καὶ τὴν φαντασίαν τὴν βασιλικὴν ἐκείνην, ἐζήτει καιρὸν καὶ ἄδειαν τοῦ ἀναχωρῆσαι τοῖς βασιλείοις καὶ γενέσθαι μοναχός, ὃ καὶ Θεοῦ οἰκονομίᾳ ἐγένετο. ὁ γὰρ ἡγούμενος τῆς μεγίστης Λαύρας τοῦ ἁγιωνύμου Ὄρους τοῦ Ἄθω παρεγένετο εἰς τὴν Βασιλεύουσαν διά τινα χρείαν κατεπείγουσαν τὴν μονὴν καὶ ἐντυχὼν τῷ βασιλεῖ καὶ καλῶς διορθωσάμενος τὰ περὶ αὐτὸν ἀνέκαμψε ταχέως εἰς τὸ Ὄρος. Ὁ δὲ Κουκουζέλης ἰδὼν τὴν τοῦ ἡγουμένου εὐκοσμίαν[1] καὶ

[1] Ἐν τῷ κώδ. Ι 23 ἄλλως ἱστοροῦνται ταῦτα· «τοῦ ἡγουμένου εὐκοσμίαν εὗρεν ὡς ἤθελε· καὶ εὐθέως λαβὼν ἱμάτια οἰκτρὰ καὶ σβολώσας τὸ πρόσωπον αὐ-

ὡς εἰπεῖν ἀγγελικὴν πολιτείαν καὶ κατάστασιν πνευματικὴν οὐκ ἦν καθεκτὸς ἑαυτῷ, ἀλλὰ πάντα καταλιπών, δόξαν, φαντασίαν, τιμὴν βασιλικὴν καὶ αὐτὰ τὰ σηρικὰ ἱμάτια καὶ ῥάβδον ἐργατικὴν ἐπὶ χεῖρα λαβὼν εἴχετο τῆς ὁδοῦ καὶ καταλαβὼν τὸ Ἁγιώνυμον Ὄρος τοῦ Ἄθω παραγίνεται ἐν τῇ μεγίστῃ λαύρᾳ καὶ καθίσας, ὡς ἔθος, ἔξω τῆς θύρας ἠρευνᾶτο παρὰ τοῦ θυρωροῦ, τίνος χάριν ἐλήλυθε καὶ τί ζητῶν ἐν τῇ μονῇ παρεγένετο καὶ τίνα ἐπιστήμην ἐργάζεται. ὁ δὲ «τὸ μὲν ἐξαίρετον τῆς πρὸς ὑμᾶς ἀφίξεως μοναχὸς γενέσθαι ἐπιποθῶ, ἐπίσταμαι δὲ καλῶς τοῦ νέμειν καὶ τράγους». Ταῦτα ἀκούσας ὁ θυρωρὸς ἀνήγγειλε τῷ ἡγουμένῳ· ἀκούσας δὲ ὁ ἡγούμενος ὅτι ποιμὴν αἰγῶν ἐν τῇ μονῇ παρεγένετο λίαν ἐχάρη, ὅτι ἐστερημένοι τοιούτου ἀνδρὸς ἐτύγχανον τότε, καὶ κελεύει εἰσαχθῆναι τὸν Κουκούζέλην ἐντὸς τῆς μονῆς. Ὀλίγου δὲ καιροῦ παρῳχηκότος, ἐποίησεν αὐτὸν μικρόσχημον καὶ κατηχήσας καλῶς ἀπέστειλε τοῦ νέμειν τοὺς τράγους. Ὁ δὲ τῆς ποθουμένης ἐρημίας ἐπιτυχὼν ἔνεμεν ἐπιμελῶς τοὺς τράγους ἐν τῷ ὄρει.

Ὁ δὲ βασιλεύς, ἀναχωρήσαντος τοῦ Ἰωάννου καὶ μηδαμοῦ εὑρισκομένου, ἐν μεγάλῃ λύπῃ καὶ ἀδημονίᾳ ἐγένετο καὶ ἀποστείλας πανταχοῦ ἀνηρευνᾶτο τὰ περὶ τοῦ Κουκουζέλη τί ἄρα ἐγένετο.

Ὁ δὲ μιᾷ τῶν ἡμερῶν νέμων τοὺς τράγους ἔν τινι ἀκρωτηρίῳ καὶ ἔνθεν κἀκεῖθεν θεασάμενος καὶ μὴ εἰδὼς ποθὲν ἄνθρωπον ἤρξατο ψάλλειν τεχνηέντως ὕμνον κατανυκτικόν. ἀσκητὴς δέ τις ἔν τινι σπηλαίῳ πλησίον ἐκεῖ που οἰκῶν καὶ τὴν ὑμνῳδίαν ἐκείνην ἀκηκοώς, ἐθαύμασε καὶ καθ' ἑαυτὸν διηπόρει τί ἔνι ὁ ὕμνος ὁ ἀκουόμενος· ἐδόκει γὰρ ἀγγελικὴν μελῳδίαν ἀκούειν καὶ οὐκ ἀνθρώπου. Ἐξελθὼν δὲ ἠρέμα πως τοῦ σπηλαίου καὶ θεασάμενος, ὁρᾷ τὸν βοσκὸν ἱστάμενον καὶ ψάλλοντα, τοὺς δὲ τράγους μὴ νεμομένους, ἀλλὰ ἀκροωμένους καὶ ἀτενίζοντας πρὸς αὐτὸν ὥσπερ ἐκπληττομένους καὶ χαίροντας. Ταῦτα ὁ ἀσκητὴς θεασάμενος ἔγνω κατὰ νοῦν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Κουκουζέλης ὁ παρὰ τοῦ βασιλέως πανταχοῦ ἐρευνώμενος καὶ μὴ εὑρισκόμενος. δρομαῖος τοίνυν τῇ λαύρᾳ παραγίνεται καὶ τῷ καθηγουμένῳ ἐντυχὼν ἅπερ εἶδε λάθρᾳ πάντα ἀπήγγειλεν. ὁ δὲ τὸν βοσκὸν εὐθὺς ἐκαλέσατο καὶ πρὸς αὐτὸν ἔφησε· «σὺ εἶ Ἰωάννης ὁ Κουκουζέλης ὁ παρὰ τοῦ βασιλέως ζητούμενος; καὶ διατί τοσοῦτον καιρὸν τὰ κατὰ σοῦ μοι ἀπέκρυψας; διὸ εἰς Θεόν σε ἀνατίθημι ὅπως μοι εἴπῃς τὴν ἀλήθειαν». ὁ δὲ πεσὼν εἰς τοὺς πόδας τοῦ ἡγουμένου, ἐζήτει συγγνώμην μετὰ δακρύων λέγων· «ἐγώ εἰμι ὁ ἁμαρ-

τοῦ τοῦ μὴ γνωσθῆναι καὶ ῥάβδον ἐργατικὴν ἐπὶ χεῖρας λαβὼν ἠκολούθει κατ' ὄπισθεν μακρόθεν τῷ ἡγουμένῳ χαίρων ἕως ὅτου εἰς τὸ ἅγιον Ὄρος παρεγένετο καὶ εἰς τὴν Λαύραν εἰσήλθοσαν· καὶ ὁ μὲν ἡγούμενος ἐντὸς εἰσελήλυθεν, ὁ δὲ Ἰωάννης ὁ Κουκουζέλης ἔξω τῆς πόρτης ὡς ἰδιώτης ἐκαθέζετο καὶ παρὰ τοῦ θυρωροῦ ἠρωτᾶτο τί ἂν θέλῃ ἐλήλυθε καὶ τίνα ἐπιστήμην ἐργάζεται...»

τωλὸς καὶ ἀνάξιος δοῦλος τῆς ἁγιωσύνης σου, θειότατε δέσποτα· ὅμως δέομαι καὶ παρακαλῶ σε πολλὰ ἵνα με ἀφήσῃς εἰς τὸ ἔργον ὅ μοι ἐκέλευσας ἐξ ἀρχῆς τοῦ ποιμαίνειν τοὺς τράγους· θεασάμενος γὰρ ὅτι τοῦ κόσμου ἡ δόξα καὶ ἡ ἀνάπαυσις ζημίαν προξενοῦσι τῇ ψυχῇ καὶ πάντα σκιὰ καὶ καπνὸς καὶ εἰς οὐδὲν ὑπάρχουσι, καὶ διὰ τοῦτο τοῦ κόσμου ἀνεχώρησα». ὁ δὲ ἡγούμενος πρὸς αὐτόν· «ἐμοὶ μόνον ἄκουσον, τέκνον, κἀγώ σε ποιήσω ἐκ πάντων ἐλεύθερον». διὸ καὶ δέδωκεν αὐτῷ κελλίον ἐντὸς τῆς μονῆς καθέζεσθαι καὶ ἡσυχάζειν ἕως οὗ τὰ περὶ αὐτοῦ καλῶς οἰκονομήσει· ὃ καὶ πεποίηκεν.

Ἱκανοῦ καιροῦ παρῳχηκότος, πάλιν ἀπαίρει εἰς τὴν Βασιλεύουσαν ὁ ἡγούμενος καὶ τῷ βασιλεῖ προσαγορεύσας λέγει σὺν ἄλλοις ῥήμασι καὶ ταῦτα· «δέομαι καὶ ἐκλιπαρῶ τὸ κράτος τῆς ἐξουσίας σου, δέσποτα βασιλεῦ, ὅπως (μοι) παράσχῃς χάριν τινὰ [εἰς] ἄνθρωπον ἕνεκα ψυχικῆς σωτηρίας· καὶ εἰ ἐλύπησε καί τι τὴν σὴν βασιλείαν σύγγνωθι αὐτῷ». ὁ δὲ βασιλεὺς διαπορούμενος ἐπυνθάνετο τίς ὑπάρχει ὁ ζητούμενος τὴν ἐλευθερίαν; καὶ ὁ ἡγούμενος· «εἰ μὴ δώῃς μοι ἐγγράφως τὸ συμπαθές, οὐ λέξω σοι»· καὶ ἐκέλευσεν ὁ βασιλεὺς δοῦναι γράμμα χάριν ἐλευθερίας τοῦ ζητουμένου ἀνθρώπου. ὁ δὲ ἡγούμενος διηγήσατο πάντα καταλεπτῶς τὰ περὶ τοῦ Κουκουζέλη καὶ πῶς δι' αὐτὸν ζητεῖ καὶ ταύτην τὴν χάριν τοῦ διάγειν ὅποι καὶ βούλοιτο. Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν πολλὴν ταπείνωσιν τοῦ Κουκουζέλη, ἐθαύμασε καὶ πολλὰ τὸ ἐχάρη· ὅμως ἐμεταγνώμησεν ὅτι ἐγγράφως δέδωκε τῷ ἡγουμένῳ τὴν χάριν αὐτῷ· ἐβούλετο γὰρ ἔχειν ἀεὶ ἐν τοῖς βασιλείοις αὐτόν. ὁ δὲ ἡγούμενος λόγοις παρακλητικοῖς καταπραΰνας αὐτοῦ τὴν καρδίαν καὶ ἀσπασάμενος αὐτὸν εἴχετο τῆς ὁδοῦ καὶ καταλαβὼν τὸ ἁγιώνυμον Ὄρος καὶ ἐν τῇ μεγίστῃ λαύρᾳ γενόμενος, διηγεῖται πάντα τοῖς ἀδελφοῖς καὶ περὶ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Κουκουζέλη [1].

Ὁ δὲ Κουκουζέλης ἐλευθερωθεὶς ἀπὸ τὸν φόβον τοῦ βασιλέως καὶ ἀνενόχλητος γενόμενος ἐκ πάντων καὶ ἀνεπηρέαστος, ἀκαταπαύστως ἦν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὑμνῶν καὶ δοξολογῶν τὸν Θεόν. Μετὰ ταῦτα δὲ συγγνώμην λαβὼν παρὰ τοῦ καθηγουμένου, ἐποίησε μικρὸν κελλίον ἔξω τῆς μονῆς καὶ ἐκκλησίαν τῶν ἀρχαγγέλων τοῦ ἡσυχάζειν ῥηταῖς ἡμέραις ἐν αὐτῷ, ἤγουν Δευτέρᾳ καὶ Τρίτῃ καὶ ταῖς λοιπαῖς τῆς ἑβδομάδος ἡμέραις, ταῖς δέ γε Κυριακαῖς καὶ ταῖς Δεσποτικαῖς ἑορταῖς οὐ διέλειπεν ἐκ τοῦ δεξιοῦ χοροῦ τῆς μεγίστης ἐκκλησίας ψάλλων καὶ ὑμνῶν τὸν Θεὸν ἡμέρας καὶ νυκτός.

[1] Ἐν δὲ τῷ κώδ. Ι 23 οὕτω: «ὁ δὲ βασιλεὺς τριήρεις ἐφαρματώσας, ἅμα τῷ ἡγουμένῳ τῇ λαύρᾳ ἐπιφοιτᾷ καὶ τὸν Κουκουζέλην ἀσπάζεται. ἔνθα καὶ εὐωχηθέντες δαψιλῶς καὶ εὐφρανθέντες σὺν πάσῃ τῇ ἀδελφότητι ἀπ' ἀλλήλων διεχωρίσθησαν· ὁ μὲν βασιλεὺς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπελθών, ὁ δὲ Κουκουζέλης...»

Ποτὲ γὰρ τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ τεσσαρακοστῇ ἐν τῷ Σαββάτῳ τῆς Ἀκαθίστου ψάλλοντι τῷ ἀδελφῷ τὰ τῆς Θεοτόκου ἰδιόμελα καὶ τοὺς Κανόνας ἐπιμελῶς, ὡς ἔθος ἦν αὐτῷ, μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀγρυπνίας καὶ τῆς λοιπῆς ἀκολουθίας ἀπονυστάξας μικρὸν ὄρθιος, ἐφάνη αὐτῷ ἡ κυρία Θεοτόκος λέγουσα· «χαίροις Ἰωάννη» δεδωκυῖα ἀνὰ χεῖρας αὐτῷ χρυσοῦν νόμισμα εἰποῦσα· «ψάλλε μοι καὶ οὐ μή σε ἐγκαταλίπω». ἔξυπνος δὲ γενόμενος εὗρε τὸ χρυσοῦν νόμισμα ἐντὸς τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ. χαρᾶς δὲ ἀφάτου καὶ δακρύων πλησθεὶς ηὐχαρίστει καὶ ἐδοξολόγει τῇ Θεομήτορι. ἐκεῖνο γοῦν τὸ χρυσοῦν νόμισμα ἀπέθετο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὅπερ οὐκ ὀλίγα σημεῖα καὶ θαύματα ἐποίει πάντοτε. Ἔκτοτε οὖν οὐ διέλειπεν ἐκ τῆς στάσεως τοῦ δεξιοῦ χοροῦ τῆς ἐκκλησίας ψάλλων καὶ δοξολογῶν τὸν Θεόν. διὸ καὶ ὁ ποὺς αὐτοῦ σέσηπται καὶ ἰχὼρ πολὺς ἔρρεεν ἐξ αὐτοῦ, ἕως οὗ τρήσαντες (sic) τὸ μάρμαρον, ἐφ᾽ ᾧ ὁ ποὺς ἵστατο, ὅπως τὸ ἕλκος ἀφανὲς γίνεται καὶ μή τινα ἀηδίαν παρέξει τοῖς ἀδελφοῖς. ἀλλ᾽ ἡ Θεοτόκος ἰάσατο αὐτοῦ καὶ τὸν πόδα, ὥς ποτε Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ τὴν χεῖρα, εἰποῦσα αὐτῷ· «ἔσο ἀπὸ τοῦ νῦν ὑγιής». ὅθεν καὶ διαμείνας ἕως τέλους τῆς ζωῆς αὐτοῦ ὑγιὴς ηὐχαρίστει τῇ Θεομήτορι.

Καὶ οὕτω βιώσας καὶ ἀγωνισάμενος ἐν νηστείαις καὶ ἀγρυπνίαις καὶ ἐν πολλῇ ταπεινώσει καὶ εἰρηνικῇ καταστάσει, προεῖδε καὶ τὴν ἑαυτοῦ τελευτήν. καὶ συνταξάμενος τοῖς ἀδελφοῖς καὶ ἐπευξάμενος, παρήγγειλεν αὐτοῖς ἐνθάψαι αὐτὸν ἐν τῷ σηκῷ τῶν ἀρχαγγέλων ᾧ αὐτὸς ἀνοικοδόμησε.

Καὶ ταῦτα μὲν εἰπεῖν ὡς ἐν συντόμῳ οἱ ἀγῶνες καὶ τὰ κατορθώματα καὶ ἡ πολιτεία τοῦ μεγάλου μαΐστορος κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη, ὃν ἡ Θεοτόκος ἰάσατο αὐτοῦ τὸν πόδα καὶ χρυσοῦν νόμισμα ἐδωρήσατο διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν στοργὴν καὶ ἐπιμέλειαν, ἣν εἶχεν εἰς τὰς δοξολογίας καὶ ἀγρυπνίας τῶν θείων καὶ ἁγίων ἑορτῶν. ὅτι πᾶς ὕμνος καὶ δοξολογία διὰ Θεὸν γινόμενος πρὸς αὐτόν ἐστιν ἀναγόμενος καὶ ἐξ αὐτοῦ τὴν χάριν κομιεῖται ὁ ἀγωνιζόμενος [1], καὶ αὐτῷ πρέπει

[1] Ἐν τῷ κώδ. I 23 μετὰ τὴν λέξιν «ἀγωνιζόμενος» ἐπιφέρονται ταῦτα: εἰς ὑγείαν ψυχῆς καὶ σώματος τοῖς ὁλοψύχως αὐτὸν ὑμνοῦσι καὶ δοξολογοῦσι καὶ οὐ μόνον διὰ στόματος, ἀλλὰ καὶ ἐν σάλπιγγι ᾀσμάτων καὶ ἐν κυμβάλοις εὐήχοις ἀλαλαγμοῦ καὶ ἐν χορδαῖς καὶ ὀργάνοις, κατὰ τὸν θεῖον Δαυίδ, καὶ ταῦτα εὐπρόσδεκτα τῷ Θεῷ καὶ εἰς χαρὰν καὶ ἀγαλλίασιν ὅτι πολλήν. τὰ δὲ θυμελικῶς καὶ οὐχ ὡς πνευματικῶς γινόμενα βδελυκτά εἰσι τῷ Θεῷ καὶ ἀπρόσδεκτα, ὅτι ἐν γελοίῳ καὶ ἀκαθαρσίᾳ γίνονται, ἅπερ ὁ διάβολος ἀκούων τέρπεται καὶ οἱ ἅγιοι σὺν τοῖς ἀγγέλοις λυποῦνται καὶ μυσάττονται καὶ ἀποστρέφονται. ἀλλ᾽ ἡμεῖς οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ ὡς παρελάβομεν παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν καὶ θαυματουργῶν οὕτω κρατήσωμεν καὶ ποιήσωμεν ἵνα αὐτῶν εὐπροσδέκτων δεήσεων τύχωμεν σὺν αὐτοῖς τῶν ἐπηγγελμένων ἀγαθῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν».

πᾶσα δόξα τιμὴ καὶ προσκύνησις νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν.

Προφανῶς ἡ ἀνωτέρω μυθολογία περὶ τοῦ βίου τοῦ Κουκουζέλη εἶναι πλάσμα ἀτυχὲς καὶ κακόζηλον ἁπλοϊκοῦ μοναχοῦ ἀποπειραθέντος νὰ παραστήσῃ τὰ περὶ τὸν Κουκουζέλη ὅσον τὸ δυνατὸν περιφανέστατα κοσμικῶς. Περὶ τοῦ μεγάλου μαΐστορος ἐσῴζοντο ἐκ παραδόσεως ἐν τῇ Μεγίστῃ Λαύρᾳ, ἔνθα ἐμόνασε, ποικίλα ἀνέκδοτα περὶ τῆς γλυκύτητος τῆς φωνῆς καὶ τῆς τέχνης αὐτοῦ, περὶ τοῦ ἀσκητικοῦ καὶ ἐναρέτου αὐτοῦ βίου, περὶ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, θὰ ἦτο δὲ μέγα τὸ κέρδος ἂν ὁ βιογράφος αὐτοῦ ἐγνώριζεν εἰς ἡμᾶς πότε ἤκμασεν, πότε εἰσῆλθεν εἰς τὴν Λαύραν πρὸς ἄσκησιν, τίς ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς, ὁ τόσον ἐπιδειξάμενος ἐνδιαφέρον διὰ τὸν ἄσημον βοσκόν, τίς ὁ αὐτοκράτωρ ὁ κρατῶν αὐτὸν εἰς τὰ βασιλικὰ ἀνάκτορα, ὃς περίλυπος γενόμενος διὰ τὴν φυγὴν αὐτοῦ καὶ μαθὼν τὰ κατ᾽ αὐτὸν ἀπῆλθεν εἰς τὴν Λαύραν καὶ εὐωχήθη μετὰ τῶν μοναχῶν! ἐπὶ τῇ εὑρέσει αὐτοῦ, τίνες ἐμορφώθησαν ἐν τῇ σχολῇ αὐτοῦ, πότε ἀπέθανεν ἡ μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν περιφανεστέρα αὕτη μουσικὴ ἀξία, περὶ ὅλων τούτων οὐδὲ ὑπαινιγμὸν ἀφῆκεν ἱστορικοῦ τινος γεγονότος ἢ ὀνόματος ἵνα ἀπὸ τοῦ μύθου μεταφερθῶμεν εἰς τὴν πραγματικότητα. Τὰ πάντα ἀόριστα, σκοτεινά, μυθώδη, ἀνάξια προσοχῆς, τερπνὰ μὲν ἴσως ὡς μῦθος διὰ τοὺς ἁπλοῦς, ἄχρηστα δ᾽ ὅμως διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ὁ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα Ἀλβανὸς τὴν καταγωγὴν βιογράφος τοῦ Κουκουζέλη περιέσωσεν ἐν τῇ «Διηγήσει» αὐτοῦ ἀλβανιστὶ τὰς λέξεις τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῶν ἀπαραιτήτων στοιχείων ἐτήρησεν ἐξ ἀγνοίας σιγήν. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξερευνηθῶσιν ἐπισταμένως τὰ Ἁγιορειτικὰ ἀρχεῖα, νὰ μελετηθῶσι οἱ κώδικες οἱ περικλείοντες τὰ ἔργα τοῦ διασήμου μελῳδοῦ καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἐγκύρων πηγῶν νὰ ἐπισυναχθῇ τὸ ἀπαιτούμενον ὑλικὸν πρὸς σύνταξιν σοβαροῦ βιογραφικοῦ ὑπομνήματος καὶ ἀπαλλαγῶμεν τῆς δουλείας τῶν μύθων.

Αἱ περὶ τοῦ βίου τοῦ Κουκουζέλη γνώσεις ἡμῶν εἶναι πενιχραί, σχετιζόμεναι κυρίως μὲ τὸν ἀσκητικὸν αὐτοῦ βίον ἐν τῇ Μεγίστῃ Λαύρᾳ, ἐν ᾗ διασῴζονται πολύτιμα λείψανα τῆς ἐγκαταβιώσεως καὶ διαμονῆς αὐτοῦ. Τὸ παρὰ τὴν Λαύραν πλησίον τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων μέγα σπήλαιον, ἔνθα ἀσκούμενος ἐμελῴδει, τὸ Κάθισμα τῶν Ἀρχαγγέλων παρὰ τὴν Μονήν, τὸ φέρον μέχρι σήμερον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὁ ἐντὸς τῆς μεγάλης εἰσόδου τῆς Μονῆς ναὸς τῆς Θεοτόκου τῆς ἐπονομαζομένης Κουκουζελίσσης, ἐν ᾧ, κατὰ τὴν παράδοσιν, ψάλλων τὴν νύκτα τῆς Ἀκαθίστου Ἀκολουθίας καὶ μικρὸν ὑπνώσας εὗρε τὸ χρυσοῦν νόμισμα ἐν τῇ παλάμῃ αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Θεοτόκου φιλοδωρηθέν, αἱ εἰκόνες αὐτοῦ αἱ σῳζόμεναι εἰς τοὺς τοίχους τοῦ νάρθηκος καὶ τῆς Λιτῆς τῆς Μονῆς καὶ εἰς τὸ Κάθισμα τῶν Ἀρχαγγέλων, καὶ ἡ ἁγία αὐτοῦ κάρα ἡ σῳζομένη ἐν τῷ

Σκευοφυλακίῳ τῆς Μονῆς, ἄφωνοι ἀλλ' εὔγλωττοι μάρτυρες διαλαλοῦσι ταῦτα πάντα τὴν ὁσίαν αὐτοῦ ἐκεῖθεν διάβασιν. Πότε ἀνεφάνη ὁ πολύφωτος οὗτος ἀστὴρ εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς Λαύρας, πότε ἐσβέσθη ἡ λάμψις του, τὰ σῳζόμενα λείψανα σιωπῶσι.

Ἡ παράδοσις λέγει ὅτι ὁ Κουκουζέλης ἔψαλλεν εἰς τὸν δεξιὸν χορὸν τῆς Λαύρας, καὶ ταύτην ἐπιβεβαιοῖ ἡ πληθὺς τῶν μελῳδιῶν αὐτοῦ ἡ διαφυλαχθεῖσα ἀκεραία εἰς τὰς Ἁγιορειτικὰς μονὰς εἰς πολυαρίθμους κώδικας· ἐκ τῆς μελέτης δὲ τούτων ἀνακαλύπτομεν καὶ μαθητὰς τοῦ διδασκάλου, ἐξ οὗ βεβαιούμεθα ὅτι ἐδίδαξεν τὴν ἱερὰν τέχνην καὶ εἰς ἄλλους πολλαπλασιάσας τὸ τάλαντον, πρὸς τούτοις δὲ ἀνακαλύπτομεν καὶ ἀρχαιοτέρους μουσικοὺς Ἁγιορείτας, τῶν ὁποίων καλλωπίζει τὰ ἔργα, ὧν διασημότερος ἦν Βαρθολομαῖος ὁ Ἴμβριος, ὁ τῆς Λαύρας δομέστικος. Τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι ἡ μουσικὴ ἐκαλλιεργεῖτο μετὰ ζήλου πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κουκουζέλη ἐν Ἁγίῳ Ὄρει καὶ οὐδόλως ἀπίθανον ἐκεῖ νὰ ἐδιδάχθη ὁ Κουκουζέλης, παρὰ τὰ λεγόμενα τῆς «Διηγήσεως» ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξεπαιδεύθη μουσικῶς, ὡς ὑπότροφος τῆς βασιλείας.

Ἐκ τῶν σῳζομένων ἔργων αὐτοῦ οὐδὲν προδίδει σχέσιν τινὰ μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ μὲ τὸ παλάτιον, ἐν ᾧ δῆθεν ἔψαλλε κατὰ τὸν μυθολόγον βιογράφον αὐτοῦ. Ἂν μεταξὺ τῶν μελῳδημάτων αὐτοῦ σῴζεται χερουβικὸν παλατινὸν λεγόμενον, ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι ἔψαλλεν ἐν τῷ παλατίῳ· ὅπως δὲν δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἔψαλλεν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Πέρσου διότι εὕρηται μελῴδημα αὐτοῦ *Περσικὸν* καλούμενον ἢ *Ἐθνικόν*. Εἰς τὸ παλάτιον κατὰ τὰ ἐπίσημα γεύματα καὶ τὰς μεγάλας ἑορτὰς ἐψάλλοντο ὑπὸ τῶν ψαλτῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας τὰ ἐκλεκτότερα μέλη τῶν διασημοτέρων μουσικῶν, μεταξὺ δὲ τούτων καί τινα τοῦ Κουκουζέλη, ὡς τὸ σῳζόμενον εἰς τὸν Λαυριωτικὸν κώδικα Λ164 εἰς γεῦμα τοῦ βασιλέως «ὅπου γὰρ βασιλέως παρουσία καὶ ἡ τάξις παραγίνεται» καὶ ἄλλα τινὰ περὶ ὧν κατωτέρω ὁ λόγος. Ἡ φήμη αὐτοῦ ὡς μαΐστορος τῆς τέχνης, καὶ τὰ μέλη αὐτοῦ ἦσαν εὐρύτατα διαδεδομένα ἐν τῇ πρωτευούσῃ, ἔχομεν δὲ μαρτυρίας ἐκ τῶν κωδίκων ὅτι ὁ διάσημος λαμπαδάριος τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἰωάννης ὁ Κλαδᾶς καὶ ἄλλοι αὐτοῦ σύγχρονοι ἀπετείνοντο εἰς τὸν Κουκουζέλην ἐπιζητοῦντες τὴν μελοποίησιν τῶν στιχουργημάτων αὐτῶν. Ἡ τοιαύτη δὲ σχέσις καὶ ἐπικοινωνία τοῦ Κουκουζέλη κατὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς αὐτοῦ μετὰ προσώπων γνωστῶν καὶ ἀγνώστων παρέχει εἰς ἡμᾶς ἀσφαλεστάτην βάσιν νὰ ὁρίσωμεν κατὰ προσέγγισιν τὸν χρόνον τῆς ἀκμῆς τοῦ Κουκουζέλη, τὸν μέχρι τοῦδε ἄγνωστον.

Ἡ μέχρι σήμερον ἐπικρατοῦσα παρ' ἡμῖν γνώμη εἶναι ὅτι ὁ Κουκουζέλης ἤκμαζε κατὰ τὸν ΙΒʹ αἰῶνα· τοῦτο ἐγράφη καὶ ἐπανελήφθη κατὰ κόρον, καὶ ὁ ΙΒʹ αἰὼν ἐθεωρήθη ὡς νέα περίοδος ἀναγεννήσεως καὶ προαγωγῆς τῆς τέχνης, ἧς περιφανέστατος ἐκπρόσωπος ἐνεφανίσθη ὁ Κουκουζέλης. Τὴν κατάρριψιν δὲ τῶν τεθέντων ὁρίων καὶ τὴν μετακίνησιν αὐτῶν εἰς ἄλλην χρονικὴν περίοδον, ἀπὸ τοῦ ΙΒʹ δηλαδὴ αἰῶνος εἰς τὸν ΙΔʹ σκοπεῖ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἡ παροῦσα μελέτη, διὰ τῆς ὁποίας γίνεται ἀπόπειρα πρὸς ἐπιστημονικὴν ἔρευναν παντὸς ἀφορῶντος τὸν βίον καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ ἀθανάτου μαΐστορος.

Τὰς περὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τοῦ Κουκουζέλη μαρτυρίας, τάς τε ἐμμέσους καὶ ἀμέσους, ἔχομεν ἐκ τῶν πολυπληθῶν αὐτοῦ ἔργων, τὰ ὁποῖα παρέμειναν ἀνερεύνητα. Οἱ κώδικες οἱ περικλείοντες τὰ ἅπαντα οὕτως εἰπεῖν τοῦ μαΐστορος εἶναι προφανῶς οἱ τῆς Λαύρας, τινὲς μὲν σύγχρονοι τοῦ Κουκουζέλη, οἱ πλεῖστοι δὲ μεταγενέστεροι. Ἐκ τῶν Λαυριωτικῶν δὲ τούτων κωδίκων ἐσταχυολογήθη πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐποχὴν τοῦ διδασκάλου, εἴτε γεγονότα, εἴτε πρόσωπα. Τὰς ἐκ τῶν κωδίκων δὲ μαρτυρίας διακρίνομεν εἰς δύο, εἰς ἐμμέσους καὶ ἀμέσους.

Πρώτη ἔμμεσος ἀπόδειξις ὅτι ὁ Κουκουζέλης ἀκμάζει οὐχὶ τὸν ΙΒʹ αἰῶνα, ἀλλ' εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν, εἶναι ὅτι εἰς οὐδένα ἀρχαιότερον τοῦ ΙΔʹ αἰῶνος κώδικα ἀπαντῶσιν ἔργα αὐτοῦ ἢ ὑπαινιγμός τις οἷος δήποτε περὶ τῆς τέχνης ἢ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Οἱ ἀρχαῖοι Ἁγιορειτικοὶ μουσικοὶ κώδικες καὶ δὴ τῆς Λαύρας οἱ περικλείοντες τὰς συνθέσεις τοῦ διδασκάλου ἀνάγονται εἰς τὸν ΙΕʹ αἰῶνα ἢ εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ ΙΔʹ[1]. Πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τὸ ὄνομα τοῦ Κουκουζέλη εἶναι ἄγνωστον εἰς τὸν μουσικὸν κόσμον. Ὁ ἀρχαιότερος κῶδιξ τῆς Λαύρας, ὁ Ι 175, αὐτόγραφον ἴσως τοῦ Κουκουζέλη, φαίνεται γεγραμμένος περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΔʹ ἢ ἀρχὰς τοῦ ΙΕʹ αἰῶνος. Ὁ ἐν λόγῳ κῶδιξ, ἐφθαρμένος καὶ ἐλλιπής, περιλαμβάνει ἔργα μόνον τοῦ Κουκουζέλη καὶ φέρει ἐπιγραφήν· «Ἀρχὴ τῶν ἀκολουθιῶν σὺν Θεῷ ἁγίῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διατάξεως ἀρχομένων ἀπὸ τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ μέχρι συμπληρώσεως τῆς θείας λειτουργίας παρὰ Ἰωάννου Κουκουζέλη». Ἡ ἁπλότης τοῦ τίτλου καὶ ἡ παράλειψις ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης τῆς συνήθους προσθήκης εἰς τοὺς κώδικας «μαΐστορος» μὲ πείθει ὅτι ὁ κῶδιξ εἶναι ἢ αὐτόγραφον τοῦ Κουκουζέλη, ἢ σύγχρονον αὐτοῦ ἀντίγραφον· διότι ἀπὸ τοῦ ΙΕʹ αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς τὸ ὄνομα αὐτοῦ συνοδεύεται συνήθως εἰς τοὺς κώδικας μὲ τὴν ἰδιότητα αὐτοῦ, «ὡς μαΐστορος» τῆς τέχνης.

Τὰς ἐμμέσους μαρτυρίας περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀκμῆς τοῦ Κουκουζέλη ἐνισχύει καὶ τὸ ἑξῆς γεγονός. Γνωστὸν ὅτι τὸν ΙΔʹ αἰῶνα καθωρίσθη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἡ ἑορτὴ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς κατὰ τὴν Παρασκευὴν τῆς Διακαινησίμου, ἀντὶ τῆς κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἀπὸ αἰώνων τελου-

[1] Ἐκ τῶν 33 κωδίκων τῆς μονῆς Ξηροποτάμου τῶν περιεχόντων ἔργα τοῦ Κουκουζέλη οὐδεὶς εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ ΙΣΤʹ αἰῶνος. Ἓξ μόνον εἶναι τοῦ ΙΣΤʹ αἰῶνος, οἱ ὑπ' ἀριθ. 100, 269, 270, 271, 272 καὶ 276, οἱ δὲ λοιποὶ ἐκ τῶν τριάκοντα τριῶν μεταγενέστεροι.

μένης μνήμης τοῦ ἀποστόλου Πέτρου [1]. Γνωστὸν δὲ ἀκόμη ὅτι τὴν Ἀκολουθίαν τῆς νεοσυσταθείσης ἑορτῆς, τὴν μέχρι τοῦδε ἐν χρήσει [2] συνέταξεν Νικηφόρος Κάλλιστος ὁ Ξανθόπουλος, ὁ γνωστὸς ἐκκλησιαστικὸς ποιητὴς καὶ ἱστορικὸς ἀκμάζων κατὰ τὴν ΙΔ′ ἑκατονταετηρίδα [3]. Εἰς τὴν ἄγνωστον λοιπὸν πρὸ τοῦ ΙΔ′ αἰῶνος ἑορτὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς [4] ὁ Κουκουζέλης ἐμελοποίησε δύο δεκαπεντασύλλαβα ποιήματα ἀποκείμενα εἰς τὸν Λαυριωτικὸν κώδικα Ε 155 (ΙϚ′ αἰῶνος). Τὸ ἓν ἄρχεται «ὁ ποταμὸς τῶν δωρεῶν» καὶ τὸ ἄλλο «τὴν Ζωοδόχον Πηγὴν» ἀμφότερα ἀνέκδοτα. Ἐὰν ὁ Κουκουζέλης ἔζη εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τοῦ καθορισμοῦ τῆς τοιαύτης ἑορτῆς, πῶς ἐξηγεῖται ἡ παρουσία ᾀσμάτων κατὰ τὴν Παρασκευὴν τῆς Διακαινησίμου σχετιζομένων μὲ τὴν ἐν λόγῳ ἑορτὴν καὶ φερομένων ἐπ' ὀνόματι τοῦ μαΐστορος; Τὰ δύο ἀνωτέρω ποιήματα προϊόντα τῆς μούσης, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τοῦ αὐτοῦ Νικηφόρου Καλλίστου ἐμελοποίησεν ὁ Κουκουζέλης, ὅστις ἐμελοποίησε καὶ ἄλλο τοῦ Καλλίστου ποίημα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ ἐπαφῆς τοῦ Κουκουζέλη μὲ συγχρονήσαντας αὐτῷ ποιητὰς καὶ μουσικοὺς γνωστοὺς ἔχομεν τὰς ἀμέσους ἀποδείξεις περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ.

Εἰς τοὺς μουσικοὺς κώδικας τοὺς περικλείοντας τὰ ἔργα τοῦ Κουκουζέλη φέρονται διπλαῖ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τῶν μελῳδημάτων τοῦ Κουκουζέλη, ἡ τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ μελοποιοῦ, ἢ ἀρχαιοτέρου μελῳδοῦ καὶ τοῦ Κουκουζέλη, ὅστις καλλωπίζει καὶ ἐξωραΐζει κατὰ τὴν μέθοδον αὐτοῦ προγενεστέρας μελῳδίας. Εἰς τὰ μέλη τοῦ Κουκουζέλη προηγεῖται τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ καὶ ἕπεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ οὕτως: ποίημα δεῖνος, μέλος Κουκουζέλη· ἢ μέλος δεῖνος, καλλώπισμα Κουκουζέλη. Καὶ ποιηταὶ μὲν σύγχρονοι τοῦ Κουκουζέλη, ὧν τοὺς στίχους μελοποιεῖ, φέρονται Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος, Μᾶρκος ὁ Βλατῆς, Ἄνθιμος ὁ Ἀθηνῶν ὁ Ὁμολογητής, Ἰωάννης Λαμπαδάριος ὁ Κλαδᾶς, ὁ Στάχης ἢ Σταχίτσης καὶ ὁ Μόσχος, μουσικοὶ δέ, ὧν τὰ μέλη καλλωπίζει, Βαρθολομαῖος ὁ δομέστικος τῆς Λαύρας, Θεόδωρος ὁ Μανουγρᾶς, ὁ Κλωβᾶς ἢ Κλαβᾶς καὶ ὁ Ἀβασιώτης.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ποιητῶν καὶ μουσικῶν τῶν σχετιζομένων πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Κουκουζέλη γνωστότατος εἶναι Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος ὁ Ξανθόπουλος τὸν ΙΔ′ αἰῶνα ἐν Ἁγίῳ Ὄρει διανύων τὸ μοναχικὸν στάδιον [5], ποιητὴς ἐκκλησιαστικὸς δόκιμος, προσωπικῶς γνωρίσας, κατὰ πᾶσαν πι-

[1] Ἴδ. Δημητριεύσκη, Τυπικὰ Α′, 176.

[2] Ἴδε ταύτην ἐν τῷ ἐντύπῳ Πεντηκοσταρίῳ τῇ Παρασκευῇ τῆς Διακαινησίμου.

[3] Μ. Γεδεών, Ὁ Ἄθως, σ. 207. Νομίδου (Μίσν), Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ σ. 143.

[4] Ἡ μεγάλη πανήγυρις εἰς τὴν Ζωοδ. Πηγὴν ἐτελεῖτο τὴν Πέμπτην τῆς Ἀναλήψεως, ὅπου μετέβαινον καὶ οἱ βασιλεῖς (Πορφυρογ., Ἔκθεσις Α, σ. 101 ἔκδ. Vogt).

[5] Migne, Patr. Gr., τόμ. 147, σελ. 233, 634.

θανότητα, τὸν Κουκουζέλην, ὅστις ἐμελοποίησε τὸ εἰς τὸν Λαυριωτικὸν κώδ. Ι 185 φ. 280 σῳζόμενον ποίημα τοῦ Καλλίστου φέρον ἀκροστιχίδα «Κομνηνός», ἐπιγραφὴν δὲ «ποίημα τοῦ Ξανθοπούλου, τὸ δὲ μέλος τοῦ μαΐστορος» καὶ ἔχον οὕτω :

Ἦχος β′.

Κόσμου τὴν πλάνην, ἄνθρωπε, καὶ τὴν ἀπάτην βλέπε
ὄναρ ὁ βίος ἀληθῶς φάσμα σκιὰ καὶ κόνις·
μένει γὰρ οὔ[τε τὸ] τερπνόν, οὐ δόξης ἡ λαμπρότης
νεότης δ' αὖ γε καὶ τρυφὴ καὶ δυναστεία πλούτου
ἡ φαντασία σύμπασα καὶ κάλλους ἡ φαιδρότης
νάουσιν ὕδωρ ὥσπερ ἢ πομφόλυξ ῥηγνυμένη
ὄναρ ὁ βίος, ἄνθρωπε, γνῶθι σαυτὸν καὶ θρήνει
στέναζε, πένθει προφανῶς καὶ θάνατον προσδόκα.

Τὸ ποίημα τοῦτο τοῦ Καλλίστου, τοῦ καὶ Κομνηνοῦ καλουμένου, ἐμελοποίησεν ὁ Κουκουζέλης ζῶντος ἔτι τοῦ Καλλίστου ἢ πιθανὸν καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ· ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Κουκουζέλης ζῇ καὶ ἀκμάζει κατὰ τὸν ΙΔ′ αἰῶνα, ὡς ἐπιβεβαιοῦσι καὶ τὰ ἀκόλουθα.

Ἐν τῷ Λαυριωτικῷ κώδικι Ε 148 φ. 315 εὕρηνται δύο ἄλλα ἔργα ποιητῶν, Ἀνθίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, ἐπισκόπου Ἀθηνῶν, καὶ Μάρκου ἱερομονάχου τοῦ Βλατῆ, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ κώδικος μελοποιεῖ ὁ Κουκουζέλης. Τὰ ποιήματα ταῦτα ὅμοια κατὰ ῥυθμὸν καὶ μέτρον κεῖνται γεγραμμένα ὁμοῦ διὰ ψιλογραφίας τὸ ἓν ἄνωθεν τοῦ ἄλλου· καὶ τὸ μὲν διὰ κινναβάρεως ἄνωθεν, τὸ δὲ διὰ κοινῆς μελάνης κάτωθεν, καὶ ἐπιγράφονται «Λόγοι παρακλητικοὶ εἰς τὴν Θεοτόκον ποιηθέντες παρὰ τοῦ Βλατῆ ἱερομονάχου κυροῦ Μάρκου» (διὰ κοινῆς μαύρης μελάνης) καὶ «τοῦ ἁγίου Ἀνθίμου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν τοῦ Ὁμολογητοῦ· τὸ δὲ μέλος τοῦ μαΐστορος» (διὰ κινναβάρεως). Τὸ προτασσόμενον ποίημα εἶναι τὸ τοῦ Ἀθηνῶν Ἀνθίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ εἰς τὸν Χριστόν, τὸ δὲ κάτωθεν τούτου γεγραμμένον, ὑπὸ τὰς λέξεις «τοῦ Ἀνθίμου», εἶναι τὸ τοῦ Μάρκου Βλατῆ εἰς τὴν Θεοτόκον. Ἄνωθεν τούτων τὰ μουσικὰ σημαδόφωνα τοῦ Κουκουζέλη· καὶ ἔχουσιν οὕτω:

(Τοῦ Ἀνθίμου). «Τίς οὐ λαλήσει, Χριστέ μου καὶ ποιητὰ καὶ κριτὰ Κύριε, τερατουργήματα τοῦ Θεοῦ, Χριστὲ Λόγε σοφία καὶ δύναμις, ζωὴ ὅστις ἐκ μὴ ὄντων παρήγαγες πᾶσαν τὴν οὐράνιον ὕπαρξιν, δύναμιν ἀόρατον, ἅπαν αὖθις ἀνάστημα καθορώμενον, οὐρανὸν καὶ γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὴν σὴν ὁμοιότητα, ὃν καὶ ἀπολλύμενον ἀνεκαίνισας· ζωῶν νεκρούς, νόσημα πᾶν ἰώμενος, τυφλῶν ἀνοίγων ὄμματα καὶ ὦτα κωφῶν, μόνῃ παράλυτον φωνῇ ἀποκτώμενον ἅπαν αἴτημα, ἅπαντι χρῄζοντι θέμενος ἕτοιμον ὡς Θεὸς φιλάνθρωπος, σαρκὶ δὲ

ἔπειτα σεαυτὸν ἔδωκας ἐπὶ θάνατον ἅπασι τὴν ἀνάστασιν ὑποδεικνύς, ἀναστάσει τῇ σῇ. ἅπαντα ὑπέστης, θεότητι πάθος ἄγευστος ὤν, ἀγαθέ, τὴν φύσιν ἡμῶν πατρὶ σύνθρονον τῷ σῷ πεποίηκας. συνέτισον ἡμᾶς σὲ ὑμνοῦντας γνῶναι τὸ σὸν θέλημα, ἐνίσχυσον, ζώωσον, καὶ ὡς ἂν ἐργαζόμενοι αὐτῷ ἔρωτι ψυχῆς θερμῶς ὀφθῶμεν ἱκανοὶ ἥξειν σοι μέλλοντι εἰς κρίσιν, Λόγε».

(Τοῦ Μάρκου Βλατῆ) «Μόνη Παρθένε καὶ μήτηρ τοῦ ποιητοῦ μου, ἁγνή, σῶσόν με, καταποντιζόμενον ἐν βυθῷ παθῶν νῷ καὶ αἰσθήσει, καὶ μὴ παραδῷς βρῶμά με γενέσθαι τοῦ δράκοντος ὅλον, ἀλλ' ἀνάστησον, Δέσποινα, δέομαι, καθάρασα πνεῦμα σῶμα ἀφώτιστον καὶ ἀκάθαρτον· εἰ γάρ σὺ ἀποσκορακίσῃς με, παναμώμητε, ἀπὸ τῆς σῆς ἀντιλήψεως ἀποπεμπομένη με τὸν ἀνάξιον, καταβαλὼν ὄφις με ἐπιχαρήσεται δεινῶς τῇ ἀπωλείᾳ μου, καὶ κατὰ τὴν αὐτοῦ λύσσαν τὴν ἄπληστον φαγών, σκότει δώσει με αἰωνίζοντι. Πρόστηθι, πρόφθασον, ἄχραντε, λύτρωσαι τοῦ μεγάλου πτώματος. ἀπ' ἄρτι δός μοι μετανοεῖν, ἄσπιλε καὶ ὑπέραγνε, κοίμησον τὴν ἐμπάθειαν τῶν λογισμῶν καὶ τῶν ἔργων μου, δάκρυά μοι δίδου καὶ σύννοιαν καὶ κατάνυξιν, γλώττης σιγήν, μνήμην τῶν παθῶν σοῦ υἱοῦ δι' ὧν ἔσωσε βροτοὺς ὡς εὔσπλαγχνος, ἐγρήγορσιν, εὐχήν, ταῦτα πάντα μετὰ ταπεινώσεως, οὐ κέκτημαι ἄλλην γὰρ σοῦ χωρίς, παναμώμητε, φρουρὸν ἄμαχον. διὸ βοῶ καὶ πρόσχες δυσωπῶ, πάντων προσφύγιον, χριστιανῶν ἡ ἐλπίς, καὶ δός μοι ὧν ᾔτησα ἐμπόνως ἐκ καρδίας, ἀπὸ τῶν ἀχράντων θησαυρισμάτων σῆς χρηστότητος».

Ἡ μελοποίησις τῶν ἀνωτέρω δύο ποιημάτων ὑπὸ τοῦ Κουκουζέλη μαρτυρεῖ, ὅτι ταῦτα συνετάχθησαν πρῶτον καὶ ἐπηκολούθησεν ὕστερον ἡ μελοποίησις αὐτῶν· ἄρα οἱ τούτων ποιηταὶ Ἄνθιμος καὶ Μᾶρκος ὁ Βλατῆς ἢ ἦσαν προγενέστεροι, ἢ σύγχρονοι τοῦ Κουκουζέλη. Ἀνάγκη ὅθεν νὰ ὁρισθῇ ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς τῶν ἐν λόγῳ ποιητῶν, ἐξ οὗ κατὰ λογικὴν καὶ φυσικὴν συνέπειαν θὰ ἀποκαλυφθῇ κατὰ προσέγγισιν καὶ ὁ τῆς ἀκμῆς τοῦ Κουκουζέλη χρόνος.

Περὶ τοῦ ἐπισκόπου Ἀθηνῶν Ἀνθίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ ἐκ προσφάτων δημοσιευμάτων αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Δυοβουνιώτου [1], καὶ ἐκ τοῦ λόγου τοῦ ἐκφωνηθέντος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνθίμου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κ[πόλεως Νείλου (1380—1388) καὶ δημοσιευθέντος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Δυοβουνιώτου ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 243 Παρισινοῦ κώδ. Coislin [2] (φ.

[1] Ἴδε Ἐπετηρίδα Ἑταιρείας Βυζ. Σπουδῶν, ἔτος Θ', 47 κέ.

[2] Ὁ κῶδιξ οὗτος ἀνῆκεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σταυρονικήτα ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἐν ἀρχῇ καὶ τέλει σημειώματα.
ἐν τέλει· «Ὁ ἐν μοναχοῖς ἐλάχιστος μάρκος»
καὶ δι' ἄλλης χειρὸς «† Ἡ παροῦσα θεία βίβλος ὑπάρχει τῆς σεβασμίας μονῆς τοῦ ἁγίου Νικολάου τῆς ἐπικεκλημένης τοῦ Σταυρονικήτα».

Καὶ ἐν ἀρχῇ δι' ἄλλης χειρὸς «† Ἐτοῦτο τὸ βιβλίον ὑπάρχει τοῦ μεγάλου μου

191^{α} — 204^{β}) βεβαιούμεθα ὅτι ὁ Ἄνθιμος ἀπέθανεν ἐν Κρήτῃ περὶ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ὡς ὀρθῶς ἀπέδειξεν ὁ Καθηγητὴς Δυοβουνιώτης [1]. Τὸ ποίημα τοῦτο τοῦ Ἀνθίμου ἐγράφη πρὶν ἢ μετατεθῇ ἐκ τῆς ἐπισκοπῆς Ἀθηνῶν εἰς τὴν μητρόπολιν Κρήτης, ἴσως δὲ καὶ πρὸ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ εἰς τὴν μητρόπολιν Ἀθηνῶν, καθ' ὃν ἔτι χρόνον ἦν ἁπλοῦς μοναχός. Ἡ ὁμοιότης τῶν δύο ποιημάτων, τοῦ Ἀνθίμου καὶ τοῦ Βλατῆ, καὶ ἡ συνοδεύουσα ταῦτα κοινὴ μελῳδία τοῦ Κουκουζέλη προδίδει κοινὴν ἀμφοτέρων συνεργασίαν, τοῦτο δὲ παρέχει εὔλογον ὑπόνοιαν ὅτι καὶ οἱ δύο ἀνῆκον εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν μονὴν καὶ ἐκ συμφώνου συνέταξαν τὰ δύο ποιήματα, ὁ μὲν εἰς Χριστόν, ὁ δὲ εἰς τὴν Θεοτόκον. Ἀλλὰ ποία ἡ μονὴ ἡ πλησιεστέρα πρὸς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ πρὸς τὸν Κουκουζέλη διακειμένη; Τὸ ὄνομα Μάρκου τοῦ Βλατῆ μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν μονὴν τῶν Βλατάδων. Τὴν μονὴν ταύτην ἀνεκαίνισαν οἱ ἐκ Κρήτης καταγόμενοι Βλατάδες ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Νείλου (1380—1388) ὡς μαρτυρεῖ τὸ κατὰ τὸ 1580 ἐπὶ Ἱερεμίου Β' τοῦ Τρανοῦ ἐκδοθὲν σιγίλλιον καὶ τὸ ἐγγεγλυμμένον ἐπὶ ἐντετειχισμένης εἰς τὸν ἐξωνάρθηκα τοῦ ναοῦ πλακὸς ἐπίγραμμα [2].

Οἱ Βλατάδες, κατὰ τὸ ἐπίγραμμα, ἦσαν Κρῆτες, καὶ ὁ Ἄνθιμος ἦτο Κρής. Τὰ ὀνόματα τούτων παρέσυρεν ὁ χρόνος καὶ ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ

Νικολάου τοῦ πίκλειν Σταυρονικήτα καὶ ἤτις τὸ ἀποξενώνει νὰ ἔχει τὰς ἀρὰς τῶν τ. ι. καὶ ὀκτὼ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν».

[1] Ἐπετηρίς, Ἔνθ' ἀνωτ.

[2] Τὸ ἐπίγγραμμα ἔχει οὕτως: «Σωτῆρι Χριστῷ τῶν ὅλων τῷ δεσπότῃ | ναὸς ὁ σεπτὸς οὗτος ἠγέρθη πάλαι.

Κρητῶν ὑπ' ἀνδρῶν Βλατέων τῶν κτητόρων
ὑφ' ὧν γε τῇδε τῇ μονῇ τοὐπώνυμον·
ρυεὶς χρόνῳ δὲ καὶ πεσὼν ἐν τῷ μέσ[ῳ]
ἐκ δευτέρου νῦν ὧδ' ἀνηγέρθη πόνῳ
σπουδῇ δαπάνῃ τοῦ σεβασμιωτάτου
κὺρ Ἰγνατίου τῆς μονῆς ἡγουμένου
καὶ τῶν ἐν αὐτῇ συμβιούντων πατέ[ρων]
ἐν συνδρομῇ μάλιστα τοῦ Καυταντζόγλου
ἄρχοντος ὄντως εὐκλεοῦς Ἰωάννου
ὅτῳ πολὺς μὲν μισθὸς ἔστ' ἐν τῇ γέᾳ
σὺν πᾶσιν ὅλως (;) τοῖς συνεργοῖς τῷ τέλει
πλείων δὲ παντὸς (;) τέλειος ἐν πόλῳ
† ἐν ἔτει ͵αωα' Σεπτεμβρίου Κ»

Ἴδ. Β. Μυστακίδου, Διάφορα περὶ Θεσσαλονίκης σημειώματα σ. 370. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ ΚΖ' τόμου τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἑλλ. Φιλολογ. Συλλόγου (1899—1900). Τὸ ἐπὶ μεμβράνης σιγιλλιῶδες γράμμα Ἱερεμίου τοῦ Τρανοῦ σῴζεται ἐν τῇ μονῇ τῶν Βλατάδων.

μονὴ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἐγνωρίζετο καὶ γνωρίζεται μέχρι σήμερον ἐκ μόνου τοῦ ἐπιθέτου αὐτῶν. Τὸ πρῶτον ἤδη γίνεται γνωστὸς ὁ εἷς τῶν Βλατέων, ὁ Μᾶρκος, ὅστις ἦτο ἱερομόναχος· ὁ ἄλλος ἀδελφὸς Βλατῆς παραμένει ἄγνωστος. Μή ὁ Ἄνθιμος εἶναι ὁ ἕτερος ἀγνοούμενος; Ὁ πατριάρχης Νεῖλος ὁ τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἀνθίμου γράψας συνεδέετο διὰ προσωπικῆς φιλίας καὶ στενῶν σχέσεων μετὰ τοῦ Ἀνθίμου «ὃς καὶ ζῶν ἡμᾶς ἐν τοῖς πρώτοις ἦγες τῶν φιλουμένων καὶ κοινωνούς, ἐν οἷς ἐξῆν ἕπεσθαι, παραλαμβάνειν οὐκ ἀπηξίους» λέγει ὁ Νεῖλος ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ (Ἐπετηρὶς ἔνθ' ἀνωτ. σ. 78, 40). Ὁ δὲ Νεῖλος δὲν φαίνεται ἄσχετος πρὸς τὴν πόλιν Θεσσαλονίκης, ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ ἐγκωμίου αὐτοῦ εἰς Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν, καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ τῶν περισωθέντων ἐν τῷ μνησθέντι Παρισινῷ κώδικι, τῶν ὁποίων γραφεὺς φέρεται ἐν τέλει ὁ μοναχὸς Μᾶρκος, ὅστις πάντως εἶναι ὁ Βλατῆς. Ἡ συνεργασία τοῦ Βλατῆ μετὰ τοῦ Ἀνθίμου προδίδει στενὰς τούτων σχέσεις. Τὸ ποίημα τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ Χριστὸν σχετίζεται μὲ τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον φέρει ἡ μονή, τὸ δὲ εἰς τὴν Θεοτόκον μὲ τὴν ἐν τῇ μονῇ σῳζομένην ἀρχαίαν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, τὴν κατὰ παράδοσιν ἔργον τοῦ Πανσελήνου. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη ὁ Ἄνθιμος εἶναι ξένος πρὸς τοὺς κτίτορας τῆς μονῆς, πάντως ὑπάρχει σχέσις τις τοῦ Ἀνθίμου πρὸς τὴν μονὴν τῶν Βλατάδων, εἴτε ὡς ἐν αὐτῇ μονάσαντος, εἴτε φιλίως διακειμένου πρὸς αὐτὴν ὡς συμπολίτου τῶν Βλατάδων. Ἀνεξαρτήτως δὲ ὅλων τούτων, ὁ μελοποιήσας τὰ ἐν λόγῳ ποιήματα τοῦ Ἀνθίμου καὶ τοῦ Μάρκου Βλατῆ μαΐστωρ Κουκουζέλης εἶναι σύγχρονος ἢ καὶ μικρὸν μεταγενέστερος αὐτῶν ἀκμάζων κατὰ τὸν ΙΔ´ αἰῶνα.

Εἰς ἐπίρρωσιν τοῦ ἀνωτέρω συμπεράσματος περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀκμῆς τοῦ Κουκουζέλη ἐπέρχεται μαρτυρία ἀξιόπιστος ἐκ τῶν κωδίκων ὅτι ὁ Κουκουζέλης τῇ προσταγῇ τοῦ πατριάρχου Κων)πόλεως Ματθαίου (1397—1411) συνεργάζεται μετὰ Ἰωάννου τοῦ Κλαδᾶ, λαμπαδαρίου τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ὁ πατριάρχης ἐπεζήτησε παρὰ τοῦ ποιητοῦ καὶ διασήμου μουσικοῦ Κλαδᾶ [1] τὴν σύνταξιν ποιήματος εἰς τὴν Θεοτόκον, προωρισμένου πάντως εἰς θρησκευτικήν τινα τελετήν, ἢ πανήγυριν τῆς Θεοτόκου. Τὴν μελοποίησιν δὲ τοῦ τοιούτου ποιήματος εἴτε αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ματθαῖος, εἴτε ὁ Κλαδᾶς ἀνέθηκαν εἰς τὸν Κουκουζέλην, ὅστις ὑπείκων συνέθεσε τὸ θαυμάσιον Κράτημα, τὴν περιώνυμον βιόλλαν, τὴν ἐπικληθεῖσαν ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν Ζαμάραν. Τὸ ποίημα τοῦτο ἐξ ἑξήκοντα δεκαπεντασυλλάβων στίχων ἀπαρτιζόμενον, ἄρχεται οὕτω:

[1] Τοῦ Λαμπαδαρίου Ἰωάννου Κλαδᾶ σῴζονται εἰς τοὺς κώδικας ἱκανὰ ποιήματα, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διὰ στίχων δεκαπεντασυλλάβων· δύο δὲ τοιαῦτα ἐμελοποίησεν ὁ Κουκουζέλης.

«Ἣν πάλαι προεκήρυξαν τῶν προφητῶν χορεῖαι
ἀπόστολοι ἐδίδαξαν παρθένον μετὰ τόκον» . . . [1].

Ἡ μελῳδία αὕτη τοῦ Κουκουζέλη σῴζεται πλήρης εἰς πολλοὺς μουσικοὺς κώδικας μὲ τὰς ἑξῆς ἐπιγραφάς: Εἰς τὸν Λαυριωτικὸν κώδ. Κ 168 «Λόγοι τοῦ Κλαδᾶ, μέλος Κουκουζέλη· λέγεται ὑπὸ τῶν πολιτῶν βιόλα ὑπὸ τῶν Θετταλῶν δὲ Ζαμάρα». Εἰς τὸν Θ 207 τῆς αὐτῆς Λαύρας «Κράτημα βιόλλα, τὰ δὲ γράμματα ἅπερ ὁρᾷς πρὸς αὐτὸ γεγόνασι παρὰ τοῦ Λαμπαδαρίου διὰ στίχων δι' ὁρισμοῦ καὶ ζητήσεως τοῦ ἁγίου πατριάρχου κυροῦ Ματθαίου»· καὶ εἰς τὸν κώδ. Ε 148 τῆς αὐτῆς Λαύρας «Τὰ γράμματα Ἰωάννου Λαμπαδαρίου διὰ στίχων ποιηθέντα δι' ὁρισμοῦ καὶ ζητήσεως τοῦ παναγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ματθαίου». Ἐκ τῶν τοιούτων ἐπιγραφῶν τῶν κωδίκων ἐπιβεβαιοῦνται δύο τινά, πρῶτον ὅτι ὁ Λαμπαδάριος τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἰωάννης ὁ Κλαδᾶς ἀκμάζει ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Ματθαίου [2], καὶ δεύτερον, τὸ καὶ οὐσιωδέστερον, ὅτι ὁ Κουκουζέλης συγχρονίζει τῷ Κλαδᾷ καὶ τῷ πατριάρχῃ Ματθαίῳ, ἤτοι ζῇ καὶ ἀκμάζει περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ´ αἰῶνος, ἢ καὶ ἀρχὰς τοῦ ΙΕ´ ἀφοῦ ἡ πατριαρχεία τοῦ Ματθαίου παρατείνεται μέχρι τοῦ 1411.

Περὶ τῶν ἄλλων ποιητῶν, τοῦ Μόσχου καὶ Σταχίτζη, τῶν ὁποίων μελοποιεῖ τοὺς στίχους ὁ Κουκουζέλης δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἂν ἦσαν σύγχρονοι αὐτοῦ ἢ ἀρχαιότεροι. Ἐκ τῶν Μόσχων γνωστὸς ποιητὴς καὶ στιχουργὸς εἶναι ὁ ἐκ Λακεδαίμονος Ἰωάννης Μόσχος, ποιητὴς δύο Ἀκολουθιῶν, τοῦ ἁγ. Σπυρίδωνος καὶ Μιχαὴλ τοῦ Μαυροειδῆ, καὶ διδάσκαλος Ἰουστίνου τοῦ Δεκαδύο, ἀλλ' οὗτος εἶναι μεταγενέστερος τοῦ Κουκουζέλη ἀποθανὼν ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1494. Πιθανὸν ὁ πατὴρ ἢ συγγενής τις τοῦ Ἰωάννου Μόσχου νὰ ᾖ ὁ ποιητὴς τῶν στίχων τοὺς ὁποίους μελοποιεῖ ὁ Κουκουζέλης.

Ἐκ τῶν τριῶν μουσικοδιδασκάλων, τῶν ὁποίων τὰ μέλη καλλωπίζει ὁ Κουκουζέλης, τοῦ Μανουγρᾶ, τοῦ Ἀνανεώτη καὶ τοῦ δομεστίκου τῆς Λαύρας Βαρθολομαίου τοῦ Ἰμβρίου, οἱ μὲν δύο πρῶτοι εἶναι πάντως ἀρχαιότεροι τοῦ Κουκουζέλη, καὶ δὴ ὁ Ἀνανεώτης Μιχαὴλ ὁ δομέστικος, καὶ ἀγνοοῦμεν τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς αὐτῶν, τοῦ δομεστίκου ὅμως Βαρθολομαίου ἔχομεν ἀσφαλεστάτην τὴν ἐποχὴν ἐξ ἰδιογράφου αὐτοῦ μουσικοῦ

[1] Ἴδ. τοῦτο πλῆρες κατωτέρω.

[2] Εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 9 κώδ. τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονῆς τοῦ ἁγ. Παντελεήμονος εὕρηται τὸ ἑξῆς σημείωμα περὶ τοῦ πατρ. Ματθαίου. «Τῷ ϛϡιζ´ (=1409) ἐκοιμήθη εἰς Θεσσαλονίκην Ἰωάννης ὁ Β´ μετονομασθεὶς Ἰωάσαφ. Τούτῳ τῷ ἔτει κατηγορήθη Ματθαῖος ὁ Πατριάρχης εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν λειτουργεῖσαι καὶ τῷ ͵ϛϡιθ (=1411) ἀπέθανεν». Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σελ. 87. Δημητριεύσκη, Εὐχολόγια, σελ. 339.

κώδικος.Ὁ Βαρθολομαῖος ἦν μουσικὸς δοκιμώτατος, ὡς μαρτυροῦσι τὰ εἰς τοὺς Λαυριωτικοὺς κώδ. Ε 39. Ε 148. Ε 155. Λ 164. Θ 164 σῳζόμενα μουσικὰ αὐτοῦ ἔργα, Στιχηρὰ τοῦ Μηνολογίου καὶ Πεντηκοσταρίου, Χερουβικὰ καὶ λοιπά. Τοῦ Βαρθολομαίου τούτου σῴζεται ἐν τῇ Λαύρᾳ ἰδιόγραφος κῶδιξ, ὁ Ι 178, περιέχων Ἀναγραμματισμούς, Μεγαλυνάρια καλοφωνικά, Πολυελέους, Χερουβικὰ καὶ Κοινωνικά, καὶ φέρων ἐν φ. 250 τὸ ἑξῆς σημείωμα: «Ἐγράφησαν αἱ παροῦσαι ἀκολουθίαι κυρίῳ Χαρίτωνι καὶ ἐμῷ ἐπιστημονάρχῃ διὰ χειρὸς κἀμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ Βαρθολομαίου μοναχοῦ καὶ δομεστίκου ταύτης τῆς ἁγίας Λαύρας καὶ οἱ ψάλλοντες δότε συγγνώμην τοῖς σφάλμασιν ὡς ἀγροίκῳ πάνυ γε καὶ ἀμαθεῖ. Ἐτελειώθησαν δὲ μηνὸς Ἰανουαρίου ιϛ' ἔτους τρέχοντος ϛωπε'» (=1377)». Τούτου δὲ τοῦ δομεστίκου τῆς Λαύρας Βαρθολομαίου τοῦ Ἰμβρίου, ὡς ἐπιγράφονται τὰ σῳζόμενα αὐτοῦ ἔργα εἰς τοὺς κώδικας, ἓν Στιχηρὸν τῆς α' Σεπτεμβρίου «Τὸ μνημόσυνόν σου εἰς τὸν αἰῶνα μένει» εἰς τοὺς Λαυριωτικοὺς κώδ. τοὺς ἀνωτέρω ἀριθμηθέντας φέρει ἐπιγραφὴν «μέλος Βαρθολομαίου, καλλώπισμα Κουκουζέλη [1]». Ὁ καλλωπισμὸς τοῦ ἐν λόγῳ μελῳδήματος ἐγένετο ζῶντος πάντως τοῦ Βαρθολομαίου, ὅστις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συνέψαλλεν ἐν τῇ Λαύρᾳ ὡς δομέστικος μετὰ τοῦ Κουκουζέλη [2].

Ἐκ πασῶν τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν τῶν κωδίκων κατάδηλον γίνεται ὅτι ὁ Κουκουζέλης ἀκμάζει τὸν ΙΔ' αἰῶνα καὶ οὐχὶ κατὰ τὸν ΙΒ' ὡς μέχρι τοῦδε ἐνομίζετο. Ὡς ἐκ περισσοῦ δὲ ἂς προστεθῇ καὶ τὸ ἑξῆς:

Μεταξὺ τῶν μουσικῶν συνθέσεων τοῦ Κουκουζέλη εὕρηται εἰς τὸν Λαυριωτικὸν κώδικα Λ 164 καὶ ποίημα διὰ δεκαπεντασυλλάβων στίχων εἰς τὸν ἀρχάγγελον Μιχαὴλ ἀγνώστου ποιητοῦ μελοποιηθὲν ὑπὸ τοῦ Κουκουζέλη. Ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ μνημονεύονται ἀνωνύμως δύο βασιλεῖς συνάρχοντες ὑπὲρ μακροημερεύσεως δὲ καὶ κραταιώσεως τούτων εὔχεται ὁ ποιητής. Εἰκάζω ὅτι τοῦτο συνετέθη εἰδικῶς διὰ τὴν ἐν τῷ παλατίῳ γενομένην κατὰ τὴν 8ην Νοεμβρίου σύναξιν τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ ἐν τῷ εὐκτηρίῳ αὐτοῦ τῷ ἐν τῇ Νέᾳ Ἐκκλησίᾳ τῇ ἀνεγερθείσῃ ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος. Εἰς τὴν σύναξιν ταύτην συνήρχοντο μόνον οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ μεγιστάνες καὶ ὁ πατριάρχης. Ἐτελεῖτο δὲ αὕτη μεγαλοπρεπέστατα, ὅπως καὶ ἡ τῶν ἐγκαινίων τελετὴ τῆς Νέας ἐκκλησίας. Ὁ Πορφυρογέννητος μετὰ τὴν περιγραφὴν τῆς τελετῆς τῶν ἐγκαινίων τῆς Νέας Ἐκκλησίας προσθέτει· «χρὴ εἰδέναι ὅτι κατὰ τὴν τάξιν ταύτην τῆς

---

[1] Τοῦ Βαρθολομαίου τούτου ἕτερον Στιχηρὸν τῆς ιδ' Ἰουνίου «Ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ» ἐκαλλώπισεν ὁ ἐπὶ τῆς ἁλώσεως Λαμπαδάριος τῆς Ἁγίας Σοφίας Μανουὴλ ὁ Χρυσάφης (Κῶδ. Λαύρας Λ 164).

[2] Περὶ τοῦ Βαρθολομαίου ὁ Γ. Παπαδόπουλος γράφει ὅτι ἦτο σύγχρονος Χρυσάφου τοῦ νέου (Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, σ. 302 σημ. 1058).

ἑορτῆς καὶ τὸν τύπον ἐπιτελεῖται καὶ ἡ ἑορτὴ τοῦ ἀρχιστρατήγου μηνὶ Νοεμβρίῳ η'· εἰδέναι δὲ δεῖ ὅτι ταύτῃ τῇ ἑορτῇ τοῦ ἀρχιστρατήγου ἐν τῷ εὐκτηρίῳ τοῦ ναοῦ, ἤγουν τοῦ ἀρχιστρατήγου, ἐπιτελεῖται ἡ τοιαύτη ἑορτή [1]»· καὶ τὰ τυπικὰ προσθέτουσιν ὅτι κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην «ἀπήρχετο (εἰς τὴν Νέαν Ἐκκλησίαν) ὁ πατριάρχης μετὰ λιτῆς τὴν κατὰ τύπον λειτουργίαν ἐπιτελέσαι». Μετὰ τὴν τοιαύτην τελετὴν ὁ πατριάρχης καὶ οἱ ἄρχοντες ἐγευμάτιζον μετὰ τοῦ βασιλέως εἰς τὰ ἀνάκτορα κατὰ δὲ τὴν ὥραν τοῦ γεύματος ἐψάλλετο τὸ μελισθὲν ὑπὸ τοῦ Κουκουζέλη ποίημα ἔχον οὕτως·

> Ἄρχων δυνάμεων Θεοῦ στρατάρχα τῶν ἀγγέλων....
> τοὺς φιλοχρίστους ἄνακτας ἐνίσχυσον εἰς τέλος
> κραταίωσον τοὺς βασιλεῖς, τοὺς δυσσεβεῖς ἐν πέδαις
> καὶ τοὺς τυράννους σιδηραῖς δέσον ἐν χειροπέδαις
> τοὺς ὀρθοδόξους ἄνακτας τοὺς ἐκ Θεοῦ στεφθέντας
> τοὺς σὲ τιμῶντας εὐσεβῶς ἐνίσχυσον εἰς τέλος».

Ποῖοι δὲ ἦσαν οἱ εὐσεβεῖς ἄνακτες περὶ τῶν ὁποίων εὔχεται ὁ ποιητής; Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνος συμβασιλεύουσιν ἐν Βυζαντίῳ Ἀνδρόνικος Δ' ὁ Παλαιολόγος καὶ Ἰωάννης Ζ' ὁ υἱὸς αὐτοῦ (1376—1379), καὶ εἶτα Ἰωάννης ὁ Ζ' μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μανουὴλ τοῦ Β' (1379—1402) εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ὁποίων πατριάρχης ἦν ὁ Ματθαῖος. Κατὰ πᾶσαν λοιπὸν πιθανότητα ἡ μελοποίησις τοῦ ἐν λόγῳ ποιήματος ὑπὸ τοῦ Κουκουζέλη ἐγένετο ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰωάννου καὶ Μανουὴλ καὶ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Ματθαίου.

Ἂν ἡ μελῳδία αὕτη τοῦ Κουκουζέλη σχετίζεται μὲ τὰ γεύματα τῶν ἀνακτόρων, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἦτο καὶ τῶν παλατίων ψάλτης. Εἰς τὰ βασιλικὰ γεύματα κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτάς, ὡς τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων, ἐψάλλοντο τὰ ἐκλεκτότερα σχετικὰ ᾄσματα τῶν μεγάλων διδασκάλων. Εἰς τὴν πρόκυψιν τοῦ βασιλέως κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων οὐδὲ ἓν ᾆσμα φέρεται τοῦ Κουκουζέλη, εἰ μὴ ἓν τοῦ Κορώνη «Μετὰ ποιμένων ἐκ Περσίδος» οἱ Εἱρμοὶ τοῦ α' Κανόνος τοῦ Χρυσάφη καὶ ἄλλων ἀνωνύμων παλαιῶν διδασκάλων μαθήματα. Κατὰ τὴν ἑορτὴν μόνον τῶν Θεοφανείων «εἰς γεῦμα τοῦ βασιλέως» ἐψάλλοντο «ἀργὰ καὶ ἴσα» (κατὰ τὸν Λαυριωτ. κώδ. Λ164) δύο τεμάχια τοῦ Κουκουζέλη ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου τῆς Λιτῆς τῶν Θεοφανείων «Σήμερον ἡ κτίσις φωτίζεται, σήμερον τὰ πάντα εὐφραίνονται· τὸ ἓν εἶναι «Ἴδωμεν πάντες τὸν Ἰωάννην πῶς βαπτίζει κορυφὴν ἀχειροποίητον καὶ ἀναμάρτητον» καὶ τὸ ἕτερον «ὅπου γὰρ βασιλέως παρουσία καὶ ἡ τάξις παραγίνε-

---

[1] Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις, Α, 29 σ. 112 (ἐκδ. Vogt.).

ται [1]»· ὁμοίως ἐψάλλετο καὶ ἄλλη μελῳδία τοῦ Κουκουζέλη «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ... βαπτισθῆναι θελήσαντι».

Ἐν τῷ παλατίῳ κατὰ τὰ ἐπίσημα γεύματα ἐγίνετο αὐστηρὰ ἐπιλογὴ τῶν ᾀσμάτων ὑπὸ τῶν τεταγμένων ψαλτῶν· ἦτο δὲ πολὺ φυσικὸν μεταξὺ τῶν ἐκλεκτῶν νὰ καταλεγῶσι καὶ τὰ τοῦ μαΐστορος ἐρανιζόμενα ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ. Ἡ ἔλλειψις εἰδικῶν μελῳδιῶν τοῦ Κουκουζέλη σχετιζομένων μὲ τὰ ἀνάκτορα εἶναι ἀπόδειξις ὅτι οὗτος οὐδέποτε ὑπῆρξε τῶν ἀνακτόρων ψάλτης, αἱ δὲ σχετικαὶ παραδόσεις, αἱ οὐδαμόθεν ἐπιβεβαιούμεναι, εἶναι πλάσματα καλογηρικῆς φαντασίας ἀποσκοπούσης, κατὰ τὰ συνήθη λαϊκὰ διηγήματα, νὰ ἐξάρῃ τὴν πρὸς τὰς ἐπιγείους δόξας καὶ βασιλικὰς τιμὰς περιφρόνησιν τοῦ Κουκουζέλη καὶ προτίμησιν τοῦ ἀσκητικοῦ βίου ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐγκόσμιον ἀγαθόν.

Οὐδὲν γραπτὸν μνημεῖον, οὐδεμία ἔμμεσος ἢ ἄμεσος πληροφορία ἐπιμαρτυρεῖ τὴν παρουσίαν τοῦ Κουκουζέλη εἰς τὰ βασιλικὰ ἀνάκτορα. Τοὐναντίον ὅλαι αἱ παραδόσεις τῆς Λαύρας, τὰ ἐν αὐτῇ σῳζόμενα μνημεῖα, ὡς εἶπον, τὸ Κάθισμα τῶν ἀρχαγγέλων ἔξωθεν τῆς Λαύρας, τὸ ὁποῖον ὁ Κουκουζέλης ἀνήγειρεν, ἔνθα ἔζησε καὶ ἐτάφη, τὸ μέγα σπήλαιον «ἡ σπηλιὰ τοῦ Κουκουζέλη», ὡς μέχρι σήμερον λέγεται, ἡ κάρα αὐτοῦ ἡ ἐν Σκευοφυλακίῳ τῆς μονῆς τεθησαυρισμένη, αἱ εἰκόνες αὐτοῦ ἐν τῷ Καθίσματι τοῦ ἀρχαγγέλου (ἡ παλαιοτέρα), καὶ ἐν τῷ νάρθηκι τῆς Λαύρας καὶ ἄλλη ἐν τῷ μουσικῷ κώδικι τῆς Λαύρας Θ 178, τὰ σῳζόμενα μελῳδήματα αὐτοῦ εἰς τοὺς κώδικας τῆς Λαύρας, πάντα ταῦτα σχέσιν ἄμεσον ἔχουσι μὲ τὴν Λαύραν καὶ τὴν μοναχικὴν αὐτοῦ ζωήν, οὐδεμίαν δὲ μὲ τὸν θρυλούμενον ἐν τοῖς ἀνακτόροις βίον.

Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ὁ λόγιος μοναχὸς Κύριλλος Λαυριώτης ὁ δυνάμενος νὰ παράσχῃ πολλὰς περὶ τοῦ Κουκουζέλη καὶ ἀκριβεστέρας εἰδήσεις περιωρίσθη εἰς ὀλίγα μόνον περὶ αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἐν χειρογράφῳ σῳζομένην ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν αὐτοῦ ἱστορίαν περὶ τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου ὁμιλῶν μνημονεύει ὡς ἐν παρόδῳ καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κουκουζέλη προσθέτων πενιχράς τινας περὶ αὐτοῦ πληροφορίας, ἐν αἷς καὶ μίαν ὁπωσοῦν πολύτιμον, ὅτι οὗτος ἔψαλλεν ἐν τῇ Λαύρᾳ, καθ' ὃν χρόνον ὁ Φιλόθεος, παραιτηθεὶς τοῦ θρόνου, ἐφησύχαζεν ἐν τῇ Λαύρᾳ.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ πατριάρχης Φιλόθεος, ἡγούμενος διατελέσας τῆς Λαύρας καὶ εἶτα μητροπολίτης Κυζίκου γενόμενος, ἐξελέγη οἰκουμενικὸς πατριάρχης τῷ 1354—1355 τὸ α^ον^ καὶ πάλιν μετὰ τὴν φυγὴν αὐτοῦ ἐκλήθη τὸ β^ον^ τῷ 1364 καὶ παρῃτήθη τῷ 1376. Ὁ Λαυριώτης Κύριλλος

[1] Τὸ δεύτερον τοῦτο ἀπόσπασμα ἐψάλλετο ἐν τοῖς ἀνακτόροις ὑπὸ τοῦ μεγάλου δομεστίκου, ὅτε παρουσιάζετο τὸ πρῶτον ὁ νεοεκλεγόμενος πατριάρχης εἰς τὰ ἀνάκτορα πρὸς ἐπικύρωσιν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ (Φ ρ α ν τ ζ ῆ, Βιβλ. Γ' κεφ. ια' σ. 67, ἔκδ. Βόννης καὶ Κ ω δ ι ν ο ῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων).

ἀγνοεῖ τὰ ἔτη τῆς πατριαρχείας τοῦ Φιλοθέου περιορίζων αὐτὰ εἰς μόνα τέσσαρα [1] μέχρι τοῦ 1355· ἀλλὰ ἐπιλέγει ὅτι ὁ Φιλόθεος εὗρεν ἐν τῇ Λαύρᾳ τὸν Κουκουζέλην. Τοῦτο εἶναι πιθανώτατον καὶ σύμφωνον πρὸς ὅσα μαρτυροῦσιν οἱ κώδικες περὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κουκουζέλη, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν. Δεδομένου ὅτι ὁ Φιλόθεος παρῃτήθη τῷ 1376, ὁπότε ἀπεχώρησεν εἰς Λαύραν, καὶ δεδομένου ὄντος ὅτι ὁ Κουκουζέλης κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καλλωπίζει τὰ ἔργα τοῦ συνασκητοῦ αὐτοῦ Βαρθολομαίου τοῦ δομεστίκου τῆς Λαύρας, οἱ κατωτέρω στίχοι τοῦ Λαυριώτου Κυρίλλου ἀποκτῶσι τὸ προσῆκον κῦρος·

> «Καὶ ὡς ἡσυχίαν φιλῶν ὁ Φιλόθεος πλείστην,
> τὸν θρόνον παρῃτήσατο παντὶ τῷ βουλομένῳ
> εἰς ἔτη μόνα τέσσαρα ποιμάνας θεαρέστως·
> ἀπελθὼν δὲ ἡσύχασεν ἐν τῇ μεγίστῃ Λαύρᾳ·
> τότε δὲ συνευρίσκετο ἐκεῖ ὁ θεῖος κύκνος
> Ἰ ω ά ν ν η ς ὁ μ ε λ ῳ δ ὸ ς ἡ σειρήνιος γλῶσσα
> ᾧ τινι τότε δέδωκεν ἡ μήτηρ τοῦ Θεοῦ μου
> τὸ χρυσοῦν 'κεῖνο νόμισμα [2] ψάλλοντι τηνικαῦτα
> εἰς ὕμνον τὸν ἀκάθιστον «Ἄγγελος πρωτοστάτης»
> εἶτα τὸ «Ἐπὶ σοὶ χαίρει» π α ρ ό ν τ ο ς Φ ι λ ο θ έ ο υ».

Διὰ τῶν ἀνωτέρω μέχρι τοῦδε λεχθέντων φρονῶ ὅτι τὸ ζήτημα τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τοῦ Κουκουζέλη λύεται ὁριστικῶς, πιστεύω δὲ ὅτι ἡ περαιτέρω ἔρευνα διὰ προσεχῶν ἀνακαλύψεων θὰ ἐπικυρώσῃ τὰ ἐξαγόμενα τῆς ἐρεύνης μου, ἡ δὲ ἐφεξῆς περὶ τὸν μαΐστορα σπουδὴ θὰ ὑποκαταστήσῃ τοὺς μύθους καὶ τοὺς θρύλους, τοὺς ὁποίους ἐκληροδότησεν εἰς ἡμᾶς διάνοια πτωχὴ καὶ φαντασία νοσηρά. Εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ φωτὸς τὸ σκότος καὶ ὁ μῦθος ἀμαυροῦσι καὶ ἀσχημίζουσι τὴν εἰκόνα τοῦ Κουκου-

[1] Διὰ τὴν ἀνακρίβειαν ἴσως ταύτην ἀποκαλεῖται παρὰ τοῦ Μ. Γ ε δ ε ὼ ν ψεύστης ὁ Κύριλλος (Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιον, σ. 173).

[2] Ἐρωτήσας τὰ περὶ τῆς φερομένης παραδόσεως περὶ τοῦ χρυσοῦ τούτου νομίσματος τῆς Θεοτόκου τὸν Γέροντα Σπυρίδωνα Λαυριώτην, τὸν ἰατρόν, ἔλαβον τὴν ἑξῆς γραπτὴν ἀπάντησιν: «Τὸ δὲ φλωρί, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐδωρήθη εἰς τὸν Τσάρον μέγαν Πέτρον εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν ἦτο χρεωμένη ἡ μονὴ διὰ νὰ δοθῇ ἡ ἄδεια εἰς Λαυριώτας ἀπεσταλμένους νὰ περιέλθουν τὴν Ρωσσίαν πρὸς συλλογὴν ἐράνων». Τούτοις ἀντίθετα γράφει ὁ Γ. Π α π α δ ό π ο υ λ ο ς (Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς σ. 263 σημ. 928). «Τὸ νόμισμα τοῦτο, εὑρισκόμενον παρὰ τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ ναῷ τῆς Μ. Λαύρας, εἴδομεν καὶ ἡμεῖς κατὰ τὴν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει περιοδείαν ἡμῶν τῷ 1887. Σῴζεται δὲ οὐχὶ ἀκέραιον, διότι τὸ ἥμισυ αὐτοῦ ζητηθέν, λόγῳ εὐλαβείας, ἐστάλη εἰς τὴν ὁμόδοξον Ρωσσίαν». Τὰ σχόλια περιττά.

ζέλη. Ἡ βασιλικὴ εὔνοια καὶ αἱ τιμαὶ τῶν ἀνακτόρων τοῦ μυθολογήματος δὲν προσθέτουσι τίποτε εἰς τὴν ἀξίαν καὶ δόξαν τοῦ Κουκουζέλη. Βασιλεὺς αὐτὸς τῆς τέχνης, ἐπλήρωσε δόξης καὶ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὰ βασίλεια.

Θεωρῶ ματαιοπονίαν νὰ εἰσέλθω εἰς τὰ καθέκαστα τῆς φανταστικῆς «Διηγήσεως». Αὐτὴ καὶ μόνη ἡ αἰτιολογία καὶ ἀφορμὴ τῆς συντάξεως τῆς Βουλγάρας, τοῦ γνωστοῦ πολυελέου τοῦ Κουκουζέλη, ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὸ γελοῖον τῆς «Διηγήσεως». Ὁ μυθογράφος λέγει ὅτι ὁ Κουκουζέλης «ἀναλαβὼν τῆς μητρὸς αὐτοῦ τὸν θρῆνον καὶ ὀλολυγμὸν καὶ τὴν φωνὴν αὐτῆς συναρμόσας τὸν πολυέλεον ἐντέχνως ἐποίησε καὶ ἐπωνόμασεν αὐτὸν τῆς Βουλγάρας». Τί σχέσιν ἔχει ἡ ὀνομασία «Βουλγάρα» μὲ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ τὸν θρῆνον αὐτῆς; πιθανὸν τὸ μέλος νὰ εἶναι θρηνῶδες, ἀλλ' εἰς τὴν ἀνάμνησιν τῶν θρήνων τῆς μητρός του, ἂν θρῆνοι ἀληθῶς καὶ ὀδυρμοὶ ἔλαβον χώραν ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ, θὰ προσέδιδε τρυφερώτερον, γλυκύτερον καὶ περιπαθέστερον ὄνομα. Ἡ Βουλγάρα ἔχει τόσην σχέσιν μὲ τὴν μητέρα τοῦ Κουκουζέλη, ὅσην ἔχει ἡ «Κατσιβέλα» ἢ Βατοπεδινὴ μὲ τὴν μητέρα τοῦ Βατοπεδινοῦ μουσικοῦ. Ὁ Κουκουζέλης, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν παλαιῶν μουσικῶν, εἰς τὰ ποιήματα αὐτοῦ, ἰδίως εἰς τὰ Κρατήματα καὶ τοὺς Πολυελέους, ἔδιδεν ἓν οἱονδήποτε διακριτικὸν ἀφῃρημένον ὄνομα, τὸ ὁποῖον πολλάκις δὲν εἶχε σχέσιν μὲ τὴν μελῳδίαν αὐτοῦ· καὶ ὡς ὠνόμασε τὸν Πολυέλεον Βουλγάραν, οὕτως ὠνόμασε καὶ ἄλλα αὐτοῦ μαθήματα ροδακινάτον, ὁ νέος, ἰσπαχούμ, ροδάνι, φράγκικον, πολίτικον, παλατινόν, ἐθνικόν, μαργαριτικόν, περσικόν, βιόλλα, κινύρα κλπ. Ἄλλων ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων διδασκάλων ποιήματα ἔφερον ἔτι παραδοξότερα ὀνόματα, Κατζιβέλα (ἡ Βατοπεδινή), ἄγαλμα λατρινόν, ἄγαλμα δεξιόν, ἄγαλμα ἀριστερόν, χερουβικὸν δυσικὸν (τοῦ Γλυκέος), σύραξ (Κράτημα Ἀρσενίου τοῦ μικροῦ), πεστράφη (Κράτημα τοῦ Μπερεκέτου), μασκάλη, χερουβικὸν περσικόν, χερουβικὸν διπλοκατάληκτον, πολυέλεος περσικός, (τοῦ Κλαδᾶ «Ἄνωθεν οἱ προφῆται»), ψαλτήρας (τοῦ Πρασίνου), ἀασκάρη, πρόλογος, ἰσοφωνία, συρλᾶς (τοῦ Χρυσάφη), πολυέλεος ἀνατολικὸς (τοῦ Κουκουμᾶ), τατάρικον, τούρκικον, φράγκικον, σήμαντρον, ποταμίδα, ὀργανικόν, σημαντῆρι, σημαντῆρος μίμησις, μικρὸν σήμαντρον, μέγα σημαντῆρι, ἀηδών, ἀηδονάτον, μεγάλου πριμικηρίου, μουσχάλι, νάϊ, πολεμικόν, ὀρφανόν, δίσφυρον, καμπάνα, ροδάκινα, ἀνυφαντής, μονόπνους, παπαδοπούλλα, δύσκολον, τροχός, ἁπλοῦν, βουλγάρικον, χορός, παρόμοιον χοροῦ, ἀνακακαρᾶς, ἐμπαλουμᾶ, βασιλέως, μαργαρίτης, μέσος, διὰ τριῶν μελῶν (τοῦ Κορώνη). Ἄλλα ἐκ τοῦ τόπου τῆς προελεύσεώς των ἐκαλοῦντο Θεσσαλικόν, Ἁγιοσοφίτικον, Ναυπλιώτικον, Ἁγιορείτικον, Θεσσαλονικαῖον, Πολίτικον κλπ. Ἄλλων διδασκάλων ἔργα φέρουσι τὸ αὐτὸ ὄνομα διὰ τὴν συγγένειαν αὐτῶν πρὸς ἀρχαίαν πρότυπον μελῳδίαν, ὡς οἱ Πολυέλεοι τοῦ Κορώνη, τοῦ Ἀγαλλιανοῦ, τοῦ

ἱερομονάχου Γρηγορίου, τοῦ Κλαδᾶ, τοῦ Λογγίνου, τοῦ Ἠθικοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ Κουκουζέλη καλοῦνται πάντες Λατρινοί, διότι ἐποιήθησαν κατὰ μίμησιν τοῦ ἀρχαίου Λατρινοῦ Πολυελέου, «ὅστις ἔχει ἀλληλούϊα παλαιὰ καὶ νέα (καθ' ἃ σημειοῖ ὁ ὑπ' ἀριθ. 214 φ. 86 κῶδ. τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος), καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται Λατρινός».

Ὅτι πολλοὶ τῶν ἀνωτέρω τίτλων τῶν ἀποδοθέντων εἰς τὰ ᾄσματα ἀνταποκρίνονται πρὸς τὸ ἐκφραζόμενον μέλος (πολεμικόν, ἀηδών, καμπάνα, σήμαντρον κλπ.), τοῦτο εἶναι εὐνόητον, ἀλλ' ἡ Βουλγάρα, ἡ κατσιβέλα, ἡ ποταμίδα καὶ τὰ ὅμοια τίνα σχέσιν δύνανται νὰ ἔχωσι μὲ τὴν μελῳδίαν τοῦ ποιήματος; Βεβαίως οἱ μελῳδοὶ οἱ τὰς τοιαύτας ὀνομασίας προσδώσαντες εἰς τὰ μουσικὰ αὐτῶν ἔργα εἶχόν τινας λόγους καὶ ἀφορμὰς πρὸς τοῦτο, ἀλλ' ὁ Κουκουζέλης ὁ τοὺς θρήνους καὶ ὀλολυγμοὺς καὶ τὴν φωνὴν τῆς μητρὸς αὐτοῦ διαιωνίσας διὰ θαυμασίας μελῳδίας, ὡς λέγει ἡ Διήγησις, δὲν θὰ ἐκάλει Βουλγάραν τὸ ᾆσμά του, ἀλλὰ θὰ ἐτιτλοφόρει αὐτὸ ἢ διὰ τοῦ μητρικοῦ ὀνόματος, ἢ διὰ λέξεως τρυφερωτέρας ἀνταποκρινομένης πρὸς τὸ αἴσθημα καὶ τὸν πόνον τῆς καρδίας του. Ὁ Κουκουζέλης καὶ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ τῆς ἐπιθέσεως τίτλων κατ' ἀρέσκειαν εἰς τὰς μελῳδίας του ἠκολούθησε τὴν συνήθειαν τῶν ἀρχαιοτέρων διδασκάλων. Αἱ ἀρχαῖαι μελῳδίαι μὲ τοὺς παραδόξους καὶ ξενικοὺς τούτους τίτλους ἦσαν γνωσταὶ εἰς τὸν Ἁγιορειτικὸν κόσμον, καὶ ὁ Κουκουζέλης χωρὶς νὰ σκανδαλίζῃ τοὺς μοναχοὺς ὑπέγραφε τὰ ποιήματά του ὅπως ἤθελε κατὰ τὴν παλαιοτέραν συνήθειαν καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐλευθερίαν. Ὁ Κουκουζέλης ἦτο αὐστηρὸς τηρητὴς τῶν παραδόσεων. Ὁ νέος Χρυσάφης Ἰωάννης (οὐχὶ ὁ Μανουὴλ) περὶ τῆς συντηρητικότητος αὐτοῦ γράφει ὅτι «ὁ χαριτώνυμος Κουκουζέλης, ὃς καὶ μέγας τῷ ὄντι διδάσκαλος ἦν, εἵπετο κατ' ἴχνος αὐτοῖς (τοῖς παλαιοτέροις διδασκάλοις) καὶ οὐδέν τι τῶν ἐκείνοις δοξάντων καὶ δοκιμασθέντων καλῶς, δεῖν ᾤετο καινοτομεῖν, διὸ οὐδὲ ἐκαινοτόμει [1]».

Ἀντιθέτως πρὸς ταῦτα, ἐλέχθη καὶ ἐγράφη ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ Ἐμ. Βαμβουδάκη [2] ὅτι ὁ Κουκουζέλης ἐγένετο εἰσηγητὴς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ νέων μελῳδημάτων, τῶν καλουμένων Κρατημάτων, διαμετακομίσας τὰ κοσμικὰ ταῦτα ᾄσματα ἐκ τοῦ παλατίου εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές· πρῶτον διότι ἦτο ἀδύνατον ὁ Κουκουζέλης νὰ εἰσαγάγῃ κοσμικὰ μέλη ἄγνωστα εἰς τὸν θρησκευτικὸν κόσμον τοῦ Ἄθωνος, τὰ ὁποῖα θὰ εὕρισκον φοβερὰν ἀντίδρασιν ἀπὸ μέρους τῶν μοναχῶν εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν ἡ λατρεία ἐν τοῖς καθόλου καὶ τοῖς ἐπὶ μέρους, ἐν τοῖς τύποις καὶ τῇ οὐσίᾳ ἦτο ἤδη κατηρτισμένη καὶ ἀποκρυσταλλωμένη εἰς

[1] Γ. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς σ. 274.

[2] Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. I, 358.

σχέδιον μόνιμον καὶ πάγιον, καὶ δεύτερον διότι τὰ τοιαῦτα κοσμικῆς φύσεως Κρατήματα ἦσαν ἤδη ἀπὸ αἰώνων γνωστὰ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει πολλῷ ἐνωρίτερον τοῦ Κουκουζέλη καὶ ἐν πολλῇ μάλιστα χρήσει, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ Ἁγιορειτικοὶ κώδικες, οἱ περιλαβόντες πᾶσαν τὴν σχετικὴν μουσικὴν παραγωγήν, ἥτις ἠκούετο εὐαρέστως κατὰ τὰς μεγάλας θρησκευτικὰς τελετὰς τῶν μονῶν. Κρατήματα πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Κουκουζέλη ψαλλόμενα εἰς τὰς μονὰς φέρονται πλεῖστα ὅσα εἰς τοὺς Λαυριωτικοὺς κώδικας, τοῦ Γλυκέος Ἰωάννου (ἑπτὰ εἰς τοὺς κώδ. Ε 9 καὶ Ε 49), Ξένου τοῦ Κορώνη (14 εἰς τὸν κώδ. Ε 7 ἓξ εἰς τὸν Ε 9 καὶ 53 Κρατήματα εἰς τοὺς Ε 36 καὶ Ε 49), τοῦ Κοντοπετρῆ (2 εἰς τοὺς κώδ. Ε9 καὶ Ε49), Κωνσταντίνου τοῦ Μαγουλᾶ (3 εἰς τοὺς κώδ. Ε 9. Ε 36. Ε 49), (τοῦ Μαγουλᾶ δὲ τούτου τὰ μέλη καλλωπίζει ὁ Κουκουζέλης), τοῦ Πρασίνου (εἰς τοὺς κώδ. Ε 9. Ι 147. Ι 184. Κ 137). Ὅλοι οὗτοι οἱ διδάσκαλοι ἦσαν προγενέστεροι τοῦ Κουκουζέλη καὶ ἀρχαιότεροι ποιηταὶ Κρατημάτων ψαλλομένων ἐν Ἁγίῳ Ὄρει. Ἑπομένως ὁ Κουκουζέλης εὗρεν ἤδη ἐν τῷ Ἄθῳ καθιερωμένην τὴν χρῆσιν τούτων καὶ ἐκαλλιέργησε θαυμασίως τὸ εἶδος τοῦτο τῶν ᾀσμάτων, διὰ τῶν ὁποίων οἱ μοναχοὶ ἐποίκιλλον τὴν μονοτονίαν τῶν μακροσκελεστάτων καὶ ἀτελευτήτων νυκτερινῶν ἀκολουθιῶν. Ἀπόδειξις δὲ ὅτι ὄχι μόνον ἀντίδρασιν ἀπὸ μέρους τῶν συντηρητικῶν ἀσκητῶν δὲν εὕρισκον τὰ κοσμικὰ ταῦτα μέλη, ἀλλὰ τοὐναντίον ἔνθερμον ὑποδοχήν, εἶναι ἡ μεγάλη σχετικὴ παραγωγὴ τοῦ Κουκουζέλη, τοῦ ὁποίου μόνον εἰς ἕνα κώδικα τῆς Λαύρας, τὸν Ε 49, σῴζονται 86 Κρατήματα, ἄλλα δὲ κατ' ἐκλογὴν ἐσκορπισμένα εἰς πολλοὺς Ἁγιορειτικοὺς κώδικας. Δὲν ἐγένετο λοιπὸν εἰσηγητὴς τῶν Κρατημάτων ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ὁ Κουκουζέλης, οὐδὲ ἐκ τοῦ παλατίου μετέφερε τὸ κοσμικὸν τοῦτο μέλος εἰς τοὺς ἀσκητάς. Ὁ κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα ἀκμάζων Γλυκὺς εἶναι, ὡς εἴπομεν, ποιητὴς τοιούτων Κρατημάτων, δικαιούμεθα δὲ νὰ πιστεύωμεν ὅτι ταῦτα ἦσαν γνωστὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πολὺ πρὸ αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἴσως τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφῶν ἀρχαίων μουσικῶν κωδίκων, οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν θέσιν τῶν ἀπολεσθέντων καὶ εἰς λήθην περιπεσόντων ὀνομάτων τῶν ποιητῶν αὐτῶν σημειοῦσι τὰς λέξεις «παλαιὰ» ἢ «ἀρχαῖα».

Ὁ Κουκουζέλης, ὁ μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν διασημότερος μελῳδὸς τῆς ἐκκλησίας, ἐπέφερε μὲν τροποποιήσεις καὶ μεταβολὰς εἰς τὴν συμβολικὴν γραφὴν τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀλλὰ νεωτερισμοὺς εἰς τὰ καθιερωμένα εἴδη τῶν ᾀσμάτων δὲν εἰσήγαγεν, οὐδὲ ἠδύνατο, μεθ' ὅλον τὸ κῦρος αὐτοῦ, τοιούτους νὰ ἀποτολμήσῃ διὰ τὸ αὐστηρὸν καὶ συντηρητικὸν τοῦ περιβάλλοντος ἐν ᾧ ἔζη· ἠκολούθησεν ὅθεν τὰ καθεστῶτα, ἐσεβάσθη τὰς Ἁγιορειτικὰς παραδόσεις καὶ τοὺς τύπους τῆς λατρείας, ἐπλούτισε τὴν μουσικὴν διὰ πολλῶν καὶ ἀξιοθαυμάστων μελῳδημάτων, ἤνοιξε νέους δρόμους ἐν τῇ ἱερᾷ τέχνῃ, ἐμόρφωσε μαθητάς, ὧν διάσημος ὑπῆρξεν ὁ δομέστικος

Δημήτριος Δοκειανός [1], μετέδωκε τὴν φλόγα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν μουσικὴν ἀνὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τὸν ἔξω κόσμον, κατέστησε τὸ ὄνομα αὐτοῦ σύμβολον τῆς μουσικῆς τελειότητος [2], κατέστησε

---

[1] Οὐχὶ ὀρθῶς ὁ Γ. Παπαδόπουλος (Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλ. μουσικῆς σ. 308) ὁρίζει τὴν ἀκμὴν τοῦ Δοκειανοῦ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν πολλῶν κωδίκων, οὗτος ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Κουκουζέλη καὶ συνθέτης λαμπρῶν ᾀσμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ εὕρηνται εἰς τὸν κώδ. τῆς Λαύρας Ε 173 χρονολογούμενον ἀπὸ τοῦ 1436. Μουσικὰ ἔργα τοῦ Δοκειανοῦ, ἤτοι μαθήματα τοῦ Ἑσπερινοῦ, Στιχηρὰ τοῦ Τριῳδίου, Κατανυκτικά, Πολυέλεοι, Κοινωνικὰ τῶν Κυριακῶν καὶ τῆς ἑβδομάδος, ᾠδαί, Θεοτοκία, Κρατήματα, Στίχοι καλοφωνικοὶ καὶ Εἱρμοὶ καλοφωνικοὶ εὕρηνται εἰς τοὺς κώδικας τῆς Λαύρας Ι184. Ε 128. Ε130. Ε 148. Ε 155. Ε 173. Κ. 173. Θ 154. Λ 166. Ε 49. Μ 16. Ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Δοκειανῶν γνωστὸς εἶναι ὁ βιβλιογράφος Ἰωάννης Δοκειανός, ὅστις, μεταξὺ ἄλλων, ἔγραψε καὶ τὸν Παρισινὸν κώδ. 2685 κατὰ τὸ ἐν τέλει κείμενον σημείωμα·

> Τέρμ' εὐκτὸν λάχ' Ὅμηρος Ἰωάννοιο πόνοισι
> βασιλίδος πολιΐταο ἐκ γενεῆφι Δοκείης
> ἐπίγραμμα Ἰωάννου Δοκειανοῦ βιβλιογράφου».

Ὁ Ἰωάννης οὗτος εἶναι γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων κωδίκων. Ὁ κῶδ. 356 τοῦ Τουρίνου (ὁ περιέχων ἐπιστολὰς Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου καὶ μὴ σῳζόμενος πλέον) ἦτο κτῆμα αὐτοῦ «ἡ βίβλος αὕτη τοῦ Δοκειανοῦ πέλει» (Pasini, Κατάλογος, τόμ. Α, 484), ὁμοίως καὶ ὁ Ἀμβροσιανὸς 69 (Martini et Bassi, Κατάλ.) ὅστις ἐν φ. 344 περιέχει κατάλογον τῶν βιβλίων τοῦ Δοκειανοῦ· τοῦτον ἐδημοσίευσεν ὁ Λάμπρος ἐν Νέῳ Ἑλληνομ. Α'(1904) σ.300-301 καὶ εἰς τὰ Παλαιολόγεια καὶ Πελοπονησιακὰ Α, (1912—1913) σ. 254—255. Περὶ τοῦ Ἰωάννου Δοκειανοῦ ἴδ. καὶ Marie Vogel et Victor Gardthausen, Die griechischen Schreiber des Mittelalters, Leipzig 1909 σ. 169 κέ. Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ἐπιγράμματος γίνεται δῆλον ὅτι ὁ Δοκειανὸς κατήγετο ἐκ Κων]πόλεως καὶ οὐχὶ ἐκ Πελοποννήσου ὡς ἐνομίζετο· ὁ δὲ ἡμέτερος Δημήτριος Δοκειανὸς ἀνῆκεν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, ἀδελφὸς ὢν ἴσως τοῦ Ἰωάννου, διότι ἀμφότεροι ἀκμάζουσι περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνος.

[2] Τὸ ὄνομα Κουκουζέλης ἀπεδίδετο εἰς τοὺς καλλιφώνους καὶ ἐξέχοντας εἰς τὴν ἱερὰν τέχνην· ὑπὸ τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο γνωρίζονται οἱ ἑξῆς τέσσαρες:

α) Ἰωάσαφ ὁ δομέστικος τῆς μονῆς Βατοπεδίου ἀκμάζων περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος. Τούτου εὕρηται εἰς τὸν Λαυριωτικὸν κώδ. Κ159 μάθημα «τῇ δ' (γρ. ιδ') Φεβρουαρίου λεγόμενον εἰς τὸν ἅγιον νέον ὁσιομάρτυρα Δαμιανὸν τὸν ἐν τῇ Λαρίσσῃ μαρτυρήσαντα († 1568) πονηθὲν τὰ μὲν γράμματα κυρίου Ματθαίου ῥήτορος,.τὸ μέλος δὲ Ἰωάσαφ τλήμονος Κουκουζέλη τὴν ἐπωνυμίαν.» Ὁ ῥήτωρ Ματθαῖος εἶναι ὁ ἀγνοούμενος ποιητὴς τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὁσ. Δαμιανοῦ, τῆς ὁποίας ὁ Κανὼν (ὁ α') φέρει ἀκροστιχίδα εἰς τὰ Θεοτοκία «Ματθαῖος». Τὴν ἀκολουθίαν ἐξέδωκεν ὁ Σεβ. μητροπολίτης Θεσσαλιώτιδος Ἰεζεκιὴλ ἐν Ἐπετηρίδι Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν τόμ. Ζ, 55.

β) Νέος Κουκουζέλης ὠνομάσθη ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' ἢ ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀκμάσας Κωνσταντῖνος ὁ ἐξ Ἀγχιάλου (Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Θρᾷκες μουσικοὶ ἐν Ἐπετηρ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. ΙΒ, 68).

γ) Ὁ Κύπριος ἱερομόναχος Ἱερόθεος (νέος Κουκουζέλης) σύγχρονος τοῦ ἐξ

τὸ Ὄρος μουσικὴν κυψέλην, ἀκαδημίαν τῆς ὡραίας τέχνης, ἐν ᾗ ἐτηρεῖτο
μετ' εὐλαβείας ἄσβεστον καὶ ἀκοίμητον τὸ ἀναφθὲν ὑπὸ τοῦ Κουκου-
ζέλη φῶς ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν μεταλαμπαδευόμενον, ὡς μαρτυροῦσι τὰ
γραπτὰ τοῦ Ἄθω μνημεῖα. Ἡ ἐπισταμένη τούτων ἐξερεύνησις θὰ ἀπο-
καλύψῃ ζωὴν πνευματικὴν ἀξιοθαύμαστον καὶ θὰ διαπιστώσῃ ὅτι οἱ
Ἁγιορεῖται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κουκουζέλη μέχρι σήμερον δὲν ἔπαυσαν
καλλιεργοῦντες μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀγάπης τὸν μουσικὸν ἀγρόν. Ὁ
ἱερὸς ἔρως πρὸς τὴν ἱερὰν τέχνην εἶχε κατακτήσει καὶ τὰς μονὰς καὶ τὰ
ἀσκητήρια· καὶ οἱ μυσταγωγοὶ δὲν κατέχωσαν ὑπὸ τὴν γῆν τὸ τάλαντον,
οὐδὲ τὸ φῶς ὑπὸ τὸν μόδιον ἔκρυψαν· ὅ,τι παρὰ τοῦ μαΐστορος ἐδιδά-
χθησαν καὶ παρέλαβον, μετέδωκαν ἐν εὐλογίαις εἰς πάσας τὰς γενεάς.
Τὰ ὀνόματα τῶν μεμουσωμένων περιῆλθον εἰς λήθην, ἀλλ' οἱ μοναχοὶ
ἔχουσι διαφυλάξει εὐλαβῶς ταῦτα εἰς τὰς δέλτους τῶν μονῶν των, ὡς διέ-
σωσαν καὶ τὰ μελῳδήματα αὐτῶν. Ἡ εἰς τὰ Ἁγιορειτικὰ μνημεῖα ἐπιπό-
λαιος ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς τοὺς ἀκολούθους Ἁγιορείτας μουσικούς, τῶν
ὁποίων καὶ τὰ ἐναπομείναντα εἰς τοὺς κώδικας ἔργα ἐπιφυλάσσομαι νὰ
καταστήσω γνωστά. Εἶναι δὲ κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν οὗτοι :

Ἀθανάσιος ἱερομόναχος Ἰβηρίτης ἐκ Θεσσαλίας, Ἀνατόλιος ἱερομό-
ναχος, Ἄνθιμος ἡγούμενος Λαύρας (ὑπῆρξε καὶ δομέστικος τῆς Λαύρας),
Ἄνθιμος ἱερομόναχος Ἰβηρίτης, Ἀρσένιος ἱερομόναχος Βατοπεδινὸς ὁ μι-
κρός, Βαρθολομαῖος ὁ Ἴμβριος δομέστικος Λαύρας, Βενέδικτος δομέστικος
Καρακάλου, Γαβριὴλ ὁ Λαυριώτης, Γεράσιμος ὁ Λαυριώτης δομέστικος
τῆς Μ. Ἐκκλησίας, Γεράσιμος ἱεροδιάκονος ὁ Λαυριώτης, Γερμανὸς ἱερο-
μόναχος ὁ Βατοπεδινός, Γρηγόριος ὁ Ἀλυάτης, Γρηγόριος ὁ δομέστικος
Λαύρας (ὁ σύγχρονος τοῦ Κουκουζέλη), Γρημάνης Νεκτάριος ἐκ Μυτιλή-
νης, Δαμασκηνὸς ἱερομόναχος Παντοκρατορινὸς ὁ Θεσσαλονικεύς, Δαμα-
σκηνὸς ὁ Ἰβηρίτης, Δαμιανὸς ἱερομόναχος ὁ Βατοπεδινός, Δαυὶβ (ὁ καὶ
Δανιὴλ) Ροδεστινὸς δομέστικος μονῆς Παντοκράτορος, Θεόδουλος ὁ μονα-
χὸς (μαθητὴς Σεραφεὶμ τοῦ Λεσβίου), Θεωνᾶς ἱερομόναχος ὁ Σιμωπετρί-
της, Ἰωαννίκιος ἱερομόναχος ὁ Βατοπεδινός, Ἰωάσαφ δομέστικος Βατοπε-
δίου, ὁ νέος Κουκουζέλης Ἰωάσαφ ὁ Διονυσιάτης, Ἰωάσαφ μοναχὸς δομέ-
στικος Λαύρας, Ἰωσὴφ ὁ Βατοπεδινός, Κλήμης ἱερομόναχος ὁ Λέσβιος,
Κορνήλιος μοναχός, Κοσμᾶς ἱερομόναχος Ἰβηρίτης ὁ Μακεδών, Κοσμᾶς ὁ
Δοχειαρίτης, Κυπριανὸς μοναχὸς ὁ Χιλανδαρινός, Κύριλλος Ἰβηρίτης ὁ Λέ-
σβιος, Λαυρέντιος ἱερομόναχος Σιμωπετρίτης, Λογγῖνος μοναχός, Λουκᾶς

Ἀγχιάλου Κωνσταντίνου. Οὗτος ἔγραψε καὶ τοὺς μουσικοὺς κώδ. 160 τοῦ Ξηροπο-
τάμου (τῷ 1588), τὸν 176 Ξηροποτάμου (τῷ 1610) καὶ τὸν 206 τῆς μονῆς Φιλοθέου
(τῷ 1626).

δ) Γεώργιος ὁ Ραιδεστηνὸς (ὁ παλαιός), ὁ μαθητὴς τοῦ ἐπισκόπου Ραιδεστοῦ
Μελχισεδὲκ καὶ διδάσκαλος Χρυσάφη τοῦ νέου. (Ἐπετηρίς, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 52).

μοναχός, Ματθαῖος μοναχὸς ὁ Βατοπεδινός, Μελέτιος μοναχὸς ὁ Βατοπε-
δινός, Μελχισεδὲκ ἱεροδιάκονος Δοχειαρίτης, Νικόλαος ἱερομόναχος Δο-
χειαρίτης, Παγκράτιος Ραιδεστηνὸς δομέστικος Ἰβήρων, Παΐσιος ὁ Λαυ-
ριώτης, Σεραφεὶμ προηγούμενος Λαύρας ὁ Λέσβιος, Σερεμέτης Νεκτάριος
Σιμωπετρίτης, Στέφανος μοναχὸς ὁ Ξηροποταμινός, Συνέσιος ὁ Σταυρο-
νικιανὸς ὁ Σάμιος, Συνέσιος ὁ Ἰβηρίτης, Φιλάρετος ἱερομόναχος ὁ Λαυ-
ριώτης, καὶ Χρυσόστομος ἀρχιμανδρίτης Μαδύτιος ὁ Λαυριώτης.

Μέγα ἀληθῶς ἠθικὸν κεφάλαιον καὶ ἔνδοξος σελὶς τοῦ Ἁγιορειτικοῦ
βίου σκοτεινὴ παραμένουσα καὶ ἄγνωστος. Τίς θὰ ἐγείρῃ τὸ λαμπρὸν
τοῦτο τρόπαιον τόσης μουσικῆς δόξης καὶ λαμπρότητος τοῦ μοναχικοῦ
βίου ; τίς θὰ κυλίσῃ τοὺς λίθους ἀπὸ τοὺς τάφους τῶν ἀφανῶς κατακει-
μένων τούτων μελῳδῶν, ὧν ἡ φωνὴ παραμένει ἀνάγλυφος εἰς τὰ φύλλα
τῶν περγαμηνῶν ; τίς θὰ δώσῃ ψυχὴν εἰς τὴν φωνὴν τῶν ἀλάλων νεκρῶν
διὰ νὰ ἀκούσωμεν τὸ ᾆσμά των ;

Ἂν ὁ Ἄθως ἐξακολουθῇ νὰ νανουρίζῃ μὲ τὴν σιγήν του τὴν ἀφω-
νίαν τῶν τάφων, θὰ ἔλθῃ ὥρα ὁπότε βροντὴ ἐκ τῆς Δύσεως θὰ ἀναστήσῃ
καὶ μεταφέρῃ τὰ λείψανα ἀπὸ τοὺς ἱεροὺς τάφους εἰς τὰ μουσεῖα τοῦ
σοφοῦ κόσμου τῆς Δύσεως καὶ οἱ στεναγμοὶ τῶν περιφρονηθέντων νε-
κρῶν θὰ ἀκούωνται εἰς τὰς Ἁγιορειτικὰς ἀκτὰς αἰωνίως πικροί.

ΤΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΚΟΥΚΟΥΖΕΛΗ ΕΡΓΑ

Ἂν μὴ τὸ σύνολον, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς μουσικῆς παραγω-
γῆς τοῦ μεγάλου διδασκάλου περικλείουσιν οἱ ἀπειροπληθεῖς κώδικες τῆς
ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Μεγίστης Λαύρας, (ἴδ. χειρόγραφον Κατάλογον Χρυσοστό-
μου Λαυριώτου καὶ ἔντυπον Λαύρας), ἐξ ὧν ἠντλήθη πᾶσα εἴδησις ἀφο-
ρῶσα τὸν μαΐστορα καὶ ἀπηρτίσθη μετὰ τῆς δυνατῆς ἀκριβείας ὁ ἐπιφε-
ρόμενος Κατάλογος τῶν ἔργων αὐτοῦ μετὰ ὑποδείξεως τοῦ ἀριθμοῦ καὶ
τοῦ γράμματος τῶν κωδίκων, ὅπου ταῦτα ἀπόκεινται.

1) Προπαιδευτικὰ περὶ τῶν σημείων τῆς μουσικῆς[1] Ε 32. Ε 34 (Σημά-
δια ψαλλόμενα κατ' ἦχον). Ε 128. Θ 197 (Σημάδιά τινα τῆς μουσικῆς
ὀκτάηχον). Ι 79. Ι 174. Κ 188. Μ 45.

2) Μέθοδος παραλλαγῆς Κ175 (ἢ «ἡ σοφωτάτη παραλλαγὴ μὲ φθο-
ράς», κατὰ τὸν κώδ. 269 φ. 15 Ξηροποτάμου).

3) Μάθημα περὶ φωνῶν Ε 6.

4) Τὸ μέγα ἴσον Ε 103 φ. 150 (ἐξηγηθὲν παρὰ Πέτρου τοῦ Πελοπον-
νησίου).

---

[1] Εἰς τὸν Παντοκρατορινὸν κώδ. 214 φ. 15—17 ἐπιγράφονται οὕτω : «Σημά-
δια ψαλτικὰ κατ' ἦχον μετὰ πάσης χειρονομίας καὶ συνθέσεως ποιηθέντα παρὰ
τοῦ κυρίου Ἰωάννου μαΐστορος, τοῦ Κουκουζέλη».

5) Μαθήματα τοῦ μεγάλου Ἑσπερινοῦ Ι 88. Ι 175. Ι 184.—«Μακάριος ἀνήρ» Ε 25. Ε 128. (αὐτόθι ἕτερον φράγκικον «Σὺ δὲ Κύριε ἀντιλήπτωρ μου εἶ». Ε 130. Ε 148. Ι 88—Ἀνοιξαντάρια Ε 103. Ε 128. Ε 148. Ε 130. Ι 171. (Τὰ μεγάλα τοῦ Κουκουζέλη Ἀνοιξαντάρια καὶ ἐν τῷ Βατοπεδινῷ κώδ. 1372, ἐν δὲ τῷ Παντοκρατορινῷ 214 (τοῦ ΙΕ' αἰῶνος) τὰ ἑξῆς: «Καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν —Ἄσω τῷ Κυρίῳ ἐν τῇ ζωῇ μου—Ἡδυνθείη αὐτῷ ἡ διαλογή μου —Ἐγὼ δὲ εὐφρανθήσομαι»).

6) *Προκείμενα ἢ Δοχαί.* Ε 128. Ε 130. Ε 38 («Ἐνεδύσατο Κύριος δύναμιν).

7) *Θεοτόκε Παρθένε* εἰς τὴν ἀρτοκλασίαν Ε 128. Ε 130 Ι 184 φ. 87 (ἀναγραμματισμὸς ψαλλόμενος εἰς τὴν ἀρτοκλασίαν).

8) *Ἀντίφωνα* ἤτοι ἀλλάγματα ψαλλόμενα εἰς τὰς ἑορτὰς τῆς Θεοτόκου καὶ εἰς τὰς μεγάλας δεσποτικὰς ἑορτὰς (κῶδ. 214 Παντοκράτορος).

9) *Πασαπνοάρια* τῶν Εὐαγγελίων Ε 14. Ε 18. Ε 25. Ε 32. Ε 38 (δύο). Ε 52. Ε 128. Ε 130. Ε 132. Κ 168.

10) *Πολυέλεοι* Ε 108 (Ἐξομολογεῖσθε). Ε 128. Ε 148.—«Ἐπὶ τὸν ποταμὸν Βαβυλῶνος» Ε 128.—Ἡ Βουλγάρα Ε 8. Ε 128. Ι 184. Ι 171.—«Ἄνωθεν οἱ προφῆται» Ε 1. Ε 20 (αὐτόθι καὶ μάθημα «τὴν ὄντως Θεοτόκον»). Θ 157 φ. 321. Ε 22. Ε 24 (αὐτόθι καὶ ἄλλα μαθήματα). Ε 25. Ε 44. Ε 57. —«Λόγον ἀγαθὸν» Ε 130. Λ 151. Λ 157.

11) *Ἐκλογαὶ* Ε 128.

12) *Εἱρμοὶ καλοφωνικοὶ* Ι 171. «Ἄνωθεν οἱ προφῆται — Ἔφριξε γῆ —Ἐσείσθησαν λαοί».

13) *Ἄμωμος* Ε 173.

14) *Ἀλληλουάριον* Ε132. Ε128.

14) *Μεγαλυνάρια* Ε 115 «Μεγάλυνον ψυχή μου τὸν ἐν τῷ σπηλαίῳ».

16) *Ἡ τιμιωτέρα* μετ' ἀναγραμματισμῶν Ε 173.

17) *Ἑωθινὰ* Ε 47.

18) *Λειτουργικὰ* Ε 148. («Δύναμις ἅγιος ὁ Θεός» ἐν κώδ. 214 Παντοκράτορος).

19) *Χερουβικὰ* Ε 6. Ι 184 (τὸ λεγόμενον *παλατινὸν*) —«Νῦν αἱ δυνάμεις» Ε 30. Ε 46. Ε 115. Ε 177. Λ 157. Κ 168.

20) *Κοινωνικὰ* τῶν Κυριακῶν «Αἰνεῖτε τὸν Κύριον» Ε 128. Ε 173.— «Γεύσασθε» Ε 128. Ε 172.

21) *Ἀκολουθία ἀκάθιστος* «Τῇ ὑπερμάχῳ» Ε 22. Ε 38. Ι 150 φ. 1—14 (μετὰ τῶν Οἴκων).—«Ἄγγελος πρωτοστάτης» μέχρι τοῦ «Ξένον τόκον ἰδόντες» Ε 148. Ε 38 («Γνῶσιν ἄγνωστον») Κ 185 («Θεοδρόμον ἀστέρα»). Ε 7 («Νέαν ἔδειξε κτίσιν») [1].

[1] Ἐν κώδ. L36 sup. τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης φ. 273—296β εὕρηται εἰς

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΪΣΤΩΡ, Ο ΚΟΥΚΟΥΖΕΛΗΣ
(Ἐκ τοῦ Λαυριωτικοῦ κώδικος Θ 178.)

22) *Μαθήματα* Ε 4 (τὴν ὄντως Θεοτόκον). Ε 6. Ε 22. Ε 34. Ε 50. Ε 55 (μὲ τίτλους τὸ ροδάκινον, τὸ ροδάνι, ὁ νέος, τὸ ἐμπαχούμ). Θ 207. Ι 185. Κ 168. Κ 188.

23) *Στίχοι καλοφωνικοὶ* (ἐκ τοῦ πολυελέου) Ε 7. Λ 166.

24) *Ὠδὴ* Λ166.

25) *Ποίημα* λεγόμενον ἐθνικὸν καὶ μαργαριτικὸν Θ 207 φ. 357.

26) *Μάθημα*, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς «Κομνηνός» («τὰ γράμματα τοῦ Ξανθοπούλου, τὸ δὲ μέλος Κουκουζέλη») Ι 185 φ. 280.

«Κόσμου τὴν πλάνην, ἄνθρωπε, καὶ τὴν ἀπάτην βλέπε» . . .

27) *Ἀναγραμματισμοὶ* Η 138. Θ 207. Ι 90. Ι 184 (εἰς τὴν ἀρτοκλασίαν).

28) *Κρατήματα* Ε 7 (Κρατήματα 14). Ε 9 (Κρατήμ. 45). Ε 25 (δύο). Ι 147. Ε 36 (τρία). Ε 49 (Κρατήματα 86). Θ 207 φ. 165 «Κράτημα βιόλλα. τὰ δὲ γράμματα, ἅπερ ὁρᾷς, πρὸς αὐτὸ γεγόνασι παρὰ τοῦ Λαμπαδαρίου (Κλαδᾶ) διὰ στίχων δι' ὁρισμοῦ καὶ ζητήσεως τοῦ ἁγίου πατριάρχου κυροῦ Ματθαίου»·

Ἦν πάλαι προεκήρυξαν τῶν προφητῶν χορεῖαι . . .

Κ168 «Λόγοι Κλαδᾶ, μέλος Κουκουζέλη· λέγεται δὲ ὑπὸ τῶν πολιτῶν βιόλα, ὑπὸ τῶν Θετταλῶν δὲ ζαμάρα». Ε 148 «Μέλος Κουκουζέλη, τὰ δὲ γράμματα Ἰωάννου Λαμπαδαρίου διὰ στίχων ποιηθέντα δι' ὁρισμοῦ καὶ ζητήσεως τοῦ παναγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ματθαίου».

29) *Στιχηρὰ καλοφωνικὰ* τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ «ἐποιήθησαν μὲν παρὰ διαφόρων ποιητῶν παλαιῶν τε καὶ νέων, ἐκαλλωπίσθησαν δὲ παρὰ τοῦ μαΐστρου Κουκουζέλη Κ134.

30) Πολυχρονισμὸς πατριάρχου καὶ «Ἅγιος ὁ Θεὸς» ἐν κώδ. 100 φ. 178 Ξηροποτάμου.

Α' ΕΝ ΤΟΙΣ ΜΗΝΑΙΟΙΣ ΣΤΙΧΗΡΑ ΙΔΙΟΜΕΛΑ

Ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ

Τῇ Α' Συμεὼν τοῦ Στυλίτου· «Τὸ μνημόσυνόν σου εἰς τὸν αἰῶνα μένει» — («Μέλος Βαρθολομαίου, καλλώπισμα Κουκουζέλη») Ε 155.

— *Τῆς ἰνδίκτου* «Σὺ βασιλεῦ ὁ ὢν καὶ διαμένων» Ε 155.

Τῇ Γ' Ἀνθίμου ἱερομάρτυρος· «Ἱερεὺς ἐννομώτατος μέχρι τέλους ἐχρημάτισας» Ε 148. Ε 155. Λ 164.

μέλος ἀργὸν ὅλος ὁ ὕμνος τῆς Ἀκαθίστου ἑορτῆς μελοποιηθεὶς ὑπὸ τοῦ Κουκουζέλη καὶ ἄλλων διδασκάλων καὶ δὴ κατὰ δύο διαφόρους τρόπους· μετὰ τὸ τέλος τῶν 24 Οἴκων κεῖται ἐν τῷ αὐτῷ κώδ. καὶ «ἑτέρα Ἀκάθιστος ἔχουσα τὸν τελευταῖον οἶκον μετὰ τοῦ πρώτου ὁμοῦ, ποίημα κυροῦ Ἰωάννου μαΐστορος τοῦ Κουκουζέλη».

Τῇ Η' Τὸ γενέθλιον τῆς Θεοτόκου· «Αὕτη ἡμέρα Κυρίου ἀγαλλιᾶσθε λαοί» Ε 155.— «Σήμερον ὁ τοῖς νοεροῖς θρόνοις ἐπαναπαυόμενος Θεὸς» (Μέλος Ἀβασιώτου, καλλώπισμα Κουκουζέλη) Ε 155. Λ 164—«Ἐξ ἀκάρπου γὰρ ρίζης φυτὸν ζωηφόρον» (τὸ τέλος τοῦ ἀνωτέρω ἰδιομέλου) Ε 38. Ε 155. Ε 173. Λ 163. Λ 164.—«Ἡ παγκόσμιος χαρὰ ἐκ τῶν δικαίων ἀνέτειλεν ἡμῖν» Ε 148. Ε 155. Λ 164.—«Οὐκ ἔτι γυναῖκες ἐν λύπαις τέξονται τέκνα» (τὸ ἥμισυ τοῦ Ἰδιομέλου «Στεῖρα ἄγονος ἡ Ἄννα σήμερον χεῖρας κροτείτω») Ε 38.

Τῇ ΙΔ Ἡ ὕψωσις τοῦ τιμίου σταυροῦ· «Σήμερον διὰ πιστῶν βασιλέων ἡ κτίσις φανεροῦται» (συνέχεια τοῦ Ἰδιομέλου «Σήμερον ξύλον ἐφανερώθη» εἰς τὰ Ἀπόστιχα τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς 18ης Σεπτεμ.) Ε 38. Ε 173. Ε. 155 (φέρεται διπλοῦν). Λ 164.—«Ἵνα πίστει καὶ πόθῳ προσκυνῶ καὶ δοξάζω σε» (τὸ τέλος τοῦ Ἰδιομέλου «Σύ μου σκέπη κραταιά») Ε 4. Ε 155.— «Χριστοῦ σταυρός» (δεκαπεντασύλλαβον μάθημα) Λ 166.

Τῇ ΚϚ' Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου· «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος» (μέρος Ἰδιομέλου «Ἀναπεσὼν ἐν τῷ στήθει τοῦ διδασκάλου»· εἰς ἄλλους κώδ. πλῆρες τὸ ἰδιόμελον) Ε 155. Ε 173. Λ 164.—«Ἀναπεσὼν τῷ στήθει τοῦ διδασκάλου», Λ 164. Ε 148.— «Θεολόγε παρθένε μαθητὰ ἠγαπημένε» Ε 38 Λ 164.—«Ὀρθοδόξως τῷ κόσμῳ τὴν ἄχραντον πλευρὰν» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Εὐαγγελιστὰ Ἰωάννη ἰσάγγελε παρθένε») Λ 164. πλῆρες εἰς τοὺς κώδ. Ε 173. Ε 148.

Ἐν μηνὶ Ὀκτωβρίῳ

Τῇ ΚϚ' Δημητρίου μεγαλομάρτυρος· «Δημήτριον τὸν πανένδοξον ἀθλητὴν» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Εὐφραίνου ἐν Κυρίῳ πόλις Θεσσαλονίκη») Ε 38. Ε 155. Λ 164 — «Ἀπόλαυε τῶν θαυμάτων τὰς ἰάσεις» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἀνωτέρω Ἰδιομέλου) Ε 155. Ε 173. Λ 164.

— «Καὶ τὰ νικητήρια ἐνδόξως ἀπενεγκάμενος» (τὸ τέλος τοῦ Ἰδιομέλου «Τῇ τῶν ᾀσμάτων τερπνότητι τὴν παροῦσαν φαιδρύνωμεν ἡμέραν») Ε 155. Ε 173. Λ 164.

—«Φρούρησον, πανεύφημε, τὴν σὴν μεγαλύνουσαν πόλιν» (τὸ τέλος τοῦ Ἰδιομέλου «Ἔχει μὲν ἡ θειοτάτη σου ψυχὴ καὶ ἄμωμος») Ε 38. Ε 173. Λ 164.

— Μάθημα εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον εἰς στίχους δεκαπεντασυλλάβους. «Τὰ γράμματα τοῦ Μόσχου, τὸ δὲ μέλος Κουκουζέλη» Ε 155. Ε 173. Λ 164.

«Κατὰ τὴν ᾀσματίζουσαν τοῦ Σολομῶντος λύραν,
ἣν ἀνεκρούσατο σαφῶς πνεύματος θείου πλήκτρῳ
ὁ Λόγος ὁ παντέλειος ἐκκενωθεὶς ἀρρήτως
μύρον ἐκλήθη κενωθὲν καὶ σύμπασαν τὴν κτίσιν

ὀσμῆς εὐώδους καὶ τερπνῆς ἐνέπλησεν ἐνθέως.
ἀλλὰ καὶ σύ, μάρτυς Χριστοῦ, χριστομιμήτως λόγχαις
τὴν σὴν πλευρὰν ἐκκεντηθεὶς κρουνοὺς ἐκβλύζεις μύρων
καὶ φερωνύμως κέκλησαι μυροβλυτῶν ἀκρότης».

Ἐν μηνὶ Νοεμβρίῳ

Τῇ Α΄ Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ:

—«Ἀτελεύτητος ὑπάρχει τῶν μαρτύρων ἡ χάρις» Λ 164.

—«Τῶν ἀνιάτων ἀλγηδόνων ἀπαλλάττουσιν» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἀνωτέρω Ἰδιομέλου) Ε 155. Ε 173. Λ 164.

Τῇ Η΄ Ἡ σύναξις Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ:

—«Συγχάρητε ἡμῖν ἅπασαι αἱ τῶν ἀγγέλων χοροστασίαι» Ε155.

—«Σκέπασον ἡμᾶς ἐν τῇ σκέπῃ τῶν πτερύγων σου» (τὸ τέλος τοῦ ἀνωτέρω Ἰδιομέλου) Ε 4. Ε 39. Ε 155. Ε 173. Λ 163. Λ 164.

—«Τῇ μεσιτείᾳ σου λυτρούμενος ἡμᾶς» (τὸ τέλος τοῦ Ἰδιομέλου «Ὅπου ἐπισκιάσῃ ἡ χάρις σου ἀρχάγγελε») Ε 148.

—«Ὁ πρωτοστάτης γὰρ ἡμῶν καὶ ἡμέτερος προστάτης» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Συγχάρητε ἡμῖν ἅπασαι αἱ τῶν ἀγγέλων χοροστασίαι») Λ164.

—«Τῆς ἀΰλου οὐσίας τῶν νοερῶν δυνάμεων» (μέλος Κουκουζέλη, ἐκαλλωπίσθη δὲ παρὰ Ἀργυροπούλου») Λ 164.

—*Πεντηκοστάριον* (δεκαπεντασύλλαβον) μέλος Κουκουζέλη.

Κῶδ. Λ164 «Ἄρχων δυνάμεως Θεοῦ στρατάρχα τῶν ἀγγέλων
σύντριψον ἔθνη καὶ λαοὺς βαρβάρων πολεμίων
ὡς μυριάδας ὤλεσας ποτὲ τῶν Ἀσσυρίων
καὶ πάλιν ἐν πολέμοις δὲ ἡμῶν τῶν ἱκετῶν σου
5 τῶν σὲ τιμώντων εὐσεβῶς πρόμαχος προπορεύου
τοὺς δὲ τοῦ στέφους ἀρχηγοὺς τοὺς ἐκ Θεοῦ στεφθέντας
δευτέρους τε μετὰ Μωσῆν θεράποντας Κυρίου
τοὺς φιλοχρίστους ἄνακτας ἐνίσχυσον εἰς τέλος
κραταίωσον τοὺς βασιλεῖς, τοὺς δυσσεβεῖς ἐν πέδαις
10 καὶ τοὺς τυράννους σιδηραῖς [δέσον] ἐν χειροπέδαις.
τοὺς ὀρθοδόξους ἄνακτας τοὺς ἐκ Θεοῦ στεφθέντας
τοὺς σὲ τιμῶντας εὐλαβῶς ἐνίσχυσον εἰς τέλος
ὡς ἂν ἡμεῖς ἐπὶ ταῖς σαῖς θαρροῦντες συμμαχίαις
πανηγυρίζωμεν ἀεὶ καὶ μεγαλύνωμέν σε».

—«Τοὺς ὀρθοδόξους ἄνακτας» (ἀπὸ τοῦ 11 στίχου τοῦ ἀνωτέρω Πεν-

τηκοσταρίου, εὕρηται μέχρι τέλους τὸ ποίημα εἰς τοὺς κώδ. Ε 155 καὶ Ε 173).

—Ἕτερον Πεντηκοστάριον «Τὰ γράμματα τοῦ Σταχίτζη,[1] τὸ μέλος Κουκουζέλη» — ἦχος δ΄.

Κῶδ. Λ164 «Πέτρα πηγάζει ποταμοὺς Ἰσραηλίταις πάλαι
πέτρα καὶ νῦν τοὺς ποταμοὺς βυθίζει καινοτρόπως.
ἐκεῖ Μωσῆς τερατουργός, ὁ Μιχαὴλ ἐνθάδε
πλήττει χειρὶ τῇ σθεναρᾷ τῶν ἀλαστόρων στίφη
5 καὶ ῥήγνυσιν ἀσώματος τὸ σῶμα τὸ τῆς πέτρας
καὶ χώνην φαίνει ποταμῶν βυθίζουσαν τὸ νᾶμα
καὶ περισῴζει τέμενος σὺν ἰαμάτων ῥείθροις.
ὑμνοῦμέν σου, πρωτάγγελε, τοὺς τῶν θαυμάτων τρόπους.

Τῇ ΙΑ΄ Μηνᾶ, Βίκτορος καὶ Βικεντίου:

—«Δεῦτε, φίλαθλοι τὴν τρισαυγῆ τῶν μαρτύρων τιμήσωμεν χορείαν» Ε 155. Λ 164.

Τῇ ΙΓ΄ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου:

—«Σὲ τὸν μέγαν ἀρχιερέα καὶ ποιμένα» Λ 164.

—«Ἀνευφημοῦντες πόθῳ δεόμεθα» (τὸ τέλος τοῦ ἀνωτέρω Ἰδιομέλου) Ε 155. Ε 173. Λ 164.

—«Μετάδος ἡμῖν τῶν πρεσβειῶν σου πάτερ» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἀνωτέρω Ἰδιομέλου) Ε 155.

—«Σάλπιγξ χρυσόφωνος ἀνεδείχθης» Λ 164.

—«Προφητικῶς γὰρ ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος» (μέρος τοῦ ἀνωτέρω Ἰδιομέλου) Ε 155. Ε 173. Λ 164.

—«Τῆς μετανοίας τὸν κήρυκα, τὸ χρυσίπνοον στόμα» (μέρος τοῦ Ἰδιομέλου «Σὲ τὸν μέγαν ἀρχιερέα») Ε 155.

—«Ὅσιε τρισμάκαρ ἁγιώτατε πάτερ» Λ 164.

Τῇ ΚΑ΄ Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου:

—«Μετὰ τὸ τεχθῆναί σε, θεόνυμφε δέσποινα» Λ 164.

—«Ἄγγελοι τὴν εἴσοδον τῆς πανάγνου» Ε 155. Ε 173. Λ 164.

—«Ἄσπιλε ἀμόλυντε» (τὸ τέλος τοῦ Ἰδιομέλου «Μετὰ τὸ τεχθῆναί σε») Ε 155.

—«Εὐλογημένη Θεοτόκε» Ε 173.

—«Ἀγαλλιάσθω ὁ Δαυὶδ» ἐν κώδ. 100 φ. 176 Ξηροποτάμου.

[1] Εἰς ἄλλους κώδ. λέγεται Στάχυς.

Μηνὶ Δεκεμβρίῳ

Τῇ Δ' τῆς ἁγίας Βαρβάρας:

—«Τὴν πανήγυριν σήμερον τῆς ἀθλοφόρου Βαρβάρας» (μέλος τοῦ Κλωβᾶ (ἢ Κλαβᾶ), ἐκαλλωπίσθη ὑπὸ Κουκουζέλη) Ε 155. Λ 164.

Τῇ Ε' Σάββα τοῦ ἡγιασμένου:

—«Τῶν δαιμόνων ὤλεσας τὰς φάλαγγας» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Ὅσιε πάτερ, εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν») Ε 155. Ε 38 (ψαλλόμενον εἰς πάντας τοὺς ὁσίους) Ε 173.

Τῇ ϛ' τοῦ ἁγίου Νικολάου:

—«Ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ καὶ πιστὲ θεράπον» Ε 24. Λ 163.

—«Πανάγιε Νικόλαε, πρόφθασον ἐξελοῦ ἡμᾶς» (τὸ τέλος τοῦ Ἰδιομέλου «Σαλπίσωμεν ἐν σάλπιγγι») Ε 155. Ε 173. Λ 141. Λ 164.

—«Τῶν ἀνδραγαθημάτων σου, ὅσιε πάτερ ὁ καρπὸς» Λ 164. Ε 155.

—«Πανάγιε Νικόλαε, πρόφθασον, ἐξελοῦ ἡμᾶς» (τὸ τέλος τοῦ Ἰδιομέλου «Σαλπίσωμεν ἐν σάλπιγγι») Ε 155. Ε 173. Λ 141. Λ 164.

—«Τῶν ἀνδραγαθημάτων σου, ὅσιε πάτερ, ὁ καρπὸς» Λ 164. Ε 155.

—«Ἡ ζωή σου ἔνδοξος καὶ ἡ κοίμησις μετὰ ἁγίων» (τὸ τέλος τοῦ Ἰδιομέλου «Κληρονόμε Θεοῦ») Ε 155. Ε 173. Λ 164.

—«Τῶν θλιβομένων ἡ θεία χαρμοσύνη» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Ἱεραρχῶν τὴν καλλονὴν») Ε 155. Ε 173. Λ 164.

Τῇ ΙΕ' Παύλου τοῦ ἐν τῷ Λάτρῳ:

—«Ὅσιε πάτερ, τῆς φωνῆς» Ε 148. Ε 173.

Τῇ ΚΒ' Προεόρτια τῶν Χριστουγέννων:

—«Σπήλαιον εὐπρεπίζου· ἡ ἀμνὰς γὰρ ἥκει» Ε 155. Λ 164.

—«Ἐπιλαβέτω τρόμος τὰ καταχθόνια» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου τῶν Ὡρῶν «Ἄκουε οὐρανὲ καὶ ἐνωτίζου ἡ γῆ» Ε 155.

—«Ὢ βάθος πλούτου σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ» (μέρος ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου τῶν Ὡρῶν) Ε 155. Λ 141. Λ 163. Λ 164. Ε 173.

—«Μητέρες ἠτεκνοῦντο καὶ ἡ ἄωρος ἡλικία τῶν βρεφῶν» (μέρος τοῦ Ἰδιομέλου τῶν Ὡρῶν «Ἐξεπλήττετο ὁ Ἡρώδης ὁρῶν τῶν μάγων τὴν εὐσέβειαν») Ε 155. Λ 164. Ε 173.

—«Ἀδὰμ ἀνανεοῦται σὺν τῇ Εὔᾳ κράζοντες» (τὸ τέλος τοῦ Ἰδιομέλου τῶν Ὡρῶν «Βηθλεὲμ ἑτοιμάζου εὐπρεπιζέσθω ἡ φάτνη») Ε 155. Λ 142. Λ 164 (δίς). Ε 173.

—«Οὐκέτι φέρω λοιπὸν τὸ ὄνειδος ἀνθρώπων» (μέρος τοῦ Ἰδιομέλου τῶν Ὡρῶν «Τάδε λέγει Ἰωσὴφ πρὸς τὴν Παρθένον») Ε 155. Ε 173. Λ 142. Λ 164.

Τῇ ΚΕ' Ἡ γέννησις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ:

—«Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ» Ε 24. Ε 128. Ε 155. Λ 141. Λ 163. Ε 132. Ε 34 (ἀναγραμματισμός). Ε 130. Ε 173.

—«Ἐκ παρθένου κόρης» (ἀπόσπασμα ἐξ Ἰδιομέλου) Ε 173. Λ 164.

—«Σήμερον ὁ Χριστὸς ἐν Βηθλεὲμ γεννᾶται» Ε 148. Λ 164.

—«Μεγάλυνον ψυχή μου» (μετὰ τοῦ Εἱρμοῦ) Λ 164. Ε 155.

Τῇ ΚΖ' Στεφάνου ἀρχιδιακόνου:

—«Χαίροις ἐν Κυρίῳ, στεφανηφόρε Στέφανε» Ε 155. Λ 164.

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ Θεοδώρου τοῦ Γραπτοῦ:

—«Ἐν ὥρᾳ φρικτῇ ὅταν μέλλω τῷ φρικτῷ θρόνῳ παρίστασθαι» Λ 164.

Ἐν μηνὶ Ἰανουαρίῳ

Τῇ Α' Βασιλείου τοῦ μεγάλου:

—«Σοφίας ἐραστὴς γενόμενος, ὅσιε» Ε 155. Ε 173. Λ 164.

—«Μνημόνευε καὶ ἡμῶν παρεστὼς» (τὸ τέλος τοῦ Ἰδιομέλου «ὢ θεία καὶ ἱερὰ τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας μέλισσα») Ε 155. Ε 173. Λ 163. Λ 164.

—«Τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Πάντων τῶν ἁγίων ἀνεμάξω τὰς ἀρετὰς») Λ 164.

Τῇ ϛ' Τῶν Θεοφανείων:

—«Σήμερον τῶν ὑδάτων ἁγιάζεται ἡ φύσις» Λ 164.

—«Σήμερον ἡ κτίσις φωτίζεται» Ε 155 (μέλος Θεοδώρου Μανουγρᾶ, καλλωπισμὸς Κουκουζέλη).

—«Ἴδωμεν πάντες τὸν Ἰωάννην πῶς βαπτίζει» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἀνωτέρω Ἰδιομέλου) Ε 155. Ε 38. Ε 39. Ε 24. Ε 173. Λ 142. Λ 163. Λ 164 (εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον κώδικα ἐπιγράφεται «Εἰς τὸ γεῦμα τοῦ βασιλέως ἀργὰ καὶ ἴσα»· ὁμοίως καὶ τὸ ἑπόμενον).

—«Ὅπου γὰρ βασιλέως παρουσία ἡ τάξις παραγίνεται» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἀνωτέρω Ἰδιομέλου) Λ 164.

—«Ἀλλὰ πᾶσαν ἐπλήρωσας οἰκονομίαν» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Ἔτρεμεν ἡ χεὶρ τοῦ βαπτιστοῦ») Ε 38. Ε 24. Ε 155. Ε 173. Λ 142. Λ 164.

—«Διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, φιλάνθρωπε» (τὸ τέλος τοῦ Ἰδιομέλου «Ὡς ἄνθρωπος ἐν ποταμῷ») Ε 155. Ε 173. Λ 142. Λ 164.

—«Ἦλθες, Κύριε, μορφὴν δούλου λαβὼν» (τεμάχιον ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Πρὸς τὴν φωνὴν τοῦ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ») Ε 155.

—«Ὁ αἴρων τοῦ κόσμου τὴν ἁμαρτίαν» (τὸ τέλος τοῦ ἀνωτέρω Ἰδιομέλου) Ε 173. Λ 164.

—«Ὁ Ἰωάννης συμμαρτυρεῖ μοι» (ἀπόσπασμα Ἰδιομέλου) Ε 173.
—«Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ ... βαπτισθῆναι θελήσαντι» Ε 128. Ε 132. Ε 155. Λ164.
—«Ἀπορεῖ πᾶσα γλῶσσα» (μετὰ Μεγαλυναρίου) Ε 155. Ε 173. Λ 142. Λ 164.
—«Ἔτρεμεν ἡ χεὶρ τοῦ βαπτιστοῦ» (Ἀναγραμματισμὸς) Ε 24.

Τῇ ΙΖ' Ἀντωνίου τοῦ μεγάλου:

—«Ὅσιε πάτερ» Ε 155. Λ 164.
—«Συνόμιλε ἀγγέλων» (τεμάχιον Ἰδιομέλου) Ε173.

Τῇ Κ' Εὐθυμίου τοῦ μεγάλου:

—«Εὐθυμεῖτε ἔλεγε τοῖς γεννήτορσιν ἄγγελος» Ε 155. Λ 164.

Τῇ ΚΕ' Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου:

—«Λόγῳ Θεοῦ ἀνοίξας τὸ στόμα σου» Ε 155. Λ 164. Λ 173.

Τῇ Λ' Τῶν τριῶν ἱεραρχῶν:

—«Τοὺς κήρυκας» Ε 173.

Ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ

Τῇ Β' τῆς Ὑπαπαντῆς:

—«Ἀκατάληπτόν ἐστι τὸ τελούμενον ἐν σοὶ» Ε 155. Ε 173. Λ 164.
—«Ὁ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον σῶσαι γένος ἀνθρώπων» (τὸ τέλος τοῦ Ἰδιομέλου «Ἀνοιγέσθω ἡ πύλη τοῦ οὐρανοῦ σήμερον») Ε 155. Ε 173. Λ 142. Λ 164.
—«Αὕτη γὰρ θρόνος χερουβικὸς ἀνεδείχθη» (μέρος τοῦ Ἰδιομέλου «Κατακόσμησον τὸν νυμφῶνά σου Σιὼν») Ε 38. Λ 142. Λ 164 (μέλος Θεοδώρου Μανουγρᾶ, καλλωπισμὸς Κουκουζέλη).

Ἐν μηνὶ Μαρτίῳ

Τῇ Θ' Τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα μαρτύρων:

—«Προφητικῶς ἀνεβόα ὁ Δαυὶβ ἐν ψαλμοῖς» Ε 155. Λ 163. Λ 164.
—«Μὴ ἐν ποταμοῖς ὀργισθῇς ἡμῖν Κύριε» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Τὴν τετραδεκάριθμον χορείαν τῶν μαρτύρων») Ε 155. Λ 164.

Τῇ ΚΕ' Τοῦ Εὐαγγελισμοῦ:

—«Εὐαγγελίζεται ὁ Γαβριὴλ τῇ κεχαριτωμένῃ σήμερον» Ε 155. Ε 38. Ε 39. Ε 173. Λ 142. Λ 164.
—«Ὄφις ἐξηπάτησεν Εὔαν ποτὲ» (τεμάχιον ἐκ τοῦ ἀνωτέρω Ἰδιομέλου) Ε 38. Λ 142.

—Τί οὖν ἵσταμαι καὶ οὐ λέγω τῇ κόρῃ» (μέρος τοῦ Ἰδιομέλου «Ἀπεστάλη ἐξ οὐρανοῦ ὁ Γαβριὴλ ὁ ἀρχάγγελος») Ε 38.
—«Εὐαγγελίζου γῆ χαρὰν μεγάλην» Ε 155. Ε 173. Λ 164.
—«Χαῖρε κεχαριτωμένη ὁ Κύριος μετὰ σοῦ» (τεμάχιον ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Τῷ ἕκτῳ μηνὶ») Ε 155.

Ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ

Τῇ ΚΓ' Γεωργίου μεγαλομάρτυρος:

—«Ἀνέτειλε τὸ ἔαρ δεῦτε εὐωχηθῶμεν» Λ 164.
—«Οὐκ ἐλέησε τὸ σκεῦος τὸ πήλινον» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἀνωτέρω Ἰδιομέλου) Λ 164.
—*Πεντηκοστάριον* (ἀνέκδοτον) Λ 164. Θ 168.

«Ὡς ῥόδον ἐξανέτειλεν ἡ μνήμη Γεωργίου...»

Ἐν μηνὶ Μαΐῳ

Τῇ ΙΕ' Ἀχιλλίου Λαρίσσης:

—«Ὡς ἀστὴρ πολύφωτος τῇ οἰκουμένῃ ἔλαμψας» (ἀνέκδοτον) Θ 158. Λ 164.

Τῇ ΚΑ' Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης:

—«Ὁ τῶν ἀνάκτων ἄναξ καὶ Θεὸς» Λ 164.
—«Τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως ἡ μνήμη» Ε 155. Λ 164.

Ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ

Τῇ Η' Θεοδώρου τοῦ Στρατηλάτου:

—«Μακαρίσωμεν πάντες ἐπαξίως» (τεμάχιον ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Τῶν τοῦ Θεοῦ δωρεῶν ὡς ἐπώνυμον») Ε 173.

Τῇ ΙΗ' Λεοντίου μάρτυρος:

—«Ἀθλοφόρε Λεόντιε πανεύφημε τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ σε οὐ πῦρ οὐ μάστιγες οὐ ξίφος χωρίσαι ἴσχυσαν» (ἀνέκδοτον) Λ 164. Τὸ ἰδιόμελον τοῦτο εὕρηται καὶ εἰς μὴ μουσικοὺς κώδικας τῆς Λαύρας, Ε 16 φ. 36. Θ 54. Γ 86 φ. 129. Γ 71 φ. 140β, φέρεται δὲ μελοποιημένον καὶ ὑπὸ Ἰωάννου Λαμπαδαρίου τοῦ Κλαδᾶ. Ἐπίσης σῴζεται εἰς τοὺς Βατοπεδινοὺς κώδικας 1493 καὶ 1499, καὶ εἰς τοὺς Παρισινοὺς 345 φ. 129. 1566 φ. 145β. 1567 φ. 45. 1569 φ. 115β. καὶ 1575 φ. 121.

Τῇ ΚΔ' Τὰ γενέθλια τοῦ Προδρόμου:

—«Ὁ τὸν ἀμνὸν προμηνύων» (ἀνέκδοτον) Ε 38. Ε 155. Ε 173. Λ164.

Τῇ ΚΘ' Πέτρου καὶ Παύλου:

—«Τῷ τριττῷ τῆς ἐρωτήσεως» Ε 155. Λ 164.

—«Ὅθεν πρὸς αὐτὸν ὁ σωτὴρ» (ἀναγραμματισμὸς τοῦ ἀνωτέρω Ἰδιομέλου) Ε 38. Ε 155. Ε 173. Ε 128. Λ 142. Λ 164.

—«Στηρίξατε ποίμνην ἣν ἐκτήσασθε διδαχαῖς ὑμῶν» (τὸ τέλος τοῦ Ἰδιομέλου «Ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, ὁ συναΐδιος Λόγος τοῦ πατρὸς») Ε 38. Ε 155. Ε 173. Λ 164.

—«Παῦλε στόμα Κυρίου ἡ κρηπὶς τῶν δογμάτων» Ε 155. Λ 163. Λ 164.

—«Δεῦτε σὺν ἐμοὶ καὶ τῶν ἀγαθῶν μὴ ὑστερηθῶμεν» (τὸ τέλος τοῦ ἀνωτέρω Ἰδιομέλου) Ε 173. Λ 142. Λ 164.

Ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ

Τῇ Ε' Ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ Ἄθῳ:

—«Περικυκλοῦντες τὴν λάρνακα τῶν λειψάνων σου» (ἀνέκδοτον) Ε 38. Ε 148. Ε 155. Ε 173. Λ 149. Λ 164.

—«Τὴν τοῦ Κυρίου πτωχείαν ἑλόμενος» (ἀνέκδοτον) Ε 155.

—«Ἣ καὶ πρεσβεύει ὑπὲρ ἡμῶν» (τὸ τέλος τοῦ Ἰδιομέλου «τὸν τῆς ἀθανασίας ἐπώνυμον») Ε 155. Ε 173. Λ 164.

—«Τῶν μοναζόντων» (ἀνέκδοτον) Ε 155.

—«Ὅμως κἂν ᾧδε τῷ τάφῳ καλύπτῃ» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Ὡς ἔνθεος ἡ ζωή σου καὶ πανίερόν σου τὸ τέλος») Ε 155.

Τῇ Η' Προκοπίου μεγαλομάρτυρος:

—«Ὥσπερ ὁ Παῦλος τὴν κλῆσιν ἐκ τοῦ Θεοῦ δεξάμενος» Ε 155.

Τῇ ΙΑ' Εὐφημίας μεγαλομάρτυρος:

—«Πᾶσα γλῶσσα κινείσθω πρὸς εὐφημίαν» Ε 155.

—«Νομίμως ἀνδρισαμένη» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἀνωτέρω) Ε 155.

Τῇ ΙΕ' Κυρίκου καὶ Ἰουλίττης.

—«Δεῦτε θεάσασθε ἅπαντες ξένον θέαμα» Ε 155.

—«Παῦσον, ὦ μῆτερ, τὸν ὀδυρμὸν τῶν δακρύων» (τεμάχιον ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Ὁ τριετὴς τὴν Τριάδα ἐκήρυττε» Ε 173. Ε 155. Λ 164.

Τῇ ΙΖ' Μαρίνης μεγαλομάρτυρος:

—«Ἐν πόλει τοῦ Θεοῦ, ἐν ὄρει ἁγίῳ αὐτοῦ» Λ 164.

Τῇ ΚΖ' Παντελεήμονος μεγαλομάρτυρος:

—«Ἀλλ' ὦ μάρτυς τοῦ Χριστοῦ Παντελεῆμον» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Σήμερον ἐξέλαμψε τοῦ ἀθλοφόρου ἡ μνήμη») Ε 155.

Τῇ ΚΗ' Εἰρήνης τῆς ὁσίας τῆς ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἀλείψη:

—«Τὴν ἁγνὴν περιστερὰν τὴν περιηργυρωμένην ἐν πτέρυξιν» (ἀνέκδοτον) Ε 148 φ. 210β. Ε 178. εἰς δύο ἄλλους κώδ. τῆς Λαύρας Θ 168 καὶ Λ 164 ἡ μνήμη τῆς ὁσίας Εἰρήνης φέρεται τὴν 5 Μαΐου.

Ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ

Τῇ Α' Θεοδώρας τῆς μυροβλύτιδος:

Ἡ μνήμη τῆς ἁγίας Θεοδώρας κατὰ τὴν 1ην Αὐγούστου δὲν σημειοῦται εἰς τὰ ἔντυπα Μηναῖα. Εἰς τὸν κώδ. Ε 155 παρατίθεται Ἰδιόμελον «Τῇ τῶν πειρασμῶν», μέλος Κουκουζέλη, ἀλλ' εἰς τὸν Λ 164 τὸ αὐτὸ Ἰδιόμελον ἀποδίδεται κατὰ τὴν 3ην Αὐγούστου εἰς Θεοδοσίαν τὴν μυροβλύτιδα, καὶ ταύτην μὴ ἀναγραφομένην εἰς τὰ ἔντυπα· εἰς τὴν αὐτὴν μυροβλύτιδα εἰς τοὺς κώδ. Ε 155 καὶ Λ 164 εὕρηται καὶ ἕτερον Ἰδιόμελον «Ἡ μυροχεύμων» (γράμματα τοῦ Στάχυος ἢ Σταχίτζη, μέλος Κουκουζέλη).

Τῇ ΣΤ' τῆς Μεταμορφώσεως:

—«Ὄρος τὸ ποτὲ ζοφῶδες καὶ καπνῶδες» Ε 155.

—«Τὸ Θαβώριον ὄρος φωτὶ ἐσκέπετο» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Προτυπῶν τὴν ἀνάστασιν τὴν σὴν») Ε 155. Ε 173. Λ 163. Λ 164.

—«Οὐρανοὶ ἔφριξαν, γῆ ἐτρόμαξεν» (μέρος ἐκ τοῦ ἀνωτέρω Ἰδιομέλου) Ε 130. Ε 155. Ε 173. Κ 185. Ε 38. Λ 164.

Τῇ ΙΕ' ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου:

—«Τῇ ἀθανάτῳ σου κοιμήσει» Ε 38.

—«Ἡ τῶν οὐρανῶν ὑψηλοτέρα ὑπάρχουσα» Ε 155. Λ 163. Λ 164.

—«Καὶ σὺν αὐτῇ πληροῦται τὰ σύμπαντα χαρᾶς» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἀνωτέρω Ἰδιομέλου) Ε 155. Ε 173.

—«Ἀλλ' ὦ Παρθένε» (τεμάχιον Ἰδιομέλου) Ε 38. Ε 155. Ε 173. Λ 164.

—«Χαῖρε κεχαριτωμένη παρθένε μήτηρ ἀνύμφευτε» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Τῇ ἀθανάτῳ σου κοιμήσει») Ε 155. Ε 173. Λ 142. Λ 164.

—«Τρόμῳ ἑώρων σε» (τεμάχιον Ἰδιομέλου) Ε 155.

—«Καὶ οἱ μὲν ἀτενίζοντες» (τεμάχιον Ἰδιομέλου) Ε 155.

Τῇ ΚΘ' Προδρόμου ἀποτομή:

—«Ὠρχήσατο ἡ μαθήτρια» Ε 173.

—«Ἀλλ' ἡμεῖς τὸν βαπτιστὴν» (τὸ τέλος τοῦ ἀνωτέρω) Ε 38. Ε 155. Ε 173. Λ 149. Λ 163. Λ 164.

—«Ὢ ὄρχημα δόλιον καὶ πότος μετὰ δόλου» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Πάλιν Ἡρωδιὰς μαίνεται») Λ 164.

«Πᾶσα πνοὴ» Ε 148. Ε 173.

—«Τὴν κεφαλὴν τοῦ βαπτιστοῦ» Λ 164.
—«Στίχοι» (δεκαπεντασύλλαβοι) (ποίημα Μόσχου μοναχοῦ, μέλος Κουκουζέλη) Λ 164. Ε 155.

«Λαμπρά σου τὰ γενέσια...»

Β' ΕΝ ΤΩ ΤΡΙΩΔΙΩ

Τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου :

—«Μὴ προσευξώμεθα φαρισαϊκῶς» Ε 128.
—«Ἀλλ' ὡς οἰκτίρμων κάθαρον» (τὸ τέλος τοῦ «Τῆς μετανοίας ἄνοιξον») Ε 155. Ε 173.
—«Τῆς μετανοίας ἄνοιξόν μοι πύλας» Ε 155.

Τοῦ ἀσώτου :

—«Ὢ πόσων ἀγαθῶν ὁ ἄθλιος ἐμαυτὸν ἐστέρησα» Ε 155. Λ 163.

Τῷ Σαββάτῳ τῆς Ἀπόκρεω :

—«Ἦχος δ'. ὄντως φοβερώτατον τὸ τοῦ θανάτου μυστήριον» Ε 148. Ε 155. Ε 173.
—«Ὢ τοῦ θαύματος τί τὸ περὶ ἡμᾶς» Ε 155. Ε 173.

Τῇ Κυριακῇ τῆς Ἀπόκρεω :

—«Οἴμοι μέλαινα ψυχὴ ἕως πότε τῶν κακῶν» Ε 155.
—«Λοιπόν, ψυχή, ὁ χρόνος ἐφέστηκε» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἀνωτέρω Ἰδιομέλου) Ε 155. Ε 173.

Τῇ Κυριακῇ τῆς Τυρινῆς :

—«Ἀλλ' ὦ παράδεισε, οὐκέτι σου τῆς τρυφῆς ἀπολαύσω» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ «ἐκάθησεν Ἀδὰμ ἀπέναντι τοῦ παραδείσου») Ε 38. Ε 155. Ε 173.
—«Εὑρίσκω τὴν εἰσέλευσιν» (εἰς στίχους δεκαπεντασυλλάβους) Ε 173.
—«Ἀλλὰ πενθῶν, ἀλλὰ θρηνῶν» (ἴδ. Κατανυκτικῶν ἀριθ. 43,3) Ε 108.

Τῇ Κυριακῇ τῆς Σταυροπροσκυνήσεως :

—«Ἵνα σώσῃ τὸν κόσμον ἐκ πλάνης» (τὸ τέλος τοῦ Ἰδιομέλου «Σήμερον ὁ ἀπρόσιτος ἐν οὐσίᾳ») Ε 173.
—«Ἥλιος ἀκτῖνας» (τεμάχιον ἀγνώστου) Ε 155.
—«Χριστοῦ σταυρὸς» (δεκαπεντασύλλαβον) Λ 166.

Τῇ Κυριακῇ τῶν Βαΐων :

—«Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος» (ἐκ τοῦ τέλους τῶν Στιχηρῶν τοῦ Μ. Ἑσπερινοῦ) Ε 38. Ε 155. Ε 173.
—«Ὁ δὲ ἀπέστειλεν αὐτοὺς» (ἐκ τοῦ «Πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα») Ε 148.

Τῇ Μεγάλῃ Παρασκευῇ :

—«Ἐπὶ ξύλου βλέπουσα κρεμάμενον» Ε 38. Ε 39. Ε 173 (ἦχος β').
—«Μεγαλύνω τὰ πάθη σου» (ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Σὲ τὸν ἀναβαλλόμενον») Ε 38. Ε 132. Ε 155. Κ 168.
—«Οὐκέτι στέγω λοιπὸν» (ἐκ τοῦ «Τάδε λέγει Κύριος τοῖς Ἰουδαίοις») Ε 155.
—«Τίς ὑμᾶς ἐρρύσατο» (ἀπόσπασμα Ἰδιομέλου) Ε 155.
—«Λοιπὸν καλῶ τὰ ἔθνη» (ἐκ τοῦ «Ὅτε σε σταυρῷ προσήλωσαν») Ε 155.

Γ' ΕΝ ΤΩ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΩ

Τῇ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα :

—«Ἀναστάσεως ἡμέρα» Ε 148.
—«Λέλυται φύσις τῶν βροτῶν ἀπὸ κοιλίας ᾅδου» (15σύλλαβον ἀναγραμματισμὸς) Ε 155. Ε 173 (ἦχος δ'). Λ 166.
—«Ἄναξ ἀνάκτων ἥλιος» (Στίχοι δεκαπεντασύλλαβοι) Ε 155. Λ 166. (ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ «Ἀναπλάσει» τόμ. ΜΖ' (1934) σ. 163).

Τῇ Παρασκευῇ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς :

—«Ὁ ποταμὸς τῶν δωρεῶν» Ε 155.
—«Τὴν ζωοδόχον Πηγὴν» (ἀνέκδοτα ἀμφότερα) Ε 155.

Τῇ Κυριακῇ τῆς Πεντηκοστῆς :

—«Τότε κατειργάσθη ἡ ἀφωνία» (τεμάχιον ἐκ τοῦ Ἰδιομέλου «Γλῶσσαι ποτὲ συνεχέθησαν») Ε 155 (τότε κατηργήθη ἡ ἀφωνία). Ε 173 (τότε κατηργεῖτο ἡ ἀφωνία).

ΘΕΟΤΟΚΙΑ [1]

Μέλος Κουκουζέλη

Ἦχος πλ. δ'

(Λόγοι τοῦ Κλαδᾶ, μέλος Κουκουζέλη Κ 168). ἐν Κώδ. Θ 207. «Κράτημα» «Βιόλλα» τὰ δὲ γράμματα Λαμπαδαρίου διὰ στίχων ὁρισμῷ τοῦ πα-

[1] Τὰ κατ' ἦχον Θεοτοκία τοῦ Κουκουζέλη εὑρηνται καὶ ἐν κώδ. Θ 153 φ. 314.

K 168.
Θ 207 φ. 165
E 148

τριάρχου Ματθαίου».—«Λέγεται ὑπὸ τῶν πολιτῶν β ι ό λ α, ὑπὸ τῶν Θετταλῶν δὲ Ζαμάρα» (K 168). «Τὰ γράμματα Ἰωάννου Λαμπαδαρίου διὰ στίχων ποιηθέντα δι' ὁρισμοῦ καὶ ζητήσεως τοῦ παναγ. καὶ οἰκουμ. πατριάρχου Ματθαίου» (E 148).

1. Ἣν πάλαι προεκήρυξαν τῶν προφητῶν χορεῖαι
ἀπόστολοι ἐδίδαξαν παρθένον μετὰ τόκον
μάρτυρες ὡμολόγησαν κυρίως Θεοτόκον
δεῦτε συμφώνως καὶ ἡμεῖς ὑμνήσωμεν ἀπαύστως
καὶ μεγαλύνωμεν αὐτὴν ὡς τοῦ Θεοῦ μητέρα
καὶ τὴν φωνὴν τοῦ Γαβριὴλ εἴπωμεν τῇ Παρθένῳ.
χαῖρε χαρᾶς ἡ πρόξενος· χαῖρε ἀρᾶς ἡ λύσις·
χαῖρε Ἀδὰμ ἀνάκλησις, ἡ λύτρωσις τῆς Εὔας·
χαῖρε παγκόσμιος χαρά· χαῖρε ἀγγέλων δόξα
καὶ βάθος δυσθεώρητον τοῖς ὀφθαλμοῖς τοῖς τούτων.
χαῖρε καθέδρα θαυμαστὴ τοῦ πάντων βασιλέως
καὶ κλίνη καὶ παλάτιον καὶ πόκε δροσοφόρε.
χαῖρε νεφέλη φωτεινὴ φέρουσα θεῖον ὄμβρον
καὶ τὰς ψυχὰς ποτίζουσα τῶν σὲ μακαριζόντων.
χαῖρε ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν καὶ βάτος ἡ πυρφόρος.
χαῖρε ἡ στάμνος ἡ χρυσῆ ἡ φέρουσα τὸ μάννα,
ἡ πλὰξ ἡ θεοχάρακτος καὶ πύλη κεκλεισμένη.
χαῖρε ἡ νέα κιβωτὸς ἡ σωστικὴ τοῦ κόσμου
καὶ κλῖμαξ ἡ οὐράνιος δι' ἧς Θεὸς κατῆλθε
καὶ τῶν βροτῶν ἐθέωσε τὴν φύσιν ὑπὲρ φύσιν.
χαῖρε παντάνασσα σεμνὴ πανύμνητε παρθένε
ἀπείρανδρε, θεόνυμφε Μαρία Θεοτόκε
ἄσπιλε, παναμώμητε ἄφθορε παναγία.
χαῖρε ἁγία τράπεζα φέρουσα θεῖον ἄρτον
καὶ τρέφουσα τοὺς εὐσεβῶς σε καθομολογοῦντας
καὶ προσκυνοῦντας σχετικῶς ὡς τοῦ Θεοῦ μητέρα.
χαῖρε βασίλισσα βροτῶν δέσποινα τῶν ἀγγέλων
χωρίον τὸ εὐρύχωρον πλήρωμα τῶν χαρίτων
ἀπηλπισμένων ἡ ἐλπὶς ῥῶσις τῶν ἀσθενούντων.
χαῖρε πιπτόντων ἔγερσις, ἀσφάλεια ἑστώτων,
ἐκκλησιῶν ὁμόνοια, πατριαρχῶν ἡ δόξα
ἀνάκτων τὸ κραταίωμα, ἰσχὺς τῶν στρατοπέδων
τῶν ἱερέων καλλονή, τῶν μοναστῶν τὸ κλέος
χαῖρε λαμπὰς ἡ φωτεινὴ φωτὸς ἀκατασβέστου

πεπλανημένων ὁδηγέ, τυφλῶν ἡ βακτηρία
τῶν θλιβομένων ἡ χαρά, ἀδικουμένων ῥύστις.
χαῖρε βάθος μυστηρίου
τοῦ Θεοῦ τῶν ἀποκρύφων.
χαῖρε πύλη κεκλεισμένη
καὶ πηγὴ ἐσφραγισμένη
χαῖρε σκέπη, χαῖρε χώρα
χαῖρε ὕψος τῶν ἀγγέλων
καὶ κατάπτωσις δαιμόνων
χαῖρε πάντων ἡ χαρὰ καὶ ἀντίληψις
ἡ τεκοῦσα ἐν σαρκὶ τὸν κτίστην τῶν ἁπάντων
χρυσοῦν θυμιατήριον
καὶ γέφυρα μετάγουσα
τοὺς ἐκ γῆς πρὸς οὐρανόν.
χαῖρε ἰσχύς, χαῖρε τροφὴ
στολὴ δόξα πνοὴ προστάτις
πορφύρα θεοΰφαντε
στάμνε, ῥάβδε, πόκε
τόμε, νεφέλη κούφη
σὲ μακαριοῦμεν
σὲ δοξολογοῦμεν
σὲ ὑμνολογοῦμεν
τὴν τιμιωτέραν τῶν χερουβὶμ
καὶ ἐνδοξοτέραν ἀσυγκρίτως τῶν σεραφὶμ
τὴν ἀδιαφθόρως Θεὸν Λόγον τεκοῦσαν
τὴν ὄντως Θεοτόκον σὲ μεγαλύνομεν.

*
* *

Λ 166

2. Ἀλλ' ὅταν πάλιν, ἄχραντε, νοήσω σὸν λιμένα
τὸν στορεννύντα κύματα τῶν πονηρῶν πνευμάτων
καὶ χεῖρα τὸν ὀρέγοντα πᾶσι χειμαζομένοις
λαβέσθαι τούτου λιπαρῶ καὶ πλεῦσαι μέχρι τούτου
καὶ λυτρωθῆναι τῶν δεινῶν καὶ σάλου τῶν πταισμάτων.

*
* *

Λ 166

3. Ταῖς πολυπλόκοις συμφοραῖς τοῦ πολυμόχθου βίου
καὶ τοῖς ἀπείροις λογισμοῖς ὡς κύμασιν ὁ τάλας
βυθίζομαι, πανύμνητε, καὶ σὲ ἐπικαλοῦμαι.

ἔκτεινον τὰς παλάμας σου ἐν αἷς ὁ πάντων κτίστης
ὡς βρέφος προαιώνιον ἑκὼν ἐνηγκαλίσθη
καὶ σκέδασον καὶ ρίπισον τὰς συμφορὰς τοῦ βίου
καὶ τῶν κυμάτων τῶν πολλῶν τὰς συνεχεῖς κινήσεις
κοίμισον καταπράϋνον ὡς τοῦ Θεοῦ μου μήτηρ.
δύνασαι γὰρ πανάχραντε τῇ μητρικῇ πρεσβείᾳ
ρύσασθαι πάσης θλίψεως τοὺς σὲ ὑμνολογοῦντας
καὶ Θεοτόκον ἀληθῶς κηρύττοντας ἀξίως.

* * *

Λ 166

Ἦχος α'

4. Ἂν βάρος με τῶν λυπηρῶν τῶν ἀμετρήτων θλίβῃ
εὑρίσκω σε τὸν κουφισμόν, παρθενομῆτορ κόρη·
ἂν καταιγίς με συμφορῶν δεινῶν καταβαπτίζῃ,
ἀλλὰ λιμένα βλέπων σε τὸν βυθισμὸν οὐ τρέμω·
ἂν ἐξ ἐφόδων ἐθνικῶν πλήττωμαι τὴν καρδίαν,
σύ μου στερρὸν προπύργιον καὶ σύμμαχος καὶ σκέπη.
ἂν ἀφορμὰς ψυχωφελεῖς ῥαθύμως παρατρέχω,
σύ μου θερμὴ διέγερσις ἐν ἀγαθοῖς πρακτέοις.
ἐν σοὶ καὶ μόνῃ ἐν δεινοῖς ἤλπισα σωτηρίαν.

* * *

5. Χαῖρε κεχαριτωμένη μετὰ σοῦ ὁ Κύριος Ε 39. Ε 128 (ἀναγραμματισμὸς τοῦ «Θεοτόκε Παρθένε»).
6. Ἄνωθεν οἱ προφῆται.. Ε39. Ε 58. Ε 128 (ἦχος πλ. β' καὶ βαρύς). Ε 130. Ε 148 (πλ. β' καὶ βαρύς). Ε 173 (βαρύς). Κ 168.
7. Ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς μακαρίζειν σε τὴν Θεοτόκον.. (ἦχος πλ. β') Ε 148.
8. Ἔχοντες Θεοτόκε . . . Ε 173 (ἦχος δ').
9. Μήτηρ Παρθένε . . . Ε 173 (ἦχος βαρύς).
10. Μόνη παρθένος καὶ μήτηρ Ε 148 (ἦχος πλ. δ' τὰ γράμματα Μάρκου ἱερομονάχου Βλατῆ, τὸ μέλος Κουκουζέλη).
11. Κατὰ τὸ ἀνωτέρω Θεοτοκίον ἐποίησε καὶ ὕμνον εἰς τὸν Χριστὸν ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν Ἄνθιμος ὁ ὁμολογητὴς μελοποιηθέντα ὑπὸ τοῦ Κουκουζέλη Ε 148.

Η ΤΙΜΙΩΤΕΡΑ

μετ' ἀναγραμματισμῶν εἰς διαφόρους ἤχους.

Ε 173 φ. 230
Λ 166

5. Σὲ μεγαλύνομεν
σὲ μακαρίζομεν
τὴν ὄντως Θεοτόκον
τὴν ἄσπιλον καὶ ἄχραντον τράπεζαν τὴν ἁγίαν
τὴν στάμνον καὶ τὴν γέφυραν
τὸν τόμον τὸν θεόγραφον
τὴν πύλην τὴν οὐράνιον
τὸν θρόνον τὸν πυρίμορφον
τὴν κλίμακα τὴν ἐπουράνιον
δι' ἧς κατέβη ὁ Θεός.
τὴν ράβδον τὴν βλαστήσασαν
τὴν κιβωτὸν τὴν πλάκα σε
πάντες μεγαλύνομεν.
τὴν κούφην τὴν νεφέλην τε
σκηνὴν τὴν θεοχώρητον
τὸ ὄρος τὸ κατάσκιον
ὄρος τὸ ἀλατόμητον
λυχνίαν τὴν ὁλόφωτον
τὸ τῶν ἀνάκτων καύχημα
πατριαρχῶν τὸ στήριγμα
τὴν σωτηρίαν κόσμου τε
σὲ πάντες μεγαλύνομεν.
ὡς χερουβὶμ καὶ σεραφὶμ
τιμιωτέραν ἀληθῶς
ὡς μεγαλεῖον τῆς φρικτῆς
οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ
σὲ πάντες μεγαλύνομεν.
ὡς τοῦ Θεοῦ μητέρα
σὲ πάντες μακαρίζομεν
ὡς [μόνην] Θεοτόκον.

* * *

Ε 173
Λ 166

6. Τὸν θρόνον τοῦ παντάνακτος
τὴν καθέδραν Χριστοῦ

τοῦ πάντων βασιλέως καὶ Θεοῦ ἡμῶν
τῶν οὐρανῶν τὴν πλατυτέραν
ὅτι πάντας τοῦ ᾅδου ἐρρύσατο
καὶ ἀφθαρσίας ἠξίωσεν
ὑμνήσωμεν συμφώνως.
μεγαλύνωμεν καὶ μακαρίσωμεν
τὴν θεαυγῆ λυχνίαν
τὸ ἔμψυχον παλάτιον τὸ τῶν ἀγγέλων θαῦμα
τῶν εὐσεβῶν τὸ στήριγμα τῶν βασιλέων κράτος
ἱεραρχῶν κλέος καὶ ἱερέων δόξα
τῶν μοναζόντων τὸ σθένος
τὴν πάντων σωτηρίαν ὑμνήσωμεν
τὴν ὄντως Θεοτόκον μεγαλύνωμεν.

*
* *

Ε 173
Λ 166

7. Σὲ μεγαλύνομεν τὴν ὄντως Θεοτόκον
τὴν ἄσπιλον καὶ ἄχραντον μητέρα καὶ παρθένον
ἄγγελοι ἐν οὐρανῷ καὶ ἄνθρωποι ἐπὶ τῆς γῆς
σὲ μεγαλύνομεν καὶ μακαρίζομεν
τὸ ὄρος τὸ κατάσκιον, τὸ ἀλατόμητον
ἐξ οὗ ἐτμήθη λίθος ὁ ἀκρογωνιαῖος
Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν
ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης.
μεγαλύνομέν σε τὴν ὄντως Θεογεννήτριαν.
χαῖρε κεχαριτωμένη ὁ Κύριος μετὰ σοῦ
καὶ διὰ σοῦ μεθ' ἡμῶν.
χαῖρε ὑπερευλογημένη
ἐξ ἧς Θεὸς ἐσαρκώθη
καὶ παιδίον γέγονεν
ὁ πρὸ αἰώνων Θεὸς ἡμῶν.
Σὲ μεγαλύνομεν
τὸ κλέος τῶν προφητῶν
καὶ ἀποστόλων, μαρτύρων
καὶ ὁσίων καὶ δικαίων
ἱεραρχῶν καὶ βασιλέων τὸ καύχημα
καὶ πάντων χριστιανῶν τὴν προστασίαν,
ἣν πάλαι προκατήγγειλαν
οἱ θαυμαστοὶ προφῆται

βάτον τὴν ἀκατάφλεκτον
στάμνον ράβδον πλάκα
τράπεζαν λυχνίαν
κιβωτὸν κλίμακα
δι' ἧς κατέβη ὁ Θεός.
Σὲ μεγαλύνομεν
τὴν πάντων σωτηρίαν.

8.— Τὴν ὄντως Θεοτόκον (μάθημα) Ε 4. Ε 6. Ε 20. Ε 22. Ε 25. Ε 28. Ε 32. Ε 34. Ε 39. Ε 148. Ε 173.

Τὴν ὄντως Θεοτόκον μεγαλύνομεν. Βάτον σε ἀκατάφλεκτον εἶδε Μωσῆς ὁ Θεόπτης καὶ πλάκα γεγραμμένην σε πάλαι Θεοῦ δακτύλῳ σὺν ταὐτῷ προκατήγγειλαν ἅπαντες οἱ προφῆται, θυμιατήριον χρυσοῦν, καὶ στάμνον μανναδόχον, καὶ κιβωτὸν ἔμψυχον καὶ θεαυγῆ λυχνίαν. ἡμεῖς δὲ ταῦτα βλέποντες τὸν τόκον σου γεραίρομεν καὶ σὲ δοξολογοῦμεν.

Ε 148
Ε 173
Λ 166
φ. 98 156
Ι 185 φ. 273

ΣΤΑΥΡΟΘΕΟΤΟΚΙΑ

(κατ' ἦχον)

Μέλος Κουκουζέλη

Ἦχος α' καὶ πλ. α' καὶ ἦχος β' νέος.

1. Ἰδοὺ γὰρ κτίσις ἅπασα συμπάσχει σοι τῷ κτίστῃ
σείεται γῆ καθολικῶς, ταράττεται, κλονεῖται
ρήγνυνται πέτραι, σχίζονται, σκοτίζεται σελήνη
κρύπτει τὸ φέγγος ἥλιος μεθίστανται τὰ ὄρη
καὶ τὰ κοιλάδων ἅπαντα πληροῦνται λύπης σκότους.
ἐστέναζεν ἐδάκρυεν ἐρρήγνυτο τὰ σπάγχνα
ὠδύρετο ἡ κύουσα καὶ τάδε φθεγγομένη
βλέπουσα πάθος σου φρικτὸν ἡ σὲ τεκοῦσα κόρη.

*
* *

2—Καθὰ μὲν δεύτερος Ἀδάμ, υἱέ μου καὶ Θεέ μου,
παθεῖν ἠνέσχου δι' ἐμὲ δι' ἄκραν εὐσπλαγχνίαν.
θέλων γὰρ σῶσαι τὸν Ἀδὰμ παγγενῆ πεπτωκότα
χλαμύδα χλεύης πορφυρὰν σὺν ἀκανθίνῳ στέφει
ἐνδέδυσαι παιζόμενος ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων.
ἐσταύρωσαι ἐλόγχευσαι υἱέ μου καὶ Θεέ μου
καὶ θανατεῖς βουλήσει . . . .
ὡς δὲ Θεὸς ἀνίστασαι τριήμερος ὡς ἔφης.
δόξα σοι πάντων ἕνεκα, δόξα τῇ σῇ ἐγέρσει.

* * *

3 — Τοῦτον ἰδοῦσα πρὸς σφαγὴν ὡς πρόβατον ἠγμένον
κριτήν τε τὸν ἀδέκαστον κατάκριτον ὡς ἕνα
ἐκτεταμένον τῷ σταυρῷ τοῖς ἥλοις πεπαρμένον
λόγχῃ τρωθέντα τὴν πλευρὰν καὶ τέλος νεκρωθέντα
κέντροις ἐμπεριβέβλησαι βελῶν τῶν τῆς ὀδύνης
προσφθέγματα μετ' οἰμωγῆς προφέρουσα τοιάδε·
῏Ω νοῦ μεγάλου γέννημα κατὰ τὴν θείαν φύσιν
καὶ τόκος ἀνερμήνευτος ἐκ τῆς ἐμῆς ὀσφύος
ἐκ τῶν αἱμάτων τῶν ἐμῶν τὴν βρότειον οὐσίαν
ὑπερφυῶς προσειληφὼς ἀρρήτως ὑπὲρ λόγον,
τί γένωμαι, μονογενές, τὰ σπλάγχνα πληγωθεῖσα;
ποῖον τῶν θρήνων ἢ χαρὰν ἀποτεκοῦσα πλέξω;

* * *

῏Ηχος πλ. β' (καὶ βαρὺς ἐν Ε 148)

4. Τέκνον μου πλάστα δυνατέ, τέκνον θεέ μου σῶτερ
τέκνον ἐμὸν γλυκύτατον, ἄναρχε πλαστουργέ μου
πῶς πάσχεις οἴμοι! σταυρικῶς, πῶς ὡς κακοῦργος θνήσκεις
πῶς ὑπομένεις ἐμπαιγμούς, πῶς ῥαπισμοὺς ἀτίμους,
πῶς ἐκεντήθης τὴν πλευράν, πῶς προσηλώθης ξύλῳ
τέκνον μου πλαστουργέ μου;
χολὴν σὺν ὄξει σε πικρῶς ἐπότισαν Ἑβραῖοι
τῆς παρὰ σοῦ γλυκύτητος τοῦ μάννα κορεσθέντες
οὗ περ οὐδόλως δυσωπεῖ μηδ' ἅπερ νῦν ὁρᾶται.

* * *

5. Σταυρῷ σε προσηλούμενον τὸν κτίστην τῶν ἁπάντων
ὡς ἔβλεψεν ἡ μήτηρ σου, Χριστέ μου ζωοδότα,
τὰς παρειὰς κατέξαινε χερσὶ ταῖς παναχράντοις
ἐστέναζεν, ἐδάκρυεν ἐκ βάθους τῆς καρδίας
καὶ βρυχηθμοὺς καὶ κοπετοὺς ἀνέπεμπε θρηνοῦσα.
πῶς πάσχεις, τέκνον, λέγουσα πῶς ὑπομένεις πάθος
ὁ πᾶσαν κτίσιν ὡς θεὸς ἐν τῇ χειρὶ κατέχων;
ἀλλὰ διὰ τὸ πλάσμα σου φέρεις, οἰκτίρμον, πάντα·
δόξα σοι πανοικτίρμον.

* * *

῏Ηχος πλ. β' τοῦ Κουκουζέλη καὶ Κορώνη.

6. Ὁρῶσα ξύλῳ σε σταυροῦ κρεμάμενον, Θεέ μου,

ἡ δίχα πόνων καὶ φθορᾶς τεκοῦσά σε Παρθένος
θρήνοις ἐκόπτετο σφοδροῖς, ἐσπάραττε τὰς ὄψεις
καὶ τρυχομένη μητρικῶς ὀλολυγμῷ ἐβόα·
σπλάγχνον ἐμὸν γλυκύτατον ἀπέρχῃ ποῦ, υἱέ μου;
θάνατον τὸν ἐφύβριστον πῶς καταδέχῃ; φράσον.
ἐμπτύσματα, ῥαπίσματα, τὰς ὠτειλὰς τῶν ἥλων
χολῆς τὴν γεῦσιν τὴν πικρὰν τὴν μετὰ ὄξους πόσιν
καὶ τῶν μυρίων χλευασμῶν τῶν ἀχαρίστων δούλων;

* * *

7. Τέκνον τὸ στῆσαν οὐρανόν, τὸ στερεῶσαν γαῖαν
τὸ πλάσαν ἄνθρωπον [ἐκ γῆς] πῶς πρὸς σφαγὴν ἐπείγεις;
θάνατον τὸν ἐφύβριστον πῶς καταδέχῃ; [φράσον].
πῶς φέρεις τρῆσιν πλευρικὴν καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ πάθους,
τοὺς κατὰ κόρρης ἐμπτυσμούς, τοὺς ἐμπαιγμούς, τὰς ὕβρεις
γλυκύτατόν μου τέκνον;
σπεῦσον, υἱέ μου, δέομαι ταχὺ ἐξαναστῆναι
καὶ πᾶσαν διασκέδασον Ἀδαμιαίαν βλάβην.

Ε 173
Ε 148
Λ 166

* * *

῏Ηχος πλ. β'

8. Φεῦ τί τὸ ξένον καὶ φρικτόν, ὃ νῦν, υἱέ μου, βλέπω;
σταυρῷ σε προσπηγνύουσι τὸν λυτρωτὴν τοῦ κόσμου
οἱ τῶν πολλῶν σου δωρεῶν καταπεπολαυκότες.
ταφῇ σε καθυπάγουσι τὸν τῆς ζωῆς δοτῆρα
οἱ τῆς φαραωνίτιδος λελυτρωμένοι ζεύγλης.
λίθῳ σε συγκαλύπτουσι τὸν ἥλιον τῆς δόξης
οἱ καὶ πεζοπορήσαντες τὴν Ἐρυθρὰν ἀβρόχως.

* * *

9. Πάθος σου βλέπων σταυρικὸν σκοτίζεται φωσφόρος
κλονεῖται κτίσις σύμπασα, ῥήγνυνται πέτραι φόβῳ
τῶν μιαιφόνων δὲ πληθὺς εἰς κακουργίαν τρέχει
καὶ σοῦ τιτρώσκουσι πλευρὰν καὶ μετὰ μόρον, Λόγε,
προφήταις προλεχθεῖσα δὲ καὶ κόρη καὶ νεφέλη
ὡς κόρη πάσχει τὴν ψυχήν, ὡς δὲ νεφέλη κούφη
σκοτίζεται τῇ φοβερᾷ τοῦ πάθους καταιγίδι
ὄμβρους δὲ χέει δάκρυα ὥσπερ βροντὰς τοὺς γόους

τέκνον, βοῶσα μητρικῶς, ἐκκαίεις μου καρδίαν
καὶ σπλάγχνα πλήττεις καὶ ψυχὴν ρομφαίᾳ τῇ τοῦ πάθους.

* * *

10. Μήτηρ παρθένος σταυρικὸν βλέπουσα πάθος Λόγου
πάσχει τὰ σπλάγχνα μητρικῶς συνέχεται τῇ λύπῃ
δακρυρροεῖ, λιποθυμεῖ, τιτρώσκεται καρδίαν,
τέκνον, βοῶσα, παντουργόν, τέκνον ἐμῆς ὀδύνης
στένει σε κτίσις ἐν σταυρῷ γινώσκουσα τὸ κράτος.
ἐγὼ δὲ πῶς τὸ πάθος σου νῦν βλέπουσα βαστάσω ;
πῶς φέρω σου τὴν στέρησιν, πῶς ἄτεκνος φανοῦμαι ;
ράγητε σπλάγχνα, ράγητε, κρουνοὶ δακρύων [χεῖτε].

* * *

Ε 7

11. Πάθος ὁρῶσα σταυρικὸν ἡ πάναγνος Παρθένος,
Λόγε, καταδεχόμενον ἐξ ἀχαρίστων δούλων
ἔτιλλε τρίχας κεφαλῆς, ἐσπάραττε τὰς ὄψεις
ἔτυπτε στῆθος ἀφειδῶς δάκρυ πικρὸν ἠφίει
καὶ στεναγμοῖς ὀδυνηροῖς μετὰ κλαυθμῶν ἐβόα·
ὅτε τὸ πάθος τὸ φρικτὸν ἑκὼν ἐδέχου, σῶτερ,
κτίσις τῆς τόλμης ᾔσθετο καὶ τέρασιν ἐθρήνει
καὶ τετρακτὺς ἡ κοσμικὴ συνεθολοῦτο λίαν.
ἀλλ' ὁ κακοῦργος λεγεών, τὰ τῆς ἐχίδνης τέκνα,
θεομαχοῦντες τὸν ἰὸν ἐκίρνουν τῆς κακίας.
ἡ δὲ παρθένος μήτηρ σου τὰ σπλάγχνα ρηγνυμένη
δάκρυσι, θρήνοις, στεναγμοῖς, περιπαθῶς ἐβόα·
τέκνον, φωτὸς λαμπρότερον πῶς ἠμαυρώθης πάσχων ;
τέκνον, ζωῆς παρεκτικὸν πῶς ὑπὸ φθόνου θνήσκεις ;
οἴμοι τοῦ πάθους τοῦ πικροῦ, τῆς φρίκης τῆς μεγίστης !
οἴμοι ! χεῖρες ἀπάνθρωποι προφητοκτόνος δῆμος
ἀδίκως συλλαμβάνουσι, Λόγε, πλευρὰν κεντοῦσι
ραπίζουσιν, ἐμπτύουσιν, αἱμάσσουσι τὰς χεῖρας
καὶ προσηλοῦσι σταυρικῷ τῆς καταδίκης ξύλῳ.
μήτηρ δὲ βλέπουσα δεινῶς τῆς ἀθυμίας ξίφει
ἔνδον καρδίαν πλήττεται δακρύων ὄμβρους χέει
καὶ ποταμοὺς ἀναστομοῖ τοῖς ὄνυξιν αἱμάτων
ξαίνουσα ταύτης παρειὰς ἐκτίλλουσα τὰς τρίχας.

* * *

Ε 173

Ἦχος πλ. δ'

12. Ἡ σὲ τεκοῦσα, Δέσποτα, μήτηρ ἁγνὴ παρθένος
παιζόμενον, γυμνούμενον, σταυρούμενον ὁρῶσα
ὠλόλυζεν, ἐστέναζεν, ἐκόπτετο θρηνοῦσα
τὰ δάκρυα τοῖς αἵμασιν ἐμίγνυε τῷ πόθῳ
τῆς ἀνοχῆς ἐθαύμαζε τὴν σὴν μακροθυμίαν.
πῶς οὐ κατέπιεν ἡ γῆ τοὺς σταυρωτάς σου, Λόγε ;

* * *

13. Νεφέλη κούφη σταυρικῷ ξύλῳ σε καθορῶσα,
δικαιοσύνης ἥλιε, κρεμάμενον τῷ θάμβει
βρέχει δακρύων ὀχετοὺς ὀδυνηρῶς βοῶσα·
Χριστέ, τί γίνομαι ἐγὼ σοῦ πάσχοντος ἀδίκως ;
ὁ κρῖναι μέλλων πᾶσαν γῆν Πιλάτῳ πῶς παρέστης ;
πρόσωπον πῶς ἐμπτύῃ δὲ τὸ φοβερὸν ἀγγέλοις ;
πῶς ὁ τὰ ξύλα τοῦ δρυμοῦ προστάγματι φυτεύσας
ἐν ξύλῳ νῦν κρεμάμενος ὡς κατάδικος φαίνῃ;

Ε 148

Ἦχος πλ. β'

14. Παρισταμένη τῷ σταυρῷ
καὶ δακρύουσα ἐλεεινῶς
ἐβόα ἡ Θεοτόκος λέγουσα·
οὐ φέρω, τέκνον, τῶν σπλάγχνων μου τὸν χωρισμὸν
οὐ στέργω καθορᾶν σε, τέκνον, ἐν σταυρῷ.
γλυκύτατε υἱέ μου
μὴ παρίδῃς με, υἱέ,
συμπαθείᾳ μητρικῇ
ἀλλ' ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν
ἵνα κράζω καυχωμένη
Κύριε δόξα σοι.

Ε 173

Ἦχος πλ. δ'

15. Ἐγὼ δὲ πῶς τὸ πάθος σου μὴ φέρουσα βαστάσω ;
πάσχω τὰ σπάγχνα μητρικῶς, συνέχομαι τῇ λύπῃ
δακρυρροῶ, λιποθυμῶ, τιτρώσκομαι καρδίαν
ἀλλὰ διὰ τὸ πλάσμα σου ἑκὼν ἐδέξω, Λόγε,
ὢ παραδόξου χάριτος! ὢ φιλανθρώπου τρόπου !

Ε 173

Ἦχος α'

16. Εἰ καὶ σταυρὸν ὑπομένεις
σὺ ὑπάρχεις ὁ υἱὸς καὶ Θεός μου.
ἠκολούθει Μαρία τρυχομένη
μεθ' ἑτέρων γυναικῶν ταῦτα βοῶσα·
ποῦ πορεύῃ, τέκνον;
δός μοι λόγον, Λόγε,
τίνος χάριν τὸν τραχὺν δρόμον τελεῖς,
ὁ ἁγνὴν τηρήσας με;
(Ἡ σύνθεσις τοῦ παρόντος ἐκ τοῦ Κοντακίου τῆς Μ. Πέμπτης ἑσπέρας)

Ε 173

Ἦχος α'

17. Ἐπὶ ξύλου βλέπουσα κρεμάμενον Χριστέ . . .
(Ἰδιόμελον τῶν Ἀποστίχων τῆς Μ. Πέμπτης ἑσπέρας)

Ε 173

Ἦχος βαρὺς

18. Ὅτε τὸ πάθος τὸ φρικτὸν ἑκὼν ἐδέχου, σῶτερ,
κτίσις τῆς τόλμης ἤσθετο καὶ τέρασιν ἐθρήνει
καὶ τετρακτὺς ἡ κοσμικὴ συνεθολοῦτο λίαν·
ἀλλ' ὁ κακοῦργος λεγεών, τὰ τῆς ἐχίδνης τέκνα
θεομαχοῦντες τὸν ἰὸν ἐκίρνουν τῆς κακίας.
ἡ δὲ παρθένος μήτηρ σου τὰ σπλάγχνα ῥηγνυμένη
δάκρυσι θρήνοις στεναγμοῖς περιπαθῶς ἐβόα·
τέκνον, φωτὸς λαμπρότερον πῶς ἠμαυρώθης πάσχων;
τέκνον, ζωῆς παρεκτικὸν πῶς ὑπὸ φθόνου θνήσκεις;
οἴμοι τοῦ πάθους τοῦ πικροῦ, τῆς φρίκης τῆς μεγίστης!
οἴμοι! χεῖρες ἀπάνθρωποι προφητοκτόνος δῆμος
ἀδίκως συλλαμβάνουσι, Λόγε, πλευρὰν κεντοῦσι
ῥαπίζουσιν ἐμπτύουσιν αἱμάσσουσι τὰς χεῖρας
καὶ προσηλοῦσι σταυρικῷ τῆς καταδίκης ξύλῳ·
μήτηρ δὲ βλέπουσα δεινῶς τῆς ἀθυμίας ξίφει
ἔνδον καρδίαν πλήττεται δακρύων ὄμβρους χέει
καὶ ποταμοὺς ἀναστομοῖ τοῖς ὄνυξιν αἱμάτων
ξαίνουσα ταύτης παρειὰς ἐκτίλλουσα τὰς τρίχας.

ΝΕΚΡΩΣΙΜΑ

Ε 108
Ε 173
Ι 185 φ. 282
Λ 166

Ἦχος α'

Ποίημα Ἰωάννου Λαμπαδαρίου

μέλος Κουκουζέλη

1. Ἁπάσης πλάνης, ἄνθρωπε, σχολάσας τῶν φροντίδων
κάθησον ἔνδον σκόπησαν ὡς πάντα ματαιότης.
ἐτρύφησας, ἐπλούτησας, ὑψώθης, ὑπερήρθης
εἰς ὕψος ἀναβέβηκας τῆς πολυζήλου δόξης
σκόπησον τοίνυν, ἄνθρωπε, ὡς πάντα ματαιότης·
ἀλλὰ τὸ τέλος φθάσαν σου μετὰ μικρὸν τοῦ βίου
ἅπαντα πλάνην ἤλεγξε ἅπαντα τάφος ἔχει.
γυμνὸς δὲ πάλιν εἰς τὴν γῆν ὑποχωρεῖς μὴ θέλων.
ὢ συμφορᾶς ὀδυνηρᾶς πράγματος ἀφορήτου.

*
* *

Ε 148
Ε 7
Λ 166

Ἦχος πλ. α'

2. Οἴμοι τὸ τέλος, ἄνθρωπε, ποῦ καταντᾷ τοῦ βίου.
ποῦ δόξα, ποῦ τοῦ σώματος ἀναδρομὴ καὶ κάλλος;
ὡς ἄνθος τάχος παραρρεῖ ὡς ὄναρ παρατρέχει
ὥσπερ σκιὰ τοῦ σώματος καὶ ἄστατος ὑπάρχει·
βλέψον τὴν φύσιν, ἄνθρωπε, καὶ σεαυτὸν ταπείνου.
κἂν γὰρ σοφὸς κἂν ἔνδοξος κἂν εὐγενὴς τυγχάνῃς
μετὰ μικρὸν προφθάσαντος τοῦ φυσικοῦ θανάτου
ἄσοφος, ἄδοξος εἰς γῆν γυμνὸς ὑποχωρήσεις
μηδὲν ἐπιφερόμενος τῆς κοσμικῆς φροντίδος.

*
* *

Λ 166

3. Ἀδελφοί μου πνευματικοί,
μή μου ἐπιλάθησθε ὅταν προσεύχεσθε
βλέποντες τὸν τάφον μέμνησθε τῆς ἀγάπης
καὶ ἱκετεύσατε Χριστὸν
ὅπως κατατάξῃ τὸ πνεῦμά μου
μετὰ τῶν δικαίων.

*
* *

Ε 173
Ε 148
Ε 7
Λ 166

Ἦχος πλ. δ'

4. Στῆθι καὶ βλέψον, ἄνθρωπε, τὸ τῆς ζωῆς σου τέλος

καὶ σκέψιν λάβε κατὰ νοῦν καὶ μάθε σου τὴν φύσιν.
θρήνησον βλέπων με νεκρὸν τὸν πρὸ μικροῦ σοι φίλον.
ἔπαυσαν ὄργανα φωνῆς λαμπρότητες ὀμμάτων
ὡς ἄνθος τοῦ προσώπου μου τὸ κάλλος ἐμαράνθη
καὶ πρὸς τὴν γῆν ὁ γηγενὴς καὶ πάλιν ἐπιστρέφω
καὶ τάφος ξένη φυλακὴ χωρίζει με τῶν φίλων.
ὢ παραδόξου συμφορᾶς ! ὢ μυστηρίου ξένου !

5. Τί μάτην τρέχεις, ἄνθρωπε . . . Ε 173 (ἦχος βαρύς).
6. Ἐξομολογήσομαί σοι . . . Ε173 (ἦχος πλ. β΄).
7. Ὢ ἀπάτη . . . Ε173 (ἦχος β΄).

I 185 φ. 280

Ποίημα Ξανθοπούλου, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς
«Κομνηνὸς»
τὸ δὲ μέλος τοῦ Μαΐστορος

8. Κόσμου τὴν πλάνην, ἄνθρωπε, καὶ τὴν ἀπάτην βλέπε
ὄναρ ὁ βίος ἀληθῶς, φάσμα σκιὰ καὶ κόνις . . .

ΚΑΤΑΝΥΚΤΙΚΑ

Μέλος Κουκουζέλη

Ε 148
Λ 166

Ἦχος α΄

1. Μὴ πρὸς τὸ πλῆθος τῶν πολλῶν σφαλμάτων μου, Χριστέ μου,
ἀντιμετρήσῃς μοι πολλὰς ἐν κρίσει τὰς κολάσεις·
ρημάτων γὰρ ἀθετητὴς σῶν γεγονὼς τῶν θείων
γῆς ἅπαντας νενίκηκα βροτοὺς ἐν ἁμαρτίαις.
ἀεί μοι καὶ ἐκδέχεται τοίνυν πικρὸς ὁ σκώληξ
ρεῖθρα θαλάττης φλογερᾶς ἐμπεριμένουσί με·
ἵσταται προσδεχόμενος τόπος πικρός με σκότους
ταρτάρου χῶρος ἀφεγγής, βρυγμὸς ὁ τῶν ὀδόντων
ἡτοιμασμένος κλῆρός μοι πέφυκε τῷ δυστήνῳ.
σὺ δ᾽ ἄλλως φύσις συμπαθὴς ρῦσαί με τούτων πάντων
μὴ πρὸς τὸ πλῆθος τῶν πολλῶν σφαλμάτων μου, Χριστέ μου,
ἀντιμετρήσῃς μοι πολλὰς ἐν κρίσει τὰς κολάσεις.

*
* *

Ε 148
Ε 173
Λ 166

Ἦχος α΄

2. Οἴμοι ψυχὴ τί ραθυμεῖς, τί προσδοκᾷς ἀθλία ;
ἐγγίζει φθάνων ὁ κριτὴς καὶ σπεῦσον μεταγνῶναι

μήπως αἰσχύνης πληρωθῇς ἐνώπιον ἀγγέλων
καὶ τῆς χαρᾶς ἀποκλεισθῇς, τῆς δόξης τοῦ νυμφίου.
ναὶ ναὶ προκαταλλάγηθι, ψυχή, τῷ σῷ Δεσπότῃ.

*
* *

Ε 148
Λ 166

Ἦχος α΄

3. Ὑπὲρ λῃστὴν καὶ Μανασσῆν καὶ πόρνην καὶ τελώνην
φιλαμαρτήμων γεγονὼς ἔπραξα, παντοκράτορ.
ἄλλην γὰρ ἄλλος ἔπραξεν ἐκείνην ἁμαρτίαν,
ἐγὼ δὲ πάσας ἐμαυτῷ ὅλας ἐξεπραξάμην
καὶ φρίττω σου τὴν ἀπειλήν, πτοοῦμαι τὴν ὀργήν σου.
ἀλλ᾽ οἶδά σου τὸ συμπαθὲς καὶ τὴν μακροθυμίαν,
οἶδα θερμῶς ζητοῦντά σε τὴν ἐμὴν σωτηρίαν.
ὅθεν κραυγάζω πεποιθώς, σῶτερ ἐλέησόν με.

*
* *

Ε 148
Ε 173
Λ 166
I 185 φ. 276β

Ἦχος α΄

4. Θρηνῶ καὶ κλαίω καὶ πενθῶ καὶ τύπτω μου τὰ στέρνα
καὶ βρυχηθμοὺς καὶ μυκηθμοὺς καὶ κοπετοὺς ἐκπέμπω
ψυχῆς ἐκ μέσης ἐπειδὰν κατανοήσω, φίλοι,
τὴν τῆς ζωῆς μου τελευτὴν καὶ τῶν ἐναερίων
δαιμόνων τὴν ἐπίθεσιν τῆς καταδυναστείας.
οὐδείς μοι τότε βοηθὸς οὐ συγγενὴς οὐ φίλος
οὐκ ἀδελφός μου γνήσιος οὔτε πατὴρ οὐ μήτηρ.
καὶ ποῦ λοιπὸν πορεύσομαι ; πρὸς τίνα καταφύγω,
εἰμὴ πρὸς σὲ τὴν ἄχραντον Παρθένον καὶ μητέρα;

*
* *

Ε 148
Ε 173
I 185 φ. 276

Ἦχος πλ. α΄

5. Τὴν φοβεράν σου, βασιλεῦ, δευτέραν παρουσίαν
πίστει καὶ φόβῳ προσδοκῶ, ἐξίσταμαι καὶ τρέμω
πῶς ἀτενίσω τῷ κριτῇ πῶς εἴπω μου τὰς πράξεις ;
τίνα μεσίτην χρήσομαι, πῶς φύγω τὰς κολάσεις ;
ἀπαγορεύων ἐμαυτὸν πρὸς σὲ νῦν καταφεύγω
σῶσόν με, σῶτερ, δωρεὰν δι᾽ οἶκτον εὐσπλαγχνίας.

Ἦχος α΄

Λ 166

6. Ῥύπου μεστὸς ὢν τὴν ψυχὴν τῷ πλήθει τῶν σφαλμάτων
καὶ μεμνημένος τῆς πικρᾶς ἐκείνης καταδίκης
τίς γένομαι; ποῦ τράπομαι; ποῖ καταλύσω ὁ τάλας;
σύμμαχον τίνι χρήσομαι; τίς δ' ἀρωγὸς οἰκείων;
τίς δὲ φίλων; ὢ τῶν ἐμοὶ ὀδύνων ἀποκειμένων!
ἀπείρηκα παντάπασι κλύδωνι τῶν πταισμάτων
καὶ πρὸς λιμένα, πάναγνε κόρη, θεογεννῆτορ,
τῶν σῶν ἀφάτων οἰκτιρμῶν σὺν τόλμῃ καταφεύγω.
καὶ γὰρ οὐκ ἄλλος βοηθὸς ὅτε Θεὸς δικάσει.

*
* *

Ἦχος . . .

Λ 166

7. Ἐξ ἀδεκάστου μου κριτοῦ, τοῦ συνειδότος λέγω,
δικαίως γὰρ εἰς γέενναν βληθήσομαι καὶ σκότος
καὶ τάρταρον καὶ εἰς βρυγμὸν ὀδόντων καὶ σκωλήκων.

*
* *

Ἦχος

Λ 166

8. Ὁ ποταμὸς τῶν δωρεῶν, ἁγνή, τῶν ἀκενώτων
πηγὴ πόμα ἡ βλύζουσα τῶν θείων χαρισμάτων
ναμάτων κόρεσον ἡμᾶς διψῶντας ἐναρέτων
καὶ μετανοίας ὀχετῷ, ἐπιστροφῆς δακρύων
μὴ δεηθῶμεν ἐν φλογὶ τῆς γλώττης καιομένης
ἀκροβαφοῦς ἐν ὕδατι δροσίζοντος δακτύλου.

*
* *

Ἦχος

Λ 166

9. Θρῆνον θρηνήσεις φοβερόν, ψυχή μου παναθλία,
βλέπουσα τὸν ἀδέκαστον κριτὴν ἐπὶ τοῦ θρόνου
καθήμενον καὶ κρίνοντα πᾶσαν τὴν γῆν δικαίως
καὶ κατ' ἀξίαν ἕκαστον τῶν ἔργων ἀποδόντα.
οἴμοι, ψυχή μου, ταπεινή! πῶς φύγῃς τὰς κολάσεις
[τοὺς σκώληκας] καὶ τὸν πικρὸν φλογμὸν τὸν τῆς γεέννης;
Λοιπὸν ἀπόθου ἅπασαν κακίαν ψυχοφθόρον

καὶ πρὸς τὸν κτίστην βόησον Θεὸν τὸν πλάσαντά σε
καὶ ὡς φιλάνθρωπος Θεὸς ῥῦσαί με τῆς γεέννης.

*
* *

Ε 173
Λ 166
Ι 185 φ. 276

Ἦχος β΄

10. Εἰς νοῦν ἂν λάβω τῶν ἐμῶν ἁμαρτημάτων πλῆθος
καὶ τῆς μελλούσης κρίσεως ἐνθυμηθῶ τὴν ὥραν
στένω, δακρύω τῇ πολλῇ καρδίας ἀθυμίᾳ
κλονοῦμαι, συνταράσσομαι, συνέχομαι τῇ λύπῃ
καὶ πάλιν πράττω τὰ δεινὰ τοῦ χρόνου συνηθείᾳ.
ἅπερ φυγεῖν ἐπιζητῶ ταῦτα καὶ πάλιν πράττω.
πότε ψυχή μου, τῶν κακῶν μακρόθεν ἀποστήσῃς;
καὶ κλαύσῃς ἅπερ ἔπραξες καὶ τύχῃς τῆς συγγνώμης;

*
* *

Ἦχος

Λ 166

11. Ὅταν εἰς νοῦν ἐνθυμηθῶ πάσας τοῦ βίου πράξεις
ἃς ἀμελῶς ὁ δείλαιος ἔπραξα καὶ ῥαθύμως,
τύραννον ἔχω τὴν ἐμὴν συνείδησιν εὐθέως
ἐκπλήττομαι, δεδίττομαι, στένω, πενθῶ, δακρύω
καὶ τὰς μενούσας με πικρὰς φαντάζομαι κολάσεις
σκώληκα τὸν ἀκοίμητον, τὴν φλόγα τῆς γεέννης
καὶ τῶν ὀδόντων τὸν βρυγμόν.
οἴμοι, ψυχὴ ταλαίπωρε, οἴμοι ψυχή μου κλαῦσον.

*
* *

Ἦχος

Λ 166

12. Δεύτερος φεῦ μοι! γέγονα ἄσωτος ἐν τῷ βίῳ
ἑκὼν κατεδαπάνησα τὸν πλοῦτον τῆς ψυχῆς μου.
ὕλη παθῶν ἐκάλυψε καρδίας μου τὰς κόρας.
τί οὖν ποιήσω ὁ δεινός, πῶς βλέψω τὸν Δεσπότην;
ῥᾳδίως ἀπελεύσομαι εἰς πῦρ τὸ τῆς γεέννης.
οἴμοι ψυχὴ ταλαίπωρε! πῶς φύγῃς τὰς κολάσεις;
στέναξον, πένθησον πικρῶς καὶ βόησον πρὸ τέλους·
Χριστέ μου Λόγε καὶ Θεὲ δέξαι με ὡς τὴν πόρνην
ὡς μόνος πολυέλεος καὶ συμπαθὴς οἰκτίρμων.

Λ 166

Ἦχος

13. Ὄντως δακρύων ὀχετοὺς ἐξ ὀφθαλμῶν προχέω
ὅταν πταισμάτων πέλαγος ἐνθυμηθῶ, Παρθένε,
καὶ κύματα κυρτούμενα πνοῇ παραπτωμάτων
θρηνῶ, δακρύω, στεναγμοὺς ἐκ βάθους τῆς καρδίας
βροντώδεις πλείστης μεθ' ὁρμῆς ὡς ἐκ νεφῶν ἐκπέμπω
μὴ κεραυνὸς ἐξ οὐρανοῦ φοβούμενος ραγείη
καὶ κατακαύσῃ μου τὴν ναῦν, τὸ σῶμα τοῦτο λέγω,
καὶ κυβερνήτην τὴν ψυχὴν τοὺς οἴακας λιπόντα
καὶ μὲ καθάπαξ τῷ βυθῷ προΐσεται τὸν τάλαν.

* * *

Λ 166

Ἦχος πλ. α'

14. Πέλαγος πλέουσα, ψυχή, [τὸ] τῶν παραπτωμάτων
οἴμοι βυθίζῃ κύμασιν, ἀθλία, τοῦ βορβόρου
ὡς σκάφος κυλινδούμενον δεινῶς ἐν τῷ πελάγει
καὶ καταποντιζόμενον τοῖς κύμασι τοῦ βίου.
λιμένι πρόσδραμε λοιπὸν μητροπαρθένου κόρης
καὶ φύγειας τὸν κλύδωνα φεῦ! τὸν ἀπατεῶνα
καὶ τὴν κοπὴν τὴν φοβεράν, κατὰ τὸ γεγραμμένον.

* * *

Ε 148
Λ 166

Ἦχος πλ. α'

15. Ἄνθρωπε, θρήνησον πικρῶς καὶ στέναξον πρὸ τέλους
καὶ ζήτησον τὴν ἄφεσιν τῶν σῶν παραπτωμάτων
μνημόνευε διηνεκῶς τῆς τελευταίας ὥρας
καὶ πᾶσα πρᾶξις πονηρὰ τάχιστα δραπετεύσει.
οὐκ οἶδας γὰρ τὴν τελευτὴν ὁποίᾳ ὥρᾳ ἔσται
χαίρων, ἐσθίων, σπαταλῶν, διάγων ἀμερίμνως
ἥξει τὸ τέλος, ἄνθρωπε, καὶ ποῦ λοιπὸν πορεύσῃ;
πρὸς τίνα τὴν καταφυγὴν ποιήσεις; φεῦ τοῦ πάθους!
πρὸς τὴν Παρθένον τάχυνον τὴν τοῦ Θεοῦ μητέρα
καὶ ταύτην ἐκδυσώπησον ἐξ ὅλης σου καρδίας
τὴν δυναμένην σῶσαί σε κολάσεως ἁπάσης.

Λ 166

Ἦχος

16. Ἄνθρωπε, τίς ἡ πλάνη σου καὶ τίς ἡ ματαιότης;
οὐκ ἔγνως, οὐκ ἐσκόπησας τοὺς πρὸ σοῦ τεθνηκότας
πῶς ἅπαν πολυέραστον τούτοις οὐ συναπῆλθεν;
οὐ φίλος οὐδὲ συγγενής, οὐ πλοῦτος οὐδὲ δόξα
οὐ τῶν σωμάτων ἡδοναί, ἀλλ' οὐδὲ τῶν χρημάτων.
τί οὖν καθεύδεις τὸν βαθὺν τῆς ῥαθυμίας ὕπνον;
ἀνάστηθι, γρηγόρησον πρὸ τῆς τομῆς τοῦ τέλους
ἱλέωσαί σου τὸν κριτὴν ἐν οἰκτιρμοῖς πενήτων.

* * *

Λ 166

Ἦχος

17. Φρίττει καὶ τρέμει ἡ ψυχὴ τοῦ δυστυχοῦς μου σκήνους
ἐνθυμουμένη κατὰ νοῦν τὴν ὥραν τοῦ θανάτου
πῶς ἄσπλαγχνοι ρομφαίοντες ἄγγελοι εἰσελθόντες
χωρίσουσι τοῦ σώματος αὐτὴν τοῦ παναθλίου
καὶ πρὸς κριτὴν τὸν φοβερὸν ἄγουσι παραστῆσαι,
ὃς δίκας ἐκποιούμενος τοῦ λόγου τῶν πρακτέων
εἰς γέενναν καὶ τάρταρον ἐκπέμπει τὸν φρικώδη.
τί οὖν ποιήσεις, ὦ ψυχή, πῶς φύγῃς τὰς κολάσεις;
Λοιπὸν ἐκ βάθους στέναξον καὶ θρήνησον πρὸ τέλους
καὶ τῶν κακῶν ὧν ἔπραξας ἀπόστηθι τελείως
καὶ φείσεταί σοι ὁ Θεὸς διὰ τῆς μετανοίας.

* * *

Λ 166

18. Διὰ τὰ ἔργα μου τὰ δεινὰ
πάσης παρρησίας ἐστέρημαι,
καὶ κράζειν οὐ τολμῶ τὸ ἱλάσθητι.
ἀλλὰ σὺ μόνος οἶδας, Κύριε,
ἀφιέναι ἁμαρτίας
ἐλέησόν με, Κύριε, ἱλάσθητί μοι
διὰ τὰ ἔργα μου τὰ δεινὰ
καὶ ἐλέησόν με.

* * *

Λ 166

19. Κατανοῶν ἀβύσσους μου πολλῶν παραπτωμάτων
καὶ τρικυμίας τῶν παθῶν καὶ σάλου τῶν κυμάτων

καὶ κλύδωνάς μου τῶν παθῶν ψυχῆς τῆς ταλαιπώρου
ἐκπλήττομαι τὸν ὄλεθρον καὶ τὸν βυθὸν προβλέπων
ὡς σκάφος χειμαζόμενον ἐνδείκνυμαι, Παρθένε,
τῇ ζάλῃ τῇ τῶν λογισμῶν μέλλω καταποντοῦσθαι
κατανοῶν ἀβύσσους σου καὶ οἰκτιρμῶν [τὸ πλῆθος]
προσφεύγω καὶ προσέρχομαι τῷ σῷ λιμένι, κόρη,
ἐξάρπασόν με τῶν παθῶν, ῥῦσαί με τοῦ κινδύνου
ἵν' εἰς ἀεὶ δοξάζω σε τὴν κεχαριτωμένην.

Ε 148
Ε 173
Ι 185 φ. 282
Λ 166

*
* *

Ἦχος πλ. α'

20. Μετὰ κλαυθμῶν, μετ' ὀδυρμῶν ἐκτήκω μου τὸν βίον
ὅτι τὸ πρὶν παράδεισον λαχὼν εἰς κληρουχίαν
ἐξώσθην τούτου καὶ πρὸς γῆν ἐν λύπαις κατηνέχθην
καὶ μετὰ ταύτην τὴν ποινὴν ἄλλη με μένει δίκη
φλογμὸς πυρὸς ἀκάματος, σκότος, ἀορασία,
ἐξ ὧν με, πλάστα καὶ κριτὰ καὶ λυτρωτὰ καὶ σῶτερ,
ἅρπασον, ἐλευθέρωσον, λύτρωσαι, ῥῦσαι, σῶσον.

Ε 148
Ε 173
Λ 164
Λ 166

*
* *

Ἦχος βαρὺς

21. Ὄντως δακρύων ἄξια τὰ πράγματα τοῦ κόσμου
θρήνου καὶ πένθους καὶ κλαυθμοῦ καὶ στεναγμοῦ καὶ γόου
ὄντως ἐστὶν Ἡράκλειτος βέλτιος Δημοκρίτου
καὶ σύμπας ἄλλος ὁ πενθῶν ἀλλ' οὐ γελῶν τὸν βίον.
ἀτμὶς καὶ τέφρα καὶ καπνὸς τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος.
ἄνθος εὐθέως ἀπανθοῦν, φύλλον αὐτίκα ῥέον.
καὶ πῶς οὐ πάντῃ προσφυὲς πενθεῖν ἐν τοῖς τοιούτοις :
ὄντως δακρύων ἄξια τὰ πράγματα τοῦ κόσμου.

*
* *

Ἦχος πλ. β'

Λ 166

22. Μή με στήσῃς ἐν ὥρᾳ, Δέσποτα, κρίσεως
μετὰ τῶν κατακρίτων ὄντα κατάκριτον
ἀλλὰ τὸν μικρὸν στεναγμόν μου δεξάμενος
σῶσόν με πρεσβείαις τῆς σῆς μητρός, οἰκτίρμον.

Λ 166

23. Οἴμοι, ψυχή, πῶς παραστῇς αἰσχύνης πεπλησμένη
τῷ ἀδεκάστῳ καὶ φρικτῷ βήματι τοῦ σωτῆρος
ἔργοις καὶ λόγοις πταίσασα καὶ λογισμοῖς ἀτόποις.
τίς ὁ ῥυσόμενός σ' ἐκεῖ μὴ μεταγνοῦσα ὧδε ;
οὐδεὶς ὁ προστησόμενος, ἀθλία, μετανόει.

*
* *

Ε 173
Λ 166

Ἦχος βαρὺς

24. Θρήνησον, κλαῦσον, στέναξον, βόησον ἐκ βαθέων,
μεσίτην ἐπικάλεσαι τὴν ὑπέρτιμον κόρην
τῶν ἀποστόλων τὸν χορὸν τὰ τῶν μαρτύρων στίφη
τῶν ἀσκητῶν συστήματα καὶ πάντων τῶν ἁγίων
φιλάνθρωπος ὁ Κύριος Θεὸς μετανοούντων.

*
* *

Λ 166

25. Ἐν τῇ φρικτῇ παρουσίᾳ σου, Χριστέ,
μὴ ἀκούσωμεν οὐκ οἶδα ὑμᾶς.
τὴν γὰρ ἐλπίδα ἐπὶ σὲ τῷ σωτῆρι ἐθέμεθα·
εἰ καὶ τὰ σὰ προστάγματα οὐ πράττομεν
διὰ τὴν ἀμέλειαν ἡμῶν
ἀλλὰ φεῖσαι τῶν ψυχῶν ἡμῶν δεόμεθα.

*
* *

Λ 166

26. Τίς μοι τὸν θρῆνον τὸν ἐμὸν παύσῃ, θεογεννῆτορ,
τὸν τῆς ἐμῆς καρδίας ; ἄλλος οὐδείς μοι βοηθός.
δέξαι τὸν θρῆνόν μου, ἁγνή, δέξαι τὰ δάκρυά μου
καὶ ῥῦσαι πάσης ἀπειλῆς καὶ πάσης τρικυμίας
ὅτι πρὸς σὲ κατέφυγον τὴν μόνην Θεοτόκον.

*
* *

Ἦχος . .

Λ 166

27. Ὥραν ἐκείνην τὴν φρικτὴν εἰς νοῦν ἐμβάλλω, σῶτερ,
ὅταν κριτὴς ὁ φοβερὸς καθήσῃς ἐπὶ θρόνου
τὰς πράξεις πάσας παριστῶν τῶν ἀπ' αἰῶνος πάντων
ἐλεγχομένων πράξεων καὶ βίβλων προτεθέντων·
δέδοικα δ' ἐνθυμούμενος τὴν κόλασιν ἐκείνην.

ἅπαντα τοίνυν φανερὰ παρίστανται ἐκεῖσε,
ἀλλὰ τὸ τέλος μέμνησο, ψυχή, τὸ τοῦ θανάτου
καὶ σπεῦσον πρὸς φιλάνθρωπον, ἐπίστρεψον ταχέως
καὶ βόησον τὸ σῶσόν με δι' ἄκραν εὐσπλαγχνίαν.

* * *

Λ 166

28. Νῆφε, ψυχή μου ταπεινή, καὶ σκόπησον τὸν βίον
καὶ φύλαττε τῆς χάριτος τὴν παρακαταθήκην,
ἣν εἴληφας ἐκ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας
μήπως ὁ κλέπτης ἐπιστὰς τὸν πλοῦτόν σου κενώσῃ
καὶ σὺ λιμώξῃς ἐν καιρῷ τραπέζης ἀκηράτου.
μέχρι γὰρ τίνος ἡδοναί ; μέχρι δὲ τίνος πότοι ;
καὶ χρήματα καὶ κτήματα καὶ δόξα τῶν ἀνθρώπων;
ἀπόστηθι τῶν πονηρῶν, ἐπίγνωθι τὸ πρέπον
καὶ στέναξον καὶ πρόσδραμε τῷ συμπαθεῖ Δεσπότῃ.
ὁ γὰρ τοῦ βίου σου τροχὸς ὑψώσας ὑποσπάσει
ἥξει καιρὸς μετὰ μικρὸν καὶ γνώσῃ μου τοὺς λόγους
ὅτε λυθήσῃ δυστυχῶς τῶν ἐπὶ γῆς φροντίδων.

* * *

Λ 166

29. Φοβήθητι τὴν φοβερὰν ἡμέραν, ὦ ψυχή μου,
καὶ τῶν κακῶν ὧν ἔπραξας ἀπόστηθι τελείως
δάκρυσον, στέναξον πικρῶς καὶ τάχυνον πρὸ τέλους
πρὸς τὴν Παρθένον τὴν ἁγνὴν καὶ μόνην Θεοτόκον
καὶ ταύτην δεξιώθητι δουλοπρεπῶς βοῶσα·
ἐλέησόν με, Δέσποινα Παρθένε Θεοτόκε,
τῶν ὀρθοδόξων ἡ ἰσχὺς καὶ τῶν πιπτόντων στάσις.
σύ μοι γενοῦ βοήθεια, ἐλπὶς ἀπηλπισμένων.

* * *

Λ 166

30. Θρήνησον, κλαῦσον, ὦ ψυχή, τοῦ τέλους ἐπελθόντος
μήπως καυθῇς ὡς ἄχυρον δρεπάνῃ θερισθεῖσα
καὶ δένδρον ὥσπερ ἄκαρπον αὐχμῷ τῆς ἁμαρτίας
ξηραινομένη τῷ πολλῷ καὶ καύσωνι πταισμάτων
τὴν φοβερὰν ἐννόησον ὥραν τῆς καταδίκης
καὶ τὴν φωνὴν τοῦ δικαστοῦ Θεοῦ τοῦ πλάσαντός σε.

Ε 173
Λ 166

Ἦχος βαρὺς

31. Ἰδού, ψυχή, προσήγγισε τὸ τῆς ζωῆς σου τέλος,
ἰδοὺ τὸ βῆμα τὸ φρικτόν, ἡ κρίσις ἡ δικαία
σὺ δὲ καθεύδεις ἐν βαθεῖ τῆς ἁμαρτίας ὕπνῳ
τρυφῶσα, καταπίπτουσα, γελῶσα, χαυνουμένη.
πῶς τοίνυν τὴν ὑπερβολὴν ὑποστῇς τῆς αἰσχύνης ;
ἢ πῶς τὴν ἀπαράκλητον ἀπόφασιν ἐνέγκῃς ;
ἀλλ' ἀναστᾶσα δάκρυε καὶ μὴ καταρραθύμει
καὶ θρήνοις ἀναζώωσον σαυτὴν ἀπολωλυῖαν.

* * *

Ε 148
Λ 166

Ἦχος βαρὺς

32. Πολλὰ πολλάκις πταίοντι μακροθυμεῖς μοι, Λόγε,
πολλάκις ἁμαρτάνοντι, σῶτερ, οὐκ ἀποδίδεις·
ἀλλ' ὡς Θεὸς ἁμαρτωλοῦ τὸν θάνατον μὴ θέλων
ζητεῖς μου τὴν ἐπιστροφὴν [1] ἐν συντριμμῷ καρδίας.
μὴ οὖν λέων ὁ ἄγριος ἁρπάσῃ τὴν ψυχήν μου [2]
μὴ ὄντος δυνατοῦ τινος αὐτὴν ἐξιλεοῦσθαι.
ἠνόμησε καὶ Μανασσῆς ἀλλὰ κἀκεῖνος λόγῳ
μετανοήσας ἔλαβε λύσιν ἀνομημάτων.
ἠρνήσατο καὶ μαθητής, ἀλλὰ δακρύσας πάλιν
εὐθὺς καὶ τὴν συμπάθειαν ἐκ τῶν δακρύων εὗρεν.
εἶπε τὸ «μνήσθητι» λῃστὴς ἤκουσεν ἀντὶ τούτου
σήμερον μετ' ἐμοῦ ἐντὸς τοῦ παραδείσου ἔσει.
διὸ κἀγὼ κραυγάζω σοι· σῶτερ, ἐλέησόν με.

* * *

Λ 166

33. Ψυχή, τὸ ἐπιτίμιον συκῆς τῆς ξηρανθείσης
φοβήθητι καὶ ποίησον καρποὺς τῆς μετανοίας
μήπως ἐλθὼν ὁ βασιλεὺς ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει
ὡς ἄκαρπον ἐκπέμψῃ σε εἰς πῦρ τὸ τῆς γεέννης.
καὶ γὰρ ὁ δίκαιος κριτὴς καθὼς εὕρῃ κρινεῖ σε
καὶ φεῦ τῆς ἀποφάσεως τῆς φοβερᾶς ἐκείνης!
μετὰ μωρῶν αἰδέσθητι παρθένων συνταγῆναι
καὶ ταῖς φρονίμοις σύναψον σαυτὴν πρὸ τῆς ἐξόδου

[1] Ζητεῖς γὰρ μετ' ἐπιστροφῆς Κῶδ.
[2] Μὴ γὰρ ὡς λέων ἄγριος ἁρπάσῃς τὴν ψυχήν μου Κῶδ.

καὶ οὐ θρηνήσεις ἄπρακτα κρούουσα τὸν πυλῶνα.
καὶ γὰρ οὐκ ἔστιν ἔλεος, ψυχή μου, μετὰ μόρον.

* *
*

Λ 166

34. Ψυχὴ πολυαμάρτητε καὶ τετραυματισμένη
καὶ παντελῶς ἀσύνετε μηδόλως μεταγνοῦσα,
τί παραμένεις ἐμπαθῶς τοῦ βίου ταῖς φροντίσι
καὶ ταῖς ἀλύσεσιν αὐτοῦ στρεβλοῦσαι καθ' ἑκάστην;
ἀνάνηψον, ταλαίπωρε, βλέψον ἀξίως, βλέψον
καὶ μνήσθητι τῆς φοβερᾶς δευτέρας παρουσίας
καὶ τὸν κριτὴν τὸν φοβερὸν τὸν μέλλοντά σε κρῖναι
φοβήθητι καὶ στέναξον καὶ θρήνησον καὶ κράξον·
ἐλέησόν με, βασιλεῦ Δέσποτα παντοκράτορ,
καὶ τῆς μελλούσης λύτρωσαι κολάσεως ἐκείνης.

*
* *

Λ 166

35. Ὢ πῶς, Χριστέ μου, παραστῶ γυμνὸς τῷ βήματί σου
ὁ δείλαιος [ὁ ἄθλιος] καὶ τετραχηλισμένος;
ἀλλ' ἔφριξα τῆς φοβερᾶς μνησθεὶς ἐκείνης ὥρας,
σύντρομον γέγονεν ἰδοὺ τὸ ταπεινόν μου πνεῦμα.
τίς γάρ μοι τότε βοηθός, τίς ὁ ῥυσόμενός με,
δικαιοκρίτα βασιλεῦ, τῆς σῆς δικαίας δίκης;

*
* *

Ε 148
Λ 166

Ἦχος πλ. α'

36. Ὅταν εἰς νοῦν τὸ φοβερὸν κριτήριον, Χριστέ μου,
τῆς σῆς δευτέρας δι' ἐμὲ καθόδου, σῶτερ, λάβω
φρίκης ἁπάσης ἔμπλεως γίνομαι παραχρῆμα
καὶ πρὸ τῆς ἀποφάσεως ἀπόφασιν λαμβάνω.

*
* *

Ε 148
Λ 166

Ἦχος πλ. δ'

37. Τοῖς ἀκαθάρτοις λογισμοῖς παρασυρθεὶς ὁ τάλας
καὶ πρὸς ἀτόπους ἡδονὰς ἀφρόνως ἀποκλίνας
πάθεσιν οἴμοι! γέγονα αἰχμάλωτος αἰσχύνης
καὶ κεῖμαι πτῶμα χαλεπὸν παίγνιον τῶν δαιμόνων.
ἀλλὰ σὺ φθάσας ὁ πολὺς ἐν οἰκτιρμοῖς, Θεέ μου,

τῆς τούτων ἐλευθέρωσον δεινῆς μου τυραννίδος
καιρὸν διδοὺς ἐπιστροφῆς καὶ συντριβὴν καρδίας.

*
* *

Λ 166

38. Ὅταν τὸν νοῦν ὡς δικαστὴν τῶν ἔργων παραστήσω
καὶ τὴν ἐμὴν συνείδησιν εἰσφέρω λογοδότην
σύννους ὁρῶ καὶ κατηφὴς τὰ ἔργα τῆς αἰσχύνης
οὐδὲ τολμῶ τοῖς ὀφθαλμοῖς τὸν οὐρανὸν ἐμβλέπειν
ἀλλ' ἡδονῶν ἡ κάμινος [ἀμέτρως] ἀναφθεῖσα
ἐκκαίει με, καθέλκει με, τοῖς ἀπηγορευμένοις.
οἴμοι ψυχὴ κατάκριτε, πῶς παρατρέχεις μάτην!
πῶς τῆς μελλούσης ἀπειλῆς ἐκφύγῃς τὰς εὐθύνας!

*
* *

Λ 166

39. Ἄνθρωπε, στέναξον πικρῶς, κλαῦσον ἀπὸ καρδίας
ἴδε τὰ μέλλοντα δεινὰ τὰ ἀναμένοντά σε
καὶ τὴν φρικτὴν ἀπόφασιν ἐκείνην τὴν μεγάλην.
κριτὴς Θεὸς ὡς ἄνθρωπος κάθηται ἐπὶ θρόνου
οὐκ ἔστ' ἐξομολόγησις ἐκεῖ οὔτε δυνάστης.
πάντα γὰρ φρίκης γέμοντα, ἐπιστροφὴ οὐκ ἔστιν.
ὁ συγγενὴς οὐ δύναται οὐ φίλος βοηθῆσαι.
τί οὖν ἡμεῖς ποιήσωμεν οἱ πταίσαντες ἀμέτρως;
πρὸς τὸν Δεσπότην δράμωμεν Θεὸν τῶν πάντων κτίστην
τὰς ἀνομίας τε ἡμῶν βοήσωμεν καὶ πράξεις
εἰς τέλος τῆς γεέννης τε πυρός τε τοῦ ἀσβέστου
ἡμᾶς πάντας ἀπάλλαξον σὸν πλάσμα μὴ παρίδῃς
πρεσβείαις τῆς τεκούσης σε πανάγνου Θεοτόκου.
ταύτης ἡμεῖς θαρρείημεν βεβαίαν τὴν ἐλπίδα
ἐπεὶ τὴν σάρκα ἔλαβες ἐκ κόρης ἀπειράνδρου.

*
* *

Λ 166

40. Ψυχή μου, θρήνησον πικρῶς, κλαῦσον ἀπὸ καρδίας
καὶ στέναξον καὶ δάκρυσον ἤγγικέ σου τὸ τέλος
καὶ τῷ Κυρίῳ βόησον ἐν κατανύξει οὕτως·
ἡμάρτηκα, παμβασιλεῦ, ὑπὲρ ληστὴν καὶ πόρνην,
ἠνόμησα ὡς Μανασσῆς καὶ ὑπὲρ τὸν τελώνην
καὶ τρέμω τὴν ἀπόφασιν τὴν φοβερὰν ἐκείνην.
οἴμοι! τίς γένωμαι; βαβαὶ πῶς φύγω τὰς κολάσεις!

Λοιπόν, Χριστὲ φιλάνθρωπε, πρεσβείαις τῆς ἀχράντου
καὶ πανυμνήτου σου μητρὸς καὶ κεχαριτωμένης,
ἣν ἀνυμνοῦσιν οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν ἀπαύστως
ἡ γῆ καὶ πάντα τὰ ἐν γῇ καὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων,
ἐλέησόν με ὁ Θεὸς κατὰ τὸ ἔλεός σου.

* * *

Λ 166

41. Δέξαι καὶ πάλιν, Δέσποτα, δέησιν σοῦ ἱκέτου
καὶ στεναγμοὺς καὶ δάκρυα ἐκ βάθους τῆς καρδίας.
κλίνω μου γόνυ πρὸς τὴν γῆν καὶ τύπτω μου τὰ στέρνα,
βρέχω τοῖς δάκρυσιν αὐτὴν ἐκλιπαρῶν καὶ λέγων·
ἀπηλπισμένον δέξαι με καὶ τεταπεινωμένον
νενίκηκα ὁ ἄθλιος τοὺς πάλαι Νινευΐτας,
τὸν Μανασσῆν καὶ ἄσωτον πόρνην καὶ τὸν τελώνην
καὶ τὸν λῃστὴν τοῖς πταίσμασιν ὁ τάλας, ζωοδότα,
ἀλλ' ὡς ἐκείνους ἔσωσας, φιλάνθρωπε [Χριστέ μου],
οὕτω κἀμὲ συγχώρησον ὡς μόνος ἐλεήμων.

* * *

42. Ἀδὰμ ὁ φύλαξ τῆς Ἐδὲμ φαγὼν ἀπὸ τοῦ ξύλου
κρύπτεται μὲν ἀπὸ Θεοῦ μὴ φέρων τὴν αἰσχύνην
συκῆς δὲ κάθηται γυμνὸς ἐνδεδυμένος φύλλα·
διὸ καταδικάζεται μεγίστην ἐξορίαν
τρυφῆς τοῦ χώρου τῆς Ἐδὲμ ἀπελαθεὶς ἀθλίως.
ὢ τί σοι γέγονεν, Ἀδὰμ γένους ἡμῶν προπάτορ!

Ἦχος α'

E 173
I 185 φ. 287
Λ 166
E 108

Μέλος Καμπάνη καὶ Ἀνδρονίκου

καὶ Κουκουζέλη *(ἀπὸ τοῦ στίχου «Ἀλλὰ πενθῶν, ἀλλὰ θρηνῶν»)*

43. Ριφεὶς Ἀδὰμ ἐκ τῆς Ἐδὲμ τρυφῆς τῆς ἀκηράτου
ἐκάθησεν ἀπέναντι περιπαθῶς δακρύων,
ἀλλὰ πενθῶν ἀλλὰ θρηνῶν τὴν εἴσοδον οὐχ εὗρεν.
τρυφῆς δ' ἐγὼ τῶν ἀρετῶν ἐκπίπτων καθ' ἡμέραν.

εὑρίσκω τὴν εἰσέλευσιν ἐν σταλαγμοῖς δακρύων.
ὢ παραδόξου χάριτος! ὢ φιλανθρώπου τρόπου!

* * *

Λ 166

44. Πιστεύω εἰς τὴν ἔνσαρκον οἰκονομίαν, Λόγε,
κηρύττω σου τὰ θαύματα καὶ σὲ Θεὸν δοξάζω
τιμῶ τὰ πάθη, τὴν ταφήν, τὴν ἔγερσιν δοξάζω
τὴν ἔνδοξον ἀνάληψιν ὑμνῶ καὶ μεγαλύνω
ἐκδέχομαι καὶ τὴν φρικτὴν δευτέραν παρουσίαν.
ἰδοὺ γὰρ ἥξεις, βασιλεῦ, κριτὴς ἐξ οὐρανόθεν
τοὺς μὲν ἀπάγων πρὸς τὸ φῶς, τοὺς δὲ πυρὶ φλογίζων
κρίνων, εὐθύνων ἅπαντα ἑκάστου τὰ πρακτέα.
σῶσόν με, σῶτερ, σῶσόν με τῆς σῆς μητρὸς πρεσβείαις.
45. Ἤγγικεν ἔφθασε, ψυχή... E 148 (πλ. δ').
46. Οὐδείς μοι τότε βοηθὸς... E 173. (ἦχος βαρύς).
47. Πᾶσα πνοή... (ἦχος α') E 148.
48. Εὐλογητὸς Κύριος ἐκ Σιὼν (ἦχος α') E 148.

Καὶ τοσαῦτα μὲν τὰ εὑρεθέντα εἰς τοὺς Λαυριωτικοὺς κώδικας ἔργα τοῦ μαΐστορος Κουκουζέλη, ὅστις δαπανηθεὶς ὡς λαμπὰς ἐν τῇ ἱερᾷ τέχνῃ καὶ ἀσκητικῶς ἐν ὁσιότητι τὸν βίον διανύσας, κατετάχθη ὑπὸ τῶν Λαυριωτῶν πατέρων μεταξὺ τῶν ἁγίων ἑορταζόμενος τὴν α' Ὀκτωβρίου. Τὴν Ἀκολουθίαν τούτου συνέταξε Διονύσιός τις, προσκυνητὴς τῆς Λαύρας ἐπιγραφόμενος καὶ ἄγνωστος ἀλλαχόθεν. Ἡ ἐν λόγῳ Ἀκολουθία στηρίζεται εἰς τὰ ὑπὸ τῆς «Διηγήσεως» λεγόμενα χωρὶς νὰ συνεισφέρῃ νέον εἰς τὸν βίον τοῦ Κουκουζέλη. Οὐχ ἧττον ἐξαίρεται δι' αὐτῆς τὸ μέγα αὐτοῦ μουσικὸν τάλαντον καὶ ὁ ἐν ἀσκήσει διανυθεὶς ἐν τῇ Λαύρᾳ βίος καὶ ἐλλείψει παντὸς ἄλλου ἐγκωμίου ἂς γίνῃ γνωστὸς ὁ στέφανος τοῦ εὐλαβοῦς τούτου προσκυνητοῦ τῆς Λαύρας, μέχρις οὗ κατορθωθῇ ἡ ἀνέγερσις λαμπροτέρου μνημείου εἰς τὸν μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν περιφανέστερον ψάλτην καὶ μελῳδὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας.

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ

ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΟΥΚΟΥΖΕΛΗ

ΤΟΥ ΕΝ ΤΟΙΣ ΟΡΙΟΙΣ ΤΗΣ ΜΕΓΙΣΤΗΣ ΛΑΥΡΑΣ

ΤΗΣ ΕΝ ΤΩ ΑΘΩ ΑΣΚΗΣΑΝΤΟΣ

(Ψαλλομένη τῇ Α' Ὀκτωβρίου)

Ποίημα Διονυσίου προσκυνητοῦ Λαύρας

Εἰς τὸν Ἑσπερινὸν

Στιχηρά

Ἦχος δ' Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσιν

Τὸ ἡδύφωνον ὄργανον
τὴν κιθάραν τὴν εὔρυθμον
λιγυρὰν κινύραν τε τὴν ἡδύπνοον
τῶν μουσικῶν τὸ ἀγλάϊσμα
5 καὶ μέγαν διδάσκαλον
ἐπαινέσωμεν, πιστοί,
μελιφθόγγοις ἐν ᾄσμασι
χαίροις λέγοντες
μουσικῆς θείας τέμενος καὶ οἶκος
10 ἁρμονίου μελῳδίας,
ὦ Ἰωάννη πατὴρ ἡμῶν.

* * *

Ἐν τῇ γῇ τὸ πολίτευμα
ἐσχηκὼς κατεκόσμησας
ἐκκλησίας ἅπαντα τὰ συστήματα
15 τοῖς μελιρρύτοις σου ᾄσμασι,
θεόφρον πατὴρ ἡμῶν,
οἷς ἀνέμελπες Θεὸν

διανοίας εὐθύτητι
καὶ νῦν ᾤκησας
20 ἔνθα ἦχὸς ἐστὶν ἑορταζόντων
καὶ τὸν Κύριον ὑμνούντων
ἐν νοεροῖς μελῳδήμασι.

* * *

Μουσικῆς τὴν ἀκρότητα
φιλοπόνως κατέλαβες
25 καὶ τὸ ταύτης χρήσιμον ἐθησαύρισας
ἐπιστημόνως ὡς μέλισσα
εἰς δόξαν Θεοῦ ἡμῶν
τοῦ δι' οὗ πᾶν ἀγαθὸν
τοῖς ἀνθρώποις δεδώρηται
30 τὸ δὲ ἄχρηστον
καταλέλοιπας ὄντως ὡς ἐχέφρων
ἐγκοσμούμενος τοῖς τρόποις
δικαιοσύνης, μακάριε.

* * *

Μελῳδῶν τὰ συστήματα
35 κατὰ χρέος ἀθροίσθητε
καὶ κοινὴν πανήγυριν συγκροτήσατε
ἀνευφημοῦντες ἐν ᾄσμασι
τοὺς ὑμῶν ἐξάρχοντας
καὶ ἡγήτορας σεπτοὺς
40 Ἰωάννην τὸν ἔνδοξον
καὶ Γρηγόριον
ὧν τὰ μέλη ὡς μέλι καὶ κηρίον
ἐν τῷ λάρυγγι ἁπάντων
τῶν μελῳδούντων προσγίνεται.

Ἄλλα

Ἦχος πλ. δ'. Χαίροις ἀσκητικῶν

45 Χαίροις τῶν μουσικῶν ὁ κανὼν
τῶν ἀνυμνούντων τὸν Θεὸν ἐντρύφημα
ἐν ᾄσμασι μελιρρύτοις
ἡ θεία λύρα τὸν νοῦν

τῶν προσευχομένων κατατέρπουσα
50 δυὰς ᾀσματίζουσα
ᾠδὰς τὰς τοῦ Πνεύματος
ὦ Κουκουζέλη
Ἰωάννη πατὴρ ἡμῶν
καὶ Γρηγόριε
55 δομεστίκων ὁ ἔξαρχος
νόες οἱ μουσικώτατοι
οἱ λύχνοι οἱ ἄσβεστοι
τῆς μουσικῆς οἱ τὰ μέλη
ἐναρμονίως κοσμήσαντες
60 καὶ νῦν μετ' ἀγγέλων
μελῳδοῦντες θείαν χάριν
ἡμῖν αἰτήσασθε.

* * *

Ἆσμα μελισταγὲς καὶ τερπνὸν
τῇ παναχράντῳ ἐνεγκὼν Θεομήτορι
65 ἀγγέλων μιμήσει, πάτερ,
τῆς εὐλαβείας μισθὸν
ἐκομίσω πάλαι χρυσοῦν νόμισμα
ἐν Λαύρᾳ τοῦ Ἄθωνος,
Ἰωάννη πατὴρ ἡμῶν,
70 ἐν ᾗ χαίρων διήνυσας
τὰ ἐπίπονα
τῆς ἀσκήσεως σκάμματα
ἔνθα καὶ τὸ πολύαθλον
κατάκειται σῶμά σου
75 χάριν βραβεῦον τοῖς πᾶσι
τοῖς σὲ τιμῶσι, μακάριε,
καὶ πόθῳ ὑμνοῦσι
τὴν σεβάσμιον καὶ θείαν
μνήμην σου πάντοτε.

* * *

80 Κόσμου καταλιπὼν τὰ τερπνὰ
ἐν τῇ τοῦ Ἄθωνος μονῇ κατεσκήνωσας
καὶ ταύτης ναῷ τῷ θείῳ
χοροστατῶν εὐλαβῶς

τῶν τὸν Θεὸν αἰνούντων προηγούμενος
85 σαφῶς ἐχρημάτισας
δομεστίκων ἀγλάϊσμα
καὶ τῆς Παρθένου
μελετῶν τὰ ἐγκώμια
ἐμελῴδησας
90 ἐπαξίως, μακάριε,
ἣ καὶ προσδεξαμένη σου
τὸν πόθον τὸν ἔνθεον
ἀντιβραβεύει χρυσῷ σοι
ὡς ἐν ἐκστάσει, Γρηγόριε,
95 ᾗ νῦν ἐκδυσώπει
δωρηθῆναι τοῖς σοῖς δούλοις
πταισμάτων ἄφεσιν.

Ἕ τ ε ρ α

Ἦχος α' Τῶν οὐρανίων ταγμάτων

Τοῦ θείου πνεύματος χάρις
ἡ ἀνεξάντλητος
100 σαφῶς τοῖς χείλεσί σου
ἐξεχύθη, παμμάκαρ·
διὸ ᾀσμάτων ρεῖθρα θεοτερπῶν
ὡς μουσουργέτης πανάριστος
ποταμηδὸν ἐπαφῆκας
105 τὴν τοῦ Χριστοῦ
ἐκκλησίαν καταρδεύοντα.

* * *

Τῆς μουσικῆς ἁρμονίας
τὴν καλλιέπειαν
τῇ τῆς ψυχῆς ἑνώσας
110 εὐλαβεῖ διαθέσει
ᾄσματα καὶ ὕμνους προσῆξας Θεῷ
ὡς θυμίαμα εὔοσμον
καὶ ὡς εὐπρόσδεκτον δῶρον
καὶ ὡς σεπτὸν
115 τῶν σῶν πόνων ἀκροθίνιον

Τῶν σῶν ᾀσμάτων ἡ λύρα
ἡ παναρμόνιος
τοῖς μελῳδοῦσι πᾶσιν
ἀφορμὴ θείων ὕμνων
120 πρόκειται, παμμάκαρ, ἐν ᾗ τὰ αὐτῶν
προσεφαρμόζοντες ἄριστα
μέλη δοξάζουσι πάντοτε
ἐμμελῶς
τὸν δοξάσαντά σε Κύριον.

Ἰ δ ι ό μ ε λ α

Ἦχος πλ. β'

125 Τῶν μουσικῶν τὴν καλλονὴν
τῶν μελῳδῶν τὸ κλέος
τὴν βρύσιν τῶν ᾀσμάτων
καὶ μουσικῆς τὴν πηγὴν τὴν μελίρρυτον
συνελθόντες, ὦ φιλέορτοι,
130 ᾀσματικοῖς ἐγκωμίοις
καταστέψωμεν λέγοντες·
χαίροις τῶν θεσπεσίων ᾠδῶν κιθάρα λιγυρά,
Ἰωάννη πατὴρ ἡμῶν·
χαίροις τὸ τερπνότατον ἄκουσμα
135 τῆς θείας ἐκκλησίας
καὶ ἐντρύφημα ἥδιστον·
χαίροις ἐναρμόνιος λύρα
καὶ εὔρυθμος θεοτερπῶν ᾀσμάτων.
ἀλλ' ὦ πάτερ τρισόλβιε,
140 μὴ ἐλλείπῃς πρεσβεύειν ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς Κύριον
τῶν ἐκ πόθου τελούντων
τὸ ἱερόν σου μνημόσυνον.

* * *

Ἦχος δ'

Τὸ ἐμπιστευθέν σοι τάλαντον
τῆς μουσικῆς καλλιεπείας πλεονάσας, θεόληπτε,
145 πάντα σου τὸν βίον μελέτην
θεοπρεπῶν ᾀσμάτων πεποίηκας·

διὸ τοῖς ἀμιμήτοις σου ἀριστουργήμασιν
οἱ τὸν Θεὸν αἰνοῦντες καλλωπιζόμενοι
τὴν σεπτὴν ἐκκλησίαν
150 μελῳδικῶς καθηδύνοντες
μετ' εὐφημίας γεραίρουσι
τὴν σὴν σεβάσμιον μνήμην
ἐν ᾗ δυσώπησον Χριστὸν τὸν Θεὸν
τοῦ σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

* * *

Ἦχος πλ. δ'

155 Δαυϊτικῶς τὴν τῶν ᾀσμάτων σου
πνευματικὴν κινύραν
ἀνακρουόμενος, ὅσιε πάτερ,
παραρριπτεῖσθαι μᾶλλον
ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ᾑρετίσω
160 ἢ κατοικεῖν ἐν σκηνώμασι τῆς ματαιότητος
καὶ Μωσαϊκῶς τὴν οὐράνιον Ἱερουσαλὴμ ἐκδεχόμενος
προείλου συγκακουχεῖσθαι
τοῖς τῷ Θεῷ δουλεύουσιν
ἢ πρόσκαιρον ἔχειν
165 τῶν τοῦ βίου ἡδονῶν τὴν ἀπόλαυσιν·
διὸ γνησίως δουλεύσας τῷ Θεῷ
καὶ τὰ τῶν πόνων ἔπαθλα ἐν οὐρανοῖς ἀπολαβών,
πρέσβευε ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

* * *

Ἦχος β'

Ἐν τῷ σκηνώματι τοῦ Κυρίου σου
170 καὶ ἐν ὄρει ἁγίῳ αὐτοῦ κατεσκήνωσας,
Ἰωάννη παμμακάριστε·
ἀμέμπτως γὰρ ἐν βίῳ περιεπάτησας
καὶ δικαιοσύνην ἐξασκήσας
τῷ κρείττονι τὸ χεῖρον καθυπέταξας·
175 διὸ παρρησίαν πρὸς Θεὸν κεκτημένος
μὴ ἀποκάμῃς ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῷ πρεσβεύειν
τοῦ οἰκτιρῆσαι καὶ σῶσαι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Εἰς τὸν Ὄρθρον

Κάθισμα

Ἦχος γ'. Τὴν ὡραιότητα

Τοῖς μελιρρύτοις σου
ᾄσμασιν, ὅσιε,
180 ὑπερεφαίδρυνας
πιστῶν τὸ σύστημα
ἐν ψαλμῳδίαις καὶ εὐχαῖς
καὶ θείαις δοξολογίαις.
μέλι ἀποστάζει γὰρ
185 σῶν χειλέων ἐν χάριτι
θέλγον τῇ γλυκύτητι
τὴν ψυχὴν καὶ διάνοιαν
τῶν εἰλικρινεῖ διαθέσει
ἐγκειμένων τοῖς σοῖς πονήμασιν.

*
* *

Ἄλλο· ὅμοιον

190 Τὰ ἐπουράνια
κάλλη, μακάριε,
ἐνοπτριζόμενος
ἐφέσει κρείττονι
ὅλον τὸν πόθον πρὸς Θεὸν
195 εἰλικρινῶς ἀνέτεινας
καὶ καταφλεγόμενος
τῷ αὐτοῦ θείῳ ἔρωτι
πᾶσαν ἀπεμάρανας
τῶν ματαίων τὴν ἔφεσιν
200 καὶ νῦν τῷ ποθουμένῳ ἑνούμενος
μὴ ἐπιλάθῃ τῶν τιμώντων σε.

*
* *

Ἄλλο

Ἦχος δ'. Ὁ ὑψωθεὶς ἐν τῷ σταυρῷ

Ἀπεριστρόφῳ λογισμῷ διανύσας

τὴν στενωτάτην τῆς ἀσκήσεως τρίβον
εἰς παραδείσου πλάτος κατεσκήνωσας
205 ὕμνον τὸν τρισάγιον
τῷ Θεῷ σὺν ἀγγέλοις
μέλπων, χαριτώνυμε,
ἀκορέστῳ ἐφέσει·
ᾧ παρεστὼς μνημόνευε ἡμῶν
210 τῶν μεμνημένων σε πόθῳ, μακάριε.

*
* *

Ἄλλο

Ἦχος α'. Τὸν τάφον σου σωτὴρ

Ἡδύφωνος αὐλὸς
μεγαλόφωνος σάλπιγξ
κιθάρα μελουργὸς
λιγυρὰ θεία λύρα
215 κινύρα παναρμόνιος
μουσικώτατον ὄργανον
ἐμπνεόμενον
τοῦ Παρακλήτου ταῖς αὔραις
ἀναδέδειξαι,
220 ὦ Ἰωάννη, καὶ θέλγεις
ἡμῶν τὰ νοήματα.

Ὁ Κανὼν

οὗ ἡ ἀκροστιχὶς

«Ὕμνοις τιμάσθω εὐλαβὴς Κουκουζέλης»

Ποίημα Διονυσίου προσκυνητοῦ Λαύρας

Ἦχος πλ. δ'. Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ

Ὠδὴ α'

Ὕμνον τῷ φωτοδότῃ,
πάτερ, ἐν τῇ μνήμῃ σου προσάγοντες
φωτισμὸν ἐξαιτοῦμεν
225 δωρηθῆναι ἡμῖν ταῖς πρεσβείαις σου.

Μόνον ἐπιποθήσας
τὰ μηδόλως, πάτερ, διαρρέοντα
κατεφρόνησας κόσμου
τῶν ἡδέων τελείῳ φρονήματι.

* * *

230 Νόμοις τοῖς τοῦ Δεσπότου,
πάτερ, πειθαρχῶν τὸν ἐν τοῖς μέλεσι
στρατευόμενον νόμον
ὡς ἐχέφρων τελείως ἐνίκησας.

* * *

Ὅλην μου τὴν οὐσίαν
235 διὰ σοῦ, Παρθένε, ἐκαινούργησεν
ὁ ὑπέρθεος Λόγος
συντριβεῖσαν κακίᾳ τοῦ ὄφεως.

* * *

Ὠδὴ β'. Οὐρανίας ἁψῖδος

Ἰσχυρότατον ὅπλον
τὸ τοῦ σταυροῦ τρόπαιον
240 ἐν χερσὶ κατέχων ἀνδρείως,
πάτερ, ἐχώρησας
πρὸς νοητὴν συμπλοκὴν
τῆς νοερᾶς σατραπείας,
ἥν περ καὶ κατέρραξας
245 σθένει τοῦ Πνεύματος.

* * *

Σταθερᾷ διανοίᾳ
καὶ λογισμῷ σώφρονι
σάρκα ἀπηρνήσω καὶ κόσμον
καὶ κοσμοκράτορα
250 καὶ ἀνυψώσας τὸν νοῦν
πρὸς μυστικὰς θεωρίας
σκεῦος ἐχρημάτισας
τοῦ θείου Πνεύματος.

* * *

Τὸ τοῦ Ἄθωνος ὄρος

255 καταλαβεῖν ἔσπευσας
τῆς ἁγιωσύνης τῇ κλήσει
τὸ σεμνυνόμενον
ἔνθα σπουδάζων λαθεῖν
κενοδοξίας τὸν ὄφιν
260 κτείνας ταπεινώσεως
τρόπαιον ἤγειρας.

* * *

Ἱερὰς ἀναβάσεις
ἐν τῇ ψυχῇ θέμενος
ὕμνους ἐμελῴδεις εἰς δόξαν
265 τοῦ παντοκράτορος
ἐν κατανύξει ψυχῆς
καὶ τῆς πανάγνου Παρθένου
ἥ περ δεξαμένη σου
τὸν πόθον ἤμειψε.

* * *

Ὠδὴ γ'. Εἰσακήκοα Κύριε

270 Μουσικὸν θεῖον ὄργανον,
πάτερ, χρηματίσας καὶ ἐναρμόνιον
πρακτικῶς μέλη θεόφθογγα
τοῖς πιστοῖς ἀφθόνως καταλέλοιπας.

* * *

Ἀνυμνῶν τὸν φιλάνθρωπον
275 ἐν ἀγαλλιάσει ψυχῆς ἐφαίδρυνας
μελιρρύτοις μελῳδήμασιν
ἐκκλησίας, πάτερ, τὰ συστήματα.

* * *

Συμμαχίᾳ τοῦ Πνεύματος
πᾶσαν ἀρετῆς ἰδέαν ἐξήσκησας,
280 θεοφόρε χαριτώνυμε,
καὶ ἐν γῇ πραέων κατεσκήνωσας.

* * *

Θεοτόκε πανύμνητε,

τῶν σὲ γεραιρόντων τὸ ἀγαλλίαμα
γενοῦ σκέπη καὶ βοήθεια
285 τῶν ἐν περιστάσει καὶ ἐν θλίψεσιν.

*
* *

Ὠδὴ δ'. Ἵνα τί με ἀπώσω

Ὡς θεόφθογγος λύρα
λιγυροῖς ἐν ᾄσμασι τὰ θεῖα λόγια
μελῳδῶν, παμμάκαρ,
διεγείρεις πρὸς ἔνθεον ἔρωτα
290 τοὺς ἐν ψαλμῳδίαις
θεοφιλῶς ὑμνολογοῦντας
τὸν Θεὸν καὶ παννύχοις ἐν στάσεσιν.

*
* *

Ἐσταυρώθης τῷ κόσμῳ
καὶ ὁ κόσμος αὖθις δέ σοι συνεσταύρωται
295 τὸν σταυρὸν ἐπ' ὤμων
ἀκλινεῖ διαθέσει ἀράμενος
καὶ ἀνεπιστρόφως
τὴν τῆς ζωῆς ὁδεύσας τρίβον
πρὸς σκηνὰς οὐρανίους κατῴκησας.

*
* *

300 Ὑλικῆς προσπαθείας
πᾶσαν ὑπεξέφυγες τὴν ματαιότητα
ὁλοσχερεῖ πόθῳ
τοῦ Χριστοῦ τὴν πτωχείαν ἑλόμενος
διὸ βασιλεία
305 τῶν οὐρανῶν σε ὑπεδέχθη
ὡς ἡ ἐπαγγελία, μακάριε.

*
* *

Λαλιαὶ θεηγόρων
ἄνωθεν τὰ σύμβολα τὰ σὰ προήγγειλαν
ὁ δὲ σὸς θεράπων
310 ᾀσματίζων συντόνως ἀνέμελπε

τὰ σὰ μεγαλεῖα
ὃν καὶ νομίσματι χρυσέῳ
ἐπιστᾶσα, Θεόνυμφε, ἤμειψας.

*
* *

Ὠδὴ ε'. Ἄβυσσος ἁμαρτιῶν

Ἄσμασι μελῳδικοῖς
315 καθηδύνων τῶν πιστῶν τὰς χορείας
ἐν προσευχαῖς, παμμάκαρ,
καὶ παννύχοις ἐν στάσεσιν
ἐπαλείφεις εὐφυῶς
ψυχῆς τὸ πρόθυμον καὶ κουφίζεις
320 τῆς ἀγρυπνίας τὸ ἐπίπονον.

*
* *

Βίον τὸν ἀσκητικὸν
ἀρετῆς περιουσίᾳ προκρίνας
τῶν χαμαιζήλων, πάτερ,
ἡδονῶν κατεφρόνησας
325 καὶ τὸν Ἄθω ἐπιβὰς
τῇ τούτου ᾤκησας θείᾳ Λαύρᾳ
ᾗ καὶ τὸ σῶμά σου κατάκειται.

*
* *

Ἤντλησας ὡς ἐκ πηγῆς
τὴν τοῦ Πνεύματος, πανόλβιε, χάριν
330 ἐν κατανύξει μέλπων
τὰ θεόφθεγκτα λόγια
καὶ ὡς ἄγγελος ἀεὶ
ἐδοξολόγεις Θεὸν τῶν ὅλων
τῷ τρισαγίῳ μελῳδήματι.

*
* *

335 Σύμφωνον ὡς ἐφικτὸν
ταῖς ἀγγέλων ἱεραῖς ὑμνῳδίαις
τῇ παναχράντῳ κόρῃ

μελῳδῶν μέλος ἔνθεον
διαθέσει εὐλαβεῖ
340 ταύτην κατεῖδες ὡς ἐν ἐκστάσει
ἀντιβραβεύουσαν τὸν πόθον σου.

*
* *

Κοντάκιον

Ἦχος β'. Τὰ ἄνω ζητῶν

Τῷ πόθῳ Χριστοῦ
τρωθείς, χαριτώνυμε,
ὑπῆλθες σπουδῇ
345 ἀσκήσεως τὸ στάδιον
καὶ σχολάζων ἐν ὕμνοις
καὶ ᾀσμάτων ᾠδαῖς, νῦν ἀπείληφας
τὰ ἔπαθλα ἐν οὐρανοῖς
πρεσβεύων ἀπαύστως ὑπὲρ πάντων ἡμῶν.

Ὁ οἶκος

350 Τὸν τοῦ Κυρίου ἐλαφρότατον ζυγὸν
ἀναλαβών, χαριτώνυμε Ἰωάννη,
εἰς οὐδὲν ἐλογίσω τὰ τοῦ κόσμου τερπνὰ
ὑποκύψας δὲ μάλα προθύμως
τῷ τῆς ὑπακοῆς ζυγῷ
355 ἐν τῇ τοῦ Ἄθωνος σεβασμίᾳ Λαύρᾳ
καὶ τῷ Θεῷ μόνος γινωσκόμενος
τῆς τῶν ἀλόγων θρεμμάτων νομῆς ἐπιστήμονα
σαυτὸν οἰκονομικῶς προτέθηκας·
ἀλλ' ὁ ἐπαγγειλάμενος ἐν τῷ φανερῷ
360 ἀντιβραβεύειν τοὺς ἐν κρυπτῷ αὐτῷ δουλεύοντας
κήρυκας τῶν κατὰ σὲ
τὰ ἄλογα ζῷα ἐναπέφηνε
θάμβει συσχεθέντα
καὶ πρὸς σὲ ἀκλινῶς ἀτενίζοντα
365 ἐν τῷ ψάλλειν σε μέλος ἐναρμόνιον.
διὸ ἐν τάξει τῶν αἰνούντων
τὸν Κύριον προχειρισθεὶς
καὶ θεαρέστως βιώσας

πρὸς οὐρανὸν μεταβέβηκας
370 πρεσβεύων ἀπαύστως ὑπὲρ πάντων ἡμῶν.

*
* *

Ὠδὴ ϛ'. Παῖδες Ἑβραίων ἐν καμίνῳ

Κόσμος ἐδείχθης ἐκκλησίας
μελιρρύτοις σου πονήμασι, τρισμάκαρ,
ἣ καὶ νῦν τοῖς πιστοῖς
τὴν τούτων μελῳδίαν
375 προτιθεμένη ᾄσματα
τὸν δοτῆρα ἀναπέμπει.

*
* *

Ὅλος μετάρσιος ἐγένου
ὅλος ἔνθους τῷ Θεῷ συνηνωμένος
μελῳδῶν εἰς ἀεὶ
380 τὰ θεῖα μεγαλεῖα
ἀναβοῶν, θεσπέσιε,
ὁ Θεὸς εὐλογητὸς εἶ.

*
* *

Ὕλην τὴν κάτω φθειρομένην
ἐβδελύξω ὥσπερ σκύβαλα, θεόφρον,
385 καὶ ὑψώσας τὸν νοῦν
πρὸς οὐρανὸν ἐβόας
εὐλογητὸς εἶ Κύριε
ὁ Θεὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.

*
* *

Κοίμισον πάντα τοῦ νοός μου
390 τὰ ἰνδάλματα καὶ πάθη, Θεοτόκε,
ἵν' ἐν γαλήνῃ ψυχῆς
τὸν ὕμνον σοι προσφέρω
ἀναβοῶν τὸ χαῖρέ σοι
μετὰ τοῦ ἀρχαγγέλου.

Ὠδὴ ζ'. Ἑπταπλασίως κάμινον

395 Ὀλβιωτάτως ὥδευσας
τὴν ὁδὸν τὴν ἀπάγουσαν
ἐν τοῖς οὐρανοῖς
τὴν τεθλιμμένην, ὅσιε,
σχολάζων ἐν δάκρυσι
400 καὶ προσευχαῖς καὶ στάσεσιν
ἀνυμνολογῶν
τὸν λυτρωτὴν καὶ Δεσπότην
οἱ παῖδες εὐλογεῖτε
ἱερεῖς ἀνυμνεῖτε
λαὸς ὑπερυψοῦτε
405 εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

*
* *

Ὑψοποιὸς ταπείνωσις
προηγήθη σοι ἄριστα
τῇ τῶν ἀρετῶν
καταβληθείσῃ κλίμακι
410 ἐν ᾗ ἐρειδόμενος
λαθεῖν βιῶσαι ἔσπευσας
ἀλλ' ὁ παντεπόπτης
φανερόν σε ποιεῖται
διὰ τῆς μελῳδίας,
415 ἢ καὶ θρέμματα ταῦτα
διήγειρεν εἰς θάμβος,
θεόφρον Ἰωάννη.

*
* *

Ζῆν ἐν Χριστῷ αἱρούμενος
τῶν παθῶν ἀπενέκρωσας
420 τὰς ἐπαναστάσεις
πόνοις τῆς ἀσκήσεως
καὶ νῦν μεταβέβηκας
ἐν ἀκυμάντῳ, πάτερ, ζωῇ
πᾶσι συγχορεύων
425 τῶν ἁγίων τοῖς δήμοις
καὶ μέλπων ἀνενδότως

ἱερεῖς εὐλογεῖτε
λαὸς ὑπερυψοῦτε
εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

*
* *

430 Ἐν προσευχαῖς τὸ ἄγρυπνον
ἐν νηστείαις τὸ εὔτονον
καὶ ἐν πειρασμοῖς
τὸ καρτερὸν κτησάμενος
γνησίως ἐπόθησας
435 ἐν τῷ ναῷ οἰκεῖν τοῦ Θεοῦ
καὶ τῆς παναχράντου
παναμώμου Παρθένου
ἧς ψάλλων ἀνενδότως
τὰ σεπτὰ μεγαλεῖα
440 τὸ «χαῖρε» ἀνεβόας
μετὰ τοῦ ἀρχαγγέλου.

*
* *

Εὐλογημένη πάναγνε,
τῆς ψυχῆς μου τὰ τραύματα
καὶ τῆς ἁμαρτίας
445 τὰς οὐλὰς ἐξάλειψον
Θεὸν ἡ κυήσασα
τὸν ἐπὶ πάντων, κόρη ἁγνή,
ἐκ παρθενικῆς
ἀπειρογάμου νηδύος
450 ὃν παῖδες εὐλογοῦσιν
ἱερεῖς ἀνυμνοῦσι
λαοὶ ὑπερυψοῦσιν
εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

*
* *

Ὠδὴ η'. Ἐξέστη ἐπὶ τούτῳ

Λιμένι προσωρμίσθης τῷ γαληνῷ
455 καὶ ἁγίοις χοροῖς συνηρίθμησαι

ἐν οὐρανοῖς
ἔνθα τῶν ἀγγέλων αἱ νοεραὶ
ταξιαρχίαι μέλπουσιν
αἶνον τὸν τρισάγιον τῷ Θεῷ
460 μεθ' ὧν ἀδιαλείπτως
μνημόνευε, τρισμάκαρ,
ἡμῶν τῶν πόθῳ μεμνημένων σου.

*
* *

Ἡμέραν ἑορτάσιμον ἄγει νῦν
ἡ ἐν Ἄθωνι Λαύρα γεραίρουσα
465 τὴν εὐκλεῆ
μνήμην, χαριτώνυμε μελῳδέ,
ἐν κόλποις γὰρ κατέχουσα
τὴν σεπτήν σου κάραν ὡς θησαυρὸν
ἀδάπανον δοξάζει
470 τὸν σὲ ἐν ἀληθείᾳ
τῇ ἁγιότητι δοξάσαντα.

*
* *

Συνήφθης τῶν ἀγγέλων ταῖς στρατιαῖς
πολιτείαν σαφῶς τὴν ἰσάγγελον
καὶ ἀγωγήν,
475 πάτερ, ὡς ζηλώσας ἐπὶ τῆς γῆς
καὶ νῦν φωτὸς τρανώτερον
θείου ἐμφορούμενος ἐκτενῶς
μὴ παύσῃ ἱκετεύων
τὸν μόνον ζωοδότην
480 ὑπὲρ τῶν πίστει εὐφημούντων σε.

*
* *

Συνόμιλος ὁσίων, δυὰς σεπτή,
μελῳδῶν ξυνωρὶς ἡ θεόληπτος
τὰ μουσικὰ
ὄργανα ᾀσμάτων θεοπρεπῶν
485 κιθάραι αἱ μελίρρυτοι
ὕμνοις εὐφημείσθωσαν ἱεροῖς

ὁ θεῖος Ἰωάννης
καὶ Γρηγόριος ἅμα
Ἀθωνίτιδος Λαύρας τὸ καύχημα.

*
* *

490 Δουλείας με ἀπάλλαξον τῶν παθῶν
τὸν σωτῆρα Χριστὸν ἡ κυήσασα
καὶ σκοτασμοῦ
τῶν ἁμαρτιῶν μου ὡς ἀγαθή·
ἐν σκότει γὰρ κατάκειμαι
495 τῶν παραπτωμάτων ἐλεεινῶς
καὶ πλὴν σοῦ προστασίαν
βεβαίαν καὶ ἐλπίδα
ἄλλην οὐ κέκτημαι, Θεόνυμφε.

Ἐξαποστειλάριον

Ἐν πνεύματι τῷ ἱερῷ

Ἐν ὕμνοις καὶ δεήσεσιν
500 ἀνενδότοις σχολάζων
καὶ πόνοις τῆς ἀσκήσεως
κατατρύχων τὸ σῶμα
τὸ χεῖρον καθυπέταξας
νουνεχῶς τῷ κρείττονι
505 καὶ ἔλαμψας, θεοφόρε,
τῷ χορῷ τῶν αἰνούντων
τὸν Θεὸν διηνεκῶς
ὡς ἥλιος σελασφόρος.

*
* *

Θεοτοκίον: ὅμοιον

Τοῦ ὑπὲρ νοῦν σου τόκου
510 τὸ παράδοξον θαῦμα
ἐκπλήττει πᾶσαν ἔννοιαν
καὶ βροτῶν και ἀγγέλων.

παρθένος οὖσα τέτοκας
καὶ παρθένος ἔμεινας
ὡς πρὸ τοῦ τόκου, Παρθένε,
ὢ φρικτοῦ μυστηρίου!
ὢ λοχείας θαυμαστῆς!
ὢ τοκετοῦ παραδόξου!

† Ὁ πρ. Λεοντοπόλεως ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ

Ἐν Παρισίοις, κατὰ Μάρτιον τοῦ 1938.

ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΓΕΝΝΗΣΙΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΒΑΠΤΙΣΙΝ ΕΘΙΜΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

Α΄

Η ΓΕΝΝΗΣΙΣ

Χαρὰν καὶ ὑπερηφάνειαν πάσης Βυζαντινῆς οἰκογενείας ἀπετέλει ἡ ἀπόκτησις τέκνων, τὰ ὁποῖα, ὄντα εἰκόνες τῶν γεννησάντων, συνέχιζον τὴν οἰκογενειακὴν σειράν, οἱονεὶ ἀνιστάντα τοὺς ἀποθανόντας προγόνους. Τὴν ἀντίληψιν ταύτην σαφέστατα διετύπωσεν ὁ Σελευκείας Βασίλειος γράψας[1] «Ἡ γὰρ τῶν ἐξ ἡμῶν φυομένων παίδων διαδοχὴ τοῦτό ἐστι, τοῦτο βούλεται, τῆς τῶν σπειράντων καὶ φυσάντων εἰκόνος ἐν τοῖς παισὶν αὖθις ἀνανεουμένης ἀεὶ καὶ τρόπον τινὰ πάλιν ἀνισταμένης ὡς δοκεῖν ἐκείνους τοὺς πάλαι κατοιχομένους ἐν τοῖς ζῶσί τε πάλιν καὶ περιοῦσιν ἀνθρώποις ὁρᾶν»[2], γνωστὸν δ' ἦτο καὶ τὸ τοῦ παροιμιαστοῦ «ὁ γὰρ γεννήσας υἱὸν οὐκ ἀπέθανεν». Ἐντεῦθεν μία τῶν θερμοτέρων εὐχῶν πρὸς τοὺς νυμφευομένους ἦτο νὰ ἀποκτήσωσι τέκνα τέκνων[3]. Ὡς δ' ἡ ἀπόκτησις κληρονόμου ἐπλήρου χαρᾶς τοὺς γονεῖς, οὕτως ἀντιστρόφως ἡ ἀτεκνία βαθυτάτην τοῖς ἐπροξένει λύπην[4], θεωρουμένη μάλιστα καὶ ὡς ἁμαρτιῶν ἀποτέλεσμα. «Ὅταν ἴδης, θεοσεβεῖς ὄντας, λέγει ὁ

---

[1] Migne, P.G. 85.492.

Πβ. καὶ «ἐπόθουν καλοῦ τοιούτου βλαστοῦ καρποὺς ἰδεῖν, ὅπως καὶ ὡς εἰκόνας τοῦ υἱοῦ τὰ ἔγγονα βλέποντες τὸ πολὺ τοῦ πρὸς αὐτὸν φίλτρου διαναπνέωσι.» Βίος τοῦ ὁσίου Ἀβραμίου, Migne, P.G. 115.45.

[2] Νῦν οἱ μεταβαίνοντες, ἵνα βαπτίσωσι παιδίον, εἰς τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ δώσωσι τὸ ὄνομα ἀποθανόντος συγγενοῦς, λέγουσι· πάμε ν' ἀναστήσωμε τὸν τάδε προσθέτοντες τοῦ ἀποθανόντος τὸ ὄνομα.

[3] Εἰς πολλὰ μέρη σήμερον συνήθης εὐχὴ πρὸς τοὺς νεονύμφους εἶναι· «καὶ 'ς τὰ γεννητούρια».

[4] Τῷ τῆς ἀπαιδίας πυρὶ διεπίμπρατο καρποῦ κοιλίας ἐφιεμένη, Συμεὼν Μεταφράστης, Migne, P.G. 114. 597. Τὸν Διγενῆ καὶ τὴν σύζυγόν του κατὰ τὸ ἔπος

ἓν μόνον τούτων τάς ψυχὰς ἐλύπει καθ' ἑκάστην
ἀτεκνίας ἡ ἄσβεστος καὶ δεινοτάτη φλόγα

Βασιλείου Διγενοῦς Ἀκρίτου λόγοι λόγ. 7. 180 (Legrand, Bibliothèque Grecque vulgaire τόμ. 6).

Χρυσόστομος[1], καὶ εὐλαβείας ἐπιμελουμένους, ἄπαιδας, μὴ νομίσῃς, ἁμαρτιῶν εἶναι ἔργα», γνώμη, ἣν καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ἔχουσι, παρ᾽ οἷς περιφέρεται καὶ ἡ παροιμία «ἄκληρος, ἄθεος» [2].

Ἡ στεῖρα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὄχι μόνον ἐθεωρεῖτο ἄδοξος καὶ ἐστερεῖτο παρρησίας ἀπέναντι τοῦ ἀνδρός [3], ἀλλὰ πολλάκις ἀντιμετώπιζε διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ σκαιὰν τὴν συμπεριφορὰν αὐτοῦ [4], ἐν τέλει δὲ καὶ τὰς ὕβρεις του, ἀγνοοῦντος, κατὰ τὸν Χρυσόστομον, ὅτι «Τὸ τεκεῖν ἄνωθεν ἔχει τὴν ἀρχήν» [5]. Τὴν μειονεκτικὴν αὐτὴν θέσιν θέλουσα ν᾽ ἀποφύγῃ ἡ Βυζαντινή, κατέφευγεν εἰς τὴν χρῆσιν συλληπτικῶν φαρμάκων, καὶ τοιαῦτα ἦσαν τὸ αἷμα λαγωοῦ, τὸ στέαρ χηνὸς ἢ ἡ τερεβινθίνη [6], τὰ ὁποῖα τῆς ἐπρομήθευον μαῖαι ἢ γραῖαι περὶ τὰ τοιαῦτα ἀσχολούμεναι, αἵτινες ὅμως ἐνίοτε ἀντὶ καλοῦ τὸν θάνατον τῆς λαμβανούσης τὰ φάρμακα προὐκάλουν, ὁπότε ὑπέκειντο εἰς τὸν περὶ δολοφόνων νόμον, ἐξοριζόμεναι [7]. Ἂν δὲ τὰ φάρμακα ταῦτα δὲν ἐνήργουν, αἱ Βυζαντιναὶ κατέφευγον καὶ εἰς μαγγανείας καὶ γοητείας [8], ψηφῖδας καὶ φυλακτήρια ἀπὸ τοῦ σώματος αὐτῶν ἀποκρεμῶσαι [9].

Καὶ αὐτὸς μὲν ἦτο ὁ κανών, τοῦ πράγματος ὅμως ὑπῆρχε καὶ ἡ ἀντίθετος ὄψις, εὑρίσκοντο δῆλα δὴ καὶ γυναῖκες, αἵτινες διὰ πτωχείαν ἢ μῦσος πρὸς τὸν ἄνδρα, ἢ δι᾽ ἐπιτήδευσιν ὡραιότητος ἢ διὰ πορνείαν, ἐνίοτε δὲ καὶ διὰ φυλαργυρίαν τῶν συζύγων, μετεχειρίζοντο ἢ τὴν σύλ-

[1] Migne, P.G. 54. 445.

[2] Ν. Πολίτου, Παροιμίαι 1.385. Ἐν παλαιοτέροις χρόνοις ἐν Γορτυνίᾳ λέγεται ὅτι οἱ ἱερεῖς οὐδὲ τὴν προσφορὰν τῶν ἀκλήρων ἐδέχοντο εἰς λειτουργίαν. Βλ. Λαογραφίας τόμ. 5. 408.

[3] Συμεὼν Μεταφράστης, Migne, P.G. 114. 597.

[4] Χρυσόστομος, Migne, P.G. 54. 653, Βίος τοῦ μακαρίου Αὐξεντίου, Migne, P.G. 114. 1433.

[5] Migne, P.G. 54. 639.

[6] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Τῷ μεγάλῳ δρουγγαρίῳ Κωνσταντίνῳ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 327. 328.) Καὶ νῦν ἐν Αἰτωλίᾳ πιστεύουσιν ὅτι, ὅταν ἄκληροι φάγωσι ἄρρενα λαγωὸν ἔγκυον (διότι πιστεύουσιν ὅτι καὶ αὐτὸς καθίσταται ἔγκυος) τότε ἀποκτῶσι τέκνα. Βλ. Δ. Λουκοπούλου, Σύμμεικτα λαογραφικὰ ἐξ Αἰτωλίας, Λαογραφίας 12. 60. Ἰδ. καὶ ὅσα διὰ σημερινὰ δημώδη συλληπτικὰ φάρμακα γράφει ἡ Ἐλπινίκη Σταμούλη-Σαραντῆ ἐν Θρακικῶν τόμ. 8. 376. 377).

[7] Πανδέκται 48. 8. 3. 3, Σύνοψις Φ. 2. 1 (Zach. v. Lingenthal, JGR. 5. 665), Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων 2.519.

[8] Χρυσόστομος, Migne, P.G. 51. 369.

[9] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Χρονογραφία σ. 32 (ἔκδ. Σάθα). Ἐν Νομοκάνονι Ἰβήρων τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀναφέρονται στεῖραι, αἱ ὁποῖαι «τρώγουσι κάποια βότανα μαντεμένα ὡς διὰ νὰ κάμωσι παιδία» Π. Πολίτου, Ἓν κεφάλαιον Νομοκάνονος, Λαογραφίας, 3. 386.

ληψιν κωλύοντα φάρμακα, ἀτόκια, καὶ τοιαῦτα ἦσαν καθάρσια ἢ ἐγκέφαλος βατράχου ἢ στέαρ λεόντειον [1] ἢ βοτάνη, δι᾽ ἧς κατὰ μῆνα ἐβοτάνιζον τὴν μήτραν των [2] ἢ χυλωθεὶς καὶ πρὸς πόσιν δοθεὶς καρπὸς ἰτέας [3], τινὲς μάλιστα, ἵνα μὴ συλλαβωσιν, ἐξήρτων ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ των μήτραν ἡμιόνου, ἥτις, ὡς γνωστόν, δὲν γεννᾷ, καὶ ῥύπον ἐκ τῶν ὤτων αὐτῆς [4].

Πλὴν τῶν ἀτοκίων δὲ μετεχειρίζοντο καὶ φθόρια, δηλητήρια δῆλα δὴ φάρμακα, ἵνα φθείρωσι τὸ συλληφθέν [5], οὐδ᾽ ἀπέφευγον νὰ πιέζωσι τὴν κοιλίαν αὐτῶν ἢ νὰ ἐπιθέτωσιν ἐπ᾽ αὐτῆς βάρη [6]. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο βοηθοὺς εὕρισκον τοὺς φαρμακοποιούς, *πιγμενταρίους*, παρέχοντας κατὰ τὸν Βαλσαμῶνα, σαλαμάνδραν ἢ ἀκόνιτον ἢ πιτυοκάμπτην ἢ βούβρωστιν ἢ μανδραγόραν ἢ κανθαρίδας [7] ἢ καὶ μαίας, αἵτινες, ἀντὶ μισθοῦ, ὑπηρέτουν εἰς τὸ ἀνόσιον ἔργον [8]. Διὰ τοῦτο ὁ Σωρανὸς [9] ἤθελε τὴν μαῖαν «ἀφιλάργυρον εἶναι ὡς μὴ διὰ μισθὸν κακῶς δοῦναι φθόριον».

Κατὰ τοιούτων ἐνεργειῶν, αἵτινες ἀντέβαινον εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ Χριστιανικὴν παράδοσιν ἐλάμβανον μέτρα οἵ τε πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι. Οὕτως ὁ πολιτικὸς νόμος ὥριζεν ἵνα ἡ ἐπιφέρουσα καθ᾽ ἑαυτῆς βίαν ἐπὶ σκοπῷ ἐκτρώσεως [10] καταδικάζεται εἰς ἐξορίαν [11], τυ-

[1] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Τῷ μεγάλῳ δρουγγαρίῳ Κωνσταντίνῳ (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5. 327-328). Συνταγὰς φαρμάκων πρὸς κώλυσιν τῆς συλλήψεως ἢ καὶ πρὸς φθορὰν τοῦ ἐμβρύου βλέπε παρὰ Σωρανῷ, Περὶ γυναικείων σ. 230.9 ἑξ. (Rose).

[2] Ἰωάννης Νηστευτής, Migne, P.G. 88. 1928, Βυζαντινὰ Χρονικὰ Πετρουπόλεως 8.401. Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους Νομοκάνονας ὁ ἐξομολόγος ἔπρεπε νὰ ἐρωτᾷ τὴν πρὸς ἐξομολόγησιν προσερχομένην γυναῖκα «ἐὰν βαστάζῃ βότανον ἢ ἐβοτάνισε τὴν μήτραν της, διὰ νὰ μὴ κάμῃ παιδί». Ἡ τοιαύτη γυνὴ ὑφίστατο τοῦ φονέως τὸ ἐπιτίμιον.

[3] Μανασσῆ, Τὰ κατ᾽ Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν 8. 3 (τόμ. 2. 573, Hercher).

[4] Σωρανοῦ, Περὶ γυναικείων 232. 16 (Rose).

[5] Χρυσόστομος, Migne, P.G. 57.357, Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς 2. κεφ. 10 (σ. 215 Stählin). Περὶ κωλυτικῶν τῆς γεννήσεως τεχνασμάτων ὁμιλεῖ ὁ Ἀχμὲτ ἐν τῷ Ὀνειροκριτικῷ του κεφ. 140 καὶ 141 (σελ. 92 καὶ 93, Drexl).

[6] Ὅρα Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 63. 64, 6. 199. Σημείωσον ὅτι ὁ σύζυγος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διαζευχθῇ τὴν ἑκουσίως ἀποβάλλουσαν.

[7] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 519.

[8] Μάλχου ῥήτορος, Ἐκλογαὶ σ. 273. 7 (Βόνν).

[9] Σωρανοῦ, Ἔνθ᾽ ἀν. 174.23.

[10] Ἡ ἔκτρωσις ἐκαλεῖτο ἀποβολή, ὡς καὶ σήμερον. Ἐν τῷ ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ φερομένῳ λεξικῷ ἀναγινώσκομεν· ἔκτρωμα· ἀποβολὴ γυναικός.

[11] Πανδέκται 48.8.8 πβ. καὶ 47.11.4.

πτομένη [1], κατὰ δὲ τὴν 31ην Νεαρὰν Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ὁ ἀνὴρ ἐπετρέπετο νὰ χωρίζῃ τὴν σύζυγον «ὅταν δι' ἀπέχθειαν τὴν πρὸς αὐτὸν ἀμβλώσκουσα φωραθῇ [2]». Ἀφ' ἑτέρου ὁ πρὸς ἔκτρωσιν δώσας φάρμακον, ἐὰν μὲν ἦτο τῶν ἀσήμων, ἐξωρίζετο εἰς μεταλλεῖα, ἐὰν δι' ἐντιμότερος, περιωρίζετο εἰς νῆσον, ἀποβάλλων συγχρόνως καὶ τὸ ἥμισυ τῆς περιουσίας του. Ἂν ὅμως ἡ λαβοῦσα τὸ φάρμακον ἀπέθνησκε, τότε ἐτιμωρεῖτο οὗτος διὰ τῆς ἐσχάτης τῶν ποινῶν [3].

Καὶ ἡ ἐκκλησία δὲ θεωροῦσα φονέα τὴν λαμβάνουσαν φάρμακα πρὸς ἔκτρωσιν, ἐπέβαλλεν εἰς αὐτὴν τὸ τοῦ φονέως ἐπιτίμιον, παλαιότερον μὲν κωλύουσα αὐτὴν διὰ βίου τῆς θείας κοινωνίας, βραδύτερον δὲ ἐπιεικέστερον περιορίσασα εἰς δεκαετῆ τὸν χρόνον τοῦ ἀφορισμοῦ [4], ὃν καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες, ὡς λ. χ. Ἰωάννης ὁ Νηστευτής, εἰς πενταετίαν ἢ τριετίαν περιώρισαν [5]. Εἰς τὰς αὐτὰς δὲ ἐννοεῖται ποινὰς ὑπέκειντο καὶ οἱ τὰ ἀμβλωθρίδια παρέχοντες φάρμακα [6].

Εἶπον ἀνωτέρω ὅτι λίαν ἐπιθυμητὴ ἐθεωρεῖτο ἡ γέννησις τέκνου, ἰδίᾳ ὅμως ἄρρενος, ἀφ' οὗ αὐτὸ θὰ συνέχιζε τὸ ὄνομα τῆς οἰκογενείας, ἤ, ἂν ἦτο βασιλόπαις, καὶ τῆς βασιλείας κληρονόμος θὰ ἐγίνετο.

Γυναῖκες τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ βασίλισσαι, ἔχαιρον λίαν ὅταν ἤκουον παρ' ὁσίων ἀνδρῶν ὅτι ἔμελλον νὰ γεννήσωσιν ἄρρεν [7], τὸ ὁποῖον ὡς κατ' ἐξοχὴν π α ι δ ί ο ν ἐχαρακτηρίζετο [8].

Ἡ γέννησις τότε ἄρρενος οὐ μόνον τοὺς γονεῖς ἐπλήρου χαρᾶς —χαρακτηριστικὸν τὸ τοῦ Ψελλοῦ« ἄρρεν τὸ ἀρτίτοκον βρεφύλλιον, ἄρ-

---

[1] Πρόχειρος Νόμος 39. 71, Πρόχειρον auctum 39. 182 (Zach. v. Lingenthal JRG. 6. 360), Βασιλικὰ βιβλ. 60. 22 δ.

[2] Βλ. Migne, P. G. 107. 496.

[3] Πανδέκται 48. 19. 38. 5 καὶ Φ ω τ ί ο υ, Νομοκ. τίτλ. ΙΓ' κεφ. Γ'. (Ρ ά λ λ η - Π ο τ λ ῆ, Σύνταγμα 1. 312, 6. 199-200, Ἰ ω ά ν ν ο υ Σ χ ο λ α σ τ ι κ ο ῦ, Συναγωγὴ κανόνων ἐκκλησιαστικῶν σ. 124 Benesevic').

[4] Β α σ ι λ ε ί ο υ τ ο ῦ Μ ε γ ά λ ο υ, Πρὸς Ἀμφιλόχιον ἐπιστολὴ κανονική. Βλέπε καὶ τὸν ΚΑ' κανόνα τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ Συνόδου (Ρ ά λ λ η - Π ο τ λ ῆ, Σύνταγμα 3.63.64, 4.96. 99).

[5] Ἰ ω ά ν ν ο υ τ ο ῦ Ν η σ τ ε υ τ ο ῦ, Κανονικὸν (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4.443). Ἔπιθι καὶ Β α λ σ α μ ῶ ν α εἰς τὸν ΚΕ' κανόνα τοῦ Μ. Βασιλείου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4.158).

[6] Βλ. Ρ ά λ λ η - Π ο τ λ ῆ, Σύνταγμα 2. 518. 519, 4. 114.

[7] Μ ά ρ κ ο υ Δ ι α κ ό ν ο υ, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου κεφ. 36. 42. 43 (σελ. 31. 22, 36. 12, 43.2 ἔκδ. Grégoire-Kugener).

[8] Ὁ Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς (Migne, P.G. 61.204) εἶπε· «κόραις καὶ παιδίοις γέγονας καταγέλαστος». Καὶ νῦν πολλαχοῦ παιδιὰ λέγονται μόνον τὰ ἄρρενα τέκνα.

ρεν ὦ γῆ καὶ ἥλιε!» [1]— ἀλλά, προκειμένου περὶ βασιλόπαιδος, καὶ τοὺς ὑπηκόους, οἵτινες ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τῆς γεννήσεως συνέχαιρον ἀλλήλους καὶ ἐπεκρότουν [2]. Συνέβαινε δῆλα δὴ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ὅ,τι καὶ σήμερον, ὁπότε τὴν γέννησιν ἄρρενος ἐπακολουθοῦσι παντοειδεῖς ἐκδηλώσεις χαρᾶς τῶν γονέων καὶ συγγενῶν, οἵτινες καὶ πυροβολοῦσιν ἐπὶ τῷ εὐτυχεῖ γεγονότι [3].

Κατ' ἀντίστροφον λόγον ἡ γέννησις θήλεος οὔτε εἰς τοὺς γονεῖς οὔτε εἰς τοὺς συγγενεῖς ἦτο εὐχάριστος [4], προκειμένου ὅμως μία γυνὴ νὰ στερηθῇ κληρονόμων, προετίμα, φυσικά, καὶ θήλεος τὴν ἀπόκτησιν [5].

Ἀφ' οὗ δ' ἡ γέννησις ἄρρενος ἦτο τόσον ποθητή, κατεβάλλετο προσπάθεια πρὸς ἀρρενογονίαν κατὰ βούλησιν, ἥτις ἐπιστεύετο ὅτι ἐπετυγχάνετο, ἂν ἡ συνουσία ἐγίνετο πρὸς δεξιὰν πλευράν, ἀφ' οὗ καὶ ἐκ τοῦ δεξιοῦ ὄρχεως ἐξήρχετο ἡ ἄρρην γονή. Τὴν γνώμην ταύτην ἀπηχεῖ τὸ ὀνειροκριτικὸν τοῦ Ἀχμέτ, ἐν ᾧ ἀναγινώσκομεν· «ἐάν τις ἴδῃ ὅτι ἀπεβάλετο τὸν ἀριστερὸν ὄρχιν, θῆλυ οὐ μὴ τέξει, διότι ἐκεῖθεν ἔσται ἡ θήλεια γονή. Ἐάν τις ἴδῃ ὅτι τὸν δεξιὸν τῶν ὄρχεων ἀπεβάλετο, οὐκ ἀρρενογονήσει» [6].

---

[1] Μ ι χ α ὴ λ Ψ ε λ λ ο ῦ, Τῷ ἐπὶ τῶν κρίσεων (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ.5. 409).

[2] Μ ά ρ κ ο υ Δ ι α κ ό ν ο υ, Ἔνθ' ἀν. κεφ. 44 σ. 37. 6, Ἄ ν ν η ς Κ ο μ ν η ν ῆ ς, Ἀλεξιὰς 1. 297. 19, Ν ι κ ή τ α Χ ω ν ι ά τ ο υ, Χρονικὴ Διήγησις 220. Βλ. καὶ Ν. Π ο λ ί τ ο υ, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3.210.

[3]. Ἐν Μάνῃ νῦν πυροβολοῦσιν ἐπὶ τῇ γεννήσει ἄρρενος, Γ. Μ α ν ο λ ά κ ο υ, Τὰ ἔθιμα κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν ἐν Μάνῃ (Λαογραφίας 5.401). Καὶ ἐν Καρπάθῳ δὲ καὶ Ἰκάρῳ ἡ γέννησις ἄρρενος, καὶ μάλιστα πρωτοτόκου, ἀγγέλλεται διὰ πυροβολισμῶν. Ἐν Λέρῳ (Ο ἰ κ ο ν ο μ ο π ο ύ λ ο υ, Λεριακὰ 84) ὅταν γεννηθῇ ἄρρεν, ρίπτονται τρεῖς πυροβολισμοί, εἷς δ' ἂν εἶναι θῆλυ. Ἀρχικῶς οἱ πυροβολισμοὶ ἐρρίπτοντο πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Κατὰ τὸν Θεσσαλονίκης Συμεὼν (Migne, P. G. 155. 217) «ἐμφιλοχωροῦσι τὰ δαιμόνια ταῖς τῶν ἀβαπτίστων ψυχαῖς ἀποπλανᾶν καὶ μιαίνειν βουλόμενα». Ὅρα καὶ E. S a m t e r, Geburt, Hochzeit und Tod σ. 39.46.

[4] Δεύτερος αὖθις τόκος καὶ πάλιν τὸ τεχθὲν θῆλυ καὶ οὐ πάνυ τοῦτο πρὸς ἡδονὴν οὔτε τοῖς γονεῦσιν οὔτε τῷ λοιπῷ γένει, Μ ι χ α ὴ λ Ψ ε λ λ ο ῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5.10). Καὶ εἰς τὸ Κρητικὸν δρᾶμα Γύπαριν (πρᾶξ. Δ'. 106 στίχ.) γράφει ὁ ποιητής.

> Τὴν παίδα δίδουν τὰ παιδιὰ γι' αὔτως παιδιὰ τὰ λέσι
> περιτοπλειὰς τὰ θηλυκά . . . .

Κατὰ πληροφορίας τοῦ συλλογέως Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν ί δ ο υ, ἐν Ἀλμαλὶ Μαλγάρων Θρᾴκης πολλοὶ μαστιγώνουσι πολλάκις τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας, διότι γεννῶσι θήλεα.

[5] Ἀλλ' ὥσπερ αἱ ἄτοκοι καὶ τοῦ τυχόντος τόκου ἱμείρουσιν, Μ ι χ α ὴ λ Ψ ε λ λ ο ῦ, Ἔνθ' ἀν. 5. 11.

[6] Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκριτικὸν κεφ. 99 (σελ. 59. 7).

Ἦτο δ' ἡ πρόληψις αὕτη, ἥτις καὶ νῦν παρὰ τῷ ἡμετέρῳ λαῷ ἐπικρατεῖ [1], πολὺ παλαιοτέρα τοῦ Θ'. αἰῶνος. Κατὰ τὸν Διογένη Λαέρτιον (2 κεφ. 3) «ὁ Ἀναξαγόρας ἔλεγε ζῷα γενέσθαι ἐξ ὑγροῦ καὶ θερμοῦ καὶ γεώδους, ὕστερον δὲ ἐξ ἀλλήλων καὶ ἄρρενα μὲν ἀπὸ δεξιῶν, θήλεα δὲ ἀπὸ τῶν ἀριστερῶν».

Κατὰ τὸν Β'. μ. Χ. αἰῶνα ὁ Ἀρτεμίδωρος ἐν τῷ ὀνειροκριτικῷ του ἐπανειλημμένως τὴν ἀναφέρει [2], εἶπε δὲ καὶ ὁ Σωρανὸς (210. 21) «Ἱπποκράτης ᾤετο ἐν μὲν τοῖς δεξιοῖς μέρεσι τῆς ὑστέρας συλληφθέντος τοῦ σπέρματος ἄρρεν ἀποτελεῖσθαι, ἐν δὲ τοῖς εὐωνύμοις θῆλυ», φέρεται δὲ καὶ ἐν τοῖς γεωπονικοῖς (17. 6. 2) προκειμένου περὶ βοός· «εἰ δὲ καὶ βουληθείης ἄρρεν τεχθῆναι, τῷ καιρῷ τῆς ὀχείας τὸν ἀριστερὸν ὄρχιν ἀπόδησον, εἰ δὲ θῆλυ, τὸν δεξιόν».

Οἱ ἐρευνηταὶ ἠθέλησαν νὰ διίδωσιν ἐνταῦθα καὶ Ἰουδαϊκὴν καὶ Αἰγυπτιακὴν ἐπίδρασιν καὶ ἑπομένως παλαιὰν κοινὴν πολλῶν λαῶν πρόληψιν [3].

Δὲν θὰ ἦτο δ' ἴσως περιττὸν νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα καὶ τὸ ἑξῆς χωρίον τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου (1205. 42) «Ἵππος ἐξανεμουμένη ἐν τῷ συνδυάζεσθαι, καὶ μάλιστα πρὸς βορρᾶν, τίκτει καλά, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἴρηται. Τοῦτο δὲ καὶ ἀνθρώπους ποιεῖν ἠκούσαμεν περιεργότερον, μάλιστα δὲ ἀλογώτερον καὶ τοιούτοις ἑαυτοὺς εἰς τὸ πᾶν ἐπιτρέποντας ἔργοις ἀνεμωλίοις, ὡς εἰπεῖν». (Βλ. καὶ Γεωπον. 17.6.3.)

Σήμερον πιστεύουσιν ὅτι τοιοῦτον τὴν μορφὴν θ' ἀποβῇ τὸ κυοφορούμενον οἷαι εἶναι αἱ εἰκόνες τὰς ὁποίας βλέπει ἢ φαντάζεται ἡ μήτηρ κατὰ τὸν χρόνον τῆς συνουσίας ἢ τῆς ἐγκυμοσύνης. Τοῦτο ἐπίστευον καὶ οἱ μεσαιωνικοὶ ἡμῶν πρόγονοι ὡς ἐκ τῶν ἑξῆς χωρίων φαίνεται. Κατὰ τὸν

[1] Καὶ σήμερον αἱ τὰ τοιαῦτα ἔμπειροι συνιστῶσιν εἰς τοὺς συζύγους, ἂν θέλωσι ν' ἀποκτήσωσιν ἄρρενα, νὰ προσλίνωσι κατὰ τὸν χρόνον τῆς συνουσίας πρὸς δεξιὰν πλευράν. Ἐν Ρόδῳ, ὅταν τὰ πρῶτα σκιρτήματα τοῦ ἐμβρύου ἀκουσθῶσι κατὰ τὸ δεξιὸν μέρος πιστεύεται ὅτι τοῦτο θὰ εἶναι ἄρρεν. Α. Βρόντη, Ροδιακὴ Λαογραφία (Λαογραφίας 11.567). Καὶ ἐν Θράκῃ δὲ πιστεύουσιν ὅτι ὅταν ἡ κοιλία τῆς ἐγκύου εἶναι ἐξωγκωμένη μᾶλλον πρὸς τὰ δεξιά, θὰ γεννήσῃ αὕτη ἄρρεν, ἂν δὲ πρὸς τὰ ἀριστερά, θῆλυ. Ἐλ. π. Σταμούλη-Σαραντῆ, Σύμμικτα Λαογραφικὰ (Θρακικὰ 1.403).

[2] Ἀρτεμιδώρου, Ὀνειροκριτικὰ 1. 21. 26. 31 (σελ. 23. 10, 28.8, 31.10 ἑξ. Hercher).

[3] Riess, Volkstümliches bei Artemidoros (Rh. M. 49. 179). Περὶ τοῦ θέματος βλέπε καὶ Pauly-Wissowa, RE. [1] 83. 60 ἑξ. Κατὰ Νομοκάνονα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος αἱ γυναῖκες, διὰ νὰ κάμωσιν ἄρρενα τέκνα, ἔδιδον τὴν προσωπίδα τοῦ παιδίου εἰς κύνας, ἵνα τὴν φάγωσι, ἢ ἐκράτουν ἢ ἐγύριζον τὸν ὀμφαλὸν τοῦ γεννηθέντος ἢ ἔτρωγον «κάποια βότανα μαντεμένα» Ν. Πολίτου, Ἓν κεφάλαιον Νομοκάνονος, Λαογραφίας 3. 386.

ΙΒ'. μ. Χ. αἰῶνα ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς λέγει· «Πολλάκις δὲ καὶ τῆς γυναικὸς φαντασίαν ἐν ταῖς ὁμιλίαις λαβούσης τοῦδε ἢ τῆσδε πρὸς τὸ φαντασθὲν ἀπεικάζεται τὸ γινόμενον» [1], παλαιότερον δὲ κατὰ τὸν Γ'. ὁ Ἡλιόδωρος ἐν ταῖς Αἰθιοπικοῖς του παρέστησε βασίλισσαν τῶν Αἰθιόπων ὡς γεννήσασαν λευκὸν τέκνον καὶ τοῦ παραδόξου φαινομένου τὴν ἑξῆς δίδουσαν ἐξήγησιν· «Ἐγὼ μὲν τὴν αἰτίαν ἐγνώριζον, ὅτι μοι παρὰ τὴν ὁμιλίαν τὴν πρὸς τὸν ἄνδρα προσβλέψαι τὴν Ἀνδρομέδαν παρασχοῦσα [2] καὶ πανταχόθεν δείξασα γυμνὴν (ἄρτι γὰρ αὐτὴν ἀπὸ τῶν πετρῶν ὁ Περσεὺς κατῆγεν), ὁμοειδὲς ἐκείνῃ τὸ σπαρὲν οὐκ εὐτυχῶς ἐμόρφωσεν» [3].

Ἔτι παλαιότερον, κατὰ τὸν Β'. μ. Χ. αἰῶνα ὁ Σωρανὸς (204. 15) πιστοποιῶν ὅτι ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη ψυχικὴ διάθεσις ἐπενεργεῖ καὶ ἐπὶ τὸν τύπον τοῦ συλλαμβανομένου παιδίου, προσθέτει· «οὕτως ἐν τῷ συνουσιάζειν πιθήκους ἰδοῦσαί τινες πιθηκομόρφους ἐκύησαν, ὁ δὲ τῶν Κυπρίων τύραννος κακόμορφος ὤν, εἰς ἀγάλματα περικαλλῆ κατὰ τοὺς πλησιασμοὺς τὴν γυναῖκα βλέπειν ἀναγκάζων πατὴρ εὐμόρφων ἐγένενο παίδων», τέλος ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς ἐν τῷ προμνημονευθέντι χωρίῳ του λέγει ὅτι τεκμήρια τῆς τοιαύτης προλήψεως ἀναφέρονται παρὰ Διοσκουρίδῃ καὶ Γαληνῷ λέγοντι ἐπὶ λέξει· «Ἐμοὶ δὲ καὶ *λόγος τις ἀρχαῖος* ἐμήνυσεν ὅτι τῶν ἀμόρφων τις δυναστῶν [4] εὔμορφον γεννῆσαι θέλων παιδίον ἐποίησε γράψας ἐν πλατεῖ ξύλῳ εὐειδὲς ἄλλο παιδίον καὶ ἔλεγε τῇ γυναικὶ αὐτοῦ συμπλεκομένῃ πρὸς ἐκεῖνον τὸν τύπον τῆς γραφῆς ὁρᾶν· ἡ δὲ ἀτενὲς βλέπουσα καὶ ὡς ἔστιν εἰπεῖν ὅλον τὸν νοῦν ἐκεῖσε προσεπιφέρουσα οὐχὶ τῷ γεννήσαντι, ἀλλὰ τῷ γεγραμμένῳ ὅμοιον ἀπέτεκε τὸ παιδίον κατὰ τὴν ὄψιν» [5].

Ἡ Βυζαντινὴ ἔγκυος ἀναλογιζομένη τὴν δυσχερῆ τοῦ τοκετοῦ ὥραν, ἐπεδίωκε διὰ παντοίων μέσων, ἵνα αὕτη εἶναι ὅσον τὸ δυνατὸν ἀκίνδυ-

[1] Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Βίβλος Χρονικὴ 107. 8.

[2] Ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ δωματίου τῆς βασιλίσσης, κατὰ τὸν διηγηματογράφον, εἶχον ζωγραφηθῇ οἱ ἔρωτες Περσέως καὶ Ἀνδρομέδας.

[3] Ἡλιοδώρου, Αἰθιοπικὰ 4.8.

[4] Πιθανῶς ἐννοεῖται ἐνταῦθα ὁ ὑπὸ τοῦ Σωρανοῦ ἀναφερόμενος κακόμορφος τῶν Κυπρίων τύραννος.

[5] Λίαν διαδεδομένη εἶναι σήμερον ἡ ἰδέα ὅτι τὸ κυοφορούμενον μορφοῦται κατὰ τὰς εἰκόνας, ἃς βλέπει ἡ ἔγκυος· Ν. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3.217 Βλ. καὶ Θρακικά, 1. 403, 6. 319. Εἰς τὴν Στρώμνιτσαν (Ὀλυμπίας Κεραμιδᾶ, Ἔθιμα, δοξασίες καὶ δεισιδαιμονίες γιὰ τὸ παιδί, Λαογραφίας 10.462) ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ ἀναρτῶσιν ἀπὸ τῶν τοίχων ὡραίας εἰκόνας, ἵνα, ταύτας βλέπουσα ἡ ἔγκυος, γεννήσῃ ὡραῖον τέκνον. Ἐν Πόντῳ μάλιστα πιστεύουσιν ὅτι τὸ γεννηθησόμενον ἀποκτᾷ οὐ μόνον τὰ σωματικά, ἀλλὰ καὶ τὰ πνευματικὰ προτερήματα ἐκείνου, ὃν εἶδεν ἡ μήτηρ κατὰ τὸ μέσον τῆς ἐγκυμοσύνης.

νος· πρὸς τοῦτο, πλὴν ἄλλων, ἐπεκαλεῖτο τὰς εὐχὰς ὁσίων ἀνδρῶν, ἵνα «μετὰ φιλανθρωπίας τέκῃ» [1], διὰ κάθε δ' ἐνδεχόμενον, ἐγγίζοντος τοῦ τοκετοῦ, ἐξωμολογεῖτο καὶ μετελάμβανε τῶν ἀχράντων μυστηρίων [2], ἀγαθὴ συνήθεια, ἣν ἐνιαχοῦ καὶ σήμερον τηροῦσιν αἱ ἐπίτοκοι [3]. Ἀφ' ἑτέρου, μὴ οὖσα καὶ προλήψεων ἀπηλλαγμένη, συνεβουλεύετο, κατὰ τὸν Χρυσόστομον (Migne, P.G. 54.448) καὶ «τοὺς τὰ ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐπαγγέλλεσθαι βουλομένους», ἤτοι τοὺς μάντεις καὶ ἀστρολόγους.

Ὅταν τὴν γυναῖκα κατελάμβανον αἱ ὠδῖνες, αἵτινες ἐκαλοῦντο π ό ν ο ι [4], ἔλεγον ὅτι αὕτη ἐ κ ο ι λ ι ο π ό ν ε ι [5] ἢ ὅτι «ἦλθεν ὁ τοκετός» [6], τότε δ' οἱ ἀνυπόμονοι νὰ μάθωσι τὸ γένος τοῦ τεχθησομένου ἐκάλουν τὸν ἀστρολόγον καὶ τὸν συνεβουλεύοντο. Καὶ ἐξανίσταντο μὲν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας λέγοντες ὅτι «οὐκ ἔστι τῆς ἀστρονομίας ἔργον ἀπὸ τῶν ἄστρων εἰδέναι τοὺς τικτομένους» [7], ἀκριβῶς ὅμως αἱ διαμαρτυρίαι αὐτῶν αἱ συχναὶ δεικνύουσι πόσον ἡ συνήθεια ἦτο τότε διαδεδομένη, συνήθεια, ἥτις, ἂν ἐκ τῶν σχετικῶν μαρτυριῶν κρίνωμεν, εἶχεν ἐπηρεάσει ὄχι μόνον τοὺς λαϊκοὺς κύκλους, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς βασιλεῖς [8]. Οἱ τὴν *γενεθλιαλογίαν* ἐννοεῖται ἀσκοῦντες ἀστρολόγοι [9] ἤρχοντο εἰς δύσκολον θέσιν, διὰ νὰ εἶναι δ' ἀσφαλέστεροι, ἐφρόντιζον ἄλλο εἰς ἄλλους τῶν οἰκείων νὰ προλέγωσι τὸ γένος τοῦ γεννηθησομένου [10]. Ἐ-

[1] Μ ά ρ κ ο υ Δ ι α κ ό ν ο υ, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου 39. 43 (σ. 34. 1 σ. 36. 6. Grégoire-Kugener).

[2] Δ ο ύ κ α, Ἱστορ. 260. 14.

[3] Ὡς ἐν Καλλιπόλει καὶ Μαδύτῳ (Ἀ π. Ο ἰ κ ο ν ο μ ί δ ο υ, Λαογραφικὰ Καλλιπόλεως, ἐν Ἀρχείῳ τοῦ Θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ 3. 91. 101).

[4] Σ ε β ε ρ ι α ν ο ῦ, Εἰς τὴν κοσμοποιΐαν λόγος ΣΤ' (Migne, P G. 56.497) E. M i l l e r, Lexiques Grecs inédits ἐν Annuaire de l'Association 8. 244. 204, Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου Τύρου στίχ. 451 (W a g n e r, Carmina Graeca medii aevi σ. 263).

[5] Λ ε ο ν τ ί ο υ, Βίος Συμεὼν τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ (Migne, P.G. 93. 1717). A. V a s s i l i e v, Analecta Graecobyzantina σ. 339. 340.

[6] Ἐπὶ γυναικὸς ὠδινούσης ἦλθεν ὁ τοκετὸς αὐτῆς λέγειν εἰώθαμεν, Μ ι χ α ὴ λ Γ λ υ κ ᾶ, Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς Θείας Γραφῆς κεφ. 29 (σ. 296. 10 Εὐστρατιάδου).

[7] Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, Migne, P. G. 57. 61. 62.

[8] Ν ι κ ή τ α Χ ω ν ι ά τ ο υ, Χρονικὴ διήγησις 220.3, Ν ι κ η φ ό ρ ο υ Β λ ε μ μ μ ύ δ ο υ, Στίχοι εἰς Ἰωάννην υἱὸν Θεοδώρου Λασκάρεως, στίχ. 11 (Heisenberg).

[9] Οὗτοι κατὰ τὴν ΙΒ' τοὐλάχιστον ἑκατ. ἦσαν Ἀθίγγανοι, κατὰ μάρτυρα τὸν Β α λ σ α μ ῶ ν α (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 445).

[10] B o u c h é - L e c l e r c q, L'astrologie grecque σ. 396 ἑξ. Μ ά ρ κ ο υ Δ ι α κ ό ν ο υ, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου σ. 116 (Grégoire-Kugener).

πειδὴ δὲ τότε ἦτο βαθύτατα ἐρριζωμένη ἡ σφοδρότατα ὑπὸ τῶν ὀρθοφρονούντων πολεμουμένη πρόληψις ὅτι ἡ τύχη τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς θέσεως καὶ τῆς κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων [1], διὰ τοῦτο ὁ ἀστρολόγος, εὐθὺς μετὰ γέννησιν, ἐκαλεῖτο «ποιῆσαι ἢ συντάξαι θεμάνιον», ἵνα προείπῃ ὁποῖον θὰ ἦτο τὸ μέλλον τοῦ γεννηθέντος [2]. Τὸ θεμάτιον δ' ἐγίνετο ὡς ἑξῆς· ὁ ὡροσκόπος διῄρει τὸν ζωδιακὸν κύκλον εἰς δώδεκα μέρη, ἕκαστον δὲ τῶν μερῶν εἰς τριάκοντα μοίρας καὶ ἑκάστην μοῖραν εἰς ἑξήκοντα τμήματα, *λεπτὰ* καλούμενα, ὧν ἕκαστον πάλιν εἰς ἑξήκοντα ὑποδιῃρεῖτο μέρη *λεπτεπίλεπτα* λεγόμενα. Μετὰ ταῦτα κατέγραφεν ἀκριβῶς τὴν ὥραν, καθ' ἣν ἐγεννήθη τὸ παιδίον καὶ παρετήρει κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς γεννήσεως εἰς ποῖον σημεῖον τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου εὑρίσκετο ὁ ὡροσκοπούμενος ἀστὴρ προσπαθῶν νὰ εὕρῃ ποίαν σχέσιν κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτὴν εἶχεν οὗτος πρὸς τοὺς ἀπλανεῖς [3]. Ὁ ἀκριβὴς ὑπολογισμός, κατὰ τοὺς πιστεύοντας, ἔδιδεν ἀσφαλῆ τὴν πρόρρησιν περὶ τῆς τύχης τοῦ νεογεννήτου, ἂν δῆλα δὴ οὗτος θὰ ἐγίνετο ἄρχων, πλούσιος, πτωχός, μακρόβιος καὶ τὰ τοιαῦτα. Μάτην οἱ φρόνιμοι διεμαρτύροντο λέγοντες ὅτι ἦτο ἀδύνατον ὁ ὡροσκόκος ἐν τῇ ταχείᾳ κινήσει τῶν ἀστέρων νὰ προσδιορίσῃ εἰς ποῖον ἀκριβῶς σημεῖον τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου τοῦ ἔχοντος ὑποστῇ τόσον μικρὰς ὑποδιαιρέσεις εὑρίσκετο ὁ ὡροσκοπούμενος ἀστὴρ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς γεννήσεως [4].

Ὁ λαὸς ἐπίστευεν ἀκραδάντως εἰς τὴν γενεθλιαλογίαν, ὡς δεικνύουσι, παρὰ τὸν ἀσκηθέντα πόλεμον, τὰ ἀστρολογικοῦ περιεχομένου κείμενα, τὰ ὁποῖα μᾶς παρέχουσι σχετικὰς πληροφορίας [5]. Καὶ εἶναι τοῦ λόγου ἄξιον νὰ λεχθῇ ὅτι οἱ πολεμοῦντες τὴν γενεθλιαλογίαν μᾶς δίδουσιν ἀκριβῶς καὶ σχετικάς τινας πληροφορίας. Οὕτως ὁ Μ. Βασίλειος λέγει ὅτι οἱ γεννηθέντες κατὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ κριοῦ θὰ ἦσαν οὐλοὶ τὴν τρίχα καὶ χαροποὶ καὶ μεγαλόφρονες συγχρόνως, ἐπειδὴ ἡγεμονικὸν ὁ

[1] Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, Migne, P.G. 61. 62, 62. 552, Μ έ γ α ς Β α σ ί λ ε ι ο ς, Migne, P.G. 21. 128 ἑξ. Γ ρ η γ ό ρ ι ο ς Θ ε ο λ ό γ ο ς, Migne, P.G. 36.340, Κ α ι σ ά ρ ι ο ς (ὁμαίμων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου), Migne, P. G. 38. 961 , Μ ι χ α ὴ λ Ψ ε λ λ ο ῦ, Χρονογραφία σ. 204 (Σάθα).

[2] Ὁ Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, Migne, P.G. 61. 623 ὁμιλεῖ διὰ τὴν περὶ τὴν γένεσιν σπουδὴν καὶ τὰ πάσης ἀσεβείας γέμοντα γραμματεῖα, ἃ τικτομένων τῶν παίδων εὐθέως ἐπὶ κακῷ τῆς ἑαυτῶν συντιθέασι κεφαλῆς ὑπὸ τὴν τυραννίδα τῆς εἱμαρμένης τό γε αὐτῶν ἄγοντες μέρος».

[3] Μ έ γ α ς Β α σ ί λ ε ι ο ς, Migne, P. G. 29. 129, Κ α ι σ ά ρ ι ο ς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ὁμαίμων, Migne, P.G. 38.938, Π ρ ο κ ό π ι ο ς Γ α ζ α ῖ ο ς Migne, P.G. 87.96.

[4] Μ. Β α σ ί λ ε ι ο ς καὶ Κ α ι σ ά ρ ι ο ς, Ἔνθ' ἀν.

[5] Βλ. μεταγενεστέρους ἀστρολογικοὺς κώδικας ἀκολουθοῦντας παλαιοτέραν παράδοσιν, A. D e l a t t e, Codices Athenienses σ. 103 ἑξ. 171 ἑξ. καὶ ἀλλαχοῦ.

κριός, οἱ δὲ *Ταυριανοὶ* ὑπομονητικοὶ καὶ δουλικοί, ἐπειδὴ ὑπὸ ζυγὸν τίθεται ὁ ταῦρος, οἱ *Σκορπιανοὶ* πλῆκται διὰ τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ θηρίον, οἱ δὲ *Ζυγιανοὶ* δίκαιοι διὰ τὴν ἰσότητα τῶν ζυγῶν [1], κατὰ δὲ τὸν Ι. Τζέτζην οἱ ἔχοντες γενέθλιον ἀστέρα τὴν Ἀφροδίτην ἐσῴζοντο ἐκ τῶν κινδύνων [2].

Ἡ πρόληψις αὕτη ἐπεκράτει καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, ἀφ' οὗ Νομοκάνονες καὶ ἰατροσόφια τὴν ἀναφέρουσιν [3], ἀπηχήσεις δι' αὐτῆς καὶ μέχρι σήμερον διατηροῦνται ἐν τῇ γλώσσῃ· ἀστρικὸ π. χ. νῦν λέγομεν τὴν τύχην καὶ περὶ εὐτυχοῦντος ἢ δυστυχοῦντος λέγομεν ὅτι γεννήθηκε σὲ καλὸ ἢ σὲ κακὸ ἄστρο ἢ ὅτι ἔχει καλὸ ἢ κακὸ ζώδιο.

Ὅταν τὴν ἐπίτοκον «ἔπιαναν πόνοι δυνατοί», ὅπως ἔλεγον [4], τότε ἐκαλεῖτο ἡ μαῖα, ἥτις, ὅπως καὶ σήμερον, ἐλέγετο *μαμμή* [5]. Αἱ μαῖαι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους δὲν διεκρίνοντο ἐπὶ εἰδικῇ μορφώσει, ἀφ' οὗ καὶ προϊστάμεναι καπηλείων ἀναφέρονται ἀσκοῦσαι τὸ ἐπάγγελμα [6]· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωρανὸς ἀπῄτει, ἵνα ἡ μαῖα εἶναι ἐγγράμματος, οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλὰ καὶ κοσμία, ἀρτιμελής, εὔτονος καὶ λεπτοὺς καὶ μακροὺς ἔχουσα τοὺς δακτύλους [7]. Ἦσαν δὲ αἱ μαῖαι, ὡς καὶ τὸ ὄνομα δηλοῖ, γεροντότεραι γυναῖκες [8] ἐμπειρίαν τινὰ περὶ τὸ *μαμμεύειν* [9] ἔχουσαι, πλή-

[1] Μ. Βασίλειος, Migne, P. G. 29, 129, Προκόπιος Γαζαῖος, Migne, P. G. 87. 92.

[2] Ι. Τζέτζου, Ὑπόθεσις τῆς Γ' Ὁμήρου ῥαψῳδίας στίχ. 165 (Matranga, Anecdota Graeca 1. 62).

[3] Ὅσοι τὴν ἡμέραν ὁποῦ γεννηθοῦν ἐβλέπουν ἢ καλὴ εἶναι ἢ κακὴ νὰ κανονίζωνται καὶ αὐτοὶ χρόνους ΙΕ' (Νομοκάνων ΙΣΤ' αἰῶνος κεφάλαιον χζ παρὰ Β. Βαγιακάκῳ). Ἐν Νομοκάνονι τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀναφέρονται ὁμοίως «ὅσοι πιστεύουσιν εἰς ἡμέραν καλὴν ἢ κακὴν» Ν. Πολίτου, Ἓν κεφάλαιον Νομοκάνονος, Λαογραφίας 3. 386. Κατὰ νεώτερα ἰατροσόφια ἔχει πολλὰ ἐλαττώματα ὁ ἡμέραν Τρίτην γεννηθεὶς Ν. Πολίτου, Διατί ἡ Τρίτη θεωρεῖται ἀποφρὰς ἡμέρα, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 1. 43.44.

[4] Πόνοι τὴν πιάνουν δυνατοὶ 'ς τὴν σέλλαν τὴν καθίζουν. Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου Τύρου στίχ. 451 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σελ. 263).

[5] Ἐν ἐγγράφοις Κατωϊταλικοῖς τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἀναγινώσκομεν Φίλιππος τῆς μαμμῆς Spata, Diplomi Greci Siciliani inediti 1. 16, Cusa, I diplomi 3. 513. Καὶ νῦν ἡ μαῖα κοινῶς καλεῖται μαμμή, μαμμοῦ ἐν Κρήτῃ, μαννίτσα ἐν Σκοπῷ τῆς Θρᾴκης, μάμμη ἐν Παξοῖς, βάβω ἐν Παξοῖς, βάβα ἐν Μακεδονίᾳ, τσακώνα ἐν Μάνῃ καὶ κυρὰ ἁψαμένη ἐν Σάμῳ.

[6] Εὐναπίου, Βίοι φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν σ. 24 (Boissonade).

[7] Σωρανοῦ, Περὶ γυναικείων σ. 172. 22.23 (Rose).

[8] Τινὲς ἤθελον ἵνα αἱ μαῖαι εἶναι πάντοτε νέαι, ἣν γνώμην δὲ ἀσπάζεται ὁ Σωρανὸς (174. 15).

[9] μαιεύειν· τὸ βοηθεῖν ταῖς τικτούσαις ἢ τὸ μαμμεύειν· Λεξικ. Ζωναρᾶ ἐν λ. μαιεύειν.

ρεις δὲ προλήψεων [1], ὡς καὶ τὸ περιβάλλον, πρᾶγμα, ὅπερ, κατὰ τὸν δύσκολον τοκετόν, ἦτο ἐπικίνδυνον, δι' ὃ ὁ Σωρανὸς ἀπῄτει «τὴν μαῖαν ἀδεισιδαίμονα εἶναι χάριν τοῦ μὴ δι' ὄνειρον ἢ διὰ κληδόνας ἢ σύνηθές τι μυστήριον ἢ βιωτικὴν θρησκείαν ὑπεριδεῖν τὸ συμφέρον» [2].

Ἐννοεῖται ὅτι ὑπῆρχον καί τινες τοῦ κανόνος ἐξαιρέσεις, μαῖαι δῆλα δὴ ἔχουσαι καὶ ἰατρικάς τινας γνώσεις, *ἰάτραιναι* ἢ *ἰατρόμαιαι* [3] ὑπέχουσαι μάλιστα καὶ ποινικὴν εὐθύνην, ἐὰν ἔδιδον φάρμακα, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἀπέθνησκον αἱ λαβοῦσαι αὐτά [4].

Κατὰ τὸν τοκετὸν ἐγίνετο χρῆσις δίφρου [5], ἐφ' οὗ ἐκάθητο ἡ μέλλουσα νὰ γεννήσῃ, εἴτε τοῦ λαοῦ γυνὴ ἦτο αὕτη εἴτε βασίλισσα, οὗτος δὲ χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῶν συγγραφέων ὡς «λοχαῖος ἢ λοχιαῖος δίφρος» ἢ «λοχηφόρος δίφρος» ἢ «μαιευτικὸς ἢ μαιωτικὸς δίφρος» ἢ «κυοφόρος δίφρος» ἢ «τεκνοφόρος δίφρος» [6], δημωδῶς δ' ἐλέγετο, ὡς καὶ σήμερον, *σέλλα* ἢ *σελλίν* [7].

Ἰδέαν τοῦ δίφρου τούτου, τὸν ὁποῖον λεπτομερῶς διὰ τὴν ἐποχήν

[1] Τί ἄν τις εἴποι τὰς ἑτέρας παρατηρήσεις τὰς σατανικὰς ἐπὶ τῶν ὠδίνων καὶ τῶν τοκετῶν, ἃς αἱ μαῖαι ἐπὶ κακῷ τῆς ἑαυτῶν εἰσάγουσι κεφαλῆς; Χρυσόστομος, Migne, P.G. 61. 106.

[2] Σωρανοῦ, Περὶ γυναικείων 174. 23 (Rose).

[3] Σωρανοῦ, Ἔνθ' ἀν. 174. 1 ἑξ. Ἐν σελ. 300. 11 ἀναγινώσκομεν· «καὶ μαίας ὁ βίος ἐν ταῖς νόσοις εἴωθεν παρακαλεῖν, ὅταν αἱ γυναῖκες ἴδιόν τι πάσχουσι καὶ ὃ μὴ κοινόν ἐστι πρὸς τοὺς ἄνδρας». Νῦν αἱ τοιαῦται ἰατρόμαιαι ἐνιαχοῦ καλοῦνται γιάτρισσαι.

[4] Βασιλικὰ 69. 3. 9.

[5] Ὁ Σωρανός, Ἔνθ' ἀν. 236. 7 ὁμιλεῖ διὰ μαιευτικὸν δίφρον ἢ καθέδραν. Περὶ τοῦ δίφρου τούτου βλ. Triller, Clinotechnia antiquaria σ. 221 ἑξ. 239 ἑξ. Siebold, Commentatio de cubilibus sedilibusque usui obstetricio inservientibus σ. 51 ἑξ.

[6] Ἀρτεμιδώρου, Ὀνειροκριτικὰ 5.73 (σ. 268. Hercher), Σουΐδας ἐν λ. λοχιαῖοι δίφροι, Μάρκου Διακόνου, Βίος του ἁγίου Πορφυρίου 44 (σ. 37. 8, 39. 5), Μοσχίων κεφ. 47, Βίος Ἀλεξάνδρου στίχ. 513 (Wagner, Trois poèmes σ. 71). Ἔπιθι καὶ Ν. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3. 217.

[7] Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου Τύρου στίχ. 451 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σ. 263) καὶ Σχολιαστ. Ἀριστοφ. Ἐκκλησιαζ. 734. Νῦν ὁ λοχιαῖος δίφρος ἐν Κύπρῳ καὶ Ρόδῳ καλεῖται σελλίν, σέλλα ἐν Παξοῖς καὶ ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ σκαμνί. Βλ. καὶ Ν. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3. 217.

του περιγράφει ὁ Σωρανός [1], δύναται νὰ λάβῃ ὁ ἀναγνώστης ἐκ τῶν παρατιθεμένων εἰκόνων (εἰκ. 1 καὶ 2).

Εἰκ. 1. Ὁ λοχιαῖος δίφρος καὶ ἡ στιγμὴ τοῦ τοκετοῦ.
(L'octateuque du Sérail à Contantinople. Album du XIIe vol. du Bulletin de l'Institut archéologique Russe à Constantinople πίν. 16)

Εἴπομεν ὅτι ἡ ἐπίτοκος ἐγέννα καθημένη συνήθως ἐπὶ δίφρου, φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ ὀρθία ἱσταμένη ἐγέννα στηριζομένη ἐπὶ τῶν ὤμων γυναικῶν, αἵτινες ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὴν ἀνύψουν. Τοῦτο συμπεραίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου τοῦ Ψελλοῦ, ὅστις, περιγράφων τὴν δυστοκίαν τῆς ἀδελφῆς λέγει· «αἱ δὲ περὶ τὰς ὠδῖνας περιεῖπόν τε καὶ ἀμφεπόλευον ἐγείρουσαι καὶ ἀνιεῖσαι καὶ τοῖς ὀλίσθοις τὸ βρέφος διευπρεπίζουσαι» [2], ὡς καὶ ἐκ τοῦ σχολιαστοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου (1. 1131) γράφοντος· «ἔθος ἐστὶ ταῖς κυούσαις τῶν παρακειμένων λαμβάνεσθαι καὶ ἀποκουφίζειν ἑαυτὰς τῶν ἀλγηδόνων» χωρία, τὰ ὁποῖα διασαφηνίζει καὶ ἡ παρατιθεμένη ὑπ' ἀριθ. 2 εἰκὼν καὶ ἐξ ὧν διδασκόμεθα ὅτι, πλὴν τῆς μαίας, κατὰ τὸν τοκετὸν ἐβοήθουν καὶ ἄλλαι γυναῖκες, συγγενεῖς ἢ φίλαι, ἃς τρεῖς ἤθελεν ὁ Σωρανός, ὧν αἱ μὲν δύο ἑκατέρωθεν ἐκράτουν, μία δὲ ἐκ τῶν ὄπισθεν [3].

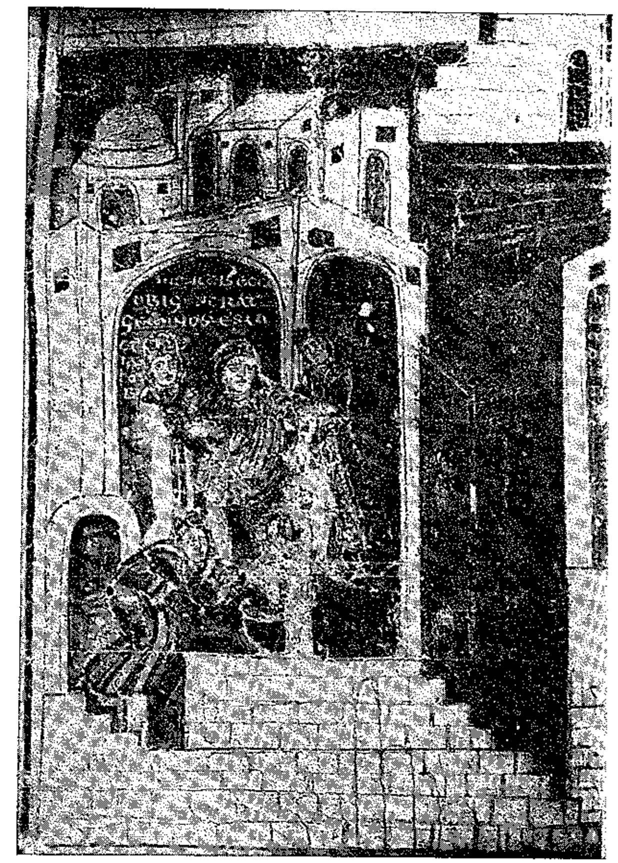
---

[1] Σ ω ρ α ν ο ῦ, Περὶ γυναικείων 236. 20 ἑξ.

[2] Μ ι χ α ὴ λ Ψ ε λ λ ο ῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 28).

[3] Αὕτη ὤφειλεν ὑποβάλλειν τὰς χεῖρας ὑπὲρ τὰς μασχάλας καὶ ἐξαίρειν καὶ εὐτόνως κατασείειν, Σ ω ρ α ν ο ῦ, Ἔνθ' ἀν. 358. 14.

Τὰ ἀνωτέρω δ' ἀποσαφηνίζονταί καὶ ἐκ τῶν νῦν συμβαινόντων· νῦν δῆλα δή, ἐν Μάνῃ, Ἀνδριτσαίνῃ, Σμύρνῃ καὶ Καλλιπόλει ἡ μέλλουσα νὰ γεννήσῃ στηρίζεται ἐπὶ τῶν ὤμων ἢ τοῦ συζύγου (Μάνη παλαιότερον) ἢ

Εἰκ. 2. Αἱ κατὰ τὴν γέννησιν ὑποβοηθοῦσαι γυναῖκες.
(O. G e b h a r d t, The miniatures of the Ashburnham Pentateuch πίν. 8.)

μιᾶς ὑψηλῆς γυναικὸς (Ἀνδρίτσαινα) ἢ καὶ δύο (Σμύρνη), ἐν ᾧ δύο ἄλλαι *σκωταριές* [1] (= σηκωταριὲς) καλούμεναι τὴν κρατοῦν ἀπὸ τὴν μέσην καὶ

---

[1] Ἡ κατὰ τὸν τοκετὸν βοηθοῦσα καλεῖται ἐν Σμύρνῃ β ρ ο χ ο τ α ρ ι ά, κ α ρ κ ι ο β α σ τ ο ῦ σ α ἐν Κύπρῳ (Ξ. Φ α ρ μ α κ ί δ ο υ, Κυπριακὴ λαογραφία σ. 130) ἐ μ π ρ ο μ α μ μ ὴ ἐν Πόντῳ, π α ρ α μ α μ μ ὴ ἐν Αἰγίνῃ, καὶ σ κ ω τ ο π ι ά σ τ ρ α ἐν Καλλιπόλει· Ἀ π. Ο ἰ κ ο ν ο μ ί δ ο υ, Λαογραφικὰ Καλλιπόλεως (Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ 3.9).

του περιγράφει ὁ Σωρανός[1], δύναται νὰ λάβῃ ὁ ἀναγνώστης ἐκ τῶν παρατιθεμένων εἰκόνων (εἰκ. 1 καὶ 2).

Εἰκ. 1. Ὁ λοχιαῖος δίφρος καὶ ἡ στιγμὴ τοῦ τοκετοῦ.
(L'octateuque du Sérail à Contantinople. Album du XIIe vol. du Bulletin de l'Institut archéologique Russe à Constantinople πίν. 16)

Εἴπομεν ὅτι ἡ ἐπίτοκος ἐγέννα καθημένη συνήθως ἐπὶ δίφρου, φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ ὀρθία ἱσταμένη ἐγέννα στηριζομένη ἐπὶ τῶν ὤμων γυναικῶν, αἵτινες ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὴν ἀνύψουν. Τοῦτο συμπεραίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου τοῦ Ψελλοῦ, ὅστις, περιγράφων τὴν δυστοκίαν τῆς ἀδελφῆς λέγει· «αἱ δὲ περὶ τὰς ὠδῖνας περιεῖπόν τε καὶ ἀμφεπόλευον ἐγείρουσαι καὶ ἀνιεῖσαι καὶ τοῖς ὀλίσθοις τὸ βρέφος διευπρεπίζουσαι»[2], ὡς καὶ ἐκ τοῦ σχολιαστοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου (1. 1131) γράφοντος· «ἔθος ἐστὶ ταῖς κυούσαις τῶν παρακειμένων λαμβάνεσθαι καὶ ἀποκουφίζειν ἑαυτὰς τῶν ἀλγηδόνων» χωρία, τὰ ὁποῖα διασαφηνίζει καὶ ἡ παρατιθεμένη ὑπ' ἀριθ. 2 εἰκὼν καὶ ἐξ ὧν διδασκόμεθα ὅτι, πλὴν τῆς μαίας, κατὰ τὸν τοκετὸν ἐβοήθουν καὶ ἄλλαι γυναῖκες, συγγενεῖς ἢ φίλαι, ἃς τρεῖς ἤθελεν ὁ Σωρανός, ὧν αἱ μὲν δύο ἑκατέρωθεν ἐκράτουν, μία δὲ ἐκ τῶν ὄπισθεν[3].

---

[1] Σωρανοῦ, Περὶ γυναικείων 236. 20 ἑξ.

[2] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 28).

[3] Αὕτη ὤφειλεν ὑποβάλλειν τὰς χεῖρας ὑπὲρ τὰς μασχάλας καὶ ἐξαίρειν καὶ εὐτόνως κατασείειν, Σωρανοῦ, Ἔνθ' ἀν. 358. 14.

Τὰ ἀνωτέρω δ' ἀποσαφηνίζονται καὶ ἐκ τῶν νῦν συμβαινόντων· νῦν δῆλα δή, ἐν Μάνῃ, Ἀνδριτσαίνῃ, Σμύρνῃ καὶ Καλλιπόλει ἡ μέλλουσα νὰ γεννήσῃ στηρίζεται ἐπὶ τῶν ὤμων ἢ τοῦ συζύγου (Μάνη παλαιότερον) ἢ

Εἰκ. 2. Αἱ κατὰ τὴν γέννησιν ὑποβοηθοῦσαι γυναῖκες.
(O. Gebhardt, The miniatures of the Ashburnham Pentateuch πίν. 8.)

μιᾶς ὑψηλῆς γυναικὸς (Ἀνδρίτσαινα) ἢ καὶ δύο (Σμύρνη), ἐν ᾧ δύο ἄλλαι *σκωταριές*[1] (= σηκωταριὲς) καλούμεναι τὴν κρατοῦν ἀπὸ τὴν μέσην καὶ

---

[1] Ἡ κατὰ τὸν τοκετὸν βοηθοῦσα καλεῖται ἐν Σμύρνῃ βροχοταριά, καρκιοβαστοῦσα ἐν Κύπρῳ (Ξ. Φαρμακίδου, Κυπριακὴ λαογραφία σ. 130) ἐμπρομαμμὴ ἐν Πόντῳ, παραμαμμὴ ἐν Αἰγίνῃ, καὶ σκωτοπιάστρα ἐν Καλλιπόλει· Ἀπ. Οἰκονομίδου, Λαογραφικὰ Καλλιπόλεως (Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ 3.9).

τὴν σφίγγουν. Ἐν Κύπρῳ καὶ νῦν μία τῶν γυναικῶν κρατεῖ τὴν τίκτουσαν ὄπισθεν αὐτῆς ἱσταμένη.

Ἀλλὰ καὶ τρίτην θέσιν ἐλάμβανεν ἡ γεννῶσα, ἐγονάτιζε δῆλα δή, ὡς καὶ ἡ ἀρχαία Ἑλληνίς [1], τὴν θέσιν ὅμως ταύτην μόνον εἰς εἰδικὰς περιπτώσεις συνίστα ὁ Σωρανός, ὅταν δῆλα δὴ ἡ δυστοκία ἐπήρχετο, διότι ἡ τίκτουσα εἶχε κοίλην τὴν ὀσφύν [2]. Τὸ ὅτι βέβαια ἀποτρέπει ὁ προμνησθεὶς ἰατρὸς ἀπὸ τῆς στάσεως ταύτης εἶναι δεῖγμα ὅτι αὕτη συνηθίζετο κατὰ τὸν Β'. μ. Χ. αἰῶνα, φαίνεται δ' ὅτι καὶ κατὰ πᾶσαν τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον, ἀφ' οὗ, ὡς βεβαιοῦται, καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλλάδι δὲν εἶναι ἄγνωστος [3].

Ἐγέννων δὲ κατὰ κανόνα αἱ Βυζαντιναὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ των, μ' ὅλον ὅτι καὶ ἡ ὕπαρξις μαιευτηρίων δὲν ἦτο, φαίνεται, ἄγνωστος εἰς τὸν Βυζαντινὸν κόσμον. Κατὰ τὸν Ζ'. τοὐλάχιστον μ. Χ. αἰῶνα ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων, ὅταν πολλαὶ πρόσφυγες ἐκ Συρίας συνεκεντρώθησαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἵδρυσε διὰ τὰς πτωχὰς ἐπιτόκους ἑπτὰ λοχοκομεῖα μὲ τεσσαράκοντα κλίνας ἕκαστον καὶ ὥρισεν, ἵνα αἱ τίκτουσαι ἀναπαύωνται ἐν αὐτοῖς ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας καὶ κατόπιν ἀποστέλλωνται εἰς τὴν οἰκίαν των λαμβάνουσαι ἑκάστη $^1/_2$ τοῦ νομίματος [4].

Ὁ Σωρανός, ὡς εἴπομεν, ἤθελε τὴν μαῖαν ἀδεισιδαίμονα, δεικνύων οὕτω πόσον τὰ γύναια ταῦτα ἦσαν προληπτικά. Τὰ αὐτὰ ἐντονώτερον περὶ τῶν μαιῶν τῶν χρόνων του παραδίδει βραδύτερον καὶ ὁ Χρυσόστομος λέγων [5] «Τί ἂν τις εἴποι τὰς ἑτέρας παρατηρήσεις τὰς σατανικὰς ἐπὶ τῶν ὠδίνων καὶ τῶν τοκετῶν, ἃς αἱ μαῖαι ἐπὶ κακῷ τῆς ἑαυτῶν ἐπεισάγουσι κεφαλῆς;»

Πόσον πολλαὶ θὰ ἦσαν αἱ παρατηρήσεις αὗται δυνάμεθα ἀναλόγως νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τῶν σήμερον κατὰ τὰς γεννήσεις συμβαινόντων [6].

---

[1] E. Samter, Geburt, Hochzeit und Tod σ. 7. 14. 15.

[2] Σωρανοῦ, Ἔνθ' ἀν. 357. 12.

[3] E. Samter, Ἔνθ' ἀν. 15. Περὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλληνίδος κατὰ τὸν τοκετὸν βλ. Welcker, Über die Entbindung bei den Griechen (Kleine Schrtften 3.185 ἑξ.) Ploss, Über die Lage und Stellung der Frau während der Geburt bei verschiedenen Völkern.

[4] Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος (Anal. Bollandiana 45. 22. 23).

[5] Χρυσόστομος, Migne, P.G. 61.106.

[6] Σχετικὰς σημερινὰς προλήψεις ἀναφερομένας εἰς τὴν γέννησιν βλέπε, πλὴν ἄλλων, καὶ εἰς τὰ ἑξῆς ἔργα· Καραγιάννη, Δεισιδαιμονίας δοκίμιον σ. 264, 269, Ἐλπινίκης Σταμούλη, Ἀπὸ τὰ Θρακικὰ ἔθιμα (Θρακικὰ 1. 129—135) Μανωλακάκη, Καρπαθιακὰ σ. 112, Ἠλ. Τσιτσέλη, Λαογραφικὰ Κεφαλληνίας Δ.Ι.Ε.Ε. 6. 64, Μ. Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ

Δυστυχῶς διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους αἱ πληροφορίαι μας εἶναι πενιχραί· ὁ Μιχαὴλ μόνον Ψελλὸς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι μία τῶν παρισταμένων γυναικῶν τῆς γυναικωνίτιδος, ὅταν ἡ ἀδελφή του ἐδυστόκει, ἀπέδωκαν τοῦτο εἰς τὴν παρουσίαν ἐγκύου γυναικὸς καὶ προσθέτει· «ἐγκύοις γὰρ οὐκ ἀνεῖται διδόναι τὰς χεῖρας ταῖς ἐν ὠδῖσι· τοῦτο γὰρ ἴσως ἡ γυναικωνῖτις νομοθετεῖ» [1].

Πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ τοκετοῦ οἱ γονεῖς καὶ οἱ οἰκεῖοι τῆς δυστοκούσης ἔφερον ἐπαοιδοὺς καὶ μάντεις [2] ἢ περιέβαλλον τὴν κοιλίαν αὐτῆς διὰ ζώνης, δι' ἧς εἶχον περιζώσει κίονα ἐκκλησίας [3] ἢ καὶ ἐξήρτων ἀπ' αὐτῆς, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι, εὐτόκιον ἢ ἀετίτην λίθον [4], ἢ καὶ ἔλυον τὴν κόμην αὐτῆς, κατὰ πρόληψιν, καθ' ἣν οὐδεὶς δεσμὸς ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ κατὰ τὸν τοκετόν, συνήθεια, ἥτις ἦτο καὶ ἀρχαία Ἑλληνική [5], ἢ καὶ διάφορα ἄλλα μαγικὰ μέσα μετεχειρίζοντο, περιάμματα δῆλα δὴ καὶ τὰ ὅμοια. Οὕτως ἐν κώδικι Λαυρεντιανῷ τοῦ ΙΑ'. αἰῶνος, φύλλ. 82^{β} ἀναγινώσκομεν· «πρὸς δυστοκοῦσαν γυναῖκα· γράφε εἰς χαρτὶν (διαγεγραμμένα δέκα γράμματα) καὶ περίαψον τὸν δεξιὸν μηρόν, ἅμα δὲ τέκῃ, ἔπαρον τὸ φύλλον

Καρυῶν σ. 134/135, Θεολ. Βαφείδου, Δημώδεις δοξασίες καὶ δεισιδαίμονες συνήθειες (Θρᾳκικὰ 1. 193), Στ. Κυριακίδου, Δεισιδαιμονίαι καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι ἐκ Γιουμουλτζίνης Θρᾴκης, Λαογραφίας 2. 414. 415, Ν. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3. 220.

[1] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 28). Σήμερον ἐν Καρπάθῳ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι παροῦσα κατὰ τὸν τοκετὸν ἔγκυος γυνή, διότι, ὡς λέγουσι, «δίνει καὶ παίρνει πόνους».

[2] Μάρκου Διακόνου, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου 28 (σ. 25. 10. 17).

[3] Eduard Kurtz, Zwei griechische Texte σ. 2—3. Ἐν Πόντῳ τὴν δυστοκοῦσαν περιζωννύουσι μὲ τὴν ζώνην τοῦ ἱερέως, μετὰ προηγουμένην ἐπ' αὐτῆς ἀνάγνωσιν εὐχῆς τινος τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου. Ἐν Πέτᾳ Ἄρτης περιφέρουσι τρὶς ἐπὶ τῆς κοιλίας τῆς δυστοκούσης τὴν «ἅγια ζώνη», ζώνην δῆλα δὴ ἱερέως ἀποθανόντος. Π. Παπασπύρου, Λαογραφικὴ Συλλογὴ (Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ 4. 162). Ἐν Χαλδίᾳ τοῦ Πόντου σταυρώνουν τὸ ζωνάρι τῆς δυστοκούσης ἐπὶ τῆς κοιλίας της καὶ κατόπιν τὸ κρεμοῦν εἰς τὴν εἰκόνα Παναγίας τῆς Πονολυτρίας. Γ. Κανδηλάπτη, Δεισιδαιμονίαι καὶ προλήψεις (Ἀρχεῖον Πόντου 1 222).

[4] Τὸ δὲ εὐτόκιον οὐ λίθος Γαλάτης; Μιχ. Ψελλοῦ, Τῷ μεγάλῳ δρουγγαρίῳ Κωνσταντίνῳ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 327).

ὁρᾷς μοι τὸ εὐτόκιον ὅσης ἰσχύος γέμει

Στίχοι Θεοδώρου Προδρόμου συντεθέντες τῇ Σεβαστοκρατορίσσῃ κυρᾷ Εἰρήνῃ στίχ. 575 (Notices et extraits des manuscrits 23^2. 29). Περὶ τοῦ εὐτοκίου λίθου πβ. τὸν φυσιολόγον (B. Z. 3. 52) τὸν Εὐστάθιον, Εἰς τὴν ἑξαήμερον Migne, P.G. 18. 732, τὸν Μιχαὴλ Γλυκᾶν, Βίβλος χρονικὴ 1. 82 (Βόνν.) τὰ Γεωπονικὰ ΙΕ'. 30 πρὸς δὲ καὶ Franz Kaumann, Der Adlerstein als Hülfsmittel bei der Geburt ἐν Archiv für Religionswiss. 1906 σ. 133—156, Ν. Πολίτου, Ὠκυτόκια, Λαογραφ. σύμμεικτα 2. 298.

[5] Σωρανοῦ, Περὶ γυναικείων 240. 16. Καὶ σήμερον ἐν Πέτᾳ τῆς Ἄρτης

ἐπεὶ καὶ τὴν μήτραν καταφέρει» [1]. Ἐν ἑτέρῳ κώδικι τοῦ ΙΕ'. αἰῶνος γράφεται· «Εἰς γυνήν, ἡ γοῦν οὐ δύναται τέξαι λέγε εἰς τὸ δεξιὸν αὐτῆς ὠτίον· θόρυβος ἐγένετο εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἔτρεχον οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ ἀρχάγγελοι καὶ ὁ Χριστὸς ἠρώτησε τί ἔνι ὁ θόρυβος εἰς τὸν οὐρανόν; Κύριέ μου γυνὴ πονεῖ καὶ κοιλοπονεῖ καὶ οὐ δύναται γεννῆσαι. Λέγει αὐτοῖς ὁ Κύριος ὑπάγετε εἴπατε εἰς τὸ δεξιὸν αὐτῆς ὠτίον· τέξε γυνή, ὡς ἡ Μαριὰμ τὸν Χριστὸν ὡς ἡ Ἐλισάβετ τὸν Πρόδρομον, ἔξελθε, τέκνον, καλεῖ σε ὁ Χριστὸς καὶ ἡ γῆ σὲ περιμένει, στῶμεν καλῶς». Λέγε αὐτὸ ἐκ τρίτου. Εἰ δὲ τὸ κυττάριον οὐ πεσεῖται, λέγε οὕτως· ὁ Χριστὸς καὶ ὁ Πέτρος ὑπάγαιναν ἐν τῇ ὁδῷ καὶ ἐστράφη ὁ Κύριος καὶ τῷ Πέτρῳ ἔφη· τί κλαίουν ἐν τῇ κώμῃ; Κύριέ μου, γυνὴ κοιλοπονεῖ καὶ οὐ δύναται γεννῆσαι. Ἔλα, Πέτρε, κάλεσε αὐτὴν ὧδε καὶ εἰπέ· γυνή, καλεῖ σε ὁ Χριστός, Σάρρα, Σάρρα, Σάρρα καὶ σὺ κυττάριον πέσε ὅτι καλεῖ σε ὁ Χριστὸς καὶ ἡ γῆ σὲ περιμένει» [2]. Ἐν ἄλλῳ πάλιν τοῦ ΙϚ' αἰῶνος φέρεται· «Πρὸς τὸ γεννῆσαι γυνήν· γράφε εἰς ὄστρακον παλαιόν· μνήσθητι, κύριε, τῶν υἱῶν Ἐδὼμ τῶν λεγόντων ἐκκενοῦτε, ἐκκενοῦτε» [3] ἢ «γράφε εἰς χαρτὶν βέβρανον καὶ βάλε το εἰς τὸν κόλπον τῆς γυναικὸς ἀλβανά, λαβανά, γυνὴ γεννᾷ» [4], τέλος ἐν κώδικι τοῦ ΙϚ' ὁμοίως αἰῶνος τοῦ Πατριαρχικοῦ σεμιναρίου Βενετίας (φ. 153 α) φέρεται· «εἰς γυναῖκα νὰ γεννήσῃ εὔκολα γράψε αὐτά· ὁ θόρυβος ἐγένετο ἐπὶ γῆς, ἄγγελος τὸ ἤκουσεν» [5].

Ἐάν, παρ' ὅλα αὐτά, τὸ ἔμβρυον ἤρχετο πλάγιον ἢ ἐξήρχοντο πρῶτον αἱ χεῖρες αὐτοῦ καὶ αἱ μαῖαι δὲν κατώρθωνον νὰ ἐπαναφέρωσιν αὐτὸ εἰς τὴν φυσικήν του θέσιν ἢ ἐὰν καθ' ὅλου ὁ τοκετὸς ἦτο δύσκολος, τότε ἐπενέβαινον οἱ γυναικεῖοι ἰατροί, οἵτινες ἔκαμνον ἐμβρυουλκίαν ἢ ἐμβρυοτομίαν ἢ Καισαρικὴν τομήν [6].

διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἀναλύουν τὴν κόμην τῆς τικτούσης Π. Παπασπύρου, Ἔνθ' ἀν. σ. 162). Περὶ τῆς σημασίας τῆς λύσεως παντὸς κόμβου ἢ δεσμοῦ βλ. E. Samter, Geburt, Hochzeit und Tod σ. 124. Περὶ τῶν σημερινῶν ἐθίμων Ν. Πολίτου, Ἔνθ' ἀν. 2. 300.

[1] Kroll, Astrologisches ἐν Philologus 57. 131. Παρόμοιον μὲ μαγικοὺς χαρακτῆρας περίαμμα συνηθίζεται καὶ σήμερον ἐν Αἰτωλίᾳ. Βλ. Δ. Λουκοπούλου, Σύμμεικτα Λαογραφικὰ ἐξ Αἰτωλίας, Λαογραφίας ΙΒ'. 10.

[2] A. Vassiliev, Anecdota Graecobyzantina σ. 339. 340.

[3] A. Vassiliev, Ἔνθ' ἀν. σ. 339.

[4] A. Vassiliev, Ἔνθ' ἀν.

[5] Ἔπιθι Σπυρ. Λάμπρου, Νέος Ἑλλην. 9.195. Διὰ τὰ ὠκυτόκια γενικῶς νῦν Ν. Πολίτου, Ὠκυτόκια, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 2. 298. 299.

[6] Μάρκου Διακόνου, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου 28 (σ. 25. 10. 17) τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Μακαρίου ὁμιλίαι (Migne, P. G. 34. 776). Περὶ τῆς ἰατρικῆς ἐπεμβάσεως κατὰ τὴν γέννησιν βλέπε Σωρανόν, Ἔνθ' ἀν. 357. 10, 362. 20, 366. 5.

Τὰ τέκνα, φυσικά, ἐγεννῶντο κανονικῶς τὸν ἔνατον μῆνα, δὲν ἦτο ὅμως ἄγνωστος καὶ ἡ γέννησις ἑπταμήνων, ἅτινα καὶ διετηροῦντο ἐν τῇ ζωῇ· ὅτι δὲ καὶ δίδυμα συχνὰ ἐγεννῶντο, μάρτυς, πλὴν ἄλλων [1], καὶ τὸ οἰκογενειακὸν ἐπίθετον Γέμελλος ἢ Γέμιλλος (gemellus) τὸ ὁποῖον συναντῶμεν ἐν τοῖς ἐγγράφοις [2].

Καὶ ἕως ἐδῶ ἔχει καλῶς τὸ πρᾶγμα, ὁ Θεσσαλονίκης ὅμως Εὐστάθιος ἀναφέρει καὶ πενταδύμων γέννησιν, ὧν εἷς, ὡς λέγει, «καὶ εἰς ἀξίαν προήχθη οὐκ ἄσημον» [3].

Τὴν γέννησιν τοῦ βρέφους ἐπηκολούθει ἡ ὑπὸ τῆς μαίας πιστοποίησις τοῦ γένους αὐτοῦ [4] καὶ ἔπειτα ἡ ἀποκοπὴ τοῦ ὀμφαλίου λώρου, μεθ' ἣν ἐγίνετο ἡ λοῦσις καὶ ἡ σπαργάνωσις [5]. Ὑπέκειτο δ' ἡ ἀποκοπὴ τοῦ ὀμφαλοῦ εἰς κανόνας. Κατὰ τὸν Σωρανὸν (250.1) «δεῖ δὲ τέσσαρας δακτύλους διαστήσαντα ἀπὸ τῆς γαστρὸς ἀποκόπτειν τὴν ὀμφαλίδα», παράγγελμα, ὅπερ περίπου καὶ σήμερον ἐφαρμόζουσιν οἱ Κύπριοι [6].

Αἱ μεσαιωνικαὶ μαρτυρίαι δὲν μᾶς λέγουσι, δυστυχῶς, ἂν τὸν λῶρον τοῦτον αἱ Βυζαντιναὶ ἔκαμνον φυλακτήριον, ἄν τις ὅμως κρίνῃ ἐκ τῆς σημερινῆς συνηθείας, τότε δέον νὰ δεχθῇ ὅτι καὶ τότε ἐγίνετο τοιαύτη χρῆσις αὐτοῦ [7].

Πολλὰ παιδία γεννῶνται φέροντα ἐπὶ τοῦ προσώπου ὑμένα, τὸ ἄμνιον, τὸν ὁποῖον οἱ Βυζαντινοὶ ἐφύλαττον καὶ ἔκαμνον φυλακτήριον [8],

---

[1] Γεννήσεως διδύμων μνείαν ποιεῖται ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ἐν ταῖς παρεκβολαῖς του 933. 30.

[2] Trinchera, Syllabus 157 (118) 159 (120) 168 (127).

[3] Εὐσταθίου, Παρεκβολαὶ 933. 37.

[4] Ὁμοῦ τε ἐτέχθη τὸ παιδίον καὶ ἡ μαῖα κατασκοπεῖται τὸ γεννηθὲν ἄρρεν ἢ θῆλυ Μ. Βασίλειος, Migne, P. G. 29. 129. Ἡ τοίνυν μαῖα τὸ βρέφος ἀποδεξαμένη πρότερον εἰς τὴν γῆν ἀποτιθέσθω προεπιθεωρήσασα πότερον ἄρρεν τὸ ἀποκεκυημένον ἐστὶ ἢ θῆλυ καὶ καθὼς γυναιξὶν ἔθος ἀποσημαινέτω. Σωρανοῦ, Περὶ γυναικείων 248. 14.

[5] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Τῷ ἐπὶ τῶν κρίσεων (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 409).

[6] Κυρίως ἐν Κύπρῳ εἰς ἀπόστασιν τεσσάρων δακτύλων ἀπὸ τοῦ ὀμφαλοῦ δένει ἡ μαῖα τὸν λῶρον διὰ μεταξίνης κλωστῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν ἑτέρων τεσσάρων δακτύλων ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ τὸν ἀποκόπτει διὰ ψαλίδος ἢ μαχαιριδίου, Ξ. Φαρμακίδου, Κυπριακὴ λαογραφία σ. 131. Ὅρα καὶ Ν. Πολίτην ἐν Λαογραφίας 4.750 Κατὰ τὸν Σωρανὸν (250. 6) αἱ τότε μαῖαι ἀπέκοπτον τὸν λῶρον «λίνῳ βιαίως ἀποσφίγξασαι».

[7] Περὶ τῆς ἀποκοπῆς τοῦ ὀμφαλίου λώρου καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συνδεομένων σημερινῶν προλήψεων βλ. Ν. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3. 208. 222 ἑξ.

[8] Ἐν ἐξ αὐτῆς σύνδερμον ἐγεννήθη, ὃ δέρμα καὶ φυλακτήριον ἐποίησαν Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδραν (στίχ. 88).

ἔθιμον πάγκοινον, φαίνεται, ἀφ' οὗ καὶ ἐν κῴδικι τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀναφέρονται ἐκεῖνοι, οἵτινες «κρατοῦσι τὸ ἔνδυμα τοῦ παιδίου ὁποῦ ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν μήτραν καὶ τὸ μαντεύονται» [1] καὶ σήμερον δὲ πολλαχοῦ τὸν ὑμένα τοῦτον, τὴν *προσωπίδα* [2], κάμνουσι φυλακτήριον αἱ μητέρες, ἀφ' οὗ μάλιστα τὴν λιβανίσουν ἢ τὴν λειτουργήσουν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἢ τὴν περάσουν ἀπὸ τεσσαράκοντα κύματα [3].

Τὸ φυλακτήριον τοῦτο παρέχει εἰς τὸν φέροντα εὐτυχίαν καθ' ὅλου [4] καὶ νίκην κατὰ τὰς δίκας [5].

Μετὰ τὴν ἀποκοπὴν τοῦ ὀμφαλίου λώρου ἐπηκολούθει ἡ ρύθμισις ὑπὸ τῆς μαίας τῶν αἰσθήσεων τοῦ γεννηθέντος, δῆλα δὴ διευθέτησις τῶν μελῶν αὐτοῦ [6] ἐντὸς δοχείου, ὅπερ χαρακτηρίζεται ὡς *σκάφη*, βεβαίως ἐκ χρησιμοποιήσεως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον σκαφιδίου [7], ἢ *λούστρα* [8], ἧς τελευταίας ἓν σχῆμα δύναταί τις νὰ ἴδῃ εἰς τὰς κατωτέρω παρατιθεμένας εἰκόνας (εἰκ. 3, 4, 5 καὶ 6).

Ἔπλυνε δὲ τὸ βρέφος ἢ μόνη ἡ μαῖα κρατοῦσα αὐτὸ διὰ τῆς ἀριστερᾶς καὶ ἐπιχύνουσα διὰ τῆς δεξιᾶς [9] ἢ καὶ βοηθουμένη ὑπὸ δευτέρας γυναικὸς χυνούσης ὕδωρ μὲ τὸ *ἐπιχυτάριν*, ὡς φαίνεται ἐν τῇ εἰκόνι.

Ἦτο δὲ τὸ ὕδωρ χλιαρόν, εἰς ὃ ἐνέβαλλον καὶ ἅλας, τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς ἀποτροπὴν τῶν πονηρῶν πνευμάτων [10] καὶ τὸ

---

[1] Π. Πολίτου, Ἓν κεφάλαιον Νομοκάνονος, Λαογραφίας 3. 386. Ἐν τῷ αὐτῷ Νομοκάνονι λέγεται ὅτι τὴν προσωπίδα ἔδιδον εἰς τοὺς κύνας, δῆθεν ἵνα ἡ μήτηρ γεννᾷ ἄρρενα ἢ ἵνα ζῶσι τὰ τέκνα της.

[2] Ἡ προσωπίδα νῦν κατὰ τόπους ἔχει διάφορα ὀνόματα· ἐν Μάνῃ λέγεται σκέπη καὶ ξυγγιά, ἐν Σύμῃ καὶ Ρόδῳ ἀντιπρόσωπο, ἐν Καρδαμύλοις Χίου ἀντιπροσωπίδα, ἐν Σερίφῳ διπροσωπειό, ἐν Ρόδῳ διπροσωπί, ἐν Σικίνῳ προσόψι καὶ ἐν Μυκόνῳ προσωπιτσή.

[3] Ὡς ἐν Χαλκίδι καὶ Σύρῳ.

[4] Ἐν Σύρῳ πιστεύουσιν ὅτι ὁ κλέπτων ἔκ τινος οἴκου τὴν προσωπίδα ἀφαιρεῖ καὶ τὴν τύχην αὐτοῦ, Γ. Βλαχογιάννη, Προσωπίδα (Ἐφημ. Πρωΐα 20 Αὐγούστου 1933). Ἔπιθι καὶ Π. Σεφερλῆ, Ἀπαντήσεις εἰς τὰ περὶ ὀμφαλοῦ ἐρωτήματα, Λαογραφίας 4.322.

[5] Οὕτω πιστεύουσιν ἐν Πάτραις καὶ Σύμῃ. Περὶ τῆς προσωπίδος τῶν βρεφῶν καὶ τῶν σχετικῶν προλήψεων βλ. Ν. Πολίτου, Παροιμ. 3. 542.

[6] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5. 17).

[7] Ἐν Κρήτῃ ἐπὶ τοῦ καθυβρίσαντός τινα λέγουσι· «τοῦ ψαλλε καὶ τὸ σκαφίδι ποῦ τὸν ἐλούσανε».

[8] Anrich, Hagios Nicolaos I. 217. 11, 393. 33.

[9] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Τῷ ἐπὶ τῶν κρίσεων (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5.410).

[10] E. Samter, Geburt, Hochzeit und Tod σ. 151. 152. 154. 157. 161 Ν. Πολίτου, Ὠκυτόκια, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 2. 294. 295.

ὁποῖον σήμερον, πιθανῶς δὲ καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἐνόμιζον ὅτι ἔμελλε νὰ καταστήσῃ χαρίεν τὸ παιδίον [1]. Ἄλλοι ἀντὶ ὕδατος ἐχρησιμοποίουν οἰνάλμην ἢ καθαρὸν οἶνον [2] ἐν ᾧ ἐπέπασσον λεπτὴν μυρσίνην [3].

Μετὰ τὴν λοῦσιν δὲ καὶ τὴν ἀποσπόγγισιν συνήθιζον νὰ ἐπιπάσσουν

Εἰκ. 3 Ἡ πλύσις καὶ ἡ σπαργάνωσις τοῦ νηπίου. Ἐκ τοῦ μηνολογίου Βασιλείου τοῦ Β'.
(Schlumberger, Un empereur byzantin au dixième siècle Nicéphore Phocas σ. 457).

ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ βρέφους ἅλας πρὸς σύσφιγξιν τῶν ἁπαλῶν σαρκῶν αὐτοῦ, ἀντίληψις τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Γαληνὸς πιστοποιεῖ [4].

---

[1] Διὰ τοῦτο φροντίζουσιν, ἵνα ἡ ἁλατίζουσα εἶναι ἀστεία καὶ εὔχαρις, διὰ νὰ μὴ γίνῃ τὸ παιδίον ἄχαρι ἢ ἀνάλατον, ὡς λέγουσι. Πβ. καὶ τὴν πρὸς ἀνούσιον ἄνθρωπον φράσιν «κουρέματά της ποῦ σ' ἁλάτιζε». Βλ. καὶ Ν. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3. 208.

[2] Σωρανοῦ, Περὶ γυναικείων 251. 13. Ἐν Κύπρῳ λούουσι τὸ ἀρτιγέννητον μὲ ἀραιὸν οἶνον, Ξ. Φαρμακίδου, Κυπριακὴ λαογραφία σ. 130, ἐν Σαμοθράκῃ δὲ δι' οἴνου καὶ θαλασσίου ὕδατος.

[3] Σωρανοῦ, Ἔνθ' ἀν. 251. 14. Νῦν ἐν Κύπρῳ θέτουσιν ὑπὸ τὰς μασχάλας τοῦ ἐκ τοῦ λουτροῦ ἐξαχθέντος παιδίου μυρσίνην, ἵνα μὴ τοῦτο συγκαίεται.

[4] Ὁ Γαληνὸς λέγει· «πρῶτον μὲν σπαργανούσθω (τὸ ἀρτιγέννητον) συμμέτροις ἁλσὶ περιπαττόμενον, ὅπως αὐτοῦ πυκνότερον καὶ στερεώτερον εἴη τὸ δέρμα τῶν ἔνδον μορίων· ἐν γὰρ τῷ κυΐσκεσθαι πάνθ' ὁμοίως μαλακά».

Μετὰ ταῦτα τὸ *νιννίον* ἢ *νιννίτσιν* περιετυλίσσετο διὰ τῶν *σπαργάνων*, τὰ ὁποῖα ἐκαλοῦντο καὶ μὲ τὴν Λατινικὴν λέξιν *φασκίαι* (fasciae) ἢ *φασκέαι* [2] καὶ τὰ ὁποῖα ἦσαν πενιχραὶ ὑφασμάτων λωρίδες παρὰ τοῖς πενεστέροις, πορφυρᾶ δ' ὑφάσματα προκειμένου περὶ βασιλοπαίδων [3]. Ἦτο δὲ συνηθεστάτη ἡ σταργάνωσις, διότι συνετέλει εἰς ὄρθωσιν τῶν μελῶν τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον ἐρρύθμιζεν ἐπὶ τὸ εὐμορφότερον [4], οἱ θεολογοῦντες μάλιστα διέβλεπον εἰς τὴν σπαυροειδῶς γινομένην σπαργάνωσιν συμβολισμὸν τῆς νεκρώσεως τοῦ σώματος, ἐκ τῶν αὐτῶν δὲ μανθάνομεν ὅτι δὲν ἐλύοντο τὰ σπάργανα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας, διότι τὸ παιδίον «κατὰ πᾶσαν τὴν ἑβδοματικὴν αὐτοῦ ζωὴν ὀφείλει περιφέρειν ἐν ἑαυτῷ τὴν νέκρωσιν» [5].

Μετὰ τὴν σπαργάνωσιν τὸ βρέφος ἐτίθετο ἐντὸς λίκνου, τὸ ὁποῖον ἤδη ἀπὸ τοῦ Ζ'. αἰῶνος ἐκαλεῖτο μὲ τὴν Λατινικὴν λέξιν *κούνη* [6] (cunae) ἢ *κουνίον* [7], ἴσως δὲ καὶ *λίκνιον*, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἐν ποιήμασι τῆς Βι-

---

οὐκ εἶμαι χωρικούτσικον οὐδὲ μικρὸν νιννίτσιν

[1] Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques I. 194

[2] Σπαργανώματα· αἱ πρῶται φασκίαι καὶ οἱ δεσμοὶ τῶν ἀρτιτόκων παιδίων· λεξικὸν Φωτίου ἐν λ. σπαργανώματα· οἷα ταινίαι τουτέστι καθάπερ ὑφάσματος τμῆμα στενὸν καὶ μεμηκυσμένον, ὅπερ ἡμεῖς φασκίαν φαμέν, Εὐσταθίου, Ἐξήγησις εἰς Διονύσιον τὸν περιηγητὴν στίχ. 64. Τὰ αὐτὰ λέγει καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ Πλούτου τοῦ Ἀριστοφάνους στίχ. 586. Ἕτερον παιδίον μετὰ φασκέας βυζάνον Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικὴ Διήγησις 778. 9. Τὸ σπάργανον σήμερον κοινῶς λέγεται φασκιά, σπαργανίδα ἐν Αἰτωλίᾳ, ληtάρα ἐν Μεγάροις καὶ ἐγκούνιν ἐν Πόντῳ. Περὶ τῆς ποιότητος καὶ τοῦ πλάτους τῶν σπαργάνων βλ. ὅσα γράφει ὁ Σωρανὸς 254. 5. 17.

[3] Γρηγόριος Νύσσης, Migne, P.G. 45. 157, Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιὰς 1. 9. 11 (Βόνν.) Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Χρονογραφία κεφ. 22 (σ. 79. 16), Μάρκου Διακόνου, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου 45 (σ. 37. 3).

[4] Βασιλείου Σελευκείας, Migne, P.G. 85. 40, Ἰσαακ. Τζέτζη, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδραν στίχ. 1200, Bekker, Anecdota Greeca 304. 4, Σωρανός, Ἔνθ' ἀν. 285. 19 λεξικὸν τοῦ Du Cange ἐν λ. κειρία.

[5] Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς θείας Γραφῆς κεφ. 18 σ. 224. 16 (ἔκδ. Εὐστρατιάδου).

[6] Γεωργίου, Βίος ὁσίου Θεοδώρου (Θεοφ. Ἰωάννου, Μνημεῖα ἁγιολογικὰ σ. 488) Ν. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3. 211.

[7] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 618. 7, Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικὴ διήγησις 567. 2. Ἐν Τσακωνίᾳ νῦν τὸ λίκνον λέγεται κουνία, κούνα ἐν Λιβησίῳ, κοινῶς δὲ κούνια. Ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1213 (Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 6. 162) ἀναγράφεταί τις Μιχαὴλ Κουνέρης. Φρονῶ ὅτι Κουνέρης εἶναι ὁ κατασκευαστὴς κουνῶν.

ζύης καλεῖται *λίκνι* [1], πρὸς δὲ καὶ *βαβάλιν* [2], τούτου δὲ κινουμένου καὶ ἀπεκοιμίζετο.

Τὸ λίκνον ἐν ἁγιολογικοῖς κειμένοις [3] καὶ παρὰ Σωρανῷ (257. 7). καλεῖται καὶ *σκάφη*, τοῦτο δὲ μᾶς δίδει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι συχνὰ αἱ μητέρες τότε ὡς λίκνα μετεχειρίζοντο τὰ μονόξυλα σκαφίδια, τοῦθ' ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἡ χρῆσις νῦν τῆς λ. *σκάφη* ἀντὶ τοῦ λίκνον ἐν Κύπρῳ [4] καὶ *σκαφίδι* ἐν Κύμῃ Εὐβοίας καὶ Σύμῃ [5].

Οὕτως ἔχομεν ἓν τῶν σχημάτων τοῦ μεσαιωνικοῦ λίκνου, ὅτι ὅμως καὶ ἄλλα θὰ εἶχε σχήματα εἶναι πολὺ πιθανόν. Περὶ βασιλοπαίδων προκειμένου μαρτυρεῖται ὅτι τοῦτο ἦτο κλίνη χρυσῆ [6].

Εἰς τὴν λεχώ, πρὸς τόνωσιν καὶ διὰ νὰ παραγάγῃ ἐπαρκὲς γάλα, μετὰ τὸν τοκετόν, ἐδίδετο τὸ κοινῶς τότε λεγόμενον *λοχόζεμα* [7], τὸ ὁποῖον ὁ Reiske εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως [8] θεωρεῖ ὅτι ἦτο ἰατρικὸς οἶνος ἀναμεμιγμένος μὲ σάκχαρον καὶ τεμάχια κίτρου. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή. Κατὰ τὸν 79ον κανόνα τῆς Τρούλλῳ συνόδου [9] ἀπογορεύεται ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ τῶν λαϊκῶν ἢ καθαιρέσεως τῶν κληρικῶν, ἵνα οἱ Χριστιανοὶ τὴν ἑπομένην τῶν Χριστουγέννων μεταδίδουσι πρὸς ἀλλήλους *σεμίδαλιν ἑψητὴν* πρὸς τιμήν, δῆθεν, τῶν λοχείων τῆς Παρθένου, καὶ τοῦτο, κατὰ τοὺς ἑρμηνευτάς, διότι ἡ Παναγία «οὐκ ἔγνω λοχείαν» [10]. Τὸν ἀνωτέρω κανόνα σχολιάζων ὁ Βαλσαμὼν ὁμιλεῖ περὶ *σεμιδάλεως ἑψητῆς καὶ ἑτέρων τινῶν εἰδῶν»* [11]. Καὶ Συμεὼν δ' ὁ Μεταφράστης λέγει ὅτι «ἀφορίζεται ὁ μετὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Θεοτόκου *σεμίδα-*

---

[1] φῆκα τὸ σπίτι μ' ἀνοιχτὸ καὶ τὰ ψωμιὰ 'ς τὸ φοῦρνο
καὶ τὸ σαλό μου τὸ παιδὶ 'ς τὸ λίκνι νὰ κοιμᾶται.

[2] Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου Τύρου στίχ. 423 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σ. 262).

[3] Anrich, Βίος τοῦ ἁγίου Νικολάου 1. 4. 6.

[4] Χρ. Παντελίδου, Κυπριακὰ ᾄσματα (Λαογραφίας 6. 601).

[5] Ἐν Ἀμιρᾷ Βιάννου Κρήτης τὸ λίκνον λέγεται πινακερὸ καὶ εἶναι ξύλινον σκαφίδιον. Πβ. καὶ Ν. Πολίτου, Παραδόσεις 497 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3. 312. Περὶ τοῦ λίκνου τῶν ἀρχαίων Βλ. Grasberger, Erziehung I. 120.

[6] Χρυσόστομος, P. G. 55. 185, Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, Λόγος ἐπιβατήριος ἐπὶ τῇ ἐλεύσει τῆς βασιλικῆς νύμφης εἰς τὴν μεγαλόπολιν, Regel, Fontes rerum byzantinarum 89.

[7] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 619.5.

[8] Τόμ. Β'. σ. 729. Τὸ αὐτὸ δέχεται καὶ J. Ebersolt, Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines σ. 11.

[9] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 487.

[10] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 487. 488 6. 322.

[11] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 488.

λιν ἢ ἄλλο τι σκευάζων, διὰ τὰ λεγόμενα λοχεῖα» [1]. Ὅτι δὲ τὸ τοιοῦτον σκεύασμα ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ κατὰ τὸν ΙΒ′ αἰῶνα, μάρτυς ὁ Ζωναρᾶς γράφων σχετικῶς ὅτι οἱ πρὸ αὐτοῦ «ἐποίουν τινὰ οἷα ἐπὶ ταῖς λοχευομέναις γίνεται γυναιξὶ» [2] ὡς καὶ ὁ Ματθαῖος Βλαστάρης σημειῶν «ὡς καὶ ἐπὶ τῶν λοχευομένων ἔθος γίνεσθαι γυναικῶν» [3].

Λαμβανομένου νῦν ὑπ' ὄψιν ὅτι ζέμα σημαίνει ζωμός, τὸ *λοχόζεμα*, τὸ ὁποῖον σήμερον ἐν Σύμῃ καὶ Λιβησίῳ καλεῖται «τζουμὶ τῆς λεχούσας» θὰ ἦτο ζωμὸς ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀναδευθῆ ἑψημένον ἄλευρον μετὰ ἄλλων τινῶν εἰδῶν. Ὁποῖα δὲ θὰ ἦσαν τὰ εἴδη ταῦτα δεικνύει ἡ ἐν Καρπάθῳ κατὰ τὰ *ἑφτά*, τὴν ἑβδόμην τουτέστι ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἡμέραν προσφερομένη *ἀλευρά*, ἥτις συνίσταται ἐξ ἀλεύρου ριπτομένου ἐντὸς κοχλάζοντος ὕδατος καὶ ἀναταρασσομένου, ἀρτυθέντος δὲ διὰ προσθήκης μέλιτος, βουτύρου ἢ ταχινίου [4].

Ἰδέαν ἐπ' ἴσης τοῦ λοχοζέματος λαμβάνει τις ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπὸ τὸ τζουμὶ τῆς λεχούσας τὸ ἀποτελούμενον ἐκ ζωμοῦ, εἰς ὃν ἔχουσιν ἐμβαπτισθῆ ψίχες ἄρτου μετ' ἐλαίου ἢ ἀπὸ τὸ *νιόψιχον*, τὸ ὁποῖον ἐν Σκοπῷ τῆς Θρᾴκης εἶναι ζωμὸς ἀμυγδάλου προσφερόμενος εἰς τὴν λεχὼ ἀπὸ τῆς δευτέρας μετὰ τὸν τοκετὸν ἡμέρας ὑπὸ τῶν ἐπισκεπτομένων αὐτὴν συγγενῶν καὶ φιλαινῶν ἢ ἀπὸ τὸ *θερμόμελο*, τὸ ὁποῖον ἐπ' ἴσης προσφέρουσιν ἐν Ρόδῳ εἰς τὴν λεχὼ «γιὰ νὰ κατεβάσῃ γάλα» καὶ τὸ ὁποῖον συνίσταται ἀπὸ κανέλλαν, μοσχοκάρφι καὶ ὀλίγον πέπερι βραζόμενα μὲ ὀλίγον μέλι ἢ σάκχαρον [5] ἢ τέλος ἀπὸ τὰς ἐν Μάνῃ *μελοχυλόπιττες*, χυλόπιττες δῆλα δὴ μετὰ μέλιττος [6].

Ἦτο λοιπὸν τὸ λοχόζεμα ζωμὸς πολὺ νόστιμος, δι' αὐτὸ πολὺ εὐχαρίστως καὶ τὸν ἔπινον οἱ ἄνδρες τῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς καὶ τοῦ στόλου μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν των, πρὸς δὲ καὶ οἱ Πράσινοι καὶ Βένετοι καὶ οἱ τῶν συντεχνιῶν τῆς πρωτευούσης διανεμόμενον ἐν τῇ στοᾷ τῆς ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Δάφνης αἰθούσης τῶν ιθ′. ἀκκουβίτων ἀπὸ τῆς πρώτης

[1] Migne, P. G. 114. 289.

[2] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 487.

[3] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 6. 322.

[4] Μιχαὴλ Μιχαηλίδου-Νουάρου, Λαογραφικὰ σύμμεικτα Καρπάθου σ. 103.

[5] Α. Βρόντη, Ροδιακὴ λαογραφία, Λαογραφίας 11. 571.

[6] Τὸ ἔθιμον τῆς διανομῆς χυλοπιττῶν ἐν Μάνῃ, μετὰ τὴν γέννησιν παιδίου ἀναφέρει κατὰ τὸν ΙΗ′. αἰῶνα καὶ ὁ Νηφάκης

> γιὰ τὰ παιδία τὰ μικρὰ ὁπόταν γεννηθοῦσι
> χυλόπιττες μοιράζουσι, γιὰ νὰ τὰ εὐχηθοῦσι
> 'ς τὴν πόρτα ὅλοι τρέχουσι καὶ τουφεκιὲς βαροῦσι
> καὶ νὰ τοὺς βγάλουσι χυλὸ νὰ φάσι καρτεροῦσι

Βλ. Ν, Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3. 210

ἡμέρας τῆς γεννήσεως βασιλόπαιδος μέχρι τὴς ἑβδόμης. Τὸ λοχόζεμα διὰ τὸν αὐτὸν λόγον διενέμετο κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα καὶ εἰς τοὺς πένητας τῆς πρωτευούσης, οὐχὶ πλέον ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἀλλ' εἰς τὰ τριόδια τῆς μεγάλης λεωφόρου, ἀπὸ τῆς Χαλκῆς, τοῦ γνωστοῦ ἐν τῇ εἰσόδῳ τῶν ἀνακτόρων οἰκοδομήματος, μεχρι τοῦ Βοός [1].

Εἴδομεν ὅτι ὁ 79ος κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου ἀπηγόρευσε τὴν κατὰ κοινὸν ἔθιμον διανομὴν λοχοζέματος τὴν ἐπομένην τῶν Χριστουγέννων. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι κατὰ τόν ΙΒ′ αἰῶνα, καὶ κατὰ μάρτυρα τὸν Βαλσαμῶνα, εἶχε καταργηθῆ ἡ συνήθεια ἐν τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων [2], πιθανῶς ὅμως οὐχὶ καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις.

Ἡ λοχεία κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους διήρκει ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας [3], ἡ δὲ πλήρης κάθαρσις τῆς λεχοῦς ἐπήρχετο τὴν τεσσαρακοστήν, κατ' ἀρχαίαν συνήθειαν [4], τὴν ὁποίαν ὑπομιμνήσκει ἡ 17η Νεαρὰ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ [5].

Ἐθεωρεῖτο δ' ἡ λεχὼ μετὰ τὴν γέννησιν μεμολυσμένη, δι' ὃ ἤρχετο ὁ ἱερεύς, ὅστις ἔδιδε τὰς εὐχὰς τῆς γεννήσεως καὶ κατὰ τὸν Θεσσαλονίκης Συμεῶνα «παρεῖχεν ἄδειαν ἐνεργεῖν τὰ ἔργα αὐτῆς καὶ κατὰ μηδὲν ὅλως κωλύεσθαι ἢ ρύπου μετέχειν» [6]. Καὶ κατὰ τοὺς κανόνας δὲ Νικηφόρου τοῦ Ὁμολογητοῦ (Ράλλη-Ποτλῆ. Σύνταγμα 4. 431) ἡ λεχὼ δὲν ἐπετρέπετο νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν κοιτῶνα ὅπου ἔκειτο τὸ βεβαπτισμένον βρέφος της.

Οὐ μόνον δ' ἡ λεχώ, ἀλλὰ καὶ οἱ εἰς τὴν οἰκίαν αὐτῆς εἰσελθόντες ὁμοίως ἐθεωροῦντο μεμολυσμένοι, ὡς κρίνομεν ἐκ τῆς ἐρωτήσεως τῆς ὑποβληθείσης κατὰ τὸν ΙΑ′. αἰῶνα εἰς τὸν χαρτοφύλακα Πέτρον καὶ ἥτις

[1] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 619. 4 ἑξ.

[2] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 488.

[3] Τῶν δὲ ἑπτὰ ἡμερῶν τῆς λοχείας πληρωθεισῶν μεταπέμπεται ἡμᾶς, Μάρκου Διακόνου, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου 45 σ. 37.1. (Grégoire-Kugener). Σημείωσον ὅτι ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων διέτασσε νὰ μένωσιν αἱ ἄποροι λεχωΐδες εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθέντα λοχοκομεῖα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας καὶ κατόπιν ν' ἀπέρχωνται οἴκαδε. Σήμερον ἡ λεχὼ ἐγείρεται ἀπὸ τῆς κλίνης τὴν ἑβδόμην ἢ ὀγδόην ἡμέραν, ὁπότε τελοῦνται τὰ ἑ φ τ ὰ ἢ τὰ σ τ α υ ρ ώ μ α τ α, τελεταὶ ὑπομιμνήσκουσαι τὰ ἀρχαῖα ἀμφιδρόμια.

[4] Βλ. τὰς σχετικὰς μαρτυρίας παρὰ Ν. Πολίτῃ, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3. 218.

[5] Migne P. G. 107. 457. Κατὰ ταύτην ἡ λεχώ, ἂν κινδυνεύῃ ν' ἀποθάνῃ, ἐπιτρέπεται νὰ κοινωνῇ τῶν ἀχράντων μυστηρίων χωρὶς ν' ἀπαιτῆται ἡ πάροδος τῶν διὰ τὴν κάθαρσιν ἀπαιτουμένων τεσσαράκοντα ἡμερῶν. Διὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν κάθαρσιν τῆς λεχοῦς βλ. Ν. Πολίτην, Ἔνθ' ἀν. σ. 3. 218.

[6] Migne, P. G. 155. 208. Τὰς εὐχὰς βλ. ἐν τῷ εὐχολογίῳ τοῦ Goar σελ. 216 ἑξ.

ἔχει ὡς ἑξῆς· «Ἐὰν γυνὴ γεννήσῃ καὶ εἰσέλθωσί τινες εἰς τὴν οἰκίαν αὐτῆς, πόσον ὀφείλουσιν ἐπιτιμηθῆναι;» Εἰς ἣν ἐρώτησιν ἐδόθη ἡ ἀπάντησις· «ἀπολουσάμενοι ἐν τῇ ἑξῆς τῶν ἁγιασμάτων οὐ κωλυθήσονται»[1]. Καὶ ἡ μαῖα δ' ἡ βοηθήσασα εἰς τὸν τοκετὸν ἐπ' ἴσης ἐθεωρεῖτο μεμολυσμένη καὶ μόλις, κατὰ Ἰωάννην τὸν Νηστευτὴν τῆς ἐπετρέπετο μετὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ νὰ κοινωνήσῃ, διότι ἐξετέλει ἀναγκαίαν ὑπηρεσίαν. Σημειωτέον ὅτι καὶ παρ' ἀρχαίοις ἐθεωροῦντο μεμολυσμέναι αἱ μετέχουσαι τοῦ τοκετοῦ, ἡ δὲ κάθαρσις αὐτῶν ἐγίνετο κατὰ τὰ ἀμφιδρόμια [2]. Νῦν ἐν Κατιρλὶ τῆς Βιθυνίας οἱ κατὰ τὴν γέννησιν παρευρεθέντες θεωροῦνται ἀκάθαρτοι καὶ δὲν ἐξέρχονται τῆς οἰκίας πρὶν ἢ ἐλθὼν ὁ ἱερεὺς καθαρίσῃ αὐτοὺς δι' εὐχῶν [3].

Ἀφ' οὗ ἡ λεχὼ ἐθεωρεῖτο ἀκάθαρτος, ἐπεκράτει ἡ εὐρύτατα διαδεδομένη πρόληψις ὅτι ὑπέκειτο καὶ εἰς τὴν ἐπήρειαν δαιμονικῶν δυνάμεων. Ὁ Θεσσαλονίκης Συμεὼν λέγει ὅτι ὁ ἱερεὺς δίδων τὰς εὐχὰς τῆς γεννήσεως παρέχει εἰς τὰς λεχωΐδας ἄδειαν «ἐνεργεῖν τὰ ἔργα αὐτῶν καὶ κατὰ μηδὲν ὅλως κωλύεσθαι ἢ ῥύπου μετέχειν ἢ *ἐνδοιάζειν φθονεροῖς τοῦ πονηροῦ φάσμασιν*, ἐπειδὴ τῷ τῆς ἁμαρτίας καὶ ἐξ ἡδονῆς ἐξυπηρέτησαν τόκῳ»[4], ἀντίληψις τὴν ὁποίαν υἱοθέτησε καὶ ἡ ἐκκλησία, ἀφ' οὗ εἰς τὰς εὐχὰς αὐτῆς εἰς λεχὼ λέγεται· «καὶ διαφύλαξον αὐτὴν ..... ἀπὸ πάσης ζάλης τοῦ ἀντικειμένου, ἀπὸ πνευμάτων πονηρῶν ἡμερινῶν τε καὶ νυκτερινῶν .... καὶ περιφρούρησον ἀπὸ πάσης ἐκελεύρεως τῶν ἀοράτων πνευμάτων».

Ἐπίστευον λοιπὸν αἱ γυναῖκες ὅτι τὸ δαιμόνιον τὸ βλάπτον τὰς λεχωΐδας ἦτο θῆλυ [5]. πιθανῶς, ὡς καὶ σήμερον, ἡ *Γελλὼ* ἢ οἱ *Καλότυχες* ἢ Νηρηΐδες [6], εἰς ἐπήρειαν δὲ αὐτοῦ ἀπέδιδον καὶ τὸν ἐπιλόχιον πυρετόν. Ὁ Ψελλὸς μάλιστα ἀναφέρει γυναῖκα παθοῦσαν ἐκ τοιούτου πυρετοῦ, ἣν προσεπάθει νὰ θεραπεύσῃ κληθεὶς γέρων Ἀρμένιος ἀπειλῶν Ἀρμε-

[1] Ἔπιθι Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 5. 372.

[2] Σχολιαστ. Πλάτ. Θεαιτ. 160e.

[3] Π. Μακρῆ, Τὸ Κατιρλὶ σ. 99, Ν. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφίας 3. 209.

[4] Συμεὼν Θεσσαλονίκης, Περὶ τῶνί ερῶν τελετῶν, Migne, P. G. 155. 208.

[5] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Περὶ ἐνεργείας δαιμόνων κεφ. I8 (Migne, P. G. 122. 861. 864).

[6] Ν. Πολίτου, Γαμήλια σύμβολα, Λαογραφικὰ σὺμμεικτα 2. 246, τοῦ αὐτοῦ, Ὠκυτόκια, Ἔνθ' ἀν. 2. 310, τοῦ αὐτοῦ, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Ἔνθ' ἀν. 3. 219, βλ. καὶ Σάθα Μεσ. Βιβλ. 5. 573 ἑξ. Wachsmuth, Das alte Grfech enlaud in neuen σ. 70. 74, Α. Βρόντη, Ροδιακὴ λαογραφια, Λαογραφίας 11. 571.

στὶ τὸ ἐπιβουλεῦον δαιμόνιον καὶ ἥτις, ἅμα συνῆλθεν, εἶπεν ὅτι ἔβλεπε «φάσμα γυναικεῖον ἐπιτιθέμενον κατ' αὐτῆς [1].

Αἱ ἐπισκεπτόμεναι, ἵνα συγχαρῶσι τὴν γεννήσασαν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ηὔχοντο τὸ νεογέννητον, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐκόμιζον καὶ δῶρα. Ἦσαν δ' αἱ εὐχαὶ ὑπὲρ εὐτυχίας καὶ μακροβιότητος τοῦ ἀρτιγεννήτου, καὶ ἄλλαι δέ τινες, ὡς ἐκ τοῦ Ψελλοῦ καὶ ἐκ τῶν περὶ γεννήσεως βασιλόπαιδος λεγομένων μανθάνομεν. Οὕτως ὁ Ψελλὸς λέγει ὅτι ηὔχοντο νὰ μὴ κλαίῃ τὸ τεχθὲν μηδὲ κατὰ τὰς ἀναγκαίας χρείας τῆς φύσεως, μηδὲ νὰ δέχεται νὰ θηλάσῃ ἄλλην θηλήν, πλὴν τῆς μητρικῆς, καὶ νὰ γνωρίζῃ τὴν μητέρα ἀπὸ γνώμης καὶ οὐχὶ ἀπὸ συνηθείας [2], προκειμένου δὲ περὶ βασιλόπαιδος, ὁ Θεὸς νὰ τῷ παράσχῃ «καλὰς ἡμέρας καὶ καλὰ γενέθλια» [3], νὰ ζήσῃ ἔτη πολλὰ καὶ νὰ βασιλεύσῃ[4], νὰ δοξασθῇ καὶ νὰ ὑποτάξῃ πολλὰς χώρας[5] καὶ εἰς τοὺς γονεῖς, κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον, «θεάσασθαι παῖδας τῶν παίδων τοῦ πορφυρογεννήτου καὶ τοῦτον ἰδεῖν προβεβηκότα χρόνων πολλῶν περίοδον, εἶτα κληρονόμον γενέσθαι τῆς πατρικῆς ἐξουσίας καὶ βασιλείας ὡς ἂν ἡ τῶν Ῥωμαίων καλῶς διευθύνοιτο καὶ διεξάγοιτο βασιλεία καὶ πολιτεία»[6], εὐχαί, αἵτινες, κατὰ τὸ πλεῖστον, δέον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀπηυθύνοντο καὶ πρὸς ἁπλοῦς πολίτας.

Τὰ δὲ κομιζόμενα δῶρα ἦσαν καρποὶ καὶ γλυκύσματα, ὡς καὶ ἐκ τῶν παρατιθεμένων εἰκόνων φαίνεται, ἔνθα ἐντὸς τῶν τῶν πινακίων προσκομίζονται σταφυλαὶ καὶ γλυκύσματα [7], ἴσως δὲ καὶ νομίσματα.

[1] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἔνθ' ἀν. 857. Περὶ τοῦ δαιμονίου τούτου βλ. Στ. Κυριακίδου, Παρατηρήσεις εἰς τὰς Χιακὰς παραδόσεις, Λαογραφίας 8.485.486. Ὡς προστάτιδα τῶν λεχωΐδων θεωροῦσι σήμερον ἐν Σέρραις τὴν ἁγία Λεχοῦσα, (=ἁγίαν Ἐλεοῦσαν) καὶ ἐν Λιβησίῳ τὸν ἅγιον Αὔκουλαν (=Εὔκολον). Διὰ τοὺς προστάτας τῶν λεχωΐδων βλ. Ν. Πολίτου, Ὠκυτόκια, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 2. 311 ἑξ.

[2] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 11). Δυστυχῶς ὁ Ψελλὸς σταματᾷ ἐδῶ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν εὐχῶν προσθέτων· «καὶ τἆλλα περὶ ὧν οὐδὲν δέομαι λέγειν ἀφίημι τῇ γυναικωνίτιδι».

[3] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 217. 9.

[4] Μάρκου Διακόνου, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου κεφ. 42 (σ. 36. 12 Grégoire-Kugener).

[5] Νικηφόρου Βλεμμύδου, Στίχοι εἰς Ἰωάννην, υἱὸν Θεοδώρου Λασκάρεως σ. 22 (Heisenberg).

[6] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 616. 12 ἑξ. Ἀχιλλῃΐς N. στίχ. 320 (Hesseling). Διὰ τὰς σημερινὰς ἐπὶ τῇ γεννήσει εὐχὰς ὅρα Ν. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3. 213.

[7] Τὰ δῶρα ταῦτα ἐν Καρπάθῳ καλοῦνται κανίσκια, ἐν Ἀνατολικῇ Κρήτῃ σκουτελικὸ καὶ ἐν Λιβησίῳ Λυκίας γεννητούρια. Ἐν Λακκοβικίοις Μακεδονίας οἱ συγγενεῖς στέλλουσι δῶρα εἰς τὴν λεχὼ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας Ν. Πολίτου, Γαμήλια σύμβολα, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 2. 248. Ἰ. κατωτέρω διὰ τὰ ἐπὶ τῇ γεννήσει βασιλόπαιδος δῶρα.

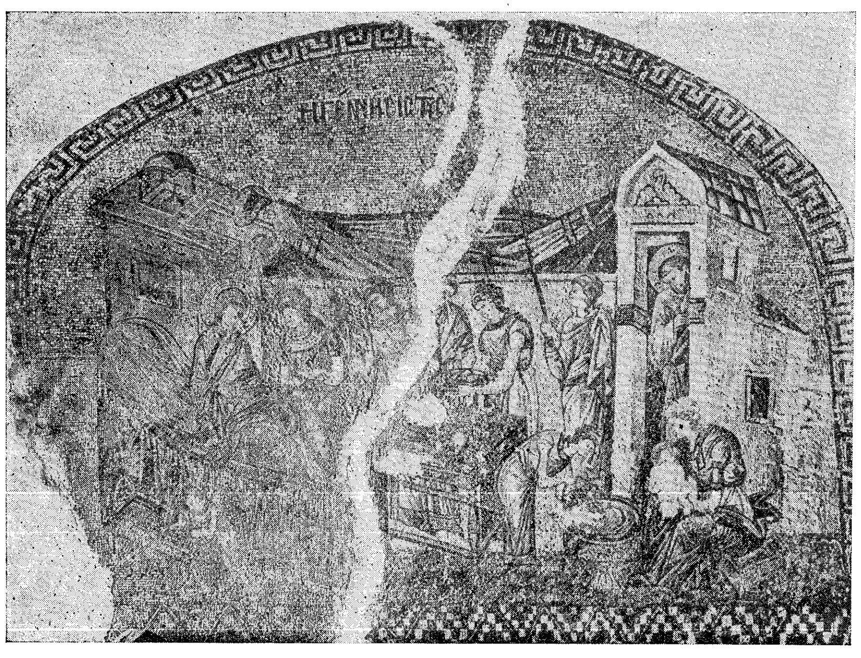

Εἰκ. 4. G. Millet, Le monastère de Daphni pl. 18.

Εἰκ. 5. Ἐκ τῆς octateuque du Sérail de Constantinople, Album pl. 92.

Ἡ λοῦσις τοῦ ἀρτιγεννήτου καὶ ἡ προσφορὰ δώρων εἰς τὴν λεχώ.

Εἰκ. 6. Ἐκ τοῦ Ρωσσικοῦ λευκώματος τῶν εἰκόνων τοῦ Καχριὲ Τζαμὶ πίν. 23.

Ἡ γέννησις ἐλέγετο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους *γενέθλιον*, ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων καὶ *γενέσιον* [1]. Τὰ γενέθλια ἑωρτάζοντο δι' εἰδικῆς ἑορτῆς, καθ' ἣν καὶ συμπόσιον ἐγίνετο, ὡς μᾶς πληροφοροῦσιν οἱ συγγραφεῖς. Οὕτως ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ὁμιλεῖ διὰ *γενέθλια καὶ ὀνομαστήρια* [2] ἢ διὰ *γενέθλην*, καθ' ἣν ἐπεκράτουν πόθοι καὶ χοροὶ [3], ὁ Ἰουλιανὸς ἔγραψε· «καὶ γενέθλια μέν τις ἑστιῶν ἱκανῶς παρασκευάζει δεῖπνον καὶ ἄριστον ἐπὶ πολυτελῆ τράπεζαν τοὺς φίλους παραλαβάνων» [4] εἶπε δὲ καὶ ὁ Γαζαῖος Προκόπιος· «συνήθειά ἐστι δοχὴν ποιεῖν ἐπὶ γενεθλίῳ» [5] καὶ ὁ Ζωναρᾶς δὲ ἑρμηνεύων τὸν 52ον κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου τὸν ἀπαγορεύοντα τὴν τέλεσιν γενεθλίων ἐν τεσσαρακοστῇ [6], ἀναφέρει συμπόσια ἐπὶ γενεθλίοις [7].

Πότε ἀκριβῶς ἑωρτάζοντο τὰ γενέσια δὲν γνωρίζομεν· ὁ Πολίτης, στηριζόμενος εἰς χωρίον τοῦ Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου, λέγει ὅτι ἡ ἑστίασις ἐγίνετο τὴν ἑβδόμην ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἡμέραν [8], πρόκειται ὅμως ἐνταῦθα περὶ ἐθίμου μόνον τῶν Ἀλεξανδρέων. Πάντως ἡ τελετὴ ἐγίνετο οὐχὶ πολὺ μετὰ τὴν γέννησιν, ἀφ' οὗ ὁ Νύσσης Γρηγόριος, περὶ ἀποθανούσης κατὰ τὸν τοκετὸν ὁμιλῶν, λέγει ὅτι «πρὶν ἑορτάσαι τὴν γενέθλιον ἑορτήν, εὐθὺς εἰς θρῆνον τὴν χαρὰν μεθηρμόσατο» [9], ὁ δὲ Συμεὼν ὁ Μεταφράστης εἶπε· «εἶτα καὶ μήτηρ γίνεται θυγατρίου καὶ τοῖς γεγεννηκόσιν ἤγετο ἑορτὴ τῆς παιδὸς τὰ γενέθλια» [10]. Ἂς σημειωθῇ δ' ἐνταῦθα ὅτι τὰ *γεννητούρια*, ἤτοι τὸ ἐπὶ τῇ γεννήσει συμπόσιον, γίνεται ἐν

---

[1] Γενέσια· οὐκ ὀρθῶς τίθεται ἐπὶ τῆς γενεθλίου ἡμέρας, Φρυνίχου, Ἐκλογαὶ 105 (Lobeck). Γενέθλιον ἡμέραν ἀξιοῦσι δεῖ λέγειν οὐ γενέθλια, οὐδὲ γενέσια, Ἀντιαττικιστὴς (Bekker, Anecd. 86).

[2] Migne, P. G. 36. 360. Παλαιότερον καὶ ὁ Λουκιανὸς (Ἑρμότ. 11, Ἀλεκτρ. 9) ἀναφέρει ἑστιάσεις γενεθλίων νεογνῶν.

[3] Migne, P. G. 37. 1547.

[4] Ἰουλιανοῦ, Ἀντιοχικὸς ἢ μισοπώγων σ. 469 (Hertlein).

[5] Προκοπίου Γαζαίου, Εἰς τὴν Γένεσιν ἑρμηνεία (Migne, P.G. 87. 384).

[6] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 219. Ἐνταῦθα ἐννοοῦνται κυρίως τὰ κατὰ τὰ γενέσια τῶν μαρτύρων τελούμενα συμπόσια, τὰ ὁποῖα μετέβαλλον τοὺς ἱεροὺς τόπους εἰς τόπους πανηγύρεων. Βλ. τὸν 65ον κανόνα τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 465) καὶ Ἰωάννου Σχολαστικοῦ, Συναγωγὴ κανόνων ἐκκλησιαστικῶν σ 96 (Benesević).

[7] Ράλλη-Ποτλη, Σύνταγμα 3. 220.

[8] Σύνηθες γοῦν τοῖς ἐγχωρίοις ἐπὶ τοῖς λελοχευμένοις παιδίοις ἑβδομαίαν ἄγουσι τὴν ἡμέραν συμποσίων ἑορταῖς παννυχίζεσθαι, Θεοφύλακτος Σιμοκάττης Ἱστορ. σ. 341—2 (Βόνν.) Ν. Πολίτου, Γαμήλια σύμβολα, Λαογραφίας 2. 249.

[9] Migne, P. G. 46. 329.

[10] Migne, P. G. 144. 360.

Στενημάχῳ τὴν ἡμέραν τῆς γεννήσεως ἢ τὴν ἑπομένην, ἐν Ρόδῳ δέ, Θράκῃ [1] καὶ ἀλλαχοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς βαπτίσεως, ἡ ὁποία πάλιν γίνεται τὴν 7ην ἢ 8ην ἡμέραν τῆς γεννήσεως [2].

Γενέσια ὅμως ἑωρτάζοντο παρὰ Βυζαντινοῖς οὐχὶ μόνον τότε, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐπέτειον τῆς γεννήσεως ἡμέραν· ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ παραδείγματι λέγει· «Ἡρώδης γενέσιά ποτε ἐπετέλει καὶ τὴν ἡμέραν ἦγεν, ἐν ᾗ, ἐτέχθη» [3] καὶ πάλιν ὁ αὐτός· «εἰ δὲ τὰς γενεθλίους ἡμῶν ἡμέρας μετὰ πολλῆς ἄγουσι τιμῆς καὶ οἱ μὲν συμπόσια ποιοῦνται, οἱ δὲ ἐλεύθεροι καὶ δῶρα δωροῦνται πολλὰ τὸν καιρὸν τιμῶντες» [4], οἱ νόμοι μάλιστα ὁμιλοῦσι περὶ *γενεθλιακοῦ* ἤτοι δώρου ἐπὶ τοῖς γενεθλίοις προσφερομένου ὑπὸ τοῦ συζύγου εἰς τὴν σύζυγον [5]. Τέλος ὁ Σουΐδας λέγει· «γενέσια ἡ δι' ἐνιαυτοῦ ἐπιφοιτῶσα τοῦ τεχθέντος μνήμη» [6].

Ἀνωτέρω εἴδομεν ὅτι οἱ ἐλεύθεροι, τιμῶντες τὴν γενέθλιον αὐτῶν ἡμέραν προσέφερον δῶρα, τὸ αὐτὸ δὲ πληροφορούμεθα ὅτι ἔπραττον καὶ οἱ βασιλεῖς δωροφοροῦντες τοὺς στρατιώτας [7] καὶ ἐπίσημον δεῖπνον ἐν τοῖς ἀνακτόροις διδόντες καὶ ἀξιώματα παρέχοντες καὶ ἱππικοὺς ἀγῶνας τελοῦντες, περὶ ὧν κατωτέρω.

Γενέθλια δ' ἑωρτάζοντο μετὰ πομπῆς οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν ἐπέτειον τῆς γεννήσεως ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ πόλεων, καὶ δὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατὰ τὴν 11ην Μαΐου [8], ὁπότε περιεφέρετο ἐπὶ ἅρματος θριαμβευτικοῦ καὶ ἐν πομπῇ τὸ ἄγαλμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου κρατοῦντος εἰς τὰς χεῖρας τὸ ἄγαλμα τῆς τύχης τῆς πόλεως καὶ ἐτελεῖτο καὶ τὸ εἶδος ἐκεῖνο τοῦ ἱπποδρομίου, ὅπερ λαχανικὸν ἐκαλεῖτο [9].

Τὸν περὶ τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν γενεθλίων λόγον ἐπιθυμῶ νὰ κλείσω ἀναφέρων ὅτι ἔχομεν διασωθέντας καὶ τύπους προσκλήσεων εἰς αὐτά. Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς λ. χ. τοῦ Ἀλκίφρονος ἀναγινώσκομεν [10] «Τοὐμοῦ παιδίου γενέσια ἑορτάζων ἥκειν σε ἐπὶ τὴν πανδαισίαν. ὦ Πιθακνίων, παπαρακαλῶ» καὶ ἐν παπύρῳ Ὀξυρύγχου τοῦ Ε' μ. Χ. αἰῶνος [1].

Τῷ κυρίῳ μου Μακαρίῳ, Γεννάδιος σπεκουλάτωρ

Φαιδρύνων τὴν πανήγυριν τοῦ γενεθλίου τοῦ υἱοῦ μου Γενναδίου, καταξίωσον ἅμα ἡμῖν συνδειπνῆσαι τῇ ις'. ἀπὸ ὥρας ζ'.

[1] Β. Δεληγιάννη, Μερικὰ ἔθιμα καὶ τραγούδια τῶν χωριῶν (Θρᾳκικὰ 6.354).

[2] Ν. Πολίτου, Γαμήλια σύμβολα, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 2. 248.

[3] Χρυσοστόμου, Κατηχήσεις (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Varia Graeca sacra σ. 163. 24), Κοσμᾶ Ἁγιοπολίτου, Ἱστορίαι, Migne, P. G. 38. 412.

[4] Migne, P. G. 51, 265.

[5] Βασιλικὰ βιβλ. 30 τίτλ. 1 κθ'.

[6] Σουΐδας ἐν λ. γενέσια.

[7] Χρυσόστομος, Migne, P.G. 51. 265, Σωζομενοῦ, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία 5 κεφ. 17 (Migne, P. G. 67. 1268).

[8] Σωζομενός, Ἔνθ' ἀν. Μαλάλα, Χρονογραφία 490. 16.

[9] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 348. 5 ἑξ., Φιλοθέου, κλητηρολόγιον, Ἔνθ' ἀν. 776. 17.

[10] Ἀλκίφρονος, Ἐπιστολαὶ βιβλ. Γ'. ἐπιστ. 18.

ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΓΕΝΝΗΣΙΝ ΒΑΣΙΛΟΠΑΙΔΟΣ

Περὶ τῆς γεννήσεως τῶν παιδίων τοῦ λαοῦ ὁμιλῶν, παρενεῖρα καί τινα ἔθιμα εἰς τὴν γέννησιν τῶν βασιλοπαίδων ἀναφερόμενα, ὅσα ἀμέσως πρὸς τὸ θέμα συνεδέοντο. Ἐν τῷ εἰδικῷ αὐτῷ τμήματι ἐπιθυμῶ περὶ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ θέματος νὰ κάμω εὐρύτερόν πως λόγον, ἐπὶ τῇ βάσει καὶ ἄλλων τινῶν πηγῶν [2], κυρίως ὅμως τῶν λεγομένων ἐν διαφόροις κεφαλαίοις τοῦ περὶ βασιλείου τάξεως ἔργου Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου [3].

Ὅταν ἐπλησίαζεν ἡ βασίλισσα νὰ γεννήσῃ, ηὐτρεπίζετο τὸ ἐν τῷ μεγάλῳ παλατίῳ οἰκοδόμημα τὸ καλούμενον *πορφύρα* καὶ ἐκεῖ μετεφέρετο αὕτη.

Ἦτο δ' ἡ πορφύρα, κατὰ τὴν περιγραφὴν Ἄννης τῆς Κομνηνῆς [4], τετράγωνον οἰκοδόμημα μετὰ πυραμιδοειδοῦς στέγης, βλέπον πρὸς τὴν θάλασσαν, πρὸς τὸν λιμένα τοῦ Βουκουλέοντος, καὶ ἔχον ἔδαφος μαρμαρόστρωτον, ἐπὶ δὲ τῶν τοίχων ὀρθομαρμάρωσιν ἐκ πλακῶν πορφυρῶν μετὰ ψαμμοειδῶν στιγμάτων, ἅτινα ἔδωκαν καὶ τὸ ὄνομα εἰς τὸ οἰκοδόμημα [5] καὶ εἰς τοὺς *πορφυρογεννήτους*.

Ὅτι οἱ βασιλικοὶ γονεῖς καὶ τὸ ὑπήκοον ἔχαιρον ἐπὶ τῇ γεννήσει ἄρρενος, εἴπομεν ἤδη· κατὰ τὰ μεσαιωνικὰ ἐπύλλια ἡ χαρὰ καὶ αἱ διασκεδάσεις διήρκουν ἐπὶ ἓν ἑξάμηνον ἢ καὶ ἐπὶ ἓν ἔτος [6]. Ἐνταῦθα προσθέτομεν ὅτι ἐστέλλοντο καὶ εἰδικοὶ ἀγγελιαφόροι εἰς διαφόρους πόλεις τοῦ

[1] Ox. Pap. ἀριθ. 1214.

[2] Ταύτας βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἀναγραφομένας ἐν ταῖς ὑποσημειώσεσι.

[3] Βλ. καὶ τὴν σύντομον περίληψιν ἣν δίδει ὁ J. Ebersolt, ἐν Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines σ. 10. 11 καὶ ἔπιθι Krause, Die Byzantiner des Mittelalters σ. 289.

[4] Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιὰς 1. 295.7, 334. 18 (Βόνν.).

[5] Κατ' ἄλλους τὸ οἰκοδόμημα ὠνομάσθη πορφύρα, διότι ἐν αὐτῷ ἡ βασίλισσα διένεμε τὸ ὀξὺ (τὴν πορφύραν) εἰς τὰς ἀρχοντίσσας κατὰ τὰ Βρουμάλια.

[6] Διήγησις Φλωρίου καὶ Πλάτζια Φλώρας στίχ. 133 (Μαυροφρύδου, Ἐκλογὴ μνημείων σ. 261) Ἀχιλληΐς Ν 71 (Hesseling), Krause, Die Byzantiner des Mittelalters σ. 289.

κράτους ἀγγέλλοντες τὸ εὐτυχὲς γεγονός, τὴν δ' ἀναγγελίαν συνώδευον βασιλικαὶ δωρεαὶ καὶ χαρίσματα [1]. Ἀφ' ἑτέρου οἱ ὑπήκοοι, συγχαίροντες, ἔστελλον πανταχόθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τὰ δῶρά των, ἀνάλογα πρὸς τὸ γένος τοῦ τεχθέντος· ἐὰν π. χ. ἦτο ἄρρεν, παραξιφίδιον καὶ φαρέτραν ἢ τόξον ἢ ἄλλο τι ἀξιόλογον δῶρον, ἐὰν δὲ θῆλυ, ἠλακάτην [2], ποιηταὶ δὲ καὶ ἰδιαίτερα διὰ τὴν περίστασιν ἐποίουν ποιήματα [3].

Μετα τὴν γέννησιν τοῦ βασιλόπαιδος [4] ὁ πατριάρχης ἠρώτα διὰ τοῦ ρεφερενδαρίου του, ἐὰν διατάσσῃ ὁ βασιλεὺς νὰ ἔλθῃ, ἵνα δώσῃ τὰς εὐχὰς τῆς γεννήσεως, δοθείσης δὲ καταφατικῆς ἀπαντήσεως, ἤρχετο οὗτος μετὰ τοῦ κλήρου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ἤτοι τῆς ἁγίας Σοφίας, καὶ μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων καὶ ἔκαμνεν εὐχὴν ἐν τῷ Χρυσοτρικλίνῳ. Ἔπειτα, ἀφ' οὗ ἐχαιρέτα τὸν βασιλέα, ἀπήρχετο εἰς τὰ Πατριαρχεῖα τιμητικῶς παρακρατούμενος ὑπὸ δύο σιλεντιαρίων.

Τοῦ Πατριάρχου ἀπελθόντος, προσήρχοντο καὶ συνέχαιρον οἱ συγκλητικοὶ εὐχόμενοι, ὡς ἐλέχθη, ἵνα ὁ βασιλεὺς ἴδῃ παῖδας παίδων τοῦ γεννηθέντος καὶ ἵνα τοῦτο γίνῃ κληρονόμος τῆς βασιλείας [5].

Ταῦτα κατὰ τὴν πρώτην τῆς γεννήσεως ἡμέραν· κατὰ τὴν τρίτην εἰς τὴν μυστικὴν φιάλην τοῦ Τρικόγχου τοῦ σίγματος [6] ἤρχοντο ἀντιπρόσωποι τῶν Πρασίνων καὶ τῶν Βενέτων, οἵτινες ηὔχοντο [7] καὶ ἐζήτουν, ἵνα τὴν ἑπομένην, τὴν τετάρτην ἄρα ἡμέραν, τελεσθῇ ἱππικὸς ἀγών.Τῆς ἀδείας δοθείσης, ὁ ἀγὼν οὗτος ἐτελεῖτο ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ [8], τότε δὲ ὁ πραιπόσιτος ἐξέλεγεν ἀνὰ πεντήκοντα ἄνδρας ἐκ τῶν ταγμάτων, ἤτοι τῶν ἀνδρῶν τῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς, ἀνὰ πεντήκοντα ἐκ τῶν Πρασίνων καὶ τῶν Βενέτων καὶ ἀνὰ πεντήκοντα ἐκ τῶν λοιπῶν πολιτῶν καὶ τοὺς ἔλεγε· «κε-

[1] Μάρκου Διακόνου, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου 44 (σ. 37. 6).

[2] Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, Λόγος ἐπιβατήριος ἐπὶ τῇ ἐλεύσει τῆς βασιλικῆς νύμφης (W. Regel, Fontes rerum byzantinarum σ. 89).

[3] Οὕτως ἔχομεν τοῦ Προδρόμου ἐπάσματα ἐπὶ τῷ γενεθλίῳ τῆς πορφυρογεννήτου (Συνόδη Παπαδημητρίου, Ὁ Πρόδρομος τοῦ Μαρκιανοῦ κώδικος X 122, ἐν Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς Πετρουπόλεως 10. 105).

[4] Ἡ κατωτέρω περιγραφὴ γίνεται κατὰ τὸ κεφάλαιον 21 τῆς βασιλείου τάξεως τὸ ἐπιγραφόμενον «ὅσα δεῖ παραφυλάττειν ὅταν γεννηθῇ ἄρρεν παιδίον τῷ βασιλεῖ» Ἔκθεσις 615. 16 ἑξ.

[5] Βλ. παρομοίας εὐχὰς καὶ ἐν τῇ Ἀχιλληΐδι Ν στίχ. 320. 1445 ἑξ. (Hesseling).

[6] Περὶ τοῦ Τρικόγχου, ὅπερ ἵδρυσεν ὁ Θεόφιλος, βλ. J. Ebersolt, Ἔνθ' ἀν. 110 ἑξ. Τὸ σῖγμα ἦτο ἡμικυκλικὴ αἴθουσα σῖγμα C σχῆμα ἔχουσα, εἰς ἣν εἰσήρχετό τις ἐκ τοῦ Τρικόγχου.

[7] Πβ. τὸ κεφάλαιον ἀκτολογία τῶν δήμων ὅταν τεχθῇ παιδίον πορφυρογέννητον, Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 216. 5 ἑξ.

[8] Ἐπὶ τῇ γεννήσει τοῦ υἱοῦ του Λέοντος ὁ Μιχαὴλ Γ'. ἐποίησεν ἱππικὸν ἐν ἁγίῳ Μάμαντι, Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 835. 5.

λεύει ὁ βασιλεὺς ἡμῶν ὁ ἅγιος, ἵνα, *κατὰ τὸν κρατήσαντα παλαιὸν τύπον καὶ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν*, ἀθροισθῆτε τῇ ἕωθεν (ἤγουν τῇ πέμπτῃ ἡμέρᾳ τῆς τοῦ παιδὸς γεννήσεως) καὶ ἐκφωνήσητε τόδε ὄνομα τῷ τεχθέντι πορφυρογεννήτῳ», καὶ ἔλεγε τὸ ὄνομα. Ὄντως συνήρχοντο οἱ ἐκλεγέντες τὴν πέμπτην ἡμέραν εἰς τὸν ἱππόδρομον ὅπου οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δήμων ἔψαλλον ἐπευφημίας εἰς τοὺς βασιλικοὺς γονεῖς [1] και τὸ πορφυρογέννητον, οὗτινος καὶ ἀνέφερον τὸ ὄνομα. Ἀπηυθύνοντο δ' αἱ εὐχαί, μετὰ παρακέλευσιν τῶν κρακτῶν, πρὸς τὸν βασιλέα, τὴν βασίλισσαν, τὴν σύγκλητον καὶ τὸ στρατόπεδον. Καὶ ὑπὲρ μὲν τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης ἔλεγον· «τοῖς δεσπόταις νίκαις, καλὴ ἡμέρα καὶ ἐνίσχυσον αὐτοὺς [ἂς] ναί, Κύριε, σὺ αὐτοὺς [ἂς] σῶσον, ναί, Κύριε, νίκαις, καλὴ ἡμέρα» ἢ τρὶς τὰ ἑξῆς· «καλὰς ἡμέρας καὶ ἀγαθὰς ὁ Θεὸς παράσχοι τοῖς ὀρθοδόξοις δεσπόταις, ὁ Θεὸς καλαῖς ἡμέραις πλεονάσοι τὴν βασιλείαν, ὁ Θεὸς καλὰς ἡμέρας καταπέμψοι τοῖς δεσπόταις, ὁ Θεὸς καλὰς ἡμέρας καταπέμψοι ταῖς Αὐγούσταις καὶ τοῖς πορφυρογεννήτοις, τελείας νίκας ὁ Θεὸς χορηγήσοι ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα, πνεῦμα τὸ πανάγιον τὰς Αὐγούστας σκέπασον, μήτηρ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν φύλαττε τὰ πορφυρογέννητα, ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος τοὺς δεσπότας φύλαττε, Κύριε ζωὴν αὐτῶν διὰ τὴν ζωὴν ἡμῶν» καὶ ἐν τέλει «Πολυχρόνιον ποιήσοι ὁ Θεός», ὡρισμένως δὲ διὰ τὸ πορφυρογέννητον «ὁ Θεὸς καλὰς ἡμέρας καὶ καλὰ γενέθλια παράσχοι τῷ τεχθέντι ἡμῖν ὁ δεῖνα (καὶ ἔλεγον τὸ ὄνομα) τῷ πορφυρογεννήτῳ» [2].

Κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον (618. 1 ἑξ.) τὴν ὀγδόην ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἡμέραν ἐστολίζετο ὁ κοιτὼν τῆς Αὐγούστης μὲ τὰ χρυσοῦφαντα παραπετάσματα (βῆλα) τοῦ Χρυσοτρικλίνου καὶ μὲ πολυκάνδηλα, ἐκεῖ δὲ φέροντες τὸ βρέφος ἐκ τῆς ἐκκλησίας ὅπου ὑπὸ τοῦ ἱερέως τοῦ ἐδόθησαν αἱ ἐκκλησιαστικαὶ εὐχαὶ καὶ τοῦ ἐπετέθη τὸ ὑπὸ τῶν δήμων ἐκφωνηθὲν ὄνομα, τὸ ὁποῖον θὰ ἐλάμβανε καὶ κατὰ τὴν βάπτισιν [3], φέροντες, λέγω, τὸ βρέφος τὸ ἀπέθετον εἰς τὸ κουνίον αὐτοῦ καὶ τὸ ἐσκέπαζον μὲ χρυσοῦφαντα ἐφαπλώματα. Μὲ τοιαῦτα ἐπ' ἴσης ἐφαπλώματα ἐσκεπάζετο καὶ ἡ βασίλισσα [4]. Μετὰ ταῦτα ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης τῆς Αὐγούστης ἐκάλει τοὺς πραιποσίτους καὶ οὗτοι εἰσῆγον, ἵνα συγχαρῶσι, πάντας τοὺς

[1] Αἱ ἐπευφημίαι αὗται θὰ ἦσαν αἱ αὐταὶ μὲ τὰς λεγομένας κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἐν τῇ φιάλῃ τοῦ Τρικόγχου, περὶ ὧν ἀνωτέρω.

[2] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 216. 5 ἑξ. 615. 16 ἑξ.

[3] Περὶ τοῦ ἐκκλησιασμού τοῦ παιδίου κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν καὶ τῆς ἐπιθέσεως τότε τοῦ ὀνόματος, ὅπερ θὰ τοῦ ἐδίδετο καὶ κατὰ τὴν βάπτισιν, λέγονται τὰ δέοντα ἐν τῷ ἑπομένῳ περὶ βαπτίσεως κεφαλαίῳ.

[4] Τὸ ἀνωτέρω χωρίον ἑρμηνεύων ὁ Reiske εἰς τὰ σχόλια του (2. 729) φρονεῖ, ὅτι ἡ Αὐγούστα ἐκάλυπτε τὸ πρόσωπον διὰ καλύπτρας.

θαλαμηπόλους, μεθ' οὓς εἰσήγοντο αἱ γυναῖκες αἱ ἔχουσαι τὸν τίτλον τῆς πατρικίας ζωστῆς καὶ κατὰ σειρὰν ἔπειτα αἱ συγκλητικαί, ὧν ἔζων οἱ σύζυγοι, μετ' αὐτὰς δὲ καὶ αἱ χῆραι συγκλητικῶν. Αἱ προσερχόμεναι συνέχαιρον τὴν βασίλισσαν καὶ τὴν ηὔχοντο προσφέρουσαι ἑκάστη καὶ τὸ δῶρόν της.

Μετὰ τὰς γυναῖκας, ἤρχετο ἡ σειρὰ τῶν ἀνδρῶν, καὶ δὴ τῶν συγκλητικῶν, οἵτινες, εἰσερχόμενοι, συνέχαιρον τὴν Αὐγούσταν καὶ ηὔχοντο τὸ πορφυρογέννητον λέγοντες οἵας καὶ πρὸς τὸν βασιλέα ἀνωτέρω ἀνεφέρομεν εὐχάς. Ὅτι δὲ ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας διενέμετο λοχόζεμα καὶ ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων καὶ εἰς τὰ πλησίον τριόδια, εἴπομεν ἀνωτέρω.

Ὡς δ' οἱ ἁπλοῖ πολῖται, οὕτω καὶ οἱ βασιλεῖς ἔκαμνον συμπόσια ἐπὶ τοῖς γενεθλίοις τοῦ πορφυρογεννήτου, καλοῦντες εἰς τὰ ἀνάκτορα «μετὰ κλάδων θαλιῶν» τοὺς ἐντιμοτέρους τῶν ἀρχόντων [1].

Ἐσημείωσα ἀνωτέρω ὅτι καὶ οἱ ἐν ἡλικίᾳ τιμῶντες τὴν ἡμέραν τῆς γεννήσεώς των ἐτέλουν κατ' ἔτος ἑορτὴν τῶν γενεθλίων των.

Ὅ,τι ἔκαμνον οἱ ἁπλοῖ πολῖται, ἐφήρμοζον καὶ οἱ βασιλεῖς [2] δίδοντες ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῶν γενεθλίων των ἐπίσημον δεῖπνον εἰς τὸν τρίκλινον τοῦ Ἰουστινιανοῦ [3], εἰς ὃ ἐκάλουν τοὺς τῆς συγκλήτου καὶ τοὺς στρατηγούς, οἵτινες ὤφειλον νὰ προσέλθωσι ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ. Κατὰ τὸν τὸ δεῖπνον τοῦτο περιγράφοντα Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον [4], ἀφ' οὗ ἐκάθηντο οἱ ἄρχοντες εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ δείπνου, ὁ βασιλεὺς διὰ τοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης ἔδιδε τὴν διαταγὴν «ἐκβάλλετε τὰ χλανίδια ὑμῶν». Ἅμα τῷ ἀκούσματι αὐτῷ οἱ προσκεκλημένοι ἀνίσταντο, ηὔχοντο τὸν βασιλέα καὶ ἐκβάλλοντες παρέδιδον τὰ χλανίδιά των εἰς τοὺς *ἐγγιστιαρίους*, τοὺς ὑπαλλήλους τοὺς ἐπιφορτισμένους νὰ ὑπανεγείρωσι τὸ βῆλον, ἵνα εἰσέρχωνται οἱ εἰς τὸ δεῖπνον προσκεκλημένοι [5] οἵτινες πάλιν τὰ παρέδιδον εἰς τοὺς ὑπηρέτας των τοὺς εἰς εἰδικὸν διαμέρισμα ἀναμένοντας·

Μετὰ ταῦτα συνεχίζετο τὸ δεῖπνον, καθ' ὃ ἐγίνετο, ὡς ἔλεγον, *σάξιμον* ἢ «δέξιμον μετὰ σαξίμου» ἢ «δοχὴ μετὰ σάξεως». Ἦτο δὲ τὸ σάξιμόν τοῦτο χορὸς ἔχων ἓξ *καταστάσεις* ἢ *στάσεις*, ἤτοι τμήματα, γινό-

[1] Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. διήγ. 220. 4, Ἀνωνύμου, Σύνοψις χρονικὴ (Κ. **Σάθα**, Μεσ. Βιβλ. 7. 279), Βαρλαὰμ καὶ Ἰωάσαφ σ. 30 (Woodward-Mittingly).

[2] Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονικὴ 273. 7.

[3] Περὶ τοῦ τρικλίνου τούτου βλ. J. Ebersolt, Le grand palais de Constantinople σ. 95 ἑξ.

[4] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 277. 1 ἑξ.

[5] Βλ. Φ. Κουκουλέ, Γεύματα, δεῖπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν 10. 158.

μενος ὑπὸ ἀνακτορικῶν ὑπαλλήλων, ἀρχόντων ἢ ἀντιπροσώπων τῶν δήμων [1], οἵτινες χορεύοντες τρὶς περὶ τὴν βασιλικὴν τράπεζαν ἔψαλλον ἀντιφώνως, ἤτοι ἐναλλάξ, *βασιλίκια*, ἤτοι ὕμνους πρὸς τὸν βασιλέα, εὐχόμενοι τὸ πολυχρόνιον [2]. Οἱ χορεύοντες ἐφιλοδωροῦντο ἔπειτα ὑπὸ τοῦ βασιλέως δι' ἀποκομβίων περιεχόντων ἀρκετὰ χρήματα.

Κατὰ τὸ δέξιμον, ἤτοι τὴν τελετήν, τῶν γενεθλίων τοῦ βασιλέως, οὗτος ἀφ' ἑνὸς μὲν διένεμε δῶρα [3], ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔκαμνε προαγωγὰς ἀξιωμάτων διαφόρων ἀρχόντων.

Ἐγίνετο δὲ ἡ τελετὴ τῆς προαγωγῆς ἐν τῷ Χρυσοτρικλίνῳ [4] καθημένου ἐπὶ θρόνου τοῦ βασιλέως καὶ φοροῦντος σαγίον χρυσοπερίκλειστον ἑκατέρωθεν δ' αὐτοῦ ἐπὶ σελλίων τῶν πριγκίπων.

Μετὰ τὴν λῆξιν τῆς τελετῆς, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Πρασίνων καὶ Βενέτων, ἐζήτουν ἵνα ἐπιτραπῇ ἡ τέλεσις ἱππικῶν ἀγώνων [5], οἵτινες ὄντως καὶ ἐτελοῦντο τὴν ἑπομένην [6].

Ἡ ἡμέρα τῆς γεννήσεως τοῦ βασιλέως ἦτο ἡμέρα ἀργίας [7], ὁ Μανουὴλ ὅμως Κομνηνὸς διὰ Νεαρᾶς του ὥρισεν ἵνα αὕτη θεωρῆται ἐργάσιμος ἐφαρμόσας τὸν νόμον τοῦτον κατὰ τὸ ἴδιον *νατάλιον*, γενέθλιον δῆλα δή [8].

Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ παλαιότερον εἶχε γίνει προσπάθεια καταργήσεως τῶν τελετῶν ἐπὶ τῷ βρουμουλίῳ, ἤτοι τῇ ὀνομαστικῇ ἑορτῇ τοῦ βασιλέως, ὑπὸ Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ, ἣν ὅμως μικρὸν μετὰ ταῦτα ἐματαίωσε Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος τὴν παλαιὰν ἐπαναγαγὼν συνήθειαν [9].

[1] Οἱ ἀντιπρόσωποι οὗτοι ἐχόρευον κατὰ τὴν τετάρτην καὶ πέμπτην κατάστασιν, Κ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 633. 11. Πβ. καὶ 301. 10.

[2] Περὶ τοῦ σαξίμου τούτου, τὸ ὁποῖον ἐγίνετο καὶ κατὰ τὴν ἐπέτειον τῆς αὐτοκρατορίας, ἤτοι τῆς ἀναρρήσεως τοῦ βασιλέως (Κ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 293. 10, 778. 5, 780. 20) καὶ κατὰ τὸν βρουμάλιον, ἤτοι τὴν ὀνομαστικὴν ἑορτὴν αὐτοῦ (Ἔνθ' ἀν. 603. 10, 782. 17) βλ. Κ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 301. 1 ἑξ. 633. 14, Φιλοθέου, Κλητρολόγιον781. 9 καὶ Φ. Κουκουλέ, Ἔνθ' ἀν. 10. 154.

[3] Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιὰς 1. 296. 15.

[4] Περὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου βλ. J. Ebersolt, Le grand palais de Constantinople 77. 95.

[5] Κωνστατίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις σ. 632—634.

[6] Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 781. 13 (Βόνν.). Κατὰ τὸν Ἰουστινιάνειον κώδικα, ἐὰν τὰ γενέθλια τοῦ βασιλέως συνέπιπτον ἡμέραν Κυριακήν, τότε οἱ δι' αὐτὰ ἱππικοὶ ἀγῶνες ἀνεβάλλοντο καὶ τοῦτο, διότι ἐπεδιώκετο ἡ καθιέρωσις τῆς Κυριακῆς ἀργίας, Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 1. 141.

[7] Synopsis minor (Zach. v. Lingenthal JGR. 2. 44).

[8] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 1. 139.

[9] Κωνσταντίνου Πομφυρο-γεννήτου, Ἔκθεσις 606. 11. 20.

Β΄.

Η ΒΑΠΤΙΣΙΣ

Ἡ ἐμβύθισις τοῦ σώματος εἰς τὸ ὕδωρ, προκαλοῦσα τὴν ἀπὸ τοῦ σωματικοῦ ῥύπου κάθαρσιν, ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ὅτι ἀποπλύνει καὶ τὰ ἁμαρτήματα. Τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως μαρτύρια ἔχομεν καὶ ἀλλαχοῦ καὶ ἐν τοῖς λόγοις τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Οὕτω Γρηγόριος ὁ Θεολόγος λέγει [1]· «Αὕτη ἡ τοῦ βαπτίσματος χάρις καὶ δύναμις.. τῆς τοῦ καθ' ἕκαστον ἁμαρτήματος κάθαρσιν ἔχουσα καὶ παντελῆ ῥύψιν τῶν ἀπὸ κακίας ἐπεισελθόντων συγχωσμάτων ἢ μολυσμάτων», ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Νύσσης παρατηρεῖ [2] «ὕδωρ δὲ ὑπηρετεῖ πρὸς ἔνδειξιν τῆς καθάρσεως. Ἐπειδὴ γὰρ εἰώθαμεν ῥύπῳ καὶ βορβόρῳ τὸ σῶμα καθυβρισθὲν ὕδατι νίπτοντες καθαρὸν ἀποφαίνειν, διὰ τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς μυστικῆς πράξεως αὐτὸ προσλαμβάνομεν τῷ αἰσθητῷ πράγματι τὴν ἀσώματον δηλοῦντες λαμπρότητα» καὶ ὁ Μ. Βασίλειος [3] «βάπτισμα ὀφλημάτων ἄφεσις, θάνατος ἁμαρτίας, παλιγγενεσία ψυχῆς» καὶ τέλος ὁ Χρυσόστομος [4] «Κἂν μαλακός, κἂν πόρνος ἤ τις, κἂν εἰδωλολάτρης, κἂν ὁτιοῦν εἰργασμένος δεινόν, κἂν ἅπασαν τὴν ἐν ἀνθρώποις πονηρίαν ἔχων ᾖ, ἐμπεσὼν εἰς τὴν τῶν ὑδάτων κολυμβήθραν τῶν ἡλιακῶν καθαρώτερος ἀκτίνων ἄνεισιν ἀπὸ τῶν θείων ναμάτων».

Ἀφ' οὗ λοιπὸν τὸ βάπτισμα ἀπαλλάσσει τῶν ἁμαρτημάτων, καθῆκον παντὸς Χριστιανοῦ ἐθεωρεῖτο ἵνα βαπτισθῇ [5], ὑπεύθυνοι δὲ ἐκκλησιαστικῶς ἐθεωροῦντο οἱ γονεῖς ἐξ ἀμελείας τῶν ὁποίων τὰ τέκνα των ἀπέθνησκον ἀβάπτιστα. Κατὰ Ἰωάννην τὸν Νηστευτὴν οἱ τοιοῦτοι ὤφειλον νὰ μὴ κοινωνήσωσιν ἐπὶ τρία ἔτη, καθ' ὅλον δὲ αὐτὸ τὸ διάστημα νὰ ξηροφαγῶσι καὶ νὰ κάμωσι μετανοίας· ἡ ποινὴ μόνον ἠλαττοῦτο εἰς ἀκοινωνησίαν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα καθ' ἑκάστην μετανοίας, ἐὰν τὸ παιδίον ἦτο ἑπτὰ ἡμερῶν καὶ ἀπέθνησκεν ἀβάπτιστον [6]. Φέρεται δὲ καὶ ἐν τοῖς νόθοις συγγράμμασι τοῦ Χρυσοστόμου (P. G. 61.

[1] Migne, P. G. 36. 368.
[2] Migne, P. G. 46. 581.
[3] Migne, P. G. 31. 432.
[4] Migne, P. G. 49. 229.
[5] Γρηγόριος Θεολόγος, Migne, P. G. 36. 380 ἔλεγε· «Νήπιον ἔστι σοι; μὴ λαβέτω καιρὸν ἡ κακία· ἐκ βρέφους ἁγιασθήτω· ἐξ ὀνύχων καθιερωθήτω τῷ πνεύματι.
[6] Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ, Κανονικὸν (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4. 443) Πβ. καὶ τὰ Βυζαντινὰ Χρονικὰ τῆς Πετρουπόλεως 8. 369.

784) «ἐὰν δὲ τῇ ἀμελείᾳ τῶν γονέων ἀποθάνῃ τὸ παιδίον ἀβάπτιστον, οὐαί ἐστι τοῖς γονεῦσι τοῦ παιδίου».

Κατὰ τὴν παλαιοτέραν ἐποχήν, ὁπότε ἐνήλικοι ἐβαπτίζοντο οἱ προσερχόμενοι εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἐγεννήθη ζήτημα, ἂν ἔπρεπεν ἐνωρὶς νὰ βαπτίζωνται τὰ νήπια, τὰ ὁποῖα οὔτε τὴν ζημίαν ᾐσθάνοντο οὔτε τὴν χάριν. Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς Γρηγόριος ὁ Θεολόγος· ἂν ὑπάρχῃ κίνδυνος θανάτου, ἀνάγκη εἶναι ταῦτα ἐν τῇ νηπιακῇ ἡλικίᾳ νὰ βαπτίζωνται, ἂν οὐχί, τότε πρέπει περὶ ἢ μικρὸν ὑπὲρ τὴν τριετίαν νὰ γίνεται ἡ βάπτισις ὁπότε τὰ παιδία «τὰς εὐθύνας ὑπέχειν ἄρχονται» καὶ δύνανται νὰ ἀκούσωσί τι περὶ τῆς Χριστιανικῆς διδασκαλίας, μ' ὅλον ὅτι τελείως δὲν κατανοοῦσι ταύτην [1].

Καὶ αὐτὰ μὲν κατὰ τὴν παλαιοτέραν ἐποχήν, βραδύτερον ἀπαντῶμεν καὶ πενταετῆ ἀβάπτιστα παιδία [2].

Ἄλλο ζήτημα, ὅπερ ἀπησχόλησε τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἄνδρας ἦτο κατὰ ποίαν ἡμέραν τοῦ ἔτους ἔπρεπε νὰ γίνεται τὸ βάπτισμα. Ὁ Μ. Βασίλειος δεχόμενος ὅτι εἰς πάντα καιρὸν ἠδύνατό τις νὰ βαπτισθῇ, ἐφρόνει ὅτι ἡ μᾶλλον κατάλληλος πρὸς τοῦτο ἡμέρα ἦτο ἡ πρὸς τὸ Πάσχα νὺξ τοῦ Μ. Σαββάτου [3], τὴν αὐτὴν δὲ ἡμέραν ἐδέχετο καὶ ὁ Χρυσόστομος [4] καὶ αἱ κατὰ τὸν Ε΄. δὲ μ. Χ. αἰῶνα γραφεῖσαι διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων κατὰ τὰ ἐξημερώματα τοῦ Πάσχα διατάσσουσι νὰ γίνεται τὸ βάπτισμα [5].

Περὶ τοῦ ἐθίμου δὲ τῆς κατὰ τὸ Πάσχα βαπτίσεως μνείαν ποιεῖται ὅ τε Ἑλενουπόλεως Παλλάδιος [6], διὰ τοὺς χρόνους του δέ, ὡς ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπιχωριάζοντος, ὁ Σωκράτης ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ του ἱστορίᾳ [7]. Προετιμᾶτο δὲ ἡ ἡμέρα αὕτη, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι οἱ μέλλοντες νὰ βαπτισθῶσιν ἦσαν προητοιμασμένοι, ἅτε νηστεύσαντες κατὰ τὸ διάστημα τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς [8], ἀφ' ἑτέρου δέ, διότι τὸ Μ. Σάββατον ἦτο μεταξὺ τῆς ταφῆς καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ὧν τύπος ἦτο τὸ βάπτισμα [9] διὰ

[1] Migne, P. G. 36. 400.
[2] Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Δανιὴλ τοῦ Στυλίτου (Anal. Boll. 32. 123).
[3] Migne, P. G. 31. 424.
[4] Migne, P. G. 52. 533.
[5] Migne, P. G. 1. 893.
[6] Migne, P. G 47. 33.
[7] Σωκράτους, Ἐκκλ. ἱστορία 5. 23 (Migne, P. G. 67. 640). Πβ. καὶ Συμεὼν Θεσσαλονίκης, Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν, Migne, P. G. 155. 221.
[8] J. Vance, Beiträge zur byzantinischen Kulturgeschichte σ. 31.
[9] Κατὰ τὸν ἑρμηνευτὴν τῶν κανόνων Ζωναρᾶν (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3, 212. 213).

τῆς τριττῆς καταδύσεως τὴν τριήμερον ταφὴν καὶ ἀνάστασιν ὑπαινισσόμενον [1].

Ἐπειδὴ δ' ἦτο ἀναγκαία ἡ καθ' ὅλην τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴν νηστεία τοῦ μέλλοντος νὰ φωτισθῇ. διὰ τοῦτο ἡ ἐν Λαοδικείᾳ σύνοδος διὰ τοῦ 45ου κανόνος της ἀπηγόρευσεν, ἵνα ἡ ἐκκλησία δέχεται καὶ βαπτίζῃ τοὺς προσελθόντας ἵνα κατηχηθῶσι μετὰ τὴν δευτέραν Ἑβδομάδα τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς [2].

Ἄλλη ἡμέρα κατάλληλος πρὸς βάπτισιν ἀπὸ τοῦ Δ΄. μ. Χ. αἰῶνος ἐθεωρεῖτο ἡ τῶν Φώτων, διὰ τὴν ἐν Ἰορδάνῃ βάπτισιν τοῦ Κυρίου [3], ἐν ᾧ ἄλλοι προετίμων τὴν Πεντηκοστήν, διότι τότε ἐλέχθη τὸ πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τότε ἐπ' ἴσης ὁ Πέτρος ἐβάπτισε τοὺς πρώτους προσελθόντας εἰς τὸν Χριστιανισμόν [4].

Ἐν Αἰγύπτῳ παλαιότερον οἱ μέλλοντες νὰ φωτισθῶσιν ἐλούοντο τὴν Πέμπτην τῆς Ἑβδομάδος, ἐνήστευον τὴν Παρασκευὴν καὶ τὸ Σάββατον καὶ ἐβαπτίζοντο τὴν Κυριακήν [5]. Τέλος ἐν Ἱεροσολύμοις ἐβάπτιζον κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου τάφου [6]. Βραδύτερον ἐπεκράτει ἡ συνήθεια, ἵνα ἡ βάπτισις τελεῖται μόνον κατὰ τὸ Σάββατον ἢ τὴν Κυριακήν, ἠρωτήθη μάλιστα ὁ Ἀχριδῶν Δημήτριος ὁ Χρωματιανός, ἂν οὕτως ἔπρεπε νὰ γίνεται, ἀπήντησε δ' ὁ ἱεράρχης ὅτι δύναται ἡ βάπτισις τὸ γίνεται εἰς πᾶσαν ἡμέραν καὶ ὥραν [7]· ἡ συνήθεια ὅμως θὰ ἦτο, φαίνεται, πολὺ διαδεδομένη, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη ἐν Παπίγκῳ τῆς Ἠπείρου τὰ παιδία βαπτίζονται Σάββατον ἢ Κυριακήν [8], ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Κύπρου ἀπαρεγκλίτως τὴν νύκτα τοῦ Σαββάτου [9], ἐν Ἀλμαλὶ δὲ Μαλγάρων τῆς Θρᾴκης, κατὰ προτίμησιν, τὴν Κυριακήν.

---

1 Vacant-Mangenot, Dictionnaire de théologie catolique ἐν λ. baptême στ. 212.

2 Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 212, 213.

3 Vacant-Mangenot, Ἔνθ' ἀν. Τὸν βασιλέα τῶν Ἐρούλων, Χριστινὸν γενόμενον, ἐβάπτισεν ὁ Ἰουστινιανὸς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, Μαλάλα, Χρονογραφία 427. 21, κατὰ τὴν αὐτὴν δ' ἡμέραν ἐβαπτίσθη ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, Γεωργίου Μοναχοῦ, Βίος τῶν νέων βασιλέων 864. 2 (Βόνν.), ὁμοίως δὲ καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Ε΄., Θεοφάνους, Χρονογραφία 615. 4.

4 Χρυσόστομος, Migne, P.G. 60. 22, Vacant-Mangenot, Ἔνθ' ἀν.

5 Βλ. τὸ λεξικὸν της Χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας τοῦ Gabrol, ἐν λ. baptême στ. 258. 259. Ὑπάρχουσι καὶ οἱ φρονοῦντες ὅτι ἐβαπτίζοντο ἐκεῖ καὶ κατὰ τὴν Μ. Παρασκευήν, ἔθος, ὅπερ βραδύτερον κατηργήθη.

6 Vacant-Mangenot, Ἔνθ' ἀν.

7 Ἐν Pitra, Analecta sacra et classica σ. 687.

8 Γ. Ἀναγνωστοπούλου, Λαογραφικὰ ἐξ Ἠπείρου, Λαογραφίας 5. 46.

9 Ξ. Φαρμακίδου, Κυπριακὴ λαογραφία σ. 133.

Οὐχὶ δὲ μόνον τὴν ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὥραν τῆς βαπτίσεως ἐπρόσεχόν τινες τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν· ὁ Ἰωσὴφ Βρυέννιος ψέγει π. χ. ὅτι ἡ βάπτισις ἐγίνετο κατὰ τὴν δευτέραν ὥραν τῆς νυκτὸς ὁπότε καὶ ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ ἀνάδοχος ἦσαν πολυμέριμνοι, ἐν ᾧ ἔπρεπεν αὕτη νὰ γίνεται τὴν τρίτην ὥραν τῆς ἡμέρας, ὅτε καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα κατῆλθε [1].

Ἀφ' οὗ τὸ βάπτισμα ἀπήλλασσεν ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν, πολλοὶ ἐσκέπτοντο ὅτι σκόπιμον θὰ ἦτο νὰ βαπτίζωνται κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ βίου των, ἵνα μή, ζῶντες μετ' αὐτό, ὑποπέσωσι καὶ πάλιν εἰς ἁμάρτημα [2]. Ἄλλοι πάλιν, ἐκ τῆς ἰδίας ἀντιλήψεως ὁρμώμενοι, τότε ἔσπευδον νὰ βαπτισθῶσιν, ὅταν ἐγίνετο σεισμὸς ἢ λιμὸς ἢ ἐπιδρομὴ πολεμίων [3]. Κατὰ τῆς συνηθείας ταύτης, ἥτις ἦτο, φαίνεται, συνήθης κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, σφοδρῶς ἀντεπεξῆλθεν ὅ τε Γρηγόριος ὁ Θεολόγος [4], καὶ μάλιστα ὁ Χρυσόστομος, παριστάνων τὴν γυναῖκα, τὰ παιδία καὶ τοὺς συγγενεῖς τοῦ οὕτω βαπτιζομένου ὀδυρομένους, διότι μετὰ μικρὸν οὗτος ἔμελλε νὰ ἐξέλθῃ τοῦ βίου τούτου [5].

Ἡ 17η Νεαρὰ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ὥριζεν ὅτι τὰ νήπια ἔπρεπε νὰ βαπτίζωνται τὴν 40ὴν ἀπὸ τῆς γεννήσεώς των ἡμέραν, ἐκτὸς ἂν ὑπῆρχε κίνδυνος ἀναγκάζων τὴν ἐπίσπευσιν τοῦ μυστηρίου [6], ἡ διάταξις δ' αὐτὴ θὰ ἐπεκύρου παλαιοτέραν συνήθειαν, ἀφ' οὗ Ἐπιφανία ἡ κόρη τοῦ Ἡρακλείου κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἐβαπτίσθη [7]. Ὅτι δὲ ἴσχυε καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας, μάρτυς κατὰ τὸν ΙΑ΄. Πέτρος Χαρτοφύλαξ, ὅστις ἐρωτηθεὶς πότε πρέπει νὰ βαπτίζεται τὸ παιδίον, ἀπήντησεν «ἐὰν νοσῇ, ὅρον οὐκ ἔχει, ἀλλὰ βαπτίζεται· εἰ δὲ ὑγιαίνει, εἰς τὰς τεσσαράκοντα ἡμέρας» [8].

Ὅτι τὸ κινδυνεῦον βρέφος πρέπει εἰς οἱονδήποτε καιρὸν νὰ βαπτίζεται εἶπον βραδύτερον καὶ ὁ Δημ. Χωματιανὸς [9] καὶ ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης [10], πρὸ αὐτῶν δὲ ὁ Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ὁμολογητὴς ἀπεφάνθη ὅτι τὸ κινδυνεῦον βρέφος καὶ τριῶν ἢ πέντε ἡμερῶν ἐὰν εἶναι,

---

1 Ἰωσὴφ Βρυεννίου, Κεφάλαια ἑπτάκις ἑπτὰ (τόμ. 3. 106 ἔκδ. Βουλγάρεως).

2 J. Vance, Beiträge zur byzantinischen Kulturgeschichte σ. 31.

3 Γρηγόριος Νύσσης, Migne, P. G. 46. 420.

4 Migne, P. G. 36. 373.

5 Migne, P. G. 49. 224, 60. 25.

6 Migne, P. G. 107. 460, Zach. v. Lingenthal, JGR. 3.91. Ἔπιθι καὶ Βαλσαμῶνα εἰς Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4.9.

7 Θεοφάνους, Χρονογραφία 461. 13. Βλ. καὶ τὰ σχόλια τοῦ Reiske εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου 2. 730.

8 Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 5. 369.

9 Pitra, Analecta sacra et classica σ. 687.

10 Migne, P.G. 155.212.

πρέπει νὰ βαπτίζεται, ὁπότε ὅμως πρέπει νὰ τὸ θηλάζῃ γυνὴ βεβαπτισμένη καὶ καθαρά, οὐχὶ δ' ἡ λεχώ, ἡ ὁποία μέχρι τῆς τεσσαρακοστῆς ἡμέρας, ὁπότε ἐπέρχεται ἡ κάθαρσις, δὲν πρέπει νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸν κοιτῶνα τοῦ βρέφους, οὔτε καὶ νὰ τὸ ἐγγίζῃ [1].

Ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ Νεαρᾷ του Λέων ὁ Σοφὸς λέγει· «εἰ δὲ καὶ τῇ ἀπὸ τῶν ὠδίνων ὀγδόῃ βούλοιτό τις βαπτίζειν, οὐδὲ τοῦτο ἄτοπον». Τοῦτο ἀναφέρεται εἰς κοινοτέραν συνήθειαν τῶν Χριστιανῶν, οἵτινες κατὰ τὴν 8ην ἡμέραν συνήθως ἐβάπτιζον τὰ τέκνα των, κατὰ Ἑβραϊκὴν συνήθειαν, ἀφ' οὗ τὴν περιτομὴν τῶν παιδίων των οἱ Ἑβραῖοι κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν ἔκαμνον [2]. Ἡ συνήθεια αὕτη συνεχίζεται καὶ σήμερον ἀκόμη· ἐν Καλλιπόλει π. χ. τὸ βρέφος βαπτίζεται τὴν 8ην ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του ἡμέραν [3], ὁμοίως ἐν Κάσῳ, ἐν Σιατίστῃ τῆς Μακεδονίας καὶ ἐν Σινασῷ τῆς Καππαδοκίας [4].

Ἡ βάπτισις ἐτελεῖτο οὐ μόνον ἐν ταῖς καθολικαῖς ἐκκλησίαις, ἀλλὰ καὶ ἐν εὐκτηρίοις οἴκοις ἰδιωτικῶν οἰκιῶν [5], τὸ τοιοῦτον ὅμως ἀπηγόρευσεν ἡ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος διὰ τοῦ 59ου κανόνος της ὁρίσασα, ἵνα τὸ βάπτισμα γίνεται μόνον ἐν καθολικαῖς ἐκκλησίαις ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ τοῦ παρακούοντος λαϊκοῦ ἢ καθαιρέσεως τοῦ ἀπειθοῦντος ἱερέως [6]. Ἡ αὐτὴ ἐν τούτοις σύνοδος διὰ τοῦ 31ου κανόνος της ἐπέτρεψε τὴν ἐν εὐκτηρίοις οἴκοις βάπτισιν, ἐὰν ὅμως ταύτην ἐτέλει ὁ ἱερεὺς μετὰ ἄδειαν τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου [7]. Τὸν κανόνα τοῦτον ἠκολούθησεν ἡ ΙΕ'. Νεαρὰ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ [8], ἥτις ὥρισεν ὅτι δύναται νὰ τελῆται τὸ βάπτισμα «ἐν παντὶ εὐσεβῶν εὐκτηρίῳ», μετὰ ἄδειαν ὅμως τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου.

[1] Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4. 431.

[2] Κατὰ Προκόπιον τὸν Γαζαῖον, Migne, P. G. 87. 384 ὁ Ἀβραὰμ περιέτεμε τὸν Ἰσαὰκ τῇ 8ῃ ἡμέρᾳ καὶ προσθέτει· «καὶ πρέποντα Χριστῷ τῷ πρωτοτύπῳ τὰ σύμβολα». Τὴν Ἑβραϊκὴν ἐπίδρασιν, ἣν ὑποστηρίζει καὶ ὁ Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen σ. 76 δὲν δέχεται ὁ Ν. Πολίτης, Γαμήλια σύμβολα, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 2. 248.

[3] Ἀπ. Οἰκονομίδου, Λαογραφικὰ Καλλιπόλεως (Ἀρχεῖον Θρᾳκικοῦ γλωσσικοῦ καὶ λαογραφικοῦ θησαυροῦ) 3. 92, Οἰκονόμου Χ. Λουΐζου, Λαογραφικὰ Ταϊφυρίου (Θρᾳκικὰ 6. 320).

[4] Ν. Πολίτου, Ἔνθ' ἀν., τοῦ αὐτοῦ, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3. 214. Ἐν Ῥόδῳ ἡ βάπτισις γίνεται μενὰ τὰ ἑφτά, Α. Βρόντη, Ῥοδιακὴ λαογραφία, Λαογραφίας 11. 575, μετὰ μίαν δ' ἑβδομάδα ἐν Κερασοῦντι. ἀλλαχοῦ ἡ βάπτισις γίνεται τὴν ἑβδόμην ἡμέραν βλ. Ν. Πολίτου, Ἔνθ. ἀν. ἐν Θρᾴκῃ δὲ κατὰ τὸν δεύτερον ἢ τρίτον μῆνα. Ἐλπινίκης Σταμούλη—Σαραντῆ, Ἀπὸ τὰ Θρᾳκικὰ ἔθιμα (Θρᾳκικὰ 1. 135).

[5] Χρυσόστομος, Migne, P. G. 52. 533.

[6] Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 438. 439.

[7] Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 371.

[8] Migne, P. G. 107. 403, Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2. 371. 372.

Τὴν βάπτισιν ἐτέλει συνήθως ἱερεύς, ὁ ὁποῖος ἐφρόντιζον νὰ εἶναι *ἄμεμπτος* [1] καὶ *ὀρθόδοξος*· ἡ τέλεσις τοῦ μυστηρίου ὑπὸ ἱερέως ἐλθόντος εἰς ἐπικοινωνίαν μεθ' αἱρετικῶν ἐπετρέπετο μόνον, ἐὰν ἐπέκειτο θάνατος τοῦ παιδίου [2]. Ὑπῆρχον δὲ καὶ οἱ ματαιόδοξοι, οἵτινες ἤθελον τὴν βάπτισιν νὰ τελέσῃ ἐπίσκοπος, καὶ μάλιστα μητροπολίτης, καὶ δὴ Ἱεροσολυμίτης, μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι «οὐ τῶν τόπων ἡ χάρις, ἀλλὰ τοῦ πνεύματος» [3] καὶ «οὐχὶ ἐξ ἀνθρώπων ἡ χάρις, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ» [4].

Πλὴν τῶν πρεσβυτέρων, ἐὰν ἐπέκειτο θάνατος, ἐπετρέπετο καὶ διάκονος νὰ βαπτίσῃ [5], ἐν ᾧ δ' ἦτο παρὰ τὸν κανόνα τὴν βάπτισιν νὰ τελῇ καὶ μοναχός [6], ἐν τούτοις πάλιν, ἐὰν ὑπῆρχεν ἀνάγκη, καὶ οὗτος ἐβάπτιζε [7]. Τέλος, ἐὰν τὸ γεννηθὲν εὑρίσκετο εἰς τόπον ὅπου δὲν ὑπῆρχεν ἱερεύς, τότε ἠδύνατο νὰ βαπτισθῇ τοῦτο καὶ ὑπὸ τοῦ ἰδίου πατρὸς ἢ καὶ οἱουδήποτε ἄλλου ἁπλοῦ πολίτου, Χριστιανοῦ ὅμως [8].

Ὤφειλον δ' οἱ βαπτίζοντες νὰ μὴ ζητῶσι γενναίαν διὰ τὴν βάπτισιν ἀμοιβήν, ἐπιτρεπομένης μόνον μετρίας καὶ κατὰ προαίρεσιν δόσεως [9].

Τὸ βαπτίζω συνηθέστατα ἐλέγετο *φωτίζω* [10], *φώτισμα* δὲ καὶ ἡ βάπτισις καὶ τὸ νεοφώτιστον [11].

[1] Θεόδωρος Στουδίτης, Migne, P. G. 9. 1652 πβ. καὶ 1664, Γρηγόριος Θεολόγος, Migne. P. G. 36. 396. Πολλοί, οὐχὶ ὀρθῶς βιοῦντες, ἀπέδιδον, φαίνεται, τὴν ἀταξίαν τοῦ βίου εἰς τὸν βίον τοῦ βαπτίσαντος αὐτοὺς ἱερέως· πρὸς τούτους ἀπήντα Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης (Migne, P. G. 78. 480) ὅτι ὁ βαπτιζόμενος «οὐδὲν παραβλάπτεται εἰς τὰ σωτηριώδη σύμβολα, εἰ ὁ ἱερεὺς μὴ εὖ βιοὺς εἴη».

[2] Θεόδωρος Στουδίτης, Ἔνθ' ἀν.

[3] Γρηγόριος Θεολόγος, Migne, P. G. 36. 396.

[4] Κύριλλος Ἱεροσολύμων, Migne, P. G. 33. 1009.

[5] Χρυσόστομος, Migne, P. G. 61. 784, Θεοδώρητος Κύπρου, Migne, P. G. 80. 852.

[6] Κατὰ τὸν Χαρτοφύλακα Πέτρον, Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4. 431.

[7] Νικηφόρου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Κανόνες, Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4. 431.

[8] Νικηφόρου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Ἔνθ' ἀν.

[9] Κατὰ τὸν Βαλσαμῶνα, Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4. 472.

[10] Γρηγόριος Θεολόγος, Migne, P. G. 36. 361, Μάρκου Διακόνου, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου 31. σ. 29. 9, Θεοφάνους, Χρονογραφία 168. 175 (De Boor), Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φιλαρέτου (Βυζάντιον 9. 159), Σεβεριανοῦ, Εἰς τὴν κοσμοποιίαν ὁμιλία Δ'., Migne, P. G. 56. 456, Ματθαίου Βλαστάρη, Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον (Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 6. 155) Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς θείας Γραφῆς κεφ. 19 σ. 235. 4 (Εὐστρατιάδου) καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ. Διὰ τὴν σημασίαν τοῦ φωτίζω βλ. Κωδινόν, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 145.

[11] Γρηγόριος Θεολόγος, P. G. 36. 361, Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 90. 5, 620. 11.

Ἐγίνετο δ' ἡ βάπτισις κατὰ μὲν τοὺς παλαιοὺς χρόνους εἰς τὸ βαπτιστήριον, τὸν καὶ *βαπτιστῆρα* καλούμενον, εἶτα δ' ἐντὸς δοχείου, τοῦ ὁποίου τὸ σχῆμα ἀποδίδει ἡ σημερινὴ κολυμβήθρα (βλ. εἰκ. 7 καὶ 8) καὶ τὸ ὁποῖον ἐκαλεῖτο, ὡς καὶ σήμερον ἐνιαχοῦ, *βαφτιστῆρα* [1].

Καὶ αὐτὸ μὲν κατὰ κανόνα, ὑπῆρχον ὅμως καὶ οἱ ἀντὶ κολυμβήθρας σαθρὰς μεταχειριζόμενοι σκάφας, δι' ὅπερ σφοδρῶς διαμαρτύρεται ὁ Ἰωσὴφ Βρυέννιος [2]. Χρῆσις δὲ βαφτιστήρας δὲν ἐγίνετο, ὁσάκις τὸ παιδίον ἦτο ἑτοιμοθάνατον· τότε ἔρραινον αὐτὸ ἁπλῶς μὲ ὕδωρ καὶ ἔλαιον παρατυχούσης κανδήλας, ἐπ' ὀνόματι τῆς ἁγίας Τριάδος [3] ἤ, μὴ προφθάνοντες νὰ εἴπωσιν ὅλα τὰ λόγια τῆς βαπτίσεως, ἁπλῶς τρὶς ἐβύθιζον τὸ παιδίον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος [4].

Ἐν τῷ περὶ γεννήσεως κεφαλαίῳ εἴδομεν ὅτι τὸ ἅλας ἔχει ἀποτρεπτικὴν τῶν πονηρῶν πνευμάτων δύναμιν, τούτου δ' ἕνεκα καὶ ἡ ἀρχαία ἐκκλησία τὸ ἐχρησιμοποίει ρίπτουσα αὐτὸ ἐντὸς τοῦ ὕδατος τῆς κολυμβήθρας [5].

Ἡ τοιαύτη ὅμως χρῆσις τοῦ ἅλατος σὺν τῷ χρόνῳ ἔβαινεν ἐκλείπουσα, καίτοι κατὰ τὸν ΙΣΤ'. αἰῶνα ὁ Παχώμιος Ρουσᾶνος λέγει ὅτι διεμαρτυρήθη καὶ ἔψεξεν ἐν Ξάνθῃ καὶ τὸν βαπτίσαντα ἱερέα, διότι κατὰ τὴν βάπτισιν παιδίου ἡ μαῖα ἔρριψεν ἐντὸς τῆς κολυμβήθρας δράκα ἅλατος [6].

Κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν τοῦ βαπτίσματος, ἥτις ἐν τῇ Ἀνα-

---

[1] Hesseling Pernot, Poèmes Prodromiques III. 188. A. Κοραῆ, Ἄτακτα 1. 262. Σήμερον ἐν Κύθνῳ καὶ Κύπρῳ ἡ κολυμβήθρα καλεῖται βαφτιστῆρα.

[2] Ἰωσὴφ Βρυεννίου, Κεφάλαια ἑπτάκις ἑπτὰ 3. 106.

[3] Ἰωσὴφ Βρυεννίου, Ἔνθ' ἀν. Αὐτὰ εἶναι τὰ σήμερον καλούμενα κανδηλοβαφτισμένα. Κατὰ τὸ 1803 ὑπάρχει διάταξις τοῦ Πατριάρχου Καλλινίκου πρὸς τὸν μητροπολίτην Οὐζίτζης καὶ Βαλιόβου ἀπαγορεύουσα ἵνα οἱ τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης ἱερεῖς μεταχειρίζωνται κατὰ τὴν βάπτισιν ἀντὶ κολυμβήθρας πινάκιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔθετον ὕδωρ, ὅπερ, μετὰ τὰς ἐπ' αὐτοῦ ἀναγνωσθείσας εὐχάς, ἐπέχεον ἐπὶ τοῦ βαπτιζομένου ἀναφωνοῦντες τὸ βαπτίζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ. Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ διατάξεις 2. 88. Πῶς γίνεται σήμερον τὸ κανδηλοβάπτισμα ἐν Θρᾴκῃ βλ. ἐν Θρᾳκικῶν τόμ. 1.140, 6.354.

[4] Ἠλιοὺ Κρήτης, Ἀποκρίσεις πρός τινα μοναχὸν Διονύσιον, Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 5. 380.

[5] W. Kroll, Alte Taufgebräuche ἐν Archiv f. Religionswiss. 8. 32 ἑξ. τοῦ παραρτ. E. Samter, Geburt, Hochzeit und Tod 156. 158. 161. Περὶ τοῦ θέματος βλ. καὶ Ν. Πολίτου, Ὠκυτόκια, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 2. 295.

[6] Παχωμίου Ρουσάνου, Πρὸς τοὺς Ἑλληνίζοντας Δ. Ι. Ε. Ε. 1. 109. Ὀδ. Λαμψίδου, Ὁ Παχώμιος Ρουσᾶνος καὶ ὁ βίος τῶν συγχρόνων του, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. ΙΓ' 389.

τολῇ ὡρίσθη κατὰ τὸν Δ'. ἢ Ε'. αἰῶνα [1], ἔπρεπε τρὶς νὰ καταδύεται εἰς τὸ ὕδωρ ὁ βαπτιζόμενος, τῆς μὲν καταδύσεως τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου δηλούσης, τῆς δὲ ἀναδύσεως τὴν ἀνάστασιν [2], συνήθεια ἀναγομένη ἤδη εἰς τοὺς Ἀποστολικοὺς χρόνους [3], ὁ Εὐνόμιος ὅμως, παρὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτήν, εἰσήγαγε τὴν ἁπλῆν καταβύθισιν εἰς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου [4], καθ' ἧς οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας ἐξανέστησαν ὑπομιμνήσκοντες ὅτι εἶναι ἀτελὴς ἡ χάρις, ἐὰν οἱονδήποτε ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος παραλειφθῇ, ἀφ' οὗ μάλιστα ὁ Κύριος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς εἶπεν εἰς τοὺς μαθητάς του νὰ βαπτίζωσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος [5].

Καὶ ὁ 50ὸς δὲ κανὼν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων καθαιρεῖ τὸν ἐπίσκοπον ἢ πρεσβύτερον, ὅστις ἐτέλει μίαν κατάδυσιν εἰς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου [6].

Ἄλλοι πάλιν, αἱρετικοὶ αὐτοί, ἐβάπτιζον οὐχὶ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλ' εἰς τρεῖς ἀνάρχους καὶ τρεῖς υἱοὺς καὶ τρεῖς παρακλήτους, καθ' ὧν πάλιν ἐστράφη ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία, καθαιροῦσα τὸν οὕτω βαπτίζοντα ἱερέα, ἀφ' οὗ αὕτη ἕνα ἄναρχον πατέρα καὶ ἕνα υἱὸν καὶ ἕνα παράκλητον, τὸ ἅγιον πνεῦμα, ἀναγνωρίζει [7].

Τέλος ὁ Ἰωσὴφ Βρυέννιος ἔψεγε τοὺς συγχρόνους του, διότι καθ' ἑκάστην κατάδυσιν καὶ τὰ τρία ὀνόματα τῆς ἁγίας Τριάδος ἀπήγγελλον, πρὸς δὲ διότι κατὰ τὰς δύο πρώτας καταδύσεις ἐβύθιζον μόνον τοὺς πόδας, κατὰ δὲ τὴν τρίτην καὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ φωτιζομένου [8].

---

[1] Βλ. τὸ λεξικὸν τῆς Χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας τοῦ Gabrol. ἐν λ. baptême στ. 286.

[2] Γρηγόριος Νύσσης, Migne, P. G. 46. 585, Μ. Βασίλειος, Migne, P. G. 31. 736, 32. 188, Ζωναρᾶς καὶ Βαλσαμών, Εἰς τὸν ΙΗ'. κανόνα τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου, Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 353.

[3] Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, Migne. P. G. 1. 948. Βλ. καὶ τὸ λεξικὸν τοῦ Gabrol, Ἔνθ' ἀν.

[4] Λεξ. Gabrol, Ἔνθ' ἀν. στήλ. 293. Κατὰ τὸν Παῦλον οἱ εἰς Χριστὸν βαπτιζόμενοι εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ βαπτίζονται. Βλ. Ζωναρᾶν εἰς τὸν ΜΖ'. κανόνα τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 62.

[5] Γρηγόριος Νύσσης, Migne, P. G. 46. 1032. Περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς τριττῆς καταδύσεως βλ. Μ. Βασίλειον, Migne. P. G. 31. 736, 32. 188, Κύριλλον Ἱεροσολύμων, Migne, P. G. 43. 1080.

[6] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 66.

[7] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 65. 66.

[8] Ἰωσὴφ Βρυεννίου, Κεφάλαια ἑπτάκις ἑπτὰ 3. 106. Βλ. καὶ τὴν σχετικὴν διάταξιν τοῦ 1829 τοῦ πατριάρχου Ἀγαθαγγέλου· Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ διατάξεις 2. 180—182.

Ὤφειλε δ' ὁ ἱερεὺς κατὰ τὸ βάπτισμα νὰ λέγῃ μετὰ προσοχῆς τοὺς ἀφορκισμούς, ἄλλως ἑπόμενον ἦτο, κατὰ τὴν λαϊκὴν πρόληψιν, ὁ βαπτισθεὶς νὰ ὑπόκειται εἰς τὴν ἐπήρειαν τῶν φαντασμάτων [1].

Κατὰ τὴν βάπτισιν ἐλαμπαδηφόρει ὁ βαπτιζόμενος, ἐφ' ὅσον ἦτο ἐνήλικος, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ὁ ἀνάδοχος, ἂν ἦτο νήπιον. Ἐδήλουν δὲ τὰ φῶτα, κατὰ Συμεὼν τὸν Θεσσαλονίκης (P. G. 155. 224) «τὸν φωτισμὸν τοῦ πνεύματος».

Οἱ συγγραφεῖς ὁμιλοῦσι διὰ τὴν *ἐμφώτιον ἐσθῆτα* τῶν νεοφωτίστων [2]. Ἂν ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων οἱ νεοφώτιστοι ἔφερον τὴν λευκὴν ταύτην ἐσθῆτα, δὲν εἶναι βέβαιον. Πάντως ἀπὸ τοῦ Δ'. μ. Χ. αἰῶνος ἀσφαλῶς ἀναφέρεται αὕτη [3]. Ἔφερον δὲ τὰ λευκὰ ἱμάτια οἱ νεωφότιστοι εἰς σύμβολον τῆς ἀθωότητος καὶ καθαρότητος τῆς ψυχῆς ἐπὶ μίαν Ἑβδομάδα μεθ' ἥν, ὁδηγούμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τὰ ἀπέθετον [4].

Τὸ ἔθιμον τοῦτο, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Ε'. αἰῶνα ἀναφέρει ὁ Μαλάλας ἐν τῇ χρονογραφίᾳ του [5], ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ Ζ'. μ. Χ. αἰῶνος, τὰ τελευταῖα δ' αὐτοῦ ἴχνη εὑρίσκομεν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Ἱεροσολύμοις μεταξὺ τῶν ἐτῶν 600 καὶ 629 [6].

Κατὰ τὰς ἐκκλησιαστικὰς διατάξεις, κατ' ἀρχήν, ὁ ἀναβαπτισμὸς ὀρθοδόξου δὲν ἐπιτρέπεται, ὁ ἐπίσκοπος μάλιστα ἢ ὁ πρεσβύτερος ὁ ἀναβαπτίζων τὸν ἔχοντα τὸ κατ' ἀλήθειαν βάπτισμα, κατὰ τοὺς κανόνας τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, καθῃρεῖτο ὡς ἀνασταυρῶν τὸν Κύριον καὶ γελῶν τὰ θεῖα [7].

Καὶ κατὰ τοὺς πολιτικοὺς δὲ νόμους ὁ ἀναβαπτίζων ὀρθόδοξον ἐσχάτως ἐτιμωρεῖτο, ἐὰν ἦτο ἐνήλικος [1]. Ὑπῆρχον ὅμως καὶ περιπτώσεις, καθ' ἃς οὐ μόνον ἐπετρέπετο, ἀλλὰ καὶ ἐπεβάλλετο ὁ ἀναβαπτισμός· ἦσαν δ' αὗται πρῶτον, ἐὰν δὲν ἦτο δυνατὸν καὶ διὰ μαρτύρων νὰ βεβαιωθῇ ὅτι κατὰ τὴν νηπιακὴν ἡλικίαν ἐβαπτίσθη τις [2], δεύτερον, ἐὰν μικρὸς συλληφθεὶς αἰχμάλωτος ἐπέστρεφεν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ βεβαιώσῃ ὅτι προτοῦ αἰχμαλωτισθῇ εἶχε βαπτισθῇ, ἢ ἐὰν μάρτυρες δὲν ἠδύναντο νὰ πιστοποιήσωσι τοῦτο [3] —ἐξαίρεσις μόνον ἐγίνετο, ἐὰν ὁ αἰχμαλωτισθεὶς κατὰ τὸ διάστημα τῆς αἰχμαλωσίας εἶχε μιαροφαγήσει [4] — καὶ τρίτον ἐὰν εἶχε βαπτισθῇ ὑπὸ αἱρετικῶν [5]· καθῃρεῖτο μάλιστα ὁ ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ὁ μὴ ἀναβαπτίσας τὸν οὕτως ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν μολυνθέντα [6].

Οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν κακοδιδασκαλίαν τοῦ Μαρκίωνος, στηριζόμενοι εἰς τὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐν τῇ Α'. πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ «ἐπεὶ τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν;» ἐβάπτιζον καὶ νεκρούς, ἐπειδὴ δὲ τοῦτο δὲν ἦτο φυσικόν, ἔκρυπτόν τινα ὑπὸ τὴν κλίνην τοῦ ἀποθανόντος, ὅταν δ' ὁ νεκρὸς ἠρωτᾶτο, ἂν θέλῃ νὰ βαπτισθῇ, ἐκεῖνος ἀπήντα καταφατικῶς καὶ μετὰ ταῦτα ἐβαπτίζετο ἀντὶ τοῦ ἀποθανόντος [7].

Κατὰ τοῦ ἀτόπου τούτου ἀντεπεξῆλθεν ἡ ἐκκλησία ἀπαγορεύσασα διὰ τοῦ ΙΗ'. κανόνος τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου [8] τὴν βάπτισιν τῶν νεκρῶν.

Ὁ θεσμὸς τῶν ἀναδόχων ὑπάρχει ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἀνατολῇ ἤδη ἀπὸ τοῦ Β'. μ. Χ. αἰῶνος [9]· ἐκαλεῖτο δὲ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ὁ

---

[1] Συμεὼν Θεσσαλονίκης, Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν, Migne, P. G. 155. 212.

[2] Γρηγόριος Θεολόγος, Migne, P.G. 36.393, Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, Migne, P.G. 3. 404, Παλλάδιος Ἑλενουπόλεως, Migne, P.G. 47. 34, Κύριλλος Ἱεροσολύμων, Κατήχησις Ε'. δ. 8., Συμεὼν Μάγιστρος (Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 654. 10), Ἰὼβ μοναχὸς ἐν Φωτίου Βιβλιοθήκῃ σ. 308, Μιχαὴλ Γλυκᾶς, Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς Θείας Γραφῆς κεφ. 18 (σ. 224. 16 Εὐστρατιάδου) Ἔπιθι καὶ τὸ λεξικὸν τοῦ Gabrol ἐν τῷ ἄρθρῳ aubes baptismales στήλ. 3130 ἑξ.

[3] Λεξικ. Gabrol, Ἔνθ. ἀν. στήλ. 3118, 3120. 3121.

[4] Vacant-Mangenot, Dictionnaire de théologie catolique στήλ. 217, Goar, Εὐχολόγιον 305. Ἐπειδὴ ἡ βάπτισις κατὰ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν ἐτελεῖτο τὸ Πάσχα, ἡ ἀπόθεσις τῶν λευκῶν ἱματίων ἐγίνετο τὴν ἑπομένην Κυριακὴν τοῦ Θωμᾶ, ἥτις ἐκαλεῖτο Νέα ἢ Καινὴ ἢ τῆς Διακαινησίμου, Goar, Εὐχολόγιον σ. 303. 304.

[5] Μαλάλα, Χρονογρ. 314. 20.

[6] A. Vogt, Êtudes sur le théatre byzantin, Βυζάντιον 6. 636.

[7] Migne P. G. 1. 948, Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 62.

[1] Ecloga ad Prochiron mutata τίτλ. 36. 11 (Zach. v. Lingenthal JGR. 4. 145).

[2] Κανὼν 72ος τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου καὶ 84ος τῆς ἐν Τρούλλῳ, Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 1. 122, 2. 496. 497.

[3] Βαλσαμών, Εἰς τὸν ΠΔ'. τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ'. οἰκουμ. Συνόδου Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 497. Ἀποφάσεις συνοδικαὶ καὶ διατάξεις ἀρχιερατικαὶ τῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιεπισκόπων, Migne, P. G. 119. 785.

[4] Βαλσαμών, Εἰς τὸν ΜΖ'. κανόνα τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 63.

[5] Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, Migne, P. G. 1. 948.

[6] Κανὼν ΜΖ'. τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 62.

[7] Χρυσόστομος, Migne, P. G. 61. 347.

[8] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 352. Ὁ Ἰησοῦς, λέγουν, εἶπε· λάβετε, φάγετε, οἱ νεκροὶ ὅμως οὔτε νὰ λάβωσιν οὔτε νὰ φάγωσι δύνανται, ἡ δ' ἑρμηνεία τοῦ χωρίου τοῦ Παύλου εἶναι· ἐάν, κατὰ τοὺς ἀμφιβάλλοντας, δὲν ὑπάρχῃ ἀνάστασις νεκρῶν, τότε πρὸς τί βαπτίζονται οἱ πιστεύοντες εἰς τὴν ἀνάστασιν ταύτην; Ζωναρᾶς, Εἰς τὸν ΙΗ'. κανόνα τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου, Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 353. 354.

[9] Κ. Ράλλη, Περὶ τῶν ἀναδόχων κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας Ἐπετ. Πανεπ. Δ'. 162.

ἀνάδοχος καὶ *ἀναδεχόμενος* [1], συνηθέστατα δὲ *σύντεκνος* [2], ὅπως καὶ σήμερον πολλαχοῦ [3], κατὰ τοὺς τελευταίους δ' αἰῶνας καὶ *κουμπάρος* [4]· Ὑπῆρχε δέ, φαίνεται, ἡ συνήθεια τότε σύντεκνον νὰ ὀνομάζωσιν οὐ μόνον τὸν βαπτίσαντα τὸ παιδίον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ὁσοιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν οὗτοι. Ἠρωτήθη μάλιστα κατὰ τὸν ΙΑ'. αἰῶνα ὁ Χαρτοφύλαξ Πέτρος, ἂν τοῦτο ἦτο ὀρθόν, οὗτος δ' ἀπήντησεν ὅτι μόνος ὁ δεξάμενος ἔπρεπε νὰ καλῆται σύντεκνος [5].

Ἔπρεπε δ' ὁ ἀνάδοχος νὰ εἶναι ὀρθόδοξος καὶ εὐσεβής [6], ἀπεκλείοντο ἐπομένως, ἐπὶ ποινῇ καθαιρέσεως τοῦ βαπτίζοντος ἱερέως, οἱ Ἀρμένιοι, οἱ αἱρετικοί, οἱ Μωαμεθανοί, μετὰ τὸ σχίσμα οἱ Λατῖνοι κλπ. [7]. Παρὰ ταῦτα ὅμως, τοὐλάχιστον κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα τῆς ἡμετέρας αὐτοκρατορίας, καὶ κατόπιν κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς Τουρκοκρατίας, προσελαμβάνοντο καὶ Μωαμεθανοὶ ὡς ἀνάδοχοι «διά τι ἀνθρώπινον», ὡς λέγει Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης [8] καὶ ὡς καὶ ἐκ τῶν Νομοκανόνων πιστοποιεῖται [9]. Θὰ ἦτο δὲ τὸ ἀνθρώπινον τοῦτο τὸ ἑξῆς· ὅταν ἀποθνήσκουσι τὰ τέκνα

---

[1] Νῦν ὁ δεξάμενος ἐν Πόντῳ, ἐκ τοῦ τροπαρίου «ὁ δεξάμενος ἐν ἀγκάλαις». Ὁ βαπτισθεὶς ἐκαλεῖτο ἀναδεξιμαῖος, Βίος τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου 60. 28 (De Boor), νῦν δὲ πολλαχοῦ ἀναδεξιμαῖός.

[2] Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος 25. 13 (Gelzer), Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρονογρ. 288 (Βόνν.) Tafel, Eustathii, Opusc. 164. 90, Ζωναρᾶς, Εἰς τὸν ΝΓ'. κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ'. οἰκουμ. Συνόδου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 249), Spata, Diplomi Greci Siciliaui inediti 7. 38, Cusa, Diplomi, 10. 515, Κεκαυμένου, Στρατηγικὸν 27. 24 (Vassilievsky-Jernstedt). Σημειωτέον ὅτι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἔχομεν καὶ «σύντεκνον στεφάνων», τὸν παράνυμφον δῆλα δή, σύντεκνον καὶ νῦν ἐν Κυζίκῳ καλούμενον.

[3] Σήμερον ὁ ἀνάδοχος λέγεται σύντεκνος ἐν Πόντῳ, Καππαδοκίᾳ, Λέρῳ, Σύμῃ, Ἠπείρῳ, Κρήτῃ, Νάξῳ, Κρήτῃ, Κιμώλῳ, Καλλιπόλει, Σαμοθρᾴκῃ, Μεγίστῃ, Φιλιππουπόλει, καὶ σύντεχνος ἐν Καρπάθῳ.

[4] Μάζαρι, Ἐπιδημία ἐν Ἅδου (Boissonade) ὦ, κατὰ Λατίνους, κουμπάρε.

[5] Πέτρου Χαρτοφύλακος, Ἐρωτήματα (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 5. 272). Τὸ ἔθιμον ἐπικρατεῖ νῦν ἐν Κρήτῃ, ἔνθα καὶ ἡ παροιμία· τοῦ συντέκνου μας ὁ σκύλλος σύντεκνος εἶναι καὶ κεῖνος.

[6] Συμεὼν Θεσσαλονίκης, Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν, Migne, P. G. 155. 213.

[7] Οὕτως ἀπεκρίθη ὁ Βαλσαμὼν εἰς τὸν ἐρωτήσαντα Μᾶρκον Ἀλεξανδρείας, (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4. 476). Πβ. καὶ Κ. Ράλλη, Ἔνθ' ἀν. σ. 172 ἑξ.

[8] Συμεὼν Θεσσαλονίκης, Ἔνθ' ἀν. Migne, P. G. 155. 213.

[9] Ἱερεὺς ἐὰν δεχθῇ θυσίαν αἱρετικοῦ ἢ βαπτίσῃ Τούρκου παιδίον ἢ δεχθῇ τὴν θυσίαν του ἢ ὡς ἀνάδοχον παιδίου τὸν δεχθῇ καὶ βαπτίσῃ παιδίον μετ' αὐτοῦ ἢ ὡς νουνὸν εἰς γάμον, καθαιρείσθω. Νομοκάνων παρὰ τῷ Ἀγησιλάῳ Σγουρίτσᾳ ΙΣΤ'. αἰῶνος κεφ. με'. σ. 71 τὰ αὐτὰ καὶ ἐν Νομοκάνονι τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς ἀριθ. 319 φ. 36β.

μιᾶς οἰκογενείας πιστεύουσι σήμερον [1], καὶ ἐπίστευον καὶ παλαιότερον, [2] ὅτι, ἵνα σταματήσῃ ὁ θάνατος, πρέπει τὸ τελευταῖον γεννηθὲν νὰ τεθῇ εἰς σταυροδρόμιον καὶ νὰ βαπτισθῇ ὑπὸ τοῦ πρώτου διελθόντος ἐκεῖθεν καὶ ἀναλαβόντος τὸ εὑρεθέν [3].

Ἐάν, ἐννοεῖται, οὗτος ἦτο Μωαμεθανός, πάλιν ἔπρεπε νὰ γίνῃ σύντεκνος, παριστάμενος κατὰ τὴν βάπτισιν, ἣν ἐτέλει Χριστιανός, καὶ πληρώνων πάντα τὰ τῆς βαπτίσεως ἔξοδα [4].

Συνέβαινεν ὅμως κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ τὸ ἀντίστροφον, πολλοὶ δῆλα δὴ Μωαμεθανοὶ πιστεύοντες ὅτι θὰ εἶναι ὑγιᾶ καὶ θὰ ζῶσι τὰ τέκνα των, ἐὰν βαπτισθῶσιν ὑπὸ ὀρθοδόξου ἱερέως, δὲν ἔκαμνον τὴν περιτομὴν αὐτῶν, ἐὰν δὲν τὰ ἐβάπτιζεν οὗτος καὶ βιαζόμενος. Κατὰ τὸν ΙΒ'. μ. Χ. αἰῶνα Ἀγαρηνοὶ παρουσιασθέντες εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Λουκᾶν Χρυσοβέργην, τοῦ εἶπον ὅτι «συνήθειά ἐστι πάντα τὰ νήπια τῶν Ἀγαρηνῶν βαπτίζεσθαι παρὰ ὀρθοδόξων ἱερέων» [5], τὰ αὐτὰ δὲ ἐπιστοποίησε καὶ ὁ Ζωναρᾶς γράψας· «ἔθος ἐστὶν τῶν Ἀγαρηνῶν τοῖς πλείστοις μὴ πρότερον τὰ σφέτερα περιτέμνειν βρέφη, πρὶν ἂν οἱ ὑποτελεῖς ὄντες αὐτοῖς τῶν Χριστιανῶν ἱερεῖς καὶ ἄκοντες ἀναγκασθῶσι ταῦτα βαπτίσαι» [6] καὶ ὁ Βαλσαμὼν παρατηρήσας ἐπ' ἴσης· «σημειῶσαι οὖν ταῦτα διὰ τοὺς ἱερεῖς τοὺς βαπτίζοντας τοὺς παῖδας τῶν Ἀγαρηνῶν καὶ ὅτι τὸ διὰ θεραπείαν σωματικὴν ζητούμενον ὑπὸ τούτων βάπτισμα ἀπαράδεκτον» [7]. Κατὰ Νομοκάνονα ΙΖ'. αἰῶνος (Κ. Ἀργυριάδου) οἱ Ἀγαρηνοὶ ἐβάπτιζον τὰ παιδία των «διὰ νὰ μηδὲν ψειριάζουν καὶ νὰ μηδὲν κακοπαθοῦν εἰς τὴν περιτομὴν καὶ διὰ νὰ μηδὲ βρωμῇ τὸ κορμὶ

---

[1] Γ. Ἀναγνωστοπούλου, Λαογραφικὰ ἐξ Ἠπείρου, Λαογραφίας 5. 47, Ν. Πολίτου, Παραδόσεις σ. 1289 καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐν Λαογραφίας 3. 689.

[2] Ὅσοι ρίπτουσι τὰ παιδία τους εἰς τὸν δρόμον διὰ νὰ τὰ βαπτίσῃ εἴ τις τὰ εὕρῃ, τάχα διὰ νὰ ζήσουν, ὡς ληροῦσι, χρόνους ιε' μὴ κοινωνήσουν. Εἰ δὲ εὕρῃ το Τοῦρκος καὶ βαπτίσῃ το ὁ ἱερεὺς μὲ τὸν Τοῦρκον, ὡς ἀνάδοχον, καθαιρείσθω ὁ ἱερεύς. Νομοκάνων παρ' Ἀγ. Σγουρίτσᾳ κεφ. ρκζ'. σ. 139, τὰ αὐτὰ καὶ ἐν Νομοκάνονι τοῦ ΙΣΤ'. ὁμοίως αἰῶνος κεφ. χκζ'. (παρὰ Β. Βαγιακάκῳ)· ὁμοίως καὶ ἐν Νομοκάνονι ΙΖ'. αἰῶνος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (ἀριθ. 2017 κεφ. χλδ'.).

[3] Ἐντεῦθεν τὰ ἐπίθετα Βρετὸς (=εὑρετός), Βρέτας, Βρετᾶκος.

[4] Οὕτω γίνεται ἐν Παραμυθίᾳ Ἠπείρου· ὁ Τοῦρκος μάλιστα ἐκεῖ ὀφείλει νὰ βαπτίσῃ καὶ τὰ ὑπόλοιπα τῶν γονέων τέκνα.

[5] Ἀποφάσεις συνοδικαὶ καὶ διατάξεις ἀρχιερατικαί, Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 498.

[6] Ματθαίου Βλαστάρη, Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον Β'. κεφ. Γ'. (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 6. 120).

[7] Βαλσαμών, Εἰς τὸν Η'. κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ'. οἰκουμ. Συνόδου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 585).

αὐτῶν». Ἐγεννήθη δὲ ζήτημα, ἂν ἔεπρε τὰ οὕτω βαπτισθέντα τέκνα, προσερχόμενα εἰς τὸν Χριστιανισμόν, νὰ ἀναβαπτίζωνται, πατριαρχικῇ δ' ἀποφάσει κατὰ τὸν προμνησθέντα Νομοκάνονα ἐκρίθη ὀρθὸν νὰ βαπτίζωνται ταῦτα «διότι εἰς τὸ βάπτισμα ἢ ἀπὸ τὴν πίστιν τῶν γονέων ἢ ἀπὸ τὴν πίστιν τοῦ βαπτιζομένου ἔρχεται ἡ χάρις».

Εἶπον ὅτι ὁ ἀνάδοχος ἔπρεπε νὰ εἶναι ὀρθόδοξος καὶ χρηστὸς τὰ ἤθη, ὑπῆρχον ὅμως καὶ οἱ ματαιόδοξοι, οἵτινες πρὸς τούτοις ἐπεδίωκον νὰ κάμωσι συντέκνους καὶ πλουσίους καὶ ἄρχοντας, δι' ὃ ψέγονται [1].

Κλήμης ὁ πάπας Ρώμης εἶπεν· «οὐ χρὴ γυναῖκας βαπτίζειν· ἀσεβὲς γάρ» [2] οἱ μεσαιωνικοὶ ὄντως πρόγονοί μας ἀποβλέποντες εἰς τὸ ὅτι μέγα ἦτο τὸ τοῦ ἀναδόχου βάρος, ἀφ' οὗ οὗτος ἔπρεπε νὰ φροντίζῃ διὰ τὸ βαπτιζόμενον, δὲν ἔβλεπον εὐχαρίστως, ἵνα γυναῖκες γίνωνται ἀνάδοχοι. Παρ' ὅλας ὅμως τὰς ἀπαγορεύσεις, ὡς ἐκ τοῦ Ἠλιοῦ Κρήτης μανθάνομεν, σύνηθες κατὰ τοὺς χρόνους του ἦτο νὰ ἀναλαμβάνωσιν αὗται τὸ βάρος τοῦ ἀναδόχου· ὁ αὐτὸς δ' ἀνὴρ ἐρωτηθεὶς εἶπεν ὅτι, ἂν ὁ σύζυγος γυναικός τινος ἐβάπτισε τέκνον καὶ κατόπιν ἐξενιτεύθη, δὲν θὰ ἦτο ἄτοπον ἡ γυνὴ αὐτοῦ νὰ βαπτίσῃ τὸ μετ' ἐκεῖνο παιδίον [3]. Παρὰ ταῦτα εἶναι παράδοξον ὅτι παλαιότερον ἐν Στρωμνίτσῃ μόνον γυναῖκες προσελαμβάνοντο ὡς ἀνάδοχοι [4].

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου τῆς Κρήτης Ἠλιοῦ συμπεραίνομεν ὅτι εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ἀνάδοχος ἔπρεπε νὰ βαπτίζῃ τὰ τέκνα μιᾶς οἰκογενείας, ὄντως δὲν γνωρίζομεν ὅτι π. χ. ὁ βασιλεὺς Θεόφιλος ἐβάπτισε πολλὰ τέκνα τοῦ στρατηγοῦ Μανουήλ [5]. Τοῦτο ἄλλως τε σαφέστατα διὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας ἐτόνισεν ὁ Ἰωσὴφ Βρυέννιος ψέξας ὅτι οἱ σύγχρονοί του «ἄλλοτε ἄλλους ἀναδόχους ἐποιοῦντο» [6]. Ἦτο δ' ὁ λόγος εὐεξήγητος. Ἐὰν τις ἐβάπτιζε τὰ τέκνα διαφόρων οἰκογενειῶν, ἑπόμενον ἦτο νὰ ἔλθωσι ταῦτα εἰς γάμου κοινωνίαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θ' ἀπετέλει εἶδος

---

[1] Ἰωσὴφ Βρυεννίου, Κεφάλαια ἑπτάκις ἑπτὰ 3. 107. Βλ. καὶ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως στίχ. 4336, Θεοδώρου Στουδίτου, Ἐπιστολαὶ βιβλ. Γ'. ἐπιστ. ΙΖ'. Migne, P.G. 99. 961.

[2] Migne, P. G. 1. 781.

[3] Ἠλιοῦ Κρήτης, Ἀποκρίσεις πρός τινα μοναχὸν Διονύσιον, Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 5. 380.

[4] Ὄλγας Κεραμιδᾶ, Ἔθιμα γιὰ τὸ παιδὶ ἀπὸ τὴ Στρώμνιτσα, Λαογραφίας 10. 455.

[5] Λέων Γραμματικός, Χρονογρ. 220. 19 (Βόνν.), Συμεὼν Μάγιστρος, 634. 11 (Βόνν.).

[6] Ἰωσὴφ Βρυεννίου, Ἔνθ' ἀν. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀναδόχων βλ. Κ. Ράλλην, Ἔνθ' ἀν. σ. 166.167.

αἱμομιξίας, ἀφ' οὗ, ὡς γνωστόν, οἱ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀναδόχου βαπτισθέντες θεωροῦνται πνευματικοὶ ἀδελφοί [1].

Τὰς συστάσεις δὲ περὶ χρησιμοποιήσεως ἑνὸς ἀναδόχου φαίνεται ὅτι ἠκολούθουν πολλάκις οἱ Βυζαντινοί, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη ἐν Στρωμνίτσῃ ὅλα τὰ τέκνα τῆς αὐτῆς οἰκογενείας πρέπει νὰ ἔχωσι τὸν ἴδιον ἀνάδοχον ἢ τοὐλάχιστον ἀπὸ τὴν ἰδίαν οἰκογένειαν [2].

Ὑπῆρχε κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους συζήτησις, ἂν ἔπρεπεν οἱ πάπποι νὰ βαπτίζωσι τὰ ἐγγόνια αὐτῶν. Κατὰ Νεαρὰν Λέοντος Δ'. τοῦ Χαζάρου, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι ἐν αὐτῇ ἀκολουθεῖ τοὺς παλαιοὺς νόμους, δὲν ἐπετρέπετο τοῦτο [3], εἶναι δὲ παράδοξον πῶς βραδύτερον Πέτρος ὁ Χαρτοφύλαξ ἐρωτηθεὶς «εἰ ἔστιν ἄξιον ἀναδέχεσθαι τὰ παιδία τῶν παιδίων αὐτῶν» ἀπήντησεν ὅτι «οὐκ ἔστι νόμος ἢ βασιλεὺς ταῦτα κωλύων» [4]. Ἐκ τῆς συζητήσεως, ἐννοεῖται, τοῦτο προκύπτει ὅτι ὄντως συνήθιζον οἱ πάπποι νὰ βαπτίζωσι τὰ ἐγγόνια αὐτῶν.

Ὁ ἀνάδοχος κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἦτο εἷς [5], καὶ ἡ χρῆσις ὅμως περισσοτέρων ἀναδόχων δὲν ἦτο ἀσυνήθης, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς παρουσίας πολλῶν τοιούτων κατὰ τὴν βάπτισιν βασιλόπαιδος, περὶ οὗ κατωτέρω, καὶ διὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Βρυεννίου (3. 107) ὅστις ψέγει ὅτι οἱ σύγχρονοί του ἐπεζήτουν «ἀναδόχους πλείους»· Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἀφ' οὗ ἔχομεν σιγίλλιον Ἱερεμίου τοῦ Α'. (1522—1545) δι' οὗ ἀπαγορεύεται εἰς τοὺς κληρικοὺς νὰ προσκαλῶσιν ἢ νὰ ἀνέχωνται κατὰ τὴν βάπτισιν πολλοὺς ἀναδόχους. Ἐκ τοῦ σιγιλλίου μάλιστα τούτου μανθάνομεν ὅτι «θέντες ἔν τινι ὀθόνῃ τὸν παῖδα ἐξ ἴσου πάντες οἱ ἀνάδοχοι βαστάζουσι», τοὔθ' ὅπερ ἀναμιμνήσκει τὰ συμβαίνοντα κατὰ τὴν κουρὰν βασιλόπαιδος [6]. Τὸ ἔθιμον ἐξηκολούθησε περαιτέρω, ἀφ' οὗ τῷ 1836 ἔχομεν ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς Συνόδου ἀπαγορεύουσαν τοὺς πολλοὺς ἀναδόχους [7]. Καὶ σήμερον δέ, ὡς γνωστόν, δὲν εἶναι ἄγνωστος ἡ χρῆσις δύο ἀναδόχων.

---

[1] Βλ. τὴν σχετικὴν Νεαρὰν Λέοντος τοῦ Χαζάρου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 5. 247). Καὶ τὴν συντέκνισσάν του χηρεύσασαν δὲν ἐπετρέπετο νὰ ὑπανδρεύεταί τις. Κανὼν ΝΓ'. τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 428. 429).

[2] Ὄλγας Κεραμιδᾶ, Ἔνθ' ἀν. 10. 456.

[3] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 5. 247.

[4] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 5, 371. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀναδόχων, βλ. Reiske ἐν τῷ ὑπομνήματι εἰς τὴν Ἔκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου 2. 730.

[5] Ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ σχολιαστὴς Γεωργίου τοῦ Μοναχοῦ (Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 865. 2) ἀναφέρων τοὺς πολλοὺς ἀναδόχους Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου παρατηρεῖ· «ὅτι ἔβαλλον οἱ παλαιοὶ πολλοὺς ἀναδόχους».

[6] Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος βιβλιοθήκη Α', 151.

[7] Κ. Οἰκονόμου, Τὰ σῳζόμενα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα 2. 344.

Ὁ ἀνάδοχος, φυσικά, ἦτο ἄτομον καὶ ὡς ἐξαίρεσις σπανία ἀναμφιβόλως πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου ἀναφερόμενον ὅτι ὁ πατὴρ παιδίου, ἀντὶ ἀναδόχου, κατὰ τὴν βάπτισιν, μετεχειρίσθη τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Δημητρίου [1].

Τὸ κατὰ τὴν βάπτισιν εἰς τὸν ἀναδεξιμαῖον διδόμενον ὄνομα ἐλέγετο *βαπτιστικὸν* ἢ *βαπτιστικὸν ὄνομα* [2], δὲν ἐδίδετο δὲ πάντοτε διὰ πρώτην φορὰν τότε. Ἐν τοῖς περὶ βαπτίσεως πριγκίπων θὰ ἴδωμεν ὅτι πρὸ τῆς βαπτίσεως, ἤδη τὴν τρίτην καὶ κατόπιν τὴν τετάρτην καὶ πέμπτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἀνεφωνεῖτο τὸ ὄνομα, ὅπερ τὸ παιδίον θὰ ἐλάμβανε κατὰ τὴν βάπτισιν, γνωρίζομεν δὲ ὅτι τὴν ὀγδόην ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἡμέραν τὸ νήπιον ὡδηγεῖτο εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπου ὁ ἱερεὺς τοῦ ἀνεγίνωσκε τὰς σχετικὰς εὐχὰς καὶ τοῦ ἐπέθετε καὶ τὸ ὄνομα [3], ὁ Συμεὼν μάλιστα Θεσσαλονίκης σαφῶς λέγει ὅτι τὴν ὀγδόην ἡμέραν σφραγίζει ὁ ἱερεὺς τὸ παιδίον «καὶ δίδωσιν ὄνομα τούτῳ δι' εὐχῆς ἱερᾶς, *ὅπερ ἂν οἱ τεκόντες θελήσαιεν, μεθ' οὗ καὶ βαπτίζεται* [4]».

Ἂν εἰς παλαιοτέρους αἰῶνας ἡ ἐπίθεσις τοῦ ὀνόματος ἦτο δικαίωμα τῶν γονέων, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις, δὲν μαρτυρεῖται σαφῶς, ἐξ ὅσων ὅμως λέγει ὁ Χρυσόστομος, μᾶλλον πιθανὸν φαίνεται τοῦτο [5]. Πάντως τοῦτο συνέβαινε κατὰ τὸν ΙΕ'. αἰῶνα, κατὰ παλαιοτέραν συνήθειαν, ἥτις καὶ σήμερον ἔτι ἐπικρατεῖ ἐνιαχοῦ. Ἐν Σαμοθράκῃ [6] π. χ. τὸ ὄνομα τοῦ βα-

---

[1] Θεοδώρου Στουδίτου, Ἐπιστολαί, ἐπιστ. 17, **Migne**, P. G. 99. 961.

[2] Θεοφάνους, Χρονογραφία 407. 21 (De **Boor**), Κεδρηνοῦ, Σύνοψις ἱστοριῶν 1. 797. 21 (Βόνν).

[3] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 618.1. Ἐν τῷ Εὐχολογίῳ τοῦ Goar σ. 264 ὑπάρχει εὐχὴ «εἰς τὸ κατασφραγίσαι παιδίον λαμβάνον ὄνομα τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ». Κάτὰ τὸν Θεσσαλονίκης Συμεὼν (Migne, P. G. 155. 209) τὸ ὄνομα δίδεται τὴν ὀγδόην ἡμέραν «ὅτι ἀνακαινισμὸς ἡ ὀγδόη· πληρωθείσης γὰρ τῆς ἑβδόμης, ἣν ἡ ζωὴ αὕτη κέκτηται δι' ἑπτὰ κυκλουμένη τῶν ἡμερῶν τῇ ὀγδόῃ πάλιν ἀπάρχεται, ὃ σημεῖον τῆς ἀναστάσεώς ἐστι» πρὸς δὲ καὶ διότι ὁ Κύριος, περιτμηθεὶς κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν, τότε ἐπεκλήθη Ἰησοῦς.

[4] Συμεὼν Θεσσαλονίκης, Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν (**Migne, P. G.** 155. 209).

[5] «Οἱ νῦν ἁπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε τὰς προσηγορίας ποιοῦνται. Εἰς τὸ ὄνομα φησὶ τοῦ πάππου καὶ τοῦ ἐπιπάππου καλείσθω τὸ παιδίον». «Ἄνθρωποι μὲν γὰρ εἴς τε τιμὴν τῶν ἀπελθόντων εἴς τε ἑαυτῶν παραμυθίαν πολλάκις τοῖς τῶν τετελευτηκότων ὀνόμασι τοὺς ἑαυτῶν υἱοὺς καλοῦσι», «οὐ καθάπερ νῦν ποιοῦσιν ἁπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν ἀπὸ τῶν γεννησαμένων σπουδάζοντες τὰς προσωνυμίας ὀνομάζειν» Χρυσόστομος, **Migne**, P. G. 51. 148, 53. 179, 54, 452.

[6] Βλ. Περιοδ. Φιλ. Συλλ. Κωνστ. 19. 148.

πτιζομένου δίδουσιν οἱ γονεῖς, ὁμοίως δὲ καὶ ἐν Καρπάθῳ [1].

Ὁ Χρυσόστομος, ὡς εἴρηται, παραδίδει ὅτι οἱ γονεῖς συνήθιζον νὰ ἀποδίδωσιν εἰς τὰ τέκνα των τὸ ὄνομα τῶν πάππων ἢ ἐπιπάππων [2] ἢ καὶ στενῶν συγγενῶν, μάλιστα ὅταν οὗτοι εἶχον ἀποθάνει, παραμυθίαν οὕτω τῆς λύπης ἐν τῇ ὀνομασίᾳ τῶν παιδίων εὑρίσκοντες [3]. Μὴ ἐγκρίνων δ' ὁ ἱεράρχης τοῦτο, συνιστᾷ, ἵνα οἱ Χριστιανοὶ ὀνομάζωσι τὰ τέκνα αὐτῶν ἀπὸ ἁγίων [4].

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς μανθάνομεν ἐπ' ἴσης ὅτι οἱ σύγχρονοί του «τὰ τικτόμενα παιδία εἰς ὄνομα τῶν μητέρων ἐκάλουν πολλάκις..... διὰ τὴν τιμὴν τῶν τετοκυιῶν γυναικῶν» [5].

Τὰ ὀνόματα τῶν παλαιοτέρων Χριστιανῶν, ὡς δεικνύουσι καὶ αἱ ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ τῶν πρώτων ἑκατονταετηρίδων, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐθνικά [6], τοῦτο δὲ ἐξηκολούθησε μέχρι τῶν μέσων τῆς Γ'. μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, μόνον δ' ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Δ'. αἰῶνος ἀρχίζουσι νὰ ἐπιδίδωσι τὰ Χριστιανικά [7], τὰ ὁποῖα λαμβάνονται οὐ μόνον ἐξ ὀνομάτων ἁγίων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἑορτῶν (Ἐπιφάνιος, Πασχάσιος) ἢ καὶ ἐξ ἀρετῶν (Ἐλπίς, Σοφία) [8].

Ἐκ τῶν ὀνομάτων δὲ τῶν ἱερῶν προσώπων εἶχον οἱ παλαιότεροι προτίμησιν εἰς τὸ τοῦ Πέτρου καὶ Παύλου [9], βραδύτερον δὲ καὶ εἰς τὸ τοῦ Ἰωάννου καὶ τῆς Μαρίας.

Ὡς πρὸς τὰ τελευταῖα ὀνόματα παλαιοτέραν μνείαν ἔχομεν τὴν τοῦ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας παρ' Εὐσεβίῳ λέγοντι ὅτι, κατὰ τὴν γνώμην του, ἐπὶ τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων πολλοὶ ὠνομάζοντο Ἰωάνναι ἐκ θαυμασμοῦ πρὸς τὸν Ἀπόστολον καὶ ἵνα ἀγαπηθῶσι καὶ οὗτοι ὑπὸ τοῦ Χρι-

---

[1] Μ. Μιχαηλίδου—Νουάρου, Λαογραφικὰ σύμμεικτα σ. 108. Ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ δύναται ὁ ἀνάδοχος νὰ δώσῃ ἴδιον ὄνομα εἰς τὰ τελευταῖα τέκνα τῆς οἰκογενείας, ὁπότε ἔχουσι δοθῆ τὰ ὀνόματα τῶν προπατόρων καὶ θείων.

[2] Migne, P. G. 53. 179, 54. 452. Τὸ ἔθιμον καὶ κατὰ τὴν βάπτισιν βασιλοπαίδων· Θεοδόσιος π. χ. ὁ Β'. ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ πάππου του Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου, Μάρκου Διακόνου, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου 44 (σ. 37. 2), J. Vance, Beiträge 79. Τὸ ἔθιμον, ὅπερ πιστοποιεῖ καὶ ὁ Νικ. Χωνιάτης, (Διήγ. Χρον. 220.4)ἐννοεῖται εἶναι καὶ ἀρχαῖον Ἑλληνικόν.

[3] Χρυσόστομος, Migne, P. G. 51. 148.

[4] Χρυσόσμος, Migne, P. G. 53. 179, 61. 105. Ὁ φέρων τὸ ὄνομα ἁγίου τινὸς θεωρεῖται ὅτι ἔχει αὐτὸν ὡς προστάτην καὶ πρέπει νὰ φέρῃ τὰς ἀρετάς του.

[5] Χρυσόστομος, Migne, P. G. 51. 129.

[6] Wetzer-Welte's, Kirchenlexicon ἐν λ. Namen.

[7] Ad. Harnak, Die Mission und Ausbreitung des Christentums 1. 354. 356. 361 (τῆς β'. ἐκδ.).

[8] Wetzer-Welte's, Ἔνθ' ἀν.

[9] Χρυσόστομος, Migne, P. G. 60. 365, Διονύσιος Ἀλεξανδρείας, παρ' Εὐσεβίῳ, Ἐκκλ. ἱστορ. 7. 25. 14.

στοῦ, ὡς καὶ ὁ Ἰωάννης[1]. Μετ' αὐτὸν Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης ἔγραψε· «ἕκαστον τέκνον ἐν τῷ ἰδίῳ βαπτίζεται ὀνόματι οὐ μὴν δὲ βαπτίζονται πάντες Ἰωάννης καὶ Μαρία ὡς τῶν ἁπλουστέρων καὶ ἰδιωτῶν τινες φασί» [2].

Σήμερον πολλοὶ ὄντως, κατ' ἀναλογίαν, φέρουσι τὸ ὄνομα Ἰωάννης καὶ Μαρία, πιθανῶς ἐξ ἐπιδράσεως τῶν ἀνωτέρω ἀντιλήψεων, ἐν Στρωμνίτσῃ δέ, ἂν ἐπίκειται τοῦ νεογεννήτου θάνατος καὶ δὲν προφθάνουσιν οἱ οἰκεῖοι νὰ τὸ βαπτίσωσι, τὸ ὑψώνουσι πρὸ τοῦ εἰκονοστασίου λέγοντες· ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος Μαρία (ἂν εἶναι θῆλυ) ἢ Χρῖστος (ἂν εἶναι ἄρρεν) [3].

Τέλος ἐν Ἀντιοχείᾳ γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τὸ τέλος τοῦ Δ'. αἰῶνος οἱ Χριστιανοὶ ὠνόμαζον τὰ τέκνα των ἀπὸ τοῦ μεγάλου ἐπισκόπου Μελετίου[4].

Τὸ ὄνομα ἐδίδετο εἰς τὸν βαπτιζόμενον ὑπὸ τοῦ ἀναδόχου[5], ὡς εἰκός, ἔχομεν ὅμως καὶ περιπτώσεις, καθ' ἃς καὶ ἄλλως ἐγίνετο ἡ ὀνοματοθεσία. Ἐν τῷ βίῳ π. χ. τοῦ Δανιὴλ τοῦ Στυλίτου ἀναγινώσκομεν ὅτι οὗτος ὠνομάσθη οὕτω, διότι, διαταχθεὶς κατὰ τὴν βάπτισίν του νὰ φέρῃ ἐκ τῆς ἁγίας Τραπέζης ἓν βιβλίον, ἔφερε τὴν βίβλον τοῦ Δανιήλ·[6] ὁ Χρυσόστομος ἀφ' ἑτέρου διηγεῖται ὅτι οἱ σύγχρονοί του συνήθιζον νὰ ἀνάπτωσι κηρία καὶ εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν νὰ ἐπιθέτωσιν ἓν ὄνομα, ἔδιδον δ' εἰς τὸ παιδίον τὸ ὄνομα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀντεστοίχει εἰς τὸ τελευταῖον σβεσθὲν κηρίον [7].

Ἡ συνήθεια αὕτη ἡ ἀπορρέουσα ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἔχει σχέσιν μὲ τὴν διάρκειαν φλογὸς εἶναι καὶ ἀρχαία[8], φαίνεται δ' ὅτι ἐξηκολούθησε καὶ πολὺ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ

[1] Διονύσιος Ἀλεξανδρείας, Ἔνθ' ἀν. Τὴν γνώμην ταύτην διὰ τοὺς Ἀποστολικοὺς χρόνους δὲν ἀσπάζεται ὁ Harnak, Ἔνθ' ἀν. 1. 359, φρονῶν ὅτι τότε συχνὰ ἦσαν μόνον τὰ ὀνόματα Πέτρος καὶ Παῦλος.

[2] Συμεὼν Θεσσαλονίκης, Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν, Migne, P.G. 155. 209.

[3] Ὄλγας Κεραμιδᾶ, Ἔθιμα γιὰ τὸ παιδὶ ἀπὸ τὴ Στρώμνιτσα, Λαογραφίας 10. 457.

[4] Ad. Harnak, Ἔνθ' ἀν. 361.

[5] Τὸ ὄνομα τοῦτο τὸ βαπτιστικὸν δὲν ἐπετρέπετο νὰ μεταβάλλεται. Ἀντίθετον συνήθειαν πιστοποιεῖ διὰ τοὺς χρόνους του ὁ Παχώμιος Ρουσᾶνος, ὅστις τὴν ψέγει. Βλ. Ι. Καρμίρη, ὁ Παχώμιος Ρουσᾶνος καὶ τὰ ἀνέκδοτα δογματικὰ καὶ ἄλλα ἔργα αὐτοῦ σ. 289.

[6] Βίος Δανιὴλ τοῦ Στυλίτου Anal. Boll. 32. 123—4.

[7] Migne, P. G. 61. 105.

[8] Kahle, Seele und Kerze ἐν Hessische Blätter für Volkskunde, 6 σ. 9 ἑξ. E. Samter, Geburt, Hochzeit und Tod σ. 81. N. Πολίτου, Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων σ. 212, 213. Στ. Κυριακίδου, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὡς λαογράφος, Λαογραφίας 11. 636 637.

Χρυσοστόμου, ἀφ' οὗ ἀπηχήσεις αὐτῆς καὶ βραδύτερον καὶ σήμερον ἔτι σῴζονται. Οὕτως ὁ Παχυμέρης (2. 276. 277) διηγεῖται ὅτι Ἀνδρόνικος ὁ Γ'. ἐπειδὴ ἀπέθνησκον τὰ θήλεα τέκνα του, ὅταν ἐγέννησε καὶ πάλιν θῆλυ ἡ βασίλισσα, «εἰσάγει βουλὴν τὴν συνήθη πολλοῖς, καθ' ἣν σῴζοιντο τὰ γεννήματα, καὶ ἡ βουλή, εἰκόνας τῶν προὔχόντων ἐν Ἀποστόλοις δώδεκα στήσαντες κηροὺς ἰσομήκεις τε καὶ ἰσοστάθμους καὶ ἅμ' ἡμμένους ἀν' ἑκάστην πήξασθαι καὶ ὑπὲρ τοῦ νεωστὶ γεννηθέντος ἱκετεύειν ψάλλοντας ἐπέχονται τὴν εὐχὴν μέχρι καὶ αὐτῆς δὴ τῆς ἐκ τοῦ πυρὸς τῶν κηρῶν δαπανήσεως, καὶ ἐφ' οὗ δὴ ὁ περιγενόμενος τῶν ἄλλων τέως ἀφανισθέντων ἔστη, τούτου καὶ τοὔνομα τῷ ἀρτιγενεῖ τίθεσθαι τοῦ περιεῖναι κἀκεῖνο φυλαττόμενον ἕνεκα. Ὃ δὴ καὶ γέγονε τότε βασιλέως προστάξαντος καὶ τῷ Σίμωνι ὁ κηρὸς ἐνελέλειπτο καὶ Σιμωνὶς ἡ ἀρτιγενὴς παρωνύμως ἐκλήθη, τὴν ὀνομασίαν τοῦ Ἀποστόλου εἰς φυλακὴν φέρουσα» [1].

Καὶ σήμερον ἐν Καρπάθῳ καὶ Κάσῳ κατὰ τὰ *ἑφτά*, τὴν ἑσπέραν δῆλα δὴ τῆς ἑβδόμης ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ ἡμέρας, συνέρχονται αἱ φίλαι καὶ συγγενεῖς καὶ ἐπὶ λεκάνης τιθεμένης ἐπὶ τραπέζης προσκολλῶσιν ἑπτὰ κηρία ὀνοματίζοντες αὐτὰ εἰς ὄνομα τῆς Θεοτόκου, τοῦ Προδρόμου ἢ ἁγίων, πιστεύουσιν δ' ὅτι τὸ πρῶτον σβεσθησόμενον κηρίον ὑποδεικνύει τὸν προστάτην τοῦ νηπίου ἅγιον, εἰς ὃν καὶ κάμνουσι λειτουργίαν ἐν μιᾷ τῶν ἐπομένων ἡμερῶν [2].

Παράδοξον τρόπον ὀνοματοθεσίας ἔχομεν καὶ ἐπὶ Μανουὴλ Κομνηνοῦ. Ὅτε ἐγεννήθη υἱὸς τοῦ βασιλέως τούτου καὶ ἠρώτησεν ὁ πατὴρ διὰ ὡροσκόπου ἐπὶ πόσον χρόνον θὰ παραταθῇ ἡ βασιλεία τοῦ πάππου του Ἀλεξίου, τὸ δὲ *προαγόρευμα* ἦτο ΑΙΜΑ, ὁ Μανουήλ, ἐκ τῶν γραμμάτων συμπεραίνων, ὠνόμασε τὸν υἱὸν Ἀλέξιον Α(λέξιος) Ι(ωάννης) Μ(ανουὴλ) Α(λέξιος) [3]. Τέλος ὁ Μαυρίκιος, ὅταν ἡ σύζυγός του Κωνσταντῖνα ἐγέννησε υἱόν, ὠνόμασεν αὐτὸν Θεοδόσιον «διὰ τὸ Θεοδόσιον εὐτυχῆ γενέσθαι καὶ πολλὰ ἔτη ζῆσαι»[4].

Εἰς τὸν ἀναδεξιμαῖον ὁ ἀνάδοχος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς βαπτίσεως ἔδιδε δῶρα, ἅτινα ἦσαν διάφορα καὶ ἀνάλογα πρὸς τὴν κοικωνικὴν θέσιν καὶ τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν αὐτοῦ. Ἐξ ἐγγράφων π. χ. μανθάνομεν ὅτι καὶ χωράφια ἐδωροῦντο[5], τὰ συνήθη ὅμως δῶρα θὰ ἦσαν φορέ-

[1] Ν. Πολίτου, Ἔνθ' ἀν. σ. 213.

[2] Μιχαὴλ Μιχαηλίδου—Νουάρου, Λαογραφικὰ σύμμεικτα Καρπάθου σ. 103. Τὴν περὶ τοῦ ἐθίμου τῆς Κάσου πληροφορίαν ὀφείλω εἰς τὸν Κάσιον φοιτητὴν τῆς φιλολογίας Μηνᾶν Σοφόν. Ι. καὶ Ν. Πολίτου, Μελέτην, Ἔνθ' ἀν.

[3] Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. διήγ. 220. 5 ἑξ.

[4] Ἔπιθι τὰ σχόλια τοῦ Reiske εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως 2.728.

[5] Cusa, I diplomi, 18. 334.

ματα καὶ χρήματα. Ὅταν ἐπὶ παραδείγματι Μιχαὴλ ὁ υἱὸς Θεοφίλου ἐβάπτισε τὸν υἱὸν τοῦ ἡνιόχου Χειλᾶ «ὁλόκληρον αὐτῷ κεντηνάριον ἐδωρήσατο» [1]. Σήμερον εἶναι συνηθεστάτη ἡ κατὰ τὴν βάπτισιν προσφορὰ δώρων, *φωτισμάτων*, ἅτινα συνίστανται εἰς φορέματα, νομίσματα, χρυσοὺς σταυροὺς κ.τ.τ. [2].

Κατωτέρω θὰ ἴδωμεν ὅτι ὁ βασιλόπαις, μετὰ τὴν βάπτισίν του, ὡδηγεῖτο ἐν πομπῇ καὶ μετὰ ψαλμῳδιῶν εἰς τὰ ἀνάκτορα λαμπαδηφορούντων τῶν παραστάντων εἰς τὸ μυστήριον καὶ τῶν γονέων διαρριπτόντων κατὰ τὴν πορείαν νομίσματα. Τὸ ἔθιμον τοῦτο, ὅπερ ἦτο καὶ κοινὸν λαϊκόν, ἀναφέρει ὅ τε Μιχαὴλ Ψελλὸς [3] καὶ ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης [4], κατὰ τὰ τέλη δὲ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης πιστοποιῶν ὅτι μετὰ τὸ μυστήριον ὁ βαπτισθεὶς ὡδηγεῖτο εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν «προπεμπόμενος μετὰ φώτων ὡς υἱὸς φωτὸς» καὶ μελῳδούντων τῶν προπεμπόντων τὸ «ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε» [5].

Εἶπον ὅτι ἡ μετὰ τὴν βάπτισιν βασιλόπαιδος πομπὴ ἀπέδιδε καὶ λαϊκὸν ἔθιμον. Περὶ τούτου, πλὴν τῶν ἀνωτέρω, πείθουσι καὶ τὰ σήμερον συμβαίνοντα. Σήμερον δῆλα δὴ ἐν Ῥόδῳ συνοδεύουσι τὸν νεοφώτιστον ἐν πομπῇ ἐκ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν οἰκίαν του [6], προπορευομένου τοῦ ἀναδόχου καὶ κρατοῦντος τὸν βαπτισθέντα, ἑπομένου δὲ τοῦ ἱερέως καὶ ψάλλοντος τὸ τροπάριον «τὴν παγκόσμιον δόξαν» [7]. Ἐν Κύπρῳ οἱ προσκεκλημένοι κατὰ τὴν πορείαν λαμπαδηφοροῦσι, ὁ δὲ ἱερεὺς ψάλλει τὸ «ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε» [8]. Μετὰ πομπῆς, ψαλμῳδιῶν καὶ λαμπαδηφορίας ὁδηγεῖται εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν τὸ νεοφώτιστον καὶ ἐν Κατιρλὶ τῆς Βιθυνίας [9], ἐν ᾧ ἐν Μαδύτῳ οἱ ψάλται ψάλλουσι καθ' ὁδὸν ἢ τὸ

---

[1] Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 253. 15.

[2] Περὶ τῶν δώρων τούτων βλ. Ν. Πολίτου, Γαμήλια σύμβολα, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 2. 248. 249 καὶ Α. Βρόντη, Ῥοδιακὴ λαογραφία, Λαογραφίας 11. 576.

[3] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐπιστολαί, ἐπιστ. 155 (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5.406).

[4] Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σῳζόμενα 2. 239. 19 (Λάμπρου).

[5] Migne P. G. 155. 233.

[6] Α. Βρούντη, Ἔνθ' ἀν. σ. 576.

[7] Ὡς ἐν Πάτμῳ, Μ. Μαλανδράκη, Ἤθη καὶ ἔθιμα ἐν Πάτμῳ Δ. Ι. Ε. Ε. 3.336.

[8] Ξ. Φαρμακίδου, Κυπριακὴ λαογραφία σ. 133. Περὶ τῆς χρήσεως λαμπάδων κατὰ τὰς λιτανείας καὶ προελεύσεις βλ. P. Batiffol, Étude de liturgie et d'archéologie Chétienne σ. 210—211.

[9] Π. Μακρῆ, Κατιρλὶ σ. 98.

«ἄξιόν ἐστι» ἢ τὸ «εἰς τὸ ὄρος τοῖς μαθηταῖς» ἢ τὸ τροπάριον τῆς ζ'. ᾠδῆς τοῦ Πάσχα «πάτερ λόγε» [1].

Ἂς σημειωθῇ δ' ἐνταῦθα ὅτι τὰ ριπτόμενα καθ' ὁδὸν νομίσματα, ἡ *ὑπατεία*, *μαρτυριάτικα*, σήμερον καλούμενα, διανέμονται ὑπὸ τοῦ ἀναδόχου ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ βαπτισθέντος. Μόνον ἐν Παπίγκῳ τῆς Ἠπείρου [2], ὁ ἀνάδοχος, ἀντὶ νομισμάτων, μοιράζει καθ' ὁδὸν ζαχαρωτά, ἀμύγδαλα καὶ λεπτοκάρυα.

Ἐλέχθη ὅτι ὁ Νικήτας Χωνιάτης ἐν τῇ Χρονικῇ του διηγήσει ἀναφέρει συμπόσια ἐπὶ τῇ βαπτίσει βασιλόπαιδος [3], ἐν τῷ ὑποδεικνυομένῳ ὅμως χωρίῳ γίνεται λόγος περὶ συμποσίου κατὰ τὴν γενέθλιον καὶ ὀνομαστήριον τοῦ παιδίου ἡμέραν καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν βάπτισιν. Πάντως ὅμως τοιοῦτον ἔθιμον θὰ ἦτο λαϊκόν, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς εὐρυτάτης αὐτοῦ διαδόσεως σήμερον εἰς πλεῖστα μέρη τῆς Ἑλλάδος [4].

Περὶ τῶν ἑορτῶν τῶν συγχρόνων του ὁμιλῶν Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἀναφέρει *γαμήλια, γενέθλια, ὀνομαστήρια, κουρόσυνα* καὶ *κατοικέσια*. [5] Τί ἀκριβῶς εἶναι τὰ κουρόσυνα δὲν εἶναι βέβαιον· ὁ Goar ἐν τῷ εὐχολογίῳ του φρονεῖ ὅτι εἶναι ἡ τελετὴ ἡ γινομένη ἐπὶ τῇ ἀποκοπῇ τῆς κόμης, ὅταν ἀπὸ τῆς ἐφηβικῆς εἰς τὴν νεανικὴν εἰσήρχετό τις ἡλικίαν [6] γενικῶς δὲ λέγει καὶ ὁ Reiske ὅτι εἶναι ἡ τελετὴ ἡ γινομένη «occasione capilli et barbae primae positae» [7], ὁ σχολιαστὴς ἀφ' ἑτέρου τοῦ ἀνωτέρω χωρίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, εἰς σύγχρονά του καὶ τοπικὰ ἀποβλέπων ἔθιμα, φρονεῖ ὅτι κουρόσυνα εἶναι ἡ τελετὴ «ὅταν τοὺς ὀδόντας ἐκφέρωσι τὰ νήπια» [8].

---

[1] Ἀπ. Οἰκονομίδου, Λαογραφικὰ Μαδύτου, Ἀρχεῖον Θρᾳκικοῦ γλωσσικοῦ καὶ λαογραφικοῦ θησαυροῦ 3. 103, Τὸ ἄξιόν ἐστι ψάλλουσι καὶ ἐν Ταϊφυρίῳ Καλλιπόλεως· Οἰκονόμου Χ" Λουΐζου, Λαογραφικὰ Ταϊφυρίου (Θρᾳκικὰ 6. 320 πρ. καὶ σ. 354).

[2] Γ. Ἀναγνωστοπούλου, Λαογραφικὰ ἐξ Ἠπείρου, Λαογραφίας 5. 46.

[3] Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 220.9, Ν. Πολίτου, Γαμήλια σύμβολα, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 2. 249.

[4] Ν. Πολίτου, Γαμήλια σύμβολα, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 2. 249.

[5] Migne, P. G. 36. 360.

[6] Goar, Εὐχολόγιον σ. 306. 308. Κατὰ τὸν Σουΐδαν «κουρόσυνα· τὰ ὑπὲρ κουρᾶς θυόμενα».

[7] Reiske, ἐν τῷ ὑπομνήματι του εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως 2. 707.

[8] Καὶ σήμερον ἐν Στρωμνίτσῃ, ὅταν τὸ παιδίον ἐκβάλῃ τὸν πρῶτον ὀδόντα, γίνεται τελετή, καθ' ἣν κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ρίπτουσι τρωγάλια, ὧν ποσότητα καὶ ἀποστέλλουσι πρὸς τοὺς συγγενεῖς, ἀγγέλλοντες τὸ γεγονὸς τῆς πρώτης ὀδοντοφυΐας, Ὄλγας Κεραμιδᾶ, Ἔθιμα, δοξασίες, δεισιδαιμονίες γιὰ τὸ παιδὶ ἀπὸ τὴ Στρώμνιτσα, Λαογραφίας τόμ. 10. 457. Διὰ τὰς ἐν Θρᾴκῃ τελετὰς ἐπὶ τῇ

Κουρόσυνα ἀναμφιβόλως εἶναι ἡ τελετὴ ἡ γινομένη μετὰ τὴν βάπτισιν ἐπὶ τῇ ἐπισήμῳ κουρᾷ τοῦ φωτισθέντος, περὶ ἧς καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ποιεῖται μνείαν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῆς βασιλείου τάξεως τῷ ἐπιγραφομένῳ «ὅσα δεῖ παραφυλάττειν ἐπὶ κουρεύματι παιδὸς βασιλέως» [1] καὶ τὸ Εὐχολόγιον [2].

Ἡ κουρὰ αὕτη, τὴν ὁποίαν ὀρθῶς Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης ἐχαρακτήρισεν ὡς ἀπαρχὴν προσφερομένην ὑπὸ τοῦ βαπτισθέντος πρὸς τὸν Χριστὸν [3] εἶχε κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, κατὰ τὸν Reiske, ἄλλην σημασίαν, ὑπεδήλου δῆλα δὴ τὴν εἰσποίησιν τοῦ βαπτισθέντος ὑπὸ τοῦ κείροντος ἀναδόχου, τοῦ καὶ πνευματικοῦ πατρός, ἀφ' οὗ τότε ἡ εἰσποίησις τέκνου διὰ τῆς κουρᾶς κατεκυροῦτο [4].

Σήμερον ἡ κουρὰ αὕτη γίνεται ἅμα τῷ βαπτίσματι, κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ὅμως χωριστὰ καὶ μετ' αὐτό [5].

Κατὰ ποῖον ἀκριβῶς χρονικὸν διάστημα ἐγίνετο ἡ κουρὰ ἀγνοοῦμεν. Ὅτι αὕτη ἐγίνετο κατ' ἀπροσδιόριστον χρόνον δύναταί τις ἀσφαλῶς νὰ συμπεράνῃ ἀπὸ τὰ σήμερον γινόμενα. Σήμερον π. χ. ἐν Καλύμνῳ ἡ τοιαύτη κουρὰ γίνεται τὴν 40ὴν ἀπὸ τῆς βαπτίσεως ἡμέραν, παρόντος τοῦ ἀναδόχου καὶ ἱερέως, ἐν Καλοσκοπῇ Γραβιᾶς τὴν τρίτην ἡμέραν, ἐν Καλάμαις μετὰ ἓν ἑξάμηνον, ἐν Φαλαισίᾳ δ' Ἀρκαδίας ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν βάπτισιν.

Ἐγίνετο δ' ἡ τελετὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παρόντος τοῦ ἀναδόχου, ὅστις ἐκαλεῖτο «ἀνάδοχος τριχῶν» [6] καὶ ἀπαγγέλλοντος τοῦ ἱερέως εἰδικὴν εὐχὴν «εἰς τριχοκουρίαν» ἢ εὐχὴν «ἐπὶ κουρᾷ κεφαλῆς», ἐν ᾗ, πλὴν ἄλλων, ἐλέγετο· «τὸν προσελθόντα δοῦλόν σου τόνδε ἀπαρχὴν ποιήσασθαι κείρασθαι τὴν κόμην τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ εὐλόγησον ἅμα τῷ αὐτοῦ ἀναδόχῳ» [7]

ἐκβολῇ τοῦ πρώτου ὀδόντος βλ. Ἐλπινίκης Σταμούλη-Σαραντῆ, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, Θρᾳκικὰ 1. 404. 405. Ἐν Ἰνεπόλει τοῦ Πόντου οἱ γονεῖς τοῦ παιδίου, ἅμα τῇ ἐκβολῇ τοῦ πρώτου ὀδόντος, κατασκευάζουσιν ἄρτους ἐπιμήκεις ὀδοντωτούς, τοὺς ὁποίους διανέμουσιν εἰς τοὺς γείτονας. Κ. Ἀλεξιάδου, Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι Ἰνεπόλεως, Ἀρχεῖον Πόντου 3. 198.

[1] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 620. 19 ἑξ.

[2] Ἔνθα εὐχὴ εἰς τριχοκουρίαν Goar, Εὐχολόγιον σ. 360 ἑξ Dmitrievskij, Τυπικὰ 2. 4, 26, 40, 55, 69, 95, 149, 178, 210, 400, 459, 860, 911.

[3] Migne, P.G. 115. 232. Τὴν ἀποκοπὴν τῶν τριχῶν συνδέει μὲ τὰς ἀρχαίας ἀπαρχὰς καὶ ὁ Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen σ. 77. βλ. καὶ Reiske ὑπόμνημα 2. 731. 732.

[4] Reiske, Ἔνθ. ἀν. 2. 731.

[5] Βλ. Pargoire τὸ ἄρθρον anadoque ἐν τῷ λεξικῷ τῆς Χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας τοῦ Gabrol στήλ. 1879.

[6] Οὗτος ἐν Μεσσηνίᾳ σήμερον καλεῖται κουρονονός.

[7] Goar, Εὐχολόγιον σ. 306.

ἢ «κείρεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ὁ δεῖνα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος», μνημονευομένου πάντοτε τοῦ ἀναδόχου. π. χ. «τὸν ἀποκειρόμενον τὴν ἑαυτοῦ κεφαλὴν σὺν τῷ πιστῷ συνδούλῳ αὐτοῦ ἀναδόχῳ πᾶσι τοῖς παρὰ σοῦ χαρίσμασι κατακόσμησον [1].

Ὤφειλε δὲ νὰ γίνεται ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἡ κουρὰ *σταυροειδῶς* καὶ μετὰ προσοχῆς, ὥστε ὁ κείρων ν' ἀρχίζῃ ἐκ τῶν ἔμπροσθεν πρὸς τὰ ὄπισθεν καὶ ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά [2]. Ἔπρεπε δ' αἱ κοπτόμεναι τρίχες νὰ μὴ ἀπορρίπτωνται, ἀλλὰ νὰ φυλάσσωνται, ὡς λέγει, Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης εἰς τόπον ἱερόν [3].

Ποῖος ἦτο ὁ τόπος οὗτος μανθάνομεν ἐκ τοῦ Ματθαίου Βλαστάρη, ὅστις λέγει ὅτι τὰς ἀποκοπτομένας τρίχας παραλαμβάνων ὁ ἀνάδοχος συνέδεε διὰ κηροῦ καὶ προσεκόλλα εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ [4]. Σήμερον ἐν Φαλαισίᾳ Ἀρκαδίας τοὐλάχιστον οὐ μόνον ὁ ἀνάδοχος τριχῶν κουρεύει σταυροειδῶς τὸν ἀναδεκτόν του ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν βάπτισιν, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀποκοπείσας τρίχας συνδέει μὲ κηρὸν καὶ ἐν εἴδει φυλακτοῦ κρεμᾷ μετά τινος νομίσματος ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ αὐτοῦ. Τὰς τρίχας ταύτας τρεῖς μετὰ ταῦτα ἡμέρας λαμβάνουσα ἡ μήτηρ κολλᾷ μὲ κηρὸν εἰς τὴν διάτονον δοκὸν (κόρδαν) τῆς οἰκίας, ἵνα γίνῃ ἡ κόμη τοῦ παιδίου στερεὰ ὡς ἡ δοκὸς ἢ τὰς ρίπτει εἰς βάτους, ἵνα μὴ πίπτουν αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς.

Κατὰ τὸν ΙΕ'. αἰῶνα ὁ ἀνάδοχος καὶ ὁ ἀνάδοχος τριχῶν ἦτο ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον [5], προκειμένου ὅμως περὶ βασιλοπαίδων τοὐλάχιστον, τοῦτο δὲν ἐφηρμόζετο εἰς παλαιοτέρους χρόνους. Παρὰ Κωνσταντίνῳ τοὐλάχιστον Πορφυρογεννήτῳ ἀνάδοχοι τριχῶν φέρονται πολλοί, οἵτινες δὲν ἐβάπτισαν τὸ παιδίον [6].

Η ΒΑΠΤΙΣΙΣ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΟΠΑΙΔΩΝ

Ἐνταῦθα θὰ γίνῃ λόγος περί τινων ἐθίμων, ἅτινα εἴτε ἀνωτέρω δὲν συνεζητήθησαν, εἴτε ἐκρίθη σκόπιμον ἐν ἰδιαιτέρῳ ν' ἀναγραφῶσι τμήματι. Γίνεται δ' ἡ ἔκθεσις ἐπὶ τῇ βάσει κυρίως τῶν ὑπὸ Κωνσταντίνου

---

[1] Dmitrievskij, Τυπικὰ 2. 56.

[2] Ὁ Ἰωσὴφ Βρυέννιος, (Κεφάλαια ἑπτάκις ἑπτὰ σ. 107) ψέγει ὅτι ἐκείροντο ἐπὶ τῶν χρόνων του τὰ παιδία σταυροειδῶς, ἀλλ' ὡς ἔτυχε. Πβ. τὴν σταυροειδῆ κουρὰν τῶν μοναχῶν.

[3] Migne, P. G. 155. 232.

[4] Goar, Εὐχολόγιον σ. 308. Ὁ Goar βεβαιοῖ ὅτι ἡ συνήθεια διετηρεῖτο ἐπὶ τῶν χρόνων του.

[5] Συμεὼν Θεσσαλονίκης, Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν, Migne, P. G. 155. 232.

[6] Βλ. J. Pargoire τὸ ἄρθρον anadoque ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Gabro στήλ. 1875.

τοῦ Πορφυρογεννήτου λεγομένων ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως καὶ κυρίως τῶν κεφαλαίων «ὅσα δεῖ παραφυλάττειν ἐπὶ βαπτισμῷ ἄρρενος παιδὸς βασιλέως» καὶ «ὅσα δεῖ παραφυλάττειν ἐπὶ κουρεύματι παιδὸς βασιλέως», πρὸς δὲ καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν λεγομένων ὑπὸ Μάρκου τοῦ Διακόνου περιγράφοντος τὴν βάπτισιν Θεοδοσίου τοῦ Β΄.[1] καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους διηγουμένου ἐν τῇ χρονογραφίᾳ του τὰ τῆς βαπτίσεως Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄.[2]

Ἡ ἡμέρα τῆς βαπτίσεως βασιλόπαιδος δὲν φαίνεται ὅτι ἦτο ὡρισμένη. Εἴδομεν ἤδη[3] ὅτι ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἡρακλείου Ἐπιφανία ἐβαπτίσθη τὴν τεσσαρακοστὴν ἀπὸ τῆς γεννήσεώς της ἡμέραν, Κωνσταντῖνος δ' ὁ Ε΄., κατὰ τὸν Θεοφάνη, τὴν ἐπομένην τῆς γεννήσεώς του[4] καὶ Θεοδόσιος ὁ Β΄. ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν πάροδον τῶν ἑπτὰ ἡμερῶν τῆς λοχείας τῆς μητρός του[5].

Ἐγίνετο δ' ἡ βάπτισις ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου, κατὰ κανόνα ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ἐν τῷ ναῷ τουτέστι τῆς ἁγίας Σοφίας[6], καὶ δὴ ἐν τῷ μεγάλῳ αὐτῆς βαπτιστηρίῳ[7]. Ἐν τῷ ναῷ καλούμενοι παρίσταντο οἱ συγκλητικοὶ καὶ οἱ ἀνώτεροι πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἄρχοντες[8].

Εἰς τὸ βαπτιστήριον, ἐπίσημον φέροντες στολήν, εἰσήρχοντο οἱ γονεῖς τοῦ παιδίου μετ' αὐτῶν δὲ καὶ ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ ὁρισθέντες ὡς ἀνάδοχοι καὶ ἐκεῖ ἐτελεῖτο τὸ μυστήριον. Αἱ σημαῖαι καὶ μέρος τῶν ἀξιωματικῶν καὶ συγκλητικῶν ἀνέμενον ἐν τῷ ναῷ.

Μετὰ τὸ βάπτισμα ὡδηγεῖτο τὸ νεοφώτιστον εἰς τὸ θυσιαστήριον συνεισερχομένων καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ Πατριάρχου, ἐκεῖθεν δ' ὁ βα-

---

[1] Βλ. καὶ τὸν περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος γράψαντα J. Ebersolt ἐν **Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines** σ. 11—13 καὶ ἔπιθι καὶ Krause, Die Byzantiner des Mittelalters σ. 290.

[2] Θεοφάνους, Χρονογραφία 615. 3 ἑξ. (Βόνν.).

[3] Βλ. ἀνωτέρω σελ. 123.

[4] Θεοφάνους, Χρονογραφία 615. 4.

[5] Μάρκου Διακόνου, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου 46 (σ. 38. 2 Gregoire-Kugener).

[6] Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιὰς 1. 289. 16, Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 688. 12, 840. 8, 865. 2, Λέων Γραμματικός, Χρονογρ. 279. 6 ἑξ. Μάρκου Διακόνου, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου κεφ. 47 (σ. 39. 12). Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ εἰς ἄλλας ἐκκλησίας ἐγίνετο βάπτισις, ἡ Ἐπιφανία λ. χ, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἡρακλείου ἐβαπτίσθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν, Θεοφάνους, Χρονογραφία 461. 13. Ἐκ τῶν Πατριαρχῶν ὁ Φώτιος ἐβάπτισε Στέφανον τὸν υἱὸν Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος καὶ ὁ Νικόλαος Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον. Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 688. 12, 865. 2.

[7] Περὶ τοῦ βαπτιστηρίου βλ. J. Ebersolt, Sainte Sophie de Constantinople σ. 2.

[8] Θεοφάνους, Χρονογραφία 615. 14.

σιλεὺς διηυθύνετο εἰς τὸ δεξιὰ τοῦ νάρθηκος τοῦ ναοῦ μητατώριον[1]. Μετὰ τὴν τελετήν, ἡ ὁποία ἠκολούθει τὸν τύπον τῶν κατὰ τὰς μεγάλας προελεύσεις τελετῶν, τὸ νεοφώτιστον ὡδηγεῖτο ἐν πομπῇ ἀπὸ τῆς ἁγίας Σοφίας εἰς τὴν Χαλκῆν τῶν ἀνακτόρων καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὰ βασιλικὰ διαμερίσματα.

Τὴν τελευταίαν ταύτην πομπὴν εὐτυχῶς μᾶς περιγράφει ὁ Μᾶρκος Διάκονος ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Πορφυρίου. Κατὰ τὸν συγγραφέα λοιπὸν τοῦτον, προηγοῦντο ἀνώτατοι ἄρχοντες λευκὰ φορέματα φέροντες

Εἰκ. 7. Ἡ ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ βάπτισις Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου.
(Ἐκ τοῦ χειρογράφου τῆς χρονογραφίας τοῦ Σκυλλίτση. (**Htes Etudes (Millet)** c 1039).

καὶ ἄνδρες τῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς, πάντες κηροὺς βαστάζοντες, εἵπετο δὲ ὄχημα ἐφ' οὗ ὁ βασιλεὺς (συχνὰ μετὰ τῆς βασιλίσσης) καὶ παρ' αὐτοὺς εἷς τῶν μεγιστάνων λαμπροφορῶν καὶ κρατῶν τὸν νεοφώτιστον[2]. Ἡ βασίλισσα μήτηρ, ἂν δὲ μετεῖχε τῆς πομπῆς, μένουσα ἐν τῷ παλατίῳ, ἔσπευδεν εἰς προϋπάντησιν καὶ λαμβάνουσα ἠσπάζετο τὸ παιδιον[3].

---

[1] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 619. 17 ἑξ.

[2] Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 840. 8., Μάρκου Διακόνου, Ἔνθ' ἀν. 47 (σ. 39. 11. ἑξ.).

[3] Μάρκου Διακόνου, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου 47 (σ. 39. 11. ἑξ.), Θεοφάνους, Χρονογραφία 615. 4 (Βόνν.). Κατὰ τὴν βάπτισιν Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄ ἀπὸ τῆς ἁγίας Σοφίας συνοδεύει τὸν υἱὸν εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἡ βασιλομήτωρ, Θεοφάνους, Χρονογρ. Ἔνθ' ἀν.

Κατὰ τὴν πορείαν διενέμετο *ὑπατεία*, ἤτοι διερρίπτοντο χρήματα εἰς τὸν ἐπευφημοῦντα λαόν [1], ἐν ᾧ οἱ δῆμοι, ἐπευχόμενοι, ἐζήτουν ἀπὸ τὸν βασιλέα νὰ ἀχθῇ ἱππικόν, ὅπερ ὄντως καὶ ἐτελεῖτο τὴν ἐπομένην [2].

Ὡς δὲ κατὰ τὰς βασιλικὰς προελεύσεις καὶ τοὺς θριάμβους καὶ κατὰ τὰς δημοτελεῖς καθ' ὅλου πανηγύρεις ἐστολίζετο ἡ πόλις, ἑορταζόντων τῶν κατοίκων της [3], οὕτω συνέβαινε καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς βαπτίσεως βασιλόπαιδος, ὅτε εἰς τὰς καθαρισθείσας ὁδοὺς ἐτοποθετοῦντο στέφανοι ἐκ κισσοῦ, δενδρολιβάνου, μυρσίνης καὶ ἀνθέων τῆς ἐποχῆς, ἐξηρτῶντο δ' ἀπὸ τῶν ἐξωστῶν ὁλοσηρικὰ ὑφάσματα καὶ πολύτιμοι τάπητες καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, ἐν ᾧ πολῖται χαίροντες καὶ ποικίλα φορέματα φοροῦντες, πολυπληθεῖς καὶ κυμάτων δίκην, ἐκυκλοφόρουν ἀνὰ τὰς ὁδούς [4].

Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ὁμιλῶν περὶ τῆς βαπτίσεως βασιλικοῦ παιδίου ἀναφέρει «τοὺς ὁρισθέντας γενέσθαι ἀναδόχους» [5]. Ἠδύναντο λοιπὸν πολλοὶ νὰ εἶναι οἱ ἀνάδοχοι. Ὄντως μανθάνομεν ὅτι Κωνσταντῖνον τὸν Κοπρώνυμον «ἀνεδέξαντο οἱ τῶν θεμάτων προὔχοντες καὶ ἡ σύγκλητος» [6], ἐπ' ἴσης πληροφορούμεθα ὅτι Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον ἐβάπτισεν ὁ θεῖος αὐτοῦ Ἀλέξανδρος, ὁ πατρίκιος Σαμωνᾶς καὶ πάντες οἱ ἐν τέλει» [7].

Ἐλαμβάνοντο δ' οἱ ἀνάδοχοι, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων φαίνεται, εἴτε ἐκ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, εἴτε ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἀνωτάτων τοῦ κράτους ἀρχόντων [8], εἴτε καὶ ἐκ τῶν Πατριαρχῶν· ὁ Χρυσόστομος π. χ. ἐβάπτισε Θεοδόσιον τὸν Β'. [9].

Περὶ τοῦ κουρεύματος τοῦ λαϊκοῦ παιδίου ἐγένετο ἀνωτέρω ὁ προσήκων λόγος. Τοῦτο φρονοῦσιν ὅτι ἐγίνετο παρὰ τοῖς βασιλόπαισιν, ἵνα ὑποδηλωθῇ ὅτι ὁ κειρόμενος χειροτονεῖται οἱονεὶ καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸ

[1] Θεοφάνους, Χρονογραφία 615. 15. Βλ. καὶ Reiske 2. 731.

[2] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 620. 15.

[3] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 6. 11 ἑξ. R. Gantarella, Basilio Minimo II scolii inediti, B. Z. 26. 3. 7. Εἶπε δὲ καὶ ὁ Χορίκιος, Ἐπιτάφιος ἐπὶ Προκοπίῳ 119. 12 (Förster-Richtsteig) «ἐν εὐθυμίαις πανδήμοις παραπετάσμασι χρώμεθα πρὸς ἄλλην ἐξ ἄλλης ἠρτημένοις οἰκίαν».

[4] Μάρκου Διακόνου, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου 47 (σ. 393).

[5] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 620. 7.

[6] Θεοφάνους, Χρονογραφία 615. 4.

[7] Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 865. 2, Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρονογραφία 279. 7. Βλ. καὶ Reiske 2. 730.

[8] Εἴπομεν ἤδη ὅτι τὸν ἡγεμόνα τῶν Ἐρούλων ἀσπασθέντα τὸν Χριστιανισμόν, ἐβάπτισεν αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανός, Μαλάλα, Χρονογραφία 427. 21.

[9] Θεοφάνους, Χρονογραφία 118. 3.

ἱερατικὸν πολίτευμα [1]. Ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθὸν δεικνύει ἡ κουρὰ τῶν τριχῶν καὶ παρὰ τοῖς λαϊκοῖς, ἔνθα τοιοῦτος λόγος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ.

Ἡ τελετὴ τοῦ κουρεύματος βασιλόπαιδος, κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον, ἐγίνετο ὡς ἑξῆς· Τὴν προηγουμένην εἰδοποιοῦντο οἱ συγκλητικοί, ἵνα προσέλθωσιν εἰς τὰ ἀνάκτορα τὴν ἐπομένην ἠλλαγμένοι, ἤτοι ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ. Τούτων προσελθόντων, ἤρχετο ὁ ρεφερενδάριος τοῦ Πατριάρχου, ὅστις ἠρώτα τὸν πραιπόσιτον, ἂν διατάσσῃ ὁ βασιλεὺς νὰ ἔλθῃ ὁ Πατριάρχης, χάριν τῆς κουρᾶς, δοθείσης δὲ καταφατικῆς ἀπαντήσεως,

Εἰκ. 8. Βάπτισις βαρβάρου ἡγεμόνος γενομένου Χριστιανοῦ. (Ἐκ Σλαυωνικοῦ χειρογράφου. Schlumberger, Basile II le tuer de Bulgares σ. 5).

προσήρχετο ὁ ἱεράρχης ἀκολουθούμενος ἀπὸ τοὺς τοῦ κλήρου τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ μητροπολίτας καὶ ἀρχιεπισκόπους. Εἰς τὸν Χρυσοτρίκλινον ἐπήγαινε τότε πρὸς συνάντησίν του ὁ βασιλεὺς καὶ ἐκεῖθεν ὁμοῦ εἰσήρχοντο εἰς οἱονδήποτε ναὸν τοῦ παλατίου ὥριζεν ὁ ἄναξ νὰ γίνῃ τὸ κούρευμα.

Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον εἰσήρχοντο οἱ κληρικοί, οἱ κληθέντες συγκλητικοί, πρὸς δὲ καὶ ὅσοι ἔμελλον νὰ γίνωσιν ἀνάδοχοι τῶν τριχῶν τοῦ βασι-

[1] Gasquet, L'autorité impériale en matière religieuse σ. 53.

λικοῦ παιδός, οἵτινες ἦσαν στρατηγοὶ καὶ θεματικοὶ ἄρχοντες καὶ ἀξιωματικοί. Μετὰ ταῦτα ὁ πραιπόσιτος ἔφερε πολλὰ πρὸς ἄλληλα ἐρραμμένα μανδήλια, εἰς μέγα πολλάκις μῆκος ἐκτεινόμενα, ἵνα δύνανται νὰ κρατῶσιν αὐτὰ πάντες οἱ ἀνάδοχοι [1], καὶ τὰ ἔδιδεν εἰς τὸν Πατριάρχην, ὅστις πάλιν τὰ διεβίβαζεν εἰς τοὺς μέλλοντας ἀναδόχους τριχῶν. Ἐπηκολούθει ἡ ἐκκλησιαστικὴ τοῦ κουρεύματος τάξις [2], μεθ' ἣν τὸ πρῶτον χρυσοῦν μανδήλιον, ὅπου ἀπετίθεντο αἱ ἀποκοπεῖσαι τρίχες, ἐδίδετο εἰς τὸν πραιπόσιτον, ὅστις πιθανῶς τὸ ἐφύλαττεν, ἵνα αἱ τρίχες ἀποτεθῶσιν εἰς τὰς ἁγίας, ἴσως, εἰκόνας, τὰ δὲ λοιπὰ μανδήλια διηρπάζοντο ὑπὸ τῶν ἀναδόχων [3].

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

1 Δὲν γνωρίζω, ἂν εἶναι ὀρθὴ ἡ γνώμη τοῦ Reiske (2. 732) ὅτι οὕτως ἐδηλοῦτο ὅτι οἱ ἀνάδοχοι ἐδέχοντο τὸν κουρευόμενον εἰς τὴν χορείαν τῶν Χριστιανῶν.

2 Ταύτην βλέπε ἐν τῷ εὐχολογίῳ τοῦ Goar σ. 306 ἑξ.

3 Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 620. 18, J. Ebersolt, Mélanges σ. 11. ἑξ.

ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΟΜΙΛΙΑ ΠΕΡΙ ΙΕΡΩΣΥΝΗΣ

Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Γεωργίου Μαριδάκη ἀπόκειται καὶ χειρόγραφον, ὅπερ οὗτος, κατ' αἴτησίν μου, μοὶ παρεχώρησε πρὸς ἐξέτασιν, δι' ὅπερ θεωρῶ καθῆκον καὶ ἐντεῦθεν θερμῶς νὰ εὐχαριστήσω αὐτόν. Ἐν τῷ χειρογράφῳ τούτῳ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, εὕρηται ἔργον φέρον τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφήν· «Ὁμιλία, ἤτοι λόγος ἐπιδεικτικὸς περὶ ἱερωσύνης, συντεθεῖσα παρὰ Μελετίου μητροπολίτου Ἀθηνῶν καὶ ἐκφωνηθεῖσα παρ' αὐτοῦ, ἡνίκα παρὰ τοῦ πανιερωτάτου καὶ σοφωτάτου μητροπολίτου Φιλαδελφείας κυρίου Γερασίμου Βλάχου τοῦ Κρητὸς εἰς τὸν τῆς ἱερωσύνης βαθμὸν ἀνήχθη».

Ἐν τῇ ὁμιλίᾳ ταύτῃ ὁ χειροτονηθεὶς Μελέτιος ἀναπτύσσει κατ' ἀρχὰς τὰ τῆς συστάσεως καὶ σημασίας τοῦ μυστηρίου τῆς ἱερωσύνης καὶ ἔπειτα πλέκει τὸ ἐγκώμιον τοῦ χειροτονήσαντος αὐτὸν μητροπολίτου Φιλαδελφείας Γερασίμου Βλάχου.

Ὡς γνωστόν, ὁ Γεράσιμος Βλάχος ἐγένετο μητροπολίτης Φιλαδελφείας τῷ 1679 διαδεχθεὶς τὸν Μεθόδιον Μορώνης (1677—1679) καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1685 σχὼν ὡς διάδοχον αὐτοῦ τὸν Μελέτιον Τυπάλδον ἐκλεγέντα κατὰ Μάρτιον τοῦ 1685 [1] ἑπομένως ἡ χειροτονία τοῦ Μελετίου θὰ ἐγένετο μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1679—1685.

Οἱ περὶ τοῦ βίου τοῦ Μιχαὴλ Μήτρου, τοῦ μετὰ ταῦτα μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μελετίου, γράψαντες ἐλαχίστας παρέχουσιν ἡμῖν εἰδήσεις περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ ταύτας ἠντλημένας ἰδίᾳ ἐκ τῆς συντόμου αὐτοῦ βιογραφίας τῆς προτασσομένης τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς Γεωγραφίας αὐτοῦ, τῆς γενομένης «Ἐνετίῃσιν αψκη' παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ».

Κατὰ τὰς εἰδήσεις ταύτας ὁ Μελέτιος ἐγεννήθη ἐν Ἰωαννίνοις τῷ 1661 καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1714 ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν ἡλικίᾳ 53 ἐτῶν. Παιδευθεὶς ἐν Ἰωαννίνοις παρὰ Βησσαρίωνι τῷ Μακρῇ, ἐχειροτονήθη

1 Πρβλ. Ἰωάννου Βελούδου, Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ σ. 79. Σάθα, Νεοελ. φιλ. σ. 336. Α. Δημητρακοπούλου, Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις σ. 58. Κατ' ἄλλας εἰδήσεις ἐγένετο μητροπολίτης Φιλαδελφείας τῷ 1681 διατελέσας τοιοῦτος μέχρι τοῦ 1684 πρβλ. Γ. Ζαβίρα, Ν. Ἑλλὰς σ. 218 καὶ Α. Δημητρακοπούλου, Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις σ. 54.

ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων Κλήμεντος[1] ἱερεύς. Μετὰ ταῦτα ἦλθεν εἰς Βενετίαν, ὁπόθεν ἐπανακάμψας ἐγένετο διδάσκαλος τοῦ ἐν Ἰωαννίνοις σχολείου τοῦ Ἐπιφανίου Ἡγουμένου. Κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1692 ἐχειροτονήθη μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης καὶ τῷ 1703 ἐγένετο μητροπολίτης Ἀθηνῶν. Τέλος ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Βενετίας[2] πληροφορούμεθα ὅτι ὁ αἰδ. Μιχαὴλ Μῆτρος ἐξ Ἰωαννίνων ἐπὶ τῇ βάσει πιστοποιητικοῦ τοῦ σεβ. ἀρχιεπισκόπου Φιλαδελφείας διωρίσθη διδάσκαλος ἐν Βενετίᾳ τῇ 8η Μαρτίου 1686, παρέμεινε δ' ἐν αὐτῇ διδάσκων καὶ μισθοδοτούμενος ἐκ τοῦ κληροδοτήματος Ἐπιφανίου Ἡγουμένου, τοῦ προσδιωρισμένου διὰ τὸν ἐν Ἰωαννίνοις διδάσκαλον, μέχρι τῆς 28 Ἰουνίου τοῦ 1687, ὁπότε ἐπέστρεψεν εἰς Ἰώάννινα, ἔνθα ἐκλεγεὶς ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου καὶ τῶν προυχόντων Ἰωαννίνων διωρίσθη διὰ μίαν τριετίαν διδάσκαλος τῆς ἐν Ἰωαννίνοις σχολῆς τοῦ Ἐπιφανίου Ἡγουμένου ἐπικυρωθέντος τοῦ διορισμοῦ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἐν Βενετίᾳ συλλόγου τῶν τεσσαράκοντα καὶ προσθήκης τῇ 24 Μαρτίου 1688.

Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι αἱ ἀνωτέρω εἰδήσεις περὶ τοῦ βίου τοῦ Μελετίου Ἀθηνῶν, αἱ στηριζόμεναι καὶ ἐπὶ τῆς συντόμου βιογραφίας αὐτοῦ, εἶναι ἀκριβεῖς, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι οὗτος ἦλθεν εἰς Βενετίαν κεχειροτονημένος ἤδη ἱερεὺς ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων Κλήμεντος καὶ ἑπομένως δὲν ἐχειροτονήθη ἱερεὺς ἐν Βενετίᾳ ὑπὸ τοῦ Φιλαδελφείας Γερασίμου Βλάχου. Κατὰ ταῦτα ὁ ἐν τῷ ἡμετέρῳ χειρογράφῳ περιεχόμενος λόγος δὲν ἐξεφωνήθη ὑπὸ τοῦ Μελετίου ἐν Βενετίᾳ «ἡνίκα εἰς τὸν τῆς ἱερωσύνης βαθμὸν ἀνήχθη» ὑπὸ τοῦ Φιλαδελφείας Γερασίμου Βλάχου, ἀλλ' ὑπ' ἄλλου τινὸς ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντος, ἐκτὸς ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ εἴδησις περὶ τῆς χειροτονίας τοῦ Μιχαὴλ Μήτρου εἰς ἱερέα ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Κλήμεντος δὲν εἶναι ἀληθὴς ἢ ὅτι ὁ Μιχαὴλ πρὸ τῆς χειροτονίας αὐτοῦ εἰς ἱερέα ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος εἶχε μεταβῆ ὡς λαϊκὸς διὰ πρώτην φορὰν εἰς Βενετίαν, ἔνθα ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ Γερασίμου Βλάχου διάκονος. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι αἱ ὑποθέσεις αὗται, ὅπως γίνωσιν ἀναμφισβητήτως δεκταί, πρέπει νὰ στηριχθῶσιν ἐπὶ ἀρχαιοτέρας τινὸς μαρτυρίας, ἣν δὲν κατώρθωσα νὰ εὕρω. Παρὰ ταῦτα ὁ λόγος οὗτος εἶναι ἄξιος δημοσιεύσεως καὶ διὰ τὰ περὶ τοῦ Γερασίμου Βλάχου, ἑνὸς τῶν

[1] Πρόκειται περὶ τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων Κλήμεντος τοῦ Χίου, ὅστις κατὰ μὲν τὸν Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ὸ ν καὶ Ἀ λ ε ξ ο ύ δ η ν ἀνῆλθεν εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον Ἰωαννίνων τῷ 1686 καὶ παρέμεινεν ἐν αὐτῷ μέχρι τοῦ 1714, κατὰ δὲ τὸν Σ ε β. Π α ρ α μ υ θ ί α ς καὶ Π ά ρ γ α ς-Ἀ θ η ν α γ ό ρ α ν τῷ 1680 καὶ παρέμεινεν ἐν αὐτῷ μέχρι τοῦ 1716. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ἔτ. Γ' (1928) σ. 38 ἑ.). Ἡ δευτέρα αὕτη γνώμη φαίνεται πιθανωτέρα. Πάντως ὁ Κλήμης ἀνῆλθεν εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον Ἰωαννίνων πρὸ τοῦ 1686.

[2] Πρβλ. Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ ἔτος 11 (1936) σ. 70—74.

διαπρεπῶν λογίων τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος, ἐν αὐτῷ ἀναφερόμενα. Ἐκδίδω λοιπὸν κατωτέρω τὸν λόγον τοῦτον, ἀντιγράψας ἐκ τοῦ εἰρημένου χειρογράφου.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἐνταῦθα ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς ἡμετέρας ὁμιλίας δέχεται, ὡς καί τινες τῶν ἀνατολικῶν, πάντως ἐξ ἐπιδράσεως τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ὅτι ἡ ἱερωσύνη ἐντυποῖ εἰς τὸν χειροτονούμενον ἀνεξάλειπτον χαρακτῆρα, ὃν ὅμως δὲν διακρίνει ἀπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ μυστηρίου παρεχομένης χάριτος. Ἐπίσης ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει τὴν ἱερωσύνην ὡς τὸ ἕβδομον μυστήριον καὶ δὲν ἔχει σαφῆ ἰδέαν περὶ τῆς μεταδιδομένης χάριτος ἔν τισι τῶν μυστηρίων (βάπτισμα καὶ χρῖσμα). Τέλος ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γερασίμου Βλάχου[1] ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς δύο, τὰ καὶ σπουδαιότερα καὶ τύποις ἐκδοθέντα, τὸ λεξικὸν αὐτοῦ, τὸ φέρον ἐπιγραφὴν «θησαυρὸς τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς βάσεως τετράγλωσσος», τὸ ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον τύποις ἐν Βενετίᾳ τῷ 1659 καὶ τὴν «Ἁρμονίαν ὁριστικὴν τῶν ὄντων κατὰ τοὺς Ἑλλήνων σοφούς», τὴν ἐκδοθεῖσαν τὸ πρῶτον τύποις ἐν Βενετίᾳ τῷ 1661.

Ὁμιλία, ἤτοι λόγος ἐπιδεικτικὸς περὶ ἱερωσύνης, συντεθεῖσα παρὰ Μελετίου μητροπολίτου Ἀθηνῶν καὶ ἐκφωνηθεῖσα παρ' αὐτοῦ, ἡνίκα παρὰ τοῦ πανιερωτάτου καὶ σοφωτάτου μητροπολίτου Φιλαδελφείας κυρίου Γερασίμου Βλάχου τοῦ Κρητὸς εἰς τὸν τῆς ἱερωσύνης βαθμὸν ἀνήχθη.

Ὅσαις φοραῖς ὁ πανάγαθος θεὸς ἐπροώρισε νὰ δώσῃ εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος μεγάλα καὶ ὑψηλὰ χαρίσματα διὰ νὰ δείξῃ τὴν ἄπειρόν του εὐσπλαγχνίαν, πολὺν καιρὸν προτήτερα ἠθέλησε διὰ μέσου τῶν Προφητῶν νὰ τὰ προμηνύσῃ, ἴσως ἢ διὰ νὰ ἐπιθυμήσουν οἱ ἄνθρωποι περισσότερον, ζητῶντές τα μὲ ἀκοίμητον προσευχὴν ἢ διὰ νὰ ἑτοιμασθῶσι νὰ τὰ λάβουν μὲ μεγαλίτερην εὐλάβειαν. Ἔτζη θέλωντας ὁ προάναρχος πατὴρ νὰ στείλῃ τὸν μονογενῆ του υἱὸν διὰ νὰ ἰατρεύσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπὸ τὴν προπατορικὴν πληγὴν προσημαίνει τὸ μυστήριον διὰ μέσου τοῦ προφητάνακτος Δαβὶδ λέγωντας «αὐτὸς ἐξαποστελεῖ τὸν Λόγον αὐτοῦ καὶ ἰάσεται αὐτούς». Καὶ ἡ ἀειπάρθενος Μαρία μέλλωντας χωρὶς ἀνδρὸς κοινωνίαν νὰ συλλάβῃ εἰς τὴν πανάχραντον μήτραν της τὸν θεῖον Λόγον, τὸ προμηνᾷ προτήτερα πολὺν καιρὸν διὰ στόματος τοῦ Ἡσαΐου μὲ τοῦτα τὰ λόγια· «ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει».

Εἰς τὸν ὅμοιον τρόπον θέλωντας νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν ἀνακαινισμένον τοῦτον κόσμον (ἀνακαινισμένον τὸν λέγω, ἐπειδὴ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐν-

[1] Περὶ τῶν ἔργων τοῦ Γερασίμου Βλάχου πρβλ. ἰδίᾳ Α. Δ η μ η τ ρ α κ ο π ο ύ λ ο υ, Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις σ. 53—58.

σαρκον οἰκονομίαν κατὰ τὸν ἀπόστολον Παῦλον τὰ ἀρχαῖα παρῆλθε καὶ γέγονε τὰ πάντα καινὰ) θέλωντας, λέγω, νὰ παραδώσῃ τὸ οὐράνιον τῆς εὐαγγελικῆς ἱερωσύνης μυστήριον βοᾷ εἰς τὴν α' τῶν Βασιλειῶν κεφ. β' δι' ἑνὸς θείου ἀνδρὸς πρὸς τὸν ἱερέα τοῦ παλαιοῦ νόμου, Ἠλὶ λέγωντας· «καὶ ἀναστήσω ἐμαυτῷ ἱερέα, πιστόν, ὃς πάντα τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ μου καὶ τὰ ἐν τῇ ψυχῇ μου ποιήσει» δῆλ. μὲ νέαν ἱερωσύνην. Τούτην τὴν προμηνυμένην ἱερωσύνην, ὁποῦ ἀπὸ τὸν πλουσιόδωρον Θεὸν ἐδόθη εἰς τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν, σκοπός μου εἶναι σήμερον μὲ βραχυλογίαν νὰ δείξω διὰ μέσου τοῦ ἱερατικοῦ χαρακτῆρος πόσον εἶναι μεγάλη καὶ θαυμαστή. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἱερωσύνη εἶναι μία σφραγῖδα, ὁποῦ ἀπὸ τὸ πανάγιον Πνεῦμα τυπώνεται καὶ σφραγίζεται εἰς τοὺς χειροτονημένους, ζητῶ ὅτι καὶ ἡ ἀφεντεία σας νὰ σφραγίσετε μὲ τὴν σιωπὴν τὸ στόμα. Καὶ ἀρχίζω.

Ἀναμφίβολον εἶναι καὶ φανερὸν πῶς τὸ μέγα καὶ θαυμαστὸν τῆς εὐαγγελικῆς ἱερωσύνης μυστήριον ἐπροτυπώθη εἰς τὸν νόμον τῆς φύσεως καὶ εἰς τὸν μωσαϊκόν, ἀμὴ ἔλαβεν ἀρχὴν εἰς τὸν μυστικὸν δεῖπνον ἀπὸ τὸν θεάνθρωπον Λόγον, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν ἱερὸν Παῦλον, ὤντας μέγας ἀρχιερεὺς μὲ θεϊκὴν καὶ ἄφατον δύναμιν ἐμετουσίωσε τὸν ἄρτον καὶ οἶνον εἰς τὸ πανάχραντόν του σῶμα καὶ αἷμα καὶ εὐθὺς ὡς ἀρχιερεὺς τοὺς μαθητάς του ἐπρόσταξε λέγωντας «τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν», μὲ τὰ ὁποῖα λόγια ἐχειροτόνησεν ἱερεῖς ὅλους τοὺς ἱεροὺς μαθητάς του καὶ τοὺς ἔδωσεν ἐξουσίαν νὰ τελειώνουν κατὰ μίμησιν ἐδικήν του καὶ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους του τὸ ἄχραντον τῆς εὐχαριστίας μυστήριον. Ἐδιατάχθη λοιπὸν τῆς καινῆς Διαθήκης ἡ ἁγία ἱερωσύνη ἀπὸ τὸν ἀληθῶς ἀρχιθύτην καὶ ἱεράρχην Χριστὸν καὶ ὄχι ἀπὸ ἄνθρωπον ψιλὸν ἢ ἄγγελον ἢ ἀρχάγγελον ἢ ἄλλην κτιστὴν δύναμιν, ὡς τὸ κηρύττει ἡ χρυσήλατος σάλπιγξ τοῦ θείου Πνεύματος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος λέγωντας «οὐκ ἄνθρωπος, οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἀρχάγγελος, οὐκ ἄλλη τις κτιστὴ δύναμις, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Παράκλητος ταύτην διετάξατο τὴν ἀκολουθίαν». Μηδὲ ἂς ταραχθῇ κανεὶς πῶς ὁ Χρυσόστομος εἶπεν ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐδιέταξε ταύτην τὴν ἱερωσύνην, «ἀλλ' αὐτὸς ὁ Παράκλητος ταύτην διετάξατο τὴν ἀκολουθίαν», ἐπειδὴ κατὰ τοὺς ἱεροὺς θεολόγους τὰ ἔργα τῆς ἁγίας Τριάδος ὁποῦ γίνονται εἰς τὰ ἔξω πράγματα εἶναι κοινὰ καὶ εἰς τὰ τρία πρόσωπα «τὰ τῆς Τριάδος ἔργα πρὸς τὰ ἔξω κοινά ἐστιν». Ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦτο τὸ δῶρον τῆς ἱερωσύνης δίδεται εἰς τὰ ἔξω, εἰς τοὺς ἀποστόλους δηλαδὴ καὶ διαδόχους των, ἀνάγκη νὰ δίδεται καὶ νὰ διατάττεται ὄχι ἀπὸ ἕνα πρόσωπον μοναχά, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν τρισυπόστατον μακαρίαν Τριάδα. Καλὰ λοιπὸν εἴπαμεν καὶ ἐμεῖς μὲ τὸν Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν ὅτι ὁ Χριστὸς τὴν ἐδιάταξε «τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν». Καλά, καλὰ καὶ ὁ Χρυσόστομος Ἰωάννης, ὅτι οὐκ ἄνθρωπος, οὐκ ἄγγελος κτλ. ἀπὸ τὴν ὁποίαν διάταξιν τῆς τρισηλίου θεότητος τόσον περισσότερον λά-

μπει τὸ ἀξίωμα καὶ ἡ μεγαλειότης τῆς ἱερωσύνης. Καὶ σημειώσατε πῶς ὅταν ὁ Χριστὸς ἐχειροτόνησε τοὺς ἀποστόλους ἢ καὶ ὅταν ὁ ἀρχιερεὺς χειροτονᾷ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν, δίδεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς τὸν χειροτονούμενον. Ὅθεν ὁ ἱερὸς Λουκᾶς εἰς τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων κεφ. η' λέγει· «Εἰδὼς δὲ ὁ Σίμων ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν δίδοται τὸ Πνεῦμα». Αὐτὸ λοιπὸν τὸ πανάγιον Πνεῦμα, ὁποῦ δίδεται σφραγίζει καὶ τυπώνει μίαν σφραγῖδα ἢ ἕνα χαρακτῆρα ἀνεξάλειπτον εἰς τὸν χειροτονούμενον, ὁ ὁποῖος χαρακτὴρ κατὰ τοὺς ἱεροὺς θεολόγους κάμνει δύο ἐξαίρετα ἀποτελέσματα, τὸ πρῶτον εἶναι ὅτι κάμνει ἐπιτήδειον καὶ ἱκανὸν τὸν χειροτονούμενον ἱερέα νὰ ἐπιχειρίζεται καὶ νὰ ἐπιτελῇ ὅλα τἄλλα τῆς ἐκκλησίας μυστήρια, τὰ ὁποῖα οὔτε ἄγγελος, οὔτε ἀρχάγγελος ἔδωκεν ὁ θεὸς γράφει ὁ χρυσορρήμων Ἰωάννης[1].

Ἑπτὰ εἶναι τὰ μυστήρια, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ οὐράνιος νυμφίος στολίζει τὴν νύμφην του, τὴν ἐκκλησίαν, τὰ ὁποῖα, ὡς ἑπτὰ λυχνίαις, φέγγουσιν ἔμπροστὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ὡς ἑπτὰ πλανῆτες ἀκοίμητοι λάμπουσιν εἰς τὸ στερέωμα τῆς ἐκκλησίας. Πρῶτον εἶναι τὸ βάπτισμα, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸν ἀρεοπαγίτην Διονύσιόν ἐστιν ἀρχὴ καὶ ὁδοποίησις τῆς πρὸς τὸν Θεὸν οἰκειώσεως καὶ τῆς ἐπουρανίου κληρονομίας. Δεύτερον τὸ χρῖσμα, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸν Συμεὼν Θεσσαλονίκης, τὴν σφραγῖδα τὴν πρώτην κα τὸ κατ' εἰκόνα ἐντίθησιν, ὅπερ διὰ παρακοὴν ἀπωλέσαμεν. Τρίτον ἡ θεία εὐχαριστία, ἡ ὁποία, κατὰ τὸν φωστῆρα τῆς Δαμασκοῦ Ἰωάννην, ἐστὶ κοινωνία, δι' ἧς τῆς Ἰησοῦ σαρκός τε καὶ θεότητος μεταλαμβάνομεν. Τέταρτον ἡ μετάνοια ἢ ἐξομολόγησις ὁποῦ εἶναι κατὰ τὸν Χρυσόστομον ἰατρεῖον ἀποθετικὸν πάσης ἁμαρτίας. Πέμπτον ὁ γάμος, τὸν ὁποῖον Ἰὼβ ὁ μοναχὸς κράζει μυστήριον πρὸς τεκνοποιΐαν καὶ διαδοχὴν γένους καὶ σύστασιν. Ἕκτον τὸ εὐχέλαιον, τὸ ὁποῖον ὁρίζεται ἀπὸ τὸν πρῶτον τῆς ἐκκλησίας ταύτης ποιμένα, Γαβριὴλ τὸν Σεβῆρον, χρῖσμα δι' ἐλαίου καθαροῦ κατεσκευασμένον, δύναμιν ἔχον ἴασιν ψυχικὴν καὶ σωματικὴν παρέχειν. Ἕβδομον καὶ τελευταῖον ἡ ἱερωσύνη, ἥτις ἐστὶν τάξις θεία δύναμιν ἔχουσα πνευματικὴν ἐνεργουμένην ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας.

Αὐτὰ εἶναι τὰ μυστήρια τῆς ἐκκλησίας, δῶρα Θεοῦ θεοπρεπέστατα κατ' ἀλήθειαν καὶ ψυχωφελέστατα. Μ' ὅλον τοῦτο ἔξω ἀπὸ τὴν ἱερωσύ-

---

[1] Εἶναι φανερὸν ὅτι ἐξ ἀπροσεξίας τοῦ ἀντιγραφέως τοῦ ἡμετέρου χειρογράφου παρελείφθησαν λέξεις τινὲς τοῦ κειμένου ἐνταῦθα, ἐν αἷς θὰ ἀνεφέρετο τὸ δεύτερον ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνεξαλείπτου χαρακτῆρος τῆς ἱερωσύνης. Εὐτυχῶς ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει κατωτέρω «καὶ ἐπειδὴ εἴδαμεν τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα τοῦ χαρακτῆρος, ἂς ἔλθωμεν εἰς τὸ ἄλλο» καὶ ἑξῆς, ἐξ ὧν δύναταί τις νὰ πληροφορηθῇ ποῖον τὸ δεύτερον ἀποτέλεσμα, κατὰ τὸν συγγραφέα, τοῦ ἀνεξαλείπτου χαρακτῆρος τοῦ μυστηρίου τῆς ἱερωσύνης.

νην δὲν θέλεις εὕρῃ κανένα ἀπὸ αὐτὰ νὰ εἶναι τελειωτικὸν τοῦ ἄλλου, διατὶ μόνος ἐκεῖνος, ὁποῦ ἔχει τὸν ἱερατικὸν χαρακτῆρα, ἔχει ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν ν' ἀποτελῇ ὅλα τὰ ἄνωθεν ἑπτὰ μυστήρια· «καὶ ἐξουσίαν ἔλαβον, ἣν» κτλ.

Καὶ ἂν κανεὶς ἀνίερος τολμήσῃ βιαίως νὰ ἐπιχειρισθῇ τὴν ἱερουργίαν, σκληρότατα τιμωρεῖται ἀπὸ τὸν Θεόν, καθὼς ἐσυνέβη τοῦ μιαροῦ Ὀζία, ὁ ὁποῖος ἔστωντας καὶ νὰ ἔλαβε τὴν βασιλείαν εἰς τὸν δέκατον ἕκτον χρόνον τῆς ἡλικίας του, ἦλθεν εἰς τόσην εὐτυχίαν, ὁποῦ ὄχι μοναχὰ μεγάλαις νίκαις καὶ τρόπαια ἤφερεν ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, ἀλλὰ καὶ πολλαῖς χώραις εἰς τὸ ὄνομά του ἔκτισε καὶ τόσον αὔξησε τὴν δύναμίν του, ὁποῦ ἐμέτρησεν εἰς τὴν ὑποταγὴν του στρατιώτας τριακόσιαις ἑπτὰ χιλιάδες. Τέλος τόσον εὐτύχησεν εἰς τοὺς πολέμους καὶ εἰς τὴν εἰρήνην, ὁποῦ ἡ φήμη πετῶντας εἰς κάθε τόπον, ἐκήρυττε μὲ χίλια στόματα τὰ κατορθώματά του καὶ τὴν δόξαν του. Ἀμὴ τί; Ὑψώθη, λέγει ἡ ἁγία Γραφή, ἡ καρδία αὐτοῦ καὶ ἠδίκησε ἐν κυρίῳ Θεῷ αὐτοῦ τόσον, ὁποῦ μὲ ἀνυπόφερτον ὑπερηφάνειαν ἐτόλμησε νὰ ἁρπάξῃ καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἱερωσύνης. Καὶ νά, πιάνωντας τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ τὸ θυμιατὸν ἐμπῆκεν εἰς τὸ θυσιαστήριον νὰ θυμιάσῃ. Ἀλλ' Ἀζαρίας ὁ ἀρχιερεὺς κινημένος ἀπὸ θεϊκὸν ζῆλον ἐπάσχισε νὰ τὸν ἐμποδίσῃ λέγωντας οὔ σοι, Ὀζία, θυμιάσαι τῷ Κυρίῳ, ἀλλὰ τοῖς ἱερεῦσιν, ἔξελθε ἐκ τοῦ ἁγιάσματος. Ἀλλ' ἐναντιούμενος ὁ βασιλεύς, λέπρα κακωτάτη τὸν ἐκόλλησεν, ἡ ὁποία ἀπεμάκρυνεν αὐτὸν καὶ ἀπὸ τὸν λαόν, καὶ ἀντὶ τὰ βασιλικὰ παλάτια τῆς πόλεως ἐκατοίκησεν εἰς ἕνα καλύβι τῆς ἐρήμου. Παίδευσις πολλὰ ἁρμόδιος, ἐπειδὴ ἐκεῖ ὁποῦ μὲ τὴν ἀξίαν τῆς ἱερωσύνης ἤθελε νὰ λαμπρυνθῇ, μὲ τὴν λέπραν ἐσκοτεινιάσθη καὶ ἐγίνη θέατρον καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις καὶ ἐκεῖ ὁποῦ ἐπεθύμα νὰ ἐξουσιάζῃ ὅλα τὰ λογικά, διωγμένος εἰς τὴν ἔρημον ἐγίνη ὑπεξούσιος τῶν ἀλόγων ζώων.

Καὶ ὁ ἀνόητος Σαούλ, τὸν ὁποῖον δι' αὐτὸ τὸ ἀσέβημα τόσον τὸν ἐμίσησεν ὁ Θεός, ὁποῦ ὄχι μοναχὰ ἀπὸ τὴν βασιλείαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ζωὴν τὸν ἐστέρησε. Διαβάζω εἰς κεφ. ιστ' τῶν Ἀριθμῶν πῶς ὁ Κορέ, ὁ Δαθὰν καὶ ὁ Ἀβειρὼν ὁμοῦ μὲ ἄλλους μερικοὺς συντρόφους θεωρῶντας τὴν ἀξίαν τῆς ἱερωσύνης ὡς φθονεροὶ ἐζήλεψαν καὶ ἤθελον καὶ αὐτοὶ μὲ βίαν νὰ βάλουν τὰ ἀνίερα καὶ ἀκάθαρτά τους χέρια εἰς ταῖς ἱεραῖς θυσίαις, ἀλλ' ἡ θεία πρόνοια μὴ ὑποφέροντας τέτοιαν παρανομίαν καὶ ἱεροσυλίαν, τόσον τοὺς ἐτιμώρησεν καὶ ἐκατεδίκασεν, ὁποῦ παρευθὺς ἡ γῆ ἐμπροστὰ εἰς ὅλον τὸν ἰσραηλιτικὸν λαὸν ζωντανοὺς τοὺς ἐκατάπιε «καὶ ἠνοίχθη ἡ γῆ καὶ κατέπιε αὐτοὺς καὶ τοὺς οἴκους αὐτῶν καὶ πάντας τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς ὄντας μετὰ Κορὲ καὶ πάντα τὰ κτήνη αὐτῶν». Τιμωρία κατ' ἀλήθειαν ἀξία τῆς ἀφροσύνης των, ἐπειδὴ ἐλπίζοντες μὲ τὸ ἀξίωμα τῆς ἱερωσύνης νὰ ὑψωθῶσιν, ἐταπεινώθησαν καὶ ἐξέπεσαν εἰς

τὴν ἄβυσσον τῆς αἰωνίου κολάσεως. Τὰ ὅμοια ἐτόλμησε καὶ ὁ Ἰωσίας καὶ ἄλλοι τῶν ὁποίων ἡ τιμωρίαις φανερώνουσι καθαρὰ πῶς μόνον ἐκεῖνος, ὁποῦ ἔχει τὸν ἱερατικὸν χαρακτῆρα ἠμπορεῖ νὰ μεταχειρισθῇ τὰ θεῖα μυστήρια.

Καὶ ἐπειδὴ εἴδαμεν τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα τοῦ ἱεροῦ χαρακτῆρος, ἂς ἔλθωμεν εἰς τὸ ἄλλο, τὸ ὁποῖον εἶναι, ὅτι ὅποιος ἔχει τοῦτον τὸν ἱερατικὸν χαρακτῆρα εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν μυστηρίων εἶναι ὅμοιος μὲ τὸν Χριστόν, διατὶ ὅλην τὴν ἐξουσίαν ὁποῦ ὁ μονογενὴς υἱὸς ἔλαβεν ἀπὸ τὸν ἄναρχον πατέρα εἰς τὴν γῆν καὶ εἰς τὸν οὐρανόν, «ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς», αὐτὴν ὅλην τῶν ἱερέων ἔδωκε λέγωντας· «ὅσα ἂν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ».

Καὶ ἐκεῖνο ὁποῦ ὁ ἱερεὺς ἐργάζεται καὶ κάμνει ἐδῶ κάτω εἰς τὴν γῆν, ὁ Θεὸς εἰς τὸν οὐρανὸν χωρὶς καμμίαν ἀμφιβολίαν ἐπικυρώνει ὡς τὸ βεβαιώνει ὁ θεῖος Χρυσόστομος· «καὶ ἅπερ ἂν ἐργάσωνται κάτω οἱ ἱερεῖς, ταῦτα ὁ Θεὸς ἄνω κυροῖ καὶ τὴν τῶν δούλων γνώμην ὁ δεσπότης βεβαιοῖ».

Τούτην τὴν ὁμοιότητα τῆς ἐξουσίας, ὁποῦ ἔχει ὁ ἱερεὺς μὲ τὸν Χριστὸν θέλωντας νὰ φανερώσῃ καὶ ὁ θεοφόρος Ἰγνάτιος λέγει· ἱερεύς ἐστιν ὁ τόπον ἔχων Χριστοῦ καὶ τὴν ἐξουσίαν ἔχει τοῦ βασιλέως. Ἡ διαφορὰ εἶναι εἰς τὰ πρόσωπα, ἐπειδὴ ἄλλος εἶναι ὁ τοποτηρητὴς καὶ ἄλλος ὁ βασιλεύς, ἀμ' ὄχι εἰς τὴν ἐξουσίαν, διατὶ τὴν ἴδιαν ἐξουσίαν, ὁποῦ ἔχει ὁ βασιλεὺς δίδει καὶ τοῦ τοποτηρητοῦ του, εἰς τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ ἱερεὺς ὤντας τοποτηρητὴς τοῦ Χριστοῦ, ἱερεὺς ἐστιν ὁ τόπον ἔχων Χριστοῦ, ἔχει καὶ τὴν ἴδιαν ἐξουσίαν τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χρυσόστομος «ὁ Πατὴρ πᾶσαν ἐξουσίαν ἔδωκε τῷ Υἱῷ καὶ ὁ Υἱὸς τὴν αὐτὴν πᾶσαν ἔδωκε τοῖς ἱερεῦσι».

Στοχάζομαι εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην ὅτι ὅταν ὁ Χριστὸς ἠθέλησε νὰ στέλλῃ τοὺς μαθητάς του διὰ νὰ κηρύξουσι τὴν εὐαγγελικὴν ἀλήθειαν εἰς τὸν κόσμον τοὺς λέγει· «καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατὴρ κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς». Ἀλλὰ πῶς, εἰς τίνα τρόπον ὁ οὐράνιος πατὴρ στέλλει τὸν υἱόν; Τί σημαδεύει τὸ καθὼς ἀπέσταλκέ με; Ἴσως τὴν ὁμοιότητα τῆς γεννήσεως; Ὄχι βέβαια, ἐπειδὴ ὁ πατὴρ γεννᾷ ἀχρόνως. Τοὺς μαθητάς του λοιπὸν σημαδεύει; Οὐδὲν ἄλλο παρὰ ὁμοιότητα ἐξουσίας ὁποῦ ὁ πατὴρ ἔδωκε τοῦ υἱοῦ καὶ ὁ υἱὸς τῶν μαθητῶν του. «Καθὼς ἀπεσταλκέ με ὁ πατὴρ κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς». Ὡσὰν νὰ ἤθελε νὰ λέγῃ ὁ θεάνθρωπος Ἰησοῦς, ἐγώ, ὦ μαθηταί, τὴν ἴδιαν ἐξουσίαν, ὁποῦ μοῦ ἔδωσεν ὁ πατὴρ στέλλωντάς με εἰς τοῦτον τὸν κόσμον, τὴν αὐτὴν ὅλην σᾶς δίδω «καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατήρ, κἀγὼ κτλ.». Καὶ σημαδεύσατε ἐκεῖνο τὸ ἐπίρρημα καθώς, τὸ ὁποῖον, ὡς λέγει ὁ Θεόδωρος ὁ Γαζῆς καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Λάσκαρις μὲ τοὺς λοιποὺς γραμματικούς, εἶναι ἐπίρρημα ὁμοιώσεως

καὶ φανερώνει καθαρὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς ἐξουσίας καὶ διὰ τοῦτο λέγει ὁ Χριστὸς καθὼς ἀπέσταλκέ με κ. τ. λ. Καὶ ὁ Θεοφύλακτος Βουλγαρίας ἐξηγῶντας τοῦτο τὸ ῥητὸν τοῦ Εὐαγγελίου, λέγει πῶς πέμπωντας ὁ Χριστὸς τοὺς ἀποστόλους εἰς τὸ κήρυγμα τοὺς παραμυθεῖ καὶ θαρρύνει λέγοντάς τους ὅτι τὸ ἔργον τὸ ἐμὸν ἀναδέχεσθε, δηλαδὴ τὸ ἔργον ὁποῦ δέχεσθε ἀπὸ ἐμένα εἶναι ἴδιον ἰδικόν μου. Διὰ τοῦτο μὲ τὴν ἐξουσίαν ὁποῦ ὁ Χριστὸς τὸ ἀποτελεῖ, μὲ τὴν αὐτὴν καὶ ὁ ἱερεύς, «τὸ ἔργον τὸ ἐμὸν ἀναδέχεσθε».

Ἐπειδὴ κατὰ τὴν μικράν μας δύναμιν ἐδείξαμεν τὸ μέγα καὶ θεῖον τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα, πρέπον εἶναι, μάλιστα καὶ χρέος, νὰ φανοῦμεν εὐχάριστοι μὲ μικρὸν ἔπαινον πρὸς τὸν εὐεργέτην καὶ ἔστωντας ἡ εὐχαριστία κατὰ Ἀνδρόνικον τὸν περιπατητικὸν φιλόσοφον νὰ μὴν εἶναι ἄλλο παρὰ μία ἐπιστήμη τοῦ τίνι καὶ πότε παρεκτέον τὴν χάριν.

Ἐγὼ πότε ἁρμοδιώτερον ἠμπορῶ νὰ εὐχαριστήσω παρὰ σήμερον ὁποῦ τὸ δῶρον τῆς ἱερωσύνης ἐδέχθηκα; Καί τίνι; Ποῖον δηλαδὴ πρέπει νὰ εὐχαριστήσω παρὰ ἐσένα, πανιερώτατε καὶ σοφώτατε ἀρχιερεῦ Γεράσιμε, ὁποῦ μὲ τὸ ἀξίωμα τῆς ἱερωσύνης μὲ ἐστόλισες; Καὶ ἀγκαλὰ ἡ μεγάλη σου μετριότης ἀποστρέφεται καὶ διώχνει τοὺς ἰδίους ἐπαίνους, μὲ ὅλον ἐτοῦτο ἐγὼ ἀχάριστος ἤθελα φανῇ σιωπῶντας ταῖς πολλαῖς καὶ μεγάλαις σου ἀρεταῖς, διὰ ταῖς ὁποίαις οἱ πρόκριτοι καὶ φρονιμώτατοι τοῦ γένους μας ἄξιον τῆς Φιλαδελφείας ποιμένα ἔκριναν.

Καὶ πρεπούμενα κατ' ἀλήθειαν, ἐπειδὴ καὶ ἤξευραν ὄχι μοναχὰ πῶς ἐγεννήθης εὐγενικὰ εἰς τὴν περίφημον Κρήτην, ἀλλὰ καὶ πῶς ἔτυχες ἀγωγῆς προσηκούσης τῷ γένει, διατὶ ἀπὸ μικρὰν ἡλικίαν ἐσυναναστρέφουσουν, μὲ τοὺς πλειὸ φημισμένους διδασκάλους τῆς Κρήτης, ἀπὸ τοὺς ὁποίους διδασκόμενος τὴν ἐγκύκλιον παίδευσιν εἰς ὀλίγου χρόνου διάστημα τόσην προκοπὴν εἰς τὰ μαθήματα ἔκαμες, ὁποῦ τοὺς συμμαθητὰς ὅλους πολὺ ἐξεπέρασες. Ἐπειδὴ μὲ τὴν θαυμαστήν σου ἀγχίνοιαν συντροφιασμένην εἶχες καὶ μεγάλην φιλοπονίαν, διὰ τοῦτο ὄχι μονάχα τοὺς συνηλικιώτας ὑπερέβηκες, ἀμὴ καὶ τοὺς μεγαλυτέρους ἔφθασες ἠμπορῶντας νὰ εἰπῇς πρὸς τὸν διδάσκαλον τὸ ὁμηρικὸν ἐκεῖνο τὸ «τί με σπεύδοντα καὶ αὐτὸν ὀτρύνεις».

Καὶ ὄχι μοναχά σὲ ἐθαύμαζον οἱ συμπολῖται εἰς τὴν ἐπίδοσιν καὶ προκοπὴν τῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ μάλιστα εἰς τὴν θεοσέβειαν, τὸ ὁποῖον εἰς τοὺς νέους ἢ δὲν εὑρίσκεται ἢ σπάνιον εὑρίσκεται, διότι ἡ σπουδή σου ἦτον νὰ συναναστρέφεσαι μὲ ἱερεῖς καὶ θεοσεβεῖς ἀνθρώπους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐδιδάχθης τὰ μυστήρια τῆς ἐκκλησίας καὶ ὡς φιλόπονος μέλισσα ἐσυμμάζωξες ἀπὸ ὅλα τὰ κάλλιστα καὶ ὠφελιμώτατα.

Καὶ πρεπούμενα κατ' ἀλήθειαν ἠθέλησες νὰ σμίξῃς τὴν σπουδὴν μὲ τὴν θεοσέβειαν διὰ νὰ φανῇς ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἐξαίρετος. Ἐπειδὴ κατὰ

τὸν θεολόγον Γρηγόριον «τῶν ἄλλων οἱ μὲν βίον μόνον, οἱ δὲ λόγον κατωρθωκόκες φαίνονται», ἀμ' ἐσὺ σμίγωντας τὸν λόγον μὲ τὸν βίον, τὴν μάθησιν δηλαδὴ μὲ τὴν θεοσέβειαν καὶ τὰ ἤθη, ὅλους πολλὰ ἐπερίσσευσες, διὰ τὰ ὁποῖα ὅσην τιμήν, ὅσην δόξαν καὶ ἔπαινον ἀπόκτησες, εἰς ὀλίγον καιρὸν καὶ ἀπὸ τοὺς προεστοὺς καὶ ἀπὸ ὅλον τὸν λαὸν τῆς πατρίδος. Λογιάζω νὰ μὴν εἶναι κανένας, ὁποῦ νὰ μὴν τὸ ἠξεύρῃ. Ἔτζη λοιπὸν ἀνατραφεὶς κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ βουλὴν καὶ πρόγνωσιν, ἣ πόρρωθεν καταβάλλεται τῶν μεγάλων πραγμάτων τὰς ὑποθέσεις, ἄξιος ἐκρίθης ἀπὸ ὅλους νὰ λάβῃς τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα τοῦ ἀρχιερέως. Γνωρίζοντάς σε καθαρὸν κατοικητήριον καὶ ἄξιον δοχεῖον τοῦ παναγίου Πνεύματος, εὐθὺς εἰς τὴν ἱερωσύνην σε ἀνέβασεν. Ἀλλ' ἐκεῖνο ὁποῦ συμβαίνει εἰς τὸν ἥλιον, ὅταν ἀνεβαίνῃ ὑψηλότερα εἰς τὸ ἡμισφαίριόν μας, τοῦτο ἐσυνέβη καὶ εἰς ἐσένα, ἀφ' οὗ ἀνέβης εἰς τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα. Ἐπειδὴ ἐκεῖνος ἀπ' ἐκεῖ ὄχι μοναχὰ πέμπει λαμπρότεραις ἀκτίναις, ἀμὴ καὶ τὰ ὑπὸ σελήνην πράγματα περισσότερον τρέφει καὶ αὐξάνει, ἔτζη καὶ σύ, σεβασμιώτατε δέσποτα, φθάνωντας εἰς τὸ ὑψηλὸν τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα ὄχι μοναχὰ ἔδειξες πλέον λαμπραῖς ταῖς ἀκτίναις τῶν ἀρετῶν σου, ἀμὴ καὶ ὅλην τὴν πατρίδα περισσότερον ἄρχισες νὰ φωτίζῃς καὶ νὰ ὠφελῇς.

Μάρτυρας τούτων, ὁποῦ λέγω, ἐσᾶς κράζω, ὦ γεννήματα καὶ θρέμματα τῆς Κρήτης, ἐσᾶς, συμπατριῶται τοῦ Γερασίμου, οἱ ὁποῖοι ὄχι μίαν ἢ δύο, ἀλλὰ πολλαῖς φοραῖς ἀκούσατε τὰ ἱερά του λόγια, τοῦ ὁποίου ὄχι μοναχὰ ἐθαυμάσατε τὴν ρητορείαν, ἀμὴ καὶ πολλὰ μὲ ταῖς νουθεσίαις του ὠφελήθητε.

Ἀλλὰ τί κράζω ἐγὼ μάρτυρας ἀπὸ μακράν, ἐκεῖ ὁποῦ ὅλοι σχεδὸν ἐσεῖς οἱ παρόντες ἠμπορεῖτε νὰ μαρτυρήσετε, ἐπειδὴ ἀκούσατε εἰς τοῦτο τὸ ἱερὸν βῆμα τὴν θεοκίνητόν του γλῶσσαν ὡσὰν μίαν σάλπιγγα νὰ εὐφραίνῃ τὰς ἀκοὰς καὶ νὰ καταπλήττῃ τὰς ψυχὰς παρακινῶντας τοὺς καλοὺς εἰς τὰ θεάρεστα ἔργα καὶ τοὺς κακοὺς εἰς τὴν μετάνοιαν, βάνωντας ἔμπροστά του εἰς μίμησιν ὄχι τοὺς παλαιοὺς τῶν ῥητόρων, Γοργίαν δηλαδή, Δημοσθένην καὶ Περικλέα, ὁ ὁποῖος ἐλέγετο βροντᾶν καὶ ἀστράπτειν καὶ συγκυκᾶν τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν, ἀλλὰ τοὺς θεοπνεύστους διδασκάλους, Χρυσόστομον, τὸν Γρηγόριον, τὸν Βασίλειον, διδάσκοντας ὄχι πρὸς ἐπίδειξιν, ἀλλὰ πρὸς διδασκαλίαν, ὄχι πρὸς χάριν, ἀλλὰ πρὸς σωτηρίαν, ὄχι πρὸς τὸ ἰδικόν των συμφέρον, ἀλλὰ πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἀκουόντων.

Ἀλλὰ τί; Ἴσως μὲ τὴν διδαχὴν μοναχὰ ὡδήγησε τοὺς ἀνθρώπους πρὸς θεογνωσίαν; Ἴσως μὲ τὰ ἀξιομίμητα παραδείγματα μοναχὰ τοὺς ὠφέλησεν; Ὄχι βέβαια, ἐπειδὴ καὶ ἐκείνους ὁποῦ διὰ τὸ διάστημα καὶ μὲ τὴν διδαχὴν ἠθέλησε νὰ ὠφελήσῃ μὲ τὰ σοφώτατά του συγγράμματα. «Πολλὴ μὲν ἐν σοφοῖσι», διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὰ λόγια τοῦ φιλοσόφου

Ἀμμωνίου, οὐκ ἀνώνυμος ἡ ὁριστικὴ σου ἁρμονία τῶν ὄντων κατὰ τοὺς Ἑλλήνων σοφούς, ἡ ὁποία φροντίζει ὄχι μοναχὰ τοὺς ἱεροὺς κήρυκας, ἀμὴ καὶ ὅλους ἁπλῶς τοὺς σπουδαίους. Πάρεστιν, ἐδῶ εἶναι, ὁ τετράγλωσσος θησαυρὸς τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς βάσεως ὁδηγῶν τοὺς νέους πρὸς ἀπόκτησιν τῆς σοφίας.

Ποῖος λοιπὸν βλέπωντας ταῖς θαυμασταῖς σου ἀρεταῖς καὶ τὰ σοφά σου φιλοπονήματα δὲν θέλει εἰπῆ τὸ ῥητὸν ἐκεῖνο τοῦ Ξενοφῶντος περὶ Σωκράτους ὡς παίζων οὐδὲν ἧττον ἢ σπουδάζων ἐλυσιτέλεις τοῖς συνδιατρίβουσι, διὰ τὰ ὁποῖα ἡ φήμη ἀπερνῶντας πολλαῖς χώραις, ὅλες τοῦ ὀνόματός σου ἐνέπλησεν. Ἐγὼ διὰ βραχυλογίαν μίαν μοναχὰ ἐνθυμίζω, ἡ ὁποία διὰ μέσου τῶν σοφωτάτων της πολιτῶν ἄξια κατὰ ταῖς πράξαις σου σὲ ἐπαινεῖ.

Ἕνας ἀντὶ πολλῶν μαρτυρεῖ Φραγκίσκος ὁ Κομβέφης τῆς εὐδαιμονεστάτης Λουτεκίας τῶν Παρισίων πολίτης, μέγας θεολόγος καὶ τῶν ἁγίων πατέρων μας παραφραστὴς βασιλικός. Τοῦτος εἰς τὴν ἔκδοσιν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ διὰ ταῖς μεγάλαις σου εὐεργεσίαις καὶ ἀρεταῖς καὶ διὰ τὴν καλὴν διάθεσιν ὁποῦ ἔχεις εἰς ὅλους παρακαλῶντάς σου ἀπὸ τὸν Θεὸν ζωὴν μακρὰν λέγει, «εἴθε ὁ αἰδεσιμώτατος ἀββᾶς Βλάχος εἰσαεὶ ἀπολαύσειε τοῦ παρόντος βίου, ἵνα διαλάμπῃ τὸ τῆς ἐσχάτης Ἑλλάδος διαυγέστατον φῶς». Μόνον ἐσένα ἐγνώρισεν ἄξιον νὰ ἀπολαύσῃς παντοτεινὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν «εἴθε εἰσαεὶ ἀπολαύσειε κ. τ. λ.». Καὶ μόνον ἐσένα ἐκατάλαβε φῶς διαυγέστατον ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ἵνα διαλάμπῃ τὸ τῆς ἐσχάτης κ. τ. λ. Ὦ φῶς διαυγέστατον, ὦ φωστὴρ λαμπρότατε τῆς ἐσχάτης Ἑλλάδος μας.

Ταῦτα ἀκούωντας καὶ βλέπωντας ἡ θεοφρούρητος σύναξις τούτου τοῦ περιφήμου ναοῦ ἐβόα ὁμοφώνως, τοιοῦτος ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεύς, τέτοιον ἀρχιερέα πρέπει νὰ ἔχωμεν, εἰς τὸν ὁποῖον ὡσὰν εἰς ἐπίλογον τῶν ἀρετῶν τῶν προαπελθόντων ἀρχιερέων μας, τὴν σοφίαν Γαβριὴλ τοῦ Σεβήρου, τὴν φρόνησιν Θεοφάνους τοῦ Ξεννακίου, τὸν ζῆλον Νικοδήμου τοῦ Μεταξᾶ, τὴν πολιτεῖαν Ἀθανασίου τοῦ Βαλερίου, τὸ φιλόπτωχον Μελετίου τοῦ Χορτακίου καὶ τὴν ἐμπειρίαν Μεθοδίου τοῦ Μορώνης.

Τοιοῦτος ἡμῖν πρέπει ἀρχιερεύς, ὁ ὁποῖος εἶναι ἔπαινος τοῦ ποιμνίου, τιμὴ τῶν ἱερέων, δόξα τῶν ἀρχιερέων, καύχημα ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ γένους. Εἴθε, καὶ ἐγὼ λέγω κατὰ μίμησιν τοῦ Κομβέφης, εἴθε ὦ πανιερώτατε ἱεράρχα Γεράσιμε ἐσαεὶ ἢ ἐπὶ πολὺ ἀπολαύσειας τοῦ παρόντος βίου, ἵνα διαλάμπῃς τὸ τῆς ἐσχάτης Ἑλλάδος διαυγέστατον φῶς εἰς ὁδηγίαν τοῦ ποιμνίου, εἰς δόξαν τοῦ γένους μας καὶ εἰς ὠφέλειαν τῶν ὀρθοδόξων ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ ΕΓΚΩΜΙΟΝ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΑΣ

Ἐκ τῶν ἀνεκδότων ἐγκωμίων εἰς τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας [1], ἐξ ὧν ἔχω ἤδη ἐκδώσει τὸ τοῦ Ἰωάννου Εὐχαΐτων [2], τὸ ἀρχόμενον «Τρεῖς με πρὸς τριώνυμον παροτρύνουσιν κίνησιν» καὶ τὸ τοῦ Ματθαίου Καμαριώτου [3], τὸ ἀρχόμενον «Εἴπερ ἄλλο τι τοῖς τοῦ λόγου θεραπευταῖς καὶ λόγος ἐγκωμίων προσήκων», ἐκδίδω νῦν ἐνταῦθα τὸ τοῦ Νικολάου Καβάσιλα [4], τὸ ἀρχόμενον «Οἶμαί γε τῶν ἐννομωτάτων καὶ δικαιοτάτων εἶναι».

Τὸ ἐγκώμιον τοῦτο, ὅπερ εὕρηται ἐν τοῖς κώδιξι Par. 1213 (φ. 101α—104α), Vind. theol. 262 (φ. 120β—124β), Coisl. 315 (φ. 189β—196α) καὶ ἄλλοις, φέρει ἐπιγραφήν· «Εἰς τοὺς ἁγίους τρεῖς μεγάλους ἱεράρχας καὶ οἰκουμενικοὺς διδασκάλους Βασίλειον τὸν μέγαν, Γρηγόριον τὸν θεολόγον καὶ Ἰωάννην τὸν Χρυσόγλωττον» [5]. Ἡ ἔκδοσις γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει φωτογραφικῶν ἀποτυπωμάτων τῶν ἀνωτέρω τριῶν μνημονευθέντων κωδίκων, αἱ μεταξὺ τῶν ὁποίων διαφοραὶ εἶναι ἐλάχισται καὶ ἀνάξιαι λόγου.

Εἰς τοὺς ἁγίους τρεῖς μεγάλους Ἱεράρχας καὶ οἰκουμενικοὺς διδασκάλους, Βασίλειον τὸν μέγαν, Γρηγόριον τὸν θεολόγον καὶ Ἰωάννην τὸν χρυσόγλωττον.

Οἶμαί γε τῶν ἐννομωτάτων καὶ δικαιοτάτων εἶναι τὴν γινομένην τοῖς πατράσιν πᾶσαν νέμειν τιμήν, εἴ περ δέ τινας τῶν ἁπάντων πατέρας τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερᾶς ταύτης φατρίας καὶ τοῦ χοροῦ τῶν εὐσεβούντων κορυφαίους, ὡς εἰπεῖν, καὶ προστάτας καὶ ὑμᾶς, ὦ βέλτιστοι πάντων, ἅπαν-

[1] Περὶ τῶν ἀνεκδότων ἐγκωμίων εἰς τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας πρβλ. τὴν ἐμὴν ἐν τῷ ἀναμνηστικῷ τόμῳ τοῦ ἐκκλ. Φάρου Ἀλεξανδρείας διατριβὴν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀνέκδοτα ἐγκώμια εἰς τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας» (τόμ. 31 (1932) σ. 77—91).

[2] Πρβλ. Ἔνθ' ἀν.

[3] Πρβλ. «Ἐπετηρίδα τῆς ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν» τόμ. 10 (1933) σ. 55 — 71.

[4] Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Νικολάου Καβάσιλα πρβλ. ἰδίᾳ Κ ρ ο υ μ β ά χ ε ρ, Ἱστορίαν τῆς βυζαντ. λογοτεχνίας μεταφρασθεῖσαν ὑπὸ Γεωργίου Σωτηριάδου τόμ. Α'. σ. 314 ἑ. καὶ F. V e r n e t, Cabasilas Nicolas ἐν τῷ Dictionnaire de Théologie catholique, ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

[5] Ἐν τῷ κώδικι Vind. theol. 262 γέγραπται ἀντὶ Χρυσόγλωττον τὸ σύνηθες Χρυσόστομον. Ἀναμφιβόλως ἀρχικὴ γραφὴ εἶναι τὸ Χρυσόγλωττον.

τες, ἴσμεν, μᾶλλον δὲ ὡς οὐδένας τῶν πάντων· μόνοι γὰρ ἁπάντων ὑμεῖς, εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν ἢ κομιδῇ γε ἐν ὀλίγοις, τοῦ γ' εὐσεβεῖν ἀνθρώπους τὰ πρὸς Θεὸν αἰτιώτατοι κατέστητε καὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας πᾶσι συναγωνισταὶ καὶ συλλήπτορες, ὥστε γε δεῖ καὶ πάντας ἀνθρώπους καὶκοινῇ καὶ καθ' ἕνα καὶ τιμᾶν τοῖς γενομένοις ὡς εὐεργέτας ὑμᾶς ἑνὸς οὐδενὸς τὸ παράπαν ἀπεχομένους τῶν εἰς τὴν ὑμετέραν εὐφημίαν φερόντων. Ἀλλὰ τὸ μὲν κοινὸν δίκαιόν γε τοσοῦτον καὶ οὕτω δήπου τὸ παρὰ πάντων ὑμῖν ὀφείλεται θαῦμα, ἐμοὶ δέ τι καὶ πλέον ἔνεστιν· ἔχω γάρ τοι πρὸς τῷ κοινῷ δικαίῳ καὶ τὸν ὑμέτερον τουτονὶ δήπου περὶ ὑμᾶς ἔρωτα καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἀνάγκην σπεύδοντα κατὰ τὸ ἔπος ὀτρύνουσαν, ὥστε διὰ πάντων τό γε ὑπὲρ ὑμῶν λέγειν ἀναγκαῖον ἐμοί γε γίγνεσθαι. Ἐπεί γε, εἰ καὶ τῶν εἰκότων ἔξω πεσούμεθα, ἀγαπήσομέν γε ἐν τοῖς παιδικοῖς ἡττώμενοι, ἄλλως θ' ὅτι καὶ πάντας τοῦτο παθεῖν ἀνάγκη, τοὺς ὑπὲρ ὑμῶν λέγοντας, ἐπεὶ καὶ πάντα μεθ' ὑπερβολῆς ἐν ἑαυτοῖς τὰ βέλτιστα συλλαβόντες καὶ πάντας ἐν πᾶσιν ὑπερνικήσαντες, ὥσπερ εἰκὸς τοὺς κοινοὺς τοῦ γένους σωτῆρας, περὶ τοὺς ἐπαίνους τοῖς λόγοις ἠτυχηκότες ἐφάνητε, θαυμαζόμενοι μὲν ὑφ' ἁπάντων, θαυμαζόμενοι δὲ οὐδὲν μᾶλλον, οὐδ' ὥστε τοῖς ἐπαίνοις ὁρίζειν, ἀλλ' ἀεὶ κάτω τιθέναι τοὺς λόγους τῷ ὑπερφυεῖ τῶν πραγμάτων, ὥσπερ εἰς ἀνάγκην δή τινα καταστάντες μικρὰν ἀποφῆναι τὴν φύσιν τοῦ λόγου, ὡς οὐχ ἱκανῶς ἐπὶ πάντα ἀφικνουμένην. Ὑμεῖς γάρ, εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν οἱ πᾶσαν μὲν ἀρετῆς ἰδέαν ὡς δή τινα μίαν κατωρθωκότες, οὕτω δὲ εἰς ἄκρον καὶ μετ' ἀκριβείας ἑκάστην, ὡς καὶ κανόνες καὶ στάθμαι καὶ πᾶσι τοῖς ἄλλοις τούτων γενέσθαι θεοείκελοί τινες ἀτεχνῶς· τῆς γὰρ ἀρετῆς ἁπάσης διττῆς οὔσης καὶ εἰς ἄμφω χωρούσης καὶ τῆς μὲν κοινωφελεστάτης καὶ τῷ κοινῷ λυσιτελεῖ συντελούσης, τῆς δὲ πρὸς μόνων τῶν κατορθούντων καὶ μόνοις τοῖς χρωμένοις λυσιτελοῦς, οὕτως ἑκατέρων εἰς ἄκρον ἤλασαν καὶ τοσοῦτον ἀμφοτέρων ἐποιήσαντο λόγον καὶ μὴ μόνον σφίσιν αὐτοῖς ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις γεγόνασιν ἐν καιρῷ, ὡς καὶ μεγάλοι καὶ παρὰ πάντας ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ κατὰ τὸν θεῖον προσειρῆσθαι χρησμόν. Θεόθεν γὰρ καὶ φύντες τὴν ἀρχὴν καὶ τραφέντες καὶ αὐξηθέντες, οὕτως εὖ τὸν πατέρα θεὸν ἐμιμήσαντο, ὥστε καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἀντὶ τούτου κατέστησαν, πάντων μὲν τῶν ἐκεῖθεν ἀγαθῶν ἀφθόνων μετεσχηκότες καὶ πεῖραν ταύτην πρώτην δόντες τοῦ κατ' ἀξίαν τυχεῖν τῷ χρήσασθαι τοῖς ὑπάρχουσιν ὡς προσῆκε. Πρῶτον μὲν οὖν τὰς ψυχὰς ἀπειλικρινημένας παρεσκευακότες καὶ καθαρὰς καὶ συμπάντων τῶν γηΐνων ἀνωτέρας καὶ τῆς κατ' αὐτὰ προσπαθείας, ὡς μόνοις τοῖς ἀΰλοις, ὡς ἀνθρώπῳ μάλα πρὸς τρόπου καὶ συζῆν ἀεὶ καὶ συνεῖναι μηδενὶ τῶν κάτω προσέχοντες. Ἔπειτά γε Θεὸν αὐτὸν καθαρῶς εἶδον καὶ συνεγένοντο καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἔμπλεοι κατέστησαν αἴγλης, ἄνθρακές τινες κατὰ τὸν ψαλμῳδὸν ἀναφθέντες καὶ φῶτα τέλεια,

τελείου φωτὸς γεννήματα. Καὶ μὴ μόνον τὸν Χριστὸν ἔν γέ σφισιν αὐτοῖς οἰκοῦντα καὶ ἐμπεριπατοῦντα καὶ λαλοῦντα δήπου καὶ ζῶντα κατὰ τοὺς θείους λόγους φοροῦντες, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις οἷοί τε ὄντες τοῦτον ἐκλάμπειν καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ διηγεῖσθαι καὶ τὰ μεγάλα μυσταγωγεῖν. Οὕτω τοίνυν ἑαυτοὺς παρεσκευακότες καὶ ὁποίους εἰκὸς εἶναι τοὺς κοινοὺς τῶν ἀνθρώπων προστάτας, οἷα κοινοὶ σωτῆρες καὶ ἀρχηγοὶ τῶν βελτίστων θεόθεν δεξάμενοι τὴν τῶν ἀνθρώπων ποιμαντικὴν προστασίαν, ὥσπερ μετ' ἐκεῖνον ἄρχειν λαχόντες, οὕτως ἐπολιτεύσαντο τὴν ἀρχὴν εἰκόνες Θεοῦ καὶ ὄντες ἀτεχνῶς καὶ καλούμενοι, καὶ θείων καὶ ἀνθρωπίνων, εἰ δεῖ συντόμως φάναι, τεχνῖται. Οὐ μόνον γὰρ τοὺς ἀνθρώπους εὖ ποιοῦντες διετέλουν ἀνάγοντες πρὸς τὰ κρείττω καὶ τὸ καλῶς πολιτεύειν καὶ θεοὺς ἐξ ἀνθρώπων τὸ γοῦν εἰς αὐτοὺς ἧκον τιθέντες, ἀλλὰ καὶ πολλῷ μείζω, Θεοῦ καὶ τῶν θείων ἐποιήσαντο λόγον. Πῶς γὰρ οὐκ ἔμελλον καὶ κινδυνεύουσαν ἤδη πρὸς τὸ μηδέν, ὡς εἰπεῖν, χωρῆσαι τὴν εὐσέβειαν ἐπανάγειν, ἅτε πολὺν ἤδη χρόνον παρὰ τῶν κάκιστα ἀπολουμένων αἱρετιζόντων τυραννουμένην καὶ μονονοὺ κλιθεῖσαν εἰς γόνυ καὶ Θεὸν μὲν εὐμενῆ καὶ ἵλεων τοῖς ὅλοις τιθέντες, ἀνθρώπους δὲ τὰ πρὸς αὐτὸν ὑγιαίνειν παρασκευάζοντες καὶ τῆς εὐσεβείας, ὥσπερ τινὸς ἱερᾶς ἐχομένους ἀγκύρας, ἔπειτα ἐφεξῆς καὶ τὰς ἀγαθὰς πράξεις, ὡς εἰκός, προστιθέναι καὶ τὸ κατ' ἀρετὴν πολιτεύειν ὡς οὐδενὸς χωρὶς θατέρου τοῖς χρωμένοις λυσιτελοῦντος.

Δεῖ γὰρ ἑκατέρων λόγον ποιεῖσθαι, καὶ ἔργων καὶ πίστεως, τὸν ὑγιαίνειν δι' ὁλοκλήρου ὡς ἀληθῶς ᾑρημένον καὶ τὸ σύμπαν εἰπεῖν νῦν μὲν κατὰ τῶν αἱρετιζόντων ἱστάμενοι καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἀχλὺν διέχοντες, νῦν δὲ τοὺς ἀνθρώπους ὑπὲρ τὴν ὕλην τιθέντες ταῖς θαυμασταῖς ὑποθήκαις καὶ πρὸς Θεὸν ἐπανάγοντες, ὅθεν οὐ καλῶς ἐκβεβήκεσαν. Οὕτω βέλτιστοι πᾶσιν ἐφάνησαν οὐ μόνον σφίσιν αὐτοῖς πολλῶν ἀγαθῶν αἴτιοι καταστάντες, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις γενόμενοι σπλάγχνα χρηστότητος ἀτεχνῶς, ὡς καὶ κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ καρδίαν ἐπιεικῶς πολιτευόμενοι φανῆναι διὰ πάντων τῷ κοινῷ λυσιτελεῖ συντελοῦντες καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν εἰς ἅπαν πραγματευόμενοι, ὥσπερ εἰς τοῦτο τὴν ἀρχὴν δήπουθεν καὶ φανέντες. Ὥσπερ γὰρ τὰ τῶν ἀνθρώπων εἰς ἔσχατον ἀπωλείας ἐλθόντα, ἄλλος μὲν οὐδεὶς τῶν ἁπάντων, Θεὸς δὲ σαρκωθεὶς ἐπανήγαγεν, οὕτω μετ' ἐκεῖνον τοῖς αὐτοῖς μικροῦ περιπεπτωκόσι καὶ Θεὸν καθαρῶς ἀγνοήσασιν ἤρκεσαν πρό γε πάντων οἱ βέλτιστοι πάντων πᾶσαν ἐκ μέσου τιθέντες δυσχέρειαν καὶ θεόθεν φανέντες Θεὸν ἔπειτα αὐτὸν καὶ τοῖς ἄλλοις γνωρίζουσι καὶ ὅπως τούτου πέρι καὶ φρονεῖν καὶ λέγειν προσῆκεν, ὥστε Θεῷ μὲν προσήκοντας εἶναι καὶ συγγενεῖς τινας, ὡς εἰπεῖν, μόνους δὲ πάντων υἱοὺς ὑψίστου δικαίως δήπου καλεῖσθαι. Εἰ γὰρ δήπου πρό γε πάντων γνώρισμα Θεοῦ τὸ οἰκτίρμων εἶναι κατὰ τὸν θεῖον

χρησμόν, γίνεσθε γάρ φησιν οἰκτίρμονες, καθὼς ὁ πατὴρ ἡμῶν οἰκτίρμων ἐστίν, οἱ τοσοῦτον μὲν ἁπάντων ἀνθρώπων εἰληφότες ἔλεον, ὡς μὴ μόνον καθ' ἑαυτούς, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ σφᾶς αὐτοὺς ἄγειν καὶ προτιθέναι τοῖς ὅλοις, τοσούτους δὲ πόνους ὑπομεμενηκότες ὑπὲρ τῆς αὐτῶν σωτηρίας, οὕτω δὲ καὶ τὰς ψυχὰς ἡδέως εἰς μυρίους δεδωκότες θανάτους, ἵνα ἐκεῖνοι μόνον εὐσεβεῖν ἔχωσι καὶ τὴν γενομένην ἴσχειν δόξαν θεοῦ, πῶς οὐ θεοί τινες ἀτεχνῶς καὶ μάλα σαφῶς βεβαιοῦντες ὡς τῶν λογικῶν τοῦ Χριστοῦ προστατοῦντες θρεμμάτων μετ' ἐκείνου διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην, μετ' ἐκείνου τοῖς ὅλοις ἐχρῶντο πράγμασι πάνθ' ὑπὲρ τούτων καὶ ποιεῖν καὶ πάσχειν ἑτοίμως ἔχοντες. Καὶ μὴν ἐκεῖνος μὲν μήτε τῆς θεότητος ἐκστὰς καὶ σάρκα λαβὼν δι' ἡμᾶς τὸ καθ' ἡμᾶς ἐγεγόνει οἱ δὲ τοὔμπαλιν ἐσπουδακότες ἐξ ἀνθρώπων θεοὶ γεγενῆσθαι σωτηρία κοινή τις κατ' ἐκεῖνον πᾶσιν ἐφάνησαν τοῦ κοινῇ λυσιτελοῦντος καὶ τῶν θείων ἕνεκα νόμων πάντα καὶ λέγοντες καὶ ποιοῦντες καὶ πάσχοντες, ὥσπερ διὰ ταῦτα θεόθεν τῷ βίῳ δοθέντες, ἐφ' ᾧ τῶν ἐκεῖθεν ἐπιταγέντων καὶ νόμων καὶ τῆς κατ' αὐτὸν εὐσεβείας δημαγωγοὶ καὶ παιδευταὶ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἅπασι γίγνεσθαι τοσούτῳ μείζους τῶν παλαιῶν ἐκείνων νομοθετῶν, ὅσῳ καὶ καθαρώτερον οὗτοι συνεγένοντο τῇ Τριάδι καὶ τὰς ἐκεῖθεν ἐλλάμψεις λαμπροτέρας ἐδέξαντο. Ἐπεὶ καὶ τῆς ὑμνουμένης ἐκείνης κατὰ Μωσέα νομοθεσίας τοσούτῳ μείζους αἱ τῶν μεγάλων δέλτοι καὶ τοῖς ὅλοις καλλίους, ὅσον οὐδὲ παραβάλλεσθαι· λόγων γὰρ καὶ τῆς ἐν λόγοις ῥώμης ἐπὶ τοσοῦτον ἰόντες ὡς μὴ μόνον τοὺς πρὸ αὐτῶν ἐν τούτοις μάλιστα δὴ θαυμασθέντας, ἀλλὰ καὶ τοὺς κατ' ἐκείνους καὶ τοὺς μετ' ἐκείνους ὑπερβαλεῖν καὶ πάντας καθάπαξ ἡττωμένους καὶ κάτω χωροῦντας ἀποδεῖξαι περιφανῶς πρῶτοι καὶ μέσοι καὶ τελευταῖοι τοῖς ἐν λόγοις ἀναφανέντες. Οἱ δὲ καὶ τὴν πάντα νοῦν ὑπερέχουσαν τοῦ Πνεύματος χάριν, ὡς οὐκ οἶδ' εἴ τις τῶν ἁπάντων προσγεγονυῖαν λαβόντες τοιαύτην ἔπειθ' ἡμῖν τὴν τῶν σφετέρων λόγων ῥώμην μετ' ἐκείνης ἀπέδειξαν καὶ οὕτω κρείττω τε ἑαυτῆς καὶ μείζω δεχομένην ἔπαινον καὶ διὰ πάντων τοῖς χρωμένοις λυσιτελῆ, ὡς μὴ μόνον οὐρανὸν καὶ δοκεῖν εἶναι πᾶσι καὶ εἶναι πολλῷ τοῦδε τοῦ ὁρωμένου καὶ καλλίω δήπου καὶ μείζω τὴν θείαν δόξαν διηγουμένων ἀλλὰ καὶ τὸ μέγιστον πάντων στόμα τῷ ὄντι Χριστοῦ ὡς ἐξάγειν ἔχειν ἄξιον ἐξ ἀναξίου καὶ πάντας πρὸς οὐρανὸν μεθιστάναι, μᾶλλον δὲ τὸ τούτων μεῖζον καὶ θεὸν αὐτὸν ὡς εἰπεῖν συνίστησι καὶ κρατύνει καὶ τοῦ ὅπως δεῖ :οῦτον εἰδέναι καὶ οἵαν χρὴ δήπου τὴν περὶ αὐτοῦ δόξαν ἔχειν κοινή τις ἐστι νομοθεσία καὶ ὅρος οὕτω παντοδαπούς τινας τοὺς τῶν μεγάλων λόγους ἡ τοῦ Πνεύματος ἀπέδειξε χάρις καὶ διὰ πάντων ἰόντας. Καὶ τοίνυν τοῖς μὲν κάκιστ' ἀπολουμένοις, τῆς θεότητος ὑβρισταῖς, οὕτω τοι γενναίως πολεμοῦσι καὶ τοῦ Πνεύματος ἐπαξίως ὡς τοὺς μὲν αὐτῶν δόλους καὶ τὰς δεινὰς ὑπὲρ τῆς κακίας ἐνστάσεις οὕτως ἐξελέγχειν εὖ

μάλα καὶ τὸ μηδὲν ἀποφαίνειν, ὥσπερ εἰ μηδὲ τὴν ἀρχὴν συνέστησαν, τοὺς δ' ἐκπεπληγμένους παρασκευάζειν, ὥσπερ τοὺς βροντῇ παταχθέντας ἐστὶν ὁρᾶν, τοῖς δέ γ' εὐσεβέσι καὶ ὅσοι τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερᾶς ταύτης φατρίας πειθὼ τὴν τύραννον ἐφιστᾶσι καὶ οὕτω ταῖς ἐκεῖθεν ἀνάγκαις πάντας χειροῦνται παντὸς μᾶλλον Ὀρφέως θέλγοντες καὶ κινοῦντες ἐπὶ τὰ κρείττω ὡς καὶ ἐκ τῶν λίθων ἐγείρειν τέκνα τῷ Ἀβραὰμ κατὰ τοὺς θείους λόγους εἰπεῖν. Οὕτως, ὦ παντοδαπῶν ἀγαθῶν τεχνῖται, κηδεμόνες τοῦ κοινοῦ καὶ σωτῆρες ἐφάνητε προσήκοντα τῷ βίῳ καὶ τὸν λόγον ἐπιδειξάμενοι, ὡς μήτε τὰ ἔργα τῶν λόγων ἐνδεῖν μήτε μὴν τοὺς λόγους τῶν ἔργων, ἀλλὰ καταλλήλως παντάπασιν ἔχειν καὶ διὰ πάντων ἀλλήλοις ἁρμόττειν. Οὕτω γὰρ τοῖς μὲν ἔργοις τοὺς λόγους, τὰ δ' ἔργα τοῖς λόγοις κοσμήσαντες καὶ δι' ἑκατέρων ναοὺς ἑαυτοὺς Θεοῦ καὶ ὄργανα Πνεύματος ἀποδείξαντες, ἔπειτα καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἐν καιρῷ γεγόνατε λυσιτέλεια κοινὴ τῷ βίῳ φανέντες καὶ πάντων ἐπ' εὐδαιμονίᾳ προστάντες κοινοὶ μελεδωνοὶ σωτηρίας καὶ δοκοῦντες πᾶσι καὶ ὄντες καὶ τὸ μέγιστον εἰς ἡδονῆς λόγον οὐ μόνον περιόντες, ἀλλὰ καὶ μετὰ τελευτήν, ἵν' ἀθάνατα λυσιτελεῖν ἔχητε τοῖς κοινοῖς, ὥστε μὴ τῷ τοῦ βίου μόνῳ χρόνῳ τὰς εὐεργεσίας ὁρίζειν, ἀλλὰ τοῦ μὲν περιεῖναι πεπαῦσθαι, τοῦ δὲ εὐεργετεῖν οὐ πεπαῦσθαι, ἀλλ' ἐς τ' ἂν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἀθάνατον ᾖ καὶ τὰς εὐεργεσίας ἀθανάτους τηρεῖσθαι. Ὥσπερ γὰρ εἰς ἀνθρώπους ἔτι τελοῦντες καὶ τὴν μετὰ Θεοῦ ξυναυλίαν τοῦ παντὸς ἐτιμῶντο ἐκείνῳ μᾶλλον ζῶντες ἢ σφίσιν αὐτοῖς, οὕτως ἐξ ἀνθρώπων γεγονότες καὶ Θεῷ καθαρῶς συγγενόμενοι τοὺς ἀνθρώπους οὐ καταλείπουσιν, ἀλλ' ἄνωθεν συναιρόμενοι τὰ βελτίω τῇ τῶν εὐχῶν συμμαχίᾳ, οἱ δὲ καὶ τοῖς λόγοις σύνεισι δήπου εὖ ποιοῦντες ἅπαντας οὐδὲν ἧττον ἢ πρόσθεν, ὅτε καὶ σωματικῶς τοῖς ἀνθρώποις συνῆσαν. Ὁ μὲν οὖν πάντων σωτὴρ καὶ δεσπότης τὴν ἄρρητον ὑπὲρ ἡμῶν πληρώσας οἰκονομίαν ἐκείνην ἐπανῆκε μέν, ὅθεν ἐξέβη, τὴν σάρκα τεθεωκώς, ἔπεμψε δὲ τὸν ὁμότιμον καὶ συνῆν ἐκεῖνος ἀντὶ τοῦ Σωτῆρος ταῖς μαθηταῖς. Οἱ δὲ μετ' ἐκεῖνον κοινοὶ σωτῆρες ἀνθρώπων καὶ κηδεμόνες φανέντες καὶ πρὸς Θεὸν ἀγωγοὶ ἐπανῆκον μὲν εἰς ὃν καὶ ἐπόθουν καὶ ἐμιμήσαντο, οὐ πολὺ δ' εἰπεῖν καὶ ὅθεν ἐγένοντο, καταλείπουσι δὲ τοὺς ἀρίστους τουτουσὶ λόγους καὶ γίνονται πᾶσι πάντα ἀντὶ τῶν πατέρων οὗτοι κανόνες μὲν εὐσεβείας, ἀρετῆς δὲ καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν πολιτεύειν τοῖς ἀνθρώποις ἀγαθοὶ διδάσκαλοι. Ἐγὼ δέ τοι καὶ δοκῶ τὸν ἀγαθὸν Ἰησοῦν οὐχ ὧν παρὰ τὸν βίον ἠγωνίσαντο περιόντες, ἀλλὰ καὶ ὧν μεταστάντες τοῦ βίου κατορθοῦσι διὰ τῶν λόγων φιλοτίμως ἄγαν ἀποδοῦναι τὰς ἀμοιβὰς καὶ κατ' ἄμφω τῶν μεγίστων ἀξιῶσαι γερῶν καὶ διπλοῦς τοὺς στεφάνους σφίσι γενέσθαι διπλῶς γε ἠγωνισμένοις, ἐπεὶ καὶ οὐ παύσονταί ποτε στεφανούμενοι ἐς τ' ἂν τοῦ γ' εὐσεβεῖν ἄνθρωποι δέωνται.

Ἀλλ' ὦ τριὰς ἁπάντων ἀρίστη καὶ τῆς ὑπὲρ πάντας τριάδος ἑστία καὶ εἰκὼν τοῖς ὅλοις προσήκουσα. Ὦ γλῶτται Θεοῦ πυρίπνοι καὶ κιθάραι Πνεύματος καὶ ῥομφαῖαι τοῦ δυνατοῦ, αἷς καθαιρεῖται πᾶν ὕψωμα κατὰ τῆς εὐσεβείας κακῶς ἐπαιρόμενον. Ὦ Θεοῦ ἅρμα μυριοπλάσιον. Ἐγὼ δὲ καὶ πῦρ ὑμᾶς προσείπω οὐκ ἀπεικότως, ὥς ἔγωγε οἶμαι, καὶ πτύον καὶ μάχαιραν, οἷς ὁ Κύριος διαιρεῖ τὸ χεῖρον τοῦ κρείττονος. Ὦ Θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους μεγίστη καὶ κοινωφελεστάτη φιλοτιμία. Ὦ θεολογίας κανόνες καὶ τοῦ Θεόν, ὡς εἰκὸς, εἰδέναι πᾶσιν αἰτιώτατοι καταστάντες. Ὦ καὶ τὴν ψυχὴν κατὰ τὸν Ἰησοῦν ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας τιθέντες καὶ πολλοὺς ὑπὲρ τούτων καὶ μεγάλους ὑπομεμενηκότες κινδύνους. Ὦ Πνεύματος ὄντες καὶ τῶν τοῦ Πνεύματος πλήρεις καὶ ταῖς ἐκεῖθεν ἀκτῖσιν αὐτοί τε φωτοειδεῖς ὅλοι φανέντες καὶ τοὺς ἄλλους οὕτως εὖ πεποιηκότες ταῖς παρ' ὑμῶν αὖθις ἀκτῖσιν ὡς υἱοὺς μὲν φωτὸς ἀποδεῖξαι, πολλῶν δὲ καὶ μεγάλων ὀφειλέτας ἅπαντας ἴσχειν. Ἀλλ' ὦ διὰ πάντων βέλτιστοι πάντων, ἤνυσται λόγος, ὃν ὑμῖν ἀπέδωκα ἀντὶ πολλῶν καὶ μεγάλων τῶν εὐεργεσιῶν, ὥστε μὴ περὶ τοὺς εὐεργέτας δόξαι κακός. Ὑμεῖς δὲ ταῖς ὑπειργμέναις εὐεργεσίαις ἑτέρας δή τινας προστιθέντες ἐν μὲν τῷ παρόντι βιοῦντι τοῦ πλημμελοῦντος ἀπηλλαχότες παρασκευάσοιτε δήπου καθαρῶς τῷ καθαρῷ προσέχειν Θεῷ, ἐπὶ δὲ τοῦ μέλλοντος χεῖρα ὀρέγοιτε μεταστᾶσι καὶ μεταδοίητε δόξης τὸν Θεὸν ἡμῖν εὐμενῆ τιθέντες καὶ ἵλεων, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΙ SALAMON - ΣΟΛΩΜΟΥ ΕΝ ΚΡΗΤῌ

Ἀφορμὴν εἰς τὴν συναγωγὴν τοῦ ὑλικοῦ καὶ σύνθεσιν τῆς παρούσης μελέτης ἔδωκεν εἰς ἐμὲ ἡ κρητικὴ καταγωγὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Ποιητοῦ *Διονυσίου Σολωμοῦ*[1] (1798—1857) ἔχοντος τὸν τίτλον τοῦ κόμιτος τοῦ Τορτσέλλου, ἀλλὰ καὶ εὐγενοῦς καὶ κόμιτος Κρητός[2]. Εἰς τοὺς τίτλους τούτους εὐγενείας δὲν ἔδωκεν ὁ ποιητὴς μεγάλην σημασίαν, ὑπῆρξε δὲ ἐποχή, καθ' ἣν καὶ ἀπέβαλε τὸν τοῦ κόμιτος[3]· ἀλλ' εἰς τὴν κρητικήν του καταγωγὴν δὲν ἔμεινε, φαίνεται, ἀσυγκίνητος, ὡς δεικνύει τὸ ἴδιόν του ἔργον[4]. Οὐδ' ἠδύνατο νὰ μείνῃ ξένος πρὸς τὴν Κρήτην, ἀφοῦ στενότατος ὑπῆρξεν ὁ δεσμὸς αἵματος τῶν περισσοτέρων ζακυνθίων οἰκογενειῶν πρὸ τοὺς οἰκιστάς, πολυαρίθμους εὐγενεῖς Κρῆτας, τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς μεγαλονήσου (1669) δευτέραν πατρίδα εὑρόντας τὸ ἄνθος τῆς Ἀνατολῆς[5].

---

[1] Τὸ ἐπίθετον ἐξεφέρετο ἰταλιστὶ Sálamon, Salamòn(e), Salomon(e), Solomos ἑλληνιστὶ δὲ Σαλαμός, Σόλεμος, καὶ Σολωμός. Ὑπάρχει καὶ γραφὴ Σολομός, ἡ ὀρθοτέρα, ἀλλὰ μὴ ἐπικρατήσασα. Ὁ Ἐθνικὸς Ποιητὴς ἔγραφεν ἑαυτὸν Sálamon, Σολομὸν καὶ Σολωμόν· τὸ τελευταῖον τοῦτο καὶ ἐπεκράτησεν.

[2] Περὶ τοῦ τίτλου εὐγενείας τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ του δένδρου ὅρα τὴν λαμπρὰν μελέτην τοῦ Λεωνίδα Χ. Ζώη, Ἱστορικαὶ σημειώσεις οἰκογενείας Σολωμοῦ, εἰς τὸ Πανηγυρικὸν τεῦχος ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τῆς γεννήσεως τοῦ Ἐθνικοῦ Ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Παρασκευᾶ Λεώνη 1903, ἐν σελ. 33—52 (καὶ περαιτέρω — 72 βιογραφικὰ τοῦ Ποιητοῦ).

[3] Κατὰ τὴν Ἑλλην. Ἐπανάστασιν· τὸν Ὕμνον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν ἐξέδωκεν ἄνευ τίτλων κλπ. «ἔγραψε Διονύσιος Σολωμός».

[4] Ἐκτὸς τοῦ ἡμιτελοῦς «Κρητικοῦ», ἔγραψε καὶ τοὺς γνωστοὺς στίχους ὅπου λέγει

Ἡ Κρήτη .... ἡ γῆ εἶναι τῆς ἀνδρείας
γιὰ ξαναπές το, ἀντίλαλε ἱερέ, τῆς ἐκκλησίας!

[5] Περὶ τῶν σχέσεων Κρήτης-Ἑπτανήσου ἐγράφησαν πολλὰ ἀλλ' ἀσυστηματοποίητα, πρβλ. Ζώην, Ἔνθ' ἀν. σ. 37—38, Σπ. Δεβιάζη, Οἱ Κρῆτες ἐν Ἑπτανήσῳ, περ. Κρητικὸς Ἀστὴρ Χανίων Γ' (1909) σ. 467, 475 κἑ. Ἐκ τῆς μελέτης ταύτης μεταφέρονται καὶ ὅσα περὶ τοῦ λειψάνου τοῦ κρητὸς Ἁγίου Ἰωσὴφ ἐγράφησαν κἄ. προστιθεμένων νέων στοιχείων εἰς τὴν τελευταίαν μελέτην τοῦ Λ. Χ. Ζώη, Κρῆτες ἐν Ζακύνθῳ Ε Ε Κ Σ [=Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν] Α' (1938) σ. 293 κ. ἑ. Πρόσθες ἀκόμη Λ. Χ. Ζώη, Κρῆτες κληρικοὶ ἐν Ζακύνθῳ, «Κρητικὴ Στοά» Β' (1909) Ἡράκλειον, σ. 94—6.— τοῦ αὐτοῦ, Κρῆτες καλλιτέχναι ἐν Ζακύνθῳ . . . αὐτόθι Γ' (1911) σ. 70—74.— τοῦ αὐτοῦ, Νικηφόρου Σκωτάκη μητροπολίτου Κρήτης διαθήκη περ. Χριστιανικὴ Κρήτη Α' (1912) Ἡράκλειον σ. 508—18.— S. Marinatos, Une émigration de Crète en Céphalonie au XVIIe siècle, Byzantion X (1933) σ. 591—9.

Κρὴς τὴν καταγωγὴν λοιπὸν φέρεται ὁ ποιητὴς καὶ μάλιστα ἐκ τῆς ἐν Σητείᾳ οἰκογενείας *Salamon*, ἡ τοιαύτη δὲ προέλευσίς του ἀπησχόλησε πολλοὺς μέχρι σήμερον μελετητὰς καὶ λογίους [1].

Τί ἀπέμεινε σήμερον ἐν Κρήτῃ ἐκ τῆς οἰκογενείας Salamon-Σαλαμοῦ; Ἐκτὸς τοῦ τάφου Βοΐλα Σητείας [2], καὶ μιᾶς οἰκίας ἐν Χανδρᾷ, κἀνὲν μνημεῖον δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν μεγάλην καὶ πολύκλαδον οἰκογένειαν. Τὸ ἐπίθετον παραδόξως ἐσώθη ἐν Μυλοποτάμῳ, καθ' ἃ μ' ἐπληροφόρουν ἤδη ἀπὸ ἐτῶν [3]. Ἤδη δὲ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὀρχομένου μαρτυρεῖται ἐν Σφακίοις «ἄνωθεν πρὸς ἄρκτον τοῦ χωρίου Κομιτάδων *βρύσι* καλουμένη *τοῦ Σολωμοῦ*» [4].

Τὸ ἐπίθετον *Σολωμὸς* εἶναι ἤδη συχνὸν ἐν Ἑλλάδι, ἀπαντώμενον ἐκτὸς τῆς Ζακύνθου, ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἐν τῇ ἀπῳκισμένῃ ὑπὸ Κρητῶν Νάξῳ, [5] ἐν τῇ παροικίᾳ τῆς Ὀδησσοῦ [6], κἀ. Τοπωνύμιον δ' ἀκούεται ἐν Κορίν-

---

[1] Γ. Ἰ. Λ ι α ν ο υ δ ά κ η, Οἱ πρόγονοι τοῦ Σολωμοῦ· περ. Κυριακὴ τοῦ Ἐλευθέρου Βήματος ἀριθ. 16, 27 Μαρτίου 1927 σ. 2β καὶ Ἐ μ μ. Ἀ γ γ ε λ ά κ η, Ὁ Διονύσιος Σολωμός, περ. Ἰόνιος Ἀνθολογία ΣΤ' (1932) σ. 61—4. Αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι στηρίζονται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν Βοΐλα Σητείας καὶ περιγραφὴν τοῦ σχετικοῦ μνημείου ὑπὸ Σ τ ε φ ά ν ο υ Ξ α ν θ ο υ δ ί δ ο υ, Χριστιανικαὶ Ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης, περ. Ἀθηνᾶ ΙΕ' (1903) σ. 77—80, ἄνευ τῆς καταλλήλου μνείας.

[2] Περὶ τούτου περαιτέρω.

[3] Περὶ τῆς ἐπιβιώσεως τῶν ἐπιθέτων εὐγενῶν κρητικῶν οἰκογενειῶν ἐν Κρήτῃ διέλαβεν ὁ Σ τ. Ξ α ν θ ο υ δ ί δ η ς, Σημείωμα διὰ τὰ οἰκογενειακὰ ἐπώνυμα, Ἀρετίου, Χριστ. Κρήτη Α' (1912) σ. 375—7 ὑποστηρίξας ὅτι τὰ σῳζόμενα ἐν Κρήτῃ ἐπώνυμα ἀρχοντοπούλων δὲν φέρουν οἱ ἀπόγονοί των, ἀλλ' οἱ δουλοπάροικοί των κ.ἄ. Τοῦτον ἀντέκρουσεν ὁ Π. Ρ ε δ ι ά δ η ς γράφων περὶ Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητὸς Ε Ε Κ Σ Α' (1938) σ. 65—7. Σημειωτέον ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ ἀείμν. Ξανθουδίδης παρεδέχθη ἄλλοτε ὅτι οἱ σημερινοὶ Βαροῦχαι τῆς Κρήτης καὶ Κεφαλληνίας (μεταφυτευθέντες ἐκεῖ περὶ τὸ 1770) εἶναι ἀπόγονοι τῶν εὐγενῶν Βαρουχῶν· ὅρα Σ τ. Ξ α ν θ ο υ δ ί δ ο υ, Οἱ ἄρχοντες Βαροῦχαι ὡς φεουδάρχαι (ἀνατύπωσις ἐκ τῶν Παναθηναίων) ἐν Ἀθήναις 1908 ἐν σ. 30. Ἐκεῖ ἐκλαβάνεται c o n t e s t a b i l e τις Βαρούχας ὡς εὐγενής, ἐνῷ ἦτο ἁπλοῦς p r i v i l e g i a t o. Σήμερον ἔτι ὑπάρχουν ἐν Κρήτῃ καὶ Καλέργηδες, Βαροῦχαι (καὶ Βαρουχάκηδες), Λίτινες (Λίθινοι), Σκορδύληδες, Καφᾶτοι κ. ἄ. πολλοὶ φερώνυμοι τῶν εὐγενῶν τιμαριούχων τῆς ἑνετοκρατουμένης Κρήτης.

[4] Κ. Κ ρ ι τ ο β ο υ λ ί δ ο υ, Ἀπομνημονεύματα τοῦ περὶ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος τῶν Κρητῶν ἐν Ἀθήναις 1859, σ. 287 ὑποσημ. πρβλ. καὶ Ἐ μ μ. Γ. Γ ε ν ε ρ ά λ ι, Γεωγραφία τῆς Κρήτης 1891 σ. 53.

[5] Ἐν Νάξῳ συναντῶμεν τὸ 1816 Γ ε ρ ά σ ι μ ο ν Σ ο λ ω μ ὸ ν προστατευόμενον ἄγγλον. Πρβλ. Π. Κ ο ν τ ο γ ι ά ν ν η ν, ἐν Ἀθηνᾶς ΚΘ' (1917) σ. 74 Λ' (1918) σ. 85.

[6] Θ ε ό δ ω ρ ο ς Σ ο λ ω μ ὸ ς γράφει καὶ ἐκδίδει τὸ 1898 ὡραίους διὰ τὴν Κρήτην στίχους. Πρβλ. Ν. Τ ω μ α δ ά κ η ν, Ε Ε Κ Σ Α' (1938) σ. 517.

θῳ, βαπτιστικὸν δ' ὄνομα ἐν Κύπρῳ [1]. Ἤδη τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα (1080) εἰς χρυσόβουλλον λόγον τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου Γ' τοῦ Βοτανειάτου περὶ τῆς Μονῆς Βατοπεδίου ἀπαντᾶται ἡ φράσις « . . . . . κτήμασι τῆς εἰρημένης μονῆς ἤγουν τὸ κατὰ τὸ περιθώριον, ὃ τοῦ *Σαλαμᾶ* καλεῖται» [2].

Κατὰ τὸν λεξικογράφον τῆς ἑνετικῆς διαλέκτου «*Salamon* s. m., Salamone o Sermone, pesce di mare, detto da Linneo Salmo Salar. Questo Pesce si trova ne' mari d' Europa e d' Asia, e alla fine dell' inverno rimonta i fiumi, come il Reno di Germania. A noi perviene salato in barili.[3]» Ἑπομένως ὁ σολωμὸς ἰχθὺς δὲν ἐψαρεύετο ἐν Βενετίᾳ ἀλλ' ἦτο γνωστὸς ὡς ἁλίπαστον. Εἰς τὸν σολωμὸν αὐτὸν ἐνόμιζον καὶ οἱ ζακύνθιοι Salomon ὅτι ὤφειλον τὸ ἐπώνυμον, δι' ὃ καὶ ἐζωγράφησαν τὸν ἰχθὺν εἰς τὸ οἰκόσημόν των [4]. Πράγματι ὅμως τὸ ἐν Κρήτῃ οἰκόσημόν των δὲν ἐδείκνυε παράστασιν ἰχθύος. [5]

Ἀλλ' ἐν Κρήτῃ, ἐν Σητείᾳ, ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ τῆς γεννήσεως τῶν Salamon, *C. Salamon* ἐκαλεῖτο τὸ Σαλμώνειον ἀκρωτήριον ἄλλο ἀπὸ τὸ *C. Sidero* (Κάβο Σίδερο) [6] τῆς σήμερον, Κάβο-Πλάκα σήμερον ἀκουόμενον [7].

Ἡ παλαιοτέρα περὶ τούτου μαρτυρία εἶναι ἡ τοῦ ἀπ. Λουκᾶ «ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην *κατὰ Σαλμώνην*, μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς Λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις Λασαία» (Πράξεις κζ', 8).

Capo Salamon σημειοῦν καὶ οἱ γνωστοὶ εἰς ἐμὲ χάρται τῆς Ἑνετοκρατίας, ὡς οἱ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος τοῦ Padre Cosmografo *Coronelli*, ὁ τοῦ

---

[1] Α. Κ. Χ ο ύ μ η, Βαπτιστικὰ ὀνόματα, Δ Ι Ε Ε Α' (1892) σ. 349—51, σ. 350.

[2] Μ ι χ α ὴ λ Γ ο ύ δ α, Βυζαντιακὰ ἔγγραφα τῆς ἐν Ἄθῳ Ἱερᾶς Μονῆς Βατοπεδίου, Ε Ε Β Σ Γ' (1926) σ. 121. Τοῦτο πάντως φαίνεται δύσκολον νὰ ὀφείλεται εἰς Σαλαμόν τινα. Τὸ ἐν Κύπρῳ τοπωνύμιον ἡ Σ α λ α μ ι ο ῦ ὀφείλεται εἰς τὴν ἐκεῖ Σαλαμιάδα, Σαλαμῖνα. Πρβλ. Σ. Μ ε ν ά ρ δ ο ν, ἐν Ἀθηνᾶς ΙΗ' (1906) σ. 329.

[3] G. B o e r i o, Dizionario del Dialetto Veneziano, Veuezia 1829, ἐν λέξει.— Κατ' Ἀ γ α θ. Ξ η ρ ο υ χ ά κ η ν, τὸ Ἐμπόριον τῆς Βενετίας μετὰ τῆς Ἀνατολῆς Ε Ε Κ Σ Α' (1938) σ. 32, s a l u m i ἐκαλοῦντο ἑνετιστὶ «παστὰ ψάρια ἁλμυρὰ ἐξ Ἑνετίας».

[4] Le Poète Solomos était-il sain d'esprit ? par le dr. S. N. L i b e r a t o, Athènes 1935, ἐν σελ. 3 ἔγχρωμον.

[5] Τὰ οἰκόσημα τῶν ἐν Κρήτῃ Salamon ὅρα παρὰ G. G e r o l a, Mon. Veneti nell'isola di Creta IV (1932) σ. 280—81 καὶ 292.

[6] Ἐκ τῆς ἐκεῖ Ἱ. Μονῆς Ἁγίου Ἰσιδώρου, περὶ ἧς μακρὰ συζήτησις διαφόρων λογίων ἄλλοτε. Πρβλ. προχείρως Ν. Ἰ. Π α π α δ ά κ η, Ὁ Ἅγιος Ἰσίδωρος καὶ ἡ Ἀκρωτηριανὴ περ. Δρῆρος Α' (1938) σ. 219—23.

[7] Captan T. S p a t t, Χάρτης τῆς Κρήτης (1852) κ. ἄ.

Marco Boschini (1655), καὶ ὁ τοῦ *Ortelius* (1572) «C. Salamone, olim Samonium Pro(montorium)».

Εἰς ἐμὲ δὲ θὰ ἐφαίνετο πιθανώτερον ὅτι ὀφείλουν οἱ Salamon τὸ ἐπώνυμον εἰς τὸ ὁμώνυμον ἀκρωτήριον ἢ εἰς τὸν παστὸν ἰχθύν.

Βεβαιότερον ὅμως φαίνεται ὅτι εὑρισκόμεθα πρὸ ἑβραϊκοῦ ὀνόματος *Σολομὼν—Salamón*, οὐδ' εἶναι ἀπίθανον ἡ φέρουσα τὸ ἐπώνυμον οἰκογένεια νὰ ἐξεχριστιανίσθη [1]. Ὅτι δ' ἑβραϊκὰ ὀνόματα φέρουν οἰκογένειαι χριστιανικαὶ προχείρως δεικνύει καὶ ἡ ἑλληνικὴ οἰκογένεια *Λευῆ* καὶ τὸ ἐν ἀκρωτηρίῳ τῆς Κυδωνίας χωρίον *Ἀρώνι* (ἐκ τοῦ Ἀαρών—ης> στ' Ἀαρώνη> στ' Ἀρώνη> τ' Ἀρώνι οὐδ. καὶ ὁ κάτοικος Ἀρώνης καὶ ἐξ αὐτοῦ πάλιν οἰκογεν. ἐπώνυμον). Ὅτι δ' ἐξεφέρετο ὁ Σολομὼν ἐν Κρήτῃ Σολομὸς (ὡς θὰ ἦτο, κατὰ τὴν ἱστορικὴν ὀρθογραφίαν, ἡ ὀρθοτέρα γραφὴ) ἀποδεικνύει τὸ καὶ σήμερον παροιμιῶδες ἐν Κρήτῃ «ἔ[χ]ει τοῦ Σολομοῦ τὸ νοῦ», ὅπου Σολομὸς εἶναι ὁ σοφὸς Σολομών. [2]

Β'

Γνωστὸν εἶναι ὅτι πολλοὶ ἠσχολήθησαν ἐν Εὐρώπῃ μὲ τὴν γενεαλογίαν καὶ ἐραλδικὴν καὶ πολλαὶ πλάναι εἰσεχώρησαν εἰς τὰς σχετικὰς μελέτας, ἄλλαι ἐκ συμφέροντος τῶν ἀπογόνων, ἐπιθυμούντων ν' ἀναγάγουν τὴν ἑαυτῶν καταγωγὴν εἰς ὅσον ἔνεστιν ἀρχαιοτέραν καὶ ἐνδοξοτέραν οἰκογένειαν, καὶ ἄλλαι ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀναπληρώσεως τῶν — φυσικῷ τῷ λόγῳ — σκοτεινῶν διαλειμμάτων τῆς ἱστορίας, διὰ συναρτήσεων μὴ ἐπιδοκιμαζομένων ἀπὸ τὴν αὐστηρὰν ἔρευναν.

Οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν γενεαλογίαν τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ ἔλαβον βεβαίως τὰς σχετικὰς πληροφορίας ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν οἰκογένειαν τοῦ Ποιητοῦ. Πρῶτος γράψας δὲ περὶ κρητικῆς καταγωγῆς τῶν Σολωμῶν, εἶναι, νομίζω, ὁ *Ἰάκωβος Πολυλᾶς* [3], τὸν ὁποῖον ἀκολουθοῦν

---

[1] Τοῦτο ὑπέδειξέ μοι εὐστοχώτατα ὁ καθηγητὴς κ. Κουκουλές.

[2] Πρβλ. τὸ ἐπ' ἐσχάτων χρονογράφημα τοῦ εἰς λαμπρὰν κρητ. διάλεκτον γράφοντος ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Λουλούδα, ὁ Σολωμὸς ἐλ. Βῆμα τοῦ Λαοῦ, Χανιὰ 12 Αὐγ. 1938 σ. Λαβ.

[3] Διονυσίου Σολωμοῦ τὰ εὑρισκόμενα, Κέρκυρα 1859, ἐν σ. γ' τῶν Προλεγομένων. «Οἱ πρόγονοί του εἶχαν ἔλθει ἀπὸ τὴν Κρήτη, ταῖς ἀρχαῖς ἐκείνου τοῦ αἰῶνος [ΙΗ'], καὶ ἐσυναριθμήθηκαν εἰς ταῖς σημαντικώτεραις οἰκογένειαις τοῦ τόπου». Ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς παρούσης μελέτης ὁ Πολυλᾶς δὲν ἦτο καλῶς πληροφορημένος ἐν προκειμένῳ.

ἐπεκτεινόμενοι ὁ *Σπ. Δεβιάζης* [1], ὁ *Λ. Ζώης* [2] μελετηταὶ αὐτῶν τούτων τῶν ὑπαρχόντων ἐν Ζακύνθῳ ἐγγράφων [3].

Οὕτω μανθάνομεν ὅτι «ἀρχαῖον ὄνομα ἔφερε *Κεντρόνικος Βαρβολᾶνος* ἐκ Σαλέρνου, πόλεως Μεγάλης Ἑλλάδος ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ» καὶ ὅτι «μετέβη ἐν ἔτει 715 (!) εἰς Ἑνετίαν καὶ κατῴκησε τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἑνετικῇ πόλει Ἡρακλείᾳ ἢ Νέᾳ πόλει. Μεταξὺ τῶν κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους καὶ μέχρι τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος διακριθέντων ἀναφέρεται *Βιδάλις ὁ Γ'* ἐκλεχθεὶς τῷ 963 πατριάρχης τῆς Γράδου, ἕτερός τις *Πέτρος* τοὔνομα ἐκλεγεὶς τὸ 1026 δόγης τῆς Ἑνετίας καὶ μεταλλάξας εἰς Σάλαμον τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα, τούτου δ' ἐγγόνη ἐγένετο ἡ μήτηρ τοῦ ἁγίου Γεράρδου Σαγρέδου, ἐπὶ ἀρετῇ φημιζομένη, καὶ τέλος *Φίλιππος*, ὅστις ἐν ἔτει 1312 συνεισήνεγκε χρήματα ἱκανὰ πρὸς ἵδρυσιν τῆς ἐν Ἑνετίᾳ εὐεργετικῆς μονῆς τῶν Ἁγίων Ἀνδρέου καὶ Μάρθας. Τοῦ οἴκου τούτου παραφυάς, ἄγνωστον κατὰ τίνα χρόνον, μετεφυτεύθη εἰς Κρήτην» [4].

Πάντα τὰ ἀνωτέρω ἀμάρτυρα ὄντα καὶ ἀναπόδεικτα καὶ ὕποπτα εἶναι καὶ δι' ἐμὲ ἀπαράδεκτα καὶ διὰ τοὺς λόγους οἱ ὁποῖοι θὰ προστεθοῦν περαιτέρω. Ἀφορῶσι πιθανώτατα εἰς τοὺς Salamon τῆς Ἑνετίας, οἰκογένειαν ὄντως nobile, δυναμένην ν' ἀνάγῃ ὅσον θέλει ἀπώτερον τὴν ἑαυτῆς καταγωγήν, καὶ νὰ διαφημίζῃ τὴν προϊστορίαν τῆς ρίζης της, ἀλλ'

---

[1] Σπυρ. Δεβιάζη, Οἱ πρόγονοι τοῦ Σολωμοῦ, περ. Ἐθνικὴ Ἀγωγὴ Α' (1898) σ. 56—9. Ἐκεῖ ὁ Δεβιάζης ἀσχολεῖται ἐκτενῶς μὲ τὸν Ἰωάννην-Ἀρσένιον Σολωμόν, μὴ ὄντα πρόγονον τοῦ Ποιητοῦ, ἀναγνωρίσαντα τοὺς τίτλους εὐγενείας του διὰ τῆς ἀπὸ 7 Ἰανουαρίου 1697 διατάγματος του δόγη Alvise Mocenigo. Τμήματα τοῦ ἐγγράφου τούτου (ἀναδημοσιευθέντος καὶ ὑπὸ τοῦ Ζώη, Πανηγυρ. τεῦχος σ. 40—2) μεταφράζει προσθέτων και νέας πληροφορίας (οἷαι αἱ περὶ Ἰωάννου Μάρκου Σολωμοῦ, υἱοῦ Νικολάου, ὑπὸ Ζώη ἔνθ' ἀν. σ. 39—40 γνωσταὶ γινόμεναι) ὁ αὐτὸς Σπ. Δεβιάζης, Οἱ Κρῆτες ἐν Ἑπτανήσῳ, περ. Κρητικὸς Ἀστὴρ Γ' (1909) σ. 492α—3α. Σημειωτέον ὅτι ἡ ὑπὸ Λ. Χ. Ζώη ἀναδημοσίευσις τοῦ ἐγγράφου γίνεται ἄνευ μνείας τοῦ πρώτου ἐκδότου καὶ ἄνευ διορθώσεως καὶ αὐτῶν τῶν τυπογραφικῶν παραραμάτων τοῦ Δεβιάζη (πρβλ. Κρητικὸν Ἀστέρα, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 492β ἐν ὑποσημειώσει).

Τὴν ἐργασίαν τοῦ Δεβιάζη ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ὁ Κ. Παλαμᾶς βιογραφῶν τὸν Ἐθνικὸν Ποιητὴν ἐν τοῖς προλεγομένοις τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Μαρασλῆ, σ. η' (ἐν Ἀθήναις 1901).

[2] Ζώης, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 33—52.

[3] Ἡ βάσις καὶ τῶν δύο πραγματειῶν εἶναι συλλογὴ ἐπισήμων ἐγγράφων ὑπὸ τὸν τίτλον Sommario degli Attestati del fu Capitan Gio: Marco Salamon, σῳζομένη παρὰ τῇ δίδι Νανᾷ Δημητρίου Λούντζη-Σολωμοῦ, ἣν καὶ ἐγὼ εἶδον τὸ θέρος τοῦ 1936 ἐν Ζακύνθῳ διατρίβων.

[4] Δεβιάζης, Ἐθνικὴ Ἀγωγὴ Α' (1898) σ. 56α καὶ Ζώης, Πανηγ. τεῦχος σ. 53.

ἡ ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης καταγωγὴ τῶν ἐν Κρήτῃ Salamon δὲν μαρτυρεῖται κατὰ τρόπον ἐπιστημονικῶς ἀξιόπιστον. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι οἱ Ἑνετοὶ ἤθελον ν' ἀνάγουν καὶ αὐτῶν τῶν ἀπογόνων τῶν ἐκ Κων/πόλεως ἐλθουσῶν οἰκογενειῶν τῶν ἀρχοντοπούλων τὴν καταγωγὴν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν ἀρχαίαν Ρώμην ἀκόμη. Ὁπωσδήποτε ἡ πραγματικότης ἠνάγκασε τὸν κυρίαρχον ν' ἀναγνωρίσῃ ὅτι μεσοῦντος τοῦ ΙϚ' αἰῶνος εἶχον ἐξελληνισθῆ οἵ τε κρῆτες καὶ ἑνετοὶ εὐγενεῖς [1], ὡς ὡμολόγει εἰς τὴν ἔκθεσίν του τὸ 1584 ὁ σύνδικος *Giulio de Garzoni* γράφων «Li nobili cretensi et veneti, hano la loro origine d'Italia, *ma tanto invecchiata ch'essi ancora si possono nominare greci*» [2].

Ἡ πρὸ ἐμοῦ ἔρευνα ἔδωκε στοιχεῖα πρὸς σχηματισμὸν τοῦ οἰκογενειακοῦ δένδρου τοῦ Ἐθν. Ποιητοῦ, ἀπὸ τοῦ ὑστάτου τῶν Σολωμῶν Δημητρίου († 1883) μέχρι τοῦ κατὰ 1372 ἀπαντωμένου Ἀγγέλου.

Περαιτέρω θὰ προσπαθήσωμεν νὰ συναγάγωμεν τὰς διεσπαρμένας περὶ Salamon εἰδήσεις καὶ νὰ καθορίσωμεν πόσαι οἰκογένειαι τοιαῦται συναντῶνται ἐν Κρήτῃ, ποῦ εἶχον τὰ κτήματά των καὶ τί ἀπέγιναν μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἐπὶ πλέον δὲ ἐκ ποίας ἐξ αὐτῶν κατάγεται ὁ Ζακυνθινὸς οἶκος τοῦ Ἐθνικοῦ ἡμῶν ψάλτου.

Καὶ πρῶτον ἀπαντῶμεν Salamon ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἤδη πρῴϊμον: ὁ Μᾶρκος Σαλαμὸν ἰδιοκτήτης πλοίου ἐφόρτωσεν ἐμπορεύματα τοῦ Νικ. Μπόνου διὰ νὰ τὰ μεταφέρῃ εἰς Ἑνετίαν «1317, Νοεμβρίου 13, Nicolaus Bono ..... mercimonia posuit partim in navi da Cha Zane et partim in navi *Marci Salamon*, pro conducendo ipsa Venecias» [3]. Πείθομαι ὅτι τὸ πλοῖον ἦτο μᾶλλον κρητικόν, ἀλλ' ἡ μαρτυρία δὲν θὰ ἦτο ἀσφαλής, ἂν ὑπῆρχε μόνη.

«1356 Ἰουνίου 11. Ὁ *Μᾶρκος Σαλαμόν*, ἐνοικιαστὴς τοῦ χωρίου *Βασιλιὲς* [4] ἀντὶ ὑπερπύρων 307 ἐτησίως, παραπονεῖται διὰ τὸ ὑπέρογκον μίσθωμα, μὴ δυνάμενος νὰ πληρώσῃ οὐδὲ τὸ ἥμισυ. Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τοῦ μισθώματος εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ καταβάλῃ καὶ τὸ εἰ-

[1] Περὶ τῶν αἰτίων τοῦ ἐξελληνισμοῦ των ἐξήνεγκον ἤδη τὴν θεωρίαν ὅτι ὀφείλεται αὕτη εἰς τὴν ἐπιβληθεῖσαν τοῖς ὀρθοδόξοις οὐνίαν καὶ τοὺς μικτοὺς γάμους. Ὅρα Ν. Β. Τωμαδάκη, Σλάβοι ἐν Κρήτῃ ΕΕΚΣ Α' (1938) σ. 246 σημ. 1.

[2] Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, Ἡ Βενετοκρατουμένη ἀνατολὴ Κρήτη καὶ Ἑπτάνησος ... μετὰ κριτικοῦ σημειώματος Νίκου Βέη ... ἐν Ἀθήναις 1934, ἐν σ. 251.

[3] Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας Α', τεῦχος ΙΙ, 1933 ἀποφάσεις Μείζονος Συμβουλίου, ἐκδίδοντος Σ. Μ. Θεοτόκη, ἐν σ. 94.

[4] Οἱ Βασιλιὲς εἶναι χωρίον τῆς ἐπαρχίας Τεμένους Ἡρακλείου, τέως Δήμου Ἀρχανῶν, ἔχον κατὰ τὴν τελευταίαν ἀπογραφὴν (1928) 240 κατοίκους.

σόδημα τιμαρίων του ἐν τῇ περιοχῇ Σητείας. Πρὸς τοῦτο αἰτεῖται ὅπως τῷ ἐπιτραπῇ νὰ μεταφέρῃ κατ' ἔτος εἰς Χάνδακα τὸ ἕτερον ἥμισυ τῶν σιτηρῶν τὰ ὁποῖα παράγονται εἰς τὸ τιμάριόν του Σητείας, τὰ ὁποῖα, ὡς ἀνέφερεν, ἀνέρχονται εἰς 400 περίπου σταρὰ σίτου καὶ βρώμης» [1].

Περαιτέρω «1361, Μαρτίου 9. Διατάσσεται ἡ ἐξέτασις τῆς ὑποθέσεως τοῦ Ἀγαπητοῦ Λογκοβάρδου, τοῦ ὁποίου κατεχράσθη δύο τιμάρια (σερβενταρίας) ὁ Ἄγγελος Σαλωμὸν πατρυιὸς αὐτοῦ, ὅτε ἦτο ἀκόμη εἰς μικρὰν ἡλικίαν, συμφωνοῦντος πρὸς τὴν γνώμην τοῦ συμβουλίου τοῦ δουκὸς καὶ τῶν συμβούλων καὶ τῶν ἀκροατῶν τῶν ἀποφάσεων (auditori novi)» [2].

Ἐν τῇ Ἱ. Μονῇ Τράχηλα Σητείας ἀνεγνώσθησαν χαράγματα τοῦ 1499, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ

Hic fuit Maria S. Archontopoula
Marcu[s] Salamon[i]os

ἀναφερόμενον εἰς ἐπισκέπτας τῆς Μονῆς *Μαρίαν* καὶ τὸν πατέρα της (;) *Μᾶρκον Σαλαμόν* [3].

Ὀλίγα ἔτη μετὰ ταῦτα ἀπαντῶνται οἱ Σολωμοὶ τοῦ περιφήμου μνημείου εἰς Βόϊλα Σητείας [4]. Εἰς τὸν δίκλιτον ναὸν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου καὶ εἰς τὸ δυτ. παρεκκλήσιον, εἰς κτιστὸν τάφον, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου σχηματίζεται δι' ἀναγλύφου περιθωρίου κόγχη καμαρωτὴ [5] «ἐν τῷ τυμπάνῳ τῆς ἀψῖδος ταύτης εἰκονίζεται ἐφ' ὑγροῖς ἡ Θεοτόκος καθημένη παιδοφοροῦσα τὸν Χριστὸν ἐπὶ τῶν γονάτων· ἄνωθεν δ' αὐτῆς ἐντὸς δίσκου δύο ἀγγέ-

[1] Ἔνθ' ἀνωτ. τόμος Β' Θεσπίσματα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας ἐκδίδοντος Σ. Θεοτόκη τεῦχος ΙΙ 1937, σ. 32. Τὸ ἔγγραφον δημοσιεύεται μόνον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ταύτῃ περιλήψει.

[2] Ἔνθ' ἀνωτ. Β', ΙΙ σ. 82. Καὶ τοῦτο μόνον ἐν περιλήψει. Ὁ Ἄγγελος Σολωμὸς συμπίπτει μὲ τοὺς Anzolo καὶ Angelo τῶν δύο γενεαλογικῶν δένδρων, χρονολογικῶς τοὐλάχιστον.

[3] Μιχ. Καταπότη, Μονὴ Τράχηλα ἢ τῆς Κυρίας Φανερωμένης, περ. Μύσων Α' (1932) σ. 33—7, ἐν σ. 36.

[4] Τὸ χωρίον Βόϊλα ἀνήκει εἰς τὸν Δῆμον Πραισοῦ καὶ ἀπέχει ὀλίγα λεπτὰ τοῦ μεγάλου χωρίου Χαντρᾶ. Μετὰ τὸ 1897 σχεδὸν ἐξέλιπεν. Σημειοῦται ἐν τῷ μεγάλῳ χάρτῃ τῆς Κρήτης τοῦ Captn. T. Spratt (1852).

[5] Ἡ περιγραφὴ ἐπὶ λέξει κατὰ Ξανθουδίδην, ἐν Ἀθηνᾶς ΙΕ' (1903) σ. 77—9, ὅθεν ἀντιγράφει καὶ ὁ Ἀγγελάκης. Πρβλ. καὶ Giuseppe Gerola, Monumenti Veneti nell'isola di Creta II (1908) σ. 339, ὅπου περιγραφὴ τῶν τοιχογραφιῶν, ἃς βλέπει ὁ ἀναγνώστης καὶ ἐν πίνακι 17 τοῦ αὐτοῦ τόμου. Πρβλ. αὐτόθι σ. 306 σημ. 1 καὶ 362 σημ. 1. Τὰς ἐπιγραφὰς πρῶτος ἐδημοσίευσεν ὁ Ξανθουδίδης, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 77—9 (ἐν σ. 78 πίναξ), εἶτα δ' ὁ G. Gerola μετὰ βελτιώσεων, Ἔνθ' ἀνωτ. IV (1932) ἀριθ. 19 καὶ 20 σ. 592—3.

λων στηθάρια. Καὶ δεξιόθεν μὲν τῆς Θεοτόκου εἰκονίζεται ἀνὴρ ὁδηγῶν πρὸς τὴν Παναγίαν γυναῖκα λευχειμονοῦσαν (τὴν θανοῦσαν σύζυγον;) καὶ χειραγωγοῦσαν παιδίσκην (τὴν θανοῦσαν παιδίσκην Μαρίαν;) ἀριστερὰ δὲ προσέρχονται ἄλλαι γυναῖκες μελανειμονοῦσαι (αἱ συγγενεῖς πιθανῶς τῆς θανούσης). Κατωτέρω ἡ ἑξῆς ἐπιγραφὴ εἰς τέσσαρας ἰαμβικοὺς τριμέτρους

† Ὦ τύμβε πικρὲ καὶ πολλῶν πόνων γέμω(ν)
ἔχω σε καὶ βλέπω σε ἐχθρὸν καὶ φίλον.
Φίλον μὲν ὡς ἔχοντα τοὺς πεφειλμένους
ἐχθρὸν δὲ ὡς φθείροντα αὐτῶν τ(ὰ κά)λλει [1].

.... Εἰς τὸν συνεχόμενον δυτικὸν τοῖχον, ἄνωθεν τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ τάφου (τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ) εἶναι εἰκονισμένος ὁ νεκρὸς μικρᾶς κόρης, ἐξηπλωμένος ἐπὶ τοῦ νεκρικοῦ κραββάτου ἐν προθέσει, ὄπισθεν τοῦ ὁποίου πολὺς κόσμος καὶ ἰδίᾳ γυναῖκες ἵστανται, κοπτόμεναι καὶ ὀλοφυρόμεναι· ἄνωθεν δὲ τῆς παραστάσεως ἡ ἐπιγραφή»

«*Μαρίας* ἡ θανὶ ἔγγωνος τῆς *Μαρί(ας)*
ἐκοιμήθη ἐτῶν Ι', ἡμέρᾳ σαββάτῳ ΑΦΞ'
σεπτεμβρίου Κ . . » [2]

«Ἀριστερὰ τῆς προηγουμένης εἰκόνος τῆς Παναγίας ἐπὶ μέλανος ἐδάφους, ἀναγινώσκονται, ἐφ' ὑγροῖς ἀμυδροῖς, λευκοῖς γράμμασι» [3].

«[αφ]ιη' Ἀπριλίου κε' ἐκοιμήθη
Γεώργιος ὁ Σαλαμὸς καὶ δέησις
Μαρίας τῆς αὐτοῦ . . . . . ἧς ΚΑΙΜ–Ρ
Ν Η ΛΟΥ Є ΧΙ CΡΙΧΣΡ » [4].

---

[1] Ἀθηνᾶ ΙΕ' (1903) σ. 78, πίναξ Γ' ἀρ. 4. Τὸ χαριέστατον τοῦτο ἐπίγραμμα θὰ ἠδύνατο οὕτω ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς:

Τάφε πικρέ, τάφε, πολλοὺς πόνους γεμᾶτε,
σὲ παίρνω καὶ σὲ βλέπω καὶ γιὰ ἐχτρὸ καὶ φίλο·
γιὰ φίλο τί κρατᾷς τοὺς πολυαγαπημένους,
ἐχτρὸ γιατὶ χαλᾷς, τάφε, τὲς ὀμορφιές των!

Salamon ἆραγέ τις ἦτο τοῦ ἐπιγράμματος συνθέτης, προοιωνιζόμενος τὸν μετὰ τρεῖς ὁλοκλήρους αἰῶνας Διονύσιον;

[2] Τὴν ἐπιγραφὴν δημοσιεύω κατὰ Gerola (σ. 592—3) ἐπιφέροντα «Evidemente anche la Maria nostra a dieci anni, sulla fine del settembre (il 21 o il 28) del 1560 apparteneva alla stessa famiglia dei Salamón». Ἡ ἐπιγραφὴ ἐδημοσιεύθη μέ τινας παραλλαγὰς ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδην (σ. 79, Πίναξ Γ' ἀρ. 5, σ. 78), ἰδόντα κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἀντὶ «Σαββάτου» «Τρίτης».

[3] Ξανθουδίδης, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 79.

[4] Gerola, IV, σ. 592.—Ὁ Ξανθουδίδης σ. 79 πιθανωτέραν θεωρεῖ

Ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης τῶν ἐκ Σητείας Σολωμῶν ἐθεωρήθη τὸ πιθανώτερον ὅτι κατάγεται ὁ κλάδος τοῦ Ἐθνικοῦ Ποιητοῦ [1].

Ὁπωσδήποτε τῆς αὐτῆς οἰκογενείας φαίνονται οἱ ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος καταγραφόμενοι τιμαριοῦχοι Σητείας, ἐμφανισθέντες κατὰ τὴν ἐπιθεώρησιν τῆς καβαλαρίας Σητείας τὸ 1582 ἔτος:

Messer *Zuane Salamon* de Mes. Piero
» *Piero* » de ser Zuane
» *Marco Salomon* » » »

οἵτινες ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ συντηροῦν ἀνὰ ἕνα ἵππον [2], ὄντες μεταξύ των συγγενεῖς (Ἰωάννης υἱὸς Πέτρου καὶ οἱ υἱοί του Πέτρος καὶ Μᾶρκος).

Δὲν γνωρίζομεν ἂν μεταξὺ τῶν παρουσιασθέντων κατὰ τὴν ἐπιθεώρησιν τῆς καβαλαρίας τοῦ Χάνδακος ὑπῆρχον Salamon καὶ ποῖοι, ἀφοῦ ὁ Καστροφύλακας μόνον τῶν τῆς Σητείας κατέγραψε λεπτομερῶς τὰ ὀνόματα. Κατέγραψεν ὅμως ὁ αὐτὸς λογιστὴς τοὺς εὐγενεῖς καὶ τιμαριούχους Χάνδακος (1583) καὶ ἐσημείωσε:

«Candia anime di nobili et feudati:
Messer *Marco Salamon* fo de messer Marin
» *Anzolo* » » » » Zuane» [3].

Δυνάμεθ' ἀκόμη νὰ προσθέσωμεν Salamon τινας κρῆτας εἰς τοὺς ἤδη σημειωθέντας. Ὁ εἷς ἐπροτάθη διὰ τὴν ἐπισκοπὴν Ἀρκαδίας «1409 indict. II die 14 Martii. Infrascripti fuerunt se scribi ad probam Episcopatus Arcadiae Insulae Cretae [1) . . . . 2)] Ven. V. Fr. *Thomas Salamon* s. Micaelis Ord. Praedicatorum, Magister Philosophiae» [4].

τὴν χρονολογίαν τῆς ἐπιγραφῆς ὡς τοῦ ἔτους 7018 (=1510), ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἤδη ἀπίθανον, τῆς ἀραβικῆς ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως χρονολογίας οὔσης ἀπὸ μακροῦ ἐν χρήσει ἐν Κρήτῃ. Ἄλλως τε εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιγραφὴν ἡ χρονολογία ΑΦΞ' εἶναι μὲν μ' ἑλληνικὰ γράμματα ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀπὸ κτίσεως κόσμου.

[1] Οἱ Λιανουδάκης, Ἀγγελάκης κ.ἄ. θεωροῦν τὸ πρᾶγμα (ἔνθ' ἀνωτ.) ἀσφαλές. Προηγουμένως ὁ Ξανθουδίδης (ἔνθ' ἀνωτ. σ. 80) θεωρεῖ τὸ πρᾶγμα «ἀβέβαιον».

[2] Οὗτοι καταγράφονται κατὰ τὸ ἐν τῷ Ι Α Κ (=Ἱστορικῷ Ἀρχείῳ Κρήτης) ὑπάρχοντι ἀντιγράφῳ ἐν carta 136 τῆς Descrizione di Candia (1583) τοῦ P. Castrofilaca. Τὸ σχετικὸν τμῆμα ἐνετιστὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Μιχ. Καταπότη, P. Castrofilaca περὶ Σητείας, περ. Μύσων Β' (1933) σ. 251, ἑλληνιστὶ δ' ὑπὸ Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, Ἱστορικὰ σημειώματα καὶ Στατιστικαὶ πληροφορίαι Κρήτης κατὰ τὸν Καστροφύλακα, περ. Κρητικὰ Α' (1933) σ. 123.

[3] Carta 91 τοῦ ἐν τῷ ΙΑΚ χει)φου. Πρβλ. καὶ Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, Ἡ Βενετοκρατουμένη Ἀνατολὴ . . . . . σ. 41.

[4] Flaminius Cornelius, Creta Sacra, Venetiis 1755 II σ. 130.

Μετὰ δύο καὶ ἥμισυ αἰῶνας δρᾷ ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Κρὴς *Jacopo Salamon* γεννηθεὶς τὸ 1626 ἐν Χάνδακι «nobili Salamoniorum colonio genere», γενόμενος εἶτα δομινικανὸς μοναχὸς καὶ μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Τούρκων ἀποδημήσας εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου — ἐν Παταυΐῳ — ἐσπούδασε καὶ ἐγένετο διαπρεπὴς θεολόγος καὶ ἐπιγραφολόγος [1].

Φραγκῖσκος Σαλομών, νοδάρος Χάνδακος κατὰ τὰ ἔτη 1601—1632 περιλαμβάνεται εἰς πίνακα Κρητῶν συμβολαιογράφων τῆς Ἑνετοκρατίας, ὧν τὰ ἀρχεῖα ἐσώθησαν ἐν τῷ Archivio Notarile τῆς Ἑνετίας [2]. Τὰ σωθέντα τῶν συμβολαίων του ἔχουν γραφῇ ἰταλιστί, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὁ νοδάρος οὗτος ἦτο ἰταλὸς καὶ ἠγνόει τὴν ἑλληνικήν, ἀφοῦ καὶ ἄλλοι συνάδελφοί του ἕλληνες ἔγραφον καὶ ἰταλιστὶ ἢ μόνον ἰταλιστί.

Ἁπλῶς ἀναφέρονται, ἄνευ ἄλλων εἰδήσεων, οἱ *Νικόλαος* Salamon (ἀνεψιὸς τοῦ *Μάρκου* avogador de Comun 1580), ὡς ἀσχολούμενος μὲ τὰ γράμματα, *Χριστόφορός* τις ἱερεὺς καὶ *Νικόλαος*, *Ἀντώνιος*, *Ἰάκωβος* μοναχοί [3]. Περὶ τοῦ Ἰακώβου τούτου δὲν γνωρίζομεν ἂν ταυτίζεται μὲ τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα δομινικανὸν ἐπιγραφολόγον· τοῦτο ὅμως εἶναι τὸ πιθανώτερον.

Ἐὰν τέλος ὁ *Michiel Angelo Salamone*, περὶ οὗ εὑρισκομένου ἐν Ζάρᾳ, γίνεται λόγος ὡς ἐφευρέτου δηλητηρίου δυναμένου νὰ καταστρέψῃ τὸν ἐν Κρήτῃ τουρκικὸν στόλον (1650—51) [4], εἶναι τῶν κρητικῶν οἰκογενειῶν Salamon γόνος, ἄγνωστον.

Γ΄

Γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τὴν ἐν Κρήτῃ ἑνετοκρατίαν οἱ εὐγενεῖς ἦσαν τριῶν εἰδῶν:

1) Οἱ εὐγενεῖς τῆς μητροπόλεως, οἱ ἀποστελλόμενοι ὡς δοῦκες, ρέκτωρες, σύμβουλοι, προνοηταὶ καὶ ταμίαι καὶ εἰς ἄλλα τινὰ εἰδικὰ λειτουργήματα στρατιωτικὰ χρησιμοποιούμενοι, ἅτινα καὶ ἐξήσκουν ἐπὶ τῇ

[1] N. Comneni Papadopoli, Historia Gymnasii Patavini, Venetiis 1726 II σ. 230.—Κ. Ν. Σάθας, Νεοελληνικὴ Φιλολογία Ἀθ. 1868 σ. 237 καὶ Στέφ. Ξανθουδίδη, Χριστ. Ἐπιγραφαὶ τῆς Κρήτης Ἀθηνᾶς ΙΕ΄ (1903) σ. 80. Πρβλ. καὶ G. Gerola, Mon. Veneti IV, σ. 592.

[2] Λ. Χ. Ζώης, Πανηγ. τεῦχος σ. 42, ἀντλῶν τοῦτο ἐκ τῶν Sommario degli Attestati κλπ.

[3] Σπυρίδωνος Μ. Θεοτόκη, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μνημείων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς Κρήτης ἐν τῷ Κρητικῷ ἀρχείῳ τοῦ Βενετικοῦ Κράτους ἐν Κερκύρᾳ [1926] 4ο σ. 99, ἐν σ. 83.

[4] Secrets d'Etat de Venise par Vladimir Lamansky, Saint-Petersburg, 1884, ἐν σ. 129, 139, 140.

βάσει διατάγματος (capitularium) ἐφ' ὡρισμένον χρόνον, οἱ πολιτικοί, διετίαν ἢ τριετίαν. Οὗτοι ἐπανακάμπτοντες εἰς τὴν Μητρόπολιν εἶχον πάλιν τὰ δικαιώματά των ἐν τοῖς συμβουλίοις καὶ ταῖς ἀρχαῖς τοῦ κέντρου. Τὰ δ' ἀξιώματα, ἅτινα οἱ εὐγενεῖς οὗτοι ἐνέμοντο καὶ ἐξήσκουν δὲν ἐδίδοντο ποτὲ εἰς ἰταλοὺς ἔχοντας τὰς δύο ἑπομένας εὐγενείας. Τοσαύτην δὲ σημασίαν ἔσχεν ὁ περιορισμός, ὥστε εἰς αὐτὸν ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος ἡ κατὰ τῆς Μητροπόλεως κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1363 (Δημοκρατία τοῦ Ἁγίου Τίτου), ἔργον τῆς μὴ ἀρκουμένης εἰς τὰς καστελλανίας ἐντοπίου ἀριστοκρατίας. Εἷς μόνον κρητικὸς οἶκος ἠξιώθη τῆς ἐγγραφῆς εἰς τοὺς εὐγενεῖς τῆς Μητροπόλεως, ὁ τοῦ *Ἀλεξίου Καλέργη*, ὁ ἀποβὰς τὸ στήριγμα τῶν τυράννων ἐν Κρήτῃ.

2) Οἱ ἑνετοὶ εὐγενεῖς τοῦ Βασιλείου τῆς Κρήτης (nobili veneti del Regno di Candia) οἱ καὶ ἀποτελοῦντες τὸ μέγα Συμβούλιον ἐν τῇ νήσῳ, οἱ περισσότεροι ἰταλοί, ἀλλὰ καί τινες ἐκ τῶν ἀρχοντοπούλων καταγόμενοι. Οὐδὲν δηλαδὴ ἐσήμαινεν ὁ χαρακτηρισμὸς nobile veneto ὡς πρὸς τὴν ἐθνικὴν καταγωγὴν τῶν εὐγενῶν τούτων τιμαριούχων, τῶν νεμομένων τὰ μεγαλύτερα φέουδα καὶ τὰ πρωτεύοντα τῶν ὑπολειπομένων ἀξιωμάτων τῆς πολιτείας, καὶ

3) Οἱ κρῆτες εὐγενεῖς τοῦ βασιλείου Κρήτης (nobili cretesi del Regno di Candia), οἱ πολλοὶ καταγόμενοι ἐκ τῶν φεουδαρχικῶν βυζαντιακῶν οἰκογενειῶν τῆς Κρήτης, μετὰ γενναίαν δ' ἀντίστασιν τῶν πρώτων τῆς ἑνετοκρατίας αἰώνων ἐπιτυχόντες τὴν κατοχὴν δευτερευόντων καὶ μικροτέρων τιμαρίων, καὶ τὸ δικαίωμα ἐπὶ δευτερευουσῶν θέσεων τῆς πολιτείας, ὅσας δὲν ἐνέμοντο οἱ nobili veneti. Εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνῆκον καὶ πολλοὶ ἰταλοὶ τὴν καταγωγήν, τέκνα καὶ ἀπόγονοι τῆς Ἑνετίας, ἀποικισθέντες εἰς Κρήτην, ἢ αὐτῶν τούτων τῶν nobili veneti τοῦ Βασιλείου τῆς Κρήτης.

Διὰ νὰ ἔχῃ τις συμπεπληρωμένην τὴν εἰκόνα, πρέπει νὰ προσθέσῃ τοὺς ἀρχοντορωμαίους ἢ χαρισμένους (=privilegiati, graziati) λεγομένους, προνομιοῦχον τάξιν ἄνευ φεούδων μέν, ἀλλὰ στρατευομένην χωρὶς νὰ ἀγγαρεύηται καὶ μετέχῃ τῶν βαρειῶν ὑποχρεώσεων τῶν παροίκων (villani), καὶ τὰς ποικίλας ὑποχρεώσεις τῶν ἐμπόρων καὶ πολιτῶν τῶν ἀποτελούντων ἀστικήν τινα ὑποτυπώδη τάξιν, περιωρισμένων ὑποχρεώσεων καὶ δικαιωμάτων [1].

Ἐὰν τ' ἀνωτέρω ληφθοῦν καλῶς ὑπ' ὄψιν, ἀποκλείεται ἡ ὑπόνοια ὅτι ὁ ἐν Κρήτῃ οἶκος τῶν Σαλαμὼν προέρχεται ἐκ μεταφυτεύσεως αὐτῆς ταύτης τῆς μητροπολιτικῆς οἰκογενείας, διὰ παραμονῆς τινος τῶν ὑπηρετησάντων ἐν Κρήτῃ εὐγενῶν τῆς Μητροπόλεως Salamon. Ἄλλωστε

[1] Πρβλ. προχείρως Ξηρουχάκην, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 30—1.

ὁ γνωστὸς ἡμῖν δοῦκας τῆς Κρήτης, 183ος κατὰ σειράν, ***Nicolaus Salamonius*** (1580—2)[1], διαδεχθεὶς τὸν Ἑρμόλαον Τιέπολον καὶ ἀντικατασταθεὶς διὰ τοῦ Νικολάου Δονάτου, εἶναι πολὺ μεταγενέστερος τῶν σημειωθέντων ἤδη Σαλωμῶν ΙΕ' καὶ ΙϚ' αἰώνων.

Ἀπεναντίας ἐκ τοῦ πολυτίμου Χρονικοῦ τοῦ ***Trivan***[2] γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα μία τῶν 32 οἰκογενειῶν τοῦ Χάνδακος τῶν ἐχουσῶν τὴν nobilitatem venetam ἦτο καὶ ἡ τῶν *Salamon*. Ἀντιθέτως δ' οὔτε εἰς τὴν Σητείαν οὔτε εἰς Ρέθυμνον, οὔτε εἰς Χανιὰ ὑπῆρχον nobili veneti Salamon[3].

Εἰς τὴν οἰκογένειαν ταύτην ἀνῆκεν ἀναμφιβόλως ὁ προσημειωθεὶς Ἰάκωβος Σαλαμόν, θεολόγος καὶ δυτικὸς μοναχός.

Τοῦτο μόνον τὸ παράδοξον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀνεξήγητον συμβαίνει, ὅτι ὀρθόδοξος φαίνεται ὁ ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης καὶ διαφορετικῶν πηγῶν γινωσκόμενος ***Antonio Salamon***, ὅστις τὴν 20 Αὐγούστου 1669 μέλος τοῦ Magior Consiglio di Candia ὤν, δὲν ἐδέχθη τὰς προτάσεις τοῦ Μ. Βεζύρου περὶ παραμονῆς ἐν Κρήτῃ μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς πρωτευούσης, ὅπως ἄλλωςτε ὁλόκληρον τὸ Μέγα τοῦτο τοῦ Χάνδακος Συμβούλιον διὰ 45 ψήφων[4]. Περιέργως ἔχομεν καὶ μεταγενεστέραν περὶ τοῦ Ἀντωνίου Σολωμοῦ τούτου εἴδησιν, ἐξ ἑπτανησιακοῦ ἐγγράφου. Τὴν 2 Αὐγούστου 1684 εὑρισκόμενος ἐν Κρήτῃ ἐκλέγεται ἐπίτροπος τοῦ πρῴην Κισάμου Φιλοθέου Παγᾶ πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν δικαιωμάτων του κατὰ τοῦ πρῴην Κρήτης Νικηφόρου Σκωτάκη[5].

Υἱὸς τοῦ εὐγενοῦς τούτου Ἀντωνίου καὶ τῆς Ἀρτέμιδος Μαυρικίου, εὐγενοῦς Κρήσσης, φαίνεται ὁ γνωστὸς ἡμῖν *Ἰωάννης-Ἀρσένιος*, ὁ δι' ἀναφορᾶς του τοῦ 1697 ἔτος ζητήσας ἀπὸ τὸν προβλεπτὴν Ζακύνθου τὴν ἀνανέωσιν τῶν οἰκογενειακῶν του τίτλων[6], ἀφοῦ εἶχεν ἤδη τιμηθῆ διὰ

[1] Fl. Cornelius, Creta Sacra II σ. 431.

[2] Περὶ τῶν ἐν τῷ Χρονικῷ τούτῳ (οὗ ἀντίγραφον ἔχομεν ἐν τῷ ΙΑΚ) περιλαμβανομένων, τῆς ἀξίας των καὶ τῆς χρησιμοποιήσεώς του ὑπὸ τοῦ Σπ. Ζαμπελίου ὅρα Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀντωνίου Τριβὰν διηγήσεις περὶ Κρήτης, περ. Νέα Ἑστία ΙΒ' (1932) σ. 846—52.

[3] σ. 14—5 τοῦ χει)φου ΙΑΚ.

[4] σ. 106 τοῦ αὐτοῦ χει)φου. Πρβλ. καὶ Ernst Gerland, Histoire de la noblesse crétoise au moyen âge, Paris 1907 σ. 213.

[5] Ζώης περ. Χριστ. Κρήτη Α' (1912) σ. 508. Περίεργος εἶναι ἡ ἐπιστροφὴ εὐγενοῦς ἑνετοῦ εἰς Κρήτην, δι' ἡμᾶς μὴ δυναμένους νὰ τὴν αἰτιολογήσωμεν.

Καὶ ὁ Φιλόθεος Παγᾶς καὶ ὁ Νικηφόρος Σκωτάκης ἐγένοντο, ἐπίσκοπος ὁ εἷς καὶ μητροπολίτης ὁ ἄλλος, μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ὅρα τὰ σημειωθέντα ὑπ' ἐμοῦ σχετικῶς ἐν ΕΕΒΣ Ι' (1933) ἐν σ. 197—8 καὶ 223.

[6] Ζώης, Ἔνθ' ἀν. σ. 40.

τοῦ τίτλου τοῦ εὐγενοῦς καὶ κόμιτος Μονεμβασίας διὰ τοῦ ἀπὸ 7 Ἰανουαρίου 1697 δουκικοῦ διατάγματος[1]. Ἐκεῖ ἀναγινώσκομεν ὅτι «La famiglia del fedel Gio. Arsenio Salamon, che tra quelle *di Candia* vanta illustri natali e distinte e speciose benemerenze ...».

Ἂν ἔτυχε καὶ ἀναγνωρίσεως τῶν κρητικῶν του τίτλων ὁ μαχητὴς οὗτος ἀγνοεῖται. Πάντως εἶναι ἄσχετος πρὸς τοὺς προγόνους τοῦ Ἐθνικοῦ Ποιητοῦ καὶ κακῶς ἀναφέρεται μεταξύ των. Ἐπίσης κακῶς συνήχθη τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Salamon τῆς Ζακύνθου ἐπέρασαν εἰς τὴν νῆσον, ἀφοῦ ἔμειναν ἐπί τινα χρόνον εἰς τὴν Πελοπόννησον. Οἱ ἀμεσώτεροι πρόγονοι τοῦ Ποιητοῦ ἐνεγράφησαν μεταξὺ τῶν τιμαριούχων τῆς Ζακύνθου ἀπὸ τοῦ 1670[2].

Καὶ αὐτὰ μὲν περὶ τῶν nobili veneti Salamon.

Ἀλλὰ τὸ *Χρονικὸν τοῦ **Trivan*** πληροφορεῖ ἡμᾶς περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ οἰκογενείας ***cittadini*** Salamon ἐκ τῶν ἐκπεσουσῶν τῆς εὐγενείας. Ποῦ ὑπῆρχεν ἡ οἰκογένεια αὕτη, ἐν Χάνδακι ἢ Σητείᾳ δὲν λέγει[3]. Εὐλογώτερον εἶναι νὰ πιστεύσωμεν τοὺς ἐν Σητείᾳ μᾶλλον Salamon, τοὺς ὁποίους αἰῶνα περίπου προηγουμένως εὕρομεν κατέχοντας οὐχὶ φέουδον ἀλλ' ἁπλῆν serventariam. Εἰς τοῦτο ἐνισχυόμεθα καὶ ἐκ τῶν γνωστῶν ἡμῖν ὡς ἐγγραφέντων μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κρήτης (1670) εἰς τὸ Libro d'oro τῆς Ζακύνθου *Νικολάου Σαλαμόν*, υἱοῦ Φραγκίσκου καὶ *Πέτρου Σαλαμόν*, υἱοῦ Μάρκου καὶ ἀδελφοῦ τοῦ ἀνωτέρω Φραγκίσκου. Οὗτοι ἦσαν οὐχὶ εὐγενεῖς, ὡς καταγράφονται ἄλλαι οἰκογένειαι (nobili), οἷαι τῶν Μελισσηνῶν, Κορνέρ, Σαγρέδων κ. ἄ. ἀλλ' ἁπλῶς τιμαριοῦχοι (feudati)[4].

Καὶ δὲν εἶναι μὲν ἄμεσος ἀπόγονος τῶν δύο τούτων Σολωμῶν ὁ Ἐθνικὸς Ποιητής, ἀλλ' εἶναι δισέγγονος τοῦ ***Φραγκίσκου Σαλαμόν***, πατρὸς τοῦ Νικολάου καὶ ἀδελφοῦ τοῦ Πέτρου.

Ὅτι καὶ ὁ πατὴρ τοῦ Ποιητοῦ ἐδικαιοῦτο τὴν nobilitatem creten-

[1] Δεβιάζης, Ἐθνικὴ Ἀγωγὴ ἔνθ' ἀνωτ. σ. 57α—58α.— Ζώης, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 40—2.

[2] Ζώης, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 36. Σημειωτέον ὅτι οἱ Νικόλαος καὶ Σπυρίδων Σολωμός, ζητοῦντες τὴν ἀναγνώρισιν τῶν προγονικῶν των προνομίων κατὰ Μάρτιον 1785, ἀνέφερον ὅτι «Godevano gli ascendenti di noi oltre il freggio distinto d' antica originaria nobiltà nel Regno di Candia, l'onorifica marca ancora del feudal vassalaggio, col posseso d'una feudale Contea, posta nel regno medesimo» (ἴδε Ζώην, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 42—3). Δὲν ὥριζον δηλαδὴ τὸν τόπον ὅπου ὑπῆρχε τό, κατ' αὐτούς, προγονικὸν φέουδον. Ἦσαν δ' οὗτοι ὁ πατὴρ καὶ ὁ ἐκ πατρὸς θεῖος τοῦ Ἐθνικοῦ Ποιητοῦ.

[3] σ. 21 τοῦ χει)φου.

[4] Ζώης, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 37—8, καὶ ἐν ΕΕΚΣ Α' (1938) σ. 293.

semi ἀνεγνωρίσθη πολὺ ἀργότερον. Εἰς τὴν ἀναφορὰν τοῦ Νικολάου (πατρὸς τοῦ 'Εθν. Ποιητοῦ) καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Σπυρίδωνος Salamon ἀπὸ 9 Μαρτίου 1785 σημειοῦται «dell' avo nostro Francesco, che fù governatore[1] del Regno di Candia ed un altro Francesco, che fù ne' tempi anteriori Segretario Ducale nel Regno medesimo . . . . »[2].

Μία ἀκόμη ἀπόδειξις ὅτι ἐν Κρήτῃ οἱ Salamon οὗτοι δὲν ἦσαν nobili cretensi εἶναι καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ δουκικοῦ γραμματέως ὅπερ ἔλαβεν ὁ πρόγονός των Φραγκῖσκος Σολωμός. Γνωστὸν εἶναι ὅτι τὰ ἀξιώματα ταῦτα τὰ γραφειοκρατικὰ κατελαμβάνοντο μόνον ὑπὸ ἀστῶν, οἵτινες ἔδιδον καὶ τοὺς Καγγελαρίους τοῦ Κράτους.

'Υπενθυμίζω ἀκόμη εἴδησιν ἐλάχιστα γενομένην γνωστήν, περὶ τῆς Κρήσσης προμάμμης τοῦ 'Εθν. Ποιητοῦ *'Ανεζήνας* ὀνόματι, συζύγου τοῦ Φραγκίσκου Σολωμοῦ, υἱοῦ Μάρκου.

'Εδημοσιεύθη[3] πρὸ διετίας ἡ διαθήκη της συνταχθεῖσα ἐν Ζακύνθῳ τὴν 15 Μαρτίου 1676, ἐν ᾗ ἡ «γυνὴ τοῦ ἰλλοῦστρε ἀφέντη *Φραντζέσκο Σαλαμὸ* ἀπὸ τὸ Κάστρο τῆς Κρήτης . . . . ἀφήνω ντόπο τοῦ θανάτου μου . . . . . καὶ τὸ ἀγαπημένο μου παιδὶ ὀνόματι *Νικολάκης* καὶ διατὶ λείπει ὁ ἄνωθέ μου ἄνδρας εἰς τὴν Βενετία καὶ τὸ ἄνωθέ μου παιδὶ εὑρίσκεται στὴ μπαρμπαριὰ σκλάβος»[4].

Παρατηρῶ πρῶτον ὅτι οὐχὶ νόμπιλε ἀλλ' ἰλλοῦστρε, ἀποκαλεῖ τὸν σύζυγόν της Φραγκῖσκον ἡ 'Ανεζήνα καὶ ὁ γράψας καὶ εἰδὼς νοδάρος. Εἶτα ὅτι ἡ γνῶσις τῆς εἰδήσεως ταύτης καθιστᾷ ἀδιάσειστον τὴν βεβαιότητα ὅτι οἱ ἄμεσοι πρόγονοι τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὸ [Μεγάλο] Κάστρο τῆς Κρήτης (Χάνδακα) καὶ οὐχὶ τὴν Σητείαν. Πιθανῶς βεβαίως νὰ κατήγοντο ἐκ τῶν ἐν τῇ Σητείᾳ συναντωμένων μέχρι τοῦ 16 αἰῶνος ὑπερμεσοῦντος, πάντως ὅμως ἡ βεβαίωσις τῆς 'Ανεζήνας «ἀπὸ τὸ Κάστρο» αἴρει πᾶσαν ὑπόθεσιν περὶ προσωρινῆς διαμονῆς τῶν ἐκ Σητείας Σολωμῶν, μετὰ τὴν κατὰ τὸν ἑνετοτουρκικὸν πόλεμον καταστροφὴν τῆς Σητείας, εἰς Χάνδακα[5]. Τοῦτο ἄλλως τε ἔρχεται νὰ ἐπικυρώσῃ ἀδειάσειστον γεγονός, ἡ ὕπαρξις γνωστοτάτης μέν, μικρᾶς ὅμως οἰκίας

---

[1] Ἢ κακῶς ἀνεγνώσθη governatore ἢ οἱ ἀπόγονοι δὲν ἐνθυμοῦνται καὶ δὲν σημειώνουν σαφῶς τί ἀξίωμα ἔφερεν ὁ πάππος των.

[2] Ζώης, Πανηγ. τεῦχος, σ. 43.

[3] Λ. Χ. Ζώης, «Περὶ τὸν 'Εθνικὸν ποιητὴν Διονύσιον Σολωμὸν «Second Annual Masquerade Ball et Entertainmeut of the Pan-Zakyntian Brotherhood of New York 1936, ἐν φύλλοις 2α, 3α. 4α, τοῦ ἐλάχιστα γνωσθέντος ἐν 'Ελλάδι λευκώματος τούτου.

[4] Περὶ τῶν περιπετειῶν καὶ τῆς ἐξαγορᾶς τοῦ Νικολάου Σολωμοῦ τούτου ὅρα Ζώην, Πανηγ. τεῦχος σ. 38—9.

[5] 'Αγγελάκης, Ἔνθ' ἀν. σ. 64.

τοῦ *Νικολάου Σολωμοῦ* (θείου ἐκ πάππου τοῦ 'Εθν. Ποιητοῦ) ἐν Χάνδακι, περὶ ἧς διαλαμβάνει λίαν ἐνδιαφέρον τουρκικὸν ἔγγραφον, τὴν μετάφρασιν τοῦ ὁποίου ὀφείλω εἰς τὴν φιλικὴν συνδρομὴν τοῦ κ. Νικολάου Σταυρινίδου, μεταφραστοῦ τοῦ Δήμου 'Ηρακλείου[1].

Διὰ τοῦ ἐγγράφου τούτου παραχωρεῖται ὁ ἐν Χάνδακι ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Τριμάρτυρος πρὸς ἀνέγερσιν τεμένους ὀθωμανικοῦ καὶ πλουτίζεται δι' ἐκχωρήσεως ὡς *βακουφικῶν* διαφόρων κτημάτων ἀλλοῦ καὶ ἐν τῇ συνοικίᾳ τῆς «Κερ' 'Αγιασμένης» (;), μεταξὺ τῶν ὁποίων «κεῖται μία οἰκία πασίγνωστος μὲ τὴν ὀνομασίαν οἰκία *Νικόλα Σαλαμόν*, ἔχουσα οἰκόπεδον μήκους δέκα τεσσάρων καὶ πλάτους ὀκτὼ πήχεων, μεθ' ἑνὸς ἐν καλῇ καταστάσει καταστήματος, μιᾶς ἐν καλῇ καταστάσει ἀποθήκης καὶ ἑνὸς ἐρειπωμένου ἀνωγίου δωματίου».

Τὸ γενεαλογικὸν δένδρον τοῦ 'Εθνικοῦ Ποιητοῦ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Κρήτην δὲν εἶναι βεβαίως πλῆρες, οὐδ' εἶναι εὔκολον νὰ συμπληρωθῇ, διαχωρίζονται ὅμως διὰ τῆς παρούσης μελέτης πολλαὶ ἀμφισβητήσεις καὶ ἔρχονται εἰς φῶς διεσπαρμέναι εἰδήσεις καί τινες νέαι. Θὰ ἦτο λοιπὸν παράλειψις ἡ μὴ περαιτέρω δημοσίευσις τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τῆς οἰκογενείας Salamon Χάνδακος τῆς ἐχούσης τὴν nobilitatem venetam, σχηματισθέντος καὶ ἐξ ἄλλων καὶ πενιχρῶν τινων εἰδήσεων τοῦ Καστροφύλακα, κυρίως ὅμως ἐκ τοῦ περαιτέρω δημοσιευομένου αὐτουσίου ἰταλικοῦ δοκουμέντου ἐκ τοῦ «Cronaca delle nobili famiglie Venete che abitarono il Regno di Candia, o mandate in colonia, o capitate in altre occasioni fino ache quel Regno passò sotto il dominio dei Turchi»[2].

Ὅτι δὲ ἡ οἰκογένεια αὕτη δὲν εἶναι ἡ ἰδία τοῦ 'Εθνικοῦ Ποιητοῦ, δείκνυται ἐκ τῶν διαφορῶν τῶν δύο γενεαλογικῶν δένδρων. 'Η τοιαύτη

---

[1] Καὶ ἐντεῦθεν ὀφείλω νὰ εὐχαριστήσω τὸν φιλότιμον τοῦτον μελετητὴν τῆς ἱστορίας, διασώσαντα πλῆθος τουρκικῶν ἐγγράφων τοῦ ΙΖ' αἰῶνος λήγοντος διὰ μεταφράσεως, ὧν τὴν ἔκδοσιν ἀναμένομεν πάντοτε.

[2] Τὸ χει)φον περιεγράφη παρ' ἡμῖν τὸ πρῶτον ὑπὸ Σπυρίδωνος Μ. Θεοτόκη, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ 'Αγίου Μάρκου ἐν Βενετίᾳ κατ' ἐκλογὴν ἐκ τῆς VI καὶ VII ἰταλικῆς σειρᾶς, περ. 'Ελληνικὰ Γ' (1930) σ. 349 – 50. 'Εκεῖ ἐσημειώθη, ἀγνοῶ πόθεν συμπερανθέν, ὅτι «αἱ περιγραφόμεναι οἰκογένειαι ἀπῴκησαν ἐξ 'Ενετίας εἰς Κρήτην, εἶτα δὲ ἐπέστρεψαν εἰς 'Ενετίαν. Γενεαλογοῦνται μέχρι τοῦ 1625. Αἱ οἰκογένειαι αὗται ἐπέστρεψαν μέχρι τοῦ 1630». Γεγονὸς εἶναι ὅτι ἐν τῷ δημοσιευμένῳ τμήματι γίνεται λόγος περὶ φονευθέντος τὸ 1648 ἔτος 'Ιωάννου Μάρκου, κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Χάνδακος.

Τὸ δημοσιευόμενον ἀντίγραφον ἐλήφθη πρὸ ἐτῶν τῇ φροντίδι τοῦ τότε ἀρχιμ. νῦν δ' ἐπισκόπου Κυδωνίας καὶ 'Αποκορώνου κυρίου 'Αγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, γνωστοῦ μελετητοῦ τῶν τῆς ἑνετοκρατίας, τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστοῦμεν. Τὸ χει)φον τοῦτο ὑπαινίσσεται προδήλως ὁ Νῖκος Βέης λέγων ὅτι

ὅμως παραβολὴ δεικνύει καὶ τὴν ἀπωτέραν συγγένειαν τῶν δύο τούτων κλάδων, προκύπτουσαν ἐκ τῆς ταυτότητος τῶν βαπτιστικῶν ὀνομάτων Μᾶρκος, Ἄγγελος, Ἰωάννης καὶ Νικόλαος, καὶ τῶν δύο πρώτων ὀνομάτων ἀμφοτέρων τῶν γενεαλογικῶν δένδρων (Anzolo-Zuane, Angelo-Zannachi).

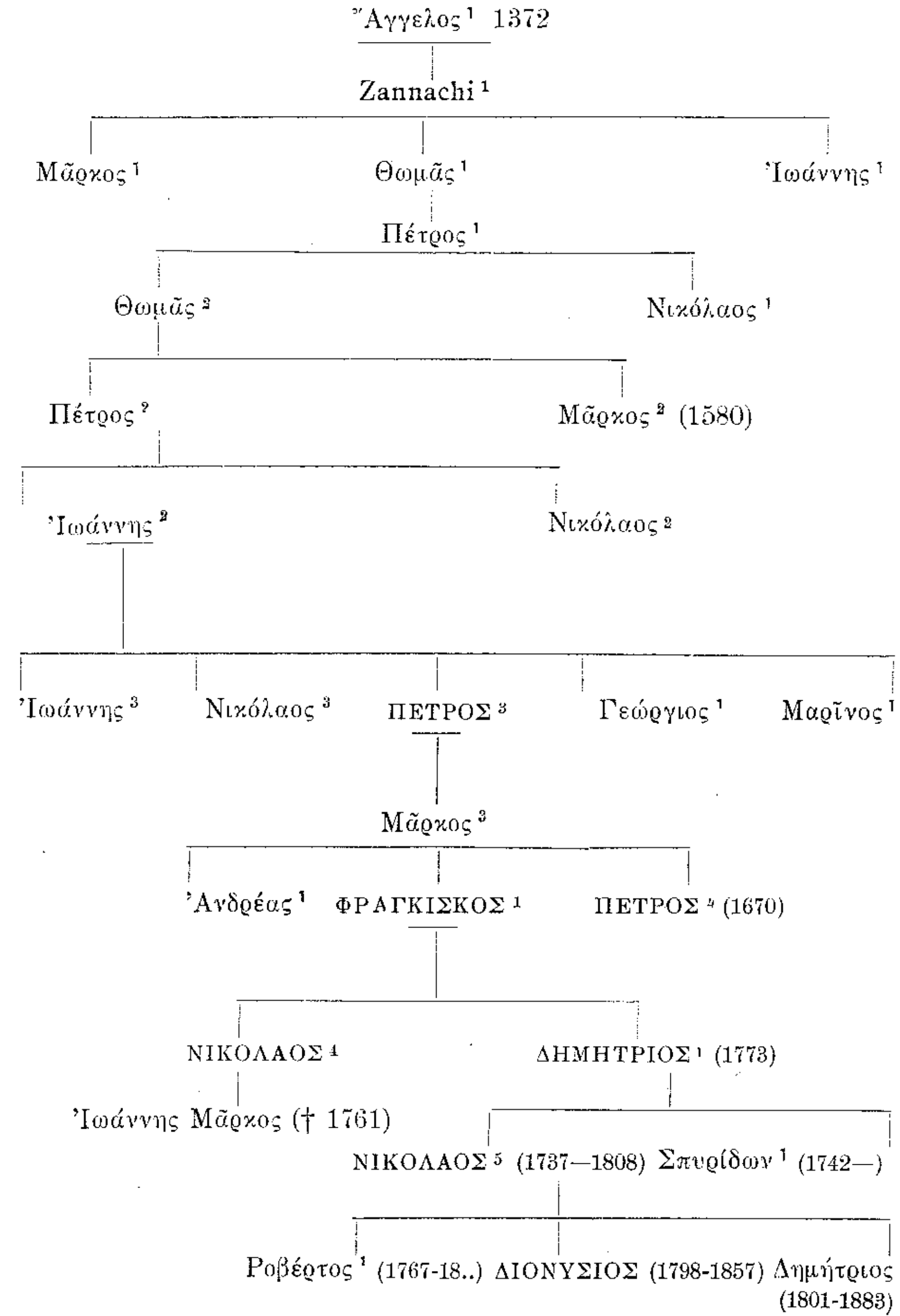
Πότε ἄραγε διεσπάσθησαν οἱ ἐν Κρήτῃ Salamon εἰς τοὺς δύο κεχωρισμένους κλάδους; Ποῖος ὁ ἀρχαιότερος ἐξ αὐτῶν;

Ἐκ τῶν γενεαλογικῶν δένδρων φαίνεται ὅτι ὁ τῶν Salamon feudati ἀνῆγε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ΙΔ', αἰῶνα, ἐγνώριζε τὸν Ἄγγελον Salamon ζήσαντα τὸ 1372. Ὁ τῶν Salamon nobili veneti ἀνῆγε καὶ αὐτὸς τὴν ἀρχὴν εἰς Ἄγγελον Salamon τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ἀχρονολόγητον. Ἡ σταθερωτέρα πάντως ἐκ τῶν παλαιοτέρων εἰδήσεων εἶναι ἡ ἀφορῶσα εἰς τὸν *Μᾶρκον* (1356) ἔχοντα φέουδον ἐν Σητείᾳ καὶ ἐνοικιάζοντα τὸ χωρίον Βασιλιὲς τοῦ Τεμένους. Δι' αὐτό, μέχρι τῆς ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου, ἀρχαιότερον θεωροῦμεν τὸν οἶκον τῆς Σητείας. Ὁ δὲ σεισμὸς τοῦ 1508, ὁ ἐρημώσας τὴν πόλιν τῆς Σητείας καὶ τὰ περίχωρα μέχρις αὐτῆς τῆς Ἱεραπέτρας, καὶ αἱ μετ' ὀλίγα ἔτη ἐπιδρομαὶ τοῦ *Χαϊρεδδὶν Μπαρμπαρόσσα*[1] πιθανῶς συνετέλεσαν εἰς τὴν μετακίνησιν τῶν Salamon ἐκ τῶν ἀνατολικωτέρων εἰς τὴν κεντρικὴν Κρήτην, τὸν Χάνδακα, ὅπου ἔκτοτε συναντῶνται ἀραιῶς. Καὶ ἐκ τοῦ κλάδου τῆς οἰκογενείας αὐτῆς τοῦ Χάνδακος τῆς μὴ ἐχούσης πλέον τὴν nobilitatem venetam ἐγεννήθη, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ὁ πρόπαππος τοῦ Ποιητοῦ Φραγκῖσκος.

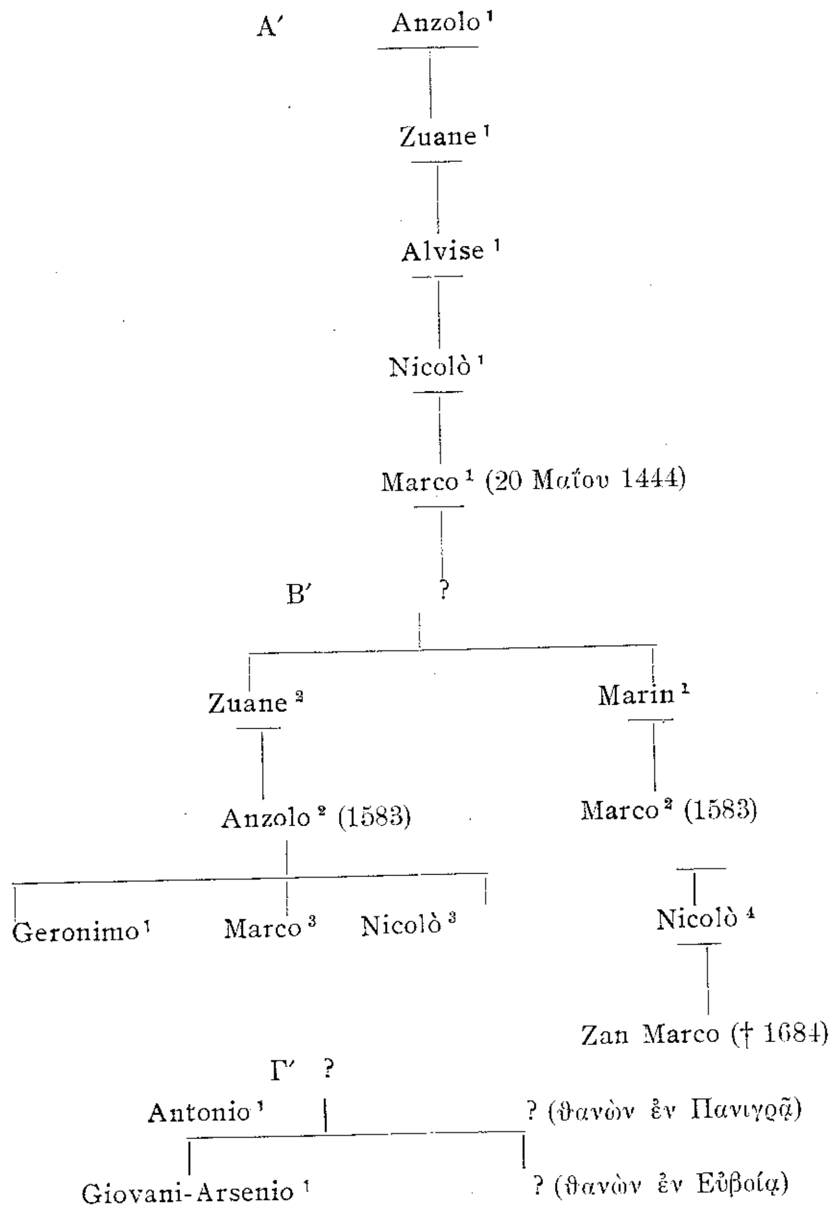
οἱ Μᾶρκος τοῦ Μαρίνου καὶ Ἄγγελος τοῦ Ἰωάννου Salamon «προφανῶς δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸν οἶκον ἐξ οὗ ὁ Ἐθνικὸς ἡμῶν Ποιητής, ἀλλ' εἰς τὸν φερώνυμον βενετοκρητικὸν οἶκον, τοῦ ὁποίου περιεσώθη καὶ γενεαλογικὸν δένδρον (περὶ αὐτοῦ ἄλλοτε διεξοδικῶς) πρβλ. Ξηρουχάκην Ἔνθ' ἀν. σ. ιδ'. Ἐξ ἐκθέσεως τοῦ αὐτοῦ Νίκου Α. Βέη (Μάρτιος 1933) εὑρισκομένης εἰς χεῖράς μου πληροφοροῦμαι ὅτι κατέχει οὗτος ἀντίγραφα τῶν περικοπῶν ἰταλικοῦ χειρογράφου, ἀνήκοντος ἄλλοτε εἰς τὸν φιλόβιβλον οἶκον Hamilton, ἐξ οὗ δύνανται νὰ διαφωτισθοῦν τὰ κατὰ τοὺς ἐν Κρήτῃ Σολωμούς.

[1] Περί τε τοῦ σεισμοῦ καὶ τῆς ἐπιδρομῆς προχείρως πρβλ. Ἀ. Ν. Γιάνναρη, Περὶ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ, ἐν Ἀθήναις 1889 σ. 10—6 καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, Τὸ τραγούδι τῆς Φιαγκούσας περ. Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον Α' (1934) σ. 64—70, κυρίως ἐν σημ. 7 τῆς σ. 65.

I Famiglia Salamon - Nobili Cretesi etc.

Il Famiglia Salamon Nobili—Veneti (Χάνδακος)

ΕΓΓΡΑΦΟΝ

(Biblioteca Marciana. Serie VII (Ital.) No 36 Classif. 8380, XVII)

S a l a m o n i

Se trovano descritti nelli libri dell' Avogaria de Candia:
1591, 2 Aprile Ser Geronimo de Anzolo
1598, 13 Maggio Ser Marco de Anzolo
1598, 21 Zugno Ser Nicolò de Marco
1604, 19 Ottobre Ser Nicolò de Anzolo
1621, 12 Maggio Ser Zan Marco de Nicolò. Questo morse del 1648 per una Maschellata ricevuta nella testa sopra la Breschia di Candia.

Non si ritrova che fra quelli della Colonia vi sia stata la famiglia Salamona, tutto che al tempo della guerra ve ne fossero molti che possederano feudi e Cavallaria tutto che non Nobili, alcuni de quali ripatriarono et vivono popolari, onde è da credere che siano capitati in Candia con altra occasione, perchè sino del 1444 a 20 Maggio Marco Salamon quondam Ser Nidolò quondam Ser Alvise, quondam Ser Zuanne quondam Ser Anzolo[1] de Candia si provò del Maggior Consiglio, come appar nell' Offizio dell'Avogaria de Comun[2] oltre quelli che si trovano scritti nei libri come sopra[3].

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Χανιά, Ἰούνιος 1938

[1] Αἱ συντομογραφίαι τῶν προηγουμένων ὀνομάτων ἀνεγνώσθησαν εἰκοτολογικῶς.

[2] Πιθανῶς Candia (τὸ χει)φον ἔχει C.).

[3] Ἀγνοεῖ ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ὑπομνήματος τὴν προϋπαρξιν Σολωμῶν ἐν Κρήτῃ τοῦ 1444, περὶ ὧν ἡμεῖς διελάβομεν ἤδη.

ΑΠΟΚΡΕΩΣ — ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗ

Περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὅρων *Ἀπόκρεως καὶ Τεσσαρακοστὴ* ἀνεκοίνωσα πρὸ ὀκταετίας βραχέα τινά, νῦν δὲ ἐπιθυμῶ ἐνταῦθα πλατύτερον νὰ διαλάβω καὶ νὰ διαφωτίσω τὴν ἀρχὴν τῶν ὅρων τούτων τῆς Ἁγίας ἡμῶν ἐκκλησίας, οἵτινες οὐχὶ ὀρθῶς ἀπὸ πολλῶν αἰώνων ἑρμηνεύονται.

Ἵνα τὰς λέξεις ταύτας ὀρθῶς ἑρμηνεύσωμεν, ὀφείλομεν, κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, νὰ ἐφαρμόσωμεν τὴν αὐστηρὰν φιλολογικὴν μέθοδον νὰ προτάξωμεν δέ, ὡς τοῦτο ἐπιβάλλεται ἐν ὁμοίαις ἐρεύναις, καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτῶν.

1. Ἀπόκρεως.

Σήμερον ὑπὸ δύο τύπους ἐμφανίζεται τὸ ὄνομα τῆς ἑορτῆς: *Ἀπόκρεως* (ἡ) καὶ Ἀπόκρεῳ (αἱ) καὶ ἐν τῇ δημώδει γλώσσῃ *Ἀποκριά*· ὁ τύπος οὗτος προῆλθεν οὐχὶ ἀπὸ τοῦ *Ἀπόκρεως* —ὡς κοινῶς πιστεύεται— ἀλλ' ἀπὸ τοῦ *Ἀποκρέα*, ὅπερ λέγεται νῦν ἐνιαχοῦ [1] καὶ ὅπερ ἀπαντᾷ ἤδη παρὰ Κωνσταντίνῳ Πορφυρογεννήτῳ (Ἔκθεσ. βασιλ. τάξ. 759,18).

Κατ' ἐμὲ τὸ *ἀποκρέα* ἐσχηματίσθη ἐξ ἀρσ. *ἀπόκρεος*, (*ἀπόκρεος—ἀποκρέα, ὡς ἅγιος —ἁγία, βέβαιος —βεβαία* κ. ἄ.).

Ὁ ἀρχικὸς τύπος ἐφέρετο ἐν τῷ ἑνικῷ ἀριθμῷ, τοῦτον δὲ διέσωσεν ὁ λαὸς (*Ἀποκρέα — Ἀποκριά*): ἀλλὰ καὶ οἱ τύποι *Ἀπόκριες* καὶ *Ἀποκριὲς* (ὁ τόνος ἐν τῇ ληγούσῃ διὰ τὸ *Ἀποκριὰ*) εἶναι ἐν ἱκανῇ χρήσει.

Ὁ τύπος *ἀπόκρεος* ἐμφανίζεται τὸν 6ον αἰῶνα, ὁ δὲ τύπος *ἀπόκρεως* τὸν 9ον αἰῶνα [2].

Τὸ ἐπίθ. *ἀποκρεώσιμος* (=ἀπόκρεως) ἐμφανίζεται παρὰ Μαξίμῳ τῷ Ὁμολογητῇ (662 μ. Χ.). Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀρχαῖος ὅρος *ἀποκρεῶτις* (=ἑβδομὰς) παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν.

Νῦν ἴδωμεν πόθεν τὸ ὄνομα *Ἀπόκρεως*. Τοῦτο εἶναι ἐπίθετον οὐσιαστικοποιηθέν, κατὰ παράλειψιν, κατ' ἐμέ, τοῦ οὐσ. *Κυριακὴ* (οὐχὶ ἑβδομὰς): *ἀπόκρεως Κυριακή*: τοῦτο κεῖται παρὰ τῇ Ἄννῃ Κομνηνῇ [3] πβ.

[1] Πβ. τὸ Ἀρχεῖον τοῦ ἱστορικοῦ λεξικοῦ καὶ Δ. Δημητράκου, Μέγα Λεξικὸν Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν λ. ἀπόκρεως.

[2] Πβ. Sophocles, **Greek lexicon** (1870) λ. ἀπόκρεος.

[3] Η′ 2 (I, 389, 10 **Bonnae**: αὐγαζούσης δὲ τῆς ἀπόκρεω Κυριακῆς).

ὁμοίως ἐπίθετα οὐσιαστικοποιηθέντα ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ γλώσσῃ: *Δευτέρα* (ἐνν. *ἡμέρα*), *Τρίτη* (ἐνν. *ἡμέρα*), *ἑβδομὰς* (ἐνν. *ἡμέρα = τὸ Σάββατον:* ἰδὲ κατωτ.), *Πεντηκοστὴ* (ἐνν. *ἡμέρα*), *Κρεοφάγος* (ἐνν. Κυριακή), *Τυροφάγος* (ἐνν. Κυριακή), ***Sexagesima*** (= ἡ Κρεοφάγος Κυριακὴ τῆς Ὀρθοδ. Ἐκκλησίας) ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ (ἐνν. ***dies*** = ἑξηκοστὴ ἡμέρα) κ. ἄ.

Νῦν ἴδωμεν τί σημαίνει τὸ ἐπίθετον *ἀπόκρεως*. Τοῦτο ἀνήκει τῇ β′ Ἀττικῇ κλίσει καὶ σημαίνει, ὡς θὰ δείξω κατωτέρω, *ἄκρεως* ἢ *ἄκρεος*, ὅπερ κεῖται παρ' Ἱπποκράτει. Ἡ δημώδης ἑλληνικὴ γλῶσσα διέσωσε τὸ ἀρχαῖον ὁμοίως ἐπίθετον *ἄκρεος* (= ὁ ἄνευ κρέατος)· πβ. *ἄκρεα φαγητὰ*[1].

Ὅτι τὸ ἐπίθετον *ἀπόκρεως* ἢ *ἀπόκρεος* ὀρθῶς ἡμεῖς ἑρμηνεύομεν διὰ τοῦ *ἄκρεως* ἢ *ἄκρεος*, διδάσκουσι πολλὰ ἀρχαῖα ἐπίθετα ἔχοντα ὡς πρῶτον συνθετικὸν τὴν πρόθεσιν ἀπό, ἥτις περιέχει τὴν ἔννοιαν τοῦ μακρὰν καὶ τῆς στερήσεως, καὶ δεύτερον συνθετικὸν οὐσιαστικόν. Ἐκ τούτων παρατίθημι μόνον τὰ ἑξῆς, ἅτινα ἀρκοῦσιν:

ἀπό - μουσος (ἀπὸ + μοῦσα) = ἄμουσος,
ἀπό - σιτος (ἀπὸ + σῖτος) = ἄσιτος,
ἀπό - νουσος (ἀπὸ + νοῦσος) = ἄνοσος,
ἀπό - τιμος (ἀπὸ + τιμὴ) = ἄτιμος,
ἀπ - οινος (ἀπὸ + οἶνος) = ἄοινος,
ἀπό - σπονδος (ἀπὸ + σπονδὴ) = ἄσπονδος,
ἀπό - μισθος (ἀπὸ + μισθὸς) = ἄμισθος.

Κατὰ ταῦτα ἀναμφιβόλως τὸ ἐπίθετον *ἀπόκρεως* (ἀπὸ + οὐσ. κρέας) = ἄκρεως.

Ἀλλὰ καὶ τὰ ἑξῆς εἶναι ὑπὲρ τῆς γνώμης μου: Ὁ Θησαυρὸς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου ἀναγράφει ἐξ Ἑλληνολατινικοῦ γλωσσαρίου τὸ ἑξῆς: «*ἀπόκρεως*· carnisprivium». Τὸ ***carnis-privium*** (caro [γεν. carnis] = κρέας, διὰ δὲ τὸ β′ συνθετικὸν πβ. τὸ ῥ. ***privo*** στερῶ καὶ τὸ ἐπίθ. ***privus*** = ἐστερημένος) ὑπομιμνήσκει τὸ Ἑλλην. *ἄκρεως*.

Καὶ ὁ Du Cange ἐν τῷ Ἑλληνικῷ γλωσσαρίῳ αὐτοῦ (ἐν λ. *ἀπόκρεως*) παρατηρεῖ: «nam generaliter loquendo ἀποκρέαι /= *ἀπόκρεῳ* ἢ *ἀπόκρεοι*/ ἡμέραι dicuntur eae quibus a carnibus abstinetur. Ut apud Joannem Antiochenum de Charisticariis, n. 14: πρὸς δὲ καὶ αἱ τοῖς μοναχοῖς ἐπὶ ταῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἑορταῖς καὶ μνημοσύνοις καὶ *ἀποκρέαις* καὶ πασχαλίαις τυπωθεῖσαι παρακλήσεις». Ὥστε προφανῶς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τῷ Ἀντιοχεῖ τὸ *ἀποκρέα* = ἄκρεως ἡμέρα.

[1] Ἰδ. Δ. Δημητράκου, Μέγ. λεξ. Ἑλλην. γλώσσης ἐν λ. ἄκρεος.

'Αλλὰ καὶ τὸ μεσαιωνικὸν ῥῆμα *ἀποκρεῶ* (= ἀπέχομαι κρέατος) ἐνισχύει τὴν ἐμὴν ἑρμηνείαν τῆς *λ. ἀπόκρεως*.

'Αλλὰ καὶ τοῦτο εἶναι σπουδαῖον: ἐν Μεσσηνίᾳ νῦν ἡ Καθαρὰ Δευτέρα *καλεῖται 'Απόκρεως*[1].

Ὥστε οὐχὶ ὀρθῶς ὑπὸ πάντων ἡρμηνεύετο τὸ ὄνομα *'Απόκρεως*· οὕτω παρὰ Liddell - Scott - Κωνσταντινίδη, Μέγ. λεξ. ἑλλην. γλῶσσ. λ. *ἀπόκρεως* κεῖται: *ἡ ἡμέρα μετὰ τὴν ὁποίαν ἄρχεται ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τοῦ κρέατος*· ὁμοίως παρὰ Δ. Δημητράκῳ, ἔνθ' ἀνωτ. οὐχὶ ὀρθῶς ἡ λ. *ἀπόκρεως* μεταφράζεται οὕτω: *ἡ τελευταία ἡμέρα κρεοφαγίας*. Ὁμοίως ἐσφαλμένη ἑρμηνεία δίδεται ἐν τῇ Μεγάλ. Ἑλλην. 'Εγκυκλ. καὶ παρὰ τῷ τοῦ 'Ελευθερουδάκη 'Εγκυκλ. λεξ. ἐν λ. *'Απόκρεως*.

'Αλλὰ καὶ παρὰ τῷ Cabrol - Leclercq ἐν λ. ***carniprivium*** (ἢ ***carnisprivium***) οὐχὶ ὀρθῶς γράφονται τὰ ἑξῆς: ***on du se priver de la chair des animaux à partir de ce jour ou plutôt du lundi suivant.*** Ὁ συντάξας τὸ ἄρθρον τοῦτο δὲν θὰ ἐσφάλλετο, ἐὰν ἠδύνατο νὰ εὕρῃ ὅτι τὸ ***carnisprivium*** καὶ τὸ ***Dominica carnisprivii*** εἶναι πιστὴ μετάφρασις τοῦ Ἑλληνικοῦ ὅρου *Κυριακὴ ἀπόκρεως*.

Καθ' ἡμᾶς, ὡς θὰ δειχθῇ κατωτέρω, *'Απόκρεως* ἐκλήθη μία τῶν Κυριακῶν πρὸ τῆς Καθαρᾶς Δευτέρας. 'Αλλὰ τίς εἶναι αὕτη;

Αἱ Συνοδικαὶ διατάξεις ὁρίζουσι κρεοφαγίαν μὲν διὰ τὴν προτελευταίαν Κυριακὴν (μετὰ τῆς ἑβδομάδος, ἥτις προηγεῖται αὐτῆς), ἥτις καλεῖται διὰ τοῦτο ὀρθῶς *Κρεοφάγος* (καὶ κοινῶς *Κρεατινή*), ἀποχὴν δὲ ἀπὸ τοῦ κρέατος διὰ τὴν τελευταίαν Κυριακὴν (μετὰ τῆς ἑβδομάδος, ἥτις προηγεῖται αὐτῆς) ἥτις καλεῖται ἀπὸ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων ὀρθῶς *Τυροφάγος* καὶ *Τυρινή* (ὡς καὶ νῦν).

'Ερωτῶ νῦν: ἡ Τυροφάγος (Κυριακὴ) ὡς *ἄκρεως* καὶ ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν Κρεοφάγον, δὲν ὤφειλεν ὑπὸ τῆς 'Εκκλησίας νὰ κληθῇ *'Απόκρεως;*

Πάντες βεβαίως ὀφείλουσι νὰ συμφωνήσωσι καὶ νὰ δεχθῶσιν, ὅτι οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα.

Πράγματι ἐν τῇ Δυτικῇ 'Εκκλησίᾳ, ἥτις ἀκολουθεῖ τὴν ἡμετέραν, ἡ Κυριακή, ἥτις καλεῖται Quinquagesima (= ἡ ἡμετέρα *Τυροφάγος*) ἐκαλεῖτο παλαιότερον καὶ ***Dominica carnisprivii*** = *Κυριακὴ ἄκρεως*[2].

Τὸ πρᾶγμα γίνεται τέλος βεβαιότατον διὰ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἕλληνος λογίου Λέοντος 'Αλλατίου, De Dominic. et hebdomad. Graecorum,

[1] 'Αγνοῶ τὸν ἐκεῖ δημώδη τύπον, πιθανῶς εἶναι 'Α π ό κ ρ ι α ἢ 'Α π ο κ ρ ι ά.
[2] C a b r o l - L e c l e r c q, λ. Carême σ. 2145 (κάτω).

κεφ. X, ὅστις μαρτυρεῖ ὅτι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἡ Τυροφάγος Κυριακὴ καλεῖται *'Απόκρεως*[1].

Ὥστε ἡ προτελευταία Κυριακὴ ἐκαλεῖτο *Κρεοφάγος* ἡ δὲ τελευταία *'Απόκρεως* (καὶ *Τυροφάγος*), τὴν τάξιν δὲ ταύτην ἐν τῇ χρήσει ἡ 'Εκκλησία ἡμῶν θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ ἐπαναγάγῃ.

'Επειδὴ δὲ ἐπισημοτάτη ἡμέρα κατέστη διὰ τῶν αἰώνων (διὰ τὰ θορυβώδη ᾄσματα, εὔθυμα συμπόσια, τοὺς πολλοὺς χορούς, ποικίλας μεταμφιέσεις, ζωηρὰς καὶ ὀργιώδεις διασκεδάσεις κ.τ.λ.) ἡ τελευταία Κυριακὴ (ἡ 'Απόκρεως), ἀκριβῶς διότι ἦτο τελευταία, ἐγένετο ἐπέκτασις τοῦ ὀνόματος — σκοτισθέντος τοῦ ἐτύμου — καὶ εἰς τὰς προηγουμένας ἑβδομάδας· καὶ οὕτως *'Απόκρεως* ἐκλήθη σύμπας ὁ χρόνος τῶν τριῶν πρὸ τῆς Καθαρᾶς Δευτέρας ἑβδομάδων.

Ὅμοια θὰ ἀναγράψω κατωτέρω, ἔνθα θὰ διαλάβω περὶ τοῦ ὅρου *Τεσσαρακοστή*.

Ἡ ἐπέκτασις αὕτη ἐπήνεγκε καὶ ἄλλην σύγχυσιν, ἥτις καὶ σήμερον ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη. Σκοτισθέντος δηλαδὴ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως *'Απόκρεως*, ἐνομίσθη, διὰ τὴν ἐπέκτασιν, ὅτι αὕτη σημαίνει *Κρεοφάγος* καὶ ἀπεδόθη εἰς τὴν προτελευταίαν Κυριακήν. Τὴν σύγχυσιν ταύτην βλέπω ἤδη παρὰ τῇ Ἄννῃ Κομνηνῇ· παρ' αὐτῇ (βιβλ. Η 1 καὶ 2) μετὰ τὴν «*'Απόκρεων Κυριακὴν*» ἕπεται ἡ «*Τυροφάγος Κυριακή*».

Σύγχυσιν δὲ μείζονα ἐπήνεγκε καὶ ἠμπόδισε πάντας νὰ εὕρωσι τὴν ὀρθὴν ἑρμηνείαν τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις κακῶς ποιοῦντες καὶ παρορῶντες τὰς συνοδικὰς διατάξεις κρεοφαγοῦμεν καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἑβδομάδα καὶ τὴν Κυριακὴν πρὸ τῆς Καθαρᾶς Δευτέρας μετατρέψαντες τὴν Τυροφάγον εἰς Κρεοφάγον! 'Αλλὰ πολλοί, ἰδίᾳ δὲ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, αὐστηρῶς ἐχόμενοι τῶν παραδόσεων, ἀκολουθοῦσι τὰς συνοδικὰς διατάξεις καὶ ἀπέχονται κρέατος· δι' αὐτοὺς ἡ Τυροφάγος (Κυριακὴ) εἶναι ὄντως ἀπόκρεως (ἄκρεως) Κυριακή!

*
* *

'Απόκρεως λοιπὸν ὠνομάσθη ἡ Κυριακὴ οὐχὶ δὲ ἡ ἑβδομάς: πβ. *Πεντηκοστὴ* (Κυριακὴ)· ἡ πρώτη μὲν ἑβδομὰς κατ' ἐμὲ ἐκαλεῖτο: Ἑβδομὰς τῆς Κρεοφάγου (Κυριακῆς), ἡ δευτέρα δέ: Ἑβδομὰς τῆς 'Απόκρεω (Κυριακῆς).

Περὶ τούτου πείθεταί τις μανθάνων, ὅτι ἐν μεσαιωνικῷ νομοκάνονι κεῖται (παρὰ Du Cange λ. *ἀπόκρεως*): *ἑβδομὰς τῆς 'Αποκρέου [ἐνν. Κυ-*

[1] Πβ. περὶ τούτου καὶ C a b r o l - L e c l e r c q, ἐν λ. carniprivium ἢ carnisprivium.

ριακῆς]. Ἔτι πβ. Ἄνναν Κομνηνὴν (βιβλ. Η' 1) «*Παρασκευὴ τῆς Ἀπόκρεω*» καὶ «(τὴν) *ἑβδομάδα τῆς Τυροφάγου*».

*
* *

Νομίζω, ὅτι καὶ ἡ λ. carnevale (ἰταλ.) — carnaval (γαλλ.) — Karneval (γερμαν.) ὑποστηρίζει τὴν ἐμὴν γνώμην.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἀκολουθεῖ ἐν πολλοῖς ὅροις τὴν Ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν: πβ. *Πεντηκοστὴ* — Pentecoste (λατιν.), *Κυριακὸν*— Kirche (γερμαν.= ἐκκλησία), *πρεσβύτερος* — Priester (γερμαν.= ἱερεὺς) — prêtre (γαλλ.) κ. ἄ. π.

Κατ' ἐμὲ καὶ ἡ λ. carnevale εἶναι ***μετάφρασις*** τοῦ ἐπιθ. *Ἀπόκρεως* (ἐνν. Κυριακή).

Τῆς λ. carnevale—Karneval—carnaval ἡ σοβαρωτέρα τῶν προταθεισῶν ἐτυμολογιῶν εἶναι ἡ ἐκ τοῦ λατιν. carnem levare ἢ carnis levamen[1]· ἡ λ. levamen ἑρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Οὐλερίχου-Κουμανούδου διὰ τῆς λ. *κούφισις*· ὥστε carnis levamen (* carnilevale — ἰταλ. carnevale) εἶναι ὁ χρόνος (ἡ Κυριακή), καθ' ὃν γίνεται κούφισις ἀπὸ τοῦ κρέατος καὶ ἀπαγορεύεται ἡ κρεοφαγία, εἶναι ἡ *ἀπόκρεως ἡμέρα.*

Ἀλλὰ νομίζομεν, ὅτι ἠδυνάμεθα ἄλλην πιθανωτέραν ἐτυμολογίαν (ἀκριβεστέραν ***μετάφρασιν***) νὰ προτείνωμεν: *ἀπόκρεως (Κυριακή)*: carne levans (Dominica ἢ ἄλλως Quinquagesima) ἡ ἀπὸ τοῦ κρέατος κουφίζουσα Κυριακή, ἡ τὸ κρέας αἴρουσα Κυριακὴ[2]. Τὸ carne levans ἔγινεν εἶτα* carneleván — carnelavale (μεμαρτυρημένος τύπος κατ' ἀφομοίωσιν) — carnevale (ἁπλολογία).

2. *Τεσσαρακοστή—Quadragesima.*

Τεσσαρακοστὴ καὶ Μεγάλη Τεσσαρακοστὴ καλεῖται νῦν τὸ χρονικὸν διάστημα τῶν 7 ἑβδομάδων πρὸ τοῦ Πάσχα, ἤτοι νῦν χρονικὸν διάστημα 48 (οὐχὶ 50, ὡς ἀνακριβῶς λέγεται) ἡμερῶν, καθ' ἃς ὀφείλουσι νῦν, κατὰ τὰς διατάξεις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς νὰ νηστεύωσι.

Κατωτέρω ὅμως θὰ ἴδωμεν, ὅτι ἀρχικῶς ἡ Μεγάλη Τεσσαρακοστὴ

[1] Πβ. Meyer, Konversations—Lexicon λ. Karneval. Ὅτι ἡ ἐκ τοῦ currus navalis παραγωγὴ τῆς λ. Karneval—carnaval εἶναι ἐσφαλμένη λέγει καὶ ὁ L. Deubner, Jahrbuch des archäologischen Instituts 42 (1927) σ. 173—174· πβ. W. Schmid—O. Stählin, Geschichte der griechischen Literatur, München 1934, τόμ. Β' σελ. 46 σημ. 4, ὅστις δέχεται τὴν ἐκ τοῦ carne levare ἢ levale παραγωγήν.

[2] Πβ. Λεξικὸν Οὐλερίχου Κουμανούδου λ. levo.

τελευταίαν ἡμέραν εἶχε τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων καὶ ὅτι ἡ ἑξαήμερος νηστεία τῆς Μεγάλης ἑβδομάδος προϋπῆρχε ταύτης, ἑπομένως ἦτο ἀνεξάρτητος.

Ἄλλη μεγάλη νηστεία εἶναι ἡ πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (15 Νοεμβρίου — 25 Δεκεμβρίου), ἥτις περιέχει ἀκριβῶς 40 ἡμέρας.

Ἡμεῖς θὰ δείξωμεν, ὅτι ἀμφότεραι μὲν αἱ νηστεῖαι ἦτο δυνατὸν νὰ γίνωσιν ἀφορμή, ὥστε νὰ πλασθῇ τὸ ὄνομα *Τεσσαρακοστή, ἀλλ'* ἀναντιρρήτως *μόνον* ἡ Μεγάλη Τεσσαρακοστὴ ἀκριβῶς ἐγένετο ἀφορμή, ὥστε νὰ πλασθῇ τὸ ὄνομα[1].

Περὶ τοῦ ἀρχαιόθεν ἱεροῦ ἀριθμοῦ 40 ἔγραψεν εἰδικὴν διατριβὴν ὁ διαπρεπὴς Γερμανὸς φιλόλογος W. Roscher ὑπὸ τὸν τίτλον Die Tessarakontaden und Tessarakontaden Lehre der Griechen und anderen Völker ἐν Berichte der Sächs. Gesells. d. Wissenschaften 1909.

Αἱ τεσσαρακονθήμεροι νηστεῖαι ὡρίσθησαν διὰ τὰς ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἀναφερομένας τεσσαρακονθημέρους νηστείας (Μωϋσέως καὶ Ἠλιοὺ) καὶ κυριώτατα διὰ τὴν ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ (Ματθ. 4, 2, Μᾶρκ. 1, 13 καὶ Λουκ. 4, 1 — 2) μνημονευομένην τεσσαρακονθήμερον ἐν τῇ ἐρήμῳ νηστείαν τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς θρησκείας ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Δὲν ἐπιθυμῶ ἐν τῇ προκειμένῃ μελέτῃ νὰ ἐπεκταθῶ πολύ. Τὸ θέμα εἶναι λίαν εὐρὺ καὶ ἀπαιτεῖ διεξοδικὴν ἔρευναν. Εὐτυχῶς ἔχει γίνει σοβαρὰ ἐργασία, ὡς βλέπει τις προχείρως ἐν τοῖς μεγάλοις θεολογικοῖς ἐγκυκλοπαιδικοῖς λεξικοῖς, ὧν τοὺς τίτλους ἀναφέρω κατωτέρω· ἀλλὰ τὰ εἰρημένα λεξικὰ μόνον διὰ βραχέων καὶ ἔν τισιν οὐχὶ ἀκριβῶς συνεξετάζουσι καὶ τὰ κρατοῦντα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡμῶν. Ἐάν τις τῶν παρ' ἡμῖν θεολόγων ἢ καὶ φιλολόγων ἀσχοληθῇ περὶ τὸ προκείμενον θέμα καὶ ἐξετάσῃ αὐτὸ κυρίως ἱστορικῶς, θὰ γράψῃ λίαν ἐνδιαφέρουσαν διατριβήν· ὁ ἀμητὸς θὰ εἶναι πλούσιος καὶ σημαντικός.

*
* *

Ἡ παλαιοτέρα γνωστὴ νηστεία εἶναι ἡ τῆς Μεγάλης ἑβδομάδος ἑξαήμερος, εἶτα δὲ (Β'— Γ' αἰῶνα) προσετέθη τεσσαρακονθήμερος νηστεία, ἥτις ὤφειλε νὰ λήγῃ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων.[2]

Ἡ πρώτη μνεία τοῦ ὅρου Τεσσαρακοστὴ γίνεται τῷ 325 μ. Χ. (Οἰκουμενικὴ Σύνοδος τῆς Νικαίας) «*πρὸ τῆς Τεσσαρακοστῆς*» (Ὥστε μία μόνον Τεσσαρακοστὴ τότε ὑπῆρχε). Αὕτη εἶναι ἡ λήγουσα τὴν Κυριακὴν

[1] Περὶ τοῦ ὅρου Τεσσαρακοστὴ (λατιν. Quadragesima) πολλὰ ἐγράφησαν, ἅτινα δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐκθέσωμεν.

[2] Περὶ τούτου παραπέμπω προχείρως εἰς Herzog-Hauck, Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, λ. Fasten καὶ Cabrol-Leclercq, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie λ. Carême.

τῶν Βαΐων, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ὅρου *Quadragesima*, ὅστις ἐμφανίζεται ἐπὶ Ἱερωνύμου [340—420]) καὶ εἶτα παρὰ Σωκράτει [1]. Τὸν ὅρον ***ἐν μεταφράσει πιστῇ*** καὶ τὴν ***νηστείαν*** παρέλαβε καὶ ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία. Τὴν πρώτην μνείαν παρέχει ὁ Ἱερώνυμος (340—420) [2]: *nos unam Quadragesimam secundum traditionem Apostolorum toto orbe jejunamus.*

Τὸ Quadragesima εἶναι μετάφρασις τοῦ *Τεσσαρακοστή*· ὅτι τοῦτο οὕτως ἔχει, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ Pentecoste, ὅπερ εἶναι τὸ ἑλλην. *Πεντηκοστή*. Τὴν λέξιν διὰ τὴν μεγάλην ἱερότητα (πβ. ἑβρ. *Πάσχα*) δὲν ἐτόλμησεν ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία νὰ μεταφράσῃ, ἀλλὰ μετέγραψεν ἁπλῶς.

* * *

Εἶναι περίεργον, ὅτι οὐδεὶς ἐσκέφθη νὰ ἐξετάσῃ τί εἶναι γραμματικῶς ἡ λέξις *Τεσσαρακοστὴ* - *Quadragesima*. Πάντες νομίζουσιν, ὅτι Τεσσαρακοστὴ καὶ Quadragesima = 40 ἡμέραι! Καὶ ὅμως τοῦτο εἶναι σφάλμα.

Προφανῶς ἡ λ. *Τεσσαρακοστὴ* εἶναι ἐπίθετον οὐσιαστικοποιηθὲν — κατωτέρω θὰ εὕρωμεν τὸ ἐννοούμενον οὐσιαστικὸν—εἶναι δὲ τὸ θηλυκὸν τοῦ τακτικοῦ τοῦ ἀριθμητικοῦ ἐπιθέτου *τεσσαρακοστὸς* (=ὁ ἐν τῇ τάξει μετὰ τὸν 39ον ὤν).Ὁμοίως τὸ *Quadragesima* (=Τεσσαρακοστὴ) τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας εἶναι τὸ θηλυκὸν τοῦ ἐπιθέτου Quadragesimus (= τεσσαρακοστός) [3]. Τὸ λατινικὸν Quadragesima ἀποδεικνύει, ὅτι οὐχὶ ὀρθῶς πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ Τεσσαρακοστὴ ἐκλήθη ἐσχάτως ἡ ἀρχαία λ. *τεσσαρακοστύς*. [4] Πλὴν τούτου τὸν Δ' αἰῶνα μ. Χ., ὅτε τὸ πρῶτον ἐμφανίζεται ὁ ὅρος *Τεσσαρακοστή*, ἀποσιώπησις τοῦ τελικοῦ σῖγμα (ὡς *πόλις — πόλι*) καὶ παρετυμολογία ***δὲν εἶναι δυναταί***· ἀλλὰ καὶ τὸ *Πεντηκοστὴ* κωλύει.

Νῦν δὲ διὰ τῆς συνεξετάσεως ὁμοίων ὀνομασιῶν θὰ εὕρωμεν τὸ ἐννοούμενον οὐσιαστικόν.

Μεγάλη ἑορτὴ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ Πεντηκοστή, ἥτις πάντοτε ὀφείλει νὰ πίπτῃ εἰς ἡμέραν Κυριακήν. Πράγματι ἡ Κυριακὴ αὕτη εἶναι ἡ πεντηκοστὴ ἡμέρα ἀπὸ τὸ Πάσχα.

Πλὴν τούτου ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἔχει Κυριακάς [5], αἵτινες καλοῦνται ὧδε· *Septuagesima* (= ἑβδομηκοστή: γαλλ. Septuagésime, παρ' ἡμῖν

[1] Ἐκκλησ. ἱστορ. 5, 22.

[2] Epistul. 41, 3.

[3] Ἐκ τοῦ Quadragesima προῆλθε τὸ ἰταλικὸν Quaresima καὶ τὸ γαλλικὸν Carême.

[4] Πβ. ἐφημ. «Καθημερινὴ» 16 Μαρτίου 1938, σ. 4.

[5] Πβ. καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ρωμαϊκῶν μηνῶν: Sextilis (= ἕκτος, ὕστερον Αὔγουστος), October (= ὄγδοος) κ.τ.λ.

ἡ Κυριακὴ τοῦ Ἀσώτου), *Sexagesima* (=ἑξηκοστή: γαλλ. Sexagésime, παρ' ἡμῖν ἡ Κρεοφάγος Κυριακὴ) καὶ *Quinquagesima* (= πεντηκοστή: γαλλ. Quinquagésime, παρ' ἡμῖν ἡ Τυροφάγος Κυριακή). Περὶ τούτων θὰ εἴπωμεν καὶ κατωτέρω.

Ἀλλὰ καὶ ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἔχει ὅμοια: πβ. *Τυροφάγος* (ἐνν. Κυριακή), *Ἀπόκρεως* (Κυριακή), *Κρεοφάγος* (Κυριακή).

Κατὰ ταῦτα τὸ παρὰ τὸ *ἐπίθετον* Τεσσαρακοστὴ ἐννοούμενον οὐσιαστικὸν εἶναι ἡ λέξις *ἡμέρα*.

Ἐὰν ἡ Ἐκκλησία ἤθελε νὰ ὀνομάσῃ τὸ χρονικὸν διάστημα τῶν 40 ἡμερῶν, οὐ μόνον εἶχεν ἀρχαίους ὅρους, ἀλλὰ καὶ ἠδύνατο νὰ πλάσῃ· οὕτως ἡ λ. *τεσσαρακοντὰς* (= περίοδος 40 ἡμερῶν) ἀπαντᾷ ἤδη παρ' Ἱπποκράτει. Ἔτι πβ. μεσαιων. *τεσσαρακονθήμερον*, *τεσσαρακονθήμερος νηστεία* καὶ *jejunium qnadragenarium* [1].

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὅροι Πεντηκοστὴ — Pentecoste, Septuagesima, Sexagesima, Quinquagesima, Ἀπόκρεως κ.τ.λ., οἵτινες *μόνον* εἰς Κυριακὰς ἀποδίδονται, διδάσκουσιν, ὅτι καὶ ἡ Τεσσαρακοστὴ (ἐνν. ἡμέρα) μόνον εἰς ἡμέραν Κυριακὴν ὀφείλει νὰ ἀποδοθῇ. Κατὰ ταῦτα ἐκ τῆς ἐρεύνης ταύτης ὀφείλομεν νὰ ἀποκλείσωμεν κατ' ἀνάγκην τὴν τεσσαρακονθήμερον νηστείαν τῆς πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ Γεννήσεως ἑορτῆς, ἥτις εἶναι ἀκίνητος ἑορτὴ καὶ πίπτει εἰς οἱανδήποτε ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος. Τέλος ὑπὸ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας Quadragesima καλεῖται μόνον ἡ Μεγάλη Τεσσαρακοστή.

Ὥστε ἡ Κυριακὴ αὕτη θὰ ἀναζητηθῇ ἐν τῇ Μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ, δηλαδὴ τῇ νηστείᾳ τῇ πρὸ τοῦ Πάσχα.

Ἡ *μόνη* Κυριακή, ἥτις ὀφείλει νὰ κληθῇ Τεσσαρακοστὴ ἐκ τῶν 6 Κυριακῶν (ἀπὸ τῆς Καθαρᾶς Δευτέρας) τῆς τεσσαρακονθημέρου νηστείας εἶναι ἡ *Κυριακὴ τῶν Βαΐων*, ἡ *Βαΐ(ο)φόρος Κυριακή*. Ἡ ἐπισημοτάτη αὕτη Κυριακή, ἥτις νῦν διακόπτει ἑορτασίμως τὴν Μεγάλην Τεσσαρακοστήν, παλαιότερον ἦτο ἡ ***τελευταία*** ἡμέρα τῆς τεσσαρακονθημέρου νηστείας· διότι ἡ νηστεία τῆς Μεγάλης ἑβδομάδος, ὡς εἴπομεν, προϋπῆρχε καὶ ἦτο *ἑπομένως ἀνεξάρτητος*. Τοῦτο σαφῶς διδάσκει ὁ Ἐπιφάνιος (Δ' αἰῶνος) [2].

Ἡ Βαϊοφόρος Κυριακὴ κατὰ τοὺς παλαιοτέρους αἰῶνας ἑωρτάζετο μεγαλοπρεπῶς, κατὰ ταύτην δὲ ἐγίνετο πανηγυρικὴ ἀναπαράστασις τῆς

[1] Παρ' Ἀμβροσ. Hymn. 10, 4.

[2] Πβ. Herzog-Hauck, λ. Fasten σ. 775, 39. Περὶ τῆς διακρίσεως τῶν δύο νηστειῶν πβ. καὶ Vacant-Mangenot, Dict. théol. cath. λ. Carême στ. 1728.

εἰσόδου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. Ἐν Κωνσταντινουπόλει μάλιστα κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἐγίνετο μεγαλοπρεπὴς προέλευσις τοῦ βασιλέως[1]. Ὥστε ἡ Κυριακὴ τῶν Βαΐων (= ἡ κατ' ἐμὲ Τεσσαρακοστὴ) δύναται νὰ παραβληθῇ κατὰ τὴν σημασίαν πρὸς τὴν Πεντηκοστήν. Τὴν μεγάλην σημασίαν τῆς Κυριακῆς ταύτης δηλοῦσιν ἔτι καὶ αἱ ὀνομασίαι Pascha floridum[2] καὶ γαλλ. Pâques fleuries (Πάσχα ἀνθοστόλιστον)[3].

Πρὶν προβῶμεν περαιτέρω, ὀφείλομεν νὰ ἴδωμεν τίς εἶναι ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.

Αἱ νῦν ἔτι σῳζόμεναι ἐνδείξεις πείθουσιν, ὅτι πρὸ τοῦ Δ΄ αἰῶνος — διότι, ὡς ἔδειξα, Τεσσαρακοστὴ ὠνομάσθη ἀναντιρρήτως ἡ Κυριακὴ τῶν Βαΐων πρὸ τοῦ αἰῶνος τούτου — αἱ ἡμέραι αἱ νῦν καλούμεναι Καθαρὰ Δευτέρα καὶ Καθαρὰ Τρίτη ἦσαν συνέχεια τῶν Ἀπόκρεων· ἄλλως ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης θὰ ἐγίνετο ὑπέρβασις τοῦ ἱεροῦ ἀριθμοῦ 40.

Περὶ τούτου πείθουσιν τὰ ἑξῆς:

1. Ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, ἥτις προφανῶς διασῴζει ἐν τούτῳ παλαιοτάτην παράδοσιν, ἀρχὴν τῆς Quadragesima ἔχει μεμαρτυρημένως ἀπὸ τοῦ Θ΄ αἰῶνος[4] τὴν Καθαρὰν Τετάρτην, καθ' ἣν ἔχει τὴν ἑορτὴν τῆς τέφρας λατιν. *Cineres* (= τέφραι), γαλλ. le jour ἢ mercredi des Cendres, γερμαν. Aschermitwoch)· ἀπὸ τῆς ἡμέρας ταύτης ἄρχεται ἡ νηστεία.

Ἀλλὰ καὶ παρ' ἡμῖν πολλοὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν Καθαρὰν Δευτέραν, κατὰ κρατοῦν ἔθος, συνεχίζουσι τὴν ἑορτὴν τῆς Τυροφάγου Κυριακῆς (διὰ συμποσίων, οἰνοποσίας, ᾀσμάτων, χορῶν, μουσικῆς κ.τ.ὁ.), ἔτι δὲ καὶ κρεοφαγοῦσι (κυρίως εἰπεῖν καταναλίσκουσι τὰ ὑπολειφθέντα κρέατα καὶ λοιπὰ ἐδέσματα τῆς Τυροφάγου Κυριακῆς).

Ὅτι τοῦτο εἶναι ἀσφαλῶς παλαιὸν κατάλοιπον ἄλλης τάξεως πραγμάτων, τρανὴ ἀπόδειξις, ὅτι ***παρόμοιον ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ νηστείᾳ συμβαίνει!***

Κατὰ ταῦτα, ἂν δεχθῶμεν ὅτι πρὸ τοῦ Δ΄ αἰῶνος ἡ Καθαρὰ Τετάρτη ἦτο ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς τεσσαρακονθημέρου νηστείας, τότε ἡ Κυριακὴ τῶν Βαΐων εἶναι πράγματι *ἡ τεσσαρακοστὴ ἡμέρα* αὐτῆς! Αὕτη κανονικῶς ἐκλήθη *Τεσσαρακοστή!* Εἴδομεν δέ, ὅτι ἄλλη Κυριακὴ ἐπίσημος ἐκλήθη *Πεντηκοστὴ* (λατιν. Pentecoste), διότι πράγματι εἶναι ἡ πεντηκοστὴ ἡμέρα ἀπὸ τοῦ Πάσχα. Ἐντεῦθεν ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ Quadragesima εἶναι ἁπλῆ μετάφρασις τοῦ ἑλληνικοῦ ὅρου *Τεσσαρακοστή*.

[1] Πβ. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 171.1 ἑξ. Βλ. καὶ Μεγάλην Ἑλληνικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν λ. βαϊφόρος.

[2] Πβ. Wetzer-Welte-Hergenröter, Kirchenlexicon λ. Kirchenjahr, στ. 592.

[3] Πβ. καὶ Herzog-Hauck, λ. Woche (grosse) σ. 415 κ. ἑ.

[4] Πβ. Herzog-Hauck, Ἔνθ' ἀν. λ. Fasten.

Τὸν ὅρον *Πεντηκοστὴ* κατ' ἐμέ, ὡς ὄντα πολὺ ἐπισημότερον, δὲν ἐτόλμησεν, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία νὰ μεταφράσῃ, ὅπως ἡμεῖς δὲν μετεφράσαμεν διὰ τὴν ἐπισημότητα αὐτοῦ τὸν ἑβραϊκὸν (ἀρχικῶς δὲ αἰγυπτιακὸν) ὅρον Πάσχα.

* * *

Εἶτα ὁλόκληρος ἡ περίοδος τῶν 40 ἡμερῶν ὠνομάσθη ἐκ τῆς ἐπισημοτέρας ἡμέρας, ἥτις ἦτο, ὡς εἴπομεν, ἡ Κυριακὴ τῶν Βαΐων. Ὁμοίως ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ Pentecoste λέγεται καὶ τὸ χρονικὸν διάστημα τῶν 50 ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς· ἀλλὰ καὶ παρ' ἡμῖν Πεντηκοστὴ καλεῖται καὶ *«ὁλόκληρον τὸ ἀπὸ τοῦ Πάσχα ἀρχόμενον πεντηκονθήμερον»*[1]· τοῦτο σαφῶς δηλοῖ καὶ ὁ ὅρος *Μεσοπεντηκοστή*. *Πεντηκοστάριον* δὲ καλεῖται τὸ ἐκκλησιαστικὸν βιβλίον, ὅπερ περιέχει οὐχί, ὡς θὰ ἐνόμιζέ τις, τοὺς ὕμνους τῆς Πεντηκοστῆς (= Κυριακῆς), ἀλλὰ τοὺς τῶν 50 ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ Πάσχα.

Ὁμοίως *Ἀπόκρεως* ἐκλήθη περίοδος 3 ἑβδομάδων ἕνεκα τῆς *τελευταίας ἡμέρας* (τῆς Τυροφάγου Κυριακῆς, ἥτις, ὡς ἐδείξαμεν, μόνη ἀρχικῶς ἐκαλεῖτο Ἀπόκρεως)· ὁμοίως Σάββατον (καὶ Σάββατα) ἐκλήθη ἡ ἑβδομὰς (πβ. ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης: *τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων* (=[τῆς ἑβδομάδος]). *Ἑβδομὰς* (ἀνώμαλον θηλυκὸν τοῦ ἐπιθέτου *ἕβδομος*[2], ἤτοι ἑβδόμη) ἀρχικῶς ἐκαλεῖτο τὸ Σάββατον (ἡ ἑβδόμη ἡμέρα)· ἐντεῦθεν ἐκλήθη καὶ τὸ σύνολον τῶν 7 ἡμερῶν ἑβδομάς. Ὁμοίως septimana (septimus = ἕβδομος, septimanus = ἑβδομαῖος) = ἡ ἑβδόμη ἡμέρα[3] καὶ εἶτα τὸ σύνολον τῶν 7 ἡμερῶν· ἐντεῦθεν τὸ γαλλ. semaine.

Ἔτι ἂς ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι πολλαχοῦ ἐν τῇ Νεωτέρᾳ Ἑλλάδι οἱ μῆνες καλοῦνται διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἑορταζομένου κατ' αὐτοὺς ἐν ὡρισμένῃ ἡμέρᾳ ἁγίου· πβ. *Ἁγι-Νικήτας* = ὁ μὴν Σεπτέμβριος, διότι κατ' αὐτὸν ἑορτάζεται ἡ μνήμη τοῦ Ἁγίου Νικήτου, *Ἁγι-Ἠλίας* = ὁ μὴν Ἰούλιος, *Ἁγι-Δημήτρης* = Ὀκτώβριος, *Ἁγι-Γιάννης* = Ἰούνιος, *Ἁγι-Γεώργης* = Ἀπρίλιος, *Ἁγι-Νικόλας* = Δεκέμβριος[4].

Κατὰ ταῦτα ἐδείχθη ὅτι ἡ Βαϊοφόρος Κυριακή, ἡ τεσσαρακοστή, ἡ μετὰ τὴν 39ην ἡμέραν ἐρχομένη κατὰ τάξιν ἡμέρα, ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς τὴν περίοδον τῆς νηστείας τῶν 40 ἡμερῶν.

[1] Κατὰ τὴν Μεγάλην Ἑλληνικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν ἐν λ. Πεντηκοστή.

[2] Πβ. Τετάρτη καὶ Τετρὰς (κοινῶς νῦν Τετράδη: τῇ Τετράδι καὶ ἐντεῦθεν ἡ Τετράδη).

[3] Ὥστε πιστὴ μετάφρασις τοῦ ἑβδομὰς ἐνν. ἡμέρα.

[4] Περὶ τῶν τόπων, ἐν οἷς λέγονται τὰ ὀνόματα ταῦτα, ἰδὲ τὸν ἐκδοθέντα πρῶτον τόμον τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης (1933).

Ἐν τέλει ἂς προστεθῇ, ὅτι ὅτε ἡ ἑξαήμερος νηστεία τῆς Μεγάλης ἑβδομάδος ἐθεωρήθη βραδύτερον — ἄγνωστον πότε — συνέχεια τῆς προηγουμένης τεσσαρακονθημέρου νηστείας, τότε εἰς τὰς 46 ἡμέρας — ἐξαφανισθέντος *διὰ τὴν ἕνωσιν τοῦ ἱεροῦ ἀριθμοῦ* 40 — προσετέθησαν ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ μόνον Ἐκκλησίᾳ — οὐδενὸς πλέον ἀντιλέγοντος — καὶ ἡ Δευτέρα καὶ ἡ Τρίτη αἱ προηγούμεναι τῆς Καθαρᾶς Τετάρτης, οὕτω δὲ ἐγένοντο 48 αἱ ἡμέραι τῆς Νηστείας.

Ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ αἱ 46 ἡμέραι τῆς Νηστείας, ἥτις ὅμως ἀνεξηγήτως διὰ τοὺς τότε ἐκαλεῖτο Quadragesima διὰ *τὴν ἄγνοιαν τῆς πραγματικῆς ἱστορίας τοῦ ζητήματος*, ἐγένοντο ἀφορμὴ οὐ μόνον πολλῶν ἑρμηνειῶν καὶ συζητήσεων ἀλλὰ καὶ μεταρρυθμίσεων (π. χ. ἐν Μιλάνῳ), περὶ ὧν δὲν ἔχω λόγον νὰ συζητήσω ἐν τῇ παρούσῃ διατριβῇ. Ἐνταῦθα θὰ καταγράψω τὰ συμπεράσματα, εἰς ἃ ὀφείλομεν, κατ' ἐμέ, νὰ καταλήξωμεν.

1. Τὸ Quadragesima εἶναι μετάφρασις ἀναντιρρήτως τοῦ ὅρου Τεσσαρακοστή. Ἤδη κατὰ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν Quadragesima = περίοδος 40 ἡμερῶν (πβ. ἀνωτ. ἐπιστολὴν Ἱερωνύμου.) Ὥστε ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ ἡ Κυριακὴ τῶν Βαΐων δὲν ἐκλήθη Quadragesima, οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ κληθῇ οὕτω.

2. Ἡ ἀρχὴ τῆς τεσσαρακονθημέρου νηστείας εἶναι ἡ Καθαρὰ Τετάρτη (Feria IV cinerum = Mercredi des Cendres), ἥτις ῥητῶς καλεῖται ἐν παλαιᾷ μαρτυρίᾳ in capite Quadragesimae[1].

3. Ἡ Quadragesima τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας συνενωθεῖσα εἶτα μετὰ τῆς ἑξαημέρου νηστείας τῆς μεγάλης ἑβδομάδος περιέλαβε 46 ἡμέρας νηστείας· ὥστε δὲν περιέχει πλέον τὸν ἱερὸν ἀριθμὸν 40. Κατ' ἀνάγκην γίνονται ἀπόπειραι ἑρμηνείας τοῦ ἀριθμοῦ 46.

4. Ἡ Α' Κυριακὴ τῶν Νηστειῶν ἢ τῆς Τεσσαρακοστῆς (ἡ Κυριακὴ τῆς Ὀρθοδοξίας) τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὤφειλε νὰ ἔχῃ ὄνομα καὶ ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ: καλεῖται λοιπὸν Dominica I (prima) Quadragesimae (= πρώτη Κυριακὴ τῆς Τεσσαρακοστῆς: ὀρθῶς) ἢ Quadragesima (γαλλ. Quadragésime)[2].

Ἀλλὰ τὸ Quadragesima ὀφείλεται εἰς πλάνην: α') Ἡ Κυριακὴ αὕτη δὲν εἶναι ἡ τεσσαρακοστὴ (quadragesima) πρὸ τοῦ Πάσχα, ὡς ἐνομίσθη καὶ συνήθως νῦν νομίζεται· εἶναι ἡ τεσσαρακοστὴ τρίτη! β') ἀναδρομικῶς οὐδέποτε κανονίζονται αἱ ἑορταὶ πβ. Πεντηκοστή, *Δευτέρα,*

[1] Πβ. Cabrol-Leclercq λ. Caput jejunii στήλ. 2136 σημ. 8.

[2] Ἐπιθι Wetzer-Welte-Hergenröter, Kirchenlexikon ἐν λ. Kirchenjahr στ. 591.

Τρίτη, Τετάρτη, Πέμπτη, ἑβδομὰς (=ἑβδόμη=Σάββατον). Πόθεν λοιπὸν ἡ ὀνομασία τῆς Κυριακῆς τῶν Νηστειῶν Quadragesima;

Καθ' ἡμᾶς τοῦτο προῆλθεν ἐκ τῆς ἐν λίαν συνήθει χρήσει γενικῆς: missa Dominicae I. Quadragesimae = λειτουργία τῆς Α' Κυριακῆς τῆς Τεσσαρακοστῆς· ἐντεῦθεν κακῶς εἶτα ἐπλάσθη *ὀνομαστικὴ* Dominica Quadragesima — γαλλ. Quadragésime[1].

Τὴν πλάνην ἐν τῇ ὀνομασίᾳ τῆς Κυριακῆς ταύτης ἐνίσχυσε τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Pentecoste, ἥτις ἦτο ἡ πεντηκοστὴ ἡμέρα μετὰ τὸ Πάσχα, *ἔπιπτε πάντοτε εἰς ἡμέραν Κυριακήν.*

Βεβαίως θὰ ἔβλεπον ὅτι ἡ Κυριακὴ αὕτη δὲν ἦτο ἡ 40ὴ ἀλλὰ ἡ 43η πρὸ τοῦ Πάσχα, ἀλλ' ἐνόμισαν οἱ τότε ἄρχοντες τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὅτι αἱ 3 ἡμέραι δὲν εἶχον σημασίαν, ἀλλ' ὅτι ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν μόνον ὁ ἀριθμὸς τῶν 4 δεκάδων (40+3), ἐνόμισαν δηλαδὴ οἱ ἀποδεχθέντες τὴν ὀνομασίαν Quadragesima τῆς Κυριακῆς, ὅτι οἱ ὁρίσαντες δῆθεν ἀρχικῶς τὰ πράγματα — δηλαδὴ ἔναρξιν τῆς Νηστείας ἀπὸ Κυριακῆς — εἶχον ἴδει τὸ ἀδύνατον τοῦ συμβιβασμοῦ τῶν πραγμάτων· ἐντεῦθεν μέχρι τοῦ νῦν ἡ Ἐκκλησιαστικὴ περιφέρεια τοῦ Μιλάνου ἀρχὴν τῆς Τεσσαρακοστῆς ἔχει ἀπὸ τῆς Κυριακῆς ταύτης· ἀλλ' οὕτως ἡ νηστεία μέχρι τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων περιωρίσθη εἰς 36 ἡμέρας! Πβ. ὁμοίας ἀποπείρας ἑρμηνείας διὰ τοῦ μὴ συνυπολογισμοῦ τῶν Κυριακῶν ὡς ἡμερῶν νηστείας[1]

*
* *

Ὅτε ἐπιστεύθη πλέον — κακῶς βεβαίως — ὅτι ἡ Quadragesima γαλλ. Quadragésime (= Α' Κυριακὴ τῶν νηστειῶν) ἐκλήθη ἀναδρομικῶς ἀπὸ τοῦ Πάσχα, τότε καὶ αἱ τρεῖς προηγούμεναι Κυριακαὶ (ἡ τοῦ Ἀσώτου, ἡ Κρεοφάγος καὶ ἡ Τυροφάγος τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας) ὠνομάσθησαν — οὐδενὸς κωλύοντος — ἀναδρομικῶς οὕτω: Septuagesima, Sexagesima καὶ Quinquagesima. Ἐκ τούτων, κατὰ σύμπτωσιν ἀναγκαίαν, ***ἀλλ' ὅλως τυχαίως***, ἡ Quinquagesima (= ἡ Τυροφάγος τῆς Ὀρθ. Ἐκκλησίας) εἶναι ὄντως ἡ 50ὴ ἡμέρα πρὸ τοῦ Πάσχα, ἡ Septuagesima ὅμως εἶναι ἡ 64η καὶ ἡ Sexagesima ἡ 57η πρὸ τοῦ Πάσχα! Αἱ μικραὶ διαφοραὶ — ἀλλὰ σοβαραὶ! — δὲν ἠνώχλουν, ὅπως δὲν ἠνώχλει ἡ ὀνομασία Quadragesima (43η πράγματι!).[2] Αἱ ὀνομασίαι ἦσαν ἤδη ἐν χρήσει τῷ 541 μ. Χριστόν[3].

[1] Πβ. La grande Encyclopédie λ. Quadragésime· ὅμοια σφάλματα δύναταί τις νὰ καταλέξῃ, ἀλλὰ περὶ τούτων ἄλλοτε.

[2] Περὶ τῆς συγχύσεως ταύτης πβ. προχείρως Cabrol-Leclercq, λ. Caput jejunii στ. 2134 κ. ἑ.

[3] Βλέπε Wetzer-Welte-Hergenröter, Kirchenlexikon, λ. Kirchenjahr στ. 591.

Νομίζομεν ὅτι μόνον διὰ τῆς ἡμετέρας ἑρμηνείας ἑρμηνεύονται πλέον ὁριστικῶς αἱ ὀνομασίαι τῶν Κυριακῶν Quadragesima, Quinquagesima, Sexagesima καὶ Septuagesima, περὶ ὧν πολλαὶ εἰκασίαι ἐξηνέχθησαν, ἃς βλέπει τις προχείρως ἐν τοῖς μνημονευθεῖσι λεξικοῖς.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Χ. ΧΑΤΖΗΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΖΩΗΝ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΟΥΛΑΚΗ

Διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνων τοῦ Ἔθνους μας ἡ Κέρκυρα ἀποτελεῖ ἀληθῶς σπουδαιότατον κέντρον μελέτης καὶ σπουδῆς. Ὑπῆρξεν αὕτη ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἡ πρωτεύουσα τῆς Βενετοκρατουμένης Ἀνατολῆς καὶ διέσωσε βιβλιοθήκας, ἀρχεῖα, μνημεῖα ἱστορικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ σπουδαιότατα καὶ πλουσίας Ἐκκλησίας πλήρεις τοιχογραφιῶν καὶ φορητῶν εἰκόνων μεγάλων μεταβυζαντινῶν ζωγράφων.

Μακρὰ παράδοσις πλούτου καὶ πολιτισμοῦ κατέστησε τὴν Κέρκυραν σπουδαιότατον κέντρον τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ καὶ καταφύγιον τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων καὶ καλλιτεχνῶν, μάλιστα δὲ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῆς Κρήτης (1645—1669). Δὲν ἐγνώρισεν ἐξ ἄλλου ἡ Κέρκυρα τὴν Τουρκικὴν δουλείαν καὶ ἀπήλαυσε νομίζομεν, ἐπὶ βενετοκρατίας σχετικῆς ἐλευθερίας [1], ἐνῷ συγχρόνως ἡ σπουδαιοτάτη αὐτῆς γεωγραφικὴ θέσις καὶ ἡ γειτνίασις πρὸς τὴν πολιτισμένην Ἰταλίαν ἔδοσαν εἰς τοὺς Κερκυραίους ἀφορμὴν νὰ γνωρίσουν, ἐνωρίτερον τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, τὸν νεώτερον πολιτισμὸν τῆς Δύσεως. Δὲν εἶναι διὰ τοῦτο παράδοξον ὅτι εὑρίσκομεν ἐν Κερκύρᾳ, ἐργαζομένους καὶ διαβιοῦντας τοὺς διασημοτέρους τῶν μεταβυζαντινῶν ἁγιογράφων, ἀπὸ τοῦ Ἀγγέλου καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ μέχρι τοῦ Δοξαρᾶ καὶ τοῦ Κουτούζη [2]. Μὴ λησμονῶμεν ἄλλωστε ὅτι Κερκυραῖος ὑπῆρξεν ὁ Μουστοξύδης, ὅστις πρῶτος ἠσχολήθη καὶ ἐπρόσεξε τὴν σπουδαιότητα καὶ σημασίαν τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς καθόλου Βυζαντινῆς παραδόσεως [3].

Ἡ ἐξέτασις καὶ σπουδὴ τῶν ἐν Κερκύρᾳ μεταβυζαντινῶν χρόνων θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀντικείμενον μεγάλης ἐργασίας εἰδικοῦ ἐπιστήμος. Σκοπὸς τῆς παρούσης μελέτης μου εἶναι νὰ δώσω πληροφορίας τινὰς

---

[1] Πρβ. Κ. Ἀ μ ά ν τ ο υ, Ἕνα ταξεῖδι στοὺς Κορφούς, Νέα Ἑστία 1934, Τεῦχ. 192 (Χριστουγέννων) σ. 5 κ. ἑξ.

[2] Πρβ. Ι. Π α π α δ η μ η τ ρ ί ο υ, Ὁ Ναὸς τῶν Ἁγίων Ἰάσονος καὶ Σωσιπάτρου ἐν Κερκύρᾳ» (σελὶς 54 εἰκόνες καὶ ταφὴ τοῦ Ἐμμανουὴλ Τζάνε) Α.Ε. 1934-35. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ προσθέτω ὅτι αἱ ἐν τῷ σημειώματι τῷ δημοσιευθέντι ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι (7,467) ἀναγραφόμεναι εἰκόνες τοῦ ζωγράφου Κουτούζη καὶ παριστῶσαι τὸν Γενικὸν Προβλεπτὴν τῆς Θαλάσσης Ἀνδρέαν Δονᾶτον, σῴζονται ἀμφότεραι ἐν Κερκύρᾳ, ἡ μία ἐν τῇ Πινακοθήκῃ τοῦ Μουσείου (ἀριθ. 1769) καὶ ἡ ἑτέρα ἐν τῷ καταστήματι τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης.

[3] Κ. Μ ο υ σ τ ο ξ ύ δ η, Ἑλληνομνήμων ἢ Σύμμικτα Ἑλληνικά.

περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ γνωστοῦ ἁγιογράφου Θεοδώρου Πουλάκη, τοῦ Κρητός, τοῦ ὁποίου πλῆθος εἰκόνων σῴζεται ἐν Κερκύρᾳ.

Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «L'Hellenisme contemporain» ὁ κ. Νικόλαος Καλογερόπουλος δημοσιεύει μελέτην περὶ εἰκό-

Εἰκ. 1. Εἰκὼν τοῦ Θ. Πουλάκη ἐν τῷ Ναῷ τῆς Κασσωπίτρας ἐν Κευρκύρᾳ.

νος τινὸς τοῦ Θεοδώρου Πουλάκη εὑρισκομένης εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας τῆς Κασσωπίτρας ἐν τῷ χωρίῳ Κασσώπη τῆς Κερκύρας (εἰκ. 1). Εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην παρίσταται ἄνω ἡ Παναγία βρεφοκρατοῦσα, κάτω δὲ ὑπάρχει παράστασις τοῦ γνωστοῦ θαύματος τῆς Κασσωπίτρας, ἡ ὁποία

θεραπεύει τὸν τυφλὸν Στέφανον[1]. Εἰς τὴν κάτω δεξιὰν γωνίαν φέρει τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν, δημοσιευθεῖσαν καὶ ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω συγγραφέως.[2]

Θεοδωρὴς Πουλάκης διαπλέων
κλύδωνι χαλεπῷ περιπέπτωκε
προσκαλεσάμενος δὲ τῆς Θεομήτορος
τῆς Κασσωπήτρας τὴν βοήθειαν εὗρεν
αὐτῷ ταχυνὴν ἀντίληψιν διὸ καὶ
τοῦ θαύματος ἕνεκα ταύτην
τὴν εἰκόνα ἰδίαις χερσὶν ἐποίησε
Μαΐῳ 10 1670.

Ἐκ ταύτης παρασυρόμενος ὁ κ. Καλογερόπουλος ἐνόμισε καὶ ἔγρα-

Εἰκ. 2. Τὸ θαῦμα τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τῆς εἰκόνος τῆς Κασσωπίτρας.

ψεν ὅτι τὸ θαῦμα τοῦτο τῆς ἰδίας δηλαδὴ διασώσεως παρέστησεν ὁ Πουλάκης εἰς τὴν εἰκόνα. Ἀλλὰ τὸ θαῦμα τῆς Κασσωπίτρας φαίνεται ἐδῶ

[1] Πρβ. Ν. Τριανταφύλλου τοῦ Κερκυραίου, Ὑμνολογίδιον περιέχον τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὑπερφυοῦς καὶ φρικτοῦ θαύματος γεγονότος διὰ τῆς Ἁγίας καὶ Σεβασμίου εἰκόνος τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς Κασσιοπίας ἐπὶ τῷ ἀδίκως τυφλωθέντι Στεφάνῳ καὶ παραδόξως ὀμματωθέντι». Ἔκδοσις Ἑνετίας 1724. καὶ Μιχ. Λάνδου, Ἡ Κασσωπίτρα, Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ τοῦ ἐν Κασσώπῃ Ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κασσωπίτρας,- Κέρκυρα 1896.

[2] Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι διὰ καθαρωτάτων στοιχείων καὶ οὐδεμίαν δυσκολίαν παρουσιάζει ἡ ἀνάγνωσις αὐτῆς.

καθαρά (εἰκ.2). Ἡ Παναγία ἐπιθέτει τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐπὶ τῶν ὀμμάτων τοῦ τυφλοῦ Στεφάνου καὶ οὐδένα σῴζει ἐκ τῆς θαλάσσης. Παρίσταται προσέτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Κασσωπίτρας καὶ τὸ κελλίον τοῦ μοναχοῦ μετὰ τῆς κλίμακος, ὅπως περίπου σῴζεται καὶ σήμερον. Καὶ τὸ σπουδαιότερον ὅτι ὑπάρχει ἄνωθεν ἀκριβῶς τοῦ θαύματος καὶ ἐπὶ τῆς ἄνω ἀριστερᾶς γωνίας τοῦ δευτέρου μέρους τῆς εἰκόνος ἡ ἑξῆς ἐπεξηγηματικὴ τοῦ θαύματος ἐπιγραφή: «*Οὑτοσὶ Στέφανος Θεοῦ δοῦλος διαβολῇ ἡ δικαιοσύνη τοὺς*

Εἰκ. 3. Τοιχογραφία ἐν τῷ Ναῷ τῆς Κασσωπίτρας.

ὀφθαλμοὺς ἐξώρυξε, διανυκτερεύσας δὲ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Θεομήτορος ὀμματώθη παραδόξως».

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι ἡμικατεστραμμένη καὶ ἀναγιγνώσκεται δυσκόλως, διὸ καὶ δὲν τὴν ἐπρόσεξεν ὁ ἀνωτέρω συγγραφεύς[1]. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ἐν ἔτει 1670 ὁ Πουλάκης ἐργάζεται ἐν Κερκύρᾳ, ἐλ-

[1] Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κασσωπίτρας, ἐκτισμένη, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου περιφήμου ναοῦ τοῦ Κασσίου Διός, διασῴζει τοιχογραφίας ἡμικατεστραμμένας ἐξ ὧν σπουδαιοτέρα εἶναι ἡ κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ κυρίως ναοῦ, πλησίον τοῦ νάρθηκος, ἧς δημοσιεύομεν φωτογραφίαν (εἰκὼν 3). Ἑτέρα εἰκὼν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς τῆς Κασσωπίτρας, μετ' ἀργυρᾶς ἐπενδύσεως, σῴζεται ἐν τῷ Ναῷ τῶν Ταξιαρχῶν τῆς πόλεως Κερκύρας, ἧς πιθανῶς ἀντίγραφον εἶναι ἡ χαλκογραφία ἡ δημοσιευομένη ἐν τῷ βιβλίῳ «Apparitionum et celebriorum imaginum Deiparae Virginis Mariae in civitate et dominio Venetiarum enarrationes historicae Venetiis, 1760 σελ. 431-433, καὶ ἀπεικονισθεῖσα ὑπὸ τοῦ N. L i c h a c e v ἐν τῷ βιβλίῳ του περὶ τῆς Ἰταλοελληνικῆς ζωγραφικῆς εἰκόνων εἰς τὰς παραστάσεις τῆς Θεοτόκου, Πετρούπολις, 1911 (Ρωσ.) σ. 172 εἰκ. 387. (Εἰκ. 4).

θὼν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ Βενετίας καὶ κινδυνεύσας νὰ πνιγῇ κατὰ τὸ ταξίδιόν του εἰς τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν.

Διὰ τὸν βίον ὅμως τοῦ ἁγιογράφου μας σπουδαιοτέρα εἶναι ἑτέρα πληροφορία, ἀκριβὴς καὶ ἐπίσημος, ἣν ἀνεκοίνωσεν εἰς ἐμὲ εὐγενῶς ὁ ἐξαίρετος ἀρχειοδίφης Νικόλαος Λευτεριώτης[1].

Εἰς τὸ βιβλίον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος τὸ φυλασσόμενον ἐν τῷ Ἀρχειοφυλακείῳ Κερκύρας (δεσμὶς 148) ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωσις. «*1692 Νοεμβρίου 16. ἀπέθανε ὁ Sr Θοδωρῆς Πουλάκης, ἁγιογράφος ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἄρρωστος πολὺν καιρὸ καὶ ἐτάφη εἰς τὸ μνῆμα τοῦ Βασιλάκη, ἡλικία αὐτοῦ ὡς χρονῶν ἑβδομῆντα*».

Εἰκ. 4. Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου Κασσωπίτρας κατὰ παλαιὰν χαλκογραφίαν.

Ὁ χρόνος τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Πουλάκη ὑπῆρξε μέχρι σήμερον ἄγνωστος[2]. Γνωρίζομεν ἤδη διὰ τοῦ σημειώματος τούτου ὅτι ἐγεννήθη τὸ 1622 καὶ ἀπέθανε τὸ 1692. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μόνιμος κατοικία αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ Κέρκυρα, ἐξ οὗ καὶ δικαιολογεῖται τὸ πλῆθος τῶν ἐν Κερκύρᾳ σῳζομένων εἰκόνων αὐτοῦ. Ὡραιόταται ἐκ τούτων ὑπογεγραμμέναι, εἶναι· ἡ εἰκὼν τοῦ ναοῦ τῆς Πλατυτέρας ἡ παριστάνουσα τὴν ἀποκάλυψιν μὲ τὴν ἐπιγραφήν· *Κόπος καὶ σπουδὴ Θεοδώρου Πουλάκι τοῦ Κρητός*, καὶ ἡ ἐν τῇ παρὰ τὸ χωρίον Κορακιάνα Ἐκκλησίᾳ τοῦ Προφήτου Ἠλιοὺ μεγάλη εἰκὼν τοῦ Προφήτου τούτου, ἡ

[1] Τὸν σεμνὸν καὶ ἀπέριττον τοῦτον ποιητὴν καὶ λόγιον τὸν συνεχίζοντα τὴν μακρὰν Κερκυραϊκὴν παράδοσιν, αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσιν καὶ ἐντεῦθεν νὰ εὐχαριστήσω θερμῶς διὰ τὴν βοήθειαν ἣν μοὶ παρέχει πάντοτε εἰς τὴν σπουδὴν καὶ μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς Κερκύρας.

[2] Πρβ. Ν ι κ. Κ α λ ο γ ε ρ ο π ο ύ λ ο υ, Μεταβυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Τέχνη,- Ἀθῆναι, 1926 σελ. 86 Γ ε ω ρ. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἔκδ. 2α Ἀθῆναι 1931 σελ. 87, Δ. Σ ι σ ι λ ι ά ν ο υ, Ἕλληνες Ἁγιογράφοι μετὰ τὴν ἅλωσιν, Ἀθῆναι 1935, σελ. 177, Α. Ξ υ γ γ ο π ο ύ λ ο υ, Μουσείου Μπενάκη-Κατάλογος τῶν εἰκόνων Ἀθῆναι, 1936 σελ. 52.

ἀφιερωμένη ὑπὸ τοῦ Κρητὸς Σωφρονίου Φασκομήλου (*Κόπος σπουδὴ Θεοδώρου Πουλάκη*)[1].

Ἡ ἐν τῷ Μουσείῳ Μπενάκη ὑπογεγραμμένη εἰκὼν τοῦ ζωγράφου μας (ἀριθ. 38) ἡ παριστάνουσα τὸν Ἅγιον Σπυρίδωνα[2], δὲν εἶναι κατεσκευασμένη μετὰ τὸ 1716, ἀλλὰ εἶναι καὶ αὐτὴ πρὸ τοῦ 1692 καὶ πιθανώτατα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ, ἡ δὲ ἐν τῷ εἰκονιδίῳ 12 τῆς αὐτῆς εἰκόνος παράστασις τοῦ θαύματος τοῦ Ἁγίου, σῴζοντος τοὺς ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν μέλλοντας νὰ φονευθοῦν Χριστιανοὺς δὲν ἀναφέρεται βεβαίως εἰς τὴν ἐν ἔτει 1716 πολιορκίαν τῆς Κερκύρας.

Περίεργον εἶναι ὅτι ἐκ τῶν γνωστῶν βιογραφιῶν τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος οὐδεμία ἀναφέρει τοιοῦτον θαῦμα, εἰ μὴ μόνον τὸ γνωστὸν τῆς διασώσεως τῆς Κερκύρας ὑπὸ τοῦ Ἁγίου κατὰ τὴν ἀνωτέρω πολιορκίαν τοῦ 1716, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ ὁποίου καὶ ἐγένετο ἰδία ἀκολουθία καὶ ἐθεσπίσθη μάλιστα ἡ Λιτανεία τῆς 11ης Αὐγούστου. Δεδικαιολογημένως δὲ ὁ κ. Ξυγγόπουλος ἠθέλησε νὰ συνδέσῃ πρὸς ταύτην τὴν παράστασιν τοῦ εἰκονιδίου. Ἀλλ᾽ ὁ Πουλάκης ἐγνώριζε καλῶς τὴν Κέρκυραν καὶ τὴν δικόρυφον αὐτῆς ἀκρόπολιν, ἥτις πολλαχοῦ παρίσταται ἐπὶ τῶν εἰκόνων, ἡ δὲ παράστασις τῆς εἰκόνος τοῦ Μουσείου Μπενάκη οὐδόλως μᾶς ἐνθυμίζει τὴν Κέρκυραν. Ἀποκλείεται ἐκ τούτου ν᾽ ἀποβλέψωμεν πρὸς ἕτερον ἁγιογράφον Πουλάκην, ἔγγονον τοῦ ἰδικοῦ μας. Θέλομεν μᾶλλον διὰ τοῦτο νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ ἀνωτέρω παράστασις συνδέεται πρὸς ἄλλο θαῦμα τοῦ Ἁγίου, ὅστις ὑπῆρξε βεβαίως πάντοτε ὁ προστάτης τῶν Χριστιανῶν κατὰ τοὺς μακροὺς χρόνους τῆς Τουρκικῆς δουλείας.

Ἔζησε λοιπὸν καὶ ὁ Θεόδωρος Πουλάκης μακρὸν χρόνον ἐν Κερκύρᾳ, «ἄρρωστος πολὺν καιρὸ» ὅπως μᾶς ἀναφέρει τὸ βιβλίον τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, καὶ ἐτάφη εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Προστάτου τῆς πόλεως, ὅπου ὀλίγον ἀργότερον ἐτάφη καὶ ὁ συνάδελφός του Παναγιώτης Δοξαρᾶς[3]. Ὁ εὐλαβὴς προσκυνητὴς τοῦ Ἱεροῦ Λειψάνου ἂς ἐνθυμηθῇ, μεταβαίνων εἰς τὸν Ἱερὸν Ναόν, τοὺς δύο αὐτοὺς μεγάλους ἀντιπροσώπους τῆς Ἑλληνικῆς Βυζαντινῆς τέχνης.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

---

[1] Ὑπογεγραμμέναι ἐπίσης εἰκόνες τοῦ Πουλάκη ὑπάρχουν μία εἰς τὴν Πινακοθήκην τῆς Κερκύρας προερχομένη ἐξ ἐκκλησίας τοῦ χωρίου Καστελλάνων Μέσης, δευτέρα ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Ναῷ τῆς πόλεως, τρίτη ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Μονῆς Παλαιοκαστρίτσης κ. ἄ. π.

[2] Πρβ. Α. Ξυγγοπούλου, Ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 57 καὶ εἰκὼν 9.

[3] Πρβ. Σ. Λάμπρου, Παναγιώτου Δοξαρᾶ, Περὶ ζωγραφίας, Ἀθῆναι 1871, προλ. σελ. μα΄. Ὁ Τζάνες ἐτάφη, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγ. Ἰάσονος καὶ Σωσιπάτρου (πρβ. Ι. Παπαδημητρίου Ἔνθ. ἀν). Τὴν ἐντείχισιν ἀναμνηστικῶν πλακῶν καὶ εὐπρέπισιν τῶν τάφων τούτων ἀνέλαβεν ἤδη ἡ Ἰόνιος Ἑταιρεία.

Η ΑΥΤΟΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΟΥΛΑΚΗ

Ἡ ἀνωτέρω μελέτη τοῦ συναδέλφου κ. Ἰ. Παπαδημητρίου φέρει εἰς φῶς δύο σπουδαιοτάτας πληροφορίας ἀναφερομένας εἰς τὸν ζωγράφον Θ. Πουλάκην· τὸν ἀκριβῆ δηλαδὴ χρόνον τοῦ θανάτου καὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος Κερκύρας καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου τὸ ἀρνητικὸν πόρισμα, ὅτι ἐπὶ τῆς εἰκόνος τῆς ἀποκειμένης ἐν τῷ Ναῷ τῆς Κασσωπίτρας δὲν παρίσταται ὁ ζωγραφήσας καὶ ἀναθέσας αὐτὴν Θ. Πουλάκης, ὡς εἶχεν ὑποθέσει ὁ κ. Ν. Καλογερόπουλος, ἀλλὰ ὁ ἀδίκως τυφλωθεὶς Στέφανος ὁ κατόπιν διὰ θαύματος τῆς Θεοτόκου Κασσωπίτρας «ὀμματωθείς», γεγονὸς ἑορταζόμενον ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τὴν 8ην Μαΐου[1].

Τὸ δεύτερον τοῦτο ζήτημα πρόκειται ν᾽ ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς ἐν τῷ παρόντι σημειώματι.

Ἂν ἡ ἐπὶ τῆς εἰκόνος τῆς Κασσωπίτρας ἀνδρικὴ μορφὴ δὲν παριστᾷ τὸν ζωγράφον, ἔχομεν ἐν τούτοις διασωθεῖσαν μέχρις ἡμῶν τὴν αὐτοπροσωπογραφίαν αὐτοῦ. Ὁ Θ. Πουλάκης εἶναι ἴσως ὁ μόνος τῶν μετὰ τὴν Ἅλωσιν ζωγράφων τῶν ἐγγὺς ὁπωσδήποτε εὑρισκομένων πρὸς τὴν παλαιὰν παράδοσιν ὁ καταλιπὼν μέχρις ἡμῶν τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μορφήν.

Εἰς τὴν ἄλλοτε ἐν Ρώμῃ ὑπάρχουσαν Συλλογὴν Sterbini εὑρίσκοντο τέσσαρες μικραὶ εἰκόνες τοῦ Πουλάκη παριστάνουσαι ἐπεισόδια ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἰωσήφ[2]. Τέσσαρες ἄλλαι εἰκόνες τοῦ ἰδίου ζωγράφου, ὁμοίων διαστάσεων, (0,52×0,45) παριστάνουσαι, ἐπίσης ἐπεισόδια ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἰωσήφ, εὑρίσκονται εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Συλλογὴν τῆς Κας Ι. Καυταντζόγλου[3]. Αἱ ὀκτὼ αὐταὶ εἰκόνες, κατὰ τὴν λίαν πιθανὴν εἰκασίαν τοῦ κ. Σισιλιάνου[4], ἀπετέλουν ποτὲ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν πίνακα, διῃρημένον εἰς ὀκτὼ τμήματα, ἅτινα φαίνεται ἀπεκόπησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὰ εἰς τὰς δύο Συλλογὰς εὑρισκόμενα ὀκτὼ ἀνεξάρτητα νῦν εἰκονίδια.

Ποία ἡ πιθανὴ σειρὰ τῶν ὀκτὼ τούτων εἰκονιδίων, ὅταν ἀπετέλουν

---

[1] Τὸ θαῦμα ἀναγράφεται εἰς τὸ Ὑμνολογίδιον τοῦ Τριανταφύλλου. Βλ. ἀνωτ. σ. 197, σημ. 1. Ἐξ αὐτοῦ ἀνετυπώθη ἀπαράλλακτον ὑπὸ Κ. Λουκάκη, Μέγας Συναξαριστής, Μάϊος, 588 κ. ἑξ.

[2] Ἀπεικονίσθησαν παρὰ A. Muñoz, L'art byzantin à l'Exposition de Grottaferrata, Rome, 1906, σ. 48 κ. ἑξ. εἰκ. 26-29.

[3] Περιγράφονται ὑπὸ Δ. Σισιλιάνου, Ἕλληνες ἁγιογράφοι μετὰ τὴν Ἅλωσιν, Ἀθῆναι, 1935, 179.

[4] Δ. Σισιλιάνου, Ἔνθ. ἀν.

ἕνα πίνακα, δεικνύει τὸ ἐνταῦθα παρατιθέμενον διάγραμμα (Εἰκ. 1), ἐν τῷ ὁποίῳ ἐλήφθη ὡς βάσις ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἰωσὴφ παριστανομένων ἐπεισοδίων. Ἡ σειρὰ ἄλλωστε αὕτη συμφωνεῖ ἐν πολλοῖς καὶ πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς Ἑρμηνείας τῶν ζωγράφων παρεχομένην περιγραφήν [1]. Κατὰ τὴν σειρὰν λοιπὸν ταύτην, τὸ τελευταῖον εἰκονίδιον τοῦ ὅλου κύκλου πρέπει νὰ εἶναι τὸ 4ον τῆς Συλλογῆς **Sterbini** (Muñoz. εἰκ. 29), καθ' ὅσον ἐν αὐτῷ παρίσταται ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰακὼβ εὐλόγησις τῶν υἱῶν τοῦ Ἰωσὴφ καὶ ὁ θάνατος αὐτοῦ. Τοῦτο ἄλλωστε πιστοποιεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ εἰκονιδίου τούτου εὑρίσκεται καὶ ἡ ὑπογραφὴ τοῦ Πουλάκη.

Ἀλλὰ εἰς τὴν ἀριστερὰν κάτω γωνίαν τοῦ εἰκονιδίου τούτου παρίσταται ἀνὴρ μέχρι περίπου τῆς ὀσφύος, μὲ τὰ νῶτα πρὸς τὰ ἔξω καὶ στρέφων τὴν κεφαλὴν πρὸς δεξιά. Ὁ ἀνὴρ οὗτος φέρει τὸ σύνηθες Βενετικὸν ἔνδυμα τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ τὴν μὲν ἀριστερὰν τείνει πρὸς τὰ ἄνω, τὴν δὲ δεξιὰν πρὸς τὸ μέσον τῆς κάτω πλευρᾶς τοῦ εἰκονιδίου, ὅπου ἀκριβῶς ἡ ὑπογραφὴ τοῦ ζωγράφου. (Εἰκ 2).

S.1	K.1	K.4	K.3
K.2	S.2	S.3	S 4

Εἰκ. 1. Διάγραμμα τῆς ἀρχικῆς θέσεως τῶν ἐν ταῖς Συλλογαῖς Sterbini καὶ Καυταντζόγλου εἰκόνων.
S. 1, 2, 3, 4, Εἰκόνες Συλλογῆς Sterbini. K. 1, 2, 3, 4. Εἰκόνες Συλλογῆς Καυταντζόγλου.

Ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὁ παριστανόμενος ἀνὴρ εἶναι ὁ δωρητὴς ὁ πολλάκις εἰκονιζόμενος ἐπὶ τῆς δαπάναις αὐτοῦ γενομένης εἰκόνος. Ἀλλὰ ἡ στάσις ἣν ἔχει ἡ μορφὴ αὕτη δὲν εἶναι

[1] Δ ι ο ν υ σ ί ο υ, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης. ἔκδ. **Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως**, Πετρούπολις, 1909, 52 κ. ἑξ. § 35-44. Ἡ διαφορὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπεισοδίων, τὰ ὁποῖα εἶναι περισσότερα εἰς τὴν Ἑρμηνείαν προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι εἰς εἰκόνας τοῦ Πουλάκη παρίστανται δύο ἢ καὶ περισσότεραι σκηναὶ εἰς τὸν αὐτὸν πίνακα. Ἡ ἀπεικόνισις τῆς ἱστορίας τοῦ Παγκάλου Ἰωσὴφ εἶναι συνήθης εἰς τοὺς Βυζαντινούς, ἀλλὰ κυρίως εἰς τοὺς μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνους, λόγῳ τῆς γινομένης μνείας αὐτοῦ κατὰ τὴν Μεγάλην Δευτέραν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας θεωρούσης αὐτὸν ὡς προεικόνισιν τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν παθῶν του. Βλ. τὸ Συναξάριον τῆς Μ. Δευτέρας ἐν τῷ Τριῳδίῳ. Πρβ. καὶ **Ἀ γ α π ί ο υ**, Ἐκλόγιον, ἔκδ. Βενετίας, 1799, 259 κ. ἑξ.

ἢ τῶν δωρητῶν. Αὐτὸς ὁ Πουλάκης εἰς τὸν ἕτερον τῶν Ἐπιταφίων Θρήνων τοῦ Μουσείου Λοβέρδου ἀπεικόνισε εἰς τὴν ἀριστερὰν κάτω γωνίαν τὸν δωρητὴν εἰς στάσιν ἤρεμον, μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους [1]. Δύναται λοιπὸν νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς εἰκόνος τῆς Συλλογῆς **Sterbini** ἀνδρικὴ μορφὴ δὲν εἰκονίζει δωρητήν.

Νομίζω ὅτι αὕτη εἰκονίζει τὸν ζωγράφον Θ. Πουλάκην, οἱ δὲ λόγοι οἱ πείθοντες περὶ τούτου εἶναι οἱ ἀκόλουθοι.

Ἡ ἐν λόγῳ μορφὴ εἶναι ἐντελῶς ξένη πρὸς τὴν εἰκονιζομένην σκηνήν. Τὸ ἔνδυμα ἀφ' ἑτέρου τὸ ὁποῖον ὁ ἀνὴρ οὗτος φορεῖ εὑρίσκεται ἐν πλήρει ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀρχαΐζούσας, κατὰ τὴν ἀντίληψιν πάντοτε τοῦ ζωγράφου, στολὰς τῶν λοιπῶν προσώπων τῆς ἱστορίας.

Εἰκ. 2. Αὐτοπροσωπογραφία τοῦ Θ. Πουλάκη ἐπὶ εἰκόνος τῆς Συλλογῆς Sterbini.

Ὅ,τι ἐπίσης καθιστᾷ πιθανὴν τὴν ἡμετέραν εἰκασίαν εἶναι καὶ ἡ θέσις τῶν χειρῶν τῆς μορφῆς ταύτης. Ὁ εἰκονιζόμενος δηλαδὴ ἀνὴρ τὴν μὲν δεξιὰν τείνει, ὡς εἴπομεν, πρὸς τὸ μέρος ἀκριβῶς ὅπου ἡ ὑπογραφὴ τοῦ ζωγράφου, τὴν δὲ ἀριστερὰν πρὸς τὰ ἄνω, ὄχι βεβαίως εἰς τὴν ἀκριβῶς ὑπεράνω αὐτοῦ σκηνὴν τῆς ἐκφορᾶς τοῦ Ἰακώβ, ἀλλὰ ἵνα δείξῃ τὸν ὅλον ἐξ ὀκτὼ εἰκονιδίων ἀποτελούμενον πίνακα, ὡς δύναταί τις νὰ πεισθῇ περὶ τούτου, ἂν ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ἀνωτέρω (Εἰκ. 1) παρατεθὲν διάγραμμα, εἰς τὸ ὁποῖον σημειοῦται ἡ ἀκριβὴς θέσις τῆς χειρονομούσης μορφῆς.

Κατὰ τὴν γνώμην μου, ἡ μορφὴ αὕτη, ἥτις διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς δεικνύει τὸν ὅλον πίνακα, διὰ δὲ τῆς ἑτέρας τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ζωγραφήσαντος αὐτόν, δὲν δύναται νὰ παριστᾷ ἄλλον ἀπὸ τὸν Θεόδωρον Πουλάκην ἐπιδεικνύοντα τὸ ἔργον του καὶ τὴν ὑπογραφήν του.

Ἡ παράστασις τοῦ ζωγράφου ἐπὶ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐκτελεσθέντος ἔργου δὲν εἶναι βεβαίως πρᾶγμα σύνηθες οὔτε εἰς τὴν Βυζαντινὴν τέχνην,

[1] Ἡ εἰκὼν ἐν Ν. Κ α λ ο γ ε ρ ο π ο ύ λ ο υ, Μεταβυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ τέχνη, Ἀθῆναι, 1926, πίν. ἔναντι σ. 72

α β γ

Εἰκ. 3. Ἀνδρικαὶ μορφαὶ ἐπὶ εἰκόνων τοῦ Θ. Πουλάκη:
α. β. εἰκόνες Μουσείου Δ. Λοβέρδου γ. εἰκὼν ἐν Σιατίστῃ.

οὔτε εἰς τοὺς ἁγιογράφους τῶν μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνων τοὺς τηροῦντας αὐστηρῶς τὴν παλαιὰν παράδοσιν. Ἀλλὰ διὰ τὸν Πουλάκην ἡ ἐξαίρεσις εἶναι εὐεξήγητος. Ὡς εἶναι γνωστόν, τὸ ὅλον ἔργον του εἶναι ἰσχυρῶς ἐπηρεασμένον ἀπὸ τὴν δυτικὴν τέχνην, ἧς ὁ Πουλάκης μιμεῖται ὄχι μόνον τὰς μορφάς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν τεχνοτροπίαν. Εἰς τὴν δυτικὴν ὅμως τέχνην, καὶ μάλιστα τὴν Ἰταλικήν, ἡ ἐπὶ τοῦ ἔργου ἀπεινόνισις τοῦ ἐκτελέσαντος αὐτὸ καλλιτέχνου εἶναι, ὡς γνωστόν, πρᾶγμα σύνηθες[1], ὅπως ἐπίσης συνήθης εἶναι ἡ χειρονομία τεχνίτου δεικνύοντος τὸ ἔργον του[2].

Οὐδόλως λοιπὸν παράδοξον ὅτι ὁ Πουλάκης, ἐμπεποτισμένος ἀπὸ τὴν δυτικὴν τέχνην, ἀπεικόνισε τὴν μορφήν του ἐπὶ τοῦ μεγάλου πίνακος τῆς ἱστορίας τοῦ Παγκάλου Ἰωσήφ. Τὸ ἴδιον ἄλλωστε ἔκαμον ὀλίγον ἀργότερον καὶ δύο ἄλλοι Ἕλληνες ζωγράφοι ἐντελῶς προσκεκολλημένοι εἰς τὴν Ἰταλικὴν τέχνην, ὁ Κουτούζης, παραστήσας καὶ ἑαυτὸν εἰς τὴν Λιτανείαν τοῦ Ἁγ. Διονυσίου, ἀποκειμένην ἐν τῷ ὁμωνύμῳ Ναῷ τῆς Ζακύνθου[3] καὶ κατόπιν ὁ Καντούνης, τοῦ ὁποίου διεσώθησαν δύο αὐτοπροσωπογραφίαι[4].

Ἀπὸ τὴν ἐξακρίβωσιν αὐτήν, ὅτι δηλαδὴ ἐπὶ τῆς εἰκόνος τῆς Συλλογῆς Sterbini διεσώθη ἡ αὐτοπροσωπογραφία τοῦ Πουλάκη, πηγάζει καὶ ἄλλο ἀκόμη συμπέρασμα. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς μορφῆς τοῦ Πουλάκη, ὡς ταῦτα ἔχουσιν ἀποτυπωθῆ εἰς τὴν ἀνωτέρω εἰκόνα, εἶναι ἐντελῶς ὅμοια πρὸς πάσας σχεδὸν τὰς ἀνδρικὰς μορφὰς τῶν ἔργων του. Πράγματι, ὁ ἐξετάζων τὰς πολυαρίθμους εἰκόνας τὰς φερούσας τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ζωγράφου τούτου θὰ παρατηρήσῃ ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ἐν αὐταῖς ἀνδρικῶν προσώπων ἔχουσι τὴν ἰδίαν φυσιογνωμίαν, καὶ μάλιστα τὴν αὐτὴν χαρακτηριστικὴν κατασκευὴν τῶν ὀφθαλμῶν. Πρὸς βεβαίωσιν τούτου παρέχομεν ἐνταῦθα (Εἰκ. 3) προχείρως ληφθέντα δείγματα ἐκ διαφόρων ἐνυπογράφων εἰκόνων τοῦ Πουλάκη ἀνηκουσῶν, ὡς δύναται τοὐλάχιστον νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς τεχνοτροπίας των, εἰς διαφόρους περιόδους τῆς καλλιτεχνικῆς αὐτοῦ δράσεως. Οὕτως ἡ εἰκ. 3α παριστᾷ τὸν Ἰωσὴφ ἀπὸ Ἀριμαθείας ἐκ τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου τοῦ Μουσείου Λοβέρδου ἀνήκοντος, ὡς τοὐλάχιστον νομίζομεν, εἰς τὰ πρῶτα ἔργα τοῦ Πουλάκη, ἐν τοῖς ὁποίοις ἡ δυ-

[1] Βλ. προχείρως τὴν αὐτοπροσωπογραφίαν τοῦ Domenico Ghirlandajo εἰς τὴν ἐν Santa Maria Novella τῆς Φλωρεντίας τοιχογραφίαν τῆς ἀπορρίψεως τῶν δώρων τοῦ Ἰωακεὶμ παρὰ J. Willumsen, La jeunesse du peintre El Greco, Paris, 1927, II. σ. 425.

[2] Βλ. τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοτοκοπούλου προσωπογραφίαν τοῦ μικρογράφου Giuglio Clovio παρὰ Willumsen, Ἔνθ. ἀν. II. πίν. LVII, ἔναντι σ. 383, ὡς ἐπίσης καὶ τὴν προσωπογραφίαν τοῦ ἀρχιτέκτονος Andrea Palladio δεικνύοντος τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνεγερθεῖσαν Villa Rotonda ἐν Vicenza παρὰ Willumseu, Ἔνθ. ἀν. σ. 380

[3] Βλ. προχείρως Σισιλιάνον, Ἔνθ. ἀν. 121.

[4] Σισιλιάνος, Ἔνθ, ἀν. 105 κ. ἑξ.

τικὴ ἐπίδρασις εἶναι ἰσχυροτάτη[1]. Ἡ εἰκ. 3β δεικνύει τὸν αὐτὸν Ἰωσὴφ καὶ τὸν Νικόδημον ἐξ ἑτέρου Ἐπιταφίου Θρήνου ἀποκειμένου ὁμοίως ἐν τῷ Μουσείῳ Λοβέρδου. Τέλος ἡ εἰκ. 3γ παριστᾷ τὸν Παλαιὸν τῶν ἡμερῶν καὶ τὸν Ἅγ. Ἰωάννην τὸν Θεολόγον ἐκ μεγάλης εἰκόνος τῆς Ἀποκαλύψεως εὑρισκομένης ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς Σιατίστης[2].

Τὰ παραδείγματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ πολλαπλασιασθῶσι, δεικνύουσι σαφῶς ὅτι ὁ Πουλάκης διὰ τὰς ἀνδρικὰς μορφὰς τῶν ἔργων του χρησιμοποιεῖ ὡρισμένον ἐντελῶς ἀτομικὸν τύπον, ὅστις κατὰ τἀνωτέρω ἀποδειχθέντα, εἶναι ἡ ἰδία αὐτοῦ μορφή. Τὸ παράδοξον τοῦτο γεγονὸς εἶναι ἱκανὸν νὰ δείξῃ τὰς ἰδιοτρόπους συνηθείας τοῦ ζωγράφου.

Κατὰ ταῦτα δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἔχομεν τόσας αὐτοπροσωπογραφίας τοῦ Πουλάκη ὅσας περίπου καὶ ἀνδρικὰς μορφὰς εἰς τὰ ἔργα του.

Ἂν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐξετάσωμεν καὶ τὴν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Κασσωπίτρας εἰκόνα, πρέπει νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπεράσμα ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ ἐμμέσως εἰκονίζεται ὁ Πουλάκης ὡς ὁ ὑπὸ τῆς Θεοτόκου ὁμματωθεὶς Στέφανος.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

1 Βλ. ἀνωτ. σ. 203, σημ. 1.

2 Λεπτομέρεια ἐκ φωτογραφίας εὐγενῶς παραχωρηθείσης ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ἀ. Ζάχου.

ΕΜΜΕΤΡΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1758 ΕΚ ΧΙΟΥ

Ἡ κατωτέρω ἐπανεκδιδομένη ἐκ Χίου χριστιανικὴ ἐπιγραφὴ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ S. Eitrem ὑπὸ τὸν τίτλον «Eine christliche Inschrift aus Chios» ἐν Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandliger for 1910 (Christiania 1910) ἀρ. 2 (σελίδες 11 μετὰ πίνακος).

Ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἐκδότου συνάγεται ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἐδωρήθη μετ' ἄλλων ἀρχαιοτήτων παρὰ τοῦ ἐν Σμύρνῃ Προξένου Spiegelthal πρὸς τὸ νορβηγικὸν Πανεπιστήμιον, ἀπέκειτο δὲ κατὰ τὸν χρόνον τῆς δημοσιεύσεως ἐν τῷ Μουσείῳ Τέχνης τῆς νορβηγικῆς πρωτευούσης. Ὁ λίθος, οὗτινος τὸ ὕψος ἀνέρχεται εἰς 1,10 μ., εἶχε θραυσθῆ εἰς τέσσαρα, ἀλλ' εἶχεν ἀνασυναρμοσθῆ εἰς ἓν πρὶν νὰ μεταφερθῇ εἰς Νορβηγίαν. Ἡ ἐπιγραφὴ προωρίζετο, καθὼς παρατηρεῖ ἤδη ὁ ἐκδότης, νὰ τοποθετηθῇ εἰς ἱερὸν χῶρον, ἐκ δὲ τοῦ κειμένου συνάγεται καθαρὰ ὅτι πρόκειται περὶ μονῆς ἐν Χίῳ τιμωμένης εἰς τὸ ὄνομα τῆς Θεοτόκου (τῆς περιφήμου Νέας Μονῆς Χίου;). Ἴσως ὅμως νὰ μὴ ἔγινεν ἐντείχισίς της, διότι ὁ ἐκδότης δὲν ἀναφέρει τίποτε περὶ σχετικῶν ἰχνῶν ἐπὶ τοῦ λίθου, τοῦ ὁποίου ἡ ὀπισθία πλευρὰ ἔχει ἀφεθῆ ἀκατέργαστος.

Ἡ ὅλη ἐπιγραφὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε ποιήματα (ἐπιγράμματα), ἕκαστον τῶν ὁποίων φέρει ἰδικήν του ἐπικεφαλίδα, ἐν ᾗ δηλοῦται τὸ μέτρον, ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ καὶ τὸ πρόσωπον ἐκ μέρους τοῦ ὁποίου λέγεται τρόπον τινὰ τὸ ποίημα. Οὕτω τὸ πρῶτον, «ἐπίγραμμα ἰαμβικὸν» αὐτοκαλούμενον, ἀναφέρεται εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τὴν σταλεῖσαν πρὸς προστασίαν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου, παριστάνεται δ' ὁμιλοῦσα ἐν αὐτῷ ἡ εἰκών. Εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο ἐπίγραμμα συνάπτονται τὰ ἑπόμενα. Ἀφοῦ ὁ ποιητὴς παρουσίασε τὴν εἰκόνα νὰ ὁμιλῇ, εἰσάγει διὰ τοῦ δευτέρου, συντεταγμένου εἰς ἡρωϊκὸν ἑξάμετρον, τὸ ἴδιον τὸ εἰκονιζόμενον πρόσωπον. Ἐδῶ ἡ Παναγία καλεῖ ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς εἰκόνος της τοὺς χειμαζομένους Χίους διὰ νὰ εὕρουν παντοειδῆ βοήθειαν, προστασίαν, πρὸς δὲ καὶ στοργὴν ἐκ μέρους τοῦ Υἱοῦ της, τοῦ καὶ νεκροὺς ἀνιστῶντος. Τὴν κατάνυξιν, ἣν ἐνέπνευσαν εἰς τὸν ποιητὴν οἱ φιλάνθρωποι λόγοι τῆς Θεομήτορος, ἐκφράζει οὗτος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ εἰς ἐλεγειακὸν μέτρον συντεταγμένου τρίτου ἐπιγράμματος λαμβάνων ἀφορμὴν νὰ καλέσῃ τοὺς Χίους εἰς ἱκεσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνάθεσιν «ἀρίστης δέλτου» τ. ἕ. τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιγραφῆς, πρὸς τιμὴν τῆς Παναγίας. Ἀκολουθεῖ τὸ τέταρτον ἐπί-

γραμμα ἀποτελοῦν «τῆς οἰκοδομῆς ὑπόμνημα» εἰς ἡρωϊκὸν ἑξάμετρον.
Τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τῆς ἐν Χίῳ Μονῆς, δι' ἣν προω-
ρίζετο ἡ ἐπιγραφή, γενομένην ἐπὶ ἀρχιερέως Διονυσίου ὑπὸ τοῦ Προηγου-
μένου τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων Ἠσαΐου. Εἰς τὸ τελευταῖον εἰς ἰαμβικὸν
μέτρον πεποιημένον ἐπίγραμμα εἰσάγονται ὁμιλοῦντες οἱ προσκυνηταί,
οἵτινες ἐκφράζουν τὴν ταπείνωσίν των πρὸς τὴν Θεοτόκον καὶ τὴν ἐλπίδα
ὅτι διὰ τῶν παρακλήσεων αὐτῆς παρὰ τῷ Υἱῷ της θ' ἀπαλλαγοῦν τῶν
δεινῶν, τὰ ὁποῖα τοὺς μαστίζουν (λιμῶν, ἀνομβριῶν, σεισμῶν κτλ.).

Ποία ἀφορμὴ προεκάλεσε τὴν σύνθεσιν τῶν ἐπιγραμμάτων τούτων
καὶ τὴν χάραξιν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ λίθου; Ἐκ τοῦ τετάρτου ἐπιγράμματος
συνάγεται ὅτι ἡ ἀποστολὴ τῆς εἰκόνος συνεδυάσθη πρὸς ἀνακαίνισιν τῆς
Μονῆς. Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ ὁ ποιητὴς παριστάνει τοὺς κατοίκους τῆς νή-
σου προσερχομένους ἀθρόους ἵνα τύχουν τῆς προστασίας τῆς Θεομήτο-
ρος ἐκ τῶν μαστιζόντων αὐτοὺς δεινῶν. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ σεισμό-
πληκτος Χίος, ἥτις καὶ κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους (1881) ἐγνώ-
ρισε τὰς ἐκ σεισμῶν καταστροφάς, ἐμαστίζετο καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν
ἐκείνην ὑπὸ σεισμῶν, τὴν ἐκ τῶν ὁποίων συμφορὰν ἐπέτεινον ἀνομ-
βρίαι, λιμοὶ καὶ νόσοι θανατηφόροι. Ἐκ τῶν σεισμῶν τούτων εἶναι
δυνατὸν νὰ ὑπέστη καὶ ἡ περὶ ἧς πρόκειται Μονὴ καταστροφάς, δι'
ὃ καὶ παρέστη ἀνάγκη ἀνακαινίσεώς της, τὴν ὁποίαν — ἴσως ἐπει-
δὴ οἱ κάτοικοι λόγῳ τῶν συμφορῶν δὲν διέθετον τ' ἀπαιτούμενα
χρήματα— ἀνέλαβε καὶ ἐξετέλεσεν ἰδίαις δαπάναις ὁ (αὐτόθι διαμέ-
νων;) Προηγούμενος τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων Ἠσαΐας. Κατὰ τὴν ἀνα-
καίνισιν τῆς Μονῆς ἐστάλη, ἴσως τῇ αἰτήσει τοῦ Ἱερομονάχου, εἰκὼν τῆς
Θεομήτορος ἐκ τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων, ἵνα προστατεύσῃ τοὺς δοκιμαζο-
μένους ἐκ τῶν συμφορῶν Χίους. Εἰς ἀνάμνησιν τῶν γεγονότων τούτων
ἐποιήθησαν καὶ τὰ ἐν λόγῳ ἐπιγράμματα καὶ ἐχαράχθησαν ἐπὶ λίθου
ἵνα συνοδεύσουν τὴν εἰκόνα, εἰς ἣν κατὰ μέγα μέρος ἀναφέρονται.

Ἐκ τῶν ἐπιγραμμάτων τὸ τρίτον, ὡς ἐδηλώθη ἤδη, ἀποτελεῖ πα-
ραίνεσιν τοῦ ποιητοῦ πρὸς τοὺς κατοίκους εἰς ἱκεσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνά-
θεσιν ἐπιγραφῆς πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου. Ἐνταῦθα ὁ ποιητὴς ἀποκα-
λεῖ ἑαυτὸν Πελοποννήσιον (στ. 12α). Εἰς τοῦτο συμφωνεῖ καὶ ἡ ἐν στ.
20 παραδιδομένη σειρὰ συμφώνων *ΖΦΡΠΛΠΝΣ*, ἐν τῇ ὁποίᾳ πιθανῶς
ὑπόκειται *Ζαφείριος Πελοποννήσιος* [1]. Ἀνήκουν ὅμως εἰς τὸν ἴδιον ποιη-
τὴν ὅλα τὰ ἐπιγράμματα; Ἐκ πρώτης ὄψεως ἀποκλίνει κἀνεὶς εἰς τὴν
γνώμην ταύτην, διότι ἡ γλῶσσα καὶ ἡ μετρικὴ ὅλων παρουσιάζει κατὰ
τὸ πλεῖστον μεγάλας ἀναλογίας. Ἀλλὰ χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι τὸ τέ-

[1] Ἴσως τὸ Π ε λ ο π ο ν ν ή σ ι ο ς ἀποτελεῖ ἐξαρχαϊσμὸν τοῦ συνήθους τύ-
που ἐπωνύμου Μ ο ρ α ΐ τ η ς.

ταρτον ῥητῶς ἀναφέρει ἐν τῇ ἐπικεφαλίδι ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ αὐτοῦ
ποιητοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑποβάλλει τὴν σκέψιν ὅτι ἐν τῷ λίθῳ ὑπάρ-
χει καὶ ἐπίγραμμα *ἄλλου* ποιητοῦ. Πράγματι δὲ τὸ τελευταῖον συνοδεύε-
ται ὑπὸ τῆς ἀκολούθου σειρᾶς γραμμάτων *Π'ΗΜΝΘΗ'Λ* ἥτις δέον ν'
ἀναλυθῇ εἰς *ποίημα Ναθαναήλ* [1]. Ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ τελευταίου εἶναι
διάφορος, πείθει καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ τέταρτον ἐπίγραμμα διακόπτει
τὴν ἑνότητα καὶ ἀκολουθίαν τῶν ἐπιγραμμάτων, διότι ἐνῷ τὰ τρία πρῶ-
τα καὶ τὸ τελευταῖον ἀναφέρονται εἰς τὴν σταλεῖσαν εἰκόνα καὶ δὴ
ἐν μιᾷ λογικῇ καὶ ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένῃ ἀκολουθίᾳ, τὸ τέταρ-
τον ἀποτελεῖ ἁπλῶς *ὑπόμνημα* τῆς ἀνακαινίσεως τῆς Μονῆς, δι' ἣν προ-
ωρίζετο ἡ εἰκών, καὶ ἐλαχίστην ἔχει συνάφειαν πρὸς τὰ λοιπά. Ἐτέ-
θη προφανῶς τοῦτο εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν διὰ λόγους καθαρῶς ἐξωτερι-
κοὺς ἤτοι διότι ὁ ποιητὴς αὐτοῦ εἶναι ὁ ἴδιος πρὸς τὸν ποιητὴν τῶν
προηγουμένων, ἐνῷ ὁ τοῦ τελευταίου εἶναι διάφορος.

Ὡς πρὸς τὸ κείμενον ὡς ἔχει ἐν τῇ ἐπιγραφῇ πρέπει ν' ἀναφερθοῦν
τὰ ἑξῆς: Αἱ λέξεις φέρουν τόνους καὶ πνεύματα, ἡ στίξις τηρεῖται (συνή-
θως μάλιστα χωρίζονται διὰ κόμματος οἱ στίχοι μεταξύ των, δεδομένου
ὅτι ἐν ἑκάστῃ γραμμῇ ἔχουν χαραχθῇ ἀνὰ δύο στίχοι), μόνον δὲ ποῦ καὶ
ποῦ παρουσιάζονται ὀρθογραφικὰ σφάλματα (λ. χ. *τριχόμενοι* ἐν στ. 6α·
ἔκειτι ἐν στ. 9α· *φρύτρην* ἐν στ. 15β κτλ.).

Περίεργος εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν ἐπιγραμμάτων τούτων. Ὁ Eitrem
ἐτόνισεν ἤδη ὅτι παρεισάγονται διάφορα μόρια (*γε, δε, τε*) διὰ νὰ θερα-
πευθοῦν ἀνάγκαι τοῦ μέτρου. Οὕτω λ. χ. ἐν στ. 18α: *ἠδέ* ***γε*** *πήξαντές* ***τ'*** *ἀναθῶμεν*· ἐν στ. 21: *Διονυσίοιο Χίου* ***θ'*** (πρὸς ἀποφυγὴν τῆς χασμῳ-
δίας) *ἱεραρχοῦντος* ***μὲν*** | *Ἠσαΐας* ***δ'*** *ὁ θύτης* ***τε*** κ. ο. κ. Τοῦτο βεβαίως
πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ μόρια ταῦτα εἶχον χάσει πλέον
τὴν ἀξίαν των, ὥστε οἱ ποιηταὶ τῶν ἐπιγραμμάτων τούτων οἵτινες ὁπωσ-
δήποτε εἶχον ἔστω καὶ ἀόριστον ἰδέαν τῆς γλώσσης τῆς ἀρχαίας ἐπικῆς
καὶ λυρικῆς ποιήσεως (πάντως καὶ τῆς τῶν ἐπιγραμμάτων) δὲν ἐννόουν τὴν
σημασίαν τὴν ὁποίαν εἶχον αὐτὰ εἰς τὴν παλαιοτέραν γλῶσσαν, ἀλλὰ τὰ
ἐξελάμβανον ὡς πανάκειαν θεραπεύουσαν κάθε ἀδυναμίαν τοῦ μέτρου.

Ἐν μέρει εἰς τὰς δυσκολίας τοῦ μέτρου, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς διάθεσιν
πρωτοτυπίας ἢ σφαλερὰν μίμησιν ἀρχαίων ἐν χρήσει εἰς τὴν παλαιὰν ποί-
ησιν τύπων, ὀφείλεται καὶ ὁ παντοειδὴς βιασμὸς τῆς γλώσσης. Ἐν στ. 3α
ἀναγινώσκεται π. χ. *ὑμητέραν* ἀντὶ *ὑμετέραν*, ὅπως ἐν στ. 22α τὸ *Ἰβήρων*
γίνεται *Ἰβέρων*, διότι ὁ ποιητὴς εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἐχρειάζετο
μίαν μακρὰν συλλαβήν, ἐνῷ εἰς τὴν δευτέραν μίαν βραχεῖαν. Ἄξιον προ-
σοχῆς εἶναι ὅτι ἐν στ. 22α, ὅπου τὸ *Ἰβήρων* βραχύνεται εἰς *Ἰβέρων*, τὸ *η*

[1] Τὴν ἀνάγνωσιν ἀμφοτέρων τῶν ἐλλειποφωνηέντων τούτων ὀφείλω εἰς τὸν
καθηγητὴν **Φ. Κουκουλέν.**

τῆς *Τήνου* βραχύνεται εἰς *ι (Τίνου)*, ἴσως διότι ἡ γραφὴ καὶ προφορὰ *Τένου* θὰ καθίστα συνήθη λέξιν σχεδὸν ἀγνώριστον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν συνέβαινεν εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν μὲ τοὺς τύπους *Ἰβέρων, ὑμητέραν*. Ἐν στ. 27β μεταβάλλεται τὸ *ἵλεων* εἰς *ἵλειον* κατὰ τὰ λοιπὰ εἰς *-ειος* καὶ *-εως*, πβ. *πλεῖος πλέως*, τὰ σύνθετα εἰς *-γειος -γεως κτλ.* (Kühner Blass I 404 ἑξ.). Εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ μέτρου ὀφείλεται καὶ ἡ γραφὴ *πανόλης* (πβ. τὸ μεταγν. *πανόλεθρος*) ἐν στ. 6α, *ἀῤῥωγὴν* ἐν στ. 7β, *πέλλωμεν* ἀντὶ *πέλομεν* (*ω* ἀντὶ *ο* εἶναι λάθος) ἐν στ. 24α, *Ἄπολον* ἀντὶ *Ἄπολλον*, (ἴσως κατ' ἐσφαλμένην ἀναλογίαν τῶν παλαιῶν *Ἀχιλεύς, Ὀδυσεὺς*) ἐν στ. 12α, *προηγόμενος* ἀντὶ *προηγούμενος* (κατὰ τὸ *ἀγόμενος* ; ἢ κατ' ἀναλογίαν τοῦ *ἐπιμέλομαι-ἐπιμελοῦμαι* ;) ἐν στ. 22α κ. ο. κ.

Ἐπίσης διὰ τὸ μέτρον διατίθενται καὶ ἐδῶ, ὅπως συνέβη συχνὰ εἰς τὴν ἀρχαΐζουσαν βυζαντινὴν ποίησιν, τὰ δίχρονα πρὸς δὲ καὶ αἱ δίφθογγοι *αι, οι* ὡς βραχέα ἢ μακρὰ ἀσχέτως πρὸς τὴν παραδεδομένην ποιότητα αὐτῶν· π. χ. *Χῐοι* (ἢ ὀρθογρ. σφάλμα ;)-*δρᾱμετε- φῑλοι* (παρ' Ὁμήρῳ μόνον *φῖλε* ἐν ἀρχῇ στίχου) στ. 5α· *κατᾱφύγιον* στ. 6β· *κατᾱφεύγουσι-πέφῠκᾱ* στ. 7α· *ἅπᾰσιν* στ. 8α (ἀλλ' *ἅπᾱσι* στ. 6β)· *πάνῡ* στ. 10α· *ἰδῑαισῑ τε δαπάναις* (ἐπίδρασις νεοελληνικοῦ τονισμοῦ;) στ. 22β· *ὧδέ μοῐ / δὴ-πάρ/οικοῑ / δρᾱμετε* στ. 5α· *προὔσταμαῐ μοῖο* (ὁ ηὐξημένος ἐνεστὼς χάριν τοῦ μέτρου κατὰ τὸν ἀορ. *προὔστην*) στ. 9α κ.ο.κ.

Τῆς τάσεως τῶν ποιητῶν νὰ χρησιμοποιήσουν ποιητικὸν καὶ ἐν γένει ἀρχαιοπρεπῆ λόγον συνέπεια εἶναι ἡ συστηματικὴ ἀποφυγὴ τοῦ ῥήματος *εἰμί*, ἀντὶ τοῦ ὁποίου μεταχειρίζονται τὰ *πέλω, τελέθω, πέφυκα*, ἡ χρῆσις τῆς ἰων. καταλήξεως *-η* ἀντὶ *-α* (*κυρίη, εὐσπλαχνίην, Μαρίη· ἀλλὰ σεβασμία* ἐν στ. 3β) καὶ τῆς δοτ. πληθ. *-ῃς* ἀντὶ *-αις* (*ἀμπλακίῃς, ἀνομβρίῃς*) ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ἰαμβικοὺς δωδεκασυλλάβους, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν διστάζει ὁ ἕτερος τούτων νὰ χρησιμοποιῇ καὶ αἰολισμοὺς (πβ. *ἄμες* [ἄμμες;] ἐν στ. 24α). Ὅτι βεβαίως εἰς τὰ τοιαῦτα δὲν ἦσαν καλῶς πληροφορημένοι ἀποδεικνύουν τύποι ὡς ἡ αἰτ. *ἄμμας* (στ. 25β) ἀντὶ *ἄμμε* κατὰ τὸ *ἡμᾶς*, ἡ γεν. *μοῖο*, ἡ ἐνεργ. προστ. ἀορ. *ἀπέργασον* (στ. 27β), ἀνακόλουθα ὡς τὸ ἐν στ. 28: *μέγιστα παρ' ἐκείνῳ ἔστι* ***σοι*** ... ***μήτηρ*** *ὡς ἕο* (τὸ *μήτηρ ὡς ἕο* εἶναι προφανῶς ἐξαρχαϊσμὸς τοῦ νεωτέρου *σὰ μητέρα του*)· τὸ *ἀνιλέως* ἀντὶ *ἀνηλεῶς* ἔχει ὡς γνωστὸν παραδοθῆ (πβ. *Κόντου* Γλωσσ. Παρατ. 72). Ἀλλ' ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὴ διὰ τοὺς ποιητάς μας εἶναι ἡ τάσις των νὰ μεταβάλλουν τοὺς παραδεδομένους τύπους λέξεων διὰ νὰ τοὺς καθιστοῦν δῆθεν περισσότερον ἀρχαϊκοὺς ἢ ποιητικούς. Οὕτως ἡ *σιγὴ* γίνεται ἐν στ. 12β *σιγίη* καὶ ἡ *πληγὴ* ἐν στ. 25α *πληγίη*. Δημιουργικώτερος παρουσιάζεται ὁ πρῶτος ἐν τῇ παραγωγῇ δύο νέων ἐντελῶς οὐσιαστικῶν, *ἀλεκτορίη* καὶ *εὐδροσύνη*, τῶν ὁποίων κάμνει ἐπανειλημμένην χρῆσιν ὡς νὰ ἦσαν «εὑρήματα». *Ἀλεκτορίη* παράγεται ἐκ τοῦ *ἀλέκτωρ*, ἀνάγεται ἑπομένως

εἰς τὸ *ἀλέξω*=ἀποκρούω, προστατεύω. *Εὐδροσύνη* σημαίνει εὐποιία, παράγεται δὲ ἀπὸ τὸ παραδεδομένον ἐνίοτε εἰς τοὺς κώδικας ὑφ' ἓν *εὐδράω*.

Ὡς πρὸς τὸ μέτρον παρατηρητέον ὅτι δύο ἐκ τῶν δωδεκασυλλάβων τοῦ πρώτου ἰαμβικοῦ ἐπιγράμματος (2α καὶ 2β) δὲν ἔχουν τομὴν (πβ. P. Maas, Der byz. Zwölfsilber ἐν Byz. Zeitschr. 12[1903] 282):

Εἰκὼν ἐγὼ πέλω ἁγνῆς, Χῖοι φίλοι,
γεννησάσης πατρὸς Μαρίης τὸν Λόγον,

Ἡ ἐν τῷ Μουσείῳ Τέχνης τοῦ Ὄσλο ἐπιγραφὴ ἐκ Χίου τοῦ ἔτους 1758.

ἐνῷ οἱ ἄλλοι ἔχουν τομὴν μετὰ τὴν πέμπτην ἢ ἑβδόμην συλλαβήν.

Ἡ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς συνήθεια νὰ τελειώνῃ ὁ δωδεκασύλλαβος μὲ παροξύτονον τηρεῖται παντοῦ πλὴν τοῦ στ. 28α:

μέγιστα καὶ γὰρ παρ' ἐκείνῳ ἔστι σοι.

Εἰς τὸ ἡρωικὸν καὶ ἐλεγειακὸν μέτρον ἐσεβάσθη ὁ ποιητὴς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὴν παράδοσιν, ἂν ἐξαιρέσῃ κἀνεὶς τὴν αὐθαίρετον διάθεσιν τῶν διχρόνων καὶ διφθόγγων *αι, οι*. Ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν κάμνει ἡ ἔλλειψις διαιρέσεως ἐν τῷ πενταμέτρῳ 18β:

εἰς ἀΐδιον ἀλεκτορίης κ᾽ εὐδροσύνης.

Εἶναι φανερὸν ὅτι τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα δὲν παρουσιάζουν παρὰ μόνον ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον. Μ’ ὅλα ταῦτα ἡ ἀναδημοσίευσις τῆς ἐπιγραφῆς, ἥτις καὶ ἄλλως εἶναι ἄγνωστος ἐδῶ, ἐπιβάλλεται ὄχι μόνον διότι ἡ ἀρχικὴ ἔκδοσις παρέχει εἰς ἱκανὰ σημεῖα ὄχι ὀρθὰς ἀναγνώσεις, ἀλλὰ καὶ διότι αὕτη ἀποτελεῖ δεῖγμα τῆς καταστάσεως, εἰς ἣν εἶχε περιέλθει ἡ ἀρχαιομάθεια κατ’ ἐκείνους τοὺς χρόνους ἕνεκα τῶν δυσμενῶν πολιτικῶν συνθηκῶν. Εἰς τὸ κατωτέρω, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φωτογραφίας τῆς ἐπιγραφῆς, παρεχόμενον κείμενον ἔχουν διορθωθῆ τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα, ἐφ’ ὅσον δὲν προῆλθον ἀπὸ μετρικοὺς λόγους, παρέχονται ὅμως εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα τὸ ὁποῖον συνοδεύει τὸ κείμενον τόσον αἱ γραφαὶ τοῦ χαράκτου ὅσον καὶ αἱ ἀναγνώσεις τῆς πρώτης ἐκδόσεως.

Α. 1. ***Ἐπίγραμμα ἰαμβικὸν εἰς τὴν κατὰ τὴν Χίον ἁγίαν εἰκόνα τὴν ἐξ Ἰβήρων μονῆς ἐκ προσώπου τῆς εἰκόνος.***

2. *Εἰκὼν ἐγὼ πέλω ἁγνῆς, Χῖοι φίλοι,*
γεννησάσης Πατρὸς Μαρίης τὸν Λόγον,
3. *σκέπην δ᾽ ἔπεμψέ μ᾽ ἐνθάδ᾽ εἰς ὑμητέραν*
μονὴ Ἰβήρων ἡ ἄγαν σεβασμία.

Β. 4. ***Ἕτερον ἡρωϊκὸν ἐκ προσώπου τῆς Παναγίας, παραινετικὴ ἐπαγγελία.***
5. *Ὧδέ μοι δή, Χίοι ἠδὲ πάροικοι, δράμετε, φίλοι,*
εἰκόνι μοῖο· μάτην χθονίοισιν ἔργμασι μή γε
6. *τρυχόμενοι δ᾽ ὄλεθρον πανόλης τε πεγοί . . τε δρᾶσαι.*
Πύργος ἔγωγ᾽ ἰσχύος ἅπασι, καταφύγιόν τε
7. *τοῖς γε καταφεύγουσι πόθῳ πέφυκα· Δαβὶδ εἶπεν·*
ἀῤῥωγήν, ἴασιν κἀΐδιον ὀπάζω ῥῶσιν,
8. *εὐδροσύνην δωροῦμ᾽ ἅπασιν θ᾽ ἅμα καὶ χάριν. Ὥσπερ*
ἀῤῥήτου τελέθουσα Λόγου κ᾽ ἐλέους ἅμα μήτηρ,
9. *προΐσταμαι μοῖο τόκῳ, ὃς ἕκητί γε μοῖο φίλησεν,*
οὓς ἐφίλησα Χίους ἄγαν, ὑψιμέδων παντάναξ
10. *ἵλεος ἂρ ἐλεοῦσι πέφυκε, πάνυ δὲ φιλήσας*
σώματα ῥώννυσιν, ἀλλὰ κἀφ᾽ Ἅδου ψυχὰς ἐγείρει.

Γ. 11. ***Ἕτερον ἡρωελεγεῖον· τετράστιχα, εὐχεγκώμιον ἐκ προσώπου τοῦ ποιητοῦ.***
12. *Κατανυγεὶς δ᾽, Ἄπολον, Πελοποννήσιος ἔειπε,*

μνήμης οὐ σιγίης ἄξια τάδε πέλει,
13. *εὐδροσύνης τε κἀλεκτορίης ἔργματά περ ὄντα,*
εὔχεα τῆς Μαρίης ἐκ σέλαος δ᾽ ἀγλαά,

14. *εὐαγὲς ἐκ Τριάδος βασιλήιον εὖχος ἐχούσης,*
ἥτις ἀπημοσύνην ἤλυθ᾽ ὀπάζουσα,
15. *ὄφρα κε θωρήξῃ περιώσιά θ᾽ οὓς ἐφίλησε*
φρήτρην χριστοφόρων, εὐσεβέας τε Χίους.

16. *Ἀλλ᾽ ἄγεθ᾽ ὥσπερ ἐγὼν θ᾽ ἅμ᾽ ἅπαντες ἂρ ὑψόσε χεῖρας,*
πλάστην ὀτραλέως ἄρατε λισσόμενοι
17. *ὡς, ‘Θεέ’, σύστημ᾽ εὐσεβέων, ‘κλῦθι’, φάσκοντες,*
‘ἡμῶν λισσομένων, δέσποτα παμμεδέον’.

18. *Ἠδέ γε πήξαντές τ᾽ ἀναθῶμεν ἀρίστην δέλτον*
εἰς ἀΐδιον ἀλεκτορίης κ᾽ εὐδροσύνης
19. *ἱκέσιον Μαρίης γέρας, ὕμνον ἅμα τε καὶ μνήμην,*
ᾗ προσάγω σῆμα δουλικὸν ὀτραλέως.

Δ. 20. ***Ἕτερον ἡρωικὸν τῆς οἰκοδομῆς ὑπόμνημα. Τοῦ αὐτοῦ.***
⊰ΖΦΡΠΑΠΝΣ⊱
21. *Κὺρ Διονυσίοιο Χίου θ᾽ ἱεραρχοῦντος μὲν*
Ἠσαΐας δ᾽ ὁ θύτης τε μον<ὴν> ἀνεκαίνισε τήνδε
22. *ἀπὸ Τίνου τελέθων, Ἰβέρων δὲ προηγόμενός τε,*
καὶ κατεκάλλυνε πᾶσαν ἰδίαισί τε δαπάναις: —

Ε. 23. ***Ἕτερον ἰαμβικόν, δίστιχα, ὡς ἐκ προσώπου τῶν προσερχομένων.*** *Π'ΗΜΝΘΗ'Λ∴* *⊰ΑΨΝΗ Ἀπριλίου ιε'⊱*
24. *Κἄμμες, κυρίη, δοῦλοι πέλλομεν σέο,*
σὴν δ᾽ εὐσπλαγχνίην ὧδε λίσσασθ᾽ ἥκομεν.

25. *Πληγίης καὶ γὰρ δεινοῖσι δὴ ἀμπλακίης*
τὸ θεῖον ἄμμας δὴν δαμᾷ ἀνιλέως

26. *λιμοῖς τ᾽ ἀνομβρίης τε καὶ σεισμοῖς ἅμα,*
ἄλλοισί τε πλείστοισι θανεῖν αἰτίοις.

27. *Ἀλλὰ λιταῖς σαῖς, γλυκυτάτη Μαρίη,*
ἵλειον ἡμῖν σὸν δ᾽ ἀπέργασον γόνον·

28. *μέγιστα καὶ γὰρ παρ' ἐκείνῳ ἔστι σοι,*
ἰσχύς τε καὶ δύναμίς τε μήτηρ ὥς ἔο . . .

Παρατηρήσεις

B. 5β ἑξ. Ἡ ἑρμηνεία εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο προσκρούει εἰς τὴν μὴ ἐπιτευχθεῖσαν ἱκανοποιητικὴν ἀνάγνωσιν ἐν τέλει τοῦ στ. 6α, ὃν ὁ Eitrem ἀναγινώσκει *τριχόμενοι δ' ὄλεθρον πανόλης τε πεγοι. τε δρᾶσαι* διερωτώμενος ἂν τὸ *ὄλεθρον* εἶναι αἰτ. τοῦ περιεχομένου εἰς τὸ *τρυχόμενοι*, ὅπερ φαίνεται πολὺ πιθανόν. Δυσκολίαν παρέχει κατὰ πρῶτον λόγον τὸ *πανόλης*, τὸ ὁποῖον ὁ Eitrem ὡς *πανώλης (νόσος)* ἐκλαμβάνει. Ὡς πρὸς τὸ *πεγοι. τε*, ὑποθέτω ὅτι μετὰ τὸ *ι* δύο γράμματα τὸ ἓν ὑποκάτω τοῦ ἄλλου διακρίνονται ἐν τῇ φωτογραφίᾳ, ποῖα ὅμως ταῦτα δὲν ἠμπορεῖ νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος. Τοῦ ὑπερκειμένου τὰ σῳζόμενα ἴχνη ὑποβάλλουν μᾶλλον Ο ἢ Θ, τὸ ὑποκάτω τούτου εὑρισκόμενον θὰ ἠδύνατο ν' ἀναγνωσθῇ Λ. Ἐξ ἄλλου τὸ τρίτον γράμμα, τὸ ὁποῖον ὁ Eitrem Γ ἀναγινώσκει, ἴσως εἶναι Π, τοῦ δεξιοῦ σκέλους τοῦ ὁποίου μέρος μόνον ἔχει χαραχθῆ (Γ). Δυσχέρειαν διὰ τὴν ἀνάγνωσιν ταύτην παρέχει ὅμως ἡ ἔλλειψις τῆς μεταξὺ τῶν δύο σκελῶν τοῦ Π συνήθως ὑπαρχούσης διακοσμητικῆς ἐξοχῆς. Ὁπωσδήποτε ἡ ἀνάγνωσις *πεποίθατε*, ἥτις παλαιογραφικῶς δύναται νὰ δικαιολογηθῇ, δὲν ἱκανοποιεῖ, ἐκτὸς ἂν ὁ τύπος οὗτος ἐκληφθῇ ὡς προστακτική (ὅπως τὸ *δράμετε* τοῦ στ. 5α) συναπτομένη πρὸς τὸ *εἰκόνι μοῖο* τοῦ στ. 5β. Ἀλλ' αἱ δυσκολίαι πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ ὅλου ἐξακολουθοῦν πάντοτε νὰ ὑπάρχουν.

6β ἑξ. Ὁ Eitrem παραβάλλει Ψαλμ. 30 (31), 3—4: *γενοῦ μοι εἰς Θεὸν ὑπερασπιστήν, καὶ εἰς οἶκον καταφυγῆς τοῦ σῶσαί με. ὅτι κραταίωμά μου καὶ καταφυγή μου εἶ σύ, καὶ ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου ὁδηγήσεις με καὶ διαθρέψεις με.* Πβ. ἐπίσης αὐτόθι 60 (61), 4: *ὅτι ἐγενήθης ἐλπίς μου, πύργος ἰσχύος ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ* καὶ Σειρὰχ 31 (34), 19—20: *οἱ ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτόν· ὑπερασπισμὸς δυναστείας καὶ στήριγμα ἰσχύος, σκέπη ἀπὸ καύσωνος καὶ σκέπη ἀπὸ μεσημβρίας, φυλακὴ ἀπὸ προσκόμματος καὶ βοήθεια ἀπὸ πτώματος, ἀνυψῶν ψυχὴν καὶ φωτίζων ὀφθαλμούς, ἴασιν διδοὺς ζωὴν καὶ εὐλογίαν.*

7α. Ὁ Eitrem παρατηρεῖ: «τὸ *πόθω* κάμνει ἐντύπωσιν, ἀντὶ *πόθος* ἢ *ποθή*, (ἀντικείμενον πόθου), κατὰ τὸ πειθώ;» Ἐκλαμβάνει λοιπὸν τὸ *πόθω* ὡς ὀνομαστικήν, κατηγορούμενον εἰς τὸ *πέφυκα*. Πρόκειται ὅμως περὶ δοτικῆς· τὸ ὑπογεγραμμένον ὑπὸ τὸ *ω* ἐθεώρησεν ὁ Eitrem ὀξεῖαν εἰς τὸ ὑποκάτω χαραγμένον δεύτερον *α* τοῦ *άπασιν* (στ. 8α), ὅπερ ἀναγινώσκει *ἁπάσιν*. Πρέπει νὰ συνδέσωμεν *τοῖς καταφεύγουσι πόθῳ*, τ. ἔ. εἰς τοὺς καταφεύγοντας μὲ πόθον, μὲ ἀγάπην.

7β. ὀπάζ' ὡρῶσιν=denjenigen, die mich erblicken (Eitrem). Ἀλλ' ἡ δασεῖα κεῖται ἐπὶ τοῦ *ρ*, ἑπομένως *ὀπάζω ῥῶσιν*. Ῥῶσις εἶναι ἤδη ἀπὸ τοῦ Θεοφράστου ἐν χρήσει.

8α ἑξ. Ἡ ἑρμηνεία τοῦ Eitrem: «ich bin die hilfreiche, ich bin die gnadenreiche-wie eine Stute dem Füllem, wie eine barmherzige Mutter den Kindern gegenüber!» εἶναι προφανῶς ἐσφαλμένη. Ν' ἀναγνώσωμεν *ἀῤῥήτου τελέθουσ' ἀλόγου* ἐν στ. 8β μᾶς ἀπαγορεύει τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον οὔτε ἀπόστροφον μετὰ τὸ *σ* οὔτε πνεῦμα ἐπὶ τοῦ *α* φέρει.

Γ. 12α ἑξ. Τὸ *καταννυγεὶς* τῆς ἐπιγραφῆς ἑρμηνεύει ὁ Eitrem οὐχὶ ὀρθῶς = *κατανυγεῖς* = *κατανύσσεις*, παραβάλλων τὸ μεταγενέστερον τύπον *κατανυγέω* ἀντὶ *κατανύσσω* (ἰδὲ *Σοφοκλῆν* ἐν λ.). Διερωτᾶται δ' ἔπειτα: «Ἀποκαλεῖ ἆρά γε ἑαυτὸν ὁ ποιητὴς (ἢ ὁ μουσόληπτος μοναχὸς) Πελοποννήσιον καὶ εἶναι ὁ Ἀπόλλων ὁ θεὸς τῆς *μνημοσύνης* καὶ τῆς *ὑγείας* συνάμα, ἢ τί ἄλλο;». Ἔπειτ' ἀπὸ τὴν γενομένην ἀνωτέρω ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου νομίζω ὅτι οὐδεμία παρέχεται πλέον δυσκολία. Τὸ νόημα εἶναι: Κατανυγεὶς ἐκ τῶν λόγων τῆς θεομήτορος ἀνεφώνησεν ὁ Πελοποννήσιος (ἀσφαλῶς ὁ ποιητής): «Ἄπολλον, οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι ἀξιομνημόνευτοι, δὲν πρέπει νὰ λησμονηθοῦν (σιγηθοῦν)». Ὁ ποιητὴς ἀρκεῖται νὰ δηλώσῃ εἰς τοὺς στίχους του μόνον τὴν καταγωγήν του (ἢ τὸ ἐπώνυμόν του;). Τὸ *Ἄπολλον* ἀποτελεῖ μίαν ἀξιοσημείωτον ἀναφώνησιν εἰς χριστιανικὸν κείμενον.

15β. Φρήτρη χριστοφόρων εἶναι προφανῶς τὸ κοινὸν τῶν μοναχῶν.

17α. Ὁ Eitrem μεταφράζει: «Höre uns, Gott, hoher Herrscher der Welt, die wir jetzt beten, die Gemeinde aller Frommen». Ὑποθέτω ὅτι τὸ *σύστημ' εὐσεβέων* πρέπει νὰ συναφθῇ μετὰ τοῦ *ὡς* ἐν ἀρχῇ τοῦ στίχου, ἀμφότερα δὲ μὲ τὸ *λισσόμενοι* τοῦ στ. 16β. Ἑπομένως *λισσόμενοι ὡς σύστημ' εὐσεβέων, φάσκοντες «Θεέ, κλῦθι κτλ.»*. Ὡς πρὸς τὸ *σύ-*

L=Lapis E==Eitrem

2α Χίοι, φίλοι, L 3α ὑμητέραν, L 5α Ὧδε μοὶ L Χίοι, L πάροικοι δράμετε φίλοι, L 5β μηγε E 6α τριχόμενοι L πεγοι. τε E πεποίθατε? cf. adn 6β ἰσχύος, ἅπασυ, L 7α πόθω E 7β ἴασιν, κ' ἀΐδιον L ὀπάζ' ὡρῶσιν E 8α άπασιν L ἁπάσιν E θαμά L ὥσπερ, L 8β τελέθουσ' ἀλόγου E λόγου, L 9α ὅς ἔκειτί γε L ὅς ἔκει τί γε E correxi 9β ούς L 10α ἀρ' L φιλήσας, L 10β κ' ἀφ' L 12α καταννυγείς δ Ἄπολον, L καταννυγεῖς E 12β οὐσ ἰγίης E ἄξια incertum ἀζ . . E 13α κ' ἀλεκτορίης L 13β της Μαριης L 15α θωρυξει L 15β φρύτρην L 16α O'A'MA'ΠANTEC L δάμά πάντες E correxi χεῖρας, L 16β ἄρα τε E λισσόμενοι, L 17α ὡς Θεέ, L κλῦθι φάσκοντες L 18α δέλτον, L 18β εὐδροσύνης, L 19β ἢ προσάγως ἦμα E 21α μεν L 22β ἰδίαις τε E 23 ἀπριλλίου L cf. formam Ἀπρίλ-λις nunc apud Chios usitatam 24α κἄμες κυρίη L πέλλωμεν L 25α πληγίης L δειναῖσι? ἀμπλακίης, L 25β αμμας δην L δαμᾶ L δ' ἀμᾶ E ἀνιλέως. L 26α σεισμοις αμα. L 26β θανειν αιτιοις sine puncto L 28α μεγιστα L.

στημ' εὐσεβέων πβ. τὸ παρ' Ὠριγένει I 941 *σύστημα τῶν Χριστιανῶν* (ἴδὲ *Σοφοκλῆν* ἐν λ. *σύστημα*).

19β. Εἰς τοῦτο παρατηρεῖ ὁ Eitrem: «*ἡ προσάγουσα ἦμα δουλικὸν ὀτραλέως*, παρ' Ὁμήρῳ, μόνον *δούλιον ἦμαρ*», συσχετίζει δὲ τὸν στίχον πρὸς τὸ ἐν 14β *ἥτις ἀπημοσύνην ἦλυθ' ὀπάζουσα* ἐκλαμβάνων ταῦτα ὡς ὑπαινιγμὸν πολεμικῶν ταραχῶν. Ἡ τοιαύτη ἑρμηνεία ὅμως δὲν δύναται οὐδαμοῦ νὰ στηριχθῇ δεδομένου ὅτι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ φέρεται *καθαρὰ ἡ προσάγω σῆμα δουλικόν*. Σῆμα δουλικὸν ὀνομάζει πιθανῶς τοὺς στίχους του ὁ ποιητής· πβ. στ. 24α: *κἄμες* **δοῦλοι** *πέλλομεν σέο*.

Ε. 25β. Ὁ Eitrem ἀναγινώσκει *δ' ἀμᾶ*. Τὸ *ἀμάω* χρησιμοποιεῖται, ὡς γνωστόν, καὶ μεταφορικῶς, ὅπως παρ' Ἀπολλ. Ῥοδ. Γ 1187, 1382 κτλ. (πβ. Liddell-Scott-Jones ἐν λ.), καὶ ἡ χρῆσίς του ἐδῶ θὰ ἦτο πράγματι πολὺ ἐπιτυχής. Ἐν τούτοις προτιμῶ τὴν ἀνάγνωσιν *δαμᾷ*, διότι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ δὲν ὑπάρχει οὔτε ἀπόστροφος οὔτε πνεῦμα μεταξὺ τοῦ *δ* καὶ τοῦ *α*.

ΣΤ. Γ. ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ

Ο ΧΟΡΟΣ ΠΑΡΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙΣ

Ὁ μέλλων νὰ γράψῃ περὶ τοῦ χοροῦ παρὰ Βυζαντινοῖς ἀρκούσας θὰ εὕρῃ πληροφορίας εἰς τοὺς λόγους τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, καὶ μάλιστα τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦτο δέ, διότι οὗτοι, τὴν Χριστιανικὴν ἀντιπροσωπεύοντες ἀντίληψιν, πάσης ἐπωφελοῦντο εὐκαιρίας ν' ἀποτρέψωσι τοὺς πιστοὺς ἀπὸ ἐθίμων τὴν ἀρχαίαν συνεχιζόντων παράδοσιν καί, κατ' αὐτούς, ἀποβλήτων καὶ διαβολικῶν.

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον πολυτίμους διὰ τὸ θέμα παρέχουσι πληροφορίας καὶ οἱ ἱεροὶ κανόνες ὡς καὶ οἱ ἑρμηνευταὶ αὐτῶν, οἱ τελευταῖοι μάλιστα διὰ τὴν σύγχρονόν των ἐποχήν.

Ἄλλα κείμενα περὶ τοῦ χοροῦ τῶν Βυζαντινῶν πληροφοροῦντα εἶναι τὰ διάφορα ὀνειροκριτικά, καὶ ἰδιαιτέρως τὸ τοῦ Ἀχμέτ, κυρίως ἐν τῷ κεφαλαίῳ «περὶ ᾀσμάτων καὶ ὀρχημάτων, αὐλήσεως καὶ κιθάρας». Εἰς ταῦτα δέον τὰ προσθέσωμεν τὰ μεσαιωνικὰ μυθιστορήματα, πεζὰ ἢ ἔμμετρα, ὡς καὶ τὰ ἐπιγράμματα, καὶ ἐκ τῶν σχολιαστῶν τὸν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον.

Οἱ χρονογράφοι παρέχουσί τινας πληροφορίας, οὐχὶ ὅμως ὅσας καὶ οἵας θὰ ἀνέμενέ τις. Ἐκ τῶν σηγγραφέων ὀλίγα μὲν εἶναι ὅσα μᾶς λέγει Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν τῷ Παιδαγωγῷ του, ἀξιόλογα δ' ὅσα μᾶς παραδίδει ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ἐν τῷ ἐργιδίῳ του περὶ τῆς ἐν Βυζαντίῳ γυναικείας πανηγύρεως τῆς Ἀγάθης καὶ διὰ τὸ *σάξιμον*, περὶ οὗ κατωτέρω, ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως.

Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ περὶ τοῦ χοροῦ πραγματεία ἔχει μεγάλην σχέσιν καὶ μὲ τὸ θέατρον κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, καὶ μάλιστα μὲ τοὺς κατὰ τὴν παλαιοτέραν ἐποχὴν ὀρχηστάς, φυσικὸν εἶναι ὅτι σχετικὰς περὶ αὐτοῦ πληροφορίας δυνάμεθα νὰ ἀντλήσωμεν ἔκ τε τοῦ λόγου τοῦ Λιβανίου πρὸς Ἀριστείδην, ὑπὲρ τῶν ὀρχηστῶν ὡς καὶ ἐκ τοῦ ἀναλόγου τοῦ Χορικίου ὑπὲρ τῶν ἐν Διονύσου τὸν βίον εἰκονιζόντων.

Ταῦτα γενικῶς περὶ τῶν ἀμέσων πηγῶν· ἀλλὰ καὶ ἔμμεσοι δὲν ἐλλείπουσιν· ἐννοῶ τὰς παραστάσεις χοροῦ ἐπὶ μαρμάρων, μικροτεχνημάτων, χειρογράφων, καὶ μάλιστα τοιχογραφιῶν.

Αἱ ἐν χειρογράφοις μάλιστα καὶ τοιχογραφίαις εἰκόνες εἶναι, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ἀρκεταί, καὶ τοῦτο, διότι οἱ ζωγραφίζοντες θρησκευτικὰ θέματα συχνὰ εὕρισκον ἀφορμὴν νὰ παριστάνωσι χοροὺς δι' εἰκόνων τὸ αἰνεῖτε τὸν κύριον παριστάνοντες.

Ὡς πρὸς τὰ βοηθήματα παρατηροῦμεν ὅτι ἔχουσι μὲν γραφῆ ὑπὸ ξένων μελέται περὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ χοροῦ, αὗται ὅμως λαμβάνουσι κυρίως ὑπ' ὄψιν τὴν Δύσιν καὶ οὐχὶ τὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολήν. Ἐκ τῶν ἡμετέρων, ἔχουσι μὲν ἀρκετὰ γραφῆ περὶ τῶν νεωτέρων Ἑλληνικῶν χορῶν ἐξ ὧν δύναταί τις ὀλίγα τινὰ νὰ ἐπωφεληθῇ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὡς κύριον ὅμως, ὡς εἰκός, βοήθημα παραμένει ἡ μελέτη καὶ γνῶσις τῶν κατὰ τόπους Ἑλληνικῶν χορῶν, οἵτινες, ὡς ἐν τοῖς ἑξῆς θὰ εὕρωμεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, ἐν πολλοῖς εἶναι συνέχεια τῶν ἀρχαίων. Καὶ εἶναι τοῦτο πολὺ φυσικόν. Ὅπως ἐν τῇ Νέᾳ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ σῴζονται πάμπολλα στοιχεῖα ἐκ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἐποχῆς προερχόμενα, οὕτω φυσικὸν εἶναι καὶ μέλη ἀρχαιότερα σήμερον νὰ σῴζωνται καὶ χορῶν εἴδη, ὡς δὰ καὶ πλεῖστα ἤθη καὶ ἔθιμα.

Παρὰ τὰ ἀνωτέρω, ἡ περὶ χοροῦ πραγματεία προσκόπτει εἰς μέγα μειονέκτημα· οἱ συγγραφεῖς δῆλα δή, μὴ ἀποβλέποντες νὰ μᾶς δώσωσιν λαογραφικὴν περὶ τοῦ θέματος μελέτην, γενικὰς καὶ ἀτελεῖς μᾶς παρέχουσι πληροφορίας, ἀποφεύγοντες, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, νὰ μᾶς περιγράψωσι τὸν τρόπον τοῦ χορεύειν ἕκαστον χορὸν καὶ τὰς κινήσεις καθ' ὅλου καὶ τὰ σχήματα τῶν χορευτῶν, μειονέκτημα, τὸ ὁποῖον ἐν μέρει μόνον ἀναπληροῦσιν αἱ εἰκόνες.

Πρὶν δ' ἢ τὰς εἰσαγωγικάς μου ταύτας παρατηρήσεις τελειώσω, ἐπιθυμῶ νὰ τονίσω ὅτι ἐν τῇ μελέτῃ μου συνάγω καί τινα συμπεράσματα ex silentio· ὅπου δῆλα δὴ εὑρίσκω ὀνόματα καὶ περιγραφὰς ἀρχαίων χορῶν, τὰ αὐτὰ δὲ ὀνόματα καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ χορεύειν συναντῶ καὶ σήμερον, ἐκεῖ συμπεραίνω, καὶ νομίζω ὀρθῶς, ὅτι οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος χοροὶ ἦσαν καὶ Βυζαντινοί, ἡ δὲ περὶ αὐτῶν σιωπὴ ὀφείλεται εἰς τὴν ἔλλειψιν σχετικῶν πληροφοριῶν.

ΟΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΧΟΡΟΥ

Ἡ ἐκκλησία κηρύξασα τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ θεάτρου, ἐν ᾧ οἱ ἐλευθέριον βίον ζῶντες μῖμοι καὶ ὀρχησταὶ ἐχόρευον [1], ἐμπαίζοντες οἱ πρῶτοι τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τὰ μυστήρια αὐτῶν, καὶ ἐν ᾧ ἠκούοντο τὰ διαβολικὰ ἐκεῖνα ἐρωτικὰ ᾄσματα, ἅτινα τόσον ἐτάρασσον τοὺς εὐσεβεῖς καὶ ὀρθοδόξους, ἐστράφη, φυσικά, καὶ κατὰ τοῦ χοροῦ. Καὶ εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι καὶ ἀνὴρ τοῦ ἀρχαίου κόσμου σφόδρα ἐραστής, ὁ Ἰουλιανός, ἔγραψε περὶ τῶν ὀρχηστῶν «τοὺς παντομίμους ἀκούεις ὀρχηστάς; ἔα χαίρειν»[1].

[1] Τοὺς ὀρχηστάς, κατὰ τὸν Λιβάνιον, Πρὸς Ἀριστείδην, ὑπὲρ τῶν ὀρχηστῶν (27 τόμ. 4 Förster) ἐθεώρουν «λύμην τῶν πόλεων καὶ τῶν οἴκων». Καὶ ὁ Κράτων δὲ παρὰ Λουκιανῷ, περὶ ὀρχήσεως 2, τὸ θέαμα τῶν ὀρχηστῶν χαρακτηρίζει ὡς αἰσχρὸν καὶ κατάπτυστον.

Τοὺς χοροὺς τῶν αὐτῶν ὀρχηστῶν ὁ Χρυσόστομος ἐχαρακτήρισεν ὡς διαβολικοὺς[2] καὶ τὸ μέλος τοῦ κιθαρῳδοῦ τοῦ ψάλλοντος κατὰ τὰς παραστάσεις αὐτῶν ὡς «σατανικὸν καὶ ὀλέθριον» [3], περὶ τῶν αὐτῶν δὲ περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν ὁμιλῶν ὁ Ζώσιμος εἶπεν· «οἱ κακῶς ἀπολούμενοι ὀρχησταί»[4]. Καὶ κατὰ τῶν χορευτῶν δ' ἐν γένει στρεφόμενος ὁ Κλήμης ἐχαρακτήρισεν αὐτοὺς ὡς δημιουργοῦντας «σάλους ἀτάκτους καὶ ἀπρεπεῖς καὶ ἀπαιδεύτους κομιδῇ», τὰ δὲ τύμπανα καὶ κύμβαλα τὰ συνοδεύοντα τὸν χορὸν ὡς «ἀπάτης ὄργανα» [5].

Ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως ἦτο ὅτι οἱ διδάσκαλοι ἀπέτρεπον τοὺς μαθητὰς αὐτῶν ἀπὸ τῆς παρακολουθήσεως τῶν παραστάσεων τῶν ὀρχηστῶν [6], τῶν ὁποίων καὶ τὸ ὄνομα ἐθεωρεῖτο ὑβριστικόν [7], οἱ δὲ ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες ἀπῄτουν, ἵνα οὗτοι ἢ παύσωσι χορεύοντες ἢ ἀποβληθῶσι τῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν [8].

Ἀλλὰ καὶ ἄλλους λόγους εἶχον οἱ Χριστιανοὶ ν' ἀπεχθάνωνται τὸν χορόν. Δὲν τοὺς διέφευγεν ὅτι διὰ τὸν χορὸν τῆς Σαλώμης ἀπετμήθη τὴν κεφαλὴν ὁ Πρόδρομος.

Τὴν γενικὴν Χριστιανικὴν ἀγανάκτησιν ἀποδίδει ὁ Θεολόγος Γρηγόριος, ὅταν, ἀποτρέπων ἀπὸ τοῦ μὴ ἠρέμου χοροῦ τοὺς πανηγυρίζοντας ἀναφωνεῖ· «εἰ δὲ δεῖ ὀρχήσασθαι ὡς πανηγυριστὴν καὶ φιλέορτον, ὄρχησαι μέν, ἀλλὰ μὴ τὴν Ἡρωδιάδος ὄρχησιν τῆς ἀσχήμονος»[9].

Κατὰ τοῦ χοροῦ ἦτο ἡ ἐκκλησία καὶ διότι οὗτος ὑπεμίμνησκεν ἐθνικὰς τελετὰς μὲ τὴν ἐθνικὴν λατρείαν συνδεομένας. Οὕτως ἐπὶ τῇ ἀνοίξει κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἐγίνοντο ἑορταί, καθ' ἃς καὶ χοροὶ ἐχορεύοντο[10], τούτων δὲ συνέχεια ἦσαν οἱ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους κατὰ τὴν πρώτην Μαρτίου γινόμενοι χοροί, οὓς διὰ τὸν λόγον τοῦτον κατεδίκασεν ἡ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος διὰ τοῦ 62ου κανόνος αὐτῆς τοῦ διαλαμβάνοντος τὰ

[1] Ἰουλιανοῦ, Ἀντιοχικὸς ἢ μισοπώγων 453.21 (Hertlein).

[2] Χρυσόστομος, Migne, P.G. 58. 644, 62. 362.

[3] Χρυσόστομος, Ἔνθ' ἀν. 55. 106.

[4] Ζωσίμου, Ἱστορ. 212. 2.

[5] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 2 κεφ. 4 (σ. 181. 23, Stählin).

[6] Χορικίου, Ὑπὲρ τῶν ἐν Διονύσου τὸν βίον εἰκονιζόντων § 107. 3 (Förster-Richtsteig).

[7] Κἂν μὲν τίς σε ἡνίοχον καλέσῃ καὶ ὀρχηστὴν ὑβρίσθαι φῄς καὶ πάντα ποιεῖς, ὥστε τὸ ὄνειδος ἀποτρίψασθαι, Χρυσόστομος, Migne, P.G. 59. 320.

[8] Ἁγίου Παύλου, Ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων 4. 400).

[9] Γρηγόριος Θεολόγος, Migne, P. G. 35. 708. 709. Πβ. καὶ Κεδρηνοῦ, Σύνοψις ἱστοριῶν 1. 221. 20 (Βόνν.).

[10] R. v. Lichtenberg, Die Ägäishe Kultur σ. 129 ὑποσ. 2.

ἑξῆς· «Ἔτι μὴν καὶ τὰς ὀνόματι τῶν παρ' Ἕλλησι ψευδῶς ὀνομασθέντων θεῶν ἢ ἐξ ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν γινομένας ὀρχήσεις καὶ τελετὰς *κατά τι ἔθος παλαιὸν καὶ ἀλλότριον τοῦ τῶν Χριστιανῶν βίου*, ἀποπεμπόμεθα» [1], διάταξις, ἣν διασαφηνίζων ὁ ἑρμηνευτὴς Βαλσαμὼν λέγει· «Κατὰ δὲ τὸν Μάρτιον μῆνα ἐτελεῖτο πανήγυρις Ἑλληνικὴ [2] μεγάλη διὰ τὴν τῶν ὡρῶν καὶ τοῦ ἀέρος εὐκρασίαν ὅτε καὶ ὀρχήσεις ἐγίνοντο παρά τινων γυναίων» [3] ἐξ οὗ χωρίου πληροφορούμεθα ὅτι οἱ τοιοῦτοι χοροὶ κατὰ τὸν Βαλσαμῶνα εἶχον πλέον καταργηθῆ κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα.

Ἡ σεμνὴ γυνὴ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἔπρεπε νὰ ἔχῃ κεκαλυμμένην τὴν κεφαλήν, ἐν μέρει τὸ πρόσωπον, ὁμοίως δὲ τοὺς βραχίονας καὶ τὸ στῆθος· πῶς ἦτο λοιπὸν δυνατὸν νὰ ἀνεχθῶσιν οἱ αὐστηροὶ τὸν χορόν, κατὰ τὸν ὁποῖον αἱ χορεύουσαι μάλιστα, ὑπὸ τῆς ὁρμῆς παρασυρόμεναι, ἀπεκάλυπτον τὴν κεφαλήν, ἀπεγύμνουν τὸ στῆθος καὶ ἔκαμνον τοιαύτας ζωηρὰς κινήσεις, τὰς ὁποίας ἡ εὐπρέπεια ἀπηγόρευεν;

Οἱ συγγραφεῖς κάμνουσι πολλάκις σχετικὰς ἀποδοκιμαστικὰς παρατηρήσεις. Οὕτως ὁ Μ. Βασίλειος ψέγει τὰς πρὸς ὄρχησιν ἐκμανείσας, ὡς λέγει, αἵτινες σύρουσαι τοὺς χιτῶνας καὶ μὲ ἀνανελυμένην τὴν κόμην ἐκίνουν ταχέως τοὺς πόδας «μανίας οὐδεμίαν ὑπερβολὴν ἀπολείπουσαι» [4].

Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ὁμιλεῖ δι' «ἑλιγμοὺς παρθένων γυμνουμένων ἀθέσμως» [5], ὁ Σελευκείας Βασίλειος διὰ χορεύτριαν «ἡμιγύμνῳ τῷ σώματι τὴν ἑαυτῆς ἀκοσμίαν πανηγυρίζουσαν», [6] καὶ ὁ Χορίκιος περὶ παρθένου ἥτις «πρόεισι τοῦ θαλάμου κεκαλυμμένη μὲν οἴκοθεν, εἶτα κατὰ μικρὸν αὐτῆς ἡ πανήγυρις ἀποκαλύπτει τὸ πρόσωπον καὶ τῆς συντρόφου καὶ φίλης αἰδοῦς εἰκότως ἐπιλανθάνεται» [7]. Κατὰ τὸν ΙΣΤ' ἀκόμη αἰῶνα ὁ ποιητὴς τοῦ συναξαρίου τῶν γυναικῶν ψέγει τὰς χορευούσας, διότι

> καὶ ἀνοίγουν τὰ τραχήλια
> δείχνουσιν καὶ τὰ βυζούλλια [8]

---

[1] Ῥάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 448.

[2] Ὁ κανὼν ὁμιλεῖ διὰ τὴν «ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ Μαρτίου μηνὸς ἡμέρᾳ ἐπιτελουμένην πανήγυριν».

[3] Ῥάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 450.

[4] Βλ. Migne, P.G. 31. 445. 446.

[5] Migne, P.G. 37. 1438.

[6] Migne, P. G. 85. 232.

[7] Χορικίου, Ἐγκώμιον εἰς Μαρκιανὸν ἐπίσκοπον Γάζης Β'. 44. 25 (Förster - Richtsteig).

[8] Συναξάριον τῶν εὐγενικῶν γυναικῶν στίχ. 600 (Krumbacher). Ὁ σεμνὸς καὶ ἤρεμος χορὸς καλεῖται σήμερον ἐν Κοτυώροις τοῦ Πόντου κοδεσποινάκός, ἁρμόζων τουτέστιν εἰς οἰκοδεσποίνας, σεμνὰς γυναῖκας. Εὐφρος. Σιδηροπούλου, Λεξιλόγιον Κοτυώρων (Ἀρχεῖον Πόντου 6. 185).

Ὑπὸ τοιούτους ὅρους, οἵτινες πολλάκις προεκάλουν τὴν ἐπίθεσιν τῶν ἀνδρῶν κατὰ τῶν χορευουσῶν «λάγναις ὕβρεσι» [1], φυσικὸν εἶναι ὅτι οἱ αὐστηρότεροι, καὶ δὴ καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, δὲν παραλείπουσιν εὐκαιρίαν χωρὶς νὰ ψέξωσι τὸν χορὸν καὶ ν' ἀποτρέψωσιν ἀπ' αὐτοῦ τοὺς συγχρόνους των, εἴτε ἄνδρες ἦσαν οὗτοι εἴτε γυναῖκες [2]. Ἐπὶ κεφαλῆς ἵσταται ὁ Χρυσόστομος, ὅστις πλέον ἢ ἅπαξ ψέγει τὸν χορὸν καὶ τοὺς χορευτάς. «Τί γὰρ ὀρχήσεως ἀτιμότερον;» [3] ἀναφωνεῖ, καὶ πάλιν· «ἔνθα ὄρχησις, ἐκεῖ διάβολος [4], ἔνθα αὐληταί, οὐδαμοῦ Χριστὸς» [5] καὶ ἀλλαχοῦ· «ὅταν ἴδῃς χορεύοντας καὶ παίζοντας καὶ τὰ ᾄσματα δαιμόνων καταλέγοντας στέναξον» [6] καὶ πάλιν «εἰς οἰκίαν πιστοῦ τολμᾷ τις ὄρχησιν εἰσάγειν καὶ οὐ δέδοικε μὴ σκηπτὸς ἄνωθεν κατενεχθεὶς καταφλέξῃ πάντα;» [7] καὶ τέλος «ὀρχηστρὶς αἰσχρὸν θέαμα καὶ ἀδόκιμον» [8], διὰ νὰ ἐκφαυλίσῃ δὲ τὸν χορόν, παραβάλλει τὰς χορευούσας πρὸς πηδώσας καμήλους [9]. Ἀντιρρήσεις εἰς τὰς γνώμας του αὐτὰς δὲν ἐδέχετο· ὅταν τὸ ἐκκλησίασμα τοῦ ἀντιπαρετήρει ὅτι τὸ νὰ διασκεδάζῃ τις δὲν ἦτο κακὸν καὶ ἂν δὲν χορεύωσιν αἱ παρθένοι καὶ αἱ γυναῖκες, ποῖος θὰ χορεύῃ, ἐκεῖνος ἀπήντα, κἀνείς, διότι τὰ ἐκ τοῦ χοροῦ προκύπτοντα κακά, ὅσον καὶ ἂν φαίνωνται ἀδιάφορα, δὲν εἶναι καθ' ὅλου μικρά [10].

Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ὡμίλησε «δι' αὐλοὺς καὶ χορείας πορνικῶν βακχευμάτων» [11], ὁ Μ. Βασίλειος [12] ἐβροντοφώνει ὅτι αἱ κατὰ τὸ Πάσχα χορεύουσαι «μιαίνουσι τὴν γῆν τοῖς ἀκαθάρτοις ποσί», ὁ Ξ' κανὼν τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου ἀναφέρει «ὀρχήσεις μυσαρὰς» γινομένας κατὰ τὰς μνήμας τῶν μαρτύρων [13], ὁ Ἐφραὶμ ὁ Σῦρος εἶπε· «ποία γραφὴ μα-

---

[1] Κανὼν Ζ'. τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου (Ῥάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα 3.465).

[2] Ταῦτα πρὸς τὰς γυναῖκας λέγω, ἵνα καὶ τοὺς ἄνδρας σωφρονίζωσι καὶ τῆς τοιαύτης ἀπάγωσι τέρψεως» Χρυσοστόμου, Κατηχήσεις (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Varia Graeca sacra 164). Κατὰ Ἰωάννην τὸν Νηστευτὴν (Migne, P.G. 88. 1924) ὁ ἐξομολόγος ἔπρεπε νὰ ἐρωτᾷ τὸν ἐξομολογούμενον «περὶ χορευόντων καὶ τραγῳδούντων, περὶ τῶν ποιούντων παίγνια σατανικά, περὶ αὐλῶν καὶ παντὸς εἴδους μουσικοῦ».

[3] Χρυσοστόμου, Ἐνθ' ἀν.

[4] Migne, P.G. 58. 491.

[5] Migne, P.G. 62. 389.

[6] Migne, P.G. 59. 564.

[7] Χρυσοστόμου, Κατηχήσεις (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Varia Graeca sacra 164).

[8] Migne, P.G. 59. 761.

[9] Migne, P.G. 58. 491, 62. 386.

[10] Migne, P.G. 59. 564, 62. 387. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Varia Graeca sacra 164.

[11] Migne, P.G. 37. 1584.

[12] Migne, P.G. 31. 445. 446.

[13] Ῥάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 465.

καρίζει τοὺς αὐλοῦντας ἢ κιθαρίζοντας ἢ τοὺς βαλλίζοντας καὶ ὀρχουμένους;» [1], ὁ ΞΒ′ κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ Ϛ′ οἰκουμενικῆς Συνόδου ὁμιλεῖ διὰ τὰς δημοσίας ὀρχήσεις τῶν γυναικῶν «τὰς ἀσέμνους καὶ πολλὴν λύμην καὶ βλάβην ἐμποιεῖν δυναμένας» [2] καὶ ὁ Βαλσαμὼν δι' «ὀρχήσεις ἀπρεπεῖς» γινομένας ἄλλοτε κατὰ τὸν Μάρτιον μῆνα [3]. Συνέχεια δὲ τῶν ἀνωτέρω εἶναι καὶ τὰ σημειούμενα ἐν μεταγενεστέρῳ Νομοκάνονι, ὅστις θεωρεῖ ἀποβλήτους «ὅσοι τραγουδοῦσι καὶ χορεύουσι» [4].

Καὶ τὰς προσπαθείας μὲν ταύτας κατέβαλλον ἡ ἐκκλησία καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες, ἐκ τῶν εἰς τὸν Χρυσόστομον ὅμως ὑποβαλλομένων ἀντιρρήσεων καὶ ἐκ τῶν συνεχῶν κατὰ τοῦ χοροῦ διαμαρτυριῶν σαφῶς φαίνεται ὅτι οἱ Βυζαντινοί, ἀψηφοῦντες, ἐχόρευον ὁσάκις τοῖς ἐδίδετο πρὸς τοῦτο εὐκαιρία· καὶ ἂν μὴ εἴχομεν τὴν σαφῆ περὶ τούτου μαρτυρίαν κατὰ τὸν ΙΒ′ αἰῶνα τοῦ τε Βαλσαμῶνος καὶ τοῦ Ζωναρᾶ ὅτι ὁ κανὼν ΝΓ′ τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου ὁ ἀπαγορεύων τοὺς χοροὺς κατὰ τοὺς γάμους «ἠπράκτησε παντελῶς» ἢ ὅτι «ἠμέληται τὰ τοῦ κανόνος» [5], πάλιν θὰ τὸ διισχυριζόμεθα ἀποβλέποντες πόσον εὐρεῖα ἦτο παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνων ἡ συνήθεια νὰ χορεύωσι κατὰ τοὺς γάμους καὶ τὰς θρησκευτικὰς πανηγύρεις καὶ πόσον καὶ σήμερον αὕτη εἶναι παρ' ἡμῖν διαδεδομένη.

Η ΧΟΡΕΥΤΙΚΗ ΟΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Τὸ ὀρχοῦμαι καὶ ἡ ὄρχησις συχνότατα ἐκφέρονται διὰ τῶν λέξεων *χορεύω, χοροβατῶ* [6] καὶ *χορὸς* ἐν τοῖς ὑπ' ὄψιν ἡμῶν κειμένοις, ἐν οἷς καὶ *χοροστασία* λέγεται ὁ χορός [7]. Πλὴν ὅμως τῶν ὅρων αὐτῶν δημωδῶς γίνεται χρῆσις καὶ τῶν λέξεων *ὀρχοῦμαι* [1], *ὀρχηστὴς* [2] καὶ *ὄρχη(σ)μα* [3]. Καὶ λέγω δημωδῶς στηριζόμενος ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἕνεκα τῶν ὀρχηστῶν ἐν τοῖς θεάτροις παλαιοτέραν χρῆσιν τῶν λέξεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν μνείαν αὐτῶν ἐν κειμένοις λαϊκωτέροις, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, προς δὲ καὶ εἰς τὴν χρῆσιν αὐτῶν σήμερον παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ. Σήμερον δῆλα δὴ τὸ κοινῶς χορεύω λέγεται *ὀρχιοῦμαι* ἐν ταῖς Δωδεκανήσεις [4], Κρήτῃ καὶ Μάνῃ, *ἀρχιοῦμαι* ἐν Πάρῳ καὶ Νάξῳ, *ἀρκιοῦμαι* ἐν Κύπρῳ, Ἀρτάκῃ, Πανόρμῳ, Γέννᾳ τῆς Θρᾴκης καὶ Σαράντα Ἐκκλησίαις, *χορχιοῦμαι* ἐν Στενιμάχῳ καὶ Φιλιππουπόλει, *ἀρκηστὴς* καὶ *ἀρκητὴς* ὁ χορευτὴς ἐν Καρπάθῳ, *ὄρχησις* εἶδος χοροῦ ἐν τῇ αὐτῇ νήσῳ [5], *ὄρχησμα* ὁ χορὸς ἐν Κρήτῃ καὶ *ὀρχητὸ* καὶ *ὀρκητὸ* τὸ χοροπήδημα ἐν Μάνῃ.

Πλὴν τοῦ χορεύω, μετεχειρίζοντο ἐπ' ἴσης δημωδῶς οἱ Βυζαντινοὶ καὶ τὸ *βαλλίζω* [6], ἂν καὶ πάντοτε δὲν συμπίπτουσιν ἀπολύτως τὰ δύο ταῦτα ῥήματα, ἐν τοῖς κειμένοις μάλιστα καὶ διαστέλλονται ταῦτα. Οὕτως ἐν τῷ ΝΓ′. κανόνι τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου φέρεται· «οὐ δεῖ Χριστιανοὺς εἰς γάμους ἀπερχομένους *βαλλίζειν* ἢ *ὀρχεῖσθαι*» [7]. Ἐφραὶμ δ' ὁ Σῦρος εἶπε· «ποία Γραφὴ μακαρίζει τοὺς βαλλίζοντας καὶ ὀρχουμένους;» καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς «τίς δύναται ἀποδεῖξαι ὅτι ἁρμόζει Χριστιανοῖς κιθαρίζειν ἢ ὀρχεῖσθαι ἢ βαλλίζειν;» [8] καὶ ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι δὲ τοῦ προφήτου Δανιὴλ φερομένῳ ὀνειροκριτικῷ κεῖται· «γυναῖκα ἐὰν ἴδῃς *βαλλίζουσαν* ἢ *ὀρχουμένην*, μοιχείαν δηλοῖ» [9].

---

[1] Sancti Ephraemi opera III. 52.
[2] Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 448.
[3] Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 450.
[4] Ν. Πολίτου, Ἓν κεφάλαιον Νομοκάνονος, Λαογραφίας 3. 387.
[5] Βλ. Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 220, 6. 163.
[6] Χορεύω· χοροβατῶ λεξικ. Ζωναρᾶ [ἡ Ῥώμη]
βαρβάροις δ' ὑποκύψασα καὶ χοροβατηθεῖσα
Κ. Μανασσῆ, Σύνοψις χρονικὴ στίχ. 110. 2537.
[7] Ὁ Βαλσαμὼν ἑρμηνεύων τὸν Ξ′. κανόνα τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου (Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 117. 466) λέγει ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους του, κατὰ τὰς πανηγύρεις, ἐγίνοντο «χοροστασίαι καὶ ἄλλα τινὰ παίγνια». Πβ καὶ τὸ παρ' Ἡσυχίῳ· χοροστασία· χορός. Νῦν χοροστασίαι ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ γλώσσῃ λέγονται οἱ τόποι ἔνθα ἵστανται οἱ ψάλλοντες χοροί, χοροστάσια δὲ κοινῶς οἱ τόποι ἔνθα χορεύουσι.

[1] ΝΓ′. κανὼν τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου (Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 219) Ἀχμέτ, Ὀνειροκριτικὸν κεφ. 252 σελ. 207. 16 (Drexl), Drexl, Anonymes Traumbuch des c. Paris, Gr. 2511 στίχ. 135 (Λαογραφίας 8. 358) Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζῴων στίχ. 86. 1068 (σ. 144. 178, Wagner, Carmina Graeca medii aevi).
[2] Drexl, Anonymes Traumbuch στίχ. 299 (σ. 367) Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 655. 15.
[3] Ἀχμέτ, Ὀνειροκριτικὸν κεφ. 252 σελ. 207. 14, Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Χρονογραφία σ. 170 (Σάθα), τοῦ αὐτοῦ, Κανὼν κατὰ Ἰακώβου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 117), Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Χρονικὸν 312. 15 (Dawkins).
[4] K. Dieterich, Sprache und Volksüberlieferung en der südlichen Sporaden σ. 190.
[5] Βλ. τὴν Ἐφημερίδα τῶν Φιλομαθῶν τοῦ 1857 σ. 303.
[6] Ὁ ἀββᾶς ἔξω ἐβάλλιζε μετὰ τῶν δημοτῶν, Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος Συμεὼν τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ, Migne, P.G. 93. 1712, τὸ βαλλίζειν ἤγουν κομάζειν ἢ χορεύειν, Εὐσταθίου, Παρεκβολαί, 1051. 18. Καὶ ἐν μεσαιων. Ἑλληνολατινικοῖς γλωσσαρίοις φέρεται βαλλίζω· salto.
[7] Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 219.
[8] Sancti Ephraemi opera III. 52. 381.
[9] Drexl, Das Traumbuch des Propheten Daniel nach dem. Cod. Vatric. Palat. Gr. 319 ἐν B. Z. 26. 297 στίχ. 112. Βλ. καὶ τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ. βαλλίζω.

Οἱ ἑρμηνευταὶ μάλιστα τῶν κανόνων μᾶς βοηθοῦσί πως νὰ κατανοήσωμεν τὴν μεταξὺ τῶν δύο ῥημάτων διαφοράν· ὀρχεῖσθαι ἐσήμαινε τότε χορεύειν ἤρεμον καὶ ἄνευ βιαίων κινήσεων καὶ χειρονομιῶν καὶ θορύβου χορόν, ἐν ᾧ διὰ τοῦ βαλλίζειν ἐννόουν, κατὰ τὸν Ζωναρᾶν καὶ Βαλσαμῶνα, «κύμβαλα κτυπεῖν καὶ πρὸς τὸν ἐκείνων ἦχον ὀρχεῖσθαι» [1] ἤ, κατὰ τὸν Ἀριστηνόν, «τὰς χεῖρας κροτεῖν καὶ δι' αὐτῶν ἦχον ἀποτελεῖν» [2].

Εἶπον ὅτι δημωδῶς ἐλέγετο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους τὸ βαλλίζω. Ὅτι τοῦτο οὕτως ἔχει, φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι καὶ σήμερον ἀκόμη περιφέρεται ὑπὸ διαφόρους τύπους ὡς *ἀβαλλίζω* (Κύθηρα) ἢ *ἀρβαλλίζω* (Μάνη) ἢ *βαβαλλίζω* (Ρόδος, Σύμη, Νίσυρος, Ἤπειρος) σημαῖνον παίζω καὶ χορεύω μετὰ πολλοῦ θορύβου (Κύθηρα) ἢ κινοῦμαι βραδέως κλίνων πρὸς τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο μέρος (Ρόδος) ἢ θορυβῶ (Μάνη) ἢ κινῶ τὸ λίκνον πρὸς ἀποκοίμησιν βρέφους [3].

Τὸ βαλλίζω, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος (8. 362) οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ συνδέουσι πρὸς τὸ ballare, baller [4], οἱ Βυζαντινοὶ ὅμως, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, ὅστις ἀναφέρει καὶ τοὺς σήμερον σῳζομένους τύπους *βαβαλλίζω* καὶ *βαμβαλλίζω* [5], οἱ Βυζαντινοί, λέγω, συνέδεον πρὸς τὸ *βάλλω* [6], ἐτυμολογία, ἣν δὲν ἀποδέχεται ἀνεπιφυλάκτως ὁ ἱεράρχης.

Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλου ῥήματος, τοῦ *σάσσω*, ἐδήλουν τότε τὸ χορεύω. Ἐν τῇ ἐκθέσει λ. χ. τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (329. 4) φέρεται «σάσσει, ἤτοι χορεύει» καὶ πάλιν (353.2) «σάσσουσι, ἤτοι χορεύουσι» καὶ ἐν τῷ κλητορολογίῳ τοῦ Φιλοθέου (781. 8) τὸ *σάξιμον* ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ *χόρευσις*.

---

1 Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 220 καὶ ἐν μεσαιωνικοῖς γλωσσαρίοις· βαλλίζειν ἀντὶ τοῦ κύμβαλα κτυπεῖν.

2 Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 221. Ἐν «τῇ χρονογραφίᾳ τοῦ Θεοφάνους (63. 15 De Boor) τὸ βαλλίζειν διαστέλλεται τοῦ κροταλίζειν· ψάλλοντες βαλλίζουσι καὶ κροταλίζουσι». Τὴν τρομώδη κίνησιν τοῦ βαλλίζοντος ὑπεμφαίνει καὶ τὸ μεσαιωνικὸν βαμβαλλίζω τὸ σημαῖνον τρέμω ὑπὸ τοῦ ψύχους, Εὐσταθίου, Παρεκβολαὶ 812. 46, 1051. 18.

3 Τὸ λίκνον λέγεται ἐν ταῖς Δωδεκανήσοις βαβάλιν ὡς καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους. Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου Τύρου στίχ. 262 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σ. 423).

4 Βλ. Α. Κοραῆ, Ἄτακτα 4.43, Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 1. 304.

5 Εἰ δὲ καὶ τὸ βαλλίζειν ἤγουν κωμάζειν ἢ χορεύειν καὶ ὁ ἐξ αὐτοῦ βαλλισμός, οὗ παραφθορά τις τὸ βαβαλλίζειν ἐκ τοῦ βάλλειν παρῆκται καὶ αὐτὸ οὐκ ἄν τις ἀποφήναιτο στερεῶς. Ἰστέον δὲ ὅτι ἐν ῥητορικῷ τινι λεξικῷ φέρεται βαμβαλλίζειν· τὸ τρέμειν ὑπὸ ψύχους, Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1051. 18.

6 Ἴσως καὶ ἐκ τῆς φρ. βάλλω χορεύειν. Σημείωσον ὅτι ἔχομεν καὶ βάλλω τρέχειν = ἀρχίζω νὰ τρέχω, Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος Συμεὼν τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ, Migne, P. G. 93. 1708.

Θὰ ἦτο ὅμως τὸ σάξιμον εἶδος ἰδιαιτέρου χοροῦ [1], ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ὅτι τὸ σάσσειν ἀναφέρεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ χορεύειν [2]. Ὁποῖός τις ὅμως ἦτο ὁ χορὸς οὗτος ἀγνοοῦμεν καὶ μόνον, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ σάσσω σημαίνει κλίνω [3], δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι κατ' αὐτὸν οἱ χορεύοντες ἔκλινον τὰ γόνατα.

Τὸ *ἱστάναι χορὸν* εἶναι παρ' ἀρχαίοις συνηθεστάτη φράσις πρὸς δήλωσιν τοῦ ἔναρξιν τοῦ χοροῦ ποιεῖσθαι καὶ εἶτα χορεύειν. Ἡ φρ. αὕτη συχνὰ μνημονεύεται καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους [4], ὅτι δὲ ἦτο καὶ δημώδης συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι καὶ σήμερον κοινόλεκτον τυγχάνει ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας τὸ *στήνω χορό*.

Σήμερον ἐπὶ τοῦ ποιουμένου ἔναρξιν τοῦ χοροῦ λέγομεν ὅτι «μπαίνει 'ς στὸ χορό», εὑρισκόμενος δῆλα δὴ ἐκτὸς τοῦ κύκλου τῶν χορευτῶν, εἰσέρχεται εἰς αὐτόν. Καὶ ἡ φρ. αὕτη θὰ ἦτο κοινὴ μεσαιωνική, ἀφ' οὗ τὸ *εἰσέρχεσθαι ἐν τῷ σαξίμῳ* παρὰ Πορφυρογεννήτῳ [5] κεῖται ἀντὶ τοῦ ποιεῖσθαι ἔναρξιν τοῦ σάσσειν. Καὶ ἡ σημερινὴ δὲ φρ. *σύρω τὸν χορὸν* θὰ ἦτο καὶ μεσαιωνική, ἀφ' οὗ εἶναι καὶ ἀρχαία [6].

ΠΟΤΕ ΕΧΟΡΕΥΟΝ ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ

Χοροὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐγίνοντο α') κατὰ τὰς θρησκευτικὰς πανηγύρεις. Οἱ συνερχόμενοι πρὸς τιμὴν καὶ δοξολογίαν ἑνὸς

---

1 Βλ. τὰ κατωτέρω περὶ τοῦ σαξίμου λεγόμενα.

2 Πολλάκις ἔβλεπον αὐτὸν (Συμεὼν) σάσσειν καὶ χορεύειν, Λεοντίου, Βίος Συμεὼν τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ, Migne, P. G. 93. 1712.

3 Τοῦ πλείονος μέρους τοῦ πύργου ποδοκοπηθέντος κάτωθεν συνέβη σάξαι τὸν πύργον ὡς ἐπὶ γόνυ δοκεῖν κλιθῆναι, Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιὰς 2. 73. 16. Πβ. καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Reiske εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου 2. 331.

4 Καθάπερ γὰρ ἐπὶ τῶν πολέμων, βασιλέως νικήσαντος, χοροὺς στήσαντες ᾄδουσιν, Χρυσόστομος, P. G. 55. 104, οὐ χοροὺς ἱστῶντες οὐδὲ μέλη τινὰ ᾄδοντες ..... προσίασι καὶ χοροὺς ἱστᾶσι καὶ ᾄσματα ᾄδουσι· Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Περὶ τῆς ἐν Βυζαντίῳ γυναικείας πανηγύρεως τῆς Ἀγάθης (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5. 530. 531) στῆσον ἑόρτιον χορόν, ᾆδε τὴν σωτηρίαν, Θεοδώρου Προδρόμου, Στίχοι εἰς τὴν στεφηφορίαν Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, Migne, P.G. 133. 1342, στήσατε σήμερον χορὸν χαρᾶς ἀνεκλαλήτου, Θεοδώρου Προδρόμου, Εἰς τὴν κυρὰν Θεοδώραν τὴν τοῦ σεβαστοκράτορος καὶ τὸν σύζυγον αὐτῆς, τὸν ἀδελφὸν τοῦ ῥηγὸς τῆς Ἀλαμανίας στ. 28 (C. Neumann, Grieschische Geschichtsschreiber und Geschichtsquellen im zwölften Jahrhundert σ. 66).

5 Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 603. 15.

6 Ὁ Ἀριστοφάνης, Νεφέλ. 540 εἶπεν ἕλκειν τὸν κόρδακα, φράσις ἣν καὶ ὁ Ἰουλιανὸς ἐν τῷ Ἀντιοχικῷ του 464. 11 (Hertlein) ἐπαναλαμβάνει.

ἁγίου ἢ μάρτυρος, μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας, καὶ ἄλλως διεσκέδαζον καὶ συμποσιάζοντες ἐχόρευον. Τοιούτων χορῶν μνείαν ποιεῖται ὁ Χορίκιος [1] καὶ ὁ Ξ'. κανὼν τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου ψέγων τὰς ὀρχήσεις τὰς μυσαρὰς τὰς γινομένας κατὰ τὰς μνήμας τῶν μαρτύρων [2] καὶ ὁ Μ. δὲ Βασίλειος οἰκτείρων τὰς γυναῖκας, αἵτινες «ἐν τοῖς μαρτυρίοις χοροὺς συστησάμεναι ἐργαστήριον τῆς οἰκείας ἀσχημίας τοὺς ἡγιασμένους τόπους πεποίηνται» [3].

Καὶ ἐζήτησε μὲν ἡ ἐκκλησία διὰ τοῦ ἀνωτέρω κανόνος ν' ἀπαγορευθῶσιν οἱ τοιοῦτοι χοροί, οἱ βασιλεῖς ὅμως, ἀποβλέποντες εἰς τὴν λαϊκὴν συνήθειαν, δὲν συνεμορφώθησαν, χαρακτηριστικὴ δ' εἶναι ἡ περὶ τούτου πιστοποίησις τοῦ Βαλσαμῶνος λέγοντος· «σὺ δὲ γίνωσκε ὅτι ταῦτα βασιλικὸς ὁρισμὸς οὐκ ἐκώλυσε» [4].

Ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι ὅτι οἱ κατὰ τὰς πανηγύρεις χοροὶ διετηρήθησαν καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς περιόδου, ἀφ' οὗ ὁ μὲν Βαλσαμὼν κατὰ τὸν ΙΒ'. βεβαιῶν τὴν μεγάλην ἔκτασιν αὐτῶν παρατηρεῖ «σήμερον ἐν μνήμαις ἁγίων οὐ μόνον κατὰ πόλεις, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς ἔξω χώρας γίνονται πανηγύρεις καὶ χοροστασίαι» [5], κατὰ δὲ τὸν ΙΕ'. ὁ Ἰωσὴφ Βρυέννιος διαμαρτύρεται, διότι οἱ σύγχρονοί του δὲν αἰσχύνονται νὰ ἐπιτελῶσι τὰς ἱερὰς τῶν ἑορτῶν «αὐλοῖς καὶ χοροῖς καὶ σατανικοῖς πᾶσιν ᾄσμασι» [6]. Τὴν ἔκτασιν δὲ τῆς συνηθείας μαρτυρεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς Τουρκοκρατίας οἱ πρόγονοι ἡμῶν, ὡς μαρτυροῦσι τὰ κείμενα, κατὰ τὰς πανηγύρεις ἐχόρευον, σήμερον δὲ πολλαχοῦ οἱ Ἕλληνες τὸ αὐτὸ πράττουσι.

Καὶ ἐν ᾧ τοιαύτη καταφορὰ ὑπῆρχε κατὰ τῶν χορῶν τῶν πανηγύρεων, δὲν πρέπει ν' ἀποσιωπήσωμεν ὅτι δὲν ἔλειπον καὶ οἱ νηφαλιώτερον κρίνοντες· Γρηγόριος π. χ. ὁ Θεολόγος ἀποτρέπων ἀπὸ τῶν ἀκόσμων χορῶν λέγει· «εἰ καὶ ὀρχήσασθαι δεῖ σε ὡς πανηγυριστὴν καὶ φιλέορτον, ὄρχησαι» [7], ἀναφερόμενος δὲ ὁ Βαλσαμὼν εἰς τὸν Κ'. κανόνα τῆς ἐν Γάγγρᾳ Συνόδου τὸν ἀναθεματίζοντα τοὺς βδελυσσομένους τὰς συνάξεις τῶν μαρτύρων, παρατηρεῖ· «ὥστε σημείωσαι ὅτι τὰ εἰς τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς τῶν μαρτύρων γινόμενα, ἤγουν τὰ ψαλμῳδήματα, αἱ *χοροστασίαι* καὶ ἡ

[1] Χορικίου, Φιλάργυρος πρεσβύτης 255. 17, τοῦ αὐτοῦ, Ἐγκώμιον εἰς Μαρκιανὸν ἐπίσκοπον Γάζης Β'. 44. 25 ἑξ. (Förster-Richtsteig).

[2] Βλ. Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 465. 466.

[3] Μ. Βασίλειος, Migne, P. G. 31. 446.

[4] Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 466.

[5] Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 466.

[6] Κεφάλαια ἑπτάκις ἑπτὰ 3. 121 (ἔκδ. Βουλγάρεως).

[7] Migne, P. G. 35. 709.

σύρροια τοῦ λαοῦ, ἐπεὶ εἰς τιμὴν γίνονται τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἀποδοκιμάζονται» [1].

Τὸ ἀξιοσημείωτον δ' εἶναι ὅτι, ἐν ᾧ οἱ χοροὶ ἀπηγορεύοντο εἰς τοὺς ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας χώρους, ὑπῆρξεν ἐποχὴ ἐν τούτοις, καθ' ἥν, εἰσηγουμένου τοῦ πατριάρχου Θεοφυλάκτου, υἱοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Λακαπηνοῦ, χοροὶ ἐγίνοντο καὶ ἐντὸς τῶν ναῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Φώτων, συνήθεια πολεμηθεῖσα μὲν σφοδρῶς, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐντελῶς ἐκλιποῦσα, ἀφ' οὗ ὁ μὲν Κεδρηνὸς πιστοποιεῖ ὅτι «ἔργον ἐκείνου καὶ *τὸ νῦν κρατοῦν ἔθος* ἐν ταῖς λαμπραῖς καὶ δημοτελέσιν ἑορταῖς ὑβρίζεσθαι τὸν Θεὸν καὶ τὰς τῶν ἁγίων μνήμας διὰ λυγισμάτων ἀπρεπῶν [2] καὶ γελώτων καὶ παραφόρων κραυγῶν *τελουμένων τῶν θείων ὕμνων*», ὁ δὲ Σκαρλάτος Βυζάντιος βεβαιοῖ ὅτι κατὰ τὸν παρελθόντα ἀκόμη αἰῶνα ἐν ταῖς Πριγκιπονήσοις αἱ κόραι, μετὰ τὴν δευτέραν Ἀνάστασιν, κλείουσαι τὰς θύρας τῶν ναῶν, ἐχόρευον ἐν τῷ νάρθηκι αὐτῶν ὑπὸ τὸν ἦχον τυμπάνων καὶ αὐλῶν [3].

Οὐχὶ δὲ μόνον κατὰ τὰς πανηγύρεις, ἀλλὰ καὶ κατὰ διαφόρους σημαντικὰς ἑορτὰς ἐχόρευον οἱ Βυζαντινοὶ [4] καὶ μάλιστα, κατὰ Ῥωμαϊκὴν συνήθειαν, κατὰ τὰς Καλάνδας, ὁπότε οἱ μεταμφιεννύμενοι σκώπτοντες καὶ λοιδοροῦντες ἐχόρευον ἀνὰ τὰς ὁδούς, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Χρυσόστομος ψέγων, πλὴν ἄλλων, καὶ τὰς νυκτερινὰς χορείας [5].

Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ Πάσχα ἐγίνοντο χοροί, μάλιστα ἐν τοῖς μαρτυρίοις ὑπὸ γυναικῶν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Μ. Βασίλειος [6], πολὺ δὲ βραδύτερον, κατὰ τὸν ΙΔ'. αἰῶνα καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς [7].

Καὶ κατὰ τὰ Ῥουσάλια (rosalia) τὰ ἑορταζόμενα, κατὰ τὸν Βαλσαμῶνα, εἰς τὴν ὕπαιθρον ἀπὸ κακῆς συνηθείας [8] μετὰ τὸ ἅγιον Πάσχα, καὶ

[1] Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 117.

[2] Κεδρηνοῦ, Σύνοψις ἱστοριῶν 2. 333. 13 ἑξ. Κατωτέρω ὁ Κεδρηνὸς ὁμιλεῖ διὰ σατανικὰς ὀρχήσεις καὶ ἀσήμους κραυγὰς καὶ τὰ ἐκ τριόδων καὶ χαμαιτυπείων ἠρανισμένα ᾄσματα. Περὶ μεταμφιέσεων ἐντὸς τῶν ναῶν καὶ ἄλλων ἀτόπων ἐπὶ Θεοφυλάκτου ὁμιλεῖ καὶ ὁ Βαλσαμὼν σχολιάζων τὸν ΞΒ'. κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ' οἰκουμ. Συνόδου (Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 451).

[3] Σκ. Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις 3. 462.

[4] Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, περὶ ἑορτῆς ὁμιλῶν (P. G. 36. 316) εἶπε· μὴ πρόθυρα στεφανώσωμεν, μὴ χοροὺς συστησώμεθα, μὴ κοσμήσωμεν ἀγυιάς.

[5] Migne, P. G. 48. 954.

[6] Migne, P. G. 31. 445. 446.

[7] R. Guilland, Correspondance de Nicéphore Grégoras σ. 43. 5. Βλ. καὶ Νικηφ. Γρηγορᾶ, Ἱστορ. Α'. 380. 3. Ἰδιαίτερον χορὸν χορευόμενον παλαιότερον κατὰ τὸ Πάσχα ἐν τῇ Παλαιοχώρᾳ Αἰγίνης περιγράφει ὁ Π. Ἡρειώτης ὑπὸ τὸν τίτλον ὁ χορὸς τῆς Λαμπρῆς ἐν Λαογραφίας τόμ. 8. 67.

[8] Βαλσαμὼν εἰν τὸν ΞΒ'. κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ'. οἰκουμ. Συνόδου, Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 450.

δὴ κατὰ τὴν μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν Ἑβδομάδα, ἐτελοῦντο χοροί, κατὰ μάρτυρα Δημήτριον τὸν Χωματιανόν, ὑπὸ νεωτέρων, οἵτινες περιήρχοντο τὰς κώμας μετημφιεσμένοι διαφόρους παραστάσεις κάμνοντες καὶ δῶρα ἐπιζητοῦντες [1].

Συνηθέστατα οἱ Βυζαντινοί, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἐχόρευον κατὰ τοὺς γάμους. Ὁ Χρυσόστομος συχνὰ μνημονεύει τοὺς μετ' αὐλῶν καὶ ᾀσμάτων κατὰ τὰς γαμηλίους διασκεδάσεις χορεύοντας [2] ὡς καὶ τὰς ὡς καμήλους κατὰ τοὺς κατ' αὐτὰς χοροὺς σκιρτώσας [3], πρὸς δὲ καὶ τὰς ἀντιρρήσεις τῶν ἀκροατῶν του, οἱ ὁποῖοι οὐδὲν διέβλεπον κακὸν εἰς τοὺς κατὰ τοὺς γάμους χορούς.

Μετὰ ταῦτα χοροὺς κατὰ τοὺς γάμους ἀναφέρει ὁ Θεολόγος Γρηγόριος γράφων [4]

> αἰνῶ θηλυτέρας τὰς ἄρσενες οὐδὲ ἴσασι
> μηδὲ μὲν ἢ ἐπὶ δαῖτα γαμήλιον ἠὲ γενέθλην
> σπεύδειν, ἔνθα πόθοι τε, χοροιτυπίαι τε, γέλως τε

πρὸς δὲ καὶ ὁ Σελευκείας Βασίλειος [5], γνωστὴ δ' εἶναι ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ ΝΓ'. κανόνος τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου τοῦ ὁρίζοντος «ὅτι οὐ δεῖ Χριστιανοὺς εἰς γάμους ἀπερχομένους βαλλίζειν ἢ ὀρχεῖσθαι, ἀλλὰ σεμνῶς δειπνεῖν ἢ ἀριστᾶν» [6]. Καὶ ὁ Ἀχμὲτ δ' ἐν τῷ ὀνειροκριτικῷ του ἀναφέρει τοὺς ὀρχουμένους χαρᾶς (= γάμου) ἕνεκα [7], καὶ κατὰ τὸν ΙΓ'. αἰῶνα ὁ Νικήτας Χωνιάτης τοὺς κατὰ τὸν γάμον τοὺς πόδας παρενσαλεύοντας ὀρχηστάς [8] κατὰ τὸν ΙΕ'. δ' αἰῶνα καὶ ὁ Σαχλίκης ὁμολογεῖ ὅτι ἤθελε νὰ χορεύῃ ὅπου ἦσαν γάμοι καὶ χοροί [9].

Ἐκτὸς τῶν γάμων, καὶ δὴ τῶν βασιλικῶν, οἱ Βυζαντινοὶ ἐχόρευον καὶ κατὰ τὰ συμπόσια, εἰδικοὺς χορευτὰς καὶ ὀρχηστρίδας οἱ πλουσιώτεροι εἰς αὐτὰ καλοῦντες. Ὁ Χρυσόστομος συχνὰ ἐπιτίθεται κατὰ τῶν χορευόντων κατὰ τὰ συμπόσια ἢ τῶν εἰσαγόντων εἰς αὐτὰ ὀρχηστάς, οἵτινες

---

[1] Δ. Χωματιανοῦ, Περὶ τῶν Ρουσαλίων, Pitra, Analecta sacra et classica 6. 509.

[2] Migne, P. G. 62. 145. Ὁ αὐτός, P. G. 62. 387 εἶπε· φαίνεσθαι γὰρ ὅλως κατὰ τοὺς γάμους τὴν παρθένον οὐ δεῖ.

[3] Migne, P. G. 62. 386. 337.

[4] Migne, P. G. 35. 1547.

[5] Migne, P. G. 85. 512.

[6] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 219.

[7] Ἀχμέτ, Ὀνειροκριτικὸν κεφ. 252 (σ. 207. 16. 23, Drexl).

[8] Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 655. 15.

[9] Στεφάνου Σαχλίκη, Ἀφήγησις παράξενος στίχ. 53 (ἔκδ. Παπαδημητρίου).

αὐτὸν τοῦτον τὸν διάβολον ἀντιπροσωπεύουσι [1], μνείαν δ' ὀρχηστρίδων ἐν συμποσίῳ ποιεῖται καὶ ὁ Ἀμασείας Ἀστέριος ἐν τῇ ὁμιλίᾳ αὐτοῦ εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον [2]. Ἂς προστεθῇ δ' ὅτι καὶ ὁ ΚΒ'. κανὼν τῆς ἐν Νικαίᾳ τὸ Β'. Οἰκουμενικῆς συνόδου ὁμιλεῖ διὰ τοὺς τρώγοντας «μετὰ σατανικῶν ᾀσμάτων, κιθαρῶν τε καὶ *πορνικῶν λυγισμάτων*» [3].

Καὶ εἰς πᾶσαν φαιδρὰν συγκέντρωσιν καὶ κατὰ τὸν ἐν καπηλείοις πότον ἐπ' ἴσης συνήθιζον οἱ πρόγονοί μας νὰ χορεύωσι [4].

Ἀλλὰ καὶ ἡ νίκη τοῦ Βυζαντινοῦ στρατοῦ παρεῖχε τότε ἀφορμὴν πρὸς χορόν, οὐ μόνον εἰς τοὺς πολίτας ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς στρατιώτας, οἵτινες, ὡς καὶ οἱ πολῖται, χορεύοντες ἐπευφήμουν τὸν βασιλέα [5].

Χοροὺς ἐπίσης ἔστηνον οἱ στρατιῶται καὶ κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀπὸ τῶν γυμνασίων ἀναπαύσεως, ἀπὸ τούτων ὅμως, καὶ μάλιστα ἐν καιρῷ νυκτὸς γινομένων, ἀποτρέπει Λέων ὁ Σοφός, διότι καὶ ἄκοσμοι εἶναι καὶ θορύβους προξενοῦσι καὶ κόπους ἀνωφελεῖς παρέχουσι [6].

Οἱ Βυζαντινοὶ ἐχόρευον ἑορτάζοντες καὶ τὰ ἑαυτῶν γενέθλια ἢ τὰ τῶν τέκνων των. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος μάλιστα ἀποτρέπει τὰς νέας νὰ πηγαίνουν εἰς γάμους ἢ εἰς γενέθλια

> Ἔνθα πόθοι τε, χοροιτυπίαι τε, γέλως τε [7].

Καὶ ὁ ἑορτασμὸς δὲ τῶν γενεθλίων τῆς πόλεως τὴν 11ην Μαΐου ἑωρτάζετο μὲ χοροὺς παρὰ τῶν ἡνιόχων τῶν νικησάντων κατὰ τοὺς τότε τελουμένους ἱππικοὺς ἀγῶνας, ὡς μᾶς παραδίδει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος [8]. Ἐπ' ἴσης ἄρχοντες, ἀνακτορικοὶ ὑπάλληλοι καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν δήμων *ἔσασσον* ἐν τοῖς ἀνακτόροις κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τῶν γενεθλίων ἢ τοῦ βρουμαλίου, τῆς ὀνομαστικῆς τουτέστιν ἑορτῆς τοῦ βασι-

---

[1] Χρυσόστομος, Migne, P.G. 55. 158, τοῦ αὐτοῦ, Κατηχήσεις (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Varia Graeca sacra σ. 164).

[2] Ἀστερίου Ἀμασείας, Migne, P. G. 40. 169.

[3] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 643. Ἔπιθι καὶ Φ. Κουκουλέ, Γεύματα, δεῖπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. 10. 128).

[4] Βασιλείου Διγενοῦς Ἀκρίτα, Λόγοι λόγ. Δ'. 889 (Legrand Bibl. Gr. vulg. 6), Στεφάνου Σαχλίκη, Ἀφήγησις παράξενος στίχ. 193. 197 (ἔκδ. Παπαδημητρίου).

[5] Χρυσόστομος, P. G. 55. 104, Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου, Ἱστορ. 124. 2, Φωτίου Πατριάρχου, Ὁμιλίαι καὶ λόγοι 2. 254 (ἔκδ. Ἀριστάρχη), Ἀχιλληῒς Ν. 671 (Hesseling).

[6] Λέοντος, Τακτικὰ 11. 23 (Migne, P. C. 107. 797). Κιννύρας καὶ χορδὰς εἰς τὰ στρατόπεδα ἀναφέρει καὶ ὁ Κεδρηνὸς 2. 123. 2.

[7] Migne, P. G. 37. 1574.

[8] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 345. 17, 357. 1.

λέως [1] καὶ τέλος ὁ λαὸς αὐτοσχεδίους καὶ αὐθορμήτους ἔστηνε χορούς, ὁσάκις συνέβαινον γεγονότα, τὰ ὁποῖα προεκάλουν τὴν ἀνακούφισιν ἢ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἀποδοκιμασίας του. Οὕτως ὅταν οἱ τῆς πρωτευούσης ἔμαθον ὅτι Μιχαὴλ ὁ Ε′ ὁ Καλαφάτης, ὅστις εἶχεν ἐγκλείσει εἰς μοναστήριον τὴν εὐεργέτιδά του Ζωήν, διωχθεὶς κατέφυγεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Δίου, «χορούς τε συνίστασαν καὶ ἐπετραγῴδουν τοῖς γεγονόσιν, αὐτόθεν τὰ μέλη ποιούμενοι» [2] καὶ ὅταν Λέων ὁ Τορνίκης ἐπαναστατήσας κατὰ Κωνσταντίνου τοῦ Θ′. ἐπολιόρκησε τὴν Κωνσταντινούπολιν «οἱ πλείους τῶν Μακεδόνων... τῶν ἵππων ἀπέβαινον καὶ χορείας εἰς τοὐμφανὲς συνιστῶντες αὐτοσχεδίους ἐποιοῦντο κωμῳδίας τῷ αὐτοκράτορι τὴν γῆν τῷ ποδὶ σὺν ρυθμῷ καὶ μέλει ἐπικροτοῦντες καὶ κατορχούμενοι» [3].

ΠΟΥ ΕΧΟΡΕΥΟΝ

Ὁ χορὸς κατὰ τὰς πανηγύρεις ἐγίνετο ἐν τῇ πλατείᾳ καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς, ἐφ᾽ ὅσον ἐπρόκειτο περὶ ἐξοχικῶν ἐκκλησιδίων [4]. Εἰς τὰς πόλεις ἔχομεν μαρτυρίας ὅτι ὁ λαὸς ἐχόρευεν εἴτε ἐν τῇ ἀγορᾷ, εἴτε καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς στενωπούς [5].

Χορὸς ἐπ᾽ἴσης νικητῶν ἡνιόχων ἀναφέρεται ὅτι ἐγίνετο ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ, κατὰ τὸ λαχανικὸν ἱπποδρόμιον [6].

Κατὰ τὰ συμπόσια, φυσικά, οἱ ὀρχησταὶ ἢ αἱ ὀρχηστρίδες ἢ οἱ συνδαιτυμόνες ἐχόρευον ἐντὸς τῆς αἰθούσης τοῦ συμποσίου, τὸ δὲ σάξιμον ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐγίνετο ἐν τῷ τρικλίνῳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ [7].

Πραγματευόμενοι περὶ τοῦ χοροῦ παρὰ Βυζαντινοῖς ἔχομεν ὑπ᾽ ὄψιν κυρίως τὸν χορεύοντα λαὸν καὶ οὐχὶ τοὺς κατ᾽ἐπάγγελμα χορευτάς, μ᾽ ὅλα ταῦτα δὲν θὰ ἦτο, ἴσως, ἄσκοπον νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι χορὸς ἐγί-

[1] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 353. 2, 600. 10. 17, 603. 15, 633. 18.

[2] Μιχαὴλ Ψελοῦ, Χρονογραφία 87. 20. (ἔκδ. Σάθα).

[3] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἔνθ᾽ ἀν. 140. 5.

[4] Βλ. τὸν Ξ′. κανόνα τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 465).

[5] Λιβανίου, Δύσκολος ὤλισθεν § 16 τόμ. 6. 558. (Förster), Χρυσόστομος, P. G. 56. 188, Νικηφόρου πρεσβυτέρου Κωνσταντινουπόλεως, Βίος Ἀνδρέου τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ (Migne, P.G. 111. 653) N. Festa, Longibardos, (Βυζάντιον 6. 121), Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 345. 17. Βαρλαὰμ καὶ Ἰωάσαφ σ. 54 (Woodward-Mittingly).

[6] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 355. 13, 357. 17.

[7] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 293. 15, Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 777. 17.

νετο καὶ ἐν τοῖς θεάτροις μέχρι τοὐλάχιστον του Ζ′. μ. Χ. αἰῶνος ὑπὸ τὸν ἦχον αὐλοῦ καὶ κιθάρας κατὰ τὰς παραστάσεις τῶν ὀρχηστῶν τῶν λυγιζόντων μετ᾽ εὐκαμψίας τὸ σῶμα καὶ τόσον μᾶλλον εὐδοκιμούντων ὅσον μετὰ μεγαλυτέρας ταχύτητος ἐκίνουν ἐν τῷ χορεύειν τοὺς πόδας.

ΟΙ ΚΥΚΛΙΟΙ ΧΟΡΟΙ

Ὁ κύκλιος χορὸς ὁ πρὸς πανάρχαια λατρευτικὰ ἔθιμα συνδεόμενος [1] καὶ τόσον ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου περιγραφόμενος [2] διὰ τῆς κλασσικῆς καὶ Ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς ἔφθασε μέχρι τῶν ἀπασχολούντων ἡμᾶς χρόνων. Μετὰ τὸν Ἀριστοφάνη [3], Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὁμιλεῖ διὰ τὸν περιηγῆ κύκλον τοῦ χοροῦ [4], τὰ δὲ ἁγιολογικὰ κείμενα περὶ τῆς ἐν κύκλῳ χορείας [5] καὶ ἡ ἀπόκρυφος διήγησις ἡ ἐπιγραφομένη περίοδος τῶν Ἀποστόλων περὶ χορευόντων ποιούντων γῦρον καὶ κυκλευόντων [6]. Βραδύτερον ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος ἀναφέρει περιχορευούσας παρθένους [7], κύκλον χορείας ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος [8] καὶ κύκλον χοροῦ ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης [9] καὶ παρθένους «κύκλον εὐκίνητον ἐκπονουμένας» ὁ Εὐγενιανός [10].

Εἰς τοὺς κυκλικοὺς χοροὺς ὑπακτέος ἐν πρώτοις ὁ *συρτός*. Τὸ ὄνομα τοῦ χοροῦ τούτου ἔχομεν τὸ πρῶτον μνημονευόμενον ἐν ἐπιγραφῇ τῶν χρόνων τοῦ Καλιγούλα (37-41 μ. Χ.) εὑρεθείσῃ ἐν τῷ ἐν Πτώῳ τῆς Βοιωτίας ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἔνθα λέγεται ὅτι Ἐπαμεινώνδας τις «τὴν τῶν *συρτῶν πάτριον ὄρχησιν* θεοσεβῶς ἐπετέλεσε» [11]. Διὰ νὰ λέγεται δ᾽ ἡ ὄρχησις αὕτη πάτριος, ἀσφαλῶς θὰ ἦτο πολὺ παλαιοτέρα τοῦ Α′. μ. Χ. αἰῶ-

[1] Παραστάσεις χορευόντων καὶ ἀποτελούντων πλήρη κύκλον μὲ τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν ὤμων ἔχομεν ἐν πηλίνοις εἰδωλίοις εἰς διάφορα μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος. Πβ. καὶ Furtwängler, Olympia Textband IV die Bronzen σελ. 41 ἀρ. 263 πίν. 16. Arth. Evans, The palace of Minos at Knossos τόμ. III. σ. 72 εἰκ. 41 Fr. Weege, Der Tanz in der Antike σ. 32. 33. πίν. 35, 36. Περὶ τούτων ὅμως δὲν πρόκειται ἐνταῦθα.

[2] Ἰλ. Σ. 593 ἑξ.

[3] Ἀριστοφάνους, Θεσμοφοριάζουσαι στ. 953—955.

[4] Migne, P. G. 35. 595.

[5] Μαρτύριον Πρόβου, Ταράχου καὶ Ἀνδρονίκου, Migne, P. G. 115. 1076.

[6] Ὅρα Κ. Σάθα, Δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν τοδ′.

[7] Θεοδώρου Προδρόμου, Στίχοι εἰς τὴν στεφηφορίαν Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, Migne, P. G. 133. 1341.

[8] Tafel, Eustathii opuscula 315. 18.

[9] Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σῳζόμενα 1. 254. 28 (Λάμπρου).

[10] Τὰ κατὰ Δρόσιλλαν καὶ Χαρικλέα 3. 324.

[11] Βλ. C.I.G. ἀριθ. 1625, Κ. Σάθα, Δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν ια′. C. Lawson, Modern Greek Folklore and ancient Greek religion σ. 34, Α. Κεραμοπούλλου, Ἡ ἐθνική μας μουσικὴ καὶ οἱ χοροὶ (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1925 σ. 357. 360).

νος [1]. Ὄντως, ἂν καὶ στερούμεθα παλαιοτέρας τοῦ ὀνόματος μνείας, ἔχομεν ἐν τούτοις παραστάσεις τοῦ χοροῦ αὐτοῦ, αἵτινες παλαιότερον αὐτὸν πιστοποιοῦσιν. Ἡ ὑπ' ἀριθμ. 1 παρατιθεμένη εἰκὼν ἡ σαφῶς δεικνύουσα χορεύοντας συρτόν, ἐλήφθη ἐξ ἀναθηματικῆς εἰκόνος τῆς Δ'. π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἐν Κύπρῳ εὑρεθείσης [2] καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 2, ἡ ὁποία ἐπ' ἴσης συρτὸν χορὸν παριστᾷ συνεκροτήθη ἐξ εἰδωλίων εὑρεθέντων ἐν τάφῳ τῆς Δημητριάδος κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ συναδέλφου κ. Ἀρβανιτοπούλλου καὶ ἀποκειμένων νῦν ἐν τῷ ἀρχαιολογικῷ μουσείῳ τοῦ Βόλου. Ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις (περὶ τὸ 390) παράστασιν ἐπ' ἴσης τοῦ χοροῦ τούτου, ὅστις σήμερον εἶναι πάγκοινος, εὑρίσκομεν εἰς τὴν βάσιν τοῦ ὀβελίσκου τοῦ Θεοδοσίου Β'. (Εἰκ. 3) πολὺ δὲ βραδύτερον εἰς τὴν παράστασιν τοῦ αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐν τῇ ἐν Ἄθῳ μονῇ τῆς Λαύρας [3]. Συρτὸς ἐπ' ἴσης χορὸς κατὰ τὸν ΙΕ'. αἰῶνα παριστάνεται καὶ ἐν Σερβικῷ ψαλτηρίῳ ζωγραφηθέντι ἐν ἁγίῳ ὄρει ὑπὸ Ἕλληνος μοναχοῦ [4].

Εἰκ. 1. Κύκλιος χορὸς ἐπὶ Κυπριακῆς ἀναθηματικῆς εἰκόνος τοῦ Δ'. π. Χ. αἰῶνος.
(Revue Archéologique 25. 159.)

[1] Α. Κεραμόπουλλος, Ἔνθ' ἀν.

[2] Dumont, Bas-relief votif à Apollon (Revue Archéologique 25 (1873) σ. 159.

[3] Περὶ παραστάσεων χορῶν ἐν ταῖς μοναῖς τοῦ Ἄθω βλ. J. Strzygowski, Die Miniaturen des serbischen Psalters des königl. Hof und Staatsbibliothek in München σ. 67. Ἐνδιαφέρουσα σκηνὴ χοροῦ ἐκ τοιχογραφίας τοῦ ἐν Σοφικῷ τῆς Κορινθίας ναοῦ τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Α. Ὀρλάνδου ἐν τῷ Ἀρχείῳ του τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τόμ. Α'. σ. 67.

[4] Strzygowski, Die Miniaturen des serbischen Psalters des königl. Hof und Staatsbibliothek in München VII.

Τὸ πῶς ἐχορεύετο ὁ συρτός, καὶ ἂν δὲν ἐγνωρίζομεν ἄλλοθεν, πάντως θὰ συνεπεραίνομεν ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὅν χορεύεται σήμερον. Ἔχομεν ἐν τούτοις ἱκανὰς σχετικὰς μαρτυρίας. Ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὰς Θεσμοφοριαζούσας αὐτοῦ ὁμιλῶν περὶ τοῦ χοροῦ τούτου, λέγει ...ἄγ' ἐς κύκλον, | χειρὶ σύναπτε χεῖρα [1].

Ὄντως τὸ πρῶτον, ὅπερ κάμνουσιν οἱ τὸν συρτὸν χορεύοντες εἶναι νὰ λάβωσιν ἀπὸ τῶν δακτύλων τὰς χεῖρας ἀλλήλων. Τὸ σχῆμα βεβαίως

Εἰκ. 2. Τὰ ἐν τῷ τάφῳ τῆς Δημητριάδος εὑρεθέντα εἰδώλια τὰ παριστῶντα συρτὸν χορόν.

τοῦτο ὑπαινίσσεται ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ὅταν ὁμιλεῖ διὰ τὸν κύκλον τοῦ πλεκτοῦ χοροῦ, ἔνθα

τὸν μὲν δεξιτερῇ κατέχεις, ἄλλον δέ τε λαιῇ [2]

καθὼς καὶ οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς οἱ ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ «χερσὶ χεῖρας ἐμβάλλειν» [3] ἢ περὶ τοῦ «πλέκειν ἢ ἐμπλέκειν τὰς χεῖρας καὶ χορὸν συνιστάναι» [4] ἢ περὶ τοῦ «πλέκειν χορὸν ἐν ἁπαλοῖς δακτύλοις» [5] ἢ περὶ τοῦ «συμπλέκειν τὰς χεῖρας καὶ συγχορεύειν» [6] ἢ τέλος περὶ τοῦ «πλέκειν χοροῦ κύκλον» [7]. Ἐκ τοῦ σχήματος μάλιστα τούτου ἐσχηματίσθη καὶ

[1] Στίχ. 954.

[2] Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Ἔπη ἠθικά, Migne, P.G. 37.595.

[3] Tafel, Eustathii opuscula 315. 18.

[4] Θεοδώρου Προδρόμου, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα Δ'.337. 361.

[5] Θεοδώρου Προδρόμου, Στίχοι εἰς τὴν στεφηφορίαν Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, Migne, P. G. 133. 1341, Νικήτα Εὐγενιανοῦ, Τὰ κατὰ Δρόσιλλαν καὶ Χαρικλέα Γ'. 324.

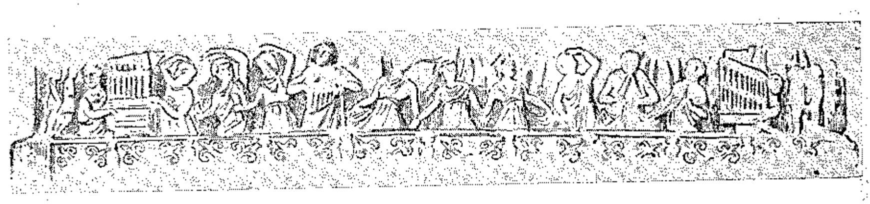
[6] Θεοδώρου Προδρόμου, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα, Δ'. 361, Βασιλείου Ἀχριδηνοῦ, Λόγος ἐπιτάφιος ἐπὶ τῇ ἐξ Ἀλαμανῶν Δεσποίνῃ (Βυζαντινὰ Χρονικὰ 1. 113).

[7] Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Λόγος ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὸν βασιλέα Ἰσαάκιον τὸν Ἄγγελον 1. 254. 28 (Λάμπρου).

ἢ φρ. πιάνω νὰ χορεύσω [1] ἢ «πιάνω ς' τὸν χορόν [2], ἥτις καὶ σήμερον εἶναι κοινοτάτη.

Ἐγίνετο δ' ἡ συμπλοκὴ τῶν χειρῶν κρατουμένων ἢ κάτωθεν τοῦ ὕψους τοῦ ὤμου εἴτε καὶ ὑψηλότερον αὐτοῦ, ὡς δεικνύουσι μεταγενέστεραι παραστάσεις χοροῦ, οἷα ἡ ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας. (*Millet*, Monuments de l'Athos σ. 262 πίν. 2).

Σήμερον οἱ χορεύοντες τὸν συρτόν, ἀντὶ νὰ λαμβάνωσιν ἀλλήλους ἀπὸ τῶν χειρῶν πολλάκις συνδέονται διὰ κρατουμένων μανδηλίων, μανδήλιον δ' ἐπ' ἴσης εἰς τὴν δεξιὰν κρατεῖ καὶ ὁ κορυφαῖος τοῦ χοροῦ. Ὅτι τοῦτο

Εἰκ. 3. Παράστασις συρτοῦ χοροῦ ἐπὶ τῆς ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως βάσεως τοῦ ὀβελίσκου Θεοδοσίου τοῦ Β'. (S. Reinach, Bibliothèque des monuments figurés tom. I p. 127).

συνέβαινε καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους δεικνύει ὅ τε Θεόδωρος Πρόδρομος, ὅστις παριστάνει γυναῖκα χορεύουσαν καὶ κρατοῦσαν χειρόμακτρα [3] ὡς καὶ τὸ Σερβικὸν ψαλτήριον (βλ. Εἰκ. 6).

Ἀπαραίτητος εἰς τὸν συρτὸν χορὸν ἦτο ὁ πρωτοστάτης, τὸν ὁποῖον καὶ ὡς *κορυφαῖον*, μὲ τὸν ἀρχαῖον ὅρον, χαρακτηρίζουσι τὰ κείμενα [4]. Τούτου τὰς κινήσεις ἔπρεπε νὰ παρακολουθῶσιν οἱ λοιποὶ χορεύοντες, ἂν ἤθελον κατὰ τάξιν νὰ βαίνῃ καὶ νὰ μὴ διαλυθῇ ὁ χορὸς [5]. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ

---

[1] Ἀχιλληῒς L. στίχ. 672, 1209, N. 1537 (Hesseling).

[2] Ὁ ζηλότυπος σύζυγος λέγει πρὸς τὴν σύζυγόν του, ἀπαγορεύων

μήδε εἰς τὸν χορὸν νὰ πιάνῃς
μήδε τὸ συχνὸ νὰ βγαίνῃς

Συναξάριον τῶν εὐγενικῶν γυναικῶν στίχ. 938 (Krumbacher).

[3] Βλ. κατωτέρω ἔνθα περὶ τοῦ χοροῦ τῶν μανδηλιῶν.

[4] Ἐν ἁγιολογικοῖς κειμένοις καλεῖται χορολέκτης καὶ πρωτοστάτης. Ἄθλησις τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἐλευθερίου, Migne, P. G 115. 137. Νῦν οὗτος καλεῖται κατὰ τόπους πρῶτος, προστελάτης (Κάλυμνος), μπροστινός, πρωτόσυρτος (Παγγαῖον) κεῖνος ποῦ σύρει τὸ χορὸ ἢ τὸν κάβο.

[5] Χρυσόστομος, Migne, P. G. 48. 953, 62. 273, 63. 231.

τὴν περιφορὰν συνέβαινεν ἵνα διασπασθῇ τῶν χορευόντων ὁ κύλος [1], τοῦ κορυφαίου ἔργον ἦτο νὰ λαμβάνῃ τὰ διεσπασμένα ἄκρα καὶ νὰ ἐπανασυνδέῃ τὸν κύκλον [2]. Πολλάκις δὲ καὶ ὁ κορυφαῖος ἤρχιζε τὸ ᾆσμα πρὸς τὸν ρυθμὸν τοῦ ὁποίου ἐγίνετο ὁ χορός [3].

Ὁ συρτὸς χορὸς ἔβαινε πρὸς τὰ ἐμπρὸς συνήθως, δὲν ἦτο ὅμως ἀσύνηθες, ἵνα τὰ χορεύοντα πρόσωπα κάμνωσιν ἐναλλὰξ βήματά τινα πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ πάλιν ὑποχωροῦντα πρὸς τὰ ἀριστερά [4].

Ἐχόρευον δὲ τὸν συρτὸν ἢ μόνον ἄνδρες ἢ μόνον γυναῖκες· ὁ Ἰουλιανὸς ὁμιλεῖ διὰ χοροὺς γυναικῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ συνήθως γινομένους [5], ὁ Μ. Βασίλειος διὰ τὰς γυναῖκας τὰς χορευούσας καὶ συγκεντρούσας περὶ τὸν κύκλον τοῦ χοροῦ τοὺς νεανίσκους [6], ὁ Θεόδωρος Στουδίτης διὰ γυναικώδη ὄρχησιν ἐπὶ παρουσίᾳ ἀνδρῶν [7], ὁ ΞΒ' κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου διὰ τὰς τῶν γυναικῶν δημοσίας ὀρχήσεις [8], ὁ πατριάρχης Φώτιος διὰ χοροὺς παρθένων [9], τὰ μεσαιωνικὰ ἐπύλλια διὰ χορὸν ὡραίων γυναικῶν καὶ ὁ ΝΑ' κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου διὰ τὰς δι' ἀνδρῶν γινομένας ὀρχήσεις [11].

Δὲν ἦτο ἐν τούτοις ἀσύνηθες νὰ χορεύωσιν ἄνδρες καὶ γυναῖκες ὁμοῦ· Γρηγόριος ὁ Θεολόγος εἶπεν ὅτι δὲν ἦτο πρέπον κατὰ τὰς πανηγύρεις νὰ χορεύωσιν ἄνδρες μετὰ γυναικῶν [12], τοιούτους δὲ συμμιγεῖς χοροὺς ἀναφέρει ὁ Μ. Βασίλειος ὡς γινομένους ἐν Καππαδοκίᾳ κατὰ τὰ συμπόσια [13], πρὸς δὲ καὶ τὰ ἐπύλλια [14].

Συρτὸς χορὸς ἀνδρῶν ὁμοῦ καὶ γυναικῶν ἦτο καὶ ὁ τῶν ἀρχαίων *ὅρμος*, τὸν ὁποῖον ἐν τῇ ἀσπίδι τοῦ Ἀχιλλέως (Ἰλ. Σ. 590) περιγράφει ὁ Ὅμηρος καὶ περὶ οὗ τὰ ἑξῆς λέγει ὁ Λουκιανός· «ὁ δὲ ὅρμος ὄρχησίς

---

[1] Γρηγόριος Θεολόγος, Migne, P. G. 36. 69.

[2] Χρυσόστομος, P G. 37. 1133, 62. 388.

[3] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Περὶ τῆς ἐν Βυζαντίῳ γυναικείας πανηγύρεως τῆς Ἀγάθης (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5.530,)

[4] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἔνθ' ἀν. 531. Ἴσως τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ χοροῦ νὰ εἶναι ὁ ἐν Χίῳ ζερβόδεξος καλούμενος.

[5] Ἰουλιανοῦ, Ἀντιοχικὸς 452. 15 (Hertlein).

[6] Migne, P.G. 31. 446.

[7] Migne, P.G. 99. 765.

[8] Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 448.

[9] Φωτίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ἐπιστολαὶ 2. 254 (ἔκδ. Ἀριστάρχη).

[10] Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα στίχ. 548.

[11] Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 425.

[12] Migne, P.G. 37. 605.

[13] Τόμ. 3 σ. 123. 128 (ἔκδ. Garnier).

[14] Ἀχιλληῒς L. 1209. 1240, N. 1536 (Hesseling).

ἐστι ἐφήβων τε καὶ παρθένων παρ' ἕνα χορευόντων καὶ ὡς ἀληθῶς ὅρμῳ ἐοικότων καὶ ἡγεῖται μὲν ὁ ἔφηβος τὰ νεανικὰ ὀρχούμενος .... ἡ δὲ παρθένος ἕπεται» [1].

Ὁ χορὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο, εἰς ἐμὲ τοὐλάχιστον, δὲν εἶναι γνωστὸν νὰ παρεδόθη ὑπό τινος Βυζαντινοῦ, ὅτι ὅμως κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν θὰ ἐχορεύετο πείθομαι ἐκ τοῦ ὅτι καὶ ἀρχαῖος εἶναι καὶ σήμερον ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα ὡς *ἅρμα χορὸς* χορεύεται, τῶν χορευτῶν ἐπ' ἴσης παρ' ἕνα χορευόντων [2].

Ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συχνὰ ἐχορεύετο κύκλιος χορός, *γέρανος* καλούμενος, παριστάνων τὸ χορόν, ὅν, ἡγουμένου τοῦ Θησέως, ἐχόρευσαν περὶ τὸν βωμὸν τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος ἐν Δήλῳ οἱ ἐκ τοῦ Λαβυρίνθου ἐξελθόντες καὶ εἰς Ἀθήνας ἐπανακάμπτοντες.

Ὁ χορὸς οὗτος, τοῦ ὁποίου μετεῖχον πολλοί, ἦτο κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν κειμένων *κύκλιος* καὶ εἶχε *παραλλάξεις* καὶ *ἀνελίξεις*, οἱ δὲ χορευταί, δύο κατὰ τὰ ἄκρα ἡγεμόνας ἔχοντες, ἐχόρευον κατὰ στίχον «ἕκαστος ὑφ' ἑκάσ τῳ».

Πρῶτος μνείαν τοῦ χοροῦ τούτου ποιεῖται ὁ Δικαίαρχος [3], μετ' αὐτὸν δὲ καὶ ὁ Καλλίμαχος, ἐν τῷ εἰς Ἀφροδίτην ὕμνῳ [4]. Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων τὸν ἀναφέρουσιν ὁ Πλούταρχος [5], μετ' αὐτὸν δὲ ὁ Πολυδεύκης [6] καὶ ὁ Λουκιανός [7]. Καὶ ἐπεχωρίαζε μὲν οὗτος ἐν Δήλῳ, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Δικαίαρχος καὶ προσεπιμαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος, βεβαιῶν ὅτι ἐχορεύετο ἐπὶ τῶν χρόνων του, φαίνεται ὅμως ὅτι συνεχίσθη καὶ διεδόθη καὶ εἰς ἄλλας Ἑλληνικὰς χώρας κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα αἰῶνας.

---

[1] Λουκιανοῦ, Περὶ ὀρχήσεως 12.

[2] Α. Σακελλαρίου, Κυπριακὰ Α'. 249. 701, Γ. Λουκᾶ, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις 159. Ἐν Ἠπείρῳ χορεύεται ὁμοίως ὁ αὐτὸς χορὸς γαϊτάνι καλούμενος. Πβ. Α. Σπαθάκην ἐν Εὐαγγελικῷ Κήρυκι, περίοδ. Β'. τόμ. 2.455.

[3] Ἔπιθι καὶ Ἀθήναιον 10. 424.

[4] Καλλιμάχου, Ὕμν. 4. 312 ἑξ.

[5] Πλουτάρχου, Βίος Θησέως κεφ. 21.

[6] Πολυδεύκους, Ὀνομαστ. Δ'. 14. 101.

[7] Λουκιανοῦ, Περὶ ὀρχήσεως 35. Ἐκ τῶν νεωτέρων περὶ γεράνου ἔγραψεν ὁ C. Still, Die Gebärden der Griechen und Römer σ. 232 καὶ ὁ J. Krause, Gymnastik und Agonistik der Hellenen 2. 827. Βλ. καὶ τὸ λεξικὸν τοῦ Daremberg-Saglio ἐν λ. saltatio στήλ. 1034. 1035. Ἐκ τῶν ἡμετέρων ἔγραψεν ὁ Α. Κεραμόπουλλος, Ἡ ἐθνική μας μουσικὴ καὶ ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1928 σ. 293-295), ὁ Ε. Σαγκριώτης ἐν τῷ ἔργῳ του Ἐννέα Μοῦσαι σ. 69. 78, ὁ Ἰ. Πρωτόδικος ἐν Φιλίστορι Δ'. 226 καὶ ἐν Ἰδιωτικοῖς σ. 3 καὶ 4 καὶ ἡ Ἄννα Κρεστενίτου, Περὶ Ἑλληνικῶν χορῶν σ. 12.

Ἐσταματήσαμεν ἀνωτέρω εἰς τὸν Β'. μ. Χ. αἰῶνα, ὁ Θεολόγος ὅμως Γρηγόριος, αὐτὸν ὑπαινισσόμενος, ἀναφέρει «κινήματα καὶ σχήματα γεράνων καὶ Κνώσσιον Δαιδάλου χορὸν ἐναρμόνιον» [1], περὶ αὐτοῦ δὲ κατὰ τὸν ΙΒ'. αἰῶνα τὰ ἑξῆς παραδίδει ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος· «καὶ τὸ ἔργον ἐκεῖνο τοῦ Δαιδάλου (τὸν Λαβύρινθον) μετῆλθον εἰς μίμησιν καὶ νῦν ἔτι πολλοί, καὶ μάλιστα ναυτικοί, ὅσοι πρὸς τὸ *παλαιὸν ἀνδρῶζες παρεκνεύουσιν* χορόν τινα ἑλίσσουσι ποικιλόστροφον καὶ πολυκαμπῆ τὰς τοῦ Λαβυρίνθου μιμεῖσθαι θέλοντες ἕλικας» [2], τὴν ναυτικὴν δὲ ταύτην ὄρχησιν ἀναφέρει καὶ ὁ Πρόδρομος ὡς γινομένην μετὰ στρεμμάτων καὶ λυγισμάτων [3].

Ὅτι δ' ὁ χορὸς οὗτος θὰ συνεχίσθη καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι καὶ σήμερον ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα χορεύεται πολλαχοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ. Οὕτως ὡς *ἀγέρανος* εἶναι γνωστὸς ἐν Πάρῳ καὶ Μυκόνῳ, ταῖς παρακειμέναις τῇ Δήλῳ νήσοις, ὡς *ἀερανὸς* ἐν Πόντῳ [4] καὶ ὡς *γεράνι* εἰς διαφόρους τόπους τῆς Ἑλλάδος [5].

Συμφωνεῖ δ' ὁ τρόπος τοῦ χορεύειν τὸν χορὸν τοῦτον κατὰ πάντα πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων παραδιδόμενα. Νῦν δῆλα δὴ οἱ χορεύοντες, πολλοὶ ὄντες, ἀποτελοῦσι τέλειον κύκλον [6], καὶ κάμνουσι πολλοὺς ἑλιγμούς [7].

Ἐζητήθη διατί ὁ χορὸς οὗτος ὠνομάσθη γέρανος. Τὸν πρῶτον περὶ τῆς ὀνομασίας αὐτοῦ ὑπαινιγμὸν νομίζω ὅτι ἔκαμεν ὁ Θεολόγος Γρηγόριος, μνημονεύσας ἐν τῷ προμνησθέντι χωρίῳ του «σχήματα γεράνων καὶ Δαιδάλου χορὸν ἐναρμόνιον». Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ Madame Dacier εἶπεν ὅτι τὸ ὄνομα ἐλήφθη ἐκ τῆς πτήσεως τῶν γεράνων [8], μετ' αὐτὴν δὲ τὸ αὐτὸ διισχυρίσθη καὶ ὁ L. Becq de Fouquières [9]. Τέλος ὁ διὰ μακροτέρων περὶ τοῦ ἐν Πάρῳ νῦν χορευομένου ἀγεράνου διαλαβὼν Σαγκριώτης, ἐπ' ἴσης διισχυρίσθη ὅτι ὁ χορὸς ὠνομάσθη ἐκ τῶν σχημάτων, ἅτινα ἱπτάμεναι λαμβάνουσιν αἱ γέρανοι, καὶ μάλιστα τοῦ κυκλικοῦ,

---

[1] Migne, P.G. 36. 61.

[2] Εὐσταθίου, Παρεκβολαὶ 1167. 15. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ φαίνεται κάμνων ὁ Εὐστάθιος ὑπαινιγμὸν πρὸς τοὺς συγχρόνους του χορούς, οὓς ἐθεώρει θηλυπρεπεῖς.

[3] Θεοδώρου Προδρόμου, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα Δ. 109. 115.

[4] Ι. Βαλαβάνη, Ζῶντα μνημεῖα τῆς ἀνὰ τὸν Πόντον Ἰδιωτικῆς σ. 12.

[5] Α. Σπαθάκη, Περὶ ὀρχήσεως καθ' ὅλου, καὶ ἰδίᾳ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι, Εὐαγγελικὸς Κῆρυξ περιοδ. Β'. ἔτ. Β'. (1870) σ. 451.

[6] Ε. Σαγκριώτης, Ἔνθ' ἀν. σ. 72.

[7] Ι. Βαλαβάνης καὶ Α. Σπαθάκης, Ἔνθ' ἄν.

[8] M. Guys, Voyage littéraire de la Grèce I. 177. Βλ. καὶ σελ. 189 ἑξ.

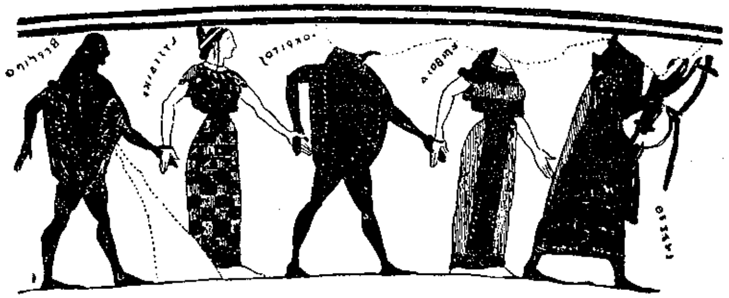
[9] L. Becq de Fouquières, Les jeux des anciens 75. 108.

τὸ ὁποῖον πρὸς ἀσφάλειαν λαμβάνουσιν ὁσάκις ἐπέρχεται θύελλα [1] ἤ, προσθέτομεν ἡμεῖς, πρὸς ἄμυναν, ὁσάκις κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους τοὺς ἐπετίθεντο κυνηγετικοὶ ἱέρακες [2].

Κατὰ τὸν χορὸν τοῦτον, καθ' ὃν ἐν Πάρῳ ψάλλεται εἰδικὸν ᾆσμα, *ἀγέρανος* ἐπ' ἴσης καλούμενον [3], οἱ χορευταὶ κάμνουσι βραδέως τρία βήματα πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ κατόπιν ὑποστρέφοντες ἓν πρὸς τὰ ἀριστερά, καὶ περιφέρονται ἔχοντες τὰς χεῖρας ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ ἄλλου, τοῦτο δὲ ἴσως νὰ εἶναι τὸ τῶν ἀρχαίων «ἕκαστος ὑφ' ἑκάστῳ» [4].

Ὁ συνάδελφος κ. Κεραμόπουλλος, τροποποιῶν τὴν στάσιν ταύτην, εἴκασεν ὅτι ἡ φρ. «ἕκαστος ὑφ' ἑκάστῳ» σημαίνει ὅτι ἕκαστος χορευτὴς ἔθετε τὴν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ προηγουμένου, τὴν δ' ἀριστερὰν περιέπλεκε περὶ τὸν βραχίονα τοῦ ἑπομένου, ὅπως γίνεται εἴς τινας Ἑλληνικοὺς χορούς [5], σχῆμα ἐν τούτοις, ὅπερ δὲν δεικνύει ὁ ἐν ἀρχαίῳ ἀγγείῳ παριστανόμενος γέρανος. (Βλ. εἰκ. 4).

Ὀφείλομεν δ' ἐνταῦθα νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἐν Πάρῳ ὑπάρχει καὶ

Εἰκ. 4. Παράστασις τοῦ χοροῦ γεράνου ἐπὶ ἀρχαίου ἀγγείου. (D a r e m b e r g-S a g l i o, Dictionnaire λ. Saltatio στήλ. 1035)

ἕτερος τρόπος τοῦ χορεύειν κατὰ τὰς ἀπόκρεως τὸν ἀγέρανον, ὅστις δὲν εἶναι τελείως κυκλικὸς καὶ καθ' ὃν οἱ χορευταὶ κρατοῦσι χιαστὶ τὰς χεῖρας ἀλλήλων [6].

Ἄλλο εἶδος χοροῦ ὁμοιάζοντός πως πρὸς καδρίλλιες περιγράφει ὁ

[1] Ε. Σ α γ κ ρ ι ώ τ η ς, Ἔνθ' ἀν. 71. 72.

[2] Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Κυνηγετικὰ ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. 9. 19).

[3] Βλ. Ε. Σ α γ κ ρ ι ώ τ η ν, Ἔνθ' ἀν. 75 καὶ Π ρ ω τ ό δ ι κ ο ν ἐν Φιλίστορι Δ'. 226.

[4] Βλ. Ε. Σ α γ κ ρ ι ώ τ η ν, Ἔνθ' ἀν. σ. 72.

[5] Α. Κ ε ρ α μ ό π ο υ λ λ ο ς, Ἔνθ' ἀν. σ. 294.

[6] Τότε ψάλλεται καὶ τὸ ᾀσμάτιον

Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος· κατὰ τὸν ἱεράρχην, οἱ τὸν χορὸν τοῦτον χορεύοντες, κυκλικῶς κατ' ἀρχὰς περιφερόμενοι, ἔλυον κατόπιν τὸν κύκλον καὶ ἀντιμέτωποι ἱστάμενοι «κατ' ὀρθὸν δι' ἀλλήλων ἔθεον» [1].

Τέλος ἐν χ. τοῦ Σεραγίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔχομεν καὶ εἶδος ἱεροῦ χοροῦ, καθ' ὃ δύο πρόσωπα ἔχοντα συμπεπλεγμένας τὰς χεῖρας χορεύουσιν ἀντιμέτωπα (Βλ. εἰκ. 5).

Σήμερον ἐν Πόντῳ, Προύσῃ καὶ Σαλαμῖνι κατὰ τοὺς γάμους χορεύεται χορὸς *τὰ μανδήλια* καλούμενος, κατὰ παρῳδίαν δὲ συχνότατα ἐχορεύ-

Εἰκ 5. Ἱεροῦ χοροῦ παράστασις. (L'octateuque du Sérail à Constantinople. Album du XIIe vol. du Bulletin de l'Institut archéologique à Constantinople πίν. 22 εἰκ. 122).

ετο οὗτος καὶ κατὰ τὰς διαπομπεύσεις. Καλεῖται δ' οὕτω διότι οἱ χορεύοντες κινοῦνται κρατοῦντες μανδήλια εἰς τὰς χεῖρας.

ἀγέρανε, κωλόπαννε,
ἐμεῖς δὲν ἤρθαμε ἐδῶ
νὰ φᾶμε καὶ νὰ πιοῦμε
μόνο σᾶς ἀγαπούσαμε
κι' ἤρθαμε νὰ σᾶς δοῦμε

ἢ ἂς τραγουδήσω κι' ἂς χαρῶ τοῦ χρόνου ποιὸς τὸ ξέρει
γιὰ θὰ πεθάνω γιὰ θὰ ζῶ γιὰ θά 'μαι 'ς ἄλλα μέρη

[1] Ε ὐ σ τ α θ ί ο υ, Παρεκβολαὶ 1167. 15.

Ὁ χορὸς αὐτός, ὅστις θὰ ἦτο καὶ εἰς παλαιοτέρους χρόνους γνωστὸς ὡς δεικνύει ἡ ἀρκούντως διαδεδομένη φρ. «τὸν ἢ τὴν ἔβγαλαν μὲ τῆς πομπῆς τὰ μαντήλια» [1], ἀσφαλῶς θὰ ἦτο καὶ μεσαιωνικός. Κατὰ τὸν ΙΕ'. τοὐλάχιστον αἰῶνα ἐν τῷ Σερβικῷ ψαλτηρίῳ τὸ ἐν μέσῳ τῶν χορευτῶν ἱστάμενον καὶ χορεῦον πρόσωπον κρατεῖ μανδήλιον εἰς ἑκατέραν χεῖρα (Βλ. εἰκ. 6), εἶπε δὲ κατὰ τὸν ΙΒ'. αἰῶνα καὶ Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος ἐν τῷ μυθιστορήματί του τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα, (Β'. 110) περί τινος γραίας ὅτι λαβοῦσα

> χειρόμακτρα χερσὶ ταῖς δύο
> ὄρχησιν ὠρχήσατο βακχικωτέραν [2]

Ὁ Ξενοφῶν ἐν τῷ Συμποσίῳ του λέγει περὶ τοῦ Διονύσου ὅτι «ἐπιχορεύσας ἐκαθέζετο ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς Ἀριάδνης καὶ περιλαβὼν ἐφίλησεν αὐτήν» [3].

Εἰκ. 6. Ἡ χρῆσις τῶν μανδηλίων κατὰ τὸν χορόν. (J. Strzygowski, Die miniaturen des serbischen Psalters der königl. Hof und Staatsbibliothek in München πίν. 46)

Ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Πιττάκης [4], καὶ ὡς καὶ σήμερον συνηθίζεται, πολλοὶ χορεύοντες καὶ κάμπτοντες τὸ σῶμα κάθηνται ἐπὶ τῶν γονάτων παρακαθημένου τινός.Ἀφ' οὗ λοιπὸν ὁ τρόπος οὗτος τοῦ χοροῦ εἶναι ἀρχαῖος καὶ σήμερον δὲ συνήθης, φυσικὸν εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἦτο καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐν χρήσει, μὴ μνημονευόμενος, δυστυχῶς, ὑπὸ τῶν συγγραφέων.

Γνωστὸν εἶναι ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα κωμικὸς χορὸς μετὰ λυγισμάτων τῆς ὀσφύος ὑπὸ μεθυόντων χορευόμενος, καὶ ἑπομένως ἄσεμνος, ἐκαλεῖτο *κόρδαξ* [5]. Τοιοῦτον χορόν, κόρδακα ὁμοίως καλούμενον [1] καὶ χορευόμενον ὑπὸ ἑνὸς προσώπου, τὸ ὁποῖον καὶ χορεῦον οὐχὶ σπανίως ἀπεγύμνου μέλη τοῦ σώματος ἐξηκολούθουν νὰ χορεύωσι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐν τοῖς θεάτροις ὑποκριταί, *κόρδακες* διὰ τοῦτο καὶ αὐτοὶ καλούμενοι [2].

[1] Φ. Κουκουλέ, Ἡ Νεοελληνικὴ καὶ τὰ Βυζαντινὰ ἔθιμα (Ἡμερολ. τῆς Μ. Ἑλλάδος) 1926 σ. 199. 200.

[2] Φ. Κουκουλέ, Ἔνθ' ἀν. 200.

[3] Ξενοφῶντος, Συμπόσιον 9. 4.

[4] Ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν τοῦ 1860 σ. 1187.

[5] C. Sittl, Die Gebärden der Griechen und Römer σ. 228.

Ὁ Ἰουλιανὸς παραπονούμενος διὰ τὴν ἐν τοῖς θεάτροις ἀσέλγειαν, πιστοποιεῖ ὅτι οἱ ὑποκριταὶ ἐν αὐτοῖς«εἷλκον τὸν κόρδακα»,[3] μετ' αὐτὸν δὲ καὶ ὁ Λιβάνιος καταφέρεται κατὰ τῶν θεατῶν, διότι ἐπέτρεπον μὲν οὗτοι νὰ χορεύεται ἐν τῷ θεάτρῳ ὁ διαφθείρων αὐτοὺς κόρδαξ, ἐστρέφοντο δὲ κατὰ τῶν ὀρχηστῶν τῶν μετὰ σεμνότητος χορευόντων [4], ὁ αὐτὸς δ' ἀναφέρει καὶ κόρδακα χορευόμενον διὰ μέσης τῆς ἀγορᾶς [5]. Καὶ κατὰ τὸν ΙΑ'. αἰῶνα ὁ Λογγιβάρδος ἀναφέρει τὸν ἐπὶ μέσων τῶν ἀγυιῶν κορδακισμόν [6], κατὰ δὲ τὸν ΙΒ'. ὁ Ζωναρᾶς ἀναφερόμενος εἰς τὸν ΝΑ'. κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου τὸν ἀπαγορεύοντα τὰς ἐπὶ σκηνῆς ὀρχήσεις λέγει ὅτι τότε ἐγίνοντο χοροὶ δι' ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν «ἀπρεπῶς λυγιζομένων καὶ ἀσχημονούντων ἐν τῷ ὀρχεῖσθαι» [7].

Κόρδακα ὀρχούμενον ἀναφέρει καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτης[8], ὁ δὲ Ἰωάννης Χοῦμνος κατὰ τὰς Ἀπόκρεως τοὺς κατακλῶντας ἑαυτοὺς καὶ πάντῃ στρέφοντας καὶ λυγίζοντας καὶ ὅλῳ τῷ σώματι ἐνασχημονοῦντας καὶ κορδακίζοντας [9], πιθανώτατα δὲ μὲ τὸν χορὸν τοῦτον σχετίζεται καὶ τὸ μεσαιωνικὸν ἐπίθετον *Κορδακᾶς* [10].

Ἀπήχησιν δὲ τοῦ ἀσέμνου τούτου χοροῦ καὶ τῶν κινήσεων αὐτοῦ πρέπει νὰ ἴδῃ τις εἰς τὸ σημερινὸν Ρόδιον *ἀγκορδακίζω*, τὸ σημαῖνον ἀσέμνως φέρομαι [11], καὶ τὴν αὐτόθι ὁμοίως *ἀγκορδακιὰν* τὴν δηλοῦσαν τὰ ἀσελγῆ κινήματα τοῦ σώματος καὶ καθ' ὅλου τὴν κακὴν καὶ ἄσεμνον πρᾶξιν [12].

Ὁ Σχολιαστὴς τῶν Νεφελῶν τοῦ Ἀριστοφάνους τὸν ἐν αὐταῖς ἀνα-

[1] Λιβανίου, Πρὸς Ἀριστείδην ὑπὲρ τῶν ὀρχηστῶν τόμ. 4. 468. 9 (Förster).

[2] Χρυσόστομος, P.G. 62. 120.

[3] Ἰουλιανοῦ, Ἀντιοχικὸς ἢ μισοπώγων 464. 11 (Hertlein).

[4] Λιβανίου, Ἔνθ' ἀν.

[5] Λιβανίου, Δύσκολος ὤλισθεν § 16 τόμ. 6. 558 (Förster).

[6] N. Festa, Longibardos, Βυζάντιον 6. 121.

[7] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 425.

[8] Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 148. 18.

[9] Ι. Χούμνου, Ἐπιστολαί, ἐπιστολὴ ΣΤ'. (Boissonade, Anecdota Nova σ. 215).

[10] Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 208.

[11] Ἐν Αἰτωλίᾳ μεταχειρίζονται τὸ χαρδακίζω (=κορδακίζω) πρὸς δήλωσιν τοῦ παλμοῦ τῆς καρδίας.

[12] Δρακίδου, Ροδιακὰ σ. 261.

φερόμενον κόρδακα μεταφράζει διὰ τοῦ *καρυδᾶς*[1]. Ὁ Κοραῆς ἐφρόνει ὅτι πιθανῶς ἡ λ. ἐχυδαΐσθη ἐκ τοῦ κόρδαξ, διὰ τοῦ διαμέσου τύπου *κορδᾶς*[2], μὲ τὸ καρύδι ὅμως πάντως συνδέεται, ἀφ' οὗ καρύδι, διὰ τὸν ἦχον τοῦ θραυομένου καρύου[3], λέγεται νῦν ἐν Καλύμνῳ ἡ διὰ τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μέσου δακτύλου γινομένη ἀποκρότησις. Καρυδᾶς λοιπὸν εἶναι ὁ χορός, καθ' ὃν ὁ χορεύων κάμνει καρύδια, διὰ τῆς χειρὸς δῆλα δὴ ἀποκροτεῖ.

Ἀνωτέρω εἶπον ὀλίγας λέξεις περὶ τοῦ ἐν τοῖς ἀνακτόροις γινομένου *σαξίμου*[4], τοῦ ἐν ἐπισήμοις δῆλα δὴ τελεταῖς γινομένου χοροῦ. Ὄντως ἐν τοῖς ἀνακτόροις, παρόντος τοῦ βασιλέως, ἔσασσον, ἤτοι ἐχόρευον, ἄρχοντες πολιτικοὶ ἢ στρατιωτικοὶ ἢ καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν δήμων. Ἦσαν δ' αἱ περιστάσεις, καθ' ἃς ἔσασσον, αἱ ἑξῆς· πρῶτον ὁ ἑορτασμὸς τῆς *αὐτοκρατορίας*, τῆς ἀνακηρύξεως δῆλα δὴ τοῦ βασιλέως, δεύτερον τοῦ *γενεθλίου* τοῦ βασιλέως καὶ τρίτον τοῦ *βρουμαλίου*, ἤτοι τῆς ὀνομαστικῆς ἑορτῆς αὐτοῦ[5].

Τότε ἐν τῷ τρικλίνῳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ μετὰ τὸν *ὀπτόμινσον*, ἤτοι τὴν παράθεσιν τῶν μετὰ κρέατος ἐδεσμάτων[6], εἰσαγόμενοι ὑπὸ τοῦ ἀρτικλίνου (a triclinio) οἱ μέλλοντες νὰ χορεύσωσιν, ἐχόρευον τρὶς περὶ τὴν βασιλικὴν τράπεζαν ψάλλοντες ἀντιφώνως *βασιλίκια*, ἤτοι ὕμνους πρὸς τὸν βασιλέα καὶ φοροῦντες φορέματα κοντομάνικα λευκὰ ἢ κυανᾶ (Βένετα) μὲ χρυσᾶ ἐπιρράμματα καί τινες ἐξ αὐτῶν ποδόψελλα χρυσᾶ, κρατοῦντες δ' ἅμα τὰ λεγόμενα *φεγγία*[7].

Μετὰ τὸν χορόν, ὅστις εἶχεν ἄλλοτε δύο τμήματα, *καταστάσεις* ἢ *τάξεις* καλούμενα[8] καὶ ἄλλοτε πλείονα —ἔφθανον καὶ μέχρι τῶν ἕξ[9]— οἱ

---

[1] Εἰς Ἀριστοφάνους Νεφέλας στ. 540· κόρδακα τὸν λεγόμενον ἰδιωτικῶς καρυδᾶν.

[2] Α. Κοραῆ, Ἄτακτα 5. 115.

[3] Ἐν τῇ παιδιοφράστῳ διηγήσει τῶν τετραπόδων ζῴων λέγεται· καὶ κλάνεις καρυδᾶτα στίχ. 171 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σ. 147).

[4] Σάξιμα ἐλέγοντο καὶ οἱ κατὰ τὸ σάξιμον χορεύοντες, Κ. Πορφυρογενήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 293. 4.

[5] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 600. 10. 17, 603. 15, 604. 11. Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 782. 12.

[6] Φ. Κουκουλέ, Γεύματα, δεῖπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. 10. 138.

[7] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 293. 10. ἑξ. 294. 14. 17, 589. 18. Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 778. 2 ἑξ. 781. 8. Τί ἦσαν τὰ φεγγία ταῦτα κατὰ διαφόρους τρόπους, οὐχὶ ὅμως πιθανούς, ἐπειράθη νὰ ἑρμηνεύσῃ ὁ Reiske ἐν τῷ ὑπομνήματί του εἰς Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον 2, 696. 697. Ἴσως φεγγία νὰ εἶναι κρόταλα φεγγίου, ἤτοι σεληνίδος, σχῆμα ἔχοντα.

[8] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 295. 9, 604. 7.

[9] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 301. 633. 20,

χορευταὶ ἐφιλοδωροῦντο δι' ἀποκομβίων περιεχόντων ἀρκετὴν ποσότητα χρημάτων[1].

Ὁ Λόγγος ἐν τῷ μυθιστορήματί του τῷ ἐπιγραφομένῳ τὰ κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην περιγράφει τὸν Δρύαντα χορεύοντα ἐπιλήνιον ὄρχησιν καὶ παριστάνοντα διὰ τοῦ χοροῦ ἄλλοτε τρυγῶντα, ἄλλοτε μεταφέροντα κοφίνους πλήρεις σταφυλῶν, ἄλλοτε πατοῦντα τοὺς βότρυς καὶ ἄλλοτε πίνοντα γλεῦκος[2].

Ἂν ὁ μιμικὸς οὗτος χορὸς ἐγίνετο ὄντως τότε ἢ ἂν εἶναι πλάσμα τοῦ μυθιστοριογράφου, δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω. Ὅτι μιμικοὺς χοροὺς ἔκαμνον τότε οἱ ὀρχησταὶ ἐν τοῖς θεάτροις εἶναι πασίγνωστον, ὅτι ὅμως ὑπῆρχε μιμικὸς χορὸς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καλούμενος τρυγητικὸν καὶ μὲ τὸν τρυγητὸν συνδεόμενος, ὡς διισχυρίσθη ὁ κ. Κ. Σάθας,[3] εἶναι πλάνη. Τὸ τρυγητικὸν τὸ ἀναφερόμενον ὑπό τε Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ τοῦ Φιλοθέου ἐν τῷ κλητορολογίῳ του, ἦτο ἁπλούστατα ἐπίσημον δεῖπνον διδόμενον ἐν τοῖς ἀνακτόροις κατὰ τὴν δευτέραν τοῦ Ἰανουαρίου μηνὸς καὶ οὐδὲν πλέον[4]. Ἄλλο τώρα ζήτημα εἶναι τὸ ἂν ἐπαίζετο τότε τὸ Γοτθικόν, ἡ περὶ οὗ πραγματεία δὲν ἀνήκει ἐνταῦθα.

Τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς μελέτης μου ἐπιθυμῶ νὰ κλείσω μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ χοροὶ ἦσαν βέβαια πολὺ περισσότεροι καὶ θὰ παρήλασσον, ὅπως καὶ σήμερον, κατὰ τόπους, αἱ σχετικαὶ ὅμως περὶ τῶν τοπικῶν τούτων χορῶν μαρτυρίαι μᾶς λείπουσι.

Ο ΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΧΟΡΕΥΕΙΝ ΚΑΙ ΑΙ ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΧΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΧΟΡΕΥΤΩΝ

Ὡς ἐκ τῶν σχετικῶν εἰκόνων διδασκόμεθα, αἱ ἀρχαῖαι χορεύτριαι χορεύουσαι ἐκράτουν δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ἡμικυκλικῶς ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἀνεμιζόμενον πέπλον[5]. Ὁ πέπλος οὗτος, ἐξ οὗ βραδύτερον ἐξει-

---

[1] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 604. 11, 633, 21, Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 781. 10, 782. 16 ἑξ. Περὶ τοῦ σαξίμου βλ. καὶ ὅσα ἐσημείωσα ἐν τῇ μελέτῃ μου τὰ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. ΙΔʹ. 118. 119).

[2] Λόγγου, Τὰ κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην 2. 36.

[3] Κ. Σάθα, Δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν ιεʹ.

[4] Τοῦ δείπνου, ὃ καὶ τρυγητικὸν προσαγορεύεται, Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 381. 5, κλητώριον δείπνου, ὃ καὶ τρυγητικὸν καλεῖται, Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 751. 12.

[5] Maurice Emmanuel, La danse Grecque antique σ. 92. 210. Τοιοῦτον πέπλον παριστάνονται φέρουσαι ἡ ἡμέρα καὶ ἡ νὺξ καὶ αἱ Νηρηΐδες.

λίχθησαν αἱ μακραὶ τῶν χορευτριῶν χειρίδες [1], περὶ ὧν κατωτέρω, ὡς ἐν ταῖς εἰκόσι βλέπομεν, ἐμφανίζεται καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους. Τοιούτους πέπλους π. χ. φέρουσιν αἱ ἐν τῷ στέμματι Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου παριστανόμεναι χορεύτριαι (εἰκ.7) καὶ ἡ ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ Ὀππιανοῦ (Ι′ ἢ ΙΑ′ αἰῶν.) τῆς γαμηλίου πομπῆς μετέχουσα χορεύτρια (εἰκ.8). Ὁμοίως πέπλους φέρουσι καὶ αἱ χορεύτριαι αἱ ἐν τῷ χειρογάφῳ Κοσμᾶ τοῦ Ἰνδικοπλεύστου τοῦ Ε—Ζ′. αἰῶνος (εἰκ. 9) πρὸς δὲ αἱ ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ Λούβρου τοῦ Ε′. αἰῶνος Μοῦσαι αἱ συμπαριστανόμεναι μετὰ συγγραφέων (εἰκ. 10). Καὶ ἡ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Σερβικοῦ ψαλτηρίου τοῦ ΙΕ′. αἰῶνος χορεύουσα καὶ αὐτὴ παριστάνεται τοιοῦτον ἡμικυκλικὸν ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἔχουσα πέπλον (εἰκ. 6).

Εἰκ. 7. Αἱ ἐν τῷ στέμματι Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου παριστανόμεναι χορεύτριαι.
S c h l u m b e r g e r, Un empereur byzantin Nicéphore Phocas σ. 527).

Διὰ τὸν πολυέλικτον χορὸν ὡμιλήσαμεν ἤδη ἀνωτέρω, ἀνέφερε δὲ καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος τοὺς ἑλιγμοὺς τῶν χορευουσῶν παρθένων [2], ὁ Χρυσόστομος τὰς πολυστρόφους ὀρχήσεις [3] καὶ τὸ μαρτύριον τῶν Πρόβου, Ταράχου καὶ Ἀνδρονίκου τοὺς «χορείαν ἑλίσσοντας» [4].

Πλὴν τούτου οἱ χορεύοντες ἔκαμνον γύρους, ὡς καὶ σήμερον γίνεται καὶ ὡς καὶ τὰ κείμενα πληροφοροῦσι. Διὰ γυριζομένους ὀρχηστὰς λ. χ. ὁμιλεῖ Κοσμᾶς ὁ Ἁγιοπολίτης [5], διὰ γυρίσματα δὲ καὶ κρότους χορεύοντος καλογήρου ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος [6], διὰ στρέμμα χορευτοῦ ὁ αὐτός [7], περὶ δινευούσης δὲ χορευτρίας ἔπειτα καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτης [8].

[1] A. P a v l o v s k i j, Décorations des plafonds de la chapelle Palatine, B. Z. 2. 386.

[2] Migne, P.G. 37. 1438.

[3] Migne, P.G. 61. 739.

[4] Migne, P.G. 115. 1076.

[5] Migne, P.G. 38. 532.

[6] H e s s e l i n g-P e r n o t, Poèmes Prodromiques III. 193.

[7] Θ ε ο δ ώ ρ ο υ Π ρ ο δ ρ ό μ ο υ, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα Β′. 115.

[8] Ν ι κ ή τ α Χ ω ν ι ά τ ο υ, Χρον. Διήγ. 759. 11. Πβ. καὶ 351. 7 ἑξ.

Πλὴν τούτου οἱ χορευταὶ καὶ ἐλύγιζον ἑαυτοὺς κάμπτοντες τὸ σῶμα καὶ παρακολουθοῦντες ἐνίοτε τὸν ἦχον τοῦ παιζομένου μουσικοῦ ὀργάνου [1].

Τὰ ὀρχηστικὰ ταῦτα λυγίσματα ψέγουσι πάλιν ὅ τε Γρηγόριος ὁ Θεολόγος [2] καὶ ὁ Χρυσόστομος [3], καὶ τὸ περικλώμενον τῆς χορευτρίας σῶμα ὁ Σελευκείας Βασίλειος [4], μνείαν δ᾽ αὐτῶν εὑρίσκομεν καὶ ἐν τῷ ἐθνικῷ ἡμῶν ἔπει [5] καὶ παρὰ τῷ Θεοδώρῳ Προδρόμῳ, περιγράφοντι τὸ στρέμμα καὶ τὸ λύγισμα τοῦ χορεύοντος Ναυσικράτους [6], ἐπαινεῖται δ᾽ ἐν τῇ Ἀχιλληΐδι καὶ τῆς χορευούσης κόρης τὸ λύγισμα καὶ τὸ ἀνάβλεμμα [7].

Ὄχι μόνον δ᾽ ἐκίνουν τοὺς πόδας οἱ χορευταί [8], ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἀναπηδῶντες ἐκτύπουν δι᾽ αὐτῶν τὸ ἔδαφος. Τοιαύτας κινήσεις χαρακτη-

Εἰκ. 8. Χορεύτριαι κατὰ γαμήλιον πομπήν. Ἐκ τοῦ χ. τοῦ Ὀππιανοῦ Ι′. ἢ ΙΑ′. αἰῶνος. (S c h l u m b e r g e r, Basile II le tueur de Bulgares σ. 149).

ρίζει Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὡς σάλους ἀτάκτους καὶ ἀπρεπεῖς καὶ κομιδῇ ἀπαιδεύτους [9], ἦσαν ὅμως συνηθέστατοι κατὰ τοὺς χορούς. Ὁ Λουκιανὸς ἐν τῷ περὶ ὀρχήσεως ὁμιλεῖ διὰ «ποδῶν κτύπον τοῦ ὀρχηστοῦ» [10], Γρηγόριος ὁ Θεολόγος περὶ τῶν «ποδὸς ψοφημάτων» [11], ὁ Μ. Βασίλειος

[1] Οἱ ὀρχησταὶ οἱ τὰ σώματα διαστρέφοντες, εἶπεν ὁ Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, Migne, P. G 59. 524.

[2] M i g n e, P.G. 37. 1048

[3] M i g n e, P.G. 55. 683.

[4] M i g n e, P.G. 85. 232.

[5] Β α σ ι λ ε ί ο υ Δ ι γ ε ν ο ῦ ς Ἀ κ ρ ί τ ο υ, Λόγοι, Λόγ. Δ′. 889, Ζ′. (Legrand, Bibl. Gr. vulg. VI).

[6] Θ ε ο δ ώ ρ ο υ Π ρ ο δ ρ ό μ ο υ, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα Β′. 115.

[7] L στίχ. 673 (Hesseling).

[8] Εἰς τὰ νόθα συγγράμματα τοῦ Χρυσοστόμου (Migne, P. G. 59. 524) γίνεται λόγος διὰ τοὺς πολυστρόφους πόδας τῶν ὀρχηστῶν.

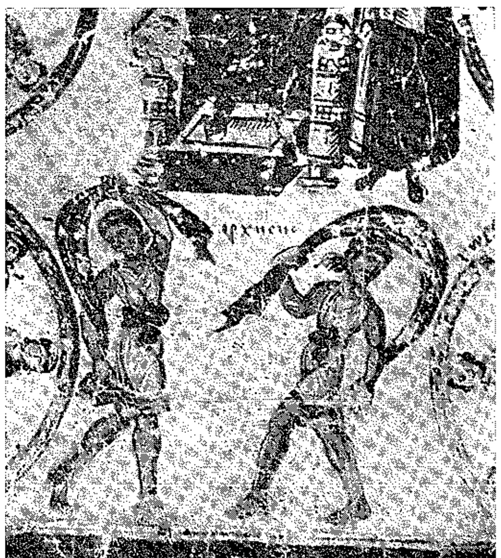
[9] Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγ. 2. 4. σ. 181. 21 (Stählin).

[10] Λ ο υ κ ι α ν ο ῦ, Περὶ ὀρχήσεως 68.

[11] P.G. 37 1211.

περὶ τοῦ «κατακροτεῖν τὴν γῆν τοῖς ποσί»[1], Μιχαὴλ ὁ Ψελὸς περὶ τῶν «τὴν γῆν σὺν ρυθμῷ ἐπικροτούντων»[2] καὶ τέλος ὁ Νικήτας Χωνιάτης περὶ τῶν «ὑπορχουμένων καὶ κροτούντων τὴν γῆν»[3]. Τὴν κίνησιν δὲ ταύτην ἔκαμνον ἐνίοτε κατὰ τοὺς γυναικείους χοροὺς αἱ χορεύτριαι ὑψοῦσαι ὑπὲρ τὸ πρέπον τοὺς πόδας[4].

Τὸν χορόν, ὡς εἰκός, συνώδευον καὶ τῶν χειρῶν κινήσεις. Ἄλλοτε ἐκινοῦντο αὗται δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ—ἐν τῷ ἐθνικῷ ἔπει γίνεται λόγος διὰ τὰς τῶν χειρῶν μεταστροφὰς[5]— ἄλλοτε ὑψοῦντο εἰς τὸν ἀέρα[6], ἄλλοτε, καὶ μάλιστα εἰς τὰς κατ' ἐπάγγελμα χορευτρίας, ἔδιδον τὸν ρυθμὸν τοῦ χοροῦ διὰ τῶν κρατουμένων κροτάλων (Βλ. εἰκόν. 8 καὶ 11), εἰς ἣν κίνησιν, πιθανῶς, ἀναφέρονται τὰ σοφὰ τῶν χειρῶν δάκτυλα τῶν ἐπιγραμμάτων[7] καὶ ἄλλοτε συγκρουόμεναι παρῆγον τοὺς τόσον καὶ σήμερον συνηθιζομένους κροταλισμούς.

Εἰκ. 9. Χορεύτριαι μετὰ ἡμικυκλικῶν πέπλων, ἐκ τοῦ χ. Κοσμᾶ τοῦ Ἰνδικοπλεύστου. (J. Ebersolt, La miniature byzantine pl. X.)

Περὶ κρότων, χειροκροτημάτων τουτέστι, συχνότατα γίνεται μνεία ἐν τοῖς ἡμετέροις κειμένοις περὶ περιγραφῆς διασκεδάσεων προκειμένου[8], ἐπειδὴ ὅμως δὲν φαίνεται σαφῶς ἂν πρόκειται ἁπλῶς περὶ ἀποκροτήσεων τῶν διασκεδαζόντων ἢ τῶν ἐκτὸς τοῦ χοροῦ ἱσταμένων καὶ χειροκροτούντων, περὶ ὧν κατωτέρω, διὰ τοῦτο θὰ σημειώσω ἐνταῦθα τὰς μαρτυρίας ἐκείνας μόνον, ἐλαχίστας, δυστυχῶς, αἵτινες ἀναμφιβόλως εἰς κροταλισμοὺς αὐτοῦ τοῦ χορεύοντος ἀναφέρονται.

[1] P.G. 31. 446.

[2] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Χρονογραφία σ. 140. 5 (ἔκδ. Σάθα).

[3] Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 351. 7.

[4] Βασίλειος Σελευκείας, Migne, P.G. 85. 232.

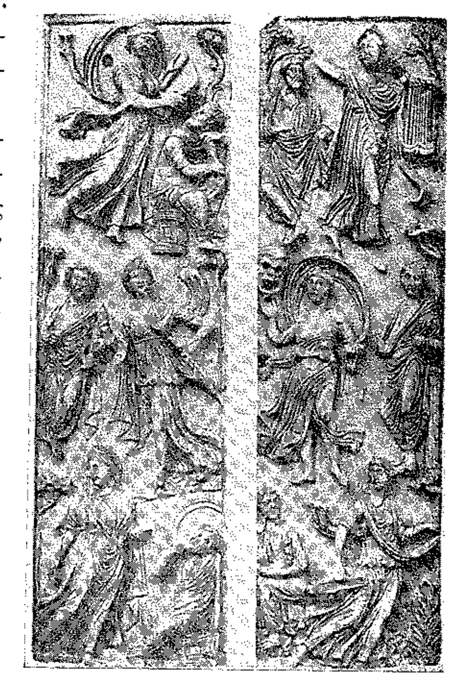
[5] Βασιλείου Διγενοῦς Ἀκρίτου, Λόγοι λόγος Ζ'. 168. Κατὰ τὸν Λιβάνιον, Πρὸς Ἀριστείδην ὑπὲρ τῶν ὀρχηστῶν 57 (τόμ. 4. 457. 4 Förster) τοῦ ὀρχηστοῦ ἐξητάζετο θέσις ποδῶν, φορὰ χειρῶν.

[6] Βασίλειος Σελευκείας, Ἔνθ' ἀν.

[7] Παλατ. Ἀνθολ. κεφ. XVI ἀρ. 283 (ἔκδ. Dübner).

[8] Γρηγόριος ὁ Θεολόγος (P.G. 37. 863) εἶπεν ὅτι οἱ πλούσιοι εἰς τὰ συμπόσιά των ἤθελον ἐκμεθύσματα, συνῳδίας τε καὶ κρότους ὁμορρόθους καὶ ὅτι οἱ διασκεδάζοντες ἠρέσκοντο εἰς «βαρβίτων χειρῶν τε κροτήματα οὐκ ἄνοιστρα» (P. G. 37. 1438) ἑρμηνεύων δ' ὁ Ἀριστηνὸς (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 221) τὸν ΝΔ'. κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου ἡρμήνευσε τὸ βαλλίζειν διὰ τοῦ τὰς χεῖρας κροτεῖν καὶ δι' αὐτῶν κτύπον ἀποτελεῖν.

Ἐν τῇ χρονογραφίᾳ π.χ. τοῦ Θεοφάνους ἀναφέρονται οἱ βαλλίζοντες καὶ κροταλίζοντες[1], ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος ὁμιλεῖ διὰ παρθένους συνᾳδούσας καὶ συνεπικροτούσας[2] καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτης διὰ τοὺς τὰς χεῖρας εἰς κρότον συμβάλλοντας καὶ τοὺς πόδας ὑποσαλεύοντας[3]. Ἐνταῦθα δέ, πιθανῶς, ἀνακτέα καὶ ἡ μεσαιωνικὴ παροιμία φειδωλοῦ βίον κροταλισταὶ φάγονται, ἥτις παρὰ Νείλῳ (Ἐπιστ. 2. 153) φέρεται· τὰ ταντα-λιστῶν φάγονται κροταλισταί[4].

Εἰκ. 10. Παράστασις συγγραφέων καὶ Μουσῶν φερουσῶν ἡμικυκλικοὺς πέπλους. Ε'. αἰῶνος. Μουσεῖον Λούβρου (H. Peirce et R. Tyler, L'art byzantin I pl. 148).

Μικρὸν ἀνωτέρω ὡμίλησα διὰ τὰ κρουόμενα κρόταλα. Αἱ εἰκόνες, (βλ. εἰκόν. 5, 8 καὶ 11) παριστῶσι ταῦτα δι' ἑκατέρας χειρὸς κρατούμενα καὶ οἱ συγγραφεῖς δ' ἐπ' ἴσης τὰ μνημονεύουσι. Τὰ κρόταλα ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χορούς[5], ἀναφέρει διὰ τοὺς χρόνους του ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, κρόταλα Αἰγυπτίων αὐτὰ καλῶν[6], πιθανώτατα δὲ εἶναι τὰ αὐτὰ μὲ τὰ ὑπὸ

[1] Θεοφάνους, Χρονογραφία 63. 15 (De Boor).

[2] Θεοδώρου Προδρόμου, Στίχοι εἰς τὴν στεφηφορίαν Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ· Migne, P.G. 133. 1341.

[3] Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 351. 7.

[4] Ed. Kurtz, Die Sprichwörtersammlung des Maximus Planudes σ. 22 ἀρ. 64.

[5] Maurice Emmanuel, La danse Grecque antique σ. 86. 91. 157. 165.

[6] Κλήμεντος, Παιδ. 2. 4 σ. 181. 21 (Stählin).

τοῦ *Μαλάλα*[1] μνημονευόμενα *βομβωνάρια*, ὡς βόμβον προκαλοῦντα[2].

Ἐλέγετο δὲ τὸ συγκρούειν τὰ κρόταλα *κροταλίζειν*, ἀλλὰ καὶ *κορταλίζειν*, τύπον, ὃν καὶ τὰ κείμενα παραδίδουσι[3] καὶ ἡ σημερινὴ γλῶσσα πιστοποιεῖ, ἀφ' οὗ τὰ χειροκροτήματα πολλαχοῦ λέγονται *κούρταλα* καὶ τὸ χειροκροτῶ *κουρταλίζω*.

Ἵνα ὁ χορὸς εἶναι τέλειος, ἀπαιτοῦνται οὐ μόνον ρυθμικαὶ κινήσεις, ἀλλὰ καὶ ᾄσματα ρυθμίζοντα τὸ βῆμα τοῦ χοροῦ· τοιαῦτα ὄντως *καταλέγματα* ἢ *καταλόγια*[4] ἢ *τραγῴδια* συνήθως συνώδευον τὸν Βυζαντινὸν χορόν.

Ὁ Λουκιανὸς ἐν τῷ περὶ ὀρχήσεως τονίζει τὴν ὁμοφωνίαν τῶν ᾀδόντων[5] καὶ ὁ Χρυσόστομος κατόπιν τὴν γλυκυφωνίαν τῶν χορευτῶν[6], ἀναφερόμενος δ' ὁ Μ. Βασίλειος εἰς τὰς κατὰ τὸ Πάσχα χορευούσας λέγει, ὅτι αὗται μιαίνουσι τὸν ἀέρα «τοῖς ᾄσμασι τοῖς πορνικοῖς»[7], διὰ τὴν «ἀοιδοπόλον χορείαν» δὲ ὁμιλεῖ ὁ Ἀγαθίας[8], καὶ τὸ ἐθνικὸν ἔπος διὰ τῶν

χορῶν τὸ ἐνήδονον, τὴν ξένην μελῳδίαν[9]

Βραδύτερον ἀναφέρονται παρὰ Μιχαὴλ Ψελλῷ οἱ χοροὺς ἱστῶντες

---

[1] Μαλάλα, Χρονογρ. 288. 8.

[2] Βλ. Φ. Κουκουλέ, Ἀγῶνες, ἀγωνίσματα καὶ ἀγωνιστικὰ παίγνια κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. ΙΓ'. 95, V. Cottas, Le théatre à Byzance 33. Ὁ Στράβων 10. 3. 16 ὁμιλεῖ διὰ τὸν ἐν χερσὶ βόμβυκας ἔχοντα.

[3] Παρὰ Θεοφάνει, Χρονογρ. 63. 15· ἀντὶ τοῦ κροταλίζουσι οἱ κώδικες δίδουσι καὶ κορταλίζουσι καὶ ἐν τῷ Στεφάνου Διακόνου βίῳ Στεφάνου τοῦ Νέου (Migne, P.G. 100. 1156) φέρεται ἀνακορταλίσαντες.

[4] Ὅταν ἴδῃς χορεύοντας καὶ παίζοντας καὶ ᾄσματα δαιμόνων καταλέγοντας, στέναξον . . . . . εἰς νηστείαν καὶ ἀγρυπνίαν καὶ δάκρυα οὐκ εἰς χορεύματα καὶ κιθαρισμοὺς καὶ καταλέγματα· Χρυσόστομος, Migne P.G. 59. 564. 566, χορευόντων γὰρ ἐν μιᾷ ρύμῃ κορασίων καὶ καταλεγόντων, Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος Συμεὼν τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ, Migne, P.G. 93. 1728, κι' ἀφ' ὅτου ἐκατάλεξεν ἡ κόρη τὸ τραγούδιν, Ἀχιλληΐς L. 1547 (Hesseling). λέγουσιν οἱ κράκται κατάλεγμα, Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 201. 10. Ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς ποιήμασι συχνὰ τὸ ᾆσμα καὶ τὸ ποίημα λέγεται καταλόγιν.

[5] Λουκιανοῦ, Περὶ ὀρχήσεως 68.

[6] Migne, P.G. 60. 745.

[7] Migne, P.G. 31. 445—446.

[8] Ἀγαθίου, Ἐπιγράμματα σ. 362 (τῆς ἐκδ. τῆς ἱστορίας Βόνν.).

[9] Βασιλείου Διγενοῦς Ἀκρίτου, Λόγοι, λόγ. Λ'. 889 (Legrand Bibl. Gr. vulg. 6).

καὶ μέλη ᾄδοντες[1], παρὰ Θεοδώρῳ εἶτα Προδρόμῳ αἱ περιχορεύουσαι παρθένοι αἱ

ὑμνοῦσαι καὶ συνᾴδουσαι καὶ συνεπικροτοῦσαι[2]

παρὰ Μιχαὴλ Χωνιάτῃ αἱ *ἐν ᾄσμασι καὶ χοροῖς νεάνιδες*[3] καὶ παρὰ Νικήτᾳ Χωνιάτῃ οἱ *«δινεύοντες μολπῇ τ' ἰϋγμῷ τε»*[4]

Καὶ ἀναφέρονται μὲν οἱ συνᾴδοντες, καὶ μάλιστα αἱ συνᾴδουσαι, κατὰ τὸν χορὸν ὅμως τοῦ ᾄσματος μίαν στροφὴν ἤρχιζεν ὁ προεξάρχων τοῦ χοροῦ[5], ταύτην δ' ἐν χορῷ ἐπανελάμβανον οἱ χορεύοντες, οἵτινες καὶ συνέψαλλον ἐπ' ἴσης καὶ τὸν ἐπῳδόν, τὸ σημερινὸν τσάκισμα[6].

Ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλης παραδίδει διὰ τοὺς χρόνους του καὶ ἕτερον τρόπον τοῦ ᾄδειν ἐν Κρήτῃ κατὰ τοὺς χορούς, εἰς οὓς μετεῖχον ἄνδρες καὶ γυναῖκες· λέγει δῆλα δὴ ὅτι τὸ ᾆσμα ἤρχιζον αἱ γυναῖκες καὶ ἐν χορῷ κατόπιν τὸ ἐπανελάμβανον οἱ ἄνδρες, ὅπως προσθέτει, ἔκαμνον οἱ παλαιοὶ Κρῆτες κατὰ τοὺς γάμους καὶ τὰς πανηγύρεις θεῶν καὶ ἡρώων[7].

Τῶν χορευτικῶν τούτων ᾀσμάτων, τὰ ὁποῖα οὐχὶ σπανίως ἦσαν ἐρωτικά —ἐντεῦθεν καὶ ὁ πόλεμος τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοῦ χοροῦ— δυστυχῶς τύπους δὲν ἔχομεν, ἀμυδρὰν μόνον ἰδέαν αὐτῶν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἐκ τοῦ ᾀσματίου, τὸ ὁποῖον φέρεται ἐν τῇ Ἀχιλληΐδι ψάλλουσα ἡ κόρη χορεύουσα καὶ τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἑξῆς·

ἂν σχίσουν τὴν καρδίτσα μου, ἔσωθεν νά σε εὕρουν
νὰ σὲ εὕρουν ριζοφύτευτον, στρατιῶτά μου ἀνδρειωμένε
καὶ αἱ ρίζαι σου ἐκράτησαν πᾶσάν μου ἁρμονίαν
καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ κορμὶν ἔναι τοῦ ὁρισμοῦ σου[8].

Ἦσαν δὲ τὰ χορευτικὰ ταῦτα ᾄσματα ἢ «πόρρωθεν πεποιημένα» παλαιότερα δῆλα δὴ καὶ ἐπαναλαμβανόμενα ἢ καὶ «αὐτόθεν μουσουργούμενα», κατὰ περιστάσεις δῆλα δὴ ποιούμενα, τοῦθ' ὅπερ δεικνύει ὅτι καὶ

---

[1] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Περὶ τῆς ἐν Βυζαντίῳ γυναικείας πανηγύρεως τῆς Ἁγάθης (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 528).

[2] Θεοδώρου Προδρόμου, Στίχοι εἰς τὴν στεφηφορίαν Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Migne, P.G. 133. 1341.

[3] Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σῳζόμενα 1. 165. 26. (Λάμπρου).

[4] Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 351. 7.

[5] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Περὶ τῆς ἐν Βυζαντίῳ γυναικείας πανηγύρεως τῆς Ἀγάθης (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 530/31, Ἀχιλληΐς L. 1209 (Hesseling).

[6] Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σῳζόμενα 2. 29. 10, 367. 4 (Λάμπρου).

[7] Hippol. Noiret, Lettres inédits de Michel Apostolis ἐπιστ. 61. σ. 80.

[8] Ἀχιλληΐς N. 1540 ἑξ, καὶ L. 1212 ἑξ. (Hesseling).

τότε, ὅπως καὶ σήμερον, συνήθη ἦσαν τὰ αὐτοσχέδια κατὰ τὸν χορὸν ψαλλόμενα ᾄσματα [1].

Ἔψαλλον δὲ τὰ χορευτικὰ ᾄσματα, οὐ μόνον οἱ χορεύοντες, ἀλλὰ καὶ οἱ τὰ μουσικὰ ὄργανα παίζοντες [2], οἱ *παιγνιῶται* [3] καλούμενοι, οἵτινες, ἐπιτήδειοι στιχοπλόκοι ὄντες, καὶ ἴδια συνέθετον ᾄσματα κατάλληλα πρὸς τὴν περίστασιν. Οὕτως ἐν ὡροσκοπίῳ τοῦ 1336 ἀναγινώσκομεν ὅτι τὸ ἔτος αὐτὸ θὰ φέρῃ «τοῖς παιγνιώταις χαρὰν καὶ κέρδος καὶ ἐκβάλωσιν νέας στιχοπλοκίας, ἵνα φέρωσι καὶ ἄνθρωποι τὴν ἀκοὴν αὐτῶν πρὸς αὐτούς [4].

---

[1] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἔνθ' ἀν. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Χρονογραφία 87. 20. (Σάθα).

[2] Κατὰ τὸν Λουκιανόν, Περὶ ὀρχήσεως 30 «πάλαι μὲν οἱ αὐτοὶ καὶ ᾖδον καὶ ὠρχοῦντο· εἶτ' ἐπειδὴ κινουμένων τὸ ᾆσθμα τὴν ᾠδὴν ἐπετάραττεν ἄμεινον ἔδοξεν ἄλλους αὐτοῖς ἐπᾴδειν».

[3] Ἡ Ταρσία ἐν τῇ διηγήσει τοῦ Ἀπολλωνίου λέγει (στίχ. 599, Wagner, Carmina σ. 267).

> ἐγὼ ἐπίσταμαι καλῶς κιθάραν νὰ τὴν παίζω
> νὰ τραγουδῶ πανέμνοστα, αἰνίγματα νὰ λέγω
> εἰς γάμους καὶ εἰς ἑορτὰς πάντοθεν νὰ πηγαίνω.

Συχνὰ τὰ μουσικὰ ὄργανα παρὰ Βυζαντινοῖς καλοῦνται παίγνια καὶ παιγνίδια (παιχνίδια νῦν). Παιγνίδιον ἢ παίγνιον ἐπ' ἴσης ἐλέγετο ἡ θεατρικὴ παράστασις καὶ οἱ ὑποκριταὶ δημόσιοι παιγνιῶται (Βαλσαμῶν ἐν Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύντ. 3. 415). Μετεχειρίζοντο δὲ καὶ τὸ παίζω ἀντὶ τοῦ παριστάνω, ὅπως καὶ σήμερον. (Χρυσόστομος, P.G. 48. 986, Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος Συμεὼν τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ P.G. 93. 1716, Μαλάλα, Χρονογραφία 314. 315, Χορικίου, Περὶ τῶν ἐν Διονύσου τὸν βίον εἰκονιζόντων § 35 σ. 352. 16, 369. 8 (Förster). Ἂς σημειωθῇ δ' ἐνταῦθα ὅτι τὰ μουσικὰ ὄργανα συλλήβδην ἐλέγοντο ἁπλῶς καὶ ὄργανα (Χρυσόστομος, P.G. 51. 41) «ὅπερ ἐστὶν ἡνίοχος ἅρματι καὶ κυβερνήτης πλοίῳ καὶ μουσικὸς ὀργάνῳ» «ὄργανα δι' ἰδίως νῦν τὰ μουσικὰ οὐ κυριολεκτικῶς, ἀλλὰ κοινότερον διὰ τὴν ἐπ' αὐτοῖς ὄρεξιν τῶν ἐπὶ πολὺ ἀργοτέρων, μάλιστα δὲ τῶν ἐν ταῖς πανηγύρεσι». (Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, Migne, P. G. 136. 673 D. ὄργανα ᾄδοντα ἀκοῦσαι γειτόνων μάχην δηλοῖ (Drexl, Traumbuch des c. Paris. Gr. 2511, Λαογραφίας 8. 366 στίχ. 286), Παρὰ Φραντζῇ, Χρονικ. 207. 4 ἀναγινώσκομεν· «ψαλτῶν, μουσικῶν καί τινων κρουόντων ὄργανα καὶ ἕτερα εἴδη μουσικά», ἔνθα τὰ ὄργανα σημαίνει τύμπανα, ἀκριβῶς ὅπως καὶ σήμερον ἐν Λάστᾳ, Ἄρτῃ, Ἠπείρῳ καὶ Κοζάνῃ. Ἐν τούτοις ἐν τῷ ἐπυλλίῳ Λιβύστρου καὶ Ροδάμνης στίχ. 3749 (Wagner, Trois poèmes σ. 347) ὄργανα φαίνεται ὅτι νοοῦνται τὰ πνευστὰ καὶ κιθαριστικά· ἐκεῖ λέγεται·

> ὄργανα, σεῖστρα, τύμπανα, βούκινα, μέλος ἅπαν.

[4] Σπ. Λάμπρου, Τραπεζουντιακὸν ὡροσκόπιον τοῦ 1336 (Ν. Ἑλληνομν. 13. 40).

ΤΑ ΦΟΡΕΜΑΤΑ ΤΩΝ ΧΟΡΕΥΟΝΤΩΝ

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ γίνῃ διαστολὴ τῶν φορεμάτων τῶν κατ' ἐπάγγελμα ὀχηστῶν ἢ ὀρχηστρίδων καὶ τῶν γυναικῶν ἢ ἀνδρῶν τοῦ λαοῦ, οἵτινες ἐχόρευον εἰς τὰς ἑορτὰς καὶ διασκεδάσεις. Τὰ φορέματα λοιπὸν τῶν τελευταίων τούτων ἦσαν αὐτὰ ταῦτα τὰ καθημερινά, διαφέροντα, φυσικά, κατ' ἐποχάς, κατὰ τόπους καὶ κατὰ τὴν ποιότητα, ἀφοῦ τὰ τοῦ χοροῦ ἦσαν πολυτελέστερα [1]. Πάντως αἱ σεμναὶ γυναῖκες ἔφερον μακρὰ φορέματα, κάλυμμα περὶ τὴν κεφαλὴν καὶ ἔπρεπε χορεύουσαι νὰ φροντίζωσι νὰ μὴ ἔχωσιν ἀνεμιζομένας τὰς κόμας, νὰ μὴ σύρωσι τοὺς χιτῶνας [2], νὰ μὴ γυμνῶνται [3] καὶ νὰ μὴ ἀποκαλύπτωσι τὸ πρόσωπον [4]. Οἱ ὀρχησταὶ ἀφ' ἑτέρου ἐφόρουν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ὑποκριταί, πολυτελῆ φορέματα [5], αἱ δ' ὀρχηστρίδες εἶχον, κατὰ τὴν παλαιοτέραν ἐποχήν, χιτῶνας κυανοῦς [6] συγκρατουμένους κατὰ τὸ στῆθος διὰ ζώνης μὲ πολλὰς ἐπ' αὐτοῦ πτυχάς [7].

Εἰκ. 11. Χορεύτρια ἀνακρούουσα κρόταλα. Ἐκ τοῦ ψαλτηρίου Khloudov 8-9 αἰῶνος. (I. Ebersolt, La miniature byzantine pl. XIII.)

Αἱ χειρίδες τῶν φορεμάτων των ἦσαν στεναί, ὥστε νὰ νομίζῃ τις ὅτι αὗται ἦσαν προσκεκολλημέναι ἐπὶ τῶν βραχιόνων [8], τὰ δὲ φορέματα μακρὰ μετὰ μακρᾶς ἐνίοτε οὐρᾶς καὶ μετὰ χρυσῶν κεντημάτων [9]· (Βλ. εἰκ.

---

[1] Σημειωτέον ὅτι αἱ χορεύουσαι ἐφόρουν χρυσᾶ κοσμήματα καὶ ἄλλα ἐμπλέγματα, δι' ὃ ὁ Χρυσόστομος ἀναφωνεῖ μετ' ἀγανακτήσεως· «τί περίκεισαι χρυσία καὶ ἐμπλέγματα, μὴ γὰρ χορεῦσαι ἦλθες;» Migne, P.G. 62. 541.

[2] Μ. Βασίλειος, Migne, P.G. 31. 445—46.

[3] Γρηγόριος Θεολόγος, Migne, P.G. 37. 1438, Βασίλειος Σελευκείας, Migne, P.G. 85. 232.

[4] Χορίκιος, Ἐγκώμιον εἰς Μαρκιανὸν ἐπίσκοπον Γάζης 2. 44. 25 ἑξ. (Förster-Richtsteig).

[5] Χρυσόστομος, P.G. 63. 199.

[6] Ἡ ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 13 εἰκόνι χορεύτρια φέρει κόκκινον φόρεμα.

[7] Χρυσόστομος, XI, 253 (Parisina).

[8] Χρυσόστομος, P.G. 62. 542.

[9] Λιβανίου, Πρὸς Ἀριστείδην ὑπὲρ τῶν ὀρχηστῶν 52 (τόμ. 4 σ. 453. 3. Förster).

11 καὶ 12) ἡ κεφαλὴ ἦτο γυμνή, ὡς καὶ ἡ τῶν γυναικῶν τοῦ θεάτρου. Ἰδιαίτερον δὲ τῶν χορευτῶν καὶ χορευτριῶν γνώρισμα εἶναι ὅτι ἔφερον ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος καὶ κάτω μακρᾶς χειρίδας, αἵτινες ἠδύναντο νὰ ἀναδιπλωθῶσι πρὸς τὰ ἐπάνω [1], συνέχειαν ἴσως τοῦ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν κυκλικῶς ἀνεμιζομένου πέπλου. (Εἰκ. 12, 13 καὶ 14).

Εἰκ. 12. Ἡ Σαλώμη ὡς χορεύτρια μακρὰς φέρουσα χειρίδας. Ἐκ μωσαϊκοῦ τοῦ βαπτιστηρίου τοῦ ἁγ. Μάρκου Βενετίας. (ΙΔ' αἰῶνος). (C h. D i e h l, La peinture byzantine pl. XLVIII.)

ΟΙ ΘΕΑΤΑΙ

Παλαιὰ εἶναι ἡ συνήθεια, ἵνα περὶ τοὺς ὀρχουμένους σχηματίζεται κύκλος θεατῶν. Ὅ,τι πάλαι ἐγίνετο καὶ νῦν συνηθίζεται, τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους. Ὁ Μ. Βασίλειος ψέγει τὰς χορευούσας παρθένους, αἵτινες περὶ ἑαυτὰς συγκροτοῦσι θέατρον νεανίσκων [2], ὁ Νικήτας Εὐγενιανὸς παριστάνει τοὺς θεατὰς τοῦ χοροῦ σπεύδοντας νὰ καταλάβωσι κατάλληλον θέσιν, ἵνα βλέπωσι [3], καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ἑρμηνεύων τὸ τοῦ Ὁμήρου πολὺς περιΐστατο ὅμιλος προσθέτει· «ἔθος δηλοῖ ἐν ἀξιολόγοις χοροῖς γινόμενον» [4].

Οἱ θεαταὶ οὗτοι δὲν ἔβλεπον μόνον τὸν χορόν, ἀλλὰ πολλάκις καὶ ἐκροτάλιζον τὰς χεῖρας, ὅπως καὶ πάλαι καὶ σήμερον, τὸν ρυθμὸν οὕτως εἰς τοὺς χορεύοντας δίδοντες [5]. Τοιούτους κροταλισμοὺς ἀναφέρει ἐν ταῖς

[1] Βλ. τὴν τυπικὴν εἰκόνα τῆς Σαλώμης. Μακρὰς χειρίδας φέρει καὶ ἡ ὀρχηστρὶς ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Κενταύρου ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ τῶν Ἀθηνῶν· Ἀ ν δ ρ έ ο υ Ξ υ γ γ ο π ο ύ λ ο υ, Σαλώμη, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. 12 271. 275. 276.

[2] Migne, P.G. 31. 446.

[3] Ν ι κ ή τ α Ε ὐ γ ε ν ι α ν ο ῦ, Τὰ κατὰ Δρόσιλλαν καὶ Χαρικλέα 3. 333.

[4] Ε ὐ σ τ α θ ί ο υ, Παρεκβολαὶ 1167. 18.

[5] Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ Μ α ν α σ σ ῆ, Σύνοψις χρονικὴ στίχ. 84. 1923.

ἐπιστολαῖς του ὁ Ἀρισταίνετος [1], εἶπε δὲ καὶ ὁ Φώτιος «καὶ χορεῖαι μὲν παρθένων τὴν νίκην χορεύουσιν, ἀνδρῶν δὲ συστήματα κροτοῦσι χεῖρας» [2].

ΤΑ ΜΟΥΣΙΚΑ ΤΟΥ ΧΟΡΟΥ ΟΡΓΑΝΑ [3]

Κατὰ τοὺς χοροὺς τῶν Βυζαντινῶν ἐγίνετο χρῆσις καὶ ἄλλων μὲν μουσικῶν ὀργάνων (ἀναφέρονται π. χ. τὸ ψαλτήριον, ἡ σύριγξ καὶ ἡ λύρα) κυρίως ὅμως ἐκ τῶν κιθαριστικῶν μὲν τῆς κιθάρας, ἐκ τῶν αὐλητικῶν τοῦ αὐλοῦ [4], διπλοῦ ἢ πλαγιαύλου, ἐκ δὲ τῶν ναυστῶν ἢ κρουστῶν τοῦ κυμβάλου καὶ τοῦ τυμπάνου [5].

Εἰκ. 13. Χορεύτρια ἔχουσα μακρὰς χειρίδας καὶ μουσικοί. (J S t r z y g o w s k i, Der Bilderkreis des griechischen Physiologus Taf. XI.)

Περὶ τοῦ ἤχου δὲ τῶν ὀργάνων τούτων ὑπῆρχε τότε ἀμφισβήτησις· ὁ Χρυσόστομος π. χ. ἐφρόνει ὅτι ἡδέα εἰς τὴν ἀκοὴν ἦσαν ὁ αὐλὸς καὶ ἡ κιθάρα [6], παναρμόνια δὲ καλεῖ τὰ τῶν αὐλῶν μέλη ὁ Δαμασκηνὸς [7], ἐξαίρονται δ' ἐν τῷ ἐθνικῷ ἡμῶν ἔπει τῶν αὐλητῶν αἱ μελῳδίαι [8]. Τοὐναντίον ὁ Μ. Βασίλειος φρονεῖ ὅτι ἡ μελῳδία τῶν αὐλῶν εἶναι διεφθαρμένη

[1] Ἀ ρ ι σ τ α ι ν έ τ ο υ, Ἐπιστολαὶ 1. 10. Πβ. C. S i t t l, Die Gebärden der Griechen und Römer σ. 226.

[2] Φ ω τ ί ο υ Π α τ ρ ι ά ρ χ ο υ Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν ο υ π ό λ ε ω ς, Ὁμιλίαι καὶ λόγοι 2. 254 (Ἀριστάρχη).

[3] Περὶ παραστάσεως μουσικῶν ὀργάνων βλ. J. S t r z y g o w s k i, Die Miniaturen des serbischen Psalters der königl. Hof und Staatsbibliothek in München σ. 67.

[4] Ὁ Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς (P.G. 61. 298) ἐξαίρων τὰ δύο ταῦτα ὄργανα, εἶπεν· «Ἐν τοῖς ὀργάνοις τῆς μουσικῆς εἴτε αὐλὸς εἴτε κιθάρα εἴη», φέρεται δὲ καὶ ἐν τῷ Πασχαλίῳ Χρονικῷ (596. 12) ὅτι Λέων ὁ Μακέλλης ἐξέδωκε νόμον δι' οὗ ἀπηγόρευε κατὰ τὰς Κυριακὰς «μήτε αὐλὸν ἢ κιθάραν ἢ ἄλλο τι μουσικὸν λέγειν».

[5] Μ. Σ τ ε φ α ν ί δ ο υ, Μουσικὴ καὶ χρυσοποιία κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χυμευτὰς (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. 4. 42. 43).

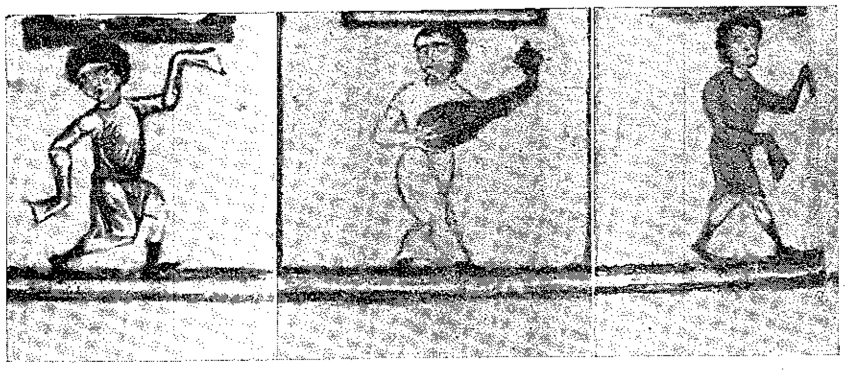
[6] Migne, P.G. 62. 112. 356.

[7] Δ α μ α σ κ η ν ο ῦ, Ἱερὰ παράλληλα, Migne, P.G. 96. 309.

[8] Β α σ ι λ ε ί ο υ Δ ι γ ε ν ο ῦ ς Ἀ κ ρ ί τ ο υ, Λόγοι λόγ. Δ'. 889 (Legrand).

καὶ γεννᾷ ταπεινὰ καὶ ἀνελεύθερα πάθη[1], ὁ Κλήμης ὅτι ὁ αὐλὸς ἁρμόζει εἰς δεισιδαίμονας καὶ ἀλογωτέρους ἀνθρώπους[2], ὁ δὲ Ἐπιφάνιος διισχυρίζεται ὅτι ὁ αὐλὸς ἐχαράχθη εἰς μορφὴν τοῦ ὄφεως, ὁ δὲ παίζων αὐτὸν ὁμοιάζει πρὸς τὸν παλαιὸν δράκοντα ὑφ' οὗ ἠπατήθη ἡ Εὔα[3].

Περὶ τοῦ κατὰ τὸν χορὸν ψόφου τοῦ κυμβάλου ὡμίλησεν ὁ Λουκια-

Εἰκ. 14. Χορευταὶ μακρὰς φέροντας χειρίδας καὶ μουσικός. Ἐκ χ. Εὐαγγελίου 450 (φ. 3β) τῆς ἐν Βενετίᾳ Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης. (Α. Ξυγγοπούλου, Σαλώμη, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. ΙΒ'. 272).

νὸς ἐν τῷ περὶ ὀρχήσεως[4], περὶ τῶν κυμβάλοις δ' ἐξηχουμένων ὁ Κλήμης[5], ὁμοίως δὲ καὶ διὰ τοὺς ἤχους τῶν αὐτῶν ὀργάνων ὁ Θεολόγος Γρηγόριος[6] καὶ περὶ τοῦ ἀλαλαγμοῦ αὐτῶν βραδύτερον Λέων ὁ Διάκονος[7]. Ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ἔπειτα ἐμνημόνευσεν ὀρχησμάτων καὶ κυμβάλων[8], ὁ δὲ Ζωναρᾶς ἑρμηνεύων τὸν ΝΓ'. κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου εἶπε· «κύμβαλα κτυπεῖν καὶ πρὸς τὸν ἐκείνων ἦχον ὀρχεῖσθαι»[9], κύμβαλα δὲ κυμβαλιζόμενα καὶ ὀρχούμενοι ἀναφέρονται ἐν μεσαιωνικῷ ὀνειροκριτικῷ[10] καὶ περὶ τῶν διασκεδάσεων τοῦ γάμου προκειμένου ὁ Νικήτας Χωνιάτης ἀναφέρει κύμβαλα ἀλαλάζοντα[11].

[1] Βλ. Φ. Κουκουλέ, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου δόξαι παιδαγωγικαὶ σ. 20.
[2] Κλήμεντος, Παιδαγ. 2. 4 (σ.. 182. 5, Stählin).
[3] Ἐπιφανίου, Περὶ αἱρέσεων, Migne, P. G. 41. 325.
[4] Λουκιανοῦ, Περὶ ὀρχήσεως 68.
[5] Κλήμεντος, Παιδαγ. 2 κεφ. 4 (σ. 181. 23 Stählin).
[6] Migne, P. G. 37. 1211.
[7] Λέοντος Διακόνου, Ἱστορ. 133. 7 (Βόνν.).
[8] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Κανὼν κατὰ Ἰακώβου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 177).
[9] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 3. 220.
[10] Κύμβαλα ἰδεῖν κυμβαλιζόμενα ἢ κρατούμενα ἢ ὀρχουμένους μάχην καὶ θρῆνον σημαίνει Fr. Drexl, Anonymes Traumbuch de c. Paris Gr. 2511, Λαογραφίας 8. 358 στίχ. 135.
[11] Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. σ. 655.

Ἦσαν δὲ τὰ κύμβαλα ταῦτα μετάλλινοι δίσκοι κρατούμενοι διὰ τῆς χειρὸς καὶ συγκρουόμενοι, τοῦ σχήματος τῶν ὁποίων λαμβάνει γνῶσιν ὁ ἀναγνώστης ἐκ τοῦ χειρογράφου τοῦ Σκυλλίτση (εἰκ. 15).

Τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ὀνειροκριτικὸν δεικνύον τὸν τρόπον τῆς χρήσεως τῶν κυμβάλων τούτων ὁμιλεῖ διὰ κύμβαλα κρατούμενα, *χειροκύμβαλα* δὲ καλοῦνται ταῦτα διὰ τὸν αὐτὸν λόγον παρὰ Κωνσταντίνῳ Πορφυρογεννήτῳ[1].

Ἐν τῷ φυσιολόγῳ τῆς Σμύρνης, εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ χορεύοντος, παριστάνεται ὄρθιον πρόσωπον κυκλικόν τι εἰς τὰς χεῖρας κρατοῦν (εἰκ. 13). Τοῦτο ἀναμφιβόλως εἶναι τὸ ὑπὸ τῶν ἐπυλλίων ἀναφερόμενον *σεῖστρον*[2], τὸ κοινῶς σήμερον *ντέφι*.

Καὶ τὰ τύμπανα, τὰ ὁποῖα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλεξανδρέως Κλήμεντος πολὺ μετεχειρίζοντο οἱ Αἰγύπτιοι[3] καὶ τὰ ὁποῖα ἀποκρούει ὁ Χρυσόστομος ὡς κράζοντα καὶ ἀηδῆ φθόγγον παράγοντα[4], ἦσαν συνηθέστατα κατὰ τὰς διασκεδάσεις, καὶ δὴ κατὰ τοὺς χορούς.

Εἰκ. 15. Μουσικοὶ μετὰ λύρας, αὐλοῦ καὶ κυμβάλων. Ἐκ τοῦ χ. τῆς χρονογραφίας τοῦ Σκυλλίτση. (L. de Beylié, L' habitation byzantine σ. 91).

Διὰ τοὺς τυμπάνοις ἐξηχουμένους ὡμίλησεν ὁ Κλήμης[5], πλὴν δὲ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ὁ Καισάριος ὁ ἀδελφὸς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἀνέφερε τὰς τυμπανικὰς δέρεις, λέγων ὅτι τὸ τύμπανον εἶναι χορευτικὸν μουσικὸν ὄργανον[6]. Τὰ τύμπανα ταῦτα, ἅτινα παριστάνονται κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας (Βλ. τοιχογρ. καὶ εἰκ. 13, δεξιὰ) ἐλέγοντο *ἀνακαρᾶδες*.[7]

[1] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 379. 7, 380. 5.
[2] Γίνεται τόση ταραχὴ μέχρι νεφῶν ἀνέβη
ὄργανα, σεῖστρα, τύμπανα, βούκινα, μέλος ἅπαν
Τὰ κατὰ Λύβιστρον και Ροδάμνην στίχ. 3749 (Wagner, Trois poèmes σ. 357). Σεῖστρον νῦν ἐν Ἰκαρίᾳ καλεῖται ἡ ἀλευρότησις, διὰ τὸ σχῆμα, ἐν Φαράσοις δὲ τῆς Καππαδοκίας τὸ λίκνον, ὡς σειόμενον.
[3] Κλήμεντος, Παιδαγ. Ἔνθ' ἀν. σ. 183. 9.
[4] Migne, P.G. 62. 112.
[5] Ἔνθ' ἀν.
[6] Καισαρίου, Διάλογοι, P.G. 38. 969. 1072.
[7] Ἀνακαρισταὶ οἱ κρούοντες τὰ ἀνάκαρα, ἤτοι τύμπανα μεσν. γλωσσάρια, σαλπίγγια καὶ ἀνακαρᾶδες ἀναφέρει ἡ παιδιόφραστος διήγησις τῶν τετραπόδων ζῴων στίχ. 1043 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σ. 177). Πβ. καὶ τὸ συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου στίχ. 341 (Wagner σ. 122).

Οἱ ὀρχησταὶ γνωρίζομεν ὅτι ἐχόρευον ἐν τοῖς θεάτροις παίζοντος κιθάραν τοῦ κιθαρῳδοῦ [1], ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς διασκεδάσεις καὶ τοὺς γαμηλίους χοροὺς ἐκιθάριζον [2]· ὁ Χρυσόστομος π. χ. εἶπε «χορεύω δὲ οὐ κιθάραν πλήττων, οὐ θύρσον κινῶν, οὐκ αὐλοὺς ἔχων, οὐ δᾷδας ἅπτων» [3], ἐν δὲ τοῖς ὀνειροκριτικοῖς λέγεται· «Ἐὰν ἴδῃ τις ὅτι χαρᾶς (=γάμου) ἕνεκεν ᾖδεν ἢ ὠρχεῖτο ἢ ηὔλει ἢ ἐκιθάριζεν» ἢ «ἐὰν ἴδῃ τις ὅτι ἐκιθάριζε πρὸς ὄρχησιν ἑτέρου» [4]. Κιθάραν παιζομένην κατὰ τοὺς γάμους ἀναφέρει καὶ Μιχαὴλ Ψελλός [5], μνεία δ' αὐτῆς γίνεται καὶ ἐν τῷ ποιήματι τοῦ Ἀπολλωνίου [6].

Τὸ σχῆμα δὲ τοῦ μουσικοῦ τούτου ὀργάνου τοῦ ὁμοιάζοντος κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας πρὸς τὴν λύραν βλέπει τις ἐν τῇ ἀνωτέρω εἰκόνι (εἰκ. 15), ἥτις παριστᾷ τοὺς παιγνιώτας τοῦ Μιχαὴλ Μεθύσου μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Γρῦλον ἐμπαίζοντας τὸν Πατριάρχην Ἰγνάτιον. [7]

Πλὴν τῆς κιθάρας, καὶ ὁ αὐλὸς ἦτο ἐκ τῶν κατὰ τὸν χορὸν χρησιμοποιουμένων μουσικῶν ὀργάνων. Γνωρίζομεν ὅτι ὁ διπλοῦς αὐλὸς συχνὰ ἐχρησιμοποιεῖτο παρ' ἀρχαίοις κατὰ τοὺς χορούς, τὴν χρῆσιν δ' αὐτοῦ πρὸς ὁμοίους σκοποὺς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν διὰ τῶν εἰκόνων (Βλ. εἰκ. 3).

Ὁ Λουκιανός, περὶ χορῶν ὁμιλῶν, εἶπε· «τὸν μὲν αὐλόν, εἰ δοκεῖ καὶ τὴν κιθάραν παρῶμεν, μέρη γὰρ τῆς τοῦ ὀρχηστοῦ ὑπηρεσίας ταῦτα» [8], ὄντως δὲ ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀφορώντων εἰς τὸ Βυζαντινὸν θέατρον γνωρίζομεν ὅτι ὁ αὐλὸς ἦτο ἀναπόσπαστος ἀπὸ τῶν χορευτικῶν παραστάσεων, ὁ δὲ παίζων κατὰ τὰς παραστάσεις ταύτας αὐτὸν ἐκαλεῖτο *χοραύλης* [9]. Μετεχειρίζοντο δὲ ἐπ' ἴσης τὸν αὐλὸν κατὰ τὰς διαφόρους δια-

---

[1] Λουκιανοῦ, Περὶ ὀρχήσεως 26, Χρυσόστομος, Migne, P. G. 55. 106. Γνωστὸν ὅτι ὑπῆρχον κιθαρίστριαι εἰς τὰ συμπόσια καλούμεναι.

[2] Ἐν τῷ ἐθνικῷ ἔπει ἀναφέρονται
λυγίσματα ἀκόλουθα κρούσματι τῆς κιθάρας
Βασιλείου Διγενοῦς Ἀκρίτου, Λόγοι λόγ. Ζ'. 164 (Legrand).

[3] Migne, P.G. 56. 387. Πβ. καὶ 62. 145.

[4] Ἀχμέτ, Ὀνειροκρινικὸν κεφ. 252 σ. 207. 17. 23 (Drexl).

[5] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Τῷ μεγάλῳ δρουγγαρίῳ κὺρ Κωνσταντίνῳ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 319).

[6] Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου Τύρου στίχ. 599 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σ. 267).

[7] Ὁ Γρῦλος μετὰ τῶν αὐτοῦ συμμυστῶν εὐτόνως ἔκρουε τὰς κιθάρας. Οἱ Συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 201. 16.

[8] Λουκιανοῦ, Περὶ ὀρχήσεως 26.

[9] Ἀνὴρ τὴν τέχνην αὐλητής, ὃς διὰ ταύτην ἐκαλεῖτο τοῖς ἐπιχωρίοις χοραύλης· Μαρτύριον τῶν ἁγίων Θύρσου, Λουκίου καὶ Καλλινίκου, Migne, P. G. 116. 540. Τὸ χοραύλης συναντῶμεν καὶ ὡς οἰκογενειακὸν ἐπίθετον ἐν Κρητικῷ συμβολαίῳ τοῦ 1693. Στ. Ξανθουδίδου, Κρητικὰ συμβόλαια σ. 219. Βλ. καὶ Κ. Σάθα, Δοκίμιον τμγ'.

σκεδάσεις καὶ τοὺς χοροὺς τοῦ γάμου ὡς μαρτυροῦσιν ἀφ' ἑνὸς μὲν αἱ εἰκόνες [1], ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν συγγραφέων καὶ τῶν κειμένων αἱ μαρτυρίαι.

Ὁ Καισάριος φέρ' εἰπεῖν, ὁ ἀδελφὸς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, λέγει «γαμικὸν δὲ μέλος ἠχεῖ ὁ αὐλός» [2], ὁ δὲ Χρυσόστομος «χορεύω δὲ οὐ κιθάραν πλήττων, οὐκ αὐλοὺς ἔχων, οὐ δᾷδας ἅπτων» [3] καὶ ὁ αὐτὸς «ὁ γὰρ μήτε αὐλῶν μήτε ὀρχουμένων, μήτε ᾀσμάτων κεκλασμένων ἀνασχόμενος, καὶ ταῦτα παρὰ τὸν τοῦ γάμου καιρὸν» [4], μνημονεύονται δὲ καὶ ἐν τῷ ἐθνικῷ ἔπει, περὶ γάμου προκειμένου, χορευτῶν λυγίσματα καὶ αὐλῶν μελῳδίαι [5].

Ὡμίλησα περὶ διπλοῦ αὐλοῦ· ὅτι ὅμως καὶ ὁ ἁπλοῦς ἦτο ἐν χρήσει οὐ μόνον ὡς ποιμενικός [6], ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς χορούς, δεικνύουσιν αἱ εἰκόνες (εἰκ. 13. 15).

Ἐκαλεῖτο δὲ ὁ ἁπλοῦς οὗτος αὐλὸς καὶ *πλαγίαυλος* [7], πρὸς δὲ καὶ *πανδοῦριν* [8], ἔτι δὲ καὶ *πάνδουρος* [9], οἱ δὲ τοῦτον παίζοντες *πανδουρισταί* [10], λέξεις ἐξ ὧν ἐσώθη μόνον σήμερον τὸ πλαγιαύλιν, *παγιαύλιν* κοινῶς λεγόμενον, καὶ ἡ *μαντούρα* ἢ *μπαντούρα* ἐν Κρήτῃ, πρὸς δὲ καὶ *ἀσκομαντούρα* ἐν Κρήτῃ καὶ Ἰκάρῳ, τὸν ἄσκαυλον δηλοῦσα [11].

Τέλος ἄλλαι ὀνομασίαι τοῦ αὐλοῦ ἦσαν *τσαφάρι* [12], ὅπως ἐνιαχοῦ καὶ νῦν, καὶ *καλάμιν* [13].

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

---

[1] Βλ. τὴν σκηνὴν γάμου παριστάνουσαν εἰκόνα παρὰ Dalton, Byzantine art and archaology σ. 573.

[2] Καισαρίου, Διάλογοι, Migne, P.G. 38. 1072.

[3] Migne, P. G. 56. 387.

[4] Migne, P.G. 62. 145.

[5] Βασιλείου Διγενοῦς Ἀκρίτου, Λόγοι, λόγ. Δ'. 889 (Legrand)

[6] Μέλος ἠκούετο καὶ οἷον ἐκ μοναύλου καὶ ποιμενικῆς δόνακος καταρρεῖ, Μιχαὴλ Ἀκομινάτου, Ἐγκώμιον εἰς τὸν Χωνῶν Νικήταν 1. 46. 4 (Λάμπρου).

[7] Ἦν δέ τις καὶ πλαγίαυλος, ὅθεν ἡ κοινὴ γλῶσσα τὸ πλαγιαυλίζειν εἴληφε Εὐσταθίου, Παρεκβολαὶ 1157. 40. Πβ. καὶ τοῦ αὐτοῦ 1471. 12 «ὅτι δὲ ἐκ τῆς ζωϊκῆς γλώσσης μετηνέχθησαν καὶ αἱ κατὰ τοὺς αὐλοὺς γλῶσσαι, καθωμίληται».

[8] Ἔλαβεν ἐν μιᾷ πανδοῦριν καὶ ἤρξατο αὐλεῖν· Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος Συμεὼν τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ, Migne, P.G. 93. 1721, πηκτὶς δὲ τὸ πανδούριον E. Miller, Lexiques Grecs inédits ἐν Annuaire de l' Assoc. 8. 245. 241.

[9] Μαλάλα, Χρονογραφία 179. 16, Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 381. 10, 382. 13. Βλ. καὶ τὰ σχόλια τοῦ Reiske 2. 361.

[10] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 381. 10. 17.

[11] Ἔπιθι Στεφ. Ξανθουδίδου, Γλωσσικαὶ ἐκλογαὶ Λεξ. Ἀρχ. 3.141.142.

[12] Βλ. τὸ λεξικὸν τοῦ Du Cange ἐν λ. τζαφάρα.

[13] Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην στίχ. 645 (Μαυροφρύδου, Ἐκλογὴ μνημείων σ. 348.

Η ΠΑΡ' ΕΥΣΤΑΘΙῼ ΜΝΕΙΑ ΠΕΡΙ ΜΟΝΗΣ ΤΙΝΟΣ ΤΗΣ ΑΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΟΥ[1]

Εἰς τὰς μέχρι τοῦδε ἱστορικὰς ἡμῶν γνώσεις περὶ τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ βυζαντινῶν μνημείων νομίζω ὅτι δέον νὰ προστεθῶσιν καὶ εἰδήσεις τινὲς τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης Εὐσταθίου, περιεχόμεναι εἰς δύο ἐπιστολάς του πρὸς τὸν ἀνεψιόν του Πόθον, μάγιστρον καὶ κριτὴν Θράκης καὶ Μακεδονίας, καὶ ποιούμεναι μνείαν περὶ μονῆς τινος τῆς 'Αχειροποιήτου[2].

Εἰς τὴν πρώτην του ἐπιστολὴν ὁ ἀρχιεπίσκοπος προσπαθεῖ ν' ἀποτρέψῃ τὸν ἀνεψιόν του ἀπὸ φημολογουμένης του ἀποφάσεως δυσμενοῦς πρὸς τὰ μέχρι τότε *δικαιώματα* μονῆς τινος[3] καὶ τοῦ ὑποδεικνύει νὰ σεβασθῇ τὴν περὶ τὴν μονὴν ἐπιδειχθεῖσαν εὐλάβειαν τῶν προκατόχων του[4]. 'Εν τέλει δὲ ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ φίλου καὶ διδασκάλου τοῦ ἀνεψιοῦ του ζητεῖ ὡς χάριν παρ' αὐτοῦ τὴν εὐμενῆ του στάσιν ἀπέναντι τῶν ζητημάτων τῆς μονῆς[5].

"Οτι ἡ μονὴ αὕτη εἶναι ἡ τῆς 'Αχειροποιήτου καταφαίνεται τόσον ἐν ἀρχῇ, εὐθὺς μετὰ τὴν πρὸς τὸν Πόθον προσφώνησιν τοῦ Εὐσταθίου[6], ὅσον καὶ ἐν τῷ τέλει τῆς ἐπιστολῆς[7].

---

[1] 'Η μελέτη τοῦ μικροῦ τούτου ζητήματος ὑπεδείχθη εἰς ἐμὲ παρὰ τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Θεσ]νίκης καθηγητοῦ κ. Στίλπ. Κυριακίδου, πρὸς ὃν ἐκφράζω τὰς θερμάς μου εὐχαριστίας.

[2] E u s t a h i i, Opuscula (ἐπιστολαὶ ξη' καὶ ζθ') ἔκδ. Tafel σελ. 358.

[3] «Εἰ μὲν οὖν ψευδὴς ἡ προσαγγελία, ἔχου τῶν συνήθων ἠθῶν· εἰ δ' ἀληθής, ἐφ' ἕτερον μετάβηθι λογισμὸν καὶ φεῖσαι τῶν θείων καὶ μὴ κίνει τὰ ἀκίνητα».

[4] «Εἰ δέ σοι μή τις ἔνεστι τῶν θειοτέρων φειδώ, ἀλλὰ τῶν ἀνθρωπικωτέρων ἐπιστράφηθι χρυσοβουλλίων, ἑτέρων δικαιωμάτων, τῆς τῶν πρὸ σοῦ δικαστῶν αἰδοῦς περὶ τὴν μονήν».

[5] «Εἰ δὲ μὴ καὶ τούτων σοι μέλει, ἀ λ λ' ἡ μ ῶ ν γ ε ἕ ν ε κ α τ ῶ ν φ ί λ ω ν κ α ὶ δ ι δ α σ κ ά λ ω ν ἔ ν δ ε ι ξ ί ν τ ι ν α ἀ γ α θ ό τ η τ ο ς ἐ π ί δ ε ι ξ ο ν τ ῆ ς μ ο ν ῆ ς».

[6] 'Ο ἀρχιεπίσκοπος μὲ ὑπαινιγμοὺς πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Πόθου κατὰ τῆς μονῆς μελετώμενα γράφει: «Χ ε ῖ ρ α κ α τ ὰ τ ῆ ς ἀ χ ε ι ρ ο π ο ι ή τ ο υ, καὶ δουλείαν κατὰ τῆς ἐλευθερωσάσης ἡμᾶς, καὶ ἐπήρειαν κατὰ τῆς ἀπαλλαξάσης τὴν φύσιν».

[7] 'Εν τῷ τέλει γράφει ὅτι, ἐν ᾗ περιπτώσει ἐπιδείξῃ ἀγαθότητα περὶ τὴν μονήν, θὰ εἶναι «οὐκ ἀκερδὴς ἡ χάρις οὔτε παρ' ἡμῶν, οὔτε π α ρ ὰ τ ῆ ς θ ε ο μ ή τ ο ρ ο ς».

'Εν τῇ δευτέρᾳ ἐπιστολῇ, ἐν ᾗ ἱστορεῖται κτηματικὴ ἔρις μεταξὺ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου Μαμύτζης καὶ τῆς μονῆς, ῥητῶς δηλοῦται ἡ ἐπωνυμία τῆς μονῆς ὡς 'Αχειροποιήτου. Πιθανῶς δὲ καὶ τὸ ἐν αὐτῇ λεπτομερῶς ἀναφερόμενον ζήτημα νὰ εἶχε σχέσιν πρὸς τοῦτο, διὰ τὸ ὁποῖον ὁ Εὐστάθιος ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιστολῇ παρεκάλει τὸν ἀνεψιόν του νὰ ἐπιδείξῃ ἀγαθότητά τινα περὶ τὴν μονήν.

Τὸ ἱστορικὸν τοῦ ζητήματος εἶχεν ὡς ἑξῆς: Πλησίον τοῦ χωρίου Μαμύτζης εὑρίσκετο κτῆμα τῆς μονῆς[8], Στρόβιλος καλούμενον, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπῆρχον τρεῖς μύλοι ἐργαζόμενοι καθ' ὅλον τὸ ἔτος, «τοῦ κινοῦντος αὐτοὺς ὕδατος διὰ πλῆθος ἀρκοῦντος ἐπιρροῆς». Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου Μαμύτζης ἔχοντες ὑπὸ τὴν κυριότητά των ἕνα μόνον μύλον, «καὶ τοῦτον χειμέριον», ὑπὸ τῆς ἀνάγκης πιεζόμενοι, προέβησαν εἰς τὴν μετοχέτευσιν τοῦ ῥεύματος τοῦ κινοῦντος τοὺς μύλους τῆς μονῆς εἰς τὴν κοίτην τοῦ ἰδικοῦ των ξηροποτάμου.

'Ο Εὐστάθιος λοιπόν, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπετάθησαν οἱ μοναχοί, ἔχων καὶ τὸ θάρρος, τὸ ὁποῖον δίδει ἡ συγγένειά του πρὸς τὸν Πόθον, ζητεῖ παρ' αὐτοῦ ὄχι μόνον τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ ῥεύματος εἰς τὴν προτέραν κοίτην, ἀλλὰ καὶ τὴν τιμωρίαν τῶν τοιαῦτα πραξάντων, «ἵνα μήτε αὐτοί, μήθ' ἕτεροι τοιαῦτα τολμῷεν, τῷ κατ' αὐτοὺς σωφρονισθέντες παραδείγματι».

'Εκ τῶν ἀνωτέρω εἰδήσεων ἐξάγομεν τὰ ἑξῆς: "Οτι ὁ Εὐστάθιος γράφων ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ μνημονεύων μονήν τινα τῆς 'Αχειροποιήτου, ἄνευ τοπογραφικοῦ προσδιορισμοῦ αὐτῆς, φαίνεται ὅτι εἶχεν ὑπ' ὄψιν του γνωστοτάτην ἐν Θεσσαλονίκῃ μονήν. "Οτι δὲ ἡ μονὴ αὕτη εὑρίσκετο ἐν τῇ ἕδρᾳ του καὶ ἦτο σημαντική, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ μεγάλου ἐνδιαφέροντος, μεθ' οὗ περιβάλλει αὐτήν.

Αἱ περὶ οὗ ὁ λόγος ὅμως κτηματικαὶ ἔριδες τῆς μονῆς πρὸς τὰ ἄλλα πρόσωπα ἀφεώρων εἰς κτήματα, κείμενα ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Μακεδονίας· ταῦτα δέ, ἑπομένως καὶ τὰ τοπωνύμια αὐτῶν Στρόβιλος καὶ Μαμύτζα, πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν βεβαίως ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς δικαιοδοσίας τοῦ κριτοῦ Θράκης καὶ Μακεδονίας. 'Αλλέως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ διὰ ποῖον λόγον ἀπευθύνεται ὁ Εὐστάθιος πρὸς τὸν κριτὴν Θράκης καὶ Μακεδονίας.

Κατὰ τὸν "Αμαντον, εἰς τὴν ἀναγραφὴν ἀξιωμάτων ἐπισήμων παρὰ Βυζαντινοῖς, *Μακεδονία* εἶναι πάντοτε ἡ βόρειος Θράκη, ἡ σημερινὴ 'Ανατολικὴ Ρωμυλία, *Θράκη* δὲ εἶναι σχεδὸν ὅλη ἡ σημερινὴ 'Ανατολικὴ

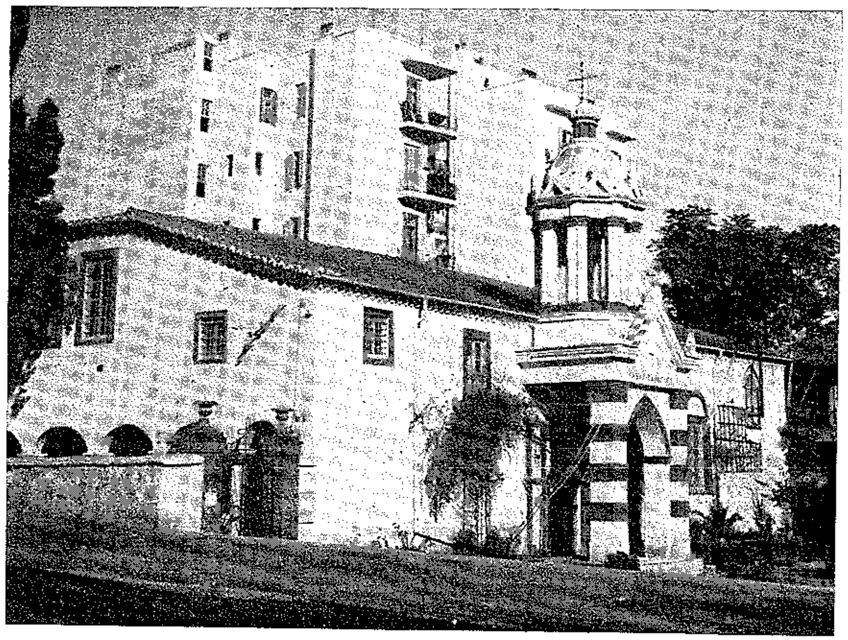
---

[8] Οὕτω δέον νὰ ἑρμηνευθῶσιν αἱ ἐν τῷ κειμένῳ λέξεις: π ρ ο ά σ τ ε ι ο ν τ ῷ μ ο ν α σ τ η ρ ί ῳ. Περὶ τῶν σημασιῶν τῆς λέξεως π ρ ο ά σ τ ε ι ο ν παρὰ Βυζαντινοῖς βλ. D u C a n g e, Glossarium mediae et infimae Graecitatis.

Θράκη λεγομένη [1]. Ἑπομένως τὰ κτήματα τῆς μονῆς πρέπει νὰ εὑρίσκωνται εἰς τὸ ΝΑ μέρος τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου [2].

Παραμένει νῦν τὸ ἑξῆς πρόβλημα: Ἔχει σχέσιν τινὰ ἡ μονὴ αὕτη τῆς Ἀχειροποιήτου πρὸς τὸν ὁμώνυμον ἐν Θεσ]νίκῃ ναὸν ἢ πρὸς ἄλλην τινὰ γνωστὴν μονήν;

Νομίζω ὅτι ἡ μονὴ αὕτη ὡς διαρκῶς καὶ ῥητῶς ἀναφερομένη ὡς μονὴ τῆς Ἀχειροποιήτου μειώνει τὰς πιθανότητας τοῦ ταυτισμοῦ της πρὸς

Ὁ νῦν ναὸς τῆς «Μεγάλης» ἢ «Τρανῆς Παναγίας», ἔνθα ὁ Παπαγεωργίου τοποθετεῖ τὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου.

τὸν ὁμώνυμον ἐν Θεσ]νίκῃ ναόν. Πιθανὸν νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Παπαγεωργίου μνημονευομένην μονήν, δι' ἣν εὑρέθη ἐπιγραφὴ χρονολογουμένη ἀπὸ τοῦ 1325 καὶ ἀναφέρουσα πλὴν ἄλλων· «τὴν μονὴν ταύτην τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου μετὰ καὶ τῶν μετοχίων αὐτῆς». Μνεία τῆς τελευταίας ταύτης μονῆς γίνεται καὶ ἐν ἐπισημειώματι πολυτίμου χειρογράφου εὐαγγελίου Θεσσαλονίκης τοῦ 12ου αἰῶνος, τὸ ὁποῖον ἐφυλάσσετο ἄλλοτε ἐν τῷ μέχρι σήμερον σῳζομένῳ ναῷ τῆς Θεοτόκου τῆς κοινῶς ὀνομαζομένης «Μεγάλης» ἢ «Τρανῆς Παναγίας» [1], διακρινομένης οὕτω ἀπὸ τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐγνατίας εὑρισκομένης «Μικρᾶς Παναγίας» ἢ «Παναγούδας».

Ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα ἐπιγραφὴ εὑρέθη κατὰ τὸ 1873 πλησίον τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Τσιμισκῆ κειμένου ναοῦ τῆς «Μεγάλης Παναγίας» (βλ. εἰκ.) ἔνθα ὁ Παπαγεωργίου πιστεύει ὅτι ἔκειτο ἡ ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου μονή. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, προσάγει δύο εἰσέτι ἐπιχειρήματα: α) ὅτι ὁ λαὸς διασῴζει παράδοσιν περὶ ὑπάρξεως μοναστηρίου ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ καὶ β) ὅτι ὁ ναὸς καὶ ἡ περὶ αὐτὸν ἐνορία ἐν τοῖς τουρκικοῖς ἐγγράφοις ὀνομάζεται «Κεμπὲρ μαναστὶρ» (δηλ. ἱερὸν μοναστήριον). [2]

Λαμβανομένης ὅμως ὑπ' ὄψιν τῆς ἐν Θεσ]νίκῃ μεγάλης ἐκτάσεως τῆς λατρείας τῆς Θεοτόκου, δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται καὶ περὶ ἄλλης μονῆς, ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τὰς μέχρι τοῦδε γνωστάς.

Θεσσαλονίκη

ΑΠ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

---

[1] Κ. Ἀμάντου, Παρατηρήσεις τινὲς εἰς τὴν Μεσαιωνικὴν Γεωγραφίαν, ἐν Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρ. Βυζαντινῶν Σπουδῶν τόμ. 1 (1924) σελ. 44—45. Πρβλ. καὶ Ἀ δ. Ἀδαμαντίου, Αἱ γεωγραφικαὶ περιπέτειαι τοῦ ὀνόματος Θρᾴκη, ἐν «Θρακικῶν» τόμ. 1 (1928) σελ. 385, 386, 388, 391, 392.

[2] Ὁ Tafel (De Thessalonica ejuisque agro, Berolini 1839 σελ 24) τοποθετεῖ τὴν Μαμύτζαν καὶ τὸν Στρόβιλον πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης, χωρὶς ὅμως νὰ δύναται νὰ στηρίξῃ που τὴν γνώμην του. Τὴν πληροφορίαν ταύτην τοῦ Tafel, οὗ τὸ βιβλίον δὲν ἠδυνήθην νὰ χρησιμοποιήσω, ὀφείλω εἰς τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Φαίδ. Κουκουλέν.

[1] Π. Ν. Παπαγεωργίου, Περὶ χειρογράφου Εὐαγγελίου Θεσσαλονίκης, ἐν Byzantinische Zeitschrift τόμ. 6 (1897) σελ. 538, 542. Β. Α. Μυστακίδου, Διάφορα περὶ Θεσσαλονίκης σημειώματα, ἐν «Ἑλλην. Φιλολογικῷ Συλλόγῳ» Κων]πόλεως τόμ. 27(1900) σελ. 387. Πρβλ. καὶ Tafrali, Topographie de Thessalonique, Paris 1913, σελ. 200.

[2]) Σήμερον ὁ ναὸς εἶναι γνωστότερος παρὰ τῷ λαῷ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Νέα Παναγία».

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑΣ «ΚΑΛΑΜΠΑΚΑ»

Περὶ τοῦ τοπωνυμίου *Καλαμπάκα* τῆς Θεσσαλίας ἔγραψε πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ κ. *Κ. Ἄμαντος*[1] ὅτι προῆλθεν ἐξ οἰκογενειακοῦ ὀνόματος *Καλαμπάκας*, ὅπερ καὶ σήμερον εἶναι γνωστὸν ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐμνημόνευσε δὲ καὶ τὸ ἐπώνυμον *Καλαμπάκης*, τὸ ἀπαντῶν παρ' Ἀκροπολίτῃ καὶ ἐν ἐγγράφοις. Ὁ κ. *Ν. Βέης*[2] προτείνει παραγωγὴν τοῦ ὀνόματος ἐκ τοῦ τουρκικοῦ kale bak (= ἀποτρόπαιος πύργος) καὶ ὑποστηρίζει ὅτι δὲν παρήχθη τὸ τοπωνύμιον ἐκ τοῦ ἐπωνύμου «Καλαμπάκας», ἀλλὰ τὸ ἐπώνυμον ἐκ τοῦ τοπωνυμίου· τὸ δεύτερον τοῦτο δύναται νὰ εἶναι, νομίζω, ἀληθές, τὴν δ' ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ἑρμηνείαν τοῦ ὀνόματος ἂς ἐπιτραπῇ νὰ μὴ θεωρῶ πιθανήν. Κατὰ τὸν κ. *Ν. Γιαννόπουλον*[3] «τὸ ὄνομα Καλαμπάκα φαίνεται ὂν τουρκικόν», τοῦτο δὲ ὑπεστήριξεν ἤδη τῷ 1919· κατ' αὐτὸν τὸ σύνθετον *καλεμπὰκ*[4] (καλὲ = φρούριον, μπὰκ = ἰδὲ) σημαίνει φρούριον θεατόν· ἡ ἄποψις τῆς Καλαμπάκας μετὰ τῶν ὑπερθεν καὶ πέριξ ὑψουμένων βράχων «φαίνεται ὡς φρούριον μετὰ προχωμάτων καὶ ἐπάλξεων». Ὁ κ. *Γ. Σωτηρίου*[5] ἀναφέρει τὰς περὶ τοῦ ὀνόματος προενεχθείσας ἐτυμολογίας, κατὰ δὲ τὸν κ. *Κ. Καραμάνον*[6] εἶναι ἄγνωστον πόθεν ὠνομάσθη ἡ Καλαμπάκα, θεωρεῖται δὲ ὑπ' αὐτοῦ τολμηρὰ ἡ γνώμη περὶ τοῦ ἐτύμου τοῦ ὀνόματος ἐκ τοῦ βυζαντιακοῦ ἐπωνύμου Καλαμπάκης.

Ἐπειδὴ τό ὄνομα Καλαμπάκα φέρεται, ὡς θὰ ἴδωμεν, πλὴν τῆς Θεσσαλίας καὶ ἀλλαχοῦ ὡς ὄνομα τόπου, ἀπαντᾷ δὲ καὶ ἕτερον τοπωνύμιον *Καλαμπάκι*, παρ' ὃ ὑπάρχει καὶ προσηγορικὸν *καλαμπάκι*, νομίζω ὅτι γίνεται ἀμφίβολος ἡ παραγωγὴ τοῦ τοπωνυμίου ἐξ ἐπωνύμου *Καλαμπάκας*

[1] K. Amantos, Die Suffixe der neugriech. Ortsnamen, München 1903, σ. 71 καὶ 11.

[2] Byzant.-Neugriech. Jahrbücher 3 (1922) 368 σημ. 1. Ταὐτὰ ἔγραψε καὶ μεταγενεστέρως (Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη 7, 89α λ. Καλαμπάκα), προσθέτων ὅτι τὸ ὄνομα ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας, τὸ δὲ βυζαντιακὸν οἰκογενειακὸν ὄνομα Καλαμπάκης κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα.

[3] Τὰ Μετέωρα, Βόλος 1926, σ. 19.

[4] Ἐν Ἀττικῇ ὑπάρχει τοπωνύμιον Καλιμπάκι παρὰ τὴν Ἐλευσῖνα, περὶ τὸ 1700 δὲ παρὰ τὴν Κερατέαν, ὅπερ ὁ κ. Ἰ. Σαρῆς Ἀθηνᾶ 40 (1928) 145, παράγει ἐκ τῆς τουρκ. λέξεως καλὲμ (= κάλαμος). Ἀλλ' ἀφοῦ θέσις Καλμπάκι φέρεται ἐν Γορτυνίᾳ καὶ Καλπάκι ἄλλη ἐν Ἠπείρῳ, ὡς παρετήρησεν ὁ Π. Φουρίκης, Ἀθηνᾶ 42 (1930) 120 κ. ἑξ., Καλουπάκι τοπων. δὶς ἐν Τριφυλίᾳ, ἡ ἑρμηνεία τοῦ κ. Σαρῆ δὲν φαίνεται πιθανή.

[5] Ἐπετηρὶς Ἑταιρ. Βυζαντινῶν Σπουδῶν 6 (1929) 292 σημ. 1.

[6] Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία 13, 532 β λ. Καλαμπάκα.

(ἐκ τοῦ Καλαμπάκης ἦτο ἀδύνατος). Ἀλλὰ καὶ ἂν εἶχε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸ ἐπώνυμον, ἐρωτᾶται πόθεν τὸ ἐπώνυμον *Καλαμπάκας* καὶ *Καλαμπάκις*· ὥστε διὰ τῆς ἑρμηνείας ταύτης δὲν εὑρίσκεται ἡ λύσις τοῦ ζητήματος, ἀλλὰ μετατοπίζεται.

Ἐκ τῶν εἰς *-ι* ὑποκοριστικῶν, οἷον ἐκ τοῦ *-άκι, -άρι, -ίδι, -ίτσι, -ούδι* κττ., σχηματίζονται μεγεθυντικὰ οὐσιαστικά. Οὕτως ἐκ τῶν εἰς *-άκι* ἔχομεν οὐσιαστικὰ εἰς *-άκα* μεγεθυντικά, τὰ ὁποῖα ἐπέδωκαν ἰδιαιτέρως ἐν τῷ δήμῳ Μαλευρίου τῆς Μάνης, ἔνθα ἀκούονται *βελονάκα, καραβάκα, λαγκαδάκα, μαντράκα, νησάκα, πετράκα, ποδαράκα, στερνάκα, φτεράκα, χεράκα, κωπελλάκα, πελιστεράκα* καὶ *ἄλλα πολλά*[1], συνήθη δὲ εἶναι *θειάκα* (Σχωριᾶδες Ἠπείρου) καὶ *θάκα* (Μάνη), *κυράκα, μαμμάκα, μαννάκα κττ.*

Καὶ ὀνόματα φυτῶν (καὶ δένδρων) *δενδράκα, βελανιδάκα, κυπαρισσάκα, πλατανάκα, ρουπάκα, σκενταμάκα* (σκένταμος=σφένδαμνος), *τσερατσάκα* (μεγάλη τσερατσέα=κερατέα). Ὅπως δ' ἔχομεν τοπωνύμια εἰς -άκι, οἷον *Ἀμπελάκι* (Κρήτη, Σαλαμίς), *Καρυδάκι, Πλατανάκι* (Ἀρκαδία) καὶ λοιπά, ἔχομεν ὁμοίως ἐκ τῶν εἰς *-άκα* προσηγορικῶν, οἷον *Ζουνάκα* (Χουλιαρᾶδες Ἠπείρου)[2] παρὰ τὸ *Ζώνα* (ἡ) τοπων. Καρπάθῳ[3], *Κοτρωνάκα* (δὶς ἐν τῷ δήμῳ Μαλευρίου Λακωνικῆς), *Λουράκα* (ἑπτάκις αὐτόθι, λουράκα=μεγάλη λωρὶς γῆς), *Ἀγριαδάκα* καὶ *Βρυσάκα* (δὶς) καὶ *Γιαστερνάκα* καὶ *Δεδράκα* καὶ *Πυργάκα* καὶ *Ριζάκα* καὶ *Ροδινάκα* καὶ *Σπηλαιάκα* (δὶς) καὶ *Ψαράκα* καὶ ἄλλα ἐν Μέσα Μάνῃ, καὶ δὴ καὶ ἐκ τῶν αὐτόθι οὐσιαστικῶν *ἀμπελάκα, λινάκα, σεμάκα* (σέμα=πικροδάφνη), *τσερατσάκα* ἐλήφθησαν τὰ φυτώνυμα τοπωνύμια *Ἀμπελάκες* (οἱ) ἐν Οἰτύλῳ, *Λινάκα* ἐν Οἰνοῦντι[4], *Σεμάκα* ἐν τῷ δήμῳ Μαλευρίου, *Τσερατσάκα* αὐτόθι.

Οὕτω καὶ ἐκ τοῦ ὑποκοριστικοῦ *καλαμάκι* ἔχομεν τοπωνύμια ἤτοι *Καλαμάκι* ἀκρωτήριον ἐν Θεσσαλίᾳ[5] καὶ ἐν Σκιάθῳ[6] καὶ ἐν τῇ νήσῳ Ἁγίῳ Εὐστρατίῳ, νησίς τις παρὰ τὴν μικρασιατικὴν παραλίαν[7], χωρία δ' ἐν Ἀττικῇ, Ἰσθμίᾳ, Ζακύνθῳ, Μεγίστῃ καὶ Κρήτῃ, θέσεων δὲ ὀνόματα

[1] Τὰ παραδείγματα ἐκ τοῦ δήμου Μαλευρίου ἐλήφθησαν παρὰ τοῦ συναδέλφου κ. Κ. Ρωμαίου.

[2] Χρ. Σούλη, Τοπωνυμικὸν τῶν Χουλιαράδων, Ἠπειρωτ. Χρονικὰ 7 (1932) 229.

[3] Μ. Μιχαηλίδου, Λαογραφικὰ σύμμεικτα Καρπάθου τ. 2, Ἀθῆναι 1934, σ. 478.

[4] Φ. Κουκουλέ, Οἰνουντιακά, Χανιὰ 1908, σ. 221.

[5] Ἰω. Νουχάκι, Ἑλληνικὴ χωρογραφία, Ἀθῆναι 1901, σ. 417.

[6] Τρ. Εὐαγγελίδου, Ἡ νῆσος Σκίαθος, Ἀθῆναι 1913, σ. 15, 19.

[7] Ε. Δράκου, Μικρασιαναὶ πραγματεῖαι ἱστορικαὶ καὶ τοπογραφικαὶ ἤτοι αἱ Ἑκατόννησοι, τεῦχ. 1, Ἀθῆναι 1888, σ. 5, 6.

πολλαχοῦ [1]. Εἰς τὰ τοπωνύμια ταῦτα δέον, νομίζω, νὰ ἀναχθῇ καὶ τὸ *Καλαμπάκι*, ὄνομα συνοικισμοῦ ἐν Δράμᾳ, ἀντὶ Καλαμάκι.

Ὡς δ' ἐγένοντο τὰ ἀνωτέρω σημειωθέντα φυτώνυμα τοπωνύμια *Ἀμπελάκες*, *Λινάκα*, *Σεμάκα*, *Τσερατσάκα*, οὕτω καὶ ἐκ τοῦ προσηγορικοῦ *καλαμάκα* (=μέγας κάλαμος, οὗ συνών. *καλάμα* [2] ἐν Ἀθήναις παλαιότερον) ἀκουομένου καὶ σήμερον ἐν Μάνῃ, ἐλήφθη τὸ τοπωνύμιον *Καλαμπάκα*· πλὴν τῆς θεσσαλικῆς κώμης τὸ ὄνομα *Καλαμπάκα* φέρει καὶ θέσις τις ἐν Κρήνῃ τῆς Ἰωνίας [3]. Ὡς δὲ παρὰ τὸ *Καλαμίδι* τοπων. ἐν Λευκάδι (ὃ ἀπὸ οὐσ. καλαμίδι) ὑπάρχει ἕτερον *Καλαμίδα* ἐν Προυσῷ Εὐρυτανίας καὶ ΝΑ. τῶν Ἰωαννίνων, παρὰ τὸ *Καλαμίτσι* (ὃ ἐν Εὐβοίᾳ, Θρᾴκῃ, Κρήτῃ, Κυθήροις, Λευκάδι, Μακεδονίᾳ, Πρεβέζῃ, Χαλκιδικῇ) ἕτερον *Καλαμίτσα* ἐν Σκύρῳ κ. ἄ., οὕτω καὶ τὸ *Καλαμπάκα* εἶναι ὄνομα παράλληλον ἁπαντῶν παρὰ τὸ *Καλαμπάκι* (ὄνομα συνοικισμοῦ Δράμας). Σημειωτέον ὅτι ἀπαντᾷ οὐσ. *καλαμπάκι* ἐν Λήμνῳ σημαῖνον εἶδός τι μελαίνης καὶ πυκνορρᾶγος σταφυλῆς, εἶναι δὲ πιθανῶς ἀντὶ *καλαμάκι* καὶ ἡ σταφυλὴ ὠνομάσθη οὕτω διὰ τὸ σχῆμα τῆς ῥαγὸς αὐτῆς οὔσης καλαμοειδοῦς (πβ. *καλαμοβύζα* περὶ αἰγὸς ἐχούσης μακρὰς ῥᾶγας), ὁμοίως *καλαμόσυκα* λέγονται εἶδος σύκων. [4]

Ἡ φωνητικὴ τροπὴ τοῦ *μ* ἐν μέσῳ φωνηέντων εἰς *μπ* εἶναι γνωστὴ ἐπὶ λέξεων ἤδη ἀπὸ τῶν βυζαντιακῶν χρόνων [5]· οὕτως ἐν μεσαιωνικοῖς κειμένοις [6] ἀπαντᾷ *φλάμπουρον* ἀντὶ *φλάμμουρον* (λατιν. flammulum). Ἐν τῇ νεωτέρᾳ δ' ἑλληνικῇ ἀπαντᾷ πολλαχοῦ, οἷον *ἀμπάδα* ἐν Πελοπον-

[1] Αἰτωλία (Μπέρκον, Σέλιανη), Ἄνδρος, Θρᾴκη (Αὐδήμι, Θρᾳκικὰ 5 [1934] 348), Ἰωνία, Κῶς (Ι. Ζαρράφτη, Κώια, Κῶς 1921, τεῦχ. Α' σ. 42), Μακεδονία (Ἀβδέλλα), Μάνη (δῆμος Μαλευρίου, τετράκις), Μῆλος, Πυλία (Βασιλίτσι), Ῥόδος, Σίφνος, Σκίαθος, (Δ. Εὐαγγελίδης, Ἔνθ' ἀν. 18). Καλαμάτσι (Καλαβρία, Archivio glottologico italiano 12, 87)· πβ. καὶ G. Rohlfs, Etymol Wörterb. der unteritalien. Gräzität ἐν λ. κάλαμος), πληθυντικῶς δὲ Καλαμάκια (Γύθειον, Μάνη, Μοναστηράκι Ἀκαρνανίας).

[2] Δ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων 1, 231: «Βάρ' τὴ γραι̯ὰ μὲ τὴ ματσούκα | καὶ τὴ νι̯ὰ μὲ τὴν καλάμα».

[3] Κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 37 χειρόγραφον τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ (σ. 10) καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 6233 χειρόγραφον τῆς συλλογῆς Κων]πόλεως (σ. 6).

[4] Ὁ κ. Τρ. Εὐαγγελίδης, Ἡ νῆσος Σκίαθος, Ἀθῆναι 1913, σ. 132, ἐρωτᾷ μὴ καλαμόσυκα ἐκλήθησαν, διότι εἰσήχθη εἰς τὴν Σκίαθον φυτεία ἐκ Καλαμῶν. Τοῦτο δὲν μοῦ φαίνεται πιθανόν, διότι ἡ πόλις Καλάμαι εἶναι εἰς τὸν λαὸν γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα Καλαμάτα, ὅπερ ὄνομα καὶ ὡς οὐσ. ἁπαντῶν σημαίνει τὸ μετάξινον μαντήλι· ἂν ἠλήθευεν ἡ ὑπόθεσις τοῦ κ. Εὐαγγελίδου, θὰ ἐλέγοντο πιθανῶς Καλαματιανά. Ὅτι πρόκειται περὶ χαρακτηριστικοῦ ὀνόματος ἐκ τοῦ σχήματος πβ. ροζᾶτα, φλασκάνια κττ. αὐτόθι.

[5] Βλ. Γ. Χατζιδάκιν, ἐν Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι Πανεπ. Ἀθηνῶν 7 (1910—11) 61 καὶ Δ. Γεωργακᾶν, Byzant.-Neugr. Jahrbücher 14 (1937) 72.

[6] M. Triandaphyllidis, Die Lehnwörter σ. 38.

νήσῳ καὶ *ἀbάδα* ἐν Μεγάροις (ἀντὶ ἀμάδα), *ἀμπασκάλη* ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Σίφνῳ καὶ *ἀbασκάλη* ἐν Κρήτῃ (ἀντὶ ἀμασκάλη—μασχάλη), *ἀμπέλεια* ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πατρῶν (ἀμέλεια), *ἀbελόχα* ἐν Μυκόνῳ (μολόχα) *ἀναμπουρδώνω* ἐν Λακωνίᾳ (ἀναμουρδώνω), *ἀπανωγόμπι* (ἀπανωγόμι), *βατσινόμπουρο* (βατσινόμουρο, βάτινον μόρον), *θολάμπι* ἐν Σίφνῳ (θαλάμι), *καμπιλλάφι* ἐν Τριφυλίᾳ καὶ *ἀπανωκαμπίλλαυκο* ἀλλαχοῦ, *καμπουχᾶς* (καμουχᾶς), *καμπώνομαι* ἐν Μέσα Μάνῃ (=σιωπῶ, ἀντὶ καμώνομαι), *καμπούνου* αὐτόθι (καμμύω) *κουμπούλα* (=ἀποπάτημα) αὐτόθι (κουμούλα, ἐν Τριφυλίᾳ γκουμούλα), *κορομπηλία* ἐν Κύμῃ (*κορομηλι̯ὰ*) καὶ *Κορομπηλίτσα* τοπων. ἐν Γορτυνίᾳ, *κουλουμπώνω* ἐν Αἰτωλίᾳ (κουλουμώνω), *λοστρόμπος* (=ναυτόπαις) ἐν Πανόρμῳ (λοστρόμος, ἰταλ. lostromo), *μπυζήθρα* ἐν Παξοῖς (μυζήθρα), *πλουμπὶ* (πλουμί) καὶ *πλουμπιστός*, *σηbαίνω* ἐν Νάξῳ (σημαίνω), *τσαμπώνω* ἐν Πόντῳ (καμμώνω=καμμύω), *φαμπελιὰ* (φαμελιά), *φλόμπος* ἐν Λακωνικῇ (φλόμος) *χαμπηλὸς* ἐν Μάνῃ, Μεσσηνίᾳ κ. ἄ. (χαμηλός), *χλομπὸς* (=χλοερὸς) ἐν Κεφαλληνίᾳ (χλομὸς) καὶ ἄλλα. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων συνάγεται ὅτι ἡ τροπὴ τοῦ ἐν μέσῳ φωνηέντων συμφώνου *μ* εἰς τὸν ἐπίσης χειλικὸν φθόγγον *μπ* γίνεται ἐν λέξει, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀπαντᾷ ὑγρὸν (ρ ἢ λ) καὶ δὴ καὶ *λ* ἢ ἔρρινον (*ν*) καὶ δὴ καὶ ἐν συλλαβῇ παρακειμένῃ εἰς τὴν περιέχουσαν τὸ *μ*.

Καὶ ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ πρωτοτύπου οὐσ. *κάλαμπος* ἐν ᾄσματι ἐκ Τσουμέρκων [1] (πβ. *κάλαμος* τοπων. πολλαχοῦ) ἐπὶ ἑτέρου ὑποκοριστικοῦ, τοῦ οὐσ. *καλαμπούδι* (ὄνομα φυτοῦ) ἐν Φαναρίῳ Θρᾴκης [2] (πβ. *Καλαμούδι* τοπων. ἐν Χαλκίδι) καὶ ἐπὶ τοῦ συνθέτου *καλαμποκάννι* (ἐν Μεσσηνίᾳ, Κυνουρίᾳ, Καρυστίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ) ἀντὶ καλαμοκάννι, παρατηρεῖται ἡ τροπὴ αὕτη τοῦ *μ* εἰς *μπ*. Κατὰ ταῦτα καὶ ἐπὶ τοῦ προσηγορικοῦ *καλαμάκα* φαίνεται πιθανὴ ἡ τροπὴ αὕτη.

Προσθετέον δὲ ὅτι συνοικισμῶν ὀνόματα ἀπὸ φυτῶν ὑπάρχουν ἐν μὲν τῇ ἐπαρχίᾳ Καλαμπάκας *Βουρλοχώρι*, *Γάβροβο* (πβ. Γραβιά, διὰ δὲ τὴν κατάλ. πβ. Κεράσοβο κ.τ.ὅ.), *Καστανι̯ὰ* (καὶ ἕτερον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καρδίτσης), *Κερασι̯ὰ* τρὶς καὶ ἅπαξ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καρδίτσης), *Μηλι̯ά*, *Ὀξυὰ Δεσπότη*, ἐν δὲ τῷ λοιπῷ νομῷ Τρικκάλων *Ἀπιδι̯ά*, *Βατσουνι̯ά*, *Καρδίτσα* [3], *Καρυὲς*, *Καστανι̯ά*, *Κερασι̯ά*, *Κρανι̯ά*, *Μέλιγος*, *Παλαι̯οκαρυά*, *Συ-*

[1] Λαογραφία 5(1915)80. Ἐκ τοπων. Κάλαμπος νομίζω ὅτι θὰ προῆλθε καὶ τὸ ἐπών. Καλαμπούσης, ὃν κατ' ἀρχὰς ἐθνικὸν ὄνομα (πβ. καὶ Καλαμιώτης).

[2] Θρᾳκικὰ 7 (1936) 297.

[3] Τὸ ὄνομα ὀρθῶς ἡρμήνευσεν ἐκ τοῦ καρυδίτσα ὁ κ. Κ. Ἄμαντος, Die Suffixe σ. 54, 64. Πβ. Καρυδίτσα θέσις ἐν τῷ δήμῳ Μαλευρίου, Καρυδάκι ἀλλαχοῦ καὶ Καρδάκι χωρίον ἐν Κρήτῃ καὶ ὅρμος ἐν Κερκύρᾳ.

κιά. Οὐδὲν ἄπορον λοιπὸν ὅτι καὶ τὸ ὄνομα *Καλαμπάκα* τῆς αὐτῆς περιφερείας εἶναι φυτώνυμον.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν αἰτιολογίαν τῆς ὀνοματοθεσίας *Καλαμπάκι* (Δράμα) καὶ *Καλαμπάκα* (Θεσσαλία, Ἰωνία) παρατηρῶ ὅτι ὁ μὲν συνοικισμὸς τῆς Δράμας κεῖται εἰς γόνιμον καὶ κατάρρυτον πεδιάδα, διαρρεομένην ὑπὸ τοῦ Νέστου καὶ πολλῶν χειμαρρωδῶν ποταμῶν, ἔνθα ὑπῆρχον καὶ ὑπάρχουν καλαμῶνες, ἡ δὲ θεσσαλικὴ Καλαμπάκα ὑπό τε τοῦ Ἄνω Πηνειοῦ προσλαμβάνοντος ἐν τῇ πόλει πολλοὺς παραποτάμους καὶ τοῦ εἰς αὐτὸν ἐμβάλλοντος Ἴωνος. Ὁμοίως τὸ κατωτέρω *Καλαμπάκος* εἶναι ὄνομα ρύακος καὶ κρήνης. Καθόλου ὁ κάλαμος εὐδοκιμεῖ, ὡς γνωστόν, εἰς ἐδάφη ὑγρὰ ἢ ἀρδευόμενα. Καὶ ἀπὸ πραγματικῆς ἄρα ἀπόψεως ἡ ἀλήθεια εὑρίσκεται πρὸς τὸ μέρος τῆς ἑρμηνείας ταύτης.

Προσθετέον ἐν τέλει ὅτι ἐκ τοῦ οὐσιαστικοῦ *καλαμάκι* πιθανῶς παρήχθη τὸ ἐν Αἰτωλίᾳ παρωνύμιον καὶ ἐν Λεωνιδίῳ τῆς Κυνουρίας κ. ἀ. ἐπώνυμον *Καλαμάκις* πιθανῶς ἐκ τούτου, ὅτι ὁ φέρων τὸ παρωνύμιον ἦτο λίαν ἰσχνός, οἱ πόδες αὐτοῦ ἦσαν *καλαμάκια*, ἤτοι εἶχε λεπτὰς κνήμας· *καλάμι* πολλαχοῦ λέγεται ἡ κνήμη καὶ ἰδίως τὸ κνημιαῖον ὀστοῦν. Σημειωτέον καὶ τὸ ἐν Κεφαλληνίᾳ παρωνύμιον *Καλαμένιος* τεθὲν «διὰ ἰσχνότητα» κατὰ τὸν κ. Π. Λορεντζᾶτον [1] καὶ ὅτι οἱ ἰσχνόποδες λέγονται καλαμοκάννηδες (τοῦτο κατὰ προφορικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Φ. Κουκουλέ).

Ὁμοίως ἐκ τοῦ τύπου *καλαμπάκι* προῆλθε τὸ ἐπώνυμον *Καλαμπάκις* [2] καὶ ἐκ τοῦ καλαμάκα—*καλαμπάκα ἢ ἐκ τοῦ τοπωνυμίου Καλαμπάκα τὸ παρωνύμιον *Καλαμπάκας* (Τσερεγούνι Κορινθίας, Ζάκυνθος) [3] Τὸ δ' ἐν Νέᾳ Κούκλενᾳ Βεροίας τοπων. (ρύαξ καὶ βρύσις) *Καλαμπάκος* προῆλθε, φαίνεται, ἐκ προσηγορικοῦ καλαμπάκος, καθ' ἃ καὶ δρομάκος, *Ρυάκος* ὄνομα χειμάρρου ἐν Σιδηροκάστρῳ Τριφυλίας (ἐκ προσηγορ. ρυάκος ὃ ἐκ τοῦ ρυάκι) κττ.

ΔΗΜ. ΙΩ. ΓΕΩΡΓΑΚΑΣ

[1] Λεξικογραφ. Ἀρχεῖον 6(1923)50.
[2] Τὸ ὄνομα Καλαμπάκις εἶναι οἰκογενειακὸν καὶ ἐν Ζακύνθῳ (Λεων. Ζώη, Λεξικὸν φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν Ζακύνθου, Ζάκυνθος 1898 σ. 350β).
[3] Λεων. Ζώης, Ἔνθ. ἀν.

Ο ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΕΝ ΤΗ͂Ι ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ͂Ι ΑΓΓΕΙΟΓΡΑΦΙΑ͂Ι

Εἰς μελέτην ἡμῶν τελευταίως δημοσιευθεῖσαν [1] ἐξητάσαμεν τρία θραύσματα Βυζαντινῶν ἀγγείων προερχόμενα ἐκ τριῶν διαφόρων τόπων —Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκης καὶ Κωνσταντινουπόλεως— καὶ παριστάνοντα ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἐπεισόδιον ἐκ τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τὸν ὑπὸ τοῦ Μακεδόνος δηλαδὴ ἥρωος φόνον τοῦ κατὰ τὸ μυθιστόρημα φυσικοῦ αὐτοῦ πατρὸς Νεκτανεβῶ. Ἐκ τοῦ θετικοῦ τούτου γεγονότος ὁρμώμενοι, τῆς ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν δηλαδὴ ἀγγείων ἀπεικονίσεως σκηνῶν ἐκ τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐξητάσαμεν καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα εἰσέτι ἀγγεῖα, ἐφ' ὧν πράγματι ἀνεύρομεν παραστάσεις ἢ καὶ μορφὰς ἀπορρεούσας ἐκ τοῦ μυθιστορήματος. Ἐν τοῖς ἑξῆς θ' ἀσχοληθῶμεν μὲ δύο ἐξ αὐτῶν, αἱ ἐπὶ τῶν ὁποίων παραστάσεις παρέχουσι τὰς περισσοτέρας ἐνδείξεις καταγωγῆς ἐκ τοῦ μυθιστορήματος.

1) Μονομαχία Ἀλεξάνδρου καὶ Πώρου.

Ἡ παράστασις (Εἰκ. 1). εὑρίσκεται ἐπὶ τεμαχίου πινακίου προερχομένου ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ ἀποκειμένου παρὰ τῷ ἐκεῖ Ἀρχαιοπώλῃ κ. Γερβ. Τοζάκογλου, ὅστις λίαν εὐγενῶς ἐπέτρεψεν εἰς ἡμᾶς τὴν μελέτην καὶ δημοσίευσιν αὐτοῦ. Τὸ θραῦσμα ἔχει διαστάσεις 0,10×0,09. Ἐπὶ ἐδάφους λευκοκιτρίνου φέρει τὴν παράστασιν ἐλαφρῶς ἐγχάρακτον, ἡ ὅλη δὲ ἐπιφάνεια εἶναι ἐφυαλωμένη.

Κατὰ τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ τεμαχίου παρίσταται μεγαλόσωμος ἀνὴρ διατηρούμενος μέχρι περίπου τῆς ὀσφύος, ἐστραμμένος πρὸς ἀριστερά. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει περικεφαλαίαν φολιδωτὴν συγκρατουμένην δι' ἱμάντων, οἵτινες περιβάλλουσι τὸν λαιμόν. Τὸ ἄνω σῶμα αὐτοῦ καλύπτει φολιδωτὸς ἐπίσης θώραξ, ὅστις κατὰ τὸν ὦμον φέρει ταινίαν διάκοσμον, ἄλλο δὲ τετράγωνον κόσμημα εὑρίσκεται πρὸ τοῦ στήθους. Ἡ διακρινομένη ἀριστερὰ αὐτοῦ χεὶρ κάμπτεται γωνιωδῶς πρὸ τῶν πλευρῶν καὶ φαίνεται κρατοῦσα τὰ ἡνία τοῦ ἵππου, ὃν ἱππεύει ὁ πολεμιστής. Τοῦ ἵππου τούτου διακρίνεται, ὡς νομίζω, μόνον ὁ αὐχὴν σχηματίζων καμπύλην κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄνω μέρος τοῦ θραύσματος. Πρὸ τοῦ ἐφίππου ἀνδρός, καὶ κατὰ τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ τεμαχίου, εἰκονίζεται ἕτερος ἵππος βαίνων

[1] Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, 1937 (Τόμος Ἑκατονταετηρίδος), 192 κ. ἑξ.

πρὸς δεξιά, κατ' ἀντίθετον δηλαδὴ διεύθυνσιν πρὸς τὸν σῳζόμενον ἱππέα, καὶ ἔχων ἐστραμμένην τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω. Ὁ δεύτερος οὗτος ἵππος φέρει ἐπὶ τοῦ σώματος στρογγύλα στίγματα. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ἐξ ἀδεξιότητος τοῦ χαράξαντος τὸ ἀγγεῖον ἡ κεφαλὴ τοῦ ἵππου,

Εἰκ. 1. Ἀγγεῖον ἐκ Θεσσαλονίκης. (Μέγεθος πρωτοτύπου).

ἐνῷ φαίνεται εἰκονιζομένη κατὰ κρόταφον, ὡς τοὐλάχιστον δεικνύει ἡ θέσις τῶν ὤτων καὶ τοῦ στόματος, φέρει ἐν τούτοις καὶ στοιχεῖα παραστάσεως αὐτῆς κατενώπιον, ἀμφοτέρους δηλαδὴ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ ὑπεράνω αὐτῶν φάλαρα, τὰ ὁποῖα συνήθως εὑρίσκονται ἐπὶ τοῦ μετώπου.

Ὅτι ἐπὶ τοῦ περιγραφέντος θραύσματος εἰκονίζεται σκηνὴ ἐκ τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ συγκεκριμένως ἡ μονομαχία τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ βασιλέως τῶν Ἰνδῶν Πώρου, πείθει ἡ παραβολὴ πρὸς τὴν ἀνάλογον παράστασιν τοῦ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Σόφιας εἰκονογραφημένου χειρογράφου τῆς Σερβικῆς διασκευῆς τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου [2]. (Εἰκ. 2).

[2] A. Grabar, Recherches sur les influences orientales dans l'art balkani-

Μολονότι αἱ δύο παραστάσεις δὲν εἶναι ἐντελῶς ὅμοιαι, παρουσιάζουσιν ἐν τούτοις πλείστας ἀναλογίας ἐπιτρεπούσας νὰ ταυτίσωμεν ἀπολύτως τὴν ἐπὶ τοῦ ἐξεταζομένου ἀγγείου σκηνήν.

Εἰς τὴν ἐν λόγῳ μικρογραφίαν ἀριστερὰ παρίσταται ὁ Ἀλέξανδρος ἱππεύων τὸν περίφημον Βουκεφάλαν, ὅστις φέρει ἐπὶ τοῦ σώματος στίγματα, ὅπως καὶ ὁ κατὰ τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ ἀγγείου εἰκονιζόμενος ἵππος. Δεξιὰ εἰς τὴν μικρογραφίαν εἰκονίζεται ὁ Πῶρος φέρων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ὅπως καὶ ὁ Ἀλέξανδρος, καλύπτραν, ἥτις περιβάλλει καὶ τὸν λαιμόν.

Κατὰ ταῦτα ὁ ἐπὶ τοῦ ὑπὸ μελέτην ἀγγείου διασωθεὶς πολεμιστὴς εἶναι ὁ Πῶρος. Ἂν ἔχῃ τις πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ ἀλλαχοῦ ὑφ' ἡμῶν δημοσιευθέντα τρία θραύσματα ἀγγείων, ὅπου ὁ Ἀλέξανδρος παρίσταται μεγαλοσωμότερος τοῦ Νεκτανεβῶ [1], θὰ ἔπρεπε νὰ παραδεχθῇ ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ ἐξεταζομένου ἀγγείου διασωθεῖσα μορφὴ εἰκονίζει τὸν Ἀλέξανδρον. Τὸ

Εἰκ. 2. Μονομαχία Ἀλεξάνδρου καὶ Πώρου. Μικρογραφία τοῦ ἐν Σόφιᾳ Σερβικοῦ χειρογράφου τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

que, Paris, 1928. (Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg. Fasc. 43) πίν. XV. 1. Παρβ. καὶ σ. 114. Τὴν ἐσχάτως γενομένην ὑπὸ τοῦ Vl. Petković ἔκδοσιν τῶν μικρογραφιῶν τοῦ ἐν τῇ Ἐθν. Βιβλιοθήκῃ τοῦ Βελιγραδίου Σερβικοῦ χειρογράφου τοῦ μυθιστορήματος δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω. Πρβ. B.Z. 38, 1938, 274.

[1] Ἀρχαιολ. Ἐφημ. Ἐνθ' ἀν. 196.

πρᾶγμα ὅμως δὲν ἔχει οὕτως. Ἡ μορφὴ αὕτη εἶναι ἡ τοῦ Πώρου, ὅστις ἦτο κατὰ πολὺ μεγαλοσωμότερος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Κατὰ τὴν διήγησιν δηλαδὴ τοῦ Ψευδο-Καλλισθένους, ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπρότεινεν εἰς τὸν Πῶρον ἀντὶ πολέμου μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων στρατευμάτων νὰ μονομαχήσῃ μετ' αὐτοῦ : »*Ἐχάρη δὲ ὁ Πῶρος ἐπὶ τούτῳ καὶ ὑπέσχετο μονομαχῆσαι πρὸς αὐτόν, ὁρῶν τὸ σῶμα Ἀλεξάνδρου μὴ ἀναλογοῦν πρὸς τὸ ἑαυτοῦ σῶμα· ἦν γαρ Πῶρος πήχεων πέντε, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος οὐδὲ τριῶν*» [1].

Ὅτι ἐξ ἄλλου ὁ κατὰ τὸ πρῶτον ἐπίπεδον ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἵππος ὁ φέρων ἐπὶ τοῦ σώματος τὰ στίγματα, εἶναι ὁ Βουκεφάλας ἐξάγεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν θέσιν ἣν κατέχει, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ κέρας, τὸ ὁποῖον φέρει μεταξὺ τῶν ὤτων. Κατὰ τὸν Παρισινὸν δηλαδὴ κώδικα τοῦ Ψευδο-Καλλισθένους, ὁ Βουκεφάλας ἔφερε «*κέρας ἐν τῇ κεφαλῇ*» [2]. Τοῦτο ἐπαναλαμβάνει ἐπὶ τὸ μυθικώτερον καὶ ἡ δημώδης εἰς πεζὸν διασκευὴ τοῦ μυθιστορήματος : » . . . *ἔχοντας τὸ κεφάλι εἰς εἶδος βοϊδίου, μὲ κέρατα μεγάλα ἕως μίαν πήχην*» [3]. Μὲ κέρας ἐπίσης μεταξὺ τῶν ὤτων βλέπομεν εἰκονιζόμενον τὸν Βουκεφάλαν καὶ εἴς τινας μικρογραφίας τοῦ ἐν Σόφιᾳ Σερβικοῦ χειρογράφου τοῦ μυθιστορήματος [4].

Ὁ Πῶρος ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἀγγείου φέρει τὴν συνήθη βυζαντινὴν στρατιωτικὴν στολήν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀνωτέρω παρατεθεῖσαν μικρογραφίαν τοῦ Σερβικοῦ χειρογράφου τῆς Σόφιας, ὅπου, λόγῳ τῆς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν Ἀνατολικοῦ προτύπου διασκευῆς τῆς εἰκονογραφήσεως αὐτοῦ [5], ὁ Ἰνδὸς βασιλεύς, καθὼς καὶ ὁ Ἀλέξανδρος, εἶναι ἐνδεδυμένοι κατὰ τρόπον ἀσιατικόν.

Τὴν περικεφαλαίαν τὴν καλύπτουσαν τὴν κεφαλὴν τοῦ Πώρου ἐπὶ τοῦ ἐξεταζομένου ἀγγείου εὑρίσκομεν ὑπὸ τὴν ἰδίαν περίπου μορφὴν φερομένην καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὸ ἀλλαχοῦ ὑφ' ἡμῶν δημοσιευθὲν ἀγγεῖον ἐκ τῆς Ρωμαϊκῆς ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν [6], ἀλλὰ καὶ

---

[1] Ἐν Arriani Anabasis et Indica . . . Pseudo-Callisthenis historiam fabulosam . . . . edidit . . . Carolus Müller, Parisiis, 1864, Βιβλ. Γ', κεφ. δ'. Εἰς τὴν ἔμμετρον δημώδη διασκευὴν λέγεται·

σῶμα γὰρ Πῶρος ἔσχηκε μέγα καὶ πλῆρες πάνυ
πήχεων πέντε μετρητῶν, ὁ δὲ γενναῖος οὗτος
Ἀλέξανδρος οὐδὲ τριῶν· βραχὺς γὰρ ἦν τὸ σῶμα.

W. Wagner, Trois poèmes grecs du moyen-âge, Berlin, 1881, σ. 197, στ. 4608 κ. ἑξ.

[2] Ψευδο-Καλλισθένης, Ἔνθ' ἀν. Βιβλ. Α', κεφ. ιγ', σημ. 24.

[3] Ἀ. Πάλλη, Ἡ φυλλάδα τοῦ Μέγ' Ἀλέξαντρου, Ἀθήνα, 1935, 79.

[4] Grabar, Ἔνθ' ἀν. πίν. XIV. 1, XVI. 2.

[5] Grabar, Ἔνθ' ἀν. 132.

[6] Ἀρχαιολ. Ἐφημ. Ἔνθ' ἀν. σ. 193, εἰκ. 1. Πρβ. καὶ σ. 197 κ. ἑξ.

ὑπὸ στρατιωτῶν ἐν τοιχογραφίαις ἀπὸ τοῦ 14ου κυρίως αἰῶνος [1]. Ἡ ἐπὶ τοῦ βραχίονος κατάκοσμος ταινία —εἶδος περιβραχιονίου— ἀπαντᾷ εἰς παραστάσεις στρατιωτικῶν Ἁγίων [2] ὅπου εἶναι πιθανῶς δηλωτικὴ βαθμοῦ. Τὸ πρὸ τοῦ στήθους τέλος διάκοσμον τετράγωνον φαίνεται ὅτι εἶναι κακὴ ἀπόδοσις τῆς ἐν εἴδει ζώνης λωρίδος, ἣν ἐπὶ τοῦ θώρακος καὶ κάτω

Εἰκ. 3. Ἀγγεῖον ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, νῦν ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ. (Μέγεθος πρωτοτύπου).

τῶν μαστῶν φέρουσιν οἱ πολεμισταί, καὶ ἥτις πολὺ συχνὰ εἶναι κεκοσμημένη [3].

Ἡ σχέσις αὕτη τοῦ στρατιωτικοῦ ἐνδύματος τοῦ Πώρου πρὸς παραστάσεις τοῦ 14ου κυρίως αἰῶνος, ἄγει εἰς τὸ λίαν, ὡς τοὐλάχιστον νομίζω,

---

[1] Βλ. προχείρως G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris, 1910, πίν. 89. 3. 123. 3.

[2] Βλ. Vl. Petković, La peinture serbe du moyen-âge, I, Beograd, 1930, πίν. 61a. 80b.

[3] Vl. Petković, La peinture serbe du moyen-âge, II Beograd, 1934, πίν XXXIX. 2, CV. 2, CLIX 2. G. Millet, Monuments de l'Athos, I, Les peintures, Paris, 1927, πίν. 48, 49. 3.

πιθανὸν συμπέρασμα ὅτι τὸ ἐνταῦθα ἐξετασθὲν ἀγγεῖον ἀνάγεται εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτον.

2) Ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ὡς Βυζαντινὸς Αὐτοκράτωρ.

Τὸ θραῦσμα τοῦ ἀγγείου, τὸ ὁποῖον πρόκειται νῦν ν' ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς (Εἰκ. 3) εὑρέθη κατὰ τὰς ἐν ἔτει 1931 ἀνασκαφὰς ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ Ἀγορᾷ τῶν Ἀθηνῶν [1] καὶ ἀπόκειται εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον. Τοῦτο ἔχει διαστάσεις 0,087×0,11 καὶ εἶναι χρώματος κιτρίνου μετὰ καστανῶν κηλίδων. Ἡ ἐπ' αὐτοῦ παράστασις εἶναι ὄχι ἐγχάρακτος ἢ γραπτή, ὡς συνήθως, ἀλλὰ ἔκτυπος, γενομένη διὰ κοίλης μήτρας, καὶ φέρει παχυτάτην καὶ λίαν στιλπνὴν ἐφυάλωσιν, λόγῳ τῆς ὁποίας ἡ ἐλάχιστα ἔκτυπος εἰκὼν ἀποβαίνει λίαν δυσδιάκριτος.

Ἐπὶ τοῦ θραύσματος παρίσταται Βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ, οὗ σῴζεται μόνον ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ ἀριστερὰ χείρ. Οὗτος ἔχει μύστακα καὶ γένειον, φέρει δὲ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς χαμηλὸν στέμμα κοσμούμενον ὁλόκληρον διὰ λίθων μετὰ πραιπενδουλίων κατερχομένων μέχρι τῶν παρειῶν αὐτοῦ. Εἰς τὴν σῳζομένην ἀριστερὰν κρατεῖ τετράγωνον λάβαρον εὑρισκόμενον εἰς τὸ ἄνω μέρος κοντοῦ. Κατὰ τὸ ἀριστερὸν μέρος διακρίνεται ἡμικύκλιον κοσμούμενον διὰ λίθων, τὸ ὁποῖον εἶναι πιθανώτατα τὸ ἐπὶ τῆς χειρὸς ἀναδιπλούμενον μέρος τοῦ λώρου, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ἡ πρώτη σκέψις θὰ ἦτο νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου παράστασις εἰκονίζει Βυζαντινὸν αὐτοκράτορα καί, εἰ δυνατόν, νὰ ταυτίσωμεν αὐτόν. Τοῦτο ὅμως δὲν φαίνεται πολὺ πιθανόν, καθ' ὅσον εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ εἰκόνες τῶν Βυζαντινῶν Βασιλέων ἐθεωροῦντο ἱεραί, ἀπολαμβάνουσαι τοῦ αὐτοῦ σεβασμοῦ μὲ τὸν ὀφειλόμενον εἰς αὐτὸ τὸ πρόσωπον τοῦ μονάρχου [2]. Ἡ ἀπεικόνισις ὡς ἐκ τούτου τῆς μορφῆς τοῦ Βασιλέως ἐπὶ εὐτελεστάτου πινακίου κοινῆς χρήσεως δὲν φαίνεται πολὺ πιθανὴ διὰ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς λόγον, δι' ὃν δὲν εὑρίσκομεν ἐπὶ τῶν πολυπληθῶν μέχρις ἡμῶν διασωθέντων Βυζαντινῶν ἀγγείων παραστάσεις ἱερῶν προσώπων καὶ συμβόλων, πλὴν ἴσως ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, διὰ τὰς ὁποίας πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ ἀγγεῖα, ἐφ' ὧν αἱ ἱεραὶ εἰκόνες, ἦσαν χρήσεως ἐκκλησιαστικῆς [3].

Καὶ εἶναι μὲν βέβαιον ὅτι ὁ κατασκευάσας τὸ ἐξεταζόμενον ἀγγεῖον

---

[1] Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων βλ. Ἀρχ. Ἐφημ. Ἔνθ' ἀν. 193. σημ. 1. Καὶ ἐντεῦθεν αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην νὰ εὐχαριστήσω θερμῶς τὸν ἐκτελέσαντα τὰς ἀνασκαφὰς κ. Κουρουνιώτην διὰ τὴν προθυμίαν μεθ' ἧς μοὶ ἐπέτρεψε τὴν μελέτην καὶ δημοσίευσιν τῶν ἐκεῖ εὑρεθέντων Βυζαντινῶν ἀγγείων.

[2] Πρβλ. A. G r a b a r, L'empereur dans l'art byzantin, Paris, 1936, (Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg Fasc. 75) 4 κ. ἑξ.

[3] Πρβ. τὸ περίφημον «ἀγγεῖον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου» ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ προχείρως παρὰ O. M. D a l t o n, Byzantine Art and Archaeology, Oxford, 1911, σ. 610, εἰκ. 385. Ἐπίσης εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν ὑπάρχουσι δύο πινάκια ἐξ Αἰγύπτου μετὰ γραπτῶν παραστάσεων Ἁγίων. Γ. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἔκδ. 2α, Ἀθῆναι 1931, 103. Ὁμοίως εἶναι γνωστὰ καὶ ὀλίγα ἀγγεῖα μετὰ σταυρῶν. Βλ. προχείρως Hesperia, 2, 1933, σ. 310, εἰκ. 7m, σ. 314, εἰκ. 10e.

ἀντέγραψε διὰ τὰς λεπτομερείας τοῦ στέμματος, τοῦ λαβάρου κ.λ.π. τὴν εἰκόνα ὡρισμένου Βυζαντινοῦ Βασιλέως, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὄχι ὅμως διὰ ν' ἀπεικονίσῃ αὐτὸν τὸν Βασιλέα, ἀλλὰ τὸν Μ. Ἀλέξανδρον.

Ὅσον καὶ ἂν τοῦτο ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται παράδοξον, ἔχει ὅμως ὑπὲρ αὐτοῦ πολλὰς πιθανότητας.

Εἰς μελέτην ἡμῶν ἀλλαχοῦ δημοσιευθεῖσαν ἀπεδείξαμεν ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ παρέστησαν τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὰς ἐκ τοῦ μυθιστορήματος αὐτοῦ ἀπορρεούσας σκηνὰς μὲ στολὴν στρατιωτικοῦ τῆς ἐποχῆς των [1], ὅπως ἔπραξαν τοῦτο καὶ διὰ τὸν Πῶρον, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ὅπως ἐπίσης ἀπεικόνισαν καὶ τὸν Νεκτανεβῶ μὲ στολὴν Βυζαντινοῦ βασιλέως ἢ ἄρχοντος [2].

Ὅτι δὲ παρέστησαν τὸν Ἀλέξανδρον καὶ μὲ τὴν ἐπίσημον στολὴν Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος δεικνύει κατὰ τρόπον ἀνεπίδεκτον ἀμφιβολίας ἡ εἰκὼν αὐτοῦ ἡ εὑρισκομένη εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦ μυθιστορήματος τὸ φυλασσόμενον ἐν τῷ καταστήματι τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Βενετίας καὶ ἀναγόμενον εἰς τὸν 14ον αἰῶνα [3] (Εἰκ. 4). Εἰς τὴν μικρογραφίαν αὐτὴν ὁ Ἀλέξανδρος φέρει τὴν συνήθη βασιλικὴν στολὴν τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων μὲ τὸ χαρακτηρίζον τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑψηλὸν στέμμα [4]. Ἐπίσης ἐκεῖ ἔχει μύστακα καὶ γένειον, ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ἀγγεῖον.

Οὕτω δυνάμεθα μετὰ πολλῆς πιθανότητος νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ ἀγγείου εἰκονίζεται ὁ Μ. Ἀλέξανδρος μὲ στολὴν Βυζαντινοῦ Βασιλέως.

Καὶ θὰ ἦτο μὲν ἴσως δυνατὸν νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐν τῇ παρατεθείσῃ εἰκόνι τοῦ χειρογράφου παρίσταται νέος, ἐνῷ ὁ ἐπὶ τοῦ ἐξεταζομένου ἀγγείου Βασιλεὺς εἰκονίζεται ἐν γεροντικῇ μᾶλλον ἡλικίᾳ, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι σοβαρὸν κώλυμα, ἡ δὲ διαφορὰ τῆς ἡλικίας εἶναι φαινομενική, ὀφειλομένη εἰς ἀδεξιότητα τοῦ κατασκευάσαντος τὸ ἀγγεῖον. Εἰς τὰς πολυαρίθμους παραστάσεις τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναβάσεως τοῦ

---

[1] Ἀρχ. Ἐφημ. Ἔνθ' ἀν. 194.

[2] Ἀρχ. Ἐφημ. Ἔνθ. ἀν. 195.

[3] Περὶ τοῦ χειρογράφου βλ. τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. Ἔνθ. ἀν. 199, σημ. 2, 3.

[4] Διὰ τὸ σχῆμα τοῦ στέμματος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους βλ. J. E b e r s o l t, Les arts somptuaires de Byzance, Paris, 1923, 128.

Ἀλεξάνδρου οὗτος εἰκονίζεται μὲ στολὴν Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος καί, πλὴν μόνον τοῦ ἐν Ἁγίῳ Μάρκῳ τῆς Βενετίας ἀναγλύφου, γενειοφόρος[1]. Εἰς τὸ ἐλεφάντινον μάλιστα κιβωτίδιον τῆς Darmstadt ἀρκετὰ

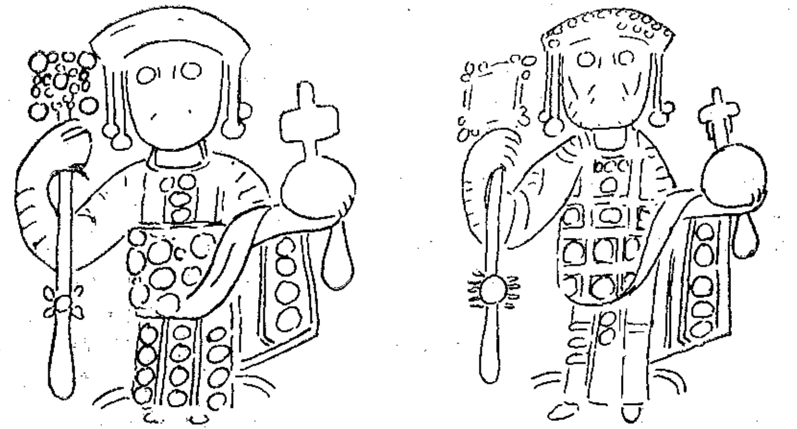

Εἰκ. 4. Ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ὡς Βυζαντινὸς Βασιλεύς. Μικρογραφία τοῦ ἐν Βενετίᾳ χειρογράφου τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. (Φωτογραφία τῆς ἐν Παρισίοις Collection des Hautes Études).

[1] Αἱ διάφοροι ἀπεικονίσεις παρὰ M. van Berchem-J. **Strzygowski**, **Amida**, Heidelberg, 1910, 350 κ. ἑξ.

προβεβηκὼς τὴν ἡλικίαν, ὅπως καὶ εἰς τὸ ἐξεταζόμενον ἀγγεῖον[1].

Ὡς ἀνωτέρα εἴπομεν, ὁ κατασκευάσας τὸ ἀγγεῖον εἶχεν ὑπ' ὄψιν του διὰ τὰς λεπτομερείας τοῦ ἐνδύματος τὴν εἰκόνα ὡρισμένου αὐτοκράτορος. Πράγματι, λεπτομερὴς παραβολὴ τῆς ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἀγγείου μορφῆς πρὸς τὰς ἐπὶ νομισμάτων εἰκόνας βασιλέων δεικνύει ὅτι ὁ ἐκτελέσας τὸ ἀγγεῖον εἶχε, φαίνεται, ὡς πρότυπον νομίσματα τοῦ Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτου (1078—1081). Περὶ τούτου πείθει ἡ σύγκρισις τοῦ ἐξ-

Εἰκ. 5. Εἰκὼν τοῦ Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτου ἐπὶ νομισμάτων αὐτοῦ. (Μέγεθος τριπλάσιον περίπου τῶν πρωτοτύπων).

εταζομένου ἀγγείου πρὸς τὰς ἐνταῦθα παρεχομένας εἰκόνας τοῦ Βοτανειάτου (Εἰκ. 5) γενομένας ἐξ ἐκμαγείων ληφθέντων ἐκ νομισμάτων τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθν. Νομισματικοῦ Μουσείου[2]. Εἰς τὰ νομίσματα ταῦτα εὑρίσκομεν πράγματι τὸ ἴδιον χαμηλὸν καὶ καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ λίθων κοσμούμενον στέμμα, τὴν ἰδίαν περίπου μορφὴν τοῦ λαβάρου, τὸ ὁποῖον ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὸ ἀγγεῖον κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἐξ ἀβλεψίας ἴσως τοῦ κατασκευάσαντος τὴν μήτραν[3]. Ἐπίσης ἐκ τῆς παραβολῆς πρὸς τὰ

[1] Berchem-Strzygowski, Ἔνθ' ἀν. σ. 351, εἰκ. 297. Προχείρως καὶ παρὰ F. Volbach-G. Salles-G. Duthuit, Art byzantin, Paris, [1933], πίν. 38 D.

[2] Πρβ. καὶ W. Wroth, Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum, London, 1908, II, πίν. LXXI. 4, 5. Τὴν Ἔφορον τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου Καν Εἰρ. Βαρούχα Χριστοδουλοπούλου αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσιν νὰ εὐχαριστήσω καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης θερμότατα διὰ τὴν προθυμίαν της ὅπως μοὶ παρασκευάσῃ τὰ ἐκμαγεῖα τῶν νομισμάτων.

[3] Διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἐπίσης κρατεῖ τὸ λάβαρον καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἐπὶ τοῦ ὑφάσματος τῆς Bamberg (Ebersolt, Ἔνθ' ἀν. σ. 85, εἰκ. 40). Ἐκεῖ ὅμως συμβαίνει πιθανῶς τοῦτο, διότι ὁ Βασιλεὺς διὰ τῆς δεξιᾶς κρατεῖ τὰ ἡνία τοῦ ἵππου του.

νομίσματα εἶναι δυνανὸν νὰ ἐξηγηθῇ καὶ τὸ κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ ἀγγείου διὰ λίθων κοσμούμενον ἡμικύκλιον, τὸ ὁποῖον πιθανῶς εἰκονίζει τὸ ἐπὶ τῆς χειρὸς τῆς κρατούσης τὴν σφαῖραν ἀναδιπλούμενον ἄκρον τοῦ λώρου.

Οὕτως, ἂν τὰ ἡμέτερα συμπεράσματα εἶναι ἀκριβῆ, τὸ ἐξετασθὲν ἀγγεῖον πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ δεύτερον περίπου ἥμισυ τοῦ 11ου αἰῶνος.

Τὰ ἐνταῦθα ἐξετασθέντα δύο θραύσματα Βυζαντινῶν ἀγγείων, προστιθέμενα εἰς τὰ ἀλλαχοῦ ὑφ' ἡμῶν δημοσιευθέντα, δεικνύουσι πόσον ἦτο ἐπ' αὐτῶν διαδεδομένη ἡ εἰκονογράφησις τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Τὸ κατ' ἐξοχὴν λαοφιλὲς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας ἀνάγνωσμα τοῦτο εὗρε διάδοσιν εὐρυτάτην εἰς τὰ κατ' ἐξοχὴν λαϊκὰ προϊόντα, ὅπως τὰ ἀγγεῖα.

Αἱ διαπιστώσεις αὗται ἄγουσιν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δέον νὰ ἐξετασθῶσι λεπτομερέστερον αἱ ἐπὶ τῶν διασωθέντων Βυζαντινῶν ἀγγείων παραστάσεις πολεμιστῶν κλπ. Ὑπάρχει πολλὴ πιθανότης ὅτι μεταξὺ αὐτῶν θὰ εὑρίσκωνται ἴσως καὶ εἰκόνες ἐκ τοῦ περιφήμου μυθιστορήματος. Παράδειγμα τὸ τελευταίως δημοσιευθὲν ὑπὸ τῆς Δος M. Alison Frantz ἀγγεῖον τὸ εὑρεθὲν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἰκονίζον ἀγένειον πολεμιστὴν μὲ μακρὰν κόμην περιβαλλόμενον ὑπὸ δρακόντων[1]. Κατὰ τὴν γνώμην μου, εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τούτου εἰκονίζεται σκηνὴ ἐκ τοῦ μυθιστορήματος ἀναφερομένη εἰς μυθικόν τινα ἆθλον τοῦ Μακεδόνος ἥρωος, ὡς δύναται νὰ διδάξῃ ἡ παραβολὴ πρὸς ἀναλόγους περιστάσεις μεταγενεστέρων Περσικῶν χειρογράφων περιεχόντων τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου[2].

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

[1] Hesperia, 7, 1938, σ. 464, εἰκ. 30.

[2] Βλ. Προχείρως Π ά λ λ η, Ἡ φυλλάδα τοῦ Μέγ' Ἀλέξαντρου, σ. 131, εἰκ. 23.

ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΚΤΙΤΟΡΙΚΟΝ ΕΚ ΒΟΡΕΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ

Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 197 συμπληρωτικῷ κώδικι τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (φύλλ. 1-4α) σῴζεται ἐν ἀντιγράφῳ κτιτορικὸν ἔγγραφον ἐπιγραφόμενον «Χρυσόβουλον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πωγωϊαννῆς, τοῦ καὶ πατριαρχικοῦ σταυροπηγείου». Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, προταχθεῖσα προφανῶς ὑπὸ μεταγενεστέρου ἀντιγραφέως, δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα, διότι οὔτε ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἐγγράφου ὡς χρυσοβούλλου[1] εἶναι ὀρθὸς οὔτε τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἀναφέρεται εἰς μόνον τὸ μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πωγωνιανῆς. Χωρὶς νὰ λάβωμεν λοιπὸν ὑπ' ὄψιν τὴν μεταγενεστέραν ἐπιγραφήν, δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κείμενον ὡς κτιτορικὸν τῶν ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ διοικητοῦ τοῦ «θέματος τῆς Δύσεως» Κομνηνοῦ Παλαιολόγου ἱδρυθέντων μονυδρίων τοῦ Μεγάλου Νικολάου εἰς τὴν Σέλτζην, τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου εἰς τοῦ Βούγρεσι καὶ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου «ἐν τῷ θέματι τῆς Λυβίσδης».

Ἀτυχῶς ὁ ἀντιγραφεὺς δὲν μᾶς δίδει κἀμμίαν πληροφορίαν περὶ τοῦ πρωτοτύπου καὶ τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς αὐτοῦ. Εἶναι πιθανὸν νὰ εἶχε τοῦτο γραφῇ ἐπὶ περγαμηνῆς φερούσης καὶ τὸ μολυβδόβουλλον τοῦ Παλαιολόγου, ὡς ἐπίσης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκλεισθῇ καὶ ἡ ὑπόθεσις, καθ' ἣν τὸ κτιτορικὸν εἶχε χαραχθῇ ἐπὶ τοῦ τοίχου μιᾶς ἢ καὶ τῶν τριῶν ἐκκλησιῶν.

Οὔτε τὸ περιεχόμενον οὔτε ἡ ἱστορία τοῦ συμπληρωτικοῦ κώδικος 197 παρέχουν στοιχεῖα δυνάμενα νὰ μᾶς βοηθήσουν εἰς τὰς ἐρεύνας μας. Ὁ κῶδιξ, γραφεὶς ἐπὶ χάρτου κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα καὶ ἀποτελούμενος ἐκ φύλλων 96 διαστάσεων 0,150×0,105, περιέχει:

α') Φύλλ. 1α — 4α: Τὸ κείμενον τοῦ ἡμετέρου πρακτικοῦ.

β') Φ. 4β — 6β: Ἐπιστολὴν τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Β' πρὸς Δαυὶβ Χυτραῖον (λ' Αὐγούστου 1596).

γ') Φ. 6β — 11α: Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, «Τοῖς κατὰ πᾶσαν τὴν πε-

[1] Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὅρου χ ρ υ σ ό β ο υ λ λ ο ν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ εἴτε ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἀντιγραφέως νὰ προσδώσῃ μεγαλύτερον κῦρος εἰς τὸ ἔγγραφον εἴτε ἐκ παρεξηγήσεως τῆς λέξεως, ἡ ὁποία εἰς μεταγενεστέρους χρόνους δηλοῖ πᾶν προνόμιον εἰς ἐκκλησιαστικὰ ἱδρύματα. Ἡ ὁμωνυμία τοῦ κτίτορος μὲ τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου συνετέλεσε βεβαίως εἰς τὴν σύγχυσιν ταύτην.

ριφανῆ Ζάκυνθον καὶ Κεφαλωνίαν, καὶ τὰ πορρωτέρω καὶ συνεγγὺς εὑρισκομένοις ὀρθοδόξοις χριστιανοῖς» (ε' φθίνοντος γαμηλιῶνος ᾳφ̓ϟζ').

δ') Φ. 11α — 16α : Τοῦ αὐτοῦ, Γεδεὼν τῷ θεοφιλεστάτῳ ἐπισκόπῳ Λεοντοπόλεως (ζ' σεπτεμβρίου ͵ζρε').

ε') Φ. 16β — 20β : Τοῦ αὐτοῦ, «Τῷ λαμπροτάτῳ καὶ εὐσεβεστάτῳ κνέζῃ Βασιλείῳ αὐθέντι καὶ δεσπότῃ Ὀστροβίας, ἀρχιγῷ Λιτουανίας καὶ Κυοβίας, καὶ κριτῇ Βλαδημηρίας, σὺν τοῖς ὑπερφυεστάτοις καὶ ὀρθοδόξοις ἄρχουσι» (δ' ἀπριλίου ͵ζρε').

ϛ') Φ. 20β — 21β : Τοῦ αὐτοῦ, «Κυρίλλῳ τῷ ὁσιωτάτῳ πρωτοσυγγέλῳ Ἀλεξανδρείας τῷ Λοκάρει».

ζ') Φ. 21β — 33α : Τοῦ αὐτοῦ, «Νικηφόρῳ τῷ λογιωτάτῳ» (δ' Βοηδρομιῶνος ᾳφ̓ϟζ').

η') Φ. 33β — 37α : Τοῦ αὐτοῦ, «Ταῖς ὀρθοδοξοτάτοις καὶ εὐσεβεστάτοις ἀδελφότησι ταῖς κατὰ τὴν Ρωσίαν εὑρισκομέναις τῶν ὀρθοδόξων Ρωσῶν . . . » (μάϊος ᾳφ̓ϟζ').

θ') Φ. 37β — 49β : Κυρίλλου, πάπα καὶ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, «Εἰς τὸν εὐσεβέστατον καὶ γαληνότατον πρίγγιπαν κύριον Ἰωάννην Ραδούλβοεβόδα, αὐθέντην καὶ γνήσιον κληρονόμον, τῆς Οὐγκροβλαχίας ἁπάσης».

ι') Φ. 50α — 53β : Τοῦ αὐτοῦ, «Πᾶσι τοῖς ἐν Τηργοβύστῳ χριστιανοῖς . . . ».

ια') Φ. 54α — 56β : Τοῦ αὐτοῦ, «Τόμος Ἀλεξανδρινὸς περὶ τοῦ Πάσχα» (ιβ' σεπτεμβρίου ͵ζρε').

ιβ') Φ. 56β — 62β : «Τοῦ κυροῦ Ἱερεμίου περὶ τοῦ Πάσχα» (κ' νοεμβρίου ᾳφπγ').

ιγ') Φ. 63α — 75α : «Τοῦ σοφωτάτου κυρίου Μάρκου μητροπολίτου Ἐφέσου, τοῖς ἁπανταχοῦ τῆς γῆς καὶ τῶν νήσων εὑρισκομένοις ὀρθοδόξοις χριστιανοῖς».

ιδ') Φ. 75β — 83β : «Τοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου καὶ λογιωτάτου μητροπολίτου Ἐφέσου κυροῦ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, ὁμολογία τῆς ὀρθῆς πίστεως ἐκτεθεῖσα ἐν Φλορεντίᾳ κατὰ τὴν πρὸς τοὺς Λατίνους γενομένην σύνοδον».

ιε') Φ. 84α — 90β : «Τόμος τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ ὀγδόης συνόδου». (ϛ' ἰουλίου ᾳυλθ').

ιϛ') Φ. 91α — 92β : «Ἐκ τοῦ Ματθαίου τοῦ Βλαστάρεως. Τὸ πρὸς τὸν ἅγιον Σίλβεστρον πάπα Ρώμης θέσπισμα τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ἰσαποστόλου Κωνσταντίνου».

Ἐξ ἄλλου περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κώδικος τούτο μόνον γνωρίζομεν, ὅτι ἐδωρήθη εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην τῷ 1913 ὑπὸ τοῦ Ἑρβ. Krüger, τὸ δὲ ἐν τῇ ᾤᾳ τοῦ φύλλου 51α περιεχόμενον σημείωμα: «τω παρον βειβλειαριον ειπαρχει κε ειναι του μεγαλου σακελαριου Παρασκευα ιερεος», οὐδὲν θετικὸν στοιχεῖον παρέχει.

Τὴν ὕπαρξιν τοῦ κτιτορικοῦ τοῦ Παλαιολόγου ἐν τῇ ἀρχῇ χειρογράφου περιέχοντος ἐκκλησιαστικὰ γράμματα καὶ κείμενα τοῦ ΙΕ' καὶ ΙϚ' τελευτῶντος αἰῶνος δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν δεχόμενοι ὅτι ὁ κῶδιξ οὗτος ἐγράφη ὑπὸ ἀντιγραφέως συμφέρον ἔχοντος νὰ διασώσῃ τὸ κτιτορικόν, πιθανώτατα δὲ ὑπὸ μοναχοῦ ἀνήκοντος εἰς ἓν τῶν τριῶν μοναστηρίων ἢ τοὐλάχιστον εἰς ἐκκλησιαστικὸν ἵδρυμα τῆς Βορείου Ἠπείρου.

Χρονολογία. Κατὰ τὸ ἀντίγραφον τοῦ ἀθηναϊκοῦ κώδικο[illegible] κτιτορικὸν τοῦτο σημείωμα ἐγράφη τὴν 6ην Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτο[illegible] σεως κόσμου 6600 καὶ κατὰ τὴν τετάρτην ἰνδικτιῶνα, ἤτ[illegible] να Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους 1091 ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως. Παρ[illegible] ῶτον ὅτι τὸ ἔτος 6600 συμπίπτει πρὸς τὴν δεκάτην πέμπτ[illegible] τὴν τετάρτην ἰνδικτιῶνα. Ἐκ πρώτης ὅμως ἀναγνώσεω[illegible] τὸ ἐκδιδόμενον κείμενον εἶναι πολὺ μεταγενέστερον [illegible] γράφου παρεχομένης χρονολογίας καὶ ὅτι ἡ χρονολογ[illegible] εἰς σφάλμα τοῦ ἀντιγραφέως, ἴσως δὲ καὶ εἰς παραπε[illegible] σαν νὰ προσδώσῃ εἰς τὸ μοναστήριον μεγαλυτέραν αἴγλ[illegible] μόνη ἡ μνεία τῶν βενετικῶν ὑπερπύρων ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ὅτι τὸ κτιτορικὸν ἐγράφη μετὰ τὸ ἔτος 1284, κατὰ τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, ἐκόπησαν τὰ πρῶτα χρυσᾶ δουκᾶτα τῆς Βενετίας.

Ὑπάρχει καὶ ἄλλη, ἀσφαλεστέρα, βάσις διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ κειμένου. Ὁ κτίτωρ, ἐπιθυμῶν νὰ δικαιολογήσῃ τὴν παρουσίαν του εἰς τὴν Βόρειον Ἤπειρον, ἀναφέρει ὅτι ἐτάχθη εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ τῆς δύσεως θέματος ὑπὸ τοῦ βασιλέως «κὺρ Ἀνδρονίκου Κωνσταντινουπόλεως καὶ πάσης Ρωμανίας». Δεδομένου ὅτι διὰ τοὺς ἀνωτέρω ἐκτεθέντας λόγους δὲν εἶναι δυνατὸν ὁ μνημονευόμενος αὐτοκράτωρ νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν Ἀνδρόνικον Κομνηνόν, τοῦ ὁποίου, ἂς σημειωθῇ καὶ τοῦτο, ἡ βασιλεία δὲν συμπίπτει πρὸς ἔτος ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν τετάρτην ἰνδικτιῶνα, τότε κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας Ἀνδρονίκου τοῦ Β' καὶ Ἀνδρονίκου τοῦ Γ' τῶν Παλαιολόγων. Τέσσαρα δὲ ἔτη τῆς βασιλείας τῶν αὐτοκρατόρων τούτων συμπίπτουν μὲ τὴν τετάρτην ἰνδικτιῶνα, τὸ 1291, τὸ 1306, τὸ 1321 καὶ τὸ 1336.

Περὶ τῶν Βυζαντινῶν διοικητῶν τῆς Βορείου Ἠπείρου καὶ Ἀλβανίας, οἱ ὁποῖοι ἔφερον τὸ ὄνομα Παλαιολόγος, εὑρίσκομεν εἰς τὰς συγχρόνους πηγὰς πληροφορίας τινὰς πολλοῦ ἀξίας λόγου. Ἀναφέρομεν πρῶ-

τον τὸν Γεώργιον Παλαιολόγον, διοικητὴν τοῦ Δυρραχίου τῷ 1081 [1]. Κατὰ τοὺς Παλαιολογείους χρόνους συναντῶμεν, τῷ 1302 καὶ 1303, τὸν 'Ανδρόνικον Παλαιολόγον 'Ασάνην (Asên), τὸν μετέπειτα διοικητὴν (κεφαλὴν) τῆς Βυζαντινῆς Πελοποννήσου, κυβερνῶντα τὸν Αὐλῶνα, τὰ Βελέγραδα καὶ τὴν Spinarizza (Σφηναρίτων λόφοι) [2], τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον διοικητὴν τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας τῷ 1320 [3] καὶ τὸν πρωτοβεστιάριον 'Ανδρόνικον Παλαιολόγον, ἄρχοντα Βελεγράδων τῷ 1326 [4].

Ποῖος ἐκ τῶν τριῶν τούτων διοικητῶν τῆς Βυζαντινῆς 'Αλβανίας θὰ ἠδύνατο εὐστοχώτερον νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν ἡμέτερον κτίτορα; 'Η ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο καθίσταται τοσούτῳ δυσχερεστέρα καθόσον ὁ Κομνηνὸς Παλαιολόγος, ἐνῷ ἐφρόντισε νὰ παραδώσῃ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τὰ ὀνόματα τῆς συζύγου του 'Ελένης καὶ τῶν ἀρρένων τέκνων τοῦ Νικηφόρου καὶ Σίμου, παρέλειψεν (ἐκεῖνος ἢ ὁ ἀντιγραφεὺς) νὰ ἀναγράψῃ τὸ ἰδικόν του βαπτιστικὸν ὄνομα. Εἶναι πάντως γνωστὸν ὅτι ὁ 'Ανδρόνικος Παλαιολόγος 'Ασάνης εἶχεν υἱοὺς ἄλλα φέροντας ὀνόματα, τὸν 'Ιωάννην καὶ τὸν Μανουήλ [5].

'Εὰν εἴχομεν νὰ ἐκλέξωμεν μόνον μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων Παλαιολόγων, θὰ ἀπεκλίνομεν μᾶλλον ὑπὲρ τοῦ πρωτοβεστιαρίου 'Ανδρονίκου, διότι τὰ ὅρια τῆς ἐμπιστευθείσης εἰς αὐτὸν ὑπὸ 'Ανδρονίκου τοῦ Β' διοικητικῆς περιφερείας τῆς νέας 'Ηπείρου, μολονότι δὲν συμπίπτουν ἀπολύτως πρὸς τὰ ἐν τῷ κτιτορικῷ περιγραφόμενα, πλησιάζουν πάντως περισσότερον ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς περιφερείας τῶν δύο πρώτων, οἱ ὁποῖοι εἶχον τὴν ἕδραν των εἰς τὸν Αὐλῶνα. Ἦτο φυσικὸν νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὰς συγχρόνους πηγὰς τὰ ὀνόματα τῆς συζύγου καὶ τῶν υἱῶν τοῦ πρωτο-

[1] Ἄ ν ν α Κ ο μ ν η ν ή (ἔκδ. Reifferscheid), τόμ. Α', σελ. 119 κέ, ἔκδ. B. L e i b, Anne Comnène, Alexiade, (Παρίσιοι, 1937), τόμ. Α', σελ. 132. Πρβλ. Π. 'Α ρ α β α ν τ ι ν ο ῦ, Χρονογραφία τῆς 'Ηπείρου, τόμ. Α', σελ. 24 κέ.

[2] L. de T h a l l ó c z y—C. J i r e č e k—E. S u f f l a y, Acta et Diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia, τόμ. Α' (Βιέννη, 1913), σελ. 162, ἀριθμ. 549.

[3] Α ὐ τ ό θ ι, σελ. 263, ἀριθμ. 669.

[4] Περὶ τούτου βλ. κατωτέρω.

[5] Κ α ν τ α κ ο υ ζ η ν ό ς, τόμ. Β', σελ. 111. Πρβλ. Du C a n g e, Historia Byzantina, τόμ. Α' (Βενετία 1729), σελ. 253. Κατὰ τὸν G. C a m m e l l i, Démétrius Cydonès, Correspondance, (Παρίσιοι, 1930), σελ. 203, ὁ 'Ανδρόνικος 'Ασάνης εἶχε καὶ τρίτον υἱὸν ὀνομαζόμενον Κωνσταντῖνον. Οὗτος ὅμως δὲν μαρτυρεῖται ὑπ' ἄλλων πηγῶν. Εἰς τὸν 'Ιωάννην 'Ασάνην ἀναφέρεται πιθανώτατα ἡ ὑπὸ τοῦ V. L a u r e n t, 'Ελληνικά, 4 (1931), σελ. 335—336, ἐκδιδομένη μολυβδίνη σφραγίς. Εἶναι ἐπίσης γνωστὸν ὅτι ἡ θυγάτηρ τοῦ 'Ανδρονίκου 'Ασάνη Εἰρήνη ἦτο σύζυγος τοῦ 'Ιωάννου Καντακουζηνοῦ.

βεστιαρίου [1]. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως τῆς ἐρεύνης ταύτης ὑπῆρξεν ἀρνητικόν. Τοῦτο μόνον εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ 'Ανδρόνικος Παλαιολόγος ἦτο πατὴρ τῆς περιφήμου δεσποίνης Ἄννης, ἡ ὁποία ἐνυμφεύθη τὸν 'Ιωάννην Ἄγγελον [2]. 'Εκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη περὶ τὸ ἔτος 1329—1330 ὁ δεσπότης Νικηφόρος ὁ Β' [3].

'Ο πρωτοβεστιάριος 'Ανδρόνικος Παλαιολόγος διεδραμάτισε σπουδαιότατον ρόλον κατὰ τὴν ταραχώδη περίοδον τοῦ ἐμφυλίου πολέμου τῶν δύο 'Ανδρονίκων. Περὶ τοῦ προσώπου καὶ τῆς πολιτικῆς του δράσεως ὁ 'Ιωάννης Καντακουζηνὸς παραδίδει πληροφορίας τινάς, τὰς ὁποίας ἀναφέρομεν ἐνταῦθα: «'Ο γὰρ πρωτοβεστιάριος οὑτοσὶ Παλαιολόγος 'Ανδρόνικος, τῆς τοῦ πρεσβυτέρου βασιλέως 'Ανδρονίκου παῖς ὢν ἀδελφῆς τῆς Ἄννης, ἣ συνῴκει Μιχαὴλ τῷ δουκὶ τῶν Πάτρας [4] ἀρχόντων ἑνὶ καὶ τῆς κατ' αὐτὴν Θεσσαλίας, ἔκ τινος διαφορᾶς πρὸς τὸν μέγαν λογοθέτην ἀπεχθῶς διατεθείς, πρὸς τὸν νέον βασιλέα ἐλθὼν πολλά τε καὶ ἄκοσμα διεξῄει κατ' αὐτοῦ, καὶ τελευταῖον προσετίθει, ὡς ἤδη πρὸς τὴν πρὸς αὐτὸν ἀπέχθειαν ἀπειρηκώς, βούλοιτ' ἂν αὐτὸν συγκόπτειν πολλαῖς ταῖς πληγαῖς, κἂν δέῃ διὰ τοῦτο καὶ ἀποθνήσκειν· δι' ὃ καὶ ἀμύνειν αὐτῷ, εἴ τι μετὰ ταῦτα διὰ τὸ τόλμημα ἐπίοι δεινόν, ἐδεῖτο. ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεύς, λόγοις τε πολλοῖς καὶ παραινέσεσι τὸν πρωτοβεστιάριον ἀπάγειν τοῦ τολμήματος ἐπεχείρει· ὡς δὲ οὐκ ἔπειθε, καὶ διαθήσειν ἠπείλησε τὰ χαλεπώτατα, εἰ μὴ παύσοιτο τοιούτοις ἐπιχειρῶν. ἔφη γάρ, εἰ μὲν πρὶν μηδὲν πρὸς αὐτὸν τοιοῦτον εἰπεῖν τι εἰργάζετο τῶν ἀτόπων, δεινὸν μὲν ἂν ἦν, οὐδὲν δὲ αὐτῷ διαφέρειν· ἐπειδὴ δὲ αὐτῷ φανερὰν κατέστησε τὴν γνώμην, ἀδύνατον εἰς ἔργον τὴν βουλὴν προαγαγεῖν. τὴν γὰρ εἰς τὸν μέγαν λογοθέτην παροινίαν, διοικητὴν τῶν βασιλέως ὄντα πραγμάτων, εἰς ἐκεῖνον ἄγειν τὴν ὕβριν, ἃ μὴ δέον αὐτὸν συγχωρεῖν. τούτοις μὲν οὖν ὁ πρωτοβεστιάριος ἐπείθετο δείσας, καὶ ἀπέσχετο τοῦ τὸν μέγαν λογοθέτην τὰ αἴσχιστα διαθεῖναι. ὀλίγαις δὲ ὕστερον ἡμέραις βασιλεὺς ὁ πρεσβύτερος, εἴτ' ἐκ διαβολῆς εἴτε καὶ ἄλλως, τοσοῦτον ἐξώργιστο κατὰ πρωτοβεστιαρίου, ὡς καὶ εἶρξαι θελῆσαι. πέμψας τοιγαροῦν πρὸς βασιλέα τὸν νέον

[1] 'Η σύζυγος τοῦ πρωτοβεστιαρίου ἦτο θυγάτηρ τοῦ μεγάλου λογαριαστοῦ τοῦ Κωκαλᾶ (Κ α ν τ α κ ο υ ζ η ν ό ς, τόμ. Α', σελ. 232, 234, 235. Πρβλ. D u C a n g e, Ἐνθ' ἀνωτ., τόμ. Α', σελ. 171). 'Επίσης ὁ Κ α ν τ α κ ο υ ζ η ν ό ς, αὐτόθι, σελ. 276 ἀναφέρει ἀορίστως «τὰ τέκνα» τοῦ Παλαιολόγου, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ τοῦ 1327—1328 εἶχον καταφύγει μετὰ τῆς μητρός των εἰς τὴν 'Αχρίδα.

[2] Κ α ν τ α κ ο υ ζ η ν ό ς, τόμ. Α', σελ. 499. Πρβλ. καὶ σελ. 274.

[3] Α ὐ τ ό θ ι, σελ. 500.

[4] Πρόκειται περὶ τῶν Νέων Πατρῶν. Πρβλ. Γ ρ η γ ο ρ ᾶ ν, τόμ. Α', σελ. 441, καὶ S t. B i n o n, A propos d'un Prostagma inédit d'Andronic III Paléologue, Byzantinische Zeitschrift, τόμ. 38 (1938), σελ. 146—147.

τὸν μέγαν λογοθέτην, ἄλλα τε πολλὰ τοῦ πρωτοβεστιαρίου κατηγόρει, καὶ ὅτι λοιδορούμενος αὐτὸν οὐ παύεται καὶ διασύρων, δι' ἃ δὴ καὶ μόνα δίκαιος εἶναι τὴν ἐσχάτην δοῦναι δίκην· οὐ ταῦτα δὲ μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ ἀποστασίαν ἀπ' αὐτῶν ἐννοεῖ. τούτων οὖν ἕνεκα πάντων εἰς δεσμωτήριον αὐτὸν ἐμβαλεῖν δέον εἶναι οἰηθείς, καὶ αὐτῷ τὴν γνώμην δηλοῦν, ὡς ἂν εἰδείη τε καὶ αὐτὸς ἅμα καὶ συνεπιλαμβάνοιτο πρὸς τὸ ἔργον. πρὸς ταῦθ' ὁ νέος ἀπεκρίνατο βασιλεὺς τοιαῦτα· «θειότατε βασιλεῦ, τὸ μὲν πρωτοβεστιάριον τὸν ἐμὸν θεῖον ἀκόλαστόν τε εἶναι περὶ τὴν γλῶτταν καὶ πρὸς λοιδορίας εὐχερῆ, καὶ αὐτὸς συνομολογήσαιμι ἄν· διὸ καὶ αὐτὸς συνεπιψηφίζομαι τιμωρίας ἄξιον εἶναι τῆς προσηκούσης . . . ἀποστασίαν [illegible]έντοι οὔτ' αὐτὸς κατέγνων αὐτοῦ ποτέ, οὔτε παρ' ἄλλου σαφῶς ἀκ[illegible] εἰ[illegible]ότος· οὐ δὴ δίκαιον λόγοις ἁμαρτόντα ἔργῳ τὴν κόλασιν ὑποσχεῖ[illegible] μᾶλλον ἐφ' οἷς ἥμαρτε τυχόντα συγγνώμης, λόγοις σωφρονίζειν [illegible]ιποῦ . . . ». Ταῦτα τοῦ μεγάλου λογοθέτου πρὸς βασιλέα τὸν πρεσβύτερον ἀπαγγείλαντος, εἴτε τοῖς βεβουλευμένοις ὡς λυσιτελέσιν ὁ βασιλεὺς πεισθείς, εἴτε τὴν τοῦ νέου καλοκαγαθίαν αἰδεσθείς, τοῦ κακῶς ποιεῖν τὸν πρωτοβεστιάριον ἀπέστη . . . Βασιλεὺς δὲ ὁ πρεσβύτερος τὸν πρωτοβεστιάριον ἄρχοντα καταστήσας Βαλαγράδων, προσηνῶς τε καὶ ἡμέρως ὁμιλήσας καὶ πολλὰ ἐπαγγειλάμενος εὖ ποιήσειν, ἐξέπεμψεν, ὅσων ἂν δέοι πρὸς τὸν πόλεμον εἶναι παρεσκευασμένον παραγγείλας, ὡς ἅμα τοῦ δέξασθαι γράμματα παρ' αὐτοῦ βασιλεῖ τῷ νέῳ τὴν ἐκ τῆς ἑσπέρας ἐπάξων στρατιάν» [1].

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ὁ πρωτοβεστιάριος Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς Νέας Ἠπείρου. Ἡ ἀποστολή του ἦτο ὡρισμένη [2]: νὰ ἑτοιμάσῃ τὰ στρατεύματα τῆς Δύσεως διὰ τὸν μελετώμενον κατὰ Ἀνδρονίκου τοῦ Γ' πόλεμον καὶ κυρίως νὰ ἐξασφαλίσῃ, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Δεσπότου Δημητρίου, τὴν συμμαχίαν τῶν Σέρβων [3]. Διὰ τῶν περισωθέντων τριῶν προσταγμάτων (Ἰούλιος, Σεπτέμβριος καὶ Ὀκτώβριος τοῦ 1327), τὰ ὁποῖα, περιπεσόντα εἰς χεῖρας τοῦ νέου Ἀνδρονίκου, ἐπέτρεψαν εἰς τοῦτον νὰ ἀποδείξῃ πλήρως τὴν ἀθφότητά του, ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Β' παρεῖχε πρὸς τὸν πρωτοβεστιάριον ὁδηγίας καὶ συμβουλὰς διὰ τὴν παρασκευὴν τοῦ ἀγῶνος [1]. Ὅτε δέ, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1327, ἐκηρύχθη ἀναφανδὸν ὁ μεταξὺ τῶν δύο βασιλέων πόλεμος, ὁ πρωτοβεστιάριος Ἀνδρόνικος προΐστατο τῶν μακεδονικῶν στρατευμάτων μετὰ τοῦ Δεσπότου Δημητρίου, τοῦ Μιχαὴλ Ἀσάνη καὶ τοῦ ὑπάρχου Μονομάχου. Τοῦ ἐκ δώδεκα ταγμάτων συμμαχικοῦ στρατοῦ τῶν Σέρβων ἐστρατήγει ὁ Χρέλης [2].

¹ Κ α ν τ α κ ο υ ζ η ν ό ς, τόμ. Α', σελ. 211—215. Πρβλ. Γ ρ η γ ο ρ ᾶ ν, τόμ. Α', σελ. 394.

² Ἐν προστάγματι Ἀνδρονίκου τοῦ Β' πρὸς τὸν πρωτοβεστιάριον, σταλέντι κατὰ μῆνα Ἰούλιον τῆς δεκάτης ἰνδικτιῶνος (= 1327), λέγεται: «καλὰ γὰρ γινώσκεις, ὅτι οὐ δι' ἄλλο τι ἀπεστάλης εἰς τὸ αὐτόθι κεφαλατίκιον παρ' ὃ διὰ τὴν δουλείαν αὐτήν». Κ α ν τ α κ ο υ ζ η ν ό ς, τόμ. Α', σελ. 232—233.

³ Ἐν τῷ αὐτῷ προστάγματι ἀναγινώσκομεν: «ἵνα κατὰ πᾶσαν τὴν αὐτοῦ δύναμιν βοηθήσῃ (ὁ Κράλης) ἡμῖν, μὴ μόνον μετὰ τοῦ φοσσάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς παρών». Α ὐ τ ό θ ι.

Εἶναι γνωσταὶ αἱ λεπτομέρειαι τοῦ ἐμφυλίου τούτου ἀγῶνος, ὁ ὁποῖος κατέληξεν εἰς τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ γέροντος αὐτοκράτορος. Εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὅπου κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξειλίχθησαν τὰ γεγονότα τοῦ πολέμου, αἱ κυριώτεραι πόλεις, ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Ἔδεσσα, αἱ Σέρραι, ἡ Βέρροια, τὰ Βοδηνά, ἡ Καστορία, ἡ Ἀχρίς, παρεδόθησαν ἄνευ ἀντιστάσεως εἰς τὸν Ἀνδρόνικον τὸν Γ' [3]. Ὁ δεσπότης Δημήτριος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐτράπησαν πρὸς τὴν ἐπικράτειαν τοῦ Κράλη τῆς Σερβίας [4].

Τὴν αὐτὴν πρὸς τὴν ξένην ὁδὸν ἐτράπη καὶ ὁ πρωτοβεστιάριος Ἀνδρόνικος, ἀφοῦ εἶδε διαρπαζόμενα τὰ βοσκήματά του ὑπὸ τοῦ «συστρατευομένου αὐτοῖς ὑπηκόου Ῥωμαίοις στρατεύματος τῶν Μυσῶν» [5], τὸ ὁποῖον ἀπεστάτησε [6], καὶ ἀφοῦ ἐπληροφορήθη τὴν ἅλωσιν τῆς Ἀχρίδος, ὅπου διέμενον ἡ σύζυγος καὶ τὰ τέκνα του [7].

Οἱ πρὸς τοὺς Σέρβους καταφυγόντες μετὰ τοῦ δεσπότου Δημητρίου ἑκατὸν πεντήκοντα ὀπαδοὶ τοῦ γέροντος Ἀνδρονίκου προσεπάθησαν νὰ πείσουν τὸν Κράλην, ὅπως συνεχίσῃ τὸν κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Γ' ἀγῶνα, «εἴ πως δι' αὐτοῦ δυνηθεῖεν ἀναμαχέσασθαι τὴν ἧτταν» [8]. Βλέποντες ὅμως ὅτι τὸ σχέδιον τοῦτο δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ, κατέλαβον τὰ ἐναπομείναντα ὀχυρὰ φρούρια. Ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος μετά τινων ἄλλων κατέφυγεν εἰς τὸν Πρίλαπον, ὅπου ὅμως «τῷ ἀδοκήτῳ πληγείς, ὡς ἐλέγετο, τῆς συμφορᾶς καὶ μὴ φέρων τὴν κακοπραγίαν, ἐτελεύτησε μετὰ μικρόν» [9].

Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἄλλως ἱστορεῖ τὰ τοῦ θανάτου τοῦ πρωτο-

¹ Κ α ν τ α κ ο υ ζ η ν ό ς, τόμ. Α', σελ. 232—235.

² Κ α ν τ α κ ο υ ζ η ν ό ς, τόμ. Α', σελ. 260—261.

³ Κ α ν τ α κ ο υ ζ η ν ό ς, τόμ. Α', σελ. 267 κέ. Γ ρ η[illegible]ρ ᾶ ς, τόμ. Α', σελ. 409 κέ.

⁴ Κ α ν τ α κ ο υ ζ η ν ό ς, τόμ. Α', σελ. 276.

⁵ Διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου δηλοῦνται κυρίως οἱ Βούλγαροι. Βλ. Κ. Ἀ μ ά ν τ ο υ, Τὰ ἐθνολογικὰ ὀνόματα εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, Ἑλληνικά, τόμ. 2 (1929), σελ. 101.

⁶ Κ α ν τ α κ ο υ ζ η ν ό ς, τόμ. Α', σελ. 275—276.

⁷ Κ α ν τ α κ ο υ ζ η ν ό ς, τόμ. Α', σελ. 276.

⁸ Α ὐ τ ό θ ι, σελ. 278.

⁹ Α ὐ τ ό θ ι, σελ. 284—285.

βεστιαρίου: «Ὁ δὲ πρωτοβεστιάριος Ἀνδρόνικος, λέγει, μέχρι τινὸς ἐπόμενος καὶ αὐτὸς τῷ Δεσπότῃ, οὐκ ἠδυνήθη μέχρι τέλους καθάπερ τις παράσιτος ἐς ἀλλοτρίαν ἀποβλέπειν τράπεζαν ὥσπερ ἐκεῖνος· ἀλλ' ἀναλογισάμενος ὅσον ἐξαπίνης ἀφῄρηται πλοῦτον καὶ κτήματα καὶ δόξαν μετὰ πασῶν τῶν ἐλπίδων, ὑποπτεύσας δὲ καὶ περὶ τῆς γυναικὸς ὅσα αἱ παρὰ τῶν ἐχθρῶν ἁλισκόμεναι πάσχουσιν ἄσεμνα, ἐς ἀπογνώσεως καὶ ἀμετρήτου λύπης βυθοὺς ἑαυτὸν ἐκδεδώκει· καὶ οὕτως ἐν βραχεῖ τὸ ζῆν πικρῶς ἐξεμέτρησεν *ἐν τόποις ἀλλοτρίοις καὶ ἐρημίαις πλανώμενος*» [1].

Τὰς τύχας τῆς συζύγου του, θυγατρὸς τοῦ μεγάλου λογαριαστοῦ τοῦ Κωκαλᾶ [2], δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν μέχρι τινός. Ὅτε ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος, ὑποτάξας τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν, εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἀχρίδα, «ἐκέλευσε τὴν πρωτοβεστιαρίου γαμετὴν ὅσα ἔχει χρήματα λαβοῦσαν εἰς Θεσσαλονίκην ἐλθεῖν» [3]. Αὕτη ὑπήκουσε μὲν εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ μετέβη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἀπέκρυψεν ὅμως τὰ χρήματα, ἰσχυρισθεῖσα ὅτι οὐδὲν κέκτηται. Μετὰ τὴν ἀναχώρησίν της ἐξ Ἀχρίδος, ἀνεκαλύφθησαν κοσμήματα ἀξίας εἴκοσι χιλιάδων χρυσίων, ἀγγεῖον περιέχον δώδεκα χιλιάδας χρυσᾶ νομίσματα καὶ ἄλλα κοσμήματα ἀξίας τεσσαράκοντα χιλιάδων ὑπερπύρων [4].

Ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω τὰς γνωστὰς εἰς ἡμᾶς πληροφορίας περὶ τῆς πολιτικῆς δράσεως καὶ περὶ τοῦ βίου ἐν γένει τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου. Τὸ ὄνομά του συνδέεται μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς βορειοανατολικῆς Ἠπείρου καὶ λόγῳ τῆς εἰδικῆς ἀποστολῆς, ἡ ὁποία ἀνετέθη εἰς αὐτόν, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς στενωτάτης του συγγενείας μετὰ τῶν Ἀγγέλων. Ἦτο ἑπομένως φυσικὸν νὰ συσχετίσωμεν αὐτὸν μὲ τὸν Κομνηνὸν [5] Παλαιολόγον τοῦ

[1] Νικηφόρος Γρηγορᾶς, τόμ. Α', σελ. 413. Μεταξὺ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γρηγορᾶ ὑπάρχει καὶ μία ἀπευθυνομένη «τῷ Πρωτοβεστιαρίῳ». R. Guilland, Nicéphore Grégoras, Correspondance, (Παρίσιοι, 1927), σελ. 101—102. Πρβλ. σελ. 375. Νομίζομεν ὅτι ὁ ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς ταύτης δύναται μετὰ πολλῆς πιθανότητος νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν ἡμέτερον πρωτοβεστιάριον. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πρέπει νὰ διορθωθῇ ἡ χρονολογία 1335—1340, καθ' ἥν, κατὰ τὸν κ. Guilland, ἐγράφη ἡ ἐπιστολή.

[2] Καντακουζηνός, τόμ. Α', σελ. 232, 234 καὶ 235. Πρβλ. Du Cange, Historia Byzantina, τόμ. Α', (Βενετία, 1729), σελ. 171.

[3] Καντακουζηνός, τόμ. Α', σελ. 278.

[4] Αὐτόθι.

[5] Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπωνυμία τοῦ Κομνηνοῦ, τὴν ὁποίαν ὁ κτίτωρ προσθέτει εἰς τὸ ὄνομά του. Ὁ πρωτοβεστιάριος Ἀνδρόνικος, υἱὸς τῆς ἀδελφῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ Β', ἠθέλησε πιθανώτατα δι' αὐτῆς νὰ ἐξάρῃ τὸν στενώτατον σύνδεσμόν του μετὰ τοῦ βασιλεύοντος οἴκου τοῦ Βυζαντίου.

κτιτορικοῦ καὶ νομίζομεν ὅτι ὁ ταυτισμὸς οὗτος, ἐπὶ τῇ βάσει τοὐλάχιστον τῶν σημερινῶν ἱστορικῶν δεδομένων, δύναται ἀπολύτως νὰ στηριχθῇ. Μίαν μόνον προβλέπομεν ἀντίρρησιν: ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ κτιτορικοῦ παραδιδόμενον ἔτος τῆς ἰνδικτιῶνος δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ ἔτη, κατὰ τὰ ὁποῖα (1326—1328), συμφώνως πρὸ τὰς μαρτυρίας τῶν συγχρόνων ἱστορικῶν, ὁ πρωτοβεστιάριος Ἀνδρόνικος διετέλεσε διοικητὴς τοῦ κεφαλατικίου τῶν Βελεγράδων. Πράγματι, ἐνῷ τὸ κτιτορικὸν ἐγράφη κατὰ τὸν μῆνα Ὀκτώβριον τῆς τετάρτης ἰνδικτιῶνος, τὰ ἔτη 1326, 1327 καὶ 1328 συμπίπτουν πρὸς τὴν ἐνάτην, τὴν δεκάτην καὶ ἑνδεκάτην ἰνδικτιῶνα. Τὴν δυσκολίαν ταύτην δυνάμεθα νὰ παρακάμψωμεν, δεχόμενοι ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος, τοῦ ὁποίου τὸν βίον ἀτελέστατα γνωρίζομεν, διετέλεσε καὶ ἄλλοτε διοικητὴς τῆς νέας Ἠπείρου, ἢ ὅτι κακῶς ὁ ἀντιγραφεὺς παρέδωσε τὸ ἔτος τῆς ἰνδικτιῶνος. Τὴν τελευταίαν ταύτην ὑπόθεσιν, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν πλημμελῆ παράδοσιν τοῦ κειμένου, νομίζομεν πιθανωτέραν.

Τὰ μοναστήρια. Ἐλλείψει ἀκριβῶν γεωγραφικῶν ἐνδείξεων, δυσχερέστατος ἀποβαίνει ὁ καθορισμὸς τῶν ἐν τῷ κτιτορικῷ ἀναφερομένων μοναστηρίων. Ὁ Κομνηνὸς Παλαιολόγος, περιγράφων τὰ ὅρια τῆς ἀνατεθείσης εἰς αὐτὸν διοικητικῆς περιφερείας, σημειώνει ὅτι αὕτη ἐξετείνετο ἀπὸ τῆς γνωστῆς εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς *Κλεισούρας* μέχρι τοῦ *Παπίγκου*, *Λυβίσδης* τε καὶ *Κορούσας* [1] καὶ *Κολωνίας*. Ἡ στενὴ δίοδος τῆς Κλεισούρας μετὰ τῆς ὁμωνύμου κώμης κεῖται ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πρεμμετῆς. Δι' αὐτῆς «διέρχεται ὁ Ἀῶος ποταμός, ἐν στενωτάτῳ στρώματι, ἀφιέμενος δεξιόθεν τὸ ὄρος Ἀέροπον καὶ ἀριστερόθεν τὸ τοῦ Ἀσναοῦ» [2]. Ὁ ***Pouqueville*** περιγράφει ὡς ἑξῆς τὸ φρούριον καὶ τὴν κώμην: «Sans entrer dans le défilé de Grûca, si on dirige au N., on aperçoit à gauche, au pendant oriental du mont Trébéchina, le bourg de Cleïsoura divisé en deux quartiers grouppés au-dessous d'un fort qui commande les plateaux supérieurs, le ***stenum***, et la vallée traversée par la Desnitza» [3]. Καὶ κατωτέρω: «Cleïsoura, bâtie sur un roc dépouillé de verdure, est dominée en arrière par une forteresse qui s'élève au bord des précipices de l'Aoüs, à la hauteur de mille à douze cents pieds» [4].

[1] Οὐδεμίαν πληροφορίαν ἔχομεν περὶ τοῦ τοπωνυμίου τούτου.

[2] Π. Ἀραβαντινός, Ἐνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σελ. 84.

[3] F. Pouqueville, Voyage de la Grèce, Β' ἔκδοσις, τόμ. Α' (Παρίσιοι, 1826), σελ. 292.

[4] Αὐτόθι, σελ. 293. Πρβλ. L. M. Leake, Travels in Northern Greece, τόμ. Α' (Λονδῖνον, 1835), σελ. 383 κέ.

Ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ κτιτορικοῦ, ἡ Κλεισούρα ἀπετέλει τὸ βορειότερον σύνορον τοῦ ὑπὸ τοῦ Παλαιολόγου διοικουμένου θέματος.

Τὸ διαμέρισμα τῆς Κολωνίας, συνορεῦον ΝΑ. μετὰ τῆς Κονίτσης, Δ. μετὰ τοῦ Σκεπαρίου, ΝΔ. μετὰ τῆς Δεσνίτσας καὶ ΒΔ. μετὰ τῆς Κορυτσᾶς[1], ἀνήκει εἰς τὸ προσαρτηθὲν εἰς τὴν Ἀλβανίαν τμῆμα τῆς νέας Ἠπείρου. Ὁ *Pouqueville* περιγράφει ὡς ἑξῆς τὰ ὅρια τῆς περιοχῆς ταύτης: «Le canton de Caulonias forme, par sa projection, la clef d'une voûte qui sépare les versants de l'Epire de ceux de l'Illyrie macédonienne, en divisant les eaux que ses montagnes envoient a l'Aoüs et à l'Apsus»[2]. Καί: «Dans sa démarcation moderne, ce même enclave, qui a pris le nom de Caulonias, s'il ne l'a pas, comme je le crois, toujours porté, confine au nord avec le canton de Ghéortcha, au nord-ouest avec celui de Tomoritza, et à l'ouest avec la Desnitza. Enfin dans les autres parties de l'horizon, en remontant jusqu'au nord-est, il est entouré par les cantons de Preméti, de Conitza, d'Anasélitzas et de Devol, qui est traversé par les montagnes dans lesquelles l'Apsus prend ses sources. Ainsi, on peut regarder le territoire de Caulonias comme le centre de l'Illyrie méridionale, et son emplacement comme faisant partie ou étant très voisin de la Phoebéatie des Dassarets».[3] Εἷς τῶν κυριωτέρων συνοικισμῶν τῆς περιφερείας ταύτης εἶναι τὸ Λεσκοβικὸν (Λιασκοβίκι), τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἐν τῷ ἡμετέρῳ κτιτορικῷ[4].

Ὀλιγωτέρας καὶ ὀλιγώτερον ἀκριβεῖς πληροφορίας ἔχομεν περὶ τοῦ *«θέματος Λυβίσδης»*. Ἔκ τινος χωρίου τοῦ *Καντακουζηνοῦ* (τόμ. Β', σελ. 81: «καὶ Ἀλβανοὺς τοὺς περὶ τὴν Πωγωνιανὴν καὶ Λυβίσδαν νεμομένους...») δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι ἡ Λύβισδα ἦτο περιοχὴ γειτνιάζουσα πρὸς

---

[1] Π. Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ῦ, Ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σελ. 89. Πρβλ. καὶ Π. Κ ο υ γ ι τ έ α, Πραγματεία τοπογραφική, ἱστορικὴ καὶ ἐθνολογικὴ τῆς ἄνω Ἀλβανίας ἢ Ἰλλυρίας, κάτω Ἀλβανίας ἢ Μακεδονικῆς Ἰλλυρίας καὶ Ἠπείρου, (Ἀθῆναι, 1905), σελ. 129.

[2] P o u q u e v i l l e, Ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Α', σελ. 234.

[3] Α ὐ τ ό θ ι, σελ. 237.

[4] Ὁ Δ η μ ή τ ρ ι ο ς Χ ω μ α τ ι α ν ὸ ς (ἔκδ. P i t r a, Analecta sacra, τόμ. 6, στ. 47 καὶ 529) μνημονεύει τοῦ θέματος Κολωνίας ἐν Βορείῳ Ἠπείρῳ. Ἐν δὲ τῷ ὑπὲρ τῶν Βενετῶν χρυσοβούλλῳ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Γ' (Νοέμβριος τοῦ 1198) ἀναφέρεται ἡ «Provincia Coloniae». Z a c h a r i a e v o n L i n g e n t h a l, Jus graeco-romanum, τόμ. 3, σελ. 560 (ἔκδ. Ἰ. καὶ Π. Ζ έ π ο υ, τόμ. Α', σελ. 475). T a f e l-T h o m a s, Urkunden zur älteren Handels-und Staatgeschichte der Republik Venedig, τόμ. Α' (=Fontes Rerum Austriacarum. Diplomata et Acta, τόμ. 12), σελ 259.

τὴν Πωγωνιανήν. Ὁ *Π. Ἀραβαντινὸς* παρατηρεῖ ὅτι ὁ *Pouqueville* «ἡμαρτημένως τίθησιν (τὴν Λυβίσδαν) εἰς τὴν Λαψίσταν τῶν Ἰωαννίνων» καὶ εἰκάζει ὅτι αὕτη ἔκειτο, ὅπου ἡ Μακεδονικὴ Λαψίστα[1].

Τὸ νοτιώτατον σημεῖον τῆς διοικητικῆς περιφερείας τοῦ Παλαιολόγου ἀπετέλει τὸ ὄρος Πάπιγκον τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας Κονίτσης μετὰ τῆς ἐπὶ τῶν κλιτύων αὐτοῦ ὁμωνύμου κώμης. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐγνώριζον τὸ ὄνομα τοῦ Παπίγκου[2], τὸ ὁποῖον ἐδήλου πιθανώτατα ὄχι μόνον τὴν κώμην ἢ τὸ ὄρος, ἀλλὰ καὶ τὴν περιοχὴν ὁλόκληρον[3].

Ἐντὸς τῆς οὕτω ὁριζομένης διοικητικῆς περιφερείας πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου κτισθέντα τρία μοναστήρια. Πρῶτον κατὰ σειρὰν ἔρχεται τὸ μονύδριον τοῦ Μεγάλου Νικολάου εἰς τὴν Σέλτσην. Ἐκ τοῦ κτιτορικοῦ δὲν προκύπτει σαφῶς ἐὰν διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου δηλοῦται τὸ ὁμώνυμον χωρίον τῆς ἐπὶ Τουρκοκρατίας διοικήσεως καὶ τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας Κονίτσης[4] ἢ εὐρυτέρα γειτνιάζουσα περιοχή. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ τὸ μονύδριον τοῦτο μὲ τὴν παρὰ τὴν Πολίτσιανην σῳζομένην μονὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν ἐπιτόπιον παράδοσιν, μὴ ἐπικυρουμένην ὑπὸ γραπτῶν μαρτυριῶν, ἐκτίσθη τῷ 1080[5] ἢ τῷ 1130[6].

Δεύτερον ἔρχεται τὸ μονύδριον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου «εἰς τοῦ Βούγρεση». Παρὰ τὰς μακρὰς καὶ ἐπιμόνους ἐρεύνας μας, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὰ βοηθήματα τὸ τοπωνύμιον τοῦτο. Τοὐναντίον εἶναι γνωστοὶ οἱ ἐν τῇ αὐτῇ παραγράφῳ τοῦ κτιτορικοῦ μνημονευόμενοι συνοικισμοὶ τοῦ Λεσκοβικοῦ (Λιασκοβίκι), κειμένου εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Σαρανταπόρου ΒΔ. τῆς Κονίτσης[7], καὶ τοῦ Τζερτζικοῦ

---

[1] Π. Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ό ς, Ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σελ. 97.

[2] Ἱστορικὸν Κ ο μ ν η ν ο ῦ μοναχοῦ καὶ Π ρ ό κ λ ο υ μοναχοῦ (ἔκδ. Γ. Δ ε σ τ ο ύ ν η, Πετρούπολις, 1858), σελ. 35. E p i r o t i c a (ἔκδ. Βόννης), σελ. 236. Πρβλ. Ἰ. Λ α μ π ρ ί δ ο υ, Ζαγοριακά, (Ἀθῆναι, 1870), σελ. 4.

[3] Ἰ. Λ α μ π ρ ί δ ο υ, Ζαγοριακά, σελ. 3-4. Τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα, τεῦχος 8, μέρος πρῶτον, (Ἀθῆναι, 1889), σελ. 38: «Τὸ δὲ δυτικὸν [τμῆμα τοῦ Ζαγορίου] ἀπὸ τῆς ΙΑ' τοὐλάχιστον ἑκατονταετηρίδος ἐκαλεῖτο ἐκ μιᾶς τῶν πολιχνῶν αὐτοῦ Πάπιγκον . . . ».

[4] Π. Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ό ς, Ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σελ. 339. Πρβλ. Λεξικὸν τῶν Δήμων, Κοινοτήτων καὶ συνοικισμῶν τῆς Ἑλλάδος, (Ἀθῆναι, 1923), σελ. 101.

[5] Λ. Ε ὐ α γ γ ε λ ί δ ο υ, Ἡ Βόρειος Ἤπειρος, (Ἀθῆναι, 1919), σελ. 47 καὶ 89.

[6] Ἰ. Λ α μ π ρ ί δ ο υ, Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα, τεῦχος ἕβδομον, (Ἀθῆναι, 1889), σελ. 35.

[7] Π. Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ό ς, Ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σελ. 97.

εἰς τὴν παλαιὰν διοίκησιν Κονίτσης [1]. Ἐν τῇ περιφερείᾳ ταύτῃ δύο γνωρίζομεν σκηνώματα τιμώμενα ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου: τὸν ἐν Πολιτσιάνῃ ναὸν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου [2] καὶ τὴν ἡμίσειαν ὥραν δυτικῶς τῆς κώμης ταύτης κειμένην ὁμώνυμον μονὴν [3], ἡ ὁποία ἦτο ἄλλοτε μετόχιον τοῦ μοναστηρίου τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου «τοῦ Μωροδέτου». Τὴν μονὴν ταύτην [4] περιγράφει ὡς ἑξῆς ὁ *Μηνᾶς Τσελικίδης:*

« Ἡ νῦν μονὴ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου εἶναι ἐκτισμένη ἐπὶ τῆς κατωφερείας γηλόφου, πρὸ τοῦ ὁποίου ἀναπετάννυται ὁρίζων ἀποκαλύπτων ἅπασαν τῆς φύσεως τὴν μεγαλοπρέπειαν. Τὸ μετόχιον τοῦτο, ὡς ἐκ τῆς μόνης μαρτυρίας τοῦ ἱερομονάχου Δαμασκηνοῦ, φαίνεται νὰ ἐκτίσθη κατὰ τὸ 1141 μ.Χ.[5] καὶ εἶναι κατὰ πάντα ὅμοιον πρὸς τὴν Μονὴν αὐτοῦ, πλὴν κατά τι μεγαλείτερον. Τέσσαρες ἐν τῷ μέσῳ στῦλοι ὑποβαστάζουσι τὸν οὐρανὸν τοῦ πύργου καὶ τὴν ὑπ' αὐτὸν στέγην τοῦ ναοῦ, τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὁποίου φωτίζεται διὰ τῶν τεσσάρων ἐπὶ τοῦ πύργου παραθύρων. Τὸ δάπεδον τοῦ κυρίως ναοῦ καλύπτουσι κανονικαὶ ἑξάγωνοι πλίνθιναι πλάκες, τὸ δὲ ἱερὸν βῆμα τετράγωνοι. Διὰ τριῶν δὲ ἐκ δυσμῶν βαθμίδων κατέρχεταί τις εἰς τὸν νάρθηκα, δι' οὗ εἰσέρχεται εἰς τὸν ναόν. Κλῖμαξ ἀρχαία ξυλίνη ἐκ τοῦ νάρθηκος φέρει εἰς τὸ γυναικεῖον, ὅπερ εἰς οὐδεμίαν μετὰ τοῦ κυρίως ναοῦ εὑρίσκεται σχέσιν, διότι οὐδὲν ὑπάρχει παράθυρον βλέπον

---

[1] Αὐτόθι, σελ. 341. Ἐν τῷ τόμῳ διαλύσεως τῆς ἐπαρχίας Πωγωνιανῆς καὶ συγχωνεύσεως μετὰ τῶν γειτόνων ἐπαρχιῶν Κορυτσᾶς καὶ Βελλᾶς (Μάϊος τοῦ 1863) τὸ Τζερτζικὸν (Τζάρτζικον) ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν χωρίων τοῦ Καζᾶ Πωγωνιανῆς τῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς μητροπόλεως Πωγωνιανῆς. Βλ. Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν ἐν Ἠπείρῳ καὶ Ἀλβανίᾳ ἐπαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, Ἠπειρωτικὰ Χρονικά, τόμ. 12 (1937), σελ. 91.

[2] Μ. Κ. Τσελικίδου, Ὁ Ναὸς τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου ἐν Πολιτσάνῃ, Ἐφημερὶς «Ταχυδρόμος» Κωνσταντινουπόλεως, ἔτος Ζ', ἀριθ. 1879 (13 Ὀκτωβρίου 1904), σελ. 3.

[3] Ἰ. Λαμπρίδου, Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα, τεῦχος ἕκτον, (Ἀθῆναι, 1888), σελ. 14-15. Πρβλ. Μ. Κ. Τσελικίδου, Ἡ μονὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ τὸ μετόχιον αὐτῆς ἐν Πολιτσάνῃ, Ἐφημερὶς «Ταχυδρόμος» Κωνσταντινουπόλεως, ἔτος Ζ', ἀριθ. 1925 (8 Δεκεμβρίου 1904), σελ 3.

[4] Κατὰ τὸν Ἰ. Λαμπρίδην, Αὐτόθι, σελ. 14, ἡ μονὴ ἐκτίσθη τῷ 1080.

[5] Ἡ ἐπιγραφή, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ἐνταῦθα ὁ Μ. Τσελικίδης (βλ. καὶ «Ταχυδρόμον», 1904, ἀριθ. 1879), ἐξεδόθη ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ κ. Π. Πουλίτσα, Ἐπιγραφαὶ καὶ ἐνθυμήσεις ἐκ τῆς Βορείου Ἠπείρου, Ἐπετηρὶς Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. 5 (1928), σελ. 65, καὶ ἔχει οὕτω· «Δεϊσις του δουλου του Θεου Δαμασκινου ἱερομονάχου Ετους ,ΖΡΘ'» (=1601). Εἶναι ἑπομένως ἐσφαλμένη ἡ ὑπὸ τοῦ Τσελικίδου παρεχομένη χρονολογία καὶ τὰ εἰς αὐτὴν στηριζόμενα περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀνεγέρσεως τῆς μονῆς συμπεράσματα. Ἄλλωστε ἡ ἐπιγραφή, γεγραμμένη ἐπὶ τῆς τοιχογραφίας τῆς Θεοτόκου, οὐδὲν ἄλλο μαρτυρεῖ ἢ μόνον ὅτι ἡ τοιχογραφία αὕτη ἐφιλοπονήθη κατὰ τὸ ἔτος 1601.

πρὸς τὰ ἐκτὸς τοῦ ναοῦ. Ἐκ τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου αὐτοῦ νῦν ὑπελείφθησαν δύο ἐπὶ τοῦ τοίχου εἰκόνες, ἡ τοῦ Σωτῆρος δεξιόθεν τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ καὶ ἡ τῆς Θεοτόκου, ἐφ' ἧς καὶ ἡ σημείωσις τοῦ ἱερομονάχου Δαμασκηνοῦ, τὸ ὑπερκείμενον τοῦ εἰκονοστασίου καὶ ὁ ἄνωθι τούτου μέγας σταυρὸς κεχρυσωμένα (βαρακωμένα) καὶ ἡ ἀπέναντι τῆς Ἁγίας Τραπέζης δίπηχυς εἰκὼν τῆς Θεομήτορος, τὸ πλεῖστον σκωληκόβρωτος καὶ κατεστραμμένη. Ἅπαντα τὰ λοιπὰ σκεύη τοῦ ναοῦ εἰσι μεταγενέστερα καὶ τὰ πλεῖστα ἀριθμοῦσι τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἱερομονάχου Χ. Ἀνθίμου τοῦ ἀπὸ Σιάμου (1821-1890), ἐφ' οὗ καὶ ἡ νῦν μονὴ ἀνέλαβε τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἔκλαμψιν. Ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς οὗτος κατεσκεύασεν ἐξ ἀργύρου καὶ τὸ κιβώτιον πρὸς ἐναπόθεσιν τῶν τοῦ ἁγίου Σοφιανοῦ λειψάνων καὶ τὸν μέγαν ἀργυροῦν Σταυρόν, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῶν. Πρὸς βορρᾶν παραπλεύρως τοῦ ναοῦ ἐγείρονται κελλία τῆς Μονῆς ἐκ δύο ἀπαρτιζόμενα δωματίων· νοτίως δὲ ὑψοῦται τὸ κωδωνοστάσιον. Ἔμπροσθεν τοῦ ἱεροῦ βήματος λαχανόκηπος κατάφυτος ἐξ ὀπωροφόρων δένδρων προσδίδει εἰς τὴν θέσιν τῆς μονῆς ῥομαντικότητά τινα. Εὐρεῖα πρὸς δυσμὰς τοῦ ναοῦ ἐκτείνεται ὀρθογώνιος αὐλή, εἰς τὴν δυτικὴν τῆς ὁποίας γωνίαν ὑψοῦται μεμονωμένον διώροφον οἰκοδόμημα. Τρία τοιαῦτα οἰκοδομήματα, ὧν τὸ πρὸς τὴν δυτικὴν γωνίαν εἶναι ὑπέρτερον, ἐπεκτείνονται καὶ ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς αὐλῆς, ἧς ἡ κυρία εἴσοδος εὑρίσκεται πρὸς νότον. Τὰ δωμάτια ταῦτα ἐχρησίμευον ὡς κατάλυμα τῶν κατὰ τὴν 2 Μαΐου ἐκ τῶν περιχώρων, ὧν τινα εἶχον καὶ ἴδιον διαμέρισμα, εἰς τὴν πανήγυριν προσερχομένων» [1].

Εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ ἡ παρὰ τὴν Πολίτσιανην μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ κτιτορικοῦ μνημονευομένην; Οὔτε τὰ ὑπὸ τοῦ κτιτορικοῦ παρεχόμενα στοιχεῖα, οὔτε αἱ περὶ τῆς ἠπειρωτικῆς μονῆς συγκεχυμέναι καὶ ἀμάρτυροι πληροφορίαι ἐπιτρέπουν τὸν μετὰ βεβαιότητος ταυτισμόν. Διατυπώνομεν ἁπλῶς μίαν ὑπόθεσιν, τὴν ὁποίαν ἐπιτόπιοι ἔρευναι θὰ ἠδύναντο νὰ ἐλέγξουν.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν τρίτην μονὴν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου «ἐν τῷ θέματι τῆς Λυβίσδας εἰς τὴν ἄκρην τοῦ κάμπου εἰς τὸν λεγόμενον Φράξον». Καὶ ἐδῶ τὰ τοπογραφικὰ στοιχεῖα εἶναι ἀνεπαρκῆ καὶ ἀσαφῆ. Ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, προτάξας τὴν ἐπιγραφήν: «Χρυσόβουλλον τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πωγωνιανῆς τοῦ καὶ πατριαρχικοῦ σταυροπηγίου», ἠθέλησε δι' αὐτῆς νὰ δηλώσῃ ὅτι τὸ ἐκδιδόμενον κτιτορικὸν ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιφανεστάτην τῶν μονῶν τῆς Πωγωνιανῆς, τὴν τῆς Μολυβδοσκεπάστου.

---

[1] Μ. Τσελικίδης, ἐν ἐφημερίδι «Ταχυδρόμος» Κωνσταντινουπόλεως, 1904, ἀριθ. 1925, σελ. 3.

Ἡ μονὴ αὕτη, τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ κειμένη παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἀώου εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας ἀπὸ τῆς Δεπαλίτσης, «ἠγέρθη ἐκ βάθρων καὶ ἀνῳκοδομήθη συνδρομῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου», βραδύτερον δὲ ἀνεκαινίσθη ὑπὸ Ἀνδρονίκου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ μεγάλου Δουκὸς τοῦ Παλαιολόγου, καθ' ἃ ἀναγράφει ἡ ἐν τῷ ναῷ σῳζομένη ἐπιγραφή [1]. «Ἄνωθεν δὲ τῆς πρὸς Δ. ἀρχαίας τοῦ ναοῦ πύλης... διασῴζεται τοιχογραφία, ἐν ᾗ οἱ δύο οὗτοι αὐτοκράτορες [2] εἰκονίζονται φέροντες ἐπὶ κεφαλῆς στέμμα καὶ κυκλοειδῆ στέφανον, οἷος ὁ περὶ τὰς κεφαλὰς τῶν Ἁγίων, ὑπεράνω δὲ τῶν στεφάνων τούτων ἀναγινώσκεται καὶ τὸ ὄνομα ἑκάστου σαφέστατα» [3]. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῷ βιβλίῳ παρρησιῶν τῆς μονῆς, ἀντιγραφέντι κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ἐκ παλαιοτέρου χειρογράφου, οἱ βασιλεῖς Κωνσταντῖνος καὶ Ἀνδρόνικος ἀναφέρονται ὡς κτίτορες [4].

Φανταστικὰ διηγήματα καὶ θρῦλοι, μεταβιβαζόμενοι ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν εἴτε διὰ τῆς προφορικῆς παραδόσεως εἴτε διὰ γραπτῶν μνημείων, ὡς ἡ ἀνωτέρω μεταγενεστέρα, ἴσως κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1521 γενομένην ἐπισκευὴν [5] χαραχθεῖσα, ἐπιγραφή, περιβάλλουν τὴν ἀρχαιοτέραν ἱστορίαν τῆς Μολυβδοσκεπάστου. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Δ' ὁ Πωγωνάτος, ἐπανερχόμενος ἐκ Σικελίας, παρέμεινεν «εἰς τὴν ἀντικρὺ ἀπὸ τῆς Δεπαλίτσης ὄχθην τοῦ Ἀώου πόλιν Σεπάριαν ἢ Σεσάριθαν» [6] καὶ ἔκτισε τὴν μονήν. Ὁ *Λεων. Βασιλειάδης* βεβαιοῖ ὅτι ἀνέγνωσεν ἐν παλαιῷ χειρογράφῳ διήγημα περὶ τοῦ ἐπεισοδίου, ἐξ οὗ

---

[1] Ἰ. Λαμπρίδου, Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα, τεῦχος ἕκτον, σελ. 18-19. Λ. Μ. Βασιλειάδου, Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Πωγωνιανῆς καὶ ἡ βασιλικὴ Μονὴ Μολυβδοσκεπάστου, Ἠπειρωτικὸς Ἀστήρ, τόμ. Α' (1904), σελ. 180 κέ.

[2] Τοιαῦται τοιχογραφίαι παριστῶσαι αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου ἀπαντῶνται καὶ εἰς ἄλλους ναοὺς τῆς Β. Ἠπείρου καὶ Ἀλβανίας, ὡς π. χ. ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῆς Παναγίας Ἀπολλωνίας, ὅπου ἡ ἐπιγραφή: «Ἀνδρόνικος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς Ῥωμαίων Κομνηνο-Δουκ-Αγγελο-Παλαιολόγος ὁ καὶ νέος Κωνσταντῖνος Κομνηνν-Αγγελο-Παλαιολόγος ὁ ὡς ἀληθῶς φιλόχριστος καὶ φιλομόναχος». Ἀνθίμου Ἀλεξούδη, Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφὴ τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Βελεγράδων, (Κέρκυρα, 1868), σελ. 76-77. Πρβλ. Σ. Ἀριστάρχου, Ἐπιγραφαὶ ἑλληνικαί, λατινικαὶ καὶ σερβικαὶ τῆς ἐπαρχίας Βελεγράδων, Ὁ ἐν Κωνστανιινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, τόμ. 13 (1878—1879), σελ. 94—97. Ἐμμ. Ῥικάκη, Βεράτιον, (Ἀθῆναι, 1910), σελ. 20.

[3] Ἰ. Λαμπρίδου, Αὐτόθι, σελ. 18-19.

[4] Εὐ. Σαβράμη, Χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης Βησσάνης - Πωγωνίου, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. 11 (1935), σελ. 301.

[5] Λ. Μ. Βασιλειάδης, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 180.

[6] Αὐτόθι, σελ. 181.

ἀφορμὴν λαβὼν ὁ Βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἔκτισε τὸ μοναστήριον, καὶ προσθέτει ὅτι, κατὰ τὸ χειρόγραφον, τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο «διηγήθη εἰς τοὺς ἐνταῦθα ὁ ἐν ἔτει 1039 (!) εἰς Ἤπειρον ἀφικόμενος Μακαριώτατος Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μητροφάνης» [1]. Ὁ μόνος πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦτο, ἦτο ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος (1636-1639), πατριαρχεύσας ἑξακόσια ἔτη μετὰ τὸ 1039 [2].

Καὶ ἄλλαι ἠπειρωτικαὶ μοναὶ [3] ἀνάγουν τὴν ἀρχήν των εἰς Κωνσταντῖνον τὸν Πωγωνάτον. Ἡ γένεσις τοῦ θρύλου τούτου ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὸ ὄνομα τῆς περιφερείας τοῦ Πωγωνίου καὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Πωγωνιανῆς.

Ἡ ἀνωτέρω σημειωθεῖσα ἐπιγραφὴ μνημονεύει καὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ Παλαιολόγου ὡς ἀνακαινίσαντος τὴν μονὴν τῆς Μολυβδοσκεπάστου. Ποίαν ἱστορικὴν ἀξίαν ἔχει ἡ μεταγενεστέρα αὕτη μαρτυρία; Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος ὁ Γ' ἐπέδειξεν ἰδιαιτέραν μέριμναν διὰ τὰ πράγματα τῆς δυτικῆς Μακεδονίας καὶ Βορείου Ἠπείρου κατὰ τὰς δύο ἐπιχειρηθείσας ἐκστρατείας τοῦ 1328 ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἀνωτέρω ὁ προσήκων λόγος, καὶ τοῦ 1335-1336, ὁπότε ὑπετάχθησαν οἱ ἀποστατήσαντες Ἀλβανοί [4]. Ἡ δευτέρα μάλιστα ἐπίσκεψις τοῦ αὐτοκράτορος ἐχαιρετίσθη μετ' εὐγνωμοσύνης ὑπὸ τῶν κατοίκων· «ἀπὸ γὰρ τῶν Κομνηνοῦ τοῦ Μανουὴλ βασιλέως χρόνων ἄχρις Ἀνδρονίκου τῶν Παλαιολόγων τοῦ δευτέρου βασιλέως ἕτερος βασιλεὺς οὐκ ἐπεδήμησεν αὐτοῖς οὐδὲ προνοίας ἠξίωσε τοιαύτης» [5]. Οὐδεμίαν ὅμως ἔνδειξιν, ἄμεσον ἢ ἔμμεσον, ἔχομεν μαρτυροῦσαν ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος ἀνεκαίνισε τὴν μονὴν τῆς Μολυβδοσκεπάστου. Μήπως ἡ παράδοσις αὕτη ὀφείλει τὴν γένεσίν της εἰς τὴν ὁμωνυμίαν τοῦ αὐτοκράτορος μετὰ τοῦ ὑποτιθεμένου κτίτορος — τοῦ πρωτοβεστιαρίου Ἀνδρονίκου; Πρόκειται ἀτυχῶς περὶ ἁπλῆς εἰκασίας [6].

Μία ἄλλη ἐκκλησία, ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ ταυτισθῇ μετὰ τῆς ὑπὸ

---

[1] Αὐτόθι, σελ. 182.

[2] Πρβλ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, (Ἀλεξάνδρεια, 1935), σελ. 689 κέ.

[3] Πρβλ. Μητροπολίτου Ἀθηναγόρου, Νέος Κουβαρᾶς, Ἠπειρωτικὰ Χρονικά, τόμ. 4 (1929), σελ. 18. Χ. Ῥεμπέλη, Ἡ ἱερὰ μονὴ Ζέρμας, Αὐτόθι, τόμ. 5 (1930), σελ. 20.

[4] Καντακουζηνός, τόμ. Α', σελ. 495 κέ.

[5] Αὐτόθι, σελ. 498-499.

[6] Ἡ μονὴ τῆς Μολυβδοσκεπάστου ἔτυχεν ἰδιαιτέρας στοργῆς ἐκ μέρους Ῥουμάνων δυναστῶν. Πλὴν τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης βιβλιογραφίας, βλ. καὶ N. Jorga, Fondations des princes Roumains en Epire, en Morée, à Constantinople, dans les îles et sur la côte d'Asie Mineure, Académie Roumaine. Bulletin de la section historique, τόμ. 2 (1914), σελ. 249.

τοῦ Κομνηνοῦ Παλαιολόγου ἀνεγερθείσης εἶναι ἡ παρὰ τὴν Πολίτσιανην τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, «Παναγία τοῦ Μωροδέτου» (Μπροδέτσι) καλουμένη. Κεῖται ἡμίσειαν ὥραν δυτικῶς τῆς Πολιτσιάνης «ἐπὶ καταφύτου ἐκ δρυῶν κα κρανεῶν θελκτικοῦ γηλόφου», ἦτο δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐγκαταλελειμμένη καὶ ἐχρησίμευεν ὡς ἄσυλον εἰς τοὺς ποιμένας[1]. Κατὰ τὰς ἐπιτοπίους παραδόσεις, ἡ μονὴ ἐκτίσθη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ[2] ἢ ὑπό τινος βασιλοπούλας Ἄννης, ἡ ὁποία ἠσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον[3], ἦτο δὲ πεπροικισμένη μὲ μεγάλα κτήματα καὶ μετόχια, ἐν οἷς καὶ τὸ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, περὶ τοῦ ὁποίου ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω. Ὡς καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ καὶ μοναστηριακὰ ἱδρύματα τῆς Ἠπείρου, ἡ «Παναγία τοῦ Μωροδέτου» ἔτυχε τῆς προστασίας τῶν Ρουμάνων αὐθεντῶν[4].

Τὸ ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ ἐκδιδόμενον κτιτορικὸν τοῦ Κομνηνοῦ Παλαιολόγου ἀποτελεῖ ἓν ἐπὶ πλέον τεκμήριον τῆς μεγάλης οἰκοδομικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς κινήσεως, ἡ ὁποία παρατηρεῖται εἰς τὴν παλαιὰν καὶ τὴν νέαν Ἤπειρον κατὰ τὸν ΙΓ΄ καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος. Ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ προσεπαθήσαμεν νὰ διαλευκάνωμεν τὰ διάφορα προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ κτίτορος καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν μοναστηρίων. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον δὲν ἠδυνήθημεν, δυστυχῶς, νὰ διατυπώσωμεν θετικὰ συμπεράσματα. Ἐλπίζομεν ὅτι ἄλλοι ἐρευνηταί, οἰκειότεροι πρὸς τὰ μνημεῖα τῆς Βορείου Ἠπείρου καὶ δυνάμενοι νὰ προβοῦν εἰς ἐπιτοπίους ἐρεύνας, θὰ συμπληρώσουν ἐπιτυχῶς τὸ κενὸν τοῦτο.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος, συμπληρωτικὸς κῶδιξ 197, φύλλ. 1—4α. Ἐπειδὴ τὸ κατωτέρω ἐκδιδόμενον κείμενον δὲν παρεδόθη ἐν πρωτοτύπῳ ἢ ἐν ἀπογράφῳ, ἐπικεκυρωμένῳ ὑπὸ ἐπισήμου πολιτικῆς ἢ ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ἐν φιλολογικῷ ἀντιγράφῳ, ἐθεωρήσαμεν σκόπιμον νὰ τηρήσωμεν κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοὺς κανόνας, τοὺς ὁποίους διετυπώσαμεν ἐν τῇ πραγματείᾳ Le chrysobulle, d'Alexis III Comnène, empereur de Trébizonde, en faveur des Vénitiens (Παρίσιοι

[1] Μ. Τσελικίδου, Ἡ μονὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ τὸ μετόχιον αὐτῆς ἐν Πολιτσάνῃ, Ἐφημερὶς «Ταχυδρόμος» Κωνσταντινουπόλεως, ἔτος Ζ΄ ἀριθμ. 1925 (13 Σεπτεμβρίου 1904), σελ. 3.

[2] Ἰ. Λαμπρίδου, Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα, τεῦχος ἕκτον, σελ. 14-15.

[3] Μ. Τσελικίδου, Αὐτόθι.

[4] N. Jorga, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 250.

1932), σελ. 17 κ. ἑ. Χωρίς, δηλαδή, νὰ ἐπιφέρωμεν κἀμμίαν μεταβολὴν εἰς τὸ τυπικὸν καὶ τὴν σύνταξιν τοῦ κειμένου, ἀποκατεστήσαμεν τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὴν στίξιν. Ἐν τῷ κριτικῷ ὑπομνήματι, ἐσημειώσαμεν τὰ κυριώτερα σφάλματα τοῦ ἀντιγραφέως.

Χρυσόβουλλον τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πωγωνιανῆς, τοῦ καὶ πατριαρχικοῦ σταυροπηγίου.

Ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ τῆς κυρίας καὶ ἀληθῶς ὑπερενδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Κἀγὼ Κομνηνὸς ὁ Παλαιολόγος σὺν τῇ συμβίῳ μου Ἑλένῃ καὶ τῶν τέκνων μου, Σίμου τε καὶ Νικηφόρου· ἡ θεία χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ δι' εὐχῆς τοῦ ἁγίου ἡμῶν βασιλέως κὺρ Ἀνδρονίκου Κωνσταντινουπόλεως καὶ πάσης Ῥωμανίας καὶ δι' εὐχῆς τοῦ παναγιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ πάσης τῆς οἰκουμένης· διότι καὶ ἡμεῖς οἱ ἁμαρτωλοὶ ἐκ τῆς ἁγίας Κωνσταντινουπόλεως πεφύκαμεν. Ἔνθα καὶ διορίσαντος ἡμᾶς καὶ εἰς τελείαν πρόνοιαν ἐκπέμψα<ν>τος ἡμᾶς ἐν τῷ τῆς Δύσεως θέματι, ἀπὸ δὰν τῆς Κλεισούρας μέχρι τοῦ Παπίγκου, Λυβίσδης τε καὶ Κορούσας καὶ Κολωνίας αὐθεντεύοντος ἡμᾶς καὶ διορίζοντος τὸ τοιοῦτον θέμα, ἐποίησα μονύδρια τρία, ἕνα μὲν εἰς τὴν Σέλτζη, τὸν Μέγαν Νικόλαον, ὅλον εἰς ἀγορὰν ἀπὸ τὸν Βελιάνον δύο ζευγίαις εἰς ὑπέρπυρα λ΄ βενέτικα σὺν καὶ τὸ χωράφιον, ἐν ᾧ ἐφύτευσα ἀμπέλι τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸ μυλοθέσιον ἠγόρασα παρὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Πρίπα εἰς ὑπέρπυρα βενέτικα ιϛ΄ καὶ ἐκόλλησα τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Μεγάλου Νικολάου μετόχιον τῆς πόλεως καὶ πατριαρχικὴν μονὴν κατέστησα αὐτήν, νὰ μηδὲν ἔχῃ ἄδειαν ἐν αὐτῇ μήτε ἀρχιερεὺς ὁ κατὰ χώραν μήτε ἔξαρχος μήτε κληρικὸς μήτε ἄλλος τις. Ἐποίησα γοῦν αὐτὴν ἐλεύθερην, παντελεύθερην ἕνεκεν τῆς ψυχικῆς μου σωτηρίας, ὥστε εἶναι αὐτὴν εἰς κατοικίαν μοναχῶν.

Μετὰ τοῦτο γοῦν ἐποίησα καὶ ἄλλον μονύδριον εἰς τοῦ Βούγρεσι, ἀνάμεσα τὰς δύο χώρας, τὸ εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου, διὰ συνδρομῆς, κόπου τε καὶ ἐξόδου ὑπὸ τῆς ἐμῆς χειρός. Ἠγόρασα δὲ τὸ ἀγρίδιον, ὅπερ ἐποίησα τὴν ἐκκλησίαν, ἀπὸ τὸν Δημήτριον τὸν Τζέρνεσι εἰς ὑπέρπυρα ὀκτὼ βενέτικα, ἠγόρασα δὲ καὶ τὸ χωράφιον τὸ παραθέον τὴν ἐκκλησίαν ὅλον τὸ κομμάτι τὸ πρὸς τοῦ Βούγρεσι ἕως τοῦ ἀπάνου δρόμου ὅλον τὸ πλασίδι ἔκ τιναν ἄνθρωπον, τὸν Κάλεσι, εἰς ὑπέρπυρα ο΄ βενέτικα καὶ ἐφύτευσα τὸ ἥμισυ ἀμπέλιν τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸ ἥμισυ διὰ ψωμοκαρπίαν· ἠγόρασα δὲ καὶ ἕτερον χωράφιον πλησίον τοῦ πλασιδίου τὸ πρὸς τὸ Λεσκοβικὸν καὶ ἐκόλλησα αὐτὸ εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ἠγόρασα δὲ καὶ ἕτερον χωράφιον ἀπὸ δὰν τῆς ἐκκλησίας ἕως τὸν Μέγαν Λάκκον ἀπὸ τὸν Μιχάλην τὸν Ἀνυφαντὴν διὰ ὑπέρπυρα ξθ΄ καὶ διὰ μόδια πέντε γέν-

νημα καὶ προσεκόλλησα καὶ αὐτὰ εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ἠγόρασα δὲ καὶ εἰς 35
τὴν Πλασίτζα τὸ ἀπάνω τὸ μυλοθέσιον ἀπὸ τὸν Σύρκον εἰς ὑπέρπυρα λε΄.
'Εποίησα δὲ καὶ ἕτερον μύλον ἰδιόχειρόν μου κατωθέον τὸ χωρίον μου τὸ
Τζερτζικὸν εἰς τὸν λάκκον κάτω καὶ ἐκόλλησα αὐτὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν
ἕνεκεν ψυχικῆς μου σωτηρίας, καὶ τέσσαρας ζευγίτας. 'Εποίησα καὶ αὐτὴν
ἐλεύθερον καὶ πατριαρχικὴν Κωνσταντινουπόλεως, μὴ ἔχων ἄδειαν ἢ κἀμ- 40
μίαν ἐξουσίαν ὁ κατὰ χώραν εὑρισκόμενος ἀρχιερεὺς διασεῖσαι ἢ ἐνοχλῆσαί
τι τὸ παράπαν αὐτήν, μήτε κληρικὸς μήτε ἔξαρχος τοῦ ἀρχιερέως.

'Εποίησα δὲ καὶ ἕτερον μονύδριον ἐν τῷ θέματι τῆς Λυβίσδας τὸ εἰς
τὴν ἄκρην τοῦ κάμπου εἰς τὸν λεγόμενον Φράξον ἐπ' ὀνόματι τῆς ὑπερα-
γίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου. 'Ηγόρασα δὲ τὴν τοποθεσίαν αὐτὴν ἀπὸ 45
τὸν Μιχάλην τὸν Βαγρεάνον εἰς ὑπέρπυρα π΄ βενέτικα ἀπὸ τὸν δρόμον ἕως
ἂν κατεβαίνουν οἱ δύο λάκκοι καὶ τὸ ἀνάφορον <   > ἀπάνω εἰς τὸ
Σέλωμα καὶ πλαγινὰ εἰς τὴν μεγάλην πέτραν. Καὶ εἰς τὸν λάκκον πά-
λιν ἠγόρασα καὶ κατώδρομα τριῶν μοδίων χωράφι πλησίον τοῦ δρόμου,
ἐποίησα δὲ καὶ μύλον ἰδιόχειρόν μου πλησίον τοῦ ποταμοῦ εἰς τὴν Τούμπαν 50
καὶ ἐκόλλησα αὐτὸν εἰς τὴν [[πατριαρχικὴν μονὴν]] ἐκκλησίαν μου, καὶ ἐπα-
φίω αὐτὰ ἐλεύθερα· καὶ πατριαρχικὴν αὐτὴν ἐκόλλησα, μήτε ὑπὸ ἀρχιερέως
ἐνοχληθῆναι, μήτε ὑπὸ κληρικῶν. Εἴ τις γοῦν βουληθῇ ἐνοχλῆσαι ἢ διασεῖ-
σαί τι, ἐχέτω τὰς ἀρὰς τῶν **τιη΄** *θεοφόρω<ν> πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ,*
τὴν ἀγχόνην τοῦ 'Ιούδα, τοῦ 'Αρείου τὸ ἀνάθεμα καὶ τῶν αἱρετικῶν, τοῦ 55
Γιεζῇ τὴν λέπραν, 'Ηλὶ τοῦ ἱερέως τὴν καταδίκην, καὶ ἀνοιξάτω ἡ γῆ τὸ
στόμα αὐτῆς καὶ καταπιέτω αὐτόν, ὥσπερ Δαθὰν καὶ 'Αβειρών, καὶ μετὰ
τοῦ 'Ανανίου καὶ τῆς αὐτοῦ γυναικὸς Σαπφείρης, καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ
παντοκράτορος κληρονομήσει.' Εγράφη 'Οκτωβρίῳ ς΄ ἰνδικτιῶνος $δ^{ης}$ *ἔτους*
,ςχ^{οῦ}.

ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ

1. Χρυσόβουλλον] **Κ**: χρυσόβουλον ‖ 1. Πωγωνιανῆς] Κ: Πωγωϊαννῆς ‖ 2. σταυροπηγίου] Κ: σταυροπηγείου ‖ 5. 'Ελένῃ] Κ: 'Ελενη ‖ 11. ἐκπέμψα<ν>τος. Κ: ἐκπέμψατος ‖ 13. Κολωνίας] Κ: Κωλονίας ‖ 15. ὑπέρπυρα] Κ: ὑπέρπειρα ‖ 16 τὸ χωράφιον] Κ: τῶ χωράφιον ‖ 17. ὑπέρπυρα] Κ: ὑπέρπειρα ‖ 24. τιμώμενον] Κ: τιμόμενον ‖ 28. κομμάτι] Κ: κομάτι ‖ 29. 34. καὶ 36. ὑπέρπυρα] Κ: ὑπέρπειρα ‖ 40. κἀμμίαν] Κ: καμίαν ‖ 46. ὑπέρπυρα] Κ: ὑπέρπειρα ‖ 47. κατεβαίνουν] Κ: κατευαίνουν ‖ 47. Λευκὸν ἐν τῷ χειρογράφῳ ‖ 50. Τούμπαν] Κ: τούνπαν ‖ 51. [[πατριαρχικὴν μονήν]], αἱ λέξεις διεγράφησαν διὰ κινναβάρεως ‖ 54. θεοφόρω<ν>] Κ: θεοφόρω ‖ 56. ἀνοιξάτω] Κ: ἀνοιξάτο ‖ 58. Σαπφείρης] Κ. Σαμπφείρης ‖ 60. Περὶ τῆς χρονολογίας βλ. ἀνωτέρω, σελ. 279.

ΤΟΡΝΑ—ΕΠΙΧΩΡΙΟΣ ΓΛΩΣΣΑ

'Ενταῦθα θ' ἀσχοληθῶμεν μὲ ἓν συμβὰν τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας τοῦ $6^{ου}$ αἰῶνος, τὸ ὁποῖον μᾶς παρέδωκεν ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης [1], διότι ἐρευνηταί, παρανοήσαντες τοῦτο, συνεσχέτισαν πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ρουμανικοῦ ἔθνους, συναγαγόντες ἐθνογραφικὰ συμπεράσματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν βαλκανικὴν χερσόνησον.

Μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ $6^{ου}$ καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ $7^{ου}$ αἰῶνος, καὶ τὰ σύνορα αὐτῆς εἰς τὸν Δούναβιν, συνδέονται, ὡς γνωστόν, αἱ εἰσβολαὶ τῶν 'Αβάρων. Αἱ φοβεραὶ τούτων ἐπιδρομαὶ προεκάλεσαν τὴν ἐπακολουθήσασαν ἐθνολογικὴν ἀλλοίωσιν τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, καθόσον, μεταβαλοῦσαι ταύτας εἰς ἀκατοικήτους ἐκτάσεις, κατέστησαν εὔκολον καὶ ἐν πολλοῖς ἀναγκαίαν τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Σλάβων [2]. Πρὸς ἐκδίωξιν τούτων ὁ αὐτοκράτωρ Μαυρίκιος ἀπέστειλε, κατὰ τὸν σύγχρονον ἱστορικὸν Θεοφύλακτον Σιμοκάττην, τὸν νικηφόρους ἀγῶνας ἐναντίον τῶν Περσῶν διεξαγαγόντα στρατηγὸν Κομεντίολον. Τὸ τέταρτον ἔτος τῆς ἀρχῆς τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος, δηλ. τὸ 586 [3], ὁ στρατηγὸς εὑρισκόμενος ἐκεῖθεν τοῦ Αἵμου ἐπληροφορήθη, ὅτι ὁ Χαγάνος εἰσβαλὼν ἐδῄου τὴν Θρᾴκην μέχρις αὐτῆς τῆς πρωτευούσης. 'Ο Κομεντίολος ὑπερβὰς τὸν Αἷμον σπεύδει ἐναντίον του, ἐν ᾧ δ' εὑρίσκετο μεταξὺ Φιλιππουπόλεως καὶ 'Αδριανουπόλεως ἐν τῇ δασώδει περιοχῇ 'Αστικῇ [4] καλουμένῃ συνέβη ἀπροσδόκητόν τι γεγονός. 'Ενῷ δηλ. ὁ ὑπὸ τὸν Κομεντίολον στρατὸς ἐβά-

[1] 'Ιστορίαι ἐκδ. C. de Boor (Λειψία 1887) 98, 21 ἑξ.

[2] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν 32, 153, 10 ἑξ.: «Καὶ ἐπειδὴ ἡ νῦν Σερβλία καὶ Παγανία καὶ ἡ ὀνομαζομένη Ζαχλούμων χώρα καὶ Τερβουνία καὶ τῶν Καναλιτῶν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλέως Ρωμαίων ὑπῆρχον, ἐγένοντο δὲ αἱ τοιαῦται χῶραι ἔρημαι παρὰ τῶν 'Αβάρων.. καὶ κατεσκήνωσεν ὁ βασιλεὺς ('Ηράκλειος) τοὺς αὐτοὺς Σέρβλους ἐν ταῖς τοιαύταις χώραις».

[3] Ὄχι τὸ 579 ὡς ὁ R. Rösler, Romänische Studien (Leipzig 1871) σ. 106 δέχεται, οὔτε κατὰ τὸ αὐτὸ ὡς ὁ K. Jirec'ek, Geschichte der Bulgaren (Prag 1876) σ. 112, οὔτε πάλιν τὸ 587 ὡς ὁ αὐτὸς K. Jirec'ek, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, I Teil ἐν Denkschriften der Akademie der Wissenschaften 48 (1902) Wien σ. 18, ὑποστηρίζει.

[4] Οἱ 'Ερευνηταὶ ἐτοποθέτησαν ταύτην σφαλέντες ἐν Μοισίᾳ, Πβ. κατωτέρω σ. 297 σημ. 8.

διζε νύκτωρ ἀποβλέπων εἰς μίαν ἐξ ἀπροόπτου προσβολὴν τοῦ ἐχθροῦ κατὰ τὴν ἑπομένην, ἓν τῶν ὑποζυγίων ἀνέτρεψε τὸ φορτίον του. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ὁδηγὸς τοῦ ζῴου ἀμέριμνος προὐχώρει χωρὶς οὐδὲν ν' ἀντιληφθῇ, οἱ ἀκολουθοῦντες συνάδελφοι αὐτοῦ, παρατηρήσαντες τοῦτο, ἀνακράξαντες «τόρνα, τόρνα», τὸν προέτρεψαν, ὅπως στραφῇ καὶ ἀποκαταστήσῃ εἰς τὴν θέσιν του τὸ φορτίον. Τοῦτο ἔγινε αἰτία τοῦ κακοῦ, διότι ἡ φωνὴ ἀκουσθεῖσα ἐξελήφθη ὡς παρακέλευσις πρὸς ὑποχώρησιν λόγῳ ἀπροσπροσδοκήτου ἐμφανίσεως τῶν ἐχθρῶν. Δημιουργεῖται θόρυβος καὶ σύγχυσις εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ καὶ «ἐπιχωρίῳ τε γλώττῃ εἰς τοὐπίσω τραπέσθαι ἄλλος ἄλλῳ προσέταττεν «τόρνα, τόρνα», μετὰ μεγίστου ταράχου φθεγγόμενοι» [1].

Τὴν διήγησιν τοῦ γεγονότος τούτου ἐπανέλαβεν ὁ Θεοφάνης [2] παραδίδων ἀντὶ «ἐπιχωρίῳ γλώττῃ», «πατρῴᾳ φωνῇ» καὶ προσθέτων κατά τινα χειρόγραφα τὴν λέξιν «φράτερ».

Ὁ αὐστριακὸς ἱστορικὸς Thunmann [3], εἰς τὴν φράσιν «τόρνα-τόρνα, φράτερ» καὶ «πατρῴᾳ φωνῇ» ἐπίστευσεν, ὅτι ἀνεκάλυψεν ἀποδείξεις ἐκλατινίσεως τῆς περιοχῆς, ὅπου διεδραματίσθη τὸ ἄνω γεγονός. Ὁ δὲ R. Rösler [4] στηριζόμενος εἰς τὰ μνημονευθέντα χωρία τοῦ Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου καὶ τοῦ ἀκολουθοῦντος αὐτὸν Θεοφάνους, δέχεται τὴν ὕπαρξιν Βλάχων νοτίως τοῦ Δουνάβεως ἤδη τὸν 6ον αἰῶνα. Διότι λέγει τὸ «τόρνα-τόρνα» ἀνῆκον τῇ Landsprache» («ἐπιχωρίῳ γλώττῃ», «πατρῴᾳ φωνῇ») οὐδεὶς δύναται ν' ἀμφισβητήσῃ, ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν. Διασῴζεται ἄλλως τε ἀκόμη μέχρι σήμερον εἰς τὴν ρουμανικὴν καὶ ἀποτελεῖ ἀκριβῶς ἀπόδειξιν, ὅτι στρατιῶται λατινόγλωσσοι ὑπηρέτουν εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν τοῦ Μαυρικίου, οἵτινες πιθανώτατα ἦσαν κά-

[1] Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου, Ἱστορίαι, 100, 18 ἑξ. Ἀπαντᾷ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Jac. Pontanus, Ingolstadt, 1604 ἐκ τοῦ κακοῦ χειρογράφου (16 αἰὼν) τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου τύπος ρετόρνα, ἡ χειρόγραφος ὅμως παράδοσις τοῦ κειμένου τὸν ἀποκλείει. Διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς τοῦτον καὶ ὁ ἐκδ. de Boor ἐδέχθη τόρνα.

[2] Θεοφάνους, Χρονογραφία 258, 14 ἑξ. (ἔκδ. C. de Boor Λειψία 1883). Ἐκ τῶν πολλῶν χειρογράφων τοῦ Θεοφάνους μόνον δύο παραδίδουν τὸ φράτερ, ὅθεν δικαίως δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ ἡ γνησιότης αὐτοῦ. Εἶναι προφανῶς μεταγενεστέρα προσθήκη προελθοῦσα ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ frater ἀπετέλει προσφώνησιν φιλικὴν μελῶν τῆς αὐτῆς συντροφιᾶς. Ἰδ. Thesaurus linguae latinae ἐν λ.

[3] Ἐν Untersuchungen über die Geschichte der östlichen Völker σ. 342. Τὴν ἐργασίαν ταύτην τοῦ Thunmann δὲν μοὶ κατέστη δυνατὸν νὰ εὕρω. Τὰ ἐνταῦθα σχετικὰ παρέλαβον ἐκ τοῦ R. Rösler, Dacier und Rumänen ἐν Sitzungsberichte der kaiserl. Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse 53 (1866) Wien σ. 57.

[4] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 57.

τοικοι τοῦ Αἵμου [1]. Καὶ ὅμως ἡ μέχρι τοῦ 11ου αἰῶνος ἐπακολουθήσασα περὶ Βλάχων γενικὴ τῶν πηγῶν σιγὴ ἐκπλήσσει τὸν ἴδιον [2].

Ὀλίγα ἔτη κατόπιν, τὸ 1876, ὁ K. Jirec'ek [3] δέχεται τὴν αὐτὴν φράσιν τοῦ Θεοφάνους ὡς ἀποτελοῦσαν τὸ πρῶτον μνημεῖον τῆς ρουμανικῆς γλώσσης. Ὁ Alex. Budinszky [4] τὸ 1881 μᾶς διδάσκει, ὅτι «τόρνα-τόρνα, φράτερ» ἀνῆκεν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν γλῶσσαν, ἡ ὁποία κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ὡμιλεῖτο ὑπὸ τοῦ ρουμανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μοισίας, Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας.

Τοὺς ἀνωτέρω ἐρευνητὰς ἀκολουθοῦν οἱ Ρουμᾶνοι καὶ δὴ ὁ A. D. Xenopol [5], ὁ N. Jorga [6], καὶ ὁ G. Bratianu [7] δεχόμενοι ὁμοίως ἐκρωμαϊσμὸν τῆς περιοχῆς ἐκείνης [8].

Ἡ ἐκτεθεῖσα ἄποψις τῶν ἄνω ἐρευνητῶν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος χωρίον τοῦ Θεοφυλάκτου ὀφείλεται: πρῶτον μὲν εἰς τὴν σύμπτωσιν, ὅτι σήμερον ἀπαντᾷ ρῆμα turna ἐν τῇ μακεδονορρουμανικῇ γλώσσῃ καὶ inturna ἐν τῇ δακορρουμανικῇ, πρὸς ὃ καὶ συνεσχέτισαν τὸ torna, δεύτερον δὲ εἰς τὴν κακὴν ἑρμηνείαν τῆς φράσεως τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως «ἐπιχωρίῳ γλώττῃ».

Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὸ πρῶτον ἐπιχείρημα, παρατηροῦμεν, ὅτι

[1] Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν, ὅτι οὐδαμῶς ἐκ τῶν συμφραζομένων τοῦ Σιμοκάττου συνάγεται, ὅτι ὁ στρατὸς τοῦ Κομεντιόλου προήρχετο ἐκ τῆς περιοχῆς ἐκείνης.

[2] Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνει ὁ ἴδιος ἐν Romanische Studien (Leipzig 1871) σ. 106 ἑξ. Ἡ παρανόησις τῆς λ. τόρνα δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς τὸν Du Cange θεωρήσαντα ταύτην ἀβαρικήν. Ἰδ. ἐν Gloss. med. et infim. Latinitatis λ. tornare καὶ retornare. Τὸν Du Cange ἠκολούθησεν ἐνταῦθα καὶ ὁ M. Büdinger, Oesterreichische Geschichte I, 67 ὑποσ. 2.

[3] Geschichte der Bulgaren (Prag 1876) σ. 112.

[4] Die Ausbreitung der lateinischen Sprache über Italien und die Provinzen des röm. Reiches (Berlin 1881) σ. 222 ἑξ.

[5] Histoire des Roumains (Paris 1896) I σ. 242: torna, torna, fratre prononcé dans la langue du pays. Cette phrase est évidemment une commencement de changement du latin populaire en langue roumaine d'aujourd'hui.

[6] Geschichte des rumänischen Volkes (Gotha 1905) I σ. 106.

[7] Privilèges et franchises municipales dans l'empire byzantin (Paris-Bucarest 1936) σ. 63.

[8] Πλεῖστοι τῶν ἄνω ἐρευνητῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ περὶ οὗ λόγος ὁ χωρίου τοῦ Σιμοκάττου ὁμιλοῦν περὶ ἐκλατινίσεως τῆς Μοισίας χωρὶς νὰ προσέξουν, ὅτι τὸ χωρίον ἀναφέρεται εἰς τὴν Θρᾴκην· καὶ δή: «κατῆραν τοίνυν τοῦ Αἵμου ἐπὶ Καλβομοῦντις καὶ Λιβιδουργὸν πολεμησείοντες καὶ τὸν χαγάνον εἰσορῶσιν οὐ πόρρω που διατρίβοντα, ἀλλ' ὡς ἀπὸ σημείων τεττάρων ἀπεριμερίμνως τὰς σκηνὰς συμπηξάμενον, ἅτε δὴ τῆς ἐκείνου πληθύος ἀνὰ πᾶσαν ἐκχυθείσης τὴν Θρᾴκην». Περὶ δὲ ἐκλατινίσεως τῆς Θρᾴκης οὐδεμία σκέψις χωρεῖ.

ἡ διαπιστωθεῖσα σύμπτωσις οὐδεμίαν ἐνέχει σημασίαν, ἀφ' οὗ τὸ αὐτὸ ρῆμα ἀπαντᾷ εἰς ὅλας τὰς ρωμανικὰς γλώσσας, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν σερβικὴν [1] ἀναγόμενον εἰς τὸ λατινικὸν torno, ὅπερ πάλιν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ τορνεύω. Παρατηροῦμεν δ' ἐπὶ πλέον, ὅτι τὸ ρῆμα τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον μνημεῖον τῆς ρουμανικῆς γλώσσης, ἀλλ' εἶναι ἁπλῶς παράγγελμα στρατιωτικὸν τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς μᾶς παρεδόθη ἐν τῷ ἑξῆς χωρίῳ τοῦ Στρατηγικοῦ τοῦ Μαυρικίου [2] «καὶ ὅτε μὲν θέλει ὑποχωρῆσαι, ὁ κούρσωρ κράζει, cede, καὶ ὑποχωρεῖ ἐλασίᾳ, ὡς ἐν ἢ δύο σαγιττόβολα ἐπὶ τοὺς διφένσωρας. Κράζει πάλιν, torna mina, καὶ ἀνθυποστρέφουσιν ὡσανεὶ κατὰ τῶν ἐναντίων». Ὅ,τι δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν φράσιν «ἐπιχωρίῳ γλώττῃ» παρενοήθη, ὡς εἴπομεν, ἑρμηνευθεῖσα: αὐτόχθων, ἰθαγενής.

Ἡ χρῆσις τῆς λ. ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Θεοφ. Σιμοκάττου εἶναι, ὡς θὰ δείξωμεν, ἰδιάζουσα, ἀπαντῶσα τὸ πρῶτον εἰς δύο χωρία τοῦ Δίωνος Κασσίου: «καὶ τὰ ἑταιρικὰ κολλήγια ἐπιχωρίως καλούμενα . . . . . . ἀνενεώσατο»[3], καὶ «ὅτι τοὺς χιτῶνας τοὺς χειριδωτοὺς ἐξ ἱματίων τινῶν ἐς πάννους ἐπιχωρίως πως καὶ κατατέμνοντες καὶ προσαγορεύοντες συρράπτουσι»[4]. Δηλ. χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν τῶν πατέρων, σημασία προελθοῦσα μετὰ τὴν δημιουργίαν καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς τῆς συνειδήσεως τοῦ Ρωμαίου πολίτου.

Ὁμοίαν χρῆσιν τῆς λ. εὑρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι Ἰουλιανῷ: «ὡς δ' ἀνάλωτο καὶ τοῦτο, πρότερον μὲν χιλίους, ἑπτάκις χιλίους δ' ὕστερον, εἶτα νῦν μυρίους, οὓς ἐπιχώριόν ἐστι λοιπὸν ὀνομάζειν μοδίους, ἀνάλισκον σίτου, πάντας οἴκοθεν ἔχων» [5].

Κατὰ ταῦτα ἐπιχώριος σημαίνει ἐνίοτε, ὅ,τι καὶ τὸ πατρῷος, πάτριος, ἰδίᾳ δὲ ἐν ταῖς Νεαραῖς τοῦ Ἰουστινιανοῦ [6], ἤτοι πᾶν τὸ λατινικόν, τὸ ρω-

[1] Πβλ. Γαλ. retourner, ἰταλ. ritornare, ἱσπαν. returnar, σερβικὸν tornjati.

[2] Ἔκδ. Jo. Scheffer (Upsala 1664) βιβ. 3 κεφ. 5. Τὴν αὐτὴν παρατήρησιν ἔκαμε καὶ ὁ K. Jirec'ek, Archiv für slavische Philologie XV (1893) σ. 99, τὴν ἐπανέλαβε δὲ ἐν Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters I Teil ἐν (Denkschriften der Akademie der Wissenschaften, 48 (1902) Wien, σ. 8.

[3] 38, 13.

[4] 49, 36.

[5] Μισοπώγων, ἔκδ. Fr. Hertlein (Λειψία 1875) I σ. 476, 21 ἑξ. (369 B).

[6] Πβλ. ἰδίᾳ Νεαρ. 7 κεφ. 1 «οὐ τῇ πατρίῳ φωνῇ τὸν νόμον συνεγράψαμεν, ἀλλὰ ταύτῃ τῇ κοινῇ τε καὶ Ἑλλάδι». Ἡ αὐτὴ ἀντίληψις ἐπικρατεῖ ἀκόμη εἰς τὸν 10ον αἰῶνα. Πβλ. Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Περὶ θεμ. I, 13 «καὶ ἐλληνίζοντες καὶ τὴν πάτριον καὶ Ῥωμαϊκὴν γλῶτταν ἀποβαλόντες». Περὶ τῆς λέξεως πάτριος, πατρῷος διεξοδικῶς διέλαβεν ὁ H. Zilliacus, Zum Kampf der Weltsprachen im oströmischen Reich, Helsingfors 1935.

μαϊκόν. Μὲ τοιαύτην λοιπὸν σημασίαν χρησιμοποιεῖ ὁ Σιμοκάττης ἐνταῦθα τὸ ἐπιχώριος. Ὅτι οὕτως ἔχει, ἐμφαίνεται ἐκ δύο ἀκόμη χωρίων τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, τὰ ὁποῖα οἱ μνημονευθέντες ἐρευνηταὶ παρέβλεψαν, τῶν ἑξῆς: «τοῦτον ἐπιχωρίῳ Ῥωμαῖοι φωνῇ ἀποκαλοῦσι κυαίστορα» [1]. καὶ «ἀτὰρ μέγιστον φόνον εἰργάσατο τήν τε περσικὴν ἀποσκευὴν ἐχειρώσατο, ἣν σύνηθες Ῥωμαίοις τῇ ἐπιχωρίῳ φωνῇ τοῦλδον ἀποκαλεῖν».[2]

Ὁ Θ. Σιμοκάττης χρησιμοποιεῖ συχνότερον βεβαίως τὸ ἐπίθετον πάτριος καὶ πατρῷος πρὸς δήλωσιν παντὸς λατινικοῦ [3], ὅτι ὅμως τὸ ἐπιχώριος εἰς τὸ χωρίον τοῦ Θεοφυλάκτου (99. 13 ἑξ.) σημαίνει ὅ,τι καὶ τὸ πατρῷος μαρτυρεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Θεοφάνης ἀκολουθῶν αὐτὸν ἀντικαθιστᾷ τὸ *ἐπιχώριος* διὰ τοῦ ταὐτοσήμου καὶ τοῦ περισσότερον εὐχρήστου *πατρῷος*.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν τὸ χωρίον οὔτε τὸ πρῶτον μνημεῖον τῆς ρουμανικῆς γλώσσης μᾶς διέσωσεν, οὔτε τὴν ἐκλατίνισιν τῆς Θρᾴκης καὶ Μοισίας ἀποδεικνύει. Τὸν τελευταῖον ἰσχυρισμὸν ἑδραιοῖ ὄχι μόνον τὸ πλῆθος τῶν ἐν ταῖς εἰρημέναις χώραις εὑρεθεισῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Βούλγαροι διαβάντες τὸν Δούναβιν ἐχρησιμοποίησαν τὴν ἑλληνικήν, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ πρωτοβουλγαρικαὶ ἐπιγραφαί [4], ὅπερ βεβαίως δὲν θὰ συνέβαινεν, ἂν ἡ ἐκλατίνισις τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Δουνάβεως παλαιῶν κατοίκων ἦτο πραγματικότης.

Ἀθῆναι-Σεπτέμβριος 1938 Γ. ΚΟΛΙΑΣ

[1] Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 39, 12 ἑξ.

[2] Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 75, 18 ἑξ.

[3] Ἱστορίαι 119. 14 «τὰ σημεῖα τοῦ Περσικοῦ, ἃ τῇ πατρίῳ φωνῇ βάνδα Ῥωμαῖοι κατονομάζουσι».

[4] Αὗται ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ W. Beschewliew ὑπὸ τὸν τίτλον Die protobulgarischen Inschriften, Sofia 1934.

Ο ΚΑΙΣΑΡ ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΟΥΚΑΣ ΑΝΤΙΓΡΑΦΕΥΣ ΤΟΥ COD. PAR. GR. 2009 ΤΟΥ DE ADMINISTRANDO IMPERIO

Ὁ κ. Gyula Moravcsik ἐν ἀνακοινώσει αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ ἔτος 1930 συνελθόντος Γ΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου τῶν βυζαντινολόγων, ὡμίλησε περὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως τοῦ de administrando imperio τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου [1].

Ὡς γνωστὸν τὸ σημαντικώτατον τοῦτο ἔργον τοῦ συγγραφέως αὐτοκράτορος διεσώθη εἰς ἡμᾶς εἰς τέσσαρα χειρόγραφα, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον τὸ ἓν ἀνάγεται εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν ἐμπιστευτικὸν χαρακτῆρα τῆς συγγραφῆς, ὅστις ἐπέβαλλε τὴν ἐπιμελῆ ἐν τοῖς ἀρχείοις τῶν ἀνακτόρων φύλαξιν καὶ τὴν ἐκ μέρους τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος σχεδὸν ἀποκλειστικὴν χρῆσιν [2].

Τὸν κ. Moravcsik ἐν τῇ προμνησθείσῃ μελέτῃ του, ὡς ἦτο φυσικόν, ἀπησχόλησε ἰδιαιτέρως ὁ μοναδικὸς βυζαντινὸς κῶδιξ 2009 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων [3], οὗτινος ἔκαμε χρῆσιν οὐχὶ ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ χειρογράφου, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει φωτογραφικοῦ ἀντιγράφου. Τούτου ἕνεκα παρέμειναν κενά τινα, ἐν τῇ ἄλλως ἀξιολόγῳ ἐργασίᾳ, ἅτινα ἡμεῖς, λαβόντες εὐκαιρίαν νὰ μελετήσωμεν αὐτὸν τὸν κώδικα, προτιθέμεθα ἐνταῦθα νὰ συμπληρώσωμεν.

Τὰ κενὰ ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ κώδικος καὶ εἰς τὸν ἀντιγραφέα καὶ κτήτορα. Τὴν χρονολόγησιν ἐπεχείρησεν ἤδη ὁ Moravcsik. Ἐξετάσας οὗτος τὸν κώδικα παλαιογραφικῶς, τὸν ἐτοποθέτησεν ἐπιτυχῶς εἰς τὸν ΙΑ΄ ἢ ΙΒ΄ αἰῶνα· προέβη μάλιστα ἔτι περαιτέρω ἀποδώσας αὐτὸν εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος. Καὶ εἰς τὸν ὑπολογισμόν του αὐτὸν ἐπέτυχεν, ἂν καὶ ἐβασίσθη, ὡς θὰ δείξωμεν, ἐπὶ δεδομένων ἐσφαλμένων. Τὸν τελευταῖον καθορισμὸν ἐβάσισεν ἐπὶ ἑνὸς

---

[1] Ἡ ἀνακοίνωσις αὕτη ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν Ζ΄ (1930) σ. 138—152.

[2] Ὁ M o r a v c s i k, αὐτόθι σ. 150, ἀπέδειξε τὸν κώδικα 2009 τῶν Παρισίων ὡς ἀρχέτυπον τῶν σῳζομένων ἡμῖν τοιούτων τοῦ «πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν» (de administrando imperio) ἔργου τοῦ Πορφυρογεννήτου.

[3] Τὰ αὐτὰ περίπου δύναταί τις νὰ εἴπῃ καὶ διὰ τὸν μοναδικὸν τῆς Λειψίας κώδικα τὸν περιέχοντα τὸ «περὶ τῆς Βασιλείου τάξεως» ἔργον τοῦ αὐτοῦ Πορφυρογεννήτου.

μεταγενεστέρου ἐν φ. 211β ὑπὸ ἄλλης χειρὸς γεγραμμένου σημειώματος, ἔνθα φέρονται τὰ ἑξῆς: «σίμερον τὸ πρῶφητϊκὸν πεπλήρωται λόγειον· ἴδοῦ γὰρ πρόσκυνοῦμεν εἰς τὸν τόπον οὗ ἔστισαν». Κατωτέρω ὑπὸ τῆς ἰδίας χειρός: «σίμερον τὸ πρωφητικὸν πεπλήρωται λόγειον» καὶ κατωτέρω: «ἔτους ,ςχζ΄.Ν» (ὠὠὠ).

Τὸ σημειούμενον 6607 ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ 1098-99 ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως, ὡς καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐπαναλαμβανομένου προφητικοῦ λογίου (ψαλμ. 131 στίχ. 7) ὤθησαν τὸν Μ. νὰ θεωρήσῃ τοῦτο ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐν ἔτει 1098-99 ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων καὶ νὰ ὁρίσῃ τὸ 1099 ὡς terminum ante quem ὁ κῶδιξ ἔχει ἀντιγραφῆ. Ἡμεῖς ὅμως τοὺς ἐπὶ τοῦ σημειώματος τούτου βασισθέντας ὑπολογισμοὺς οὐδαμῶς εὑρίσκομεν πειστικούς, διότι α΄) τὸ σημείωμα ἐφάνη εἰς ἡμᾶς παλαιογραφικῶς μεταγενέστερον καὶ β΄) διότι ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἀναγραφομένης χρονολογίας εἶναι ἥκιστα ἀσφαλής.

Διὰ τὴν ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν, ἥτις, ὡς θὰ καταδειχθῇ, πίπτει μετὰ τὸ 1050, ἀρκεῖ ὁ καθορισμὸς τῆς ταυτότητος τοῦ ἀντιγραφέως, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα μᾶς παρεδόθη.

Τὰ κατὰ τὸν ἀντιγραφέα τοῦ κώδικος οὐδόλως ἀπησχόλησαν τὸν Moravcsik. Καὶ ὅμως τὸ ὄνομα αὐτοῦ μᾶς διεσώθη ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χειρογράφου φ. 211β. Ὁ ἀντιγραφεύς, ἀγαγὼν εἰς πέρας τὴν ἀντιγραφήν, ἐσημείωσε διὰ τῆς αὐτῆς ἐρυθρᾶς μελάνης, δι' ἧς ἐσημείου καὶ τὰ καθ' ἕκαστον κεφάλαια, εἰς τὴν λευκὴν ἀπομείνασαν τελευταίαν σελίδα τοῦ κώδικος (φ. 211β), «Ἰωάννου τοῦ Δούκα ἐγράφη χερσὶν | οἰκογενο<ῦς;> οικειο<υ> | Μιχαὴλ ὁ α . . . μετ . . . .».

Ποῖος ὁ Ἰωάννης Δούκας; Δύο τινὰ μᾶς ὁδηγοῦν νὰ ἀναζητήσωμεν τοῦτον μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας τῶν Δουκῶν: α΄) τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου ὄν, ὡς εἴπομεν, ἀπολύτως ἐμπιστευτικὸν δὲν ἐπετρέπετο ν' ἀντιγραφῇ παρὰ μόνον ὑπὸ ἐμπίστου προσώπου καὶ β΄) τὸ ὕφος τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ὑπογραφῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι καθ' ὅλα ὅμοιον πρὸς τὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρυσοβούλλων. Πλεῖστα εἶναι τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας τῶν Δουκῶν τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννης εἰς ἡμᾶς παραδοθέντα ὑπὸ τῆς ἱστορίας. Ὁ ἡμέτερος Ἰωάννης Δούκας πιστεύομεν, ὅτι εἶναι ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα (1059-1067). Ὁ Ἰωάννης οὗτος Δούκας ἔπαιξε πρωτεύοντα ρόλον εἰς τὰ δημόσια πράγματα διαρκούσης τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου Ι΄ (1059—1067), Ρωμανοῦ Δ΄ (1067—1071) καὶ Μιχαὴλ Ζ΄ (1071—1077). Οὗτος, συμφώνως πρὸς ὅσα μᾶς λέγει ὁ σύγχρονος αὐτοῦ

καὶ φίλος Μιχαὴλ Ψελλός[1], αἰσθανόμενος ἰδιαιτέραν κλίσιν πρὸς τὰ στρατιωτικὰ πράγματα ἐμελέτησε τὴν στρατιωτικὴν φιλολογίαν τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ, καὶ δὴ τὴν στρατηγικὴν τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Τὰ στρατηγικά, τακτικὰ καὶ πολιορκητικὰ συγγράμματα, καὶ ἰδίᾳ ὁ Αἰλιανὸς καὶ Ἀπολλόδωρος, ἀπετέλουν τὴν κατὰ προτίμησιν ἀπασχόλησίν του. Τοιαύτας προτιμήσεις λοιπὸν ἔχων, οὐδαμῶς παράδοξον, ὅτι ἐμελέτησε καὶ ἀντέγραψε τὴν πολύτιμον συγγραφὴν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου.

Ἐν τέλει ἐπιθυμοῦμεν, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, ν' ἀναφέρωμεν τὰ τῆς δράσεως τοῦ Ἰωάννου Δούκα. Ὁ Κωνσταντῖνος Ι', ἀναλαβὼν τὴν ἀρχήν, ἀνήγαγε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἰωάννην εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ καίσαρος καὶ τὸν κατέστησε, κατὰ τὸν Μ. Ψελλόν[2], κοινωνὸν τῶν αὐτοῦ βουλευμάτων ὡς διακρινόμενον «ἐπὶ συνέσει καὶ τῇ περὶ τὰ πράγματα δεξιότητι». Τοῦ Κωνσταντίνου Ι' ἀποθανόντος, ἡ ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ υἱοὺς ἐπιτροπευομένους ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείρας Εὐδοκίας. Αὕτη, παρὰ τὴν ἐνυπόγραφον ὑπόσχεσιν, ἣν ἔδωκεν, ὅτι θὰ παραμείνῃ ἄγαμος, λόγῳ τῶν μεγάλων ἐξωτερικῶν κινδύνων τῆς αὐτοκρατορίας, ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ συζευχθῇ μετ' ἀνδρὸς ἀξίου τῶν περιστάσεων. Ὡς τοιοῦτον δὲ ἐξέλεξε τὸν στρατηγὸν Ρωμανὸν Διογένην, καταστήσασα αὐτὸν κοινωνὸν τῆς ἀρχῆς. Πρὸς τὴν ἀπόφασιν ταύτην ὁ καῖσαρ μετὰ τοῦ ὅλου κόμματος τῆς Αὐλῆς εὑρέθη ἀντίθετος. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ συνεχὴς διάστασις μεταξὺ τοῦ νέου αὐτοκράτορος ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ καίσαρος καὶ τῶν υἱῶν του ἀφ' ἑτέρου[3]. Τῆς ἀντιπαθείας ταύτης τραγικὴν ἐκδήλωσιν μᾶς διέσωσεν ἡ ἱστορία κατὰ τὴν μάχην τοῦ Ματζικιέρτ.

Ὁ Ρωμανὸς Διογένης, ἅμα τῇ ἀναρρήσει αὐτοῦ, ἤρχισε τὰς προπαρασκευὰς διὰ μίαν ἐκστρατείαν ἐναντίον τῶν λυμαινομένων τὴν Μ. Ἀσίαν Τούρκων. Μετά τινα χρόνον ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ ἐγκατέλιπε τὴν πρωτεύουσαν, οὐδεμίαν ὅμως τρέφων ἐμπιστοσύνην πρὸς τὴν Αὐλήν, ἔλαβε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν νεώτερον υἱὸν τῆς αὐγούστας Εὐδοκίας καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ι', Ἀνδρόνικον, ὡς καὶ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ καίσαρος Ἰωάννου, Ἀνδρόνικον. Τὸ 1071, μετὰ τριετεῖς σχεδὸν ἀγῶνας, ἐγένετο ἡ ὀλεθρίας συνεπείας διὰ τὴν αὐτοκρατορίαν μάχη τοῦ Ματζικιέρτ. Ἡ ἧττα ἐκείνη ἀπεδόθη ὑπὸ μέρους τῆς κοινῆς γνώμης εἰς προδοτικὴν ἐνέργειαν τοῦ Ἀνδρονίκου υἱοῦ τοῦ καίσαρος Ἰωάννου, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ αὐτοκρά-

[1] Μ. Ψελλοῦ, Χρονογραφία 2, 180 ἑξ., ἔκδ. Ém. Renauld, collection de l'Association Guillaume Budé (Paris 1928).

[2] Ἔνθ ἀνωτ. σ. 150.

[3] Μ. Ψελλός, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 161. Μιχ. Ἀτταλειάτου, Ἱστορία. σ. 101.

τωρ εἶχεν ἐμπιστευθῇ τὴν διοίκησιν μιᾶς μοίρας τοῦ στρατεύματος[1]. Καὶ δὴ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς μάχης κλινούσης πρὸς τὸ τέλος καὶ τοῦ αὐτοκράτορος θεωρήσαντος φρόνιμον, ὅπως ὁ στρατὸς ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ στρατόπεδον ὄπισθεν τοῦ χάρακος, ἐδόθη ἡ πρὸς στροφὴν διαταγή. Τὴν στροφὴν ὅμως ταύτην αἱ μᾶλλον μεμακρυσμέναι μονάδες, διατελοῦσαι ὑπὸ τὸν Ἀνδρόνικον, ἐκλαβοῦσαι ὡς φυγήν, «Ἀνδρονίκου τοῦ υἱοῦ τοῦ καίσαρος τὸν λόγον ὑποβαλόντος ταῖς φάλαγξιν»[2], ἔσπευσαν ἀτάκτως πρὸς τὸ στρατόπεδον, τοῦθ' ὅπερ παρέσυρε καὶ τοὺς λοιποὺς εἰς φυγήν. Ἡ ἐπακολουθήσασα αἰχμαλωσία τοῦ αὐτοκράτορος ἔδωκεν ἐκ νέου τὴν ὑπεροχὴν εἰς τὸ κόμμα τῆς Αὐλῆς. Τοῦτο οὐχ ἧττον εὑρέθη διῃρημένον ὡς πρὸς τὴν λύσιν τοῦ ἀναφυέντος ζητήματος ἀνωτάτου ἄρχοντος. Οἱ μὲν ὑπεστήριζον ἀνάθεσιν τῆς ἐξουσίας εἰς τὴν Εὐδοκίαν, οἱ δὲ εἰς τὸν πρωτότοκον υἱὸν αὐτῆς καὶ Κωνσταντίνου Ι' Μιχαήλ, ἄλλοι δὲ πάλιν προετίμων τὴν ἀπὸ κοινοῦ διαχείρισιν ταύτης[3]. Ὁ καῖσαρ Ἰωάννης μετὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἦτο ὑπὲρ τῆς δευτέρας λύσεως, τῆς ὁποίας τὴν ἐπιβολὴν δραστηρίως ἐπεδίωξε. Καὶ πράγματι ἐπιτυχὼν νὰ κερδίσῃ μέγα μέρος τῶν συγκλητικῶν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ τὸν Μ. Ψελλόν[4], ἐξεδίωξε τοῦ θρόνου τὴν Εὐδοκίαν, κείρας καὶ ἐγκλείσας εἰς τὴν ὑπ' αὐτῆς ἀνεγερθεῖσαν μονήν, καὶ ἀνεκήρυξε μόνον αὐτοκράτορα τὸν Μιχαὴλ (1071).

Ἡ ἐπιρροὴ τοῦ καίσαρος ἐπὶ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοκράτορος ἦτο μεγάλη μέχρι τῆς ἐμφανίσεως ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς τοῦ λογοθέτου Νικηφόρου[5]. Δὲν παρῆλθεν ὅμως πολὺς χρόνος καὶ οἱ ἐν τοῖς πράγμασι ὤφειλον ν' ἀντιμετωπίσουν τὸν ἀπελευθερωθέντα αὐτοκράτορα. Ἐναντίον τούτου ἀπεστάλη ὁ πρωτοπρόεδρος Κωνσταντῖνος, ὁ νεώτερος υἱὸς τοῦ καίσαρος[6]. Ὁ Ρωμανός, νικηθείσης μοίρας τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Κιλικίαν, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ καῖσαρ ἀπέστειλεν ἐκ νέου κατὰ τοῦ Ρωμανοῦ στρατιωτικὴν δύναμιν ὑπὸ τὸν ἕτερον υἱὸν αὐτοῦ Ἀνδρόνικον. Ἡ ὑπεροχὴ τῶν ἀντιπάλων περιήγαγε τὸν Ρωμανόν, ἐντὸς τῶν Ἀδάνων εὑρισκόμενον, εἰς ἀμηχανίαν. Πρὸ ἀδιεξόδου εὑρεθείς, κείρεται μοναχὸς καὶ παραδίδεται.

[1] Μ. Ἀτταλειάτης, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 161. Ἰωαν. Ζωναρᾶ, Χρονικὸν 3, 701, 5 ἑξ.

[2] Ζωναρᾶς, Αὐτόθι.

[3] Ζωναρᾶς, 3, 701, 8 ἑξ.

[4] Ζωναρᾶς, 3, 704, 2 ἑξ.

[5] Ζωναρᾶς, 3, 707, 1 ἑξ.

[6] Μ. Ψελλός, Ἔνθ' ἀνωτ. 2, 167. Μ. Ἀτταλειάτης, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 169.

Ἂν πρέπῃ νὰ πιστεύσωμεν τὸν Σκυλίτζην [1], τὸ γνωστὸν τραγικὸν τέλος τοῦ ἀτυχήσαντος αὐτοκράτορος ὀφείλεται εἰς τὸν Ἰωάννην Δούκαν καὶ μόνον, ἐνεργήσαντα ἄνευ γνώμης τοῦ Μιχαὴλ Ζ'. Οἱ Τοῦρκοι μένεα πνέοντες διὰ τὴν ἀκύρωσιν τῶν μετὰ τοῦ Ρωμανοῦ συμπεφωνημένων τὴν συνεπαγομένην ἀπάνθρωπον συμπεριφορὰν τῶν συμπολιτῶν του, εἰσβάλλουν ἐκ νέου εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας.

Ἐναντίον αὐτῶν ἀποστέλλεται ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ Φράγκος Ρουσέλιος ἡγούμενος ὁμοεθνῶν μισθοφόρων. Οἱ δύο οὗτοι ἐν Ἰκονίῳ εὑρισκόμενοι καὶ φιλονεικήσαντες, δι' ἄγνωστον λόγον, ἐχωρίσθησαν καὶ ὁ μὲν Ρουσέλιος ἐπεδόθη εἰς τὴν διαρπαγὴν τῆς ὑπαίθρου, ὁ δὲ Ἰσαάκιος, μόνος ἐγκαταλειφθείς, ἡττήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ μάλιστα συνελήφθη αἰχμάλωτος. Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς ἔτι ἐπιδεινωθείσης καταστάσεως ὡρίσθη ὁ καῖσαρ Ἰωάννης τοποθετηθεὶς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ [2]. Οὗτος ὑπερβὰς τὸ Δορύλαιον καὶ παρὰ τὸν Σαγγάριον ἀφιχθεὶς ἐπληροφορήθη τὰ τῆς παρουσίας τοῦ Ρουσελίου ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ὄχθης τοῦ ποταμοῦ. Ἐπιθυμῶν, πρὶν ἢ συνεχίσῃ τὴν πορείαν ἐναντίον τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐχθροῦ, νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐσωτερικὴν τάξιν καὶ ἀσφάλειαν, δι' ἀπεσταλμένων ἐκάλεσε τὸν Ρουσέλιον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ χρησιμοποιηθεὶς ὅμως αὐστηρὸς καὶ ἀπειλητικὸς τόνος εἶχεν ἀντίθετον τοῦ προσδοκηθέντος ἀποτέλεσμα. Τοῦ Ρουσελίου ἀπορρίψαντος τὴν πρότασιν, ὁ καῖσαρ ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἐξόντωσιν τοῦ ἀποστάτου. Καὶ πράγματι ἤρχισε νὰ παρασκευάζηται δι' ἄμεσον ἐπίθεσιν. Ἐπειγόμενος νὰ προσβάλῃ τὸν Ρουσέλιον, διατάσσει τὴν διάβασιν τῆς γεφύρας χωρὶς νὰ περιμείνῃ τὴν ἄφιξιν τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ. Πρὶν οὗτος ὅμως ἀναπαρατάξῃ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀντιπέραν ὄχθης, ὑφίσταται τὴν ἐπίθεσιν τῶν Φράγκων. Ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς διασκορπίζεται καὶ ὁ ἴδιος ὁ καῖσαρ πίπτει εἰς χεῖρας τοῦ Ρουσελίου ζῶν. Ὡς εἶναι αὐτονόητον, ὁ Ρουσέλιος ἐγένετο μέγας καὶ περιώνυμος. Ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ τὸν καίσαρα σιδηροδέσμιον διευθύνεται πρὸς τὸν Βόσπορον. Ἡ ἀγγελία τοῦ ἀτυχήματος τοῦ Σαγγαρίου ταράσσει τὸν αὐτοκράτορα. Μὴ βλέπων ὁ Μιχαὴλ Ζ' ἄλλην διέξοδον ἀπεπειράθη ὅπως ἐπαναγάγῃ τὸν Ρουσέλιον ὑποσχεθεὶς τὸ ἀξίωμα τοῦ κουροπαλάτου ὡς καὶ πολλὰ δῶρα [3]. Ὁ Ρουσέλιος ὅμως ἀπέρριψε τὰ προσφερθέντα καὶ συνέχισε τὴν πορείαν. Τῆς δυνάμεως αὐτοῦ αὐξηθείσης ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τῆς προσφυγῆς πλείστων Φράγκων εἰσῆλθεν εἰς Χρυσόπολιν καὶ τὴν ἐπυρπόλησεν. Ὁ Μιχαὴλ Ζ', ἐπιθυμῶν νὰ καταμαλάξῃ τοῦτον, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν τὴν σύζυγον καὶ τὰ τέκνα τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει κρατούμενα, ἀπέστειλεν ὅμως συνάμα καὶ μοῖραν Τούρκων ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ κράτους διάγουσαν τότε, διατάξας ἔναντι ἁδρᾶς ἀποζημιώσεως, ὅπως προσβάλουν τὸν Ρουσέλιον.

¹ Κεδρηνὸς-Σκυλίτζης, 2, 705, 7 ἑξ. «λέγεται δὲ τὰ κατ' αὐτοῦ πραχθέντα γνώμης ἄτερ γενέσθαι τοῦ βασιλέως Μιχαήλ, ὡς ὕστερον αὐτὸς ἐνωμότως διισχυρίζετο, τοῦ καίσαρος ὑπὸ σκότῳ καὶ ἀφανείᾳ ταῦτα τελεσιουργοῦντος καὶ διαπραττομένου.»

² Μ. Ἀτταλειάτης, σ. 184 ἑξ. Κεδρηνὸς-Σκυλίτζης, 2, 709, 7 ἑξ. Ζωναρᾶς, 3, 710, 3 ἑξ.

³ Μ. Ἀτταλειάτης, σ. 186 ἑξ. Κεδρηνὸς-Σκυλίτζης, 2, 710.

Ταῦτα πληροφορηθεὶς ὁ τελευταῖος ἐγκατέλιπε τὴν Χρυσόπολιν καὶ ἐν σπουδῇ διηυθύνθη πρὸς τὴν Νικομήδειαν, ἐπιθυμῶν δ' ὅπως ἐνισχύσῃ τὰς δυνάμεις του προσεταιριζόμενος καὶ Ἕλληνας στρατιώτας ἐχρησιμοποίησε τὸν καίσαρα ὡς δόλωμα. Ἀπαλλάξας αὐτὸν τῶν δεσμῶν τὸν ἀνεκήρυξεν αὐτοκράτορα. Ὁ τελευταῖος μετὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο φαίνεται ἀναλαβὼν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Τούρκων. Ἡ ἐπακολουθήσασα ὅμως σύγκρουσις ἔληξε διὰ τῆς πλήρους ἥττης τῶν περὶ Ρουσέλιον καὶ τῆς αἰχμαλωσίας αὐτοῦ καὶ τοῦ καίσαρος. Ὁ αὐτοκράτωρ πληροφορηθεὶς τὰ συμβάντα, ἔσπευσεν, ἵνα ἐξαγοράσῃ τὸν καίσαρα φοβούμενος μήπως οἱ Τοῦρκοι μιμούμενοι τὸν Ρουσέλιον ἀνακηρύξουν τὸν Ἰωάννην αὐτοκράτορα ἀποβλέποντες εἰς τὴν διὰ τοιούτου τρόπου απόκτησιν πόλεων. Ὁ καῖσαρ ἐλεύθερος πλέον διηυθύνετο πρὸς τὴν πρωτεύουσαν. Καθ' ὁδὸν ὅμως φοβηθεὶς μὴ κατηγορηθῇ ὡς ἀποστάτης διὰ τὴν ἀκουσίαν ἀνακήρυξίν του εἰς αὐτοκράτορα, ἔκρινε καλόν, ὅπως μὴ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τοῦ ἀνεψιοῦ καὶ αὐτοκράτορος μὲ κοσμικὸν ἔνδυμα, ὅθεν ἑκουσίως περιεβλήθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα.

Ἀθῆναι, Σεπτέμβριος 1938

Γ. ΚΟΛΙΑΣ

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΞΑΒΙΒΛΟΝ ΤΟΥ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ ΕΠΙ ΤΗ ΒΑΣΕΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΚΑΝΟΝΟΣ ΤΟΥ ΜΑΛΑΞΟΥ

Περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς κριτικῆς ἐπανεκδόσεως τῶν πηγῶν τοῦ βυζ. δικαίου γίνεται κατὰ καιροὺς λόγος, τὸ ἐγχείρημα ὅμως προσκόπτει, ἀτυχῶς, ἐπὶ πολλῶν ἐμποδίων, ἐξ ὧν ἕν: ἡ ἐξεύρεσις τῶν πρὸς τοῦτο ἀπαιτηθησομένων πόρων, δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἐκ τῶν μικροτέρων, οὕτως ὥστε ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐδεμία ὑφίσταται ἐλπὶς πραγματοποιήσεως τοῦ πόθου τούτου τῶν βυζαντινολόγων. Ἐὰν δὲ ἡ ἀνάγκη τῆς κριτικῆς ἐπανεκδόσεως κυρίως τῶν Βασιλικῶν τονίζεται κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη[1], τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει, ὅτι ἐθεωρήθησαν ταῦτα ἀτελέστερον τῶν λοιπῶν πηγῶν ἐκδεδομένα, ἀλλ' ἡ προσοχὴ τῶν βυζαντινολόγων στρέφεται πρὸς τὰ Βασιλικά, ὡς τὸ σπουδαιότερον μνημεῖον τῆς βυζαντινῆς νομοθεσίας.

Ἀλλ' ἐὰν ἡ συστηματικὴ ἐκκαθάρισις τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀδύνατος, τοῦτο δὲν ἀποκλείει τὴν τμηματικὴν καὶ βαθμιαίαν ἐκτέλεσιν ταύτης, ἐν εἴδει προεργασίας τῆς συστηματικῆς ἐκκαθαρίσεως.

Σήμερον ἔρχομαι νὰ προτείνω διορθώσεις τινάς εἰς τὴν Ἑξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀνεκδότου ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ (1561), ἐκ τοῦ κώδικος 105 τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων.

Ἡ Ἑξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἡ σημαντικωτέρα, κατ' ἔκτασιν τοὐλάχιστον, πηγὴ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, μετὰ τὰ Βασιλικά, εἶναι ἀσφαλῶς ἐκ τῶν δεομένων τὰ μάλιστα κριτικῆς ἐπανεκδόσεως. Ἡ τελειοτέρα τῶν ὑπαρχουσῶν ἐκδόσεων, ὑπὸ τοῦ Γουσταύου Ἐρνέστου Heimbach (1851), παρὰ τὴν εὐσυνείδητον ἐπεξεργασίαν τοῦ ἐκδότου της, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ σήμερον ἱκανοποιητική· ὁ Heimbach μετεχειρίσθη δύο μόνων ἐκ τῶν σωζομένων χειρογράφων τῆς Ἑξαβίβλου (ἓν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἕτερον τοῦ Hänel) κατέφυγε δὲ καὶ εἰς τὰς προγενεστέ-

[1] Αὕτη ἀπεφασίσθη νὰ ἀναληφθῇ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κατόπιν σχετικῆς εὐχῆς τοῦ Γ' Διεθνοῦς Συνεδρίου τῶν βυζαντινολόγων (1930).—Πρβλ. καὶ L. Wenger, Der heutige Stand d. römischen Rechtswissenschaft, Erreichtes u. erstrebtes. (München 1927) σ. 22.

ρας ἐκδόσεις τοῦ Reitz καὶ τοῦ Suallemberg, αἵτινες οὐδαμῶς ἦσαν κριτικαί. Ἐκτὸς τούτου, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐξεδόθη ἡ Ἑξάβιβλος ὑπὸ τοῦ Heimbach (1851), αἱ λοιπαὶ πηγαὶ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου—ἐκτὸς τοῦ Προχείρου Νόμου — ἦσαν εἰσέτι ἀνέκδοτοι, οὕτως ὥστε ἡ σύγκρισις τοῦ κειμένου τῆς Ἑξαβίβλου πρὸς τὰς λοιπὰς πηγὰς ἦτο δυσχερεστάτη. Δεδομένου δὲ ὅτι ὁ Ἀρμενόπουλος συνέθεσε τὴν Ἑξάβιβλον αὐτοῦ ἐκ διαφόρων κειμένων, ἡ ἀντιβολὴ τῆς Ἑξαβίβλου πρὸς τὰς διαφόρους προγενεστέρας πηγὰς ἀποτελεῖ σπουδαῖον μέσον πρὸς ἐκκαθάρισιν τοῦ κειμένου, εἴτε ἐκ παραφθορῶν — ἐκ κακῆς ἀναγνώσεως, παρανοήσεων, κλπ. — εἴτε ἐκ μεταγενεστέρων παρεμβολῶν.

Ὁ Μανουὴλ Μαλαξὸς εἰργάσθη καθ' ὅμοιον ὡς ὁ Ἀρμενόπουλος τρόπον πρὸς σύνταξιν τοῦ Νομοκάνονός του: ἀμφότεροι οὐδὲν ἴδιον προσέθεσαν, ἀλλὰ παρέθεσαν προγενέστερα αὐτῶν κείμενα ἀναλλοιώτως.

Θὰ ἠδύνατο ἴσως νά μοι ἀντιταχθῇ, ὅτι ἐφ' ὅσον ὁ Μαλαξὸς ἤντλησεν ἐκ διαφόρων κειμένων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ Ἑξάβιβλος, ἡ ἀξία τοῦ Νομοκάνονος πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀντιβολῆς, εἶναι ἴση πρὸς τὴν ἀξίαν οἱουδήποτε ἀντιγράφου τῆς Ἑξαβίβλου. Ἡ ἀντίρρησις θὰ ἦτο κατ' ἀρχὴν ὀρθή· ὑποτίθεται ὅμως, ὅτι ὁ Μαλαξός, ζήσας μόλις δύο αἰῶνας μετὰ τὸν Ἀρμενόπουλον καὶ λόγῳ τῆς ἰδιότητός του ὡς ἀντιγραφέως κωδίκων, ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐκλέξῃ πρὸς χρῆσίν του ἀντίγραφον τῆς Ἑξαβίβλου πιστότερον πρὸς τὸ πρωτότυπον ἢ τὰ λοιπὰ διασωθέντα.

Αἱ προτεινόμεναι διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις εἶναι αἱ ἑξῆς:

1) I. I. 35: «.... καὶ γὰρ ἡ συνήθεια ἡ προλαβοῦσα...» Οὕτω παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΙΑ'. Ἡ φράσις, ἄνευ τῆς προσθήκης τῆς λέξεως «συνήθεια», μένει ἀσαφής. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ μεταφράσει του ὁ Heimbach ἠναγκάσθη νὰ προσθέσῃ ταύτην: namque praecedens consuetudo.

2) I. VI. 25: «καὶ μαρτυρίαν τετάρτην παραγαγεῖν ...». Οὕτω παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΞϚ', ὡς ἄλλως ἔχει καὶ τὸ κείμενον τοῦ Reitz, ἀντὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Heimbach προκριθέντος «προσαγαγεῖν». Πρβλ. καὶ Ἀρμ. I. VI. 5, 25, 28, 47.

3) II. II. 5: «.... μὴ ἐπεδόθη δὲ...». Οὕτω παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΤΛ', ἀντὶ τοῦ ἐσφαλμένου: «μὴ ἀπεδόθη δέ». Ὁ ὅρος «ἐπίδοσις (=δόσις) προικὸς» ἔχει καθιερωθῆ ἐν τῷ βυζαντινῷ δικαίῳ. Πρβλ. Ἀρμ. II. II. 6, IV. X. 14.

4) III. III. 1: «τὸ δὲ ἀρραβῶνος...», ἀντὶ «τὸ γὰρ ἀρραβῶνος». Οὕτω παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΥΔ'. Τὸ «γὰρ» δὲν δικαιολογεῖται.

5) III. V. 37, ἐν τέλει: «ὡς ἐπὶ τούτου δανείσας», ἀντὶ τοῦ ἐσφαλμένου «ὡς ἐπὶ τούτῳ δανείσας». Οὕτω παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΥΔ'.

6) III. V. 91 : «ἐκζητοίη» ἀντὶ «ἐπιζητοίη». Οὕτω παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΥΑʹ.

7) IV. I. 3 : Παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΣΟΑʹ παραλείπονται αἱ λέξεις «τῇ θυγατρί», ὡς ἄλλως καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Reitz.

8) IV. I, 17 : Παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΣΟΑʹ, ὑπάρχει αὐτόθι τὸ ἑξῆς σχόλιον : «Σημείωσαι δὲ ὅτι τὸ τοιοῦτον ἐπὶ ἐφήβων νοεῖται».

9) IV. I. 24 : Παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΤΛΗʹ, «οἰκήματα», ἀντὶ κτήματα.

10) I. II. 1 : Ἡ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Suallemberg προσθήκη : «Ἐὰν εἷς τῶν μνηστευσαμένων . . . . », ὑπάρχει ἐπίσης παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΣΠΓʹ.

11) IV. II. 2 : Ἡ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Reitz προσθήκη : «Ἴσως γὰρ ἤδη δέδωκεν ὁ ἀνὴρ . . . », ὑπάρχει ἐπίσης παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΣΠΓʹ.

12) IV. II. 3 : Ἐν τέλει ὑπάρχει παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΣΠΓʹ, ἡ ἑξῆς προσθήκη : «τῇ τελευτῇ τοῦ μνηστῆρος ἀναδίδοται ὁ ἀρραβών».

13) VI. IX. 4 : Παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΞΖʹ, συμπληροῦται τὸ κείμενον οὕτω : «Ὁ συκοφαντήσας κατ᾽ οὐδένα τρόπον κερδαίνει· οὔτε ἐὰν λάβῃ ἵνα συκοφαντήσῃ οὔτε ἐὰν λάβῃ μὴ συκοφαντῆσαι».

14) IV. IX. 23 : Ἀντὶ : « . . . καὶ παῖδες μὲν ἔχοντες . . . », παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΤΙΘʹ : « . . . καὶ παῖδας μὲν ἔχοντες . . . », ὅπερ ὀρθότερον.

15) IV. IX. 24 : Παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΤΙΘʹ, προστίθεται, ὡς καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Reitz : «καὶ ἐπὶ πάσης δωρεᾶς».

16) IV. IX. 25 : ἀντί : «πάντως οἱ παῖδες . . . », παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΤΙΘʹ : «πάντες οἱ παῖδες». Πρβλ. καὶ IV. IX. 25 : «εἰς τοὺς παῖδας ἅπαντας».

17) IV. XII. 1 : Παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΤΜΗʹ : « . . . καὶ οὐδὲ διὰ τῆς ἐπὶ προικὶ ἀγωγῆς . . . », ὅπερ ὀρθότερον.

18) V. IX. 14 : Παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΤΠΖʹ : «κἂν τε τούτῳ [δηλ. τῷ υἱῷ] ὁ πατὴρ συμφωνήσῃ . . . » ἀντί : κἂν τε τοῦτο . . . ».

19) V. X. 1 I : Παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΤϞΓʹ, οὕτω : «καὶ περὶ τῶν Νεστοριανῶν καὶ τῶν Ἀκεφάλων ὡσαύτως καὶ Ἰακωβιτῶν καὶ Μονοθελητῶν καὶ Εἰκονομάχων . . . », ὅπερ γραμματικῶς ὀρθότερον.

20) V. X 1 L : Παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΤϞΓʹ : «τὰ αὐτῶν πράγματα . . . », ὡς καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Reitz.

21) V. X. 1 M : Παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΤϞΓʹ : «φροντίδα συνεισφέρειν ἡμᾶς».

22) V. X. 1 N : Παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΤϞΓʹ : «μηδὲν γίνεσθαι πρόκριμα», ἀντὶ «μὴ ἐγγίνεσθαι πρόκριμα».

23) V. X. 1 N : Παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΤϞΓʹ : «τοῖς νόμοις ἐγνωσμένα ὀνομασθῆναι ταῦτα πάντα κελεύομεν».

24) V. X. 2 B : Παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΤϞΔʹ : «ἢ ἄλλῳ τρόπῳ», ἀντί : «ἄλλῃ».

25) V. X. 2 B. Παρὰ Μαλαξῷ, κεφ. ΤϞΔʹ : «τὸ μέντοι τοιοῦτο ἔγκλημα . . . » ἀντί : «τὸ μὲν . . . », ὅπερ μένει ἀνανταπόδοτον».

ΔΗΜ. ΓΚΙΝΗΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΑΝΗΒΩΝ[1] ΤΡΟΦΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ ΠΑΡΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙΣ

Τὴν Χριστιανικὴν κοινωνίαν διέκρινε τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, πλὴν ἄλλων, καὶ ὁ περιορισμὸς παρ' ἐκείνῃ τῆς ἐκθέσεως τῶν τέκνων, ὅστις παρὰ ταύτῃ ἦτο ἀπόλυτον τῶν γονέων δικαίωμα. Ὁμιλῶ περὶ περιορισμοῦ, διότι καὶ ἐν τῷ Χριστιανικῷ Βυζαντινῷ κόσμῳ, ὡς ἐκ τῶν νόμων πληροφορούμεθα, δὲν ἦτο, δυστυχῶς, σπανία ἡ ἔκθεσις τέκνων, εἴτε ὑπὸ πτωχῶν γονέων, εἴτε ὑπὸ τῶν ἐπιζητούντων ν' ἀπαλλαγῶσι τῶν καρπῶν τῶν ἀνόμων ἐρώτων των, εἴτε καὶ ὑπὸ δεσποτῶν θεωρούντων ἄχθος τὴν ἐκ δούλων γυναικῶν ἀπόκτησιν τέκνων. Κλήμης π. χ. ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὁμιλεῖ διὰ τὰς συγχρόνους του γυναῖκας «αἳ τὰ μὲν οἴκοι κυϊσκόμενα ἐκτιθέασι παιδία, τοὺς δὲ τῶν ὀρνίθων ὑπολαμβάνουσι νεοττούς»[2], καὶ ἐν τῷ Θεοδοσιανῷ δὲ κώδικι ὁρίζεται ὅτι τὸ ἔκθετον μένει ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀναλαβόντος αὐτό, ὅστις, κατὰ βούλησιν, τὸ κατατάσσει εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐλευθέρων ἢ τῶν δούλων[3]. Μετὰ ταῦτα τῆς ἐκθέσεως παιδίων μνείαν ποιοῦνται ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἱ Πανδέκται, καθ' οὓς θεωροῦνται φονεῖς οἱ ἐν δημοσίοις τόποις ἐκθέτοντες τὰ τέκνα των[4], πρὸς δὲ καὶ αἱ Νεκραὶ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως, ἐν αἷς ὁρίζεται ὅτι οἱ ἅπαξ ὑπὸ τῶν δεσποτῶν ἐκ δουλίδων γεννηθέντες καὶ ἐκτεθέντες πρέπει νὰ μὴ ἐπιστρέφωνται εἰς τοὺς κυρίους των, ἀλλὰ νὰ εἶναι ἐλεύθεροι φροντιζόντων διὰ τὴν ἐλευθερίαν των τῶν κατὰ τόπους ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐπάρχων[5], διατάξεις ἐπαναλαμβανόμεναι βραδύτερον καὶ ἐν μεταγενεστέροις νόμοις[6].

[1] Ὑπὸ τὸν ὅρον ἄνηβοι νοοῦνται τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων βρέφη καὶ παιδία καλούμενα ἢ οἱ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἴνφαντες ἄνηβοι ἢ πρόξιμοι ἴνφαντες, ἤτοι τὰ μέχρι τοῦ ἑβδόμου ἔτους παιδία. Βλ. Φωτίου, Νομοκάν. τίτλ. Δ'. κεφ. ΙΓ'. (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων 1. 128).

[2] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. Γ'. κεφ. 4 (Migne, P. G. 8. 597).

[3] Cod. Theod. 5. 9. 1 (Krüger).

[4] Πανδέκται 25. 3. 4.

[5] Zach. v. Lingenthal, Imperatoris Justiniani quae vocantur novellae 2. 180. 181.

[6] Prochiron auctum, 34. 25 (Zach. v. Lingenthal, JGR. 6. 302) Ecloga ad Prochiron mutata 38. 9 (Zach. v. Lingenthal, Ἔνθ' ἀνωτ. 4. 154), Epanagoge aucta 38. 55 (Zach. v. Lingenthal, Ἔνθ' ἀνωτ. 4. 317), Βασιλικὰ 31. 6. 4 (ἐν Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4. 176), Ἀρμενοπούλου, Ἑξάβιβλος 6. 6. 15.

Ἐκ παραλλήλου δὲ πρὸς τοὺς πολιτικοὺς νόμους, κατὰ τῆς συνηθείας ταύτης αὐστηρὰ καὶ ἡ ἐκκλησία ἐλάμβανε μέτρα ὁρίζουσα, ἵνα ἐπιβάλλωνται τὰ ἐπιτίμια τῶν φονέων εἰς τοὺς ἐκθέτοντας τὰ τέκνα των[1].

Ἀπέρριπτον δὲ τὰ γεννώμενα, ὡς λέγουσιν οἱ νόμοι, εἰς δημοσίους τόπους[2], ἤτοι εἰς τὰς ῥύμας καὶ τὰ προαύλεια καὶ τὰς εἰσόδους τῶν ἐκκλησιῶν[3].

Ταῦτα ὅμως κατ' ἐξαίρεσιν· ὁ κανὼν ἦτο, ἵνα τὸ γεννώμενον, εἰς τοὺς κόλπους τῆς οἰκογενείας παραλαμβανόμενον, τυγχάνῃ πάσης ἐκ μέρους τῶν γονέων, καὶ δὴ τῆς μητρός, στοργῆς καὶ ἐπιμελείας.

Ὡς πρώτην τροφὴν εἰς τὰ νήπια αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνίδες ἔδιδον μέλι, τοῦτο δὲ συνήθιζον νὰ παρέχωσιν αἱ μητέρες καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν αἰῶνας. Ἐν ἐπιστολῇ λ. χ. τοῦ Βαρνάβα λέγεται· «πρῶτον τὸ παιδίον μέλιτι εἶτα γάλακτι ζωοποιεῖται»[4], συνίστων δὲ κατὰ τὸν Β'. μ. Χ. αἰῶνα καὶ οἱ ἰατροὶ Σωρανὸς καὶ Μοσχίων, ἵνα δίδωσιν εἰς τὸ ἀρτιγέννητον πρῶτον «μέλι συμμέτρως ἑφθὸν» χρίοντες δι' αὐτοῦ τὸ στόμα τοῦ παιδίου καὶ παρενστάζοντες χλιαρὸν ὑδρόμελι[5].

Ὅτι τὴν συνήθειαν ταύτην θὰ συνέχισαν καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἡμῶν πρόγονοι, ἀποδεικνύει πρῶτον ἡ μαρτυρία σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους[6] καὶ δεύτερον τὸ ὅτι καὶ νῦν κατὰ τόπους αὕτη ἐπικρατεῖ. Ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸ χωρίον Φραγκᾶτα τῆς Κεφαλληνίας, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκοπὴν τοῦ ὀμφαλίου λώρου, ἡ μαῖα συνηθίζει νὰ δίδῃ εἰς τὸ νεογέννητον κοχλιάριον μέλιτος[7], ἐν Καρπάθῳ δὲ τὸ *βρωμάτισμα*, ὅπως λέγουσιν, ἤτοι ἡ πρώτη τροφὴ τοῦ γεννηθέντος, συνίσταται εἰς τὴν παροχὴν ὀλίγου μέλιτος, ἐφ' οὗ ἔχει τριβῆ μοσχοκάρυον[8].

[1] Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ, Κανονικὸν (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4. 443), Ματθαίου Βλαστάρη, Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον στοιχ. Γ. κεφ. Λ (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 6. 201). Πβ. καὶ Συντάγματος τόμ. 5. 148.

[2] Πανδέκται 25. 3. 4. Ματθαίου Βλαστάρη, Ἔνθ' ἀνωτ.

[3] Zach. v. Lingenthal, Imperatoris Justiniani quae vocantur novellae 2. 180. 181, Epanagoge aucta 38. 55 (Zach. v. Lingenthal JGR. 4. 154) Ἰωάννου Νηστευτοῦ, Κανονικὸν (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4. 443) Ματθαίου Βλαστάρη, Ἔνθ' ἀν. Κατὰ νεωτέρους Νομοκάνονας τὰ παιδία ἐρρίπτοντο «εἰς τὴν πόρταν τοῦ παζαρίου ἢ τὴν ρούγαν» Νομοκάνων παρ' Ἀγησιλάῳ Σγουρίτσᾳ κεφ. ρκζ'. σ. 192 καὶ βιβλιοθ. Βουλῆς ἀρ. 31 φ. 61β.

[4] Βαρνάβα, Ἐπιστ. 6 σελ. 17 (Hilgenfeld).

[5] Σωρανοῦ, Περὶ γυναικείων σ. 258. 12. 15 (Rose), Μοσχίωνος, Περὶ τῶν γυναικείων παθῶν κεφ. 71. 72.

[6] Εἰς Ἀριστοφάνους Θεσμοφ. στίχ. 504.

[7] Π. Σεφερλῆ, Ἀπαντήσεις εἰς τὰ περὶ ὀμφαλοῦ ἐρωτήματα, Λαογραφίας 4. 323.

[8] Μιχαὴλ Μιχαηλίδου-Νουάρου, Λαογραφικὰ σύμμεικτα Καρπάθου σ. 99.

Ἡ κυρία ἐννοεῖται ἔπειτα τροφὴ τοῦ ἀρτιγεννήτου, τὴν ὁποίαν εὐθὺς ἀμέσως δὲν παρεῖχεν ἡ μήτηρ, ἀλλὰ τροφός, ἦτο τὸ γάλα [1]. Τοῦτο κατὰ φυσικὸν λόγον, ἐλαμβάνετο παρεχομένης τῆς θηλῆς, εἰς ἐξαιρετικὰς ὅμως περιστάσεις καὶ δι' *ἄλλου*, φαίνεται, τρόπου, ὅστις ὑπεμφαίνει τὸ κοινῶς λεγόγενον *ρωγοβύζι* ἢ ἐν Πόντῳ *βυζορρώγιν* ἢ ἐν Βογατσικῷ Μακεδονίας *τσίτσαν* (τιτθίτσαν) τὸ Γαλλιστὶ ἄλλως biberon. Ἐν τῷ βίῳ δῆλα δὴ Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος παραδίδεται ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἵνα ἀπορφανισθέντα τὸν θρέψῃ, «πυροὺς καθαίρων καὶ πτίσσων κριθὰς ἄμφω τ' ἕψων ἁρμοδίως σὺν ὕδατι καὶ μέλιτι μιγνὺς τὸ ἀρκοῦν, εἰς ἀγγεῖον ἐνέβαλλεν ὑελοῦν, ἔχον ἐκτύπωμα τιτθίου, ὅπερ τὸ βρέφος ἀντὶ μαστοῦ συνέχον τῷ στόματι, καθάπερ γάλα τὸν χυμὸν ἡδέως ἐφείλκετο» [2]. Ἦτο δὲ ἡ χρῆσις τοῦ ἀγγείου τούτου πολὺ παλαιοτέρα, ἀφ' οὗ ὁ Μοσχίων (κεφ. 116) λέγει ὅτι τὸ πόμα τότε ἔδιδον εἰς τὰ παιδία «εἰς ἀγγεῖον ὑέλινον εἰς ὁμοιότητα ρωγὸς πεπλασμένον καὶ τετρημένον, ὅπερ οἱ ἀγροῖκοι σταφυλίδα προσαγορεύουσιν ἢ πατζουνάριον».

Μετὰ πάροδον μηνῶν τινων, συνήθως ἕξ [3], καθ' οὓς δὲν ἐδίδετο εἰς τὸ νήπιον στερεὰ τροφή [4], ἤρχιζον αἱ μητέρες ἢ αἱ τροφοὶ νὰ τῷ δίδωσιν πρῶτον μὲν στερεωτέραν τροφὴν ἀποτελουμένην ἀπὸ τρυφερὰ ψιχία ἐντὸς ὑδρομέλιτος ἢ γάλακτος ἢ γλυκέος ἢ οἰνομέλιτος, ἔπειτα δὲ ρόφημα ἀπὸ χόνδρον καὶ ὑδαρῆ πολτὸν ἢ ἁπαλὸν ἀρτίσκον μὲ οἶνον βεβρεγμένον. Ταῦτα, ἅπερ παραδίδουσιν ὁ Σωρανὸς καὶ ὁ Μοσχίων [5], ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Χρυσόστομος ὁμιλῶν περὶ μητέρων, «αἵτινες τὸ σκληρὸν τοῦ ἄρτου συντρίψασαι ἁπαλὴν καὶ τρυφεράν, δίκην μυελοῦ, τὴν τροφὴν ἑτοιμάζουσι» [6], ὁμοίως δὲ καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ βίου Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος, ὅστις οὐ μόνον ὁμιλεῖ διὰ σῖτον καὶ κριθὴν κοπανισμένην καὶ ἀναμεμιγμένην μὲ ὕδωρ καὶ μέλι, ἀλλὰ καὶ διὰ παρεχόμενον ἄρτον σίτινον βεβρεγμένον μὲ λευκὸν οἶνον [7], λέγεται δὲ καὶ ἐν τοῖς νόθοις συγγράμ-

[1] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 1 κεφ. 6 (Migne, P. G. 8. 201. 292. 301. 304), Χρυσόστομος, P.G. 62. 740. Τὸ πρωτόχυτον γάλα, τὸ ὁποῖον συνίστα ὁ Σωρανὸς (Ἔνθ' ἀν. 258. 22) καὶ ὁ Μοσχίων (κεφ. 73) νὰ μὴ παρέχωσιν ἀμέσως ἀπὸ τῶν μαστῶν των αἱ μητέρες ὡς δύσπεπτον καὶ παχύ, ἐκαλεῖτο, τοὐλάχιστον κατὰ τὸν Β'. μ. Χ. αἰῶνα, μάννα, (Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς Ἔνθ' ἀν. 300). Νῦν ἐν Γορτυνίᾳ μάννα λέγεται τὸ ρωγοβύζι.

[2] Α. Σιγάλα, Ἀνωνύμου βίος καὶ ἀνατροφὴ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. 2. 225).

[3] Σωρανοῦ, Ἔνθ' ἀν. 288. 13.

[4] Χρυσοόστομος, P.G. 63. 72.

[5] Σωρανοῦ, Ἔνθ' ἀν. 288. 14 ἑξ. Μοσχίωνος, Ἔνθ' ἀν. κεφ. 115.

[6] Χρυσόστομος, P.G. 62. 740.

[7] Α. Σιγάλα, Ἔνθ' ἀν.

μασι τοῦ Χρυσοστόμου ὅτι αἱ μητέρες ἔτρεφον τὰ νήπια διὰ διαλελυμένου δυσθρύπτου ἄρτου καὶ λειωθέντων καὶ βρασθέντων λαχανικῶν [1].

Ἐπεκράτει δὲ τότε καὶ ἡ κακὴ συνήθεια, ἥτις ἦτο καὶ ἀρχαία [2], νὰ προσφέρωσιν εἰς τὸ στόμα τοῦ νηπίου τὴν τροφὴν ἀφ' οὗ πρότερον τὴν διεμάσων, τοῦθ' ὅπερ προεκάλει τὰς διαμαρτυρίας τῶν ἰατρῶν. «Οἱ διὰ τῶν μασητῶν τῆς τροφῆς ψωμισμοὶ διὰ τὴν συμπλοκὴν τοῦ φλέγματος βλαβεροὶ» ἀναφωνεῖ ὁ Σωρανός [3].

Σκόπιμον δ' ἐθεωρεῖτο νὰ προσφέρεται κανονικὴ καὶ οὐχὶ πολλὴ τροφὴ εἰς τὰ νήπια, διότι αὕτη ἠμπόδιζε τὴν κανονικὴν τοῦ σώματος ἀνάπτυξιν [4].

Αἱ μητέρες, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἦσαν πτωχαί, παρεῖχον τὸν ἴδιον μαστὸν εἰς τὰ παιδία των, ὑπῆρχον ὅμως καὶ πολλαί, αἵτινες εἴτε διὰ νὰ μὴ ἀποβάλωσι τὴν γονιμότητα, ἕνεκα τοῦ θηλασμοῦ, εἴτε καὶ πρὸς πλούτου ἐπίδειξιν, προσελάμβανον ἰδιαιτέρας πρὸς θηλασμὸν γυναῖκας, αἵτινες ἄλλοτε ὑπὸ τῶν συγγραφέων καλοῦνται μὲ τὸν ἀρχαῖον ὅρον *τίτθαι*, ἄλλοτε δὲ *τροφοὶ* καὶ ἄλλοτε ἀδιαφόρως εἴτε *τίτθαι* εἴτε *τροφοί* [5].

Καὶ ἠγέρθησαν μὲν διαμαρτυρίαι κατὰ τῆς συνηθείας ταύτης, ἤδη ὁ Πλούταρχος εἶπε «[δεῖ δὲ] τὰ τέκνα τρέφειν τὰς μητέρας καὶ τούτοις ὑπέχειν τοὺς μαστούς» [6], ὁ δὲ Χρυσόστομος περὶ πλουσίας· «ἀλλὰ τίκτει παιδίον καὶ δίδωσιν αὐτὸ ἔξω καὶ τὴν φιλοστοργίαν διατέμνει ὁ τῦφος» [7] καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος «εἰσὶ γὰρ μητέρες, αἳ τίκτουσι μέν, οὐκ ἐκτρέφουσι δέ, ἀλλ' ὡς εἰπεῖν ἐκτιθέασι ταῖς τιθηνοῖς» [8], παρὰ ταῦτα ὅμως ἐξηκολούθησεν αὕτη συγκεραννυμένη κατὰ τοῦτο ὅτι ὑπῆρχον καὶ

[1] Migne, P. G. 61. 751.

[2] Θεοφράστου, Χαρακτῆρες 20, Ἀριστοφάνους, Ἱππεῖς 717, Ἀθήναιος, ΙΒ'. 40. Πβ. καὶ Ν. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3. 215.

[3] Σωρανοῦ, Περὶ γυναικείων 288. 25 (Rose).

[4] Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 2 κεφ. 2 (Migne, P.G. 8. 405).

[5] Ὡς γνωστόν, τίτθη εἶναι ἡ θηλάζουσα τὸ βρέφος, τροφὸς δὲ ἡ μετὰ τὸν ἀπογαλακτισμὸν αὐτὸ ἐκτρέφουσα. Ὁ Σελευκείας Βασίλειος ἐν τούτοις (P.G. 85. 576) ὁμιλεῖ διὰ γραῖαν τίτθην καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 17) περὶ τίτθης ὁμοίως καταμυθολογούσης τὸ παιδίον.

[6] Πλουτάρχου, Περὶ παίδων ἀγωγῆς 5. Ὁ αὐτὸς ἐτόνισεν (ἔνθ' ἀν.) ὅτι αἱ τίτθαι καὶ τροφοὶ ὑποβολιμαίαν τὴν εὔνοιαν ἔχουσι.

[7] Migne, P. G 55. 572, πβ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Migne, P.G. 58. 744.

[8] Εὐσταθίου, Παρεκβολαὶ 1438. 25.

μητέρες, αἵτινες, μ' ὅλον ὅτι εἶχον ἰδιαιτέρας τροφούς, αὐταὶ κυρίως ἐφρόντιζον νὰ περιποιῶνται τὰ ἴδια τέκνα [1].

Πόσον δὲ πρέπον ἐθεωρεῖτο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἵνα αὐτὴ ἡ μήτηρ θηλάζῃ τὸ τέκνον της, δεικνύει καὶ ἡ πρὸς τὴν ἄρτι γεννήσασαν διδομένη εὐχή, ἵνα τὸ ἀρτιτόκον μηδεμίαν ἄλλην καταδέχηται θηλήν, πλὴν τῆς μητρικῆς [2].

Ἀφ' οὗ τὸ θηλάζω δημωδῶς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐλέγετο *βυζάνω* [3], φυσικὸν εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἡ τίτθη θὰ ἐκαλεῖτο μὲ λέξιν ἐκ τοῦ ῥήματος τούτου παραγομένην· ὄντως δέ, ὡς ἐκ μεταγενεστέρων κειμένων πληροφορούμεθα, αὕτη ἐλέγετο, ὡς καὶ σήμερον, *βυζάστρια*, πρὸς δὲ καὶ *παραμάννα* [4], ὡς καὶ σήμερον ἐπ' ἴσης.

Ἡ τροφὸς ἀφ' ἑτέρου, ἥτις, *τιθηνὸς* καὶ *τιθήνη* καλεῖται ὑπὸ τῶν συγγραφέων [5], δημωδῶς ἐλέγετο *βαβᾶ* [6], ἂν δ' ἐκ τοῦ πολυχρήστου ἀρσενικοῦ *τατᾶς*, κρίνωμεν, καὶ *τατᾶ*, ἣν σήμερον ὁ λαὸς *νταντᾶν* καλεῖ.

Οἱ πρόγονοι ἡμῶν, ἤδη ἀπὸ παλαιοτέρων χρόνων, μὴ καταβάλλοντες τὴν δέουσαν προσοχήν, προσελάμβανον ὡς τίτθας καὶ βαρβάρους γυναῖκας, δι' ὃ ὁ Πλούταρχος συνίστα, ἵνα αὗται εἶναι Ἑλληνίδες [7], σύστασις, ἣν βραδύτερον ὅ τε Σωρανὸς καὶ ὁ Μοσχίων [8] ἐπανέλαβον προσθέσαντες μάλιστα ὅτι τὰς προτιμῶσι καὶ διότι ἔχουσι στοργὴν πρὸς τὰ θηλαζόμενα καὶ «χάριν τοῦ τῇ καλλίστῃ διαλέκτῳ ἐθισθῆναι τὸ τρεφόμενον ὑπ' αὐτῶν» [9].

Δὲν ἦτο ὅμως ἡ Ἑλληνικὴ καταγωγὴ τὸ μόνον προσὸν τῆς τίτθης· αὕτη, κατὰ τὰ ἰατρικὰ παραγγέλματα, ἅτινα πάντοτε δὲν ἐτηροῦντο, ἔπρεπε νὰ μὴ εἶναι οὔτε νεωτέρα τῶν εἴκοσιν ἐτῶν οὔτε πρεσβυτέρα

[1] Γρηγορίου Νύσσης, Εἰς τὸν βίον τῆς ὁσίας Μακρίνης, Migne, P.G. 46. 961.

[2] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 11).

[3] Νήπια βυζάνοντα ἀναφέρει ἐν τῇ χρονικῇ του διηγήσει (660. 17B) ὁ Νικήτας Χωνιάτης, φέρεται δὲ καὶ ἐν τῇ διηγήσει τοῦ Ἀπολλωνίου Τύρου (στίχ. 417) καὶ τὸ παιδὶν ἐβύζανεν.

[4] Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου Τύρου στίχ. 416. 418. 426. 441 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σ. 262).

[5] Χρυσόστομος, P.G. 60. 530, Θεοδώρου Προδρόμου, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα Θ'. 395.

[6] Δουλεύω τὰ παιδία σου παρὰ βαβᾶν καλλίστην, Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques I. 91.

[7] Πλουτάρχου, Περὶ παίδων ἀγωγῆς 5.

[8] Μοσχίωνος, Περὶ γυναικείων παθῶν κεφ. 76.

[9] Σωρανοῦ, Περὶ γυναικείων, 261. 3, 264. 12, 278. 8 (Rose).

τῶν τεσσαράκοντα [1], ἄνοσος, εὐεκτεκοῦσα, συμμέτρους ἔχουσα μαστοὺς καὶ θηλάς, σώφρων, συμπαθής, ἀόργιστος καὶ καθάρειος. Ἐπ' ἴσης ἔπρεπε νὰ μὴ μεθύσκεται, διότι ἡ μέθη καὶ εἰς αὐτὴν βλάβην ἐπέφερε καὶ αἰτία ὕπνου ἐγίνετο, καὶ ἑπομένως παραμελήσεως τοῦ βρέφους, καί, τὸ πάντων χείριστον, συνέτεινεν, ἵνα ἐνίοτε ἐπικάθηται ἐπὶ τοῦ παρακοιμωμένου βρέφους καὶ ἀποπνίγῃ αὐτὸ ἢ προξενῇ θλάσιν ἑνὸς μέλους αὐτοῦ [2]. Τούτου ἕνεκα συνιστᾶτο, ἵνα μὴ ἡ θηλάζουσα συγκοιμᾶται μετὰ τοῦ βρέφους [3].

Τὸ ζήτημα δὲ τοῦτο τῆς μέθης τῶν μητέρων καὶ τροφῶν ἐφείλκυσε καὶ τῆς ἐκκλησίας τὴν προσοχήν, ἥτις καὶ τὰ δέοντα ἐπέβαλλεν ἐπιτίμια. Οὕτω, κατὰ Ἰωάννην τὸν Νηστευτήν, ἡ κοιμηθεῖσα ἐπὶ τοῦ βρέφους καὶ ἀποπνίξασα αὐτό, ὤφειλε νὰ ἀπέχῃ ἐπὶ τριετίαν τῆς θείας κοινωνίας καὶ καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα νὰ μὴ κρεοφαγῇ οὐδὲ νὰ τρώγῃ τυρόν, κατὰ δὲ τὸν Βαλσαμῶνα πικρῶς ἐπετιμᾶτο ἡ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον γενομένη αἰτία τοῦ θανάτου τέκνου της [4]. Ἡ ἐπιτίμησις μόνον ἦτο ἠπιωτέρα, ἂν ἡ μήτηρ, ἕνεκα πολλοῦ κόπου, ὕπνωττε βαθέως καὶ ἀσυναισθήτως ἐπεκοιμᾶτο ἐπὶ τοῦ βρέφους ἤ, ὡς λέγει Ἰωάννης ὁ Νηστευτής, ἂν ὁ τοιοῦτος θάνατος ἐπῆλθεν «ἐξ ἐπιβουλῆς τοῦ ἀντικειμένου» [5]. Μανθάνομεν δ' ὅτι ἐπετιμήθη ἐκκλησιαστικῶς καὶ μήτηρ, διότι, ἀντὶ γάλακτος, κατὰ λάθος, ἔδωκεν εἰς τὸ παιδίον της δηλητήριον φάρμακον [6].

Ἐκ παπύρων τοῦ Α'. καὶ Β'. μ. Χ. αἰῶνος φαίνεται ὅτι ἐν Αἰγύπτῳ οἱ γονεῖς ἔδιδον εἰς τὴν προσλαμβανομένην τροφὸν οὐ μόνον τροφεῖα εἰς χρῆμα, ἀλλὰ καὶ ἀνάλογον ποσότητα ἐλαίου, πρὸς δὲ τῇ παρεῖχον καὶ τὸν ἱματισμόν της [7].

Ἂν τοιοῦτόν τι συνέβαινε βραδύτερον καὶ εἰς τὰς Βυζαντινὰς χώρας, δὲν μᾶς λέγουσιν οἱ συγγραφεῖς, τὸ πρᾶγμα ὅμως φαίνεται πιθανόν.

Μία τῶν κυρίων φροντίδων τῆς μητρὸς ἢ τῆς τίτθης ἦτο καὶ ἡ σπαργάνωσις τοῦ νηπίου, ἥτις ἐγίνετο ἢ διὰ ταινιῶν, αἵτινες ἐκαλοῦντο μὲ τὴν Λατινικὴν λέξιν *φασκίαι* ἢ *φασκέαι* [8] ἢ καὶ διὰ ῥακῶν ἀκόμη [9]. Ὡ-

[1] Σωρανοῦ, Ἔνθ' ἀν. 260. 23 ἑξ.

[2] Σωρανοῦ, Ἔνθ' ἀν. 260. 23 ἑξ. 263. 13 ἑξ.

[3] Σωρανοῦ, Ἔνθ' ἀν. 281. 5.

[4] Ἰωάννου Νηστευτοῦ, Κανονικὸν (Ῥάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4. 443) Βαλσαμὼν εἰς τὸν ΝΔ'. κανόνα τοῦ Μ. Βασιλείου (Ῥάλλη-Ποτλῆ, Ἔνθ' ἀν. 4. 212).

[5] Ἰωάννης Νηστευτὴς καὶ Βαλσαμών, Ἔνθ' ἀν.

[6] Θ. Βαλσαμών, Ἔνθ' ἀν.

[7] P. Ox. 91. 15.

[8] Φ. Κουκουλέ, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. ΙΔ'. 106.

[9] Σπάργανα· τὰ ἱμάτια, κυρίως δὲ τὰ ῥάκη, Σουΐδας.

φειλον δὲ τὰ σπάργανα ταῦτα, κατὰ τὰ ἰατρικὰ παραγγέλματα, νὰ μὴ εἶναι λινᾶ, ἀλλὰ μᾶλλον μάλλινα καθαρά, τριῶν ἢ τεσσάρων δακτύλων πλάτους καὶ οὐχὶ λίαν τετριμμένα [1]. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα ἐχρησιμοποιοῦντο πρὸς ὄρθωσιν τῶν μελῶν [2], διὰ τοῦτο ἔπρεπε ν' ἀπαλλάσσεται αὐτῶν βαθμηδὸν τὸ νήπιον, μετὰ ὡρισμένον χρόνον, ὅστις ἐκυμαίνετο μεταξὺ τεσσαράκοντα καὶ ἑξήκοντα ἡμερῶν [3].

Προϊούσης τῆς ἡλικίας τοῦ βρέφους καὶ τῆς ὀδοντοφυΐας αὐτοῦ, ἔπρεπεν αἱ μητέρες μικρὸν κατὰ μικρὸν ν' αὐξάνωσιν τὴν διδομένην τροφὴν καὶ νὰ ἐλαττώνωσι τὴν παροχὴν τοῦ γάλακτος, ἠρέμα οὕτω προβαίνουσαι εἰς τὸν ἀπογαλακτισμόν. Τὸ τοιοῦτον, κατὰ τοὺς ἰατρούς, ἔπρεπε νὰ ἀρχίζῃ κατὰ τὸ τρίτον ἢ τέταρτον ἑξάμηνον [4], δὲν ἀμφιβάλλομεν δ' ὅτι καὶ θὰ ἐφηρμόζετο, καθ' ὅλου εἰπεῖν, ἐν τῇ πράξει [5].

Ὡμιλήσαμεν περὶ ἀπογαλακτισμοῦ κατὰ μικρὸν ἐπερχομένου, ἐκ τῶν ἀπαγορεύσεων ὅμως καὶ τῶν ψόγων φαίνεται ὅτι πολλαὶ μητέρες προέβαινον εἰς τοῦτον ἀποτόμως χρίουσαι τὰς θηλὰς μὲ δυσώδεις ἢ πικρὰς ὕλας ὡς λ. χ. χολὴν ἢ καὶ διαβάλλουσαι πρὸς τὰ τέκνα τὸν μαστόν [6]· μετεχειρίζοντο δῆλα δὴ καὶ αἱ Βυζαντιναὶ οἷα καὶ αἱ σημεριναὶ μητέρες μέσα, αἵτινες, ἵνα ἀπὸ τῶν μαστῶν αὐτῶν ἀπομακρύνωσι τὰ παιδία, ἐπαλείφουσι τὰς θηλὰς αὐτῶν διὰ χολῆς ἢ ἀλόης [7].

Ἐπειδὴ δ' ὁ ἀπογαλακτισμὸς ἔθλιβε, φυσικά, τὸ γαλουχούμενον [8], διὰ

---

[1] Σωρανοῦ, Περὶ γυναικείων 254. 5 ἑξ. ἔνθα ὁ συγγραφεὺς ἐξηγεῖ τοὺς λόγους τῆς χρήσεως τοιούτων σπαργάνων. Πβ. καὶ Μοσχίωνος, Περὶ γυναικείων παθῶν κεφ. 68.

[2] Kurtz-Drexl, Michaelis Pselli scripta minora σ. 79. 25.

[3] Σωρανοῦ, Ἔνθ' ἀν. 285. 15 ἑξ.

[4] Ἐν τῇ θυσίᾳ τοῦ Ἀβραὰμ (στίχ. 377, Legrand) λέγει ἡ Σάρα ὅτι ἐπὶ τρία ἔτη ἐθήλασε τὸν Ἰσαάκ, δὲν εἶναι δ' ἀνήκουστον σήμερον καὶ ἐπὶ τέσσαρα καὶ πέντε ἔτη νὰ θηλάζεται παιδίον. Ν. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3. 215.

[5] Σωρανοῦ, Ἔνθ' ἀν. 289. 3 ἑξ. Μοσχίωνος, Περὶ τῶν γυναικείων παθῶν κεφ. 113.

[6] Σωρανοῦ, Ἔνθ' ἀν. 289. 14, Μοσχίωνος, Ἔνθ' ἀν. κεφ. 114, Χρυσόστομος, P. G. 57. 261. 262, Tafel, Eustathii opuscula 139. 29.

[7] Ἡ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρησιμοποιουμένη ἀλόη λέγεται ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Κρήνης ἀλησμονίτης.

[8] Εἶτα γοῦν ἡ τελευταία
γίνεται μεγάλη θλῖψις
ἡ ἀπογαλάκτισίς του

Κωνσταντίνου Ἑρμονιακοῦ, Μετάφρασις τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὁμήρου στίχ. 2878 (Μαυροφρύδου, Ἐκλογὴ μνημείων σ. 180).

τοῦτο, πρὸς διασκέδασιν αὐτοῦ, πολλὰ ἐντὸς τῶν καλαθίσκων του ἔθετον παιγνίδια [1].

Καί, ἐν ᾧ ὁ ἀπογαλακτισμὸς ἔπρεπε νὰ γίνεται τοὐλάχιστον μετὰ διετίαν, καὶ δὴ κατὰ τὴν ἄνοιξιν, καὶ οὐχί, ὡς συνήθιζον καὶ κατὰ τὸ φθινόπωρον [2], ὑπῆρχον καὶ γυναῖκες, αἵτινες ἐπετάχυνον αὐτὸν ποικίλα πρὸς ἀποστροφὴν τοῦ γάλακτος αὐτῶν μεταχειριζόμεναι μέσα, καθ' ὧν ὅμως, ὡς ἀδικουσῶν τὰ τέκνα, τὰ πρέποντα ἐπιτίμια ἐπεβάλλοντο [3].

Αἱ μητέρες καὶ αἱ τροφοί, ἵνα καταπραΰνωσι τὰ κλαυθμυρίζοντα [4] ἢ δυσυπνοῦντα παιδία, γνωρίζομεν ὅτι πολλάκις, ὡς καὶ αἱ ἀρχαῖαι, τὰ ἔθετον εἰς τὰς ἀγκάλας των καὶ καλύπτουσαι τὸ πρόσωπον αὐτῶν διὰ τοῦ ἄκρου τοῦ φορέματός των, καὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ βαδίζουσαι, πρὸς δὲ καὶ ᾀσμάτιά τινα ᾄδουσαι, τὰ ἀπεκοίμιζον ψελλίσματά τινα καὶ προσηνεῖς λόγους λέγουσαι πρὸς αὐτά [5].

Ἄλλοτε, ἀντὶ ἐπὶ τῶν ἀγκαλῶν, τὰ ἐβάσταζον ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ τὰ ἐκίνουν, τοῦθ' ὅπερ ὅμως ἀπεδοκιμάζετο [6].

Ἄλλοτε, πρὸς ἀποκοίμισιν, μετεχειρίζοντο τὸ λίκνον, τὸ *κουνίον* ἢ *κούνην* ἢ *σκάφην* [7] ἢ *βαβάλιν* [8], ὅπως ἔλεγον, ὅπερ ἔπρεπε νὰ τοποθετῆται

---

[1] Χρυσόστομος, P. G. 63. 330.

[2] Σωρανοῦ, Περὶ γυναικείων 289. 18. Σήμερον ἐν Θρᾴκῃ ἀπογαλακτίζουσι τὰ παιδία εὐθὺς μετὰ τὸ Πάσχα ἢ κατὰ Σεπτέμβριον μῆνα. Ἐλπινίκης Σταμούλη-Σαραντῆ, Θρᾳκικὰ ἔθιμα (Θρᾳκικὰ 1. 137). Ἐν Σωζοπόλει μάλιστα φρονοῦσιν ὅτι ὁ ἀπογαλακτισμὸς πρέπει νὰ γίνεται μόνον Σάββατον. Κ. Παπαϊωάννου, Σύμμεικτα Λαογραφικὰ (Θρᾳκικὰ 2. 180).

[3] Βλ. Ἰωάννην Νηστευτὴν παρὰ Migne, P.G. 88. 1924.

[4] Τοῦ παραδόξου χάριν ἀναφέρομεν τὰ ἑξῆς παρὰ Συντίπᾳ (116. 6) κείμενα. «Ἐὰν ἔχῃ τις παιδίον μικρὸν κλαῖον πολλὰ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν εἰς θεραπείαν καλὸν εἰμὴ τὰ ὦτα τῆς ἀλεποῦς τοῦ κρατεῖν αὐτὰ πάντοτε ἐπάνω τοῦ παιδός». Φυλακτήρια πρὸς κατάπαυσιν τοῦ κλαυθμοῦ βλ. ἐν τῷ ἰατροσοφίῳ τοῦ Σταφιδᾶ, παρὰ Legrand, Bibl. Gr. vulg. 2. 22. 24.

[5] Χρυσόστομος, P.G. 47. 418, 49. 237. Σωρανός, Ἔνθ' ἀν. 284. 13. Ὁ Ἀλέξανδρος Ἀφροδισιεύς, Ἰατρικῶν ἀπορημάτων καὶ φυσικῶν προβλημάτων τὸ Α. (Ideler, Physici et medici Graeci minores 1. 42. 14) ἐξηγεῖ καὶ «διατί τὰ βρέφη αἱ τροφοὶ πρὸς ὕπνον τρέπουσαι κινοῦσιν αὐτά». Ὁ Μοσχίων κεφ. 101 συνίστα· «ἠχοῖ τινι καὶ κολακείᾳ πραΰνειν καὶ οὐδέποτε αἰτίᾳ τινὶ πτοεῖν».

[6] Σωρανοῦ, Ἔνθ' ἀν. 284. 25.

[7] Φ. Κουκουλέ, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. ΙΔ'. 106.

[8] Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου Τύρου στίχ. 423 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σ. 262).

παρὰ τὴν κλίνην τῆς μητρὸς ἢ τῆς τροφοῦ καὶ ἢ νὰ κεῖται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἢ νὰ αἰωρῆται [1].

Ἡ χρῆσις τῶν συνηθιζομένων ἐκφοβισμῶν καὶ ψόφων πρὸς ἀποκοίμισιν δὲν συνιστᾶτο [2].

Καὶ ταῦτα μὲν κανονικῶς· πολλαὶ ὅμως τροφοί, ἵνα ἀπαλλαγῶσιν ἀγρυπνίας, συνήθιζον νὰ ἐπιφέρωσι κάρον εἰς τὸ παιδίον δὶς καὶ τρὶς τῆς ἡμέρας αὐτὸ λούουσαι, καθ' ἧς συνηθείας, ἅτε ἀτονούσης τὸ σῶμα, διεμαρτύροντο οἱ ἰατροί [3].

Πολλαὶ ἐπ' ἴσης μητέρες ἐπότιζον τὰ τέκνα των, ἵνα ἀποκοιμηθῶσι, τὸ λεγόμενον ***ἀντισίκοτον***, τὸ ὁποῖον, ἄν, ὡς πιστεύομεν, ὀρθῶς συνδέῃ ὁ Du Cange [4] πρὸς τὸ *cicuta*=herba venenosa, ἦτο ναρκωτικὸν ποτόν, ὁ σήμερον *ὕπνος* ὑπὸ τῶν μητέρων καλούμενος.

Τὴν παροχὴν ὅμως αὐτοῦ, διὰ τὰ βλαβερὰ ἀποτελέσματα, ἐκώλυσεν ἡ ἐκκλησία, ὡς ἐκ τῶν Νομοκανόνων διδασκόμεθα. Οὕτως ἐν τῷ Κοτλεριανῷ Νομοκάνονι ἀναγινώσκομεν· «οἱ ποτίζοντες τὰ βρέφη τὸ λεγόμενον ἀντισήκωτον εἰ μὲν βαπτισμένον ἢ ἀβάπτιστον χρόνον ἕνα, μετανοίας ρ» [5] ἀπαγόρευσις ἐπαναλαμβανομένη καὶ εἰς μεταγενεστέρους Νομοκάνονας, ἐν οἷς ἀναγινώσκομεν· «οἱ ποτίζοντες τὰ παιδία τους τὰ λεγόμενα ἀντισύκωτα χρόνον ᾱ μὴ κοινωνήσουν, ἐὰν δὲ ἦτο ἀβάπτιστον, οὐδὲν ἔγκλημα» [6].

Τὸν κύριον ὅμως μέσον, δι' οὗ αἱ Βυζαντιναὶ ἀπεκοίμιζον τὰ παιδία ἦσαν τὰ βαυκαλήματα [7].

Τύπον τοιούτου ἀρχαίου βαυκαλήματος ἔχομεν [8], ὁποῖά τινα ὅμως

---

[1] Σ ω ρ α ν ο ῦ, Περὶ γυναικείων 281. 8, 284. 20, Μ ο σ χ ί ω ν ο ς, Περὶ τῶν γυναικείων παθῶν κεφ. 104.

[2] Σ ω ρ α ν ο ῦ, Ἔνθ' ἀν. 284. 14. Κατὰ τὸν Π ο λ υ δ ε ύ κ η, (Ὀνομαστ. Θ'. 127) αἱ τροφοὶ πρὸς ἀποκοίμισιν τῶν βρεφῶν ἔκαμνον χρῆσιν κροτάλου καὶ σείστρου.

[3] Σ ω ρ α ν ο ῦ, Ἔνθ' ἀν. 274. 17, Ὀ ρ ε ι β α σ ί ο υ, Ἰατρικῶν συναγωγῶν βιβλ. Χ. 7 (σ. 296. 2 ἔκδ. Daremberg).

[4] Ἔπιθι τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ. ἀντισήκωτον.

[5] D u C a n g e, Ἔνθ' ἀν.

[6] Νομοκάνων ΙΣΤ'. αἰῶνος εἰς χεῖρας Ἀγησ. Σγουρίτσα κεφ. ρπβ'. Τὰ αὐτὰ λέγει καὶ Νομοκάνων τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος κεφ. χκζ'. (παρὰ Β. Βαγιακάκῳ).

[7] Οὕτω γοῦν ἡ φύσις πρὸς τὰ ᾄσματα καὶ τὰ μέλη ἡδέως ἔχει καὶ οἰκείως ὡς καὶ τὰ ὑπομάζια παιδία κλαυθμυριζόμενα καὶ δυσχεραίνοντα οὕτως κατακοιμίζεσθαι, Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, P. G. 55. 156.

[8] Ἡ Ἀλκμήνη κατακοιμίζουσα τὰ δίδυμά της τέκνα Ἡρακλέα καὶ Ἰφικλέα ψάλλει·

εὕδετ' ἐμὰ βρέφεα γλυκερὸν καὶ ἐγέρσιμον ὕπνον·
εὕδετ' ἐμὰ ψυχά, δύ' ἀδελφεώ, εὔσοα τέκνα
ὄλβιοι εὐνάζοισθε καὶ ὄλβιοι ἀῶ ἵδοιτε

Θ ε ο φ ά σ τ ο υ, Εἰδ. 24. 7.

ᾀσμάτια ἀποκοιμίζουσαι ἔλεγον αἱ Βυζαντιναὶ μητέρες, δυστυχῶς, δὲν γνωρίζομεν. Πάντως, κινοῦσαι τὸ λίκνον, ἔλεγον *ναννίον· νιννίον* [1], ὁπόθεν ἐν Πόντῳ μὲν νῦν τὰ βαυκαλήματα *νιαννία* καλοῦνται καὶ τὸ καταβαυκαλίζω *νιαννίζω*, καὶ ἐν Θράκῃ *νεννιάσματα* [2] καὶ τὸ ρῆμα *νεννιάζω*.

Ἴσως μόνον μεσαιωνικὸν βαυκάλημα ν' ἀπηχοῦσιν οἱ ἑξῆς στίχοι τῆς Ἀχιλληΐδος

κοιμήσου τέκνον μου καλόν, ψυχῆς παρηγορία
ἀνάπαυσις τοῦ γήρους μου, πνοή μου καὶ ζωή μου [3]

Ἵνα δὲ ἀδιατάρακτος εἶναι ὁ ὕπνος τῶν παιδίων, αἱ φιλόστοργοι μητέρες καὶ αἱ εὐσυνείδητοι τροφοὶ ἐφρόντιζον ν' ἀπομακρύνωσι τὰς ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτῶν ἐπικαθημένας μυίας [4], νὰ ἐπικαλύπτωσι δὲ αὐτὰ πρὸς προστασίαν τῶν ὀφθαλμῶν ἀπὸ τῆς ἐπηρείας ἰσχυροῦ φωτὸς ἢ ἀπομάκρυνσιν παντὸς ἀντικειμένου δυναμένου νὰ ἐπιφέρῃ βλάβην εἰς τὸ τρυφερὸν πρόσωπον [5]. Ὑπῆρχον μάλιστα καὶ αἱ εὐσεβεῖς μητέρες, αἵτινες δὲν ἀπήρχοντο πρὸς ὕπνον, ἂν μὴ πρότερον κατεσφράγιζον τὰ κοιμώμενα τέκνα των διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ [6].

Ὅταν τὰ νήπια ἤρχιζον πλέον νὰ περιπατῶσι, τότε ἐφρόντιζον αἱ γυναῖκες νὰ ὑποβοηθῶσι τὸ βάδισμα αὐτῶν μεταχειριζόμεναι ὑπότροχον δίφρον [7], ὅστις δι' ὅλης τῆς Βυζαντινῆς περιόδου θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη εἶναι ἐν χρήσει, *στρατοῦλα* κοινῶς λεγόμενος, *πουρπατήρα* ἐν Ἀδριανουπόλει, *παρπατοῦσα* ἐν Κύπρῳ, *τρέχτες* ἐν Πόντῳ καὶ *ἀζόγυρας* ἐν Ρόδῳ.

Συχνὰ τὰ κείμενα μᾶς περιγράφουσι τρυφερὰς σκηνὰς μεταξὺ γονέων καὶ νηπίων, καθ' ἃς τὰ τελευταῖα περιβάλλουσι περὶ τὸν τράχηλον ἐκείνων τὰς χεῖρας καὶ τοὺς κατασπάζονται [8] ἢ καὶ πλήττουσι τὰς μητέ-

---

[1] Ναννίον νυννίον ἐπὶ τοῖς παιδίοις καταβαυκαλουμένοις φασὶ λέγεσθαι. Ἡ σ ύ χ ι ο ς. Τὸ σημερινὸν δῆλα δὴ νάννι, νάννι.

[2] Ἐ λ π ι ν ί κ η ς Σ τ α μ ο ύ λ η - Σ α ρ α ν τ ῆ, Ἀπὸ τὰ Θρᾳκικὰ ἔθιμα (Θρᾳκικὰ 1. 137-139) Πβ. καὶ τὰ σημειούμενα ὑπὸ Ἀ σ τ ε ρ ί ο υ Ζ ή κ ο υ εἰς Θρᾳκικῶν τόμ. 1. 210.

[3] Ἀχιλληΐς Ν στίχ. 305, L. 224 (Hesseling).

[4] T a f e l, Eustathii opusc. 181. 47.

[5] Σ ω ρ α ν ο ῦ, Περὶ γυναικείων 281. 1.

[6] Θ ε ο δ ώ ρ ο υ Σ τ ο υ δ ί τ ο υ, Ἐπιτάφιος εἰς τὴν ἑαυτοῦ μητέρα (Migne, P.G. 99. 888).

[7] Σ ω ρ α ν ο ῦ, Ἔνθ' ἀν. 287. 20, Μ ο σ χ ί ω ν ο ς, Ἔνθ' ἀν. κεφ. 112.

[8] Μ ι χ α ὴ λ Ψ ε λ λ ο ῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, Εἰς τὴν θυγατέρα Στυλιανὴν πρὸ ὥρας γάμου τελευτήσασαν (Κ. Σ ά θ α, Μεσ. Βιβλ. 5. 17. 75).

ρας γελώσας[1] ἢ καὶ μετεωρίζονται ὑπ' αὐτῶν μετ' ἐπιφωνημάτων[2] ἢ καὶ κλαίοντα ἐρωτῶνται διὰ τοῦ «τί σοί ἐστιν, τέκνον μου, ἵνα τί κλαίεις καὶ στενάζεις;»[3].

Οὐδ' ἐλλείπουσιν αἱ μαρτυρίαι ὅτι πολλάκις οἱ γονεῖς, πρὸς μὲν τὰ νήπια συστέλλοντες τὰ χείλη ἐπόππυζον[4], πρὸς αὐτὰ δ' ὁμιλοῦντες ἐχρησιμοποίουν λέξεις οὐχὶ πλήρεις καὶ Ἑλληνικάς, ἀλλὰ συγκεκομμένας καὶ παιδικάς[5].

Ὁποῖαί τινες δ' ἦσαν αἱ παιδικαὶ λέξεις, ἤ, ὡς λέγει ὁ Ψελλός, «τὰ τῶν παιδίων ἰδιώματα»[6] δυστυχῶς δὲν μᾶς λέγεται· ὁ Χρυσόστομος μόνον μᾶς λέγει ἁπλῶς ὅτι ἀνεφέροντο εἰς τροφὴν καὶ ἐδέσματα καὶ πόματα[7], ὁ δὲ Ι. Τζέτζης μᾶς παραδίδει σαφῶς ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του τὰ παιδία, ὡς τὸ πάλαι καὶ νῦν δέ, τὸν ἄρτον ἔλεγον μαμμάν[8].

Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντίστροφον συνέβαινε· πολλοὶ δῆλα δὴ γονεῖς καὶ αὐστηροὶ πρὸς τὰ παιδάριά των ἐδείκνυντο ἐπιπλήττοντες καὶ ἀπειλοῦντες, ἐν δέοντι, αὐτά, χάριν διορθώσεως, ἀκολουθοῦντες ἐν τούτῳ καὶ τὰς διαταγὰς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων τὰς λεγούσας· «μὴ εὐλαβεῖσθε αὐτοῖς ἐπιπλήσσειν, σωφρονίζοντες αὐτὰ μετὰ ἐμβριθείας»[9]. «Περιέλε τὸ φίλτρον τὸ ἄκαιρον», ἀναφωνεῖ καὶ ὁ Χρυσόστομος[10], διότι ὁ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μετ' ἐπιμελείας ἀνατραφεὶς οὐδέποτε γίνεται κακός[11], ἐν ᾧ παιδία, τὰ ὁποῖα πταίοντα δὲν ἠθέλησαν νὰ τιμωρήσωσιν οἱ γονεῖς των πολλάκις καὶ εἰς θάνατον κατεδικάσθησαν[12].

«Στύφετε δὲ αὐτὰ καὶ δαρμοῖς καὶ ποιεῖτε ὑποτακτικὰ» λέγουσιν αἱ διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων[13], αἱ φιλόστοργοι ὅμως μητέρες, πρὶν νὰ φθάσωσιν εἰς τὰς μάστιγας, τῶν ὁποίων ἐπανειλημμένως γίνεται μνεία,

[1] Χρυσόστομος, P.G. 47. 323.

[2] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Τῷ ἐπὶ τῶν κρίσεων (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 411. 412). Τὰ ἐπιφωνήματα ταῦτα λέγονται νῦν ταχταρίσματα ἐν Ρόδῳ, τύπους δ' αὐτῶν βλ. ἐν Λαογραφίας 11. 580).

[3] Fourmy et Leroy, Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φιλαρέτου, Βυζάντιον 9. 165. 14.

[4] Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, Προοίμιον εἰς τὸν ἐξηγηθησόμενον ἰαμβικὸν κανόνα, Migne, P. G. 136. 669.

[5] Χρυσόστομος, P.G. 62. 678.

[6] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Εἰς τὴν θυγατέρα Στυλιανὴν (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 65).

[7] Χρυσόστομος, Ἔνθ' ἀν.

[8] Ι. Τζέτζου, Χιλιάδες Χιλ. Δ'. Ἱστορ. 3 στίχ. 835.

[9] Κλήμεντος Ρώμης, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, P.G. 1. 821.

[10] Migne, P.C. 64. 697.

[11] Migne, P.G. 62. 672.

[12] Migne, P.G. 63. 765.

[13] Κλήμεντος Ρώμης, Ἔνθ' ἀν. 1. 824.

ἤρκοῦντο εἰς ἀπειλὰς ἐν λόγοις, ἐπιζητοῦσαι δῆθεν ἱμάντας καὶ σχοινία, ἵνα μαστιγώσωσι τὰ ἀτακτοῦντα παιδία[1] ἤ, πρὸς ἐκδήλωσιν μελλούσης ἐκρήξεως θυμοῦ, δάκνουσαι τοὺς δακτύλους τῶν χειρῶν[2] ἢ καὶ ἐπιδεικνύουσαι τὴν παλάμην εἰς δήλωσιν ὅτι θὰ πλήξωσι δι' αὐτῆς, ἐὰν δὲν παύσωσιν ἀτακτοῦντα[3].

Γνωστὸν εἶναι ὅτι τὰ παιδία ἀρέσκονται εἰς τὴν ἀφήγησιν μύθων. τοιούτων δ' ὄντως εὐρεῖα ἐγίνετο χρῆσις κατὰ τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς περίοδον. Ἤδη Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὁμιλεῖ διὰ τὰ γραΐδια, τὰ παρηγοροῦντα τὰ κλαίοντα παιδία διὰ μύθων[4]. ὁ Ἰουλιανὸς δὲ ἀναφέρει τίτθας μύθους ἀφηγουμένας[5], ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Χρυσόστομος[6], μετ' αὐτὸν δὲ καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος[7], καὶ ὁ Χορίκιος[8] καὶ βραδύτερον ὁ Ψελλός[9].

Κατὰ τῆς ἀφηγήσεως τῶν μύθων τούτων, τοὺς ὁποίους πολλοὶ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς χαρακτηρίζουσιν ὡς φλυαρίας, ὁ δὲ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος (ἔνθ' ἀν.) ὡς ἄθλια; ὀδωδότα καὶ ἀκαλλέστατα μυθάρια, ἐστράφησαν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, ἀπαιτοῦντες, ἵνα λέγωνται πρὸς τὰ παιδάρια οὐχὶ οἱ ἐπιβλαβεῖς, ἀλλ' ὠφέλιμοι μῦθοι[10], ἐξ ἧς μαρτυρίας συμπεραίνομεν ὅτι ἤθελον, ἵνα γίνεται χρῆσις διηγημάτων τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης. Ὄντως δέ, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ψελλός, ἡ μήτηρ του δὲν ἄφινεν αὐτὸν καὶ τὴν ἀδελφήν του νὰ καταμυθολογῶνται ὑπὸ τῆς τροφοῦ, ἀλλ' αὐτὴ τοὺς διηγεῖτο τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰσαὰκ πρὸς σφαγὴν πορευομένου καὶ τοῦ Ἰακὼβ εὐλογίαν παρὰ τοῦ πατρὸς λαμβάνοντος[11].

Ποῖον ἦτο τὸ περιεχόμενον τῶν εἰς τοὺς Βυζαντινόπαιδας ἀφηγουμένων μύθων ἀκροθιγῶς γνωρίζομεν. Τοὺς ὡμίλουν δῆλα δὴ αἱ τροφοὶ

[1] Χρυσόστομος, P.G. 56. 151.

[2] Χρυσόστομος, P.G. 55. 71.

[3] Tafel, Eustathii opusc. 114. 6. Ἐκ τοῦ σχήματος τούτου ἔλαβε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς καὶ ἡ σημερινὴ ἀπειλητικὴ φρ. «θὰ σοῦ δείξω γώ», κυρίως θὰ σοῦ δείξω ὑψώσας τὴν χεῖρα, εἰς δήλωσιν τοῦ ὅτι θὰ σὲ πλήξω δι' αὐτῆς.

[4] Κλήμεντος, Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας κεφ. 4. 67. 1 (σ. 51. 10 Stählin).

[5] Ἰουλιανοῦ, Πρὸς Ἡράκλειον τὸν Κυνικὸν 204.

[6] Χρυσόστομος, P.G. 62. 478, 63. 95.

[7] Migne, P.G. 76. 872.

[8] Χορικίου, Ἐπιθαλάμιος εἰς Ζαχαρίαν 84. 1 (Förster-Richtsteig).

[9] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 17).

[10] Βλ. Migne, P.G. 21. 956.

[11] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 17).

περὶ Λαμιῶν [1], ὁμοίως δὲ καὶ περὶ δρακόντων, οἵτινες ἄλλοτε ἐλάμβανον μορφὴν ἀνθρώπου καὶ ἄλλοτε ὄφεως μικροῦ ἢ μεγάλου, ὀρχούμενοι καὶ γυναῖκας ἁρπάζοντες[2]. Ἐκ διηγήσεως μάλιστα τοῦ Φραντζῆ, μανθάνομεν ὅτι ἐπὶ τὸ ἀστειότερον διηγοῦντο καὶ περὶ δύο σπανῶν, οἵτινες ἀμοιβαίως ἐζήτουν ν' ἀπατήσωσιν ἀλλήλους[3].

Ὅτι παρὰ Βυζαντινοῖς περιεφέροντο Αἰσώπειοι μῦθοι εἶναι πολλαχῶς μεμαρτυρημένον[4], οὐδαμοῦ ὅμως λέγεται, ὅσον ἐγὼ γνωρίζω, ὅτι τούτους ἀφηγοῦντο πρὸς τὰ παιδάρια αἱ μητέρες καὶ αἱ τροφοί.

Οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι γνωρίζομεν ὅτι ἤρχιζον διὰ τοῦ «οὕτω ποτ' ἦν» ἢ «ἦν οὕτω γέρων καὶ γραῦς», παραπλησία δὲ θὰ ἦτο καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν Βυζαντινῶν μύθων, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη κατὰ παρόμοιον τρόπον ἀρχίζομεν τὴν ἀφήγησιν, διὰ τοῦ «μιὰ φορὰ καὶ ἕναν καιρὸ ἦταν . . . .» ἢ «κάποτε κι' ἕναν καιρὸ ἦταν» (Αἶνος).

Σήμερον πολλὰ παραμύθια τελειώνουσι διὰ τῆς φράσεως «μήτ' ἐγὼ ἤμουν ἐκεῖ, μήτε σεῖς νὰ τὸ πιστέψετε»[5]. Ὅτι οὕτω θὰ ἐτελείωνον πολλάκις καὶ τὰ Βυζαντινὰ παραμύθια συμπεραίνω ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς[6] γράφων ὅτι ὁ πρεσβύτερος Ἐπιφάνιος διισχυρίζετο ὅτι ὁ μυστικὸς δεῖπνος ἐγένετο εἰς τὴν οἰκίαν Ἰωάννου τοῦ Ζεβεδαίου, προσθέτει· «καὶ ὡς οὐκ ἤμην ἐκεῖ μηδὲ πιστεύσῃς μοι» καὶ ὁ Ι. Τζέτζης γράφων ὅτι ὁ Πλάτων παρὰ τοῦ Δίωνος ἠγόρασε βίβλους Φιλολάου καὶ Σώφρονος καὶ τὰς τοῦ Φιλολάου ἀντὶ ἑκατὸν μνῶν, προσθέτει·

τὴν Σώφρονος οὐκ οἶδα δὲ οὐ γὰρ ἐκεῖ παρήμην[7]

Ὅταν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἓν παιδίον ἔκλαιε συνεχῶς καὶ ἐζήτει νὰ τοῦ δώσωσί τι, οἱ γονεῖς, ἀποκρύπτοντες τὸ ζητούμενον, προέτεινον ἔπειτα κενὰς τὰς χεῖρας λέγοντες· ἰδοὺ οὐδὲν ἔχομεν[8] σχῆμα τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον εἰς παρομίαν περίστασιν ἐπαναλαμβάνεται. Ἐὰν ὅμως τὰ παιδία ἦσαν καθ' ὅλου δύστροπα καὶ ἀνήσυχα καὶ συνεχῶς κλαυθμυρίζοντα, τότε αἱ μητέρες καὶ τροφοὶ κατέφευγον εἰς διάφορα

[1] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἔνθ' ἄν.

[2] Κεκαυμένου, Στρατηγικὸν 81 (Wassiliewskij-Jernstedt).

[3] Γ. Φραντζῆ, Χρονικὸν 152. 2 ἑξ.

[4] Βλ. P. Wendland, De fabellis antiquis earumque ad Christianos propagatione.

[5] Οὕτως ἐν Ἑρμουπόλει Σύρου, Πελοποννήσῳ, Αἴνῳ καὶ Ρόδῳ. Ἐν Δαρδανελλίοις τὸ παραμύθιον τελειώνει διὰ τοῦ «ἤμταν κι' ἐγὼ κι' ἔκανα σεργιάνι», ἐν δὲ Φιλιππουπόλει «ἤμαν κι' ἰγὼ καὶ σᾶς τοῦ εἶπα».

[6] Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Βίβλος Χρονικὴ 396. 13.

[7] Ι. Τζέτζου, Χιλιάδες χιλ. ΙΑ'. ἱστορ. 362. 1004.

[8] Χρυσόστομος, P.G. 60. 27.

φόβητρα· ἢ λοιπὸν εἷλκον πρὸς τὰ ἄνω τὰς βλεφαρίδας ἢ διέστρεφον τὸ πρόσωπον[1] ἢ ἐφόρουν, κατὰ παλαιὰν συνήθειαν, διάφορα προσωπεῖα[2], ἢ παρουσίαζον πρόσωπα σάκκον ἐνδεδυμένα[3] καὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἀντιστρόφως πολλαὶ μητέρες θέλουσαι νὰ πείσωσι τὰ παιδία των ὅτι ὅσα ἀντικείμενα ἐνόμιζον φοβερὰ δὲν ἦσαν πράγματι τοιαῦτα, τὰ ἐπεδείκνυον εἰς αὐτὰ καὶ τοὺς τὰ ἔδιδον νὰ τὰ κρατήσωσι, προσθέτουσαι ὅτι οὐδόλως ἦσαν φοβερά[4]. Ἐπ' ἴσης ὁσάκις παίζοντα ἐπὶ πολὺ ἀπεμακρύνοντο τοῦ οἴκου, ἐφρόντιζον αἱ μητέρες διὰ τῶν ὑπηρετῶν νὰ τὰ ἐκφοβίζωσι καὶ νὰ τὰ ἀναγκάζωσι νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν οἰκίαν των, ἀφ' οὗ, πλὴν ἄλλων, διέτρεχον καὶ τὸν κίνδυνον, παρασυρόμενα διὰ πλακουντίων καὶ τρωγαλίων ὑπὸ τῶν ἀνδραποδιστῶν νὰ πωληθῶσιν εἰς μακρυνὰς ἀγοράς[5].

Ἐκτὸς τούτου, πρὸς ἐκφοβισμόν, ἐπέσειον αἱ Βυζαντιναί, ὡς καὶ αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνίδες, διάφορα μορμολύκεια, ὁμιλοῦσαι διὰ τὴν *μορμώ*, τὸν σημερινὸν *βορβόλακαν* ἢ *βουρβούλακαν*[6] καὶ τὴν *Λάμιαν*[7], πρὸς δὲ καὶ τὴν *ὀνόσκελιν*[8] ἢ *ὀνοσκελίδα*[9] ἢ τὸ *ὀνοσκελικὸν δαιμόνιον*[10] ἢ *ὀνοσκελᾶν*[11], τὸν σημερινὸν δῆλα δὴ *ἀνασκελᾶν*[12].

Νῦν ἐν Θεσσαλίᾳ *βαβούτσας* καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει *μπουμπούτσης* λέγεται φάσμα, τὸ ὁποῖον ἐπικαλοῦνται πρὸς ἐκφοβισμὸν τῶν παιδίων, οὐδεμία δ' ἀμφιβολία ὅτι τοῦτο εἶναι ὁ τῶν Βυζαντινῶν *βαβουτσίας*[13] ἢ *βαβουτσικάριος*, δαιμόνιον κατὰ τὰ δωδεκαήμερα ἐπιφαινόμε-

[1] Χρυσόστομος, P.G. 60. 365.

[2] Χρυσόστομος, P.G. 49. 73. 226, 55. 316, 63. 808.

[3] Χρυσόστομος, P.G. 62. 92.

[4] Χρυσόστομος, P.G. 62. 330.

[5] Χρυσόστομος, P.G. 57. 191, 63. 654.

[6] Κλήμεντος, Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς τοὺς Ἕλληνας κεφ. 6 (**Migne**, **P.G.** 8. 172), Χρυσόστομος, P.G. 47. 434, Σακελλίωνος, Θεοδωρήτου ἐπισκόπου Κύπρου ἐπιστολαὶ ἐπιστ. λβ'. σ. 25, Παλλαδίου Ἑλενουπόλεως, Διάλογος ἱστορικός, **Migne**, **P.G.** 47. 31, Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιὰς 62. 5.

[7] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 17), Σχολιαστ. Ἀριστοφαν. Εἰρήν. στίχ. 758.

[8] Εὐσταθίου, Παρεκβολαὶ 1704. 41.

[9] Σχολιαστὴς Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 1056.

[10] A. Vassiliev, Anecdoda Graecobyzantina 326

[11] Διαθήκη τοῦ Σολομῶντος, **Migne**, **P.G.** 122. 1320.

[12] Βλ. Ν. Πολίτου, Τὰ ὀνόματα τῶν Νεράϊδων καὶ τῶν Ἀνασκελάδων (Λεξ. Ἀρχ. 5. 30), Α. Κοραῆ, Σημειώσεις εἰς Ἡσύχιον σ. 62. Ἔπιθι καὶ τὸ ἄρθρον ἀνασκελᾶς ἐν τῷ ἱστορικῷ λεξικῷ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς.

[13] Βλ. Τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ **Du Cange** ἐν λ.

νον[1], μὲ τὸ ὁποῖον ἀναμφιβόλως καὶ τὰ παιδία των θὰ ἐφόβιζον οἱ Βυζαντινοί. Ἂν δὲ λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ βαβούτσης εἶναι ὁ ἀρσενικὸς ὑποκοριστικὸς τύπος τοῦ *βαυὼ* = γραῖα [2], ἐξ οὗ ἐξειλίχθη τὸ *βαβούτσικος* [3], τότε θὰ δειχθῇ ὅτι τὰ βαβούτσας οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ γέρων, ὁ *μπαμπούλας*, μὲ τὸν ὁποῖον συνηθέστατα καὶ σήμερον ἀκόμη ἐκφοβίζομεν τὰ παιδία. Τέλος πρὸς ἐκφοβισμὸν τῶν Βυζαντινῶν παιδίων ἐπεκαλοῦντο καὶ τοὺς μέλανας καὶ κακοειδεῖς Αἰθίοπας [4], τοὺς σημερινοὺς Ἀράπηδες.

Ὅτι τὰ ἀθύρματα ἀποτελοῦσι μίαν τῶν κυρίων τέρψεων τῶν παιδίων εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ εἰς ὅλους τοὺς αἰῶνας εἶναι περιττὸν καὶ νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα. Καὶ τὰ Βυζαντινὰ λοιπὸν παιδάρια [5] οὐ μόνον πρὸς διασκέδασιν ἔπαιζον ἐντὸς τοῦ οἴκου μὲ τὰς τροφούς, τοὺς ὁμήλικας καὶ τὰς θεραπαινίδας [6], ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερα μετεχειρίζοντο ἀθύρματα, πρὸς τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ φῦλον αὐτῶν ἀνάλογα [7]. Ἦσαν δὲ ταῦτα εἴτε *σεῖστρα*, εἴτε *σφαῖραι* ἐντὸς *καλαθίσκου* τιθέμεναι, εἴτε *ἀστράγαλοι* [8]. Πρὸς τούτοις τὰ ἄρρενα ἔχαιρον παίζοντα μὲ πήλινα ὀχήματα καὶ πηλίνους ἵππους καὶ ὀνάρια πήλινα ὑπὸ ὀνηγῶν ὁδηγούμενα [9] ἢ κατασκευάζοντα

---

1 Ἰδ. τὴν διατριβὴν Τί ἐστιν Βαβουτσικάριος τοῦ Μ ι χ α ὴ λ Ψ ε λ λ ο ῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 571-2) ὅστις ἐπλησίασε πρὸς τὴν ὀρθὴν ἑρμηνείαν τῆς προελεύσεως τῆς περὶ τοῦ δαιμονίου δόξης, τὸ ὁποῖον ἀναμφιβόλως σχετίζεται μὲ τὰς μεσαιωνικὰς μεταμφιέσεις. Ν. Π ο λ ί τ ο υ, Παραδόσεις 2. 1253 σημ. 1 καὶ 1262, Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Καλλικάντζαροι, Λαογραφίας τόμ. 7. 324 ἑξ.

2 Μ ι χ α ὴ λ Ψ ε λ λ ό ς, Ἔνθ' ἀν. «ἀπὸ γοῦν τῆς βαβοῦς ὁ βαβουτσικάριος παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀνεπλάσθη». Καὶ τὴν μ π ά μ π ω ἐνιαχοῦ σήμερον ἐπικαλοῦνται ὡς φόβητρον.

3 Ὁ τύπος πιστοποιεῖται παρὰ Θ ε ο φ ά ν ε ι, Χρονογρ. 175. 3 (πβ. καὶ τοὺς Σ υ ν ε χ ί ζ ο ν τ α ς τ ὸ ν Θ ε ο φ ά ν η 135. 2). Βλ. καὶ Ν. Π ο λ ί τ ο υ, Ἔνθ' ἀν. 1253 καὶ Κ. Ἄ μ α ν τ ο ν ἐν Β. Ζ. 28. 16.

4 Ἰ ω σ ὴ φ Β ρ υ ε ν ν ί ο υ, Κεφάλαια ἑπτάκις ἑπτὰ σ. 86 (ἔκδ. Βουλγάρεως)

5 Πρόκειται ἐνταῦθα διὰ τὰ ἡλικίας μέχρις ἑπτὰ ἐτῶν· δὲν ἀναφέρω ἑπομένως πάντα τὰ παιδικὰ παίγνια, περὶ ὧν ἄλλως τε ἔγραψα ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1935 σ. 353 ἑξ. ἔνθα καὶ παραπέμπω τὸν ἀναγνώστην.

6 Μ ι χ α ὴ λ Ψ ε λ λ ο ῦ, Εἰς τὴν θυγατέρα Στυλιανὴν πρὸ ὥρας γάμου τελευτήσασαν (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 64).

7 Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς τοὺς Ἕλληνας, Migne, P. G. 8. 225, Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, P.G 59. 26.

8 Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, P.G. 55. 450, 61. 38, 63. 174. Παρ' Ἡσυχίῳ ἀναγινώσκομεν· πλαγγὼν κήρινόν τι κοροκόσμιον, σφαῖρα, καλαθίς.

9 Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, P.G. 59. 440. Ἐν παπύρῳ τοῦ Α'. μ. Χ. αἰῶνος καὶ ἐν ἰδιωτικῷ λογαριασμῷ (P. Ox. 736 III 59) σημειοῦται· παιγνίων καὶ επουρίων (=ἱππαρίων) παίδων ἡμιωβέλιον.

μὲ χῶμα καὶ λίθους οἰκίσκους [1], ὡς τὰ Ὁμηρικὰ παιδάρια [2], ἢ καὶ παίζοντα συρίκτραν [3].

Τῶν κορασίων, ἐφ' ὅσον ἦσαν μικρά, κύρια παιγνίδια ἦσαν ἀφ' ἑνὸς μὲν αἱ *πλαγγόνες* αἱ λεγόμεναι *κοροκόσμια* [4] καὶ *νύμφαι* [5] ἢ *νυμφικὰ* [6] καὶ μὲ τὴν παιδικὴν λέξιν *νινία* [7] ἢ καὶ *νένοι* [8].

Κατεσκευάζοντο δ' αἱ πλαγγόνες αὗται εἴτε ἐκ κηροῦ, εἴτε ἐκ πηλοῦ, εἴτε καὶ ἐκ γύψου [9] καὶ ἐνεδύοντο μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας [10].

Πρὸς τούτοις αἱ κόραι ἔπαιζον καὶ τὰ πεντάλιθα, τὰ ὁποῖα, ὡς μᾶς παραδίδεται, ἐκαλοῦντο *καλαλλάτσια*, ἤτοι *καλολαλλάκια* [11].

Ὡς δὲ εἰς πλείστας ἐκφάνσεις τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν πάμπολλαι ἐπεκράτουν προλήψεις, οὕτω καὶ περὶ τῶν παιδίων προκειμένου. Αἱ μητέρες καὶ αἱ τροφοὶ εἰς ἕκαστον βῆμα ἔβλεπον καὶ μίαν πονηρὰν δύναμιν τὴν ὑγιείαν ἢ τὴν ζωὴν τοῦ παιδίου ἐπιβουλεύουσαν, τὴν ἐπήρειαν τῆς

---

1 Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, P. G. 57. 318, Γ ρ η γ ό ρ ι ο ς Θ ε ο λ ό γ ο ς, P. G. 35. 881.

2 Ἰλ. Ο. 360-4.

3 Πουλλολόγος στίχ. 630 (W a g n e r, Csrmina Graeca medii aevi σ. 198).

4 Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας κεφ. 4. 58. 1 (σ. 45. 22, Stählin) φέρεται δὲ καὶ παρ' Ἡσυχίῳ· πλαγγών· κήρινόν τι κοροκόσμιον.

5 Ἰ ο υ λ ι α ν ο ῦ σ. 427. 10 (Hertlein), Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, P.G. 59. 440. κόρη· νύμφη, ἣν ταῖς παρθένοις ἔπεμπον· καὶ δαγύς· κουράλλιον· νύμφη λευκόκηρος· πλαγγόνες· αἱ τῶν παιδίων νύμφαι G. G o e t z, Corpus gloss. Latinorum· Τέως ἐν Φερτακαίνοις τῆς Καππαδοκίας ἡ πλαγγὼν ἐλέγετο τ ὸ ν ύ φ'.

6 Ὁ σχολιαστὴς τοῦ ἀνωτέρω χωρίου τοῦ προτρεπτικοῦ τοῦ Κλήμεντος σελ. 314. 20 (Stählin)

7 Οἱ Σ υ ν ε χ ί ζ ο ν τ ε ς τ ὸ ν Θ ε ο φ ά ν η 91. 20. Ἐν μεσαιωνικοῖς Ἑλληνολατινικοῖς γλωσσαρίοις φέρεται· νανίον· pupus (Βλ. Α. Κ ο ρ α ῆ, Γαλλόγραικικὸν λεξικὸν σ. 32). Βλ. καὶ τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ D u C a n g e, ἐν λ. νινίον. Σήμερον ἐν Μαδύτῳ καὶ Τήνῳ ἡ πλαγγὼν λέγεται ν ι ν ί.

8 Ἐντεῦθεν καὶ ἡ παροιμιώδης φρ. «νένους παίζειν» Ἀ ρ έ θ α, Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας ἔλεγχος τῆς τῶν ἀρχιερέων μιαιφονίας (Α. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ - Κ ε ρ α μ έ ω ς, Varia Graeca sacra 264. 24). Διὰ τὸ νένος ἰ. Glotta 10. 15.

9 Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας, Ἔνθ' ἀν. καὶ Σχολιαστ. τοῦ χωρίου τούτου. Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, P.G. 59. 440 καὶ Ἡ σ ύ χ ι ο ς ἐν λ. πλαγγών.

10 Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, P.G. 59. 440.

11 Σχόλια εἰς Ι. Τζέτζου Ζ'. χιλ. 255 (C r a m e r, Anecdota Oxoniensia III. 369). Νῦν ἐν Κρήτῃ λ α λ λ ά τ σ ι λέγεται ἡ παραθαλασσία ἢ παραποταμία ψῆφος, ἥτις τελευταία καὶ π ο τ α μ ο λ ά λ λ α τ σ ο ν λέγεται ἐν Πόντῳ, ἔνθα φέρεται καὶ τὸ ἀ λ α φ ρ ο λ ά λ λ α τ σ ο ν σημαῖνον ὅ,τι καὶ τὸ κοινὸν ἀλαφρόπετρα. Αἱ λέξεις ἐκ τοῦ ἀρχαίου λ ά λ λ η τοῦ δηλοῦντος τὸν παρὰ τὰς ὄχθας ποταμοῦ ἢ θαλάσσης λίθον, ὅστις καὶ λ α λ λ ά ρ ι ο ν πολλαχοῦ νῦν λέγεται.

ὁποίας προσεπάθουν διὰ διαφόρων μαγικῶν μέσων ν' ἀποτρέψωσιν. Ἐξήρτων λοιπόν, πρὸς ἀποσόβησιν τῆς βασκανίας, περίαπτα ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ τῶν παιδίων[1] ἢ περιέβαλλον αὐτόν, τὰς χεῖρας[2] ἢ τοὺς πόδας[3] διὰ κοκκίνου στήμονος ἢ βεβαμμένου νήματος, *βάμματος* καλουμένου[4], ἢ ἐξήρτων ἀπὸ τῆς χειρὸς κώδωνας ἢ ἀπὸ τοῦ αὐχένος πάλιν χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ ἢ ἐξ ἄλλης ὕλης σελήνια, τῆς πρώτης ἐξαρτήσεως ὑπὸ ἐξορκισμῶν συνοδευομένης ἢ ἀπολείξεως τοῦ μετώπου διὰ τῆς γλώσσης[5]. Ἄλλοτε μάλιστα περίαπτα ἐξήρτων ἐκ τῶν δίφρων τῶν νηπίων ἢ καὶ ἐτοποθέτουν εἰς τοὺς κοιτωνίσκους αὐτῶν[6].

Ἂς σημειωθῇ δ' ἐνταῦθα ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ βεβαμμένου στήμονος καὶ τῶν κωδωνίσκων μαγικὴν εἶχε τὴν ἀρχήν, ἀφ' οὗ τὸ κόκκινον νῆμα καὶ ὁ ἦχος τῶν κωδώνων συντελοῦσι πρὸς ἀποτροπὴν τῶν δαιμόνων καὶ τῆς δαιμονικῆς ἐπηρείας[7]. Βάμματα ἐπ' ἴσης ἐξήρτων οἱ ἀρκτοτρόφοι

---

[1] Χρυσόστομος, P.G. 49. 196.

[2] Χρυσόστομος, P.G. 61. 106. Βασίλειος μητροπ. Καισαρείας, Εἰς Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν παρὰ Bast εἰς Γρηγόριον τὸν Κορίνθιον σ. 874.

[3] Ἐν τῷ Ἑλληνικῷ γλωσσαρίῳ τοῦ Du Cange, ἐκ χειρογράφου λεξικοῦ, ἀναγινώσκομεν· περιάμματα· τὰ κατὰ τοὺς τραχήλους καὶ τοὺς πόδας βεβαμμένα κλωσμάτια, ἅτινα αἱ γυναῖκες περιάπτουσι. Διὰ τὴν περίδεσιν τῆς κρόκης εἰς τὸν βραχίονα ἢ τοὺς πόδας βλ. W. Deonna, Quelques croyances superstitieuses de la Grèce ancienne, ἐν Revue des études Grecques 42. 169 ἑξ. καὶ P. Wolters, Faden und Knoten als Amulet ἐν Archiv f. Religionswiss. 1905 σ. 1—22 τοῦ παραρτήματος.

[4] Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι γίνεται λόγος διὰ κλωσμάτια βεβαμμένα. Διὰ τὴν χρῆσιν τῶν χρωματιστῶν νημάτων εἰς τὰ μαγικὰ βλ. Ἀρτεμιδώρου, Ὀνειροκρ. 1. 77. Καὶ ὁ Βαλσαμών, Εἰς τὸν ΞΑ'. κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ'. Οἰκουμεν. Συνόδου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 444) ὁμιλεῖ διὰ τοιαῦτα βάμματα. Ὁμοίως καὶ μεταγενέστεροι Νομοκάνονες τὰ ἀναφέρουσι λέγοντες ὅτι κανονίζονται «ὅσοι βάμματα ἤγουν μετάξια ἢ κάνουρες εἰς τὰ παιδία ἢ εἰς τὰ ζῷά τους ἐπιθέτουσι διὰ βασκαμὸν» (Νομοκάνων παρ' Ἀγησιλάῳ Σγουρίτσᾳ σελ. 40, Νομοκ. Χριστιανικῆς ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀριθ. 2359 φ. 10β καὶ Ν. Πολίτου, Μάρτης ἐν Λαογρ. συμμείκτοις 2. 213—214. Σήμερον ἐν Ρόδῳ, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς βασκανίας, δένεται ἡ κεφαλὴ τοῦ παιδίου καὶ τῆς λεχοῦς μὲ πολύχρωμα ὑφάσματα. Ν. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 3. 219.

[5] Χρυσόστομος, P.G. 61. 106, Βασίλειος μητροπ. Καισαρείας, Εἰς Γρηγόριον Ναζιανζηνόν, Ἔνθ' ἀν. σ. 874. Ἰδ. καὶ λεξ. Ζωναρᾶ, ἐν λ. ἐπάσματα. Καὶ νῦν ἐν Ἠπείρῳ αἱ μητέρες πρὸς θεραπείαν τοῦ πονοκεφάλου τῶν νηπίων ἢ τῆς βασκανίας, λείχουσι τρὶς τὸ πρόσωπον αὐτῶν.

[6] Θεοδώρου Στουδίτου, Ἐπιτάφιος εἰς τὴν ἑαυτοῦ μητέρα, Migne, P.G. 99. 885.

[7] E. Samter, Geburt, Hochzeit und Tod 62. 75. 188 καὶ Στ. Κυριακίδου, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὡς λαογράφος· Λαογραφίας 11. 637 ἔνθα καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

ἀπὸ τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ σώματος τῆς ἄρκτου καὶ ταῦτα μετὰ τῶν τριχῶν ἔδιδον, ἀντὶ ἀμοιβῆς, εἰς τὰς προληπτικὰς μητέρας, αἵτινες δι' αὐτῶν ἐκάπνιζον τὰ τέκνα των πρὸς ἀποτροπὴν τῆς βασκανίας ἢ τοῦ πυρετοῦ, πρόθυμοι πάντοτε, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, νὰ τοποθετῶσιν ἐπὶ τῶν νώτων τῶν ἄρκτων τὰ φίλτατα[1].

Ἂς προσθέσωμεν δ' ὅτι καὶ σήμερον θεωρεῖται ὑπὸ τῶν μητέρων ἀποτρεπτικὸν τοῦ πυρετοῦ τὸ κάπνισμα τοῦ πάσχοντος παιδίου διὰ τριχῶν ἄρκτου[2], ὅτι ἐν Καρυαῖς τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, πρὸς προφύλαξιν, τῆς λεχοῦς αὐτὴν τὴν φοράν, ἐξαρτῶσιν ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ αὐτῆς ταινίαν λευκὴν καὶ ἐρυθρὰν ἐφ' ἧς εἶναι ἐρραμμένα διάφορα ἀργυρᾶ νομίσματα[3], καὶ ὅτι ἐν Κουρέντοις Ἠπείρου κατὰ τῆς βασκανίας ἐξαρτῶσι δακτυλίδιον ἀπὸ τοῦ λίκνου τοῦ παιδίου.

Ἐν τῷ ἐθνικῷ ἡμῶν ἔπει ὁ Διγενής, φονεύσας λέοντα, θέλει νὰ τοῦ ἀποσπάσῃ τοὺς ὀδόντας καὶ τοὺς ὄνυχας τοῦ δεξιοῦ ποδός, ἵνα, ὡς λέγει,

φορέσωμεν αὐτούς φημι, τὸν πάγκαλον υἱόν μου[4]

Ὅτι οὐχὶ πρὸς στολισμόν, ἀλλ' ὡς περίαπτον θὰ ἀπεκρεμῶντο οἱ ὀδόντες ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους ἐγίνετο χρῆσις ὀδόντος λύκου[5], καὶ σήμερον δὲ εἰς διάφορα μέρη ὡς λ. χ. τὴν Ἤπειρον[6] καὶ Ἀδριανούπολιν[7].

---

[1] Ζωναρᾶς, Εἰς τὸν ΞΑ'. κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ'. οἰκουμ. Συνόδου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 445). Μετάξια ὡς φυλακτήρια ἀναφέρει καὶ Νομοκάνων τοῦ ΙΖ'. αἰῶνος, Ν. Πολίτου, Ἓν κεφάλαιον Νομοκάνονος, Λαογραφίας 3. 387.

[2] Ὡς λ. χ. ἐν Ἀδριανουπόλει, Κύπρῳ, Λέσβῳ, Ἰωαννίνοις. Πβ. καὶ B. Schmidt, Der böse Blick und ähnlicher Zauber im neugriechischen Volkskunde (Neue Jahrbücher f. das klass. Altertum 31. 596). Καὶ οἱ Ἀλβανοὶ τῆς Ἀττικῆς θέτουσιν ἐντὸς τῶν φυλακτηρίων τῶν παιδίων των τρίχας ἄρκτου, ἐν Σισανίῳ δὲ τῆς Μακεδονίας κατὰ τῆς βασκανίας μεταχειρίζονται τμῆμα οὐρᾶς ἄρκτου. Κατὰ Ἀλέξανδρον τὸν Τραλλιανὸν (1. 437, Puschmann) «λέγουσι καὶ ἐκ τῆς γένυος τῆς τράγου εἴ τις λαβὼν τρίχας περιάψει τῷ πάσχοντι, θαυμαστῶς θεραπεύειν δύνασθαι τεταρταῖον».

[3] Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος Συλλογὴ Καρυῶν σ. 135. Ἡ χρῆσις νομισμάτων ὡς προβασκανίων παρὰ Βυζαντινοῖς μαρτυρεῖται πολλαχοῦ, περὶ τούτων ὅμως δὲν πρόκειται ἐνταῦθα.

[4] Βασιλείου Διγενοῦς Ἀκρίτου Λόγοι, λόγος Γ'. 105 (Legrand).

[5] Ἔχουσι τὰ ὀδόντια ἢ τα ὀμμάτια τοῦ λύκου ὡς διὰ φύλαξιν, ὡς ληροῦσι, Ν. Πολίτου, Ἓν κεφάλαιον Νομοκάνονος, Λαογραφίας 3. 385.

[6] Κ. Βαρζώκα, Συλλογή, Ζωγράφειος Ἀγὼν 1. 16. Ἐν Σισανίῳ Μακεδονίας κατὰ τῆς βασκανίας μεταχειρίζονται ὀδόντα ἀγριοχοίρου.

[7] Ἀστερίου Ζήκου, Δεισιδαιμονίες καὶ βασκανίες τοῦ Ἰλντιρὶμ τῆς Ἀδριανουπόλεως, Θρᾳκικὰ 1. 453.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλα μέσα πρὸς ἀποτροπὴν τῆς βασκανίας μετεχειρίζοντο αἱ τροφοί, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ Χρυσοστόμου· μεταβαίνουσαι δῆλα δὴ αὗται εἰς τὰ λουτρὰ ἐλάμβανον διὰ τοῦ δακτύλου βόρβορον καὶ δι' αὐτοῦ ἔχριον τοῦ προσφιλοῦς τὸ μέτωπον [1], πρόληψις, ἥτις θὰ ἐπεκράτει καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἀφ' οὗ κατὰ μὲν τὸν παρελθόντα αἰῶνα τὴν ἀναφέρει ὁ Pouqueville ὡς ἐπικρατοῦσαν ἐν Πελοποννήσῳ [2], νῦν δὲ ὑπάρχει ἐν Ἠπείρῳ, Ἀνατολικῇ Κρήτῃ [3] καὶ Κρήνῃ [4].

Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῷ Μ'. λόγῳ αὐτοῦ εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα [5] ὁμιλεῖ διὰ τὴν χρίσιν φλιῶν «διὰ τῶν ἀναισθήτων φυλάττουσαν τὰ πρωτότοκα». Πιθανῶς ὑπαινίσσεται ὁ ἱεράρχης ἐνταῦθα τὴν χρίσιν τῶν οἰκιῶν διὰ ῥάμνου, ἥτις, ὡς ἐκ τῶν λεξικογράφων καὶ σχολιαστῶν μανθάνομεν, ἀπέτρεπε τὰς μαγείας καὶ τὴν βασκανίαν [6].

Φόβητρον τῶν μητέρων κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἦτο ἡ Γελλώ [7]. Τὸ δαιμόνιον τοῦτο ἐπίστευον ὅτι ἔπνιγε τὰ νεογνὰ ἅμα τῇ γεννήσει των ἢ κατὰ τὸ διάστημα ἑνὸς ἔτους ἀπ' αὐτῆς [8] ἢ ὅτι ἥρπαζεν αὐτά [9].

---

[1] Χρυσόστομος, P.G. 61. 106. Διὰ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ βορβόρου κατὰ τοῦ πονηροῦ ὀφθαλμοῦ βλ. S. Seligmann, Der böse Blick und Verwandtes II 39 ἑξ.

[2] Pouqueville, Voyage en Moréé Α'. 262. Otto Jahn, Über den Aberglauben des bösen Blicks bei den Alten (Sächsis. Gesell. 1885 σ. 82).

[3] Ἐν Κρήτῃ, πρὸς ἀποτροπὴν τῆς βασκανίας, ἀλείφουσι μὲ αἰθάλην τὸ ὄπισθεν μέρος τοῦ ἀριστεροῦ ὠτὸς τοῦ παιδίου.

[4] Ἐν Κρήνῃ αἱ μητέρες, πρὸς ἀποτροπὴν παντὸς κακοῦ, ἐπαλείφουσι τὸ μέτωπον τῶν τέκνων των μὲ αἰθάλην ληφθεῖσαν ἐκ κλιβάνου, ἐν Ἰνεπόλει δὲ τοῦ Πόντου ποιοῦσιν ὁμοίως οὕτως, ἀλλ' ἵνα γίνῃ, ὡς πιστεύουσιν, τὸ παιδίον εὔρωστον. Πβ. Ἀρχεῖον Πόντου 1. 225.

[5] Migne, P.G. 36. 400.

[6] Βλ. λεξικὸν Φωτίου ἐν λ. ῥάμνος, Σχολιαστὴν θηριακῶν Νικάνδρου στίχ. 860, E. Samter, Geburt, Hochzeit und Tod σ. 74 καὶ Στ. Κυριακίδου, Παρατηρήσεις εἰς τὰς Χιακὰς παραδόσεις Στ. Βίου, Λαογραφίας 8. 478.

[7] Καὶ σήμερον σῴζεται τὸ ὄνομα τοῦ δαιμονίου μετὰ τῶν σχετικῶν περὶ αὐτοῦ προλήψεων, ὑπὸ διάφορα παρηλλαγμένα ὀνόματα, Ν. Πολίτου, Τὰ ὀνόματα τῶν Νεράϊδων καὶ τῶν Ἀνασκελάδων Λεξ. Ἀρχ. 5. 25. Περὶ Γυλλοῦς βλ. Ν. Πολίτου, ΝΕΜ. 176-7. B. Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen 101, Vassilievskij, ἐν τῇ Ἐφημερίδι τοῦ Ρωσσικοῦ Ὑπουργείου τῆς Ἐκπαιδεύσεως (1889) τόμ. 263 σ. 369—71.

[8] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Περὶ Γιλλοῦς (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 572. 573).

[9] Γελλώ, ἣν γυναῖκες τὰ νεογνὰ παιδία φασὶν ἁρπάζειν, Ἡσύχιος. Ἡ ἐκκλησία, ὡς ἐκ τῶν μεταγενεστέρων Νομοκανόνων φαίνεται, ἀνεθεμάτιζε τοὺς πιστεύοντας εἰς τὴν Γελλώ. «Καὶ τοῦτο πλάνη τοῦ διαβόλου εἶναι καὶ μὴν πιστεύετε ὅτι αἱ Γελλοῦδαι νὰ ἀναρροφοῦσι τὸ αἷμα τῶν βρεφῶν καὶ νὰ τὰ θανατώνουν»

Παιδοπνίκται ὁμοίως ἐθεωροῦντο καὶ οἱ μάγοι, ὡς ὁ ἅγιος Κυπριανός [1].

Ἐπ' ἴσης ἐπεβούλευον τὰ νήπια καὶ αἱ στρίγγλαι, τὰς ὁποίας ἐφαντάζοντο ὡς γραίας πτερωτάς, αἵτινες ἐθήλαζον τὰ βρέφη ἀπορροφῶσαι πᾶσαν αὐτῶν τὴν ὑγρότητα. Τὰ οὕτως ἀσθενικὰ καὶ ἀτροφικὰ παιδία ἐκάλουν τότε Γιλλόβρωτα [2].

Πρὸς προστασίαν ἐννοεῖται τῶν παιδίων ἀπήγγελλον αἱ μητέρες ἐξορκισμούς, ὧν τὰ λόγια γνωρίζομεν [3].

Τὰ δυστυχῆ μικρά, ἅτινα, ὡς ἐπίστευον, ὑπέκειντο εἰς τὴν ἐπήρειαν τῶν πονηρῶν πνευμάτων καὶ δυνάμεων, εἶχον καὶ τὸν εἰδικὸν προστάτην των, τὸν ἅγιον Στυλιανὸν τὸν Παφλαγόνα [4], τὸν ὁποῖον καὶ σήμερον μετὰ τῆς ἁγίας Μαρίνης ὑπὲρ τῶν τέκνων των ἐπικαλοῦνται αἱ μητέρες [5]. Τοῦ παραδόξου δ' ἕνεκα ἀναφέρομεν ὅτι ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος μνείαν ποιεῖται καὶ ἁγίων «οἳ εἴκουσι παιδαρίων αἰτήμασι» [6], ὑπονοῶν πιθανώτατα τὴν περὶ ἁγίου Γεωργίου καὶ τοῦ σφουγγάτου διήγησιν, περὶ ἧς βλέπε ὅσα ἀλλαχοῦ ἔγραψα [7].

Περὶ τῆς σωματικῆς ἐπιμελείας καὶ ῥυθμίσεως τῶν παιδίων κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἐλάχιστα, δυστυχῶς, γνωρίζομεν. Ἀπηγορεύετο π. χ. παλαιότερον νὰ κατακλίνωσι καὶ καταδεσμῶσι τὰ βρέφη ἐπὶ σανίδων, ὅπως ἔπραττον οἱ Θρᾷκες καὶ Μακεδόνες, ἵνα γίνωσι πλατέα τὰ περὶ τὸν τράχηλον καὶ τὸ ἰνίον μέρη, συνιστᾶτο, ἵνα τὸ προσκεφάλαιον

χ 2017 Ἐθν. Βιβλ. Ἀθηνῶν κεφ. χορ'. ΙΖ'. αἰῶνος· «οἱ λέγοντες ὅτι αἱ στρίγγλαι εἰσὶ καὶ μορὰ καὶ Γελλοῦν καὶ στέργουν αὐτὰ καὶ λέγουν ὅτι ἀληθῆ εἰσιν ἀνάθεμα» χ. Χριστιαν. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. 2359 110α. Τὰ αὐτὰ ἐν Νομοκάνονι παρ' Ἀγησιλάῳ Σγουρίτσᾳ κεφ. ρμδ'. σελ. 165, ΙΣΤ'. αἰῶν. Κατὰ μεταγενέστερον ἐπ' ἴσης Νομοκάνονα (βιβλ. Βουλῆς 83 φ. 46β) «οἱ λέγοντες ὅτι στρίγγλαις εἰσὶ καὶ μωρὰ καὶ Γυλλοῦ καὶ στέργοντες ταῦτα καὶ κρατοῦσιν ἀληθινὰ εἰσὶν ἀνάθεμα».

[1] Στ. Κυριακίδου, Ἔνθ' ἀν. σ. 480.

[2] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Περὶ Γιλλοῦς (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 357) Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Περὶ στριγγῶν (Migne, P. G 94. 1064), Wachsmuth, Das alte Griechenland im Neuen σ. 78, Ν. Πολίτου, ΝΕΜ. σ. 183 ἑξ. Στ. Κυριακίδου, Ἔνθ' ἀν. 479. 480.

[3] Πβ. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἔνθ' ἀν. σ. 576 ἑξ. Ἔπιθι καὶ διαθήκην Σολομῶντος, Migne, P.G. 122. 1336.

[4] Πβ. τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Στυλιανοῦ καὶ Ν. Πολίτου, Ὠκυτόκια, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 2. 313. 314. Καὶ σήμερον ὁ ἅγιος Στυλιανὸς θεωρεῖται σωτὴρ τῶν βρεφῶν· ὅταν μάλιστα τὰ τέκνα μιᾶς οἰκογενείας ἀποθνήσκουσιν, ὀνομάζουσι τὸ τελευταῖον γεννηθὲν Στυλιανὸν ἢ Στυλιανήν, διὰ νὰ γίνῃ στῦλος καὶ ἑδραίωμα τοῦ οἴκου.

[5] Ν. Πολίτου, Ἔνθ' ἀν. σ. 316.

[6] Tafel, Eustathii opuscula 170. 75.

[7] Φ. Κουκουλέ, Τὸ σφουγγᾶτον τοῦ ἁγίου Γεωργίου, Ἡμερολ. τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1936 σ. 281 ἑξ.

αὐτῶν εἶναι πεπληρωμένον μαλλίου ἢ ἁπλοῦ χόρτου, τὰ δὲ σκεπάσματά των εἶναι ἐλαφρότερα ἢ βαρύτερα, ἀναλόγως τῆς ὥρας τοῦ ἔτους, καὶ τὸ δωμάτιον συμμέτρως θερμόν, νὰ γίνεται δ' ἐν ἀνάγκῃ καὶ κωνωπείων χρῆσις [1].

Πρὸς τούτοις ἀπηγορεύετο ἡ χρῆσις συχνῶν λουτρῶν, καὶ δὴ ἐν καιρῷ νυκτός [2], καὶ συνιστᾶτο ν' ἀποφεύγωσιν αἱ μητέρες καὶ τροφοὶ τὴν πρόωρον βάδισιν τῶν παιδίων, ἥτις πολλάκις ὡς ἀποτέλεσμα εἶχε τὴν διαστροφὴν τῶν σκελῶν αὐτῶν.

Προετρέποντο ἐπ' ἴσης αἱ τροφοὶ νὰ μὴ κρατῶσι συνεχῶς εἰς τὰς ἀγκάλας τὰ παιδία, ἀλλὰ καὶ νὰ τὰ ἀφίνωσι νὰ περιπατῶσιν, ἵνα μὴ γίνωνται ἀσθενικά [3].

Τέλος, ὡς πρὸς τὰ φορέματα, μανθάνομεν ὅτι οἱ πλούσιοι ἐνέδυον τὰ παιδία των μὲ μεταξωτὰ φορέματα, περιέβαλλον δὲ περὶ τὸν τράχηλον αὐτῶν χρυσᾶ μανιάκια καὶ χρυσᾶ περὶ τοὺς βραχίονας ψέλλια [4].

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

[1] Σ ω ρ α ν ο ῦ, Περὶ γυναικείων σ. 256. 17 ἑξ., 257, 274. 15 ἑξ. 286. 21 ἑξ. Μ ο σ χ ί ω ν ο ς, Περὶ τῶν γυναικείων παθῶν κεφ. 69.

[2] Ὁ Μ ο σ χ ί ω ν, κεφ. 86 συνίστα νὰ λούωνται τὰ παιδία ἅπαξ καί, ἐν ἀνάγκῃ, δὶς τῆς ἡμέρας.

[3] Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, P.G. 60. 378.

[4] Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, P.G 55. 55, 62. 181.

ΑΝΤΙΒΟΛΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Ματθαίου Καντακουζηνοῦ,
Λόγοι ἀντιβαλλόμενοι πρὸς τὸν κώδικα 375
τοῦ Μετεώρου.

Ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Ματθαῖος Καντακουζηνὸς (1353—1357), ἀφοῦ μάλιστα ἀπέβαλε τὴν βασιλικὴν πορφύραν καὶ ἐνεδύθη τὸ μοναχικὸν τριβώνιον, ἐπεδόθη, ὡς γνωστόν, ἐξαιρέτως εἰς θεολογικὰς καὶ ἄλλας ἐπιστημονικὰς μελέτας [1]. Πλὴν δὲ τῶν καθαρῶς θεολογικῶν ἔργων τοῦ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ παρεδόθησαν καὶ δύο λόγοι τούτου, ὧν ὁ μὲν πραγματεύεται *«περὶ φιλομαθείας»*, ὁ δὲ *«περὶ τῶν τριῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων»*. Ἀμφότεροι οἱ λόγοι οὗτοι ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Ἰωάννου Σακκελίωνος τὸ μὲν πρῶτον ἐλλιπῶς κατὰ τὸν ὑπ' ἀριθ. 1391 κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν [2], ἔπειτα δὲ συμπεπληρωμένως καὶ δὴ κατὰ τὸν ὑπ' ἀριθ. 365 κώδικα τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου [3], συμφώνως πρὸς τὰς ἀνακοινώσεις τοῦ Καρόλου de Boor [4]. Τρίτον κώδικα περιέχοντα τοὺς προμνημονευθέντας λόγους τοῦ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ ἀνεκοίνωσεν ὁ Β. Ἀντωνιάδης, ἐναποκείμενον ἐν τῇ καλουμένῃ Συνοδικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Μόσχας ὑπὸ παλαιὸν μὲν ἀριθμὸν κατατάξεως 46, νεώτερον δὲ 59 [5]. Τοῦ ἐν τῷ κώδικι τῆς Μόσχας κειμένου πρὸς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Σακκελίωνος τὴν ἀντιβολὴν ἐπεχείρησεν ἐν ἔτει

[1] Περὶ τοῦ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ ὡς συγγραφέως ἰδὲ προχείρως K. K r u m b a c h e r, Geschichte der byzantinischen Litteratur. (Πρβλ. καὶ τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν ὑπὸ Γ. Σ ω τ η ρ ι ά δ ο υ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Μαρασλῆ, ἐν Ἀθήναις 1897-1900, τόμ. Α'. σ. 215, 267, τόμ. Β' σ. 162.)

[2] «Ματθαίου βασιλέως τοῦ Καντακουζηνοῦ λόγοι ἀνέκδοτοι δύο ὑπὸ Ἰ ω ά ν ν ο υ Σ α κ κ ε λ ί ω ν ο ς» ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος. τόμ. Β'. σ. 425—439.

[3] C. d e B o o r, Verzeichnis der griechischen Handschriften der Königl. Bibliothek zu Berlin. Ἐν Βερολίνῳ 1897, σελ. 211 κ. ἑ.

[4] Ι. Σ α κ κ ε λ ί ω ν ο ς, «Τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως Ματθαίου τοῦ Καντακουζηνοῦ λόγοι δύο ἐκ χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ τῆς Βασιλικῆς τοῦ Βερολίνου —Ἔκδοσις συμπληρωματική»· ἐν τῷ περιοδικῷ «Παρνασσῷ» τόμ. ΙΑ' (1887) σ. 265—284.

[5] Ἰδὲ C. F r. M a t t h a e i, Notitia codd. mss. Graecorum bibliothecarum Mosquensium. Ἐν Μόσχᾳ 1776 — S a b b a s a r c h i m e n d r., Ukazatel' patriarch. bibliotiki. Ἐν Μόσχᾳ 1858.

1889 ὁ προμνημονευθεὶς Β. Ἀντωνιάδης καὶ ἐδημοσίευσε τὰς διαφόρους ἀναγνώσεις, ἐν αἷς καί τινας προφανῶς προκριτωτέρας [1]. Ἄξιον σημειώσεως καὶ ἐνταῦθα, ὅτι, παρὰ τὰ παραδεδομένα ἐν τοῖς ἄλλοις χειρογράφοις ἐν τῷ κώδικι τῆς Μόσχας ἀμφότεροι οἱ λόγοι εἶναι ἄνευ τινὸς δηλώσεως περὶ τοῦ συγγραφέως αὐτῶν καὶ τῶν προσώπων, πρὸς ἃ ἀπευθύνονται.

Εἰς τοὺς προμνημονευθέντας τρεῖς κώδικας, οἱ ὁποῖοι περιέχουσι τοὺς περὶ ὧν πρόκειται λόγους τοῦ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ, ἔχω νὰ προσθέσω δύο ἄλλους, ἀγνώστους μέχρι τοῦδε, οὓς ἀνεῦρον ἐν ἔτει 1908 ἐν Μετεώροις μελετῶν καὶ ταξινομῶν τὰ ἐκεῖ χειρόγραφα, κατ' ἐντολὴν τῆς Βυζαντιολογικῆς Ἑταιρείας Ἀθηνῶν, ἀρωγῇ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Μονάχου [2]. Τούτων ὁ μὲν εἷς κῶδιξ ἐναπόκειται ἐν τῇ μονῇ τῆς Μεταμορφώσεως, τῆς κατ' ἐξοχὴν καλουμένης τοῦ Μετεώρου, ὑπ' ἀριθμὸν ἡμετέρας κατατάξεως 375, ὁ δὲ ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου τῶν Μετεώρων ὑπ' ἀριθμὸν ἡμετέρας κατατάξεως 34. Ἀμφοτέρων τῶν κωδίκων τούτων ἡ διεξοδικὴ περιγραφὴ περιέχεται ἐν τῷ ἐκδοθησομένῳ καταλόγῳ μου τῶν χειρογράφων κωδίκων Μετεώρων. Ἐνταῦθα ἀρκοῦμαι νὰ σημειώσω, ὅτι ὁ μὲν κῶδιξ τῆς μονῆς τῆς Μεταμορφώσεως, τῆς κατ' ἐξοχὴν καλουμένης Μετεώρου, ἐγράφη κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, ὁ δὲ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα. Ὁ κῶδιξ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου πάντως μετεγράφη, πλὴν οὐχὶ ἐπιμελῶς, ἐκ τοῦ Μετεωριτικοῦ καὶ δὴ ὑπὸ τοῦ ἐκ *Κλινοβοῦ* (κώμης τῆς Πινδικῆς) ἱερέως καὶ οἰκονόμου Γεωργίου, καθ' ἃ ἀναφέρει σημείωμα ἀναγινωσκόμενον ἐν τῇ κάτω ᾠᾳ τοῦ φ. δ^α τοῦ Ἁγιοστεφανιτικοῦ τούτου κώδικος. Πιθανώτατα δὲ καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 1391 κῶδιξ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν, τοῦ ΙΗ' αἰῶνος [3], εἷς ὧν τῶν ἐκ Θεσσαλίας (μετὰ τὴν προσάρτησιν ταύτης εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον) μετακομισθέντων εἰς Ἀθήνας [4], πιθανώτατα, λέγω, καὶ ὁ κῶδιξ οὗτος μετεγράφη ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 372 τῆς μονῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Μετεώρου.

---

[1] «Διορθώσεις τινὲς εἰς δύο Ματθαίου τοῦ Καντακουζηνοῦ λόγους «περὶ φιλομαθείας» καὶ «περὶ τῶν τριῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων» κατὰ χειρόγραφον τῆς ἐν Μόσχᾳ Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης ὑπὸ Β. Ἀντωνιάδου, ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Δ', σ. 518—532.

[2] Πρβλ. Νίκου Α. Βέη, Ἔκθεσις παλαιογραφικῶν καὶ τεχνικῶν ἐρευνῶν ἐν ταῖς μοναῖς τῶν Μετεώρων κατὰ τὰ ἔτη 1908 καὶ 1909. Ἀθήνησι 1910.

[3] Πρβλ. Ἰωάννου καὶ Ἀλκιβιάδου Σακκελίωνος, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος 1892, σ. 252.

[4] Βλ. Ι. Σακκελίωνα ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος» τόμ. Β'. σ. 425 καὶ ἐν τῷ «Παρνασσῷ» τόμ. ΙΑ' (1887) σ. 265 καὶ Νίκου Α. Βέην, Ἔνθ' ἀνωτέρω, σ. 13 κ. ἑ.

Καὶ ταῦτα μὲν καθ' ὅλου περὶ τῶν κωδίκων τῶν περιεχόντων τοὺς δύο λόγους τοῦ αὐτοκράτορος Ματθαίου Καντακουζηνοῦ. Ἐν τῷ κώδικι τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Μετεώρου ὁ μὲν πρῶτος λόγος ἐπιγράφεται: «*Τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως κὺρ Καντακουζηνοῦ, λόγος περὶ φιλομαθείας, εἰς τὴν ἑαυτοῦ θυγατέραν κυρὰν Θεοδώραν τὴν Καντακουζηνήν*» καὶ περιέχεται ἐν φ. 196^α — 202^α, ὁ δὲ δεύτερος λόγος ἐπιγράφεται: «*Τοῦ αὐτοῦ βασιλέως κὺρ Ματθαίου τοῦ Καντακουζηνοῦ, εἰς τὴν ἑαυτοῦ θυγατέραν κυρὰν Θεοδώραν τὴν Καντακουζηνήν. περὶ τῶν τριῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων*» καὶ περιέχεται ἐν φ. 202^α — 206^β.

Ὁ κῶδιξ τοῦ Μετεώρου, παρ' ὅλας τὰς ἀνορθογραφίας αὐτοῦ, παρέχει τὸ κείμενον τῶν περὶ ὧν πρόκειται λόγων κατὰ πολὺ ὑγιέστερον ἐν τοῖς πλείστοις ἢ οἱ λοιποὶ κώδικες. Διὰ τοῦτο ἐφιλοπόνησα τὴν ἀντιβολὴν τοῦ κειμένου τῶν λόγων τοῦ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ ὡς φέρονται οὗτοι ἐν τῷ κώδικι τοῦ Μετεώρου πρὸς τὴν συμπεπληρωμένην ἔκδοσιν τοῦ Σακκελίωνος. Ἐσημείωσα ἐν τῇ ἀντιβολῇ μου καὶ τὰς περὶ τὴν στίξιν διαφοράς, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἁπλᾶ τινα τοῦ βιβλιογράφου σφάλματα, πρὸς ὀρθοτέραν ἐκτίμησιν τοῦ κώδικος. Οἱ στίχοι τῆς ἐκδόσεως τοῦ Σακκελίωνος ὑπελογίσθησαν ὑπ' ἐμοῦ. Διὰ κυρτῶν γραμμάτων ἐσημειώθησαν γραφαὶ τῶν κωδίκων ἀπαραλλάκτως ἐξ αὐτῶν μεταγραφόμεναι.

Ἰδὲ τὰ κείμενα τῶν ἀντιβολῶν μου:

Λόγος Α'. Περὶ φιλομαθείας

Ἐπιγραφή: *κὺρ ματθαίου .... εαυτοῦ θυγατέραν* —

Σελ. 270, 1 *μεγάτι.*— 5: *πράγματι,*— 8: κακῶς *πράττοιεν πεπαιδευμένοί τινες* — 9: *ἀρετή.*

Σελ. 271, 2: *εὐδαίμονές εἰσιν* — 4: γὰρ ὥσπερ — 5: *ἀσκητέον*, ἐκ διορθώσεως — 16: μεγάτι ... φιλομαθία, ἄκουε θυγάτηρ *συνετῶς* — 17: *αὐτοσοφία πάντως,* — 18: *οὐδέν εστι τί ... πάντα,*— 22: *εἶθ' οὕτως, ... ἅ* — 26: δῆλον ὡς ... δάσκων, μή — 33: ἀναστῆσαι.

Σελ. 272, 2: καὶ εἰ συνελάβοντο—4: ἅμα πάντα μαθεῖν ἔνι,—5—6: ὅτ' ἀφ' ἑαυτὸν ἡλίκης — 7: χειραγωγίας — 12: εἶναί τινες — 13: *ἡμῶν στι* — 22: τάυτησὶ — 23: τὸν ἀγνοούμενον — 33: αὐτῶν οἶμαι

Σελ. 273, 1: ὁ τὰ θεῖα—15: προέκοπτέ φησι—16: τί—19: ἁγίαν σάρκα (τὸ *ἁγίαν* ἐν τῷ διαστίχῳ) — 25: μαθεῖν· — 26: σκεψώμεθα,—27: ἢ τοῦτ'— 30: γίνεται.—

Σελ. 274, 4: καὶ κυματώδη καὶ ῥέουσαν, οὐδὲ — 5: ἀπορροίας φημὶ — 6: ψυχὴν καὶ — 10: ἐξερχομένας, αὐτῆς φάναι τῆς ἐδέμ — 12: συστᾶσαι, γίνονται νεφέλαι — 13-14: διακεχυμένου καὶ αὖθις — 14-15: λογιζόμενον, ἀκρίδες ... κατὰ δὲ νεφέλην — 16: ἐλθόν, — 19: ἣν καὶ

οὐκ ἄλλοθεν.— 21 : σκιδνάμενον, — 25 : ἀκριβῶς, — 27-28 : ἀλλὰ καὶ ὁ σωτήριος λόγος,— 29 : ποταμοὶ γάρ φησιν — 30 : εἰσδεξαμένων, — 32 . *ἀρχὴν τούτου τοῦ* . . . σχοίημεν ;

Σελ. 275, 1 : συνέσεως — 2 : τίς . . . ἴσως,— 4 : τίς — 5 : κατὰ *τουτονὶ* — 6 : ἣν ταῖς — 7 : κεχρημένη, . . . νόημα,—8 : *κἂκ* τῶν αἰσθητῶν— 9 : καθάπέρ τις . . . γέφυρα — 10-11 : Καὶ ὅπερ — 14: τίς ἐστιν· — 15 : μαθήσεως,— 19 : τίς —19-20 : σκοπῶν καὶ ... δῆλον, — 22 : ἀπελήλακται φύσεως·— 23 : οὐδ' ἂν . . . ἄνθρωπος δὲ μόνον,—24 : ἐπιτηδεύεσθαι· — 25 : ἰδιαίτατον,— 32 : χρεία,— 33 : ἄνθρωπον ὃν — 34 : γὰρ,

Σελ. 276, 4 : παρείληπται,— 8 : τὶ ὄν,— 10 : καὶ ἡ οὐσία — 12 : ἔφην δυνάμει·— 13 : ἄνθρωπον δυνατὸν ποτὲ — 15: γάρ φησι — 17 : ὅπέρεστι — 19 : γὰρ ὡς . . . φαίη τῆς — 21 : *ὀυκοῦν* — 24 : δεκτικὸν·— 24—25 : ἐξουσίαις ὅσοι — 25 : κυριεύουσι πόλεων, . . . ἐπικρατέστερον— 26 : ἀποροῦντες ἀσθενεῖς — 28 : εὐπορίαν, καὶ. . . ἐπιστημῶν καὶ — 32 : προσέθηκε παιδεία . . . κεκοσμημένος

Σελ. 277, 1 : Καὶ γὰρ ὡς —2 : ἀγάλματα καὶ — 4 : ἄνθρωπον — 5: μαθήματα καὶ — 6 : [Τ]ὶς — 7 : φύσιν· — 9 : ἄνθρωποι,— 10 : ἀμελεῖν.—

Σελ. 278, 1 : μελετᾶν, καὶ τὸν νόμον ἐὰν — 2 : εἶναί τινα, . . . γαρ καὶ παιδεία καὶ . . . —3 : *γίγνωντε* — 4 : *ἀμαθῶν*,—5 : ἀνακενοῦται — 6 : ειπεῖ συμπληρωτική — 9 : περαίωσιν, . . . μάθησιν κατὰ — 10 : παραίνεσιν·— ἀρχὴ,

Λόγος Β'. Περὶ τῶν τριῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων

Ἐπιγραφή : *κυρ* . . . θυγατέραν.

Σελ. 278, 1 : σοι φιλτάτη,— 6 : νοῦν,— 11 : τετιμημένος,— 12 : δυνάμεις — 15: διαθέσεως,

Σελ. 279, 1 : μιᾶς,— 3 : καρδίας τῆς — 4 : ἐγκεφάλου,— *ἥπατος* δὲ, — 5 : ἀρχὴ ἣ — 9 : ἀλλήλων ἁπτομένων οὐσῶν — 11 : ἀρχαί, . . . πως,— 14 : δὲ, . . . ἀρτηρίαν ἥ — 15 : *ἧπαρ*,— 16 : αὐτῶν αἱ . . . δυνάμεις,— 17 : δὲ,— 18 : μὲν συρφετῶς—21 : δὲ, . . . ὄντος ἅμα δὲ — 24-25 : ἀναζωπυροῦνται αἱ τούτων ποιότητες,—

Σελ. 280, 1 : ἐς τόν — 4 : σκιδνάμενον,— 5 : κοιλίαν, . . . παρέχει βοηθοῦν . . . θερμω, καὶ — 7 : ἐγκεφάλου,— 15 : εἶδεν αὔτη . . . ἀποδεξαμένη . . . *εαυτῆ*, — 17 : ὕπνοις,— 19 : φθορᾶ, — 20 : τὲ — 23 : δίχα, — 26 : μυχοὺς ὑπερθερμανθέτος

Σελ. 281, 2 : θερμότερον — 3 : ὑγρασίας, . . . φαιὰ κατὰ—5 : δὲ τοῦ — 10 : ἀκίνητον,— 12 : ἐγκέφαλος,... ἀκίνητος μηδεμίαν — 16 : κρίσιν,— 17 : καιροὺς καὶ — 18 : προλεχθέντων, . . . ἀκρασίαν ἀγνωμοσύνην—19 : ἀμάθιαν — 20 : ἀρχαῖς ἥπατι — 22 : θυμοειδὲς· δι' αὐτῆς . . . ψυχὴ —

23 : θερμασίας, — 24-25 : παροξυντικὸν· εἰ δ' ὑπὸ . . . τροφῶν ὡς εἴρηται καὶ — 26 : ὑπερκενωθέντος — 27 : σφοδρὰ (ἐκ διορθώσεως ἀντὶ τοῦ κατ' ἀρχὴν γραφέντος : σφόδρα) — 30 : φόβος καὶ

Σελ. 282, 1 : φιλόνικον καὶ . . . φαντάζεται καὶ — 4 : ἐπιθυμητικοῦ πολλῶν — 5: αἱ μὲν,— 6 : αἱ δὲ,— 8 : δὲ, κακία,— 11 : πλεονάζων, (ἐκ διορθώσεως αὐτοῦ τοῦ βιβλιογράφου, ὡς φαίνεται) — 13-14 : ἰσότητος καὶ τοῦτό . . . ὑγρότητος ταύτης — 15 : εὐθὺς, — 16 : ἄλλων,—21 : ἐξ ἧς, — 22 : ἐπιθυμία τῆς — 27 : ἐνεργείαι, — 31 : καθ' *ἀυτὸ*, ἐπέχει ταυτὸ—

Σελ. 283, 1 : ψυχρὸν, — 2 : ἐντὸς κἂκ — 3 : κίνησις,— 6 : ποιεῖ τὴν —8 : πρῶτα εἶθ' οὕτω — 10 : *καὶ οἱονεὶ* — 13 : τινὶ, . . . γέμοντι,— 13-14 παχυτέρων ἄλλων τινῶν ποιοτήτων· — 14 : εἰ μὲν οὖν οὐκ ἔστι. . . ἐνεργοῦν ἀκίνητα — 15 : ἐνεργοῦντος αἱ — 18 : ἀφαιρουμένων δὲ τοῦ πυρὸς,— 21 : χυμῶν καὶ — 22 : ἐρώτων—23 : τῷ γὰρ δόξης ἐρῶντι (πρβλ. κατωτέρω *τῷ ἔχοντι*) ἢ πλούτου,— 26 : ἔνδεια, . . . οἶδε (ἐκ διορθώσεως αὐτοῦ τοῦ βιβλιογράφου ἀντὶ τοῦ κατ' ἀρχάς : *εἶδε*) — 27 : δαψίλεια,— 28 : φιλοσοφούντων ἔφη—31 : μᾶλλον,— 32 πᾶν γὰρ ὃ . . . ἐστὶν — 33 : ἐναντίω,

Σελ. 284, 4 : δύναμις ἀποροῦσα — 5-6 : ἐπιθυμία πλεονεκτήσαντος 7 : ὁ θεὸς τὸ γῆρας ἐκκόπτον — 10 : Παῦλος,— 11 : ἀνακενοῦται.

Β'. Γεωργίου Γεμιστοῦ — Πλήθωνος μονῳδία εἰς Ἑλένην — Ὑπομονὴν Παλαιολογῖναν ἀντιβαλλομένη πρὸς τὸν κώδικα Phillipps 1607.

Ὁ μακαρίτης Σπυρίδων Π. Λάμπρος [1] ἐξέδωκε κριτικῶς τὴν ἐν τῷ τίτλῳ μνημονευομένην μονῳδίαν εἰς Ἑλένην-Ὑπομονὴν Παλαιολογῖναν, τὴν σύζυγον τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Β' καὶ μητέρα τοῦ τελευταίου βυζαντ. αὐτοκράτορος ἐπὶ τῇ βάσει εἴκοσι καὶ τεσσάρων κωδίκων. Ἀλλὰ διέλαθε τὸν μακαρίτην Σ. Π. Λάμπρον τὸ γεγονός, ὅτι ἐπὶ μέρους ἡ μονῳδία αὕτη περιέχεται καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. κώδικι Phillipps 1607 [2]. Ὁ κῶδιξ οὗτος ἐπωλήθη τῷ 1889 παρὰ τῶν κληρονόμων τοῦ Ἄγγλου βαρωνέτου Sir Thomas Phillipps (1792—1872) εἰς τὴν Κρατικὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βερολίνου[3], ἐν ᾗ οὗτος—κατὰ τὸν κατάλογον τοῦ W. Studemund καὶ

[1] Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά. Τόμ. Γ'. Ἐν Ἀθήναις 1926, σελ. 266—280 (πρβλ. καὶ σελ. λβ').

[2] Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τῶν λέξεων : ἀ γ α θ ῶ ν π α ί δ ω ν γ ε γ ο ν υ ῖ α ν, (πρβλ. ἔκδ. Σ. Π. Λ ά μ π ρ ο υ, Ἔνθ' ἀνωτέρω, σελ. 266—273, 9—10.

[3] Preussische Staatsbibliothek (=μέχρι τοῦ 1919 : Königliche Bibliothek Berlin).

L. Cohn[1]— ἔλαβε τὸν ἀριθμὸν 204). Ἐπὶ μέρους ὁ αὐτὸς κῶδιξ ἀνῆκε ποτὲ ὑπ' ἀριθ. 381α εἰς τὸ ἐν Clermont Κολλέγιον τῶν Ἰησουϊτῶν, μετὰ δὲ τὴν διάλυσιν τούτου περιῆλθε δι' ἀγορᾶς τῷ 1764 εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ G. Meermann, ἐν ᾗ ἔλαβε ἀρίθμησιν κατατάξεως 342, τῷ δὲ 1824 ἠγοράσθη ὑπὸ τοῦ βαρωνέτου Sir Thomas Phillipps[2]. Ἀποτελεῖται δὲ ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος κῶδιξ κυρίως ἐξ 29 φύλλων, γεγραμμένων ὑπὸ διαφόρων χειρῶν τοῦ ΙΕ'-ΙϚ' αἰῶνος, συνεσταχωμένων δὲ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα· τὸ ἐν αὐτῷ περιεχόμενον τμῆμα τῆς εἰς Ἑλένην-Ὑπομονὴν Παλαιολογῖναν μονῳδίας τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ - Πλήθωνος κατέχει τὰ φύλλα 20β — 21β, φαίνεται δὲ ἀντιγεγραμμένον ἀρχομένου ΙϚ' αἰῶνος ἐκ κώδικος, τὸν ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ἀσφαλῶς. Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς μονῳδίας ἐν τῷ ἡμετέρῳ κώδικι ἔχει γραφῆ διὰ κιρροῦ μέλανος, λέγει δὲ ὡςἑξῆς: «† Τοῦ σοφωτάτου Πλήθῶνος μονῳδί^α^ ἐπὶ τῇ περϊφανῇ κ(αὶ) μακαρΐᾳ δεσποίνῃ ὑπομονῇ: (αὐτὸς ὁ γράψας τὴν ἐπιγραφὴν ἔγραψεν ἄνωθεν τοῦ δευτέρου : α τῆς λέξεως *μακαρΐᾳ* ἕν : ϋ, θέλων νὰ διορθώσῃ αὐτὴν εἰς : *κϋρΐᾳ*)[3]. Ὁπωσδήποτε ἡ ἐπιγραφὴ τῆς μονῳδίας ἐν τῷ ἡμετέρῳ κώδικι δὲν συμπίπτει πλήρως πρὸς τὴν σχετικὴν ἐπιγραφὴν οὐδενὸς τῶν λοιπῶν εἴκοσι καὶ τεσσάρων κωδίκων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι παρέδωκαν εἰς ἡμᾶς τὸ κείμενον. Ἡ δὲ ἀντιβολὴ τῆς ὑπὸ Σ. Π. Λάμπρου ἐκδόσεως τοῦ κειμένου πρὸς τὸ τμῆμα αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον περιέχεται ἐν κώδικι Phillipps 1607, ἐβεβαίωσε τὰς ἑξῆς διαφοράς :

Σελ. 266,1 : μητρὶ, 2 : οἰχομένῃ, ἆρ' ἣ ἃ — 2-3 : ἀποδοῦναι ; — 3 : ἢ ῥᾴδιον τὸ τοιουτον, . . . ἐπαινέτου' . . . μὴν,

Σελ. 267,3 : γένοσ, θρᾶττα . . . θρᾶκεσ, παλαιὸν τε — 4 : γένοσ, καὶ εὐγενῶν

Σελ. 268, 1 : ἀρίθμούμενον' . . . πόντου, ἔσ τε — 2 : τῆσ ἐπὶ — 3 : ὁμόγλωττον' ὥστε τὸν Ὠκεανὸν τὸν ἐκεῖ μένεταί καὶ ἤπειρον (ἐκ διορθώσεως τοῦ ἀρχῆθεν γεγραμμένου : ἴπειρον) — 4 : σχεδόν τὶ . . . δὲ τὸ ἐκεῖνο — 5 : Οἴστρου :

Σελ. 269, 1 : ἔθνος' . . . ἀνδρεῖον τε — 2 : ἐλευσίνείασ — 3 : Εὔμολ-

[1] Verzeichnis der griechischen Handschriften der Königl. Bibliothek zu Berlin I (=Codices ex Bibliotheca Meermanniana Phillippici Graeci nunc Berolinenses). Ἐν Βερολίνῳ 1890, σελ. 87 κ.ἑ.

[2] Αὐτόθι. σελ. I κ.ἑ. XXVI, 87. Πρβλ. καὶ E m i l J a c o b s, Die von der Königlichen Bibliothek zu Berlin aus der Sammlung Phillipps erworbenen Handschriften (Aus «Zentralblatt für Bibliothekswesen» Bd. XXVIII, 1911). Ἐν Λειψίᾳ 1911, σελ. 23 κ.ἑ.

[3] Πρβλ. W. S t u d e m u n d-L. C o h n, Ἔνθ' ἀνωτέρω, σελ. 88, 9.

ποσ, . . . θρᾷξ ἦν' καὶ τῶν ἔσ γε 4 : ἔληνεσ, . . . μεμαθηκὸτεσ— 5 : ἔθνοσ, . . . ἄμουσον, — 6 : νομίζον,

Σελ. 270, 1 : δὴ (ἐκ διορθώσεως τοῦ ἀρχῆθεν : τὴ) μετηλαχείασ — 2 : ἦν' . . . ἀξειὸν ποταμὸν, — 3 : ποταμείων . . . ὑγϊεινοτὰτοισ, — 4 : πὶνεὶν ἐστὶ' — 5 : τϋγχάνων' . . . πιϛοτάτοισ, (μεθ' ὃ ἕπονται διαγεγραμμένα : τοιού πὶνειν ἐϛὶ' κὰι)

Σελ. 271, 1 : γεγονυῖα, — 2 : μ(ητη)ρ,— 3 : τύχην,... ἑαυτῆσ γορέασ' — 4 : τῷ καλῷ καὶ . . . βασιλεῖ,— 4-5 : ἀπαγομ(έν)^ω^, (προηγεῖται τῆς λέξεως ταύτης διπλῆ τελεία ἤτοι :, ὡς παραπεμπτικὸν σημεῖον, ἐν δὲ τῇ ἔξω ᾤᾳ σημειοῦται χειρὶ τοῦ βιβλιογράφου : Γρ(άφε) : ἀπογὸνῳ — 5 : γένοσ.— 7 : λέγειν (ἐκ διορθώσεως τοῦ ἀρχῆθεν γεγραμμένου : λέγων) . . . εἰδότων, ἀλλὰ

Σελ. 272, 1 : φορτικὸν ὅτὶ — 2 : χρόνῳ, χαλεπὸν . . . εὑρεῖν,— 2-3 : ἀρετὴ καὶ—3 : ταυτὸν ξϋνεληλυθέτην, (τῆς τελευταίας ταύτης λέξεως τὸ ἀρκτικὸν γράμμα κατ' ἀρχὰς ἐγράφη ὡς : σ, ὅπερ ἔπειτα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βιβλιογράφου διωρθώθη εἰς : ξ) — 4 : πολὶτεία' . . . ἐπι πολὺ . . . διαρκέσαντα'— 5 : βασὶλίδϊ, . . . ὑπῆρξε'— 6 : φῦσαν . . . κρείττονος,— 7 : τυχ(εῖν)'— 8 : μετὰ τοῦ . . . παρειχηκότι'— 9 : ταῦτ^α^, . . . ἐναντίων,— 10 : πολυορκίας[1], δεινὰς τε . . . γεγονυίασ'— 11 : ἀρχῆς βασιλείασ,—12 : δεινοτάτῃ . . . ἡμῶν, ἡ πολϋορκία ἐγεγόνει'— 13 : αὕτη,— 14 : τὺχας, . . . δϋς τυχίαις

273, 1 : Τὴντε . . . γενναιότητα' κρείττω — 3 : ἦν' . . . σωφροσύνην, ∵ χείρω πηνελώπης'— 4 : δικαιοσύνην . . . τελείαν . . . ἴσμεν,— 5 : οὐδένα, . . . — 6 : δὲ, πολλοὺς . . . πολλὰς' . . . τὶς δην — 6-7 : κυρὶώτεροσ, — 7 : κακὸν μηδένα . . . ἑκόντα εἶναι'— 8 : δὲ, σϋχν(οὺς)' . . . εὐτϋχέσὶν' — 9 : παίδων,

Ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι, ὅτι καὶ οἱ κώδικες Theol. CCLVI τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης καὶ ὁ Βαροκκικὸς 33 τῆς Βοδληιανῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ὀξωνίου περιέχουσι μόνον τὸ τμῆμα τῆς περὶ ἧς ὁ λογος μονῳδίας ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παραδίδεται ἐν τῷ κώδικι Phillipps 1607. Ἐπίσης ἄξιον προσοχῆς εἶναι, ὅτι ἐν τῷ κώδικι M 41 sup. τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μεδιολάνου περιέχεται ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος μονῳδία γεγραμμένη ὑπὸ δύο χειρῶν, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἔγραψε τὸ κείμενον μέχρι τῶν λέξεων : *πολλῶν καὶ ἀγαθῶν παίδων μητέρα γεγονυῖαν* (ἤτοι μέχρι τοῦ αὐτοῦ σημείου, ὅπου τὸ αὐτὸ κείμενον μένει ἀτελὲς καὶ

[1] Πρβλ. καὶ κατωτέρω προκειμένου περὶ τῆς σελ. 272, 12. Ἡ παρετυμολογικὴ γραφή : π ο λ υ ο ρ κ ί α (=πολιορκία), ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ κώδικι 1PπρV τοῦ αὐτοῦ κειμένου, πρβλ. ἔκδ. τοῦ Σ. Π. Λ ά μ π ρ ο υ, σελ. 272, 10, 12.

ἐν τῷ κώδικι Philipps 1607)[1], ἡ δὲ δευτέρα χεὶρ ἔγραψε τὰ λοιπὰ τοῦ κειμένου ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τῶν λέξεων: *καὶ τῶν μὲν αὐτῶν βασιλέων* μέχρι τέλους[2]. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ βιβλιογράφος ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὸ πρῶτον καὶ βραχύτερον μέρος τοῦ κειμένου ἀντέγραψεν, αὐτὸ ἐκ κώδικος, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀτελής, περιεῖχε δὲ τὸ κείμενον μέχρι τῶν λέξεων: *πολλῶν καὶ ἀγαθῶν παίδων μητέρα γεγονυῖαν*. Οὐχ ἧττον εἶναι προφανές, ὅτι ὑπάρχει συγγένεια μεταξὺ τῶν κωδίκων Pillipps 1607, Theol. CCLVI τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης, τοῦ Βαροκκικοῦ 33 τῆς Βοδληιανῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ὀξωνίου καὶ ἐν μέρει τοῦ κώδικος M 41 sup. τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μεδιολάνου· ἐν σχέσει δηλονότι πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ - Πλήθωνος συγγραφεῖσαν μονῳδίαν εἰς Ἑλένην-Ὑπομονὴν Παγαιολογῖναν οἱ προμνημονευθέντες κώδικες ἀνάγονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς κοινὸν πρότυπον.

Γ'. *Δανιὴλ μητροπολίτου Σμύρνης καὶ ἔπειτα Ἐφέσου διήγησις καὶ περίοδος τῶν ἁγίων τόπων ἀντιβαλλομένη πρὸς τὸν κώδικα Pillipps 1617.*

Τὸ ἐν τῷ τίτλῳ ἀναφερόμενον συγγραμμάτιον τοῦ κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος[3] ἀκμάσαντος μητροπολίτου Δανιὴλ ἐδημοσιεύθη πολλάκις μέχρι τοῦδε· τὸ πρῶτον ὑπὸ I. A. Mingarelli[4], ἔπειτα ἐπὶ μέρους ὑπὸ Ἀ. Μουστοξύδου[5] καὶ πληρέστερον ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Βελούδου[6]· ἀλλὰ κριτικὴν κατὰ πάντα ἔκδοσιν τοῦ κειμένου, συνοδευομένην καὶ ὑπὸ λαμπρᾶς εἰσαγωγῆς καὶ ρωσσικῆς μεταφράσεως, παρέσχεν ὁ Γαβριὴλ Δεστούνης[1].

[1] Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 335, ὑποσημ. 2.

[2] Πρβλ. Σ. Π. Λ ά μ π ρ ο υ, Ἔνθ' ἀνωτέρω, σελ. 266—267.

[3] Πρβλ. Ἰ. Σ α κ κ ε λ ί ω ν ο ς, Πατμιακὴ βιβλιοθήκη (Ἐν Ἀθήναις 1890), σελ. 168, καὶ μάλιστα τὰ δύο ρωσσιστὶ δημοσιευθέντα ἄρθρα τοῦ Ἀ. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ-Κ ε ρ α μ έ ω ς, «Πότε ἔζησεν ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου Δανιήλ», ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, νέα σειρά, τόμ. Β' (1887) σελ. 293—298, καὶ «Κατὰ ποῖον ἔτος ὁ μητροπολίτης Σμύρνης Δανιὴλ ἐπεσκέψατο τὴν Ἁγίαν Γῆν» ἐν τῷ περιοδικῷ τῆς Ρωσσικῆς Αὐτοκρατορικῆς Παλαιστινῆς Ἑταιρείας, τόμ. Δ' (1893) σελ. 631—637.

[4] Graeci codices manu scripti apud Nanios Patricios Venetos asservati. Bologna 1784, σελ. 282 κέ.

[5] Ἑλληνομνήμων, τόμ. Α' (ἐν Ἀθήναις 1843—1853) σελ. 181 κ.ἑ.

[6] Δανιὴλ μητροπολίτου Ἐφέσου διήγησις καὶ περίοδος τῶν ἁγίων τόπων. Ἐν Βενετίᾳ 1875.

Πᾶσαι αἱ προμνημονευθεῖσαι ἐκδόσεις βασίζονται ἐπὶ κώδικος τῆς τῶν Βενετῶν Νανίων βιβλιοθήκης, ἡ ὁποία ἤδη ἀπὸ πολλοῦ ἔχει συγχωνευθῆ μετὰ τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης. Ἀλλὰ τμῆμα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος συγγραμματίου ἀνεῦρον καὶ ἐν τῷ κώδικι Phillipps 1617 τῆς Κρατικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου[2], ὁ ὁποῖος εἶναι αὐτόγραφος τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου[3]. Περιέχεται δὲ τὸ τμῆμα τοῦ συγγραμματίου τοῦ μητροπολίτου Δανιὴλ ἐν φ. 348β τοῦ Βερολινίου κώδικος, οὗ φύλλου παρέχομεν κατωτέρω τὸ πανομοιότυπον.

Ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης τοῦ πανομοιοτύπου, ἐν τῷ Βερολινίῳ κώδικι ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ συγγραμματίου λέγει: «† διήγησις δανιὴλ μ(ητ)ροπολίτου Ἐφέσου καὶ περίοδος τῶν ἁγίων τόπων». Ἔχει δὲ τὸ ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι γεγραμμένον τμῆμα ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ συγραμματίου διαγραφῆ, ἴσως χειρὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου.

Κατὰ τὸ ἔτος 1915 ἀντέβαλον τὸ ἐν τῷ Βερολινίῳ κώδικι παραδεδομένον τμῆμα τοῦ συγγραμματίου τοῦ μητροπολίτου Δανιὴλ πρὸς τὴν ὑπὸ Γαβριὴλ Δεστούνη γενομένην ἔκδοσιν αὐτοῦ, τῆς δὲ ἀντιβολῆς μου τὸ πόρισμα ἰδὲ κατωτέρω.

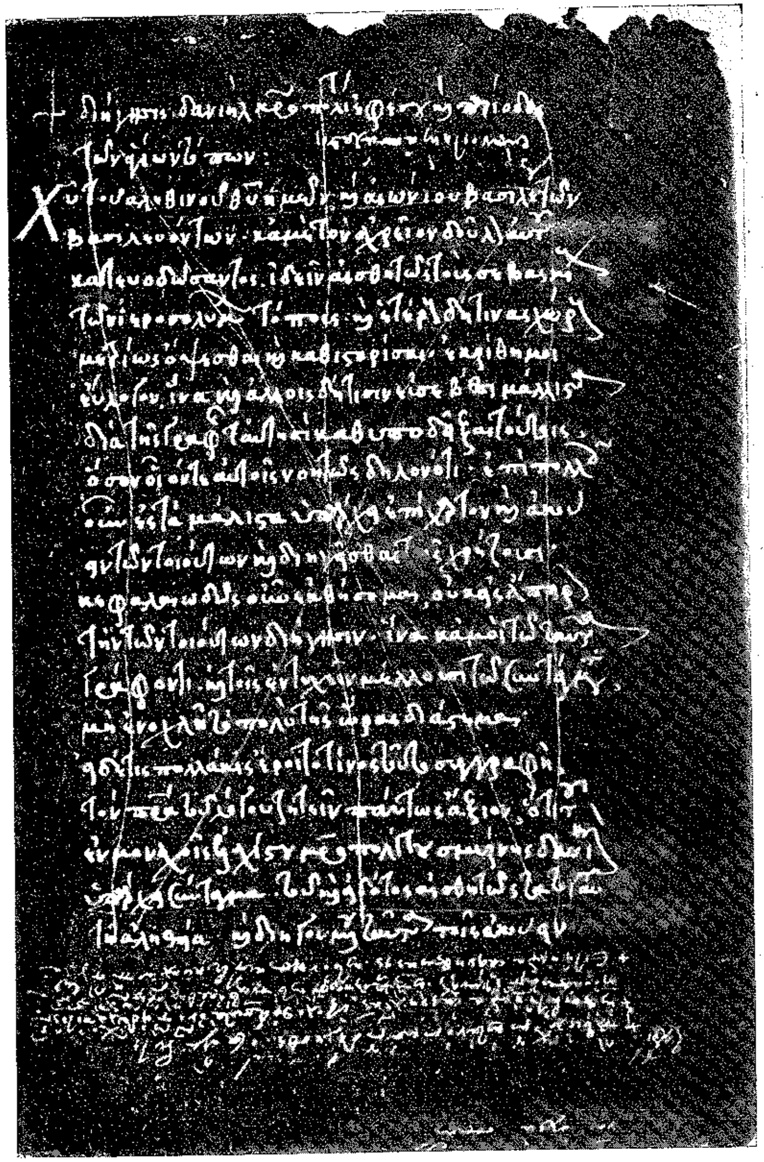
Σημειωτέον πρὸς ὁδηγίαν τοῦ ἀναγνώστου, ὅτι τὸ ἐν τῷ Βερολινίῳ κώδικι παραδεδομένον τμῆμα τῆς Διηγήσεως καὶ περιόδου τοῦ Δανιὴλ περιλαμβάνεται ἐν σελ. 1[4] τῆς σχετικῆς ἐκδόσεως τοῦ Γαβριὴλ Δεστούνη· οἱ κατωτέρω ἀριθμοὶ εἶναι δηλωτικοὶ τῶν στίχων τῆς πρώτης σελίδος

[1] «Διήγησις Δανιὴλ μητροπολίτου Ἐφέσου καὶ περίοδος τῶν ἁγίων τόπων. Σύγγραμμα ἑλληνικὸν τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος ἐκδοθέν, ρωσσιστὶ μεταφρασθὲν καὶ διερμηνευθὲν ὑπὸ Γαβριὴλ Δεστούνη» (ἕπεται ρωσσικὸς τίτλος), ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ρωσσικῆς Αὐτοκρατορικῆς Παλαιστινῆς Ἑταιρείας, τόμ. Γ', τεῦχος Η', ἐν Πετρουπόλει 1884.—Πρβλ. καὶ Ν ῖ κ ο ν Α. Β έ η ν (Bees), Kunstgeschichtliche Untersuchungen über die Eulalios-Frage und den Mosaikschmuck der Apostelkirche zu Konstantinopel (S-A aus dem «Repertorium für Kunstwissenschaft», Bd. XXXIX u. XL). Ἐν Βερολίνῳ 1917, σελ. 2—3, ὑποσημ. 5.

[2] G. S t u d e m u n d-L. C o h n, Ἔνθ' ἀνωτέρω, σελ. 92—94 (ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν περιεχομένων τοῦ κώδικος δὲν μνημονεύεται τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος συγγραμμάτιον τοῦ μητροπολίτου Δανιήλ).

[3] Πρβλ. Α. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ-Κ ε ρ α μ έ ω ς, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη. Τόμ. Α'. Ἐν Πετρουπόλει 1891, σελ. 497. Πρβλ. καὶ Ἰ. Π. Κ α ρ μ ί ρ η, Ὁ Π. Ρουσάνος καὶ τὰ ἀνέκδοτα δογματικὰ καὶ ἄλλα ἔργα αὐτοῦ (=Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechische Philologie. Nr. 14). Athen 1935, σελ. 20—21.

[4] Στιχ. 1—15 μέχρι τῆς λέξεως: ἀ κ ο ύ ε ι ν, συμπεριλαμβανομένης.

Πανομοιότυπον τοῦ φ. 348 β τοῦ Βερολινίου κώδικος 1617, αὐτογράφου τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου.

τῆς ἐκδόσεως ταύτης. Αἱ διάφοροι γραφαὶ τοῦ Βερολινίου κώδικος ἔχουσιν ὡς ἑξῆς:

2: βασιλευόντων· — κατευοδώσαντος.— 3: τοπους.— 4: χώρους — καθιστορίσαι — 5: τισιν μάλλιστα — 6: καθυποδεῖξαι τούτοις, — 8: χρήζουσι.— 9: ἐκθήσομαι, διήγησιν· — 10: γράφοντι.— 10-11: συντάγματι, 11: πολλάκις ἔροιτο — 12: συγγραφὴ, τὸν π(ατέ)ρα — 14: σύνταγμα.

Ἐν Ἀθήναις-Βερολίνῳ.

ΝΙΚΟΣ Α. ΒΕΗΣ (BEES)

ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΣΥΝΕΣΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΡΗΝΑΙΟΥ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΥΣΙΝ.– ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΙΝ.—ΕΙΣ ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ–
ΑΛΛΟ ΕΙΣ ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ.—ΕΙΣ ΚΥΚΝΟΝ.—ΥΜΝΟΣ ΕΙΣ ΗΛΙΟΝ.—ΕΙΣ ΜΟΥΣΑΝ [1].

Ἀναβάλλων νὰ γράψω ἐν τῷ τρίτῳ μέρει τῆσδε τῆς ἐργασίας μου περὶ ἄλλων ἐπιγραμμάτων, ἅτινα κατὰ τὴν γνώμην μου δύνανται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς Συνέσιον τὸν Κυρηναῖον, διαλαμβάνω ἐν τῷ δευτέρῳ τούτῳ μέρει περὶ τῶν ποιημάτων τοῦ Cod. Ottobon. gr. 59 Εἰς τὴν Φύσιν, εἰς τὴν Ἶσιν, Εἰς ὡρολόγιον, Ἄλλο εἰς ὡρολόγιον καὶ Εἰς Κύκνον. Ταῦτα, ὡς εἶπον ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἐργασίας μου, ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Μεσομήδη, ἀλλ᾽ ἐγὼ νομίζω, ὅτι ποιητὴς αὐτῶν εἶνε ὁ Συνέσιος, ὡς καὶ τοῦ Εἰς Ἥλιον Ὕμνου, ὅστις ὑπολαμβάνεται, ὅτι εἶνε ποίημα τοῦ αὐτοῦ Κρητὸς ποιητοῦ τῶν Ἀδριανείων χρόνων, ὡς καὶ τοῦ προοιμίου Εἰς Μοῦσαν. Τὰ ποιήματα τοῦ Cod. Ottobon. ἀριθμῶ κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ***Wilamowitz*** ἐν Griech. Verskunst, σ. 595 κἑξ.

1. Εἰς τὴν Φύσιν

Πυθαγόρου· ὁ ποὺς προκελευσματικός· ὁ ῥυθμὸς ὀκτάσημος· ὁ τρόπος Λύδιος.

Ἀρχὰ καὶ πάντων γέννα
πρεσβίστα κόσμου μᾶτερ
καὶ νὺξ καὶ φῶς καὶ σιγά,
ἃ φρουρεῖς πάντας μύθους
5 *ἠδ᾽ ἀγγέλλεις τοὺς Ζηνὸς*
παῖδας, κυδίστη Ῥείη,
—δέχει γὰρ πάντας μύθους
μειλικτοὺς ἀνδρῶν ἔργοις —.
ὥς μοι πρῶτον μὲν ψυχὰ
10 *ὀρθὰν βαίνοι πρὸς γραμμὰν*
ἀψευδεῖ γλώσσης ῥύμῃ·
γυίων αὖθις δ᾽ ἀσκηθεῖς

[1] (Ἴδ. Ἐπετηρίδα Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τόμ. ΙΓ', σελ. 305—352).

γόμφοι τ᾽ εἶεν καὶ ταρσοὶ
ζωᾶς ἐς μέτρον τᾶσδε.
15 *σὺ δ᾽, ὦ λαμπραῖς ἀκτῖσι*
γαῖαν πᾶσαν πυρσεύων,
Αἰὼν ἀσβέστων φλογμῶν
ταῖς σαῖς δέρκευ με γλήναις
ὄλβον χεύων εὐαγῆ
20 *τῷ σῷ, Παιάν, βακχευτᾷ.*
εἰς σὲ ζωὰν γὰρ τείνω
γυίοις ἐνναίων ῥευστοῖς.
οἴκτιρον τόσσον, Τιτάν,
ἀνθρώπου δειλοῦ δεσμόν.

2. *πρέσβιστα* O. *μᾶτερ* O: *μῆτερ* Λάμπρος *μήτηρ* Wilamowitz. 4 *πάντα μῦθε* O: *πάντας μύθους* Wilamowitz *πάντας μύστας* Horna. 6 *κυδιστηρείη* O: *κυδίστη Ῥείη* Horna *κυδίστη Ῥείη* Wilamowitz. 7 *δέχει* O: *δέχῃ* Λάμπρος Wilamowitz. 9 *καὶ* O: *ὡς* ἐγώ. 10 *βαίνοις πρόσγραμμα* O: *βαίνοι πρὸς γραμμὰν* Wilamowitz. 11 *ἀψευδεῖ* O: *ἀψευδοῦς* Λάμπρος Wilamowitz. 12 *γυίων δ᾽ αὖθις ἀσκηθεῖς* O; *γυίων αὖθις δ᾽ ἀσκηθεῖς* Horna *γυίων δ᾽ ἀσκηθεῖς αὖθις* Wilamowitz. 13 *γόμφοι δ᾽* O: *γόμφοι τ᾽* Wilamowitz. 15 *ἀκτισι* O: *ἀκτῖσιν* Wilamowitz. 19 *χεύων ὄλβον* O: *ὄλβον χεύων* Horna *χεύων ὁλκὰν* Wilamowitz (*ὁλκον* κακὴ ἀνάγνωσις Λάμπρου). 21 *τείνω γὰρ ζωὰν* O: *ζωὰν γὰρ τείνω* Wilamowitz. 22 *γυίων ἐνναίων ῥάστοις* O: *γυίων ἐνναίων ῥευστοῖς* Wilamowitz *γυίοις* Horna. 23 *οἴκτειρον* O: *οἴκτιρον* ἐγώ.

Ἡ *Φύσις*, πρὸς ἣν ἀποτείνεται ὁ ποιητής, δηλοῦται μόνον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὑπ᾽ αὐτοῦ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Wilamowitz. Ἡ λέξις *Πυθαγόρου* δηλοῖ κατὰ τὸν Wilamowitz τὴν τῶν γνωστικῶν θρησκείαν. Παραπλησίως καὶ ὁ Horna νομίζει, ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸν Πυθαγόραν ἢ ἐν τοῖς στίχοις ἐκπεφρασμένη θρησκευτικὴ θεωρία, ὡς παρετήρησε πρὸ αὐτοῦ ὁ ***Delatte*** Musée Belge, 1913, σ. 135. Κατὰ δὲ τὸν Baldini δὲν ἀποκλείεται τὸ δυνατὸν τῆς μείξεως Πυθαγορείων δογμάτων καὶ Ὀρφικῶν θρησκευτικῶν ἐννοιῶν.

Ἀλλ᾽ ἐγὼ νομίζω, ὅτι τὸ *Πυθαγόρου* ἔχει ἄλλην ἔννοιαν. Ἀναφέρεται εἰς τὸ εἶδος τῆς ποιήσεως τοῦ ὕμνου. Παρὰ Μενάνδρῳ Περὶ ἐπιδεικτικῶν III, σ. 333 Spr. φέρεται «Πρῶτον μὲν οὖν, ὥσπερ ἐξ ἀρχῆς διειλόμεθα, περὶ τῶν ὕμνων ἐπισκεψώμεθα τῶν εἰς τοὺς θεούς. αὐτῶν γὰρ δὴ τῶν ὕμνων οἱ μὲν κλητικοί, οἱ δὲ ἀποπεμπτικοί, καὶ *οἱ μὲν φυσικοί*, οἱ δὲ μυθικοί, καὶ οἱ μὲν γενεαλογικοί, οἱ δὲ πεπλασμένοι, καὶ οἱ μὲν εὐκτικοί, οἱ δὲ ἀπευκτικοί, οἱ δὲ μεικτοὶ ἢ δύο τούτων ἢ τριῶν ἢ πάντων

ὁμοῦ». Ἐν δὲ σ. 336—337 ἀπαντᾷ «Περὶ τοίνυν *τῶν φυσικῶν* ἐφεξῆς ἂν εἴη, ὥσπερ προεθέμεθα λέγειν. πρῶτον μὲν τοίνυν τόδε περὶ αὐτῶν ῥητέον, ὅτι ἐλάχιστα μὲν τοῖς ἀφελεστέροις τὸ εἶδος ἁρμόττει, μάλιστα δὲ τοῖς ἐμψυχοτέροις καὶ μεγαλονουστέροις, ἔπειτα ὅτι *ποιηταῖς* μᾶλλον ἢ συγγραφεῦσιν ἢ λογογράφοις ἢ πολιτικοῖς ἁρμόττουσιν. εἰσὶ δὲ τοιοῦτοι, ὅταν Ἀπόλλωνος ὕμνον λέγοντες ἥλιον αὐτὸν εἶναι φάσκωμεν, καὶ περὶ τοῦ ἡλίου τῆς φύσεως διαλεγώμεθα, καὶ περὶ Ἥρας ὅτι ἀήρ, καὶ Ζεὺς τὸ θερμόν· *οἱ γὰρ τοιοῦτοι ὕμνοι φυσιολογικοί*. καὶ χρῶνται δὲ τῷ τοιούτῳ τρόπῳ Παρμενίδης τε καὶ Ἐμπεδοκλῆς ἀκριβῶς, κέχρηται δὲ καὶ ὁ Πλάτων· ἐν τῷ Φαίδρῳ γὰρ φυσιολογῶν, ὅτι πάθος ἐστὶ ψυχῆς ὁ Ἔρως, ἀναπτεροποιεῖ αὐτόν. *αὐτῶν δὲ τῶν φυσικῶν οἱ μὲν ἐξηγηματικοί*, οἱ δὲ ἐν βραχεῖ προαγόμενοι· πλεῖστον γὰρ διαφέρει, ὡς εἰδότα ἀναμιμνήσκειν συμμέτρως ἢ ὅλως ἀγνοοῦντα διδάσκειν. Παρμενίδης μὲν γὰρ καὶ Ἐμπεδοκλῆς ἐξηγοῦνται, Πλάτων δὲ ἐν βραχυτάτοις ἀνυμνεῖ. *ἔτι δὲ οἱ μὲν κατ' αἰνίγματα*, οἱ δὲ ἐκ τοῦ φανεροῦ προάγονται. *κατ' αἰνίγματα μέν, ὁποῖοί εἰσιν οἱ Πυθαγόρειοι φερόμενοι*, ἐκ τοῦ φανεροῦ δέ, ὁποίους μικρῷ πρόσθεν ἐφάσκομεν. ὥσπερ δὲ καὶ αὐτῶν τῶν φυσιολογικῶν διαφορὰς ἐδείκνυμεν ταύτας οὔσας, οὕτω καὶ τῆς συμμετρίας διαφορὰς ὁριούμεθα. *οἱ γὰρ κατ' αἰνίγματα προϊόντες βραχύτητα ἀπαιτοῦσιν*, ἔτι δὲ καὶ οἱ μὴ διδασκαλικοὶ ἄλλως κεφαλαιωδέστεροι, κτλ.».

Ἐκ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Μενάνδρου ἐγένετο φανερόν, ὅτι ὑπῆρχον ὕμνοι λεγόμενοι *Πυθαγόρειοι*, οἵτινες δὲν προήγοντο ἐκ τοῦ φανεροῦ, ἀλλὰ *κατ' αἰνίγματα*, καὶ ὅτι «*οἱ κατ' αἰνίγματα προϊόντες βραχύτητα ἀπαιτοῦσιν*». Ὄντως δὲ ὁ Εἰς τὴν *Φύσιν* ὕμνος τοῦ Συνεσίου ἀνήκει εἰς τοὺς κατ' αἰνίγματα προϊόντας, ἅτε μὴ μνημονεύων τὸ ὄνομα τῆς Φύσεως (ὅπερ, ὡς εἴδομεν, δηλοῦται μόνον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ), ἔτι δ' ἔχει καὶ τὴν βραχύτητα, ἣν οὗτοι ἀπαιτοῦσιν.

1—2 «*Ἀρχὰ καὶ πάντων γέννα, | πρεσβίστα κόσμου μᾶτερ*». Ὑπὸ τοῦ Συνεσίου ἡ *φύσις* καλεῖται *μάτειρα* Ὕμνῳ Γ', 335—337 «σοὶ διὰ πάντων | ἵστησι χοροὺς | *μάτειρα φύσις*». Πρβ. καὶ Ὕμν. Ὀρφ. Ι', 1-2 Abel «*Ὦ Φύσι παμμήτειρα θεὰ πολυμήχανε μῆτερ*» καὶ 18 «*πάντων μὲν σὺ πατήρ, μήτηρ, τροφὸς ἠδὲ τιθήνη*» ***Baldini*** (Gli inni di Mesomede σ. 8), καὶ εὐθὺς κατωτέρω Συνέσιον Ὕμνῳ Β', 63 κἑξ., ὅστις συμφωνεῖ μετὰ τούτων.

3. «*καὶ νὺξ καὶ φῶς καὶ σιγά*». Πρβ. Συνέσ. Ὁμιλ. Β' «*Νὺξ ἱερὰ φῶς* ἐνεγκαμένη τοῖς καθηραμένοις». Ὁ στίχος εἶνε πεποιημένος ὡς καὶ ὁ 30 τοῦ Ε' Ὕμνου τοῦ Συνεσίου «καὶ φῶς καὶ νοῦς καὶ ψυχά». Ἡ Φύσις εἶνε καὶ *σιγά*· παραπλησίως λέγει ὁ Συνέσιος περὶ τοῦ Θεοῦ Ὕμνῳ Β', 63 κἑξ. «σὺ πατήρ, *σὺ δ' ἐσσὶ μάτηρ*, | σὺ δὲ ἄρρην, σὺ δὲ θῆλυς, | σὺ δὲ φωνά, *σὺ δὲ σιγά*, | *φύσεως φύσις γονῶσα* | κτέ.». Πρὸς τὸ *σιγὰ* πρβ. ἔτι τὸν αὐτὸν

Ὕμνῳ Α', 75 «τὰ δ' ἄνω *σιγὰ καλύπτει*» καὶ Ὕμνῳ Β' 22-24 «τὰ πρόσω μάκαιρα *σιγὰ* | νοερῶν τε καὶ νοητῶν | ἄτομον τομὰν *καλύπτει*». Ἐν Pap. Gr. Mag. IV, 559-560 ἀπαντᾷ « ... καὶ λέγε· σιγή, σιγή, σιγή, σύμβολον θεοῦ ζῶντος ἀφθάρτου». Ὅτι δὲ ὁ Συνέσιος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ταῦτα τὰ νῦν ἐκ τῶν μαγικῶν παπύρων γνωσθέντα, θὰ γράψω μὲν καὶ ἀλλαχοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ παρόντι παραβάλλω μόνον τόδε. Ὁ Συνέσιος ἐν Ὕμνῳ Γ', 123-125 λέγει περὶ τοῦ Βασιλέως τῶν θεῶν «*ἀτενὲς δὲ δρακεῖν* | ἐπὶ σοὺς πυρσοὺς | θέμις οὐδὲ *θεοῖς*». Ἐν Pap. Gr. Mag. IV, 556 φέρεται «ὄψῃ δὲ *ἀτενίζοντάς σοι τοὺς θεούς*». (Περὶ τῆς λέξεως *Σιγὴ* ἴδ. καὶ Horna σ. 10, Baldini σ. 9 - 10).

5 - 6 «*ἠδ' ἀγγέλλεις τοὺς Ζηνὸς | παῖδας, κυδίστη Ῥείη*». Περὶ τῆς Ῥέας ὡς ἀγγέλου τοῦ Διὸς φέρεται Ὕμνῳ εἰς Δήμ. 441 κἑξ.

> ταῖς δὲ μετ' ἄγγελον ἧκε βαρύκτυπος εὐρύοπα Ζεὺς
> Ῥείην ἠύκομον, Δημήτερα κυανόπεπλον
> ἀξέμεναι μετὰ φῦλα θεῶν, κλπ.

9 - 11 «*ὥς μοι πρῶτον μὲν ψυχὰ | ὀρθὰν βαίνοι πρὸς γραμμὰν | ἀψευδεῖ γλώσσης ῥύμῃ*». Ἀντὶ τοῦ «*καὶ*» ἔγραψα «*ὡς*», ὅπερ συνάπτω μετὰ τῆς εὐκτικῆς «*βαίνοι*»· πρβ. Ὁμ. α 47 «ὡς ἀπόλοιτο καὶ ἄλλος, ὅτις τοιαῦτά γε ῥέζοι», κλπ. Πρὸς δὲ τὸ ὅλον νόημα πρβ. Συνέσ. Ὕμνῳ Γ', 60 κἑξ. «*ἵνα σοι ψυχὰ* | *καθαρὰ παθέων* | .... *καθαρᾷ γλώσσᾳ* | ... τὸν ὀφειλόμενον | ὕμνον ἀποίσει».

12 - 14 «*γυίων αὖθις δ' ἀσκηθεῖς | γόμφοι τ' εἶεν καὶ ταρσοὶ | ζωᾶς ἐς μέτρον τᾶσδε*». Οὐδεὶς τῶν ἐκδοτῶν παρέβαλε τάδε τὰ χωρία τοῦ Συνεσίου, ἅτινα δεικνύουσιν αὐτὸν ὄντα καὶ ποιητὴν τοῦ Ὕμνου εἰς τὴν Φύσιν, Ὕμν. Γ', 18-20 «ὁπόταν ... | στάσω διδύμους | *γυίων ταρσοὺς*» καὶ Ὕμν. Ε', 34-35 «νούσων ἐκσῴζοις λώβας | *ἀσκηθῆ γυίων ἀλκάν*». Πρὸς δὲ τὴν λέξιν *μέτρον* τοῦ 14 στίχου πρβ. Συνέσ. Ὕμνῳ Ε', 35 «μοίρας θ' ὑλαίοις *μέτροις*».

15-17 «*σὺ δ', ὦ λαμπραῖς ἀκτῖσιν | γαῖαν πᾶσαν πυρσεύων | Αἰὼν ἀσβέστων φλογμῶν*». Περὶ τῶν στίχων τούτων ἔγραψα ἤδη ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆσδε τῆς ἐργασίας μου Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. τόμ. ΙΓ', σ. 320 (16), εἰς ὃ παραπέμπω. Διέλαβον δ' αὐτόθι καὶ περὶ τοῦ μέτρου τοῦ πρώτου ποδὸς τοῦ 7 στίχου «δέχει γὰρ κλπ.» καὶ τοῦ 15 στίχου «σὺ δ', ὦ λαμπραῖς κλπ.», καὶ περὶ τοῦ 17 στίχου «*Αἰὼν ἀσβέστων φλογμῶν*», ὃν εἶπεν ὁ Συνέσιος κατὰ τὸν δεύτερον στίχον «*φλογμὸς* ἀπειρέσιος κινούμενος ἄπλετος *Αἰὼν*» τοῦ ποιήματος, ὅπερ φέρεται ὡς χρησμὸς Ἀπόλλωνος τοῦ Κολοφωνίου (*Πικκόλου* Suppl. à l'Anthol. σ. 173 κἑξ., ***G. Wolff*** Porphyrii de philos. ex orac. haurienda σ. 231 κἑξ., *Cougny* VI, 140, ***Buresch***

Klaros σ. 55. 97). Ἀπαντᾷ δ᾽ ἡ λέξις *Αἰὼν* παρὰ τῷ Συνεσίῳ καὶ Ὕμνῳ Θ′, 66 κέξ. (περὶ τοῦ Χριστοῦ) «*ἀλλ᾽* αὐτὸς ἀγήραος | *Αἰὼν* ὁ *παλαιγενὴς*» καὶ Ὕμνῳ Β′, 67 (περὶ τοῦ Θεοῦ) «*σὺ δ᾽ ἄναξ, αἰῶνος Αἰών*». Παραβλητέος δ᾽ εἶνε ὁ στίχος οὗτος, ὁ ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ «*σὺ δ᾽*», πρὸς τοὺς μνημονευθέντας στίχους τοῦ Εἰς τὴν Φύσιν ὕμνου «*σὺ δ᾽, ὦ . . . . Αἰὼν* κλπ.» Δεικνύει δ᾽ ἡ παραβολὴ αὕτη τὸν Συνέσιον ὄντα ποιητὴν ἀμφοτέρων τῶν ὕμνων. Σημειωτέον δ᾽ ὅτι ὁ Συνέσιος λέγει Περὶ βασιλ. 29, σ. 29 BC «...οὐ μᾶλλον ἢ *τὰς ἀκτῖνας ὁ ἥλιος* φυτοῖς καὶ ζῴοις δωρούμενος· οὐ γὰρ πόνος αὐτῷ *καταλάμπειν*, ἐν οὐσίᾳ *τὸ λαμπρὸν ἔχοντι* καὶ πηγῇ φωτὸς ὄντι». Καὶ τοῦτο τὸ χωρίον εἶνε παραβλητέον πρὸς τοὺς μνημονευθέντας 15-17 στίχους.

18 «*ταῖς σαῖς δέρκευ με γλήναις*». Τῆς λέξεως *γλήνη-γλῆναι* ποιεῖται χρῆσιν ὁ Συνέσιος Ὕμνῳ Α′, 101 «*κεκαλυμμέναισι* γλήναις» καὶ Ὕμνῳ Γ′, 579 «κρυφίας γλήνας» καὶ Ὕμνῳ Ε′, 42 «δισσὰς γλήνας». Πρὸς τὸ ῥῆμα *δέρκευ* πρβ. Ὁμ. λ 15-16 «οὐδέ ποτ᾽ αὐτοὺς | ἠέλιος φαέθων *καταδέρκεται* ἀκτίνεσσιν» καὶ τἆλλα χωρία, ἅτινα κατέλεξα ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆσδε τῆς ἐργασίας μου Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. τόμ. ΙΓ′, σ. 342-343 (38-39).

19 «*ὄλβον χεύων εὐαγῆ*». Ὁ Horna παρατηρεῖ σ. 12 «Die hier ausgesprochene Bitte finden wir schon bei Solon (Frgmt. 1 V. 3 ff Diehl). Sie kehrt dann in den Hymnendichtung immer wieder, z. B. in dem Päan: ὄλβον ἐξ ὁσίων διδοὺς (dazu Crusius, Die Delph. Hymnen S. 17) bis zu Synesius (II 81 ff.) und Proklos (in Solem 42 ff.). Τὸ χωρίον τοῦ Συνεσίου Ὕμνῳ Β′, 78, ὅπερ μνημονεύει ὁ Horna, εἶνε «*κατάχει κύδιμον ὄλβον*». Ἀλλ᾽ ὁ Horna δὲν παρετήρησε τὴν ὁμοιότητα τούτου πρὸς τὸ τοῦ 19 στίχου τοῦ Εἰς τὴν Φύσιν ὕμνου. Λέγει δὲ ὁ Συνέσιος καὶ Ὕμνῳ Δ′, 127-128 «κόσμοις κατάγων | *ὄλβον ζωᾶς*», καὶ Ὕμνῳ Α′, 23 «*χρύσειον ὄλβον*», καὶ Ὕμνῳ Β′, 34 «*ἀγαθῶν ἀνέσχεν ὄλβον*».

20 «*τῷ σῷ, Παιάν, βακχευτᾷ*». Ὁ Συνέσιος λέγει Ὕμνῳ Ε′, 48-49 «τοίαν ἄχραντον ζωὰν | *τῷ σῷ κραίνοις φορμικτῇ (-κτᾷ)*». Ὁ Horna παρετήρησε μὲν τὴν ὁμοιότητα τοῦ 49 στίχου τοῦ Συνεσίου πρὸς τὸν 20 τοῦ Εἰς τὴν Φύσιν ὕμνου, ἐνόμισε δέ, ὅτι ὁ Συνέσιος μιμεῖται τὸν Μεσομήδη (σ. 12). Ἀλλὰ κατ᾽ ἐμὲ ὁ Συνέσιος προσήρμοσεν ὕστερον εἰς Χριστιανικὸν αὐτοῦ ὕμνον ὅ τι εἶπε πρότερον ἐν ἐθνικῷ ὕμνῳ. Οὗτος δ᾽ ἐν Δίωνι 9, σ. 46 B μνημονεύει καὶ τὴν γνωστὴν παροιμίαν «πολλοὶ μὲν ναρθηκοφόροι, παῦροι δέ τε *βάκχοι*» καὶ ἐπιφέρει «οὐδ᾽ οὗτοι μέντοι διαρκῶς ἀνέχονται *τῆς βακχείας*». Πρβ. καὶ 10, σ. 47 D «ἔοικε γὰρ τὸ κατ᾽ αὐτοὺς πρᾶγμα *βακχείᾳ* κτλ.».

21 «*εἰς σὲ ζωὰν γὰρ τείνω*». Ὁ Συνέσιος λέγει Ὕμνῳ Δ′, 187-188 «οἷς ἐκ ψυχᾶς | *τέταται ζωά*». Ὁ Horna δὲν παρέβαλε τὸ «*τέταται ζωὰ*» πρὸς τὸν 21 στίχον τοῦ Εἰς τὴν Φύσιν ὕμνου, ἀλλὰ τὸ «*ἐς σὸν φέγγος τείνοισα*» τοῦ Ε′, 43 Ὕμνου τοῦ Συνεσίου (σ. 12). Ἔτι δὲ παρέβαλεν αὐτόθι Εὐριπ. Μηδ. 670 «ἄπαις γὰρ δεῦρ᾽ ἀεὶ *τείνεις βίον*;» καὶ Ἀπ. 475 N. «*ἁγνὸν δὲ βίον τείνομεν*» καὶ Ἴωνι 625 «*βίου αἰῶνα τείνει*». Πρόσθες Αἰσχ. Προμ. 538 «*τὸν μακρὸν τείνειν βίον*», Ἀγ. 1362 «*βίον τείνοντες*», Πέρσ. 708 «*ὁ μάσσων βίοτος ἦν ταθῇ πρόσω*», Διοσκορ. Ἀνθ. Παλ. Ζ′, 178 «*εὐαίων᾽ ἀσινῆ τείνεις βίον*» (ἴδ. Θησ. Στεφ. λ. τείνω). Περὶ δὲ τοῦ *βίοτον* ἢ *βιοτὰν ἕλκειν* ἴδ. τὰ γεγραμμένα ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆσδε τῆς ἐργασίας Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. τόμ. ΙΓ′, τ. 313 (9). Πρβ. καὶ Συνέσ. Ὕμνῳ Ε′, 41 «*ζωὰν ἕλκοι*». Σημειωτέον δ᾽ ὅτι ἡ λέξις *ζωὰ* ἀπαντᾷ πολλάκις ἐν τοῖς Ὕμνοις τοῦ Συνεσίου, οἷον Γ′, 381, 474, 511, 542, Δ′, 125, 180, 202, 281, 286, Ε′, 41, 48 κλπ.

22 «*γυίοις ἐνναίων ῥευστοῖς*». Ὁ Συνέσιος λέγει Ὕμνῳ Ε′, 31-33 (περὶ τῆς ψυχῆς) «τὰν σὰν οἰκτρὸν κούραν | *γυίοις εἰρχθεῖσαν θνατοῖς* | μοίρας θ᾽ ὑλαίοις μέτροις». Ὁ Horna παρατηρεῖ (σ. 12), ὅτι ὀρθῶς ὁ Wilamowitz ἔγραψε «γυίων ἐνναίων *ῥευστοῖς*» ἀντὶ τοῦ «γ. ἐ. *ῥάστοις*», αὐτὸς δὲ μετέβαλε τὸ «*γυίων*» εἰς τὸ «*γυίοις*» κατὰ τὸ μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Συνεσίου. Περὶ δὲ τῆς συγχύσεως τοῦ *ῥᾶστος* καὶ *ῥευστὸς* ἴδ. τὰ γεγραμμένα ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐν Παρατ. κριτ. ἑρμ. καὶ μετρ. εἰς τοὺς στίχους Νικ. τοῦ Μουζάλωνος (ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ 1, σ. 43-44). Πρὸς δὲ «*τὸ μέτροις*» τοῦ στίχου τοῦ Συνεσίου Ὕμνῳ Ε′, 33 «μοίρας θ᾽ ὑλαίοις μέτροις» πρβ. τὸν 14 στίχον τοῦ Εἰς τὴν Φύσιν Ὕμνου «ζωᾶς ἐς *μέτρον* τᾶσδε».

23-24 «*οἴκτιρον τόσσον, Τιτάν*, | *ἀνθρώπου δειλοῦ δεσμόν*». Ὁ Ἥλιος καλεῖται *Τιτὰν* ὑπὸ τοῦ Συνεσίου ὡς καὶ ἐν Ὕμνῳ Ε′, 20 «*σοὶ μὲν Τιτὰν ἱππεύει*», καὶ ἐν Ὕμνῳ Θ′, 48-49 «*τὰν δ᾽ εὐρυφαῆ κόμαν* | *Τιτὰν ἐπετάσσατο*», καὶ ἐν τῷ ἐπιγράμματι Cougny IV, 74. Τὸ ῥῆμα «*οἴκτιρον*» ἔχει ὁ Συνέσιος καὶ Ὕμνῳ Ε′, 31 (ἴδ. τὸ χωρίον ὀλίγον ἔμπροσθεν), τὸ δ᾽ ἐπίθετον *δειλὸς* καὶ Ὕμνῳ Γ′, 657 (περὶ τῆς ψυχῆς) «*ἁ μέγα δειλά*».

Ὅτι ἡ ψυχὴ μένει ἐν τῷ σώματι τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς γῆς, εἶνε κατὰ τὸν Συνέσιον *δεσμὸς* ἢ *δεσμοὶ* ἢ *δεσμὰ* αὐτῆς. Ὕμνῳ Γ′, 381-383 «ὄφρα δὲ ζωᾶς | ὑλοδιαίτου | *δεσμοῖσι* μένω», καὶ 552-553 «ἔχομαι δὲ πόθοις | χθονίοις *δεσμοῖς*», καὶ Δ′, 286-294 «ἵνα καὶ ζωὰν | τὰν μετὰ μοίρας | τὰν μετὰ *δεσμοὺς* | τοὺς χθονοβριθεῖς | καθαρὰν ὕλας | ὅσον ἐξανύω | ἐπὶ σὰς αὐλάς, | ἐπὶ σοὺς κόλπους, | ὅθεν ἁ ψυχᾶς | προρρέει παγά». Τοῦτο δὲ μάλιστα τὸ χωρίον καὶ τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν Ὕμν. Ε′, 31-33 εἶνε παραβλητέα πρὸς τοὺς τέσσαρας ἐν τέλει στίχους τοῦ Ὕμνου Εἰς τὴν Φύσιν, ὅπως πείσωσι πάντα τινά, ὅτι ὁ Συνέσιος εἶνε ποιητὴς καὶ τοῦ Ὕμνου τούτου πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἅτινα κατέλεξα ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν καθ᾽ ἕκαστα. Περὶ δὲ τῶν δεσμῶν τῆς ψυχῆς καὶ τῆς περόνης, ἥτις προσηλοῖ αὐτὴν πρὸς τὸ σῶμα, ὡς λέγει ὁ Συνέσιος κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἴδ. τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς

ἐργασίας ταύτης Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. τόμ. ΙΓ', σ. 310-311 (6-7). Πρβ. ὡσαύτως καὶ Συνέσ. Ὕμνῳ Η', 42-43 «ψυχὰν δὲ λυθεῖσαν | χθονίου βιότου *πέδας*», καὶ Ὕμνῳ Γ', 707 κἑξ. «*ἅμμα* δὲ κόψον, | χάλασον *πεδόναν* | ... | οἷσιν ψυχὰν | κλπ.», καὶ 575-576 «ὕλα με μάγοις | *ἐπέδησε* τέχναις». Πρὸς ταῦτα δ' ἔχω νὰ παραβάλω καὶ Πρόκλον Ὕμνῳ Δ', 10 κἑξ.

μὴ κρυερῆς γενέθλης ἐνὶ κύμασι πεπτωκυῖαν
ψυχὴν οὐκ ἐθέλουσαν ἐμὴν ἐπὶ δηρὸν ἀλᾶσθαι
ποινή τις κρυόεσσα *βίου δεσμοῖσι πεδήσῃ*.

Τὴν δὲ σχέσιν τοῦ Πρόκλου πρὸς τὸν Συνέσιον θὰ ἐξετάσω ἐν ἄλλῳ τόπῳ διεξοδικῶς. Περὶ δὲ τοῦ μέτρου τοῦ Ὕμνου ἴδ. ἐν τοῖς ἔπειτα.

2. Εἰς τὴν Ἶσιν.

Ἡ συζυγία πυρρίχιος καὶ ἴαμβος· γένη δύο, ἴαμβος διπλάσιον καὶ πυρρίχιος ἴσον· ὁ ῥυθμὸς δεκάσημος· Ὑπολύδιος ὁ τρόπος.

Εἷς ὕμνος ἀνά τε γᾶν
ἀνά τε νέας ἁλιπόρους
ᾄδεται, πολυτρόποις
ἓν τέλος ἐν ὀργίοις,
5 *ἁ βαθύκερως Ἶσις,*
ἅτ' ἔαρος ἃ θέρεος
ἅτε χείματος ἄγει
νεογόνους ἡνίας,
<τοῦτο>, τὸ καλεῦσι πῦρ.
10 *<οὐρανοῦ θ'> Ἄιδου τε*
καὶ χθόνιος ὑμέναιος,
αἱ φυτῶν ὠδῖνες,
οἱ Κύπριδος ἵμεροι
τοῦ νηπιάχου γονά,
15 *πῦρ τέλεον, ἄρρητον,*
οἱ Ῥέας Κούρητες
ὅ τε Κρόνιος ἄμητος,
ἄστρα διφρήλατα,
πάντα δι' ἀνακτόρων
20 *Ἴσιδι χορεύεται.*

Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ *διπλασ'ονα* Ο: *διπλάσιον* Wilamowitz. *ἶσον* Ο: *ἴσον* Λάμπρος.—2 *νῆας* Ο: *νέας* Horna ναῦς Wilamowitz. 6 *εἴαρος* Ο: διώρθωσεν ὁ Wilamowitz. *ἅ τε θέρεος* Ο: ἃ θέρεος Wilamowitz. 9 *<τοῦτο>* Wilamowitz *<ἧψε>* Horna — *τὸ* Ο: *τὺ* Powell, Collectanea Alexandrina (σ. 128) *τὲ* P. Maas. — 10 *<οὐρανοῦ τ'>* Wilamowitz. *Ἀιδός τε* Ο: *Ἄιδου τε* Wilamowitz. 14 *τὸ* Ο: *τοῦ* Wilamowitz *τὺ* Powell, Coll. Alex. (σ. 128) *τὲ* P. Maas. — 15 *τέλειον* Ο: *τέλεον* Wilamowitz. 15 *ἄστεα διφρηλάτα* Ο: *ἄστρα διφρήλατα* Wilamowitz *ᾀστέα διφρηλάτᾳ* Horna. *διφρηλάται* Delatte.

Ὁ Συνέσιος διέτριψεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου ἤκουσε τῆς φιλοσόφου Ὑπατίας. Ὁ αὐτὸς ἔγραψε καὶ τοὺς δύο Αἰγυπτίους ἢ περὶ προνοίας λόγους, ἐν οἷς διαλαμβάνει ἀλληγορικῶς περὶ τοῦ Ὀσίριδος καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Τυφῶνος. Ὅτε δ' ἔτι ἦτο ἐθνικὸς ὁ Συνέσιος, ἐποίησε κατ' ἐμὲ καὶ τὸν Ὕμνον εἰς τὴν Ἶσιν πρὸς ἄλλοις ὕμνοις εἰς ἀρχαίους θεούς. Περὶ δὲ τοῦ μέτρου καί τινων ἄλλων θὰ εἴπω ἐν τέλει.

4 «*ἓν τέλος ἐν ὀργίοις*». Τῆς λέξεως *ὄργια* ποιεῖται χρῆσιν ὁ Συνέσιος Ὕμνῳ Β', 90-91 «*περὶ σᾶς ὄργια βλάστας* | *τὰ πανάρρητα χορεύσω*». Πρβ. καὶ Ὕμνῳ Α', 73 «*τελετὰς ἀνοργιάστους*». Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ ἐν τῷ Ὕμνῳ εἰς τὴν Ἶσιν γίνεται λόγος περὶ χοροῦ 19-20 «*πάντα δ' ἀνακτόρων* | *Ἴσιδι χορεύεται*».

5 «*ἁ βαθύκερως Ἶσις*». Παρεβλήθη μὲν τὸ χωρίον τοῦ Ἡροδότου Β', 40 «τὸ γὰρ τῆς Ἴσιος ἄγαλμα ἐὸν γυναικήιον βούκερών ἐστι, κατάπερ Ἕλληνες τὴν Ἰοῦν γράφουσι», ἀλλ' ἠγνοήθη τὸ χωρίον τοῦ Συνεσίου Ὕμνῳ Ε', 22-23 «σοὶ δ' *ἁ ταυρῶπις μήνα* | τὰν νυκτῶν ὄρφναν λύει, | σοὶ καὶ τίκτονται καρποί, | σοὶ καὶ βόσκονται ποῖμναι» (τὸν στίχον «σοὶ καὶ τίκτονται καρποὶ» παραβάλλω πρὸς τὸν 12 τοῦ Εἰς τὴν Ἶσιν Ὕμνου «αἱ φυτῶν ὠδῖνες», ἴδ. κατωτέρω), ἔτι δὲ καὶ τὸ χωρίον τοῦ αὐτοῦ Ὕμνῳ Θ', 44 κἑξ. «*ἁ μὲν κερόεν σέλας* | *πλήσασα ῥόον πυρὸς* | *ἁγεῖτο Σελάνα*, | ποιμὴν νυχίων θεῶν». Ἡ *βαθύκερως* Ἶσις εἶνε ἐνταῦθα αὐτὴ ἡ Σελήνη, ὡς παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ Horna (σ. 16) «Der Hymnus ... feiert Isis als Mondgöttin, als die sie auch bei Apuleius Met. XI, 5, in der Anthol. Lat. 723, 9 und in dem auf dem Stein von Andros erhaltenen Isishymnus (Kaibel, Ep. Gr. 947) erscheint. Es handelt sich um ein Fest anlässlich des Monatsbeginnes. Daher heisst sie βαθύκερως von der tiefgekrümmten Mondsichel, daher heissen ihre Zügel νεόγονοι». Ἴδ. καὶ *W Peek* Der Isishymnus von Andros und verwandte Texte σ. 143 κἑξ.

9 «*<τοῦτο>, τὸ καλεῦσι πῦρ*». Ὁ Horna συνεπλήρωσεν «<ἧψε> *τὸ καλεῦσι πῦρ*». Περὶ τοῦ ἱεροῦ πυρὸς ἐν Αἰγύπτῳ λέγει ὁ Συνέσιος Αἰγ. Β', 3, σ. 121 C «ἐκκλησία δὴ πρώτη περὶ τὸν ἱερέα τὸν μέγαν, *καὶ πῦρ ἱερὸν ἥπτετο*». Ἴσως δὲ τὸ χωρίον τοῦτο δύναται νὰ βεβαιώσῃ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Horna (ὅστις εἴκασεν, ὅτι καὶ τὸ ῥῆμα «*δαῖε*» δύναται νὰ γραφῇ ἐν τῷ κενῷ μέρει τοῦ στίχου). Τῆς δὲ Ἴσιδος λαμβανομένης

ἀντὶ τῆς Σελήνης, δύναται νὰ νοηθῇ τὸ πῦρ (φῶς), ὅπερ κατὰ μικρὸν καταλαμβάνει ὅλον τὸν δίσκον τῆς σελήνης, καὶ πρὸς τοῦτο παραβλητέον εἶνε τὸ χωρίον τοῦ Συνεσίου Ὕμνῳ Θ', 44 κἑξ., ὅπερ παρετέθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ἴσως δὲ πρέπει νὰ στίξωμεν διὰ κόμματος μὲν μετὰ τὴν λέξιν *ἠνίας* καὶ διὰ τελείας στιγμῆς μετὰ τὴν λέξιν *πῦρ* (στ. 9), ὥστε νὰ νοηθῇ ἡ *Ἶσις ἡ ἄγουσα νεογόνους ἠνίας* κατὰ τὸ ἔαρ, τὸ θέρος καὶ τὸν χειμῶνα (αἱ γενικαὶ *ἔαρος, θέρεος* καὶ *χείματος* δηλοῦσι τὸν χρόνον), τουτέστι *τοῦτο, ὅπερ καλοῦσι πῦρ*. Ὄντως δὲ τὸ μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Θ' Ὕμνου τοῦ Συνεσίου ἔχει τὴν λέξιν *πυρὸς* (ἅ μὲν κερόεν σέλας | *πλήσασα ῥόου πυρὸς* | ἀγεῖτο Σελάνα»).

Διὰ τῆς προτεινομένης ὑπ' ἐμοῦ στίξεως καὶ ἑρμηνείας ἀποφεύγονται, ὡς νομίζω, δυσχέρειαί τινες τοῦ μέρους τούτου τοῦ ὕμνου. Ἀπὸ δὲ τοῦ 10 στίχου μέχρι τέλους γίνεται μνεία *πάντων* τῶν χορευόντων *Ἴσιδι*, τουτέστι χάριν τῆς Ἴσιδος.

10-11 «*<οὐρανοῦ θ'> Ἄιδου τε* | *καὶ χθόνιος ὑμέναιος*». Κατὰ τὸν Wilamowitz «das Zeugen und werden in allen seinen Phasen versteht man, also die Hochzeit von Hades, Erde und Himmel, einerlei, wie sich diese Potenzen vermischen». Ἀλλὰ κατὰ τὸν Horna ὁ διὰ τριῶν — οὐρανοῦ, Ἄιδου καὶ χθονὸς — δηλούμενος ὑμέναιος ὡς σύμβολον εἶνέ πως ἀμφίβολος, προτείνεται δ' ἀντὶ τοῦ *<οὐρανοῦ θ'>* νὰ γραφῇ *<ὅ τε Κόρης>* ἢ *<ὅ θ' Ἑκάτης>* καὶ ἀντὶ τοῦ «*καὶ χθόνιος*» νὰ ἀναγνωσθῇ «*καταχθόνιος*». Πάντως ἡ τοῦ Wilamowitz ἑρμηνεία ἔχει νόημα πρὸς δήλωσιν τοῦ σύμπαντος καὶ τῆς ἐν αὐτῷ γενέσεως. Πρὸς τὰ εἰρημένα τρία παραβάλλω Ἰωάννην Δαμασκηνὸν Καν. εἰς τὴν Κυρ. τοῦ Πάσχα ᾠδ. γ', τροπ. β' «νῦν πάντα πεπλήρωται φωτὸς | *οὐρανός τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια*· | ἑορταζέτω δὲ *πᾶσα κτίσις* | τὴν ἔγερσιν Χριστοῦ, κἑξ.».

12 «*αἱ φυτῶν ὠδῖνες*». Νοοῦνται βεβαίως οἱ καρποὶ τῶν φυτῶν, οἵτινες χορεύουσι καὶ αὐτοὶ χάριν τῆς Ἴσιδος. Παραπλησίως, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, λέγει ὁ Συνέσιος Ὕμνῳ Ε', 24 «*σοὶ καὶ τίκτονται καρποὶ*» (πρβ. καὶ Ὑμν. Γ', 352-354, ἴδ. κατωτέρω). Ἡ λέξις *ὠδὶς* λαμβάνεται καὶ ἀντὶ τοῦ τόκου (παραδείγματα δὲ πρὸς τοῖς ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς Λεξικοῖς κατέλεξα καὶ ἄλλα ἐν Byz.-neugr. Jahrb. VII, σ. 371, ἐν τούτοις δὲ καὶ ἓν τοῦ Συνεσίου Ὕμνῳ Γ', 227-228 «*ὠδὶς ἱερά, ἄρρητε γονὰ*» περὶ τοῦ Χριστοῦ. Ἄλλως δ' ὁ Συνέσιος ποιεῖται χρῆσιν τῆς λέξεως *ὠδὶς* καὶ ἀλλαχοῦ τῶν Ὕμνων αὐτοῦ, οἷον Α', 51 «ἁ θέσκελος ὠδίς», καὶ Γ', 238-240 «ὠδὶς διὰ σέ, | διὰ δ' ὠδῖνος | αὐτὸς ἐφάνθης», καὶ Ε', 57 «κλεινὰν ὠδῖνα ψυχᾶς», καὶ Ϛ', 6 «ἄφραστος ὠδὶς» καὶ 37 «ὠδῖσιν σοφίας»). Εἶνε δὲ εἰρημένον τὸ *φυτῶν ὠδῖνες* ὡς καὶ τὸ *νεφῶν ὠδῖνες* (ἴδ. Θησ. Στεφ. λ. ὠδίνω), καὶ τὸ *σταχύων ὠδῖνας* (Νόνν. Διον. Μ', 399).

Ὑπὸ τοῦ Baldini (σ. 18) ἐσχετίσθη τὸ *φυτῶν ὠδῖνες* πρὸς τὸ χωρίον Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου Α', 27, ἐν ᾧ λέγει ἡ Ἶσις περὶ ἑαυτῆς «ἐγώ εἰμι ἡ πρώτη καρπὸν ἀνθρώποις εὑροῦσα», καὶ πρὸς τὸ χωρίον τοῦ Ὕμνου εἰς τὴν Ἶσιν τῆς Ἄνδρου 44-45 «ἔμμι δ' ἀρούρας | πυρνοτόκω μεδέοισα» (ὁ Baldini οὐχὶ ὀρθῶς *πυροτόκῳ* κατὰ δοτικήν, *πυροτόκω* ἔγραψεν ὁ Hermann) καὶ πρὸς τὸ χωρίον ἐπιγραφῆς τῆς Κυρήνης ἐν Notitiario Archeologico del Ministero delle Colonie IV, (1927) «βροτοῖς ἔδειξα καὶ καρποὺς βίου». Πρβ. ἔτι *Kaibel* Ep. Gr. 982 «Ἴσιδι καρποτόκῳ», καὶ 983 «Νείλου περάσας καρποφόρον μέγαν πόρον | Δημήτριος ἥκω πρὸς μεγάλην Ἶσιν θεάν».

13 «*τοῦ νηπιάχου γονά*». Οὕτως ἔγραψα κατὰ τὸν Wilamowitz ἀποδεχόμενος ἅμα καὶ τὴν περὶ τῆς λέξεως *νηπιάχου* γνώμην αὐτοῦ, ὅτι «Vers 14 ist wohl in νηπιάχου das Iota verschliffen wie in ἐνιαυτὸς in dem kretischen Hymnus S. 501 (Griech. Verkunst)». Τοῦτο νομίζει ὁ Horna, ὅτι εἶνε ἀμφίβολον, ὅστις λέγει ὅτι εἰς τὸ μέτρον θὰ ἥρμοζεν ἡ λέξις *νηπίου* ἀντὶ τοῦ *νηπιάχου*. Ἔχω τὴν γνώμην, ὅτι ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ *νηπίαχος* καλεῖται ὁ Ἔρως, ὡς καὶ ἐν ἀδεσπότῳ ἐπιγράμματι, ὅπερ νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν αὐτὸν Συνέσιον, Ἀνθ. Παλ. Θ', 157, καὶ οὗ ἡ ἀρχὴ εἶνε «Τίς θεὸν εἶπεν Ἔρωτα;» Ἐν αὐτῷ φέρεται 7-8

καὶ ταῦτ' οὔτ' Ἄιδος οὔτ' Ἄρεος, ἔργα δ' Ἔρωτος
λεύσσομεν, οἷς παίζει κεῖνος *ὁ νηπίαχος*.

Εἶπε δ' ἐν ἀμφοτέροις τούτοις τοῖς ποιήμασιν ὁ Συνέσιος τὸν Ἔρωτα νηπίαχον κατὰ τὸν Βίωνα Ἀπ. Ζ', 1-2

Ἁ μεγάλα μοι Κύπρις ἔθ' ὑπνώοντι παρέστα
νηπίαχον τὸν Ἔρωτα καλᾶς ἐκ χειρὸς ἄγοισα | κλπ.

Πρβ. καὶ τὴν λέξιν *βρέφος* περὶ τοῦ αὐτοῦ Ἔρωτος ἐν Ἀνακρεοντείῳ 31 (3) Hiller-Crusius 10-11 «*ὁ δ' Ἔρως* 'ἄνοιγε' φησίν· | '*βρέφος* εἰμί, κλπ.', καὶ 15-16 «ἀνέῳξα, καὶ *βρέφος* μὲν | ἐσορῶ φέροντα τόξον».

Ἐγένετο, ὡς νομίζω, φανερόν, διατί ὁ Συνέσιος ποιεῖται χρῆσιν ἐν τῷ Εἰς τὴν Ἶσιν Ὕμνῳ τῆς λέξεως *νηπίαχος* καὶ οὐχὶ τῆς λέξεως *νήπιον* περὶ τοῦ Ἔρωτος. (Ἄλλως περὶ τῆς λέξεως *νηπίαχος* ἐν ἐπιγράμμασι διέλαβον ἐν Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1937/38, σ. 548.) Ἀλλ' ὑπ' ἄλλων νομίζεται, ὅτι *τοῦ νηπιάχου γονὰ* εἶνε καθόλου ἡ γέννησις τοῦ νηπίου ἢ παιδίου (il nascere del pargoletto κατὰ τὸν Baldini). Ἐν τῷ Ὕμνῳ εἰς τὴν Ἶσιν τῆς Ἄνδρου 36 κἑξ. λέγει ἡ θεὰ « . . . ἅδε γενέθλας | ἀρχὰν ἀνδρὶ γυναῖκα συνάγαγον, εὖ τε . . . ἐπ' ἀρτίγονον βρέφος ἄγαγον. ἅδε γονήων | ἁζομένως τιμὰν ἔτι *νηπιάχως* ὑπὸ μαζῶι | κωρισμοῖς ἐδίδαξα μελίφροσι».

Σημειωτέον δ' ὅτι τῆς λέξεως *γονὰ* γίνεται χρῆσις ὑπὸ τοῦ Συνεσίου

"Υμνῳ Γ', 228 «ἄρρητε γονά», καὶ 302 «φύσεώς τε γονά», Πρβ. καὶ 'Επιστ. 136 «τὰς 'Υπατίας δεξαμένη γονάς».

15 «*πῦρ τέλεον, ἄρρητον*». 'Επειδὴ ἐν τῷ "Υμνῳ δὶς μνημονεύεται τὸ πῦρ, ὁ Wilamowitz παρατηρεῖ «Da 15 das «Vollkommene Feuer» genannt wird, das sich mit Worten nicht beschreiben lässt, muss das Feuer «das man so nennt» (στ. 9), das materielle Element sein. Dann wird jenes doch wohl das stoische Urfeuer sein, eher als das platonische εἶδος πυρός». Περὶ τῆς χρήσεως τῆς λέξεως *πῦρ* παρὰ τῷ Συνεσίῳ θὰ εἴπω τὰ δέοντα *ἀλλαχοῦ*. 'Αλλὰ νῦν παρατίθεμαι τὰ χωρία αὐτοῦ "Υμνῳ Γ', 612-614 «ἐμέθεν δέ, πάτερ, | χθονίου τε κλόνου | *πῦρ μέσον εἴη*», καὶ 629 κἑξ. « . . . ἁγνοῖς προπόλοις, | οἳ κατὰ κλεινοῦ | βένθεα κόσμου | *πυρίων ἀνόδων* | *κληιδοφόροι*, | ἵνα μοι φάεος | πετάσωσι πύλας», καὶ 639 κἑξ. «*πυρίων δ' ἔργων* | καὶ τῇδε δίδου | μάρτυρα καρπόν », καὶ "Υμνῳ Β', 10 «αἰθὴρ | *πυρὸς ἐμβεβὼς ἀώτῳ*».

16 «*οἱ 'Ρέας Κούρητες*».'Ο Wilamowitz παρατηρεῖ «Unverständlich bleiben mir «die Kureten der Rhea» ; Tänzer sind sie ja, und das Orphische Fragment 194 Abel lässt sie τὴν 'Ρέαν φρουρεῖν καὶ τὸν τῶν ὅλων δημιουργόν». Οἱ Κούρητες ἢ Κουρῆτες καὶ ἐπὶ ἔργων τῆς τέχνης εἰκονίζονται ὡς ὀρχησταὶ καὶ γνωστὴ ἐκ τῆς μυθολογίας εἶνε ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὴν 'Ρέαν. 'Ορθῶς δὲ παρατηρεῖ ὁ Horna (σ. 16), ὅτι ὁ δεύτερος καὶ ὁ τρίτος παίων ὑπὸ τοῦ Χοιροβοσκοῦ (Εἰς 'Ηφαιστ. 218 Σχολ. Β 303) καλεῖται *Κουρητικὸς* (***Wilam witz*** Griech. Verskunst σ. 277, σημ. 4).

17 «*ὅ τε Κρόνιος ἄμητος*». 'Ο Wilamowitz παρατηρεῖ «Und was ist der Κρόνιος ἄμητος? Die Ernte oder der Sichelschnitt? Der Kronos des Orphischen Hymnus 13 passt wohl her, aber es muss sich etwas Besonderes verbergen». 'Ο Horna (σελ. 16) λέγει ὅτι «Der Κρόνος (Κρόνιος) ἄμητος in V, 17 ist wohl der entmannte Attis, bzw. sein Priester». 'Ο Martellotti (καὶ κατὰ τοῦτον ὁ Baldini) σχετίζει πρὸς τὸν Σατοῦρνον, τὸν θεὸν τῆς γεωργίας.

Οὐδὲν τούτων φαίνεταί μοι πιθανόν. 'Εγὼ νομίζω ὅτι ὁ *Κρόνιος ἄμητος* εἶνε τὰ τέκνα τοῦ Κρόνου, ἅτινα *ἔσπειρεν* οὗτος. Εἶπε δ' οὕτως ὁ Συνέσιος ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Εὐριπίδην λέγοντα Βάκχ. 1025-1026 (περὶ τοῦ Κάδμου καὶ τῶν σπαρτῶν) « . . . ὃς τὸ γηγενὲς | *δράκοντος ἔσπειρ' "Οφεος ἐν γαίᾳ θέρος*». 'Ο Musgrave παρατηρεῖ «Sed Nonn. θηρὸς ἐχιδνήεντι περισπείρας χθόνα καρπῷ, dixit item θηρειῶν γενύων βλοσυρὸν θέρος. Sed nihil muto. Θέρος pro σπορήν, et σπορὴ pro ἀμητός, hoc est θερισμός». Περὶ δὲ τῆς σχέσεως τοῦ Κρόνου καὶ τῆς "Ισιδος πρὸς τοῖς ἄλλοις πρβ. καὶ Pap. Gr. Mag. I, 172 «μαν<τε>ία *Κρονικὴ*

ζητουμένη . . . . ἴσθι δὲ σινδόνα καθαρὰν περιβεβλημένος *'Ισιακῷ σχήματι*».

18-20 «*ἄστρα διφρήλατα* | *πάντα δι' ἀνακτόρων* | *"Ισιδι χορεύεται*». 'Ο Wilamowitz ἐν στίχῳ 18 ἀντὶ τοῦ «*ἄστεα διφρηλάτα*» τοῦ Cod. Ottobon. ἔγραψεν «ἄστρα διφρήλατα», ὀρθῶς κατ' ἐμέ, ὁ δὲ Horna «*ἀστέα διφρηλάτᾳ*». Περὶ τούτων ἔγραψα ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς παρούσης ἐργασίας μου 'Επ. 'Ετ. Βυζ. Σπ. τόμ. ΙΓ', σ. 350 (46) τὰ ἑξῆς: ὁ Συνέσιος "Υμνῳ Α' λέγει ὅτι «ὁ καταιβάτας ἐς ὕλαν | νόος ἄφθιτος τοκήων | θεοκοιράνων ἀπορρὼξ (στ. 81 κἑξ.) «ὅλος εἰς ὅλον δεδυκὼς | κύτος οὐρανῶν ἑλίσσει» (στ. 86-87), καὶ «τὸ δ' ὅλον τοῦτο φυλάσσων | νενεμημέναισι μορφαῖς | μεμερισμένος παρέστη, | ὁ μὲν *ἀστέρων διφρείαις*, | ὁ δ' ἐς ἀγγέλων χορείας» (στ. 88-92). 'Ο Horna (σ. 17) λέγει ὅτι ὁ Wilamowitz γράψας «ἄστρα διφρήλατα» ἠδύνατο νὰ παραπέμψῃ εἰς τὸν "Υμνον εἰς "Ηλιον, τὸν λεγόμενον τοῦ Μεσομήδους, ἐν ᾧ φέρεται 17-18 «*σοὶ μὲν χορὸς εὔδιος ἀστέρων* | κατ' "Ολυμπον ἄνακτα *χορεύει*». 'Ο Συνέσιος ἔγραψεν ἐν "Υμνῳ Α', 91 «*ὁ μὲν ἀστέρων διφρείαις*», καὶ ἐν "Υμνῳ εἰς τὴν "Ισιν «*ἄστρα διφρήλατα*», καὶ ἐν Δίωνι 17, σ. 58 Β «καὶ τὸ Διὸς ἅρμα ὑμνήσει, καὶ τὰς *ἱερὰς διφρείας* τῶν ἕνδεκα θεῶν» (κατὰ τὸν Πλάτωνα Φαίδρῳ 246 Ε-247 Β C). Πρβ. Εὐριπ. 'Ανδρομέδᾳ 'Απ. 115 Ν. «ὦ Νὺξ ἱερά, | ὡς μακρὸν ἵππευμα διώκεις | *ἀστεροειδέα νῶτα διφρεύουσ'* | αἰθέρος ἱερᾶς | τοῦ σεμνοτάτου δι' 'Ολύμπου», καὶ "Ιωνι 1150 κἑξ. «μελάμπεπλος δὲ Νὺξ *ἀσείρωτον ζυγοῖς* | *ὄχημ'* ἔπαλλεν· *ἄστρα δ' ὡμάρτει θεᾷ*», (ἃ μιμεῖται ὁ Τίβουλλος 2, 1, 87 «iam Nox iungit equos, *curr mque sequuntur* | *matris lascivo sidera fulva choro*»), Θεόκρ. Β', 165-166 « . . . . χαίρετε δ' ἄλλοι | *ἀστέρες εὐκήλοιο κατ' ἄντυγα Νυκτὸς ὀπαδοί*». Ταῦτα δ' ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Συνέσιος λέγει "Υμνῳ Β', 7-8 περὶ τοῦ θεοῦ «*ὃς ἔδωκεν ἄστρα νυκτί, περικοσμίαν χορείαν*».

Πρὸς τοὺς στίχους «*πάντα δι' ἀνακτόρων* | *"Ισιδι χορεύεται*» ἔχω νὰ παραβάλω ὅμοιον χωρίον τοῦ Συνεσίου "Υμνῳ Γ', 333-335 «*σοὶ διὰ πάντων* | *ἵστησι χοροὺς* | μάτειρα φύσις». Παρετήρησα δὲ προσέτι αὐτόθι, ὅτι ἡ γενικὴ *ἀνακτόρων* δὲν εἶνε τοῦ ὀνόματος *ἀνάκτορον*, ὡς ἐνομίσθη, ἀλλὰ τοῦ *ἀνάκτωρ*. Εἶνε δὲ *ἀνάκτορες* κατὰ τὸν ποιητὴν καὶ οἱ θεοί, οὓς μνημονεύει ἐν τῷ "Υμνῳ εἰς τὴν "Ισιν, καὶ τὰ διφρήλατα ἄστρα. "Οτι δὲ ὁ Συνέσιος λέγει τοὺς ἀστέρας *ἄνακτας*, φαίνεται ἐξ "Υμνου Β', 39 κἑξ. «ὅθεν ἐγκόσμιος ἤδη | *χορὸς ἀφθίτων ἀνάκτων* | . . . ἔμελψεν»· πρβ. "Υμν. Θ', 33-34 «θάμβησε δ' *ἀκηράτων* | *χορὸς ἄμβροτος ἀστέρων*». Τὸ δὲ «*χορεύεται*» εἶπεν ὁ Συνέσιος κατὰ τοὺς παλαιούς, οἷον Σοφ. Οἰδ. Τ. 1095 «*καὶ χορεύεσθαι πρὸς ἡμῶν*», Εὐριπ. "Ιωνι 463 «*παρὰ χορευομένῳ τρίποδι*», κλπ. Φέρεται δὲ παρὰ τῷ Συνεσίῳ καὶ "Υμνῳ Γ', 475 κἑξ. «ὑμνοῦσι, μάκαρ, | οὓς (γραπτέον *οἷς*) *πέρι κλεινὸν* | *σῶμα χορεύει*» (=χο-

ρεύεσαι), Καθόλου δὲ περὶ τοῦ χοροῦ τῶν ἀστέρων παρὰ τῷ Συνεσίῳ ἴδ. τὰ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ὑπ' ἐμοῦ γεγραμμένα 'Επ. 'Ετ. Βυζ. Σπ. τόμ. ΙΓ', σ. 348-350 (44-46).

Πρὸς δὲ τὸ ὅλον μέρος τοῦ Ὕμνου Εἰς τὴν Ἶσιν 10-20 ἔχω νὰ παραβάλω τὸν Συνέσιον Ὕμνῳ Γ', 333 κἑξ.

σοὶ διὰ πάντων
ἵστησι χοροὺς
335 *μάτειρα φύσις*
ἰδίαις χροίαις
ἰδίοις ἔργοις
δαιδαλλομένων,
ἐκ δὲ ζῴων
340 *ἑτεροφθόγγων*
μίαν ἁρμονίαν
ὁμόφωνον ἄγει.
σοὶ πάντα φέρει
αἶνον ἀγήρων,
345 *ἀὼς καὶ νύξ,*
στεροπαί, νιφάδες,
οὐρανὸς αἴθων
καὶ γᾶς ῥίζαι,
ὕδωρ, ἀήρ,
350 *σώματα πάντα,*
πνεύματα πάντα,
σπέρματα, καρποί,
φυτὰ καὶ ποῖαι,
ῥίζαι, βοτάναι,
355 *βοτὰ καὶ πτηνὰ*
καὶ νηχομένων
νεπόδων ἀγέλαι.
ἴδε καὶ ψυχὰν | κτέ.

Περὶ τοῦ μέτρου τοῦ ὕμνου εἰς τὴν Ἶσιν διέλαβεν ὁ Wilamowitz καὶ λεπτομερέστερον ὁ Horna (σ. 13-15). Ἀνήκει εἰς τὸ παιωνικὸν γένος μετὰ Κρητικῶν, παιώνων καὶ παλιμβακχείων. Ὁ Wilamowitz παρατηρεῖ «Denn es sind Päone, unter denen schon 5 der Palimbacchius auftritt, dann häufig, auch mit einer Auflösung 11. Synaphie ist meistens vorhanden, 18 aufgegeben. Wir kennen den Palimbacchius nur aus den Metrikern, Diomedes 479, Mar. Victor. 45, Anonym. Ambros. 226, Chöroboskus zu Heph. 216».

Ἔγραψα δὲ καὶ ἐγὼ περὶ τοῦ μέτρου τούτου ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς ἐργασίας μου ταύτης 'Επ. 'Ετ. Βυζ. Σπ. τόμ. ΙΓ', σ. 321 (17) τὰ ἑξῆς: «Καὶ παιωνικῶν τινων μέτρων ἴχνη, ὡς νομίζω, εἶνε δυνατὸν νὰ εὕρωμεν ἐν πεζοῖς συγγράμμασι τοῦ Συνεσίου, οἷον ἐν Δίωνι 10, σ. 47 A ἓν τρίμετρον μετὰ Κρητικῶν «*λείπεται δή τι τῶν ἐν μέσῳ*», καὶ 12, σ. 52 D «οἷα καὶ τίκτεται παρ' ὑμῶν τέρατα ἀτεχνῶς διεσπασμένα . . . », ἅτινα, δύνανται, ὡς νομίζω, νὰ ἀποτελέσωσι δύο τρίμετρα ἀπ' ἄρσεως, τὸ μὲν μετὰ δύο Κρητικῶν καὶ ἑνὸς βακχείου, τὸ δὲ μεθ' ἑνὸς τετάρτου παίωνος καὶ δύο Κρητικῶν:

οἷα καὶ τίκτεται παρ' ὑμῶν
τέρατ' ἀτεχνῶς διεσπασμένα.

Παραλείπων δ' ἐν τῷ παρόντι ἄλλα τινὰ ποιοῦμαι λόγον περὶ τοῦ χωρίου Περὶ ἐνυπν. 15, σ. 134 D «ταύτην ἐγὼ τὴν μαντικὴν ἐμαυτῷ τε ἀξιῶ παρεῖναι καὶ παισὶ καταλιπεῖν», ὅπερ εἶνε ἄξιον ἰδίας παρατηρήσεως. Ἐν τούτῳ ὁ Συνέσιος μετὰ ἓν χωλὸν ἰαμβικὸν τρίμετρον:

ταύτην ἐγὼ τὴν μαντικὴν ἐμαυτῷ τε

ἐπιφέρει δύο παιωνικὰ δίμετρα:

ἀξιῶ παρεῖναι
καὶ παισὶ καταλιπεῖν

ὧν τὸ μὲν πρῶτον σύγκειται ἐξ ἑνὸς Κρητικοῦ καὶ ἑνὸς βακχείου, τὸ δὲ δεύτερον ἐξ ἑνὸς παλιμβακχείου — — ∪ καὶ ἑνὸς τετάρτου παίωνος ∪∪∪— ἐντελῶς ὁμοίως ὡς καὶ ἐν τῷ Ὕμνῳ εἰς τὴν Ἶσιν τοῦ Cod. Ottobon. (ἀρ. 2 Wil.), ὅστις ἀπεδόθη εἰς τὸν Μεσομήδη μὲν ὑπὸ τοῦ Wilamowitz καὶ τοῦ Horna καὶ ἄλλων, εἰς τὸν Συνέσιον δ' ὑπ' ἐμοῦ. Ἐν αὐτῷ τὸ πρῶτον δίμετρον «*εἷς ὕμνος ἀνά τε γᾶν*» ἔχει τὸν πρῶτον πόδα παλιμβάκχειον καὶ τὸν δεύτερον τέταρτον παίωνα, ἀπαντᾷ δ' ἔτι ὁ παλιμβάκχειος ἐν τῇ δευτέρᾳ χώρᾳ τοῦ 5, 14, 15, 16 καὶ 17 στίχου (ἴδε Horna καὶ Wilamowitz). Ὁ δὲ σχηματισμὸς κατὰ πάντα ὁμοίου διμέτρου ἐκ παλιμβακχείου καὶ τετάρτου παίωνος ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ τοῦ Συνεσίου καὶ ἐν τῷ μνημονευθέντι Ὕμνῳ εἰς τὴν Ἶσιν συνηγορεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις τῇ γνώμῃ μου, ὅτι καὶ ὁ ὕμνος οὗτος εἶνε ποίημα τοῦ αὐτοῦ ἀνδρός. Ὅπως δὲ πιστωθῇ ἡ χρῆσις παλιμβακχείων μετὰ παίωνος καὶ Κρητικοῦ ὑπὸ τοῦ Συνεσίου, παρατίθεμαι καὶ τὸ παιωνικὸν ἀκατάληκτον τετράμετρον, ὅπερ εὗρον ἐν Δίωνι 11, σ. 50 B «*ῥέψασαν οὖν εἰς τὸ χεῖρον ἐπανήγαγεν*» — —∪— —∪ | —∪∪∪—∪—.

Εἶπε προσέτι τινὰ περὶ τοῦ μέτρου τοῦ Ὕμνου τούτου καὶ ὁ ***W. Peek*** Isishymnus von Andros und verwandte Texte σ. 147. Παρετήρησε δ' οὗτος, ὅτι «Das Gedicht zeigt eine ganz andere Göttin als die bisher behandelten Stücke. Isis ist mehr eine kosmische Potenz denn ein vorgestelltes göttliches Wesen; nur was sie wirkt, wird gesagt, von den εὐεργεσίαι oder gar den γοναὶ ist keine Rede. Es ist ungefähr die Isis, die uns Apuleius schildert». Ταῦτα δ' εἶπεν ἐν μέρει καὶ ὁ Wilamowitz.

Ὅτε ὁ Συνέσιος ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς προσήρχετο πρὸς τὴν τοῦ Χριστοῦ λατρείαν, δὲν ὕμνησεν εὐθὺς τὸν Θεὸν τῶν Χριστιανῶν, ἀλλὰ τὴν Τριάδα τῶν Νέων Πλατωνικῶν («*τρικόρυμβον ἀλκάν*» Ὕμνῳ Α', 66), ἥτις προῆλθεν ἐκ τῆς μονάδος ἄρρητα χυθείσης (αὐτ. 65). Αὕτη δ' ἡ *ὑπερούσιος παγὰ* «στέφεται κάλλεϊ παίδων | ἀπὸ κέντρου τε θορόντων | περὶ

κέντρον τε ῥυέντων» (αὐτ. 67-69). *Ὁ ταμίας πατήρ τ᾽ ἐόντων* εἶνε *αὐτόσσυτος ἀρχὰ* (αὐτ. 52-53). Ὁ θεὸς οὗτος εἶνε,

ὃς ἔδωκε φέγγος ἀοῖ,
ὃς ἔδωκεν ἄστρα νυκτὶ
περικοσμίαν χορείαν.
πολυκύμονος μὲν ὕλας
ἐκάλυψε νῶτον αἰθὴρ
πυρὸς ἐμβεβὼς ἀώτῳ,
ἵνα κυδίμα σελάνα
πυμάταν ἄντυγα τέμνει·
ὑπὲρ ὀγδοαν δὲ δίναν
ἑλίκων ἀστροφορήτων
ῥόος ἀστέρων ἔρημος
ὑποκολπίους ἐλαύνων
πτύχας ἀντίον θεοίσας
μέγαν ἀμφὶ νοῦν χορεύει, | *κλπ.*

(Ὕμνῳ Β', 6-19). Ἐνόμισα δὲ καλὸν νὰ μνημονεύσω τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Συνεσίου, ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ ἀπαντᾷ τὸ «*πυρὸς ἀώτῳ*» (στ. 11), ὅπερ δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ «*πῦρ τέλεον, ἄρρητον*» τοῦ Εἰς τὴν Ἶσιν Ὕμνου (στ. 15). Ἔτι δὲ φέρεται καὶ «*ῥόος ἀστέρων . . . . μέγαν ἀμφὶ νοῦν χορεύει*», ὅπερ εἶνε παραβλητέον πρὸς τὸ «*ἄστρα διφρήλατα, πάντα δι᾽ ἀνακτόρων Ἴσιδι χορεύεται*» τοῦ Εἰς τὴν Ἶσιν Ὕμνου (στ. 18-20). Ἴδ. καὶ τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν καταλεχθέντα ἄλλα χωρία τοῦ Συνεσίου.

Σημειωτέον πρὸς τούτοις, ὅτι, ὡς λέγεται ἐν τῷ Εἰς τὴν Ἶσιν Ὕμνῳ «πῦρ τέλεον, *ἄρρητον*» οὕτω καὶ ἐν τῷ Β' Ὕμνῳ τοῦ Συνεσίου 227-228 «ὠδὶς ἱερά, *ἄρρητε* γονά». Πρβ. καὶ Ὕμν. Α', 65 «μονὰς *ἄρρητα* χυθεῖσα», καὶ Γ', 246-247 «γονὰς | τὰς *ἀρρήτους*», καὶ 189 «βυθὸν *ἄρρητον*» καὶ Δ', 132-133 «νόος *ἀρρήτου* . . . πατρός», καὶ 141 «μονὰς *ἄρρητος*» κλπ.

Εἰς τὸν Μεσομήδη ἀπεδόθησαν καὶ δύο ποιήματα, εἷς Ὕμνος (μᾶλλον προοίμιον) Εἰς τὴν Μοῦσαν καὶ εἷς Ὕμνος Εἰς Ἥλιον, ἐπειδὴ φέρονται ἐν κώδιξιν, ὧν οἱ σπουδαιότατοι εἶνε ὁ Neapolitanus III C 4 (=N) καὶ ὁ Marcianus VI, 10 (=V), μετὰ τοῦ *Ὕμνου εἰς Νέμεσιν*, ὅστις ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ Μεσομήδους. (Ἐν Ἀποσπάσματι Ἰωάννου τοῦ Λυδοῦ Περὶ μηνῶν σ. 184 Wünsch μνημονεύονται δύο στίχοι τοῦ Ὕμνου εἰς Νέμεσιν, τὸ δὲ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ εἶνε *Μεσοδίκης*). Ἐπειδὴ δ᾽ οἱ τρεῖς οὗτοι ὕμνοι εἶνε παρασεσημασμένοι, ὁ Wilamowitz εἴκασεν, ὅτι καὶ τὰ ποιήματα τοῦ Cod. Ottobon. gr. 59, ἅτινα «παρεξεβλήθησαν ἀπὸ τῆς μουσικῆς», πλὴν τοῦ Ὕμνου εἰς Ὑγίειαν τοῦ Ἀρίφρονος, ἐποιήθησαν καὶ ἐμελοποιήθησαν ὑπὸ τοῦ Μεσομήδους. Κατὰ δὲ τὴν γνώμην μου οὔτε ὁ Εἰς Μοῦσαν λεγόμενος Ὕμνος οὔτε ὁ Ὕμνος εἰς Ἥλιον ἀνήκουσιν εἰς τὸν ποιητὴν τοῦτον, περὶ οὗ θὰ εἴπω τινὰ ἐν τοῖς ἔπειτα.

Μετὰ τὸν Ὕμνον Εἰς τὴν Φύσιν καὶ τὸν Εἰς τὴν Ἶσιν διαλαμβάνω περὶ τοῦ Ὕμνου εἰς Ἥλιον, ὅν, ὡς νομίζω, ἐποίησεν ὁ Συνέσιος, καὶ μετ᾽ αὐτὸν περὶ τοῦ προοιμίου Εἰς Μοῦσαν. Ἔπειτα δὲ θὰ εἴπω καὶ περὶ

τῶν ἄλλων ποιημάτων τοῦ Cod. Ottobon., ἅτινα κατ᾽ ἐμὲ δύνανται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν αὐτὸν Συνέσιον.

Τὸν Ὕμνον εἰς Ἥλιον περιέλαβε μετὰ τῶν μουσικῶν σημείων ὁ Car. Jan ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ, ὅπερ ἐπιγράφεται Musici scriptores graeci (Teubner 1905), σ. 462-469. Ἴδ. ἐν τῷ τέλει καὶ πίνακα.

Ὕμνος εἰς Ἥλιον.

Εὐφαμείτω πᾶς αἰθήρ,
γῆ καὶ πόντος καὶ πνοιαί,
οὔρεα, τέμπεα σιγάτω,
ἦχοι φθόγγοι τ᾽ ὀρνίθων.
5 *μέλλει δὲ πρὸς ἡμᾶς βαίνειν*
Φοῖβος ἀκερσεκόμας εὐχαίτας.
χιονοβλεφάρου πάτερ Ἀοῦς,
ῥοδόεσσαν ὃς ἄντυγα πώλων
πτανοῖς ὑπ᾽ ἴχνεσσι διώκεις,
10 *χρυσέαισιν ἀγαλλόμενος κόμαις*
περὶ νῶτον ἀπείριτον οὐρανοῦ
ἀκτῖνα πολύστροφον ἀμπλέκων,
αἴγλας πολυδερκέα παγὰν
περὶ γαῖαν ἅπασαν ἑλίσσων.
15 *ποταμοὶ δὲ σέθεν πυρὸς ἀμβρότου*
τίκτουσιν ἐπήρατον ἁμέραν.
σοὶ μὲν χορὸς εὔδιος ἀστέρων
κατ᾽ Ὄλυμπον ἄνακτα χορεύει
ἄνετον μέλος αἰὲν ἀείδων
20 *Φοιβηίδι τερπόμενος λύρᾳ·*
γλαυκὰ δὲ πάροιθε Σελάνα
χρόνον ὥριον ἁγεμονεύει
λευκῶν ὑπὸ σύρμασι μόσχων,
γάνυται δέ τέ σοι νόος εὐμενὴς
25 *πολυείμονα κόσμον ἑλίσσων.*

5 *μέλλει γὰρ* VN: *μέλλει δὲ* ἐγώ (ἴδ. παρατήρησιν). *πρὸς ἡμᾶς* VN: *πρόσσω*? Wilamowitz. 7 *χιονοβλεφάρους πατεράους* V. 9 *ἴχνευσι* V. *ἴχνεσι* N. 12 *ἀκτίνα* VN. 16 *ἀπήρατον* N: *ἀκήρατον* Wilamowitz. 18 *οὔλυμπον* VN. *ἄνακτα* VN: *ἄληκτα* Bergk. 20 *Φοιβήδι λύρη* V. 21 *κλαυκα δε* V. 24 *γάννυται* VN. *οἱ* οἱ κώδικες: *σοὶ* Bergk. 25 *πολυοίμονα* VN: *πολυείμονα* Bellermann Bergk («was wohl schon Byzantiner verbessert haben» Wilamowitz).

Οἱ ἓξ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς στίχοι δὲν εἶνε παρασεσημασμένοι. Δυνατὸν εἶνε, ὅτι ἀποτελοῦσιν ἀρχαῖόν τι προοίμιον ἢ μιμοῦνται τοιοῦτόν τι κατὰ τὸν Wilamowitz. Οἱ λοιποὶ στίχοι εἶνε παρασεσημασμένοι. Ὑπὸ τοῦ Bergk παρεβλήθησαν οἱ στίχοι *Εὐφαμείτω—εὐχαίτας* πρὸς τοὺς στίχους τοῦ Ἀριστοφάνους Θεσμ. 39 κἑξ.

ΘΕΡ. εὔφημος πᾶς ἔστω λαός,
στόμα συγκλῄσας· ἐπιδημεῖ γὰρ
θίασος Μουσῶν ἔνδον μελάθρων
τῶν δεσποσύνων μελοποιῶν.
ἐχέτω δὲ πνοὰς νήνεμος αἰθήρ,
κῦμα δὲ πόντου μὴ κελαδείτω
γλαυκόν-ΚΗ. βομβάξ. ΕΥΡ. σίγα. τί λέγει;
ΘΕΡ. πτηνῶν τε γένη κατακοιμάσθω,
θηρῶν τ᾽ ἀγρίων πόδες ὑλοδρόμων
μὴ λυέσθων. ΚΗ. βομβαλοβομβάξ.
ΘΕΡ. μέλλει γὰρ ὁ καλλιεπὴς Ἀγάθων
50 πρόμος ἡμέτερος — . . . : . . . . . .
52 ΘΕΡ. δρυόχους τιθέναι δράματος ἀρχάς. | κλπ.

Ὅτι δὲ ὁ Συνέσιος μιμεῖται καὶ ἐν τῷ Ὕμνῳ εἰς Ἥλιον τὸν Ἀριστοφάνη, γίνεται φανερὸν ἐκ τοῦ 5 στίχου «*μέλλει γὰρ κλπ.*», ἐν ᾧ οἱ βιβλιογράφοι ἔγραψαν τὸν σύνδεσμον *γὰρ* ἀντὶ τοῦ *δὲ* (ἴδ. κατωτέρω), ὡς φέρεται παρὰ τῷ κωμικῷ ποιητῇ 49 «μέλλει γὰρ ὁ καλλιεπὴς κλπ.». Ὅτι δὲ ποιητὴς τοῦ Ὕμνου, περὶ οὗ εἶνε ὁ λόγος, εἶνε ὁ Συνέσιος, δεικνύουσι παραπλήσια χωρία τῶν γνωστῶν Ὕμνων αὐτοῦ. Πρβ. Ὕμν. Γ', 72 κἑξ.

εὐφαμείτω
αἰθὴρ καὶ γᾶ·
στάτω πόντος
75 στάτω δ᾽ ἀήρ.
λήγετε πνοιαὶ
βαλίων ἀνέμων,
λήγετε ῥιπαὶ
γυρῶν ῥοθίων
80 ποταμῶν προχοαί,
κρανααὶ λιβάδες.
ἐχέτω σιγὰ
κόσμου λαγόνας,
ἱερευομένων
85 ἁγίων ὕμνων.
δύτω κατὰ γᾶς
ὀφίων συρμός,
δύτω κατὰ γᾶς
καὶ πτανὸς ὄφις,
90 δαίμων ὕλας,
νεφέλα ψυχᾶς | κλπ.

καὶ Ὕμν. Δ', 20 κἑξ.

γᾶ σιγάτω
ἐπὶ σοῖς ὕμνοις,
30 ἐπὶ σαῖς εὐχαῖς
εὐφαμείτω
ὅσα κόσμος ἔχει·
σὰ γὰρ ἔργα, πάτερ·
καταπαυέσθω
35 ἀνέμων ῥοῖζος,
ἦχος δένδρων,
θρόος ὀρνίθων·
ἥσυχος αἰθήρ,
ἥσυχος ἀὴρ
40 κλυέτω μολπᾶς·
ὑδάτων δὲ χύσις
ἄψοφος ἤδη
στήτω κατὰ γᾶς | κλπ.

Περὶ τῶν τεσσάρων ἀναπαιστικῶν μονομέτρων τοῦ Γ' Ὕμνου τοῦ Συνεσίου «*εὐφαμείτω—στάτω δ᾽ ἀήρ*», ἅτινα φέρονται καὶ ἐν ἐπιγραφῇ Μασσαλίας, ἴδ. κατωτέρω.

Πρβ. προσέτι Pap. Gr. Mag. III, 198 κἑξ. (= I, σ. 40 Preisend.) «*Ἔστι δὲ ἡ σύστασις τῆς πράξεως ἥδε πρὸς Ἥλιον γιν[ομένη]· ῾ἥσυχον ἐν στομάτεσσι πάντες κατερύκετε φωνήν· | αἰθέρος ἀμφίδρομοι σιγὴν ὄρνιθες ἔχοιτε, | σκιρτῶντες δελφῖνες ὑπὲρ ἁλίοιο παύεσθε, | μείνατέ μοι, ποταμῶν τε ῥοαὶ καὶ νάματα ν[ασμῶ]ν, | οἰωνοὶ πτηνοί, νῦν στήσατε πάντα ὑπ᾽ αἴθραν, | ἑρπετὰ φωλειοῖσι φωνὴν ἀΐοντα φοβεῖσθε, | δαίμονες ἐν φθιμέν[ο]ις, σιγὴν τρομέοντες ἔ[χοιτ]ε, | ἀρρήτοις ἔπεσιν κόσμ[ος] ξει[νί]ζεται αὐτός*».

Ἀπαντᾷ δὲ καὶ ἐν ἐπιγράμματι ἀποδιδομένῳ εἰς τὸν Πλάτωνα Ἀνθ. Παλ. Θ', 823 (=Anthol. Lyr. Gr. I, σ. 93 Diehl)

Σιγάτω λάσιον Δρυάδων λέπας, οἵ τ᾽ ἀπὸ πέτρας
κρουνοὶ καὶ βληχὴ πουλυμιγὴς τοκάδων,
αὐτὸς ἐπεὶ σύριγγι μελίζεται εὐκελάδῳ Πὰν | κλπ.

Πρβ. καὶ τὸν Χερουβικὸν ὕμνον Βασιλείου τοῦ Μεγάλου «*Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία κλπ.*».

1-2 «*Εὐφαμείτω πᾶς αἰθήρ, | γῆ καὶ πόντος καὶ πνοιαί*». Ὁ Συνέσιος λέγει Ὕμνῳ Γ', 72-75 «*εὐφαμείτω | αἰθὴρ καὶ γᾶ· | στάτω πόντος, | στάτω δ᾽ ἀήρ*». Ταῦτα τὰ τέσσαρα ἀναπαιστικὰ μονόμετρα, ἅτινα δεικνύουσι τὴν συνάφειαν τοῦ Συνεσίου ὡς ποιητοῦ καὶ τοῦ Γ' Ὕμνου καὶ τοῦ Ὕμνου εἰς Ἥλιον, δὲν παρέβαλεν ὁ Horna (σ. 8, σημ. 3), ἀλλὰ μόνον τὰ αὐτὰ μονόμετρα (ὡς δύο δίμετρα κατὰ τὸν Boeckh), ἅτινα φέρονται (γεγραμμένα ὡς τέσσαρα μονόμετρα) καὶ ἐπὶ λίθου εὑρεθέντος ἐν Μασσαλίᾳ CIG III, 6765. Ταύτην δὲ τὴν αὐταῖς λέξεσιν ἐντελῆ σύμπτωσιν τῶν μονομέτρων καὶ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Μασσαλίας καὶ τοῦ Γ' Ὕμνου τοῦ Συνεσίου ἔδειξα πρῶτος, ὡς νομίζω, ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς ἐργασίας μου ταύτης Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. τόμ. ΙΓ', σ. 316-317 (12-13).

Παρέβαλε δ' ἔτι ὁ Horna καὶ τοὺς ἀνωτέρω καταλεχθέντας στίχους

τῶν Θεσμοφοριαζουσῶν τοῦ 'Αριστοφάνους καὶ Λουκ. Τραγῳδοποδ. 129 κέξ. ῎Εχω δὲ πρὸς τούτοις καὶ ἐγὼ νὰ παραβάλω (ἴδ. τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐργασίας μου σ. 318 [14]) καὶ τὰ ἀναπαιστικὰ μονόμετρα τοῦ ῞Υμνου εἰς 'Απόλλωνα, περὶ οὗ διέλαβεν ὁ *Wilamowitz* Griech. Verskunst σ. 372, «*ἵστατο μὲν γᾶ,* | *ἵστατο δ' ἀήρ,* | *πάγνυτο νᾶσος,* | *πάγνυτο κῦμα*».

Σημειωτέον, ὅτι ὁ Wilamowitz ἐν Sitzungsber. der Preuss. Akad. 1907, σ. 292 λέγει ὅτι παρὰ Συνεσίῳ ῞Υμνῳ Γ', 75 ἀπαντᾷ «στάτω δ' ἀὴρ vulgo richtig: δ' ὕδωρ Laur. Barb.». 'Η ὀρθὴ γραφὴ βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Μασσαλίας. 'Ο αὐτὸς δὲ Sitzungsber. σ. 278, σημ. 3 παρέβαλε τὰ τέσσαρα ἀναπαιστικὰ μονόμετρα τοῦ Γ' ῞Υμνου τοῦ Συνεσίου πρὸς τὰ δύο ἐν τῇ ἀρχῇ κῶλα τοῦ ῞Υμνου εἰς ῞Ηλιον καὶ παρετήρησεν, ὅτι «Das ist ein altes Motiv hieratischer Poesie. Bergk erinnert an Aristoph. Thesm. 39, Lukian Tragodopod. 129; aber für Synesios liegt wohl Mesomedes am nächsten». Τοῦτο δὲ τὸ τελευταῖον δὲν δύναμαι νὰ νοήσω, ἐπειδή, ὡς ἔδειξα ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ταύτης τῆς ἐργασίας μου, ὁ Συνέσιος μιμεῖται τοὺς παλαιοὺς ποιητὰς καὶ ἦτο δυνατὸν νὰ παραλάβῃ παρ' αὐτῶν ὁμοίας ῥήσεις καὶ οὐχὶ παρὰ τοῦ Μεσομήδους, ὅστις εἶνε γνωστὸς μόνον ἐκ τοῦ ῞Υμνου εἰς Νέμεσιν, τοῦ ποιηματίου εἰς τὴν Σφίγγα ('Ανθ. Παλ. ΙΔ', 63) καὶ τοῦ περὶ τῆς ὑάλου ('Ανθ. Πλαν. 323).

Πρὸς τὴν λέξιν «*εὐφαμείτω*» πρβ. Εὐρ.'Ιφ. Τ. 123 «*εὐφαμεῖτ', ὦ κλπ.*», 'Απ. Φαέθ. (Suppl. Euripid. σ. 72 von Arnim) ὁμοίως κατὰ τὸν Δωρικὸν τύπον.

5 «*μέλλει δὲ πρὸς ἡμᾶς βαίνειν*». ῎Εγραψα χάριν τοῦ μέτρου «*δὲ*» ἀντὶ τοῦ παραδεδομένου «*γάρ*». Οὐχὶ σπανίως οἱ δύο οὗτοι σύνδεσμοι συγχέονται ἐν τοῖς χειρογράφοις, ὡς θὰ δείξω ἀλλαχοῦ. 'Εν τῷ παρόντι μνημονεύω μόνον, ὅτι παρ' Εὐριπίδῃ 'Εκ. 340 φέρεται «ἔχεις δὲ πρόφασιν», ἀλλ' ἐν τῷ 1058 'Αθηναϊκῷ κώδικι τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης κεῖται μετὰ τοῦ *δὲ* καὶ ὁ *γάρ*.

7 «*χιονοβλεφάρου πάτερ 'Αοῦς*». Πρὸς τὸ «*χιονοβλεφάρου*» πρβ. Μητρόδ. 'Ανθ. Παλ. ΙΔ', 122 «*εὐβλεφάροιο* Δίκης», σημαίνει δὲ τὸ *χιονοβλέφαρος* ὅ τι καὶ τὸ *χιονόχρως* παρὰ τῷ Εὐριπίδῃ 'Ελ. 215-216 «Ζεὺς πρέπων δι' αἰθέρος | χιονόχρως κύκνου πτερῷ». Πρβ. καὶ Σοφ. 'Αντ. 314 «λευκῆς χιόνος πτέρυγι στεγανός». Δηλοῦται δὲ τὸ λευκὸν πρόσωπον ἢ σῶμα τῆς 'Ηοῦς. Πρβ. Εὐριπ. 'Ηλ. 730 «*λευκόν τε πρόσωπον ἀοῦς*». Θεόκρ. ΙΖ', 25-26 «*'Αὼς ἀντέλλοισα καλὸν διέφανε πρόσωπον,* | πότνια νύξ, *ἅτε λευκὸν ἔαρ,* χειμῶνος ἀνέντος». Πρβ. καὶ τὸ ἐπίθετον *χιονόπεζα* Νόνν. Διον. ΚΒ', 136. 'Απαντᾷ δὲ καὶ παρὰ τῷ Συνεσίῳ ἡ λέξις *ἀὼς* ῞Υμνῳ Β', 1 «πάλι φέγγος, πάλιν ἀώς», καὶ 6 «ὃς ἔδωκε φέγγος ἀοῖ», ῞Υμνῳ Δ', 5 «ἀοῦς ἱερᾶς», ῞Υμνῳ Ε', 20-21 «σοὶ μὲν Τιτὰν ἱππεύει |

ἀοῦς ἄσβεστος παγά». Τοῦτο δὲ τὸ τελευταῖον χωρίον συμφωνεῖ μετὰ τοῦ 7 στίχου τοῦ ῞Υμνου εἰς ῞Ηλιον, ὅτι ὁ Φοῖβος (῞Ηλιος) εἶνε πατὴρ τῆς 'Ηοῦς.

8-9 «*ῥοδόεσσαν ὃς ἄντυγα πώλων* | *πτανοῖς ὑπ' ἴχνεσσι διώκεις*». Νοεῖται ἢ ὅτι ὁ ῞Ηλιος ἀκολουθεῖ τῇ *ῥοδοέσσῃ ἄντυγι*, τουτέστι τῷ ῥοδόεντι ἅρματι τῆς προηγουμένης αὐτοῦ 'Ηοῦς. Οὗτος δὲ *νωμᾷ* καὶ τὰ ἡνία τῆς 'Ηοῦς καὶ τῆς Νυκτὸς κατὰ τὸν χρησμὸν τὸν παρὰ τῷ Εὐσεβίῳ Προπ. Εὐαγγ. Γ', 15 (=Cougny VI, 156, *G. Wolff* Porphyrii de philosophia ex oraculis haurienda librorum reliquiae σ. 127) «῞Ηλιος... 'Ηοῦς καὶ Νυκτὸς πολυάστερος ἡνία νωμῶν» (ἴδ. καὶ 'Ιω. Λυδὸν Περὶ μηνῶν Β', 5, σ. 22 Wuensch). ῍Η νοεῖται, ὅτι ὁ ῞Ηλιος *διώκει* (= ἐλαύνει) τὴν ἑαυτοῦ «ῥοδόεσσαν ἄντυγα πώλων πτανοῖς ὑπ' ἴχνεσι». Πρβ. Συνέσ. ῞Υμνῳ Α', 20 «*ὁ μὲν ἵππον εὖ διώκοι*» (ἴδ. τὰ γεγραμμένα ὑπ' ἐμοῦ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει σ. 313 [9]). Παρὰ δὲ τῷ Συνεσίῳ φέρεται τὸ ὄνομα *ἄντυξ* ῞Υμνῳ Β', 12-13 «ἵνα κυδίμα σελάνα | πυμάταν ἄντυγα τέμνει» καὶ 48 «τὰ δ' ἐς ἄντυγα δεδορκώς», καὶ ῞Υμνῳ Ϛ', 16 «σὺ μὲν οὐρανοῦ σοφὰν ἄντυγα νωμᾷς», καὶ ἐν τῷ 'Επιγράμματι Cougny IV, 72 (ἴδ. τὸ χωρίον ἐν τοῖς ἔπειτα), καὶ τὸ ἐπίθετον *κυανάντυξ* ῞Υμνῳ Θ', 55 «κυανάντυγος οὐρανοῦ».

Τὴν λέξιν *ἴχνος* ἔχει ὁ Συνέσιος ῞Υμνῳ Α', 111 «ἴχνος ἐς θεὸν τιταίνει», καὶ Γ', 58 «ἴχνος ἀνθρώπων» καὶ τὴν λέξιν *ἴχνιον* ῞Υμνῳ Θ', 50 «ἄρρητον ὑπ' ἴχνιον».

11-12 «*περὶ νῶτον ἀπείριτον οὐρανοῦ* | *ἀκτῖνα πολύστροφον ἀμπλέκων*». 'Ο Συνέσιος εἶπε *νῶτον οὐρανοῦ*, ὡς καὶ ῞Υμνῳ Θ', 55-56 «κυανάντυγος *οὐρανοῦ* | ὑπερήλαο *νώτων*», καὶ Αἰγ. Α', 1, σ. 89 C καὶ Δίωνι 18, σ. 58 C «*τῶν οὐρανοῦ νώτων*» κατὰ Πλάτωνα Φαίδρῳ σ. 247 C «*ἔστησαν ἐπὶ τῷ οὐρανοῦ νώτῳ*». 'Ο Horna σ. 25 παρέβαλε τὸν 27 στίχον τοῦ ποιήματος τοῦ Cod. Ottobon., ὅπερ ἐπιγράφεται ῎Αλλο εἰς ὡρολόγιον, «μετὰ δῆριν *ἀπείριτον οὐρανοῦ*» πρὸς τὸν 11 τοῦ ῞Υμνου εἰς ῞Ηλιον «περὶ νῶτον *ἀπείριτον οὐρανοῦ*», ἵνα δείξῃ τὴν συνάφειαν τῶν δύο ποιημάτων ὡς πρὸς τὸν ποιητήν. Περὶ τούτου θὰ εἴπω τὰ δέοντα ἐν τοῖς ἔπειτα. Λέγει δ' ὁ Συνέσιος καθ' ἑνικὸν ἀριθμὸν ῞Υμνῳ Β', 9-10 «πολυκύμονος μὲν ὕλας | ἐκάλυψε *νῶτον αἰθήρ*».

13-14 «*αἴγλας πολυδερκέα παγὰν* | *περὶ γαῖαν ἅπασαν ἑλίσσων*». 'Εν τῷ πρώτῳ μέρει τῆσδε τῆς ἐργασίας μου 'Επ. 'Ετ. Βυζ. Σπ. τόμ. ΙΓ', σ. 343 (39) ἔγραψα τὰ ἑξῆς: «παραβλητέον δ' εἶνε τὸ «*αἴγλας πολυδερκέα παγὰν*» πρὸς τὸ «*πανδερκέος ἄμμορος αἴγλης* 'Ηελίου» τοῦ τρίτου στίχου τοῦ ἐπιγράμματος 'Ανθ. Πλαν. 303 («*Τίς ποθ' 'Ομηρείης κλπ.*», ὅπερ ἀπέδωκα εἰς τὸν Συνέσιον). Λέγει δ' ὁ Συνέσιος ῞Υμνῳ Ε', 25-27

ἐκ σᾶς ἀρρήτου *παγᾶς*
ζείδωρον πέμπων *αἴγλαν*
πιαίνεις κόσμων ταρσούς.

Πρβ. καὶ Μένανδρον Rhet. Gr. III, σ. 438 Spreng. «ὦ Σμίνθιε Ἄπολλον, τίνα σε χρὴ προσειπεῖν; πότερον ἥλιον τὸν τοῦ φωτὸς ταμίαν καὶ *πηγὴν τῆς οὐρανίου αἴγλης* ἢ νοῦν κτἑ». Προσθετέον δ' ὅτι ὁ Συνέσιος λέγει περὶ τοῦ ἡλίου καὶ Περὶ βασιλ. 29, σ. 29 C *«ἐν οὐσίᾳ τὸ λαμπρὸν ἔχοντι καὶ πηγῇ φωτὸς ὄντι»*.

Τίς δὲν βλέπει τὴν ὁμοιότητα τοῦ 13 στίχου τοῦ Ὕμνου εἰς Ἥλιον πρὸς τὸν 25 καὶ τὸν 26 στίχον τοῦ Ε' Ὕμνου τοῦ Συνεσίου; Σημειωτέον δ' ἔτι, ὅτι ὁ Συνέσιος ποιεῖται χρῆσιν τῆς λέξεως *αἴγλα* καὶ Ὕμνῳ Γ', 131.

15 «*πυρὸς ἀμβρότου*». Τὸ ἐπίθετον *ἄμβροτος* ἔχει ὁ Συνέσιος ἐν Ὕμνῳ Β', 71 «*ἀμβρότων ἀριθμῶν*», καὶ Ὕμνῳ Ϛ', 3 «*θεὸν ἄμβροτον*», καὶ Ὕμνῳ Η', 4 «*ἐπὶ σοί, μάκαρ ἄμβροτε*», καὶ Ὕμνῳ Θ', 34 «*χορὸς ἄμβροτος ἀστέρων*». Τοῦτο δὲ τὸ τελευταῖον χωρίον παραβλητέον εἶνε πρὸς τὸ τοῦ 17 στίχου τοῦ Ὕμνου εἰς Ἥλιον «*χορὸς εὔδιος ἀστέρων*» (ἴδ. εὐθὺς ἐν τοῖς ἔπειτα).

16 «*τίκτουσιν ἐπήρατον ἁμέραν*». Πρβ. Pap. Gr. Mag. I, 2, 92 «*σοὶ φλόγες ὠδίνουσι φεραυγέος ἤματος Ὄρθρον*».

17-20 «*σοὶ μὲν χορὸς εὔδιος ἀστέρων* | *κατ' Ὄλυμπον ἄνακτα χορεύει* | *ἄνετον μέλος αἰὲν ἀείδων* | *Φοιβηίδι τερπόμενος λύρᾳ*». Περὶ τοῦ χοροῦ τῶν ἀστέρων παρὰ τῷ Συνεσίῳ ἴδ. ἀνωτέρω Ὕμνῳ Θ', 34, καὶ Ὕμνῳ Β', 16 κἑξ. «ῥόος ἀστέρων . . . | μέγαν ἀμφὶ νοῦν χορεύει», καὶ Ὕμνῳ Δ', 158-159 «ἑβδομὰς ἄστρων | ἀντιχορεύει». Πρβ. τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐργασίας μου σ. 348-349 (44-45). Ἀντὶ τοῦ *ἄνακτα* ὁ Bergk ἔγραψεν *ἄληκτα*, ἴσως ὀρθῶς, πλὴν ἂν διορθώσωμεν *ἄνακτι*, ὅπως συμφωνήσῃ μετὰ τῆς προηγουμένης δοτικῆς *σοί*. Τῆς δὲ λέξεως *μέλος* γίνεται χρῆσις ὑπὸ τοῦ Συνεσίου Ὕμνῳ Α', 12 «*μέλος θεῖον*» καὶ 51, καὶ Ὕμνῳ Ζ', 7, 42, καὶ Η', 51, καὶ Δίωνι 7, σ. 43 A, ὅπου ὁ λόγος εἶνε περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Μουσῶν, «ὥσπερ τὸν Ἀπόλλω λόγος ἔχει νῦν μὲν ταῖς Μούσαις συνᾴδειν, αὐτὸν ἐξάρχοντα καὶ ἐνδιδόντα ῥυθμὸν τῷ συστήματι, νῦν δὲ αὐτὸν κατὰ μόνας ᾄδειν· ἐκεῖνο δ' ἂν εἴη *τὸ μέλος τὸ ἱερὸν καὶ ἀπόρρητον*», καὶ 14, σ. 55 D «*ἐπιτίθεσθαι τοῖς μέλεσι*». Πρβ. καὶ Ὕμν. Θ', 33 κἑξ., ὅπου ἀπαντᾷ καὶ ἡ λέξις *λύρα*, «θάμβησε δ' ἀκηράτων | χορὸς ἄμβροτος ἀστέρων· | αἰθὴρ δὲ γελάσσας, | σοφὸς ἁρμονίας πατήρ, | ἐξ ἑπτατόνου λύρας | ἐκεράσσατο μουσικὰν | *ἐπινίκιον ἐς μέλος*». Πρὸς δὲ τὴν λέξιν «*λύρα*» πρβ. τὸν αὐτὸν Συνέσιον Αἰγυπτ. Α', 18, σ. 113 B «*καὶ πρὸς λύραν* ᾖδε τὸν τρόπον τὸν

Δώριον». Πρὸς δὲ τὸ «*Φοιβηίδι*» πρβ. Συνέσ. Ὕμνῳ Γ', 680 «*Ἐπιμηθιάδα*» καὶ πρὸς τὸ «*ἄνετον* μέλος» Ὕμνῳ Β', 89 «*ἄνετον* δὲ ταρσὸν αἴρων».

21-23 «*γλαυκὰ δὲ πάροιθε Σελάνα* | *χρόνον ὥριον ἁγεμονεύει* | *λευκῶν ὑπὸ σύρμασι μόσχων*». Ὡς ἐν τῷ Θ' Ὕμνῳ 33 κἑξ. ὁ Συνέσιος λέγει περὶ τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ, ὅτι «θάμβησε . . . χορὸς ἄμβροτος ἀστέρων» καὶ ὅτι ὁ «αἰθὴρ . . . ἐκεράσσατο μουσικὰν ἐπινίκιον ἐς μέλος» (ἴδ. ἀνωτέρω), μετὰ δὲ ταῦτα ἐπιφέρει 40 κἑξ. «μείδησεν Ἑωσφόρος | . . . καὶ χρύσεος Ἕσπερος, | Κυθερήιος ἀστήρ», εὐθὺς δ' ἔπειτα ποιεῖται λόγον περὶ τῆς Σελήνης 45 κἑξ. «ἁ μὲν κερόεν σέλας | πλήσασα ῥόου πυρὸς | *ἁγεῖτο Σελάνα*, | ποιμὴν νυχίων θεῶν», οὕτω καὶ ἐν τῷ Ὕμνῳ εἰς Ἥλιον μετὰ τὸν χορὸν τῶν ἀστέρων κλπ. μνημονεύει καὶ τὴν *Σελάναν*, ἥτις «*χρόνον ὥριον ἁγεμονεύει*» (πρβ. ἀνωτέρω τὸ «*ἁγεῖτο Σελάνα*»).

«*λευκῶν ὑπὸ σύρμασι μόσχων*». Νοεῖται πιθανῶς, ὅτι τὸ ἅρμα τῆς Σελήνης σύρεται ὑπὸ λευκῶν μόσχων, οἵτινες ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὸ «*ἁ ταυρῶπις μήνα*» τοῦ Συνεσίου Ὕμνῳ Ε', 22. Πρβ. Pap. Gr. Mag. I, 4, 2790 «*ἡ χαροποῖς ταύροισιν ἐφεζομένη*» (ἐν Εὐχῇ εἰς Σελήνην· πρβ. ἐν τῇ αὐτῇ Εὐχῇ καὶ τὸ ὄνομα «*ταυρῶπι*», καὶ «*ἡ ταύρων μύκημα . . . ἀνιεῖσα*», καὶ «*ὄμμα δέ σοι ταυρωπόν*», καὶ ἐν 4, 2550 «*κερατῶπι . . . ταυρεόμορφε*» κλπ.). Σημειωτέον, ὅτι πάντως σχέσιν πρὸς τὴν Σελήνην ἔχουσι τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Πρόκλου Εἰς Ἡσιόδου Ἔργα «καὶ ὁ μὴν ἐν αὐτῇ (ἕνῃ καὶ νέᾳ) παρ' Ὀρφεῖ προσαγορεύεται *μονόκερως μόσχος*· ἁπλῶς μὲν γὰρ ὁ μήν, ὡς γενέσεως ἐργάτης, λέγεται *βοῦς*· ὡς δὲ πρώτην ἔχων τότε τῆς οἰκείας οὐσίας τὴν ἔκφασιν, *μόσχος*· καὶ διὰ τὸ μοναδικὸν μονόκερως». Πρβ. καὶ Εὐστάθ. σ. 1866. Ἴδ. Θησ. Στεφ. τόμ. Ε', σ. 1215 CD.

19-20 «*γάνυται δέ τέ σοι νόος εὐμενὴς* | *πολυείμονα κόσμον ἑλίσσων*». Πρβ.Συνέσ. Ὕμνῳ Α',87 «*κύτος οὐράνιον ἑλίσσει*», καὶ Ὕμνῳ Δ', 165 κἑξ. «*σὺ δ' ἀμφιθέων* | *κύτος οὐράνιον* | δρόμον αἰώνων | ἄλυτον συνέχεις», καὶ Ὕμνῳ Ϛ', 20 «*σὺ καὶ φύσιν φθιτὰν ἀμφιχορεύεις*». Ὁμ. Ὕμν. Η', 5-6 «*πυραυγέα κύκλον ἑλίσσων* | αἰθέρος» Pap. Gr. Mag. I, 4, 439 «Ἥλιε . . . αἰθερίαισι τριβαῖς *μέγαν πόλον ἀμφιελίσσων*». Ὅτι δὲ ὁ Συνέσιος εἶνε ποιητὴς τοῦ Εἰς Ἥλιον Ὕμνου, δεικνύει προσέτι καὶ ἡ παραβολὴ πρὸς τὸ «*γάνυται δέ τέ σοι νόος εὐμενὴς*» (τοῦ θεοῦ Ἡλίου) τοῦ εἰρημένου ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Περὶ βασιλ. 28, σ. 29 A «λόγον τε ἔχει καὶ τὸ *θεῖον γανύσκεσθαι*». Πρβ. Δωρόθ. σ. 117 Didot «*Κύπρις .. γάνυται νόον*».

Ἀπέδωκα εἰς τὸν Συνέσιον τὸν Ὕμνον εἰς τὴν Φύσιν, τὸν Ὕμνον εἰς τὴν Ἶσιν καὶ τὸν Ὕμνον εἰς Ἥλιον. Τὸν δεύτερον τούτων ἦτο δυνατὸν νὰ ποιήσῃ ὁ Συνέσιος, ὅτ' ἐσπούδαζεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, τοὺς δ' ἄλλους καὶ ὕστερον, καὶ μάλιστα ὅτε πρεσβεύων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀρκάδιον διέτριψεν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἱκέτευσε τοὺς ἐθνικοὺς

θεούς, ὡς λέγει Ὕμνῳ Γ', 459 κἑξ. «ἱκέτευσα θεοὺς | δρηστῆρας, ὅσοι | γονόεν Θρήκης | *κατέχουσι πέδον*, | οἵ τ' ἀντιπέρην | Καλχηδονίας | ἐφέπουσι γύας | κλπ.». Ἔτι καὶ τότε ἦτο ὁ Συνέσιος ἐθνικός, ὡς παρετήρησαν ἄλλοι τε καὶ ὁ Christ ἐν τοῖς Προλεγομένοις τῆς Anthol. gr. carm. christ. σ. X: «Reliquis sex hymnis poeta christianam fidem adeo non profitetur, ut tertio hymno longissimo, quem paulo post aerumnosam legationem ad imperatoris Arcadii aulam Constantinopolitanam susceptam, sive circa annum 400 eum composuisse ex versibus 427 sqq. et 489 sqq. elucet, deorum auxilium imploret supplicemque omnia templa paganorum se adiise vv. 449 sqq. testetur».

Μάλιστα δὲ ὁ Εἰς τὴν Φύσιν Ὕμνος φαίνεται σαφῶς, ὅτι ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν πρεσβείαν ἐκείνην καὶ τὰς ἱκετείας τῶν ἐθνικῶν θεῶν. (Πρβ. τὸν ἕκτον καὶ τὸν ἕβδομον στίχον, οὓς ἀποτείνει πρὸς τὴν *κυδίστην Ῥείην*, «δέχει γὰρ πάντας μύθους | μειλικτοὺς ἀνδρῶν ἔργοις». Εὐθὺς δ' ἔπειτα λέγει ὁ ποιητὴς «ὥς μοι πρῶτον μὲν ψυχὰ | ὀρθὰν βαίνοι πρὸς γραμμὰν | ἀψευδεῖ γλώσσης ῥύμῃ». Πρὸς ταῦτα δὲ παραβλητέα εἶνε τὰ ὑπὸ τοῦ Συνεσίου γεγραμμένα ἐν τῷ Περὶ βασιλείας λόγῳ, ὃν εἶπε πρὸς τὸν βασιλέα Ἀρκάδιον, 3, σ. 2 D-3 A «οἱ λόγοι δὲ οὐδὲν νῦν τι δέονται πόλεως, ὥστε ἐλευθεροστομῆσαι καὶ βασιλέα θαρρῆσαι· *ἀλήθεια γὰρ δὴ λόγων εὐγένεια* . . . ἰτητέον οὖν ἅμα τῷ θεῷ καὶ ἐγχειρητέον *τῷ καλλίστῳ τῶν λόγων, ἀληθέστερον δὲ φάναι, τῶν ἔργων*»). Καὶ αἱ ἄλλαι δεήσεις καὶ εὐχαί, ἃς εὔχεται τῇ Φύσει καὶ τῷ Ἡλίῳ, ὃν καλεῖ Αἰῶνα ἀσβέστων φλογμῶν καὶ Παιᾶνα καὶ Τιτᾶνα, ἔτυχον ἀποδοχῆς, ὡς λέγει ὁ αὐτὸς Ὕμνῳ Γ', 470 κἑξ. «σύν μοι μάκαρες | ἐλάβοντο λιτᾶν, | σύν μοι πολέων | ἐλάβοντο πόνων». Παρατηρητέον δ' ἔτι, ὅτι πρὸς τὸ χωρίον τοῦ Ὕμνου εἰς τὴν Φύσιν «ὥς μοι . . . ψυχὰ . . . ἀψευδεῖ γλώσσης ῥύμῃ» συμφωνεῖ τὸ χωρίον τοῦ Γ' Ὕμνου 640 κἑξ. «καὶ τῇδε δίδου | μάρτυρα καρπόν, | *ὀμφὰς ἀτρεκεῖς* | ὅσα τ' *ἐν ψυχαῖς* | τὰν ἀμβροσίαν ἐλπίδα θάλπει».

Περὶ τοῦ ἀναπαιστικοῦ διμέτρου, ὅπερ ἔχει τὸν τελευταῖον πόδα ἴαμβον μετὰ τρισήμου τῆς τελευταίας μακρᾶς συλλαβῆς, διέλαβεν ὁ Horna σ. 18-19. Οὗτος ἐμνημόνευσε καὶ τὸ δίμετρον τοῦ Βακχυλίδου ΙΕ', 31 «*φθόνος εὐρυβίας νιν ἀπώλεσεν*», καὶ τὸ τοῦ Ἀριστοφάνους Θεσμ. 1157 «*εἰ καὶ πρότερόν ποτ' ἐπηκόω*». Σημειωτέον δέ, ὅτι ἐν τῇ αὐτῇ κωμῳδίᾳ ὁ 39 στίχος φέρεται ἔχων δύο γραφὰς τῆς τελευταίας λέξεως «εὔφημος πᾶς ἔστω *λαὸς*» καὶ «εὔφημος πᾶς ἔστω λεώς».

Ἐπειδὴ δὲ τοιαῦτα ἀναπαιστικὰ δίμετρα ἀπαντῶσιν ἐν τῷ Ὕμνῳ εἰς Νέμεσιν, τῷ μεμαρτυρημένως ποιηθέντι ὑπὸ τοῦ Μεσομήδους, καὶ ἐν τῷ Ὕμνῳ εἰς Ἥλιον, ἔτι δὲ καὶ ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Cod. Ottobon., τοῖς ἐπιγεγραμμένοις Εἰς Ἀδρίαν, Εἰς ὡρολόγιον, Ἄλλο εἰς ὡρολόγιον, Ἔκφρασις σπόγγου, Εἰς κώνωπα, ἐνομίσθη, ὅτι καὶ ἡ ποίησις τοιούτων διμέτρων δύναται νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι καὶ τὰ ποιήματα ταῦτα εἶνε ἔργα τοῦ Μεσομήδους.

Ὁ Horna σ. 19 μετὰ τοὺς μνημονευθέντας στίχους τοῦ Βακχυλίδου καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους Θεσμ. 1157 γράφει: «Stichisch jedoch wird der Vers erst in der Kaiserzeit gebraucht. Da aber hat er sich zum Allerweltsversmass entwickelt, das für jeden Stoff geeignet erscheint: Mesomedes verwendet ihn für Hymnen und Gebete (an den Adrias, den Helios, und die Nemesis), für Beschreibungen (IV, V), für ein galantes Billet (VI) und für eine Fabel (VIII). Bei Hippolyt ref. V lesen wir ihn in einem Naassenerpsalm, in einem Fayûm towns-Papyrus in der grausigen Schilderung einer Höllenfahrt oder eines Schindangers, in einem Heidelberger Papyrus wird er für Metamorphosengeschichten verwendet» (ἴδ. καὶ τὰς ὑποσημειώσεις).

Εἰς ταῦτα ἔχω νὰ παρατηρήσω, ὅτι ὁ Συνέσιος ἐν τῷ πεζῷ αὐτοῦ λόγῳ ποιεῖται χρῆσιν τοιούτων διμέτρων, ὡς ἔδειξα ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ταύτης τῆς ἐργασίας μου Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. τόμ. ΙΓ', σ. 318-319 (14-15). Προσθετέα δὲ νῦν καὶ τὰ ἑξῆς δίμετρα. Περὶ ἐνυπν. 18, σ. 148 C (δύο δίμετρα) «*ὡς οὐκ ὤφελον ἀποφράδας ἰδεῖν* | *ἐνιαυτοὺς τρεῖς ἐκ τοῦ βίου*». Δίωνι 12, σ. 52 C (τριποδία ἀναπαιστικὴ καταληκτικὴ μετὰ σπονδείων καὶ δίμετρον ἀναπαιστικὸν μετὰ ἰάμβου τοῦ τελευταίου ποδὸς) «*δεῖ γάρ τοι πρῶτον* | *ἀποδῦναι τὴν ἀγροικίαν*». (Περὶ ἐνυπν. σ. 154 A φέρεται «*εἰ δή τις μέλλοι* | *μὴ ἄψυχα φθέγγεσθαι*»· εἶνε δὲ ἢ ἓν ὁλοσπόνδειον δακτυλικὸν ἑξάμετρον ἢ μία τριποδία ἀναπαιστικὴ καταληκτικὴ καὶ ἓν παροιμιακόν). Δίωνι 14, σ. 55 B «*ἡ δὲ ψυχὴ κατατείνεται*», καὶ 18, σ. 59 B «*τί γὰρ ἂν καὶ δεινὸν Σωκράτει ;*», καὶ 21, σ. 61 C «*τοῖς οἰκείοις χρῆσθαι πτεροῖς*», καὶ 21, 62 A «*καὶ δῆτα θόρυβος ἤρθη πολύς*».

Ταῦτα τὰ ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ τοῦ Συνεσίου ἀναπαιστικὰ δίμετρα μετὰ ἰάμβου τοῦ τελευταίου ποδὸς πείθουσιν, ὡς νομίζω, ὅτι ὁ Συνέσιος ἐποίησε καὶ ποιήματα περιέχοντα τοιαῦτα δίμετρα, καὶ ὅτι οὐδεμία ἀνάγκη ἦτο νὰ λάβῃ ὡς πρότυπον ἐν τούτοις τὸν Μεσομήδη. Ὁ Συνέσιος ἦτο δυνατὸν νὰ μιμηθῇ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὸν Ψαλμὸν τῶν Ναασσηνῶν, ἐν ᾧ φέρονται καὶ τοιαῦτα δίμετρα. Ἤδη δὲ ὁ Christ παρετήρησε τὴν ὁμοιότητα καὶ τῶν μέτρων τοῦ Ζ', τοῦ Η' καὶ τοῦ Θ' Ὕμνου καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ Γ' καὶ τοῦ Δ' Ὕμνου τοῦ Συνεσίου πρὸς τὸν Ψαλμὸν τῶν Ναασσηνῶν, περὶ οὗ γράφει ἐν τοῖς Προλεγομένοις τῆς Anthol. gr. carm. christ. σ. XV τὰ ἑξῆς: «Is tertio et quarto hymno Synesii simillimus est, ut Naassenorum Gnosticorumque psalmos Africano episcopo exemplo fuisse haud immerito suspiceris. Namque Naassenorum quoque poeta cosmogoniam philosophorum commentis ornatam potius quam christianae institutionis simplicitatem referre maluit. Quid? quod

simillimo quoque numerorum genere usus est? nam anapaesticos versus logaoedicos, quibus Synesii hymni VII, VIII, IX compositi sunt, hic quoque adhibitos videmus, ita tamen variatos, ut alii aliis longiores sint in hunc modum:

> τὸ δὲ δεύτερον ἦν τοῦ πρωτοτόκου τὸ χυθὲν χάος.
> ποτὲ μὲν βασιλείαν ἔχουσα βλέπει τὸ φῶς.
> λαβύρινθον ἐσῆλθε πλανωμένη».

Ἂν ὁ Christ ἐγίνωσκε τὰ ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ τοῦ Συνεσίου ἀπαντῶντα τοιαῦτα δίμετρα, θὰ ἠδύνατο ἀκριβέστερον νὰ σχετίσῃ τὴν μορφὴν αὐτῶν πρὸς τὰ τοῦ Ψαλμοῦ τῶν Naασσηνῶν.

Βεβαίως, ὡς νομίζω, ὑπὸ τοῦ Συνεσίου κατὰ τὸν τοῦ Μεσομήδους Ὕμνον εἰς Νέμεσιν ἐποιήθησαν τὰ δύο ἐπιγράμματα τῆς Πλανουδείου Ἀνθολογίας, τό τε «ἄδηλον, Εἰς στήλην Νεμέσεως» 223:

> *Ἡ Νέμεσις προλέγει τῷ πήχεϊ τῷ τε χαλινῷ*
> *μήτ᾽ ἄμετρόν τι ποιεῖν μήτ᾽ ἀχάλινα λέγειν*

καὶ τὸ «ἄλλο, Εἰς τὸ αὐτὸ» 224:

> *Ἡ Νέμεσις πῆχυν κατέχω· τίνος οὕνεκα; λέξεις.*
> *πᾶσι παραγγέλλω· μηδὲν ὑπὲρ τὸ μέτρον.*

Ἐν σ. 628 τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀνθολογίας ὑπὸ τοῦ Dübner εἶνε γεγραμμένα τάδε: «CCXXIII «Est ap. Arsenium Viol. p. 277, ubi Walz».*Boiss.* Etiam in S. Hoc et sequenti disticho explicatur signum Nemesis, multo vero uberius in Mesomedis Hymno in Nemesin, qui conferendus» καὶ «CCXXIV. «Legitur ibidem, ubi v. notam Walzii». *Boiss.*—2. Μηδέν, sc. λέξῃς καὶ ποιήσῃς. Vulgare proverbium: μηδὲν ἄγαν. «Jac. Del. p. 38. Conf. XII, ep. 193, 2», τουτέστι τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Στράτωνος ἐν τῇ Παλατίνῃ Ἀνθολογίᾳ ΙΒ', 193: «οὐδὲ Σμυρναῖαι Νεμέσεις ὅ τι σοὶ 'πιλέγουσιν, | Ἀρτεμίδωρε, νοεῖς; 'μηδὲν ὑπὲρ τὸ μέτρον»'. Ἔχω δὲ νὰ παρατηρήσω, ὅτι ὁ Συνέσιος ἐν τῷ 224 ἐπιγράμματι συνῆψε τὸν Μεσομήδη, παρ᾽ ᾧ ἡ Νέμεσις κρατεῖ πῆχυν, μετὰ τοῦ Στράτωνος λέγοντος τὸ «μηδὲν ὑπὲρ τὸ μέτρον». Λέγει δὲ ὁ Συνέσιος καὶ ἐν Δίωνι 8, σ. 45 C «*καὶ τὸ φυγεῖν τὴν ἀμετρίαν*, αὐτὸ τοῦτ᾽ ἂν εἴη τοῦ σοφοῦ τὸ ἀγώνισμα».

Ἐν δὲ τῷ 223 ἐπιγράμματι ὁ Συνέσιος μνημονεύσας τὸν πῆχυν καὶ τὸν χαλινόν, ὡς καὶ ὁ Μεσομήδης (στ. 11 καὶ 4), συνῆψε καὶ τὸ τοῦ Στράτωνος «*μηδὲν ὑπὲρ τὸ μέτρον*», μεταβαλὼν εἰς τὸ «*μήτ᾽ ἄμετρόν τι ποιεῖν*», καὶ τὸ τοῦ Εὐριπίδου Βάκχ. 386-388 «*ἀχαλίνων στομάτων* | ἀνόμου τ᾽ ἀφροσύνας | τὸ τέλος δυστυχία», μεταβαλὼν εἰς τὸ «*μήτ᾽ ἀχάλινα λέγειν*». (Ἴδ. *Jacobs* Del. Ep. I, 95).

Σημειωτέον δὲ πρὸς τούτοις, ὅτι ἀμφότερα τὰ εἰρημένα ἐπιγράμματα φέρονται καὶ παρὰ τῷ Ἀποστολίῳ VII, 60 c καὶ 60 d, παρ᾽ ᾧ ἀντὶ τοῦ *παραγγέλλω* ἀπαντᾷ *ἐπαγγέλλω*. Ὡσαύτως παρὰ τῷ αὐτῷ VIII, 60 b κεῖται «ἡ Νέμεσις *παρὰ πόδας* βαίνει» καὶ XII, 6 «Νέμεσις δέ γε *παρὰ πόδας* βαίνει», ὡς καὶ παρὰ Γρηγορίῳ τῷ Κυπρίῳ Cod. Leid. XII, 81. Ἀλλὰ παρὰ τῷ Μεσομήδει 9 ἡ ὀρθὴ γραφὴ εἶνε «λήθουσα δὲ *πὰρ πόδα* βαίνεις». Αὕτη δὲ ἡ γραφὴ ἀπαντᾷ καὶ παρὰ τῷ Συνεσίῳ ἐν Ἐπιστολῇ 95 μνημονεύοντι τὸν στίχον τοῦτον τοῦ Μεσομήδους μετὰ τῶν δύο ἑπομένων. Ἀλλ᾽ ἐν τῷ 11 στίχῳ παρὰ μὲν τῷ Μεσομήδει φέρεται «ὑπὸ πῆχυν ἀεὶ *βίοτον μετρεῖς*», παρὰ δὲ τῷ Συνεσίῳ «ὑπὸ πῆχυν ἀεὶ *βιοτὰν κρατεῖς*», ἀπὸ μνήμης γράψαντι τὸν στίχον τοῦ Μεσομήδους κατὰ τὸν Wilamowitz (Sitzungsb. σ. 278). Ἀλλ᾽ ἴσως ὁ Συνέσιος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἄλλην γραφήν, ὡς δεικνύει καὶ τὸ μνημονευθὲν 224 ἐπίγραμμα, ἐν ᾧ κεῖται «ἡ Νέμεσις πῆχυν *κατέχω*».

Ὁ Ὕμνος εἰς Νέμεσιν τοῦ Μεσομήδους εἶνε παρασεσημασμένος διὰ τῆς γνωστῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς παρασημαντικῆς, ἐπειδὴ δὲ μετὰ τούτου φέρονται ὡσαύτως παρασεσημασμένοι καὶ ὁ Ὕμνος εἰς Μοῦσαν καὶ ὁ Ὕμνος εἰς Ἥλιον ἐν τοῖς κώδιξι Neap. III C 4 (N) καὶ Marc. IV, 10 (V), ἐνομίσθη, ὅτι καὶ οὗτοι οἱ Ὕμνοι ἐποιήθησαν καὶ ἐμελίσθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Μεσομήδους. Διὰ τὴν αὐτὴν δ᾽ αἰτίαν, ὡς εἶπον, καὶ τὰ μνημονευθέντα ποιήματα τοῦ Cod. Ottobon. ἐνομίσθησαν ἔργα τοῦ Μεσομήδους ὑπὸ τοῦ Wilamowitz, διότι «παρεξεβλήθησαν ἀπὸ τῆς μουσικῆς», πλὴν τοῦ γνωστοῦ καὶ ἄλλοθεν Ὕμνου εἰς Ὑγίειαν τοῦ Ἀρίφρονος, ὅστις περιέχεται ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι καὶ ἦτο ὡσαύτως παρασεσημασμένος, καὶ περὶ οὗ ἀπορεῖ ὁ Horna, πῶς εὑρίσκεται μετὰ τῶν ἔργων τοῦ Μεσομήδους (σ. 33). Ἁπλούστατα αἱ συλλογαί, περὶ ὧν εἶνε ὁ λόγος, περιέχουσιν ἔργα καὶ ἄλλων ποιητῶν καὶ μελοποιῶν, οὐχὶ δὲ μόνου τοῦ Μεσομήδους.

Ὁ Ὕμνος εἰς Μοῦσαν (ἢ μᾶλλον προοίμιον) κυρίως ἀναφέρεται εἰς τὴν Καλλιόπην καὶ τὸν Ἀπόλλωνα, ὧν ἐπικαλεῖται τὴν εὐμενῆ παρουσίαν, ἔχει δ᾽ οὕτως:

> *Ἄειδε, Μοῦσά μοι φίλη,*
> *μολπῆς δ᾽ ἐμῆς κατάρχου,*
> *αὔρη δὲ σῶν ἀπ᾽ ἀλσέων*
> *ἐμὰς φρένας δονείτω.*
> 5 *Καλλιόπεια σοφά,*
> *Μουσῶν προκαθαγέτι τερπνῶν,*
> *καὶ σοφὲ μυστοδότα,*
> *Λατοῦς γόνε Δήλιε Παιάν,*
> *εὐμενεῖς πάρεστέ μοι.*

5 *Καλλιόπα* Ν. 6 *προκαθαγέτι* Ν, ἀλλὰ τὸ υ εἶνε ἐξαληλιμμένον διὰ κινναβάρεως. 8 *δ' ἥλιε* V. Νομίζω, ὅτι ἴσως γραπτέον εἶνε: *δ', ἤιε.*

Παραλείπων ἐν τῷ παρόντι τὴν μελοποιΐαν, ἣν θὰ ἐξετάσω ἀλλαχοῦ, σημειοῦμαι μόνον, ὅτι ἐν τοῖς κώδιξι V καὶ Ν δηλοῦται ἄνωθεν τῆς παρασημάνσεως τοῦ μέλους, ὅτι τὸ πρῶτον κῶλον εἶνε «ἴαμβος», τὸ δὲ δεύτερον «σπον. (δηλ. σπονδεῖος) ἴαμβος. βακχεῖος». Ἄνωθεν δὲ τῆς παρασημάνσεως τοῦ μέλους τοῦ πέμπτου κώλου ἐν τῷ V εἶνε γεγραμμένη ἡ λέξις «ἄλλως». Ὑπάρχει δὲ καὶ σχόλιον (Bellerm. σ. 54, Jan σ. 462) «συζυγία κατ' ἀντίθεσιν· ὁ πούς —υ καὶ υ—. γένος διπλάσιον· ὁ ῥυθμὸς δωδεκάσημος».

Ἐξετάζοντες τὸ μέτρον μόνον τοῦ ποιήματος παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον κῶλον ὁμοῦ καὶ τὸ τρίτον καὶ τὸ τέταρτον ὁμοῦ σχηματίζουσι δύο ἰαμβικὰ τετράμετρα καταληκτικὰ οὕτως:

> *Ἄειδε, Μοῦσά μοι φίλη, | μολπῆς δ' ἐμῆς κατάρχου,*
> *αὔρη δὲ σῶν ἀπ' ἀλσέων | ἐμὰς φρένας δονείτω.*

Ὀρθῶς δηλοῦται, ὅτι εἶνε ἴαμβοι, καὶ εἰς αὐτοὺς ἀναφέρεται τὸ σχόλιον «ὁ ῥυθμὸς δωδεκάσημος», ἐπειδὴ ἡ παραλήγουσα τῶν λέξεων *κατάρχου* καὶ *δονείτω* αὐξάνεται διὰ τονῆς κατὰ ἕνα ἔτι πρῶτον χρόνον (ὡς δεικνύει σαφῶς καὶ ἡ μελοποιία τῆς λέξεως *δονείτω* ἔχουσα ἄνωθεν τῆς συλλαβῆς «νεί» τρία μουσικὰ σημεῖα ΡΜΦ). Τὸ πέμπτον καὶ τὸ ἕβδομον κῶλον εἶνε δακτυλικὰ τρίμετρα καταληκτικά, τὸ ἕκτον καὶ τὸ ὄγδοον ἀναπαιστικὰ δίμετρα καταληκτικὰ (παροιμιακὰ) ἢ δακτυλικὰ τρίμετρα ἀκατάληκτα μετ' ἀνακρούσεως, καὶ τὸ τελευταῖον τροχαϊκὸν δίμετρον καταληκτικὸν μετὰ ηὐξημένης κατὰ ἕνα ἔτι πρῶτον χρόνον διὰ τονῆς τῆς τελευταίας λέξεως «μοι». Οὕτω δὲ πρέπει νὰ δηλωθῇ, ὅτι ἡ ἐν τῷ σχολίῳ σημείωσις «ὁ πούς —υ . . . . ὁ ῥυθμὸς δωδεκάσημος» ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο τροχαϊκὸν κῶλον, ὡς καὶ ἡ σημείωσις «ὁ πούς υ—. ὁ ῥυθμὸς δωδεκάσημος» ἀναφέρεται εἰς τὰ τέσσαρα ἀπ' ἀρχῆς ἰαμβικὰ κῶλα καὶ τὸ «ὁ ῥυθμὸς δωδεκάσημος» καὶ εἰς τὰ δακτυλικὰ καὶ τὰ ἀναπαιστικὰ ἢ δακτυλικά, ὡς θὰ εἴπω ἐν τοῖς ἑξῆς.

Ὑπό τινων μετρικῶν νομίζεται, ὅτι τὰ κῶλα «Καλλιόπεια σοφὰ» καὶ «Μουσῶν προκαθαγέτι τερπνῶν», ὡς καὶ τὰ κῶλα «καὶ σοφὲ μυστοδότα» καὶ «Λατοῦς γόνε, Δήλιε Παιάν» ἀποτελοῦσι δύο δακτυλικὰ ἑξάμετρα διῃρημένα ἑκάτερα εἰς δύο τριποδίας. Ὁ Σεμιτέλος γράφει ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μετρικῇ σ. 234 «Παρὰ τὰς περιόδους ὅμως ταύτας τὰς ἐκ δύο τετραποδιῶν συγκειμένας («Ἄειδε—κατάρχου», καὶ αὔρη—δονείτω») παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἦσαν εὔχρηστοι καὶ περίοδοι ἐκ δύο τριποδιῶν συγκείμεναι. Τοιοῦτον ἦτο, ὡς μανθάνομεν παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους (Μεταφ. κεφ. 6, σελ. 1093 a Bekk.) τὸ παλαιότατον τῶν Ἑλληνικῶν μέτρων, τὸ δα-

κτυλικὸν ἑξάμετρον. Τὴν εἰς δύο τριποδίας διαίρεσιν δηλοῖ καὶ τὸ μέλος τῶν μεμελοποιημένων ἑξαμέτρων τῆς ᾠδῆς εἰς τὴν Μοῦσαν Καλλιόπην.

> Καλλιόπεια σοφά, Μου | σῶν προκαθαγέτι τερπνῶν,
> καὶ σοφὲ μυστοδότα, Λα | τοῦς γόνε, Δάλιε Παιάν».

Ἐν τούτοις, νομίζω, ὅτι ὑπάρχει τις σύγχυσις καὶ παρανόησις. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ λέγει περὶ τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου τάδε « . . . καὶ τὸ ἔπος δεκαεπτά, ἰσάριθμον τούτοις· βαίνεται δ' ἐν μὲν τῷ δεξιῷ ἐννέα συλλαβαῖς, ἐν δὲ τῷ ἀριστερῷ ὀκτώ». Τουτέστι νοεῖ, ὅτι τὸ δακτυλικὸν ἑξάμετρον τὸ ἔχον δεκαεπτὰ συλλαβὰς ἐν μὲν τῷ ἀριστερῷ ἢ ἡγουμένῳ κώλῳ μέχρι τῆς κατὰ τρίτον τροχαῖον τομῆς βαίνεται ὀκτὼ συλλαβαῖς, ἐν δὲ τῷ δεξιῷ ἢ ἑπομένῳ κώλῳ βαίνεται ἐννέα συλλαβαῖς, ὡς π. χ. ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ τῆς Ὀδυσσείας

> Ἄνδρα μοι ἔννεπε, μοῦσα, | πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ

ἡ δὲ σύναψις τῶν δύο κώλων τοῦ ποιήματος Εἰς Μοῦσαν «Καλλιόπεια σοφὰ» καὶ «Μουσῶν—τερπνῶν» καὶ «καὶ σοφὲ μυστοδότα» καὶ «Λατοῦς —Παιάν», ὡς ἔχει αὐτὴν ὁ Σεμιτέλος καὶ ἄλλοι μετρικοί, παρ' ὧν ἔλαβεν αὐτὴν οὗτος, δὲν συμφωνεῖ οὔτε μετὰ τῶν εἰρημένων ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους οὔτε μετὰ τῆς τάξεως τῆς μελοποιίας ἐν τῷ V κώδικι.

Τοῦ ποιήματος τοῦ Cod. Ottobon. τοῦ ἐπιγραφομένου «Εἰς ὡρολόγιον» (περὶ οὗ θὰ εἶνε ὁ λόγος ἐν τοῖς ἑξῆς) προτάττονται τάδε: «Ἡ συζυγία ἰάμβου καὶ τροχαίου. ὁ τρόπος Λύδιος. ὁ ῥυθμὸς δωδεκάσημος γένους διπλασίου (οὕτως ὁ Wilamowitz, ὁ κῶδιξ «γένος διπλάσιον»), ὡς πρὸς μὲν τὸν ὅλον στίχον ὁ ῥυθμὸς δωδεκάσημος (ἕνδεκα γάρ ἐστι συλλαβῶν), ἡ δὲ τοῦ στίχου τελευταία οὖσα τὸν τόπον ἑνὸς λείποντος χρόνου, ὅτι δωδεκασύλλαβος ὁ στίχος ἐστίν, ἡ τελευταία συλλαβὴ $\overline{\gamma}$ χρόνων ἐστίν». Ὁ Horna γράφει σ. 21 «Schwierigkeiten bietet die Erklärung der wortreichen einleitenden Bemerkung, deren Fassung zum Teil wörtlich mit einem Scholion in den älteren Mesomedestexten übereinstimmt: συζυγία κατὰ ἀντίθεσιν. ὁ πούς —υ καὶ υ—. γένος διπλάσιον. ὁ ῥυθμὸς δωδεκάσημος. Dieses Scholion setzt Jan an den Schluss der zwei Proömien Εἰς Μοῦσαν, von denen das erste jambich, das zweite daktylisch ist. Durch diese Angabe veranlasst, haben W. Christ (Metrik[3] 576) und Wilamowitz (Timotheos S. 97 Anm. 2) den Versuch gemacht, das Scholion mit den Metren dieser Proömien in Einklang zu bringen. Aber ein Blick auf das der Janschen Ausgabe beigefügte Faksimile belehrt uns, dass die Glosse zum folgenden Gedicht Εἰς Ἥλιον gehört, und zwar nicht zu dem ohne Noten überlieferten spondeisch — anapästischen Einklang, sondern zu dem eigentlichen Hymnus V. 7-25: Χιονοβλεφάρου πάτερ Ἀοῦς κτλ. Das bestätigt jetzt

auch der Ottob. Allerdings vermag ich keine irgendwie verständliche Erklärung zu geben, weder für eine choriambische Messung noch für den zwölfzeitigen Rythmus. Der Glossator scheint συλλαβὴ und σῆμα verwechselt zu haben, nimmt aber doch wieder σῆμα im gewöhnlichen Sinn von χρόνος und erklärt, der elfsilbige Vers sei zwölfsilbig, weil die letze Silbe dreizeitig ist, also wohl für zwei Silben zu gelten hat».

Πάντως τὸ σχόλιον «συζυγία κατ' ἀντίθεσιν. ὁ πούς—υ καὶ υ— γένος διπλάσιον. ὁ ῥυθμὸς δωδεκάσημος» δὲν δύναται νὰ ἀναφέρηται εἰς τὸν Ὕμνον εἰς Ἥλιον, ὡς νομίζει ὁ Horna. Ἐσφαλμένως δ' ἔχουσι καὶ τὰ προτασσόμενα τοῦ ποιήματος Εἰς ὡρολόγιον «ἡ συζυγία ἰάμβου καὶ τροχαίου» καὶ «ὁ ῥυθμὸς δωδεκάσημος γένους διπλασίου» καὶ αὖθις «ὁ ῥυθμὸς δωδεκάσημος». Ὀρθῶς δὲ δηλοῦται, ὅτι ὁ στίχος «ἕνδεκα γάρ ἐστι συλλαβῶν» καὶ «ὅτι δωδεκασύλλαβος ὁ στίχος ἐστίν, ἡ τελευταία συλλαβὴ τριῶν χρόνων ἐστίν, τουτέστι νοεῖται, ὅτι οἱ στίχοι τοῦ ποιήματος ἔχουσιν ἕνδεκα συλλαβὰς (πλὴν τοῦ ἕκτου ἔχοντος δέκα ἕνεκα τοῦ πρώτου ποδός, ὅστις εἶνε σπονδεῖος ἀνάπαιστος)· ὅμως ἐπειδὴ ἔπρεπεν, ἂν πάντες οἱ πόδες ἦσαν ἀνάπαιστοι, τὸ ἀναπαιστικὸν δίμετρον νὰ ἔχῃ δώδεκα συλλαβάς, ἡ τελευταία συλλαβὴ εἶνε τριῶν χρόνων διὰ τονῆς. Τοῦτο δ' εἶνε ἀνάγκη νὰ νοήσωμεν, ὅτι κρατεῖ ἐν πᾶσι τοῖς ἀναπαιστικοῖς διμέτροις, ὧν ὁ τελευταῖος πούς εἶνε ἴαμβος ἀντὶ ἀναπαίστου ἢ σπονδείου ἀναπαίστου. Ἴσως δὲ ὁ γράψας ἐξ ἀρχῆς τὸ ῥυθμικὸν ὑπόμνημα ἐδήλωσεν, ὅτι «ἡ δὲ τοῦ στίχου τελευταία οὖσα τὸν τόπον ἑνὸς λείποντος χρόνου <ἔχει ἔτι>, ὅτι δωδεκασύλλαβος ὁ στίχος ἐστίν», ἄλλος δέ τις πρὸς ἐπεξήγησιν συνεπλήρωσε γράψας «ἡ τελευταία συλλαβὴ γ̅ χρόνων ἐστίν». Παρανόησις δ' ὑπάρχει καὶ ἐν τῇ δηλώσει τοῦ ῥυθμοῦ τοῦ Ὕμνου εἰς τὴν Φύσιν· δὲν ἔχει ὀρθῶς τὸ λεγόμενον «ὁ ῥυθμὸς ὀκτάσημος». Ἐπειδὴ πάντα τὰ κῶλα εἶνε ὁλοσπόνδεια, πλὴν δύο ἐξαιρέσεων, ἡ δὲ προτελευταία συλλαβὴ διὰ τῆς τονῆς γίνεται τετράσημος, νοεῖται, ὅτι ἕκαστον κῶλον ἔχει ὀκτὼ συλλαβάς. Τὸ «ὀκτάσημος» ἄρα κεῖται κατὰ παρανόησιν ἀντὶ τοῦ «ὀκτασύλλαβος». Τὸ μέτρον τοῦ Ὕμνου τούτου εἶνε ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ Ε' Ὕμνου τοῦ Συνεσίου, ἐγένετο δ' ἱκανὸς λόγος ὑπ' ἐμοῦ περὶ τούτου ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς ἐργασίας μου σ. 315-317 (11-13) πρβ. καὶ σ. 319-320 (15-16). Δὲν εἶνε δὲ κατὰ πάντα ἀκριβῆ τὰ γεγραμμένα ὑπὸ τοῦ Horna σ. 8-9 περὶ τοῦ Ὕμνου εἰς τὴν Φύσιν. Οὔτε τὸ «darnach ist das spondeische Metron ὀκτάσημος», οὔτε τὸ «bei Synesios ist zur Erleichterung syllaba anceps und Hiat am Versende zugelassen. In unserem Gedichte aber finden wir wohl den Hiat, aber nicht die syllaba anceps gestattet. usw.». Ὀκτάσημος εἶνε ὁ μείζων ἢ διπλοῦς σπονδεῖος ὁ ἐκ τετρασήμου θέσεως καὶ τετρασήμου ἄρσεως ἢ

τοὐναντίον συγκείμενος, πλὴν ἂν νοηθῇ, ὅτι ἑκάτερον τῶν μέτρων τοῦ ἀναπαιστικοῦ διμέτρου ἐκ δύο σπονδείων ἀποτελούμενον εἶνε ὀκτάσημον. Ἐν τέλει δὲ ἀπαντᾷ ἀδιάφορος συλλαβὴ ἐν τῷ Ὕμνῳ εἰς τὴν Φύσιν οὐχὶ μόνον ἐν τῷ 14 καὶ τῷ 24 κώλῳ, ὡς λέγει περαιτέρω ὁ Horna, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ 15 «σὺ δ', ὦ λαμπραῖς *ἀκτῖσι*», ὡς εἶνε παραδεδομένον. Ὁ Wilamowitz ἔγραψεν *ἀκτῖσιν*, ἀλλ' ἔχω νὰ παραβάλω τὸν Συνέσιον Ὕμνῳ Γ', 156 «δεύων *νοτίσι*», καὶ Δ', 145 «σὺ γὰρ ἐν *πᾶσι*», καὶ 172 «αἴθρας *λαγόσι*», καὶ Η', 13 «καὶ κῦδος ἐπ' *ἔργμασι*», ἑπομένων κώλων ἀρχομένων ἀφ' ἑνὸς μόνου συμφώνου, καὶ Ὕμνῳ Γ', 416 «ὁσίαις *πραπίσιν*», καὶ 446 «*κανθῶν λιβάσιν*», καὶ 530 «λάμψον *πραπίσιν*», ἑπομένων κώλων ἀρχομένων ἀπὸ φωνήεντος. Κατὰ τὰς χασμωδίας ἄρα καὶ κατὰ τὰς ἀδιαφόρους συλλαβὰς ἐν τέλει κώλων τινῶν οὐδὲν διαφέρει τὸ μέτρον τοῦ Ὕμνου εἰς τὴν Φύσιν τοῦ μέτρου τοῦ Ε' Ὕμνου τοῦ Συνεσίου.

Ὁ Th. Reinach ἐν σημειώσει εἰς Πλουτάρχου Περὶ μουσικῆς § 45 ἠμφεσβήτησε καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Ὕμνου Εἰς Μοῦσαν καὶ ὅτι ἡ ποίησις καὶ ἡ μελοποιία αὐτοῦ εἶνε τοῦ Μεσομήδους: «Le poème (d'époque alexandrine ?) faussement connu sous le nom d'Hymne à la Muse et encore plus faussement attribué a Mesomède combine des rythmes iambiques avec l'hexamètre». Βεβαίως δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν, ὅτι κατ' ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰ δύο ἰαμβικὰ καταληκτικὰ τετράμετρα, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὰ τέσσαρα ἀπ' ἀρχῆς κῶλα, ὑπάρχουσι καὶ δύο δακτυλικὰ ἑξάμετρα, ἅτινα σχηματίζουσι τὰ ἑξῆς τέσσαρα κῶλα, καὶ ὅτι ἐν τέλει πάντων τούτων συνάπτεται ὡς ἐπῳδικὸν κῶλον τὸ «εὐμενεῖς πάρεστέ μοι».

Ἀλλ' εἶνε δυνατὸν ὁ ποιητὴς ἅμα καὶ μελοποιὸς νὰ ποιήσῃ ἓν δακτυλικὸν τρίμετρον καταληκτικὸν καὶ μετ' αὐτὸ ἓν ἀναπαιστικὸν δίμετρον καταληκτικὸν (5 καὶ 6), καὶ αὖθις τὰ αὐτὰ (7 καὶ 8). Εἶνε δὲ γνωστόν, ὅτι παλαιοὶ ποιηταὶ ἐπιτηδεύουσιν, ἵνα τὸ δεύτερον κῶλον δακτυλικοῦ τινος ἑξαμέτρου μετὰ τὴν πενθημιμερῆ ἢ τὴν κατὰ τρίτον τροχαῖον τομήν, τὸ ἔχον τὴν μορφὴν ἀναπαιστικῆς καταληκτικῆς τετραποδίας, δηλοῖ παροιμίαν ὡς παροιμιακόν. Ἐπὶ παραδείγματος δὲ μνημονεύω τὸν Θεόκριτον Ι', 11 «μηδέ γε συμβαίη· | χαλεπὸν χορίω κύνα γεῦσαι». Πρβ. καὶ τἄλλα, ἅτινα κατέλεξεν ὁ Fritsche ἐν σημειώσει εἰς τὸ προκείμενον χωρίον καὶ οἱ Fritsche-Hiller εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον καὶ εἰς ΙΕ', 24 («κοσμεῖν τὰν βασίλισσαν· | ἐν ὀλβίω ὄλβια πάντα»). Σημειωτέον, ὅτι τὸ μετὰ τὴν κατὰ τρίτον τροχαῖον τομὴν κῶλον λαμβάνει τὴν μορφὴν τοῦ λεγομένου ἀκεφάλου παροιμιακοῦ ἢ ἐνοπλίου, περὶ οὗ ἴδ. τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐργασίας μου ταύτης σ. 320 [16]). Προσέτι δὲ καλὸν εἶνε νὰ μὴ λησμονῆται, ὅτι ἐν ταῖς μεικταῖς στροφαῖς τῶν λυρικῶν καὶ τῶν δραματικῶν ποιητῶν ἐπιμειγνύονται διάφορα μετρικὰ κῶλα.

Κατὰ ταῦτα εἶνε δυνατὸν ἐν τῇ μελοποιΐᾳ τὰ δύο κῶλα «*Καλλιόπεια σοφὰ*» καὶ «*καὶ σοφὲ μυστοδότα*» νὰ ἔχωσι τὴν τελευταίαν συλλαβὴν διὰ τονῆς τετράσημον, τὰ δ' ἕτερα δύο κῶλα «*Μουσῶν—τερπνῶν*» καὶ «*Λατοῦς—Παιὰν*» νὰ ἐκφέρωνται μετ' ἀνακρούσεως καὶ ἄνευ μετρήσεως τοῦ χρόνου τῶν συλλαβῶν «*Μου*» καὶ «*Λα*» ἐν ῥυθμῷ ἀναπαιστικῷ ἢ δακτυλικῷ. Οὕτω δὲ νοεῖται καὶ ἐν τούτοις «ὁ ῥυθμὸς δωδεκάσημος».

Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς παρούσης ἐργασίας μου σ. 306 (2) εἶπον ὅτι κατὰ τὴν γνώμην μου καὶ ὁ Ὕμνος (προοίμιον) εἰς Μοῦσαν, ὅστις ἀπεδόθη εἰς τὸν Μεσομήδη, πρέπει μᾶλλον νὰ νομισθῇ, ὅτι ἐποιήθη καὶ ἐμελουργήθη ὑπὸ τοῦ Συνεσίου. Ἔδειξα δ' αὐτόθι, ὅτι ὁ Συνέσιος ἐν τῷ πεζῷ αὐτοῦ λόγῳ συνάπτει ποικίλα μέτρα καὶ ἀποτελεῖ μεικτάς τινας στροφάς, οἷον σ. 318 (14) ἐμνημόνευσα ἐκ τοῦ Φαλάκρας ἐγκωμίου 20, σ. 84 A τὴν σύναψιν ἑνὸς ἀναπαιστικοῦ ἀκαταλήκτου διμέτρου μετὰ μιᾶς δακτυλικῆς τριποδίας καὶ ἑνὸς προσέτι ἀναπαιστικοῦ κώλου. Ἡ 63 Ἐπιστολὴ αὐτοῦ σύγκειται ἐκ μιᾶς δακτυλικῆς καταληκτικῆς πενταποδίας καὶ ἑνὸς Ἀδωνίου, ἡ δὲ 45 Ἐπιστολὴ ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς καταληκτικοῦ ἰαμβικοῦ τετραμέτρου, μιᾶς ἀναπαιστικῆς καταληκτικῆς τριποδίας καὶ ἑνὸς χωλιαμβικοῦ τριμέτρου· ἴδ. σ. 321-323 (17-18). Σύναψιν δὲ τροχαϊκῶν μέτρων μετὰ ἰαμβικῶν ἐμνημόνευσα σ. 324 (20).

2 «*μολπῆς*». Πρβ. Συνέσ. Ὕμνῳ Α', 3 «μετὰ Λεσβίαν τε *μολπάν*», καὶ Ὕμνῳ Δ', 40 «*κλυέτω μολπᾶς*», καὶ Ὕμνῳ Ε', 50 «σοι στέλλω *μολπάν*». Συχνὰ δ' ἀπαντᾷ ἐν τοῖς Ὕμνοις τοῦ Συνεσίου τὸ ῥῆμα *μέλπω*.

4 «*αὔρη . . . ἐμὰς φρένας δονείτω*». Πρβ. Συνέσ. Ὕμνῳ Γ', 111-112 «*ἤδη καναχεῖ | ὀμφὰ περὶ νοῦν*».

5 «*Καλλιόπεια σοφά*». Μεταβολὴ τῆς διαλέκτου ἀπὸ Ἰωνικῆς εἰς Δωρικήν. Περὶ τῆς Καλλιόπης λέγει ὁ Συνέσιος ἐν Δίωνι 13, σ. 53 C D. Ἴδ. τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας μου σ. 348 (44). Πρὸς τὸ ἐπίθετον *σοφὰ* τῆς Καλλιόπης πρβ. τὸ ἐπίγραμμα Ἀνθ. Παλ. Θ', 504, 1 «Καλλιόπη *σοφίην* ἡρωΐδος εὗρεν ἀοιδῆς». Τοῦτο δὲ τὸ ἐπίγραμμα ἀπέδωκα εἰς τὸν Συνέσιον· ἴδ. τὸ πρῶτον μέρος σ. 349 (45). Καὶ ἐν τῷ ἐπιγράμματι Ἀνθ. Παλ. Θ', 505, ὅπερ ὡσαύτως, ὡς νομίζω, ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ Συνεσίου, φέρεται 9-10 «Εἰκόνα *τῆς σοφίης* ποτιδέρκεο· *Καλλιόπης* γὰρ | εἰκόνα σῇ κραδίῃ λάμβανε *τὴν σοφίην*». Πρβ. καὶ Συνέσ. Δίωνι 13, σ. 53 D, ἔνθα μετὰ τὰ εἰρημένα περὶ τῆς Καλλιόπης ἐπιφέρει «καὶ ὅστις οὐ προτέλειον ἡγεῖται τὰς Μούσας, ἀλλὰ τὸ κράτος αὐτῷ *τῆς σοφίας* ἐν ταύταις εἶναι, κλπ.». Πρὸς δὲ τὸ «*Καλλιόπεια σοφὰ*» ὅμοιον εἶνε τὸ ἐν ἀναπαιστικῷ μέτρῳ Ὕμνῳ Γ', 156 τοῦ Συνεσίου «*ἀτρέκεια σοφά*».

7 «*μυστοδότα*». Ἡ λέξις αὕτη μόνον ἐνταῦθα ἀπαντᾷ, εἶνε δὲ συντεθειμένη ὡς καὶ αἱ Βυζαντιακαὶ λέξεις *μυστογράφος*, *μυστολέκτης* (ἴδ. τὰ ἐμὰ Ἀνάλεκτα Φιλολογικὰ ἐν τῇ Ἀθηνᾷ τόμ. ΚΓ', 1911, σ. 120-121,

καὶ περὶ τῶν εἰς *-δότης* ἢ *-δώτης* συνθέτων ὀνομάτων αὐτόθι σ. 112-115 καὶ ἐν Πολέμωνι τόμ. Α', σ. 101-102).

8 «*Λατοῦς γόνε Δήλιε Παιάν*». Ἡ γραφὴ τοῦ V κώδικος «δ' ἤλιε» δεικνύει, ὅτι ὁ ποιητὴς ἴσως δὲν ἔγραψε «Δήλιε» (δωριστὶ *Δάλιε*), ἀλλὰ τὸ Ὁμηρικὸν *ἤιε* (ἤιε Φοῖβε), τουτέστι τὸ ὅλον κῶλον «Λατοῦς γόνε δ', *ἤιε* Παιάν».

9 «*εὐμενεῖς πάρεστέ μοι*». Πρβ. Συνέσ. Ὕμνῳ Ζ', 40 «ἀλλ' *εὐμενέοις*, ἄναξ».

4. Εἰς ὡρολόγιον.

Τίς ὁ λάϊνον ἄντρον Ἄρει ξέσας ;
τίς ὁ κέντρον ἐπίσκοπον ἁρμόσας
συνοδοιπόρον εὗρε τὸν ἁλίου,
ἐνέκλεισεν ἔσω δρόμον ἁμέρας,
5 *ὅθεν αἰθέρος ἅρμα προσίπταται ;*
ὢ δαιδαλέου καμάτου τέχνας·
ὀλίγη λίθος ἐνδέδυται πόλον,
τὸν Ἄτλας τις ἐκούφισε βαστάσας.

1. *ἄρει* O. 3 *εὕρετο ἁλίου* O: *εὗρε τὸν ἅλιον* Wilamowitz *εὗρε τὸν ἁλίου* Horna. 7 *ἐνδέδυται* O: *ἐνδέδεται* Wilamowitz. (Περὶ τῆς προτατ-τομένης δηλώσεως τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τοῦ μουσικοῦ τρόπου ἴδ. τὰ γεγραμμένα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν).

1 «*Τίς ὁ λάϊνον ἄντρον Ἄρει ξέσας ;*» Πρβ. τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑπομένου ποιήματος, ὅπερ ἐπιγράφεται *Ἄλλο εἰς ὡρολόγιον*, «*Τίς ἔτευξε*<*ν*> χαλκελάτῳ τέχνᾳ | κτέ.», ὡς καὶ τὴν ἀρχὴν πολλῶν ἐπιγραμμάτων, οἷον Ἀνθ. Πλαν. 159 «*Τίς λίθον ἐψύχωσε ; τίς ἐν χθονὶ Κύπριν ἐσεῖδεν ; κτέ.*», Ζηνόδ. αὐτόθι 14 «*Τίς γλύψας τὸν ἔρωτα* κτέ.», κλπ.— «Ἄρει», τουτέστι σιδήρῳ, σιδηρῷ ὀργάνῳ, σιδηρᾷ σμίλῃ. Πρβ. τὸ μονόστιχον ἐπίγραμμα Ἀνθ. Παλ. Θ', 124 «Ποῖ Φοῖβος πεπόρευται; *Ἄρης* ἀναμίγνυται Δάφνῃ» (Εἰς δάφνην ἀξίνῃ κοπτομένην), ὅπερ διεσκεύασε Νικήτας ὁ Εὐγενιανός. Ὁ Εὐστάθιος λέγει σ. 1074, 59 «ἰστέον δέ, ὅτι *ὁ σίδηρος Ἄρης* καὶ αἴνιγμά τι ποιεῖ ἀστεῖον βραχυλογικὸν τοιοῦτον· ὑπόκειταί τις δρυτόμος τέμνων δάφνινον θάλος· ἐπεὶ δὲ ἡ δάφνη τὸ φυτὸν ὁμωνυμεῖ κόρῃ ἐρωμένῃ Ἀπόλλωνος, ἐκδέδωκέ τις αἰνιγματοποιὸς τὸ *Ποῖ Φοῖβος πεπόρευτο, Ἄρης δ' τ' ἐμίγνυτο Δάφνῃ;* (οὕτω κατὰ τὴν Πλανούδειον Ἀνθολογίαν) καὶ ἔστι τὸ πᾶν ἀστεῖον ἐνταῦθα ἐν τῷ μίγνυται· τὸ γὰρ ὁμοῦ εἶναι ἡ λέξις δηλοῖ· ὃ καὶ ὁ σίδηρος ἔχει κόπτων ξύλον καὶ ὁ συνὼν τῷ σώματι». Ἴδ. τὰ γεγραμμένα ὑπ' ἐμοῦ ἐν Byz.-neugr. Jahrb. VII, σ. 373 καὶ ἐν Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. τόμ. Ι', 1933, σ. 439. Πρβ. καὶ ***Pape-Benseler*** Wörterb. d. griech Eigenn. λ. Ἄρης.

3 «*συνοδοιπόρον εὗρε τὸν ἁλίου*». Περὶ τῆς γραφῆς *ἁλίου* καὶ τῆς διορθώσεως *ἅλιον* τοῦ Wilamowitz διαλαμβάνει ὁ Horna σ. 21-22. Πρὸς δὲ τὴν λέξιν *κέντρον* τοῦ δευτέρου στίχου πρβ. Συνέσ. Ὕμνῳ Α΄, 69-70 «ἀπὸ *κέντρου* τε θορόντων, | περὶ *κέντρον* τε ῥυέντων», καὶ Ὕμνῳ Β΄, 70 «μέγα χαῖρε, *κέντρον* ὄντων», καὶ Ὕμνῳ Ε΄, 65 «*κέντρον* κούρου καὶ πατρὸς» κλπ.

4 «*ἐνέκλεισεν ἔσω δρόμον ἀμέρας*». Πρβ. Συνέσ. Ὕμνῳ Γ΄, 31 «μάνας τε *δρόμοι*». Ἐν τῷ Ἄλλῳ εἰς ὡρολόγιον φέρεται 2 «*μακάρων δρόμον εἰς μέτρον ἀμέρας*», καὶ 3 «*δρόμον ἀστέρων*».

5 «*ὅθεν αἰθέρος ἅρμα προσίπταται*;» Πάντως τὸ «αἰθέρος ἅρμα» νοεῖται τὸ τοῦ Ἡλίου ἅρμα. Πρβ. Εὐριπ. Ἐπιγρ. 2 (2) Diehl «ὦ τὸν ἀγήρατον *πόλον αἰθέρος Ἥλιε τέμνων*», Ὀρφ. Ἀργ. 303 «*Ἠέλιος τὸν ἀπείριτον αἰθέρα τέμνων*», Pap. Gr. Mag. I, 4, 439 (ἴδ. ἀνωτέρω). Ὁ Συνέσιος λέγει ἐν τῷ ἐπιγράμματι αὐτοῦ τῷ ἐν τῷ ἀστρονομικῷ ὀργάνῳ (Cougny IV, 74) 5-6 «σκέπτεο τείρεα *πάντα πρὸς ἄντυγα, τῆς ἔπι Τιτὰν* | νύκτα ταλαντεύει καὶ φάος *ἐρχόμενος*». Ἡ δὲ λέξις *αἰθὴρ* φέρεται παρὰ τῷ αὐτῷ Ὕμνῳ Β΄, 10, καὶ Γ΄, 73, καὶ Θ΄, 35.

6 «*ὦ δαιδαλέου καμάτου τέχνας*». Ὁ Συνέσιος λέγει Ὕμνῳ Β΄, 58 58 «*πολυδαιδάλοισι* μορφαῖς», καὶ Ὕμνῳ Γ΄, 338 «*δαιδαλλομένων*», καὶ 257 «μερόπων | *δαιδαλογλώσσων*».

7 «*ὀλίγη λίθος ἐνδέδυται πόλον*». Ὁ Horna (σ. 22) ἑρμηνεύει «ein kleiner Stein (die Sonnenuhr) trägt den Himmel wie ein Kleid; vgl. Aesch. Ag. 208 ἔδυ λέπαδνον». Ὁ δὲ Wilamowitz γράψας *ἐνδέδεται* ἐξηγεῖται «ein kleiner Stein hält den Himmel in sich gebunden». Πρὸς δὲ τὴν ἔννοιαν παραβάλλω τὸ ἐπίγραμμα Ἀνθ. Παλ. Θ΄, 780

Ὠρανὸν ἁ χωροῖσα σοφὰ λίθος, ἁ διὰ τυτθοῦ
γνώμονος ἀελίῳ πάντα μερισδομένα

ἔτι δὲ τὸ ἐπίγραμμα αὐτόθι 807

Μηχανικὴ Φαέθοντα βιάζεται ἁρμονικοῖσι
γνώμοσιν ἀγρεύειν τὸν δρόμον Ἠελίου·
βαιὸς δ᾽ ἀμφιέπει λίθος ἄντυγας Ἠριγενείης
ὡρονόμῳ σοφίῃ καὶ σκιόεντι τύπῳ.
Σεργίου ἀρχιερῆος ἐπουρανίῃσιν ἐφετμαῖς
τοῦτο συνειργάσθη ἔργον ἐπιχθονίων.

8 «*τὸν Ἄτλας τις ἐκούφισε βαστάσας*». Ὁ Wilamowitz παρετήρησεν, ὅτι τὸ «κουφίζειν» ἔχει ὁ ποιητὴς ἐκ τῆς τραγῳδίας. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὅλον χωρίον εἶνε εἰλημμένον παρὰ τῶν τραγικῶν ποιητῶν. Πρβ. Εὐριπ. Ἱππ. 725-726 «σεμνὸν τέρμονα ναίων | *οὐρανοῦ, τὸν Ἄτλας ἔχει*», καὶ Ἴωνι

1-2 «*Ἄτλας*, ὁ χαλκέοισι νώτοις *οὐρανὸν* | . . . *ἐκτρίβων*». Πρβ. καὶ τὸ Ἐπίγραμμα Ἀνθ. Πλαν. 303 (4-5 «*Ἄτλας* | *οὐρανὸν* εὐρύστερνον ἔχων ἐπικείμενον ὤμοις»), ὅπερ ἀπέδωκα εἰς τὸν Συνέσιον ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῇσδε τῆς ἐργασίας μου σ. 342-343 (38-39).

Περὶ ἄλλων ἐπιγραμμάτων ἀναφερομένων εἰς ὡρολόγια θὰ εἶνε ὁ λόγος ἐν ταῖς σημειώσεσι καὶ ταῖς παρατηρήσεσιν εἰς τὸ ἑπόμενον ποίημα «Ἄλλο εἰς ὡρολόγιον».

5. Ἄλλο εἰς ὡρολόγιον.

Τίς ἔτευξε<ν> χαλκελάτῳ τέχνᾳ
μακάρων δρόμον ἐς μέτρον ἀμέρας ;
τίς ἔταξε κύκλῳ δρόμον ἀστέρων,
παγχάλκεον εἰκόνα κόσμου,
5 *μερίσας κανόνων τύπον εὐδρόμων,*
ὁρίσας ἀτραπόν, ὁδὸν εὐαγῆ
ζῴων ἀριθμὸν τρὶς τεσσάρων;
ὁ δὲ δίσκος ἔχει πυκινὰν γλυφάν,
τετορευμένα τείρεα χρύσεα·
10 *Κριὸν βριαρὸν λασιηκόμαν*
Ταῦρον κεραόν, πλειαδοδρόμον,
μορφὰν κρατερῶν Διδύμων ἴσαν,
ὤμοισι κεχηνότα Καρκίνον,
κρατερὸν δὲ Λέοντα πελώριον,
15 *ξανθὰν εὐώπιδα Παρθένον,*
Ζυγὸν ἀμφιρεπῆ, μερόπων δίκαν,
καὶ Σκορπίον εὔοπλον ὀργίλον,
Κένταυρον, ἀναιδέα τοξόταν,
διφυὲς καλὸν Αἰγόκερω δέμας,
20 *Ὑετοῦ μέγαν ὄμβρον Ὑδρηχόου*
πελάγους ἁλικύμονος Ἰχθύας.
φέρεται δὲ μέσον κανόνων λίθος
τὰν τάξιν ἔχων ἰδίων μέτρων,
ἀνόδευτον ὁδὸν φανερὰν ἔχων.
25 *θεμένου χορὸν εἰς μέτρον ἀφθίτων,*
κατεδείκνυτο πᾶσι τέχνα σοφά·
κατὰ δῆριν ἀπείριτον οὐρανοῦ
μυθήσατο χαλκέος ἀδονά,
δηλοῦσα βροτοῖς μέτρον ἀμέρας.

1 *ἔτευξε* O: ἔτευξεν ἐγώ, *ἐτεύξατο* Wilamowitz. 5 *κανόνι τύπον εὐ-*

δρόμω O : διώρθωσεν ὁ Wilamowitz. 6 *ἀτραπὸν ὁδὸν* O : *ὁδὸν ἄτροπον* Wilamowitz *ἀτραπῶν ὁδὸν* Horna. 7 *ζωδ᾽ων* O : *ζῴων* Wilamowitz. 8 *ποικίλαν γλυφὰν* O : *πυκινὰν γλυφὰν* Horna *πυκινᾷ γλυφᾷ* Wilamowitz. 10 *λασιοκόμαν* O : *λασιηκόμαν* Horna *λάσιον κόμαν* Wilamowitz. 11 *πλειάδων δρόμον* O : *πλειαδοδρόμον* Wilamowitz *Πλεάδων δρόμον* Horna. 12 *κρατερὰν* O : *κρατερῶν* Wilamowitz. 13 *καρκῖνον* O. 20 *ὑδροχόον* O : *Ὑδρηχόου* Wilamowitz. 22 *λίθ*... O. 25 *θεμένου* O : *θέμενος χορὸν εἰς μέτρον ἀφθίτων*. Wilamowitz. 26 *καὶ δείκνυτο* O : *κατεδείκνυτο* Horna. 27 *μετὰ δῆριν* O : *κατὰ δ.* Wilamowitz. 28 *μυκήσατο* O : *μυθήσατο* ἐγώ. 28 *χάλκεος* O.

2 «*μακάρων δρόμον ἐς μέτρον ἀμέρας*;» Τὸ «*μακάρων δρόμον*» δηλοῖ «*ἀστέρων δρόμον*». Τὸ χωρίον τοῦτο οὐδεὶς παρέβαλε πρὸς τὸ τοῦ Συνεσίου Ὕμνῳ Β', 37-38 «τά τ' ἐνουσίων προλάμπει | *μακάρων* ἁγητὰ φέγγη». Ὑπὸ τοῦ Συνεσίου καλοῦνται *μάκαρες* οἱ ἀστέρες καὶ *ἄφθιτοι ἄνακτες* Ὕμνῳ Β', 39-40 «ὅθεν ἐγκόσμιος ἤδη | *χορὸς ἀφθίτων ἀνάκτων*». Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐν τῷ ποιήματι, περὶ οὗ εἶνε ὁ λόγος, φέρεται 25 «θεμένου *χορὸν εἰς μέτρον ἀφθίτων*», κατέδειξα ἤδη τὴν ὁμοιότητα τῶν χωρίων ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆσδε τῆς ἐργασίας μου σ. 349 (45), ἅτινα μαρτυροῦσι ποιητὴν τὸν Συνέσιον καὶ τοῦ Ἄλλου εἰς ὡρολόγιον ποιήματος. Καθ' ὅσον δὲ γινώσκω, ὑπ' οὐδενὸς ἄλλου λέγονται οἱ ἀστέρες *μάκαρες* καὶ *ἄφθιτοι*, ὡς θεοί, ἢ ὑπὸ μόνου τοῦ Συνεσίου, ὅστις νομίζει αὐτοὺς θεούς. Πρβ. Φαλ. ἐγκ. 12, σ. 75 C «*τοῖς φανοτάτοις τῶν ἐν αἰθέρι θεῶν*», καὶ Ὕμνῳ Θ', 34 «*χορὸς ἄμβροτος ἀστέρων*». Ὅτι δὲ ὁ Συνέσιος εἶνε ποιητὴς τοῦ Ἄλλου εἰς ὡρολόγιον, δεικνύει καὶ τὸ χωρίον αὐτοῦ ἐν Δίωνι 15, σ. 55 D «ὕδωρ δὲ τουτὶ θεῖ διᾷττον *δρόμον οὐ μεμετρημένον* οὐδὲ πρὸς κλεψύδραν ταμιευόμενον».

3 «*τίς ἔταξε κύκλῳ δρόμον ἀστέρων*». Ἴδ. παρατήρησιν εἰς τὸ προηγούμενον ποίημα Εἰς ὡρολόγιον στ. 4.

4 «*παγχάλκεον εἰκόνα κόσμου*». Πρβ. Συνέσ. Πρὸς Παιόν. 6, σ. 312 A «*ἄγαλμα πάγκαλον τοῦ κοσμικοῦ πλάτους δημιουργήσαντες*».

6 «*ὁρίσας ἀτραπόν, ὁδὸν εὐαγῆ*». Δὲν μετέβαλον τὸ παραδεδομένον *ἀτραπόν*, ἐπειδὴ φέρεται μετὰ τῆς λέξεως *ὁδὸς* παρὰ τῷ Ἀριστοφάνει Νεφ. 75-76 «... φροντίζων *ὁδοῦ* | μίαν εὗρον *ἀτραπὸν* δαιμονίως ὑπερφυᾶ», καὶ Ὄρν. 21-22 «οὐ γὰρ ἔστ' ἐνταῦθά τις *ὁδός*. ΠΙΣΘ. οὐδὲ μὰ Δί' ἐνταῦθά γ' *ἀτραπὸς* οὐδαμοῦ». Τὰ χωρία ταῦτα νομίζω ἱκανά, ὅπως βεβαιώσωσι τὴν συνύπαρξιν ἀμφοτέρων τῶν λέξεων *ἀτραπὸν* καὶ *ὁδὸν* ἐν τῷ 6 στίχῳ τοῦ ποιήματος, περὶ οὗ εἶνε ὁ λόγος. Μόνον δ' ἔστιξα διὰ κόμματος μετὰ τὸ *ἀτραπόν*. Σημειωτέον δ' ὅτι κατὰ τὴν παραδεδομένην γραφὴν *ἀτραπὸν* ὁ ποὺς εἶνε δάκτυλος ἐκ ἀναπαίστου (ἴδ. παρατήρησιν εἰς στίχον 11). Ὁ δὲ Συνέσιος λέγει Ὕμνῳ Α', 125 «*καταλάμψει* μὲν *ἀταρπούς*», καὶ Ὕμνῳ Γ', 537 «*ἱερὰν ἀτραπόν*». Πρβ. Μανέθ. Δ', 1 «*οὐρανίων ἄστρων ἀτραπούς*». Τὸ δ' *εὐαγὴς* ἐν τέλει στίχου ἔχει ὡς παρὰ τῷ Συνεσίῳ Ὕμνῳ Η', 40 «λέχος | *πανακήρατον, εὐαγές*»· πρβ. καὶ Ὕμνῳ Γ', 396.

7 «*ζῴων ἀριθμὸν τρὶς τεσσάρων*». Ὅσα γράφει ὁ Horna σ. 23 περὶ τοῦ σπονδείου ἐν τῇ τρίτῃ χώρᾳ, ὅστις δὲν ἀπαντᾷ παρὰ τῷ Μεσομήδει, οὐδένα ἔχουσι κατ' ἐμὲ λόγον. Τοὐναντίον δ' ἡ παρατήρησις αὕτη συνηγορεῖ τῇ γνώμῃ μου, ὅτι τὸ ποίημα τοῦτο δὲν εἶνε τοῦ Μεσομήδους, ἀλλὰ τοῦ Συνεσίου, ὅστις ἐπιτρέπει σπονδεῖον ἐν τῇ τρίτῃ χώρᾳ τοῦ ἀναπαιστικοῦ διμέτρου. Ἓν τοιοῦτον δίμετρον «*ἔξεστι γενέσθαι βελτίονι*» τοῦ Συνεσίου κατέλεξα ἐν τῷ ἀναπαιστικῷ συστήματι, ὅπερ εὗρον ἐν Δίωνι 16, σ. 57 C (ἴδ. τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐργασίας μου ταύτης σ. 318-319 [14-15]. Παρατίθεμαι δὲ νῦν καὶ ἕτερον δίμετρον (στ. 2) ἐκ τοῦ ἀναπαιστικοῦ συστήματος, ὅπερ εὗρον παρὰ τῷ αὐτῷ Περὶ βασιλ. 31, σ. 31 B

ὡς πολλῶν ὄντων, ἃ δέδωκεν
ὁ θεὸς βασιλείᾳ ζηλωτὰ
καὶ μακάρια, οὐδενὸς ἧττον,
εἰ μὴ καὶ παντὸς μᾶλλον
ἀγασθείη τις ἂν αὐτῆς

(δὲν μνημονεύω τοῦ τετάρτου παροιμιακοῦ κώλου, ὅπερ εἶνε ὁλοσπόνδειον, ὡς πάντα τὰ τοῦ Ε' Ὕμνου τοῦ Συνεσίου καὶ τοῦ Εἰς τὴν Φύσιν Ὕμνου, ὃν ἀπέδωκα εἰς τὸν αὐτὸν ποιητήν. Ὁ δὲ πέμπτος στίχος τοῦ προκειμένου συστήματος ἔχει τὸν πρῶτον πόδα ἴαμβον· ἴδ. περὶ τούτου τὰ γεγραμμένα ὑπ' ἐμοῦ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει καὶ ἐν ταῖς παρατηρήσεσιν εἰς τὸν Ὕμνον εἰς τὴν Φύσιν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν).

9 «*τετορευμένα τείρεα χρύσεα*». Τὰ «*τείρεα*» εἶνε ὡς τὰ παρ' Ὁμήρῳ Σ 485 ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως «ἐν δὲ τείρεα πάντα, τά τ' οὐρανὸς ἐστεφάνωται». Ὁ Συνέσιος λέγει καὶ ἐν τῷ Ἐπιγράμματι τῷ ἐν τῷ ἀστρονομικῷ ὀργάνῳ Cougny IV, 72, 5 «σκέπτεο *τείρεα* πάντα πρὸς ἄντυγα, κλπ.».

10 «*Κριὸν βριαρὸν λασιηκόμαν*». Ἔγραψα κατὰ τὸν Horna *λασιηκόμαν*, ἐπειδὴ τοιαῦται σύνθετοι λέξεις ἔχουσαι η ἀντὶ τοῦ ο χάριν τοῦ μέτρου ἀπαντῶσι παρὰ τῷ Συνεσίῳ, οἷον Ὕμνῳ Α', 121 «*νοερηφόροισιν* ὁρμαῖς», Γ', 167 «*νοερητόκε* νοῦ», καὶ 363 «*ἱερηπολίας*»· πρβ. καὶ 45 «*τελετηφορίας*» καὶ 452 «*τελετηφορίαις*». Ὀρθῶς δ' ὁ Wilamowitz ἔγραψε στ. 20 *Ὑδρηχόου*. Τὴν δὲ λέξιν *βριαρὸς* ἔχει ὁ Συνέσιος Ὕμνῳ Δ' 157 «βριαραῖς δίναις».

11 «*Ταῦρον κεραόν, πλειαδοδρόμον*». Ἐγκρίνω τὴν διόρθωσιν τοῦ Wilamowitz *πλειαδοδρόμον*», τουτέστι τὸν Ταῦρον τὸν παρὰ τὰς Πλειάδας τρέχοντα, ὅπως ὑπάρχῃ καὶ ἕτερον ὄνομα διορίζον τὸν Ταῦρον (πρβ. 10 «Κριὸν βριαρὸν λασιηκόμαν», 14 «καρτερὸν δὲ Λέοντα πελώριον» κλπ.). Οὐδαμῶς δέ μ' ἔπεισαν τὰ ὑπὸ τοῦ Horna σ. 24 γεγραμμένα, ὅτι, ἐπειδὴ παρὰ τῷ Μεσομήδει δὲν ἀπαντᾷ δάκτυλος ἐξ ἀναπαίστου, εἶνε τολμηρὰ ἡ διόρθωσις τοῦ Wilamowitz, ἥτις σχηματίζει διὰ τοῦ πρώτου συνθετικοῦ τῆς λέξεως *πλειαδοδρόμον* τοιοῦτον πόδα. Ἴδ. καὶ ὅσα παρετήρησα εἰς τὸν ἕκτον στίχον. Ὁ δὲ Συνέσιος πολλάκις καὶ ἐν τοῖς ἀναπαιστικοῖς αὐτοῦ μονομέτροις καὶ ἐν τοῖς ἀναπαιστικοῖς μέτροις τοῖς ἐσχηματισμένοις ἐν πεζῷ αὐτοῦ λόγῳ ποιεῖται χρῆσιν τοῦ δακτύλου ἐξ ἀναπαίστου. Ἀλλ' ὁ Horna, δεχόμενος ὅτι ὁ Ὕμνος εἰς Ἥλιον εἶνε ποίημα τοῦ Μεσομήδους, δὲν παρετήρησεν, ὅτι ἐν τῷ τρίτῳ καὶ τῷ ἕκτῳ ἀναπαιστικῷ διμέτρῳ αὐτοῦ ἀπαντῶσι δύο δάκτυλοι ἐξ ἀναπαίστων ἐπάλληλοι (ἴδ. κατωτέρω).

Τὸ ζῴδιον Ταῦρος καλεῖται *κεραὸς* καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀράτου Φαιν. 167 καὶ ὑπὸ τοῦ Μαξίμου Περὶ καταρχῶν 471.

15-16 «*ξανθὰν εὐώπιδα Παρθένον, | Ζυγὸν ἀμφιρεπῆ, μερόπων δίκαν*». Ὁ ποιητὴς λέγει τὸν Ζυγὸν «μερόπων δίκαν», ἀλλὰ συνάπτει αὐτὸν μετὰ τῆς *Παρθένου*, ἥτις ἐκαλεῖτο καὶ *Δίκη*. Ὁ Συνέσιος κατὰ τὸν Ἄρατον λέγει περὶ τῆς Παρθένου καὶ Δίκης, διεξοδικὸς δὲ λόγος ἐγένετο ὑπ' ἐμοῦ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς ἐργασίας μου ταύτης σ. 330 (26) κἑξ. Κατὰ δὲ τὸν Μεσομήδη Ὕμνῳ εἰς Νέμεσιν 13 ἡ θεὰ αὕτη κρατεῖ ζυγόν. Τὴν δὲ λέξιν *μερόπων* ἔχει ὁ Συνέσιος καὶ Ὕμνῳ Γ', 649 «ἀθέων μερόπων», ἀπαντᾷ δὲ καὶ παρὰ τῷ Μεσομήδει Ὕμνῳ εἰς Νέμεσιν 8 «χαροπὰ μερόπων στρέφεται τύχα».

18 «*Κένταυρον, ἀναιδέα τοξόταν*». Ὁ Συνέσιος λέγει Ὕμνῳ Θ', 64 «οὐ κῆρες ἀναιδέες».

19 «*διφυὲς καλὸν Αἰγόκερω δέμας*». Ἡ λέξις *δέμας* ἐν τέλει εἶνε ὡς παρὰ τῷ Συνεσίῳ Ὕμνῳ Θ', 15 «*βρότεον φορέων δέμας*». Πρβ. Δωρόθ. «*δέμας Ἀρνειοῖο*» (ἴδ. κατωτέρω), Μάξιμ. Περὶ καταρχῶν 503 «*Σκορπιόεν δέμας*» καὶ 591 «*Τοξότεω δέμας*». Ὑπὸ δὲ τοῦ Ῥητορίου Catal. codd. astr. gr. VII, σ. 208 καλεῖται ὁ Αἰγόκερως καὶ *διφυὲς* ζῴδιον.

24 «*ἀνόδευτον ὁδὸν φανερὰν ἔχων*». Περὶ τοῦ «ἀνόδευτον ὁδὸν» ποιεῖται λόγον ὁ Horna σ. 29. Ἴδ. καὶ τὰ ὑπ' ἐμοῦ γεγραμμένα ἐν τῷ πρώτῳ μέρει σ. 328 (24), ὅπου ἐμνημόνευσα καὶ τὸ παρὰ τῷ Συνεσίῳ Ὕμνῳ Γ', 653 «ἄχαρίς τε χάρις».

25 «*θεμένου χορὸν ἐς μέτρον ἀφθίτων*». Ἴδ. παρατήρησίν μου ἐν τοῖς ἔμπροσθεν στ. 2. Περὶ δὲ τοῦ χοροῦ τῶν ἀστέρων, ὅστις συχνὰ ἀπαν-

τᾷ παρὰ τῷ Συνεσίῳ, ἴδ. τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς ἐργασίας μου ταύτης σ. 348-349 (44-45) καὶ εἰς Ὕμνον εἰς Ἥλιον 17.

26 «*τέχνα σοφά*». Ὁ Horna σ. 25 ἐμνημόνευσε τὸ ἐπὶ Ἀττικοῦ ἀγγείου ἐπίγραμμα (*Kaibel* Ep. Gr. 1100=*Geffken* Ep. 2) «Ἄνδρες ἐποίησαν *σοφίαισιν* καλὸν ἄγαλμα». Λέγει δὲ ὁ Συνέσιος Ὕμνῳ Β', 30 «*σοφία κοσμοτεχνῖτις*». Περὶ δὲ τοῦ ὀνόματος *σοφὸς* καὶ τῆς *σοφῆς χειρὸς* τῶν λεγομένων περὶ τεχνίτου ἴδ. τὰ γεγραμμένα ὑπ' ἐμοῦ ἐν Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1937/1938, σ. 540-541.

27 «*κατὰ δῆριν ἀπείριτον οὐρανοῦ*». Ἔγραψα κατὰ τὸν Wilamowitz «*κατὰ δῆριν*» ἀντὶ τοῦ «*μετὰ δ.*», ἐπειδὴ συχνὰ συγχέονται ἐν τοῖς χειρογράφοις αἱ προθέσεις *μετὰ* καὶ *κατὰ* (ἴδ. ὅσα ἔγραψα ἐν Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. τόμ. Ε', 1928, σ. 319). Τὸ «*δῆριν ἀπείριτον*» εἶπεν ὁ ποιητὴς κατὰ τὸ τῆς Βατραχομυομαχίας 4 «*δῆριν ἀπειρεσίην*». Ὁ Horna παρέβαλε τὸν 27 στίχον πρὸς τὸν τοῦ Ὕμνου εἰς Ἥλιον 11 «*περὶ νῶτον ἀπείριτον οὐρανοῦ*». Ἀλλ', ὡς εἶπον ἤδη, ἀμφότεροι οἱ στίχοι ἀνήκουσιν εἰς τὸν Συνέσιον, ὅστις ποιεῖται χρῆσιν τοῦ « . . . *ἀπείριτον οὐρανοῦ*» κατὰ τὸν Μανέθωνα Β' (Α'), 27 «*κύκλοι ἀπείριτοι οὐρανοῦ* εἴσω».

27 «*μυθήσατο χαλκέος ἀδονά*». Περὶ τῆς λέξεως *ἀδονὰ* παρὰ τῷ Συνεσίῳ ἴδ. τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐργασίας μου ταύτης σ. 328 (24).

Ἀπέδωκα εἰς τὸν Συνέσιον ἀμφότερα τὰ ποιήματα, τό τε εἰς ὡρολόγιον καὶ τὸ Ἄλλο εἰς ὡρολόγιον, ἐπειδὴ πρὸς τοῖς ἄλλοις οὗτος, ὡς εἶνε γνωστόν, κατεσκεύασεν ἀστρονομικὸν ὄργανον, ὅπερ ἐδωρήσατο τῷ Παιονίῳ (ἴδ. Πρὸς Παιόνιον περὶ τοῦ δώρου σ. 307 Β κἑξ.). Ἐνεκόλαψε δ' ἐν αὐτῷ ὁ Συνέσιος καὶ ἴδιον ἐπίγραμμα «Ἡ σοφίη στίβον εὗρεν κτέ.» καὶ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Πτολεμαίου «Οἶδ' ὅτι θνατὸς ἐγὼ κτέ.» (Ἀνθ. Παλ. Θ', 577) διὰ χρυσοῦ στερεοῦ. Παραπλησίως δ' ἐν τῷ Ἄλλῳ εἰς ὡρολόγιον τὰ ζῴδια ἦσαν τετορευμένα διὰ χρυσοῦ ἐπὶ δίσκου χαλκοῦ. Τὸ δ' ἀστρονομικὸν ὄργανον τοῦ Συνεσίου ἦτο μὲν ἔργον τῆς διανοίας αὐτοῦ, «χειρὸς δὲ ... εἰς δημιουργίαν ἀργύρου τῆς ἀρίστης» (Πρὸς Παιόν. 5, σ. 311 Α).

Ὁ Horna σ. 21 ἐμνημόνευσε τοῦ ἀστρονομικοῦ ὀργάνου καὶ τοῦ ἐπιγράμματος τοῦ Συνεσίου, ἀλλ' ἐνόμισεν, ὡς καὶ ὁ Wilamowitz, ὅτι ἀμφότερα τὰ Εἰς ὡρολόγιον ποιήματα τοῦ Cod. Ottobon. ἀνήκουσιν εἰς τὸν Μεσομήδη.

Ἐπιγράμματα εἰς ὡρολόγια ἢ παραπλήσια ἀστρονομικὰ ὄργανα πρὸς τοῖς μνημονευθεῖσιν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν Ἀνθ. Παλ. Θ', 780 καὶ 807 φέρονται ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ τῆς Ἀνθολογίας ταύτης καὶ τάδε: 779. 782. 806. 822. Ἴδ. καὶ Ζ', 641. Ἀστρονομικὸν δέ τι ὄργανον ἀπέστειλε δῶρον πρὸς τὴν Ποππαίαν τὴν γυναῖκα τοῦ Νέρωνος Λεωνίδας ὁ Ἀλεξανδρεύς, ὡς δεικνύει τὸ ἐπίγραμμα Ἀνθ. Παλ. Θ', 355 «Οὐράνιον μίμημα κτέ.».

Ἔκφρασιν ὡρολογίου ἐν Γάζῃ ἔγραψεν ὁ Χορίκιος σ. 149 κἑξ. Boissonade. (Ἴδ. καθόλου περὶ ὡρολογίων *Rehms* ἐν *Pauly* Realenc.[2] λ. Horologium, *Diehls* Antike Technik[2]. Πρβ. καὶ *Wilamowitz* Griech. Verskunst σ. 601, *Horna* Die Hymnen des Mesomedes σ. 21. 23, *Baldini* Gli inni di Mesomede σ. 25-26, *Rehms* Philol. 84, 1928, σ. 267).

Ὑπὸ τοῦ *Boissonade* An. Gr. II, σ. 477 κἑξ. (πρότερον δ' ὑπὸ τοῦ *Bandini* Catal. etc. σ. 388 κἑξ.) καὶ ὑπὸ τοῦ Cougny III, 239 ἐξεδόθη Βυζαντιακὸν ἐν ἰαμβικοῖς τριμέτροις ποίημα ἐπιγεγραμμένον «Εἰς τὰ ιβ' Ζῴδια», ὅπερ ἔχει οὕτω:

Κριὸς προηγός ἐστιν ἀρχή τε χρόνου·
Ταῦρος δὲ ταύρων οἶστρος εἰς Ἀφροδίτην·
ζῴων δὲ πάντων ζεῦξις ἐν τοῖς Διδύμοις.
Καρκῖνός ἐστι φωσφόρος δ' ὀπισθόπους·
5 *Λέων δ' ὁ θερμὸς ἐκπύρωσις τοῦ πόλου·*
ἡ Παρθένος δὲ δεῖγμα τῆς γεωργίας.
Ζυγὸς μερισμὸς ἡμέρας πρὸς ἑσπέραν.
σκορπισμός ἐστι τῆς σπορᾶς ὁ Σκορπίος·
ὁ Τοξότης δὲ σύμβολον κυνηγίας·
10 *ὁ δ' Αἰγόκερως ἀγρίων παρρησία·*
Ὑδροχόος δὲ χεῦμα τῶν ὄμβρων κάτω·
οἱ δ' Ἰχθύες δήλωσις ἰχθύων γένους.

Δὲν φαίνεται, ἂν τοῦτο εἶνε ἔμμετρος ἔκφρασις ἔργου τινὸς τέχνης ἢ ἁπλῶς καταγραφὴ τῶν δώδεκα Ζῳδίων. Ἡ λέξις *Καρκίνος* χάριν τοῦ μέτρου ἐν τῷ 4 στίχῳ ἔχει τὴν παραλήγουσαν μακράν. Κατὰ παιδιὰν εἶνε εἰρημένον τὸ «*σκορπισμός ἐστι τῆς σπορᾶς ὁ Σκορπίος*», ἀλλὰ συμφωνεῖ μετὰ τοῦ εἰρημένου ἐν Gatal. codd. astrol. gr. VII, σ. 205 ὅτι ὁ Σκορπίος εἶνε ζῴδιον «*πολύσπορον*». Ἐν στίχῳ 10 ἴσως ἀντὶ τοῦ «παρρησία» γραπτέον εἶνε «*παρουσία*». Συμφωνεῖ δὲ ὁ 11 στίχος μετὰ τοῦ 20 τοῦ Ἄλλου εἰς ὡρολόγιον καὶ ὁ 12 μετὰ τοῦ 21 τοῦ αὐτοῦ ποιήματος.

Σημειωτέον, ὅτι ἐν τῷ Ἄλλῳ εἰς ὡρολόγιον φέρεται ἐν στίχῳ 10 «*Κριὸν λασιηκόμαν*», καὶ ἐν στίχῳ 10 «*διφυὲς καλὸν Αἰγόκερω δέμας*». Παραπλησίως ἀπαντᾷ παρὰ Δωροθέῳ τῷ Σιδωνίῳ Catal. codd. astrol. gr. VI, σ. 94 «*Κριὸς χαιτήεις*», καὶ σ. 98 «*δέμας Ἀρνειοῖο*». Αὐτόθι δὲ VII, σ. 203 λέγεται ὑπὸ τοῦ Ῥητορίου ὅτι ὁ Ζυγὸς πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶνε ζῴδιον «*δίκαιον*».

Περὶ τοῦ ποιηματίου *Εἰς κώνωπα* τοῦ Cod. Ottobon. (ἀρ. 8 Wilamowitz), ὅπερ ἀπέδωκα ὡσαύτως εἰς τὸν Συνέσιον, διέλαβον ἤδη διεξοδικῶς ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ταύτης τῆς ἐργασίας μου σ. 237-238 (23-24). Καὶ τοῦτο ἔχει τέσσαρα κῶλα (3-6) ἀναπαιστικὰ δίμετρα μετὰ ἰάμβου τοῦ τελευταίου ποδός, τὰ δ' ἄλλα παροιμιακά.

Ἂν δέ τις ἀπορεῖ, ὅτι ὁ Συνέσιος, ὁ ποιήσας τὸν Ε' Ὕμνον αὐτοῦ ἐν ὁλοσπονδείοις παροιμιακοῖς, ὡς καὶ τὸν Ὕμνον εἰς τὴν Φύσιν, ἔγραψεν ἄλλα ποιήματα ἐν ἀναπαιστικοῖς μέτροις, ἅτινα ἔχουσιν ἀναπαίστους καὶ σπονδείους καί τινα τούτων ἐν τέλει ἰάμβους τετρασήμους ἀντὶ ἀναπαίστων ἢ σπονδείων, παραπέμπω αὐτόν, ὡς εἶπον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, εἰς τὸ πρῶτον μέρος ταύτης τῆς ἐργασίας μου, ἐν ᾧ κατέλεξα καὶ ἀναπαιστικὰ συστήματα ἐκ τοῦ πεζοῦ λόγου τοῦ Συνεσίου. Ἐν αὐτοῖς δ' ἀπαντῶσι καὶ δάκτυλοι ἐξ ἀναπαίστων καὶ μάλιστα ἐνιαχοῦ ἐπάλληλοι, οἷον Περὶ βασιλ. 3, σ. 2 C «*τὴν κεφαλὴν φιλοσοφίᾳ δέ*»· πρβ. Ὕμνον εἰς Ἥλιον 3 «*οὔρεα, τέμπεα σιγάτω*» καὶ 6 «*Φοῖβος ἀκερσεκόμας εὐχαίτας*» (ἴδ. καὶ παρατήρησίν μου εἰς τὸ Ἄλλο εἰς ὡρολόγιον στ. 11). Ἔτι δ' εὑρίσκονται παρὰ τῷ Συνεσίῳ καὶ προκελευσματικοί, ὡς θὰ εἴπω διαλαμβάνων εὐθὺς ἔπειτα περὶ τοῦ ποιηματίου Εἰς κύκνον.

7. Εἰς Κύκνον.

Κύκνον ἐνὶ ποταμῷ
κάτεχεν ἅτε βρόχος
παγόδετον ὕδωρ,
ὃν ἄμουσος ἰδὼν
5 *αἰπόλος ἀγρότας*
ἔθελε διολέσαι
κεφαλὰν λιγύθρουν
τῷ σταχυοτόμῳ
δρεπάνῳ θερίσας·
10 *κατὰ δ' ὑδατοπαγοῦς*
βαῖνε κελεύθου
βήμασι κούφοις,
Τιτὰν δὲ κύκνῳ
πυρόεντι βολᾷ
15 *σύμμαχος ἐφάνη·*
γίγνετο μὲν ὑγρὸν
πάλι ποταμὸς ὕδωρ,
ἔπεσεν ὁ βούτας,
ὁ δὲ κύκνος ἀνέθορε
20 *κἄπτατο χαίρων.*

2 *κατέχεν ἄτερ βρόχου* O: *κάτεχεν ἅτε βρόχος* Horna *κάτεχέ ποτε βρόχος* Wilamowitz. 3 *παγόδετον ὕδωρ* O: *παγόθετον ὕδασιν* Λάμπρος, *παγόδετος ὕδασιν* Wilamowitz. 6 *ἤθελε* O: *ἔθελε* Wilamowitz. 11 *βαίνει* O: *βαῖνε* Horna. 14 *πυρόωντι βολᾶ* O: *πυρόεντι βολᾷ* Wilamowitz *πυρόεντι βέλει* Horna. 17 *πάλιν* O: *πάλι* Horna. 20 *καὶ πέτετο* O: *κἄπτατο* Wilamowitz *κἄμπτατο* Horna.

Περὶ τοῦ ποιηματίου τούτου, ὅπερ ἀπέδωκα εἰς τὸν Συνέσιον καὶ οὐχὶ εἰς τὸν Μεσομήδη, διέλαβον ἤδη συντόμως ἐν Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. τόμ. ΙΒ', 1936, σ. 439-441. Εἶνε πεποιημένον ἐν ἀναπαιστικοῖς μονομέτροις μετὰ

συναφείας. Ἀπαντῶσι δ' ἐν αὐτῷ καὶ προκελευσματικοί, ὡς καὶ ἐν ἀναπαιστικοῖς μέτροις ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ τοῦ Συνεσίου, οἷον Περὶ βασιλ. 3, σ. 2 C *«παλαιὸν ὄνομα καὶ σεμνὸν»* (ἴδ. τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐργασίας μου σ. 319 [15], ἔτι δὲ καὶ τὸ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν μνημονευθὲν ἀναπαιστικὸν δίμετρον). Ὁ δὲ Horna σ. 27 σημειοῦται ἰδίᾳ τὸν 19 στίχον, ὅστις ἔχει ἀμφοτέρους τοὺς πόδας προκελευσματικούς, ἵνα δηλώσῃ τὴν ταχεῖαν πλῆξιν τῶν πτερύγων τοῦ κύκνου, καὶ παραβάλλει πρὸς τὸν 108 στίχον τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Σοφοκλέους *«φυγάδα πρόδρομον ὀξυτέρῳ»*, οὗτινος ὅμως μόνον ὁ πρῶτος ποὺς εἶνε προκελευσματικός. Ἀλλ' ἐγὼ ὡς πρὸς τοὺς ἐπαλλήλους προκελευσματικοὺς ἔχω νὰ παραβάλω Εὐριπ. Ἴωνι 900 *«ἵνα με λέχεσι μελέαν μελέοις»* καὶ Ἰφ. Τ. 232 *«ἔτι βρέφος, ἔτι νέον, ἔτι θάλος»*. Πρὸς δὲ τὸ 3 καὶ τὸ 18 κῶλον, ἔνθ' ἀπαντᾷ προκελευσματικὸς μετὰ σπονδείου, παραβάλλω τὸ ἀναπαιστικὸν μονόμετρον Ἀριστοφ. Νεφ. 616 *«διὰ δὲ σὲ φοιτᾶν»* (ἴδ. τὰ ὑπ' ἐμοῦ γεγραμμένα ἐν Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1937/1938, σ. 547, καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἐν τέλει κώλου προκελευσματικοὺς αὐτόθι σ. 550). Ὡς εἶπον δὲ ἀλλαχοῦ, ὁ Συνέσιος γινώσκει καὶ μιμεῖται τὸν Ἀριστοφάνη.

Ὁ Horna σ. 27-28 περὶ τοῦ μέτρου τούτου διαλαμβάνων ἐμνήσθη τοῦ παρὰ τῷ Ἀριστείδῃ 47, 30 ποιήματος, τοῦ Ὕμνου Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως ἐν τῷ Παιδαγωγῷ, τοῦ ἐν Berl. Klassikert. V, 2 δημοσιευθέντος ποιήματος, καὶ τοῦ Γ' καὶ τοῦ Δ' Ὕμνου τοῦ Συνεσίου. Ἐγένετο δὲ καὶ ὑπ' ἐμοῦ ὁ προσήκων λόγος ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς ἐργασίας μου ταύτης σ. 316-318 (42-44), ἔνθα ἐμνημόνευσα καὶ τὰ γεγραμμένα ὑπὸ τοῦ *Wilamowitz* Griech. Versk. σ. 372 περὶ τοῦ Ὕμνου εἰς Ἀπόλλωνα τοῦ ἐν μέρει σωθέντος παρὰ τῷ Εὐσεβίῳ Προπαρ. Εὐαγγ. Γ', 14, σ. 123d. Σημειωτέον δέ, ὅτι ἐν τῷ ποιήματι Εἰς κύκνον εὑρίσκονται καὶ δάκτυλοι ἐξ ἀναπαίστων, ὡς καὶ ἐν τῷ Γ' καὶ τῷ Δ' Ὕμνῳ τοῦ Συνεσίου καὶ ἐν ἀναπαιστικοῖς μέτροις ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ αὐτοῦ.

2 *«κάτεχεν ἅτε βρόχος»*. Οὕτως ἔγραψα κατὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ Horna, εἴκασα δέ, ὅτι ἴσως γραπτέον εἶνε *«κάτεχε βρόχου ἅτερ»*· ἀλλὰ δίφθογγος λαμβανομένη ὡς βραχεῖα πρὸ φωνήεντος ἀπαντᾷ μόνον ἐν τῷ δεκάτῳ Ὕμνῳ τοῦ Συνεσίου (στ. 7 καὶ 10), ὃν ὁ Wilamowitz νομίζει νόθον.

3 *«παγόδετον ὕδωρ»*. Οὐδεὶς τῶν ἐκδοτῶν παρέβαλε τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Ἀπολλωνίδου Ἀνθ. Παλ. Θ', 244

Δειματόεις ἐλάφων κεραὸς λόχος, εὖτε κρυώδεις
πλῆσαν ὀρῶν κορυφὰς χιόνεαι νιφάδες,
δείλαιαι ποταμοῖσιν ἐφώρμισαν, ἐλπίδι φρουδοι
χλιῆναι νοτεροῖς ἄσθμασιν ὠκὺ γόνυ·

5 τὰς δὲ περιφράξας ἐχθρὸς ῥόος ἄφνω
χειμερίῃ στυγεροῦ δῆσε πάγοιο πέδῃ·
πληθὺς δ' ἀγροτέρων ἀλίνου θοινήσατο θήρης,
ἣ φύγεν ἀρπεδόνην πολλάκι καὶ στάλικα.

Πρβ. μάλιστα στ. 5-6 *«ῥόος . . . χειμερίῃ στυγεροῦ δῆσε πάγοιο πέδῃ»*.

Παραπλήσια λέγει καὶ ὁ Βεργίλιος Georg. III, 368-375. Κατά τινας δὲ παραλλαγὰς παραδόσεως διαπλασθείσης κατὰ τοὺς Βυζαντιακοὺς χρόνους ἐν ποταμῷ κρυσταλλωθέντι ἀπέθανεν ἡ Ἡρῳδιάς. Ὁ Κεδρηνὸς τόμ. Α', σ. 323 Bonn λέγει «τὴν δὲ ὀρχησαμένην κόρην ἐπὶ τῇ ἀποτομῇ τοῦ Προδρόμου ζῶσαν κατέπιεν ἡ γῆ· οἱ δέ φασιν ὅτι εἰς πάγον παίζουσα ἐπάνω λίμνης, διαρραγέντος, κατῆλθε κάτω, καὶ τῆς κεφαλῆς ἀποσφηνωθείσης, τὸ μὲν σῶμα ἅπαν εἰς τὸν βυθὸν κατῆλθεν, ἡ δὲ κεφαλὴ ἐπάνω τοῦ πάγου ὑπελείφθη». Ἴδ. Ν. Πολίτου Παραδόσεις τόμ. Β', σ. 790-791.

Ἔχω δὲ νὰ παραβάλω ὡσαύτως καὶ τὸ ἐπίγραμμα Φιλίππου τοῦ Θεσσαλονικέως Ἀνθ. Παλ. Θ', 51

Ἕβρον Θρηικίου κρυμῷ πεπεδημένον ὕδωρ
νήπιος εἰσβαίνων οὐκ ἔφυγεν θάνατον·
ἐς ποταμὸν δ' ἤδη λαγαρούμενον ἴχνος ὀλισθών,
κρυμῷ τοὺς ἁπαλοὺς αὐχένας ἀμφεκάρη· | κτέ.

Ὁ πρῶτος στίχος συμφωνεῖ πρὸς τὸ *«παγόδετον ὕδωρ»* τοῦ Εἰς κύκνον ποιήματος κατὰ τὴν ἔννοιαν. Ὀρθῶς δὲ παρατηρεῖ ὁ Horna σ. 28: «Aber das sonst nirgends überlieferte παγόδετον ὕδωρ (=durch Frieren festgewordenes Wasser) ist das Gegenstück zu dem aus medizinischen Schriftstellern bekannten παγόλυτον ὕδωρ (=durch Schmelzen erzeugtes Eiswasser) und darf daher nicht angetastet werden».

Παρατηρητέον δὲ τὴν προσῳδίαν τῆς παραληγούσης τῆς λέξεως *ὕδωρ* μετὰ μακροῦ **υ**, ἀλλὰ μετὰ βραχέος **υ** ἐν 17 *«πάλι ποταμὸς ὕδωρ»*, ὡς καὶ ἐν 10 ἐν τῷ συνθέτῳ ὀνόματι *«ὑδατοπαγοῦς»*. Ὁμοίως δὲ φέρεται παρὰ τῷ Συνεσίῳ μετὰ μακρᾶς μὲν τῆς παραληγούσης Ὕμνῳ Γ', 349 *«ὕδωρ, ἀήρ»*, μετὰ βραχείας δὲ τῆς παραληγούσης Ὕμνῳ Δ', 41 *«ὑδάτων δὲ χύσις»*. Αὕτη δὲ ἡ συνάφεια τοῦ Συνεσίου ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν ἐν τῷ μέτρῳ τῆς λέξεως ὕδωρ ἐν γνωστοῖς ὕμνοις μετὰ τῆς ὁμοίας χρήσεως ἐν τῷ ποιήματι Εἰς κύκνον νῦν τὸ πρῶτον δηλοῦται ὑπ' ἐμοῦ.

4-5 *«ὃν ἄμουσος ἰδὼν | αἰπόλος ἀγρότας»*. Πρβ. Συνέσ. Ἐπιστ. 4, σ. 644 Herch. *«ἰδὼν ἂν ἄγροικος ἐπείποι . . . »*. Ὁ Συνέσιος ποιεῖται χρῆσιν τῆς λέξεως *ἄμουσος* Δίωνι 14, σ. 54 Β «ἠγώνισταί γε πρὸς τοὺς ἀμούσους

ὑπὲρ Μουσῶν» εὐθὺς μετὰ τὰ εἰρημένα *περὶ τῶν κύκνων* καὶ τῶν ἀετῶν, περὶ ὧν ἴδ. κατωτέρω. Ἐν δὲ τῇ ὡραίᾳ ὄντως 146 Ἐπιστολῇ λέγει ὁ Συνέσιος (σ. 732 Herch.) «μηκάζον *αἰπόλιον*».

7 «*κεφαλὰν λιγύθρουν*». Πρβ. Συνέσ. Ὕμνῳ Η΄, 3 «*στάσω λιγυρὰν ὄπα*», καὶ Ὕμνῳ Α΄, 1 «ἄγε μοι, *λίγεια* φόρμιγξ», καὶ Ὕμνῳ Γ΄, 4 «πάλι μοι *λίγαινε, θυμέ*».

8-9 «*τῷ σταχυοτόμῳ* | *δρεπάνῳ*». Οὕτως εἶπεν ὁ Συνέσιος κατὰ τὸν Ἀντίφιλον Ἀνθ. Παλ. ϛ΄, 95, 3 «γαμψόν τε *δρέπανον, σταχυητόμον* ὅπλον ἀρούρης». Σημειωτέον δ' ὅτι διὰ τὸ μέτρον ἐγένετο χρῆσις ὑπὸ μὲν τοῦ Ἀντιφίλου τοῦ *σταχυητόμον*, ὑπὸ δὲ τοῦ Συνεσίου τοῦ *σταχυητόμῳ*, οὗτος δὲ ὁ τύπος μνημονεύεται ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου ἔκ τινος ἀδήλου γραμματικοῦ.

10 «*κατὰ δ' ὑδατοπαγοῦς*». Ὡς πρὸς τὴν σύνθετον λέξιν *ὑδατοπαγής*, ἥτις εἶνε γνωστὴ ἐκ τοῦ Ψευδοχρυσοστόμου, πρβ. Συνέσ. Ὕμνῳ ϛ΄, 9 *μεσσοπαγής*, Η΄, 5 *νεοπαγής*, ἔτι δὲ *χθονογηθὴς* (Ὕμνῳ Α΄, 114), *χθονοβριθὴς* (Ὕμνῳ Δ΄, 289), *ὀμματολαμπὴς* (Ὕμνῳ Γ΄, 273, Δ, 217), *ὑστεροφεγγὴς* (Ὕμνῳ Δ΄, 215), *θεοδιφὴς* (Ὕμνῳ Δ΄, 261), *θεολαμπὴς* (Ὕμνῳ Α΄, 116, Γ΄, 273, Δ΄, 269), *ἐγκοσμογενὴς* (Ὕμνῳ Δ΄, 224), κλπ.

11-12 «*βαῖνε . . . βήμασι κούφοις*». Ταῦτα ἔλαβεν ὁ Συνέσιος παρὰ τοῦ Εὐριπίδου Τρῳ. 342 «*μὴ κοῦφον* αἴρῃ *βῆμα*» καὶ Ἀλκ. 585-586 «νεβρὸς ὑψικόμων πέραν | *βαίνουσ'* ἐλατᾶν *σφυρῷ κούφῳ*»· πρβ. καὶ Σοφ. Ἀντ. 224 «*κοῦφον* ἐξάρας *πόδα*». Ἔχει δὲ τὸ ἐπίθετον *κοῦφος* ὁ Συνέσιος καὶ ἐν τοῖς Ὕμνοις: Α΄, 110 «*ἅλματι κούφῳ*» κατὰ τὸν Εὐριπίδην Ἠλ. 439 «τὸν. . . *κοῦφον ἅλμα ποδῶν* Ἀχιλῆ», καὶ Γ΄, 70 «*πτερὰ κοῦφα*» κατὰ τὸν Ἀνακρέοντα Ἀπ. 52 (24) Diehl «*πτερύγεσσι κούφαις*».

13-15 «***Τιτὰν*** *δὲ κύκνῳ* | *πυρόεντι βολᾷ* | *σύμμαχος ἐφάνη*». Περὶ τῆς λέξεως ***Τιτὰν*** (=Ἥλιος) παρὰ τῷ Συνεσίῳ ἴδ. παρατήρησιν εἰς Ὕμνον εἰς τὴν Φύσιν 23 ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ἔγραψα «*πυρόεντι βολᾷ*» κατὰ τὸν Wilamowitz, ἀλλ' οὐχὶ «*πυρόεντι βέλει*» κατὰ τὸν Horna, ἐπειδὴ δὲν εἶνε ἀκριβὴς ἡ παρατήρησις αὐτοῦ σ. 28 «Aber da vom Sonnenstrahl βόλος oder noch passender βέλος gebraucht wird, so ist die leichte Änderung vorzuziehen». Ἔδειξα ἤδη, ὅτι ὁ Εὐριπίδης λέγει Ἴωνι 1134 «*ἡλίου βολάς*». Πρβ. Μανέθ. Α΄ (Β΄), 364 «*Ἠελίοιο βολὰς* καὶ φέγγος ὁρώσης». Φέρεται δὲ παρὰ τῷ Συνεσίῳ Ὕμνῳ Γ΄, 142 «ἀνέπαυσε *βολάν*».

Πρὸς δὲ τὸ «*πυρόεντι βολᾷ*» πρβ. (πρὸς τοῖς «*ὑλήεντι Ζακύνθῳ*», «*Πύλοιο ἠμαθόεντος*») καὶ Στέφ. Βυζ. λ. Ἐπίδαυρος, σ. 273 Mein. «τὸ γὰρ *ἀμπελόεντ' Ἐπίδαυρον* μετὰ ἀρσενικοῦ ἐπιθέτου θηλυκόν ἐστιν, ὡς τὸ *ψολόεντος ἐχίδνης* παρὰ Νικάνδρῳ». Πρβ. προσέτι «*ἐλαιήεντες ἄρουραι*» καὶ «*στήλην γραμματόεντα*» ἐν ἐπιγραφαῖς. Ὁ Horna παρέπεμψεν εἰς τὰ

ὑπὸ τοῦ *Wilamowitz* Aischylos-Interpretationen σ. 195 καταλεχθέντα μαρτύρια τῆς χρήσεως ταύτης.

17 «*πάλι ποταμὸς ὕδωρ*». Ὀρθῶς ὁ Horna ἔγραψε *πάλι* ἀντὶ τοῦ *πάλιν* χάριν τοῦ μέτρου. Ὁμοίως ὁ Συνέσιος ἔχει ἀμφοτέρους τοὺς τύπους κατὰ τὴν χρείαν τοῦ μέτρου Ὕμνῳ Β΄, 1 κἑξ. «*πάλι* φέγγος, *πάλιν* ἀώς, | *πάλιν* ἁμέρα . . . *πάλι* μοι λίγαινε, θυμέ», Ὕμνῳ Γ΄, 143 «τὰ σὰ σοὶ *πάλι* δούς», καὶ Ὕμνῳ Η΄, 50-52 «*πάλιν* ὑμνοπολεύσω, | *πάλι* σοι μέλος ᾄσω, | τάχα καὶ κιθάραν *πάλιν*».

19 «*ὁ δὲ κύκνος ἀνέθορε*». Τὸ ῥῆμα *ἀναθρῴσκω* ἔχει ὁ Συνέσιος καὶ ἐν τῷ πεζῷ αὐτοῦ λόγῳ, οἷον Περὶ βασιλ. 18, σ. 18 C «*ἀναθορεῖν*», Αἰγυπτ. Β΄, 1, σ. 116 C «*ἀναθορόντες*», Ἐπιστ. 148, σ. 732 Herch. ὁμοίως Πρβ. καὶ Περὶ ἐνυπν. 23, σ. 152 C «*προεκθορόντος*». Ποιεῖται δὲ χρῆσιν ὁ Συνέσιος καὶ ἐν τοῖς Ὕμνοις συνθέτων μετὰ τοῦ ῥήματος *θρῴσκω*, οἷον Γ΄ 407 «*ἐκπροθορών*», Δ΄, 123, 137 «*προθορών*», Α΄, 63 «*προθοροῦσα*». Ἴδ. τὰ γεγραμμένα ὑπ' ἐμοῦ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει σ. 317-318 (13-14), ἔνθα ἔδειξα τὴν συνάφειαν τοῦ χωρίου τοῦ Συνεσίου Ὕμνῳ Α΄, 61-63 καὶ χωρίου τοῦ Ὕμνου εἰς Ἀπόλλωνα παρὰ τῷ Εὐσεβίῳ ἐκ τῆς Πορφυρίου συγγραφῆς Περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας. Ἔχω δὲ νὰ παρατηρήσω, ὅτι οἱ τοιοῦτοι Ὕμνοι, οἱ φερόμενοι συνήθως ὡς χρησμοί, ἦσαν γνωστοὶ τῷ Συνεσίῳ. Παρὰ τῷ ***Buresch*** Klaros σ. 108 φέρεται «*ἐκ προθύρων*», ὅπερ, ὡς νομίζω, μεταβλητέον εἶνε εἰς τὸ «*ἐκπροθορὼν*» ἐν παραβολῇ πρὸς τὸν Συνέσιον Ὕμνῳ Γ΄, 407. Ἀκριβέστερον τὴν σχέσιν τῶν Ὕμνων τούτων καὶ τῶν τοῦ Συνεσίου θὰ ἐξετάσω ἐν ἄλλῳ τόπῳ.

Τὸν δὲ *ποταμὸν* ἁπλῶς καὶ τὸν *βρόχον* (στ. 1-2) ἔλαβεν ὁ Συνέσιος παρὰ τοῦ Εὐριπίδου Ἠλ. 151 κἑξ.

> *οἷα δέ τις κύκνος ἀχέτας*
> *ποταμίοις παρὰ χεύμασιν*
> *πατέρα φίλτατον <ἀγ>καλεῖ*
> *ὀλόμενον δολίοις βρόχων*
> *ἕρκεσιν, κτλ.*

Ποταμοὶ δὲ δηλοῦνται ὁ Ἴστρος, ὁ Ἕβρος, ὁ Πηνειός, ὁ Πακτωλός, ὁ Ξάνθος, ὁ Κάϋστρος.

Τὸ ποιημάτιον ἀναφέρεται εἰς κύκνον πεδηθέντα ἐν πεπηγότι ποταμῷ, ὃν ἰδὼν ἄμουσος αἰπόλος ἤθελε νὰ κόψῃ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διὰ δρεπάνου. Ἀλλ' ὁ Ἥλιος, τουτέστιν ὁ Ἀπόλλων, ὁ φιλῶν διὰ τὸ ᾆσμα τὸν ἱερὸν αὐτοῦ κύκνον, ἔσωσεν αὐτόν. Ἔτηξε τὸν πάγον, ἔπεσεν ὁ βαίνων ἐπ' αὐτοῦ ποιμήν, καὶ ὁ κύκνος ἀνέπτετο χαίρων.

Νομίζω, ὅτι ἡ ὑπόθεσις εἶνε εἰλημμένη ἐξ Αἰσωπείου τινὸς μύθου ὑπὸ τοῦ Συνεσίου, ὅστις ἔγραψεν αὐτὴν ἐμμέτρως καὶ ἐμελοποίησεν ἅμα.

Ὁμολογεῖται ὅτι ὁ Συνέσιος ἤσκει μουσικήν, ἔδειξα δὲ πρὸς ἄλλοις, ὅτι καὶ Αἰσωπείους μύθους ἐνέτεινεν εἰς στίχους. Ὅτι δὲ τὸ *Εἰς κύκνον* ποιημάτιον εἶνε Αἰσώπειος μῦθος, δεικνύει κατὰ τὴν γνώμην μου γνωστὸς Αἰσώπειος μῦθος (ἀρ. 174 Chambry) ἔχων οὕτως :

«Ἀνὴρ εὐπορῶν χῆνά τε ἅμα καὶ κύκνον ἔτρεφεν, οὐκ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς μέντοι· τὸν μὲν γὰρ ᾠδῆς, τὸν δὲ τραπέζης ἕνεκεν. ἐπεὶ δὲ ἔδει τὸν χῆνα παθεῖν ἐφ' οἷς ἐτρέφετο, νὺξ μὲν ἦν καὶ διαγινώσκειν ὁ καιρὸς οὐκ ἀφῆκεν ἑκάτερον. ὁ δὲ κύκνος ἀντὶ τοῦ χηνὸς ἀπαχθείς, ᾄδει τι μέλος θανάτου προοίμιον καὶ τῇ ᾠδῇ μηνύει τὴν φύσιν, τὴν δὲ τελευτὴν διαφεύγει τῷ μέλει. Ὁ μῦθος δηλοῖ, ὅτι πολλάκις ἡ μουσικὴ τελευτῆς ἀναβολὴν ἀπεργάζεται».

Ὁ Συνέσιος λέγει ἐν Δίωνι 13 (σ. 54 Β) «καὶ γὰρ εἰ μὴ τεθήπαμεν τοὺς *κύκνους*, ὥσπερ τοὺς ἀετοὺς αἰρομένους ὑψοῦ ὑπὲρ πᾶν τὸ ὁρώμενον, ἀλλὰ γανύμεθά γε καὶ ὁρῶντες αὐτοὺς καὶ ἀκούοντες τῆς ᾠδῆς *καὶ ἐμοῦ γε ἕνεκα μηδείς ποτε κύκνων τὸ ἔσχατον ᾄσειεν.* Εἰ δὲ βασίλειοί τέ εἰσιν ἐκεῖνοι καὶ διαιτῶνται παρὰ τὰ Διὸς σκῆπτρα, *καὶ τούτους εἴληχέ τις θεῶν ἐκ Διὸς γεγονὼς* καὶ οὐκ ἀπαξιοῦνται τοῦ τρίποδος. *ἀετὸν δὲ ἅμα καὶ κύκνον γενέσθαι καὶ τὰ ἀμφοῖν ἔχειν πλεονεκτήματα* ὄρνισι μὲν ἡ φύσις οὐ συνεχώρησεν, *ἀνθρώπῳ δ' ἔδωκεν ὁ θεός, ὅτῳ καὶ ἔδωκε γλώττης τε εὖ ἥκειν καὶ φιλοσοφίας ἐπήβολον εἶναι».* Πρόδηλος εἶνε ἡ συνάφεια τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Συνεσίου μετὰ τοῦ ποιήματος *Εἰς κύκνον*, ἔτι δὲ καὶ μετὰ τοῦ ἀδεσπότου ἐπιγράμματος Ἀνθ. Παλ. Ε', 65 (64), ὅπερ ὁ Stadtmüller ἀπέδωκεν εἰς τὸν Ποσείδιππον ἢ τὸν Ἀσκληπιάδην, ἐγὼ δ' εἰς τὸν Συνέσιον :

Αἰετὸς ὁ Ζεὺς ἦλθεν ἐπ' ἀντίθεον Γανυμήδην,
κύκνος ἐπὶ ξανθὴν μητέρα τὴν Ἑλένης.
οὕτως ἀμφότερ' ἐστὶν ἀσύγκριτα· τῶν δύο δ' αὐτῶν
ἄλλοις ἄλλο δοκεῖ κρεῖσσον, ἐμοὶ τὰ δύο.

Ὁ Horna σ. 28 παραβάλλει τὸ παραπλήσιον κατὰ τὴν ὑπόθεσιν πρὸς τὸ ποιημάτιον Εἰς κύκνον ἐπίγραμμα τοῦ Ἀντιπάτρου Ἀνθ. Παλ. Θ', 76, καθ' ὃ κόσσυφος καὶ κίχλη ὑπὸ πάγης ἠγρεύθησαν, ἀλλ' ὁ κόσσυφος ὡς ᾠδικὸν πτηνὸν ἀποδρὰς ἐσώθη. Τὸ ἐπίγραμμα δὲ τοῦτο ἐμιμήθη ὁ Ἀρχίας Ἀνθ. Παλ. Θ', 343 καὶ Παῦλος ὁ Σιλεντιάριος αὐτόθι 399.

Ὡς δ' ἐν τῷ ποιήματι Εἰς κύκνον ἐτιμωρήθη ὁ θέλων νὰ ἀποκόψῃ τὴν κεφαλὴν τοῦ κύκνου αἰπόλος, ὅστις, τακέντος τοῦ πάγου, ἔπεσεν, οὕτω καὶ ἔν τισιν ἐπιγράμμασι τιμωρεῖταί τις φονεύσας μουσικὸν ἢ ἄλλως ἱερὸν ζῷον. Πρβ. Βιάνορα Ἀνθ. Παλ. Θ' 223 καὶ 273, Ἀπολλωνίδην ἢ Φίλιππον αὐτόθι 264, καὶ Ἀντίπατρον αὐτόθι 417.

Ἐδίστασα ἐπὶ πολύ, ἂν ἔπρεπε καὶ τὸ *Εἰς Ἀδρίαν* ποίημα τοῦ Cod. Ottobon. (ἀρ. 3 Wilam.) νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν Συνέσιον, ἀλλ' ἡ μελέτη τῆς τετάρτης Ἐπιστολῆς τοῦ Συνεσίου (σ. 639 κἑξ. Herch.) καὶ ἡ παραβολὴ χωρίων τινῶν αὐτῆς πρὸς τὸ ποίημα (εὐχὴν κατὰ τὸν Horna) τοῦτο ἔπεισέ με, ὅτι ὁ Συνέσιος εἶνε ποιητὴς καὶ αὐτοῦ.

Ἐν τῇ εἰρημένῃ ἐπιστολῇ ὁ Συνέσιος γράφει τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ Εὐοπτίῳ, ὅτι ἀπῆλθεν ἐξ Ἀλεξανδρείας πλέων *πρὸς τὴν μητέρα Κυρήνην*. Ὁ Ἰουδαῖος ναύκληρος Ἀμάραντος «ἄρας ὅλοις ἱστίοις ἠξίου πλεῖν εὐθὺ Ταποσίριδος, καὶ ἀπεπειρᾶτο τῆς Σκύλλης, ἣν ἐν τοῖς γραμματείοις ἀποτροπιαζόμεθα. συννενοηκότων δὲ ἡμῶν καὶ ἀνακεκραγότων οὐ πρὶν ἐν χρῷ γενέσθαι τοῦ κινδύνου, μόλις ἐκβιασθεὶς ἀπέστη τοῦ διαναυμαχῆσαι πρὸς τὰς σπιλάδας. ἐντεῦθεν ἀποστρέψας τὴν ναῦν . . . *ἐπαφίησι τῷ πελάγει*, τέως μὲν ὡς ἐδύνατο καὶ πρὸς κῦμα παραβαλλόμενος, ἔπειτα δὲ καὶ νότος συνεπιλαμβάνει λαμπρός, *ὑφ' οὗ ταχὺ μὲν τὴν γῆν ἀπεκρύπτομεν*, ταχὺ δὲ μετὰ τῶν ὁλκάδων ἦμεν τῶν διαρμένων, αἷς οὐδὲν ἔδει Λιβύης τῆς καθ' ἡμᾶς . . . σχετλιαζόντων δὲ ἡμῶν καὶ ἐν δεινῷ ποιουμένων τὸ ἀπηρτῆσθαι τοσοῦτον τῆς γῆς, ὁ Ἰαπετὸς Ἀμάραντος . . . ἐτραγῴδει τὰς παλαμναιοτάτας ἀράς». Τότε ὁ Συνέσιος εἶπε πρὸς αὐτὸν καὶ ἄλλα καὶ τάδε «*καὶ νῦν τοῦ πελάγους τί δεῖ; ἀλλὰ πλέωμεν εὐθὺ Πενταπόλεως, ἀπέχοντες τῆς γῆς ὅσον μέτριον, ἵν', εἴ τι καὶ χαλεπόν, οἷα δὴ τὰ τῆς θαλάττης,... λιμήν τις ἡμᾶς ἐκ τοῦ σχεδὸν ὑποδέξηται*». Ἀλλ' ὁ Ἀμάραντος δὲν ἐπείθετο, «ἕως ἄνεμος ἀπαρκτίας ἐπαράσσει πολύς, κῦμα ἐλαύνων ὑψηλὸν καὶ τραχὺ» . . . «ἡ δὲ ναῦς ἐγγὺς ἦλθεν ἐπὶ πρύμναν ἀνατετράφθαι». Ὁ Ἀμάραντος ἔλεγεν ὅτι «τοιοῦτον τὸ ναυτίλλεσθαι τέχνη κτλ.» . . . . «καὶ ἡμεῖς», γράφει ὁ Συνέσιος, «ἀπεδεχόμεθα λέγοντος, ἕως ἡμέρα τε ἦν καὶ τὰ δεινὰ οὔπω παρῆν· ἤρξατο γὰρ δὴ μετὰ τῆς νυκτός, ἀεὶ προϊόντος ἐπὶ μεῖζον τοῦ κλύδωνος».

Ὁ Συνέσιος γράφει τὰ ἔπειτα συμβάντα, τὸν παρὰ πόδας κίνδυνον καὶ τὸν φόβον τῶν ἐπιβατῶν «οὕτως ἔχοντας ἐν νυκτὶ πελάζειν τῇ γῇ. φθάνει δὲ ἡμέρα καὶ ὁρῶμεν τὸν ἥλιον . . . καὶ ἀποβαίνομεν οἱ τὸ τεθνάναι προσδοκήσαντες *ἐν ἐσχατιᾷ τινι* πανερήμῳ *οὔτε πόλιν οὔτε ἀγρὸν ἐχούσῃ γείτονα*, σταδίους ἑκατόν που πρὸς τοῖς τριάκοντα. ἡ μὲν οὖν ναῦς ἐσάλευεν ἐπὶ μετεώρου . . . *ἡμεῖς δὲ ἐπειδὴ τῆς φιλτάτης ἡψάμεθα γῆς, περιεβάλομεν ὥσπερ ἔμψυχον οὖσαν μητέρα, καὶ ἀποθύσαντες ὕμνους τῷ θεῷ χαριστηρίους, ὥσπερ εἰώθειμεν, προσεθήκαμεν αὐτοῖς καὶ τὴν ἔναγχος τύχην, ὑφ' ἧς παρὰ δόξαν ἐσώθημεν*, δύο ἑξῆς ἐπιμείναντες ἡμέρας, ἕως ἂν ἀφυβρίσῃ τὸ πέλαγος».

Μέχρι τούτου εἶνε τὸ διαφέρον ἡμῖν μέρος τῆς Ἐπιστολῆς ταύτης τοῦ Συνεσίου. Ἴδωμεν νῦν τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ ποίημα Εἰς Ἀδρίαν. Ἡ ναῦς ἡ φέρουσα τὸν Συνέσιον καὶ πολλοὺς ἄλλους ἐπιβάτας ἔπλεεν

ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Κυρήνην («τότε γὰρ ἐξὸν σῴζεσθαι, νῦν πρὸς ἐρήμοις ἀκταῖς συναυλίαν ὀλοφυρόμεθα καὶ πρὸς Ἀλεξάνδρειαν ὁρῶντες, ὡς οἷόν τε, καὶ πρὸς τὴν μητέρα Κυρήνην, ὧν τὴν μὲν ἔχοντες ἀπελίπομεν, τὴν δὲ εὑρεῖν οὐ δυνάμεθα» σ. 639—640 Herch.). Ὁ κυβερνήτης τῆς νεὼς ἠθέλησε νὰ πλεύσῃ διὰ τοῦ πελάγους οὐχὶ παρὰ τὴν γῆν, ἐπῆλθε μεγάλη τρικυμία, καὶ τέλος μετὰ πολλὰ ἀπεβιβάσθησαν οἱ ἐπιβάται εἰς πανέρημόν τινα τόπον, περιέβαλον τὴν γῆν ὡς ἔμψυχον μητέρα καὶ ἀπέδωκαν ὡς θυσίαν ὀφειλομένην τῷ θεῷ ὕμνους χαριστηρίους ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ. Τὸ πέλαγος, εἰς ὃ ἀνήχθη ὁ ναύκληρος Ἀμάραντος, εἶνε τὸ μεταξὺ Ἀλεξανδρείας καὶ Κυρήνης, ὅπερ ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις ἐκαλεῖτο καὶ Ἀδρίας, ἐπειδὴ οὗτος περιλαβὼν καὶ τὸ Ἰόνιον πέλαγος ὕστερον κατὰ μικρὸν ἐδήλου κατ' ἐπέκτασιν πᾶσαν τὴν θάλασσαν τὴν μεταξὺ Ἰταλίας, Ἑλλάδος καὶ Λιβύης, καὶ διεκρίνετο πρὸς δυσμὰς τῆς Τυρρηνικῆς θαλάσσης, ὢν μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς θαλάσσης τῆς πρὸς τὴν Ἀσίαν πρὸς ἀνατολάς. Διὸ καλεῖται ἐν τῷ ποιήματι, περὶ οὗ εἶνε ὁ λόγος, ὁ Ἀδρίας «*μεσαιπόλος πόντου*».

Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ ἐκ τῶν ἐπιβαινόντων τῆς νεὼς Συνέσιος ἦτο ποιητὴς ἅμα καὶ μουσουργός. Εὔλογον δὲ ἦτο κατὰ τὰς ὥρας τοῦ κινδύνου νὰ δεηθῇ τοῦ Ἀδρίου ποιῶν ᾠδὴν εἰς αὐτόν, ἥτις βεβαίως ἐξεδόθη μετὰ ταῦτα μετὰ τοῦ μέλους παρεσεσημασμένου. Ἐν δὲ τοῖς ἔπειτα θὰ εἴπω τὰ δέοντα καὶ περὶ τῆς 55 Ἐπιστολῆς τοῦ Συνεσίου.

3. Εἰς Ἀδρίαν.

Ἀδρία βαθύπλου, πόθεν ἄρξομαι
ὑμνεῖν σε, μεσαιπόλε πόντου;
πῶς ἢ τίς ἔτικτέ σε παγά;
ἢ πῶς τὸ πανόλβιον ὕδωρ
5 *χθονὶ μὴ περικείμενον ἵσταται;*
οὐ γὰρ βλέπετ' ἔνθεν ἀποστροφά,
οὐ βουκόλος, οὐ γένος ὀρνέων,
οὐ μηκάσι σύρισε ποιμήν,
ἔνθ' ὕδατα καὶ πλατὺς ἀήρ.
10 *χορὸς εἰς σὲ πάλιν κέκλιτ' ἀστέρων*
καὶ κέντρα φαεινὰ σελάνας
καὶ Πλειάδος ἀστέρες εὐγενεῖς.
δὸς ἰδεῖν χθόνα, δέσποτα, καὶ πόλιν,
ἀνέμους δὸς ἀπήμονας εὐδίους,
15 *καὶ μητέρα γῆν ἐσιδὼν πάλιν*
τότε σοι νεβρὸν εὐκέραον θύσω.

6 *βλέπεται* O, *ἀπωροφὰ* O: *βλέπετ' ἀπορροὰ* Wilamowitz *ἀποστροφὰ* Horna. 13 *πόλιν* O: *πάλιν* Wilamowitz. 15 *γῆν* O: *γῆς* Wilamowitz, *ἐσιδὼν πόλιν* O: *ἐσιδεῖν πάλιν* Λάμπρος. 16 *νεκρὸν* O: *νεβρὸν* Λάμπρος, *θύσω τότε σοι νεβρὸν εὔκερω* Wilamowitz, *εὐκέραον* ἐγώ.

Ὁ Wilamowitz νομίζων, ὅτι ποιητὴς εἶνε ὁ Μεσομήδης, λέγει ὅτι οὗτος πλέει ἀπὸ Κρήτης εἰς Βρενδήσιον, ἵνα ἔλθῃ ἐκεῖθεν εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς οἰκουμένης, τὴν Ῥώμην. Ὁ Horna νομίζει, ὅτι, διορθουμένου τοῦ *πόλιν* ἐν στίχῳ 15 εἰς *πάλιν*, νοεῖται πλοῦς εἰς τὴν πατρίδα (μητέρα γῆν). Ἐγὼ δ' ἔχων τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Συνέσιος ἔπλεεν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας εἰς Κυρήνην «*πρὸς τὴν μητέρα Κυρήνην*», ὡς λέγει ἐν τῇ 4 Ἐπιστολῇ, οὕτως ἐκδέχομαι τὸν 15 στίχον, τὴν δ' ἐν τῷ 13 στίχῳ «*χθόνα καὶ πόλιν*» νοῶ γῆν τινα ἔχουσαν καὶ πόλιν, λαμβάνων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ χωρίον τῆς εἰρημένης Ἐπιστολῆς «ἀποβαίνομεν . . . ἐν *ἐσχατιᾷ τινι* πανερήμῳ καὶ οὔτε *πόλιν* οὔτε *ἀγρὸν* ἐχούσῃ γείτονα». Τὸ «*μητέρα γῆν*» ἄρα ἀναφέρω εἰς τὴν Κυρήνην, ἣν λέγει «μητέρα» ὁ Συνέσιος, τὴν δ' ἐν τῷ 13 στίχῳ *χθόνα* σχετίζω πρὸς τὸ χωρίον τῆς Ἐπιστολῆς «ἡμεῖς δὲ ἐπειδὴ τῆς φιλτάτης ἡψάμεθα *γῆς*, περιεβάλομεν ὥσπερ ἔμψυχον οὖσαν *μητέρα*».

2 «*μεσαιπόλε πόντου*» (οὕτως, οὐχὶ *μεσαίπολε*, ὡς ὁ Wilamowitz), ὁ ἐν μέσῳ πέλων ἢ ὢν τοῦ πόντου, τουτέστι τῆς νῦν λεγομένης Μεσογείου θαλάσσης. Πρβ. τὸ ἐπίθετον *μεσσοπαγὴς* παρὰ τῷ Συνεσίῳ Ὕμνῳ Ϛ', 9.

3 «*πῶς ἢ τίς ἔτικτέ σε παγά*»; Πρβ. Συνέσ. Ὕμν. Ϛ', 1 «*μετὰ παγᾶς ἁγίας αὐτολοχεύτου*», τουτέστι πηγῆς λοχευσάσης ἢ τεκούσης ἑαυτήν», Ὕμνῳ Γ', 190 «*σὺ τὸ τίκτον ἔφυς*», Ὕμνῳ Η', 23 «*τί τὸ τικτόμενον βρέφος*»; Συχνὴ δὲ εἶνε ἐν τοῖς Ὕμνοις τοῦ Συνεσίου ἡ λέξις *παγά*· πρβ. Ὕμνῳ Α', 67, 129, Γ', 157, 171, 713, 716, Δ', 63, Ϛ', 10, 22, κλπ. Πρβ. καὶ *παγαῖον* Ὕμνῳ Ε', 9, *παγαίου* αὐτόθι 12.

4 «*τὸ πανόλβιον ὕδωρ*». Πρβ. τὰ παρὰ τῷ Συνεσίῳ ὅμοια σύνθετα ὀνόματα *πανέρημος* (ἴδ. ἀνωτέρω), *πανακήρατος* Ὕμνῳ Η', 40, 53, *πανάρρητος* Ὕμνῳ Β', 91, *παναπήμων* Ὕμνῳ Η', 7.

6 «*οὐ γὰρ βλέπετ' ἔνθεν ἀποστροφά*». Παρατίθεμαι τὰ ὑπὸ τοῦ Horna σ, 20 γεγραμμένα, ἅτε ὀρθῶς κατ' ἐμὲ ἔχοντα «Der Dichter fragt: Wie kann das Wasser stehen . . . obwohl es nicht von der (festen) Erde begrenzt wird?' Natürlich nur scheinbar; aber soweit man, schauen kann, ist immer Wasser, kein Land zu erblicken. Nirgends ist eine Zuflucht (ἀποστροφὰ, wie Eur. Medea 603, 799, Soph. Oed. Col. 1473». Συμφωνοῦσι δὲ τὰ ἐν τῷ ποιήματι εἰρημένα μετὰ τῶν ἐν τῇ Δ' Ἐπιστολῇ τοῦ Συνεσίου, ἅτινα παρετέθησαν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, «ὑφ' οὗ ταχὺ μὲν *τὴν γῆν ἀπεκρύπτομεν*», καὶ «*καὶ νῦν τοῦ πελάγους τί δεῖ; ἀλλὰ* πλέωμεν . . . εὐθὺ Πενταπόλεως, *ἀπέχοντες τῆς γῆς ὅσον μέτριον ἵν', εἴ τι καὶ χαλεπὸν . . . λιμήν τις ἡμᾶς ἐκ τοῦ σχεδὸν ὑποδέξηται*». Πάν-

τως δὲ ὁ λιμήν, περὶ οὗ ἔλεγεν ὁ Συνέσιος πρὸς τὸν κυβερνήτην 'Αμάραντον, ἦτο ἡ «*ἀποστροφὰ*» κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ διόρθωσιν τοῦ Horna.

7-9 «*οὐ βουκόλος, οὐ γένος ὀρνέων,* | *οὐ μηκάσι σύρισε ποιμήν,* | *ἔνθ' ὕδατα καὶ πλατὺς ἀήρ*». Πρβ. Συνέσ. 'Επισ. 148, σ. 732 Herch. «καὶ εἰκότα γε ἀγνοοῦσιν· *οὐ γὰρ σφᾶς ἐκ νυκτὸς ἐγείρει κῦμ' ἐπιθρῷσκον πελάγους,* ἀλλ' ἵππων χρεμετισμοὶ καὶ μηκάζον αἰπόλιον καὶ προβατίων βληχὴ καὶ ταύρου μύκημα, πρώτης δὲ ἀκτῖνος ἐπιβαλούσης τῶν μελιττῶν ὁ βόμβος, κλπ.», ἔτι δὲ καὶ 'Επιστ. 114, σ. 709 Herch. «ὡς ἡδὺ δὲ καὶ ὁ ζέφυρος ὑποκινῶν ἠρέμα τοὺς κλάδους; *ποικίλαι δὲ καὶ ὀρνίθων ᾠδαὶ κλπ.*». 'Εκ δὲ τοῦ ῥήματος *σύρισε* θὰ νοήσωμεν ἐν τῷ «οὐ γένος ὀρνέων» τὸ ῥῆμα *ᾖσεν*. 'Ο Horna καὶ ὁ Baldini γράφουσιν «ὄρνεων», ἀλλ' ὁ Συνέσιος ποιεῖται χρῆσιν τῆς λέξεως *ὄρνεον* 'Επιστ. 4, σ. 644 Herch. «ὄρνεον ἐκτόπως ἡδύ». 'Ως δὲ λέγει ὁ ποιητὴς ἐνταῦθα «*ὕδατα καὶ . . . ἀήρ*», οὕτω καὶ "Υμνῳ Γ', 340 «*ὕδωρ, ἀήρ*».

10-12 «*χορὸς εἰς σὲ πάλιν κέκλιτ' ἀστέρων* | *καὶ κέντρα φαεινὰ σελάνας* | *καὶ Πλειάδος ἀστέρες εὐγενεῖς*». Τὸ χωρίον δηλοῖ, ὅτι τὴν ἐν τῷ πελάγει οὖσαν ναῦν κατέλαβεν αὖθις ἡ νύξ. Περὶ τοῦ χοροῦ τῶν ἀστέρων παρὰ τῷ Συνεσίῳ ἴδ. τὰ γεγραμμένα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰς "Υμνον εἰς "Ηλιον στ. 17 καὶ εἰς "Αλλο εἰς ὡρολ. 25. Τὰ *κέντρα φαεινὰ σελάνας* εἶνε ῥῆσις ἀστρολογική· πρβ. Λωρόθ. Catal. codd. astrol. gr. VI, σ. 67 «καὶ *Μήνη . . .* ἐνείη, αὐτή τ' <*ἐν*> *κέντροισιν*». 'Αλλ' ἐν τῷ ποιήματι εἰς 'Αδρίαν νοοῦνται τὰ δύο κέρατα τῆς σελήνης.

13-14 «*δὸς ἰδεῖν χθόνα, δέσποτα, καὶ πόλιν,* | *ἀνέμους δὸς ἀπήμονας εὐδίους*». Πρβ. Συνέσ. "Υμνῳ Γ', 504-505 «*ἱκέτᾳ δὲ δίδου* | *βιοτὰν ἀσινῆ*» καὶ τὸ *διδόναι* μετ' ἀπαρεμφάτου "Υμνῳ Η', 47 «*ὕμνους ἀνάγειν δίδου*». Τὸ δ' ἐπίθετον *ἀπήμων* καὶ τὸ *παναπήμων* ἀπαντῶσιν ἐν τῷ αὐτῷ "Υμνῳ τοῦ Συνεσίου 35 «ἀπόνουσον, ἀπήμονα» καὶ 6-7 «σὺ δέ μου βιοτὰν σάου | παραπήμονα, κοίρανε, | λύπαις ἄβατον διδοὺς | κτέ.». Τὸ δὲ *κοίρανε* ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ ἀντιστοιχεῖ τῷ *δέσποτα* τοῦ Εἰς 'Αδρίαν ποιήματος. Πρὸς δὲ τὸν 14 στίχον τούτου πρβ. Εὐριπ. 'Ιφ. Α. 1575 «*καὶ δὸς γενέσθαι πλοῦν νεῶν ἀπήμονα*», ἔνθα τὸ *ἀπήμονα* ἔχει παθητικὴν ἔννοιαν, ἀλλ' ἐν τῷ ποιήματι, περὶ οὗ εἶνε ὁ λόγος, τὸ *ἀπήμονας* ἔχει ἐνεργητικὴν ἔννοιαν, ὡς παρ' 'Ομήρῳ η 266 «*οὖρον . . . ἀπήμονά* τε λιαρόν τε», κλπ. Πρβ. *ἀβλαβής, ἀσινής.*

15-16 «*καὶ μητέρα γῆν ἐσιδὼν πάλιν* | *τότε σοι νεβρὸν εὐκέραον θύσω*». Περὶ τοῦ *μητέρα γῆν* ἴδ. ἀνωτέρω. Λέγει δ' ὁ Συνέσιος καὶ 'Επιστ. 148, σ. 732 Herch. « . . . ἔχειν ἀξιοῦσι *τὴν μητέρα γῆν τὸ πρεσβεῖον*», (ἐν ᾧ χωρίῳ τὸ «τὴν—πρεσβεῖον» ἀποτελεῖ ἓν ἀναπαιστικὸν δίμετρον ἀκατάληκτον). Πρὸς δὲ τὸν τελευταῖον στίχον πρβ. Φίλιππον 'Ανθ. Παλ. Ϛ', 231, 8 « . . . *θύσει χρυσόκερων κεμάδα*». Σημειωτέον δέ, ὅτι ὁ Συνέσιος διέτριβε περὶ τὴν θήραν καὶ συνέγραψε τὰς ἀπολομένας *Κυνηγετικάς*, εὔλογον ἄρα εἶνε, ὅτι οὗτος ὑπέσχετο τῷ 'Αδρίᾳ, ὅτι θὰ θύσῃ νεβρόν, ὅταν ἴδῃ πάλιν τὴν μητέρα γῆν.

'Επειδὴ ὁ μέλλων *θύσω* ἔχει τὴν παραλήγουσαν μακράν, τὸ τελευταῖον κῶλον τοῦ ποιήματος εἶνε ἀναπαιστικὸν δίμετρον ἀκατάληκτον μετὰ σπονδείου τοῦ τελευταίου ποδός, ὡς τὸ 6 ἀναπαιστικὸν δίμετρον «Φοῖβος ἀκερσεκόμας εὐχαίτας» τοῦ "Υμνου εἰς "Ηλιον, πλὴν ἂν ὑπολάβωμεν, ὅτι κατ' ἀναλογίαν τῶν τύπων τοῦ ῥήματος τούτου, οἵτινες ἔχουσι τὸ **υ** βραχύ, εἶπεν ἐνταῦθα ὁ ποιητὴς καὶ τὸν μέλλοντα μετὰ βραχείας τῆς παραληγούσης.

Τὸ δὲ τέλος τοῦ ποιήματος, ἐν ᾧ ἀπαντᾷ μέλλων τῆς ὁριστικῆς ἐγκλίσεως ἀναμιμνήσκει τὸ τέλος τοῦ Β' "Υμνου τοῦ Συνεσίου « . . . περὶ σᾶς ὄργια βλάστας | τὰ παναρρητα *χορεύσω*», καὶ τὸ τέλος τοῦ Η' "Υμνου «*πάλιν ὑμνοπολεύσω,* | πάλι σοι μέλος *ᾄσω,* | τάχα καὶ κιθάραν πάλιν | πανακήρατον *ἁρμόσω*».

Πρὸς ἐπίρρωσιν δὲ τῆς γνώμης μου, ὅτι τὸ Εἰς 'Αδρίαν ποίημα εἶνε ἔργον τοῦ Συνεσίου, παρατίθεμαι καὶ τὴν 55 'Επιστολὴν αὐτοῦ «Τῷ αὐτῷ (ἀδελφῷ)», σ. 662-663 Herch.

«"Ελυσας τὸ πρυμνήσιον, κἀγὼ τὰς ἡμιόνους ἔστησα παρὰ τὴν ζεφυρῖτιν ᾐόνα· τῆς ἀπήνης δ' ἀποβαίνοντος, ἤδη σοι τὸ ἱστίον ἤρτο, καὶ κατὰ πρύμναν ὁ ἄνεμος· ἀλλὰ τοῖς τε ὀφθαλμοῖς ὑμᾶς, ἐφ' ὅσον ἐξικνοῦντο, προὔπεμψα, *καὶ πολλὰ τοῖς ἀνέμοις ὑπὲρ τῆς ἐρωμένης ψυχῆς διείλεγμαι, συνιστὰς αὐτοῖς τὸ σκάφος, ὅτι μοι τὸ τιμαλφέστατον φορτίον ἐπεπίστευτο·* οἱ δέ — οὐ γάρ εἰσιν ἀνέραστοι τῶν καλῶν — ὑπέσχοντό μοι τὴν σὴν κομιδήν τε καὶ ἀνακομιδήν. *οὗτοι μὲν οὖν ἀγαθοὶ δαίμονες ὄντες* οὐκ ἄν ποτε ψεύσαιντο, *σὺ δὲ ὥσπερ αὐτῶν ἐδεήθης ἐντεῦθεν ἐκεῖσε πορθμεύων, δεήθητι κἀκεῖθεν ἐνθάδε·* πολὺ γὰρ ἂν ἥδιους τότε σοι παραγένοιντο».

Γνωστοτάτη εἶνε ἡ ᾠδὴ τοῦ 'Ορατίου I, 3:

Sic te diva potens Cypri,
sic fratres Helenae, lucida sidera,
ventorumque regat pater
obstrictis aliis praeter Iapyga,
5 navis, quae tibi creditum
debes Vergilium, finibus Atticis
reddas incolumem precor
et serves animae dimidium meae. | etc.

'Αξία δὲ παραβολῆς εἶνε ἡ ῥῆσις τοῦ Συνεσίου «συνιστὰς αὐτοῖς τὸ *σκάφος,* ὅτι μοι τὸ τιμαλφέστατον φορτίον *ἐπεπίστευτο*» πρὸς τὴν τοῦ 'Ορατίου 5-6 «***navis,*** quae tibi ***creditum*** | debes Vergilium».

Ὁ Baldini μνημονεύει τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Φιλοδήμου Ἀνθ. Παλ. ς', 349, λέγει δὲ ὅτι τὸ εἰς Ἀδρίαν ποίημα ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν τῶν παραπλησίων ἀναθηματικῶν ἐπιγραμμάτων, ὧν ἔχομεν πολλὰ ἐν τῇ Παλατίνῃ Ἀνθολογίᾳ. Περὶ τούτων θὰ γράψω ἐκτενέστερον ἐν ἄλλῳ τόπῳ, ἀλλ' ἐν τῷ παρόντι μνημονεύω μόνον τὴν προσθήκην τοῦ Baldini «Un papiro di Ossirinco (XI, 1383) contiene una cantilena Ῥοδίοις ἀνέμοις riprodotto in Powell, *Collectanea Alexandrina*, Oxford, 1925, dove, appunto, si chiede mare di facile traversata».

Ἐν τῷ τρίτῳ μέρει τῆς ἐργασίας ταύτης θὰ εἴπω ἔτι ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν ποιημάτων τοῦ Cod. Ottobon. καὶ μάλιστα ἐν σχέσει πρὸς τὸ μέλος αὐτῶν τε καὶ τῶν γνωστῶν ἄλλων Ὕμνων τοῦ Συνεσίου. Θὰ εἶνε δὲ πρὸς τούτοις ὁ λόγος καὶ περὶ ἄλλων τινῶν ποιημάτων, ἅτινα κατὰ τὴν γνώμην μου πρέπει νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν αὐτὸν ποιητήν.

Ε. Α. ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΚ ΤΩΝ ΕΛΠΙΟΥ ΤΟΥ ΡΩΜΑΙΟΥ

Α'.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων φυλάσσεται ὁ ὑπ' ἀριθ. 296 Κοϊσλινιανὸς κῶδιξ τοῦ 12ου αἰῶνος, περιέχων, μεταξὺ ἄλλων, κείμενον ἐπιγραφόμενον: «Ἐκ τῶν Ἐλπίου τοῦ Ρωμαίου ἀρχαιολογουμένων ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, περὶ χαρακτήρων σωματικῶν» (φυλ. 68 – 71). Ἐν τῷ κειμένῳ αὐτῷ παρέχονται αἱ περιγραφαὶ τοῦ Ἀδάμ, τῶν δεκαὲξ προφητῶν μετὰ τοῦ Βαρούχ, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου καὶ τῶν ἑξῆς ἕνδεκα ἱεραρχῶν: Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, Γρηγορίου Ναζιανζοῦ, Βασιλείου Καππαδοκίας, Γρηγορίου Νύσσης, Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας, Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Εὐσταθίου Ἀντιοχείας, Ταρασίου καὶ Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως.

Τὸ κείμενον αὐτὸ παρουσιάζει, πλὴν τοῦ γλωσσικοῦ, ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν εἰκονογραφικῶν τύπων τῶν προφητῶν, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἱεραρχῶν, καθὼς καὶ διὰ τὴν μελέτην τῆς Ἑρμηνείας τῆς ζωγραφικῆς τέχνης. Τὸ κείμενον ἔχει ἐκδοθῇ ἀτελῶς μέχρι τοῦδε, νομίζομεν δ' ὅτι ἐξυπηρετοῦμεν τὴν περὶ τὰ Βυζαντινὰ πράγματα ἐπιστήμην, ἰδίᾳ τὴν πληρεστέραν κατανόησίν τινων περὶ τὴν Βυζαντινὴν τέχνην προβλημάτων, δημοσιεύοντες αὐτὸ ἐκ νέου.

Τὸ σύντομον αὐτὸ κείμενον ἔμεινεν ἄγνωστον μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Πρῶτος, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ὁ Fr. Tischendorf ἐδημοσίευσεν ἀποσπάσματα αὐτοῦ ἐν τοῖς: Anecdota sacra et profana, μετὰ συντομωτάτου προλόγου[1]. Ἀργότερον ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκη ἐδημοσίευσε τὸ κείμενον ἀκέραιον καὶ μετὰ ρωσικῆς μεταφράσεως ἐν τοῖς δυσευρέτοις Πρακτικοῖς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Κιέβου[2], ὡς

[1] Λειψία 1855, σ. 129—130.

[2] Trudy kievskoj duchovnoj Akademii, τ. 1ος, 1867, σ. 263—273. Τὸ περὶ τοῦ Ἐλπίου τμῆμα φέρει τὸν τίτλον «Χριστιανικὴ Ἀνατολή». Ἅπασαι αἱ ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ μνημονευόμεναι ρωσικαὶ περὶ τοῦ Ἐλπίου δημοσιεύσεις μοὶ ἀνεκοινώθησαν καὶ ἡρμηνεύθησαν ὑπὸ τοῦ φίλου κ. Anatole Frolov, τοῦ Ἀμερικανικοῦ Βυζαντινοῦ Ἰνστιτούτου, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν ἐκφράζω τὰς θερμοτάτας εὐχαριστίας μου.

δεύτερον μέρος μικρᾶς συλλογῆς χωρίων ἐκ συναξαρίων, τῆς ὁποίας τὸ πρῶτον μέρος ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ, σελ. 3-47, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Διηγήσεις περὶ τῆς μορφῆς ἁγίων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ περὶ τῆς ἡλικίας αὐτῶν». Σημειωτέον ὅτι ἡ δημοσίευσις αὕτη τοῦ Ἐλπίου ἔχει ἱκανὰ καὶ σημαντικὰ σφάλματα ἀναγνώσεως καὶ μεταφράσεως.

Αὗται ὑπῆρξαν, αἱ ἀτελεῖς ἄλλωστε, δημοσιεύσεις τοῦ Ἐλπίου κατὰ τὸ Παρισινὸν χειρόγραφον. Διεξοδικώτερον ἔγραψαν περὶ αὐτοῦ, ἂν καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἄλλων διατριβῶν, ὁ E. von Dobschütz καὶ ὁ π. Hippolyte Delehaye[1]. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος ἐν παρόδῳ μνημονεύει πιθανάς τινας πηγὰς τοῦ «περιέργου αὐτοῦ συμπιλήματος», ὁ δὲ π. Delehaye τὸ κατατάσσει μεταξὺ τῶν πηγῶν τῶν συναξαρίων. Τὸν Ἔλπιον ἐχρησιμοποίησε συχνὰ κατὰ τὰς ἐν τῷ Γαλλικῷ Κολλεγίῳ περὶ Βυζαντινῆς εἰκονογραφίας παραδόσεις του ὁ σεβαστός μου διδάσκαλος Γαβριὴλ Millet.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ρῶσος Οὐσπένσκη καὶ οἱ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης σοφοὶ ἠγνόησαν ἕτερον χειρόγραφον, περιέχον μέρος τοῦ ἐν Παρισίοις Ἐλπίου καὶ ἀποκείμενον νῦν ἐν τῷ Ἱστορικῷ Μουσείῳ τῆς Μόσχας. Τοῦτο ἐδημοσίευσε τὸ 1858 ὁ ἀρχιμανδρίτης Σάββας, ἐν Μόσχᾳ, ἐν παραρτήματι τῆς τρίτης ἐκδόσεως τοῦ «Ὁδηγοῦ πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ Πατριαρχικοῦ (νῦν Συνοδικοῦ) Σκευοφυλακίου καὶ Βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας» (ρωσ., σελ. 283-290), φέρει δὲ τὸν τίτλον: «Ἐκ τῶν Οὐλπίου τοῦ Ρωμαίου ἀρχαιολογουμένων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, περὶ χαρακτήρων σωματικῶν θεοφόρων πατέρων».

Ὁ κῶδιξ, ἐν ᾧ περιέχεται, εἶναι ὁ ὑπ' ἀριθ. $\frac{100}{\mathrm{CI}}$ τοῦ καταλόγου τοῦ ἀρχιμανδρίτου Σάββα, καὶ 108 τοῦ ἀρχιμανδρίτου Βλαδιμήρου[2], νῦν δὲ φέρει τὰ διακριτικὰ VI, 108 (100)[3]. Ἐκομίσθη εἰς Μόσχαν ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου Σουχάνοφ — μέσα 17ου αἰῶνος — ἐκ τῆς «Λαύρας τοῦ Ἀθανασίου ἐν τῷ Ἄθῳ». Περιέχει πράγματι τοὺς σωματικοὺς χαρακτῆρας μό-

[1] E. von Dobschütz, Christusbilder, II. Hälfte, Beilage VIII, σ. 298**, καὶ H. Delehaye, Synaxarium Eccl. Constantinopolitanae, Bruxelles 1902, c. LXVI.

[2] Ἀρχιμανδρ. Βλαδιμήρου, Συστηματικὴ περιγραφὴ τῶν χειρογράφων τῆς Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας, τ. 1ος, Ἑλληνικὰ χειρόγραφα, Μόσχα 1894, σελ. 102—103 (ρωσ.) Πρβλ. καὶ Christ. Frid. de Matthaei, Accurata codicum Graecorum Mss bibliothecarum mosquensium sanctissimae Synodi, notitia et recensio t. primus, Lipsiae 1805, p. 65, nº CI. Δὲν ἠδυνήθημεν νὰ συμβουλευθῶμεν ἐν Παρισίοις τοῦ Ἰακώβου Βατοπεδινοῦ, Ἡ ἐν Μόσχᾳ Συνοδικὴ Βιβλιοθήκη τῶν χειρογράφων. Ἐπιτομὴ . . . . καταλόγου τμήματος τῶν Ἑλληνικῶν χειρογράφων, Μόσχα 1896.

[3] Βλ. Kirsopp Lake and Silva Lake, Dated greek minuscule Manuscripts tho the year 1200, t. VI. Manuscripts in Moscow and Leningrand. Boston (Massachusetts) 1936, κείμ. σ. 10, πίν. 393.

νον τῶν ἐν τῷ Παρισινῷ Ἐλπίῳ ἀναφερομένων θεοφόρων πατέρων, οὐχὶ δὲ καὶ τοὺς τοῦ Ἀδάμ, προφητῶν, Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Ἡ σημασία τοῦ χειρογράφου τούτου ἔγκειται κυρίως εἰς τὸ ὅτι εἶναι χρονολογημένον: ὁ κῶδιξ ἐγράφη τὸ 993[1]. Πλὴν ὀλίγων κατὰ τὸν τίτλον διαφορῶν, τὸ κείμενον δὲν προσθέτει τίποτε εἰς τὸ ἀντίστοιχον κείμενον τοῦ Ἐλπίου.

Τὸ κείμενον τοῦ Κοϊσλινιανοῦ στερεῖται ὁμοιογενείας, παρέχει δὲ τὴν ἐντύπωσιν συμπιλήματος μᾶλλον ἢ ἔργου πρωτοτύπου ἑνὸς συγγραφέως. Πράγματι, οἱ μὲν σωματικοὶ χαρακτῆρες τοῦ Ἀδὰμ ἐκτίθενται ἀμελῶς πως καὶ μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ ἐκπλήξουν διὰ τοῦ μεγέθους τοῦ περιγραφομένου, χαρακτηριστικὸν λαϊκωτέρας ἀντιλήψεως. Τὸ περὶ μορφῆς ἑκάστου τῶν προφητῶν δεύτερον τμῆμα περιορίζεται εἰς τὴν ἐν γλώσσῃ δημωδεστέρᾳ ξηρὰν παράθεσιν ἐπιθέτων καὶ χαρακτηριστικῶν εἰς ὕφος ἐνθυμίζον Ἑρμηνείαν τῆς ζωγραφικῆς τέχνης. Τοὐναντίον τὸ περὶ τοῦ δεσποτικοῦ χαρακτῆρος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔχει χαρακτῆρα σαφῶς θεολογικὸν ἀπολογητικόν. Τὸ περὶ τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου εἶναι τυπικὸν δεῖγμα φιλολογικῆς προσωπογραφίας κατασκευασθείσης δι' ἐρανίσματος ἐκ διαφόρων πηγῶν, τὸ δὲ τελευταῖον μέρος τὸ ἀφορῶν εἰς τοὺς θεοφόρους πατέρας, εἶναι πλουσιώτερον εἰς χαρακτηρισμοὺς καὶ ἡ γλῶσσά του εἶναι λογιωτέρα. Παρὰ τὴν λεπτομερῆ περιγραφὴν τῶν ἐξωτερικῶν χαρακτηριστικῶν, κόμης, γενειάδος κτλ., ὑπάρχει πρόδηλος ἡ διάθεσις πρὸς βαθυτέραν κατανόησιν τοῦ ψυχικοῦ χαρακτῆρος, τοῦ ἤθους τοῦ περιγραφομένου· καὶ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐνίοτε ἡ πραγματοποίησις τῆς διαθέσεως ταύτης μαρτυρεῖ ἐκλεπτυσμένην παρατηρητικότητα καὶ καλλιέργειαν οὐ τὴν τυχοῦσαν: αὐτὸ δὲ ἀκριβῶς τὸ πνεῦμά συνδέει τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ Ἐλπίου πρὸς τὰς «ἐκφράσεις» ἔργων τέχνης.

I. Αἱ πηγαί.

Αἱ διαφοραὶ τὰς ὁποίας διαπιστώνομεν εἰς τὰ τμήματα τὰ ἀποτελοῦντα τὸ συμπίλημα τοῦτο μᾶς ἄγουν εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν πηγῶν, αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τοῦ συμπιλητοῦ.

α') Περὶ τοῦ Ἀδάμ. Πηγὴ ἐξ ἧς δυνατὸν νὰ ἤντλησεν ὁ συμπιλητὴς εἶναι σύγγραμμα ἐκ τῆς περὶ Ἀδὰμ ἀποκρύφου φιλολογίας, τῆς ὁποίας προϊὸν εἶναι καὶ ὁ βίος τοῦ Ἀδάμ, κείμενον χρησιμοποιηθὲν ὑπὸ

[1] Βλ. Kirsopp Lake, Ἔνθ' ἀνωτ. «ἐτελειώθη, θεοῦ βοηθοῦντος, κατὰ τὴν ζ' τοῦ ἀπριλλίου μηνός, τῆς ἐνεστώσης ς' ἐπινεμήσεως, ἔτους ,ςφα' — οἱ ἐντυγχάνοντες εὔχεσθε τῷ γράψαντι Ἰωάννῃ μοναχῷ ταπεινῷ καὶ ἁμαρτωλῷ».

τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων [1] καὶ λίαν διαδεδομένον παρὰ τοῖς μοναχοῖς τῆς Χριστιανικῆς 'Ανατολῆς, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ μεταφράσεις αὐτοῦ εἰς τὴν Κοπτικήν, Συριακήν, 'Αραβικήν, Αἰθιοπικὴν καὶ Παλαιοσλαυικὴν γλῶσσαν [2]. Ἑλληνιστὶ δὲν σῴζεται ὁ βίος τοῦ 'Αδὰμ ὡς ἐγνώριζον αὐτὸν οἱ Βυζαντινοί, τὸ δὲ μεταγενέστερον κείμενον «Διήγησις καὶ Πολιτεία 'Αδὰμ καὶ Εὔας τῶν πρωτοπλάστων, ἀποκαλυφθεῖσα παρὰ Θεοῦ Μωϋσεῖ . . .» δὲν περιέχει περιγραφὴν τοῦ πρωτοπλάστου[3]. Ἡ περιγραφὴ ἐλλείπει καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας μεταφράσεις.

Δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι οἱ ἐκ τοῦ βίου τοῦ 'Αδὰμ ἀντλοῦντες Βυζαντινοὶ χρονογράφοι, καθὼς καὶ αἱ ἀνωτέρω ἀναφερόμεναι ἀνατολικαὶ μεταφράσεις, ἀνάγουν εἰς ἐννεακόσια τριάκοντα τὰ ἔτη τῆς ζωῆς τοῦ 'Αδάμ, συμφώνως πρὸς τὴν Π. Διαθήκην (Γεν. Ε', 5), ἐνῷ ὁ Ἔλπιος ἀναφέρει ὀκτακόσια τριάκοντα. Νομίζομεν ὅτι ἡ καὶ ἄλλως ἀτημέλητος γραφὴ τοῦ κώδικος δὲν ἀποκλείει τὸ ἐνδεχόμενον σφάλματος πιθανῶς τοῦ ὑπαγορεύσαντος.

β') Π ε ρ ὶ τ ῆ ς μ ο ρ φ ῆ ς ἑ κ ά σ τ ο υ τ ῶ ν π ρ ο φ η τ ῶ ν. Ὡς προείπομεν, τὸ περὶ τῶν προφητῶν μέρος τοῦ 'Ελπίου ἐνθυμίζει Ἑρμηνείαν ζωγράφων. Πράγματι ἡ ἐνταῦθα χρησιμοποιουμένη ὁρολογία συγγενεύει, συχνὰ δὲ καὶ ταυτίζεται, πρὸς τὴν ὁρολογίαν τῆς Ἑρμηνείας τοῦ Διονυσίου. 'Επὶ πλέον ἀπαντοῦν ἐδῶ διὰ πρώτην φορὰν λέξεις καὶ φράσεις ὅπως: κ α ῦ κ ο ς, [σ] γ ο ῦ ρ δ ο ς, ὥ ς μ ῦ τ ὴ ν τ ρ ί χ ω σ ι ν ἔ χ ω ν, αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύναντο νὰ ἐκληφθοῦν ὡς τεχνικοὶ ὅροι. Ὅθεν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ τμῆμα τοῦτο προέρχεται ἐξ ἀρχαιοτέρας Ἑρμηνείας: τοιαύτην βεβαίως δὲν γνωρίζομεν. 'Ερευνήσαντες τὴν λοιπὴν περὶ προφητῶν μεσαιωνικὴν φιλολογίαν ἐκάμομεν τὰς ἀκολούθους παρατηρήσεις:

1.— Τὰ ὑπὸ τοῦ Schermann συναχθέντα καὶ δημοσιευθέντα «περὶ προφητῶν» κείμενα [4] δὲν παρέχουσι κατ' ἀρχὴν τοὺς σωματικοὺς χαρακτῆρας τῶν βιογραφουμένων. Αὐτὸς ὁ Schermann, ἀγνοῶν τὸν Ἔλπιον, παρετήρησεν ὅτι μόνον ἐν τοῖς Συναξαρίοις καὶ τοῖς Μηναίοις συναντῶνται περιγραφαί [5]· ἀλλ' ὡς ὑπεδηλώθη ἤδη, τὰ Συναξάρια ἀντλοῦν ἀπὸ

[1] Πρβλ. Γ ε ώ ρ γ ι ο ν Σ ύ γ κ ε λ λ ο ν, 7, 12, ἐκδ. Βόννης.

[2] Πρβλ. H. G e l z e r, Sextus Julius Africanus und byz. Chronographie, Leipzig 1885, t. II, I, 271 καὶ J a g i c', Slavische Beiträge zu den biblischen Apocryphen. I. A d a m s b u c h, in Denkschriften der k. Akad. der Wiss. zu Wien, phil. hist. Classe, t. 42 (1893) S. 17—40. Πρβλ. καὶ H a s t i n g's, A dictionary of the Bible. Edinburg-New York, sub v⁰ Adam, Books of . . . (J. T. Marschall).

[3] Πρβλ. T i s c h e n d o r f, Apocalypses Apocryphae, Leipzig 1866 S. 1—23.

[4] T h. S c h e r m a n n, Vitae prophetarum fabulosae, Teubner, Lipsiae 1907.

[5] T h. S c h e r m a n n, Propheten und Apostellegenden nebst Jüngerkatalogen des Dorotheus und verwandter Texte. Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur . . . von Harnack und C. Smith B. XXI, H. 3, Leipzig 1907, S. 22.

τὸν Ἔλπιον. 'Ανευρίσκομεν ἐν τούτοις εἰς τοὺς βίους τοῦ προφήτου Δανιὴλ τὴν φράσιν: «Ὥστε δοκεῖν τοὺς 'Ιουδαίους εἶναι αὐτὸν σπάδοντα... Καὶ ἦν ἀνὴρ ξηρὸς τὴν εἰδέαν, ἀλλ' ὡραῖος ἐν χάριτι Ὑψίστου» [1], ὅπου ἐμφανίζεται ἡ ἀρκετὰ δύσχρηστος λέξις σ π ά δ ω ν τοῦ 'Ελπίου καὶ τὸ ὡ ρ α ῖ ο ς ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ ἡμέτερον ε ὐ ε ι δ ή ς.

Ἡ σχέσις μεταξὺ τῶν δύο κειμένων εἶναι, νομίζομεν, προφανής, ἂν καὶ εἶναι δύσκολον νὰ καθορίσωμεν ἐὰν ὁ Ἔλπιος ἐχρησιμοποίησε τοὺς βίους τῶν προφητῶν, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, ἢ ἐὰν οἱ βίοι ἐχρησιμοποίησαν πρόδρομόν τινα τοῦ 'Ελπίου. Σημειωτέον ὁπωσδήποτε ὅτι τὸ ἀρχαιότερον χειρόγραφον τῶν βίων τῶν προφητῶν εἶναι τοῦ 'Ανωνύμου τοῦ 7ου - 8ου αἰῶνος [2].

2.— Τὰ περὶ προφητῶν κείμενα δὲν ὁμιλοῦν περὶ ἡλικίας αὐτῶν ἐξαιρέσει τοῦ Μαλαχίου καὶ τοῦ Ζαχαρίου. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸν Μαλαχίαν [3] συμφωνοῦν μὲ τὸν Ἔλπιον, ὡς πρὸς τὸν Ζαχαρίαν ὅμως ῥητῶς ἀναφέρουν: «ἦλθεν . . . . ἤδη . . . . προβεβηκὼς . . . . 'Απέθανε δὲ. . . . ἐν γήρει μακρῷ», ἐνῷ ὁ Ἔλπιος ἀκολουθεῖ τὴν ἄλλην παράδοσιν τοῦ Ζαχαρίου νέου [4].

3.— Κατὰ τὴν διάταξιν τῶν δώδεκα μικρῶν προφητῶν ὁ Ἔλπιος ἀκολουθεῖ τὴν «'Αλεξανδρινὴν» διάταξιν τῶν Ο' καθὼς καὶ οἱ βίοι τῶν προφητῶν: 'Εξετάζονται δηλ. οἱ 'Ωσηέ, 'Αμῶς, Μειχαίας, 'Ιωήλ, 'Αβδιοῦ, 'Ιωνᾶς, Ναούμ, 'Αμβακούμ, Σοφονίας, 'Αγγαῖος, Ζαχαρίας, Μαλαχίας [5]. Ὁ Ἔλπιος διαφέρει μόνον κατὰ τὸ ὅτι, ἀντὶ νὰ ἀρχίζῃ ἀπὸ τοῦ 'Ωσηὲ καὶ νὰ καταλήγῃ εἰς τὸν Μαλαχίαν, ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ Μαλαχίου καὶ καταλήγει εἰς τὸν 'Ωσηέ, μὲ ἐναλλαγὴν τῆς θέσεως τῶν 'Ιωὴλ-'Αβδιοῦ καὶ Σοφονίου-'Αγγαίου.

Ἡ ἐμφανιζομένη ἐνταῦθα κατ' ἀντίθετον ῥοπὴν διάταξις νομίζομεν

[1] T h. S c h e r m a n n, Vitae Proph. σ. 14, 8 καὶ 10, σ. 49, 16 καὶ 20, σ. 77, 1 καὶ 4.

[2] Αὐτόθι σ. XXVII.

[3] Αὐτόθι σ. 23, 17 καὶ 21, σ. 37, 12 καὶ 16, σ. 59, 19, σ. 60, 1, σ. 89, 4 καὶ 8, σ. 104, 5 καὶ 11.

[4] Αὐτόθι σ. 22, 18, σ. 23, 8 κ. ἀ. Ἡ παρὰ τῷ Σωζομενῷ, 'Εκκλ. Ἱστορ. Migne, P.G. 67, 1629, περιγραφὴ τοῦ ἀνευρεθέντος λειψάνου τοῦ προφήτου δὲν ἀναφέρει ἡλικίαν. Περὶ τῆς συχνῆς συγχύσεως μεταξὺ τῶν διαφόρων ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο προφητῶν βλ. A. B e r e n d t s, Studien über Zacharias-Apocryphen und Zacharias-Legenden, Inaugural Diss. Jurgew (Dorpat) 1895 σ. 1.

[5] S c h e r m a n n, Prophetenlegenden, σ. 39.

ὅτι θὰ ὀφείλεται εἰς σφάλμα ἀντιγραφέως, ὁ ὁποῖος δυνατὸν νὰ ἀντέγραψεν ἐξ εἰληταρίου ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ ἀντιθέτου ἄκρου [1]. Διαφέρει ὅμως καὶ κατὰ τοῦτο ὁ Ἔλπιος ἀπὸ τοὺς βίους τῶν προφητῶν, ὅτι μεταξὺ τῶν τεσσάρων μεγάλων καὶ τῶν δώδεκα μικρῶν παρεμβάλλει τὸν προφήτην Βαρούχ.

4. Ἡ παρουσία τοῦ Βαροὺχ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίσῃ, καθ' ὅσον τὸ βιβλίον αὐτοῦ περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν κανονικῶν βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης. Οἱ ἀρχαιότεροι κώδικες τῆς Π. Δ. περιέχουν αὐτό [2], ἂν καὶ δὲν ἦτο ὑπὸ πάντων ἀνεγνωρισμένη ἡ κανονικότης τοῦ βιβλίου τούτου [3]. Πάντως ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος [4], ἀργότερον ἡ ἐν Τρούλλῳ Σύνοδος (692) [5] καὶ ὁ Πατριάρχης Νικηφόρος (ἀρχαὶ 9ου αἰῶν.) [6] ἀναγνωρίζουν τὸ βιβλίον τοῦ Βαροὺχ ὡς κανονικόν. Εἰς τὰ χειρόγραφα τῆς Π.Δ. ὡς καὶ εἰς τοὺς πατέρας τὸ βιβλίον παρεμβάλλεται μεταξὺ τοῦ Ἱερεμίου καὶ τῶν Θρήνων αὐτοῦ, ὅπερ δηλοῖ ὅτι ὁ Βαρούχ, ὢν μαθητὴς τοῦ Ἱερεμίου [7], δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς ἐκφράζων ἀτομικὰς ἐμπνεύσεις. Οὕτως ὁ Βαροὺχ δὲν ὑπολογίζεται οὔτε μεταξὺ τῶν μεγάλων οὔτε μεταξὺ τῶν μικρῶν προφητῶν. Κατὰ συνέπειαν τὰ «Περὶ τῶν προφητῶν» κείμενα δὲν ἀναφέρουν τὸν Βαροὺχ εἰμὴ εἰς ἕνα κατάλογον τῶν οβ' προφητῶν [8]. Τοὐναντίον ὁ Ἔλπιος περιλαμβάνει τὸν Βαροὺχ μεταξὺ τῶν προφητῶν, κατατάσσων αὐτὸν μετὰ τοὺς τέσσαρας μεγάλους καὶ πρὸ τῶν δώδεκα μικρῶν. Σημειωτέον ὅτι ἡ θέσις αὕτη τοῦ Βαροὺχ δυνατὸν νὰ ὑποδεικνύῃ ὅτι εἰς τὸ πρότυπον, τὸ ὁποῖον θὰ εἶχεν ἐν κανονικῇ σειρᾷ τοὺς προφήτας, ὁ Βαροὺχ θὰ κατεῖχε τὴν τελευταίαν θέσιν μεταξὺ τῶν μικρῶν προφητῶν.

Τὸ συμπέρασμα ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους αὐτῶν παρατηρήσεων εἶναι ὅτι ὁ

---

[1] Πρβλ. καὶ ἔνθ' ἀν. σ. 40. Πιθανὴ εἶναι καὶ ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ ἑρμηνεία ἐξ ἧς προέρχεται, γενομένη ἐπὶ τῇ βάσει παραστάσεων ναοῦ, κατέγραψε τοὺς προφήτας κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν.

[2] Ὁ Βατικανὸς (Gr. 1209) τοῦ 4ου - 5ου αἰῶνος, ὁ Ἀλεξανδρινὸς (Brit. Mus. Royal MS I D V-VIII) τῶν μέσων τοῦ 5ου, ὁ Μαρχαλιανὸς (Vat. Gr. 2125) τοῦ 6ου καὶ ὁ Βενετικὸς (Gr. 1) τοῦ 8ου - 9ου αἰῶνος.

[3] Πρβλ. Vigouroud, Dict. de la Bible. t. I, 2e partie, c. 1479 (E. Philippe), Paris 1926 καὶ M. Faulhaber, Die Prophetenkatenen nach röm. Handschr. ἐν Biblische Studien von O. Bardenhever, B. 4. H. 2. Freiburg im Breisgau 1899, σ. 135.

[4] Migne, P.G., 26, 1176· πρβλ. καὶ Vigouroud, Ἔνθ' ἀν., ὅπου κατάλογος χωρίων τῶν πατέρων, ἀναφερομένων εἰς τὸν Βαρούχ.

[5] Cabrol, Dict. de la liturgie, t. 9e, 2e partie, col. 1806.

[6] Migne, P.G., 100, 1056.

[7] Πρβλ. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχαιολ. X, 9, 1.

[8] Πρβλ. Schermann, Vitae proph. Index ἐν λ. Βαρούχ.

Ἔλπιος, ἢ ἡ ἐξ ἧς ἤντλησεν Ἑρμηνεία, δὲν ἔχει στενωτέραν συγγένειαν πρὸς τὰ περὶ τῶν προφητῶν κείμενα, δὲν ἀγνοεῖ ὅμως ταῦτα.

γ') Περὶ τοῦ δεσποτικοῦ χαρακτῆρος. Τὸ «Περὶ τοῦ δεσποτικοῦ χαρακτῆρος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ Ἔλπιος ἀντέγραψε σχεδὸν αὐτούσιον ἐκ τῆς «Συνοδικῆς Ἐπιστολῆς τῶν ἁγιωτάτων Πατριαρχῶν τῆς ἑῴας λήξεως» πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλον, ἡ ὁποία ἐγράφη ἐν Ἱερουσαλὴμ τὸ 836 [1]. Ἡ Ἐπιστολὴ αὕτη ἔχαιρεν ἱκανῆς δημοτικότητος, ὡς ὁ Dobschütz ἔδειξεν [2], χαρακτηριστικὸν δὲ ταύτης εἶναι ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ Κοϊσλινιανῷ κώδικι, ἐν φυλ. 191 - 195, εὑρίσκεται κείμενον ἐπιγραφόμενον: «Διήγησις μερικὴ ἀθρυσθεῖσα (!) ἐκ διαφόρων νἱστοριῶν (!) τὸ δὲ πλέον ἐκ τῆς εἰς Θεόφιλον τὸν βασιλέα ἀποσταλήσης (!) πολυστοίχου (!) ἐπιστολῆς περὶ τοῦ δεῖν τιμᾶν τε καὶ προσκυνεῖν τὰς τῶν ἁγίων σεπτὰς καὶ ἱερὰς εἰκόνας» [3]. Τὴν σχέσιν τοῦ Ἐλπίου πρὸς τὴν Συνοδικὴν Ἐπιστολὴν ἔχει ἤδη σημειώσει ὁ Dobschütz [4]. Πράγματι δὲ ὀλίγαι καὶ ἀσήμαντοι εἶναι αἱ διαφοραὶ τῶν δύο κειμένων:

στ. 41 Μετὰ τό: *εὐήλικα*, προσθέτει ἡ Ἐπιστολή: *τρίπηχυν*
στ. 44 Τὸ ἐπίθετον: *ἀνεξίκακον*, μεταθέτει ἡ Ἐπιστολὴ μετὰ τὸ *ἐπίκυφον*.
στ. 45 Ἀντί: *πλεονεκτήματα*, γράφει ἡ Ἐπιστολή: *ἰδιώματα*.
στ. 46 Ἀντί: *χαρακτηρίζεται λόγος*, γράφει ἡ Ἐπιστολή: *χαρακτὴρ ἱστόρηται*.

---

[1] Ἡ Ἐπιστολὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Σακκελίωνος, ἐπὶ τῇ βάσει δύο χειρογράφων τῆς Πάτμου τοῦ 9ου καὶ τοῦ 12ου αἰῶνος, ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἐκ τῶν ἀνεκδότων τῆς Πατμιακῆς Βιβλιοθήκης. Ἐπιστολὴ συνοδικὴ τῶν ἁγιωτάτων Πατριαρχῶν τῆς ἑῴας λήξεως Χριστοφόρου Ἀλεξανδρείας, Ἰὼβ Ἀντιοχείας καὶ Βασιλείου Ἱεροσολύμων πρὸς Θεόφιλον αὐτοκράτορα Κωνσταντινουπόλεως, περὶ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων. Ἐν Ἀθήναις 1874. Πρβλ. καὶ Ἰ. Σακκελίωνος, Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη, σ. 38, ὑποσ. 1. Τὴν Ἐπιστολὴν ἀνεδημοσίευσε μετὰ συντόμων προλεγομένων καὶ Ἰταλικῆς μεταφράσεως ὁ π. L. Duchesne, L'iconographie byzantine dans un document grec du IXe siècle, ἐν «Roma e Oriente», anno III, vol. V, 1912 1913, p. 222--239, 273—285 καὶ 349—366, ὅπου ἠδυνήθημεν νὰ τὴν συμβουλευθῶμεν.

[2] Dobschütz, Christusbilder, II. H. Beil. VI, S. 207** κ.ἑξ., ὅπου καὶ περισσότεραι πληροφορίαι περὶ τῆς Ἐπιστολῆς. Πρβλ. καὶ Γ. Σωτηρίου, Ὁ Χριστὸς ἐν τῇ τέχνῃ, Ἀθῆναι 1914, σ. 16, ὑποσ. 1, καὶ C. J. Hefele, Histoire des Conciles, nouvelle traduction française . . . par H. Leclerq, t. IV, Ière partie, p. 110, Paris 1911.

[3] Dobschütz, Coisl. 296, Byz. Zeits. 12, 1903, p. 545.

[4] Dobschütz, Christusbilder II. H. Beil. VIII. σ. 294** κἑξ.

στ. 49 Μετά: *τὸ γὰρ ἀληθές,* προσθέτει ἡ Ἐπιστολή: *ὡς προείρηται.*

στ. 51 Μετά: *τὸ τῆς οὐσίας,* προσθέτει ἡ Ἐπιστολή: *δηλαδή.*

στ. 51 Μεταξὺ τοῦ *καὶ* καὶ *δι' αἰσθητῶν,* προσθέτει ἡ Ἐπιστολή: *γάρ.*

Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι τὰς αὐτὰς πρὸς τὴν Συνοδικὴν Ἐπιστολὴν διαφορὰς παρέχει καὶ ἡ εἰς τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνὸν ἀποδοθεῖσα Ἐπιστολή[1]. Ἐὰν ληφθῇ δὲ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ μετὰ τὸ εὐήλικα προστιθέμενον τρίπηχυν ἀποτελεῖ πλεονασμὸν καὶ ὅτι ἡ θέσις τοῦ ἀνεξίκακον μετὰ τὸ μακρόθυμον εἶναι προτιμοτέρα τῆς ὑπὸ τῆς Συνοδικῆς Ἐπιστολῆς παρεχομένης μεταξὺ τοῦ ἐπίκυφον καὶ εὔχρουν, εὐλόγως δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Ἔλπιος καὶ ὁ Ψευδοδαμασκηνὸς προέρχονται ἐκ πρωτοτύπου πλησιεστέρου πρὸς τὸ ἀρχικὸν κείμενον ἢ τὸ ὑπὸ τοῦ Σακκελίωνος δημοσιευθέν. Ἀποκλείεται δὲ νὰ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἔλπιος τὸν Ψευδοδαμασκηνὸν καθ' ὅσον ἡ φράσις «καὶ ὡς φαντασίας ἴνδαλμα...» ἐλλείπει παρὰ τῷ τελευταίῳ.

Τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῆς ἐν τῇ Ἐπιστολῇ προσωπογραφίας τοῦ Χριστοῦ, καὶ συνεπῶς τῆς ἐν τῷ Ἐλπίῳ, πρὸς τὰς ἄλλας φιλολογικὰς προσωπογραφίας αὐτοῦ, ὡς τοῦ Ἐπιφανίου, τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου κτλ., δὲν πρόκειται νὰ θίξωμεν, ἐφ' ὅσον ἔχει ἱκανῶς ἐξετασθῇ ὑπὸ τοῦ Dobschütz[2].

δ') Περὶ τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Πηγὴ τοῦ Ἐλπίου διὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως ἡ χρονογραφία τοῦ Μαλάλα (ἐκδ. Βόννης, σελ. 256). Ὁ Ἔλπιος ἀρκεῖται εἰς τὴν μετάθεσιν τοῦ χαρακτηρισμοῦ: «ὁλοπόλιος τὴν κάραν καὶ τὸ γένειον», ὁ ὁποῖος παρὰ τῷ Μαλάλᾳ εὑρίσκεται μετὰ τὸ κονδόθριξ καὶ εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ ὑπόχλωρος διὰ τοῦ συνωνύμου ὕπωχρος. Κατὰ τὰ ἄλλα ἀντιγράφει τὴν χρονογραφίαν κατὰ λέξιν.

Διὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Παύλου ὁ Ἔλπιος ἐχρησιμοποίησεν, ἐκτὸς τοῦ Μαλάλα (ἐκδ. Βόννης, σελ. 257) καὶ τὰς «Πράξεις τοῦ Παύλου καὶ

[1] Ἥτις ἀποτελεῖ ἀπάνθισμα τῆς Συνοδικῆς Ἐπιστολῆς, πρβλ. Migne, P. G. 95, 345—386.

[2] Dobschütz, Christusbilder, II. σ. 297**. Εἰς ταύτας πρόσθες καὶ τὴν τοῦ «Χρονικοῦ τοῦ κατὰ σάρκα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν» παρὰ Fr. Diekamp, Hippolytos von Theben, Münster i. W., 1898, σ. LXVII, κατὰ χειρόγραφον τοῦ 12ου αἰῶνος.

τῆς Θέκλης», κείμενον ἀπόκρυφον τοῦ 2ου αἰῶνος[1]. Τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῶν ἑξῆς χαρακτηρισμῶν: μικρομεγέθης, ψιλὸς τῇ κεφαλῇ, ἀγγυλαῖος ταῖς κνήμαις, εὐεκτικός, χάριτος πλήρης, οἱ ὁποῖοι ἐλλείπουσι μὲν παρὰ τῷ Μαλάλᾳ, ὑπάρχουσι δὲ ἐν τῷ ἀποκρύφῳ κειμένῳ, τὸ ὁποῖον θὰ χρησιμοποιήσῃ ἀργότερον καὶ ὁ Συμεὼν Μεταφράστης εἰς τὸν βίον τῆς ἁγίας Θέκλης[2]. Οὕτως ὁ Ἔλπιος ἀρκεῖται νὰ παρενείρῃ τοὺς ὡς ἄνω χαρακτηρισμοὺς εἰς τὸ κείμενον τοῦ Μαλάλα, χωρὶς νὰ ἐνοχλῆται ἀπὸ τὸν δημιουργούμενον ἐνίοτε πλεονασμόν:

Ἔλπιος	*Μαλάλας*
Ὁ δὲ ἀπόστολος Παῦλος ἦν τῇ εἰδέᾳ κονδοειδής, μικρομεγέθης, ἀναφάλας, ψιλὸς τῇ κεφαλῇ, ἀγγυλαῖος ταῖς κνήμαις, μιξαιπόλιος τὴν κάραν καὶ τὸ γένειον, εὔριν, ὑπόγλαυκος, σύνοφρυς, λευκόχρους, ἀνθηροπρόσωπος, εὐπώγων, εὐεκτικός, ὑπογελῶντα ἔχων τὸν χαρακτῆρα, φρόνιμος, ἠθικός, εὐόμιλος, γλυκύς, χάριτος πλήρης, ὑπὸ πνεύματος ἁγίου ἐνθουσιαζόμενος.	Ὑπῆρχε δὲ ὁ Παῦλος ἔτι περιιὼν τῇ ἡλικίᾳ, κονδοειδής, φαλακρός, μιξοπόλιος τὴν κάραν καὶ τὸ γένειον, εὔρινος, ὑπόγλαυκος, σύνοφρυς, λευκόχρους, ἀνθηροπρόσωπος, εὐπώγων, ὑπογελῶντα ἔχων τὸν χαρακτῆρα, φρόνιμος, ἠθικός, εὐόμιλος, γλυκύς, ὑπὸ πνεύματος ἁγίου ἐνθουσιαζόμενος καὶ ἰώμενος.

Τὴν σχέσιν τοῦ Ἐλπίου πρὸς τὰς ἀποκρύφους Πράξεις εἶχεν ἤδη

[1] A. Harnack, Die Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius, I. B., Leipzig 1897, σ. 493—505. Ἐκδόσεις: A. Tischendorf, Acta Apostolorum apocrypha, Lipsiae 1851, σ. 41 καὶ Lipsius-Bonnet, Acta Pauli et Theclae, in Acta Apost. apocr. t. I., Lipsiae 1891, σ. 237. «εἶδε δὲ τὸν Παῦλον ἐρχόμενον ἄνδρα μικρὸν τῷ μεγέθει, ψιλὸν τῇ κεφαλῇ, ἀγκύλον ταῖς κνήμαις, εὐεκτικόν, σύνοφρυν, μικρῶς ἐπίρρινον, χάριτος πλήρη· ποτὲ μὲν γὰρ ἐφαίνετο ὡς ἄνθρωπος, ποτὲ δὲ ἀγγέλου πρόσωπον εἶχεν». Διὰ τὴν ἱστορίαν σημειοῦμεν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Charles Bayet, καθ' ἣν ἡ ἐν λόγῳ περιγραφὴ θὰ εἶχε προστεθῇ εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν καὶ τοῦτο λόγῳ τῆς ἀναλογίας αὐτῆς πρὸς τὴν τοῦ Χριστοῦ τὴν εὑρισκομένην ἐν τῇ εἰς τὸν Δαμασκηνὸν ἀποδιδομένῃ Ἐπιστολῇ. Πρβλ. Ch. Bayet, Recherches pour servir à l'histoire de la peinture et de la sculpture chrétiennes en Orient, avant la querelle des iconoclastes, Paris 1879, p. 51, n. 1.

[2] Migne, P. G. 115, 821 «Ἰδὼν δὲ Παῦλον ἐρχόμενον, ἄνδρα οἷον ὁ Τίτου λόγος ὑπέγραψε, βραχὺν τὴν ἡλικίαν, ψιλὸν τὴν κεφαλήν, ἀγκύλον τὰς κνήμας, γρυπόν, σύνοφρυν, τὸ μεῖζον φάναι καὶ καιριώτατον χάριτος θείης πεπληρωμένον . . . .».

σημειώσει ὁ Dobschütz[1], κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα αὐτὴν ἔχει ὑπ' ὄψιν του καὶ ὁ Tischendorf ὅταν βεβαιοῖ, κατὰ τρόπον γενικόν, τὴν σχέσιν του πρὸς τὰ ἀπόκρυφα [2]. Τὴν δὲ πρὸς τὸν Μαλάλαν σχέσιν εἶχον ἀποδείξει ὁ J. Ficker καὶ ὁ Weis-Liebersdorf [3].

Ἀλλὰ γεννᾶται τὸ ζήτημα: τοῦ Μαλάλα αἱ περιγραφαὶ ποῦ βασίζονται; Ὁ ἴδιος ἀναφέρει (σ. 225) ὡς πηγὴν τῶν κατὰ τὸν Πέτρον «τὰς Πράξεις τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων», τὰς ὁποίας ὁ μὲν ἐκδότης του Dindorf ταυτίζει πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Μαλάλα συχνάκις ἀναφερόμενον χρονογράφον Κλήμεντα[4], ὁ δὲ Weis Liebersdorf πρὸς μίαν «katholische Bearbeitung der gnostischen Petrusakten» σῳζομένην σήμερον μόνον ἐν σλαυονικῇ μεταφράσει[5], ἐν τῇ ὁποίᾳ ἄλλωστε αἱ σωματικαὶ περιγραφαὶ ἐλλείπουσιν. Ἐὰν λάβωμεν ἐν τούτοις ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ συχναὶ περιγραφαὶ ἀναφερομένων προσώπων—Ὁμηρικῶν ἡρώων, αὐτοκρατόρων, ἀποστόλων κτλ.— παρουσιάζουν παρὰ τῷ ἡμετέρῳ χρονογράφῳ ἀξιόλογον ἑνότητα καὶ εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ εἰς τὸ λεξιλόγιον[6], καθίσταται πρόδηλον ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ ἀποδώσωμεν τὰς προσωπογραφίας ταύτας εἰς τὰς ἐπὶ μέρους πηγάς.

Ἀφήνομεν εἰς ἄλλους μᾶλλον εἰδικοὺς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου, τὸ ὁποῖον ὑπάγεται εἰς τὸ γενικώτερον πρόβλημα τῶν προσωπογραφιῶν ἐν τῇ Βυζαντινῇ φιλολογίᾳ, πρόβλημα οὐχὶ ἄσχετον μὲ τὸ τῆς προσωπογραφίας ἐν τῇ Βυζαντινῇ τέχνῃ.

ε') Περὶ τῶν θεοφόρων πατέρων. Τὰ μόνα κείμενα πρὸς τὰ ὁποῖα δύναται νὰ σχετισθῇ τὸ τελευταῖον αὐτὸ κεφάλαιον τοῦ Ἐλπίου εἶναι, ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν, αἱ ἐν τοῖς Συναξαρίοις εὑρισκόμεναι περιγραφαὶ τῶν ἱεραρχῶν, ταυτιζόμεναι κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς τὰς τοῦ Ἐλπίου. Ἀλλ' ὁ π. Hipp. Delehaye ἔδειξεν ὅτι ὁ Ἔλπιος ὑπῆρξε μία τῶν πηγῶν τῶν Συναξαρίων[7], τοῦτο δὲ καθίσταται ἀναμφισβήτητον ἐκ τοῦ

[1] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 298**, σημ. 1.

[2] Tischendorf, Anecdota sacra et profana, Lipsiae 1855, p. 129 «longe maximam parten in «deliramentis apocryphis» ponenda esse haud dubium est».

[3] Πρβλ. J. Ficker, Die Darstellung der Apostel in der altchristlichen Kunst, Leipzig 1887, σελ. 43 καὶ Weis-Liebersdorf, Christus-und Apostelbilder, Friburg im Breisgau, 1902, σ. 113.

[4] Ἐκδ. Βόννης, σ. 240, 2, 21 κλπ. Βλ. καὶ αὐτόθι Annotationes, p. 569.

[5] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 113.

[6] Ὁ H. Grégoire ὁμιλεῖ περὶ «portrait malalien» καὶ ἀναγνωρίζει «style malalien» εἰς τὰς περιγραφὰς αὐτοκρατόρων τοῦ Sciptoris incerti de Leone Armenio. Πρβλ. «Byzantion» XI (1936), 420, 426.

[7] Synax. Eccl. Const. c. LXVI.

γεγονότος ὅτι τὴν ἐποχὴν τῆς συντάξεως αὐτῶν — δεύτερον ἥμισυ τοῦ 10ου αἰῶνος[1] — τὸ μέρος τοῦτο τοῦ Ἐλπίου ἦτο διαδεδομένον, καθὼς φαίνεται ἐκ τοῦ χρονολογημένου κώδικος τῆς Μόσχας. Κλίνομεν ὅθεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ Ἐλπίου εἶναι τὸ μᾶλλον πρωτότυπον, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι δὲν ἔχει ἀποσπασθῇ ἐξ ἄλλου κειμένου, ὡς συνέβη διὰ τὰ προηγούμενα τμήματα. Τὴν γνώμην ταύτην ἐνισχύει ἀκόμη τὸ γεγονὸς ὅτι παρέχονται ἐν αὐτῷ οἱ σωματικοὶ χαρακτῆρες τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Ταρασίου καὶ Νικηφόρου, ὧν ὁ μὲν ἀπέθανε τὸ 806 ὁ δὲ τὸ 828[2], ἐποχὴν μὴ ἀπέχουσαν πολὺ ἀπὸ τὸ ἔτος γραφῆς τοῦ κώδικος τῆς Μόσχας.

Ἀλλ' ἐφ' ὅσον τὸ τμῆμα τοῦτο ἐγράφη τὸ πρῶτον μετὰ τὸ 828, πόθεν ἠρύσθη τὰ στοιχεῖά του ὁ συντάκτης; Ἡ ἐκ τοῦ φυσικοῦ περιγραφὴ ἀποκλείεται λόγῳ τῆς ἑνότητος ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὰς προσωπογραφίας πατέρων ἀκμασάντων μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος. Ὅτι δὲν πρόκειται δὲ περὶ φιλολογικῶν προσωπογραφιῶν γίνεται πρόδηλον ἐκ τῶν ἀκριβεστάτων λεπτομερειῶν περὶ τοῦ ὕφους ἑκάστου πατρός, περὶ τοῦ χρώματος τοῦ προσώπου του, περὶ τῆς ἀποχρώσεως τῆς γενειάδος του κλπ. Τέλος αἱ συγκρίσεις καὶ οἱ παραλληλισμοί, οἷοι: «κατὰ πάντα τούτῳ ἐοικώς, πλὴν ...» καὶ «κατὰ τὸν σωματικὸν χαρακτῆρα ὅμοιος ἦν τῷ Θεολόγῳ Γρηγορίῳ, πλὴν ...» καὶ «κατὰ πάντα ὅμοιος ἦν Κυρίλλῳ τῷ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐκτὸς ...» δὲν νοοῦνται, ἐὰν δὲν δεχθῶμεν ὅτι ὁ γράφων εἶχεν ἐνώπιον αὐτοῦ παραστάσεις τῶν περιγραφομένων ἀνδρῶν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅθεν ὅτι πρόκειται περὶ «ἐκφράσεως» προσωπογραφιῶν ζωγραφικῶν.

Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ γνωρίζωμεν ἐὰν αἱ περιγραφαὶ αὐταὶ ἐγένοντο πρὸς χρῆσιν τῶν ζωγράφων. Τὸ γεγονὸς ὅτι παρέχονται πολλαὶ λεπτομέρειαι διὰ τὴν ἀπόχρωσιν τοῦ προσώπου καὶ τῆς γενειάδος, αἱ ὡς ἀνωτέρω συγκρίσεις, φαινόμενον παρατηρούμενον καὶ ἐν τῷ περὶ τῶν προφητῶν ἐξ Ἑρμηνείας προερχομένῳ τμήματι, ἔτι ἡ σχετικὴ ξηρότης τοῦ ὕφους θὰ ἠδύναντο νὰ μᾶς ἀγάγουν εἰς τὴν σκέψιν ὅτι περὶ Ἑρμηνείας πρόκειται. Ἐξ ἄλλου ὅμως ὁ τίτλος ὑπὸ τὸν ὁποῖον παρουσιάζεται ἐν τῷ κώδικι τῆς Μόσχας ὡς ἀπόσπασμα «ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας», ὑποδεικνύει τὸν γενικώτερον χαρακτῆρα τοῦ κειμένου.

II. Χρονολογία.

Διὰ τὴν χρονολόγησιν μᾶς παρέχει αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον ἕνα ὅριον:

[1] Αὐτόθι σ. LV.

[2] Πρβλ. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες, Κων/πολις (1884) σ. 265 καὶ 271.

περιέχει τὸν χαρακτῆρα τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, θανόντος τὸ 828 [1]. Τὸ δὲ χειρόγραφον τῆς Μόσχας δίδει ἕτερον ὅριον τὸ ἔτος 993. Ἡ τελευταία αὕτη χρονολογία δύναται νὰ ληφθῇ ὡς ὅριον ὄχι μόνον διὰ τὸ περὶ θεοφόρων πατέρων τμῆμα, τὸ περιεχόμενον ἐν τῷ ἐν λόγῳ χειρογράφῳ, ἀλλὰ καὶ δι' ὁλόκληρον τὸ συμπίλημα, ὡς ἐμφανίζεται ἐν τῷ Παρισινῷ κώδικι. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὴν πληρεστέραν ταύτην σύνταξιν ἐχρησιμοποίησαν τὰ Συναξάρια. Πράγματι, ὡς παρετήρησεν ὁ π. Delehaye, αἱ ἐν τοῖς Συναξαρίοις περιγραφαὶ προφητῶν, ἀποστόλων καὶ ἱεραρχῶν, ὄχι μόνον ταυτίζονται πρὸς τὰς τοῦ Ἐλπίου, ἀλλὰ καὶ συνοδεύουν, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, τοὺς βίους μόνον τῶν ὑπὸ τοῦ Ἐλπίου ἀναφερομένων ἀνδρῶν [2]. Δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἔλπιος συνέλεξε τοὺς σωματικοὺς χαρακτῆρας ἐκ τῶν συναξαρίων, πρῶτον διότι ἐκφράσεις ὡς «παρόμοιος τῷ Εὐαγγελιστῇ Ἰωάννῃ τῷ Θεολόγῳ» δὲν νοοῦνται εἰμὴ ἐν κειμένῳ Ἑρμηνείας, καθὼς ἐσημείωσεν ἤδη ὁ π. Delehaye καὶ δεύτερον διότι αἱ ἐν τοῖς Συναξαρίοις περιγραφαὶ τῶν προφητῶν ἔχουν μεταγλωττισθῇ ἐπὶ τὸ «ἑλληνικώτερον» ἐκ τοῦ ἡμετέρου κειμένου, ὡς δεικνύει καὶ ἡ παρανόησις τῆς ἐκφράσεως «ὡς μῦ τὴν τρίχωσιν ἔχων». Οὕτω καθίσταται ἀναμφισβήτητον ὅτι τὰ Συναξάρια ἤντλησαν ἐκ τοῦ Ἐλπίου. Κατὰ συνέπειαν, ἡ ὅλη σύνταξις πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν μεταξὺ τῶν μέσων τοῦ 9ου καὶ τῶν μέσων τοῦ 10ου αἰῶνος ἑκατονταετίαν [3].

Νομίζομεν ὅτι δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο στάδια εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ συμπιλήματος τούτου. Τὸ 993 τὸ περὶ τῶν ἱεραρχῶν κεφάλαιον παρουσιάζεται ἐν τῷ κώδικι τῆς Μόσχας ὡς ἀπόσπασμα ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Οὐλπίου τοῦ Ρωμαίου. Ἡ κατάληξις τοῦ τίτλου εἶναι χαρακτηριστική: « . . . περὶ χαρακτήρων σωματικῶν θεοφόρων πατέρων». Ἀργότερον τὸ Παρισινὸν χειρόγραφον παρέχει συμπίλημα περιλαμβάνον καὶ τὸ περὶ τῶν ἱεραρχῶν κεφάλαιον: ἐκ τοῦ τίτλου ἐλλείπουσιν αἱ λέξεις «θεοφόρων πατέρων», καθ' ὅσον τὸ κείμενον παρέχει τοὺς σω-

[1] Δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὰς περὶ Ταρασίου καὶ Νικηφόρου παραγράφους ὡς προστεθείσας εἰς κείμενον παλαιότερον, διότι οὐδεμία ἔνδειξις ὕφους ἢ γλώσσης ὑπάρχει πρὸς τοῦτο.

[2] Ὁ π. Delehaye σημειώνει ἐν Synax. Eccl. Const. col. LXVI, ὡς ἐξαιρέσεις τὸν Θεόδωρον Στουδίτην, Νοεμβρ. 11, καὶ τὸν Μερκούριον, Νοεμβ. 26. Εἰς τούτους δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν τὸν Παῦλον τὸν Νέον, 15 Δεκ., Μακάριον τὸν Ἀλεξανδρέα, Ἰαν. 19, Εὐθύμιον τὸν πρεσβύτερον, Ἰαν. 20, Μᾶρκον τὸν μοναχόν, Μαρτ. 5, Σάββαν τὸν στρατηλάτην τῶν Γότθων Ἀπρ. 24 καὶ τὸν ἀπόστολον Μᾶρκον, Ἀπρ. 25.

[3] Κατὰ τὸν J. Ficker, Die Darstellung der Apostel, σελ. 43, σημ. 1, ὁ Ἔλπιος πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ πρῶτον τρίτον τοῦ 9ου αἰῶνος. Ἐν τούτοις οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει ὅτι συνεγράφη τὸ κείμενον ζῶντος τοῦ Νικηφόρου.

ματικοὺς χαρακτῆρας καὶ ἄλλων ἱερῶν προσώπων· ἐπὶ πλέον ὁ Οὔλπιος ἐξελληνίσθη εἰς Ἔλπιον. Ἡ χρονολογικὴ διαφορὰ τῶν δύο χειρογράφων δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κριτήριον, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ πληρεστέρα σύνταξις ὑπῆρχεν ἤδη τὸ 993. Ὑπάρχει ὅμως ἄλλο κριτήριον: ἐκ τοῦ τίτλου προφανῶς ἐκπίπτει τὸ «θεοφόρων πατέρων», διότι ὁ ἄνευ τούτου τίτλος τῆς πληρεστέρας συντάξεως μένει ἀνεπαρκὴς καὶ ἀόριστος. Οὕτω κλίνομεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἀρχικῶς ἐγράφη τὸ περὶ θεοφόρων πατέρων κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον θὰ ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς ὀλίγον μεταγενέστερον συμπιλητὴν νὰ συναγάγῃ ἐκ διαφόρων πηγῶν χωρία ἀνάλογα καὶ νὰ τὰ θέσῃ ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, συντεμνόμενον καταλλήλως.

III. Ὁ συγγραφεύς.

Ἀλλὰ ποῖος ὑπῆρξεν ὁ Οὔλπιος ἢ Ἔλπιος ὁ Ρωμαῖος, ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἀρχαιολογουμένων ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας; Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρόκειται περὶ πλαστοῦ συγγραφέως καὶ συγγράμματος καὶ τοῦτο, διότι ἀφ' ἑνὸς εἶναι ἀμφότερα παντελῶς ἄγνωστα ἄλλοθεν [1] καὶ ἀφ' ἑτέρου διότι ἡ ἀρχαϊκότης τοῦ λατινικοῦ ὀνόματος τοῦ Οὐλπίου, τὸ ὁποῖον ἐξελληνίσθη ἔπειτα εἰς Ἔλπιον, δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν εἰκάζομεν ὅτι συνετάχθη τὸ κείμενον.

IV. Χαρακτηρισμός.

Μένει ἀκόμη νὰ καθορίσωμεν τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνὰ χεῖρας συμπιλήματος. Ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων μὲ αὐτό, ὁ μὲν Tischendorf τὸ χαρακτηρίζει ὡς excerpta libelli archeologici, οἱ δὲ Dobschütz καὶ Delehaye ὡς Ἑρμηνείαν ζωγράφων [2].

Ὑπεδείξαμεν ἀνωτέρω ὅτι τὸ περὶ τῶν προφητῶν τμῆμα προέρχεται ἐξ Ἑρμηνείας καὶ ὅτι πιθανῶς τὸ ἀφορῶν εἰς τοὺς ἱεράρχας τμῆμα ἐγράφη πρὸς χρῆσιν τῶν ζωγράφων. Ἐν τούτοις οἷον μᾶς παρουσιάζεται ἐν τῷ Παρισινῷ κώδικι, δὲν δύναται νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην, πρῶτον, διότι ἡ περὶ τοῦ Ἀδὰμ περικοπὴ δὲν δίδει τὰ συνήθως παρεχόμενα χαρακτηριστικὰ ἀλλὰ μόνον τὰς διαστάσεις τοῦ πρωτοπλάστου, πρᾶγμα οὐδόλως χρήσιμον εἰς ζωγράφον, καὶ δεύτερον, διότι τὸ κείμενον

[1] Πρβλ. Tischendorf, Sava, Dobschütz, Delehaye, Ἔνθ' ἀν. Τὸ Συναξάριον (Delehaye, col. 433, 4) ἀναφέρει Οὔλπιον Ρωμύλον, βικάριον ἐπὶ τῆς βασιλείας Κλαυδίου.

[2] Dobschütz, Byz. Zeitsch., XII, 1903, 542: «Malerbuch» καὶ Delehaye, Synax. Eccl. Const., LXVI, «libelli pictorum».

παρουσιάζεται ἐπανειλημμένως ὡς ἀπόσπασμα «ἀρχαιολογουμένων ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας» [1], ὅπερ ὑποδεικνύει ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς τὸ ἐθεώρουν ὡς ἔχον γενικώτερον ἐνδιαφέρον, μὴ ἀποτεινόμενον εἰδικῶς εἰς τοὺς ζωγράφους.

Τοῦτο δὲν δύναται νὰ μᾶς φανῇ παράδοξον, καθ' ὅσον ἡ δημωδεστέρα Βυζαντινὴ φιλολογία πάντοτε ἠρέσκετο εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ σωματικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἡρώων της. Οὕτως ἀπαντᾷ αὕτη συχνὰ ἐν ταῖς ἀποκρύφοις Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων, ἐν ταῖς μυθιστορίαις καὶ ταῖς χρονογραφίαις [2]. Ἰδιαιτέρως παρὰ τῷ Μαλάλᾳ ἀφθονοῦν αἱ περιγραφαί: ὑπάρχει κατάλογος ὅλων τῶν Ὁμηρικῶν ἡρώων μετὰ τῆς «εἰδέας» ἑκάστου [3], ἐπίσης περιγράφεται ἡ Φαίδρα, ὁ Ἱππόλυτος [4], πλεῖστοι αὐτοκράτορες [5], οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος κ. ἄ.

Αἱ περιγραφαὶ αὐταὶ τοῦ Μαλάλα ἐχρησιμοποιήθησαν ἀργότερον ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου «Ἐλπίου» (βλ.ἀν.), ὑπὸ τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Πορφυρογεννήτου [6], ὑπὸ τοῦ Τζέτζου [7] κ. ἄ. Τὴν αὐτὴν ἀγάπην πρὸς τὰς σωματικὰς περιγραφὰς ἔδειξαν τὰ Συναξάρια, τὰ ὁποῖα, ὅπου ἠδυνήθησαν, ἐπισυνῆψάν τινα περὶ τοῦ «σωματικοῦ χαρακτῆρος» τοῦ ἁγίου. Ἀργότερον ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος συνοδεύει συχνὰ τοὺς ἥρωας τῆς Ἐκκλησιαστικῆς του ἱστορίας μὲ περιγραφὴν περίκομψον, ἥτις ὅμως στηρίζεται προφανῶς ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω λαϊκωτέρων κειμένων [8]. Οὕτως ἡ ἀνὰ χεῖρας συναγωγὴ περὶ τῶν σωματικῶν χαρακτήρων εὑρίσκεται ἐντὸς τῶν

---

[1] Ἐνταῦθα ἡ λέξις ἱστορία δὲν δύναται νὰ σημαίνῃ «ζωγραφικὴ παράστασις (βλ. Δουκάγγιον ἐν λ.), διότι ὁ τύπος «ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία» εἶχε σημασίαν καθωρισμένην ἐκ λίαν διαδεδομένων ἱστορικῶν συγγραμμάτων, ὡς τοῦ Εὐσεβίου, Φιλοστοργίου, **Σωκράτους**, Σωζομενοῦ, Θεοδωρήτου, Εὐαγρίου, τὰ ὁποῖα φέρουν τὸν τύπον αὐτὸν ὡς ἐπικεφαλίδα. Ὅθεν ἄλλη εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ ἄλλη ἡ τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας, ἥτις ἀπαντᾷ ἐν Ἑρμηνείᾳ τῆς ζωγραφικῆς τέχνης τοῦ 17ου αἰῶνος (πρβλ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Manuel d'iconographie chrétienne, Παράρτημα Γ', σελ. 261, Πετρούπολις 1909).

[2] Βλ. σ. 401, σημ. 1 καὶ E. Legrand, Les exploits de Basile Digenis Acritas Paris, 1902, σ. 2, στ. 30 - 38, σ. 49, στ. 351—356· πρβλ. καὶ Krumbacher, Gesch. der Byz. Liter., 1896, σ. 525, καὶ **Dobschütz**, Christusbilder, 296**.

[3] Ἐκδ. Βόννης σ. 103 - 107.

[4] Αὐτόθι σ. 86 καὶ 88.

[5] Ὡς π. χ. ὁ Αὔγουστος, σ. 225, Τιβέριος σ. 232, Μ. Κωνσταντῖνος σ. 316, Ἀναστάσιος σ. 392 κ.ἄ.

[6] Πρβλ. H. Hink, Polemonis declamationes, Teubner, Lipsiae, 1873. σ. 80—87.

[7] Πρβλ. J. Tzetzae, Antehomerica, Homerica et Posthomerica, ἔκδ. I. Bekker, Βερολῖνον 1816, στ. 651—673. Βλ. καὶ Krumbacher, Αὐτόθι.

[8] Migne, P.G. 145, 748—749, 853 κ.ἄ.

ὁρίων παραδόσεως, ἄλλωστε ἐξ ἀρχαίων χρόνων κληρονομηθείσης [1], ἀνταποκρίνεται δὲ εἰς ἐνδιαφέρον διαπιστούμενον, ὡς προείπομεν, κατ' ἀρχήν, ἐν τῇ δημωδεστέρᾳ φιλολογίᾳ.

Ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο διὰ τὴν μορφὴν τῶν ἱερῶν προσώπων δὲν ἔχει ἐπὶ τοῦ προκειμένου χαρακτῆρα ἁπλῆς ἱστορικῆς περιεργείας. Πηγάζει καὶ ἐκ βαθυτέρας ἀνάγκης θρησκευτικῆς, σχετιζομένης ἀμέσως πρὸς τὰ φλέγοντα περὶ τῶν εἰκόνων ζητήματα τῆς ἐποχῆς. Τῷ ὄντι, διὰ τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ὁμοιότης τῆς εἰκόνος πρὸς τὸ πρωτότυπον ἀποτελεῖ ὅρον θεμελιώδη διὰ τὴν ὕπαρξιν τῶν εἰκόνων, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ πλείστων ἄλλων [2], ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ «Εἰκὼν μὲν οὖν ἐστιν ὁμοίωμα χαρακτηρίζον τὸ πρωτότυπον» [3]. Αὐτὴν τὴν ἀρχὴν ἀναπτύσσει καὶ ἡ πολλάκις μνημονευθεῖσα Συνοδικὴ Ἐπιστολὴ—μνημεῖον τῆς εἰκονοκλαστικῆς περιόδου—ὅταν δικαιολογεῖ τὴν ἐν αὐτῇ ἐκτενῆ καὶ λεπτομερῆ παράθεσιν τῶν «ἰδιωμάτων» τοῦ θεανδρικοῦ Λόγου: «ἵνα μὴ τροπῆς ἀποσκίασμα ἢ παραλλαγῆς ἀλλοίωσις ἐν τῇ θείᾳ τοῦ Λόγου ἐνανθρωπίσει φωραθείη κατὰ τοὺς Μανιχαίων λήρους καὶ ὡς φαντασίας ἴνδαλμα λογισθείη τὰ ἀληθῆ καὶ ἀναλλοίωτα». Ἀναμφιβόλως δὲ ἡ περὶ τὰς εἰκόνας πολεμικὴ ἠνάγκασε τὴν εἰκονόφιλον μερίδα νὰ λάβῃ πληρεστέραν συνείδησιν τῆς ἀρχῆς ταύτης καὶ κατὰ συνέπειαν νὰ σταθεροποιήσῃ τοὺς «χαρακτῆρας» τῶν ἱερῶν προσώπων, οἱ ὁποῖοι μέχρι τότε ὑπέκειντο εἰς παραλλαγάς. Ἔπρεπε νὰ μὴ ἐπιτρέπωσιν εἰς τὴν ἀντίθετον μερίδα νὰ τοῖς ἀποδίδῃ κατηγορίας ὡς π. χ.: «γράφουσι δὲ καὶ τὸν ἅγιον Παῦλον ἄλλοι μὲν ἀναφαλαντέα, ἄλλοι δὲ φαλακρὸν γενειήτην» [4]. Δὲν δυνάμεθα ὅθεν εἰμὴ νὰ συνδέσωμεν τὸ συμπίλημα τοῦ Ἐλπίου, ὅπερ ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ κωδικοποίησιν τῶν ὑπαρχουσῶν σωματικῶν περιγραφῶν, πρὸς τὸ θρησκευτικὸν αὐτὸ ρεῦμα τῶν τελευταίων εἰκονομαχικῶν χρόνων.

Οὕτω τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὸ σύντομον

---

[1] Πρβλ. Dobschütz, Christusbilder, 296**.

[2] Πρβλ. G. Ostrogorsky, Les décisions du «Stoglav» concernant la peinture d'images. Premier Recueil Uspenski, 2e partie, ἰδίως σ. 395—400, ὅπου ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται ἐν ἐκτάσει τὸ θέμα τοῦτο.

[3] Migne, P.G., 94, 1240.

[4] Παρὰ G. Ostrogorsky, Studien zur Geschichte des byz. Bilderstreites, Breslau 1929. Εἰς τὰς σῳζομένας παραστάσεις τῆς προεικονοκλαστικῆς περιόδου παρουσιάζεται πράγματι ἀστάθεια εἰς τὸν τύπον ἑκάστου προφήτου ἢ ἁγίου, μόλις δὲ κατὰ τὸν 9ον—10ον αἰῶνα ἀρχίζουν νὰ σταθεροποιῶνται οἱ τύποι αὐτῶν. Ἀρκούμεθα πρὸς τὸ παρὸν νὰ παραπέμψωμεν εἰς ὅσα ὁ Gabriel Millet ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Πρβλ. Millet, Le monastère de Daphni, Paris 1889, p. 142—148.

τοῦτο κείμενον ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς εἰκονογραφίας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἐπιφανεστέρων προφητῶν καὶ ἱεραρχῶν. Ἐν τούτοις τὰ ἐν αὐτῷ παρεχόμενα στοιχεῖα ἦσαν καὶ πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Ἐλπίου, κατὰ τὸ πλεῖστον, γνωστά. Δὲν ἔγκειται ὅθεν τόσον εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τὸ ἐνδιαφέρον, ὅσον εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα διὰ πρώτην φοράν, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, καὶ εἰς μίαν χρονικὴν περίοδον καθωρισμένην, τὰς περιγραφὰς ταύτας συνηγμένας ἐπὶ τὸ αὐτό. Παρέχεται ἐξ ἄλλου ἡ πρωτότυπος δημωδεστέρα ἐκδοχὴ τῶν «χαρακτήρων» τῶν προφητῶν, ἄγνωστος ἄλλοθεν, ἥτις ἀποτελεῖ τὸν παλαιότερον αὐθεντικὸν πρόγονον τῶν Ἑρμηνειῶν τῶν ζωγράφων τοῦ 16ου-18ου αἰῶνος [1].

Β'.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

Ὁ Κοϊσλινιανὸς 296 εἶναι κῶδιξ περγαμηνός, προερχόμενος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐξ Ἁγίου Ὄρους. Πάντες οἱ ἀσχοληθέντες μὲ αὐτὸν τὸν κατατάσσουν εἰς τὸν 12ον αἰῶνα [2].

Ἡ γραφὴ εἶναι ἀτημέλητος, τὸ κείμενον γέμει ἀνορθογραφιῶν, ἀναμφιβόλως δὲ ὁ γραφεὺς δὲν ἐνόει ὅλα ὅσα ἔγραφε. Νομίζομεν ὅμως ὅτι θὰ ὑπερβάλῃ, τις ἐὰν ὑποθέσῃ ὅτι δὲν ἐγνώριζεν οὗτος τὴν Ἑλληνικήν, ὡς ἔγραψεν ὁ εἰδικώτερον μελετήσας τὰ κατὰ τὸν Παρισινὸν κώδικα E. von Dobschütz. Ὀρθῶς ὅμως παρετήρησεν ὁ αὐτὸς σοφὸς ὅτι ὁ γραφεὺς ἐξ ὑπαγορεύσεως ἔγραφε μᾶλλον ἢ ἀντέγραφε [3]. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς δημοσιεύομεν τὸ κείμενον ἀποκατεστημένον ὀρθογραφικῶς [4].

[1] Οὐδεὶς ἐγένετο ἐν τῇ ἡμετέρᾳ μελέτῃ παραλληλισμὸς τοῦ κειμένου πρὸς ὑπαρχούσας παραστάσεις τῶν περιγραφομένων ἀνδρῶν, καὶ τοῦτο, διότι νομίζομεν ὅτι ἡ σημασία τοῦ συντόμου αὐτοῦ κειμένου ἐπιβάλλει ἐπιμελεστέραν τὴν μελέτην τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὰς ἀντιστοίχους καλλιτεχνικὰς παραστάσεις. Ἐπιφυλασσόμεθα νὰ ἐπανέλθωμεν ἀργότερον, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ μελέτη αὕτη θὰ μᾶς ὁδηγήσῃ εἰς ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς τέχνης.

[2] H. Omont, Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale, Paris 1898, p. 674 καὶ Dobschütz, Coislinianus 296, ἐν Byz. Zeitschr. XII. 1903, σ. 531.

[3] Dobschütz, Αὐτόθι σ. 536.

[4] Κατὰ τὴν ἔκδοσιν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν οἱ κώδικες C=Coislinianus 296 καὶ M=κῶδιξ $\frac{100}{CI}$ (108) τῆς Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας (νῦν VI, 108 (100) τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου τῆς Μόσχας), ἐν Σάββα, Ὁδηγὸς κλπ., Μόσχα 1858, σ. 283—293. Προσέτι ἡ ἔκδοσις Fr. Tischendorf, Anecdota sacra et profana, Lipsiae 1855, σ. 129—130 (βραχυγρ. Tisch.) καὶ Πορφυρίου Οὐσπένσκη Χριστ. Ἀνατολή, ἐν Πρακτ. ἐκκλ. Ἀκαδ. Κιέβου, τόμ. 1ος 1867, σ. 263—273 (βραχυγρ. Usp.).

φ. 68α *Ἐκ τῶν Ἐλπίου τοῦ Ρωμαίου ἀρχαιολογουμένων ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας περὶ χαρακτήρων σωματικῶν.*

Περὶ τοῦ Ἀδάμ. Ὁ πρῶτος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πλασθεὶς ἄνθρωπος Ἀδὰμ εἶχε μέτρον ἡλικίας πήχας τέσσαρης ἥμισυ, μετὰ τῆς κεφα-
φ. 68β. λῆς αὐτοῦ, ὡς εἶναι τὴν αὐτοῦ ἡλικίαν δακτύλων ϟϛ', | ἡ σπιθαμὴ δὲ αὐτοῦ δακτύλων κη', ὁ δὲ πῆχυς αὐτοῦ δακτύλων κη', ἔζησε δὲ ἔτη ὀκτακόσια τριάκοντα.

Περὶ μορφῆς ἑκάστου τῶν προφητῶν.

Ἠσαΐας· γέρων, εἰς μικρὸν ὀξὺ ἔχων καταλήγοντα τὸν πώγω-
10 να, μακρογένειος.

Ἱερεμίας· γέρων καὶ αὐτός, μικρὸν ὀξύτερον ἔχων τὸ γένειον ὑπὲρ τὸν Ἠσαΐαν.

Ἰεζεκιήλ· μακροκέφαλος, λιγνοπρόσωπος καὶ μικρὸν ἐπιμήκες τὸ γένειον ἔχων.

15 Δανιήλ· σπάδων, εὐειδὴς λίαν.

Βαρούχ· μακροκέφαλος, καῦκος [1], ἔχων γοῦρδον [2] ἔμπροσθεν·

[1] Ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου, παρὰ τῷ Δουκαγγίῳ καὶ τῷ Σοφοκλεῖ, ἡ λέξις οὐσιαστικῶς λαμβανομένη σημαίνει: φιάλη, δοχεῖον ἐν γένει. Ἐνταῦθα κεῖται ἐπιθετικῶς καὶ σημαίνει κεκαρμένος ἐν χρῷ γαλλ. tondu, καθὼς συνάγεται ἐκ τῆς ἐπὶ τὸ λογιώτερον μεταγλωττίσεως τῆς δημώδους ταύτης λέξεως ἐν τοῖς ἀντιστοίχοις κειμένοις τῶν Συναξαρίων. Ὁπωσδήποτε πρέπει νὰ σχετισθῇ πρὸς τὸ δημῶδες καυκὶ = κρανίον. Βλ. περὶ τούτου Φ. Κουκουλέ, Δύο λέξεις ἀπὸ γλωσσικῆς καὶ λαογραφικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμεναι (Λαογραφίας τόμ. 6 σ. 538—541). Ὁ Οὐσπένσκη μετέφρασεν, ἄγνωστον διατί, εἰς zelt=κίτρινος.

[2] Ἡ λέξις δὲν ἀπαντᾷ ἐν τοῖς λεξικοῖς. Προτείνομεν τὴν διόρθωσιν σγοῦρδος, ἡ σημασία τοῦ ὁποίου χρῄζει διευκρινίσεως. Ἐδόθη ἡ ἑρμηνεία: «μεγάλη (βοστρυχώδης) κόμη» (Δ. Γεωργακᾶς, ἐν «Ἀθηνᾶς» τ. 47 (1937) σ. 50—51) ἑρμηνεία οὐχὶ ἀκριβής, διότι, εἰς τὰ δύο χωρία ἐπὶ τῶν ὁποίων βασίζεται ὁ Γεωργακᾶς ἡ λέξις χρησιμοποιεῖται ἐπὶ ἵππων: «ἡ χιούτη του καὶ ὁ σγοῦρδος του πλεκόμενος μὲ τὰς φούντας» (Τὰ κατὰ Λίβιστρον καὶ Ροδάμνην, E 2147, ἔκδ. J. Lambert) καί: «καὶ γατανίτσα ὁλόχρυσα εἰς τὸν σγόρδον ἦν πλεμένα» («Ἀχιλληΐς» στ. 1121, ἔκδ. Hesseling). Τὴν αὐτὴν χρῆσιν ἔχομεν καὶ εἰς δύο χωρία τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα (χργρ. Κρυπτοφέρρης, IV. 232—3, ἔκδ. Legrand): «ἵππον ἐμετεσέλλισεν ἄσπρον ὡς περιστέριν | πλεκτὸς ἦτον ὁ σγόρδος του μετὰ λίθων τιμίων», καὶ (VI, 552—4): «ἐποχουμένη εἰς βουλχᾶν, λευκὸν καθάπερ γάλα | χαίτην ἔχων καὶ τὴν οὐράν, τὸν σγοῦρδον καὶ τὰ ὦτα | ὄνυχάς τε τοὺς τέσσαρας κοκκί-

στίχ. 1 Ἐλπίου C: Οὐλπίου M. 2 σωματικῶν C: σωματικῶν θεοφόρων πατέρων M. 5 ϟϛ': ρκϛ' σπιθαμῶν ιη Usp. 6 κη' C: ζ' Usp. 16 γοῦρδον C: ἀναγνωστέον σγοῦρδον;— ἔμπροσθεν C: ἔκυ προσθὲν Tisch., ἔκπροσθεν Usp.

στρογγυλογένειος, ὑποσγουρίζων μικρόν, παντελῶς ἐπιμήκης.

Μ α λ α χ ί α ς· νέος εὐειδής, στρογγυλοπρόσωπος, ὡς μῦ τὴν τρίχωσιν ἔχων [1], πλατυκέφαλος, καῦκος.

20 Ζ α χ α ρ ί α ς· νέος, καῦκος, εὐειδής, μειδιῶν καὶ χαρωπὸν ἔχων τὸ πρόσωπον, παρὰ μικρὸν ἰσόκουρος.

Σ ο φ ο ν ί α ς· ὅμοιος Ἰωάννῃ τῷ Θεολόγῳ, μικρὸν τὸν πώγωνα στρογγυλίζων.

Ἀ γ γ α ῖ ο ς· γηραιός, στρογγυλογένειος, τριχᾶς.

25 Ἀ μ β α κ ο ύ μ· στρογγυλογένειος, οὐ τέλειος καῦκος, ὡς μῦ τὴν τρίζωσιν τοῦ μετώπου ἔχων· ραντοπόλιος καὶ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν καὶ ἐπὶ τὴν γενειάδα.

φ. 69 Ν α ο ύ μ· στρογγυλογένειος, ἐπίλιγνος πρὸς τοῖς μαγούλοις, | ὡς μῦ ὑψηλὴν ἔχων τὴν τρίχωσιν τοῦ μετώπου· μακροκέφαλος, ὡς με´

30 χρόνων ἀνήρ, καῦκος.

Ἰ ω ν ᾶ ς· φαλακρός, στρογγυλογένειος, σιμογένειος, γέρων.

Ἰ ω ή λ· πλατυμέτωπος, στρογγυλογένειος, λιγνομάγουλος, μακροκέφαλος, καῦκος.

Ἀ β δ ι ο ῦ· μαυροκέφαλος, ὅμοιος τῷ ἀποστόλῳ Ἰακώβῳ.

35 Μ ι χ α ί α ς· ὅμοιος Κοσμᾷ τῷ Ἀναργύρῳ.

νους βεβαμμένους». Κατὰ ταῦτα ὁ σ γ ό ρ δ ο ς-σ γ ο ῦ ρ δ ο ς ὄχι μόνον δὲν σημαίνει μεγάλη κόμη, ἀλλὰ καὶ σαφῶς διακρίνεται τῆς χαίτης. Νομίζομεν ὅθεν ὅτι ἡ μόνη δυνατὴ εἰς τοὺς στίχους τούτους σημασία τῆς λέξεως εἶναι: ἡ ἐπὶ τοῦ μετώπου πίπτουσα (βοστρυχώδης) χαίτη τοῦ ἵππου, τὸ ἀρχαῖον π ρ ο κ ό μ ι ο ν (πρβλ. Ξενοφ. Περὶ ἱππ. V, 6). Ἡ χρῆσις ὅμως τῆς λέξεως παρὰ τῷ Ἐλπίῳ μαρτυρεῖ ὅτι εἶχεν αὕτη καὶ γενικωτέραν σημασίαν, δηλοῦσα: ζουλοῦφι, τοῦφα μαλλιῶν (γαλλ. toupet).

[1] Τὸ Συναξάριον μεταγλωττίζει τὴν φράσιν ταύτην εἰς ο ὖ λ ο ς τ ὴ ν τ ρ ί χ α ἢ ο ὔ λ η ν τ ὴ ν τ ρ ί χ ω σ ι ν τ ο ῦ μ ε τ ώ π ο υ ἔ χ ω ν, σφάλλεται ὅμως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, διότι οἱ προφῆται οἱ φέροντες ὡς χαρακτηριστικὸν ο ὔ λ η ν τ ὴ ν τ ρ ί χ ω σ ι ν τ ο ῦ μ ε τ ώ π ο υ φέρονται καὶ ὡς κ α ῦ κ ο ι, ἤτοι ἐ ν χ ρ ῷ κ ε κ α ρ μ έ ν ο ι, ὅπερ ἄτοπον. Πιθανωτέραν νομίζομεν τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Οὐσπένσκη: Μ εἶναι τὸ σχῆμα τὸ διαγραφόμενον ὑπὸ τῆς κόμης ἐπὶ τοῦ μετώπου. Τοῦτο βεβαιοῦται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δὶς ρητῶς τὸ κείμενον καθορίζει ὅτι περὶ τοῦ μετώπου πρόκειται. Ἡ παρανόησις τοῦ Συναξαριστοῦ ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἔκφρασις αὕτη ἦτο μᾶλλον τεχνικῆς φύσεως.

στίχ. 17 ἐπιμήκης correxi: ἐπιμήκη C. 18 στρογγυλοπρόσωπος complevi: γγυλοπρόσωπος C. 22 ὅμοιος correxi: ὁμοίως C. 28 τοῖς μαγούλοις C: τὰς μαγούλας Usp. 29 με´ corexi: μὲν C. 34 μαυροκέφαλος C: μακροκέφαλος Usp.

Ἀ μ ῶ ς·[1] τριχᾶς, γέρων, ὀξυγένειος, παρόμοιος τῷ Θεολόγῳ Ἰωάννῃ.

Ὠ σ η έ· γηραιός, στρογγυλογένειος, ὅμοιος τῷ Ἰωακεὶμ ἢ τῷ Ἰωσήφ.

Περὶ τοῦ δεσποτικοῦ χαρακτῆρος τ ο ῦ Κ υ ρ ί ο υ ἡ μ ῶ ν Ἰ η σ ο ῦ

40 Χ ρ ι σ τ ο ῦ, ὅσα περὶ αὐτοῦ οἱ παλαιοὶ ἱστορηταὶ γεγράφασιν. Εὐήλικα, σύνοφρυν, εὐόφθαλμον, ἐπίρρινον, οὐλότριχα, ἐπίκυφον, εὔχρουν, τὴν γενειάδα μέλαιναν ἔχοντα· σιτόχρουν τῷ εἴδει, κατὰ τὴν μητρῴαν ἐμφάνειαν· μακροδάκτυλον, εὔφωνον, ἡδύλογον, πραότατον, ἥσυχον, μακρόθυμον, ἀνεξίκακον καὶ τὰ παραπλήσια

45 τῆς ἀρετῆς πλεονεκτήματα περιφέροντα, ἐν οἷσπερ ἰδιώμασιν ὁ θεανδρικὸς αὐτοῦ χαρακτηρίζεται λόγος, ἵνα μὴ τροπῆς ἀποσκίασμα ἢ παραλλαγῆς [2] ἀλλοίωσις ἐν τῇ θείᾳ τοῦ Λόγου ἐνανθρωπί-

φ. 69β σει φωραθείη κατὰ τοὺς Μανιχαίων λήρους | καὶ ὡς φαντασίας ἴνδαλμα λογισθείη τὰ ἀληθῆ καὶ ἀναλλοίωτα [3]· «τὸ γὰρ ἀληθὲς

50 ἐν τῷ ὁμοιώματι δείκνυται, τὸ ἀρχέτυπον ἐν τῇ εἰκόνι, τὸ ἑκάτερον ἐν ἑκατέρῳ, παρὰ τὸ τῆς οὐσίας διάφορον» καὶ «διὰ αἰσθητῶν συμβόλων ἐπὶ τὰς ἁπλᾶς τῶν νοημάτων ἀναγόμεθα θεωρίας».

Π έ τ ρ ο υ Ἀ π ο σ τ ό λ ο υ· ὁ ἅγιος ἀπόστολος τοῦ Χριστοῦ Πέτρος

---

[1] Ἡ συμπλήρωσις αὕτη βεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ Συναξαρίου. Βλ. D e l e h a y e, Synax. Eccl. Constant., c. 750. στ. 28-31, τοῦ ὁποίου ἡ περιγραφὴ συμπίπτει μὲ τὴν τοῦ Ἐλπίου. Ὁ γραφεὺς δὲν ἤκουσεν ὁλόκληρον τὸ ὄνομα καὶ δὲν ἐνόησεν ὅτι πρόκειται περὶ ἄλλου προφήτου, διότι δὲν ἀφήνει κενὴν τὴν θέσιν ἀρχικοῦ γράμματος πρὸς συμπλήρωσιν δι' ἐρυθρᾶς μελάνης, καὶ δὲν ἀλλάζει στίχον, ὡς πράττει συνήθως.

[2] Ἡ ἀποκατάστασις τοῦ σφόδρα χωλαίνοντος χωρίου τούτου ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κειμένου τῆς Συνοδικῆς Ἐπιστολῆς πρὸς Θεόφιλον (βλ. σελ. 7). Πρβλ. καὶ Ἰ α κ ώ β ο υ, Ἐπιστ. 1.17 «παραλλαγὴ ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα».

[3] Διωρθώσαμεν κατὰ τὴν Συνοδικὴν Ἐπιστολὴν τ ὰ ἀ λ η θ ῆ, μὴ ἀποδεχόμενοι τὴν διόρθωσιν τοῦ Tischendorf τ ὸ ἀ λ η θ έ ς, διότι ἡ γραφὴ τοῦ κώδικος τ ὸ ν ἀ λ η θ ε ὶ ἦτο πλησιεστέρα ἀκουστικῶς πρὸς τὴν γραφὴν τῆς Ἐπιστολῆς. Ἡ σημασία τοῦ ἀμέσως ἑπομένου ἑνικοῦ τ ὸ γ ὰ ρ ἀ λ η θ ὲ ς . . . μειοῦται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ συντάκτης τῆς Ἐπιστολῆς θεωρεῖ τὴν περίοδον ταύτην ὡς ἀπόσπασμα ἐκ τῶν εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην ἀποδιδομένων συγγραμμάτων, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς φράσεως: ὡ ς λ έ γ ε ι ὁ θ ε ῖ ο ς Δ ι ο ν ύ σ ι ο ς, ἥτις συνοδεύει τὴν αὐτὴν περίοδον, ἐπαναλαμβανομένην ἀλλαχοῦ τῆς Ἐπιστολῆς. Πρβλ. Roma e Oriente, V, 1912-13, p. 239. Ἡ παραπομπὴ τοῦ Dobschütz εἰς τὸν Διονύσιον (Migne, P.G., 3, 376 D) εἶναι ἐσφαλμένη.

στίχ. 36 Ἀμῶς complevi: μῶς C, μῶς (μωμυὸς) Usp. 37 ἢ correxi: εἰ C, καὶ Usp. 46 ἀποσκίασμα Tisch. corr: ἀποικίασμα C. 48 ἢ correxi καὶ τὰ C, καὶ Tisch. καὶ τῆς Usp. 49 τὰ ἀληθῆ καὶ ἀναλλοίωτα correxi: τὸν ἀληθεὶ καὶ ἀναλλοίωτον C, τὸ ἀληθὲς καὶ ἀναλλοίωτον Tisch. 50 δείκνυται correxi: δείκνυτο C.

ἦν τῇ εἰδέᾳ διμοιριαῖος, ἀναφάλας κονδόθριξ, λευκός, ὕπωχρος,
55 οἰνοπαεῖς ἔχων τοὺς ὀφθαλμούς, ὁλοπόλιος τὴν κάραν καὶ τὸ γέ-
νειον, εὐπώγων, μακρόρρινος, σύνοφρυς, ἀνακαθήμενος, φρόνιμος,
ὀξύχολος, εὐμετάβλητος, δειλός, φθεγγόμενος ὑπὸ Πνεύματος
Ἁγίου.

Παύλου Ἀποστόλου· ὁ δὲ ἀπόστολος Παῦλος ἦν τῇ εἰδέᾳ
60 κονδοειδής, μικρομεγέθης, ἀναφάλας, ψιλὸς τῇ κεφαλῇ, ἀγγυλαῖος
ταῖς κνήμαις, μιξαιπόλιος τὴν κάραν καὶ τὸ γένειον, εὔριν [1] ὑπό-
γλαυκος, σύνοφρυς, λευκόχρους, ἀνθηροπρόσωπος, εὐπώγων, εὐεκτι-
κός, ὑπογελῶντα ἔχων τὸν χαρακτῆρα, φρόνιμος, ἠθικός, εὐόμιλος,
γλυκύς, χάριτος πλήρης, ὑπὸ πνεύματος Ἁγίου ἐνθουσιαζόμενος.

65 Διονύσιος· ἦν ὁ μακάριος Διονύσιος τὸν σωματικὸν τύπον· τὸ μέ-
γεθος μέσος, ἰσχνός, λευκός, ὕπωχρος, ὑπόσιμος τὴν ῥῖνα, ταῖς ὀ-
φ. 70 | φρύσιν ἀνεσπασμένος, κοῖλος τοὺς ὀφθαλμούς, ἐπὶ συννοίας ἀεί,
ὦτα μεγάλα ἔχων, πολιός, κομήτης, μετρίως βαθυνόμενος τὴν ὑπή-
νην, ἀραιὸς τὴν ἔκφυσιν τοῦ γενείου, ἠρέμα προγάστωρ, μακροδά-
70 κτυλος ταῖς χερσίν.

Τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Ναζιανζοῦ· Γρηγόριος ὁ Ναζι-
ανζοῦ, οὐ μέγας ἀνήρ, ὕπωχρος βραχὺ μετὰ τοῦ χαρίεντος, σιμός,
ἐπ' εὐθείας τὰς ὀφρῦς διακείμενος, ἥμερον βλέπων καὶ προσηνέ-
νές, θάτερον τῶν ὀφθαλμῶν, ὃς ἦν δεξιός, στυγνότερος, ὃν καὶ
75 οὐλὴ κατὰ τὸν κανθὸν συνῆγε· τὸν πώγωνα οὐ βαθύς, δασὺς δὲ
ἱκανῶς, φαλακρός, λευκὸς ταῖς θριξί, τὰ ἄκρα τῆς γενειάδος ὡσπε-
ρεὶ κεκαπνισμένα ὑποφαίνων.

Τοῦ Ἁγίου Βασιλείου Καππαδοκίας· Βασίλειος ὁ
Καππαδόκης ἀνὴρ μέγας, ὄρθιος τὴν τοῦ σώματος ἀναδρομήν,
80 ξηρός, μελαγχροιής, ὠχρότητι τὸ πρόσωπον σύγκρατος· ἐπίρρινος,
εἰς κύκλον τὰς ὀφρῦς περιηγμένος, τὸ ἐπισκύνιον συνεσπακώς,
δριμὺ βλέπων, φροντιστικῷ ἐοικώς, ὀλίγαις τὸ μέτωπον ἀμαρυ-

[1] Διωρθώσαμεν τὸ εὔροις τοῦ κώδικος εἰς εὔριν βασιζόμενοι ἐπὶ τοῦ Μαλάλα (Βόννης σελ. 257), ὁ ὁποῖος εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν δίδει εὔρινος. Τὸ εὐρὺς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐννοηθῇ ἐνταῦθα μόνον ἐὰν ἐδεχόμεθα ὅτι ἀρχικῶς ἦτο εὐρὺς τοὺς μυκτῆρας. Ἡ παρανόησις τοῦ εὔριν μᾶς φαίνεται πιθανωτέρα. Πρβλ. καὶ J. Ficker, Die Darstellung der Apostel, σελ. 43, σημ. 2.

στίχ. 55 οἰνοπαεῖς Tisch. corr.: οἰνοπαγῆς C. 61 μιξαιπόλιος correxi: μιξεπόλιος C, μιξοπόλιος Tisch corr. εὔριν correxi: εὔροῖς C. 67 ἀνεσπασμένος M: ἀνασπασμένος C. 75 τὸν κανθὸν correxi: τῶν κανθῶν C καὶ M. 76 ὡσπερεὶ C: ὥσπερ M. 80 μελαχροιὴς correxi: μελαγχροιὸς C. 81 ἐπισκύνιον correxi: ἐπικύνιον C. 82 μέτωπον C: πρόσωπον M.

γαῖς ῥυτιδούμενος· ὑπομήκης τὰς παρειάς, κοῖλος τοὺς κροτάφους,
ἠρέμα ἐν χρῷ κουρίας, τὴν ὑπήνην ἀρκούντως καθειμένος, μεσαι-
85 πόλιος.

Γρηγορίου Νύσσης· Γρηγόριος ὁ Νύσσης, κατὰ πάντα τού-
φ. 70β τῳ ἐοικώς, πλὴν τοῦ πολιοῦ τε καὶ χαριεστέρου | ἐπὶ βραχύ.

Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας· Ἀθανάσιος ὁ Ἀλεξαν-
δρείας, ἀνὴρ μεσῆλιξ, ἠρέμα πλατύς, ἔγκυφος, χαρίεις τὸ πρόσω-
90 πον, εὔχρους, ἀναφαλαντίας, τὴν ῥῖνα ἐπίγρυπος· γενείῳ οὐκ ἐπι-
μήκει ἐπὶ πλατεῖ δὲ τὰς σιαγόνας πυκάζων καὶ στόματι οὐ βραχὺ
ἐντετμημένος· πολιὸς ἄγαν, οὐκ ἀκραιφνεῖ τῷ λευκῷ, ἀλλ' ὑποξαν-
θίζοντι κεχρημένος.

Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου· Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεύς,
95 μικρὸς πάνυ ἀνήρ, μεγάλην κεφαλὴν τοῖς ὤμοις αἰωρῶν, ἰσχνὸς εἰς
τὸ ἀκριβέστατον, ἐπίρρινος, εὐρὺς τοὺς μυκτῆρας, ὠχρότατος μετὰ
τοῦ λευκοῦ· κοῖλος τοὺς κόγχους τῶν ὀφθαλμῶν καὶ βολβοῖς τού-
των κεχρημένος μεγάλοις, ὑφ' οἷς καὶ συνέβαινε χαριέστερον ταῖς
ὄψεσιν ἀποστίλβειν, εἰ καὶ τῷ λοιπῷ χαρακτῆρι τὸν ἀχθόμενον πα-
100 ρεδήλου· ψιλὸς καὶ μέγας τὸ μέτωπον καὶ πολλαῖς ταῖς στολίσι κε-
χαραγμένος· ὦτα περικείμενος μεγάλα καὶ τὸ γένειον μικρὸν καὶ
ἀραιότατον, ὑπὸ πολιαῖς ταῖς θριξὶν ἐξανθῶν.

Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας· Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας,
ὀλίγον τοῦ μετρίου τὴν ἡλικίαν κατεσπασμένος, βραχύ τι πρὸς εὐ-
105 χρούστερον τὴν πρόσοψιν ἀπονενευκώς, ὀφρύσι δασείαις τε καὶ με-
φ. 71 γάλαις εἰς ἀψῖδας κυκλουμέναις ὑπογράφων τὸ μέτωπον· | ἐπίρρινος,
τὸ τῶν μυκτήρων διάφραγμα φέρων προπεπτωκός· ἐντεταμένος τὰς
παρειάς, χείλεσι παχυτέροις τὸ στόμα διεσταλμένος, φαλακρὸς ἐπὶ
μετώπῳ βραχεῖ· δασεῖ καὶ ἐπιμήκει τῷ πώγωνι σεμνυνόμενος, οὔ-
110 λος ἑκατέραν τὴν τρίχωσιν, ὑπόξανθος, μιξαιπόλιος.

Κυρίλλου Ἱεροσολύμων· ὁ δὲ Ἱεροσολύμων Κύριλλος,
μεσῆλιξ, ὠχρός, κομήτης, ὑπόσιμος, τετράγωνος τὸ πρόσωπον, τὰς
ὀφρῦς εὐθύτητι φέρων ἀπισουμένας, γενείῳ τὰς σιαγόνας λευκῷ

στίχ. 84 κουρίας correxi: κουρίαις C. καθειμένος correxi: καθήμενος C, καθείμενος M. 88 Ἀλεξανδρείας M: Ἀλεδρείας C. 91 πυκάζων C: ηὐκάζων M. 94 Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου: ἐν τῷ περιθωρίῳ, δι' ἐρυθρᾶς μελάνης καὶ ἐν βραχυγραφίᾳ. 95 αἰωρῶν M: ἑωρῶν C, ἑωρᾶτο Usp. 97 τοὺς κόγχους C: τὰς κόγχας M. βολβοῖς C: μωμυοῖς Usp. 99 τὸν ἀχθόμενον C: ἀχθόμενον M. 100 καὶ πολλαῖς C: πολλαῖς M. 101 παρακείμενος C. 102 ἐξανθῶν C: ἐξανθοῦν M. 107 διάφραγμα correxi: διάφαμα C. 108 χείλεσι παχυτέροις C: χερσὶ παχυτέραις M. 111 ὁ δὲ Ἱεροσολύμων C: ὁ δὲ τῶν Ἱεροσολύμων M.

δασυνόμενος, διχῇ κατὰ τὸν πώγωνα διῃρημένῳ· ἀγροίκῳ τὸ πᾶν
115 ἦθος ἐμφερής.

Εὐσταθίου Ἀντιοχείας· Εὐστάθιος ὁ Ἀντιοχείας, ἀνὴρ μακρός, λεπτός, ἐπιμήκης τὸ πρόσωπον, στυγνὸν βλέπων, ἀναφαλαντίας, ὀφρῦς λεπτάς τε καὶ εὐθυτενεῖς ἔχων· μακροτράχηλος, μετρίᾳ τῇ ὑπήνῃ καὶ μελαίνῃ τὰς παρειὰς ἐξανθῶν ἐπὶ πολιαῖς
120 ὀλιγίσταις.

Τοῦ Ἁγίου Ταρασίου· ὁ ἐν ἁγίοις πατὴρ ἡμῶν Ταράσιος, κατὰ τὸν σωματικὸν χαρακτῆρα, ὅμοιος ἦν τῷ Θεολόγῳ Γρηγορίῳ, πλὴν τοῦ πολιοῦ καὶ τοῦ ὑπούλου ὀφθαλμοῦ· οὐδὲ γὰρ παντελῶς οὗτος πολιός.

φ. 71β | Τοῦ Ἁγίου Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως· ὁ ἐν ἁγίοις πατὴρ ἡμῶν Νικηφόρος, ὁ τῆς βασιλίδος πόλεως ἀρχιερεύς, κατὰ πάντα ὅμοιος ἦν Κυρίλλῳ τῷ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐκτὸς τοῦ οὔλου τῆς κεφαλῆς καὶ τῆς γενειάδος καὶ τοῦ μιξαιπολίου—πολιὸς γὰρ εἰσάπαξ καὶ τετανόθριξ—καὶ οὔτε προπῖπτον τὸ διάφραγμα τῶν μυκτήρων οὔτε παχέα ἔχων τὰ χείλη.
130

ΜΑΝΟΛΗΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

στίχ. 119 ἐξανθῶν ἐπὶ πολιαῖς ὀλιγίσταις C: ὑπανθῶν ἐπὶ πολιαῖς ὀλιγωσταῖς M. 121-122 ὁ ἐν ἁγίοις ... Γρηγορίῳ C: Ταράσιος ὁ Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιερεὺς ὅμοιος γρηγορίῳ μὲν τῷ θεολόγῳ M. 123 οὐδὲ ... πολιὸς C: om. M. 126-127 ὁ ἐν ἁγίοις ... Ἀλεξανδρείας C: Νικηφόρος δὲ ὁ ἐν ἁγίοις πατράσι καὶ αὐτὸς Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιεπίσκοπος, ὅμοιος Κυρίλλῳ M. 129 εἰσάπαξ correxi: εἰς ἅπαξ C. — προπῖπτον M: προπήγητον C.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ
ΕΝ Τῌ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚῌ ΤΟΥ Β. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ

Ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ ἀοιδίμου Βασιλείου Μυστακίδου, τῇ δωρηθείσῃ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ κ. Ἀθανασίου Μυστακίδου τῇ ἡμετέρᾳ ἑταιρείᾳ, εὑρέθησαν καὶ τὰ ἀκόλουθα δέκα καὶ ἑπτὰ χειρόγραφα, ἄξια ἰδίας προσοχῆς.

Α΄.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ ναστοῦ χάρτου μετὰ βύρσης ἐπὶ τῆς ῥάχεως καὶ ἀποτελούμενον ἐκ σελίδων (0,20 × 0,14) ἠριθμημένων 181 (1—181) + 61 (α΄—ξα΄).

Τὸ περιεχόμενον τοῦ χειρογράφου τούτου, ὅπερ ἐπὶ τῆς ῥάχεως τῆς σταχώσεως φέρει χρυσοῖς γράμμασιν ἐπιγραφὴν «Κανονικὸν δίκαιον», εἶναι τὸ ἀκόλουθον.

1 (σ. 1—181) «Στοιχεῖα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου». Ἄρχ. «Προοίμιον εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν δικαίωμα.

Διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ γνωρίσωμεν, ὡς πρέπει, τί τὸ ἐκκλησιαστικόν, ἤ, ὡς λέγομεν, κανονικὸν δικαίωμα, ποία ἡ φύσις του, ποῦ ἐπιστηρίζεται καὶ ἑπομένως τὰς εἰς τὴν ἐκκλησίαν διαφόρους καταστάσεις τῶν προσώπων».

Ἐν σελίδι 181

«Τέλος
τοῦ κανονικοῦ δικαιώματος
ἀντιγραφθὲν παρὰ
Μιλτιάδου Κουρβισσιάνου ἱεροσπουδαστοῦ
Κεφαλλῆνος
Κέρκυρα
τῇ 4 Δεκεμβρίου 1843».

2. (σ. α΄—ξα΄). «Περὶ Γάμου»

Ἄρχ. «Τί ἐστι γάμος.

Γάμος ἐστὶ νόμιμος ἕνωσις ἀνδρός τε καὶ γυναικός. Λέγεται νόμιμος εἰς διαφορὰν τῶν παρανόμων γάμων».

Ἐν τέλει, ἐν σελίδι ἄνευ ἀριθμήσεως.

«Ἐτελεύτησεν ὁ σεβάσμιός μου πατὴρ τῇ 1 Ἀπριλίου 1846, τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Δευτέρᾳ, εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ἀργοστολίου, τὸν δὲ σορὸν αὐτοῦ μετεκόμισαν εἰς Πύλαρον καὶ ἔθαψαν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῶν Εἰσοδίων, ἀφήσας ἄκραν λύπην καὶ δυστυχίαν εἰς τὰ θλιβερὰ τέκνα του καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς ἐμὲ τὸν τρισάθλιον, ὁ ὁποῖος δὲν ἠξιώθην νὰ ἴδω αὐτὸν οὔτε ζῶντα οὔτε τεθνηκότα, ἐπειδὴ εὑρέθην εἰς τὸ ἐν Κερκύρᾳ εἰς Καστελλάνους ἀγρονομικὸν κατάστημα.

Μιλτιάδης Κουρβισσιάνος τοῦ Νικολάου

Κεφαλλήν».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὡς καὶ τῶν ἀκολούθων δύο χωρίων τῶν περιεχομένων ἐν τῷ ἡμετέρῳ χειρογράφῳ «Ὡς πρὸς τὸ κράτος μας ἠμπορούσαμεν νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὰ ἐπισκοπικὰ Συμβούλια ἢ Συμπαρέδρους, τοὺς ὁποίους μεταχειρίζεται ἕνας ἐπίσκοπος εἰς τὰς ἀποφάσεις του, ὅταν κατὰ πενταετίαν ἐξάρχῃ τῆς Ἰονίου ἐκκλησίας» (σ. 98) καὶ «Ἀλλ' ἐγὼ στοχάζομαι ὅτι τὰ ὅσα ἕως τώρα εἶπα εἶναι ἱκανὰ πρὸς εἰσαγωγὴν διὰ νὰ εἴπω οὕτω εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ κανονικοῦ δικαιώματος. Ἐπάσχισα ὥστε τὸ μάθημα νὰ γίνῃ εὔληπτον δι' οἱονδήποτε ἀναγνώστην καὶ ἐλπίζω ὅτι ὁ ὁποιοσδήποτε οὗτος κόπος μου θέλει εἶσθαι ὠφέλιμος εἰς τοὺς ὅσους ἐπιθυμοῦν νὰ εἰσχωρήσουν εἰς τὴν κανονικὴν νομοδιδασκαλίαν. Καυχισάρης δὲν εἶμαι, οὔτε φαντάζομαι ὅτι ἔκαμά τι περισπούδαστον, ἠμπορῶ ὅμως νὰ ἐλπίσω τὴν συγγνώμην κάθε φιλοκάλου ἐπιχειρήσας πρῶτος καθ' ἡμᾶς τοῦ μαθήματος τὴν διδασκαλίαν» (σ. 138), γίνεται δῆλον ὅτι τὸ ἡμέτερον χειρόγραφον περιέχει τὰς τοῦ κανονικοῦ δικαίου παραδόσεις καθηγητοῦ τῆς θεολογίας ἐν σχολῇ τῆς Κερκύρας.

Γεννᾶται ὅμως τὸ ζήτημα τίς οὗτος; Τὸ ζήτημα τοῦτο δύναται νὰ λυθῇ, ὡς νομίζω, ἐκ τῶν ἀκολούθων δύο χωρίων τῶν περιεχομένων ἐν τῷ ἡμετέρῳ χειρογράφῳ «Βλ. Κατηχ. Πλατ. καὶ Δογμ. θεολογίαν ὑπ' ἐμοῦ συνταχθεῖσαν» (σ. 13) καὶ «Βλ. τὴν παρ' ἐμοῦ ἐκδοθεῖσαν Κατηχ. τοῦ Πλάτωνος Μόσχας εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς ε' ἐντολῆς» (σ. 122).

Ὡς γνωστόν, τὴν κατήχησιν τοῦ Πλάτωνος Ἑλληνιστὶ ἐξέδωκε πρῶτος ὁ Κοραῆς καὶ ἔπειτα ὁ Κωνσταντῖνος Τυπάλδος, διδάσκαλος τῆς ἱερᾶς θεολογίας ἐν τῇ Ἰονίῳ ἀκαδημίᾳ τῆς Κερκύρας[1]. Κατὰ ταῦτα συγγραφεὺς τοῦ ἐν τῷ ἡμετέρῳ χειρογράφῳ περιεχομένου κανονικοῦ δικαίου

---

[1] Ἐν Κερκύρᾳ 1827 ἐκ τῆς τυπογραφίας τῆς Κυβερνήσεως. Ἀντίτυπον τῆς ἐκδόσεως ταύτης τῆς Κατηχήσεως εὕρηται καὶ ἐν τῇ ἐθνικῇ ἡμῶν βιβλιοθήκῃ.

εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος Τυπάλδος διδάσκαλος τῆς ἱερᾶς θεολογίας ἐν τῇ Ἰονίῳ ἀκαδημίᾳ.

Ἐν τέλει νομίζω ἀναγκαῖον νὰ παραθέσω ἐνταῦθα τὰ ὑπὸ τοῦ Τυπάλδου λεγόμενα ἐν σελ. 141 τοῦ ἡμετέρου χειρογράφου «Ὅσα ἔγραψα καὶ ἐδίδαξα ἐννόησα πάντοτε νὰ εἶναι σύμφωνα εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας τῆς φιλτάτης μητρός μου καὶ κιβωτοῦ σωστικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῆς ὁποίας εἶμαι γνήσιον τέκνον καὶ εἰς τῆς ὁποίας τὴν ψῆφον καθυποβάλλω τὸν παρόντα μου κόπον, ἐπειδή, λέγω πάλιν, δὲν ἐννόησα νὰ εἴπω ἄλλο τι, εἰμὴ ὅσα αὐτὴ φρονεῖ καὶ κρατεῖ καὶ διδάσκει».

Β'.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ ναστοῦ χάρτου μετὰ βύρσης ἐπὶ τῆς ῥάχεως, ἐφ' ἧς γέγραπται χρυσοῖς γράμμασι «Ποικίλα 2» καὶ ἀποτελούμενον ἐκ σελίδων 735 (0,27 × 0,20).

Τὸ χειρόγραφον τοῦτο περιέχει ἀντίγραφα ἐπιστολῶν, ἐγγράφων καὶ προσφωνήσεων τοῦ ἀρχιμανδρίτου καὶ μετὰ ταῦτα μητροπολίτου Σάρδεων Μιχαὴλ Κλεοβούλου, ὡς σχολάρχου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς καὶ προσωρινῶς τῆς ἐν Χάλκῃ θεολογικῆς σχολῆς πρὸς διαφόρους καὶ ἄλλων πρὸς αὐτόν, ἀναφερόμενα ἰδίᾳ εἰς τὰς σχολὰς ταύτας. Τὸ πρῶτον τούτων φέρει χρονολογίαν 1 Δεκεμβρίου 1895 (σ. 1), τὸ δὲ τελευταῖον «20 Ἰουνίου 1909 (σ. 735). Περιέχει ἔτι σχολικὰ προγράμματα καὶ κανονισμούς, ὡς καὶ διάφορα πατριαρχικὰ πιττάκια.

Ἄξιαι ἀναγραφῆς εἶναι ἐνταῦθα αἱ ἀκόλουθοι εἰδήσεις, αἱ περιεχόμεναι ἐν τῷ χειρογράφῳ τούτῳ, περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Μιχαὴλ Κλεοβούλου (σ. 552-553). «Ἐγεννήθη ἐν Ἀδριανουπόλει τῇ 14 Σεπτεμβρίου 1850. Τὰ μαθήματα τῆς κατωτέρας παιδεύσεως διήκουσεν ἐν τοῖς σχολείοις αὐτῆς ἐπὶ πενταετίαν (1856—1861). Τὰ τῆς μέσης παιδεύσεως ἐν τῇ Ζωσιμαίᾳ σχολῇ τῶν Ἰωαννίνων ἐπὶ τριετίαν (1862-1865). Μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ζωσιμαίας σχολῆς ἀποφοίτησίν του ἐμαθήτευσεν ἐπὶ τριετίαν ἐν τῇ ἐν Χάλκῃ θεολογικῇ σχολῇ διακούσας ἅπασαν τὴν σειρὰν τῶν ἐν αὐτῇ διδασκομένων θεολογικῶν μαθημάτων (1865—1869). Εἶτα διδάξας δύο ἔτη ἐν τῇ ἐν Κίῳ ἑλληνικῇ σχολῇ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα (1870—1871) καὶ τέσσαρα ἔτη τὰ θρησκευτικὰ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἐμπορικῇ σχολῇ τῆς Χάλκης (1872—1876) μετέβη πρὸς σπουδὴν φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν μαθημάτων εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστήμιον καὶ τὰ Γερμανικά, Μονάχου, Λειψίας, Χάλλης, Τυβίγγης (1876—1882). Ὑποστὰς τὰς διδακτορικὰς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἐξετάσεις ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Τυβίγγης καὶ ἀξιωθεὶς τοῦ νενομισμένου διδακτορικοῦ διπλώματος ἐκλήθη εἰς τὴν

ἐν Χάλκῃ θεολογικὴν σχολὴν ὡς καθηγητὴς τῆς ἐξηγήσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς (1883) καὶ τῶν σχετικῶν αὐτῇ ἐπιστημῶν διευθύνοντος τοῦ διαπρεποῦς λόγῳ γραμμάτων καὶ ἤθους ἀρχιμανδρίτου Γερμανοῦ Γρηγορᾶ. Μετὰ πενταετῆ (1883—1888) ἐν αὐτῇ καθηγεσίαν μετετέθη εἰς τὴν ἐν Φαναρίῳ πατριαρχικὴν μεγάλην τοῦ Γένους σχολὴν ὡς διευθυντὴς καὶ καθηγητὴς τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων ἐν αὐτῇ τῷ 1889 (Φεβρουαρίου 6). Ἐν τῇ θέσει ταύτῃ διατελεῖ θείᾳ ἐνισχύσει μέχρι σήμερον (1911). Τὸ ἀξίωμα τοῦ διακόνου ἀπενεμήθη αὐτῷ ἀποφοιτῶντι ἀπὸ τῆς ἐν Χάλκῃ θεολογικῆς σχολῆς, τὸ τοῦ πρεσβυτέρου μετὰ τοῦ τίτλου ἀρχιμανδρίτου κατὰ τὴν ἐν ταύτῃ καθηγεσίαν αὐτοῦ καὶ τὸ τοῦ ἐπισκόπου ὑπὸ τὸν ψιλὸν τίτλον Μητροπολίτου Σάρδεων τῷ 1901 ὑπὸ τοῦ νῦν πατριαρχεύοντος Ἰωακεὶμ Γ'».

Ἐν τῷ περιθωρίῳ ἔχει σημειώσει ὁ Μυστακίδης «Ἀνεπαύθη ἐν Κυρίῳ τῇ 19 Φεβρουαρίου 1918. Β. Μυστακίδης καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας καὶ Φιλοσοφίας ἐν τῇ Μ. Σχολῇ τῷ μακαρίτῃ ἀρρήκτως συνδεδεμένος καὶ πολλάκις ἐπὶ μῆνας ὅλους ἀναπληρώσας αὐτὸν ἐν τῇ σχολαρχίᾳ».

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἐνταῦθα ὅτι ἐν τῷ ἀνωτέρω βιογραφικῷ σημειώματι δὲν ἀναφέρεται ἡ προσωρινὴ ἀνάθεσις τῷ Κλεοβούλῳ τῆς διευθύνσεως τῆς ἐν Χάλκῃ θεολογικῆς σχολῆς καὶ ἡ δρᾶσις αὐτοῦ ἐν αὐτῇ. Περὶ τούτων λαμβάνομεν πλείστας εἰδήσεις ἐκ τῶν ἐν τῷ ἡμετέρῳ χειρογράφῳ περιεχομένων ἀντιγράφων καὶ ἐκ τοῦ «Πιττακίου πατριαρχικοῦ εὐχαριστηρίου», τοῦ περιεχομένου ἐν σελίδι 139—140 καὶ φέροντος χρονολογίαν «αω͵ϟθ' Σεπτεμβρίου γ». Ἐν τούτῳ, μεταξὺ ἄλλων, γέγραπται «Ἓν καὶ τὸ ἥμισυ ἤδη ἔτος συνεπληρώθη ἐξ ὅτου ἡ ὁσιολογιότης αὐτῆς τῇ κελεύσει τῆς μητρὸς ἐκκλησίας προφρόνως ὑπείκουσα ἀνέλαβε, καίπερ καὶ ὑπ' ἄλλων σπουδαίων καθηκόντων βεβαρημένη, τὴν διακυβέρνησιν ἐν στιγμαῖς κρισίμοις καὶ χαλεπαῖς τῆς ἐν Χάλκῃ ἱερᾶς θεολογικῆς σχολῆς δεινῶς καὶ ἐπιφόβως τότε κλυδωνισθείσης. Ἡ ἐν βραχυτάτῳ δ' ἀμέσως χρόνῳ ἀποκατάστασις τῆς γαλήνης καὶ εἰρήνης ἐν τῷ ἀνωτάτῳ τούτῳ ἐκκλησιαστικῷ ἡμῶν παιδευτηρίῳ δικαιώσασα πληρέστατα τὰς ἀναταθείσας ὑπὸ τῆς μητρὸς ἐκκλησίας εἰς τὴν σύνεσιν καὶ ἐμπειρίαν τῆς ὁσιότητος αὐτῆς χρηστὰς ἐλπίδας δικαίαν καὶ ἀμέριστον ἐπεσπάσατο αὐτῇ τὴν τῆς μητρὸς ἐκκλησίας εὐαρέσκειαν προσηκόντως ἐκτιμησάσης τὴν μετὰ παραδειγματικῆς ἀφιλοκερδείας ἐπὶ τοσοῦτον ἤδη μακρὸν χρόνον ἀνελλιπῆ ἐκπλήρωσιν τῆς ἀνατεθείσης αὐτῇ σπουδαιοτάτης ἐντολῆς. Διὸ νῦν ἐπὶ τῇ ἀποχωρήσει τῆς αὐτῆς ὁσιότητος ἀπὸ τῆς προσωρινῆς διευθύνσεως τῆς εἰρημένης σχολῆς ἐν οὕτω παντελεῖ γαλήνῃ παραδιδομένης πόθον ἡμῶν ἐκπληροῦντες διάπυρον καὶ ὁμόθυμον συνοδικὴν ἀπόφασιν ἐκτελοῦντες ἄσμενοι προαγόμεθα ἐκφράσαι διὰ τοῦ ἡμετέρου τοῦδε πατριαρχικοῦ Πιττακίου τὴν ἄκραν τῆς μητρὸς ἐκκλησίας

εὐαρέσκειαν, ἐφ' οἷς μετὰ τοσαύτης αὐταπαρνήσεως καὶ ἀφιλοκερδείας εἰς τὴν φωνὴν αὐτῆς προθύμως, ὡς καλὸς στρατιώτης, ὑπείκουσα τελεσφόρως ὑπὲρ τοῦ ἀνωτάτου τούτου ἐκπαιδευτηρίου αὐτῆς ἐμόχθησεν».

Ἐν τέλει σημειῶ ὅτι τὰ ἐν τῷ ἡμετέρῳ χειρογράφῳ περιεχόμενα εἶναι ἄξια μελέτης τῷ θέλοντι νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Χάλκης καὶ τῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς, περὶ τῆς τελευταίας τῶν ὁποίων πρβλ. ἰδίᾳ τὴν ἐν τῷ ἡμετέρῳ χειρογράφῳ περιεχομένην «Σύντομον ἱστορικὴν ἔκθεσιν περὶ τῆς πατριαρχικῆς Μ. τοῦ γένους σχολῆς», τὴν καταλαμβάνουσαν τὰς σελίδας 639—695 τοῦ ἡμετέρου χειρογράφου καὶ γραφεῖσαν «τῇ 1 Ἰουλίου 1907».

Γ'.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ ναστοῦ χάρτου μετὰ βύρσης ἐπὶ τῆς ῥάχεως, ἐφ' ἧς γέγραπται χρυσοῖς γράμμασι «Ποικίλα 1» καὶ ἀποτελούμενον ἐκ σελίδων ἠριθμημένων 704 (0,27 × 0,20).

Τὸ περιεχόμενον τοῦ χειρογράφου τούτου εἶναι τὸ ἀκόλουθον.

1. *Οἱ ἔφοροι τῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς* ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1888—1889 μέχρι τοῦ 1895—1896 (σ. 64—71), ἀπὸ τοῦ 1896—1897 μέχρι τοῦ 1899—1900 (σ. 180—183), τοῦ 1900—1901 (σ. 194), τοῦ 1901—1902 καὶ 1902—1903 (σ. 253—254), τοῦ 1903—1904 (σ. 280), τοῦ 1904—1905 (σ. 417), τοῦ 1905—1906 (σ. 447), τοῦ 1906—1907 (σ. 538), τοῦ 1907—1908 (σ. 621), τοῦ 1908—1909 (σ. 635), τοῦ 1909—1910 (σ. 676—677) καὶ τοῦ 1910—1911 (σ. 696).

2. *Καθηγηταὶ τῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς* ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1888—1889 μέχρι τοῦ 1895—1896 (σ. 48—55), ἀπὸ τοῦ 1896—1897 μέχρι 1899—1900 (σ. 172—175), τοῦ 1900—1901 (σ. 195), τοῦ 1901—1902 καὶ 1902—1903 (σ. 255—256), τοῦ 1903—1904 (σ. 281), τοῦ 1904—1905 (σ. 416), τοῦ 1905—1906 (σ. 448), τοῦ 1906—1907 (σ. 539), τοῦ 1907—1908 (σ. 622), τοῦ 1908—1909 (σ. 636), τοῦ 1909—1910 (σ. 677—678) καὶ τοῦ 1910—1911 (σ. 696).

α' *Βιογραφικὰ σημειώματα περὶ τῶν καθηγητῶν τῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς* ἀπὸ τοῦ 1888—1889—1895—1896 (σ. 73—84).

β'. *Μισθολόγιον τῶν καθηγητῶν καὶ τοῦ προσωπικοῦ τῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς* ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1888—1889 μέχρι τοῦ 1895—1896 (σ. 22—36), τοῦ 1896—1897 καὶ 1898—1899 (σ. 166—171), τοῦ 1899—1900 καὶ 1900—1901 (σ. 188—189), τοῦ 1901—1902 καὶ 1902—1903 (σ. 245—248), τοῦ 1903—1904 (σ. 276—277 καὶ 342—343), τοῦ

1904—1905 (σ. 410—411), τοῦ 1905—1906 (σ. 458—459 καὶ 548—552), τοῦ 1906—1907 (σ. 552—553), τοῦ 1907—1908 καὶ 1908—1909 (σ. 628—629 καὶ 644—655), τοῦ 1909—1910 (σ. 655 - 657) καὶ τοῦ 1910—1911 (σ. 684).

γ'. *Σχέδιον κανονισμοῦ περὶ συντάξεως τῶν καθηγητῶν καὶ ὑπαλλήλων τῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς* (σ. 87—90).

δ'. *Γνωμοδότησις τοῦ καθηγητικοῦ συλλόγου τῆς σχολῆς πρὸς τὴν ἐφορείαν αὐτῆς περὶ τῶν παραπεμφθέντων αὐτῷ δύο ὑπομνημάτων περὶ τῆς εἰσαγωγῆς ἐν αὐτῇ παιδαγωγικῶν μαθημάτων καὶ τῆς ἱδρύσεως σχολῆς γλωσσῶν* (σ. 224—233).

ε'. *Ὀνόματα εὐεργετῶν, σχολαρχῶν καὶ καθηγητῶν τῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς μνημονευόμενα ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου καὶ ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς σχολῆς κατὰ τὴν ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιμνημόσυνον τελετὴν τῆς 30 Ἰανουαρίου ἑορτὴν τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν* (σ. 72).

στ'. *Διάταξις τῆς τελετῆς κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν τριῶν* Ἱεραρχῶν (σ. 346—347).

3. *Ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν τῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς* ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1888—1889 μέχρι τοῦ 1895—1896 (σ. 56—63), ἀπὸ τοῦ 1896—1897 μέχρι τοῦ 1899—1900 (σ. 176—179), τοῦ 1900—1901 (σ. 196), τοῦ 1901—1902 καὶ 1902—1903 (σ. 257—258), τοῦ 1903—1904 (σ. 282), τοῦ 1904—1905 (σ. 415), τοῦ 1905—1906 (σ. 449), τοῦ 1906—1907 (σ. 540), τοῦ 1907—1908 (σ. 623), τοῦ 1908—1909 (σ. 637), τοῦ 1909—1910 (σ. 678) καὶ τοῦ 1910—1911 (σ. 697).

α'. *Τὰ ὀνόματα μετὰ τοῦ βαθμοῦ, οὗ ἔτυχον οἱ ἀποπερατώσαντες τὰς σπουδὰς αὐτῶν ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Γένους σχολῇ* ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1888—1889 μέχρι τοῦ 1895—1896 (σ. 1—20), ἀπὸ τοῦ 1896—1897 μέχρι τοῦ 1899—1900 (σ. 159—165), τοῦ 1900—1901 (σ. 197—198), τοῦ 1901—1902 καὶ 1902—1903 (σ. 249—252), τοῦ 1903—1904 (σ. 278—279): τοῦ 1904—1905 (σ. 410—411), τοῦ 1905—1906 (σ. 450—451), τοῦ 1906—1907 (σ. 542—543), τοῦ 1907 1908 (σ. 625), τοῦ 1908—1909 (σ: 639—640), τοῦ 1909—1910 (σ. 680—681) καὶ τοῦ 1910—1911 (σ. 699—700).

β'. *Οἱ κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1902—1903, πρῶτον τῆς συστάσεως τοῦ διδασκαλικοῦ τμήματος, διδασκαλισταὶ* (σ. 274), κατὰ τὸ 1903—1904 (σ. 406), κατὰ τὸ 1904—1905 (σ. 422—423), κατὰ τὸ 1905—1906 (σ. 452—453), κατὰ τὸ 1906—1907 (σ. 541), κατὰ τὸ 1907—1908 (σ. 624) κατὰ τὸ 1908—1909 (σ. 638), κατὰ τὸ 1909—1910 (σ. 679) καὶ κατὰ τὸ 1910—1911 (σ. 698).

γ'. *Τύπος τοῦ ἀρχαίου τῆς σχολῆς πτυχίου καὶ τοῦ νῦν διδομένου τοῖς τελειοφοίτοις τῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς* (σ. 199—201 πρβλ. καὶ σ. 21). Τύπος τοῦ ἐκδοθέντος κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1902—1903 τοῖς διδασκαλισταῖς πτυχίου (σ. 275) καὶ τοῦ κατὰ τὸ 1903—1904 (σ. 407—408).

4. *Ἡ αἰτία τῆς συστάσεως τῆς ἀδελφότητος Ξηροκρήνης καὶ πρακτικὰ τῆς διαλύσεως αὐτῆς* (σ. 97—101). Ἡ μετακομιδὴ τῆς σχολῆς ἀπὸ τῆς Ξηροκρήνης εἰς τὸ Φανάριον (σ. 221 - 223). Ἔγγραφα τῆς ἀδελφότητος Ξηροκρήνης (σ. 295—316 καὶ 461 - 521). Ἀντίγραφον φιρμανίου διὰ τὴν σχολὴν Ξηροκρήνης τῇ 26 Μαΐου 1855 (σ. 397—400). Τὰ δοθέντα τῇ σχολῇ ὑπὸ τῆς ἀδελφότητος Ξηροκρήνης ἀπὸ τοῦ 1876—1899 (σ. 587).

5. *Σιγγίλιον περὶ τῆς προσαρτήσεως τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας Θεοτόκου τῆς ἐπικαλουμένης Καφφατιανῆς τῇ μεγάλῃ τοῦ Γένους σχολῇ* (σ. 91—96).

Περιέχει ἔτι τὸ ἡμέτερον χειρόγραφον. Τὰ προγράμματα τῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς ὡς καὶ τὰ τῶν ὡρῶν τῆς διδασκαλίας τῶν καθηγητῶν ἐν αὐτῇ. Τὰ προγράμματα τῶν ἐνιαυσίων γραπτῶν καὶ προφορικῶν ἐξετάσεων ὡς καὶ τὰ τῶν τελειοφοίτων. Διάφορα ἔγγραφα τῆς σχολῆς πρὸς τὴν ἐφορίαν καὶ ταύτης πρὸς ἐκείνην. Ἐπιστολὰς καὶ ἔγγραφα σχετικὰ πρὸς τὴν σχολήν, τὰς δηλώσεις τῆς σχολῆς ὡς καὶ τὰ διδακτικὰ βιβλία τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς.

Δ'.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ ναστοῦ χάρτου μετὰ βύρσης ἐπὶ τῆς ῥάχεως, ἐφ' ἧς γέγραπται χρυσοῖς γράμμασι «Ποικίλα 5», καὶ ἀποτελούμενον ἐκ σελίδων ἠριθμημένων 815 (0,27×0,20), ὧν αἱ τελευταῖαι, αἱ φέρουσαι ἀρίθμησιν 524—815 ὡς καί τινες ἐν τῷ μεταξὺ ἄγραφοι.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ χειρογράφου τούτου εἶναι τὸ ἀκόλουθον.

1. (σ. 1 - 186). «Ἔγγραφα ἀποκείμενα ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς σχολῆς». Ἀναγράφονται 435 ἔγγραφα ἀποκείμενα ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς μετὰ τῆς ἡμερομηνίας, τοῦ ὀνόματος τῆς ἐκδούσης ἀρχῆς ἢ προσώπου καὶ συντόμου περιλήψεως αὐτῶν.

2. (σ. 204—270). «Μετάφρασις τίτλων ἰδιοκτησίας». Ἀναγράφονται 48 τίτλοι ἰδιοκτησίας ἐν περιληπτικῇ μεταφράσει εἰς τὴν ἑλληνικήν.

3. (σ. 273—289). «Κτηματολόγιον. Γραφὴ μακαρίτου Σάρδεων Κλεοβούλου». Ἀναγράφονται 14 κτήματα μετὰ συντόμων πληροφοριῶν καὶ παρατηρήσεων, ἀνήκοντα εἰς τὴν μεγάλην τοῦ Γένους σχολήν.

4. (σ. 305—327). «Κατάλογος τῶν ἐν τῇ σχολῇ πραγμάτων».

5. (σ. 345—357). «Ζωολογικὴ συλλογή».

6. (σ. 359—361). «Φυτολογικὴ συλλογή».

7. (σ. 363—367). «Ὀρυκτολογικὴ συλλογή».

8. (σ. 369—379). «Ἐργαλεῖα χρήσιμα διὰ τὸ μάθημα τῆς στοιχειώδους φυσικῆς».

9. (σ. 381—397). «Συλλογὴ φυσικῶν ὀργάνων».

10. (σ. 406—485). «Μισθολόγιον». Ἀναγράφεται τὸ μισθολόγιον τοῦ προσωπικοῦ τῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1886—1887 μέχρι καὶ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1910—1911.

11. (σ. 496—499). «Κατάλογος ὀργάνων φυσικῆς καὶ χημείας καὶ διαφόρων χρειωδῶν διὰ τὴν φυσιογνωσίαν».

12. (σ. 500—505). Πίναξ των προσόδων καὶ δαπανῶν τῆς σχολῆς ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1910—1911 μέχρι τοῦ 1915—1916.

13. (σ. 506—509). «Καταστατικὸν τῆς σχολῆς τῇ 31 Μαρτίου 1916». Ἀναγράφεται τὸ ἐνεργητικὸν καὶ παθητικὸν αὐτῆς.

14. (σ. 510—513). «Ἡ κινητὴ περιουσία τῆς σχολῆς κατὰ τὴν 1/14 Αὐγούστου 1917».

15. (σ. 514—519). «Ἰσολογισμὸς καὶ ἀπολογισμὸς τῆς σχολῆς τῇ 31 Αὐγούστου 1917».

16 (σ. 520—521). «Καθυστέρησις τοκομεριδίων ληξάντων».

17. (σ. 522—523). «Χρεώγραφα τῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς τῇ 1 Σεπτεμβρίου 1917».

Ε΄.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ ναστοῦ χάρτου μετὰ βύρσης ἐπὶ τῆς ῥάχεως καὶ ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων ἠριθμημένων καὶ γεγραμμένων 500 (0,27 × 0,21). Ἐπὶ τῆς ῥάχεως τῆς σταχώσεως ὡς καὶ ἐν τῷ ἔξω μέρει αὐτῆς γέγραπται χρυσοῖς ἐντύποις γράμμασι «Copie de Lettres».

Τὸ χειρόγραφον τοῦτο περιέχει πανομοιότυπα ἐπιστολῶν πρὸς διαφόρους τοῦ Β. Μυστακίδου τοῦ ἔτους 1892, διαφωτιζουσῶν τὰ τῆς δράσεως αὐτοῦ καὶ τῶν ἀπασχολησάντων αὐτὸν ζητημάτων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Πολύτιμοι καὶ ἄξιαι πολλῆς προσοχῆς εἶναι αἱ ἐν αὐταῖς περιεχόμεναι εἰδήσεις καὶ περιγραφαὶ τῆς Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας καὶ ἄλλων τόπων, οὓς ὁ Μυστακίδης ἐπεσκέφθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

ΣΤ΄.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ ναστοῦ χάρτου μετὰ βύρσης ἐπὶ τῆς

ῥάχεως καὶ ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων ἠριθμημένων 500 (0,27 × 0,21), ὧν τὰ πρῶτα 283 (1—283) γεγραμμένα, τὰ δὲ λοιπὰ (284—500) ἄγραφα. Ἐπὶ τῆς ῥάχεως τῆς σταχώσεως, ὡς καὶ ἐν τῷ ἔξω μέρει αὐτῆς, γέγραπται χρυσοῖς ἐντύποις γράμμασι «Copie de Lettres».

Τὸ χειρόγραφον τοῦτο περιέχει πανομοιότυπα ἐπιστολῶν τοῦ Β. Μυστακίδου πρὸς διαφόρους τῶν ἐτῶν 1892—1896 διαφωτιζουσῶν τὰ τῆς δράσεως αὐτοῦ καὶ τῶν ἀπασχολησάντων αὐτὸν ζητημάτων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Ζ΄.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ ναστοῦ χάρτου μετὰ βύρσης ἐπὶ τῆς ῥάχεως καὶ ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων ἠριθμημένων 500 (0,27×0,21), ὧν τὰ πρῶτα 212 (1—212) γεγραμμένα, τὰ δὲ λοιπὰ (213—500) ἄγραφα. Ἐπὶ τῆς ῥάχεως τῆς σταχώσεως καὶ ἐν τῷ ἔξω μέρει αὐτῆς φέρει ἐπιγραφὴν χρυσοῖς ἐντύποις γράμμασι «Copie de Lettres».

Τὸ χειρόγραφον τοῦτο περιέχει πανομοιότυπα ἐπιστολῶν τοῦ Β. Μυστακίδου τῶν ἐτῶν 1893—1895 πρὸς διαφόρους ἀναφερομένων ἰδίᾳ εἰς ἀρχαιολογικὰς αὐτοῦ ἐρεύνας ἐν Τροίᾳ, Περγάμῳ καὶ Ἐφέσῳ, ἀνατεθείσας αὐτῷ ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Αἱ ἐν τῷ χειρογράφῳ τούτῳ περιεχόμεναι ἀρχαιολογικαὶ εἰδήσεις εἶναι ἄξιαι πολλῆς προσοχῆς καὶ μελέτης.

Η΄.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ ναστοῦ χάρτου καὶ ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων 36 (0,15 × 0,9) ὑπ' ἐμοῦ ἀριθμηθέντων.

Τὸ χειρόγραφον τοῦτο περιέχει κουρδικὰ ᾄσματα μετὰ τῆς ἑλληνικῆς αὐτῶν μεταφράσεως.

Ἐπὶ χάρτου κεκολλημένου ἐπὶ τοῦ ἐμπροσθίου μέρους τῆς σταχώσεως γέγραπται ὑπὸ τοῦ Μυστακίδου «Κουρδικὰ ᾄσματα 1894», ἐν δὲ τῷ φύλλῳ 2α «Ἀπριλίου 27 πρωῒ τῆς Πέμπτης 1894 ἀπεφάσισα καὶ θείᾳ συνάρσει ἀνεχώρησα ἔχων μετ' ἐμοῦ ἕνα μικρὸν μὲν τὸ δέμας ἀλλὰ μαχητὴν Κιρκάσιον ὀνόματι Μεμὶς διὰ τὸν Εὐφράτην».

Θ΄.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ ναστοῦ χάρτου μετὰ βύρσης ἐπὶ τῆς ῥάχεως, ἐφ' ἧς ἔχει γραφὴ χρυσοῖς γράμμασι «Λεξιλόγιον», καὶ ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων ἠριθμημένων 308 (0,23 × 0,18), ὧν τὰ πλεῖστα ἔχουσι μείνει ἄγραφα.

Τὸ χειρόγραφον τοῦτο περιέχει κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν λεξιλόγιον,

ὅπερ ὅμως ἔχει μείνει ἀτελέστατον, ἐλαχίστων λέξεων γραφεισῶν ὑπὸ τοῦ Μυστακίδου ἐν αὐτῷ.

Ἀρχ. «Ἀγγούριον ἑλληνιστὶ ἐλέγετο σίκυος, ἐνίοτε σίκυς καὶ ἐκ τούτου τὸ Σικυὼν (Κόντου Ἔλεγχ. Μελέτ. Πολίτ. ἐν Ἐφημερίδι 1887 ἀρ. 77). Σικύα παρὰ τοῖς ἰατροῖς βεντοῦζα Συγχ. Σκαρτ. Βυζ. καὶ Πολίτου. Λέγεται καὶ ἄγγουρον. Ἐν τοῖς Λεξικοῖς Γαζῆ καὶ Pape συγχεῖται τῷ ὑδροπέπονι (καρποῦζι) Wassermelone. Εἶναι λέξις κατὰ τὸν Aloix Vanicek περσικὴ ἀπαντῶσα τὸ πρῶτον παρὰ Βυζαντίνοις, παρ' ὧν οἱ Σλαῦοι καὶ Γερμανοὶ παρέλαβον βοεμ. okurka ῥωσ. ogurecu σερβ. ugorka γερμ. agurke καὶ τὸ νῦν Gurke.

Ι΄.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ βύρσης καὶ ἀποτελούμενον ἐκ 282 φύλλων (0,21 × 0,16) ἀριθμηθέντων ὑπ' ἐμοῦ. Τῶν φύλλων τούτων τὰ 1—13. 71—78. 87—94 καὶ 276—482 ἔχουσι μείνει ἄγραφα. Ἐπὶ τῆς ῥάχεως τῆς σταχώσεως ἔχει ἐπικολληθῆ λευκὸς χάρτης, ἐφ' οὗ ὑπὸ μεταγεστέρας χειρὸς ἔχει γραφῆ «Θεῖοι καὶ ἱεροὶ κανόνες».

Τὸ περιεχόμενον τοῦ χειρογράφου τούτου εἶναι τὸ ἀκόλουθον.

1 (φ. 14α—273α) Ἀρχ. «τὸ κῦρος ἔχειν καὶ ἡμεῖς κελεύομεν πλὴν τῶν τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολῶν τε καὶ διατάξεων· αὗται γὰρ πρὸς τῶν δυσσεβῶν πολὺ τὸ νόθον καὶ σφαλερὸν εἰσεδέξαντο» καὶ τελευτᾷ «Ἀρχὴ τοῦ Ω στοιχείου. Τίνας δεῖ ὠράριον φορεῖν ; Ζήτει ἐν τῷ ἐνάτῳ κεφαλαίῳ τοῦ Ε στοιχείου κανόνας τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου εἰκοστὸν δεύτερον καὶ κγ΄.

Τέλος τοῦ κατὰ στοιχεῖον βιβλίου [1].

2. (φ. 273β). Τὰ ἐκκλησιαστικὰ ὀφφίκια.
Οἰκτροῦ μοναστῶν ταυτὶ Ματθαίου θύτου».

Ἀρχ. «Τῆς ἐκκλησίας τὰς τιμὰς καὶ τὰς διακονίας,
αἳ διαιροῦνται πνεύματι κατὰ τὸν μέγαν Παῦλον
ἀπαριθμεῖ πρὸς ὄνομα νῦν μοναχὸς Ματθαῖος.
Πεντάδος πρώτης πέφυκεν ὁ μέγας οἰκονόμος,
ὁ μέγας σακελλάριος, ὁ μέγας σκευοφύλαξ»

[1] Πρόκειται, ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου γίνεται δῆλον, περὶ τοῦ Συντάγματος κατὰ στοιχεῖον τοῦ Ματθαίου τοῦ Βλαστάρεως, ὅπερ περιεχόμενον εἰς πολλοὺς κώδικας ἐξεδόθη ἐν τῷ ἕκτῳ τόμῳ τοῦ Συντάγματος τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τοῦ Γ. Ῥάλλη καὶ Μ. Ποτλῆ. (Ἐν Ἀθήναις 1859).

3 (φ. 274α — 275α). «Τὰ βασιλικὰ ὀφφίκια».

Ἀρχ. «Ἀξιωμάτων ἀριθμὸν τῶν ἐν τοῖς βασιλείοις,
ὀνομαστὶ σκοπήσωμεν τὴν τάξιν τε τὴν τούτων.
Μετὰ τὸν αὐτοκράτορα πρῶτός ἐστι δεσπότης
σεβαστοκράτωρ μετ' αὐτὸν καὶ καῖσαρ μετ' ἐκεῖνον».

4. (275α — 276β]. «Ἐπίλογος».

Ἀρχ. «Ταύταις ἐκτόπως ταῖς τιμαῖς κεχήναμεν οἱ πλεῖστοι
ταῖς ἐπικήροις, ταῖς σαθραῖς, ἃς φθόνος ῥᾷστα φθείρει
οἱ πρὸς ἀθάνατον ζωὴν ὑπὸ θεοῦ πλασθέντες
καὶ πρὸς τὴν ἄφθαρτον ζωὴν ἐμβλέπειν κελευσθέντες».

ΙΑ΄.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ βύρσης καὶ ἀποτελούμενον ἐξ 65 φύλλων, (0,21 × 0,16) ἀριθμηθέντων ὑπ' ἐμοῦ. Ἐν τῷ ἔσω μέρει τῆς σταχώσεως γέγραπται «καὶ τόδε μου τελέθει κτέαρ Ἰωαννιάδαο», ἐν δὲ τῇ ἀρχῇ τοῦ δευτέρου φύλλου «ἠρξάμην κατὰ τὸ αψνδ΄ κατὰ μῆνα Μάρτιον».

Τὸ περιεχόμενον τοῦ χειρογράφου τούτου εἶναι τὸ ἀκόλουθον.

1. (φ. 2α — 46β). «Ἐκ τῶν θεωρητικῶν καὶ ἐρωτικῶν εὐχῶν τοῦ μακαρίου Αὐγουστίνου, ἐπισκόπου Ἱππῶνος, τί ἂν εἴποι ψυχὴ μόνον πρὸς θεὸν περὶ τῆς ἀρρήτου γλυκύτητος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ».

Ἀρχ. «Ἐπιγνοίην σε, Κύριε, τὸν ἐπιγιγνώσκοντά με. Ἐπιγνοίην σε, Κύριε, τὴν τῆς ἐμῆς ψυχῆς δύναμιν. Δεῖξόν μοι, Κύριε, τὴν παράκλησίν σου».

Ἐν τέλει (φ. 46β) «Τέλος τῶν θεωρητικῶν εὐχῶν τοῦ μακαρίου Αὐγουστίνου».

2. (φ. 46β — 48β). «Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου, τοῦ μετὰ τὴν ἅλωσιν χρηματίσαντος πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ καὶ Γενναδίου μετονομασθέντος».

Ἀρχ. «Δέσποτα, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Θεὲ ἀληθινέ, βασιλεῦ ὕψιστε, ὑπεράγιε, ὑπεράγαθε, εὔσπλαγχνε, Λόγε ἀΐδιε τοῦ ἀνάρχου Θεοῦ καὶ Πατρός».

3. (φ. 48β — 51β). «Εὐχὴ Κριτοπούλου τοῦ Ἰμβρίου».

Ἀρχ. «Δέσποτα, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ μόνος συμπαθὴς καὶ εὐδιάλλακτος, ἡ τοῦ ἐλέους πηγή, τὸ τῆς φιλανθρωπίας ἀνεξάντλητον πέλαγος».

4. (φ. 51β — 57α). Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου εὐχὴ ἐξομολογήσεως πρὸς τὸν ποιητὴν καὶ πλάστην ἡμῶν Θεόν, περιέχουσα πάντα τὰ ἀνθρώπινα πάθη καὶ ἐκφαυλίζουσα».

Ἀρχ. «Ἐξομολογοῦμαί σοι Πάτερ, Κύριε, ποιητὰ οὐρανοῦ καὶ γῆς, εὔσπλαγχνε, μακρόθυμε, φιλάνθρωπε, ὑπεράγαθε, ἀνεξίκακε, πολυέλεε, φιλάγαθε, εὐσυμπάθητε».

5. (φ. 57α — 59α). «Εὐχὴ ἑτέρα εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον Γερμανοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως».

Ἀρχ. «Πάναγνε, πανάγαθε καὶ πολυεύσπλαγχνε δέσποινα, τὸ τῶν χριστιανῶν παραμύθιον, τὸ τῶν θλιβομένων θερμότατον παρηγόρημα, τὸ τῶν ἁμαρτανόντων ἑτοιμότατον καταφύγιον, μὴ ἐγκαταλίπῃς ἡμᾶς ὀρφανούς».

6. (φ. 59α — 60β). «Εὐχὴ ἑτέρα εἰς τὴν ὑπεραγίαν καὶ δέσποιναν ἡμῶν Θεοτόκον».

Ἀρχ. «Παρθένε, δέσποινα, Θεοτόκε, ἡ τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Υἱὸν καὶ Λόγον, τὸν πάσης ὁρατῆς καὶ νοουμένης κτίσεως ποιητὴν καὶ δεσπότην, τὸν ἕνα τῆς Τριάδος Θεόν τε καὶ ἄνθρωπον ὑπὲρ φύσιν καὶ λόγον γεννήσασα».

Ἐν τέλει (φ. 60β). «Τέλος καὶ τῷ Θεῷ δόξα».

7. (φ. 61α). «Στίχοι Κριτοπούλου Μιχαὴλ τοῦ Ἰμβρίου».

Ἀρχ. «Ὅστις ἔρωτα Θεοῦ ἔσχεν εὐφρόνως
καὶ πῦρ ἀνῆψεν ἀγάπης ἐν καρδίᾳ
ἅλους ὅλος γε τῷ πόθῳ τοῦ δεσπότου
καὶ κατοχῆς δὲ ἐμπνευσθεὶς θειοτέρας»

Ἐν τέλει (φ. 61α). «Τέλος καὶ τῶν παρόντων».

8. (φ. 61β — 63α). «Πίναξ τῶν ἐν τῷ παρόντι βιβλιαρίῳ εὑρεθέντων εὐχῶν».

Ἐν τέλει (φ. 63α) «Τέλος καὶ τοῦ παρόντος πίνακος»
«καὶ τόδ' ἐσθλόν ἐστί μου κτέαρ Ἰωαννιάδαο»
«Ἡ βίβλος μὲν ἤνυσται συνάρσει θείᾳ
τῷ χιλιοστῷ ἑπτακοσίῳ ἔτει
ἓξ σὺν ἑξήκοντα τῷ σωτηρίῳ
Θεῷ δ' ὑψιμέδοντι δόξα καὶ κλέος».

Ἐν φύλλῳ 63β .

«Εὐχαὶ μὲν αὗται Αὐγουστίνου τοῦ θείου
Γερμανοῦ ὁμοῦ Μιχαὴλ τε Ἰμβρίου
Νικηφόρου τε τοῦ σοφοῦ Ξανθοπούλου

συγγραφεῖσαι πέλουσι πλήρεις σοφίας
δεήσεώς τε πρὸς Θεόν τε καὶ πλάστην
πρός τε τὴν ὑπέραγνον αὐτοῦ μητέρα
ἄγουσι γ' αὗται πρὸς σωτηρίαν πάντας
τοὺς ἐκ πίστεως καὶ πόθου μελετῶντας
ἀποσμίχουσαι ψυχικῶν ἁμαρτάδων
κληρονόμους τε τῆς ἄνω κληρουχίας
ἀποτελοῦσι τοὺς πιστοὺς πάντας ὄντες.
Ἀντεγράφησαν παρ' ἐμοῦ Φιλοθέου
Βασιλειάδου πόλεως Κωνσταντίνου».

ΙΒ'.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ βύρσης καὶ ἀποτελούμενον ἐκ σελίδων 291 (0,24 × 0,17).

Τὸ περιεχόμενον τοῦ χειρογράφου τούτου εἶναι τὸ ἀκόλουθον.

1. (σ. 1—177). «Ἑρμηνεία ὑπὸ τοῦ Ἱεροσολύμων Ἀνθίμου συλλεγεῖσα παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων Ἀρέθα καὶ Ἀνδρέου εἰς τὴν ἱερὰν ἀποκάλυψιν τοῦ ἁγίου ἐνδόξου καὶ πανευφήμου ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου»[1].

2. (σ. 178—201). «Ὀπτασία Ἱερωνύμου Ἀγαθαγγέλου ἐπὶ ἔτει 1279. Προφητεία Ἀγαθαγγέλου ἱερομονάχου συγγραφεῖσα ἐν Μεσήνῃ τῆς Σικελίας τῷ ᾳσοθ', ὡς ἐκεῖθεν αὐτῷ ἀπεκαλύφθη, ἥτις ὕστερον ἐν Μεδιολάνῳ ᾳφνε' ἐδόθη εἰς φῶς παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου πατρὸς καὶ ἱερομονάχου τῆς τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου τάξεως Ἰακώβου τοῦ Παλαιώτου ἑρμηνευθεῖσα ἐκ τῆς ἰταλικῆς διαλέκτου εἰς πεζὴν φράσιν παρὰ τοῦ πανοσιωτάτου Θεοκλήτου τοῦ καὶ Πολυειδοῦς, ταπεινοῦ ἀρχιμανδρίτου ἤτοι χωρεπισκόπου Πολυανῆς καὶ Βερδάρων, ναὶ μὴν καὶ τῆς ἐν Λειψίᾳ ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐπόπτου καὶ συνηγόρου ᾳψη'».

Ἐν σελ. 201 «ἐγράφη τὸ παρὸν καὶ ἐτελειώθη ἅμα ἰδίαις χερσὶ Γαβριὴλ τοῦ μουσικοῦ κατὰ τὸ 17ῳη' ἔτος τὸ σωτήριον ἐξ ὑπαγορεύσεως Ἀνθίμου πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων».

---

[1] Ἡ ἑρμηνεία αὕτη τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἀνθίμου ἔχει ἐκδοθῆ ἐκ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις τυπογραφίας τοῦ Παναγίου τάφου τῷ 1856 κελεύσει τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Κυρίλλου. Μικραί τινες διαφοραὶ μεταξὺ τοῦ ἐκδιδομένου κειμένου καὶ τοῦ τοῦ ἡμετέρου χειρογράφου εἶναι ἄξιαι προσοχῆς, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον τὸ ἡμέτερον κείμενον ἔχει γραφῇ, ὡς ἐν σελ. 201 ἀναφέρεται, «ἐξ ὑπαγορεύσεως Ἀνθίμου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων».

ΙΓ΄.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ βύρσης καὶ ἀποτελούμενον ἐξ ὀκτὼ ὀκταδίων ἠριθμημένων ἐν τῇ ἄνω ᾤᾳ (α΄—η΄), ἤτοι φύλλων 70 (0,23 × 0,17) ἀριθμηθέντων ὑπ' ἐμοῦ.

Τὸ χειρόγραφον τοῦτο περιέχει γνώμας ἐκ διαφόρων ὡς τὰ πολλὰ ἀρχαίων ἑλλήνων συγγραφέων εἰλημμένας, εἶναι λοιπὸν Γνωμολόγιον.

Ἀρχ. «Εἰς ἐγκράτειαν.

Δημοσθένης. Δεῖ τὸν εὖ φρονοῦντα τὸν λογισμὸν ἀεὶ κρείττω τῶν ἐπιθυμιῶν πειρᾶσθαι ποιεῖν.

Σωκράτης ἐρωτηθεὶς τίνι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων διαφέρει, εἶπε· καθ' ὅσον οἱ μὲν λοιποὶ ζῶσιν, ἵν' ἐσθίωσιν, αὐτὸς δ' ἐσθίω ἵνα ζῶ.

Πυθαγόρας. Τεθνάναι πολλῷ κρεῖττον ἢ δι' ἀκρασίαν τὴν ψυχὴν ἀμαυρῶσαι.

Τέλ. «Σόλων. Ἡδονὴν φεῦγε, ἥτις ὕστερον λύπην τίκτει.

Εὔφρων. Οὐκ ἔστι μοιχοῦ μεῖζον οὐδὲ ἓν κακόν· ἐν ταῖς γὰρ ἑτέρων βούλετ' ἀτυχίαις τρυφᾶν.

Μένανδρος. Οὐκ ἔστι μοιχοῦ πρᾶγμα ἀτιμότερον· θανάτου γὰρ ἔστ' ὤνιος.

ΙΔ΄.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ βύρσης καὶ ἀποτελούμενον ἐκ σελίδων (0,24×0,17) ἠριθμημένων 238 (1—238). Τῶν σελίδων τούτων προηγοῦνται 3 φύλλα ἄγραφα καὶ ἄνευ ἀριθμήσεως καὶ 9 φύλλα γεγραμμένα ἐπίσης ἄνευ ἀριθμήσεως, ἕπονται δὲ 4 φύλλα γεγραμμένα, ἀλλ' ἄνευ ἀριθμήσεως καὶ 32 φύλλα ἄγραφα καὶ ἄνευ ἀριθμήσεως.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ χειρογράφου τούτου εἶναι τὸ ἀκόλουθον.

1. (σ. 1—238). Ἀρχ. «Πῶς ἱστορίζονται τὰ θαύματα τῆς παλαιᾶς Γραφῆς».

Περὶ τῶν ἐννέα οὐρανίων ταγμάτων».

Τοῦ κειμένου τούτου προηγεῖται «Πίναξ τῶν ἐν τῇδε τῇ βίβλῳ ἐμπεριεχομένων», ὅστις ἄρχεται «Πῶς ἱστορίζονται τὰ θαύματα τῆς παλαιᾶς Γραφῆς» καταλαμβάνων τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα 9 ἀναρίθμητα φύλλα [1].

2. Ἐν τοῖς ἀνωτέρω μνημονευθεῖσι τέσσαρσιν ἀναριθμήτοις, ἀλλὰ

[1] Ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου γίνεται δῆλον, πρόκειται περὶ τῆς ἑρμηνείας τῶν ζωγράφων τοῦ ἐκ Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων Διονυσίου ἱερομονάχου, ἥτις ἔχει ἐκδοθῆ τύποις.

γεγραμμένοις φύλλοις, τοῖς ἑπομένοις τοῦ ἀνωτέρω κειμένου, περιέχονται ποιήματα «Εἰς τὴν καρατομίαν τοῦ Προδρόμου», «Εἰς τὴν φλογίνην σπάθην τοῦ Μιχαήλ», «Ἕτερον τοῦ Μιχαὴλ ἀρχαγγέλου» καὶ «Ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς τῆς ἐσταλμένης ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλὴμ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Τιβέριον εἰς τὴν Ῥώμην ἀπὸ τὸν Πόντιον Πιλᾶτον, πρόεδρον τῆς Ἰουδαίας, εἰς τὸν καιρὸν ὅπου ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἦτο εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ», ἥτις ἄρχεται «Ἡ ἀρχὴ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς εὑρίσκεται εἰς τὸ γραμματοφυλακεῖον τῶν Καισαρικῶν εἰς τὴν Ῥώμην.

Ἔμαθον πόσον ἐπιθυμεῖτε νὰ βεβαιωθῆτε καὶ ἰδοὺ ὅπου εἶμαι ἕτοιμος νὰ σοι διηγηθῶ τὸ ὅλον, ἕνα πρὸς ἕνα».

Μετὰ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἕπεται (φ. 3β — 4β) «Βερνίκι κυάνεον τῶν Ἰνδιῶν».

ΙΕ΄.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ ναστοῦ χάρτου μετὰ βύρσης ἐπὶ τῆς ῥάχεως καὶ ἀποτελούμενον ἐκ σελίδων (0,19 × 0,12) ἠριθμημένων καὶ γεγραμμένων 118 (1—118)+65 φύλλων ἀναριθμήτων καὶ ἀγράφων +528 (1—528) σελίδων ἠριθμημένων καὶ γεγραμμένων.

Ἐν τῷ προηγουμένῳ φύλλῳ τῆς πρώτης σελίδος τῆς πρώτης ἀριθμήσεως γέγραπται «Μεσαιωνικὴ ἱστορία 476—1453. Ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Γένους σχολῇ 1874—1875. Β. Α. Μυστακίδης», ἐν δὲ τῷ προηγουμένῳ φύλλῳ τῆς πρώτης σελίδος τῆς δευτέρας ἀριθμήσεως γέγραπται· «Ἱστορία νεωτέρα 1453—1873. Ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Γένους σχολῇ τῷ 1875—1876. Β. Α. Μυστακίδης». Κατὰ ταῦτα τὸ χειρόγραφον τοῦτο γεγραμμένον ὑπὸ τοῦ Β. Μυστακίδου ἀποτελεῖται ἐκ δύο τευχῶν, τοῦ πρώτου, ὅπερ περιλαμβάνει τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν (476 - 1453), ἥτις ὅμως μένει ἀτελής, ὡς καὶ ἐκ τῶν 65 φύλλων τῶν ἀναριθμήτων καὶ ἀγράφων γίνεται δῆλον, καὶ τοῦ δευτέρου, ὅπερ περιλαμβάνει τὴν νεωτέραν ἱστορίαν (1453 - 1873).

ΙΣΤ΄.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ ναστοῦ χάρτου μετὰ βύρσης ἐπὶ τῆς ῥάχεως καὶ ἀποτελούμενον ἐκ σελίδων (0,19×0,12) 146 (1—146) ἠριθμημένων καὶ γεγραμμένων + 64 φύλλων ἀγράφων καὶ ἄνευ ἀριθμήσεως + 312 (1—312) σελίδων ἠριθμημένων καὶ γεγραμμένων + 4 φύλλων ἀγράφων καὶ ἄνευ ἀριθμήσεως + 19 φύλλων γεγραμμένων, ἀλλ' ἄνευ ἀριθμήσεως + 2 φύλλων ἀγράφων καὶ ἄνευ ἀριθμήσεως + 13 φύλλων γεγραμμένων, ἀλλ' ἄνευ ἀριθμήσεως + 15 φύλλων ἀγράφων καὶ ἄνευ ἀριθμήσεως.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ χειρογράφου τούτου εἶναι τὸ ἀκόλουθον.

Τῆς πρώτης ἀριθμήσεως 1—146.

1. (σ. 1—48). «Εἰσαγωγὴ εἰς τὸν Εὐριπίδην».

Ἐν σ. 48 «Τέλος τῆς Ε. Εὐριπίδου. Ἔγραφον κατὰ τὸ 1876».

2. (σ. 49—52). «Ἕτεραι σημειώσεις περὶ Εὐριπίδου».

3. (σ. 55—146). «Κατὰ τὴν περίοδον τοῦ 1876—1877 ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Σεμιτέλου ἐν Ἀθήναις. Ἑρμηνεία μετ' εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Ἀντιγόνην τοῦ Σοφοκλέους».

Τῆς δευτέρας [1] ἀριθμήσεως 1—312.

1. (σ. 1—64). «Εἰσαγωγὴ εἰς τὸν Σοφοκλέα».

Ἐν σ. 64 «Τέλος».

2. (σ. 65—312). «Σημειώσεις εἰς τὸν Οἰδίποδα τύραννον».

Ἐν σ. 312 «Τέλος».

Ἐν τοῖς γεγραμμένοις ἀλλ' ἄνευ ἀριθμήσεως φύλλοις 19 + 13 «Οἰδίπους τύραννος».

Ἀρχ. «Ὦ τέκνα Κάδμου τοῦ παλαιοῦ νέα θρέμματα, τίνες ποτ' εἶσιν αἳ ἕδραι αὗται, ἅς μοι προσεδρεύετε ἱκετηρίοις κλάδοις κεκοσμημένοι».

Περιέχει δηλαδὴ τὴν ἐξήγησιν τοῦ Οἰδίποδος τυράννου.

ΙΖ'.

Χειρόγραφον ἐσταχωμένον διὰ ναστοῦ χάρτου μετὰ βύρσης ἐπὶ τῆς ῥάχεως καὶ ἀποτελούμενον ἐκ σελίδων (0,19 × 0,12) 29 ἠριθμημένων καὶ γεγραμμένων + φύλλων 26 ἀγράφων καὶ ἀναριθμήτων + σελίδων 167 (1—167) ἠριθμημένων καὶ γεγραμμένων [2] + σελίδων 29 (1—29) ἠριθμημένων καὶ γεγραμμένων + φύλλων 3 ἀγράφων καὶ ἀναριθμήτων + σελίδων 48 (1—8 καὶ 9—48) ἠριθμημένων καὶ γεγραμμένων + φύλλων 3 ἀγράφων καὶ ἀναριθμήτων + φύλλων 33 γεγραμμένων, ἀλλ ἄνευ ἀριθμήσεως + φύλλων 34 ἀγράφων καὶ ἀναριθμήτων.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ χειρογράφου τούτου εἶναι τὸ ἀκόλουθον.

Τῆς πρώτης ἀριθμήσεως σ. 1—29.

1. (σ. 1—28). «Εἰσαγωγὴ εἰς τὸν Αἰσχύλον».

Ἐν τέλει (σ. 28). «Τέλος τῆς εἰσαγωγῆς».

2. (σ. 29) «Σημειώσεις εἰς τὸν Προμηθέα δεσμώτην».

[1] Εἰς τὸ ἄνευ ἀριθμήσεως φύλλον, τὸ προηγούμενον τῆς πρώτης σελίδος γέγραπται· «τετράδιον ἑλληνικῶν σημειώσεων τοῦ Σοφοκλέους 1875—1876
Β. Α. Μυστακίδης».

[2] Αἱ σελίδες 1—34 ἐξ ἀπροσεξίας τοῦ σταχωτοῦ ἔχουσι τεθῆ κατωτέρω μεταξὺ τῶν σελίδων 1—8 καὶ 9—48.

Ἡ σελὶς αὕτη ἡ φέρουσα τὴν ἄνω ἐπιγραφήν, ἔχει μείνει ἄγραφος ὡς καὶ τὰ μετ' αὐτὴν 26 φύλλα.

Τῆς δευτέρας ἀριθμήσεως 1—167.

1. (σ. 1—41) «Εἰσαγωγὴ εἰς τὸν Πίνδαρον».

Αἱ σελίδες 1—34 ἔχουσι τεθῆ κατὰ λάθος τοῦ σταχωτοῦ κατωτέρω οὕτως ὥστε ἡ ἀρίθμησις ἐνταῦθα ἄρχεται ἀπὸ τῆς σελίδος 35. Ἐν ἀρχῇ τῆς σελίδος 35 ἔχει γραφῆ «Ἡ ἀρχὴ ἐτέθη κατόπιν κατὰ λάθος τοῦ δέτου» καὶ ἐν τέλει τῆς σελίδος 34 «Ἴδε συνέχειαν σ. 35 ἐν ἀρχῇ. Οὕτω κατὰ λάθος τοῦ δέτου».

Ἐν τέλει σ. 41 «Τέλος τῆς εἰσαγωγῆς».

2. (σ. 42—80). «Ὑπόθεσις τοῦ Ζ' τῶν Ὀλυμπίων» μεθ' ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων.

3. (σ. 81—111). «Ὑπόθεσις τοῦ ΣΤ' τῶν Ὀλυμπίων» μεθ' ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων.

Ἐν τέλει σ. 111 «Τέλος τοῦ ΣΤ' τῶν Ὀλυμπίων».

4. (σ. 112—126) «Ἐπινίκιον Γ' Ὀλυμπίων. Θήρωνι Ἀκραγαντίνῳ εἰς Θεοξένια» μετὰ ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων.

Ἐν τέλει σ. 126 «Τέλος τοῦ Γ' ἐπινικίου».

5. (σ. 128—151). «Ὑπόθεσις τοῦ Ε' τῶν Νεμέων» μεθ' ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων.

Ἐν τέλει σ. 151 «Τέλος τοῦ Ε' τῶν Νεμέων».

6. (σ. 152—167). «ΣΤ' Ἰσθμίου ὑπόθεσις» μετὰ ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων.

Τῆς τρίτης ἀριθμήσεως σ. 1—29 «Εἰσαγωγὴ εἰς τὸ Β' τῶν Ὀλυμπίων» μετὰ ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων.

Τῆς τετάρτης ἀριθμήσεως 1—8 καὶ 9—48.

1. (σ. 1—7 καὶ 9—27). «Ὑπόθεσις τοῦ Α' τῶν Ὀλυμπίων» μετὰ ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων.

Ἐν τέλει σ. 27 «Τέλος τοῦ Α' τῶν Ὀλυμπίων».

2. (σ. 28—48). «Α'. Πυθίου Ἱέρωνι Αἰτναίῳ» μετὰ ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων.

Ἐν τέλει σ. 48 «Τέλος».

Τὰ 33 φύλλα τὰ γεγραμμένα ἀλλ' ἄνευ ἀριθμήσεως περιέχουσι

1. (φ. 1—20). «Πινδάρου ἐξηγήσεις», ἤτοι τὰς ἐξηγήσεις τῶν προηγουμένων κειμένων τοῦ Πινδάρου.

2. (φ. 21—33). Διαφόρους σημειώσεις.

Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ

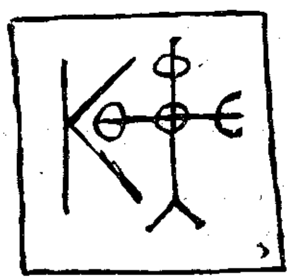
ΘΕΣΣΑΛΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

Α΄.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΝΗ ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΤΟΥ ΕΝ ΒΟΥΝΕΝΗι ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Πρὸς Μ. τοῦ ʽΑλμυροῦ, καὶ εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας ἀπ᾽αὐτοῦ, κεῖται ἐπὶ τῶν προπόδων τῆς Ὄθρυος τὸ μικρὸν χωρίον Μπακλαλί, τὸ ὁποῖον ἐπὶ Τουρκοκρατίας κατῳκεῖτο ὑπὸ Τούρκων, ἤδη δὲ ὑπὸ Χριστιανῶν. Ὑπεράνω τοῦ χωρίου τούτου, εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας, διὰ βατῆς ὁδοῦ, φθάνει τις εἰς τὰ ἐρείπια τῆς ἐν μέσῳ δάσους ἐκ πρίνων κειμένης Βυζαντινῆς μονῆς τοῦ ʽΑγ. Νικολάου τοῦ ἐν Βουνένῃ τῆς Θεσσαλίας. ʽΗ μονὴ εἶναι ἐκτισμένη ἐπὶ τῆς κλιτύος προβούνου τῆς Ὄθρυος, ἔχοντος ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐρείπια ἀρχαίας ʽΕλληνικῆς ἀκροπόλεως ἐκ μεγάλων ἰσοδομικῶν λίθων.

Πρὶν φθάσωμεν ἐκ Μπακλαλὶ εἰς τὴν μονήν, συναντῶμεν ἔν τινι χαράδρᾳ βρύσιν λιθόκτιστον, ἐπισκευασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πρῴην ἰδιοκτήτου τοῦ χωρίου Μιχαὴλ Γκαμαλέτσου ἔχουσαν ἐντετειχισμένην μακρὰν ἐπὶ μαρμάρου νεωτάτην ἐπιγραφὴν καὶ ἕνα πώρινον τετράγωνον λίθον φέροντα ἐν σταυροειδεῖ μονογράμματι τὸ ὄνομα «Θεόφιλος» (Εἰκ. 1). ʽΗ ἐπιγραφὴ αὐτὴ εἶναι Βυζαντινὴ καὶ προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς· εἶναι δ᾽ἄδηλον διατί ἐτέθη ἀριστερὰ αὐτῆς ἓν μέγα Κ.

Εἰκ. 1. Τὸ ἐπὶ πωρίνου λίθου τῆς κρήνης μονόγραμμα.

Τὰ ἐντὸς τῶν πρίνων ἐρείπεια τοῦ περιβόλου καὶ τῶν κελλίων τῆς μονῆς εἶναι καταφανῆ καθ᾽ ὅλην αὐτῶν τὴν ἔκτασιν καὶ πρὸς Β. ἵστανται ἀκόμη εἰς ὕψος ἑνὸς ἕως ἑνὸς καὶ ἡμίσεος μέτρου, τὰ ἐρείπια ὅμως τοῦ ναοῦ εἶναι κατηδαφισμένα.

Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου ναοῦ κατὰ τὸ 1890 ἀνηγέρθη ὑπὸ τῶν περιοίκων μικρὸς πηλόκτιστος ναὸς εἰς τιμὴν τοῦ ʽΑγίου Νικολάου τοῦ ἐν Βουνένῃ [1], κατὰ τὴν ἀνόρυξιν τῶν θεμελίων τοῦ ὁποίου εὑ-

[1] Ἔκτοτε τελεῖται κατ᾽ ἔτος τῇ 9ῃ Μαΐου, ἐπετείῳ τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου, λαμπρὰ πανήγυρις, συνέχεια τῆς ἐπὶ Τουρκοκρατίας πανηγύρεως, εἰς ἣν προσήρχοντο ἀσθενεῖς λουόμενοι ἐν τῇ παρὰ τὴν μονὴν λαξευτῇ θολωτῇ δεξαμενῇ, ἐν ᾗ ἀναβλύζει διαρκὲς ἁγίασμα.

ρέθη τὸ πλακόστρωτον δάπεδον τοῦ Βυζαντινοῦ ναοῦ ἐκ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν, πιθανῶς ἀρχαίων.

Λείψανα ἐκ τῆς μονῆς ἔχομεν ἐν τῷ τόπῳ ἤδη δύο γλυπτὰ καὶ μίαν ἐπὶ πωρίνου λίθου ἐπιγραφὴν μονογραμματικήν, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος.

Ἐκ τῶν δύο τούτων ἐπὶ μαρμάρου γλυπτῶν, τὸ ἓν κεῖται ἐγκαρσίως τῆς μόνης μεσημβρινῆς θύρας τοῦ νέου ναοῦ καὶ φέρει ἐν τῷ μέσῳ μὲν διπλοῦν σταυρὸν ἐγχάρακτον, δεξιὰ δ᾽ ἐντὸς ὀρθογωνίου τρία ἐγχάρακτα σύμβολα ἀνεπίγνωστα εἰς ἡμᾶς, ἄνω δὲ καὶ ἀριστερὰ δύο ῥόδακας, ὧν ὁ εἷς φέρει σταυροειδὲς τετράφυλλον, ὁ δ᾽ ἕτερος ἀποκεκρουμένος κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου, πολύφυλλον ῥόδακα.

Τὸ ἕτερον γλυπτὸν εἶναι ἐντετειχισμένον ἐπὶ τῆς θολωτῆς μικρᾶς ἐπὶ βράχου δεξαμενῆς τοῦ ʽΑγιάσματος, τὸ ὁποῖον κεῖται δυτικῶς τοῦ ναοῦ εἰς ἀπόστασιν 200-300 μέτρων. Εἶναι ἐκ μαρμάρου λευκοῦ, πλὰξ ὀρθογώνιος, ἔχουσα τὰς δύο μακρὰς πλευρὰς λοξοτμήτους μετὰ γλυπτικοῦ διακόσμου, ἤτοι ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς τὸ λεγόμενον Μικρασιατικὸν θέμα [1] ἐντὸς δηλ. τρεχόντων ἀψιδωμάτων, στηριζομένων ἐπὶ κιονίσκων ἀνθέμια ἐξ ἑπτὰ φύλλων, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας κισσοῦ φύλλα ἑλικοειδῶς διατεταγμένα.

Ὅμοιον τεμάχιον μετὰ τοῦ αὐτοῦ κοσμήματος εὑρὼν εἰς τὸ χωρίον Μπακλαλὶ ὁ πρῴην ἔφορος κ. Ἀρβανιτόπουλος ἐκόμισεν αὐτὸ εἰς τὸ Μουσεῖον ʽΑλμυροῦ. Προδήλως τὰ τεμάχια ταῦτα προέρχονται ἐκ διαζώματος τοῦ Βυζαντινοῦ ναοῦ καὶ εἶναι ἀνέκδοτα.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον ταῦτα τὰ γλυπτὰ τὰ ἐκ τῆς εἰρημένης μονῆς προερχόμενα· εἰς τὸ παρακείμενον πρὸς Δ. καὶ ἐπὶ τῶν προπόδων τῆς Ὄθρυος χωρίον Καρατζαδαγλὶ εἰς ναὸν κτισθέντα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ ʽΑγ. Νικολάου τοῦ ἐν Βουνένῃ, εἶναι ἐντετειχισμένοι πολλοὶ ἀρχιτεκτονικοὶ λίθοι καὶ κίονες καὶ κιονίσκοι στρεπτοὶ κιβωρίων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, περὶ ὧν ἐγράψαμεν ἀλλαχοῦ, καὶ τοὺς ὁποίους καὶ ὁ κ. Ἀρβανιτόπουλος ἀναφέρει [2]. Καὶ τεμάχιον δὲ θωρακίου ἀποκεκρουμένον κατὰ τὸ ἥμισυ καθέτως καὶ φέρον διπλοῦν σταυρὸν πληρούμενον ὑπὸ διακοσμήσεων καὶ ἑκατέρωθεν ὑπὸ Συριακῶν τροχῶν καὶ ῥοδάκων εὑρέθη ἐν Μπακλαλὶ ὑπὸ χωρικοῦ ἐκ Πλατάνου καὶ ἐκομίσθη εἰς τὴν οἰκίαν του.

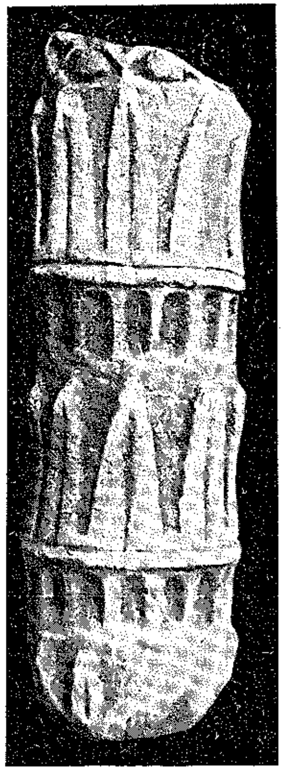
Ἐπίσης εὑρέθη ἐν Μπακλαλὶ ὑπὸ τοῦ ἐξ ʽΑλμυροῦ κτίστου Δήμου

[1] Περὶ τούτου ἴδε λεπτομερῶς Ὀ ρ λ ά ν δ ο ν ἐν Ἀρχ. τῶν Βυζ. μνημείων τῆς ʽΕλλάδος, τόμ. Γ΄ (1937), σ. 147. 149. 150.

[2] Πρβλ. Ν. Ι. Γ ι α ν ν ο π ο ύ λ ο υ, Φθιωτικά, Ἀθῆναι 1891, σ. 44. καὶ Α. Σ. Ἀ ρ β α ν ι τ ό π ο υ λ ο ν, εἰς τὰ Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. ʽΕταιρείας 1908, σ. 161.

Κουτσουπίνα κιονόκρανον Βυζαντινὸν ἐντελές, κομισθὲν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν οἰκίαν του.

Ὁμοίως ἐν Μπακλαλὶ εὑρέθη σπόνδυλος κίονος μετὰ διακοσμήσεων (ὕψος 0,80. διάμ. 0,15 μ.), ὅστις ἐκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁλμυροῦ ὑπὸ τοῦ φύλακος τοῦ Μουσείου Ἁλμυροῦ Σπ. Γιαννοπούλου, ὅστις εἶπεν ἡμῖν ὅτι εὑρέθη ἐν τοῖς ἐρειπείοις τῆς μονῆς κατ' ἀνόρυξιν θεμελίων κελλίου (Εἰκ. 2).

Εἰκ. 2. Τὸ ἐν Μπακλαλὶ εὑρεθὲν τεμάχιον κίονος.

Πρὸ ἐτῶν τέλος εὑρέθη ἐν ἀγρῷ τοῦ χωρίου Μπακλαλὶ χώρισμα διλόβου παραθύρου ἐκ κυανοφαίου μαρμάρου, φέρον ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἡμικιονίου Βυζαντινὴν ἐπιγραφὴν «† *Ζῖ (ζῇ) ἡ πίστις τῶν Χριστιανῶν* †», δημοσιευθεῖσαν πανομοιοτύπως[1].

Πάντα τὰ μνημεῖα ταῦτα προέρχονται ἐκ τῆς ἠρειπωμένης ταύτης παρὰ τὸ Μπακλαλὶ μονῆς τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ νέου, ἥτις ἦτο ἀρκούντως μεγάλη καὶ εἶχε μεγάλην γλυπτικὴν διακόσμησιν, εἰλημμένου τοῦ ὑλικοῦ ἐξ ἀρχαίων Ἑλληνικῶν μνημείων[2].

Ναοὺς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Νέου, τοῦ ἐν Βουνένῃ, ἔχομεν πολλοὺς ἐν Θεσσαλίᾳ. Οὕτως, ἐκτὸς τῆς παρὰ τὸ Μπακλαλὶ ἠρειπωμένης Βυζαντινῆς ταύτης μονῆς καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ χωρίου Καρατζαδαγλί, ὑπάρχουν ἐν Τυρνάβῳ δύο ναοί, ὧν ὁ εἷς τοῦ ΙϚ' αἰῶνος λέγεται *Βλαχονικόλας* ἐκ τῆς συνοικίας τῶν Βλάχων, ὁ δὲ ἕτερος τοῦ *Ντούμα*[3]. Ἐπίσης ἐν Μηλέαις τοῦ Πηλίου ὑπάρχει φερώνυμον μονύδριον, ναὸς δὲ ἐν τῷ χωρίῳ Τσιαμπασλὰρ τῆς

[1] Βλ. Α. Σπυριδάκην, ἐν Δελτίῳ τῆς ἐν Ἁλμυρῷ Φιλαρχαίου Ἑταιρείας «Ὄθρυος», τεῦχος Α', 1901, σελ. 35. ἀριθ. 1.— Ν. Ι. Γιαννόπουλον, ἐν Byzant. Zeitschrift, XXI, 1912, σελ. 161, ἀριθ. 10.

[2] Θωράκιον φέρον ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν σταυροὺς μετὰ διακοσμήσεων καὶ πλαίσιον πλοχμοῦ, ἀποκείμενον ἐν τῷ Μουσείῳ Ἁλμυροῦ καὶ προερχόμενον ἐκ Μπακλαλὶ ἐδημοσιεύσαμεν ἐν Byzant. Zeitschrift, XXV, 1925, 339—341, πίν. I. ἀριθ. 2.

[3] Τροπάριον τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἁγ. Νικολάου τοῦ ἐν Βουνένῃ ἀναφέρει καὶ τὴν Θεσσαλικὴν πόλιν Τύρναβον (πρβλ. Ν. Ι. Γιαννόπουλον, ἐν

ἐπαρχίας Καρδίτσης (Μητροπόλεως Θεσσαλιώτιδος), ἔνθα ὡς ἐν Μπακλαλὶ[1] καὶ Ἁγίασμα ἀναβλύζει, ἐν Γούρᾳ (Ἀναύρᾳ) τοῦ Ἁλμυροῦ καὶ ἀλλαχοῦ.

Προκειμένου δὲ περὶ τῆς *Βουνένης* λέγομεν ὅτι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ὑπῆρχεν ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπισκοπὴ Βουνένης ὑπαγομένη ὑπὸ τὴν Μητρόπολιν Λαρίσης[2]. Ἐπίσης ἡ Βουνένη ἀναφέρεται καὶ ὡς *θέμα* ἐν Χρυσοβούλλῳ Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβυτέρου ἐν ἔτει 1289 ἀφορῶντι εἰς τὴν μονὴν *Λυκουσάδος*, τῆς νῦν λεγομένης Λοξάδας, κώμης παρὰ τὸ Φανάρι τῆς Καρδίτσης Θεσσαλιώτιδος καὶ δημοσιευθέντι ὑπὸ τοῦ Σπ. Π. Λάμπρου[3]. Ἡ θέσις τῆς Βυζαντινῆς ταύτης πόλεως, ἥτις λέγεται καὶ οὐδετέρως τὰ *Βούνενα*, μέχρι τοῦδε ἀγνοεῖται.

Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ ἀνασκαφῶσι τὰ ἐρείπια τῆς Βυζαντινῆς ταύτης μονῆς καὶ ἰδίως τὸ μέρος ἔνθα ἔκειτο ὁ ναὸς καὶ τὰ πέριξ αὐτοῦ, διότι εἴμεθα βέβαιοι ὅτι θὰ εὑρεθῶσι πολλὰ γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφαί, καὶ ἰδίως ἀρχαῖαι Ἑλληνικαί, διότι ὅλον τὸ μαρμάρινον ὑλικὸν τῆς μονῆς ἐλήφθη ἐξ ἀρχαίων Ἑλληνικῶν μνημείων.

Ἐν Βόλῳ τῇ 25 Φεβρουαρίου 1938

Ν. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ἑβδομαδιαίᾳ Ἐπιθεωρήσει Νεολόγου, ἐν Κων/πόλει, τόμ. Γ', 1893—1894, σελ. 715). Δὲν γνωρίζομεν διατί ἐτιμήθη ὁ Ἅγιος οὗτος ἐν Τυρνάβῳ διὰ δύο ναῶν.

[1] Βλ. Ν. Ι. Γιαννόπουλον, Ἔνθ' ἀν. σ. 739, ἔνθα περὶ Τσιαμπλασάρ.

[2] Ῥάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα θ. καὶ ἱ. κανόνων, τόμ. Ε', σ. 482.—Ν. Ι. Γιαννοπούλου, Ἐπισκοπ. Κατάλ. Θεσσαλίας, (Ἐπετηρὶς Φιλολ. Συλλόγου «Παρνασσοῦ», τόμ. Ι'. 1914, σ. 255. τόμ. ΙΑ', 1915, σ. 185.

[3] Ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. Α', σ. 113-119.

Β'.

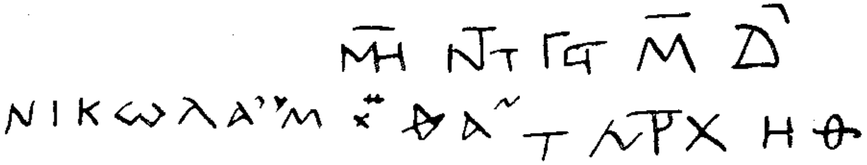
ΜΕΓΑΛΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΝΗ ΕΝ ΤΩ ΤΟΥΡΚΙΚΩι "ΤΕΚΚΕ ΤΩΝ ΜΠΕΚΤΑΣΗΔΩΝ,,

Πλησίον τοῦ Σιδηροδρομικοῦ Σταθμοῦ Ρηγαίου ('Αϊβαλὶ) καὶ εἰς ἡμισείας ὥρας ἀπόστασιν, κεῖται τὸ χωρίον Ρηνί, ὕπερθεν τοῦ ὁποίου εὑρηται ἡ Τουρκικὴ Μονὴ *Τεκκὲς τῶν Μπεκτασήδων* ἢ *Μπεκτασελὶ-Τεκκές*, κατοικουμένη ὑπὸ Δερβισσῶν ἢ Τουρκαλβανῶν [1].

Ὁ Τεκκὲς οὗτος ἦτο πρὶν μεγάλη Βυζαντινὴ Μονὴ κειμένη μεταξὺ Ἁλμυροῦ καὶ Φαρσάλων ἐπὶ τῶν βορείων παραφυάδων τῆς Ὄθρυος, αἵτινες περικλείουσαι ἀπὸ δυσμῶν καὶ βορρᾶ τὸ εὔφορον Κρόκιον πεδίον τοῦ Ἁλμυροῦ χωρίζουσι τὴν ἐπαρχίαν Ἁλμυροῦ ἀπὸ τῆς τῶν Φαρσάλων.

Ἡ μονὴ λοιπὸν αὕτη, ἥτις ἦτο ἐστραμμένη πρὸς τὸ Φαρσάλιον πεδίον, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάκτησιν τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, ἐν ἀγνώστῳ χρόνῳ, κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν Δερβισσῶν (μοναχῶν) τῆς αἱρέσεως τοῦ Ἀλῆ, καὶ μετεβλήθη εἰς Τεκκὲν τῶν Μπεκτασήδων. Λέγεται δὲ καὶ *Ντουλπαλὶ Τεκκές*, ἤτοι *Μονὴ τῶν τάφων*, διότι οἱ Μπεκτασῆδες εἰς δύο Μαυσωλεῖα θολωτὰ θάπτουσιν ἐντὸς τοὺς ἡγουμένους αὐτῶν.

Ἐκ τῆς Βυζαντινῆς μονῆς δὲν σῴζονται ἐρείπια. Μόνον δὲ εἰς τὰ δάπεδα τῶν δύο θόλων τῶν προπυλαίων τῶν Μαυσωλείων, τὰ ὁποῖα στη-

Εἰκ. 3. Ἡ ἐν τῷ τεκκὲ ἀποτριβεῖσα Βυζαντινὴ ἐπιγραφή.

ρίζουσιν ἀνὰ τέσσαρες μονόλιθοι κίονες, εἶναι ἐπεστρωμέναι διάφοροι πλάκες λευκοῦ μαρμάρου ὀρθογώνιοι. Ἐξ αὐτῶν μία (εἰκ. 3) εἰς τὸ πρῶτον Μαυσωλεῖον φέρει κατὰ μῆκος μακρὰν Βυζαντινὴν ἐπιγραφήν, ἐφθαρμένην ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ἕνεκα τῶν συχνῶν πατημάτων προστριβῆς, ἑτέρα δὲ εἰς τὸ δεύτερον Μαυσωλεῖον ὑπάρχουσα ἦτο θωράκιον φέρον ἔγγλυφον μέγαν τριπλοῦν σταυρόν. Τρίτος λίθος ὀρθογώνιος, ἤτοι βάσις λευκοῦ μαρμάρου, κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τῶν προπυλαίων

[1] Πρβλ. F. Hasluck, ἐν Britisch School Annual XX (1913/4) σ. 110.

τοῦ πρώτου Μαυσωλείου φέρει ἐπὶ τῆς μιᾶς μακρᾶς πλευρᾶς ἐντὸς ἀψῖδος ἀνάγλυφον διπλοῦν σταυρὸν μετὰ φυτικῶν διακοσμήσεων καὶ ἄλλοτε ἐπιγραφήν: ΕΚΗΔΕΥΣΕΝ ΑΥΤΟΝ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΑ διὰ Βυζαντινῶν γραμμάτων. Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην εἴχομεν ἰδεῖ πρὸ ἐτῶν μετὰ τοῦ Γάλλου Fougères καὶ ἀργότερον μετὰ τοῦ Γερμανοῦ Kern, ἀλλὰ κατὰ τὸ 1934 μεταβάντες πάλιν δι' ἐρεύνας εἰς τὸν Τεκκὲν εἴδομεν μετὰ λύπης ὅτι οἱ Δερβίσσαι[1] εἶχον ἐξαλείψει τὰ γράμματα. Σήμερον σῴζεται μόνον ὁ Σταυρὸς μετὰ τῶν διακοσμήσεων.

Ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ ἀρχαῖοι λίθοι ἰσοδομικοὶ καὶ μεγάλαι πλάκες ὀρθογώνιοι κεῖνται εἰς δύο βρύσεις, παρὰ τὸ χωρίον Ρηνὶ καὶ ἐν τῷ Τεκκέ αἵτινες εἶναι εἰλημμέναι ἐξ ἀρχαίου κτηρίου (ναοῦ) καὶ ἐκ τῆς Βυζαντινῆς μονῆς, συμπεραίνομεν ὅτι θὰ ἔκειτο ἐνταῦθα κατὰ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνικοὺς χρόνους Ἑλληνικὸς ναὸς[2] μεταβληθεὶς ὕστερον ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν εἰς μονήν[3].

Ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πρώτου Μαυσωλείου εἶναι ἐκτισμένη δι' ἰσοδομικῶν πωρίνων λίθων περιβαλλομένων κατὰ τοὺς ἁρμοὺς ὑπὸ πλίνθων ὀπτῶν κατὰ το Βυζαντινὸν σύστημα, τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ἐκτίσθη κατὰ τὸν ΙϚ' αἰωνα, ὡς καὶ πολλὰ ἄλλα τζαμία ἐν Θεσσαλίᾳ, αἱ δὲ λοιπαὶ πλευραὶ τοῦ Μαυσωλείου τούτου, ὡς καὶ τοῦ ἑτέρου, εἶναι ἐπικεχρισμέναι δι' ἀσβέστου. Ἴσως ἐντὸς τῶν κελλίων τῶν Δερβισσῶν νὰ κεῖνται καὶ ἄλλοι Βυζαντινοὶ ἀρχιτεκτονικοὶ λίθοι.

Εἰς τὰ κελλία τοῦ Τεκκὲ δὲν ἐπέτρεπον οἱ Τουρκαλβανοὶ Δερβίσσαι νὰ εἰσέλθῃ τις ἀκωλύτως καὶ ἐρευνήσῃ μὴ εἶναι ἐντετειχισμένα μάρμαρα ἀρχιτεκτονικὰ τῆς Βυζαντινῆς Μονῆς. Τόσον δὲ εἶναι μεταβεβλημένα τὰ πράγματα, ὥστε δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς ποῦ ἔκειτο ὁ ναός. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ Βυζαντινὴ μονὴ ἦτο μεγάλη καὶ πλουσία, διότι καὶ ὁ Τεκκὲς ὁ ἀντικαταστήσας αὐτὴν ἔχει μεγάλην περιουσίαν κτηματικήν, καὶ δύο ἰδιόκτη-

[1] Κατὰ τὸ 1881, κατὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας, ἐπεσκέφθη ὁ ἀείμνηστος Α. Κουμουνδοῦρος τὸν Τεκκὲν καὶ ἐπέστησε τὴν προσοχήν του ἐπὶ πλακὸς πλήρους γραμμάτων ἐν τῷ δαπέδῳ τοῦ νάρθηκος τοῦ Α'. Μαυσωλείου. Βραδύτερον ὁ ἡγούμενος τῶν Δερβισσῶν Μπαϊρὰμ Μπαμπᾶς διέταξε καὶ ἐξήλειψαν τὰ γράμματα διὰ κοπίδος, ἵνα μὴ φαίνηται ἡ παλαιὰ Χριστιανικὴ ἰδιότης τοῦ Τεκκέ, ὡς διηγήθησαν ἡμῖν αὐτόπται μάρτυρες, καὶ ὡς δεικνύουσιν τὰ ἴχνη τῆς κοπίδος ἐπὶ ἑτέρας πλακός. Ἄρα ὑπῆρχον δύο πλάκες ἐνεπίγραφοι!

[2] Ἴσως τὸ παρὰ τὴν Σκοτοῦσαν μαντεῖον Διὸς Φηγωναίου, ὅπερ ἀναφέρει ὁ Κινέας παρὰ Στράβωνι.

[3] Περὶ τοῦ Τεκκὲ πρβλ. τὰ γραφέντα ὑπὸ **Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμενίτου** εἰς τὸ περιοδικὸν Προμηθεύς, ἐν Βόλῳ 1891, Σ/βριος, σελ. 278, σημ. ι'. καὶ περὶ Μπεκτασήδων **Σκαρλάτου Βυζαντίου**, Ἡ Κωνσταντινούπολις, τόμ. Γ'. σελ. 494.

τα χωρία κατοικούμενα ὑπὸ Χριστιανῶν γεωργῶν, τὸ Ρηνὶ καὶ τὸ Ἀρδοκάν, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ ναοὶ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, νεώτερα κτίσματα. Οἱ Δερβίσσαι ἐντεῦθεν ἴσως ὁρμώμενοι λέγουσιν ὅτι ὁ Τεκκὲς ἦτο πρὶν Βυζαντινὴ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, εἰς ὃν καὶ ἀνάπτουσι καὶ κανδήλαν.

Ἐν Βόλῳ τῇ 30 Μαρτίου 1938

Ν. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

Γ'.

ΛΕΧΙΝΕΟΝ

ΜΙΑ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΣ Η ΚΩΜΗ ΕΝ ΤΗι ΕΠΑΡΧΙΑι ΑΛΜΥΡΟΥ

Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Γ. Σωτηρίου, ὅστις ἀπὸ ἐτῶν ἐνεργεῖ ἀνασκαφὰς εἰς τὰς Θεσσαλικὰς Θήβας (Νέαν Ἀγχίαλον), ἐδημοσίευσεν εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας μεταξὺ ἄλλων καὶ δύο παλαιοχριστιανικὰς ἐπιγραφὰς ἐπιτυμβίους.

Εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας ἀπαντᾷ ἡ λέξις Λεχίνεον καὶ Λεχένεον, ἀναφερομένη εἰς πόλιν ἢ κώμην κειμένην ἐγγὺς ἢ μακρὰν τῶν Χριστιανικῶν Θηβῶν Θεσσαλίας, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἁλμυροῦ[1].

Ὅτι τὸ Λεχίνεον ἦτο πόλις ἢ κώμη ἐξάγεται ἐκ τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς, δημοσιευθείσης ἐν Πρακτικοῖς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας τοῦ 1933 (σελ. 55-57, ἀριθ. 1, εἰκ. 8, στίχ. 7-11) ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀναφέρεται «Ἀγαθόκλ(ει)α ἀπὸ | Λεχινέου, γυνὴ Ὀν | ησίμου Παλ | ατίνου». Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐπιγραφῇ δημοσιευθείσῃ ἐν Πρακτικοῖς τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας τοῦ 1935, (σελ. 64, ἀριθ. 1) ἀναγράφεται ἐν στίχῳ 1-2:

«Μ Μ ..... [ἀπὸ Λ-]εχενέου, ἔνθα κατά[κειται] ὁ προγεγραμμένος | Σανβάτις».

Ὡς βλέπομεν, ἡ αὐτὴ λέξις ἐπαναλαμβάνεται εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἐπιγραφὰς μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς τὴν πρώτην ἐπιγραφὴν γράφεται Λεχινέου δι' ἰῶτα, εἰς δὲ τὴν δευτέραν γράφονται ὅλαι αἱ συλλαβαὶ δι' ε ψιλοῦ, ἤτοι Λεχενέου.

Μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν Χριστιανικῶν Θηβῶν Θεσσαλίας (Ν. Ἀγχιάλου) ἔχομεν τέσσαρας ἐπιγραφὰς ἀναγραφούσας ὀνόματα πόλεων. Τούτων μία πρὸ ἐτῶν εὑρεθεῖσα τὸ 1885 ἀναφέρει τὴν πόλιν Ἁρμυρὰ (=τὰ Ἁρμυρά), ἐν αὐτῇ δῆλα δὴ ἀναφέρεται: «Μνημεῖον Εὐσεβίου παρὰ Ἁρμυρὰ ἀποθα[νόντος]»[2]. Μετὰ ἔρχονται αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι δύο ἐπιγραφαὶ αἱ μνημονεύουσαι τὸ Λεχίνεον, τετάρτη δὲ δημοσιευθεῖσα ἐν Πρακτικοῖς τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας τοῦ

[1] Μὲ τὸ Λεχίνεον οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει ὁ ἕτερος τῶν λιμένων τῆς Κορίνθου Λέχαιον.

[2] Βλ. G. Fougères, Bulletin de Corresp. Hellénique XIII, σελ. 405· Δελτίον «Ὄθρυος», Β', 1899, σ. 24, ἀρ. 23. Ν. Ι. Γιαννόπουλον, ἐν **Byzant. Zeitschrift**, τόμ. XXI, 1912, σ. 158, ἀρ. 10.

1935, σ. 65 ὑπὸ τοῦ κ. Σωτηρίου ἀναφέρει πόλιν Μαγνήτων. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἀναγινώσκομεν «.... παραγγέλλει μετὰ τὸ ἐμὲ τεθῆναι | [.... τ]ῇ πόλι Μαγνήτων....». Πόλις Μαγνήτων ἐνταῦθα κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐννοεῖται ἡ Δημητριάς.

Τὸ ὄνομα Λεχίνεον τῆς κώμης ἢ πόλεως ταύτης νομίζομεν ὅτι ἐπανευρίσκομεν εἰς μίαν ἀρχαίαν πόλιν ἢ κώμην τῆς Φθιώτιδος (ἐπαρχίας Ἁλμυροῦ) τὰς Λιγύνας ἢ Λιγύνην, τῆς ὁποίας τὸ ἐθνικὸν εἶναι Λιγυναῖος. Τὸ αὐτὸ ὄνομα Λιγύναι εὑρίσκεται καὶ ἐν Ἑστιαιώτιδι τῆς Θεσσαλίας παρὰ τοὺς Γόμφους, ἀναφερόμενον μετ' ἄλλων πολισμάτων οἷον Ἀργέντας, Φερινίου, Τιμάρου, Στρυμόνος καὶ Λάμψου καὶ μετά τινων ἄλλων μικρῶν φρουρίων μνημονευομένων ὑπὸ τοῦ Τίτου Λιβίου [1].

Οἱ δ' ἐν τῇ Φθιώτιδι (ἐπαρχίᾳ Ἁλμυροῦ) Λιγυναῖοι, κάτοικοι δηλ. τῶν Λιγυνῶν ἢ τῆς Λιγύνης ἀναφέρονται ἐν ἐπιγραφῇ περὶ ἀμφισβητουμένων ὁρίων μεταξὺ Ἁλέων καὶ Θηβαίων Φθιωτῶν (τῶν πόλεων δηλαδὴ Ἅλου καὶ Φθιωτίδων Θηβῶν), ἀνευρεθείσῃ ἐν Δελφοῖς καὶ δημοσιευθείσῃ ὑπὸ τῶν κ. κ. Laurent καὶ Perdrizet [2]. Διαιτητὴς πρὸς διακανονισμὸν τῶν ὁρίων ἦτο ὁ Μάκων Ὀμφαλίωνος, Λαρισαῖος, ὅστις ἀπεφήνατο: «περὶ τῆς μὲν ἱερᾶς χώρας ἀποδοῦναι τοῖς **προσοροῦσι Λυγιναίοις·** ὅρια δὲ εἶναι ὡς οἱ τέρμονες ἔχουσι».

Κατὰ ταῦτα ἡ ἱερὰ χώρα ἔπρεπε νὰ ἀποδοθῇ εἰς τοὺς συνορεύοντας μεταξὺ τῶν δύο πόλεων Ἅλου καὶ Φθιωτίδων Θηβῶν Λιγυναίους, κατοίκους τῆς κώμης Λιγυνῶν [3].

Ποῦ ἔκειτο ἡ κώμη αὕτη δὲν εἶναι γνωστόν. Ὁ Stählin [4] ἐρωτᾷ μήπως αὕτη εἶναι τὸ φρούριον Τουρκομουσλί. Ἀλλὰ τὸ χωρίον τοῦτο ὅπου ὑπάρχει μικρὰ ἀκρόπολις παρὰ τὸν ὑδρόμυλον τοῦ Τουρκομουσλί, κεῖται πρὸς δυσμὰς τοῦ Κροκίου πεδίου, ἀπέχει δὲ τοῦ Ἁλμυροῦ πλέον τῶν τριῶν ὡρῶν, πέντε ἀπὸ τῆς Ἅλου, ἀπὸ δὲ τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν τρεῖς περίπου ὥρας.

Ἀκροπόλεις καὶ ἐνίοτε συνοικισμοί, ἀπαντῶσιν εἰς διάφορα τῆς περιοχῆς μέρη. Οὕτω παρὰ τὸ χωρίον Καραδαναλὶ (Μαυρόλοφον) ἐκατέρωθεν τοῦ Χολορρεύματος παρατηρεῖται ἐπὶ λόφου ἀκρόπολις καὶ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ κατὰ μῆκος ἴχνη συνοικισμοῦ κώμης ἀρχαίας. Ἐπίσης ἐπὶ τῶν βορείων προπόδων τῆς Ὄθρυος σῴζονται τέσσαρες ἀκροπόλεις· μία ὕπερθεν τοῦ χωρίου Μπακλαλὶ (νῦν Ἁλίας) ἐπὶ λόφου· δευτέρα πρὸ τοῦ χωρίου Καρατζαδαγλὶ (Καστράκι) ἐπὶ χαμηλοῦ λόφου· τρίτη ὕπερθεν τοῦ χωρίου Γεντζελὶ (Ἅγιος Σπυρίδων) ἐπὶ λόφου καὶ τετάρτη ἐν τῷ χωρίῳ Γενιτζὲκ (Νεοχωράκι) ὄπισθεν τοῦ ὁποίου εἶναι καὶ ἀκρόπολις διὰ πολυγωνικῶν τειχῶν μετὰ Ἑλληνικοῦ πύργου ἐκτισμένου δι' ἰσοδομικῶν μεγάλων λίθων. Τέλος ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Ζερελίων, τὸν ὁποῖον ἀνέσκαψαν οἱ Ἄγγλοι Wace καὶ Thompson [1] κατὰ τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς κορυφῆς εὑρέθη συνοικισμὸς Βυζαντινῶν χρόνων.

Ὁ τελευταῖος οὗτος λόφος γειτνιάζει μὲ τὰ σύνορα τῆς Ἅλου καὶ τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν, ἀλλὰ τόσον αὐτός, μαγούλα Ζερελίων καλούμενος, ὅσον καὶ αἱ λοιπαὶ ἐπὶ τῶν βορείων προπόδων τῆς Ὄθρυος ἀκροπόλεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνήκουσιν εἰς τοὺς Λιγυναίους, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἔπρεπε νὰ εὕρωμεν ἐνταῦθά που τὴν Ἴτωνον, πόλιν σημαντικήν,συμφώνως μὲ τὰς ἐνδείξεις τοῦ Στράβωνος.

Συνεπῶς οἱ Λιγυναῖοι, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τῶν Δελφῶν, τοῦ 145 π. Χ. συνορεύουσι (προσοροῦσι) μὲ τοὺς Ἁλεῖς καὶ Θηβαίους πρέπει νὰ ζητηθῶσιν ἐν τῷ Κροκίῳ πεδίῳ.

Φρονοῦμεν ὅτι ἡ κώμη Λεχίνεον τῶν δύο Χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν πιθανώτατα ταυτίζεται μὲ τὰς Λιγύνας καὶ σχετίζεται μὲ τοὺς Λιγυναίους τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Δελφῶν.

Αἱ Λιγύναι ἔχουσι ἐθνικὸν Λιγυναῖος, ἐξ οὗ τὸ ὄνομα τοῦ πολίσματος Λιγύναιον καὶ ἔπειτα Λιχύναιον. Ἡ διαφορὰ τῆς γραφῆς Λεχίνεον καὶ Λεχένεον ἀποδοτέα εἰς τὴν ἄγνοιαν τοῦ χαράκτου τῶν ἐπιγραφῶν.

Ἡ πόλις λοιπὸν ἢ κώμη Λιγύναι τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Δελφῶν διεσώθη ἀναμφιβόλως καὶ μετὰ Χριστὸν μέχρι τέλους τοῦ Ζ' αἰῶνος ὑπὸ τὸ ὄνομα Λιχύναιον (Λεχίνεον καὶ Λεχένεον τῶν ἐπιγραφῶν).

Ἡ ὑπὸ παρεφθαρμένον τύπον διάσωσις ὀνομάτων ἀρχαίων πόλεων δὲν εἶναι σπανία. Ὡς παράδειγμα φέρομεν τὰ Λεχώνια τοῦ Βόλου. Ἐκεῖ ἔκειτο ἡ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἀναφερομένη Μεθώνη, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους μετωνομάσθη Λεχώνη· ἐπειδὴ δ' αὕτη κατὰ

---

[1] Titus Livius, XXXII, 14, 3. «Haec traditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit. Dedidere deinceps sese qui Argenta quique Pherinium et Timarum et Ligynas, et Strymonen et Lampsum habent aliaque castella etc.».

[2] Laurent et Perdrizet, Bulletin de Correspondance Hellénique τόμ. XXV. 1901, σ. 347 καὶ ἑξ, ἀριθ. 3. Πρβλ. καὶ Inscriptiones Graecae, IX 2, addenda X, 205, B, στίχ. 29—30.

[3] Παρὰ Τίτῳ Λιβίῳ XXXII, 14, 3, φέρεται Ligynas εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν Ligynae.

[4] Stählin, Hellenische Thessalien, σελ. 180, σημ. 2

[1] Wace, Droop, Thompson, Excavations at Zerelia Thessaly, Annual of the British School at Athens, No. XIV, 1907—1908, σελ. 197—225.

τοὺς αὐτοὺς χρόνους διηρέθη εἰς δύο μεγάλας συνοικίας, ἐξηνέχθη κατὰ τὸν πληθυντικὸν οὐδετέρως τὰ Λ ε χ ώ ν ι α (ἄνω καὶ κάτω)[2]. Οὕτως ἐγένοντο ἐκ τῶν δύο Φ α ρ σ ά λ ω ν τὰ Φ έ ρ σ α λ α καὶ Φ ά ρ σ α λ α καὶ ἐκ τῆς Τ ρ ί κ κ η ς τ ὰ Τ ρ ί κ κ α λ α.

Ἐν Βόλῳ τῇ 5ῃ Νοεμβρίου 1938

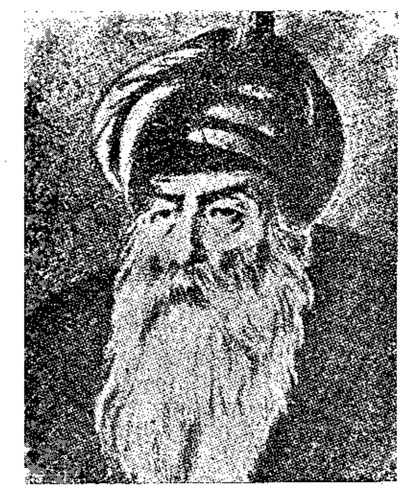
Ν. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

[2] Οἱ Βυζαντινοὶ θέλοντες νὰ ἐξελληνίσωσι, δῆθεν, τὸ ὄνομα Λ ε χ ώ ν ι α μετέτρεψαν αὐτὸ εἰς Λ υ κ ώ ν ι α ἐκ τοῦ λ ύ κ ο ς. (πρβλ. Γ ε ω ρ. Ἀ κ ρ ο π ο λ ί τ η ν, 49, σελ. 98.—Δ η μ. Κ. Τ σ ο π ο τ ο ῦ, Γῆ καὶ Γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ἐν Βόλῳ 1912, σελ. 26—28.— S t ä h l i n, M e y e r, H e i d n e r, Pagasai und Demetrias, Berlin 1934, σελ. 220.

ΣΙΝΑΝ Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ

Καταγωγή, οἰκογένεια, ἐθνικότης αὐτοῦ.

Ἐρευνῶν ἐσχάτως τὰ ἐν τῷ ὀθωμανικῷ ἀρχείῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔγγραφα, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Τουρκίας, εἶχον τὸ εὐτύχημα ὅπως ἐντύχω, μεταξὺ ἄλλων, καί τινι ἐγγράφῳ, ὅπερ μοὶ ἔδωκε λαβὴν ὅπως μελετήσω τὴν βιογραφίαν τοῦ Σινάν, τοῦ ἐξόχου τούτου ἀρχιτέκτονος τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, δημοσιευθὲν τῷ 1930 ὑπὸ τοῦ Τούρκου ἱστορικοῦ Α. Ρεφίκ, παρωράθη, εἴτε διότι οὗτος, εἰς τὸ προτασσόμενον τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐγγράφου σημείωμα, ἀπέφυγε νὰ ἐξάρῃ τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ, εἴτε δι' ἄλλους λόγους.

Ἡ εἰκὼν τοῦ Σινὰν κατὰ τοὺς Τούρκους ἱστορικούς.

Τὸ ἐν λόγῳ ἔγγραφον, φέρον χρονολογίαν 7 Ραμαζὰν 981 Ἐγ. = 8 Αὐγούστου 1573 α), ἐστάλη, διὰ χειρὸς Μεχμὲτ οὐστᾶ τινος, πρὸς τὸν καδῆν τοῦ Ἄκ-Δάγ β), Χουσεὴν Τσαούσην, οὐδένα φέρει ἀριθμὸν καὶ ἔχει οὕτω :

Ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἔγνω ὅπως κάτωθι τοῦ κειμένου καὶ τῶν σημειώσεων προσθέσῃ ἰδίας ὑποσημειώσεις φερούσας πρὸς διάκρισιν στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἀλφαβήτου.

Πρὸς ἀποφυγὴν δ' ἐπαναλήψεων, συνέτεμε τὰς ἔν τε τῷ κειμένῳ καὶ ταῖς σημειώσεσιν ὀνομασίας τουρκικῶν συγγραμμάτων ὡς ἀκολούθως·

ΤΜ = Τουχφὲτ-οὐλ-μεϊμαρίν. ΡΜ = Ρισαλὲτ-οὐλ-μεϊμαριγέ.
ΤΕ = Τεζκερὲτ-οὐλ-ἐμπνιγέ. ΤΒ = Τεζκερὲτ-οὐλ-μπουνιάν.
ΕΝΓ = Ἐσάσι-Νιζάμι-Γενιτσεριγιάν. ΚΟΜ = Κιτὰπ-οὐλ-μεϊμαριγέ.
ΟΙΤ = Ὀσμανλῆ Ἰμπερατωρλουγοὺ Τεσκιλατῆ. ΚΜ = Κουγιουδάτι-μουχιμμέ.

α) Ἴδε μετατροπὴν ἐτῶν Ἐγείρας εἰς Χριστιανικὰ ἐν Χ ο υ δ α β ε ρ δ ό γ λ ο υ-Θ ε ο δ ό τ ο υ, «Ὁ Ἐβλιᾶ Τσελεμπῆ ἀνὰ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας», Ἑλληνικά, Δ', 1931, σελ. 424.

β) Περὶ Ἄκ-Δὰγ (δήμου τῆς ὑποδιοικήσεως Μπογαζλαγιὰν τῆς διοικήσεως

«Κέλευσμα πρὸς τὸν Καδῆν τοῦ Ἄκ-Δάγ, Χουσεὴν Τσαούς.

Ἐπειδὴ ὁ ἤδη «μπάς» [1] τῶν ἀρχιτεκτόνων τῆς αὐτοκρατορίας μου, δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ σταλείσης πρὸς τὴν Ὑψηλήν μου Αὐλήν, ἐξαιτεῖται τὴν ἐξαίρεσιν τῶν συγγενῶν αὐτοῦ, Χριστιανῶν, Σαρήογλου Δογανδζῆ, ἐκ τοῦ χωρίου Καιδζῆ-Μπερὶν-γκιόζ γ), Νισάνογλου Ἐλισάβ [2], ἐκ τοῦ χωρίου Οὐρκιούπ δ), καὶ τῶν κατοίκων τῆς γενετείρας αὐτοῦ Ἀγυρνάς, ἐκ τῆς διὰ προγενεστέρου «φερμανίου» μου διαταχθείσης μεταναστεύσεως τῶν Ἑλλήνων «ραγιάδων» τῆς Καισαρείας εἰς Κύπρον [3] διατάσσω ὅπως, ἅμα τῇ λήψει τοῦ παρόντος, καὶ ἐὰν ἔτι ἔχωσιν ἤδη συμπεριληφθῆ εἰς τὸν κατάλογον τῶν εἰς Κύπρον ἀποσταλησομένων *ἀπίστων* οἱ ἐν λόγῳ χριστιανοὶ συγγενεῖς τοῦ ῥηθέντος, ἐξαιρεθῶσι καὶ ἐφοδιασθῶσι δι' ἀντιγράφου τοῦ ἀνὰ χεῖρας κελεύσματός μου. Τῇ 7η Ραμαζὰν 981».

Βασιζόμενος λοιπὸν ἐπὶ τοῦ διατάγματος τούτου καὶ μελετήσας τὰ περὶ τοῦ Σινὰν διάφορα τουρκικὰ καὶ ξένα συγγράμματα κατέληξα εἰς τὰ ἑξῆς περὶ αὐτοῦ βιογραφικὰ συμπεράσματα.

Ὁ Μεϊμὰρ Σινὰν [4] ἐγεννήθη ἐν τῷ παρὰ τὴν Καισάρειαν ἑλληνικῷ

Ὑοσκάτης ἐν τῷ νομῷ Ἀγκύρας) καὶ τῶν περιπετειῶν τῶν ἐν αὐτῷ οἰκούντων «Κ λ ω σ τ ῶ ν» ἢ «Κ ρ υ π τ ο χ ρ ι σ τ ι α ν ῶ ν», ἴδε Σ ε β α σ τ ε ί α ς Γ ε ρ β α σ ί ο υ (εἶτα κυροῦ Μητροπολίτου Ἀλεξανδρουπόλεως), Οἱ Σταυριῶται—Ἀπρίλιος 1919). Οὐδόλως δ' ἄπορον ἂν θεωρηθῇ καὶ ὁ Σινὰν ὡς καταγόμενος ἐκ τῶν Κλωστῶν τούτων, ἐφόσον τὸ σουλτανικὸν κέλευσμα τὸ ἀφορῶν τὴν οἰκογένειάν του ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν ἱεροδικαστὴν ἀκριβῶς τοῦ Ἄκ-Δάγ.

γ) Πρόκειται περὶ τῆς κώμης Μπουροὺν-γκιόζ, τοῦ δήμου Καίσση (Κασσιανῆς) τῆς ὑποδιοικήσεως Καισαρείας. Παρὰ ταύτην, καὶ ἐν τῇ πρὸς τὴν κώμην τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων ὁδῷ, ἔκειτο μέχρι τῆς μεταναστεύσεως, ἐπὶ λόφου, ἀρχαῖος, λαμπρότατος, τρισυπόστατος, σταυροειδῶς ἐκτισμένος, Βυζαντινῆς ἐποχῆς ναός, ὅστις ὑπὸ τῶν περιοίκων Ἑλλήνων ἐκαλεῖτο Μονὴ τῶν Ἁγίων τεσσαράκοντα Μαρτύρων, τῶν ἐν Σεβαστείᾳ μαρτυρησάντων, ἕνεκα τοῦ ἐν τῇ αὐτῇ κώμῃ Μπουροὺν-γκιὸζ ἁγιάσματος τῶν Μαρτύρων τούτων, ἦτο ὅμως πράγματι ναὸς τῆς Θεοτόκου, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς τότε σῳζομένης ἐπιγραφῆς «Η ΠΑΝΑΧΡΑΝΤΟΣ ΜΗΤΗΡ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΗΜΩΝ ΕΠΕΣΚΙΑΣΕΝ ΕΝ ΤΟΥΤῼ Τῼ ΑΓΙῼ ΤΟΠῼ ΚΑΙ ΚΑΤΕΣΚΗΝΩΣΕΝ ΕΝ ΑΥΤῼ».

δ') Οὐρκιούπ, παραφθορὰ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως Π ρ ο κ ό π ι ο ν. Ἡ ἑλληνικὴ αὕτη κωμόπολις, πρότερον καλουμένη Ὀσίανα, μετονομασθεῖσα δὲ Προκόπιον ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Προκοπίου, ὑπήγετο εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐπαρχίαν Καισαρείας, ἀπέχουσα 12 ὥρας πρὸς Δ. τῆς Καισαρείας. Εἶχε 4 μεγάλας ἐκκλησίας καὶ τὸ ἱερὸν λείψανον τοῦ Ὁσίου Ἰωάννου τοῦ Ρώσου, πέριξ δὲ πολλὰς ἐκκλησίας λελατομημένας, μοναστήριον ἐξ ἡμισείας παρακεχωσμένον, κοιμητήρια διάτρητα καλούμενα Κολουμβάρια καὶ οἰκήματα τρωγλοδυτικὰ πολυώροφα. Αἱ 616 οἰκογένειαι τοῦ «Προκοπίου» μετῴκησαν τανῦν εἰς «Νέον Προκόπιον» τῆς Εὐβοίας, ἔνθα μετέφεραν καὶ τὸ Λείψανον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ρώσου.

χωρίῳ Ἀγυρνάς [5] ε'). Ἐκ τῶν στίχων τοῦ φίλου του, ποιητοῦ Σαῒ Μουσταφᾶ «Διῆλθεν ἐκ τοῦ ματαίου τούτου κόσμου ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀρχιτεκτόνων Σινάν. Ζήσας πλέον τῶν 100 ἐτῶν, ἐν τέλει ἀπέθανεν», ὅπου ἡ λέξις «διῆλθε», τουρκιστὶ «γκετσδί», γραφομένη «γκιτσδὶ» παρέχει κατὰ τὸ ἀραβικὸν ἀριθμητικὸν σύστημα «Ἐμπδζὲδ (=ΑΒΓΔ)» στ') τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Σινάν, ἐξάγομεν ὅτι οὗτος ἔζησε πλέον τῶν 100 ἐτῶν καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν θὰ ἐγεννήθη πρὸ τοῦ 896 Ἐγ.=1491 μ. Χ. [6].

Ὁ Σινὰν κατήγετο ἀπὸ οἰκογένειαν χριστιανικὴν [7] τῆς Καππαδοκίας, ὁ δὲ πατήρ του, κατὰ τὴν ἰσχύουσαν τότε συνήθειαν τῶν ἐξωμοτῶν, παρουσιάζεται ἄλλοτε μὲν ὡς Ἀπτοὺλ-μεννάν, ἄλλοτε ὡς Ἀπτοὺλ-ραχμάν, ἄλλοτε ὡς Ἀπτοὺλ-ραχίμ, ἄλλοτε ὡς Ἀπτουλλάχ, καὶ ἄλλοτε τέλος ὡς Ἀπτοὺλ-κερίμ [8].

Καίτοι γνωρίζομεν ὅτι ὁ Σινὰν ἦτο ἐκ τῶν «δεβσιρμέ» [9], ἤτοι τῶν διὰ τοῦ παιδομαζώματος συλλεχθέντων ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετενεχθέντων ἐπὶ σουλτάνου Σελὶμ Α' Γιαβοὺζ (=ὠμοῦ, σκληροῦ) χριστιανοπαίδων, ἀγνοοῦμεν ἐν τούτοις τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν τῆς ἐξομώσεως αὐτοῦ [10], εἰς ποῖον γενιτσαρικὸν σῶμα ἐτέλεσε τὴν «μαθητείαν» του καὶ ἂν πρὶν ἡ ἐγγραφῇ «ἀδζεμὶ-ὀγλὰν» (=δόκιμος) διετέλεσεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν Τούρκου τινὸς ἢ οὔ [11]. Ἀγνοοῦντες τὴν χρονολογίαν τῆς ἐξομώσεως αὐτοῦ, δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν καὶ τὴν διάρκειαν τῆς δοκιμασίας αὐτοῦ ὡς δοκίμου. Γνωστὸν ὅμως τυγχάνει ὅτι τῷ

ε') Ἀγυρνάς, παραφθορὰ τῆς ἑλληνικῆς ὀνομασίας Ἅγιοι Ἀνάργυροι ἢ Ἀ ν α ρ γ υ ρ ά ς ἐκ τοῦ αὐτόθι ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, σῳζομένου ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς. Τῷ 1857 οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ἔκτισαν νέον ναὸν κομψὸν καὶ θολωτόν, τρισυπόστατον, τοῦ Ἁγ. Προκοπίου, ἐν ᾧ ἐσῴζοντο δύο μεγάλα μανουάλια ἀρχαῖα ραβδωτὰ ἐκ πορφυρίτου. Καίσση δ' εἶναι ἡ κώμη Κ α σ σ ι α ν ή, ἥτις εἶχε ναὸν τῆς Θείας Μεταμορφώσεως, ἐν ᾧ ἐτηροῦντο λείψανα Ἁγίων μετακομισθέντα ἐξ ἀρχαίου ναοῦ λελατομημένου ἐκ μονολίθου καὶ καλουμένου Καγιᾶ-ἀλτῆ (ὑπὸ τὸν βράχον). Ἐν τοῖς κήποις δὲ τῆς Κασσιανῆς ἦτο ναὸς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου μετὰ πολλῶν σπηλαίων καλουμένων Ἀσκηταρίων καὶ μέγα Μοναστήριον κατεστραμμένον, καλούμενον Βιρὰν-Μοναστήρ, ἤτοι ἠρειπωμένον μοναστήριον.

στ') Οἱ Ἄραβες μιμηθέντες τὴν δι' ἑλληνικῶν στοιχείων τῆς ἀλφαβήτου ἀρίθμησιν (Α=1, Β=2 κλπ.), ἐφήρμοσαν ταύτην καὶ εἰς τὰ γράμματα τῆς ἀραβικῆς ἀλφαβήτου, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀρχαίαν Συριακὴν τάξιν, καλέσαντες τὸ σύστημα Ἐ μ π δ ζ ὲ δ (=ΑΒΓΔ), ἐκ τῶν πρώτων τεσσάρων στοιχείων. Οὕτως Ἐλὶφ=1, Μπὲ=2, Δζὶμ=3, Δὰλ=4, χΕ=5, Βὰβ=6, Ζὲ=7, Χὰ=8, Τὴ=9, Ἰὲ=10, Κιὰφ=20, Λιὰμ=30, Μὶμ=40, Νοὺν=50, Σὶν=60, ἄϊν=70, Φὲ=80, Σὰδ=90, Κὰφ=100, Ρὲ=200, Σσὶν=300, Τὲ=400, Θὲ=500, Χὴ=600, Ζὰλ=700, Δὰδ=800, Ζὴ=900, Γάϊν=1000. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀριθμητικῆς ταύτης ἀξίας τῶν γραμμάτων συνέτασσον οἱ λόγιοι ὀθωμανοὶ τὰ χρονογράμματα (ταρίχ), ἤτοι τὰ εἰς ἔμμετρον ἢ πεζὸν ἐπιγράμματα, ἐν οἷς λέξεώς τινος τὰ γράμματα μετρούμενα κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν αὐτῶν ἀξίαν, ἐχορήγουν τὴν χρονολογίαν σημαντικοῦ τινος γεγονότος.

922 'Εγ. συμμετεῖχεν ὡς βοηθὸς ἐργάτης οἰκοδομικῶν ἔργων εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς Αἰγύπτου [12]. Βραδύτερον, ὡς γενίτσαρος πλέον, συμμετέσχεν εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Βελιγραδίου (927 'Εγ.=1521 μ. Χ.) ζ') καὶ τῆς Ρόδου (928'Εγ.=1522 μ.Χ.), εἰς ἀνταμοιβὴν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ προαχθεὶς εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ *ἀτλῆ σεκμπάν* [13], ὡς τοιοῦτος δὲ συμμετέσχεν εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τῆς Μοχάτσης ἐν Οὐγγαρίᾳ η'). Ἅμα τῇ ἐπανόδῳ αὐτοῦ ἐτιμήθη διὰ τοῦ τίτλου «γιαγιᾶ-μπασῆ» τῶν «ἀδζεμὶ-ὀγλὰν» (=ἀρχηγοῦ τοῦ πεζικοῦ τῶν δοκίμων) [14], εἶτα δέ, λόγῳ τῆς δραστηριότητος καὶ ἱκανότητος αὐτοῦ, προήχθη εἰς «καποῦ-γιαγιᾶ-μπασησῆ» (=ἀρχηγὸν τοῦ πεζικοῦ τῆς Αὐλῆς) [15], βραδύτερον δὲ καὶ εἰς «ζεμπερεκτσῆ-μπασῆ»[16]. Τῷ 938 'Εγ. συμμετέσχεν εἰς τὴν κατὰ τῆς Γερμανίας ἐκστρατείαν καὶ τῷ 940 'Εγ. εἰς τὴν κατὰ τῆς Περσίας [17].

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τελευταίας ταύτης ἐκστρατείας, τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα κατεσκήνωσαν παρὰ τὴν ὄχθην τῆς λίμνης τοῦ Βάν θ'), ἔχοντα ἀπέναντι αὐτῶν τοὺς Πέρσας. Ὁ βεζύρης Λουτφῆ πασσᾶς, ἐπιθυμῶν νὰ λάβῃ πληροφορίας περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἐχθροῦ, ἐχρειάζετο πλοῖα διὰ τὴν διαπεραίωσιν τῶν κατασκόπων εἰς τὴν ἀπέναντι ὄχθην. Τὴν ναυπήγησίν των ἀνέθηκεν εἰς τὸν Σινάν, ὅστις ἐντὸς σμικροῦ χρόνου ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν συναδέλφων του, κατεσκεύασε τρεῖς μεγάλας γαλέρας, φροντίζων καὶ διὰ τὴν ἐξάρτυσιν καὶ τὸν ὁπλισμὸν αὐτῶν. Διαπεραιωθεὶς δ' ὁ ἴδιος εἰς τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον, ἐπληροφόρησε τὸν βεζύρην περὶ τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ. Εἰς ἀνταμοιβὴν τῆς ἐπιτυχίας του ταύτης, ἐτιμήθη μεγάλως καὶ προήχθη εἰς *χασεκῆν* [18]. Εἶτα ἔλαβε μέρος καὶ εἰς ἄλλας ἐκστρατείας, οἰκοδομῶν γεφύρας, πύργους καὶ ὀχυρωματικὰ ἔργα, ἀπολαύων ἑκάστοτε νέων τιμῶν καὶ ἀποκτῶν νέα ἀξιώματα.

Κατὰ τὸ 940 'Εγ., ἀποθανόντος τοῦ μεϊμὰρ-μπασῆ [19] τῆς αὐλῆς 'Αδζὲμ-'Αλῆ ἢ 'Αδζὲμ-'Ιησᾶ[20], ὀλίγον δὲ μετέπειτα, τῷ 942 'Εγ=1549 μ.Χ., καὶ τοῦ βεζύρου 'Αγιὰς πασσᾶ ι'), ἀνετέθη εἰς τὸν Σινὰν ἡ ἀνέγερσις τοῦ μαυσωλείου τοῦ τελευταίου τούτου. Ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ἐπιτυχίας αὐτοῦ,

ζ') Τότε κατὰ πρῶτον ἡλώθη τὸ τέως ἀπόρθητον Βελιγράδιον, περὶ τῆς πολιορκίας τοῦ ὁποίου τῷ 1456 ἴδε 'Επ. 'Ετ. Βυζ. Σπ. Δ', 1927, σελ. 267.

η') Ἡ ἱστορία μετὰ φρίκης μνημονεύει τῆς ἐν Μοχάτσῃ τῆς Οὐγγαρίας γενομένης τότε, τῷ 1526, ἀποτροπαίου καὶ παρασπόνδου σφαγῆς τῶν Οὔγγρων αἰχμαλώτων, ἐν οἷς καὶ ἑπτὰ ἐπισκόπων. Ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν οὕτω τότε ἐξοντωθέντων Οὔγγρων ἀνῆλθεν εἰς 200.000 (Χάμμερ Γ', 398—400).

θ') Τῆς Θωσπίτιδος λίμνης, κατὰ Κλαύδιον Πτολεμαῖον. Παρ' αὐτὴν ἔκειτο ἡ πόλις 'Αρτέμιτα, κτίσμα Σεμιράμιδος, πατρὶς 'Απολλοδώρου τοῦ ῥήτορος καὶ διδασκάλου τῆς ῥητορικῆς.

ι') 'Αρνησιθρήσκου 'Αλβανοῦ, οὗτινος οἱ 3 κληρικοὶ ἀδελφοὶ καὶ ἡ Χριστιανὴ μήτηρ ἔζων ἐν Αὐλῶνι κατὰ τὸ διάστημα τῆς βεζυρείας του.

ὁ νέος πρωθυπουργὸς Λουτφῆ πασσᾶς προέτεινεν αὐτὸν διὰ τὴν θέσιν τοῦ ἀποθανόντος αὐλικοῦ ἀρχιτέκτονος. Ὁ Γενιτσὰρ-ἀγᾶς, καλέσας τότε τὸν Σινάν, τῷ ἐγνωστοποίησε τὴν προαγωγὴν αὐτοῦ, ἐρωτῶν ἂν ἀπεδέχετο ταύτην. Ἴσως ἐδίστασεν ὁ Σινὰν ὅπως ἐγκαταλίπῃ τὸ «ὀδζάκιόν» του, ἀλλὰ προαισθανόμενος τὴν δόξαν, ἥτις τῷ ἐπεφυλάσσετο, ἐδέχθη [21]. Ἔκτοτε δ' ἤρχισεν ἡ περίοδος τῶν μεγαλουργημάτων αὐτοῦ.

Τὸ τελευταῖον γνωστὸν κέλευσμα πρὸς τὸν Σινὰν φέρει χρονολογίαν 26 Σεφὲρ 996 'Εγ.=10 Φεβρουαρίου 1588) [22], μέχρι δὲ τοῦδε οὐδὲν ἕτερον μεταγενέστερον ἔγγραφον, ἀπευθυνόμενον πρὸς αὐτόν, ἀνευρέθη.

Κατὰ τὸν ποιητὴν Σαῆ Τσελεμπῆ ὁ Σινὰν ἀπέθανε τῷ 996 'Εγ. ὑπερεκατοντούτης. Εἰς τὴν ἐπιτύμβιον ὅμως ἐπιγραφήν του [23] οἱ ἀναγραφόμενοι στίχοι δίδουσι τὸ ἔτος 986 'Εγ., ἐπ' αὐτῆς δὲ βασιζόμενος καὶ ὁ ἐκδότης τοῦ ΤΒ [24] σημειοῖ χρονολογίαν θανάτου τοῦ Σινὰν τὴν 12 Δζεμαζὶ-οὺλ-ἐββὲλ 986 'Εγ.=9 'Απριλίου 1578. Ἡ ἀνεξακρίβωτος αὕτη ἐκδοχὴ ἐγένετο καὶ ἐπισήμως δεκτὴ ὡς χρονολογία τοῦ θανάτου τοῦ Σινάν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Μπὰς=κεφαλή, ἀρχή, ἀρχι-, ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ σημαίνει «πρωτομαΐστωρ». Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τότε ἐπὶ Σελὶμ Α΄, «πρῶτος» ἀρχιτέκτων τῆς αὐλῆς ἦτο ὁ Σινάν.

2 Πρόκειται πιθανώτατα περί τινος Ἐλισάβετ, συγγενοῦς τοῦ Σινάν, ἧς τὸ ὄνομα κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν παρὰ τούρκοις συνήθειαν παρεμορφώθη εἰς Ἐλισάβ. Ἀλλὰ καὶ ὡς ὑποκοριστικὸν (Ἐλισάβ, Ἐλισάβη) συνειθίζετο οὕτω παρὰ τοῖς τουρκοφώνοις Ἕλλησι τῆς Καισαρείας.

3 Ὡς γνωστὸν ἡ Κύπρος κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων τῇ 9ῃ Σεπτεμβρίου 1570. Βραδύτερον ὁ σουλτᾶνος διέταξε τὴν βιαίαν ἀνάσπασιν Ἑλλήνων ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς εἰς Κύπρον, ὅπερ καὶ ἐγένετο.

4 Εἰς τὸ ἄνευ ἡμερομηνίας «ἀφιερωτήριόν» του, εἰς τὰ μητρῷα τῶν πολεμιστῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, εἰς μεταγενέστερα «ἀφιερωτήρια», εἰς τὰ μητρῷα τοῦ κτηματολογίου, εἰς τὰ ἐν τῷ ὀθωμανικῷ ἀρχείῳ ἔγγραφα καὶ κελεύσματα καὶ εἰς τὰ ἔργα ΤΒ, ΤΜ, ΡΜ, ΚΟΜ, εἰς τὸ «Σεφαναμέ». τήν ἰδιωτικήν του σφραγῖδα, τὰς ἱστορίας τῶν Σελανικὶ καὶ Σολακζαδέ, τὰ συγγράμματα «Ἐβζὰχ-οὐλ-μεσαλὶκ» καὶ «Ἐνισὲλ-μουσαμιρίν», εἰς τὸ Ὁδοιπορικὸν τοῦ Ἐβλιᾶ-Τσελεμπῆ ια΄), καὶ εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ τεμένους Σελιμιὲ τῆς Ἀδριανουπόλεως, ὁ ἀρχιτέκτων ἀναφέρεται ἁπλῶς ὡς Σινάν.Εἰς τὸν ἔμμετρον ὅμως πρόλογον τῶν ἀντιγράφων τοῦ ΤΕ, τῶν βιβλιοθηκῶν Ἐσὰτ-ἐφέντη καὶ τοῦ Γιλδὶζ καὶ τῆς συλλογῆς τοῦ Σ. Νουσχέτ, ἀπαντᾷ ὁ στίχος «ὁ δοῦλός σου Ἰουσοὺφ υἱὸς τοῦ Ἀπτουλάχ, ἀρχιτέκτων», ἐξ οὗ καταφαίνεται ὅτι *ὁ Σινὰν ἐλέγετο Ἰουσοὺφ* (=*Ἰωσὴφ*) ιβ΄).

5 Ἐκ τοῦ δημοσιευομένου ἐγγράφου καὶ ἐκ τῆς φράσεως «καὶ τῶν κατοίκων τῆς γενετείρας του Ἀγυρνὰς (=Ἁγίων Ἀναργύρων)» τεκμαιρόμεθα σαφῶς ὅτι ὁ Σινὰν ἐγεννήθη αὐτόθι καὶ μέχρι τῆς ἐξομώσεώς του ἔζησεν ἐκεῖ. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Σιδζίλι-Ὀσμανί, Σουρεγιᾶ, θέλει τὸν Σινὰν ὡς καταγόμενον ἐξ Ἀλβανίας ιγ΄), ὁ δὲ Ριφὰτ ἐφ. ἐν τῷ Λεξικῷ του Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας, τὸν ἀναφέρει ὡς γεννηθέντα ἐν Αὐστρίᾳ. Ἐν τῷ προλόγῳ τῆς α΄ ἐκδόσεως τοῦ ΤΒ λέγεται ὅτι ἐγεννήθη εἰς τὴν

ια΄) Περὶ τοῦ παραδοξογράφου καὶ τερατολόγου Ἐβλιᾶ Τσελεμπῆ, ἴδε **Messager** 21 Δεκεμβρίου 1931.

ιβ΄) Π ό ρ ι σ μ α π ρ ῶ τ ο ν, ὅ τ ι τ ὸ β α π τ ι σ τ ι κ ὸ ν χ ρ ι σ τ ι α ν ι κ ὸ ν ὄ ν ο μ α τ ο ῦ Σ ι ν ὰ ν ἦ τ ο Ἰ ω σ ή φ.

ιγ΄) Καὶ ὁ ἀοίδιμος Μ υ σ τ α κ ί δ η ς, ἐν τῷ ἔργῳ του «Ἐπὶ τῇ ἁλώσει κτλ.» γράφων πλεῖστα περὶ Σινάν, σελ. 92, τὸν δέχεται ἐπίσης ὡς ἐξ Ἀλβανίας προελθόντα.

Καισάρειαν. Καὶ τὸ ΚΜ δίδει τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Σινὰν ἦτο ἐκ τῶν χριστιανοπαίδων τοῦ παιδομαζώματος τῆς Καισαρείας κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ σουλτάνου Σελίμ. Συναντήσας ὁ συγγραφεὺς τὴν λέξιν Καισάρεια εἰς ἀρκετὰ τοῦ προλόγου σημεῖα θὰ ἐφαντάσθη ὅτι ἐκ τῆς πόλεως Καισαρείας ἕλκει τὸ γένος ὁ Σινάν ιδ΄). Πάντες δ' οἱ περὶ Σινὰν γράψαντες ἐπαναλαμβάνουσι τὴν αὐτὴν πληροφορίαν, καὶ αὐτὸς ὁ **Babinger** ἐν τῇ **Encyclopédie de l'Islam**. Ἄλλη τέλος ἐκδοχὴ παρουσιάζει τὸν Σινὰν ὡς γεννηθέντα ἐν Δζηρλαβὴκ ιε΄), χωρίῳ τῆς Καισαρείας, ἴσως δὲ ἐπὶ τῆς διαδόσεως ταύτης βασιζόμενοι καὶ οἱ νῦν κάτοικοι τοῦ χωρίου τούτου τὸ μετωνόμασαν εἰς Μεϊμὰρ Σινάν. Ἀλλὰ τό τε δημοσιευόμενον ἔγγραφον καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀ. Ρεφὶκ δημοσιευθέντα ἀποκαθιστῶσι τὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος τοῦ Σινὰν καὶ θέτουσι τέρμα εἰς τὰς ποικίλας εἰκασίας.

6 Ποικίλαι καὶ ἀντιφάσκουσαι ὑπάρχουσιν ὑποθέσεις περὶ τοῦ ἔτους τῆς γεννήσεως τοῦ Σινάν. Ἐν τῷ προλόγῳ τῆς α΄ ἐκδόσεως τοῦ ΤΒ οὐ μόνον ἀναγράφεται τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀκριβὴς αὐτῆς ἡμερομηνία, 9 Ρεδζὲπ 895 Ἐγ.= 1490 μ. Χ.

Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ μνεία αὕτη πηγάζει ἐκ τοῦ ΚΜ, ὅπερ ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς τοῦ προλόγου, οὐδεὶς ὅμως ἐκ τῶν μελετητῶν τῆς ὀθωμανικῆς ἱστορίας ἔχει συναντήσει μέχρι τοῦδε, αὐτὸς δ' οὗτος ὁ τίτλος του γεννᾷ ἀμφιβολίας περὶ τῆς ὑπάρξεώς του. Φαίνεται ὅτι ὁ προλογίζων τὸ ΤΒ, καθορίζων ἐκτὸς τῆς χρονολογίας καὶ τὴν ἡμερομηνίαν τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Σινάν, ἀδιαφορῶν δὲ διὰ τὰς ἀπελπιστικῶς ἀντιφασκούσας πληροφορίας ἃς παρέχει, ἐπεδίωκεν ὅπως καταστῇ οὕτω μᾶλλον πιστευτὸς εἰς τὸν ἀναγνώστην.

Ὁ Ἀ. Ρεφὶκ βασιζόμενος προφανῶς εἰς τὸν πρόλογον τοῦτον, ἀναγράφει τὸ αὐτὸ ἔτος 895 Ἐγ. ὡς ἔτος γεννήσεως τοῦ Σινάν. Ἀλλ' ὁ στίχος τοῦ Σαῆ Τσελεμπῆ, καίτοι λέγει ὅτι ὁ Σινὰν ἔζησε πλέον τῶν 100 ἐτῶν, δὲν ὑποβοηθεῖ τὸν καθορισμόν, ἂν ἐγεννήθη τῷ 894 ἢ τῷ 895 Ἐγ. ἢ καὶ προγενεστέρως.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ΚΟΜ, Δζαφὲρ Τσελεμπῆ, λέγει ἐπίσης ὅτι ὁ Σινὰν ἔζησε πλέον τῶν 100 ἐτῶν, γράφων ὅμως 20 ἢ καὶ 25 ἔτη μετὰ τὸν

ιδ΄) Εἶναι φυσικώτατον νὰ θεωρῆται ὁ Σινὰν Καισαρεύς, ἐφ' ὅσον κατήγετο ἐκ χωρίου τῆς Καισαρείας, τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων

ιε΄) Δζηρλαβήκ, κώμη παλαιὰ τρωγλοδυτικὴ παρὰ τὴν ἑλληνικὴν κώμην Ταυλοσόν. Εἶχε ναὸν ἐσκαμμένον ἐν κρύπτῃ, τοῦ Ἰω. Χρυσοστόμου, ἕτερον τοῦ Ἁγ. Βασιλείου, τρίτον τοῦ Ἁγ. Μηνᾶ καὶ τέταρτον τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης, ἐν ᾧ λοῦμα θεραπεῦον τοὺς πυρέσσοντας. Αὐτόθι ἐσῴζετο ἡ ἐπιγραφὴ «Ζηνόβιος Ζηνοβίᾳ θυγατρὶ μνῆμα τόδ' ἔθηκε».

θάνατον τοῦ Σινάν, καὶ παραδεχόμενος ὅτι οὗτος ἐπῆλθε τῷ 996 'Εγ., ὑπέπεσεν εἰς πλῆθος σφαλμάτων καὶ ἀνακριβειῶν.

Τὸ ἡμικατεστραμμένον ὡσαύτως ἐξώφυλλον τοῦ παρὰ τῷ Σ. Νουσχὲτ χειρογράφου ΤΒ δίδει τὸ ἔτος 997 'Εγ. ὡς ἔτος θανάτου τοῦ Σινάν, ἀλλ' ὁ στίχος τοῦ Σαῆ Τσελεμπῆ βεβαιοῖ ἀδιστάκτως ὅτι πρέπει νὰ ὁρίσωμεν τὸν θάνατόν του τῷ 996 'Εγ. Τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἐγγράφου τούτου ἐνισχύουν ὅ τε πρόλογος τοῦ ΤΒ (12 Δζεμαζὶ-οὐλ-ἐββὲλ 996 'Εγ.), καὶ τὸ τελευταῖον γνωστὸν πρὸς τὸν Σινὰν ἀπευθυνόμενον ἐπίσημον ἔγγραφον (ἴδ. σελ. 447). 'Αλλ' ἐκ τῶν γνωστῶν μέχρι τοῦδε ἐγγράφων, οὐδὲν περιέχει πληροφορίαν τινὰ περὶ τῆς γεννήσεώς του, δὲν ὑπάρχει δ' ἀμφιβολία ὅτι αὕτη θὰ ἦτο κατεχωρισμένη καὶ εἰς τὰ μητρῷα τῆς ἐκκλησίας ὅπου ἐβαπτίσθη καὶ εἰς τὰ τῶν συλλεχθέντων χριστιανοπαίδων τῆς ἐποχῆς τοῦ Σελὶμ Α'. 'Εφόσον ὅμως στερούμεθα τῶν στοιχείων τούτων, θὰ ἦτο παράλογον νὰ θελήσωμεν νὰ καθορίσωμεν ἀκριβῶς τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Σινάν.

7 Καίτοι τὰ ποικίλα περὶ Σινὰν συγγράμματα δίδουν ἀρκετὰ στοιχεῖα ἐμφαίνοντα ὅτι οὗτος κατήγετο ἐκ χριστιανικῆς οἰκογενείας τῆς Καππαδοκίας, οἱ Τοῦρκοι ἱστορικοὶ μέχρι τοῦδε οὐ μόνον ἰσχυρίζοντο τὴν τουρκικότητά του, ἀλλὰ καὶ ἠμφεσβήτουν τὸ ἔγκυρον τῶν συγγραμμάτων τούτων καὶ τῶν ἄλλων γνωστῶν στοιχείων. Μῦθοι πολλοὶ ἐπλάττοντο διὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Σινάν, καὶ ἐχθροὶ τῆς τουρκικῆς ἱστορίας ἐχαρακτηρίζοντο οἱ τολμῶντες νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν τουρκικὴν καταγωγήν του. 'Ο τέως διευθυντὴς τοῦ γραφείου Τύπου 'Αγκύρας Σ. 'Ερτέμ, εἰς χρονογράφημά του δημοσιευθὲν εἰς τὴν Βακὴτ τῆς 20 'Απριλίου 1932 κατεφέρετο ἐναντίον Ἕλληνος δημοσιογράφου τῶν 'Αθηνῶν ιστ') γράψαντος περὶ τῆς ἑλληνικότητος τοῦ Σινάν, καὶ εἰς ἀπάντησιν ἀνέφερεν ὅτι οὗτος ὑπῆρξεν υἱὸς τοῦ γραμματέως τῆς ὑπηρεσίας τῶν συλλεγομένων χριστιανοπαίδων, 'Απτοὺλ-μενάν. Ἄλλος ἱστορικός, ὁ 'Ισμ. Κόνιαλη, εἰς ἄρθρον του τῆς «Τὰν» (13. 7. 1937) δημοσιεύων ἀντίγραφον πράξεως ἀγοροπωλησίας μεταξὺ Σινὰν καὶ συγγενῶν του, ἰσχυρίζεται ὅτι οὗτος ἐγεννήθη μωαμεθανός, καὶ ἡ οἰκογένειά του ἦτο μία τῶν φανατικῶν μωαμεθανικῶν οἰκογενειῶν τῆς Καισαρείας. Περιττόν, φυσικά, νὰ τονισθῇ ὅτι οὐδεμία τῶν ἐκδοχῶν τούτων στηρίζεται ἐπὶ σοβαρῶν στοιχείων, οὐδόλως ἀλλοιοῦσα τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Αὕτη δ' εἶναι ὅτι ὁ

ιστ') 'Ο περὶ οὗ ὁ λόγος Ἕλλην δημοσιογράφος εἶναι ὁ κ. Ν. Μοσχόπουλος, τέως Διευθυντὴς τοῦ Γραφείου Τύπου τοῦ 'Υπουργείου 'Εξωτερικῶν, βαθὺς γνώστης τῶν τουρκικῶν, ὀθωμανικῶν καὶ μωαμεθανικῶν πραγμάτων, συγγραφεὺς δέ, σὺν ἄλλοις, καὶ τοῦ περιπύστου συγγράμματος «'Η Τουρκία» (Ἴδε Μεγ. 'Ελλην. 'Εγκυκλοπαίδειαν).

Σινὰν ὑπῆρξε Χριστιανός. Τὸ ΤΕ δίδει σχετικῶς τὰς ἑξῆς πληροφορίας. «'Ο πρῶτος τῶν ἀρχιτεκτόνων, Σινάν, υἱὸς τοῦ 'Απτοὺλ-μενάν, ὑπῆρξε «δεβσιρμὲ» (=συλλεχθεὶς χριστιανόπαις) τῆς ἐποχῆς τοῦ σουλτάνου Σελίμ, υἱοῦ τοῦ Βαγεζήτ». 'Αντιθέτως τὸ ΤΜ λέγει ὅτι ὁ Σινὰν ἦτο υἱὸς 'Απτουλλάχ, ἐνῷ ἐν τῷ προλόγῳ ἡμιτελοῦς συγγράμματος ἀνωνύμου συγγραφέως, εὑρισκομένου παρ' ἡμῖν, ἀναφέρεται ὅτι ὁ Σινὰν ἦτο πράγματι «δεβσιρμέ», ὁ δὲ πατήρ του ἐλέγετο 'Απτοὺλ-χακίρ. Ἄλλο πάλιν ἀνωνύμου σύγγραμμα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος εὑρεθὲν πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τοῦ Ρ. 'Οσμὰν λέγει ὅτι ὁ Σινὰν ἦτο υἱὸς τοῦ χριστιανοῦ γραμματέως τῆς Πύλης, τοῦ συνοδεύοντος εἰς Κωνσταντινούπολιν τοὺς συλλεχθέντας χριστιανόπαιδας.

'Ο συγγραφεὺς τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου ἀποφεύγει νὰ σημειώσῃ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ Σινάν, χειρόγραφος ὅμως σημείωσις Μεβλεβῆ τινος, ὀνόματι 'Αλῆ, εἰς τὴν γ' σελίδα τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος, πληροφορεῖ ὅτι *ὁ πάππος τοῦ Σινὰν ἐλέγετο Δογὰν 'Ιουσοὺφ ('Ιωσὴφ Δοάνογλους)* ιζ').

Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Σινὰν προήρχετο ἐκ τοῦ παιδομαζώματος, κατὰ τὰς διατάξεις δὲ περὶ συλλεγομένων χριστιανοπαίδων, *ἔδει νὰ εἶναι οὗτοι γόνοι καλῶν καὶ εὐπόρων οἰκογενειῶν.* Τὸ ΕΝΓ μᾶς διαφωτίζει ἐπαρκῶς περὶ τούτου, λέγον «καὶ ἐὰν θὰ παρουσιασθῇ ἀνάγκη νὰ συλλέξωσι τέκνα ἀπίστων, νὰ *λαμβάνωσι τέκνα προκρίτων καὶ τέκνα ἱερέων* μεταξὺ τῶν «κιαφίριδων» (=ἀπίστων). Τὴν αὐτὴν πληροφορίαν ἀπαντῶμεν καὶ παρὰ τῷ ΟΙΓ «διὰ τὰ *ὀδζάκια* τῶν δοκίμων προσελαμβάνοντο *τέκνα προκρίτων Χριστιανῶν καὶ ἱερέων*». 'Εκ τούτων συνάγομεν ὅτι ὁ Σινὰν ὁπωσδήποτε ἦτο Χριστιανός, φαίνεται δ' ὅτι μετὰ τὴν ἐξόμωσίν του τινὲς τῶν συγγενῶν του ἐξηκολούθουν ὄντες Χριστιανοί, γεγονὸς ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἡ κάτωθι ἀναγραφὴ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 7 κώδικι τοῦ ἱεροδικείου Κωνσταντινουπόλεως «καὶ προσκαλέσας ὁ Σινὰν ἐκ Καισαρείας τὰς μεταγενεστέρως ἐξισλαμισθείσας θυγατέρας τοῦ ἀδελφοῦ του, Ραζιὲ καὶ Κεριμὲ καὶ τὸν ἐνταῦθα ἐξομώσαντα καὶ διορισθέντα «σεκμπὰν» (=χωροφύλακα) ἀδελφόν του Σουλεϊμάν».

Τὸ ἴδιον τοῦτο γεγονὸς ἐπιβεβαιοῖ καὶ τὸ δημοσιευόμενον ἔγγραφον, ὅπερ οὐδένα πλέον ἐπιτρέπει ἐνδοιασμὸν περὶ τῆς Χριστιανικῆς καταγωγῆς τοῦ Σινάν. Δὲν δυνάμεθα ὅμως ἐξ αὐτοῦ νὰ καθορίσωμεν ἂν ἦτο Ἕλλην ἢ 'Αρμένιος ἢ καὶ Τοῦρκος Χριστιανός, ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἔφερον βαπτιστικὰ ὀνόματα οἷα 'Αρσλάν, Καπλάν, κλπ., ἐνῷ τὰ τῶν μωαμεθανῶν Τούρκων ἦσαν Χασάν, Χουσεήν, Μεχμέτ, 'Αλῆ, Βελῆ κλπ.

ιζ') Πόρισμα δεύτερον, ὅτι τὸ οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον τοῦ Σινὰν ἦτο Δοάνογλους (Δοανίδης).

Ὡς τοιοῦτοι Τοῦρκοι Χριστιανοὶ θεωροῦνται οἱ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἀκτῇ τοῦ Εὐξείνου Πόντου οἰκοῦντες τουρκόφωνοι ὀρθόδοξοι Γαγαοῦζοι ιη'), ὡς τοιοῦτον δὲ Τοῦρκον Χριστιανὸν Τοῦρκοί τινες ἱστορικοὶ ἠθέλησαν νὰ παραστήσουν καὶ τὸν Σινάν. Οὐδὲν ὅμως ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν στοιχείων πείθει περὶ τούτου. Ἀλλὰ καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν μετ' ἀσφαλείας ἂν ὑπῆρξεν Ἕλλην ἢ Ἀρμένιος ιθ'). Τὸ μόνον γνωστὸν καὶ ἐπιβεβαιούμενον ὑπὸ τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου εἶναι ὅτι κατήγετο ἀπὸ Χριστιανικὴν οἰκογένειαν. Τὴν ἀλήθειαν δὲ ταύτην ἠσπάσθησαν καὶ νεώτεροι Τοῦρκοι ἱστορικοὶ καθὼς καὶ ὁ Σύνδεσμος Μελέτης Τουρκικῆς Ἱστορίας διὰ τοῦ γραμματέως του Οὺλ. Ἰγδεμὶρ (περιοδ. «Γιουδζὲλ» ΣΤ', 91-93).

8 Καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ Σινὰν ποικίλλει εἰς τὰς περὶ αὐτοῦ πηγάς. Ποῦ μὲν λέγεται Ἀπτουλλάχ, ποῦ Ἀπτοὺλ-μενάν, ἀλλαχοῦ Ἀπτοὺλ-κερὶμ ἢ Ἀπτοὺλ-ραχμὰν ἢ Ἀπτοὺλ-ραχίμ. Ἀλλ' ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ ἐντύπου ΤΕ ὁ πατὴρ τοῦ Σινὰν καλεῖται *Χρῆστος*, ὅπερ καὶ τὸ πιθανώτερον κ').

Ἐκ τῶν ἔργων τῶν πραγματευομένων τὸν τρόπον συλλογῆς τῶν χριστιανοπαίδων, πληροφορούμεθα ὅτι ἐκρατοῦντο μητρῷα αὐτῶν, εἰς ἃ ἀνεγράφετο τὸ ὄνομα τῶν ἰδίων, τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς αὐτῶν, τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὸ μωαμεθανικὸν ὄνομα, ὅπερ ἐλάμβανον μετὰ τὴν ἐξόμωσιν. Οὐδὲν ἐκ τῶν μητρῴων τούτων κατέχοντες, ἀδυνατοῦμεν ἵνα ἐξακριβώσωμεν τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ Σινάν. Ἐκ τῶν ἀνὰ τὰ ἀρχεῖα τῶν ἱεροδικείων Καισαρείας, Ἀγκύρας, Σεβαστείας καὶ Κων/πόλεως γενομένων ἐρευνῶν οὐδὲν σχετικὸν ἔγγραφον προέκυψε διαφωτίζον τὸ σημεῖον τοῦτο.

ιη') Ἡ προσπάθεια τῶν Τούρκων ἐθνολογούντων, ὅπως παραστήσουν τοὺς τουρκοφώνους Ἕλληνας ὀρθοδόξους ὡς Τούρκους τὴν ἐθνικότητα, εἶναι ἀστήρικτος. Ἴδε Ἀ ρ β α ν ι τ ά κ η ν ἐν Messager τῆς 25 Φεβρουαρίου 1934, Χ ο υ δ α β ε ρ δ ό γ λ ο υ ν ἐν Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. Ζ', 1930, Μ ά ν ω φ, ἐν Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. Ι', 1933, O k. L i s s o f ἐν Messager τῆς 17 Αὐγούστου 1935, Μ ο σ χ ό π ο υ λ ο ν ἐν Messager τῆς 16 Φεβρουαρίου 1936, Θ ε ό δ ο τ ο ν ἐν «Μούσαις» Ζακύνθου 16 Αὐγούστου καὶ 30 Σεπτεμβρίου 1935. Οἱ Ἕλληνες τουρκόφωνοι τῆς Ἀνατολῆς ἔφερον ἐνίοτε σὺν τοῖς τουρκικοῖς ἐπωνύμοις καὶ τουρκικοῦ τύπου βαπτιστικὰ χριστιανικὰ ὀνόματα (Ἀρσλὰν=Λέων, Μουρὰτ=Εὐδόκιμος), ἀλλ' οὐδέποτε μουσουλμανικὰ ἢ μουσουλμανικοῦ τύπου χριστιανικά, οἷα Ἠβραήμ, Ἰακοὺμπ, Δαούτ, Μουσᾶ, Ἰουνούς, Ἰουσσούφ, Ἰαχιᾶ, χρώμενοι αὐστηρῶς τοῖς χριστιανικοῖς τοιούτοις Ἀβραάμ, Ἰακώβ, Δαυΐδ, Μωϋσῆς, Ἰωνᾶς, Ἰωσήφ, Ἰωάννης κλπ.

ιθ') Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σινὰν δὲν εἶχον εἰσέτι ἀποικισθῆ Ἀρμένιοι περὶ τὴν Καισάρειαν. Ἄλλως τε ἡ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς κώμης Ἁγίων Ἀναργύρων καταγωγή του, τὸ ὄνομα τοῦ πατρός του, Χρῆστος, καὶ τὸ τῆς συγγενοῦς του Ἐλισάβετ, καὶ τὸ ὅτι ἦτο υἱὸς εὐπόρου προκρίτου, ἴσως καὶ ἱερέως (ἴδε πρόσθεν σελ. 451), ἀρκοῦν ὅπως πείσουν ὅτι ὁ Σινὰν ἦτο Ἕλλην.

κ') Κ α ὶ κ α τ α λ ή γ ο μ ε ν ο ὕ τ ω ς ε ἰ ς τ ὸ σ υ μ π έ ρ α σ μ α ὅ τ ι ὁ Σ ι ν ὰ ν ἐ λ έ γ ε τ ο Ἰ ω σ ὴ φ Χ ρ ή σ τ ο υ Δ ο α ν ί δ η ς, ἐξ Ἁ γ ί ω ν Ἀ ν α ρ γ ύ ρ ω ν τ ῆ ς Κ α ι σ α ρ ε ί α ς.

9 *Δεβσιρμὲ* (ἐκ τοῦ ῥήματος *δεβσιρμὲκ*=συλλέγειν) ἐλέγοντο οἱ χριστιανόπαιδες, οἵτινες διὰ τοῦ παιδομαζώματος συνελέγοντο ἐκ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῶν ἄλλων περιοχῶν τῆς Τουρκίας πρὸς κατάταξιν εἰς τὰ γενιτσαρικὰ σώματα. Μέχρι τῶν χρόνων Σελὶμ τοῦ Α' τὸ παιδομάζωμα ἐγίνετο μόνον εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν, ἤρχισε δ' ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους. Ὅτε ὁ σουλτᾶνος οὗτος διετέλει ἔπαρχος-ὑποδιοικητὴς τῆς διοικήσεως Τραπεζοῦντος, οἱ αὐτόθι κάτοικοι ἦσαν αὐτῷ πάντοτε πιστοὶ καὶ πρόθυμοι ἐκτελεσταὶ τῶν διαταγῶν καὶ ἐπιθυμιῶν αὐτοῦ. Καὶ μετὰ τὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ ὡς σουλτάνου τῇ 25ῃ Ἀπριλίου 1512, προθύμως ἐδέχθησαν τὴν πρότασιν ὅπως κατατάσσωνται καὶ οὗτοι εἰς τὰ γενιτσαρικὰ τάγματα ὡς «δεβσιρμέδες». Ὅτε ὅμως κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Τσαλδηρὰν ὁ Σελὶμ διεπίστωσεν ὅτι οὗτοι παρεκίνουν τὸν στρατὸν εἰς στάσεις καὶ ταραχάς, διέταξε τὴν ὁμαδικὴν αὐτῶν σφαγήν. Ἀπεφασίσθη δὲ τότε ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ θεσμοῦ τούτου καὶ εἰς τὴν νομαρχίαν τοῦ Καραμάν κα), οὕτως ὥστε ἐν τῷ στρατεύματι νὰ εὑρίσκωνται ποικίλα στοιχεῖα μὴ δυνάμενα νὰ συμφωνήσωσιν εἰς κοινὰς ταραχάς. Ἔκτοτε χρονολογεῖται τὸ παιδομάζωμα τῆς Ἀνατολῆς. Τὴν ἰδίαν ταύτην πληροφορίαν, ὀλίγον παραλλάσσουσαν, ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὸ ΟΙΤ. «Ὅτε ὁ σουλτᾶνος Σελὶμ Α' ἐπρόκειτο νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ πατρός του, τοῦ σουλτάνου Βαγεζὴτ Β', συνέλεξε χριστιανόπαιδας τῆς Τραπεζοῦντος. Ὡσαύτως, κατὰ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, ἐφηρμόσθη ὁ θεσμὸς οὗτος καὶ εἰς τὴν νομαρχίαν τοῦ Καραμάν, καὶ οὕτω προέκυψαν οἱ «δεβσιρμέδες» ἐκ τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς».

Παρὰ τὰς πληροφορίας ὅμως ταύτας, ὅτι δηλ. ὁ θεσμὸς τοῦ παιδομαζώματος τῆς Ἀνατολῆς ἤρχισεν ἐπὶ Σελὶμ Α', ἀπὸ ἐγγραφὰς μητρῴου χρονολογουμένου 65—70 ἔτη πρὸ τοῦ ΤΒ, καὶ 85—90 ἔτη πρὸ τοῦ ΕΝΓ, προκύπτει ὅτι καὶ προγενεστέρως ἡ Ἑλληνικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἀνατολὴ ἔδιδε τὰ τέκνα αὐτῆς εἰς τὰ γενιτσαρικὰ τάγματα. Ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς ταύταις ἀναφέρεται ὅτι ὁ «Χαδζῆ Ἠβραήμ, προερχόμενος ἐκ τοῦ παιδομαζώματος τῆς Ἀνατολῆς, ἐγένετο ἐπὶ σουλτάνου Βαγεζὴτ «μπο-

---

κα') Ἡ ἐν Λυκαονίᾳ Ἰσαυρικὴ κωμόπολις Καραμάν, λεγομένη καὶ τουρκιστὶ ἐπισήμως διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ αὐτῆς ὀνόματος Λάρανδα, τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπαρχίας Ἰκονίου καὶ Τυάνων. Ἐπίσκοποι Λαράνδων παρῆσαν εἰς τὰς Οἰκουμενικὰς συνόδους, ὁ Παῦλος εἰς τὴν Α' ἐν Νικαίᾳ, ὁ Ἀσχόλιος καὶ ἄλλοι εἰς ἄλλας.

σταντζῆς καὶ ἀρχιθυρωρός». —«Ὁ 'Ηλίας Μιχαλίτς, ἐκ τοῦ παιδομαζώματος τῆς 'Ανατολῆς, ἐπὶ σουλτάνου Βαγεζήτ, ὑπηρέτησεν . . . ».— «Ὁ 'Ορνὸς 'Εκερτίρ, προσληφθεὶς ὡς «δεβσιρμὲ» ἀπὸ τὴν 'Ανατολήν, ἐπὶ σουλτάνου Βαγεζὴτ . . . . . ». Αἱ ἔγγραφαὶ αὗται ἐκ μισθολογίου γενιτσάρων τοῦ 942 'Εγ., ἀποδεικνύουσι σαφῶς ὅτι καὶ ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ συνελέγοντο χριστιανόπαιδες ἀπὸ τὴν 'Ανατολὴν καὶ ὅτι ἡ ἐκδοχὴ καθ' ἣν ὁ θεσμὸς οὗτος ἐφηρμόσθη ἐν 'Ανατολῇ ἐπὶ Σελὶμ Α' εἶναι ἀβάσιμος καὶ στερεῖται ἱστορικῆς ἀληθείας.

10 'Εκ τῶν διαφόρων γνωστῶν πηγῶν προκύπτει ὅτι καὶ ὁ Σινὰν ὑπῆρξε χριστιανόπαις συλλεχθείς, καὶ ὡς τοιοῦτος μετεφέρθη εἰς Κ/Πολιν ὅπου καὶ ἤρχισε τὴν σταδιοδρομίαν αὐτοῦ ὡς «ἀδζεμὶ-ὀγλὰν» (=δόκιμος), ἀνελθὼν μέχρι τοῦ ἀξιώματος τοῦ μεϊμὰρ-μπασῆ. 'Εκ τῶν αὐτῶν πηγῶν μανθάνομεν καὶ ὅτι ὁ Σινὰν ἐξώμοσεν ἐπὶ Σελὶμ Α'. 'Εξ ἄλλου ὁ 'Α. Ρεφίκ, ἐν τῷ ἔργῳ του «Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον τοῦ Μεϊμὰρ-Σινάν», ἀναφέρει τὸ ἔτος 1512 μ. Χ. ὡς ἔτος κατατάξεως αὐτοῦ. Ἡ χρονολογία αὕτη ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ ἔτος 918 'Εγ., ὅπερ σημειοῖ καὶ ἡ α' ἔκδοσις τοῦ ΤΒ, ἔνθα φέρεται «ἐν ἔτει 918 'Εγ., *ἔχων ἤδη συμπληρώσει τὸ 23ον ἔτος τῆς ἡλικίας του*, ἐφαρμοσθέντος τὸ πρῶτον εἰς τὴν ὑποδιοίκησιν τῆς Καισαρείας τοῦ θεσμοῦ τοῦ παιδομαζώματος ἐπὶ σουλτάνου Σελὶμ Α', μετεφέρθη εἰς τὴν Κ/Πολιν».

Τὴν ἐκδοχὴν ταύτην, ἣν ἀσπάζεται καὶ ὁ 'Α. Ρεφίκ, ἐκτὸς τοῦ ἀμφιβόλου ἀραβικοῦ ἔργου ΚΜ, οὐδὲν ἄλλο ἔργον ἢ ἔγγραφον φαίνεται ὑποστηρίζον ἢ ἐπικυροῦν.

Ὁ Σελὶμ Α' ἀνηγορεύθη σουλτᾶνος τῇ 8 Σεφὲρ 918 'Εγ.=25 'Απριλίου 1512. Ὁ συγγραφεὺς λοιπὸν τῆς μελέτης, βασιζόμενος εἰς τὴν φράσιν ὅτι ὁ Σινὰν ἦτο χριστιανόπαις συλλεγεὶς ἐπὶ Σελίμ, καὶ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ θεσμὸς τοῦ παιδομαζώματος εἰς τὴν Καισάρειαν τότε ἐφηρμόσθη, συμπεραίνει ὅτι ἡ διαταγὴ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ θεσμοῦ τούτου καὶ ἐν 'Ανατολῇ ἐδόθη τῷ 918 'Εγ. καὶ ἐφηρμόσθη ἀμέσως. Πάντες δ' οἱ περὶ Σινὰν γράψαντες ἀσπάζονται τὴν ἀνεξακρίβωτον ταύτην ἐκδοχήν.

Κατὰ τὸν αὐτὸν 'Α. Ρεφίκ, ὁ Σινὰν «ἐμαζεύθη» ὑπὸ τῶν γιαγιᾶμπασήδων» (ἀρχηγῶν πεζικοῦ). Οὐδὲν στοιχεῖον κατέχομεν ἐπικυροῦν τὴν εἴδησιν ταύτην. 'Εκ δὲ τοῦ ΕΝΓ μανθάνομεν ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τῆς συλλογῆς τῶν χριστιανοπαίδων ὑπὸ τῶν ἀξιωματούχων τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος ἤρχισεν ἐφαρμοζομένη μόνον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Σελὶμ Α'. Προγενεστέρως, ἀγνοοῦμεν ὑπὸ τίνων συνελέγοντο οἱ χριστιανόπαιδες, καθόσον ἀπὸ διάφορα ἔργα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μανθάνομεν ὅτι τὴν ἀποστολὴν ταύτην ἐξετέλουν ἄλλοτε μὲν οἱ «ἰμάμιδες» ἑκάστης συνοικίας,

ἄλλοτε δέ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οἱ διοικηταὶ ἑκάστης διοικήσεως. Καὶ οὕτω πρέπει νὰ πιστεύωμεν ὅτι ἐγένετο καὶ διὰ τὸν Σινάν.

11 Τὰ διάφορα περὶ Σινὰν συγγράμματα, καὶ δὴ τὰ ΤΒ, ΤΕ καὶ ΤΜ, πληροφοροῦσιν ὅτι ὁ Σινὰν εἰσήχθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοκρατορικὴν σχολὴν «ἐντεροὺν» τῶν ἀνακτόρων τοῦ Τὸπ-Καποῦ (παρὰ τὸ Χρυσοῦν Κέρας) καὶ αὐτόθι ἐξετέλεσε τὴν περίοδον τῆς μαθητείας του. Τοὐναντίον τὸ ΤΒ λέγει ὅτι κατ' ἀρχὰς προσελήφθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν σημαινόντων προσωπικοτήτων καὶ βαθμούχων τοῦ «ὀδζακίου». Τὰ δὲ ΤΜ καὶ ΡΜ ἀναφέρουν ὅτι ἐξετέλεσε τὴν θητείαν του ὡς δόκιμος, ὑπηρετῶν διαφόρους προσωπικότητας, ἐκτελῶν ὑπηρεσίας τοῦ ὀδζακίου καὶ ζήσας ἐπί τι διάστημα μακρὰν τῆς πρωτευούσης.

'Εκ τοῦ ΕΝΓ γνωρίζομεν ὅτι οἱ συλλεγόμενοι χριστιανόπαιδες, ἅμα τῇ ἀφίξει των εἰς Κ/Πολιν, διενέμοντο εἰς διάφορα ὀδζάκια, εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ εἰς ἄλλα σημαίνοντα πρόσωπα, *πρὸς ἐκμάθησιν τῆς Τουρκικῆς γλώσσης* καὶ τῶν μωαμεθανικῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων. 'Απὸ τὰς ἐρεύνας μας εἰς διαφόρους πηγάς, συνάγομεν ὅτι ὁ Σινὰν εἰς οὐδενὸς Τούρκου ὑπηρεσίαν ἐδόθη, ἀλλ' ἐκρατήθη εἰς τὸ ὀδζάκιον. Πάντως, ἐὰν κατ' εὐθεῖαν προσελαμβάνετο εἰς τὰ ἀνάκτορα, δὲν θὰ παρήρχετο ὁ ἴδιος ἐν σιγῇ τοῦτο, ἀλλὰ θὰ τὸ ἀνέφερεν εἰς τὸν βιογράφον του Σαῆ-Τσελεμπῆ. 'Ενῷ δὲ στερούμεθα στοιχείων ἐμφαινόντων εἰς ποῖον ὀδζάκιον ἐξετέλεσε τὴν μαθητικήν του θητείαν ὁ Σινάν, ὁ συγγραφεὺς τοῦ προλόγου τῆς α' ἐκδόσεως τοῦ ΤΒ γράφει «Καὶ διὰ νὰ λάβῃ τὴν ἁρμόζουσαν εἰς γενίτσαρον μόρφωσιν, ἐνεκλείσθη εἰς τὸ ὀδζάκιον τοῦ Ἔτ-Μεϊδάν», καὶ πιστεύει ἀφελέστατα ὅτι διευκρινίζει ἓν σκοτεινὸν σημεῖον τῆς ζωῆς τοῦ Σινάν.

Καὶ ἐὰν ἔτι τὴν λέξιν Ἔτ-Μεϊδὰν ἀναγνώσωμεν Ἄτ-Μεϊδάν, πάλιν ἡ πληροφορία αὕτη στερεῖται ἱστορικῆς ἀληθείας, διότι ἐπὶ Σελὶμ εἰς τὸ Ἄτ-Μεϊδὰν (ἤτοι τὸν Ἱππόδρομον τοῦ Βυζαντίου) δὲν ὑπῆρχεν ὀδζάκιον διὰ δοκίμους οὔτε καὶ γενιτσαρικὸν τοιοῦτο [κβ']. Τὸ αὐτόθι ἀνάκτορον τοῦ 'Ηβραὴμ πασσᾶ, ὅπερ κατὰ τὰς ὁμολογίας τῶν Σελανικί, Χάμμερ καὶ ΤΜ, ἐπεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ Σινάν, τῷ 990 'Εγ. [κγ'], καθιερώθη

κβ') Βεβαίως εἰς τὸ Ἄτ-Μεϊδάν, ἤτοι τὸν ἱππόδρομον τοῦ Βυζαντίου, δὲν ὑπῆρχεν ὀδζάκιον γενιτσαρικόν. Ὑπῆρχεν ὅμως, τὸ καὶ κεντρικὸν τοιοῦτο, εἰς τὸ Ἔτ-Μεϊδάν, ἤτοι τὸ κρεωνομεῖον τῶν γενιτσάρων, πυρποληθέν, μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ γενιτσάρων, τῇ 27 'Ιουνίου 1825 ὑπὸ του σουλτάνου Μαχμούτ. 'Επὶ Βυζαντινῶν ὑποτίθεται ὅτι ἐκεῖ ἔκειτο τὸ Λεωμακέλλιον. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ συγχέηται τὸ Ἄτ-Μεϊδὰν πρὸς τὸ Ἔτ-Μεϊδάν.

κγ') Φρὲγκ(=Φράγκος) 'Ηβραὴμ πασσᾶς, Ἕλλην ἐκ Πάργας. Προσωνυμεῖτο Φράγκος, ὡς ὑπάρξας Βενετὸς ὑπήκοος καὶ λαλῶν, σὺν ἄλλαις γλώσσαις, ἀπταίστως καὶ τὴν ἰταλικήν. Μετεχειρίσθη πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ ἀνακτόρου τούτου τῷ 1524,

ώς όδζάκιον δοκίμων γενιτσάρων μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ ἰδιοκτήτου του. Ἄλλως τε τὸ ἀνάκτορον τοῦτο ᾠκοδομήθη ἀφοῦ ἤδη ὁ Σινὰν εἶχεν ἐκτελέσει τὴν μαθητείαν του καὶ συμμετεῖχεν ὡς γενίτσαρος πλέον εἰς τὰς διαφόρους ἐκστρατείας. Ἐκτὸς τούτου, τὸ αὐτὸ ἀνάκτορον τοῦ Ἔτ-Μεϊδὰν προωρίζετο διὰ τοὺς γενιτσάρους, δηλ. διὰ τοὺς καταλλήλως ἐκπαιδευθέντας καὶ διελθόντας τὴν ὡς δοκίμων περίοδον τῆς μαθητείας των.

Ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν μνημονευθέντων συγγραμμάτων, τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ δόκιμοι ἐξεπαιδεύοντο εἰς τὰ ὀδζάκια τοῦ Διρεκλὲρ-ἀρασῆ (συνοικίας τοῦ Βυζαντίου) [κδ']), τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων (τοῦ Χρυσοῦ Κέρατος), τοῦ Γαλατᾶ Σεραΐου (ἐν Σταυροδρομίῳ Κ/πόλεως), τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ τῆς Καλλιπόλεως.

Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Σινὰν προήχθη εἰς γενίτσαρον βραδύτερον, ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι πρὸ τῆς ἐγγραφῆς του εἰς τὸ «οὐλουφὲ (λουφὲν=σιτηρέσιον) ἐξεπαιδεύθη πρῶτον εἰς τὸ ἐν Διρεκλὲρ-ἀρασῆ ὀδζάκιον καὶ εἶτα εἰς τὴν σχολὴν «ἐντερούν». Ἐπειδὴ δὲ δὲν συναντῶμεν τὸ ὄνομά του εἰς τὰ μισθολόγια τῶν δοκίμων πρὸ τοῦ 930 Ἐγ. ὑποθέτομεν ὅτι ὁ Σινὰν ἀπεσπάσθη πρὸ τοῦ ἔτους τούτου καὶ ἤρχισε τὴν ἐκπαίδευσίν του ὡς τεχνίτης οἰκοδομῶν. Σημειωτέον ὅτι ὅλοι οἱ περὶ Σινὰν ἀσχοληθέντες ἀσπάζονται τὴν ἐκδοχὴν τοῦ ΤΒ.

Ὡς πρὸς τὴν διάρκειαν τῆς μαθητείας τοῦ Σινὰν τὸ ΤΕ καὶ τὸ ΤΒ πληροφοροῦν ὅτι ἐγένετο γενίτσαρος ἐπὶ σουλτάνου Σουλεϊμὰν τοῦ Α'. Ἐπειδὴ δὲ ὑπῆρξαν «*τσηκμάδες* ἀδζεμὶ-ὀγλὰν» (τελειόφοιτοι δόκιμοι) συμπληρώσαντες τὴν θητείαν των καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς «μεσοβασιλείας», δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Σινὰν προήχθη εἰς γενίτσαρον τῇ 17 Σεββὰλ 926 Ἐγ.=22 Ὀκτωβρίου 1520 ἢ καὶ ὀλίγον μετὰ τὴν ἐνθρόνισιν τοῦ νέου σουλτάνου. Ὁ συγγραφεὺς ἐξ ἄλλου τοῦ προλόγου τῆς α' ἐκδόσεως τοῦ ΤΒ γράφων «ὁ μεϊμὰρ Σινάν, τὴν ἡμέραν τοῦ προβιβασμοῦ του ἀπὸ δοκίμου εἰς γενίτσαρον ἔλαβε μέρος ὡς ἁπλοῦς ὁπλίτης τοῦ πεζικοῦ εἰς τὴν κατὰ τῆς Περσίας ἐκστρατείαν καὶ μὴ ὑποπτευόμενος τὴν δόξαν ἣν τὸ μέλλον ἐπεφύλαττεν αὐτῷ, ἐπιδιώκων ἴσως προαγωγὴν καὶ ἐξέλιξιν ἐν τῷ στρατιωτικῷ σταδίῳ, ἐπέδειξεν ἀνδρείαν καὶ πειθαρχίαν» ἀντιλέγει καὶ ἀντιφάσκει πρὸς τὰ ἴδια αὐτοῦ λεγόμενα.

Κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην, καὶ τὴν ἄλλην ὅτι κατετάγη τῷ 918 Ἐγ., ὁ Σινὰν παρέμεινεν εἰς τὸ ὀδζάκιον τῶν δοκίμων 2 ἔτη, τὴν δὲ 22

ἐπιστατοῦντος τοῦ Σινάν, ὅλα τὰ ἐναπολειπόμενα τέως μαρμάρινα βάθρα τοῦ Ἱπποδρόμου.

κδ') Διρεκλὲρ-ἀρασῆ εἶναι ἡ ἄμφοδος ἀγυιὰ τοῦ Βυζαντίου, ὅπου ἐπὶ Βυζαντινῶν ὑποτίθεται ὅτι ἦσαν αἱ Στοαὶ τοῦ Εὐβούλου.

Μουχαρὲμ 920=17 Μαρτίου 1514 (Χάμμερ) προσεκολλήθη εἰς τὸ στράτευμα τὸ ἀναχωρῆσαν ἐξ Ἀδριανουπόλεως διὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Τσαλδηράν [κε']).

Ὁ Ἀ. Ρεφίκ, ἀναφέρων ὅτι ὁ Σινὰν παρέμεινεν 7 ἔτη ὡς δόκιμος, προήχθη δ' εἰς γενίτσαρον ἐπὶ Σουλεϊμὰν Α', καὶ ὑπολογίζων τὸ διάστημα τοῦτο, λαμβάνει ὡς χρονολογίαν τῆς διὰ τοῦ παιδομαζώματος κατατάξεως τοῦ Σινὰν τὸ ἔτος 1512. Καὶ πάντες οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὸν Σινὰν — πλὴν τοῦ Ρ. Μερίδζ — ἐπαναλαμβάνουσι τὴν λελανθασμένην ταύτην ἐκδοχήν.

12 «Ὑπηρετήσας ὡς ὁπλίτης ἐπί τι χρονικὸν διάστημα παρὰ τῷ σουλτάνῳ εἰς τὰς ἐκστρατείας κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Περσῶν ... ἐπέστρεψεν ἐκ νέου εἰς Κ/πολιν ... » (ΤΒ).

Καίτοι ὁ Σαῆ Τσελεμπῆς ἐν τῷ ἀποσπάσματι τούτῳ λέγει ὅτι ὁ Σινὰν συμμετέσχεν εἰς τὰς κατὰ τῆς Περσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου ἐκστρατείας, δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπέπεσεν εἰς ἀνακρίβειαν, ἀφοῦ ἄλλως τε καὶ τὸ ὅλον του ἔργον εἶναι πλῆρες τοιούτων καὶ ἄλλων πληροφοριῶν στερουμένων ἱστορικῆς ἀληθείας.

Ἀνωτέρω εἴδομεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συμμετέσχεν ὁ Σινὰν εἰς τὴν κατὰ τῆς Περσίας ἐκστρατείαν. Βεβαίως ὁ Σαῆ Τσελεμπῆς θὰ ἔδωκε πλείονα σημασίαν καὶ προσοχὴν εἰς τὸ λογοτεχνικὸν ὕφος παρὰ εἰς τὴν ἱστορικὴν καὶ χρονολογικὴν ἀλήθειαν. Ἄλλως τε εἰς τὸ «Ρισαλέϊ-βεζαὴφ-χαράν», εἶδος πρωτοκόλλου, ἀναγινώσκομεν· «Ὅτε ὁ σουλτᾶνος ἀναχωρεῖ δι' ἐκστρατείαν, συνοδεύουσιν αὐτὸν αἱ ὑπηρετοῦσαι ἐν τῇ πρωτευούσῃ ὁμάδες. Εἶναι δ' αὗται α') τὸ προσωπικὸν τῶν αὐτοκρατορικὸν σταύλων. β') τὸ τῶν ἀνακτόρων καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. γ') τὸ τῶν μαγειρείων καὶ ὁ ἀρχιμάγειρος. δ') τὸ ἰδιαίτερον προσωπικὸν τοῦ ἄνακτος καὶ τὰ βοηθητικὰ τάγματα, καὶ ε') οἱ σωματοφύλακες, οἱ κλητῆρες τῆς αὐλῆς, ὁ θησαυροφύλαξ, οἱ σύμβουλοι κλπ. [κστ']). Ὁ Σινὰν λοιπὸν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην ὡς ἀκόλουθος τοῦ σουλτάνου ἐκ τῆς τετάρτης ὁμάδος.

κε') Τσαλδηρὰν εἶναι ἡ πρὸ τῶν τειχῶν τῆς ἐν Περσίᾳ Ταυρίδος πεδιάς, ὅπου τῷ 1514 συνήφθη ἡ μεταξὺ τῶν ὑπὸ τὸν σουλτᾶνον Σελὶμ Α' ὀθωμανῶν καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Σάχην Ἰσμαὴλ Περσῶν μάχη. Καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ Ὀθωμανοὶ ἱστοριογράφοι μέμφονται τοῦ Σελὶμ διὰ τὰς εἰς βάρος Περσῶν τε καὶ ἰδικῶν του, καὶ γυναικῶν ἐπίσης, διαπραχθείσας τότε σκληρότητας, ἀπανθρωπίας, παραβάσεις νόμων καὶ παρασπονδίας (Χάμμερ Γ'. σελ. 178).

κστ') Ποῖοι συνώδευον τὸν σουλτᾶνον κατὰ τὰς ἐκστρατείας, ἀναγράφουσι λεπτομερῶς ὅ τε Ὑψηλάντης («Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν» σελ. 717—776), Σκαρλᾶτος ὁ Βυζάντιος («Κωνσταντινούπολις» Γ', 284—286), ὁ Bon. Jucherau de St. Denis (Histoire de l'Empire Ottoman I, σελ. 543 κ. ἑφ.).

13 Ἔφιππον γενιτσαρικὸν σῶμα, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς γιαγιᾶ=πεζούς. (Ἄτ=ἵππος· ἀτλῆ=ἔφιππος).

14 Τάγμα γενιτσαρικὸν ἐκ τῶν ἱκανωτάτων γενιτσάρων. Ὡς γνωστὸν ὁ Ὀρχὰν ἵδρυσε πρῶτος πεζικὸν στρατὸν καὶ δὴ μόνιμον κληθέντα «γιαγιὰ» ἢ «πιαδὲ» = πεζὸν (Χάμμερ Α 106)[κζ']. Ἐξ ἄλλου ὅμως ὁ Ὀρχάν, ὅστις ἐπολέμησε πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον ἐν Μάλτεπε (κατὰ Χάμμερ Πελεκάνῳ) τῷ 1330 [κη'], εἶχεν ἐν τῷ στρατῷ του καὶ «γιαγιὰ-μπασῆ».

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀσὴκ-πασσᾶ-ζαδέ, τὸ τάγμα τῶν «γιαγιᾶ» (=πεζικοῦ) ἱδρύθη τῇ συστάσει τοῦ Καδῆ τοῦ Βηλεδζὶκ [κθ'], Τσενδερελῆ Καρᾶ-Χαλίλ. Οὗτοι οἱ γιαγιᾶ, κατὰ τὸν νόμον, εἶχον εἰς τὴν δικαιοδοσίαν των ὁλόκληρον τσιφτλίκι καὶ ἦσαν ἰδιοκτῆται ὅλων τῶν ἐν αὐτῷ ὑπαρχόντων. Ἐξῃροῦντο τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, τοῦ κτηματικοῦ καὶ τοῦ τῶν κτηνῶν. Ἀντιθέτως δὲν ἐδικαιοῦντο νὰ πωλῶσι καὶ νὰ μεταβιβάζωσι τὰ κτήματά των εἰς τρίτους.

15 Τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ἀνωτέρω ἀξίωμα. Οἱ φέροντες αὐτὸ παρέμενον περισσότερον εἰς τὰ ἀνάκτορα (ἐξ οὗ καὶ ὁ τίτλος «καποῦ») καὶ τὰ ὀδζάκια καὶ ἀπηλλάττοντο τῶν ἐκστρατειῶν.

16 «Ζεμπερεκτσῆ-μπασῆ» ἦτο πρῶτον ὀφφίκιον πολεμικόν, τῶν ἐπιστατούντων εἰς τὰς μηχανάς, δι' ὧν ἐρρίπτοντο οἱ λίθοι κατὰ τῶν ἐχ-

κζ') Ἀμέσως μετὰ τὴν σύστασιν τοῦ μονίμου πεζικοῦ στρατοῦ (τῶν γιαγιᾶ), ὁ Ὀρχὰν ἐφήρμοσε τὴν «καταχθόνιον ἐφεύρεσιν τοῦ καταχθονίου Τσενδερελῆ, ἤτοι τοῦ παιδομαζώματος καὶ τῆς συστάσεως τοῦ σώματος τῶν γενιτσάρων, δι' ἧς τοὐλάχιστον 500.000 ἑλληνοπαίδων ἀφῃρέθησαν ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμόν, ἀπὸ πατρίδα, γονεῖς, θρησκείαν» (Χάμμερ Α 108—110).

κη') Τὸ Μάλτεπε (ἢ ὁ Μ ά λ τ ε π ε ς), καὶ ὁ παρ' αὐτὸ γνωστὸς παράλιος καὶ κατάφυτος λόφος Δ ρ ά κ ο ς (παρ' ἀρχαίοις «Ὑρίς», δὲν εἶναι τὸ Πελεκᾶνον, ἀλλ' ὁ Β ρ ύ α ς τῶν Βυζαντινῶν (ἴδε Μ η λ ι ο π ο ύ λ ο υ μελέτην «περὶ Βρύαντος», ἀνακοινωθεῖσαν ἐν τῷ Ἑλλην. Φιλολογ. Συλλόγῳ Κ/Πόλεως καὶ δημοσιευθεῖσαν ἐν Byzantinische Zeitschrift τόμ. 27 σ. 325 κέξ. Τὸ δὲ Πελεκᾶνον ἔκειτο ἐπίσης ἐν τῇ Βιθυνικῇ παραλίᾳ, ἀλλὰ πολὺ νοτιώτερον, μεταξὺ Ρυσίου καὶ Παλαιοκάστρου, ἐν θέσει «Καστρωμένη» (ἴδε Μ η λ ι ό π ο υ λ ο ν ἐν «Byzantinische Zeitschrift» 24. 8. 1898, σ. 471—476 καὶ ἐν «Νέῳ Ποιμένι» 1923, σ. 15—17, καὶ τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ «Ἀρχαιολογικαὶ Ζητήσεις» 1921, σελ. 32). Περὶ τῆς παρὰ τὸ Πελεκᾶνον μεταξὺ Ἀνδρονίκου καὶ Ὀρχὰν μάχης, ἴδε Κ α ν τ α κ ο υ ζ η ν ὸ ν 1. 342. 25. Χ ά μ μ ε ρ Α σ. 114—119, καὶ Σ ι δ ε ρ ί δ η ν (Ἑλλην. Φιλολογ Σύλλογον Κ/Πόλεως ΚΖ, σ. 270—271).

κθ') Βηλεδζὶκ εἶναι τὰ Βυζαντινὰ Β η λ ό κ ω μ α ἢ Β η λ ο κ ώ μ η τῆς Ἐπικτήτου Φρυγίας, ἁλωθέντα ὑπὸ τοῦ Ὀσμὰν δολίως, (ἴδε Π α χ υ μ έ ρ η ν 2. 414. 20) καθ' ὁδηγίας τοῦ εἶτα ἐξομώσαντος Μιχαὴλ τοῦ Κοσσύφου (Σπανοῦ ἢ Ὀξυγενείου, τουρκιστὶ Κιοσέ, οὐχὶ δὲ Κετζέ, (ὅπως παραναγινώσκει ὁ Παπαρρηγόπουλος), οὗτινος οἱ ἀπόγονοι καλοῦνται εἰσέτι Μιχάλογλου.

θρῶν, δηλ. εἰς τὰς μηχανὰς τοῦ κριοῦ καὶ ἄλλων. (Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν, σελ. 766).

17 «Καὶ εὑρισκόμην μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τῶν ἀναχωρησάντων διὰ Βαγδάτην». (ΤΜ—ΡΜ).

18 Χασεκῆς ἐλέγετο ὁ λοχαγὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς. «Ἐπιστρέψας ἐκ τῆς ἐκστρατείας, προήχθην εἰς χασεκῆν . . . » (ΡΜ).

19 Ὅπως προανέφερον, «μεϊμὰρ-μπασῆς» ὠνομάζετο ὁ ἀρχιτέκτων τῆς αὐλῆς. Εἰς τοῦτον ἀνετίθετο πάντοτε ἡ ἀνέγερσις καὶ οἰκοδομὴ τεμενῶν, μαυσωλείων, μονῶν, ἀνακτόρων κλπ. Ἐφρόντιζεν ἐπίσης διὰ τὰς ἐν γένει οἰκοδομικὰς ἐργασίας τοῦ κράτους, τὴν ρυμοτομίαν τῶν πόλεων καὶ τὴν συντήρησιν γενικῶς σουλτανικῶν κτημάτων. Ἴσως δὲν θὰ ἦτο τολμηρὸν νὰ παραλληλισθῇ πρὸς Ὑπουργὸν συγκοινωνίας.

20 Οὗτος ἦτο προκάτοχος τοῦ Σινάν. Ἀπαντᾶται καὶ ὡς Ἀδζὲμ-Ἀλῆ καὶ ὡς Ἀδζὲμ-Ἰησᾶ (=Πέρσης Ἰησοῦς). Κατὰ τὸν Ἀ. Ρεφὶκ ἀπέθανε τῷ 1535, κατ' ἄλλους δὲ τῷ 1529 ἢ τῷ 1528.

21 «*Μ. Μερίτς*, Ὁ βίος τοῦ Ἀρχιτέκτονος Σινάν», σ. 12. «*Ἀ. Ρεφίκ*, Ἀρχιτέκτων Σινάν», σ. 8. «*A. Gabri l*, Architecte Sinan», σελ. 7.

22 Πρόκειται περὶ ἐγγράφου, δι' οὗ καθορίζονται τὰ ἡμερομίσθια τῶν ἐργατῶν οἰκοδομῶν.

23 Ὁ γλύπτης ὁ χαράξας εἰς τὴν ἐπιτύμβιον ἐπιγραφὴν τοῦ τάφου, τοῦ Σινάν, παρὰ τὸ τέμενος Σουλεϊμανιὲ τῆς Κ/Πόλεως, τὴν λέξιν «γκιτσδὶ» ὡς «γκετσδὶ» (=διῆλθεν), ὑπέπεσεν εἰς σφάλμα μὴ φανταζόμενος ὅτι τοσαύτην ἀναστάτωσιν θὰ ἐπέφερεν οὕτως εἰς τὰ κατὰ τὸν Σινάν.

24 Τοῦτο εἶναι βιογραφία τοῦ Σινὰν ἔμμετρος γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ φίλου του Σαῆ Τσελεμπῆ, καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ ἰδίου. Τὸ δὲ ΤΕ εἶναι ὁ κατάλογος τῶν ἔργων, ἅτινα ἐδημιούργησε, συνταχθεὶς ὑπὸ τοῦ ἰδίου. Τὸ ὅλον ἔργον διαιρεῖται εἰς 12 κεφάλαια. Τὸ α' περιέχει τὰ τεμένη ἅτινα ἀνήγειρεν, 81 τὸν ἀριθμόν, τὸ β' τὰ εὐκτήρια (μεσδζὶτ=μασγίδια), ἀνερχόμενα εἰς 50, τὸ γ' τὰ ἱεροδιδασκαλεῖα, 55 τὸν ἀριθμόν, τὸ δ' τὰ μαυσωλεῖα, 26 τὸν ἀριθμόν, τὸ ε' τὰ συσσίτια, ἐν ὅλῳ 14, τὸ στ' τὰ νοσοκομεῖα, 3 τὸν ἀριθμόν, τὸ ζ' τὰ ὑδραγωγεῖα, εἰς 5 ἀνερχόμενα, τὸ η' τὰς μεγάλας γεφύρας ἐν ὅλῳ 8, τὸ θ' τοὺς ξενῶνας, 16. τὸ ι' τὰ ἀνάκτορα, 33, τὸ ια' τὰ θησαυροφυλάκια, 7 τὸν ἀριθμόν, καὶ τέλος τὸ ιβ' τοὺς λουτρῶνας, 32 ἐν ὅλῳ [λ'].

λ') Περὶ τῶν κτισμάτων τοῦ Σινὰν ἴδε Μ υ σ τ α κ ί δ ο υ, «Ἐπὶ τῇ Ἁλώσει», σ. 92. Ὁ δὲ Σ κ α ρ λ ᾶ τ ο ς Β υ ζ ά ν τ ι ο ς (Κωνσταντινούπολις Β 11) ἀπορεῖ παρατηρῶν ὅτι «εἰς τὸν Σινὰν ἀποδίδεται ἡ κτίσις τόσων πολλῶν δζαμίων, ὥστε ἀμφιβάλλει ἐὰν ὁλόκληρος αὐτοῦ ὁ βίος ἐπήρκει πρὸς μόνην αὐτῶν τὴν σχεδιογράφησιν».

Οὕτως ὁ Σινὰν κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐπὶ ἕνα αἰῶνα διαρκεσάσης ζωῆς του ἀνήγειρεν, ἐκτὸς τῶν μικροτέρων, ἅτινα δὲν περιέχονται ἐν τῷ καταλόγῳ, 329 κτήρια, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν ἀρκετὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἀριστουργήματα λα').

ΑΒΡ. Ν. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥΣ

λα') Εἶναι περίεργον ὅτι εἰς τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχιτέκτονος Σινὰν (μεϊμὰρ Σινὰν) περιεφρονεῖτο, καταντῆσαν νὰ σημαίνῃ σκωπτικῶς τὸν ἀξιοῦντα εἰδέναι, ἀλλὰ μὴ εἰδότα τὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἰδίᾳ δὲ ἄσωτον πτωχεύσαντα. Σημειούσθω δ' ὅτι μία τῶν ἔνδοθεν τῆς Νέας Πύλης τοῦ Βυζαντίου, μεταξὺ Ἁγίας Θεοδοσίας καὶ Φαναρίου, τριῶν συνοικιῶν, φέρει τὸ ὄνομα Μεϊμὰρ Σινάν.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΩΝ ΚΛΙΤΥΩΝ ΤΟΥ ΤΑΫΓΕΤΟΥ

Α'. ΛΟΓΚΑΝΙΚΟΣ

Μία τῶν πλουσιωτάτων εἰς μεσαιωνικὰ μνημεῖα περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ Λακωνική. Ἀνὰ πᾶν αὐτοῦ βῆμα συναντᾷ ὁ διατρέχων τὴν χώραν ταύτην λείψανα ὑπερηφάνων φραγκικῶν καὶ βυζαντινῶν κάστρων καὶ μάλιστα μονῶν καὶ ναῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ δεσποτάτου, τόσον εἰς τὸν κάμπον, ὅσον καὶ εἰς τὰς δυσπροσίτους κλιτῦς τοῦ Ταϋγέτου. Εἰς μίαν τοιαύτην ἀκριβῶς κλιτὺν ἦτο ἱδρυμένος ἐπὶ τῆς πλαγιᾶς λόφου (ὑψόμ. 900 μ.) παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Λογκανίκον, σημαντικὸς βυζαντινὸς συνοικισμός, οὗτινος σῴζονται εἰσέτι ἐν ἀρκούντως καλῇ καταστάσει, οὐ μόνον τὸ στέφον τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου κάστρον, ἀλλὰ καὶ ἱκανοὶ παλαιοὶ ναοί, στολισμένοι δι' ἀξιολόγων βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν, περὶ τῶν ὁποίων καὶ θὰ διαλάβωμεν ἐνταῦθα, ἀφ' οὗ πρῶτον εἴπωμέν τινα περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Λογκανίκου.

Ὄνομα.

Τὸ ὄνομα Λογκανίκος ἔχει μὲν τὴν ρίζαν του ἁγνῶς βυζαντινήν, ὡς σχετιζομένην πρὸς τὸ λόγγος [1], λαγκάδιον, ἡ κατάληξίς του ὅμως φαίνεται ξενική [2], ὅπως καὶ ἡ τοῦ γειτονικοῦ χωρίου Λογκάστρας.

Μνεῖαι τοῦ Λογκανίκου.

Καίτοι τὸ φρούριον τοῦ Λογκανίκου δὲν ἦτο ἀσήμαντον, ὅμως, περιέργως, οὐδόλως ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων. Τὴν ἀρχαιοτάτην τοῦ χωρίου μνείαν εὗρον α') εἰς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἑνετικοῦ χρονικοῦ τοῦ Stefano Magno [3] (διὰ τὸ ἔτος 1453) καὶ β') εἰς τὰς

[1] Κεδρηνὸς II 457, Νικητ. Χωνιάτης 72. Πρβ. καὶ τὰς ὀνομασίας γειτονικῶν μερῶν: Λαγκάδα, Λογγὰ (Αἰπείας), Λόγγος (Ἀλιφείρας), Λαγκάδια (Γορτυνίας) κλπ.

[2] Σλαυικὸν θέλει τὸ ὄνομα ὁ Π. Δούκας ἐν τῷ ἔργῳ του Ἡ Σπάρτη διὰ μέσου τῶν αἰώνων σ. 444.

[3] Stefano Magno, Estratti degli Annali Veneti (fol. 203 v) παρὰ K. Hopf, Chroniques grécoromanes, Berlin 1873 σ. 202.

εἰς παλαιὰν ἐνετικὴν διάλεκτον γεγραμμένας ἐκθέσεις τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ Ἑνετοῦ προνοητοῦ [1] πρὸς τὴν γαληνοτάτην δημοκρατίαν, διαρκοῦντος τοῦ πρώτου κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου τῶν Ἑνετῶν (1465 — 1466). Σημειοῦται ἐπίσης τὸ χωρίον ὡς -onga (προφανῶς κατ' ἐλλιπῆ ἀντιγραφὴν τοῦ λιθογραφήσαντος) ἐπὶ τοῦ τὸ 1516 συνταχθέντος πορτολάνου τοῦ Battista Palnese [2]. Μὲ ὁλόκληρον δ' αὐτοῦ τὸ ὄνομα ἀναγράφεται ὁ Λογκανίκος ἐν τῷ χάρτῃ τῆς Πελοποννήσου τῷ παρενειρομένῳ ἐν τῷ περὶ τῶν διασημοτάτων νήσων τοῦ κόσμου ἔργῳ τοῦ Thomaso Porcacchi [3] ὡς καὶ ἐν τῷ Isolario τοῦ P. Coronelli [4]. Ἄξιον τέλος προσοχῆς εἶναι ὅτι τὸ αὐτὸ περίπου ὄνομα (Langanico) φέρει ἐπὶ πολλῶν παλαιῶν χαρτῶν καὶ ἡ περιοχὴ τῆς 'Ολυμπίας [5].

Ἂς ἴδωμεν ἤδη τί μανθάνομεν περὶ Λογκανίκου ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν ἐκθέσεων τοῦ Ἑνετοῦ προνοητοῦ τῆς Πελοποννήσου.

Ὡς γνωστόν, περὶ τὸ 1460 οἱ Τοῦρκοι εἶχον κατακτήσει ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν Πελοπόννησον πλὴν ἐλαχίστων περιοχῶν (Μεθώνης, Κορώνης, Ναυπλίου καὶ Ἄργους) κατεχομένων ἀκόμη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Βαρέως φέρουσα τὴν Τουρκικὴν κατάκτησιν ἡ ἐνετικὴ δημοκρατία ἐζήτει καὶ εὗρεν ἀφορμήν τινα, ὅπως κηρύξῃ τὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἀλλοφύλων. Μὴ διαθέτοντες ἐν τούτοις οἱ Ἑνετοὶ ἐπαρκεῖς δυνάμεις ἐν Πελοποννήσῳ, εἶχον ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς τῶν ἐντοπίων Ἑλλήνων, οὓς ἐπωφελούμενοι τοῦ πρὸς τοὺς Τούρκους μίσους των, ἐφρόντισαν παντὶ τρόπῳ νὰ ἐνθαρρύνωσιν εἰς ἐπανάστασιν κατὰ τοῦ κατακτητοῦ. Πρῶτοι ἐξ ὅλων τῶν Πελοποννησίων ἔδραξαν τότε τὰ ὅπλα κατὰ τῶν Τούρκων οἱ ἐγγύτεροι πρὸς τὰς ἐνετικὰς κτήσεις εὑρισκόμενοι Λάκωνες, οἵτινες ὅμως βλέποντες, ὅτι οἱ Ἑνετοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ τοὺς ὑπερασπίσωσι κατὰ τῶν Τούρκων, ἐτράπησαν εἰς τὰς δυσχωρίας τοῦ Ταϋγέτου [6] ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Μιχαὴλ Ράλη, τοῦ 'Ιωάννου Γαβαλᾶ καὶ τοῦ 'Επιφανείου Κλαδᾶ, κατέλαβον δ' ἐκεῖ τὰ δύο κυριώτατα κάστρα τοῦ Λογκανίκου καὶ τῆς Βορδώνιας. Κατὰ τὴν στάσιν δὲ ταύτην τῶν Ἑλλήνων ὁ τότε στρα-

[1] I a c o m o B a r b a r i g o, Dispacci de la guerra di Peloponneso (1465—1466) παρὰ Κ. Σ ά θ ᾳ, Μνημεῖα τῆς Ἑλλην. Ἱστορίας τ. VI σ. 1—101. Αἱ περὶ Λογκανίκου πληροφορίαι ἐν σελ. 38, 44, 45, 46, 48, 49, 51 καὶ 84.

[2] Παρὰ Κ. Σ ά θ ᾳ, Μνημ. Ἑλλην. Ἱστορ. τ. I Παρίσιοι 1880, ἐν ἀρχῇ.

[3] T h. P o r c a c c h i. Le isole piu famose del mondo [Venetia 1572] σ. 101.

[4] P. C o r o n e l l i, Isolario del Atlante Veneto τ. I Venetia MDCLXXXXVI σ. 164.

[5] R. W e i l, ἐν Topographie und Geschichte von Olympia, Berlin 1897 σ. 101.

[6] W. M i l l e r-Λ ά μ π ρ ο υ, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι τ. Β' σ. 195.

τιωτικὸς διοικητὴς τῶν Ἑνετῶν, 'Ιάκωβος Βαρβαρῆγος ἀπέστειλεν εἰς τὰ δύο μνημονευθέντα κάστρα στρατιωτικὴν ἐνίσχυσιν καὶ τρόφιμα, ἐπεμελήθη δὲ καὶ τῆς ἐπισκευῆς τῶν φρουρίων τούτων, «ὅπου ταῦτα δὲν εἶχον βλαφθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων» [1] Οἱ δὲ Τοῦρκοι μαθόντες ὅτι οἱ ἐπαναστατήσαντες Ἕλληνες κατέφυγον εἰς τὸ φρούριον τοῦ Λογκανίκου ἔσπευσαν νὰ πολιορκήσωσι διὰ τοῦ Φλαμπουριάρη 'Ομάρμπεη «τὸ φρούριον καὶ τὸν βράχον» [2]. Εἰς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων ἔσπευσεν ὁ Ἑνετὸς στρατηγὸς Πανδόλφος Μαλατέστας, ὅστις προσεπάθησε νὰ ἐπιτύχῃ τοὐλάχιστον τὴν ἔξοδον τῶν γυναικοπαίδων [3]. Λόγῳ ὅμως τῶν ὀλίγων δυνάμεων, ἃς διέθετε, δὲν ἐτόλμησε νὰ κτυπήσῃ τοὺς Τούρκους ἐκ τῶν ὄπισθεν. 'Αργότερον ἐπανελθὼν μετὰ μείζονος ἐνισχύσεως ἐξ Ἑνετῶν τῆς Κορώνης καὶ τῆς Μεθώνης καὶ ἐξ ἐντοπίων ἐπεχείρησεν ἐκ νέου νὰ βοηθήσῃ τοὺς πολιορκουμένους πλὴν δυστυχῶς καὶ πάλιν ἄνευ ἀποτελέσματος [4]. Συνεχιζομένης δὲ τῆς πολιορκίας οἱ Τοῦρκοι ἔκαυσαν τὰς οἰκίας τοῦ χωρίου. Βλέποντες δ' οἱ πολιουρκούμενοι τὰς περιουσίας των καταστρεφομένας ἠναγκάσθησαν νὰ συνθηκολογήσωσι· οἱ δὲ Τοῦρκοι λαβόντες ὁμήρους δέκα, υἱοὺς τῶν προκρίτων Λογκανίκου, ἔλυσαν τὴν πολιορκίαν καὶ ἀνεχώρησαν εἰς Λεοντάρη τὴν 20ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1465 [5]. Μετὰ δὲ τὴν λύσιν τῆς πολιορκίας ἦλθον πρὸς τὸν Ἑνετὸν Διοικητὴν Βαρβαρῆγον οἱ Μιχ. Ράλης Δρίμης μὲ τὸν ἀδελφόν του, ὁ Νικ. Μποκάλης, ὁ Μαν. Κλαδᾶς καὶ ὁ 'Ιωάννης Γαβαλᾶς ἐξουσιαστὴς (podestà) τοῦ Λογκανίκου μετ' εἴκοσιν ἄλλων προσώπων ἐκ γειτονικῶν χωρίων καὶ ἀνήγγειλαν εἰς αὐτὸν τὰ διατρέξαντα [6]. 'Εδήλωσαν δὲ συνάμα εἰς αὐτόν, ὅτι ναὶ μὲν ἠναγκάσθησαν νὰ παραδώσωσιν ὁμήρους τοὺς υἱούς των εἰς τοὺς Τούρκους, ἵνα μὴ ὁλοσχερῶς καταστραφῶσιν ὑπ' αὐτῶν, ἀλλ' ἡ πίστις των πρὸς τὴν ἐνετικὴν δημοκρατίαν παρέμενεν ἀμείωτος καὶ ἀπεριόριστος. Ὁ δὲ προνοητὴς θέλων ν' ἀμείψῃ τὴν πίστιν τοῦ Γαβαλᾶ, ὠνόμασεν αὐτὸν φρούρουρχον (castelan) Λογκανίκου καὶ παρεχώρησεν εἰς αὐτὸν δωρεὰν διατροφὴν καὶ μισθὸν 5 δουκάτων μηνιαίως [7].

Αὗται εἶναι αἱ ὀλίγαι περὶ Λογκανίκου πληροφορίαι, ἃς ἠδυνήθην μέχρι τοῦδε νὰ συλλέξω, ἀναφερόμεναι πᾶσαι εἰς τὸ 2ον ἥμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος. Ὁ Λογκανίκος ἐν τούτοις ὑφίστατο ἤδη τοὐλάχιστον ἕνα αἰῶνα

[1] Dispacci della guerra σ. 38.

[2] Dispacci σ. 40.

[3] Dispacci σ. 44, 45, 46 πρβ. καὶ Α. Μ ο μ φ ε ρ ρ ά τ ο υ, Σιγισμόνδος Πανδοῦλφος Μαλατέστας, 'Αθῆναι 1914 σ. 39.

[4] Dispacci σ. 46.

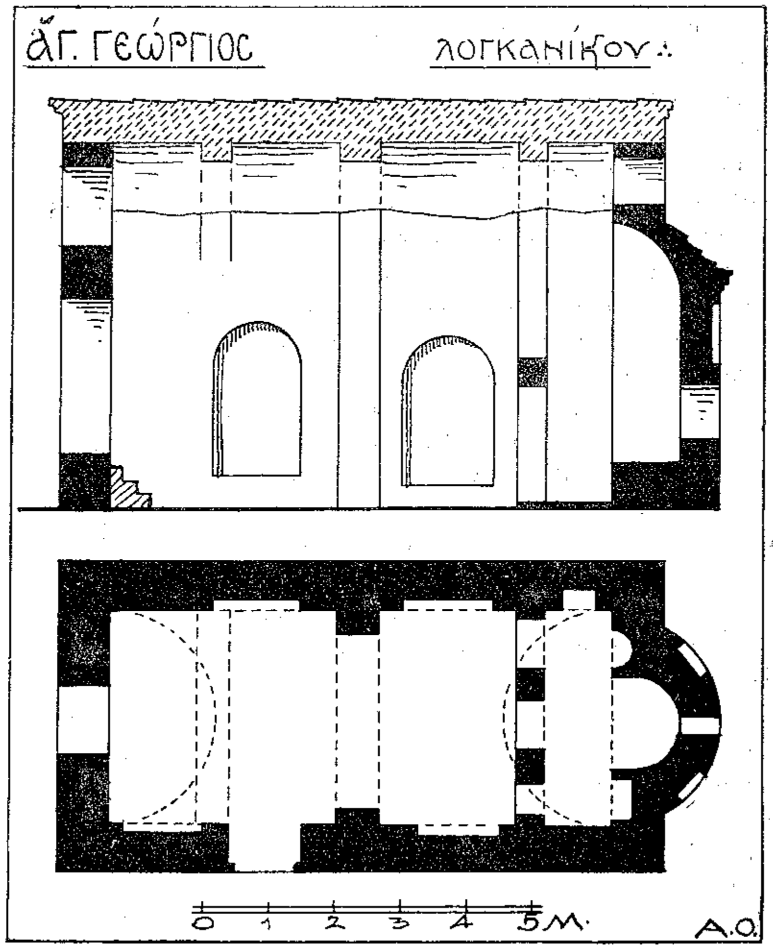
[5] Dispacci σ. 48.

[6] Dispacci σ. 49.

[7] Dispacci σ. 51.

πρότερον· διαπιστοῦται δὲ τοῦτο 1) ἐκ τῆς ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου κτιτορικῆς ἐπιγραφῆς χρονολογουμένης ἀπὸ τοῦ 1375 καὶ 2) ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Ἑνετὸς προνοητὴς ἐπεμελήθη τῆς ἐπισκευῆς τοῦ φρουρίου, ὅπερ ἄρα θὰ προϋπῆρχε.

Ἂς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς τέχνης τῶν ἐν τῷ χωρίῳ διατηρουμένων ναῶν, ἤτοι τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, τῶν Ἁγ. Θεοδώρων καὶ τῆς Παναγίας.

Εἰκ. 1. Κάτοψις καὶ τομὴ Ἁγ. Γεωργίου.

Ἀρχιτεκτονική.

Οἱ ναΐσκοι τοῦ Λογκανίκου ἔχουσι πάντες τὸν τύπον μονοκλίτου καμαροσκεπάστου βασιλικῆς. Ἐκ τούτων μεγαλύτερος καὶ σημαντικώτερος τυγχάνει ὁ ἐν τῷ νεκροταφείῳ τοῦ χωρίου ἱδρυμένος ναὸς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου. Οὗτος ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον (4,67 × 9,18) φέρει δὲ πρὸς ἀνατολὰς μίαν καὶ μόνην ἡμικυκλικὴν ἀψῖδα ἱεροῦ (εἰκ. 1). Μία θύρα ἀνοίγεται εἰς τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν καὶ μία εἰς τὴν νοτίαν. Τὰ τοιχώματά του εἶναι ἐξωτερικῶς ἀδιάρθρωτα, ἡ κόγχη ὅμως φέρει τρεῖς μικρὰς ὀρθογωνίους τυφλὰς ἀψῖδας. Ἀντιθέτως τὰ ἐσωτερικὰ μακρὰ τοιχώματα φέρουσιν ἕκαστον ἀνὰ δύο τυφλὰς ἀβαθεῖς (0,15) ἀψῖδας, πλάτους 1,25 ἕως 1,35 καὶ ὕψους 2,25. Τοιαῦται ἀψῖδες—πρόδρομοι τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας τόσον συχνὰ συναντωμένων — εὑρίσκονται καὶ εἰς πολὺ ἀρχαιότερα μνημεῖα ὡς π. χ. εἰς τὸν ἅγ. Στέφανον τῆς Καστορίας καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἡ ὀροφὴ τοῦ ναοῦ ἦτο κυλινδρικὴ καὶ θολωτὴ ἔχει δὲ πρὸ πολλοῦ καταπέσει ἀντικατασταθεῖσα διὰ νεωτέρας. Ἡ παλαιὰ κτιστὴ καμάρα ἐνισχύετο καὶ διὰ τριῶν ἐγκαρσίων ζωνῶν, ὧν αἱ μὲν δύο ἀνατολικαὶ ἔφθανον μέχρι τοῦ δαπέδου, ἐμφανιζόμεναι εἰς τὴν κάτοψιν ὡς παραστάδες, (εἰκ. 1), ἡ δὲ δυτικὴ ἀπεσβέννυτο κατὰ τὰς γεννήσεις (εἰκ. 1).

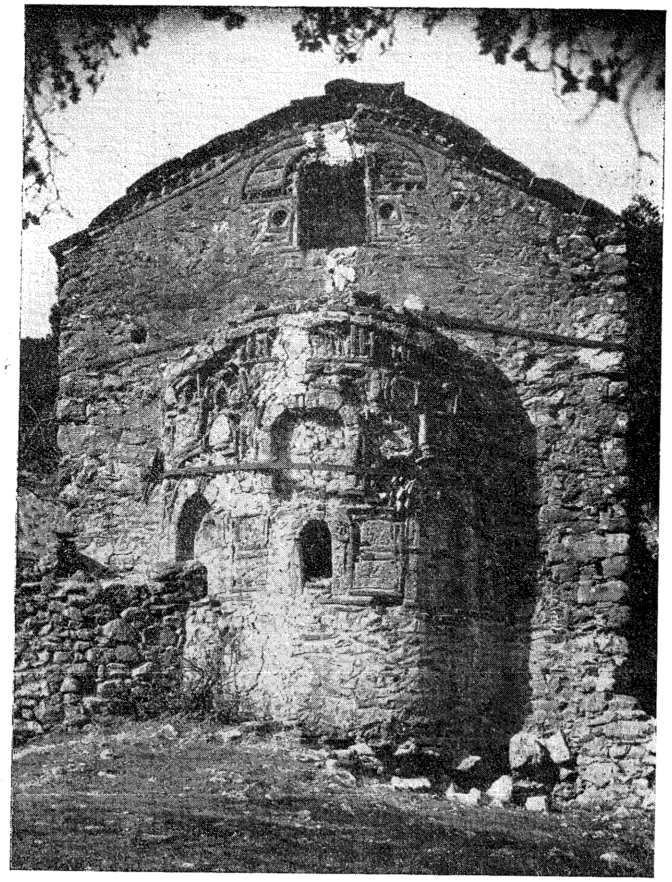
Ἑκατέρωθεν τῆς μέσης κόγχης ὑπάρχουσιν ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου δύο μικρότεραι, ὧν ἡ μὲν βορεία τελεῖ χρέη προθέσεως, ἡ δὲ νοτία διακονικοῦ.

Τέλος τὸ τέμπλον τοῦ ναοῦ ἦτο κτιστὸν (πάχ. 0,42) διατρυπώμενον ὑπὸ τριῶν τοξωτῶν ἀνοιγμάτων.

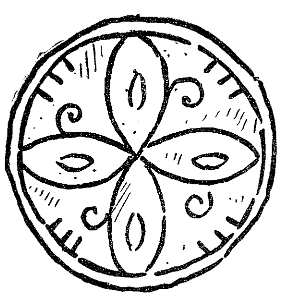
Ἐξωτερικὴ διακόσμησις.

Ἀπὸ ἀπόψεως ἐξωτερικῆς ἐμφανίσεως ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου παρουσιάζεται πτωχότατος. Οἱ τοῖχοί του εἶναι γενικῶς ἐκτισμένοι διὰ κοινῆς ἐξ ἀκανονίστων λίθων τοιχοποιίας, παραμεμιγμένης μετὰ τεμαχίων πλίνθων· μόνον δ' ἡ στρογγύλη ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ του εἶναι ἐπιμελέστερον ἐκτισμένη διὰ πωρολίθων καὶ πλίνθων. Ἔχει δ' ἡ ἀψὶς αὕτη (εἰκ. 2) καὶ ταύτην τὴν ἰδιορρυθμίαν: ὅτι ποικίλλεται διὰ τριῶν ἀβαθῶν κογχῶν, ἐξ ὧν δύο μὲν ἀνοίγονται ἑκατέρωθεν τοῦ μέσου μονολόβου παραθύρου, ἡ δὲ τρίτη ὑπεράνω αὐτοῦ (εἰκ. 2).

Τό τε παράθυρον καὶ αἱ κόγχαι περιβάλλονται ὑπὸ λαξευτῶν πωρολίθων, πλαισιουμένων ὑπὸ ὀδοντωτῶν ταινιῶν, τῆς ὑπολοίπου ἐπιφανείας τῆς ἀψῖδος πληρουμένης κάτω μὲν διὰ κανονικῶν πλινθοπεριβλήτων στρώσεων, ἄνω δὲ διὰ πλινθίνων γεωμετρικῶν σχημάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρενεβάλλοντο *σκυφία*, ἤτοι μικρὰ κοῖλα πινάκια, ἐξ ὧν διατηρεῖται μόνον ἕν, διαμέτρου 0,07, ἔχον κιτρινωπὸν γάνωμα καὶ κοσμούμενον διὰ

Εἰκ. 2. Ἱερὸν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου.

Εἰκ. 3. Κόσμημα σκυφίου τοῦ ἱεροῦ.

τοῦ ἐν τῇ παραπλεύρως εἰκόνι ἐγχαράκτου σχεδίου (εἰκ. 3). Δύο ὅμοια σκυφία, ὧν σήμερον διατηροῦνται δυστυχῶς μόνον αἱ κοιλότητες, εὑρίσκοντο καὶ ἑκατέρωθεν τοῦ παραθύρου, ὅπερ ἀνοίγεται ἐπὶ τοῦ ὑπεράνω τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ ὀρθουμένουἀνατολικοῦ τοίχου (εἰκ. 2).

Τέλος τρία ἄλλα ὅμοια σκυφία ὑπῆρχον ἄνωθεν καὶ ἑκατέρωθεν τῆς ὑπὲρ τὴν νοτίαν θύραν τοῦ ναοῦ μικρᾶς τοξωτῆς κόγχης.

Ἡ ἐσωτερικὴ γραπτὴ διακόσμησις.

Ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀξιολόγων τοιχογραφιῶν, δι' ὧν κοσμοῦνται τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ ναοῦ τοιχώματα.'Εν πρώτοις παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ εἰκονογράφησις ἀκολουθεῖ καὶ ἐνταῦθα τὴν καθ' ὁριζοντίους ζώνας διάταξιν. 'Εκ τῶν ζωνῶν τούτων ἡ μὲν κατωτάτη περιλαμβάνει ὁλοσώμους μορφὰς ἁγίων καὶ μαρτύρων τῆς πίστεως, ἡ δ' ἀμέσως ὑπεράνω αὐτῆς περιλαμβάνει θέματα εἰλημμένα ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγ. Γεωργίου,

Εἰκ. 4. Οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι (Τήρων καὶ Στρατηλάτης).

τοῦ Χριστολογικοῦ καὶ τοῦ θεομητορικοῦ κύκλου καὶ τέλος ἡ ἀνωτάτη — ἧς δυστυχῶς σῴζεται μόνον τὸ κάτω τμῆμα, λόγῳ καταρρεύσεως τῆς παλαιᾶς καμάρας — θὰ περιελάμβανε τοὺς προφήτας, ὧν σῴζονται σήμερον μόνον οἱ πόδες. 'Επὶ δὲ τοῦ θόλου θὰ εἰκονίζοντο πιθανῶς αἱ μεγάλαι δεσποτικαὶ ἑορταὶ ('Ανάληψις κλπ.) καὶ ὁ Παντοκράτωρ.

'Ερχόμενοι τώρα εἰς τὴν ἐπὶ μέρους ἐξέτασιν τῶν εἰκόνων παρατηροῦμεν, ὅτι ἐπὶ μὲν τοῦ δυτικοῦ τοίχου εἰκονίζονται ἑκατέρωθεν τῆς θύρας τῆς εἰσόδου τέσσαρες γυναῖκες μάρτυρες, ἐν αἷς ἡ Ἁγ. Παρασκευὴ καὶ ἡ Ἁγ.Μαρίνα καὶ δύο ἄνδρες διάκονοι ἐνδεδυμένοι λευκὰ καὶ φέροντες ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου τὸ στιχάριον. Ἡ ἐνταῦθα τοποθέτησις γυ-

ναικῶν ἁγίων ὑποδηλοῖ ὅτι κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους αἱ γυναῖκες ἵσταντο παρὰ τὴν εἴσοδον ἢ ἐν τῷ νάρθηκι· διότι εἰκόνες γυναικῶν ἁγίων συναντῶνται κατ' ἐξοχὴν ἐνταῦθα εἰς τοὺς πλείστους βυζαντινοὺς καὶ μεταβυζαντινοὺς ἐνοριακοὺς ναούς.

Ὑπεράνω τῆς θύρας εἰκονίζεται, ὡς συνήθως, ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, μὲ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ἑβραίου Ἰεφωνίου, οὗτινος ὁ ἄγγελος ἀπέκοψε τὰς χεῖρας θελήσαντος ν' ἀνατρέψῃ τὴν κλίνην, ἐφ' ἧς ἔκειτο ἡ νεκρὰ Θεοτόκος[1].

Ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς εἰκονίζονται κάτω μὲν πάλιν ὁλόσωμοι στρατιωτικοὶ ἅγιοι, οἵτινες ὅμως δὲν φέρουσι πάντες τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν στολήν. Οὕτω πρῶτοι ἐξ ἀριστερῶν εἰκονίζονται ὁ Ἅγ. Εὐστάθιος ὁ Πλακίδας καὶ παρ' αὐτὸν ὁ Ἅγ. Νικήτας μὲ ἐνδύματα μαρτύρων καὶ κρατοῦντες τὸν σταυρὸν τοῦ μαρτυρίου. Ἀμφότεροι εἶναι γενειοφόροι καὶ ἐστραμμένοι πρὸς τὸν θεατὴν κατὰ τὰ τρία τέταρτα. Μετ' αὐτοὺς καὶ ἐντὸς τῆς τυφλῆς ἀψῖδος εἰκονίζονται οἱ ἅγιοι Θεόδωροι, ὁ Τήρων καὶ ὁ Στρατηλάτης (εἰκ. 4) μὲ τὴν αὐτὴν πρὸς τοὺς προηγουμένους στάσιν, ἀλλὰ μὲ στρατιωτικὴν στολὴν ἤτοι θώρακα φολιδωτόν, χλαμύδα πορπουμένην πρὸ τοῦ στήθους καὶ κρατοῦντες ἀνὰ χεῖρας ξίφος καὶ δόρυ. Περαιτέρω εἰκονίζονται δύο ἄλλοι στρατιωτικοὶ ἅγιοι: Ὁ Νέστωρ μὲ ἀστικὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὸν σταυρὸν τοῦ μάρτυρος (εἰκ. 5) καὶ (ἐπὶ τῆς παραστάδος) ὁ Δημήτριος, μὲ στρατιωτικὴν στολήν. Ἔτι περαιτέρω ἐντὸς τῆς δευτέρας τυφλῆς ἀψῖδος, ἥτις ἐκτελεῖ χρέη πλαισίου, εἰκονίζεται κατ' ἐνώπιον ὁ Ἅγ. Γεώργιος καθήμενος ἐπὶ θρόνου ἔχοντος καμπύλον καὶ ὑψηλὸν ἐρεισίνωτον (εἰκ. 6). Ὁ ἅγιος φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέφος, εἶναι δὲ περιβεβλημένος τὴν στρατιωτικὴν αὐτοῦ στολήν. Καὶ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ χειρὸς κρατεῖ τὸ δόρυ διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς πίνακα, ἐφ' οὗ εἰκονίζεται ἡ κεφαλὴ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ φονευθέντος δράκοντος (εἰκ. 6). Τὸ κάτω ἀριστερὸν ἥμισυ τῆς εἰκόνος εἶναι δυστυχῶς λίαν ἐφθαρμένον.

Ὁ ἅγ. Γεώργιος παρίσταται ἐν τῇ βυζαντινῇ καὶ τῇ μεταβυζαντινῇ εἰκονογραφίᾳ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔφιππος ἢ ὀρθός, πολὺ δὲ σπανιώτερον καθήμενος ὡς ἐνταῦθα. Τὰ μόνα γνωστά μοι παραδείγματα καθημένου Ἁγ. Γεωργίου εἶναι τὸ μαρμάρινον ἀνάγλυφον τοῦ Ἁγ. Μάρκου τῆς Βενετίας[2] καὶ ἡ τοιχογραφία τοῦ ἐν Kremikovci τῆς Βουλγαρίας ναοῦ[3]

[1] Ἡ σκηνὴ αὕτη εἰκονίζεται ὡς γνωστὸν ἐν τῇ βυζαντινῇ τέχνῃ ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 13ου αἰῶνος (θύρα μητροπόλεως τοῦ Souzdal) A. Wratislav-Mitrović, N. Okunev ἐν Byzantinoslavica τ. 3 σ. 151.

[2] Ongania, La basilica di San Marco πίν. 82.

[3] A. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie, Paris, 1928, 327 καὶ πίν. VIb.

(1493), ἔνθα ὁ ἅγιος Γεώργιος κάθηται πατῶν ἐπὶ τοῦ δράκοντος. Τὸ στέφος, ὅπερ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ εἰκόνι φέρει ὁ ἅγιος εἶναι χαρακτηριστικὸν

Εἰκ. 5. Ὁ ἅγ. Νέστωρ.

διὰ τὰς πρὸ τοῦ 15ου αἰῶνος παραστάσεις[1]. Εἰς τὰς μεταγενεστέρας ἀπει-

[1] Οὕτω π. χ. μετὰ στεφάνου εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Γεώργιος εἰς τὰς ἑξῆς εἰκόνας: ἐν Λαδόγᾳ (12ου αἰ.) Schweinfurt, Geschichte der russischen Malerei,

κονίσεις ὁ στέφανος ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παραλείπεται εἰκονιζομένης ἐνίοτε

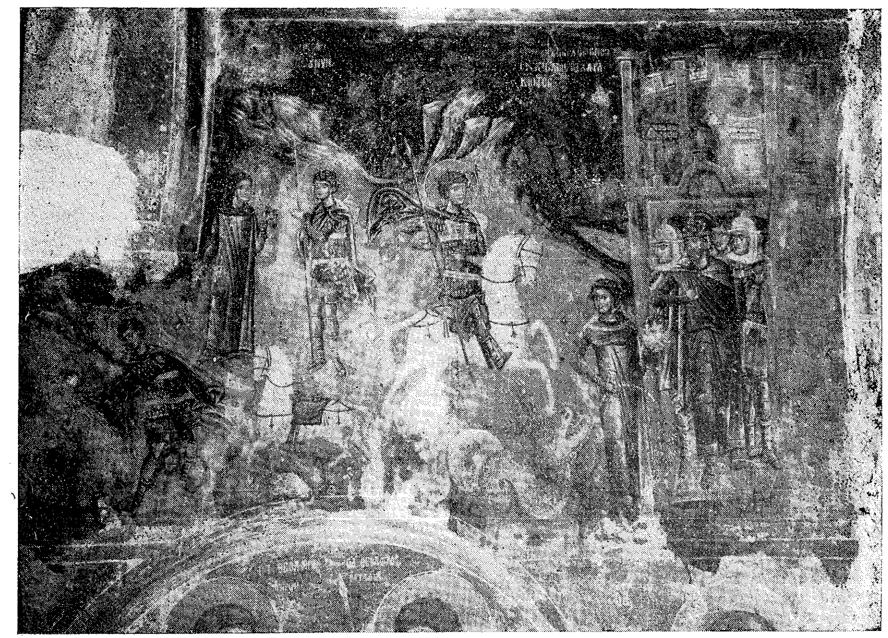
Εἰκ. 6. Ὁ ἅγ. Γεώργιος ἐπὶ θρόνου.

μόνον τῆς σκηνῆς τῆς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐπιδόσεως αὐτοῦ εἰς τὸν ἅγιον [1].

Haag 1930 εἰκ. 46, ἐν φορητῇ εἰκόνι τῆς Πετρουπόλεως, Schweinfurt, Ἔνθ' ἀ. πίν. VI, ἐν τῷ Πρωτάτῳ τοῦ Ἁγ. Ὄρους Millet, Monuments de l'Athos Les peintures πίν. 48,2, 14ου αἰ.).

[1] Μονὴ Ξενοφῶντος Millet, Ἔνθ' ἀ. πίν. 176$_1$.

Ἡ ὑπεράνω ζώνη εἶναι σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἀφιερωμένη εἰς τὰ μαρτύρια καὶ τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Οὕτως ἀριστερὰ μὲν παρίσταται τὸ μαρτύριον τοῦ τροχοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπεβλήθη ὁ ἅγιος, ἔτι δὲ περαιτέρω εἰκονίζονται ἐπὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πίνακος (εἰκ. 7) αἱ τρεῖς φάσεις τοῦ θαύματος τοῦ δράκοντος[1], ἤτοι πρῶτον ἡ σκηνὴ τῆς παρὰ τὴν

Εἰκ. 7. Αἱ συναφεῖς πρὸς τὴν δρακοντοκτονίαν τοῦ ἁγ. Γεωργίου σκηναί.

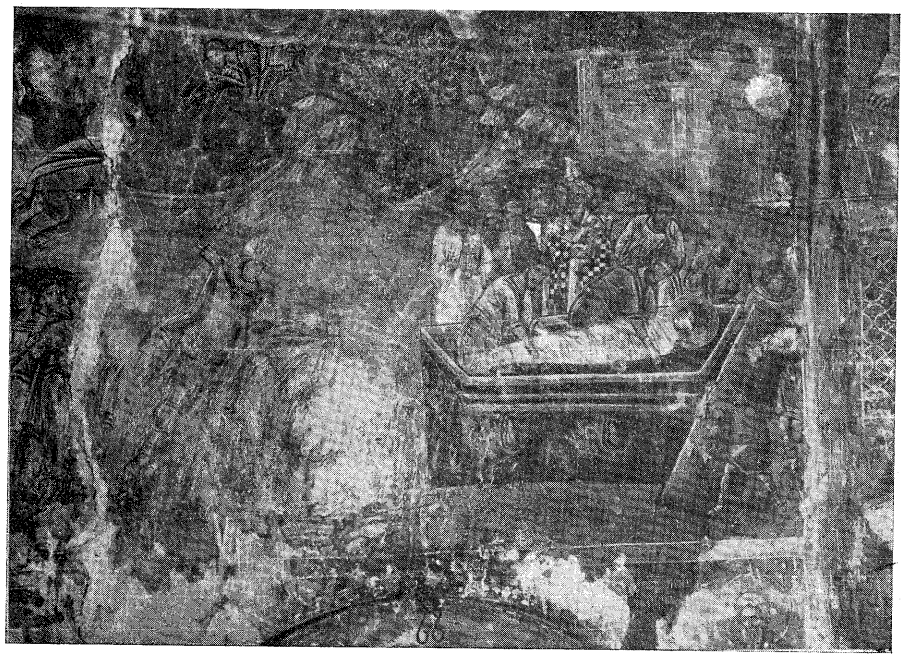
ἔρημον λίμνην συναντήσεως καὶ συνομιλίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου — πεζεύσαντος ἵνα ποτίσῃ τὸ ἄλογον αὐτοῦ — μετὰ τῆς αὐτόθι ἐκτεθείσης ἵνα καταφαγωθῇ ὑπὸ τοῦ δράκοντος θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς πόλεως Λασίας, δεύτερον ἡ σκηνὴ τῆς ὑπὸ τοῦ ἁγίου προσδέσεως τοῦ δράκοντος διὰ τῆς ζώνης τῆς βασιλοπούλλας καὶ τρίτον ἡ σκηνὴ τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν πόλιν, καθ' ἣν ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ἔφιππος συνοδεύων τὴν προηγουμένην αὐτοῦ βασιλοπούλλαν, ἥτις σύρουσα διὰ τῆς ζώνης της τὸν τρο-

[1] Ὅρα περὶ τούτου τὸν Συναξαριστὴν εἰς τὴν 23ην Ἀπριλίου Δουκάκη, Σμάραγδος, Ἀθῆναι 1895 σ. 340—343. Σχετικῶς πρὸς τὸ θαῦμα ἔπιθι καὶ Aufhauser, Das Drachenwunder des Heil. Georg ἐν Byzant. Archiv V, Leipzig 1911 σ. 169—170. Ὅρα καὶ τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν δρακοντοκτονίαν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου δημώδη ᾄσματα ἐν Λαογραφίας τ. 4 σ. 185—235 πβλ. καὶ τ. 11 σ. 258.

μερὸν δράκοντα, φθάνει εἰς τὴν πόλιν, πρὸ τῶν πυλῶν τῆς ὁποίας ἔκπληκτοι θεῶνται τὸ θαῦμα ὁ βασιλεὺς πατήρ της συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν σωματοφυλάκων του καὶ ἄλλων πολιτῶν (εἰκ. 7). Ἡ πόλις εἰκονίζεται ἐνταῦθα μὲ τὰ τείχη, τοὺς πύργους καὶ τὰς οἰκίας της. Ἄνωθεν τῆς σκηνῆς ταύτης ὑπάρχει γεγραμμένη ἡ ἐπιγραφή: ὁ ἅγιος Γεώργιος εἰσερχόμενος ἐν τῇ πόλει μετὰ τοῦ δράκοντος.

Εἰς τὸ βάθος τῆς ὅλης εἰκόνος εἰκονίζονται βουνὰ κατὰ τὸν συνήθη κλιμακοειδῆ σχηματικὸν τρόπον ὡς καὶ μεταξὺ αὐτῶν πολύφυλλον δένδρον.

Δεξιώτερα τῆς παραστάσεως τοῦ δράκοντος εἰκονίζεται ἄλλη ὁμὰς

Εἰκ. 8. Ἡ ἀποτομὴ τῆς κεφαλῆς καὶ ἡ κοίμησις τοῦ ἁγ. Γεωργίου.

παραστάσεων σχετικῶν πρὸς τὸν ἅγιον Γεώργιον· καὶ δὴ ἄνω μὲν καὶ ἀριστερὰ εἰκονίζεται ὁ ἅγιος προσευχόμενος, καθίπταται δὲ πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ διὰ πολλῶν ὁμοκέντρων κύκλων εἰκονιζομένου οὐρανοῦ ὁ Χριστός, εὐλογῶν αὐτὸν διὰ τῆς δεξιᾶς (εἰκ. 8).

Κάτωθεν τῆς σκηνῆς ταύτης παρίσταται ἡ σκηνὴ τῆς ἀποτομῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ ἁγίου ὑπὸ Ρωμαίου στρατιώτου, δεξιᾷ δ' αὐτῆς ἡ κοίμησις τοῦ ἁγίου Γεωργίου, (εἰκ. 8) ἔνθα ὁ ἅγιος, νεκρὸς καὶ ἐσπαργανωμένος, κατατίθεται ὑπὸ δύο ἀτόμων ἐντὸς λιθίνης σαρκοφάγου, ἧς τὸ κάλυμμα ἑτοιμάζονται νὰ ἐπιθέσωσι δύο ἄλλα ἄτομα. Εἰς τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ ἁγίου, ὅστις κατὰ τὸν Συναξαριστὴν[1] ἐγένετο ἐν Παλαιστίνῃ, παρίστανται πολλοί, ἐν οἷς εἷς ἐπίσκοπος, δύο διάκονοι, εἷς ἡγούμενος μετὰ κου-

Εἰκ. 9. Ὁ ἅγ. Σπυρίδων.

κουλίου κλπ. Εἰς τὸ βάθος τῆς ὅλης εἰκόνος εἰκονίζονται καὶ ἐνταῦθα βουνὰ καὶ πολύφυλλον δένδρον (εἰκ. 8).

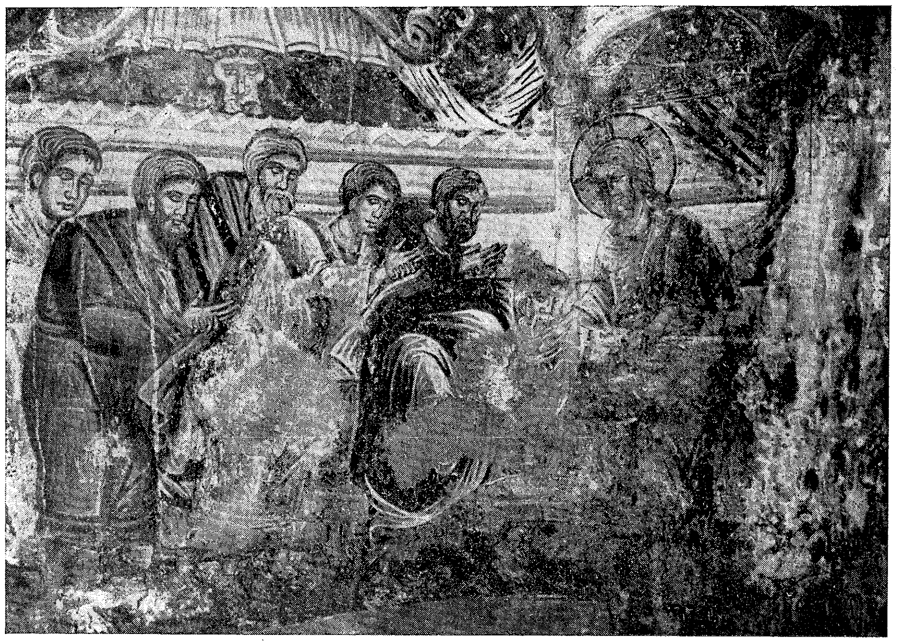
Ἐπανερχόμενοι νῦν εἰς τὴν κάτω ζώνην παρατηροῦμεν ὅτι ἑκατέρωθεν μὲν τῆς ἐν τῇ τυφλῇ ἁψῖδι εἰκόνος τοῦ ἁγίου εἰκονίζονται δύο στυλῖται ἅγιοι, ὧν ὁ εἷς ὁ στυλίτης Δανιήλ. Ἐπὶ δὲ τῆς μεταξὺ τῶν μαρτυρίων τοῦ ἁγίου μεσολαβούσης ζώνης εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Κοσμᾶς κρατῶν ἰατρικόν τι ἐργαλεῖον.

---

[1] Δουκάκη, Σμάραγδος σ. 357.

Τέλος εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ἱεροῦ εἰκονίζονται κάτω μὲν ὁ ἅγιος Σπυρίδων μὲ τὸν χαρακτηριστικὸν σκυφωτὸν ναυτικὸν πῖλον, (εἰκ. 9) ἄνω δὲ ἡ ψηλάφησις τοῦ Θωμᾶ.

Εἰς τὸν μύακα τοῦ ναοῦ εἰκονίζονται κάτω μέν, ὡς συνήθως, οἱ μεγάλοι ἱεράρχαι συλλειτουργοῦντες, ὑπεράνω δ' αὐτῶν ἡ μετάληψις τῶν 'Αποστόλων (εἰκ. 10) καὶ ἐν τῷ τεταρτοσφαιρίῳ τῆς κόγχης ἡ Παναγία καθημένη ἐπὶ θρόνου καὶ φέρουσα τὸν νεαρὸν Χριστὸν ἐπὶ τῶν γονάτων

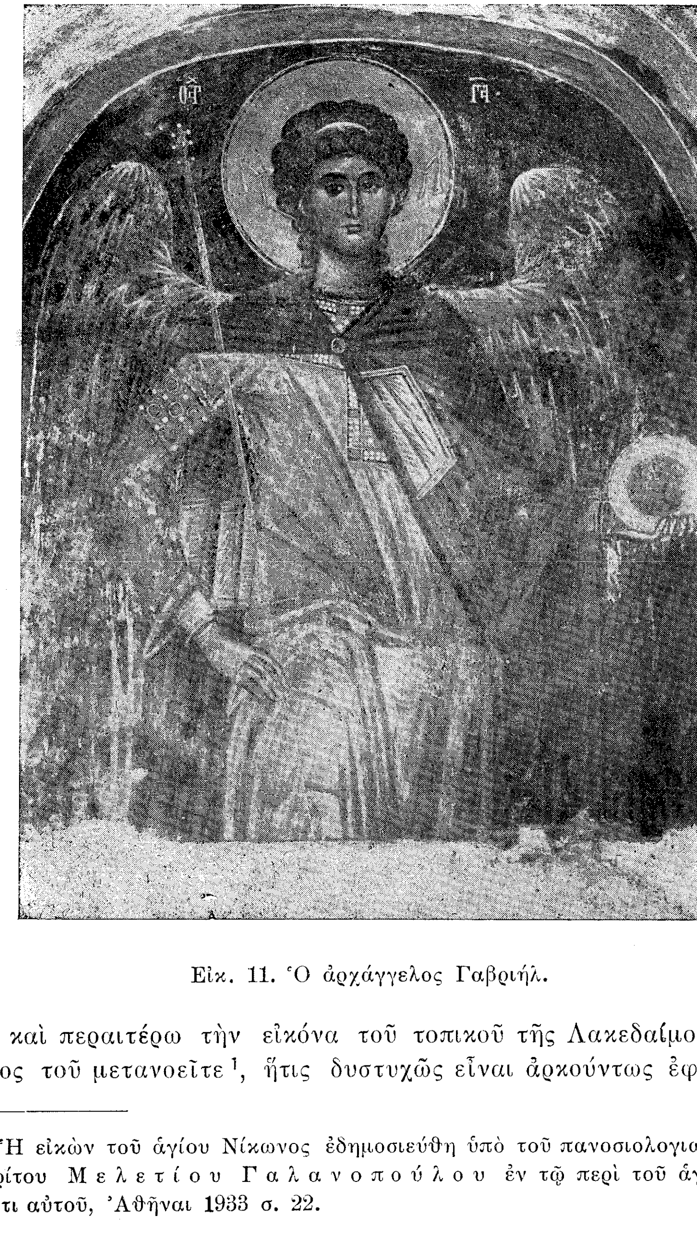
Εἰκ. 10. 'Η μετάληψις τῶν 'Αποστόλων.

της. 'Η Θεοτόκος περιβεβλημένη πορφυροῦν μαφόριον φέρει προσγεγραμμένην τὴν ἐπιγραφὴν «'Η Παναγία τῶν ἀγγέλων». 'Εκατέρωθεν αὐτῆς εἰκονίζονται δύο ἀρχάγγελοι, ἐξ ὧν ὁ Γαβριὴλ κρατεῖ τὰ σύμβολα τοῦ πάθους (Σταυρόν, λόγχην καὶ κάλαμον μετὰ σπόγγου).

Τέλος ἐπὶ τοῦ ὑπεράνω τοῦ μύακος τοίχου εἰκονίζεται ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου, ἔνθα ἡ Παρθένος εἰκονίζεται φοροῦσα πορφυροῦν ἱμάτιον καὶ καθημένη πρὸ πλουσίου ἀρχιτεκτονικοῦ βάθους. 'Επὶ τοῦ ἀνωτάτου δὲ τμήματος τοῦ τοίχου εἰκονίζεται ὁ μυστικὸς δεῖπνος.

'Ερχόμενοι ἤδη εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν παρατηροῦμεν ὅτι ἐν τῇ κατωτάτῃ ζώνῃ εἰκονίζονται εἷς ἱεράρχης, μετ' αὐτὸν δ' ἐν τῇ τυφλῇ ἀψῖδι

ὁ ἅγ. 'Ιωάννης ὁ Πρόδρομος μεθ' ἑνὸς ἀγγέλου, περαιτέρω δ' ὁ ἅγ. Νικόλαος. Ἔπειτα μετὰ τὴν παραστάδα ἔχομεν τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγ. Προκοπίου,—ὅστις, καίπερ στρατιωτικός, εἰκονίζεται μὲ τὴν στολὴν τοῦ μάρτυ-

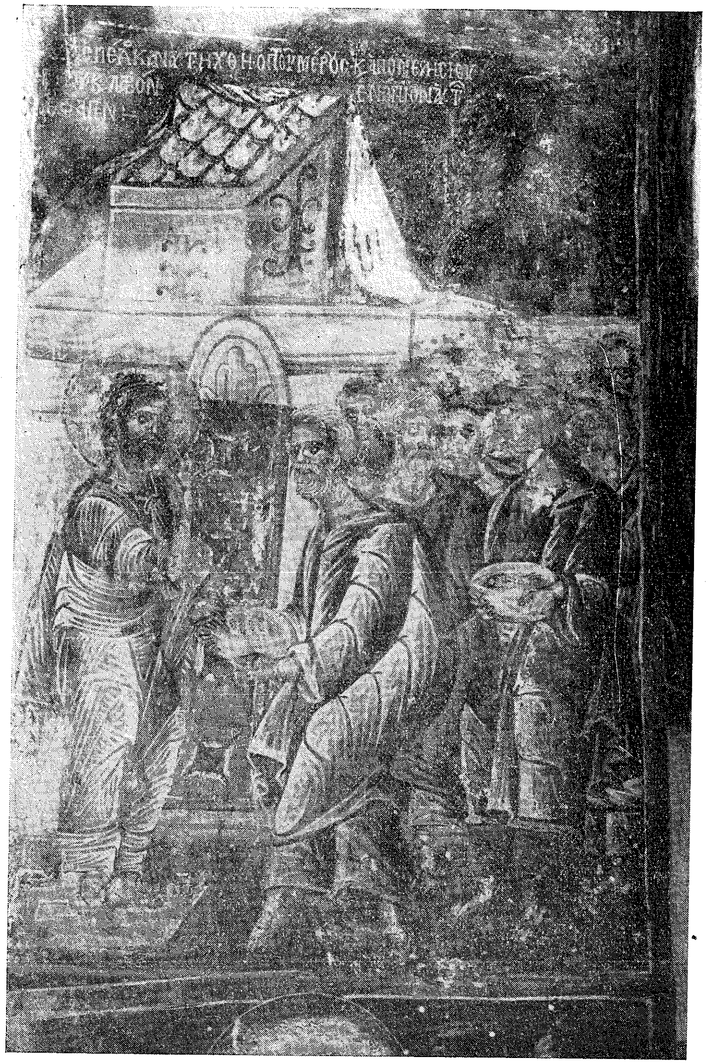
Εἰκ. 11. 'Ο ἀρχάγγελος Γαβριήλ.

ρος — καὶ περαιτέρω τὴν εἰκόνα τοῦ τοπικοῦ τῆς Λακεδαίμονος ἁγίου Νίκωνος τοῦ μετανοεῖτε [1], ἥτις δυστυχῶς εἶναι ἀρκούντως ἐφθαρμένη.

[1] 'Η εἰκὼν τοῦ ἁγίου Νίκωνος ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ πανοσιολογιωτάτου ἀρχιμανδρίτου Μελετίου Γαλανοπούλου ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγ. Νίκωνος πονήματι αὐτοῦ, 'Αθῆναι 1933 σ. 22.

Τέλος ἐντὸς τῆς δευτέρας τυφλῆς ἁψῖδος ὑπάρχει ἡ εἰκὼν τοῦ Ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ (εἰκ. 11).

Ἐν δὲ τῇ ἀμέσως ὑπεράνω ζώνῃ εἰκονίζεται παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν,

Εἰκ. 12. Ὁ Ἰησοῦς ἐμφανιζόμενος εἰς τοὺς μαθητάς του μετὰ τὴν ἀνάστασιν.

ἡ σκηνὴ καθ' ἣν ὁ Ἰησοῦς ἐμφανισθεὶς μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητάς του ἐζήτησεν ἐὰν ὑπάρχῃ τι βρώσιμον. «Οἱ δὲ ἀπέδωκαν

αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος καὶ ἀπὸ μελισσίου κηρίου· ὁ δὲ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν» [1] (εἰκ. 12).

Ἡ σκηνὴ αὕτη εἶναι ἐκ τῶν οὐχὶ λίαν συχνὰ εἰκονιζομένων. Παραπλεύρως δ' αὐτῆς ἔχομεν τὴν παράστασιν τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, ἔνθα αἱ σύντροφοι τῆς Θεοτόκου νεάνιδες ἵστανται ὄπισθεν τῶν γονέων αὐτῆς εἰκονιζόμεναι εἰς μεγάλην κλίμακα. Ὑπεράνω δὲ τῆς εἰ-

Εἰκ. 13. Τὸ γενέσιον τῆς Θεοτόκου.

κόνος τῶν Εἰσοδίων εἰκονίζετο ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ, ἧς σῴζεται μόνον τὸ κάτω τμῆμα, τοῦ ἀνωτέρου καταπεσόντος μετὰ τῆς καμάρας. Ἐκεῖθεν δὲ τῆς παραστάδος εἰκονίζεται ἡ ἔγερσις τοῦ Λαζάρου καὶ μετ' αὐτὴν τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου (εἰκ. 13).

Τέλος ἐπὶ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου ἐζωγραφήθη ὑπεράνω μὲν τῆς ὡραίας πύλης τὸ ἅγιον μανδήλιον, ἑκατέρωθεν δ' αὐτοῦ ἐπὶ τῶν πεσσῶν

[1] Λουκ. κδ', 42. Ἰωάν. κα', 12.

ἀριστερὰ μὲν ἡ Θεομήτωρ ἡ Παντάνασσα, δεξιᾷ δ' ὁ Χριστὸς Παντοκράτωρ.

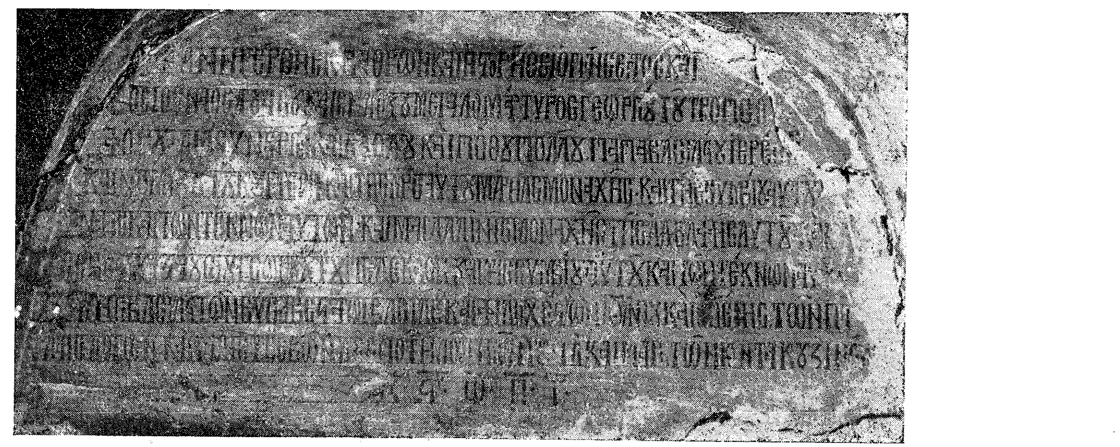
Ἡ τεχνοτροπία καὶ ἡ τεχνικὴ τῶν εἰκόνων.

Ὁ ἐξετάζων ἐν τῷ συνόλῳ των τὰς εἰκόνας τοῦ Ἁγ. Γεωργίου θέλει διακρίνει μεταξὺ αὐτῶν σημαντικὰς διαφορὰς τόσον ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν. Αἱ διαφοραὶ δ' αὗται τάσσουσιν αὐτὰς εἰς δύο διακεκριμένας ὁμάδας: μίαν «ἀριστοκρατικήν», ἥτις εἰκονίζει τὰς μορφὰς ἐξιδανικευμένας μὲ στάσεις ἠρέμους καὶ εὐγενεῖς (εἰκ. 2, 3, 4, 5) καὶ μίαν ρεαλιστικήν, ἥτις παριστᾷ αὐτὰς κεκινημένας μὲν καὶ δραματικὰς ἀλλὰ μὲ κάποιαν ὠμότητα καὶ ἀδεξιότητα (εἰκ. 8, 9, 10). Τῆς πρώτης ὁμάδος αἱ εἰκόνες ἔχουσιν ἀέρα κυανοῦν, ὡς γενικὸν δὲ προπλασμὸν τὴν ὤχραν ἐπὶ τῆς ὁποίας σχεδιάζονται διὰ καστανοῦ χρώματος εἰς πολλοὺς τόνους, ἡ κόμη, τὸ γένειον, οἱ ὀφθαλμοί, ἡ ρίς, τὸ στόμα κλπ. τῇ προσθήκῃ λεπτῶν λευκῶν ψιμμυθίων εἰς τὰ φωτιζόμενα μέρη, τεχνικῆς, ἥτις προσιδιάζει εἰς τὴν τέχνην τῶν Παλαιολόγων τοῦ 2ου ἡμίσεος τοῦ 14ου αἰῶνος[1]. Τὸ πλάσιμόν των εἶναι ἐκτελεσμένον μὲ μίαν μαλακὴν διαβάθμισιν ἄνευ ἀποτόμων ἐμπρεσσιονιστικῶν ἀντιθέσεων, ἃς ἐμφανίζουσιν αἱ εἰκόνες τῆς δευτέρας ὁμάδος, αἵτινες οὐ μόνον παρουσιάζουν δυνατὸν πλάσιμον ἀλλὰ καὶ ἀνατομικὰς λεπτομερείας καὶ πολλὰς σκιὰς πρασίνας. Εἰς τὰς εἰκόνας τῆς δευτέρας ὁμάδος, αἵτινες παρουσιάζουσι καὶ σχέδιον κάπως ἀδέξιον, τὰ φῶτα τόσον τῆς κόμης ὅσον καὶ τῶν ἐνδυμάτων εἶναι κατὰ παραλλήλους καὶ μονοτόνους λευκὰς γραμμὰς ἀποδεδομένα (πβλ. εἰκ. 10) ἡ δ' ἐν γένει τέχνη των, καίπερ παρουσιάζουσα ρεαλιστικὸν χαρακτῆρα, εἶναι μᾶλλον ξηρὰ καὶ ἄκαμπτος. Τούτου ἕνεκα πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι αἱ εἰκόνες τοῦ ἐξεταζομένου ναοῦ δὲν εἶναι πᾶσαι τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου οὔτε δὲ καὶ σύγχρονοι. Διότι τῆς δευτέρας ὁμάδος παρουσιάζουσι χαρακτηριστικά, ἅτινα συναντῶμεν πλέον εἰς τὴν τέχνην τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας (15ου ἢ 16ου αἰ.). Αἱ εἰκόνες τῆς πρώτης ὁμάδος ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς ἐν τῇ κτιτορικῇ ἐπιγραφῇ μνημονευομένας τοῦ ἔτους 1375, καταλαμβάνουσι δὲ τὸν βόρειον κυρίως τοῖχον, τὸν δυτικὸν καὶ τμήματα τοῦ νοτίου. Τοὐναντίον αἱ τῆς δευτέρας ὁμάδος καλύπτουσι τὰ τοιχώματα τοῦ ἱεροῦ καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν παρ' αὐτὸ μακρῶν τοίχων (Ψηλάφησις Θωμᾶ, Εὐαγγελισμός, Πλατυτέρα, Μετάληψις ἀποστόλων, Ἐμφάνισις εἰς ἀποστόλους, Εἰσόδια Θεοτόκου κλπ.).

[1] Νοβγορόδ, Κοβάλεβο, Ραβάνιτσα κλπ.

Ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφή.

Ὑπεράνω τῆς νοτίας θύρας εἰσόδου τοῦ ναοῦ εὕρηται ἡ γραπτὴ κτιτορικὴ αὐτοῦ ἐπιγραφή, διατηρουμένη εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν (εἰκ. 14). Τὸ κείμενον αὐτῆς, καίπερ δημοσιευθὲν πρὸ τεσσαρακονταετίας περίπου ὑπὸ τοῦ τότε ἐπισκόπου Μονεμβασίας καὶ Λακεδαίμονος ὕστερον δ' ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν ἀειμνήστου Θεοκλήτου Μηνοπούλου, παρέμεινεν ἐν τούτοις σχεδὸν ἄγνωστον λόγῳ τῆς καταχωρίσεως αὐτοῦ εἰς ἀφα-

Εἰκ. 14. Ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφή.

νές τι παιδαγωγικὸν ἔντυπον[1], μέχρις ὅτου τὸ 1932 ἐπέστησεν ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς τὴν προσοχὴν τῶν φιλιστόρων ὁ τότε καθηγητὴς τοῦ ἐν Γεωργιτσίῳ σχολείου κ. Κ. Ψυχογυιὸς δημοσιεύσας καὶ πάλιν αὐτὴν ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 32 φύλλῳ τοῦ ἔτους 1932 τῆς ἐν Σπάρτῃ ἐκδιδομένης ἐφημερίδος «Λακωνική» πλὴν δυστυχῶς μετὰ πολλῶν περὶ τὴν ἀναγνωσιν σφαλμάτων (ὧν εἶναι ἀπηλλαγμένη ἡ δημοσίευσις τοῦ Θεοκλήτου) καί, ὅπερ τὸ σπουδαιότερον, ἄνευ τῆς συνοδευούσης χρονολογίας, πρᾶγμα ὅπερ ἠνάγκασε τὸν σχολιάσαντα ἀργότερον τὴν ἐπιγραφὴν καθηγητὴν κ. Κουγέαν[2], νὰ ἐπιχειρήσῃ δι' ἱστορικῶν καὶ ἄλλων τεκμηρίων, ἅτινα προσήγαγε, τὴν ὀρθὴν ἐντόπισιν τῆς χρονολογίας τῆς ἐπιγραφῆς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1357 καὶ 1380.

Ἂς ἴδωμεν ἤδη πῶς ἀκριβῶς ἔχει τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς, ἐν ᾧ

[1] Παιδαγωγικὸν Δελτίον τοῦ 1898.

[2] Ἑλληνικὰ τ. 5 (1932) σ. 250—254. Ὁ κ. Κουγέας ἐκδηλώνει ἐκεῖ (σ. 251) ὑποψίας περὶ παραναγνώσεων καὶ συνιστᾷ περαιτέρω (σ. 252) «νὰ ἀναγνωσθῇ ἡ ἐπιγραφὴ ἐκ νέου προσεκτικώτερον».

διὰ κυρτῶν γραμμάτων ἐδηλώθησαν τὰ ἐσφαλμένως ἀναγνωσθέντα.

'Ανηγέρθη ἐκ βάθρων καὶ ἡστορήθει ὁ *πάνσεπτος καὶ* θεῖος ναὸς τοῦ ἁγίου *καὶ* ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπεοφόρου *διὰ* συνεργείας καὶ ἐξόδου καὶ πόθου *πολλοῦ* παπᾶ Βασιλείου ἱερέος καὶ νομικοῦ τοῦ Κουρτέση καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μάρθας μοναχῆς καὶ τῆς *συμβίου* αὐτοῦ | Ἄννης καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν Μαγδαλινῆς μοναχῆς τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ *καὶ* σεβαστοῦ Τζαουσίου Γεωργίου τοῦ Πελεκάση *καὶ* τῆς συμβίου αὐτοῦ καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν. Ἐπὶ *τῆς* βασιλείας *τῶν* εὐσεβεστάτων βασιλέων καὶ φιλοχρίστων Ἰωάννου καὶ Ἑλένης τῶν Παλαιολόγων καὶ τῶν εὐσεβῶν δεσποτῶν *ἡμῶν* Μανουὴλ καὶ Μαρίας τῶν Καντακουζηνῶν.

Ἔτους ϚΩΠΓ΄.

Τὸ ἐπώνυμον τοῦ κτίτορος, Κουρτέσης, θὰ προῆλθεν ἐκ τοῦ ἐπιθέτου κουρτέσης, ὅπερ, ἀπαντῶν συχνάκις εἰς παλαιὰ κείμενα [1], ἐσήμαινε ὅ,τι καὶ τὸ γαλλικὸν courtisan (=noble, gentil). Ὡς πρὸς δὲ τὸν τίτλον *νομικός*, ὃν φέρει ὁ ἱερεὺς Βασίλειος, οὗτος, ὅπως ὀρθῶς ἐτόνισεν ὁ κ. Κουγέας, δὲν σημαίνει τὸν δικαστὴν τῆς περιφερείας, ὡς ὑπέλαβεν ὁ κ. Ψυχογιός, ἀλλὰ τὸν πνευματικόν, «τὸν ἐξομολογητὴν δηλονότι, ὅστις χειρίζεται καὶ ἐφαρμόζει τὸν νομοκάνονα» [2]. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐν ἐκκλησιαστικῷ ἐγγράφῳ τοῦ 1442, δημοσιευθέντι ὑπὸ Ἀνθίμου Ἀλεξούδη [3], ἀπαντᾷ ὁ τίτλος τοῦ «νομικοταβουλλαρίου», φέρει δ' αὐτὸν πρόσωπον, ὅπερ ἦτο ταὐτοχρόνως καὶ σκευοφύλαξ.

Τὸ ἐν στίχῳ 4 ἀναφερόμενον ἐπώνυμον τοῦ συγκτίτορος τοῦ ναοῦ δὲν εἶναι Πελεκάκης — ὡς ἀνέγνωσεν ὁ κ. Ψυχογυιὸς — ἀλλὰ Πελεκάσης. Ἦσαν δ' οἱ Πελεκάσαι γνωστὴ παλαιὰ οἰκογένεια, ἐξ ἧς κατήγετο καὶ ὁ οἰκουμ. Πατριάρχης Προκόπιος (1785 — 1789), διατηροῦσα κτήσεις ἐν Μεσσηνίᾳ [4], ἐξ ὧν συνοικισμός τις φέρει εἰσέτι τὸ ὄνομα Πελεκασέϊκα [5]. Ὁ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος Πελεκάσης

---

[1] L a m b r o s, Collections de romans grecs Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη 1155, Διήγησις Διγενῆ 251, Φλώριος 100, Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη 1265.—Ἐπίσης ἀπαντᾷ εἰς τὰ Προδρομικὰ ποιήματα H e s s e l i n g-P e r n o t, Poèmes Prodromiques III, 419 m. ὅρα σχετικῶς καὶ M e y e r, Neugr. Studien III 36 καὶ P a s s o w, Carm. pop. 439, 19.

[2] Ἑλληνικὰ τ. **5** (1932) σ. 252.

[3] Δελτ. Ἱστ. Ἐθν. Ἑταιρ. τ. 4 σ. 281.

[4] Παρὰ τὴν Σίτσοβαν τῆς Ἀλαγονίας. N. B. Ο ἰ κ ο ν ο μ ό π ο υ λ ο ς, Μεσαιων. Γράμ. (1931) τ. **Α΄**, σ. 177.

[5] Οἰκογένεια Πελεκάση μαρτυρεῖται ἀπὸ τοῦ 1489 ὑπάρχουσα καὶ ἐν Ζακύνθῳ (Λ. Ζ ώ η, Ἱστορ. Λεξικὸν) ἐκ ταύτης δὲ μεταναστευσάσης εἰς Μεσσηνίαν φρονεῖ ὁ κ. Ζώης, ὅτι προῆλθεν ἡ ἐν Ἀλαγονίᾳ οἰκογένεια Πελεκάση (Μεσ. Γράμμ. 1935, σ. 5). Ἡ εὕρεσις ἐν τούτοις ἐπιγραφῆς τοῦ 1375 ἐν Λογκανίκῳ μὲ τὸ ὄνομα

φέρει τὸν τίτλον τοῦ *τζαουσίου*, ὅστις, ὡς ἤδη ἐσημείωσεν ὁ κ. Κουγέας [1], ἐδήλωνεν ἀξίωμα καὶ τίτλον αὐλικόν, εἶχε δ' ἐνίοτε καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ φρουράρχου. Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Κουγέα προσαχθέντα παραδείγματα τῆς πρώτης σημασίας τοῦ τζαουσίου προσθέτω ἐνταῦθα α΄) χωρία τοῦ Παχυμέρους [2], ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ σεβαστοῦ τζαουσίου καὶ β΄) τὴν ἐν συνοδικῷ γράμματι τοῦ περιπύστου μητροπολίτου Ναυπάκτου Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου μνημονευομένην «μονὴν τοῦ Ζαούτζη» [3].

Ἡ ἐν τέλει τῆς ἐπιγραφῆς παρατιθεμένη χρονολογία ϚΩΠΓ΄ ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸ σωτήριον ἔτος 1375/6, ἀποδεικνύει κατὰ πάντα ὀρθὰ τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. Κουγέα ὡς πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφερόμενα πρόσωπα τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν δεσποτῶν τοῦ Μυστρᾶ. Εἶναι ὅμως ἰδιαιτέρως πολύτιμος διὰ τὴν τέχνην, ἐπειδὴ χρονολογεῖ ἀσφαλῶς τὰς τοιχογραφίας. Πρέπει δὲ νὰ ἀναφέρηται τὸ ἔτος 1375 εἰς τὰς εἰκόνας τῆς πρώτης ὁμάδος· διότι αὗται ἔχουσι τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Παλαιολογείου αὐλικῆς τέχνης, ἐν ᾧ αἱ τῆς δευτέρας, τόσον ὡς πρὸς τὴν τεχνικήν, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν, προσεγγίζουσι τὴν τέχνην τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰῶνος. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς ἡ χρονολογία θὰ ἠδυνάμεθα καὶ πάλιν νὰ συναγάγωμεν περὶ τῶν αὐτῶν χρόνων κατασκευῆς τῶν τοιχογραφιῶν, παραβάλλοντες τὴν τέχνην των πρὸς ἄλλα ὅμοια χρονολογημένα παραδείγματα ὡς π. χ. τῆς ἐν Π. Σερβίᾳ Μανασίγιας [4] κλπ. (ὅρα σελ. 478 σημ. 1).

Οἱ μικρότεροι ναοί.

Ὑπολείπεται ἤδη νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν δύο ἄλλων μικροτέρων ναῶν τοῦ Λογκανίκου. Ἐκ τούτων ὁ μὲν τῶν Ἁγ. Θεοδώρων, εὑρισκόμενος ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ κάστρου, εἶναι μικρά, μονόκλιτος βασιλική, ἄνευ τοιχογραφιῶν, ἔχουσα δὲ καὶ αὐτὴ καλῶς διὰ πλινθοπεριβλήτων πωρολίθων ἐκτισμένην τὴν ἡμιεξάγωνον τοῦ ἱεροῦ ἀψῖδα (εἰκ. 15).

Ὁ δὲ ἔτι ὑψηλότερον ἐπὶ τοῦ λόφου ἱδρυμένος ναΐσκος, τιμώμενος εἰς μνήμην τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, εἶναι καὶ αὐτὸς μικρά, μονόκλιτος βασιλική, μὴ παρουσιάζουσα ἐνδιαφέρον τι ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἐπό-

---

τοῦ Πελεκάση καθιστᾷ πιθανωτέραν τὴν γνώμην ὅτι μᾶλλον ἐκ Πελοποννήσου θὰ μετενάστευσαν εἰς Ζάκυνθον μέλη τῆς οἰκογενείας μετὰ τὴν πρώτην τουρκικὴν κατάκτησιν, ἐπανελθόντα ἴσως ἀργότερον εἰς τὰ παλαιά των κτήματα.

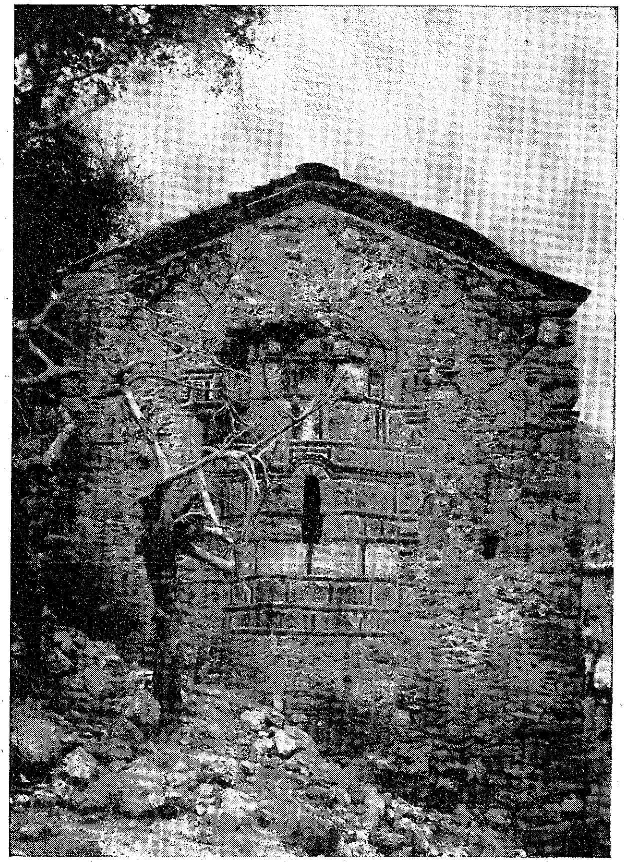
[1] Ἑ λ λ η ν ι κ ά, τ. 5 (1932) σ. 252.

[2] 2, $_{13}$, 426, $_{3}$. 543, $_{8}$. 629, $_{14}$ Βόννης.

[3] Ἀ θ. Π α π α δ ό π ο υ λ ο ς-Κ ε ρ α μ ε ὺ ς ἐν Βυζαντίδι τ. Α΄ (1909) σ. 19.

[4] N. O k u n e v, Monumenta artis serbicae, Πράγα 1930 II πίν. 11.

ψεως, φέρουσα ὅμως ἐσωτερικῶς καλῆς τέχνης τοιχογραφίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἀρίστη εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἐζωγραφημένη «κτιτορικὴ» εἰκών, ἥτις εἰκονίζει τὴν οἰκογένειαν τοῦ κτίτορος δεομένην πρὸς τὴν

Εἰκ. 15. Ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ τῶν ἁγ. Θεοδώρων.

ἔναντι αὐτῆς ἱσταμένην Θεοτόκον. Αὕτη, πατοῦσα ἐπὶ ὑποποδίου, εἶναι περιβεβλημένη τὸ σύνηθες πορφυροῦν συριακὸν μαφόριον, κρατεῖ δ' εἰς τὰς ἀγκάλας της τὸν νεαρὸν Χριστόν, ὅστις διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς εὐλογεῖ, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ κεκλεισμένον μικρὸν εἰλητάριον (εἰκ. 16).

Ἥ τε Παναγία καὶ ὁ Χριστὸς εἰκονίζονται ἐστραμμένοι πρὸς τὸν θεατὴν κατὰ τὰ τρία τέταρτα, προσβλέπουσι δὲ τοὺς ἔναντι αὐτῶν δεομένους, οἵτινες ἦσαν τρεῖς, ἤτοι οἱ δύο σύζυγοι καὶ τὸ τέκνον των. Ἐκ τούτων σήμερον διατηροῦνται τὰ πρόσωπα μόνον τοῦ πατρὸς (εἰκ. 17) καὶ

τοῦ τέκνου, τῆς δὲ μητρὸς σῴζεται μόνον τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ πολυπτύχου χιτῶνος καὶ ὁ μὲν ἀνὴρ εἰκονίζεται γενειοφόρος καὶ ἐστραμμένος κατὰ τὰ τρία τέταρτα πρὸς τὴν Παναγίαν, ἔχων τὴν κεφαλὴν ἀσκεπῆ καὶ πλουσίαν κόμην καταπίπτουσαν ἐπὶ τῶν ὤμων, τὸ δὲ παιδίον παρίσταται μὲ

Εἰκ. 16. Ἡ Παναγία τῆς κτιτορικῆς εἰκόνος.

τὸ σῶμα μὲν κατενώπιον, τὴν κεφαλὴν δ' ἐλαφρῶς ἐστραμμένην πρὸς τὰ δεξιά. Φορεῖ δὲ καὶ αὐτὸ ποδήρη κλειστὸν χιτῶνα, ἐζωσμένον διὰ ζώνης μεθ' ἅμματος (φιόγκου), οἷαν συχνάκις βλέπομεν εἰκονιζομένην ἐπὶ κοσμικῶν εἰκόνων τοῦ 14ου καὶ 15ου μ. Χ. αἰῶνος[1]. Ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ,

---

[1] A. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie, Paris 1928 εἰκ. 38. Ὅμοιαι καὶ ἐν Καστορίᾳ (ναὸς Ταξιάρχου) Βλ. Ὀρλάνδου, ἐν Ἀρχ. τῶν Βυζαντ. μνημείων τῆς Ἑλλάδος τ. 4 1938.

τὴν μὲν μίαν ἔχει τὸ παιδίον ὑψωμένην εἰς δέησιν, τὴν δ' ἑτέραν κεκαμμένην πρὸ τοῦ στήθους.

Ἡ τέχνη τῆς εἰκόνος εἶναι λεπτοτάτη. Ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Χριστός,

Εἰκ. 17. Ἡ κεφαλὴ τοῦ κτίτορος.

ἄριστα ἐσχεδιασμένοι, ἔχουσι γλυκεῖαν καὶ εὐγενῆ τὴν ἔκφρασιν ἐνθυμίζουσαν ζωηρῶς τὴν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Μυστρᾶ ἀνάλογον κτιτορικὴν εἰκόνα [1]. Καλῶς ἐπίσης ἔχουσιν ἀποδοθῆ καὶ αἱ προσωπογραφίαι τῶν κτιτόρων.

Ταῦτα ἔχων ὑπ' ὄψιν μου θεωρῶ τὴν εἰκόνα σύγχρονον περίπου πρὸς τὰς τῆς πρώτης ὁμάδος τοῦ Ἁγ. Γεωργίου.

[1] Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris 1910, πίν. 107, [8].

Πλὴν δὲ τῆς ἐξετασθείσης εἰκόνος διασῴζονται εἰσέτι καί τινες ἄλλαι παρὰ τὸ ἱερόν, ὧν ἀξία προσοχῆς τυγχάνει ἡ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου εἰκονιζομένου ἐφίππου καὶ δορατίζοντος τὸν δράκοντα. Ἐπειδὴ ὅμως αὕτη δὲν παρουσιάζει τὴν λεπτότητα καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς κτιτορικῆς, πρέπει νὰ θεωρηθῇ κατά τι μεταγενεστέρα ἐκείνης.

ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

Η ΕΛΛΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΕΒΛΙΑ ΤΣΕΛΕΜΠΗ

ΜΙΑ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΖ′ ΑΙΩΝΑ

Κριτικὴ ἀνάλυσις καὶ ἔλεγχος τοῦ «῾Οδοιπορικοῦ» (σεγιαχάτναμὲ) τοῦ Τούρκου περιηγητοῦ.

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς μεγάλης αὐτῶν πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἀκμῆς, ἡ ὁποία σημειώνει καὶ κάποιαν ἀξίαν λόγου λογοτεχνικὴν ἄνθησιν, ἤτοι κατὰ τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα, οἱ Τοῦρκοι ἐκαλλιέργησαν, μεταξὺ τῶν ἄλλων εἰδῶν τοῦ λόγου, καὶ τὸ «ὁδοιπορικόν», ἔχοντες νὰ ἐπιδείξουν ὡς χαρτογραφικὸν μὲν καὶ γεωγραφικὸν σύγγραμμα τοῦ εἴδους τούτου τὸ «Δζιχαννουμᾶ» (θέα τοῦ κόσμου, τὸ δεικνύον τὸν κόσμον) τοῦ Μουσταφᾶ Χατζῆ Κάλφα ἢ Χατζῆ Χαλίφα (Χάλφα), τοῦ κοινότερον γνωστοῦ ὡς Κιατὶπ-Τσελεμπῆ[1], ὡς ἀφηγηματικὸν δὲ τὸ «σεγιαχάτναμὲ» (ὁδοιπορικὸν) τοῦ ᾿Εβλιᾶ Τσελεμπῆ. Τοῦτο περιγράφει εἰς 10 τόμους τὰς χώρας, τὰς ὁποίας ὁ συγγραφεὺς ἐπεσκέφθη κατὰ τὰς ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν διαρκεσάσας ὁδοιπορίας του, καθ᾿ ἅς, μείνας περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον εἰς ἕκαστον σταθμόν, ἐπεσκέφθη ὁλόκληρον τὴν Τουρκίαν μετὰ τῆς Συρίας, Μεσοποταμίας καὶ Αἰγύπτου, τὴν Περσίαν, Καυκάσιον Ρωσίαν, Κριμαίαν, Αὐστρίαν καὶ Οὑγγαρίαν, ῾Ολλανδίαν, Δανίαν καὶ Σουηδίαν.

Καὶ οἱ μὲν ἓξ πρῶτοι τόμοι τοῦ «῾Οδοιπορικοῦ» τούτου ἐξεδόθησαν ἀπὸ τοῦ 1896 μέχρι τοῦ 1900 ὑπὸ τοῦ ᾿Αχμὲτ Δζεβδὲτ βέη, διευθυντοῦ καὶ ἰδιοκτήτου τῆς ἐφημερίδος «᾿Ικδάμ», ἐπιμελείᾳ τοῦ τουρκολόγου καθηγητοῦ Νετζὶπ ᾿Ασὴμ βέη, τοῦ κατόπιν καὶ διευθυντοῦ τύπου, οἱ δὲ ὑπόλοιποι τόμοι ἐδημοσιεύθησαν μετὰ τὴν τουρκικὴν μεταπολίτευσιν τοῦ

[1] Τὸ ὄνομα Χατζῆ Κάλφα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστὸς ἐν Εὐρώπῃ (**Hadji Kalfa**, ἀλλὰ καὶ **Hadji Chalfa**) ὁ Τοῦρκος οὗτος ἱστορικὸς καὶ γεωγράφος τοῦ 17ου αἰῶνος, εἶναι παραφθορὰ τοῦ Χατζῆ-Χαλίφα (ἢ χαλιφέ), ὅπερ ἔλαβεν οὗτος διότι ἦτο γραμματεὺς ἐν τῇ ῾Υψηλῇ Πύλῃ (Χαλιφὲ ἢ κιατίπ), ἐξ οὗ καὶ τὸ ἕτερον ὄνομά του Κιατὶπ-Τσελεμπῆ, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἔμεινεν γνωστὸς παρὰ Τούρκοις. ῾Η γραφὴ «Κάλφα» θὰ ἐδικαιολογεῖτο, ἂν ἦτο ἀρχιτέκτων (κάλφας). Τὸν τίτλον δὲ «Χατζῆ» ἔλαβεν ὡς ἐπισκεφθεὶς ὡς προσκυνητὴς τὴν Μέκκαν. ῎Ιδε περὶ τοῦ Χατζῆ-Κάλφα τούτου ἡμέτερον ἄρθρον ἐν τῇ Μεγάλῃ **῾Ελληνικῇ ᾿Εγκυκλοπαιδείᾳ** τόμ. ΙΔ′, σελ. 355.

1908/9, μετὰ τὴν ὁποίαν ἐδόθη κάποια ὤθησις καὶ εἰς τὰς τουρκολογικὰς σπουδὰς καὶ μελέτας.

῾Ημᾶς τοὺς ῞Ελληνας ἐνδιαφέρει ὁ Η′. μόνον τόμος, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ ᾿Εβλιᾶ περιγράφει τὸ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Κρήτην ταξείδιόν του, καθ᾿ ὃ ἐπεσκέφθη τὴν Θρᾴκην, Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, Στερεὰν ῾Ελλάδα, Εὔβοιαν, ᾿Αττικὴν (Κηφισσίαν, ᾿Αθήνας), Πελοπόννησον, Κρήτην, ὡς καὶ νήσους τινάς. ᾿Εν τῷ αὐτῷ τόμῳ, μετὰ τὴν ἐκ Κρήτης ἐπάνοδόν του, περιγράφεται ἡ διέλευσις του διὰ Μάνης, Ναυπάκτου, ᾿Αμφίσσης, Καρπενησίου, Μεσολογγίου, Λευκάδος, Πρεβέζης, Λούρου, ῎Αρτης (Νάρδας), ᾿Ιωαννίνων, ᾿Αηδονατίου, Πάργας, Σαγιάδας, Κερκύρας, Δελβίνου, Γαρδικίου, Τεπελενίου (Τεπὲ-ντελέν), Πρεμετῆς, ᾿Αργυροκάστρου, Αὐλῶνος, Δυρραχίου, Καβάγιας, Πεκίνι, ᾿Ελβασάν, Στρούγας, ᾿Αχρίδος, Πρέσπας, Τικβὲς Στρωμνίτσης, Πετριτσίου, Μουσταφᾶ-πασᾶ (σήμερον Σβιλενγρὰδ) καὶ ᾿Αδριανουπόλεως.

᾿Ιδιαιτέρως τὴν προσοχὴν τοῦ γράφοντος εἵλκυσεν ὁ Η′ οὗτος τόμος πρὸ ὀκταετίας, διότι κατὰ πληροφορίας ληφθείσας τότε ἐκ Σόφιας τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ ἀνέμενον μετ᾿ ἀνυπομονησίας οἱ Βούλγαροι, ἐλπίζοντες νὰ εὕρουν ἐν τούτῳ στοιχεῖα συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῶν ἐπὶ τῆς Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας ἀξιώσεων αὐτῶν. Φαίνεται ὅτι δὲν εὗρον ὅ,τι ἐζήτουν καὶ διὰ τοῦτο οὐδείς, ἐφ᾿ ὅσον γνωρίζομεν, περὶ ᾿Εβλιᾶ ἐγένετο λόγος ἐν Βουλγαρίᾳ. ῾Ως ἐκ τούτου καὶ ἡμεῖς ἐθέσαμεν κατὰ μέρος τὸν Η′ τόμον, ἀναμένοντες ὅπως, ὅταν εὐκαιρήσωμεν — τότε λόγῳ τῆς ἐν τῷ ῾Υπουργείῳ τῶν ᾿Εξωτερικῶν ὑπηρεσίας ἡμῶν δὲν ὑπῆρχεν ὁ ἀπαιτούμενος καιρὸς — ἀσχοληθῶμεν μὲ τὸν ᾿Εβλιᾶ ἐκ φιλολογικοῦ μόνον πλέον ἐνδιαφέροντος.

᾿Εν τῷ μεταξὺ ἔγινε γνωστὸς ἐν ῾Ελλάδι ὁ ᾿Εβλιᾶ διὰ τῆς εἰς τὰ «῾Ελληνικὰ» (Τόμ. Δ′, 1931, τεῦχος 1, σελ. 111—138) δημοσιευθείσης μεταφράσεως τῶν περὶ ᾿Αθηνῶν κεφαλαίων ὑπὸ τοῦ κ. Δ. Τζώρτζογλου. ῾Ως ὅμως παρετήρησεν καὶ ὁ κ. Σ. Α. Χουδαβερδόγλου Θεόδοτος, γράψας ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ (σελ. 429—438), ἡ ἀπόπειρα αὕτη τοῦ νὰ καταστῇ καὶ παρ᾿ ἡμῖν γνωστὴ ἡ ἐν τῷ «῾Οδοιπορικῷ» τοῦ ᾿Εβλιᾶ Τσελεμπῆ ἀποθησαυρισθεῖσα σοφία (;) δέον νὰ θεωρηθῇ ἀποτυχοῦσα, τοὐλάχιστον ἐν μέρει. Τοῦτο οὐδόλως εἶναι ἄξιον ἀπορίας, διότι ἡ γλῶσσα τοῦ Τούρκου τούτου περιηγητοῦ καὶ αἰωνίου ὁδοιπόρου, γραφεῖσα εἰς ἐποχήν, καθ᾿ ἣν δὲν εἶχεν ἀκόμη διαπλασθῇ ὁ κατὰ τὸν ΙΘ′ αἰῶνα διαμορφωθεὶς κοινὸς τύπος τῆς γραφομένης φιλολογικῆς γλώσσης τῶν Τούρκων, εἶναι ἐν πολλοῖς δύσληπτος ἢ μᾶλλον ὅλως ἀκατάληπτος, βρίθει περσικῶν καὶ ἀραβικῶν λέξεων, αἵτινες περιέπεσαν εἰς ἀχρηστίαν, ἀπαιτεῖται δὲ βαθεῖα γνῶσις τῆς τουρκικῆς γλώσσης ὅλων τῶν ἱστορικῶν ἐποχῶν, ὅπως ὁ ἀναλαμβάνων νὰ μεταφράσῃ τὸ «σεγιαχατναμὲ» κατορθώσῃ νὰ ἐννοήσῃ

ὁ ἴδιος τὸ κείμενον καὶ νὰ καταστήσῃ τοῦτο ἀντιληπτὸν εἰς τοὺς ἀναγνώτας του.

Ἐκτὸς τούτου τὸ πρωτότυπον βρίθει ἀντιγραφικῶν σφαλμάτων, καὶ αἱ ἴδιαι λέξεις φέρονται ποικιλοτρόπως εἰς τὰ διάφορα χειρόγραφα, ἅτινα ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ πρωτοτύπου. Τὸ δὲ χειρότερον, τὰ τοπωνύμια, τὰ ὁποῖα, ὡς εὐνόητον, εἶναι τὸ κυριώτερον εἰς τοιοῦτο γεωγραφικόν, οὕτως εἰπεῖν, σύγγραμμα, διαστρεβλοῦνται τόσον ὑπὸ τοῦ συγγραφέως καὶ παρεμορφώθησαν ἔτι μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἀντιγραφέων, ὥστε πολλάκις ἡ ἀνάγνωσις καὶ ὁ ταυτισμὸς αὐτῶν καταντᾷ δύσλυτον αἴνιγμα. Εἶναι δὲ γνωστὸν ἀφ' ἑτέρου πόσον τὸ ἀραβικὸν ἀλφάβητον, στερούμεμενον φωνηέντων, εἶναι ἀκατάλληλον πρὸς γραφὴν ξένων κυρίων ὀνομάτων, καὶ δὴ ἑλληνικῶν τοπωνυμίων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἤδη τερατωδῶς παραμορφώσει οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς των εἰς τὰς ἡμετέρας χώρας.

Ἐπὶ πᾶσιν, ἡ μέχρις ἀπιστεύτου σημείου φθάνουσα ἀμάθεια καὶ ἀγραμματωσύνη τοῦ Ἐβλιᾶ δίδει ἱστορικὰς δῆθεν καὶ ἄλλας πληροφορίας τόσον τερατώδεις, ὥστε ὁ μελετῶν τὸ πρωτότυπον μένει ἐνεός, μὴ γνωρίζων ἂν ὀνειρεύεται ἢ πραγματικὸν κείμενον ἀναγινώσκει.

Διότι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διακρίνει τὸν Ἐβλιᾶ Τσελεμπῆ εἶναι κυρίως ἡ ἀμάθειά του. Πλὴν τῆς ἱστορίας τῶν Τούρκων Σουλτάνων, τὴν ὁποίαν φαίνεται ὅτι κατέχει κάπως καὶ λόγῳ οἰκογενειακῶν παραδόσεων,—ἀλλὰ καὶ ταύτην μὲ ἀπίστευτον σύγχυσιν χρονολογιῶν καὶ προσώπων,—ἐκ τοῦ ὑπολοίπου ἱστορικοῦ κόσμου γνωρίζει ἓν ἢ δύο ὀνόματα μεγάλων σοφῶν, ἡγεμόνων καὶ κατακτητῶν, π. χ. τὸν εἰς τὰς παραδόσεις ὅλων τῶν Ἀσιατικῶν λαῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἰσκεντέρι Ρουμὶ» ἢ Ἰσκεντέρι-Γιουνανῆ (ὁ Ἕλλην Ἀλέξανδρος) διατηρούμενον Μέγαν Ἀλέξανδρον, τὸν Σοφὸν Σολομῶντα καὶ τὴν ἐρωμένην του τὴν Μπαλκὶς (κατὰ τὴν τουρκικὴν προφορὰν Μπελκίς), ἤτοι τὴν βασίλισσαν τοῦ Σαβᾶ, ὡς καὶ ἄλλα τινὰ πρόσωπα. Συγχέει ὅμως τοὺς αἰῶνας, τὰς ἐποχὰς καὶ τὴν ἱστορίαν ὅλων τῶν λαῶν κατὰ τρόπον ἀπίστευτον. Οὕτω καταντᾷ νὰ θεωρῇ τὰς Ἀθήνας ἱδρυθείσας ὑπὸ τοῦ Σοφοῦ Σολομῶντος, φθάσαντος κατόπιν ἐναερίου πτήσεως μετὰ τῆς Βαλκίδος εἰς Σφακία τῆς Κρήτης καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἀθήνας, τὴν χώραν τῶν Ἑλλήνων. Μεταξὺ τῶν σοφῶν τῶν Ἀθηνῶν, τόπος συναθροίσεως τῶν ὁποίων ἦτο ὁ Παρθενών, καταλέγει Φίλιππον τὸν Φιλόσοφον (;) καὶ τὸν Πτολεμαῖον (;). Δέχεται ὅμως μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὸν Πλάτωνα, εἰς τὸν ὁποῖον ὅμως ἀποδίδει παραδόξους περιπετείας.

Κατὰ τὸν Ἐβλιᾶ, ἀξιοῦντα ὅτι παραθέτει τὰς γνώμας τῶν Ἑλλήνων, Λατίνων, Σέρβων (σίρφ)[1] καὶ Κοπτῶν (Αἰγυπτίων;) ἱστορικῶν, καὶ

[1] Τοὺς Σέρβους, Τουρκιστὶ «σίρπ» (sirb), ἐκάλουν οἱ παλαιότεροι Τοῦρκοι καὶ «σίρφ».

τὴν Θεσσαλονίκην, ἔκτισε κατὰ πρῶτον ὁ σοφὸς Σολομών. Τὸ δὲ Διδυμότειχον, παραμορφωθὲν τουρκιστὶ εἰς Ντεμέτοκα (ἢ Ντεμότουκα) παριστᾷ παραγόμενον ἐκ τοῦ ὀνόματος δύο ἀδελφῶν, τοῦ Ντίμο (Δήμου) καὶ τοῦ Ντούκα (Δούκα)[1].

Εἶναι λοιπὸν ἄξιον ἀπορίας πῶς τοιοῦτον συγγραφέα ὁ μὲν Χάμμερ ὀνομάζει τὸν «μέγιστον τῶν Ὀθωμανῶν περιηγητῶν» (der grösste der osmanischen Reisenden) καὶ παραθέτει συχνάκις ὡς ἀξιόπιστον ἱστορικὴν πηγήν, καὶ πῶς οἱ Εὐρωπαῖοι τὸν θεωροῦν ὡς ἀνώτερον τῶν Ἀράβων ἱστορικῶν Μασουδῆ, Ἴμπνι - Φαδλάν, Ἰδρισὶ καὶ Ἴμπνι - Μπατούτα, ὡς καὶ τοῦ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα Ἕλληνος (Κεφαλλῆνος) τὸ γένος διασήμου περιηγητοῦ τοῦ Μεσαίωνος Μάρκο Πόλο (Μαρκοπούλου ἢ Μαρκόπολι ;).

Ἴσως οἱ Τοῦρκοι ἱστορικοὶ Ἀχμὲτ Βεφὴκ πασᾶς καὶ Δζεβδὲτ πασᾶς, ὡς Τοῦρκοι, νὰ δικαιολογῶνται χαρακτηρίζοντες τὸν Ἐβλιᾶ ὡς *ἀξιόπιστον* καὶ νομίζοντες ὅτι εἰς οὐδεμίαν γλῶσσαν ἐγράφη τοιοῦτο σύγγραμμα. Δι' ἡμᾶς ὅμως τοὺς Ἕλληνας, βλέποντας καὶ ἐκ προχείρου μόνον ἐξετάσεως τοῦ συγγράμματός του τὰς τόσας του τερατολογίας, εἶναι λίαν προβληματικὴ ἡ ὠφέλεια, ἥτις εἶναι δυνατὸν νὰ προκύψῃ ἐκ τῆς μελέτης καὶ μεταφράσεως τοῦ «σεγιαχατναμέ»[2].

Πάντως εἶναι λίαν ἀξιέπαινος ὁ βαθὺς γνώστης τῆς τουρκικῆς γλώσσης κ. Ι. Σπαθάρης, γραμματεὺς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, διὰ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ προσοχήν, μεθ' ἧς ἐφιλοτέχνησε λίαν πιστὴν καὶ ἀκριβεστάτην μετάφρασιν τῶν περὶ Θρᾴκης κεφαλαίων τοῦ Ἐβλιᾶ Τσελεμπῆ δημοσιευθεῖσαν εἰς τὰ «Θρᾳκικά»[3].

[1] Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας, ὅτι ἐν Διδυμοτείχῳ ἐγεννήθη ὁ κατόπιν αὐτοκράτωρ Νικαίας Ἰωάννης Δούκας Βατάτσης, ὅστις καὶ ἐκυριάρχησε τῆς πόλεως ταύτης, κυριευθείσης κατόπιν ὑπὸ τοῦ Δεσπότου τῆς Ἠπείρου (ἀναγορευθέντος καὶ αὐτοκράτορος Θεσσαλονίκη,) Θεοδώρου Ἀγγέλου τοῦ Κομνηνοῦ. Φαίνεται, ὅτι τὰ περὶ δύο ἀδελφῶν Δούκα εἶναι μακρυναὶ ἀπηχήσεις λαϊκῶν παραδόσεων, αἱ ὁποῖαι μετεδόθησαν, οἰκτρῶς παραμορφωθεῖσαι κατὰ τοὺς τέσσαρας μεσολαβήσαντας αἰῶνας καὶ εἰς τοὺς Τούρκους, διαστρεβλώσαντας αὐτὰς ἔτι μᾶλλον, χειρότερον δὲ ἀκόμη διαστρεβλούμεναι ὑπὸ τοῦ Ἐβλιᾶ.

[2] Πολὺ ἀμεροληπτότερος, ὁ Τουρκαλβανὸς λεξικογράφος καὶ ἐγκυκλοπαιδικὸς Σεμσεδδὶν Σαμῆ Φράσαρης, λέγει εἰς τὸ ἑξάτομον λεξικόν του Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας (Τόμ. 2 σελ. 1100) : «Ἂν καὶ περιγράφει πολὺ ὡραῖα καὶ πολὺ ὀρθῶς τὰ μέρη, τὰ ὁποῖα ἐπεσκέφθη, ἀναμιγνύει καὶ κἄποιαν ὑπερβολὴν εἰς τὴν παράθεσιν τῶν γεγονότων, αἱ δὲ γνώσεις του τῆς ἀρχαίας ἱστορίας εἶναι λίαν ἐλλιπεῖς». Εἶναι ταῦτα, καθ' ἡμᾶς, ἡ ἐπιεικεστέρα κρίσις, ἣν ἠδύνατο νὰ ἐκφέρῃ Τοῦρκος.

[3] «Θρᾳκικά», περιοδικὸν ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις «Θρᾳκικοῦ κέντρου». Ἡ μετάφρασις τοῦ κ. Ι. Σπαθάρη ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν 4ον (σελ. 113—138)

Βιογραφίαν τοῦ 'Εβλιᾶ Τσελεμπῆ ἔγραψαν ὁ Babinger, (Die Geschichtsschreiber der Osmanen σ. 219 κἑξ.), ὁ κ. Σ. Χουδαβερδόγλου Θεόδοτος («Ἑλληνικὰ» ἔνθ' ἀν.) καὶ ὁ κ. Ι. Σπαθάρης εἰς τοὺς ἀνωτέρω παρατιθεμένους τόμους τῶν «Θρακικῶν», ἐδώκαμεν δὲ προηγουμένως καὶ ἡμεῖς δι' ὀλίγων ἐν τῇ «Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ» (Τόμ. Θ' σελ. 635).

Κατὰ ταῦτα, συμπληρούμενα ἤδη ἐνταῦθα, ὁ 'Εβλιᾶ Τσελεμπῆ ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 25η Μαρτίου 1611. Ἦτο υἱὸς τοῦ κεχαγιᾶ (πρωτομαγίστορος) τῶν χρυσοχόων Δερβὶς Μεχμὲτ καὶ τῆς ἀδελφῆς τοῦ 'Αβασγοῦ τὴν καταγωγὴν Τερνακτσῆ Μελὲκ (Ἄγγελος) 'Αχμὲτ πασᾶ, ὅστις ἐχρημάτισεν ἐπὶ ὀλίγους μῆνας (1650/51) Μέγας Βεζύρης ἐπὶ σουλτάνου Μεχμὲτ Δ'. Ἡ οἰκογένεια τῆς μητρός του κατήγετο ἐκ τῆς ἐν Καυκάσῳ οἰκούσης φυλῆς τῶν 'Αβασγῶν ('Αμπαζᾶ). Μετὰ τῆς σουλτανικῆς αὐλῆς ὁ 'Εβλιᾶ εἶχε μακρυνήν τινα συνάφειαν, διότι μία ὁμογάλακτος ἀδελφὴ τῆς μητρός του εἰσήχθη εἰς τὸ χαρέμιον τοῦ σουλτάνου Μουρὰτ Δ'., οὗτινος τὴν θυγατέρα Κγιᾶ Σουλτάναν ἐνυμφεύθη ὁ ῥηθεὶς Μελὲκ 'Αχμὲτ πασᾶς. Τὴν μετὰ τούτου συγγένειαν τοῦ 'Εβλιᾶ ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ ἀνωτέρω ἀναφερόμενος Σεμσεδδὶν Σαμῆ Φράσαρης, λέγων ἁπλῶς ὅτι ἦσαν συγγενεῖς.

Πάντως ὁ 'Εβλιᾶ κατήγετο ἐξ οἰκογενείας παλαιῶν πολεμιστῶν. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει εἰς τὰ περὶ Θρᾴκης ὅτι εἷς τῶν προγόνων του, ὁ 'Ετζὲ-Νακοὺπ (ἢ Νουκοὺτ) ἐκυρίευσεν ἐπὶ Σουλτάνου 'Ορχάν, τῷ . . . . . (ἡ χρονολογία λείπει, ὡς συνήθως, ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ 'Εβλιᾶ) τὸ ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως Γκιουβερτζινλίκ [1].

εἰς τὸν 5ον Τόμον (σελ. 179—217). ὡς καὶ εἰς τὸν Ζ' (σελ. 153—176) καὶ Θ' (σελ. 22—36 .

[1] Πρόκειται περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως τότε ὀχυρᾶς πόλεως Γκόλουμπατς ἢ Γκάλαμπατς (=Περιστερεών), τὴν ὁποίαν οἱ Τοῦρκοι μετέφρασαν κατὰ λέξιν εἰς Γκουβερτζινλίκ. 'Εκ τῆς Ἱστορίας τῆς Τουρκίας γνωρίζομεν ὅτι ταύτην ἐκυρίευσαν οἱ Τοῦρκοι τῷ 1458 ἐπὶ σουλτάνου Μωάμεθ Β' τοῦ Κατακτητοῦ, ὑπὸ τὸν Μέγαν Βεζύρην Μαχμοὺτ πασᾶν. Γνωστοῦ ὄντος, ὅτι ὁ Σουλτᾶνος 'Ορχὰν ἀπέθανε τῷ 1359, βλέπομεν ὅτι ὁ 'Εβλιᾶ φωρᾶται οἰκτρῶς πλανώμενος καὶ προκειμένου περὶ γεγονότος τῶν πρώτων χρόνων τῆς τουρκικῆς ἱστορίας, συγχέων τὰς ἡμερομηνίας κατὰ ἕνα αἰῶνα, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ψεύδεται, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐγκαυχώμενος, ὅτι τὸ Γκόλουμπατς ἐκυρίευσεν εἷς τῶν προγόνων του. Σημειωτέον ὅτι ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς ἀσφαλῶς δὲν ἦτο πρόγονος τοῦ 'Εβλιᾶ. Ἦτο Ἕλλην τὴν καταγωγήν, υἱὸς Ἕλληνος καὶ Σερβίδος, καταγόμενος ἐκ τοῦ γνωστοῦ ἀρνησιθρήσκου Γαζῆ-Μιχὰλ ἢ Κιοσὲ-Μιχάλ. Ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς οὗτος εἶναι ὁ κυριεύσας τὸ φρούριον τῆς Χαλκίδος (1471). Τὰ περὶ ἁλώσεως τοῦ Γκόλουμπατς ἀναφέρουν οἱ ἐπίσημοι Τοῦρκοι ἱστοριογράφοι Σααδεδδὶν καὶ Ἰδρὶς παρατιθέμενοι ὑπὸ τοῦ Χάμμερ.

Λέγεται ὅτι ἐσπούδασε θεολογίαν καὶ ὅτι ἑπομένως ἦτο οὐλεμᾶς. Καθ' ἡμᾶς τοῦτο δὲν φαίνεται πιθανόν, ὡς δύναται νὰ ἀποδειχθῇ καὶ ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς μορφώσεώς του. Ἄνθρωπος τόσον ἀμαθὴς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶχε δίπλωμα (ρεοὺς) μουσουλμανικῆς Θεολογίας. Γεγονὸς φαίνεται ὅτι ἦτο *χαφὶζ* (ἱερομνήμων), ἤτοι ἐγνώριζε τὸ Κοράνιον ἐκ στήθους, καὶ *μουεζζίν*, ἤτοι κράκτης (εἶδος διακόνου) ἀνερχόμενος εἰς τὸν μιναρὲν καὶ καλῶν ἐκεῖθεν τοὺς πιστοὺς εἰς προσευχὴν διὰ τοῦ «'Αλλὰχ ἐκμπὲρ κτλ.». 'Επίσης εἶναι γεγονὸς ὅτι διετέλεσεν ἰμάμης καὶ ἰδιαίτερος γραμματεὺς διαφόρων μεγιστάνων, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τοῦ γενικοῦ διοικητοῦ (βαλῆ) 'Ερζεροὺμ Δεφτερδὰρ-Ζαδὲ Μωχαμμὲτ πασᾶ. 'Απετέλεσε μέλος τῆς εἰς Βιέννην τῷ 1665 ἀποσταλείσης μεγάλης τουρκικῆς πρεσβείας ὑπὸ τὸν Καρᾶ Μεχμὲτ ἀγᾶν πρῴην ὀδαμπασῆ (ἀρχιθαλαμοφύλακα) τῶν Βοσταντζήδων (κηπουρῶν καὶ φρουρῶν τῶν σουλτανικῶν ἀνακτόρων), ὅστις, παρὰ τὴν ταπεινὴν θέσιν, ἐξ ἧς προήρχετο, ἀνῆλθεν, ὡς τόσοι ἄλλοι Τοῦρκοι μεγιστάνες, τῷ 1664 εἰς τὴν θέσιν πρεσβευτοῦ α' τάξεως μὲ τὸν βαθμὸν Ρούμελη-Βεηλὲρ-βέη, δίδοντος εἰς αὐτὸν τὸν τίτλον πασᾶ.

Μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποστολῆς τοῦ Μεχμὲτ πασᾶ τούτου, ὁ 'Εβλιᾶ, ὑπείκων εἰς τὸ περιηγητικόν του δαιμόνιον, ἐταξίδευσεν ἀνὰ τὴν Εὐρώπην ἐπισκεφθεὶς τὴν Δουνκέρκην, τὸ Ἄμστερδαμ, τὴν Σουηδίαν, Βοημίαν (Τσεχοσλαβακίαν), Πολωνίαν, Ρωσίαν καὶ Κριμαίαν καὶ ἐπανελθὼν μετὰ 3 $^1/_2$ ἔτη εἰς Κωνσταντινούπολιν.

'Ανωτέρω ἐτονίσθη ἡ ἀμάθεια τοῦ 'Εβλιᾶ. Ἄλλο χαρακτηριστικόν του εἶναι ὁ θρησκευτικὸς φανατισμός. Περὶ Χριστιανῶν (ἰδίᾳ τῶν Ἑλλήνων) δὲν γράφει ποτὲ χωρὶς νὰ προσθέσῃ τὸ ἐπίθετον «*κιαφὶρ*» [1] (ἄπιστος). Ἄλλο χαρακτηριστικόν του εἶναι ἡ ἠθικὴ διαφθορά. 'Εταξίδευε συνοδευόμενος, ὡς λέγει καὶ ὁ ἴδιος, ὑπὸ πολλῶν δούλων καὶ γανυμηδίων (*ὀγλὰν* ἢ κατὰ τὴν ὀρθὴν γραφὴν «γουλάμ»), εἰς τὰς πόλεις δὲ τὰς ὁποίας ἐπισκέπτεται ὡς π. χ. ἐν Θρᾴκῃ καὶ Μακεδονίᾳ, δὲν παραλείπει νὰ ἀναφέρῃ περὶ γυναικῶν, εἰδικῶς δὲ ἐκείνων, τὰς ὁποίας ὀνομάζει «μαχμπουμπὲ» (ἤτοι «ἐρωμένας» ἢ «ἀξιεράστους»), θέλων ἴσως νὰ ὑποδηλώσῃ διὰ τῆς λέξεως ταύτης τὰς εἴτε ἐξ ἐπαγγέλματος εἴτε ἐξ ἀμφιβόλου ἠθι-

[1] Τὸ «κιαφὶρ» εἶναι λέξις ἀραβικὴ σημαίνουσα «τὸν μὴ ἀναγνωρίζοντα» «ἀγνώμονα», τὸν μὴ πιστεύοντα εἰς τὰ θεῖα», «τὸν ὑβριστὴν τῶν θείων». Κιαφὶρ ὠνόμασαν οἱ μουσουλμάνοι Ἄραβες τοὺς κατοίκους τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τῆς 'Αφρικῆς, ἀπὸ Ζανζιβάρης (Ζεγκιμπὰρ = χώρας τῶν Μαύρων) μέχρι τοῦ 'Ακρωτηρίου τῆς Καλῆς 'Ελπίδος, τὴν δὲ χώραν των «Κιαφιριστὰν» (χώραν τῶν ἀπίστων). 'Εκ τοῦ Κιαφὶρ ἐσχηματίσθη ἡ λέξις Cafre «Κάφρος». Ὥστε ἀπίστους καὶ Κάφρους μᾶς ἀποκαλεῖ ὁ 'Εβλιᾶ.

κῆς ὑποστάσεως προθύμους εἰς ὑποδοχὴν ξένων ἐπισκεπτῶν. Ἐπίσης δὲν λησμονεῖ νὰ κάμῃ λόγον περὶ κιναίδων.

Ἄλλο μειονέκτημα τοῦ «Ὁδοιπορικοῦ» εἶναι τὰ κενὰ τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ κειμένου. Φαίνεται ὅτι ὁ συγγραφεύς, γράφων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν βίᾳ, ἄφινε κενά, κυρίως προκειμένου περὶ χρονολογιῶν, κυρίων ὀνομάτων καὶ ἄλλων ἐνδιαφερόντων στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἐπρόκειτο νὰ πληρώσῃ κατόπιν, ἀλλὰ δὲν ἀνέγνωσε, φαίνεται, ἐκ νέου τὸ κείμενον καὶ τὰ κενὰ ἔμειναν ἀπλήρωτα.

Ἀκόμη ἓν μειονέκτημα, σπουδαῖον δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, εἶναι τὸ ὅτι ὁ Ἐβλιᾶ ἀσχολεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς μὲ τοὺς Τούρκους (Μουσουλμάνους) κατὰ τὴν εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐπισκέψεις του. Περὶ τῶν Χριστιανῶν (Ἑλλήνων), περὶ τῶν χριστιανικῶν συνοικιῶν τῶν πόλεων καὶ χωρίων γράφει ἐλάχιστα ἢ σχεδὸν τίποτε. Ἑπομένως τὸ «Ὁδοιπορικόν» του περιέχει μὲν πολυτίμους ἴσως λεπτομερείας περὶ τῶν Τούρκων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, ἀποτελεῖ ὅμως ἀληθῆ ἀπογοήτευσιν διὰ τοὺς ἀναμένοντας νὰ εὕρουν εἰς αὐτὸ ἐνδιαφερούσας πράγματι δι' ἡμᾶς πληροφορίας περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην. Ὁ ἀναγνώστης μανθάνει μὲν τὸν ἀριθμὸν (ἀκριβῆ ἢ ὄχι) τῶν τζαμίων, εὐκτηρίων οἴκων (μεστζίτ), χανίων, λουτρώνων, ἱεροδιδακτηρίων, γραμματοδιδασκαλείων, πρατηρίων κλπ. ἑκάστης πόλεως ἢ ἀκόμη εὑρίσκει ἀντίγραφα τῶν παλαιῶν τουρκικῶν ἐπιγραφῶν (ἐπιγραμμάτων, χρονογραμμάτων), αἵτινες βεβαίως πρὸ πολλοῦ ἐξηφανίσθησαν, ἀλλὰ περὶ ναῶν, ἑλληνικῶν σχολείων καὶ περὶ τῆς καταστάσεως ἐν γένει τῶν ἑλληνικῶν συνοικισμῶν οὐδὲν ἢ ὀλίγιστα ἀναφέρει, καὶ ταῦτα πολὺ ὀλίγον ἄξια πίστεως, ἀφοῦ ὁ συγγραφεὺς μετὰ τόσης περιφρονήσεως, καὶ μόνον ἴσως χάριν ἀνηθίκων σκοπῶν, στρέφει τὸ βλέμμα του καὶ πρὸς τοὺς μὴ πιστεύοντας εἰς τὸν Μωάμεθ.

Τὸ περιηγητικόν του ὅμως δαιμόνιον ἐκδηλοῦται, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ εἰς τὴν περισυλλογὴν στοιχειωδῶν τινων λέξεων τῆς γλώσσης τῶν χωρῶν, τὰς ὁποίας ἐπεσκέπτεται. Οὕτως ἐν Κομοτινῇ περισυλλέγει λέξεις τινὰς τῆς ἀθιγγανικῆς γλώσσης, ἐν Ἀθήναις ἑλληνικάς, ἐν Τσακωνίᾳ δὲ 16—17 λέξεις τῆς ἐπιτοπίου διαλέκτου, ἐξ ὧν ὁ Pernot[1] ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξαγάγῃ συμπεράσματα περὶ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου.

Ἐννοεῖται ὅτι ὑπὸ τοῦ Ἐβλιᾶ αἱ ξέναι αὗται λέξεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μετεγράφησαν ὀρθῶς μὲ τὸ ἀραβικὸν ἀλφάβητον, βεβαίως δὲ

[1] H. Pernot, Introduction à l'étude du dialecte tsakonien, σελ. 502 καὶ 503.

παρεμορφώθησαν ὑπ' αὐτοῦ, σημειώνοντος ταύτας προχείρως ἐξ ἀκοῆς, καὶ ἑπομένως εἶναι λίαν προβληματικῆς ἀξίας τὰ ἐκ τούτων συμπεράσματα.

Πάντως ἐκ τοῦ ὅλου συγγράμματος τοῦ Ἐβλιᾶ δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ ἔθνους, καθ' ἣν ἐποχὴν περιηγεῖτο καὶ ἔγραφεν ὁ ὁδοιπόρος οὗτος. Διότι, ἂν ἄνθρωπος, ἱστάμενος εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς βαθμίδας τῆς τότε Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ συνοδεύων ὡς ἱστοριογράφος ἐπισήμους πρεσβείας, φωρᾶται τόσον ἀγράμματος, τόσον ἀγνοῶν ἀκόμη καὶ αὐτὴν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους του, συγχέων τόσον τὰς ἱστορικὰς περιόδους, τοὺς αἰῶνας, τοὺς λαοὺς καὶ τὰ ἱστορικὰ πρόσωπα, τί πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν διὰ τὰ κατώτερα κοινωνικὰ στρώματα τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην (17ον καὶ 18ον αἰῶνα), περίοδον τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἀκμῆς των;

* * *

Μένει νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἐβλιᾶ Τσελεμπῆ. Καὶ τὸ μὲν «Ἐβλιᾶ» εἶναι λέξις ἀραβική, πληθυντικὸς τοῦ «βελῆ», χρησιμοποιούμενος ὑπὸ τῶν Τούρκων ὡς ἑνικὸς μὲ τὴν σημασίαν τοῦ «ἅγιος» καὶ ὡς κύριον ὄνομα. Περὶ δὲ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως «τσελεμπῆ», ἡ ὁποία εἰσῆλθεν εἰς τὴν λαϊκὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μὲ τὴν σημασίαν τοῦ «κύριος», «ἀρχοντάνθρωπος», αἱ γνῶμαι εἶναι διῃρημέναι. Διὰ τὴν λέξιν αὐτὴν (μὲ τὴν σημερινὴν τουρκικὴν γραφὴν çelebi) παρατίθεται ὑπὸ τοῦ Ι. Σπαθάρη κατὰ τὸν τοῦρκον λογογράφον Ἔμπου-Ζιᾶ Τεβφὴκ ὡς ἔτυμον τὸ çalibi (τσαλιμπὶ) ὅπερ σημαίνει «σταυροφόρος». Τὴν αὐτὴν ἐτυμολογίαν φαίνεται παραδεχόμενος καὶ ὁ φίλος κ. Χουδαβερδόγλου-Θεόδοτος εἰς τὴν ἀνωτέρω ἀναφερομένην μελέτην του περὶ τοῦ εἰς τὰς Ἀθήνας ἀναφερομένου κεφαλαίου τοῦ «Ὁδοιπορικοῦ» τοῦ Ἐβλιᾶ. Ἐν τούτοις τοὺς σταυροφόρους ὠνόμασαν οἱ Ἄραβες καὶ οἱ Τοῦρκοι ὄχι «τσαλιμπὶ» (çalibi) ἀλλὰ «σαλιμπὶ« (salibi) ἢ «ἔχλι-σαλίπ», ὅπερ σημαίνει «κάτοχος τοῦ σταυροῦ», ἐπίσης δὲ καὶ «σαλιμπιούν», τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ ἀραβικὸς πληθυντικὸς τοῦ «σαλιμπί». Ἡ τελευταία αὐτὴ λέξις σημαίνει ἐν τῷ ἑνικῷ κυρίως «ὁ τιμῶν τὸν σταυρὸν ὡς ἱερόν», ἑπομένως «Χριστιανός».

Ἂν γείνῃ δεκτὴ ἡ ἐτυμολογία αὕτη τοῦ «τσελεμπῆ», ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἀντικατάστασις τοῦ σ διὰ τοῦ τσ, θὰ ἦτο ἄξιον ἀπορίας πῶς οἱ Τοῦρκοι ἔδωκαν τὸ προσωνύμιον «τσελεμπῆ» εἰς βεζύρας, ἀνωτέρους ἀξιωματούχους, σουλτανόπαιδας, καὶ δὴ καὶ εἰς ἕνα τῶν πρώτων ὀθωμανῶν σουλτάνων, Μεχμὲτ (Μωάμεθ) τὸν

Α´ (1413—1421), πάππον Μωάμεθ Β´ τοῦ Πορθητοῦ. Πιθανωτέρα ὅθεν φαίνεται ἡ ὑπὸ τοῦ 'Αλβανοῦ τὸ γένος Σεμσεδδὶν-Σαμῆ-βέη (Φράσαρη) ἐν τῷ λεξικῷ του τῆς τουρκικῆς γλώσσης (Καμούσι-Τουρκὶ) διδομένη ἐτυμολογία, καθ' ἣν τὸ «τσελεμπῆ» παράγεται ἐκ τοῦ «τσελὲπ» (ὅπερ φέρεται καὶ ὡς «τσαλάπ»), τὸ ὁποῖον σημαίνει ὁ «λατρευόμενος», ὁ «Κύριος», ὁ «Θεός», καὶ εἶναι ἡ συριακὴ (ἀραμαϊκὴ) λέξις «τσελιπᾶ», τὴν ὁποίαν μετέφερον εἰς Τουρκεστὰν καὶ Μογγολίαν Σῦροι μετανάσται, διαδώσαντες ἐκεῖ καὶ τὴν γραφήν των, ἐξ ἧς, κατὰ τὸν Ρῶσσον τουρκολόγον Ράδλωφ, καὶ ἡ παλαιοτάτη τουρκικὴ γραφὴ τῶν παρὰ τὸν ποταμὸν 'Ορχόν, ἐν 'Ανατολικῇ Μογγολίᾳ, νοτίως τῆς λίμνης Βαϊκάλης, ἀνακαλυφθεισῶν ἀρχαίων τουρκικῶν ἐπιγραφῶν.

Κατὰ τὸν αὐτὸν Τοῦρκον λεξικογράφον, «τσελεμπῆ» σημαίνει κυρίως «ἀγᾶς», «βέης», «Κύριος» γνωρίζων ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν (διὰ τὸν ὁποῖον βραδύτερον καθιερώθη τὸ «ἐφέντη»). 'Ο τίτλος «τσελεμπῆ», ἀντιστοιχῶν ἀκριβῶς πρὸς τὴν γαλλικὴν λέξιν «seigneur» (Monseigneur), ἐδίδετο ἀρχικῶς εἰς τοὺς Τούρκους αὐτοκρατορικοὺς πρίγκιπας, τοὺς υἱοὺς σουλτάνων (σεχζαδέ). Μέχρι τῆς καταργήσεως τῶν δερβισικῶν ταγμάτων ἐν Τουρκίᾳ ὑπὸ τοῦ Καμὰλ 'Ατατοὺρκ ὁ τίτλος «τσελεμπῆ» (Τσελεμπῆ-ἐφένδη) ἐδίδετο εἰς τὸν ἡγούμενον τῆς ἐν 'Ικονίῳ κεντρικῆς μονῆς (τεκκὲ) τῶν Μεβλεβήδων Δερβισῶν, ὅστις κατὰ παλαιὰν ἱστορικὴν παράδοσιν ἐζώννυε τὸ ξίφος εἰς πάντα σουλτάνον κατὰ τὴν ἐνθρόνισίν του. Ἦτο ὁ μόνος Μωαμεθανός, εἰς τὸν ὁποῖον ἐξηκολούθει μέχρις ἐσχάτων νὰ δίδεται ὁ τίτλος «τσελεμπῆ», διότι σὺν τῷ χρόνῳ κατήντησεν οὗτος νὰ δίδεται μόνον εἰς μὴ μουσουλμάνους, Ἕλληνας (τσελεμπῆ Γεωργάκη κτλ.) καὶ Εὐρωπαίους.

'Η 'Ανατολικὴ Μακεδονία.

'Εκ τῆς Δ. Θράκης[1] ὁ 'Εβλιᾶ εἰσέρχεται εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς 'Ανατολικῆς Μακεδονίας μὲ μικρὰν παλινδρόμησιν εἰς κώμας τινὰς καὶ χωρία τῆς Δυτικῆς Θράκης (Μεσινὲ-'Αμπὰτ καὶ Σαρῆ-Σαμπάν). Ἔφθασεν οὕτως εἰς τὴν κώμην Ρουχάν, ἤτοι, ὡς λέγει, «'Ορχάν», καὶ κατ' ἄλλην γραφὴν *Ρουτζὰν* ἢ Ρουτσὰν[2] ἀνατολικῶς τῆς Δράμας, ἐπὶ τῶν ὀρέων.

[1] 'Ο Η´ τόμος τοῦ «'Οδοιπορικοῦ» τοῦ 'Εβλιᾶ ἄρχεται ἀπὸ τῆς 'Ανατολικῆς Θράκης καὶ προχωρεῖ πρὸς Δ. 'Αλλὰ μετάφρασιν τοῦ περὶ Δ. καὶ Α. Θράκης τμήματος τοῦ περιηγητικοῦ τοῦ 'Εβλιᾶ ἐφιλοπόνησεν ὁ κ. 'Ι. Σπαθάρης καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ Δ´, Ε´, Ζ´, καὶ Θ´ τόμῳ τῶν Θρακικῶν, ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώθη.

[2] 'Ο ἐπιμεληθεὶς τῆς ἐκδόσεως γράφει ἐν ὑποσημειώσει, ὅτι ἴσως διορθωτέον Οὐρφὰν (ἢ 'Ορφάν), τὸ ὁποῖον, ἴσως οὐχὶ κατὰ τύχην, συμπίπτει μὲ τὸν κόλπον

'Η κώμη αὕτη εἶναι βοϊβοδαλίκιον (ὑποδιοίκησις) κείμενον ἐντὸς τοῦ ἐδάφους (τῶν χωμάτων) τοῦ σαντζακίου (διοικήσεως) Θεσσαλονίκης ἀλλ' ἐνίοτε γίνεται ναχιὲς (δῆμος) τοῦ καζᾶ (ὑποδιοικήσεως) Δράμας· ἐνίοτε πάλιν μὲ τὸν βαθμὸν 150 ἄσπρων (ἀκτσὲ) ὑπάγεται εἰς ἄλλην ὑποδιοίκησιν. Ἔχει ἐπιμελητὴν (κεχαγιᾶν) τοῦ στρατοῦ, ἀρχηγὸν τῶν γενιτσάρων καὶ ἱεροδίκην (ναΐπ), ὡς καὶ μουσουλμάνους προκρίτους. Δὲν ἔχει ὅμως νακὶπ-οὐλ-ἐσρὲφ (ἀντιπρόσωπον τῶν εὐγενῶν τῆς Μέκκας). 'Ανατολικῶς τῆς κώμης ταύτης, Β. τῆς πόλεως (;) Σεδὲρ-καπησί, εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς περίπου σταθμοῦ (κονὰκ) λέγεται ὅτι ὑπῆρχε πόλις (συνοικισμὸς) μεγάλη μὲ ἓν μέγα τζαμίον καὶ πολλοὺς μικροτέρους ὡραίους εὐκτηρίους οἴκους (μεστζὶτ) καὶ λουτρῶνας, χάνια, λιθοκτίστους οἰκίας, ξενῶνας, μεδρεσέδες (ἱεροδιδακτήρια) καὶ τεκκέδες (μοναστήρια δερβισῶν), γραμματοδιδασκαλεῖα καὶ ἀρκετῆς ἐκτάσεως ἀγορὰν ὡς καὶ δύο ὀχυρὰ φρούρια. Λέγεται ὅτι αὕτη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἀπίστων 'Ελλήνων ἦτο πόλις μεγάλη.

'Ο δὲ ποταμὸς 'Ορχὰν (καὶ κατ' ἄλλο χειρόγραφον 'Ορφάν, ἤτοι: 'Ορφανός;) πηγάζων ἐκ τῶν παρὰ τὴν Σόφιαν ὀρέων τῆς Ρίλας[1] καὶ εἰσδεχόμενος παραποτάμους τινὰς ἐκ τῶν βουνῶν τῆς Στρωμνίτσης (Στρούμτζα) ρέει διὰ τῶν πόλεων τοῦ Σιδηροκάστρου (Δεμὶρ-Χισὰρ) καὶ τῶν Σερρῶν καὶ ἀρδεύει πλείστας ὅσας ἐσπαρμένας ἐκτάσεις, διέρχεται παρὰ τὴν πόλιν Τουρμπελὶκ (κατ' ἄλλην γραφὴν Μπουνενὶκ) καὶ διαρρέων τὴν πόλιν 'Ορχὰν ἐκβάλλει εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου στενὸν τῆς Ρεντίνας. Λέγεται ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἀρχαῖον φρούριον ὀχυρόν, τὸ ὁποῖον ἦτο μετὰ τὴν Καβάλλαν, τὸ ἐρυμνότερον ἀλεξανδρινὸν ὀχυρὸν τοῦ Αἰγαίου, κτισθέν, ὡς λέγεται, ὑπὸ 'Αλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου[2], τὸν ὁποῖον οἱ ἄπιστοι Ἕλληνες (Γιουνὰν) ὠνόμαζον «Βασιλέα 'Αλέξανδρον». Ὅταν κατόπιν τὸ φρούριον τοῦτο ἐκυρίευσεν ὁ σουλτάνος Μουρὰτ ὁ Α´ (ὁ Χουδαβενδιγκιάρ), συνήντησε μεγάλας δυσκολίας, διὸ καὶ μετὰ τὴν κατάληψιν κατηδάφισεν ὅλους τοὺς προμαχῶνας καὶ τοὺς τέσσαρας τοίχους του, τῶν ὁποίων σῴζονται ἀκόμη ἐρείπια. 'Απὸ τοῦ παλαιοῦ τούτου φρουρίου ἡ πόλις 'Ορκὰτ (κατ' ἄλλας γραφὰς *'Ορκὰν* καὶ *'Ορφάν*)[3], ἀπέχει δύο πα-

τοῦ 'Ορφανοῦ (κατὰ τοὺς ἀγγλικοὺς χάρτας Ruphane Gulf), τὸν ἄλλως Στρυμονικόν.

[1] 'Η περιγραφὴ αὕτη δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Στρυμόνος. Ἆρά γε ὠνομάζετο κἄποτε 'Ορφανός;

[2] 'Ο 'Εβλιᾶ γράφει «'Ισκέντερι Γιουνανὶ» «ὁ Ἕλλην 'Αλέξανδρος», ἐνῷ συνήθως οἱ Τοῦρκοι λέγουν καὶ γράφουν «'Ισκεντέρι-Ρουμῆ».

[3] 'Εκ τῶν ποικίλων τούτων γραφῶν ἐξάγεται ὅτι τὰ διάφορα χειρόγραφα διαστρέφουν ἀπ' ἀρχῆς μὲ τὸ 'Ορχάν, Ρουχὰν κτλ. τὴν ἑλληνικὴν λέξιν 'Ορφανός, ὅτι ἑπομένως πρόκειται περὶ τοῦ σημερινοῦ χωρίου 'Ορφάνι, (ἐπαρχ. Παγ-

ρασάγγας[1]. Τὸν παλαιὸν καιρὸν αἱ δύο ὁμοῦ ἦσαν μιὰ μεγάλη πόλις. Τὸ Ὀρκὰν εἶναι καὶ σήμερον πόλις εὐημεροῦσα μὲ . . . . , (ὁ ἀριθμὸς λείπει) κήπους καὶ ἀμπέλια . . . . . διωρόφους λιθίνας κεραμοσκεπεῖς οἰκίας. Οἱ κάτοικοι εἶναι φαιδροὶ οἰκογενειάρχαι. Αἱ γυναῖκες εἶναι, ὡς λέγουν,. . . . (ἕπεται λέξις σωζομένη κατὰ τέσσαρας διαφόρους ἀπιθάνους γραφὰς) τοῦτο ὅμως εἶναι καθαρὰ συκοφαντία. Αἱ τοῦ ὡραιοκόσμου τῆς πόλεως εἶναι φίλαι λίαν παράδοξοι. Οἱ κάτοικοι ὅμως τοῦ νομοῦ (βιλαγὲτ) εἶναι ἐνάρετοι. Ὁμιλοῦν ἑλληνικὰ καὶ βουλγαρικά. Τὰ ἀμπέλια καὶ οἱ κῆποί των εἶναι ἀπέραντοι. Ἐνῷ διεβαίνομεν, λέγει, τὸν ποταμὸν Ὀρφὰν παρὰ τὸ στενὸν τῆς Ρεντίνας, ἐφάνησαν αἱ φρεγάδαι τῶν ἀπίστων Βενετῶν.

Ἐκεῖθεν ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην εἶναι εὐθεῖα. Πορευόμενος διὰ ταύτης ὁ Ἐβλιᾶ ἔφθασεν εἰς δῆμον (ναχιὲ) Σεντὲρ-κισί[2], ὁ ὁποῖος ἔχει τζαμίον μὲ μιναρέν, σχολεῖον, πλείονα τοῦ ἑνὸς χάνια, ἀρκετὰ μαγαζία καὶ . . . . . . καλὰς μὲ στέγην, κήπους καὶ ἀμπέλους, ὡς καὶ παντὸς εἴδους ἰχθῦς εἰς τὴν ὁμώνυμον λίμνην.

Ἀμέσως κατόπιν ἀναφέρει τὴν πόλιν «Bechik», κειμένην ἐντὸς τοῦ ναχιὲ Σεντὲρ-κισὶ τῆς γενικῆς διοικήσεως Θεσσαλονίκης, ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς λίμνης Μπεσὶκ-Γκιόλ[3], εἰς τόπον κατάφυτον. Ἡ πόλις εἶναι εὔπορος ἔχουσα τζαμίον, μικροτέρους εὐκτηρίους οἴκους, ἱεροδιδακτήριον (μεδρεσέν), γραμματοδιδασκαλεῖον, λουτρῶνα, κήπους, ἀμπέλους καὶ λαχανοκήπους, καραβανσαράϊ, ξενῶνα, ὡραίαν ἀγοράν. Εἰς αὐτὴν ἑδρεύει ἱεροδίκης, ἀρχηγὸς τῶν γενιτσάρων καὶ τοῦ στρατοῦ, ὑπάρχουν δὲ καὶ πρόκριτοι μουσουλμάνοι. (Ὁ ἀριθμὸς τῶν οἰκιῶν λείπει εἰς τὸ πρωτότυπον).

Περὶ τῆς λίμνης, πλανώμενος ὡς πρὸς τὸν προσανατολισμόν, λέγει

γαίου, Νομοῦ Καβάλλας), κειμένου εἰς τὰς νοτιοδυτικὰς ὑπωρείας τῶν ὀρέων Παγγαίου καὶ Συμβόλου καὶ μικρὸν ἀπέχοντος τοῦ Στρυμονικοῦ κόλπου, ὅστις ἀπὸ τούτου ὠνομάσθη κόλπος τοῦ Ὀρφανοῦ. Φαίνεται οἱ Τοῦρκοι παρεμόρφωσαν κατὰ πολλοὺς τρόπους τὸ Ὀρφανός, ὅτι δὲ μία τῶν παραμορφώσεων τούτων εἶναι ἡ, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, εἰς τοὺς ἀγγλικοὺς χάρτας σημειουμένη ὀνομασία «Ruphane Golf». Σημειωτέον ὅτι ἀρκεῖ λάθος μιᾶς τελείας ἐπὶ τοῦ γράμματος «φε», ὅπως γίνῃ Ὀρκὰν (ὡς γράφεται ὀλίγον κατωτέρω) ἀντὶ Ὀ ρ φ ά ν.

[1] Ὁ Ἐβλιᾶ γράφει «φερσάχ», οὗτινος ἄλλη γραφὴ εἶναι τὸ «φερσένκ», λέξις περσικὴ εἰσελθοῦσα εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ὡς «παρασάγγης».Κατὰ τοὺς Τούρκους λεξικογράφους, ὁ παρασάγγης εἶναι ἀπόστασις μιᾶς ὥρας (πορείας), ἐνῷ κατ' ἄλλους, ὁ περσικὸς παρασάγγης ἰσοδυναμεῖ πρὸς δύο ὡρῶν πορείαν.

[2] Ἀδύνατον νὰ μαντεύσῃ τις ἐνταῦθα τὴν ὀρθὴν γραφήν. Ἴσως εἶναι Σεντὲρ-καπισὶ ἢ Σεντὶρ-καπισί.

[3] Ἑλληνιστὶ καλεῖται ἡ λίμνη αὕτη Βόλβη, κειμένη Β. τῆς Χαλκιδικῆς Χερσονήσου.

ὅτι κεῖται Δ. τῆς Θεσσαλονίκης, (ἐνῷ κεῖται ἀνατολικῶς ταύτης), εἰς ἀπόστασιν μικροτέραν τοῦ ἑνὸς σταθμοῦ, ἔχει δὲ μῆκος 12 μιλλίων καὶ πλάτος 7[1]. Κάτω τῆς λίμνης ὑπάρχει ὄρος ὑψηλόν, βορείως δὲ τούτου τὰ βουνὰ τοῦ ναχιὲ Σεντὲρ-κισί. Τὰ ὕδατα τῆς λίμνης ταύτης διέρχονται δι' ἄλλης λίμνης ὁμοίας πρὸς ποταμόν, ρέοντα δὲ διὰ μέσου δύο ὀρέων διὰ τοῦ στενοῦ τῆς Ρεντίνας, συνενοῦνται μετ' ἀπόστασιν ἡμίσεως σταθμοῦ μετὰ τοῦ ποταμοῦ Ὀρκὰν (Ὀρφὰν) καὶ ἐκβάλλουσιν ὁμοῦ εἰς τὸ Αἰγαῖον. Τὸν ποταμὸν τοῦτον διαπλέουσιν οἱ ἐκ Θεσσαλονίκης, Καβάλλας καὶ ἀλλαχόθεν ἐρχόμενοι διὰ πλοίων. Ἡ δι' ἄλλων μέσων διάβασις εἶναι ἀδύνατος. Πολλοὶ σουλτάνοι προσεπάθησαν νὰ κτίσουν ἐκεῖ λιθίνην γέφυραν, ἀλλ' ἀπέτυχον, διότι ὁ τόπος τῆς ἐκβολῆς εἶναι πλήρης καλαμώνων. Εἰς τὴν λίμνην ἁλιεύονται διάφορα εἴδη ἰχθύων, μεταξὺ δὲ ἄλλων ἐγχέλεις (φειδόψαρα) ἀποστελλόμενοι ἁλίπαστοι εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους. Τόσον μεγάλοι ἰχθῦς εἰς οὐδὲν ἄλλο μέρος ὑπάρχουν, πλὴν ἴσως εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν[2] τῆς Ἀλβανίας. Ὑπάρχουν μάλιστα καὶ λύκοι, (λούκιοι, λοῦτσοι) μήκους ἑνὸς πήχεως καὶ μεγάλοι κέφαλοι, ὡς καὶ πλεῖστα ὅσα ἄλλα εἴδη πολυχρώμων ἰχθύων, ὧν ἀδύνατος ἡ περιγραφή. Ἡ ἁλιεία τούτων καὶ εἰς αὐτὸν ἀκόμη τὸν ἔχοντα τὸ σχετικὸν προνόμιον (μπεράτ, βεράτιον) ἀπαγορεύεται ἄνευ ἀδείας τοῦ διευθυντοῦ τῶν τελωνείων, οἱ δὲ παραβάται τιμωροῦνται.

Περιγράφει κατόπιν θερμοπηγὴν τῆς πόλεως Μπεσὶκ (προφ. Bechik) καὶ κατ' ἄλλην γραφὴν Μπεσίκι-Κεμπίρ, ἤτοι Μεγάλα Μπεσίκια[3]. Ἡ πηγὴ αὕτη ἀναδίδει, λέγει, ὀσμὴν θείου καὶ κιτρινίζει ὡς δι' ἐπιστρώματος χρυσοῦ τὰς ἀργυρᾶς σφραγῖδας, τὰς δὲ χρυσᾶς στιλβώνει. Εἶναι θερμοτάτη μέχρι βαθμοῦ, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ τὴν ἀνεχθῇ ὁ ἄνθρωπος, διὸ καὶ προστίθεται ὕδωρ ψυχρόν, καὶ ὠφελιμοτάτη εἰς τὴν ὑγιείαν, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν λέπραν καὶ σύφιλιν. Στερεῖται ὅμως λουτρώνων μὲ ὑπηρετικὸν προσωπικόν, ὡς ἔχουν αἱ ἐν Προύσῃ θερμοπηγαί.

Ἐκεῖθεν ὁ Ἐβλιᾶ μετέβη εἰς τὴν πλησίον τῆς λίμνης παρὰ τὸν ποταμὸν Ὀζνικέ (πρόφ. Oznikė ἢ Ozenikė, καὶ κατ' ἄλλην γραφὴν Lözni-

---

[1] Ὁ Ἐβλιᾶ ἀπατᾶται τόσον ὡς πρὸς τὸ μῆκος ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὸ πλάτος, διότι ἡ λίμνη ἔχει μῆκος 45 χιλιόμ. (28 μιλλίων) καὶ πλάτος μόνον 3 χιλιομ. (ἤτοι ὀλιγώτερον τῶν 2 μιλλιων).

[2] Ὁ Ἐβλιᾶ γράφει «Ἰσκεντέρια».Ἐκ τούτου ἴσως ἐσχηματίσθη τὸ «Ο ὐ σ κ ό δ ρ α» (Σκόδρα). Ἐνδέχεται νὰ ὠνόμασαν οἱ Τοῦρκοι τὴν Σκόδραν καὶ τὴν ὁμώνυμον λίμνην «Ἰσκεντέρια», ἐκ τοῦ ἡρωϊκοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀλβανίας Ἰσκεντὲρ-βέη (Γεωργίου τοῦ Καστριώτου).

[3] Σήμερον καλεῖται Μεγάλη Βόλβη καὶ εἶναι χωρίον τῆς ἐπαρχίας Λαγκαδᾶ, τοῦ νομοῦ Θεσσαλονίκης, ἔχον 166 κατοίκους (1928).

kέ) ὡραίαν πόλιν Γενὶ-Παζάρ [1], κειμένην εἰς πεδιάδα εὔφορον, κατάφυτον καὶ ἀνθόσπαρτον, μὲ λόφους δασώδεις. Ἦτο ἄλλοτε πολίχνη μικροτάτη ἀλλ' ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Σελὶμ Β' [2] ὁ Μέγας Βεζύρης Μεχμὲτ Σοκολλῆς, ἐξοδεύσας χρῆμα ἱκανόν, ἔκτισεν ἐκεῖ μέγα τζαμίον, ἄλλους εὐκτηρίους οἴκους, ἀνωτέραν σχολήν, γραμματοδιδασκαλεῖον, τεκκὲν δερβισῶν, λουτρῶνα, χάνια καὶ πρατήρια. Οἱ κάτοικοι εἶναι μουσουλμάνοι, ἀπηλλαγμένοι παντὸς φόρου. Ὑπάγεται εἰς τὸν ναχιὲν Σεντὲρ-Καπισί. Δι' αὐτοῦ διέρχονται οἱ μεταβαίνοντες ἐκ Θεσσαλονίκης εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἔχει ναΐπην καὶ ἀρχηγὸν τῶν γενιτσάρων. Τὰς παρασκευὰς συγκροτεῖται ἐκεῖ λαϊκὴ ἀγορὰ (παζάρι), εἰς τὴν ὁποίαν συναθροίζονται 5—10.000 ἄνθρωποι.

Ἐπεσκέφθη κατόπιν τὴν πόλιν Σεντὲρ-καπισὶ (Seder-kapissi). Ζητῶν τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ τοπωνυμίου τούτου, τερατολογεῖ πάλιν λέγων, ὅτι ταύτην ἀνεκαίνισεν ὁ Σεντερκασέν, ὁ ἀδελφὸς τῆς Βασιλίσσης Ἀϊ-Σόφ, ἥτις ἔκτισε τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, διὸ καὶ ἐδόθη εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομά του, ὅπερ εἶναι ἑλληνικόν (;). Ἄλλος ἀδελφός του ἦτο ὁ Ἀμπαμπύρος (κατ' ἄλλην γραφὴν Ἅγια-Γύρος, καὶ κατ' ἄλλην Ἅγια-Μπύρος, ἴσως Ἅγια-Νύρος;), ὅστις, ὢν βασιλόπαις, ἔγεινε μοναχὸς καὶ ἐμόνασεν εἰς Αϊνάροζ (Ἅγιον Ὄρος), ὅπερ ἔλαβε τὸ ὄνομά του, διότι ὁ ἡγεμονόπαις οὗτος ἐξωράϊσεν αὐτό. Ὁ Σεντερκαπσὶ οὗτος, ὢν φιλόσοφος καὶ ἐρευνητὴς τῆς φύσεως, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης, ἀνεκάλυψεν ἐπὶ τῶν παρακειμένων ὀρέων ἀργυρωρυχεῖα ἀποκτήσας οὕτω μεγάλην περιουσίαν, δι' ἧς καὶ ἐξωράϊσε τὴν πόλιν. Αὐτη, ὑπαγομένη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἔχει ἕνα δῆμον (ναχιὲ) καὶ . . . . χωρία. Ἑδρεύει ἐν αὐτῇ ἐπιμελητὴς τοῦ στρατοῦ, ἀρχηγὸς τῶν γενιτσάρων, οἰκονομικὸς ἔφορος. Πάντων ὅμως ἀνώτερος εἶναι ὁ ἐμίνης (διευθυντὴς) τοῦ ἀργυρωρυχείου, κρίνων ἐπὶ πολιτικῶν καὶ ποινικῶν ὑποθέσεων. Κατὰ τοὺς ἀστρολόγους κεῖται εἰς τὸν 28ον κύκλον, ὡς καὶ ἡ Θεσσαλονίκη, εὑρισκομένη ΝΑ ταύτης. Ἀπέχει τῆς Θεσσαλονίκης ὀλιγώτερον τῶν δύο σταθμῶν, κειμένη εἰς ἀπόστασιν 2 παρασαγγῶν ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἐπὶ θέσεως ὀρεινῆς. Εἶναι πόλις χαριεστάτη μὲ κλῖμα λαμπρόν. Κεῖται δὲ τόσον πλησίον εἰς τὴν θάλασσαν, ὥστε ἀκούεται ὁ παφλασμὸς τῶν κυμάτων ἐν καιρῷ νότου. Ἔχει ἐγκατάστασιν ὑδάτων καὶ κοινόχρηστα κτίρια (τὰ συνήθως ὑπὸ τοῦ Ἐβλιᾶ δι' ὅλας τὰς πόλεις ἀναφερόμενα). Προσθέτει ὅμως ὁ Ἐβλιᾶ

[1] Εἶναι ἴσως τὸ χωρίον Παζαράκια, τῆς ἐπαρχίας Χαλκιδικῆς ἔχον 262 κατοίκους (1928). Τὸ χωρίον ὀνομάζεται καὶ Παζαργκιάχ (=τόπος ἀγορᾶς) τοῦ ὁποίου παραφθορὰ φαίνεται τὸ Παζαράκια.

[2] 1506—1574. Ὁ ἀναφερόμενος ἐνταῦθα Μ. Βεζύρης, εἶναι ὁ Σλαῦος (Βόσνιος) τὸ γένος Μεχμὲτ Σοκόλοβιτς, οὗτινος ὁ ἀδελφὸς ἔμεινε Χριστιανός.

ὅτι ἀσχολούμενος εἰς τὴν ἀναζήτησιν δραπετεύσαντος γανυμήδους του, δὲν ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν μὲ ἥσυχον τὴν καρδίαν. Τὰ ἄσπρα της (νομίσματα) εἶναι λευκὰ καὶ ἐπαινετὰ ὡς ἄνθος μαργαρίτας, διότι ὁ ἄργυρος αὐτῶν εἶναι γνήσιος. Καὶ τὸν χειμῶνα ἀκόμη οἱ ἀμνοὶ καὶ τὰ ἐρίφιά της εἶναι τρυφερά. Ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν βουνῶν της ὑπάρχουν ἄφθονα θηράματα. Νοτίως τῆς πόλεως, πλησίον αὐτῆς, ὑπάρχει ἀργυρωρυχεῖον ἔχον τρεῖς φλέβας πάχους ἀνθρωπίνου βραχίονος. Ὁ ἐξαγόμενος ἄργυρος εἶναι καθαρώτατος, ἀνώτερος τοῦ τῶν μεταλλείων Δρεπανίτσας, Κρατόβου (τῆς Γιουγκοσλαβίας) καὶ ἄλλων. Εἰς κἀνὲν μέρος τοῦ κόσμου δὲν ὑπάρχουν δένδρα τόσον μεγάλα ὅσον ἐδῶ. Ναὶ μὲν ὑπάρχουν ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἀλβανίᾳ, ἀλλὰ τῶν ἐδῶ ἀπαγορεύεται ἐπὶ αὐστηρᾷ ποινῇ ἡ ξύλευσις, διότι τὰ δένδρα χρησιμεύουν εἰς τῆξιν τοῦ ἀργύρου. Τὸ ἀργυρωρυχεῖον ἀνήκει εἰς τὸν Ἐβούλ-Χαϊρ Ἰμπραχὶμ ἀγᾶ, κεχαγιᾶν (φροντιστὴν) τοῦ Μεγάλου Βεζύρου. Λαμβάνει κατ' ἔτος 10 ἕως 11 καντάρια ἀργύρου (440 ἢ 484 ὀκάδας), ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπὶ τῶν προηγουμένων σουλτάνων ἐκόπτοντο νομίσματα. Ὑπάρχει μάλιστα ἀκόμη ἐν τῇ πόλει καὶ τὸ νομισματοκοπεῖον. Τοιαῦτα ἐκόπησαν ἐπὶ Σουλτάνου Μουρὰτ Δ' (1623—1640) μὲ ἐπιγραφήν: «Σουλτὰν Μουρὰτ Μπὲν Ἀχμὲτ Χὰν ἄζζε νασάρουχου ντάραμπα Σεντερκαπσί», (Σουλτάνος Μουράτ, υἱὸς Ἀχμὲτ Χάν· εἴησαν αἱ κατακτήσεις αὐτοῦ ἔνδοξοι. Ἐκόπη ἐν Σεντερκαπσί), καὶ ἐκυκλοφόρουν γενικῶς. Κατόπιν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτάνου Ἰμπραχὶμ (1640—1648) ὁ Μέγας Βεζύρης Καρα Μουσταφᾶ πασᾶς τὰ ἀπηγόρευσε. Κατὰ τὸν Καταστατικὸν Νόμον τῶν Ὀσμανιδῶν Σουλτάνων, ἀργυρωρυχεῖα ὑπῆρχον εἰς 40 μέρη, νομίσματα ὅμως ἐκόπτοντο εἰς 47 χαλιφικὰς πόλεις καὶ εἰς 77 μεγάλας παραλίους πόλεις, ὡς π.χ. ἐν Ἀλγερίῳ, Τύνιδι, Τριπολίτιδι, Αἰγύπτῳ, Σουδὰν καὶ Ζανζιβάρῃ [1], Ἀβυσσηνίᾳ, Ἀσουάν, Ὑεμένῃ, Λαχσᾶ (Ἀραβίας), Βαγδάτῃ, Βασόρᾳ, Μουσούλῃ, Διαρβεκίρῃ [2], Ταμπρίζ, Ἐρζερούμ, Δζαντζᾶ, Μπαϊμπούρτ, Ἀμασείᾳ, Σιβὰζ (Σεβαστείᾳ), Μαράς, Ἀιντάπ, Χαλεπίῳ, Δαμασκῷ, Γάζᾳ, Ἱερουσαλήμ, Τριπόλει τῆς Συρίας, Ἀντιοχείᾳ, Ἀδάνοις, Ἰκονίῳ, Ἀκσαράϊ, Κασταμονῇ, Τύρᾳ (Θυάτειρα), Μαγνησίᾳ, Σμύρνῃ, Σελευκείᾳ, Γκιουμοὺς-Χατζὶ-κιοΐ, Σινώπῃ, Προύσῃ, Κουταχείᾳ, Ἀδαλίᾳ, Κύπρῳ, Τραπεζοῦντι, Κεφὲ (Θεοδοσίᾳ), Κωνταντινουπόλει, Ἀδριανουπόλει, Σόφιᾳ, Βελιγραδίῳ, Βιδδύνῃ, Σαραγέβῳ (τῆς Βοσνίας),

[1] Ὁ Ἐβλιᾶ λέγει «Ζέντζ». Οὕτως ἐκάλουν οἱ Ἄραβες τὰ ὑπὸ μαύρων (ζεντζί) κατοικούμενα μέρη τῆς Ἀφρικῆς καὶ εἰδικῶς τὸ Σουδὰν καὶ τὰς Ν. τοῦ στενοῦ τοῦ Μπὰμπ-Ελ Μαντὲπ παραλίους χώρας τῆς Ἀφρικῆς. Αἱ τελευταῖαι αὗται ἐκαλοῦντο «Ζεντζιμπάρ» (χώρα τῶν μαύρων) ἐκ τοῦ ὁποίου ἔγεινε τὸ εὐρωπαϊκὸν Zanzibar (Ζανζιβάρη).

[2] Ὁ Ἐβλιᾶ γράφει Ἀμὶδ (Amid). Εἶναι ἡ Ἀμίδη (Διαρβεκίρη).

Στρεμπρενίτσᾳ, Νοβομπάρδᾳ (;), Κρατόβῳ, Σκοπείοις, 'Ελμπασάν, 'Αχρίδι, 'Ιωαννίνοις, Μορέᾳ, Αἰναμπαχτὶ (Ναυπάκτῳ), 'Αθήναις, Θεσσαλονίκῃ, Σέρραις, Καβάλλᾳ, καθέδρᾳ τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου [1], Πρεβέζῃ καὶ Σεντερκαπσί.

Προσθέτει ὁ 'Εβλιᾶ ὅτι περιῆλθον εἰς χεῖράς του νομίσματα κοπτόμενα εἰς τὰς μεγάλας ταύτας πόλεις. 'Απὸ τοῦ Σουλτάνου 'Ιμπραχὶμ μένει κλειστὸν τὸ νομισματοκοπεῖον τοῦ Σεντερκαπσί, ἀλλὰ τὸ ἀργυρωρυχεῖον ἐργάζεται.

Ποία εἶναι ἡ πόλις αὔτη διὰ τὴν ὁποίαν τόσα γράφει ὁ 'Εβλιᾶ; Τὸ ὄνομά της δὲν ὁμοιάζει μὲ κανὲν τῶν σημερινῶν χωρίων. Μήπως τὸ Σεντὲρ-καπισὶ ἢ Σεντὶρ-Καπισὶ εἶναι τερατώδης παραμόρφωσις τοῦ Σταγειρίτης ('Αριστοτέλης);

Τὸ Ἅγιον Ὄρος.

Τὸν Ἄθωνα ὁ 'Εβλιᾶ ὀνομάζει «Παπαζιστὰν» (Παππαδίαν, χώραν τῶν παππάδων). 'Ανέρχονται λέγει εἰς χιλιάδας οἱ παππᾶδες, βλαδίκαι [2], καλόγηροι, ἱερεῖς, πατριάρχαι καὶ λοιποὶ ἱερωμένοι καὶ ζωναρωμένοι [3], οἵτινες ἀπεχώρησαν πεινασμένοι ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ τρώγουν ἅπαξ τῆς 'Εβδομάδος. Οἱ ὀφθαλμοί των εἶναι βυθισμένοι. Τῶν ἀπίστων αὐτῶν τὸ σῶμα ὁμοιάζει ἀπεξηραμένα κρέατα τοῦ 'Αχλάτ [4]. 'Υπάρχουν γέροντες τρώγοντες ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος ἢ ἅπαξ τοῦ μηνὸς πέντε ἐλαίας πέντε φοίνικας (χουρμᾶ) καὶ πέντε κύπελλα γάλακτος, μὴ ἐκβάλλοντες ἀπὸ τὸ στόμα των οὔτε μίαν λέξιν. Τὸ βλέμμα των εἶναι ἀπλανές. Διάγουν βίον ἀσκητικόν, ἀπέχοντες τῶν πάντων. 'Υπάρχουν τοιοῦτοι καλόγηροι ζήσαντες 270 ἔτη (;). Εἰς κανὲν μέρος τοῦ κόσμου δὲν ὑπάρχουν παππᾶδες τόσον πεπαιδευμένοι, παρὰ μόνον εἰς τὴν χώραν τῶν Ρωμηῶν, εἰς τὴν χώραν τῆς Κόκκινης Μηλιᾶς [5], εἰς τὸ Νετζὶτ (τῆς 'Αραβίας), εἰς τὸ

[1] Νὰ πιστεύσωμεν τὸν 'Εβλιᾶ βεβαιοῦντα, ὅτι τόσον πολλὰ νομισματοκοπεῖα ὑπῆρχον ἐν Τουρκίᾳ κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα;

[2] Βλαδίκα, λέξις σλαυικὴ σημαίνουσα ἐπίσκοπος.

[3] «σαχίμπι-Ζουνὰρ» (κάτοχοι ζωναρίου), ἤτοι μοναχοί. Ζουνὰρ ἐλέγετο ἡ τρίχινος ζώνη τῶν καλογήρων, θεωρουμένη ὑπὸ τῶν μουσουλμάνων ὡς τὸ κυριώτερον σημεῖον τοῦ ὅτι ἦσαν ἄπιστοι.

[4] Πόλις τῆς Τουρκίας, ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τῆς λίμνης Βάν. Φαίνεται ὅτι ἐκεῖ παρασκευάζοντο κρέατα ἀπεξηραμένα εἰς τὸν ἥλιον.

[5] Κυζὺλ-'Ελμὰ (Κόκκινη Μηλιὰ) εἶναι κατὰ τὰς τουρκικὰς παραδόσεις, γνωστὰς καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινούς, ἡ χώρα τῆς Κεντρῴας 'Ασίας, ἐξ ἧς ὡρμήθησαν οἱ Τοῦρκοι. Κατὰ τὰς Βυζαντινὰς παραδόσεις, ἄγγελος Κυρίου ἐμφανιζόμενος εἰς 'Αγίαν Σοφίαν τὴν ἡμέραν τῆς ἁλώσεως θὰ ἐδίωκε τοὺς Τούρκους ἕως τὴν Κόκκινην Μηλιά.

'Ιρὰκ καὶ εἰς τὴν ἰδικήν μας Οὔνια (Οἰνόην). 'Εξ ὅλων τῶν χωρῶν τῶν ἀπίστων (Κιαφιριστὰν) ἀποστέλλονται εἰς τὰς μονὰς ταύτας θησαυροί. 'Ο καθεὶς ἐκ τῶν καλογήρων ἐργάζεται. Κατασκευάζουν παντὸς εἴδους καλλιτεχνικῶς κατειργασμένα ξύλινα κοχλιάρια, ξυστρία τῆς ράχης, κύπελλα (κιασέδες), λίκνα, δίσκους χαμαιλεοντίους (δηλαδὴ ποικιλοχρώμους) καὶ ἄλλα τόσον ὡραῖα κατασκευασμένα, ὥστε νομίζει κανείς, ὅτι ἔγιναν διὰ μαγείας. Διοικητὴς (χακὶμ) αὐτῶν εἶναι ἀκόμη δυνάμει σουλτανικοῦ νόμου ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Βοσταντζῆ-μπασῆς [1]. Τούτου ἀντιπρόσωπος ἔρχεται εἷς ἰδιαίτερος (χασεκῆς), ὅστις καὶ ἀσκεῖ τὴν ἀρχήν. Ποῦ νὰ τολμήσῃ κανεὶς νὰ καταπιέσῃ τοὺς παππᾶδες αὐτούς! Αὐθωρεὶ οἱ Βοσταντζῆδες τὸν ξυλίζουν ἀνηλεῶς.

Ὅλων τῶν μονῶν μεγαλυτέρα εἶναι ἡ τῆς «'Αγιὰ-Λάδρα» (δηλαδὴ τῆς 'Αγίας Λαύρας), τῆς ὁποίας ὁ ναὸς εἶναι καλλιτεχνικῶς διακόσμητος. 'Υπάρχουν ἀκόμη καὶ τὰ ὑποδειγματικὰ [2] κτίρια τῆς μονῆς «τῶν 'Ιβέρου» (δηλαδὴ τῶν 'Ιβήρων), τοῦ «Κουτλουμοὺς» (Κουτλουμουσίου), τοῦ «'Αντουράντο» (ἴσως τοῦ Παντοκράτορος), τῆς «Ταρίτσα» καὶ ἡ τοῦ «'Ισκραμπούζα» [3].

Οἱ ἐδῶ (δηλαδὴ οἱ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ μονῇ) γανυμῆδαι [4] εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἐκκλησίαν ὑπάρχουν. «Καὶ μάλιστα, λέγει, ἐνῷ ἐθεώμην τὴν μονὴν [5] ταύτην εἶδον ὅτι ὑπάρχει εἰς μίαν γωνίαν σχήματος ναοῦ

[1] Βοσταντζῆ-Μπασῆς ἢ Μποσταντζῆ-μπασῆς ἦτο ἄλλοτε ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐσωτερικῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς τῶν Βοσταντζήδων ἢ Κηπουρῶν, ἤτοι φρουρῶν τῶν ἀνακτορικῶν κήπων καὶ τῶν ἀνακτόρων, ὅστις ἐξήσκει καὶ εἶδός τι ἐξουσίας διοικητοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει.

[2] 'Εδῶ μεταχειρίζεται τὴν λέξιν «ἰμπρετνουμᾶ», ἡ ὁποία σημαίνει καὶ «παραδειγματικός», ἀλλὰ καὶ «τρομερός».

[3] 'Εδῶ δὲν δυνάμεθα νὰ μαντεύσωμεν ποίας ἐκ τῶν 20 μονῶν τοῦ Ἄθω ἐννοεῖ.

[4] Εἰς τὴν περιγραφὴν ταύτην τῶν μονῶν ὁ 'Εβλιᾶ ἐμφανίζει ὡραίους νεανίας, οἵτινες ἵστανται μετὰ σεβασμοῦ εἰς ὅλας τὰς τελετὰς καὶ ἐνώπιον τῶν ἐπισκεπτῶν πρόθυμοι νὰ ἐκτελέσουν πᾶσαν αὐτῶν ἐπιθυμίαν. Φέρουν ζάχαριν τῆς Αἰγύπτου, ζαχαρόπηκτα τῶν 'Ινδιῶν, ἡδύποτα ζιγγιβάρεως, «γάλα τοῦ πουλλιοῦ» (δηλαδὴ πράγματα δυσεύρετα), «γάλα λεαίνης» καὶ ἄλλα, «διότι αὐτοὶ οἱ ἄπιστοι αὐτὰ τὰ ἔθιμα εἶδον ἀπὸ τοῦ 'Ιησοῦ». Εἰς τὰ περὶ ὡραίων κομψουργημάτων, τὰ ὁποῖα κατασκευάζουν οἱ καλόγηροι, ἀναφέρει περὶ ὡραίων ἱεροδούλων, ἀλλὰ τὸ κείμενον εἶναι συγκεχυμένον καὶ δὲν φαίνεται ἂν γράφῃ περὶ τούτων ὡς ποιουμένων τὰς διατριβὰς εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος εἰς τὰς χώρας τὰς ὁποίας ἀπαριθμεῖ (Κυζὺλ-'Ελμά, 'Ιράκ, Οὔνια). Παρελείψαμεν τὸ χωρίον τοῦτο μὴ θέλοντες ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὸν 'Εβλιᾶ τὸν ἰσχυρισμόν, ὅτι εἶδε καὶ ἱεροδούλους εἰς τὸν Ἄθω.

[5] 'Εδῶ καὶ ἀνωτέρω ἐπανειλημμένως μεταχειρίζεται τὴν ἀραβικὴν λέξιν «ντέϊρ», ἡ ὁποία σημαίνει «μοναστήριον» (ἱερὸν χριστιανικὸν ἢ εἰδωλολατρικόν), ἀλλὰ καὶ «καπηλεῖον». Κάμνει ἆρά γε ἐσκεμμένως κακόβουλον λογοπαίγνιον; Φαίνεται ὅτι ἡ δραπέτευσις τοῦ ἑνὸς τῶν γανυμηδῶν του, τὸν ὁποῖον ἀναζητεῖ

μία κλειστὴ θύρα. Ὅταν εἶπον εἰς τὸν ἀγγελόμορφον ἐκεῖνον γανυμήδη νὰ ἀνοίξῃ τὴν θύραν αὐτήν, μοὶ ἀπήντησεν : «Ἐκεῖ μέσα εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ» καὶ δὲν μᾶς ἤνοιξε τὴν θύραν. Καὶ ὁ πτωχὸς (δηλαδὴ ὁ γράφων, ὁ Ἐβλιᾶ) ἐνεθυμήθην τότε κᾶποιον ᾆσμα, (τουρκικὸν βεβαίως) τὸ ὁποῖον ἤκουσα εἰς τὰ μέρη αὐτά :

Χθὲς πῆγα στὴν ἐκκλησιὰ
Δὲν μ' ἔβαλαν μέσα τὰ ὀγλάνια
Ὀρκίζομαι κι' ἐγὼ
Στὴ δευτέρα παρουσία
Νὰ σὲ διώξω εἰς τὸν Ἰησοῦν.

Καὶ ἔστρεψα τὰ βλέμματά μου ἀλλαχοῦ.

Ἀναφέρει κατόπιν πέντε ἄλλα ὡραῖα μοναστήρια (εἰς τὴν θέσιν τῶν ὀνομάτων τῶν ὁποίων σημειώνει ἀποσιωπητικά, μὴ συμπληρώσας τὰ κενά), ὧν ἕκαστον εἶναι ἀληθὲς φρούριον.

Μετὰ δύο ἡμέρας ἔφθασεν εἰς . . . . . καὶ κατόπιν εἰς τὸν Λαγκαδᾶν.

Ὁ Λαγκαδᾶς (Langaza)

Καὶ ἐδῶ ὁ Ἐβλιᾶ ἐπιμελεῖται νὰ δώσῃ κατὰ τὸ ἰδικόν του σύστημα τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως. Γράφουν λέγει Λανζᾶ καὶ Λαγιεζᾶ (κατ' ἄλλην γραφὴν Λανιζᾶ).

Ὅταν ὁ Ἐβρενὸς[1] ἐπολιόρκησε τὸ φρούριον τοῦτο, ἀπέστειλεν εἰς τὸν διοικητὴν[2] πρέσβυν, διὰ τοῦ ὁποίου ἐκάλεσεν αὐτὸν νὰ παραδώσῃ

ἀλλόφρων δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ὑποσχόμενος ἀμοιβὰς καὶ ἄλλα, διετάραξε τὰς φρένας του τόσον, ὥστε νὰ βλέπῃ πέριξ του γανυμήδας καὶ ἱεροδούλους.

[1] Ἕλλην (Βυζαντινὸς) ἀρνησιθρησκος, ἐξομώσας καὶ ὑπηρετήσας τοὺς Τούρκους ὡς στρατιωτικὸς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἱδρύσεως τοῦ κράτους τῶν Ὀσμανιδῶν, καὶ εἰδικῶς ὑπὸ τὸν Σουλεϋμὰν πασᾶν, υἱὸν τοῦ σουλτάνου Ὀρχὰν καὶ ὑπὸ τοὺς κατόπιν σουλτάνους ἀπὸ τοῦ 1335 μέχρι τοῦ 1417, συντελέσας εἰς τὴν κατάκτησιν πλείστων ὅσων πόλεων καὶ φρουρίων ἐν Θρᾴκῃ, Μακεδονίᾳ καὶ Ἑλλάδι. Περὶ τοῦ ἀρχικοῦ ὀνόματος δὲν ὑπάρχουν πληροφορίαι. Κατὰ τὴν ἡμετέραν ταπεινὴν γνώμην ὠνομάζετο πρὸ τῆς ἐξομώσεώς του Ο ὐ ρ α ν ό ς. Τὸ ὄνομα τοῦτο γραφόμενον μὲ τοὺς τουρκικοὺς (ἀραβικοὺς) χαρακτῆρας προφέρεται καὶ «ἐβρενός». Δύναται ὅμως νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ Οὐρανός. Φαίνεται ὅτι οἱ μεταγενέστεροι Τοῦρκοι ἀνέγνωσαν τὸ Οὐρανὸς «ἐβρενός», λησμονηθέντος πλέον τοῦ πραγματικοῦ ὀνόματος.

[2] Τὸ κείμενον ἔχει τὴν τουρκικὴν λέξιν «τεκβούρ», τῆς ὁποίας τὸ ὀρθὸν εἶναι «τεκφούρ», προφερόμενον καὶ «τεκίρ». Οὕτως ὠνόμαζον οἱ Τοῦρκοι τοὺς διοικητὰς τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν. Ἐξ αὐτῶν ἐσχημάτισαν καί τινα τοπωνύμια. «Τεκὶρ-Ντὰγ» (=Ραιδεστός), Τεκὶρ-σαράγι (συνοικία Κωνσταντινουπόλεως).

τὸ φρούριον «χωρὶς φιλονικίαν». Ἐπειδὴ δὲ ὁ διοικητὴς παρέδωκε τὰς κλεῖδας τοῦ φρουρίου «χωρὶς φιλονικίαν» (τουρκιστὶ «μπίλα-νιζᾶ»), διὰ τοῦτο ἡ πόλις ἐκλήθη «Λανιζᾶ». Λέγουν ὅμως «Λαντζᾶ», οἱ δὲ Τσατὰκ (Τοῦρκοι τῆς Ρούμελης) καὶ ἄλλοι λέγουν «Λαγκαζᾶ».

Κτίτωρ αὐτῆς εἶναι ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἁγιὰ-Σόφ» γυνή, ἰδιοκτήτρια τῆς Θεσσαλονίκης, ἥτις καὶ ἐκόσμησε τὴν πόλιν ἕνεκα τῆς ἁγνῆς αὐτῆς θερμοπηγῆς. Ὑπάγεται εἰς τὴν διοίκησιν (σαντζὰκ) Θεσσαλονίκης. Ἀνατολικῶς αὐτῆς κεῖνται αἱ Σέρραι (Σύρος), δυτικῶς δὲ τὸ Σεντερκαπσί. Ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ὑπάρχει μεγάλη λίμνη[1], ἔχουσα ἔκτασιν 7 μιλλίων. Εἶναι εἰς πολλὰ σημεῖα ἀβαθής. Τὰ βαθύτερα μέρη της ἔχουν βάθος 6—10 πήχεων. Τὸ ὕδωρ της δὲν εἶναι καλόν, διότι ἡ λίμνη εἶναι πλήρης καλαμώνων καὶ τελμάτων καὶ διὰ τοῦτο οἱ καλομαθημένοι δὲν τὸ πολυπίνουν. Βορείως τῆς λίμνης οὐδὲν ὑπάρχει. Εἴς τινα σημεῖα ὑπάρχουν ἠρειπωμένοι τοῖχοι καὶ κατεστραμμένα χωρία. Οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων, ἀνήκοντες εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν «χαραμῆ» (ληστῶν), οἵτινες καλοῦνται «χαϊντούτ», ἐτράπησαν πρὸς τὰ ὄρη λόγῳ τῶν καταπιέσεων τῶν Ὀθωμανῶν. Εἰς τὴν λίμνην ὑπάρχουν τὸν χειμῶνα ἀναρίθμητα ὑδρόβια πτηνά, ὡς χῆνες, νῆσσαι, κύκνοι, ἐρωδιοί, καρδερῖναι, φαλακροκόρακες, ἄγριαι νῆσσαι (ἀγριόπαπιες). Ὅλοι οἱ κάτοικοι εἶναι ἄπιστοι Ἕλληνες (Ρούμ), ἐκδεδιητημένοι Βούλγαροι καὶ Ναζαρηνοὶ Βλάχοι[2]. Τὸν χειμῶνα κυνηγοῦν τὰ ἐν λόγῳ πτηνὰ διὰ πυροβόλου ὅπλου καὶ ἐκ τοῦ κυνηγίου τούτου ἀποζοῦν.

Ἔξω τῆς εὐημερούσης ταύτης πόλεως, ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ σαντζακίου Θεσσαλονίκης, εἰς μέρος κατάφυτον, ἀνθόσπαρτον καὶ πλῆρες ροδώνων, ὑπάρχει καλῶς περιποιημένη θερμοπηγή, τῆς ὁποίας τὸ ζωοποιὸν ὕδωρ εἶναι μετρίως θερμόν. Κύκλῳ μεγάλης δεξαμενῆς ὑπάρχουν λουτῆρες. Τὸ ἔξω τῆς δεξαμενῆς ρέον ὕδωρ ἀποτελεῖ λασπῶδες τέλμα. Οἱ πάσχοντες ἐξ ὕδρωπος, λέπρας καὶ συφίλιδος εἰσέρχονται ἐντὸς τῆς ἰλύος τοῦ τέλματος μέχρι τοῦ λαιμοῦ καὶ θεραπεύονται τελείως, ἂν μείνουν οὕτως ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν κερασίων ὅλοι οἱ πρόκριτοι καὶ ἡ ἀνωτέρα κοινωνία τῆς Θεσσαλονίκης ἔρχονται εἰς τὴν θερμοπηγὴν ταύτην μὲ σκηνὰς καὶ τρόφιμα καὶ λούονται εἰς τὴν δεξαμενήν, εὑρίσκοντες οὕτως ἀναψυχὴν ἐπὶ μίαν ἢ δύο ἑβδομάδας ἢ καὶ ἐπὶ ἕνα μῆ-

[1] Πρόκειται περὶ τῆς λίμνης τοῦ Λαγκαδᾶ, τῆς ἀρχαίας Κορωνείας.

[2] Ἐδῶ βλέπομεν τὰς συμπαθείας καὶ ἀντιπαθείας τοῦ Ἐβλιᾶ. Τοὺς μὲν Ἕλληνας ὀνομάζει «κεφερὲ» (κιαφίρηδες), τοὺς Βουλγάρους «φετζερὲ» (ἀσώτους, ἐκδεδιητημένους) καὶ τοὺς Βλάχους ἁπλῶς «Νασαρά» δηλαδὴ Ναζωραίους, Χριστιανούς.

να. Καὶ ἐκ πολλῶν μεμακρυσμένων ἐπαρχιῶν ἔρχονται πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ θεραπεύονται εἰς τὰ ὕδατα τῆς πηγῆς.

Τὸ 'Αβρὰτ-Χισὰρ (Γυναικόκαστρον) [1].

Ἡ ὀνομασία αὕτη ὀφείλεται, κατὰ τὸν 'Εβλιᾶ, εἰς τὸ ὅτι τὴν πόλιν ἔκτισεν ἡ γυνὴ τοῦ «παραπλανημένου»[1] βασιλέως τῆς Θεσσαλονίκης[2], ἐν ἔτει . . . . . (ἡ χρονολογία λείπει). Ὁ Γαζῆ 'Εβρενὸς ἐκυρίευσε τὸ φρούριον δι' ἐφόδου. Κατὰ τὴν πάροδον ὅμως τοῦ χρόνου τὸ φρούριον τοῦτο, ὅπερ ἠγείρετο ἐπὶ ὑψηλοῦ λόφου, μεῖναν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας, κατήντησεν ἄχρηστον καὶ οἱ προμαχῶνες του κατεστράφησαν. Εἶναι ὅμως εὔκολον νὰ ἐπισκευασθῇ. Σήμερον (εἰς την ἐποχὴν τοῦ 'Εβλιᾶ) δὲν ὑπάρχουν ἐν αὐτῷ φρούραρχος, φρουροὶ καὶ πυρομαχικά.

Ἡ μικρὰ αὕτη πόλις κεῖται ἐντὸς εὐρείας πεδιάδος. Ἔχει . . . . μονωρόφους καὶ διωρόφους, λιθίνους, κεραμοσκεπεῖς οἰκίας μὲ κήπους καὶ ἐγκαταστάσεις ὕδατος. Ἔχει δύο τζαμία (τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἀφίνει ὁ 'Εβλιᾶ κενά), ἱεροδιδακτήρια, γραμματοδιδασκαλεῖα, τεκκὲν δερβισῶν, ἐμπορικὰ χάνια, λουτρῶνα, σουλτανικὰς (δηλαδὴ καλῶς διατηρουμένας) ὁδούς, ξενῶνα, (καραβανσαράϊ). Ὡς ἐκ τοῦ καλοῦ κλίματος, ὑπάρχουν ὡραῖοι καὶ ὡραῖαι. Οἱ κάτοικοι δικαιολογοῦντες τὴν ὀνομασίαν τῆς πόλεως, εἶναι ὡς γυναῖκες, ὁμιλοῦντες καὶ συμπεριφερόμενοι ὡς γυναῖκες, ἀποκλίνοντες εἰς γυναικείαν ἀμφίεσιν. Εἶναι ἐγγράμματοι, πολιτισμένοι, τίμιοι, μὲ πρόσωπον αἰδῆμον, ὑπακούουσι δὲ πολὺ εἰς τὸν ἄρχοντά των. Οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἐπιδίδονται εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς τέχνας. Οἱ ραγιᾶδες εἶναι Ἕλληνες, Βούλγαροι καὶ Σέρβοι (σίρφ). Ἔχει τὸν βαθμὸν 150 ἄσπρων (ἀκτσέ), ἱεροδίκην (καδῆν), ὑποδιοικητὴν (βοεβόδαν), ἀγορανόμον, κεχαγιᾶν, οἰκονομικὸν ἔφορον, κεχαγιᾶ-γερὶ τῶν σπαχίδων[3] ἀρχηγὸν τῶν γενιτσάρων. 'Επειδὴ δὲ κεῖται πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης, δὲν

---

[1] Ὁ 'Εβλιᾶ κάμνει ἐδῶ ἓν ἀπὸ τὰ συνήθη εἰς τὴν τουρκικὴν λογοπαίγνια παρηχήσεως : κιράλι-ζὰλ (ἢ δὰλ) = βασιλεὺς παραπλανηθεὶς (ἐξυπακούεται εἰς τὴν σφαλερὰν ὁδὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

[2] 'Εκ τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ Γυναικόκαστρον ἐκτίσθη τὸ 1340 ἐπὶ 'Ανδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου, ὀφείλει δὲ τὸ ὄνομά του εἰς τὸ ὅτι καὶ γυναῖκες ἀκόμη ἠδύναντο νὰ τὸ ὑπερασπίσουν, τόσον ἦτο ὀχυρόν.

[3] Ὁ «κεχαγιᾶ-γερὶ» ἦτο ἀξιωματικὸς τῶν γενιτσάρων ἔχων τὸν 10ον κατὰ ἱεραρχίαν βαθμὸν μετὰ τὸν Γενιτσὰρ-ἀγᾶ ἢ ἀρχιστράτηγον (Ἰδ. 'Αχμὲτ-Δζεβάτ: Σ τ ρ α τ ι ω τ ι κ ὴ 'Ο ρ γ ά ν ω σ ι ς τ ῆ ς Τ ο υ ρ κ ί α ς (τουρκιστὶ καὶ γαλλικὴ μετάφρασις ὑπὸ Γεωργίου Μακρίδου), Βιβλ. Α', οἱ Γενίτσαροι (σελ. 43—44 γαλ. μεταφράσεως).

ἔχει σεϊχουλισλάμην καὶ ἀντιπρόσωπον τῶν ἀπογόνων τοῦ προφήτου.

Ντοξὰν-Μπούζ [1].

Εἶναι τόπος εὔφορος καὶ καλλιεργημένος ἐντὸς εὐρείας ὑποδιοικήσεως τῆς περιοχῆς Θεσσαλονίκης. Ἔχει χάνιον, λουτρῶνα, ὁδοὺς καθαράς, κήπους καὶ ἀμπελῶνας. Κεῖται μεταξὺ Σερρῶν καὶ Θεσσαλονίκης καὶ εἶναι κτῆμα τοῦ κατὰ καιροὺς μεγάλου Βεζύρου, διοικούμενον ὑπὸ ἑνὸς ἀνθρώπου (ἀγᾶ) τοῦ τελευταίου τούτου, ἔχει δὲ καὶ ἱεροδίκην (ναΐπ). Δὲν ἔχει ἀρχηγὸν γενιτσάρων, διότι αἱ Σέρραι καὶ τὰ φρούρια Θεσσαλονίκης εἶναι ἐγγύς. Οἱ ραγιᾶδες κάτοικοι εἶναι ὅλοι ἄπιστοι (χριστιανοί), ἔχοντες ναόν. Ὑπάρχουν ὡραῖαι νεάνιδες, Ἑλληνίδες καὶ Βουλγαρίδες. Ὑπάρχει καὶ λίμνη Ντοξὰν-Μπούζ, πλησίον τῆς ὁποίας κεῖνται πρὸς Α. αἱ Σέρραι. Ἡ λίμνη ἔχει περιφέρειαν 13 μιλλίων[2]. 'Εντὸς αὐτῆς ὑπάρχουν νησῖδες πλήρεις καλαμώνων, εἰς τὰς ὁποίας ἐμφανίζονται τὸν χειμῶνα διάφορα ὑδρόβια πτηνά, τῶν ὁποίων διεξάγεται τὸ κυνήγιον δι' ἀκατίων. 'Επίσης ἔχει ποικιλίαν ἰχθύων, ἐκ τῆς ἁλιείας τῶν ὁποίων ἀποζῶσιν οἱ κάτοικοι.

Ἡ Δοϊράνη.

Ὑπό τινων γράφεται Ντοϊρὰν (Τοϊράν), ὑπὸ ἄλλων Ντοριάν, τὸ ὀρθὸν ὅμως εἶναι Ντοϊρὰν (Δοϊράν). Εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἦλθεν ὁ ἐκ τῶν νικηφόρων πολεμιστῶν Γαζῆ 'Εβρενὸς καὶ ἐστάθμευσεν ἐνταῦθα μὲ τὸν ἀναρίθμητον στρατόν του. Οἱ ἄπιστοι τῆς ἐπαρχίας ταύτης παρέθεσαν μέγα συμπόσιον εἰς τὸν μουσουλμανικὸν στρατόν, τὸν ὁποῖον καὶ ἐχόρτασαν, ἐξ οὗ καὶ ἡ πόλις ὠνομάσθη μετὰ τὴν ἅλωσιν αὐτῆς Ντοϊράν[3]. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι μέχρι σήμερον πόλις εὐημεροῦσα, ὡραία, διακόσμητος καὶ τυχηρά. Κατὰ τοὺς ἀστρολόγους κεῖται καὶ αὐτὴ ἐντὸς τοῦ 8ου κύκλου, ἡ δὲ τύχη τῆς εὐημερίας της εὑρίσκεται εἰς τὸν ἀστερισμὸν τοῦ Καρκίνου καὶ εἰς τὸν οἶκον τῆς σελήνης. Κεῖται δυτικῶς τῆς Θεσσαλονίκης εἰς ἀπόστασιν μικροτέραν τῶν δύο σταθμῶν ἀπὸ τοῦ 'Αβρὰτ-Χισάρ, ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ ὁμώνυμος ὑποδιοίκησις

---

[1] Ὑπάρχει καὶ γραφὴ Ντοξὰν-Γιοὺζ (='Ενενήκοντα-ἑκατόν), ἀλλὰ Ντοξὰν-Μποὺζ σημαῖνον 'Ενενῆντα-Πάγοι, φαίνεται ὀρθότερον.

[2] Βεβαίως οἱ ἀριθμοὶ τοῦ 'Εβλιᾶ δὲν πρέπει νὰ θεωρῶνται ἀκριβεῖς, διότι ἀσφαλῶς δὲν ἔκαμε καταμετρήσεις.

[3] Τὸ Ντοϊράν, προσεγγίζει πρὸς τὸ «Ντογιουράν», ὅπερ εἶναι μετοχὴ τοῦ ῥήματος «ντογιουρμὰκ» (χορταίνειν ἕνα ἄλλον). Ἆρα «Ντοϊρὰν» = χορτάστρια. Εἶναι καὶ τοῦτο μία ἐτυμολογία συσιήματος 'Εβλιᾶ.

ἔχει βαθμὸν 150 ἄσπρων μὲ ...... δήμους (ναχιέδες). Εἶναι ἕδρα «κεχαγιᾶ-γερί», ἀναπληρωτοῦ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν γενιτσάρων, ἀγορανόμου καὶ βοεβόδα. Ἔχει ..... οἰκίας λιθίνους διωρόφους, ... συνοικίας κτλ. [1], ὡς καὶ κήπους καὶ ἀμπέλους, ροδῶνας, λαχανοκήπους, εἰς δὲ τὰ βουνά της πλούσια ποίμνια προβάτων.

Εἰς τὴν λίμνην τῆς Δοϊράνης ἡλιεύσαμεν, λέγει, παντὸς εἴδους ἡδυτάτους ἰχθῦς, ἰδίᾳ δὲ λουκίους (λούτσους) καὶ κυπρίνους. Ὑπάρχουν ἐκεῖ καὶ ἄλλοι χιλίων εἰδῶν πολύχρωμοι ἰχθῦς. Ἡ περιφέρεια τῆς λίμνης εἶναι 13 μιλλίων [2]. Τὸ ὕδωρ της γλυκύτατον καὶ ψυχρόν, χρησιμοποιούμενον διὰ τὴν ὕδρευσιν ὁλοκλήρου τῆς περιοχῆς. Ὅλοι οἱ κάτοικοι εἶναι ἄπιστοι Ἕλληνες καὶ Βούλγαροι. Οἱ Μουσουλμάνοι εἶναι ὀλίγοι. Οἱ Ναζαρηνοὶ ἐπικρατοῦν, διότι εἶναι ἐλεύθεροι καὶ κατέχουν τὴν γεωργίαν.

Ἀφηγεῖται κατόπιν πῶς ἐπεσκέφθη τὸ τέμενος καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτώμενα καθιδρύματα τοῦ ἐκ Δοϊράνης μουσουλμάνου ἁγίου Ἐλ-Σεϊχ-Μωχάμμετ-Ντοϊρανί, ὅστις, γεννηθεὶς εἴς τι χωρίον παρὰ τὴν λίμνην, ἐτάφη ἐκεῖ, καὶ ἄλλα μουσουλμανικὰ προσκυνήματα. Προσθέτει ὅτι, ζητήσας τὴν βοήθειαν τῶν ἐκεῖ τεθαμμένων ἁγίων πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ δραπετεύσαντος γανυμήδους του, ἔσχε τὴν αὐτὴν νύκτα ὀπτασίαν, καθ' ἐνεφανίσθη εἰς αὐτὸν ὁ ρηθεὶς ἅγιος ὑπὸ μορφὴν γέροντος, ὅστις, καθήσας παρ' αὐτόν, εἶπε: «Καλῶς ἦλθες, τέκνον μας, εἰς τὴν πόλιν μας Δοϊράνην. Θὰ χορτάσῃ καὶ σὲ καὶ τὴν ἀκολουθίαν καὶ τὰ ὀγλάνιά σου. Εἰς ἀνάπαυσιν τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἀνάγνωσε πάλιν τὸ μέγα Κοράνιον. Διατί περιφέρεσαι ὡς πλάνης εἰς τὰ ἀπόκρημνα αὐτὰ ὄρη, εἰς τὰς φάραγγας αὐτὰς καὶ εἰς τοὺς ἀποτόμους αὐτοὺς δρόμους; Γύρισε ὀπίσω καὶ μεταβαίνων εἰς Γκιουμουρτζίναν, παράλαβε τὸν ἀπολεσθέντα δοῦλόν σου, πᾶρε καὶ τοὺς ἄλλους ὑπηρέτας σου ἐκ Γκιουμουλτζίνης καὶ σπεῦσε εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης, νὰ εὑρεθῇς τὸ τρίτον ἔτος εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς Κάντιας (τοῦ Ἡρακλείου) καὶ ἕως ὅτου ἔλθῃ τὸ πεπρωμένον σου νὰ ταξειδεύσῃς εἰς τὴν Ἀραβίαν, Μέκκαν καὶ Μεδίναν, ὅπως ἀξιωθῇς εὐδαίμονος βίου καὶ εὐημερίας εἰς τὸν παρόντα κόσμον καὶ εἰς τὸν μέλλοντα».

Ταῦτα εἰπὼν ὁ ἅγιος ἐξηφανίσθη. Εἷς δὲ τῶν γανυμηδῶν τοῦ Ἐβλιᾶ ἐξυπνήσας ἠρώτησεν ἔκπληκτος: «Ἀγᾶ! Ποῖος ἦτο ὁ ὁμιλήσας μαζύ σας; Αἱ θύραι εἶναι κλεισταὶ ἔσωθεν. Ἀπὸ ποῦ ἦλθεν ὁ ἄνθρωπος αὐτός; Καὶ ποῦ ἐχάθη τώρα;»

Καὶ ὁ Ἐβλιᾶ, πλάσας ὁλόκληρον τὴν σκηνὴν αὐτήν, προσθέτει ὅτι

[1] Ἐδῶ ἀφήνει κενὰ εἰς ὅλα (τζαμία, εὐκτηρίους οἴκους, πρατήρια, μεδρεσσέδες, σχολεῖα, γραμματοδιδασκαλεῖα, τεκκέδες, χάνια, λουτρῶνας, σουλτανικὰς ἀγοράς.

[2] Ἐδῶ σφάλλεται πολὺ ὀλίγον. Ἡ περιφέρεια τῆς λίμνης εἶναι 24 χμ.

ᾐσθάνθη χάριτι θείᾳ νέας σωματικὰς δυνάμεις καὶ ἀγαλλιῶν διὰ τὰ καλὰ ἀγγέλματα, τὰ ὁποῖα ἔλαβε, εἶδε εἰς τὸ ὡρολόγιον ὅτι μόλις εἶχε γίνει μεσονύκτιον.

Τὴν ἐπιοῦσαν ἐπιβὰς τῶν ἵππων μετὰ τοῦ ἰδιοκτήτου τῆς ἐν Γκιουμουλτζίνῃ οἰκίας του ἀπεχαιρέτισε τοὺς ἐν Δοϊράνῃ καὶ ἐτράπη πρὸς Β.

Ὁ Ἅγιος Βασίλειος.

Εἶναι, λέγει, μέγα χωρίον, ὁμοιάζον πρὸς πόλιν. Εἶναι πόλις τὴν ὁποίαν περιεποιήθη παρὰ τὰς ὄχθας τῆς λίμνης κάποιος μεγάλος παπᾶς [1] ὀνομαζόμενος Ἁγια-Βασίλης καὶ ἐξ αὐτοῦ ἔλαβε τὸ ὄνομά της. Ἑλληνιστὶ «ἁγιᾶ» σημαίνει «ἅγιος» (ἐβλιᾶ). Κατόπιν ὁ Γαζῆ Ἐβρενὸς κατέστρεψε τὸ φρούριόν της καὶ ἔκτοτε ἔμεινεν εἰς τὴν κατάστασιν αὐτήν. Ἀλλὰ τὰ παρὰ τὴν λίμνην εἶναι καλλιεργημένα. Ἡ λίμνη ἀπέχει ἕνα σταθμὸν ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης κειμένη ΝΔ. μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς λίμνης Μπεσίκ, ἐξ ἧς ἀπέχει ἥμισυν σταθμόν. Ἔχει περιφέρειαν 10 (;) μιλλίων καὶ τρέφει πλῆθος ἰχθύων, ἐκ τῆς ἁλιείας τῶν ὁποίων ἀποζῶσιν οἱ ἄπιστοι κάτοικοι τῶν πέριξ χωρίων, πωλοῦντες αὐτοὺς εἰς Θεσσαλονίκην. Ὑπάρχει ἰδιαίτερος εἰσπράκτωρ τοῦ φόρου τῆς δεκάτης τῆς ἁλιείας. Τὸ βάθος τῆς λίμνης εἶναι 8, 9 καὶ 10 ὀργυιῶν. Τὰ ὕδατα αὐτῆς ἐκβάλλουν εἰς τὴν λίμνην Μπεσίκ, εἶναι δὲ γλυκύτατα.

Ἐξ Ἁγίου Βασιλείου τραπεὶς πρὸς Β. ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν Ὀρφὰν καὶ κατόπιν εἶδε παροδικῶς τὸ φρούριον «Καβάλλα» (;) μέγα καὶ περίεργον. Περιγράφει κατόπιν πῶς καθ' ὁδόν, παρὰ τὸ Σαρῆ-Σοφιὰν (ἢ ὀρθότερον Σαρῆ-Σαμπάν), συνήντησε συνοδείαν ἀνθρώπων συνοδεύουσαν τὸν δραπετεύσαντα γανυμήδην του ἀκολουθούμενον ὑπὸ πολλῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ Ἀθιγγάνου γανυμήδους τοῦ ἀνωτέρω ἀναφερομένου ἰδιοκτήτου τῆς ἐν Κομοτηνῇ οἰκίας καὶ πῶς κατώρθωσε νὰ τὸν παραλάβῃ, ἐπανευρὼν καὶ τὰ κλαπέντα χρήματα (ὁδοιπορικά).

Ἐκ τοῦ Σαρῆ Σαμπὰν βαδίσας πρὸς Δ. καὶ Ν. ἐπὶ τρεῖς ὥρας ἐπὶ τῆς παραλίας διὰ πετρώδους ἐδάφους ἔφθασε, μετὰ πορείαν ἀκόμη τριῶν ὡρῶν, εἰς Καβάλλαν [2].

Ἡ Καβάλλα.

Λέγουν ὅτι, γράφει αὐτολεξεὶ ὁ Ἐβλιᾶ, τὸ φρούριον τοῦτο ἐκτίσθη

[1] Γράφει «οὐλοῦ-παπάζ», τὸ ὁποῖον δύναται νὰ μεταφρασθῇ «παππάδαρος».

[2] Ἀπὸ τοῦ Σάρῆ Σαμπὰν ὁ Ἐβλιᾶ ἐπανέρχεται εἰς τὴν Δ. Θρᾴκην, ἡ σχετικὴ ὅμως τῶν μερῶν περιγραφὴ παραλείπεται, ἅτε μεταφρασθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Σπαθάρη ἐν τῷ Ε' τόμῳ τῶν Θρᾳκικῶν, σελ. 211, ἑξ.

ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου Μενκκιοὺς (προφ. Menkkuche) ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ροβοὰμ (Ρετζαΐμ), υἱοῦ τοῦ προφήτου Σουλεϋμὰν (δηλαδὴ τοῦ Σολομῶντος). Ὁ Φιλικὸς οὗτος [1] ἦτο κατά τινας Ἕλληνας ἱστορικοὺς υἱὸς τοῦ βασιλέως Ροβοάμ, υἱοῦ τοῦ Σολομῶντος. Ἦτο μέγας βασιλεύς, εἷς τῶν μεγάλων Ἑλλήνων [2] βασιλέων. Τὸ φρούριον τῆς Καβάλλας ἔκτισεν ὁ Φιλικὸς εἰς τὴν θέσιν, ὅπου ὁ Σολομὼν ἤγειρεν ἐπὶ τοῦ γηπέδου τοῦ φρουρίου γυναικωνίτην διὰ τὴν Μπαλκίς [3]. Τὴν βασιλείαν του παρέδωκεν εἰς τὸν υἱόν του «Κάβαλα», ὅστις καὶ τὴν ἀνεκαίνισε, διὸ καὶ ἡ πόλις ἔλαβε τὸ ὄνομά του. Καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἑλληνικὰς ἱστορίας λέγουν «Κάβαλα». Κατόπιν ὁ Φιλικὸς οὗτος γενόμενος μέγας κατακτητὴς (δζιχαγκίρ), κατέκτησε τὰς ἑλληνικὰς χώρας (Ροὺμ), τὴν Ἀραβίαν, τὴν Περσίαν, τὸ Χορασὰν [4] μέχρι τοῦ Μαβερᾶ-εν-νέχρ [5] κυριεύσας 200 μεγάλας πόλεις ἐκ δὲ τῶν φόρων τῶν λαῶν τοῦ Ἰρὰν καὶ τοῦ Τουρὰν [6] ἔκτισε τὸ φρούριον τοῦτο τῆς Καβάλλας καὶ τὴν Θεσσαλονίκην. Κατόπιν ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, γεννηθεὶς 889 ἔτη πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Μωάμεθ [7] ἀναττραφεὶς παρὰ τῷ Φιλικῷ, ἐξεπαιδεύθη εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ μέρος ὁμοῦ

[1] Εἰς ἄλλο χειρόγραφον γράφεται Φιλικὸς ὡς ἄλλως τε καὶ κατωτέρω· οὗτος ἦτο δῆθεν φιλόσοφος καὶ βασιλεὺς ἀκμάσας ἐπὶ Ροβοάμ, υἱοῦ τοῦ Σολομῶντος (!!!)

[2] Ἐδῶ ὁ Ἐβλιᾶ γράφει «Ροὺμ Γιουνανιάν». Συνήθως διὰ μὲν τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας γράφει «Γιουνάν», διὰ δὲ τοὺς νέους «Ρούμ». Τὸ «Γιουνανιὰν» εἶναι περσικὸς πληθυντικὸς τοῦ Γιουνάν, ὅπερ εἶναι λέξις περσική. Ἄξιον ἴσως σημειώσεως, ὅτι τὸ «Ἴων» προφερόμενον Ἰούν, γίνεται μὲ τὴν κατάληξιν «αν», τοῦ περσικοῦ πληθυντικοῦ, «Ἰουνὰν» (Γιουνάν).

[3] Οὕτω καλοῦσιν οἱ Ἄραβες καὶ οἱ Τοῦρκοι τὴν φίλην τοῦ Σολομῶντος βασίλισσαν τοῦ Σαββᾶ.

[4] Οὕτω καλεῖται ἡ Ἀνατολικὴ Περσία.

[5] Κατὰ λέξιν σημαίνει «ἡ πέραν τοῦ ποταμοῦ χώρα», ἤτοι πέραν τοῦ Ὤξου (Δζαϊχοὺν ἢ Δζιχούν, ἢ Ἀμου-Δαργιὰ) χώρα, ἢ Ὑπερώξιος. Εἶναι ἡ Ὑπερκαυκασία (Transcaucasie) καὶ αἱ πέραν αὐτῆς χῶραι.

[6] Τὸ «Τουρὰν» ἦτο κατὰ τοὺς Τούρκους καὶ Πέρσας ἡ πέραν τῆς Περσίας χώρα, ἤτοι τὸ Τουρκεστὰν καὶ ἡ Ταρταρία. Κατὰ τὴν Ζενταβέσταν εἶναι τὸ ἀντίθετον τῆς Περσίας (Ἰράν), δηλαδὴ χώρα ἀπολίτιστος. Ἡ Ἑλληνικὴ λέξις τ ύ ρ α ν ν ο ς εἶναι πιθανῶς ἐκ τοῦ περσικοῦ «Τουράν», ἐξ οὗ καὶ οἱ Τουράνιοι οἱ λαοὶ τῆς τουρανικῆς φυλῆς.

[7] Γνωστοῦ ὄντος, ὅτι ὁ Μωάμεθ ἐγεννήθη τῷ 569 μ. Χ. θὰ ἔπρεπε, προστιθεμένων τῶν 889 ἐτῶν (ἡλιακῶν, διότι εἰς ἡλιακὰ ἔτη ὑπελόγιζαν οἱ Ἄραβες πρὸ τοῦ Μωάμεθ, εἰσαγαγόντος τὸ σεληνιακὸν ἔτος), κατὰ τὸν Ἐβλιᾶ, ὁ Μ. Ἀλέξανδρος νὰ ἐγεννήθη τῷ 320 π. Χ.Πλανᾶται λοιπὸν μόνον κατὰ 36 ἔτη, διότι, ὡς γνωστόν, ὁ Ἀλέξανδρος ἐγεννήθη τὸ 356 π. Χ. Σπανίως ὁ Ἐβλιᾶ προσεγγίζει τόσον πρὸς τὰς πραγματικὰς χρονολογίας. Κατωτέρω ὅμως ἀποδίδει εἰς τὸν Μ. Ἀλέξανδρον βασιλείαν 30 ἐτῶν, ἐνῷ αὕτη διήρκεσεν μόνον 13 ἔτη.— Παράδοξος ἡ σύμπτωσις τοῦ ὀνόματος τοῦ κατωτέρω ἀναφερομένου «Ρουχάνια» υἱοῦ δῆθεν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, μετὰ τῆς «Ρωξάνης».

μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ «Καβάλς», ὡς ἐκ τούτου δὲ τὸν Ἰσκεντὲρ υἱὸν τοῦ Φιλικοῦ καλοῦσιν «Ἀλεξάντρ». Τινὲς λέγουν ὅτι ὁ Ἰσκεντὲρ εἶναι υἱὸς τοῦ Φιλικοῦ. Ἡ ὅλη βασιλεία τοῦ Ἀλεξάνδρου διήρκεσε 30 ἔτη. Ἐντὸς τῶν 30 τούτων ἐτῶν ἔγεινε μέγας κατακτητὴς καὶ βασιλεὺς πανίσχυρος, ἱδρύσας 700 πόλεις, ἑνώσας τὴν Μαύρην θάλασσαν (τὸν Εὔξεινον) μετὰ τῆς Μεσογείου, διελθὼν τὸν ἐρεβώδη Ὠκεανὸν διὰ τῆς Παγωμένης θαλάσσης καὶ κτίσας τὸ Μέγα Τεῖχος. Ἀπέθανε δὲ ἐν Καβάλλᾳ καὶ ἐτάφη εἰς μίαν νῆσον, ἄγνωστον ὅμως ἀκόμη ποῦ κεῖται αὕτη. Ὁ υἱός του «Ρουχάνια» δὲν ἐδέχθη τὴν βασιλείαν, ἀλλ' ἀπεχώρησε τοῦ κόσμου εἰς τὴν ἐν Καβάλλᾳ μονὴν Φιλικοῦ, γενόμενος παππᾶς, βασιλεὺς δὲ ἔγεινεν εἷς διάσημος ἀριστοτελικὸς φιλόσοφος, ὁ «Μπάτλιμος», συγγενὴς καὶ οὗτος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. (Ἑλληνιστί, λέγει ὁ Ἐβλιᾶ, «Μπατλιμὸς» ἢ Μπατάλιμος σημαίνει «Μέγας Βασιλεύς»). Οὗτος ἵδρυσεν ἐν Καβάλλᾳ πλεῖστα ὅσα ἀγαθοεργὰ καθιδρύματα. Ὁ «Μπάτλιμος» οὗτος ἔφερε πίστιν [1] εἰς τὸν προφήτην «Ζαχαρίαν» (Ζεκεριᾶ), υἱὸν Ματὰν υἱοῦ Ροβοὰμ υἱοῦ Σολομῶντος. Μετὰ τοῦτο οἱ Ἑβραῖοι συκοφαντήσαντες τὸν Ζαχαρίαν ἐθανάτωσαν αὐτόν, κόψαντες αὐτὸν εἰς δύο ἀπὸ τῆς κεφαλῆς καὶ κάτω. Τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ Ζαχαρίου μαθὼν ὁ Μπάτλιμος ἐξελθὼν ἐκ Καβάλλας μετὰ 1700 πλοίων εἰς Χαλέπιον καὶ Ἀλεξανδρέτταν, ὅπως ἐκδικήσῃ τὸ αἷμα τοῦ Ζαχαρία, ἐπέρασεν ἀπὸ τὸ ξίφος του ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας 100.000 Ἑβραίους καὶ ἔκτισε ἱερὸν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ζαχαρίου, ὅστις εἶναι τεθαμμένος ἐντὸς τοῦ μεγάλου τζαμίου τοῦ Χαλεπίου. Ἐκδικήσας οὕτω τὸν ἅγιον Ζαχαρίαν, ἦλθεν εἰς Καβάλλαν συναποκομίζων καὶ ἅπαντα τὰ ὑπάρχοντα τῶν Ἑβραίων, ὅταν δὲ ἀπέθανε, τὸ πτῶμά του ἐτάφη εἰς τὸν ἐν τῇ πόλει «Αϊνάροζ» (τοῦ Ἁγίου Ὄρους !) ἐκκλησίαν τῆς Ἀλεξάνδρας (κατ' ἄλλην γραφὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου).

Ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν Μπατλόμιος ἐξωράϊσε τὴν «Ἰσλαμμπόλ» [2], πόλιν τῆς Μακεδονίας, καὶ συνελόντι εἰπεῖν, ἡ πόλις αὐτὴ ἡ Καβάλλα, διελθοῦσα ἀπὸ χιλιάδας εἰς χιλιάδας κυβερνήσεων, ἐπὶ τέλους τὸ 786 (ἤτοι τὸ σωτήριον ἔτος 1385) ἐκυριεύθη ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν ἀπίστων Ἑλλήνων ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Γαζῆ Μουρὰτ Α' [3]. Κατόπιν τὸ . . . . . οἱ ἄπιστοι Γενοβέζοι ἐλθόντες ἐκ τῆς νήσου Χίου μὲ στόλον κατέλαβον τὸ φρούριον τοῦτο τῆς Καβάλλας, μεθ' ὃ τὸ 904 [4] ὁ Σουλτάνος Βαγιαζὶτ ὁ

[1] Ἐννοεῖ ἴσως τὴν «ἀληθῆ πίστιν». «Μπατλόμιος» ὀνομάζουν οἱ Ἄραβες τοὺς Πτολεμαίους.

[2] «Ἰσλαμ-μπὸλ» (=πλουσίαν εἰς Μουσουλμάνους) ὀνομάζουν οἱ Τοῦρκοι τὴν Κωνσταντινούπολιν, κατὰ παρήχησιν τοῦ Ἰσταμπόλ; Ποία ὅμως εἶναι ἡ Μακεδονικὴ αὐτὴ πόλις «Ἰσλαμπόλ»;

[3] Στρατηγὸς ἦτο ὁ Γαζῆ-Ἐβρενός. Ἀλλὰ κατὰ τὰς ἱστορικὰς πηγάς «χρονολογία τῆς ἁλώσεως εἶναι τὸ 1375 καὶ οὐχὶ 1385, ὡς θέλει ὁ Ἐβλιᾶ.

[4] Κατ' ἄλλην ἀντιγραφὴν 906, ἤτοι 1499 ἢ 1501.

Βελῆ, ὁδεύων πρὸς τὴν Πελοπόννησον πρὸς κατάκτησιν τῶν φρουρίων τῆς Μεθώνης καὶ Κορώνης, ἐσταμάτησεν εἰς τὸ φρούριον τοῦτο τῆς Καβάλλας καὶ ἐκυρίευσεν αὐτό».

Τὸ περὶ Καβάλλας μέρος μετεφράσαμεν ἐνταῦθα ἐπὶ λέξει, ὅπως δείξωμεν τὸν πλοῦτον (;) τῶν τερατωδῶν ἱστορικῶν (;) γνώσεων τοῦ Ἐβλιᾶ, τὸν ὁποῖον τόσοι ἄλλοι χαρακτηρίζουν ὡς ἀξιόπιστον.

Καὶ ἤδη ἔλθωμεν εἰς τὴν κατὰ Ἐβλιᾶ περιγραφὴν τῆς Καβάλλας.

Σήμερον, λέγει, ὑπάγεται εἰς τὸ ἐγιαλέτιον (γενικὴν διοίκησιν) τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, δηλαδὴ τὸν Καπετὰν Πασᾶ, οὖσα ὑπὸ τὴν σημαίαν (σαντζὰκ) «βέη τῆς θαλάσσης» (ντεργιᾶ-μπεγί). Κατὰ τὸν νόμον τοῦ Σουλτάνου Σουλεϋμάν, ὁ βέης της ἐξέρχεται εἰς ἐκστρατείαν μὲ δύο γαλέρας [1]. Ὁ ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως μισθὸς τοῦ πασᾶ εἶναι 240.000 ἄσπρα, τὰ ζιαμέτιά του 2 καὶ τὰ τιμάριά του 235 [2]. Ἡ πόλις ἔχει ἀρχηγὸν τῆς χωροφυλακῆς καὶ στρατιωτικὸν διοικητήν. Ἡ δύναμις τῶν ἀνδρῶν ὅλων τῶν τιμαριούχων μὲ τοὺς στρατιώτας τοῦ πασᾶ ἀνέρχεται ἐν καιρῷ πολέμου εἰς 2000 ἄνδρας. Αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως εἶναι αἱ ἑξῆς: σεϊχ-ουλ-ισλάμης νακὶπ-ουλ-ἐσράφ, καδῆς (ἱεροδίκης) βαθμοῦ (μισθολογίου) 150 ἄσπρων.

Τὸ σαντζάκιον (διοίκησις) Καβάλλας ἔχει 7 καζᾶδες (ὑποδιοικήσεις) ἐκ τῶν ὁποίων ὁ βέης αὐτῆς εἰσπράττει 9000 γρόσια ἐτησίως, ὁ δὲ καδῆς 2000 γρ. Ἔχει πρὸς τούτοις «κεχαγιᾶ-γερὶ» τῶν σπαχίδων, ἀρχηγὸν τῶν γενιτσάρων, ἀρχηγὸν τῶν πυροβολητῶν, καὶ τζεμπετζῆ-μπασῆ [3] ὡς καὶ

[1] Τὸ κείμενον ἔχει «καντρυγᾶ». Οὕτως ἐκάλουν οἱ Τοῦρκοι τὰς γαλέρας (εἶδος μικρῶν πολεμικῶν) τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, σχηματίσαντες τὴν λέξιν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ «κάτεργα».

[2] Ζεαμὲτ ἢ ζιαμέτια καὶ τιμάρια (τιμὰρ) ἐλέγοντο τὰ μεγάλα καὶ μικρὰ στρατιωτικὰ κτήματα, ἅτινα ἐδίδοντο κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας πρὸς κατοχὴν καὶ νομὴν εἰς τοὺς ἐν πολέμῳ διακριθέντας στρατιωτικούς, καὶ εἰδικῶς τοὺς ἱππεῖς. Οἱ κάτοχοί των ἐλέγοντο ζαΐμ (ἐξ οὗ τὸ Ζαΐμης) καὶ τιμὰρ-μπεγὶ (βέηδες τῶν τιμαρίων ἢ τιμαριοῦχοι). Καὶ μεγάλα μὲν κτήματα, ἤτοι ζιαμέτια, ἦσαν τὰ ἀποφέροντα 20.000—100.000 ἄσπρων καὶ ἄνω κατ᾽ ἔτος, μικρὰ δὲ (τιμάρια) τὰ ἀποφέροντα 3.000—20.000 ἄσπρων. Ἔναντι τῆς νομῆς τῶν κτημάτων τούτων, οἱ μὲν ζαΐμαι ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ προσφέρωσιν ἐν καιρῷ πολέμου δι᾽ ἰδίων ἐξόδων 5—19 ἱππεῖς μὲ πλήρη ἐφόδια, οἱ δὲ τιμαριοῦχοι 1-4 ἱππεῖς. Ἡ δύναμις τοῦ οὕτω στρατολογουμένου ἱππικοῦ ἀνήρχετο ἐπὶ Σελὶμ Β´ εἰς 120.000 ἄνδρας. Λέγεται ὅτι περὶ τὰ τέλη του 16ου αἰῶνος ἡ δύναμις αὕτη ἀνῆλθεν εἰς 150.000 ἢ καὶ 200.000 ἱππεῖς.

[3] «Τζεμπετζῆ» ἐκαλοῦντο εἰς τὸν παλαιὸν τουρκικὸν στρατὸν οἱ θωρακοφόροι, κατόπιν ὅμως καὶ οἱ ὁπλουργοί. Τζεμπετζῆ-μπασῆ δὲ ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τῶν τζεμπετζήδων.

καποῦ-κουλὶ [1] ἑνὸς λόχου (oda) τῶν γενιτσάρων, πρὸς δὲ καὶ δύο ἀγᾶδες (=ἀνωτέρους ἀξιωματικοὺς τῶν γενιτσάρων) εἰς ἕνα λόχον, ἐπειδὴ τὰ πλοῖα τῶν «ἀπίστων» τῆς Βενετίας ἔρχονται συχνότατα ὑπὸ τὸ φρούριον τῆς Καβάλλας, διὰ τοῦτο δὲ ὁ διοικητὴς (φρούραρχος τῆς πόλεως, μουχαφὶζ) ἔχει πάντοτε πολὺν στρατόν. Ὑπάρχει πρὸς τούτοις ναΐπης (ἱεροδίκης) τῆς πόλεως, ἀγορανόμος, φρούραρχος (ντιζντάρης), 7 ἀγᾶδες (ἀξιωματικοὶ) τοῦ φρουρίου καὶ 300 ἄνδρες φρουρᾶς, πρὸς τούτοις κεχαγιᾶς τῆς πόλεως, εἰσπράκτωρ τῶν φόρων, λιμενάρχης καὶ μουτεβελλῆς (διαχειριστὴς τῶν βακουφικῶν ἱδρυμάτων).

Τὸ φρούριον τῆς Καβάλλας εἶναι ἐκτισμένον ἐπὶ ὀξέως, λείου [2] καὶ μαύρου βράχου, εἰς τὸ ἄκρον στενοῦ ἀκρωτηρίου ἐπὶ τῆς παραλίας τοῦ Αἰγαίου μὲ τὰς δύο πλευρὰς ἐπὶ τοῦ βράχου. Εἶναι στερεώτατον καὶ ἐρυμνόν, ἐχρησίμευσε δὲ ὡς καθέδρα τοῦ σοφοῦ Φίλκου. Ἔχει σχῆμα ἀμυγδάλου. Τὸ ἐσωτερικὸν ὀχυρὸν ἔχει περίμετρον 3000 βημάτων. Ἡ πύλη τοῦ ἐσωτερικοῦ τούτου ὀχυροῦ εἶναι ἐστραμμένη πρὸς Ν. Ἐντὸς τούτου κατοικεῖ ὁ φρούραρχος. Αἱ ἀποθῆκαι τῶν πυρομαχικῶν καὶ τροφίμων εἶναι ἐντὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ τούτου ὀχυροῦ. Ἑκάστην νύκτα (δηλαδὴ ἑσπέραν) σαλπίζει ἡ βασιλικὴ σάλπιγξ.

Ἐν τῷ Αἰγαίῳ, πρὸ τοῦ φρουρίου, εἰς ἀπόστασιν 2 μιλλίων, κεῖται ἡ νῆσος .....[3] διακρινομένη καθαρῶς μεθ᾽ ὅλων αὐτῆς τῶν κτιρίων καὶ καθιδρυμάτων.

Ἔμπροσθεν τοῦ ἐσωτερικοῦ ὀχυροῦ ὑπάρχει ἐπὶ ἐπίσης λείου βράχου ἄλλο ἁπλοῦν ὀχύρωμα καλούμενον «ὀρτᾶ-χισὰρ» (μεσαῖον κάστρον). Καὶ τοῦτο ἔχει δύο πύλας ἐστραμμένας πρὸς Ν. Ἐντὸς τοῦ ὀχυρώματος τούτου μένει ὁ διοικητὴς τοῦ τόπου, ὁ ἐκ Διαρβεκίρης Χαττὰτ (Καλλιγράφος) Νισαντζῆ Ὀσμὰν πασᾶς, φρουρῶν τὴν πόλιν. Κατοικεῖ ἐντὸς μεγάρου μὲ ὡραίαν θέαν. Ἐκτὸς τῶν ἰδικῶν του στρατιωτῶν εἶναι ἕτοιμος ὑπὸ τὰς διαταγάς του ὁ στρατὸς ἑπτὰ Καζάδων. Ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ μεσαίου τούτου ὀχυρώματος ὑπάρχουν 200 οἰκίαι ἐκτισμέναι ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ ἑπομένως μὴ ἔχουσαι κήπους.

Ἀπαριθμεῖ κατόπιν ὁ Ἐβλιᾶ τὰ τζαμία τῆς πόλεως, τῶν ὁποίων λείπει ὁ ἀριθμός, ὀνομάζει ὅμως τὸ Ἐλτζὲ-τζαμί, ἔχον ὡραίαν θέαν πρὸς τὸ Αἰγαῖον, τὸ Βέη-τζαμί, τὸ Σοφτᾶ-τζαμί, τὸ Κλίσα-Μεστζιτί, διακόσμητον, τὸ Ἴτς-Καλὲ-Μεστζιτί.

[1] Οὕτως ἐκαλοῦντο οἱ ἐπὶ μισθῷ (οὐλουφὲ) ὑπηρετοῦντες ἄνδρες τοῦ πεζικοῦ καὶ τοῦ ἱππικοῦ.

[2] Τὸ «λείου» (γιαλτσὶν) δὲν πρέπει νὰ νοῆται κατὰ λέξιν. Ὅλους τοὺς βράχους οἱ Τοῦρκοι ἔλεγον «γιαλτσίν».

[3] Τὸ ὄνομα λείπει ἐκ τοῦ κειμένου. Πρόκειται βεβαίως περὶ τῆς Θάσου.

Αἱ οἰκίαι εἶναι ὅλαι ὡραῖαι, λιθόκτιστοι. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν τοῦτο ὀχυρὸν εἶναι ἐρυμνότατον, ἔχει καὶ 300 ἄνδρας καὶ εἶναι ὡπλισμένον διὰ 50 μικρῶν καὶ μεγάλων πυροβόλων.

Ἡ κάτω πόλις (βαρὸς) τῆς Καβάλλας ἔχει 500 διωρόφους λιθίνους στερεὰς οἰκίας. Ὀλίγαι μόνον ἔχουσι κήπους. Ἀποτελοῦσι δὲ πέντε συνοικίας. Ἄγνωστον πόσον βημάτων εἶναι ἡ περίμετρός της. Τὸ τεῖχός της ἔχει 7 πύλας. Ἡ λεγομένη Ἰσλαμπὸλ-καπουσοῦ [1] εἶναι ἐστραμμένη πρὸς Β. Ἡ «Πύλη τῆς Σκάλας» (Ἰσκέλε-καπουσοῦ) ἀνοίγει πρὸς Ν., ἤτοι πρὸς τὸν λιμένα. Παρὰ τὴν πόλιν ταύτην ὑπάρχουσι τρεῖς νεώσοικοι διὰ γαλέρας καὶ εἷς διὰ μικρότερα πλοῖα· ἐντὸς τούτων ὀφείλουν κατὰ τὴν κρατοῦσαν τάξιν νὰ παραμένουν αἱ γαλέραι τοῦ ἀρχηγοῦ.

Ἔξω τῆς πύλης ταύτης τοῦ λιμένος ὑπάρχουν 2 χάνια, 5 πρατήρια καὶ πολλαὶ ἀποθῆκαι, ἐν *σεμπιλχανὲ* (περίπτερον εἰς τὰς θυρίδας τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν χάλκινα κύπελλα πλήρη πάντοτε ὕδατος διὰ τοὺς διαβάτας). Ὁ λιμὴν τῆς Καβάλλας εὐρύτατος, δυνάμενος νὰ περιλάβῃ 1000 πλοῖα, εἶναι λαμπρὸν ἀγκυροβόλιον καὶ λιμὴν καταφυγῆς. Δὲν εἶναι ὅμως ἀσφαλὴς κατὰ τῶν ἐκ νότου καὶ ἀνατολῆς ἀνέμων, ἐνῷ προστατεύεται κατὰ τοῦ βορρᾶ, τοῦ βορειανατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ ἀνέμου.

Εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ κάτω τούτου φρουρίου ὑπάρχουν 5 σουλτανικὰ τζαμία μὲ μολυβδοσκεπεῖς θόλους καὶ ὑψηλοὺς διακοσμήτους μιναρέδες. Ὡραιότατον, καλλιτεχνικῶς κεκοσμημένον καὶ ἀξιοθέατον εἶναι τὸ τζαμίον τοῦ ἐκ τῶν εὐνοουμένων βεζυρῶν τοῦ Σουλτάνου Σουλεϋμὰν Γαζῆ Ἰμπραχὶμ πασᾶ, ὅστις ὑπέστη μαρτυρικὸν θάναντον [2]. Τὸ τζαμίον τοῦτο ἔχει καὶ ἰμαρέτιον (λαϊκὸν συσσίτιον) καὶ ἱεροδιδακτήριον πρὸς δὲ γραμματοδιδασκαλεῖον, καὶ τεκκὲν δερβισῶν. Ὑπάρχουν πρὸς τούτοις χάνιον, μικρότεροι εὐκτήριοι οἶκοι (μεστζίτ), ἡσυχαστήρια μοναχῶν (ζαουϊέ), ἅπαντα τοῦ Ἰμπραχὶμ πασᾶ. Εἶναι πάντα μολυβδοσκεπῆ, τόσον ὥστε τὸ κάτω τοῦτο τμῆμα τῆς πόλεως ὁρώμενον μακρόθεν ὁμοιάζει πλουσίαν μολυβδοσκέπαστον πόλιν.

---

[1] «Ἰσλαμμπὸλ» (πλουσία εἰ. Μουσουλμάνους) ὀνομάζει συνήθως ὁ Ἐβλιᾶ τὴν Κωνσταντινούπολιν (Ἰστὰνμπὸλ). Ἐπομένως ἡ πύλη θὰ ὠνομάζετο «Ἰστὰνμπὸλ-καπουσοῦ».

[2] Πρόκειται περὶ τοῦ Ἰμπραχὶμ πασᾶ, τὸν ὁποῖον οἱ Τοῦρκοι ὀνομάζουν Φιρέγκ-Ἰμπραχὶμ (Φράγκον Ἰμπραχίμ). Οὗτος, ὢν υἱὸς Ἕλληνος ναύτου ἐκ Πάργας, διακρινόμενος δὲ καὶ ὡς βιολιστής, συνελήφθη ὑπὸ πειρατῶν καὶ ἐπωλήθη ὡς δοῦλος ἐν Μαγνησίᾳ, ὅπου, χάρις καὶ εἰ, τὸ βιολίον του, εἵλκυσε τὴν συμπάθειαν τοῦ Σουλεϋμάν, τότε Διαδόχου. Γενόμενος ἀχώριστος σύντροφος αὐτοῦ, ἀνῆλθεν ὅταν ὁ Σουλεϋμὰν ἔγεινε Σοουλτάνος, μέχρι τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀρχιερακαρίου καὶ ἀρχηγοῦ τῆς σχολῆς τῶν νέων τῆς αὐλῆς, τέλος δὲ ἔγεινε Μέγας Βεζύρης (1523) καὶ γαμβρὸς ἐπ' ἀδελφῇ τοῦ Σουλτάνου, ἀλλὰ καταρραδιουργηθεὶς ὑπὸ τῆς γυναικὸς τοῦ Σουλτάνου, τῆς διασήμου Μαχ-Πεϊκέρ, ἐφονεύθη τῇ 15ῃ Μαρτίου 1536.

Ὡς εἰσόδημα τῶν εὐαγῶν τούτων καθιδρυμάτων ὁ Σουλτάνος Σουλεϋμὰν διωχέτευσεν εἰς τὴν πόλιν ὕδωρ ζωῆς ἐκ πηγῆς ἀναβλυζούσης ἐκ βράχου ἐπὶ βουνοῦ ἀπέχοντος τῆς πόλεως ἕνα σταθμόν, δι' ὑψηλοτάτου ὑδραγωγοῦ ἔχοντος 60 ἀψῖδας καὶ ὕψος ἐν συνόλῳ 80 πήχεων. Τὸ ἀνώτερον πάσης περιγραφῆς κτίσμα τοῦ «Σουλεϋμὰν—«οἰκτίρμων γένοιτο ἐπ' αὐτὸν ὁ Θεός» —εἶναι ἐφάμιλλον τοῦ ὑπὸ τοῦ Φιλικοῦ ἀνεγερθέντος τούτου φρουρίου τῆς Καβάλλας, ἀρδεῦον τὴν πόλιν δι' ὕδατος ζωοποιοῦ.

Ἐκτὸς τοῦ περιγραφέντος τούτου κάτω φρουρίου ὑπάρχει καὶ ἓν ἀκόμη μέγα τεῖχος. Εἶναι τὸ πρὸς βορρᾶν ὀχυρόν, τὸ λεγόμενον Ντεμὶρ-καποῦ (Σιδηρᾶ Πύλη). Ἡ ἀπόστασίς του ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ λιμένος εἶναι τριῶν ὡρῶν. Εἶναι λεπτόν, ἀλλ' οἱ προμαχῶνες καὶ οἱ ἀγκῶνες στερεώτατοι. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου κατέρρευσεν εἰς πολλὰ σημεῖα, δυνατὸν ὅμως ν' ἀνακαινισθῇ εὐκόλως, διότι πλεῖστοι ὅσοι προμαχῶνες καὶ τοῖχοι εἶναι ἐμφανεῖς. Πάντως ἦτο φρούριον ἀξιοθέατον καὶ τόσον μέγα ὥστε περιετριγύριζε 40 βουνὰ καὶ ὑψώματα. Ὁ Ἐβλιᾶ προσθέτει ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ τὸ περιέλθῃ πεζῇ, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ ὁδεύσῃ ἔφιππος ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου ἐπὶ 14 ὥρας καὶ μάλιστα δὲν ἔμειναν πέταλα εἰς τοὺς πόδας τῶν ἵππων του· τόσον εἶναι μέγα, προσθέτει, καὶ τόσον πετρώδη τὰ βουνὰ τὰ ὁποῖα περιστοιχίζει.

«Κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἡ ἀκμὴ τῶν τεσσάρων[1] τούτων φρουρίων περιγράφεται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν κατὰ τρόπον τοιοῦτον ὥστε νὰ λέγεται, ὅτι αἱ θύραι 40.000 οἰκιῶν περίπου ἦσαν κατεσκευασμέναι ἀπὸ ἀργυρὰς πλάκας καὶ ὅτι δώδεκα συντεχνίαι εἶχον 12000 καταστήματα (πρατήρια) ἑκάστη, ὅτι δὲ ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχον 3000 ἐκκλησίαι καὶ εὐημεροῦσαι μοναί, τῶν ὁποίων τὰ ἴχνη φαίνονται ἀκόμη ὅλα. Οἱ τέσσαρες τοῖχοι τοῦ φρουρίου τούτου περιβάλλουν ἀκόμη τὸ καλῶς διατηρούμενον καὶ κατῳκημένον μέρος τοῦ φρουρίου τῆς Καβάλλας, οὕτως ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ διαβῇ τις αὐτὸ καὶ ἔλθῃ εἰς τὴν κάτω κειμένην Καβάλλαν, ἀλλὰ διέρχεταί τις διὰ τῆς σιδηρᾶς πύλης τοῦ φρουρίου τούτου, ἥτις εἶναι ἀκόμη στερεά. Ἑκατέρωθεν τῇ πύλῃς ταύτης ὑπάρχουν ὑψηλοὶ πύργοι [2]. Ὁ ἐκ ταύτης εἰσερχόμενος φθάνει ἐντὸς τριῶν ὡρῶν εἰς τὸ φρούριον τῆς Καβάλλας. Τὸ φρούριον ὅμως τοῦτο (ποῖον;) εἶναι κατηρειπωμένον, τὸ δὲ ἐσωτερικόν του εἶναι πλῆρες κήπων. Οἱ πρόποδες τοῦ ὄρους ἀποτελοῦνται ἀπὸ μαύρους βράχους, ἄνωθεν δὲ τούτων ὑψοῦνται οἱ προμαχῶνες καὶ οἱ τοῖχοι τοῦ φρουρίου.

---

[1] Τὸ κείμενον ἔχει ν τ ε ρ ο ὺ ν (= τὸ ἔσω), ἀλλ' ἄλλο χειρόγραφον ἔχει «ντὸρτ» (= τέσσαρα).

[2] Εἰς τὸ κείμενον ὑπάρχει «κουλέ» (= πύργος), εἰς ἄλλο ὅμως χειρόγραφον «καλὲ» (= φρούριον).

Τὸ κλῖμα τῆς πόλεως ταύτης εἶναι βαρύ, διότι εἶναι μέρος πετρῶδες παρὰ τὴν θάλασσαν. Κατὰ τὸν Ἰούλιον γίνεται πόλις ὁμοία πρὸς κόλασιν, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ψήνεται καὶ θρηνεῖ. Εἰς τοὺς κήπους της ὑπάρχουν πανταχοῦ κυπάρισσοι» [1].

Ἕπεται συνέχεια

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ

[1] Ἡ πλήρης ὑπερβολῶν περιγραφὴ αὐτὴ τοῦ φρουρίου τῆς Καβάλλας δεικνύει ποίαν ἀξίαν ἔχουν αἱ πληροφορίαι τοῦ Ἐβλιᾶ καὶ πόση πίστις πρέπει νὰ δίδεται εἰς αὐτάς.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

***G. de Jerphanion** La voix des monuments. Etudes d' archéologie. Nouvelle série, Roma-Paris, 1938. (Pontificio Instituto Orientale Les Editions d' Art et d'Histoire). 332 σελίδες μετὰ 23 εἰκόνων καὶ 48 φωτοτ. πινάκων.*

Ὁ πατὴρ de Jerphanion ὁ ἀκάματος ἐρευνητής, εἰς ὃν ἡ Βυζαντινολογικὴ ἐπιστήμη ὀφείλει τὴν μνημιώδη δημοσίευσιν τῶν Καππαδοκικῶν ἐκκλησιῶν, ὅπως καὶ τόσα ἄλλα βιβλία ὄχι ὀλιγωτέρας σημασίας, συνεχίζει τὴν καλὴν συνήθειαν νὰ συγκεντρώνῃ κατὰ καιροὺς εἰς τόμους τὰ εἰς περιοδικὰ καὶ ἄλλας συλλογὰς δημοσιευόμενα ἄρθρα του. Ἡ καλὴ αὐτὴ συνήθεια παρέχει ἀναμφισβητήτους ἐκδουλεύσεις εἰς τοὺς περὶ τὴν Βυζαντινὴν ἀρχαιολογίαν ἀσχολουμένους, διότι μὲ τὴν ἔκτασιν, ἣν κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδίως ἔτη προσέλαβεν ὁ κλάδος οὗτος, ἡ παρακολούθησις τῶν διαφόρων περιοδικῶν καὶ ἄλλων δημοσιευμάτων ἀποβαίνει πλέον προβληματική.

Μετὰ τὴν πρώτην τοιαύτην συλλογὴν τῶν ἄρθρων του, δημοσιευθεῖσαν κατὰ τὸ ἔτος 1930 ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, (βλ. Ἐπετηρ. Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδ. 7, 1930, 405 κ. ἑξ.), ἤδη ὁ π. de Jerphanion παρέχει δευτέραν ὁμοίαν σειρὰν τῶν νεωτέρων αὐτοῦ μελετῶν. Τὸν νέον τοῦτον τόμον ἀπαρτίζουσιν 20 μελέται διαφόρου περιεχομένου. Ὑπάρχουσιν ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ ἄρθρα χαρακτῆρος ἐντελῶς ἐκλαϊκευτικοῦ, ὅπως τὸ ὑπ' ἀριθ. I περὶ τῆς εἰκόνος τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ Χριστιανικῇ τέχνῃ, τὸ ὁποῖον δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Nouvelle revue théologique ἀνατυποῦται ἐνταῦθα μετὰ πολλῶν φωτοτυπικῶν ἀπεικονίσεων τῶν κυριωτέρων παραστάσεων τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ Χριστιανικῇ, Βυζαντινῇ καὶ Δυτικῇ τέχνῃ. Ὁμοίου χαρακτῆρος εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. VIII ἄρθρον: Δύο θαύματα τῆς Χριστιανικῆς Συρίας τοῦ 5ου αἰῶνος· ὁ Ἅγ. Συμεὼν Στυλίτης καὶ τὸ Καλὰτ Σεμάν, ὅπου περιγράφονται κατὰ τρόπον γλαφυρώτατον καὶ ἐξόχως παραστατικὸν ἡ ζωὴ τοῦ μεγάλου Συμεὼν Στυλίτου καὶ τὰ ἐρείπια τῆς ἐν τῇ κεντρικῇ Συρίᾳ Μονῆς τῆς ἀνεγερθείσης περὶ τὸν κίονα, ἐφ' οὗ οὗτος ἠγωνίσθη.

Ἀρκετὰς σελίδας τοῦ τόμου καταλαμβάνουσιν αἱ τρεῖς μελέται ὑπ' ἀριθ. IV, V καὶ VI περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς σημασίας τοῦ περιφήμου μαγικοῦ τετραγώνου Sator Arepo Tenet Opera Rotas. Ἀφορμὴν

εἰς τὴν βαθεῖαν ἔρευναν τοῦ σοφοῦ συγγραφέως περὶ τοῦ μαγικοῦ τούτου τετραγώνου ἔδωκε τὸ παράδοξον γεγονὸς ὅτι αἱ λέξεις αὗται ἀναγράφονται ὡς τὰ ὀνόματα τῶν ποιμένων εἰς πολλὰς παραστάσεις τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ μεταξὺ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Καππαδοκίας. Ἡ ἔρευνα, τοῦ σ. χωρὶς δυστυχῶς νὰ καταλήγῃ εἰς ἀπολύτως θετικὰ συμπεράσματα, φέρει ἐν τούτοις εἰς φῶς γεγονότα μεγίστης σημασίας. Τὸ μαγικὸν τετράγωνον εὑρίσκεται εἰς τὴν Πομπηίαν, ὅπως καὶ εἰς τὴν Δούραν τῆς Μεσοποταμίας, καὶ εἶναι συνεπῶς καταγωγῆς ἀρχαίας διαδοθὲν διὰ τῶν Ρωμαίων εἰς ὅλον τὸν τότε γνωστὸν κόσμον καὶ διατηρηθὲν καθ' ὅλην τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον.

Τὸ σπουδαῖον ζήτημα τῆς χρονολογίας τῶν Καππαδοκικῶν τοιχογραφιῶν καταλαμβάνει ὄχι ὀλίγας σελίδας τοῦ τόμου τούτου διὰ τῶν ὑπ' ἀριθ. XIII, XIV, XVI καὶ XV μελετῶν. Ἡ πρώτη τούτων, ἡ καὶ σπουδαιοτέρα, εἶναι ἀνατύπωσις βελτιωμένη τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ σ. κατὰ τὸ 3ον Διεθν. Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον τὸ συνελθὸν ἐν Ἀθήναις κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1930 δημοσιευθείσης τὸ πρῶτον ἐν ταῖς Echos d'Orient τοῦ 1931. Αἱ τρεῖς ἑπόμεναι εἶναι αἱ ἀπαντήσεις τοῦ π. de Jerphanion πρὸς τὸν καθηγητὴν E. Weigand σχετικῶς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς χρονολογίας τῶν τοιχογραφιῶν τῆς νέας ἐκκλησίας τοῦ Τοκὰλ ἐν Καππαδοκίᾳ, ζήτημα τὸ ὁποῖον μέγαν, ὡς γνωστόν, ἤγειρε θόρυβον κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη. (Βλ. Ἐπετηρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, 13, 1937, 465 κ. ἑξ.).

Σχετικαὶ ἐπίσης πρὸς τὴν Καππαδοκίαν εἶναι καὶ αἱ τρεῖς μελέται ὑπ' ἀριθ. X, XI καὶ XII. Τούτων ἡ πρώτη ἀναφέρεται εἰς παραστάσεις ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἁγ. Βασιλείου μεταξὺ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς νέας ἐκκλησίας τοῦ Τοκὰλ καὶ τοῦ Μπαλκὰμ Ντερεσὶ ἐν Καππαδοκίᾳ. Ὁμοίου περιεχομένου τοιχογραφίαι ἀνήκουσαι εἰς τὸν 9ον αἰῶνα διεσώθησαν παραδόξως ἐν Ρώμῃ ἐντὸς τοῦ εἰς Χριστιανικὴν ἐκκλησίαν μετατραπέντος ναοῦ τῆς Fortuna virilis, ὅπου ἐπίσης εὑρίσκονται καὶ ἐπεισόδια ἐκ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τῆς Θεοτόκου εἰκονιζόμενα κατὰ τρόπον ἀνάλογον πρὸς τὴν Καππαδοκίαν. Αἱ Ρωμαϊκαὶ αὗται τοιχογραφίαι ὀφείλονται ἀναμφιβόλως εἰς Ἀνατολικὰς ἐπιδράσεις. Εἰς τὴν μελέτην XI ὁ σ. ἐξετάζει τὴν ἐπίδρασιν τῆς Καππαδοκικῆς εἰκονογραφίας ἐπί τινων χρυσοκεντήτων ἀμφίων καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν ἀντικειμένων τῆς Μονῆς τῆς Πούτνας ἐν Βουκοβίνᾳ. Εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. XII πραγματεύεται περὶ μιᾶς εἰκόνος τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν κομισθείσης ὑπὸ τῶν Προσφύγων ἐκ Μ. Ἀσίας. Μολονότι ἡ καταγωγὴ τῆς εἰκόνος δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστή, ἐν τούτοις ἡ εἰκονογραφία αὐτῆς δεικνύει, κατὰ τὸν σ. ἰσχυροτάτην Καππαδοκικὴν ἐπίδρασιν.

Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. II μελέτης ὁ σ. ἐπανέρχεται καὶ πάλιν εἰς τὸ

ζήτημα τῆς αὐθεντικότητος καὶ τῆς χρονολογίας τῆς περιφήμου ἀργυρᾶς κύλικος τῆς Ἀντιοχείας, μνημείου εἰς τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἀφιέρωσεν ἐκτὸς διεσπαρμένων μελετῶν, καὶ βιβλίον ὁλόκληρον πρὸς ἀνατροπὴν τῶν παραλόγων θεωριῶν τοῦ Eisen. (G. de Jerphanion, Le Calice d'Antioche, Rome, 1926. [Orientalia christiana, VII]). Εἰς τὴν νέαν του μελέτην, ἐν ᾗ παρέχονται τὰ πορίσματα τῆς ἐξετάσεως τῆς κύλικος ἐκτεθείσης κατὰ τὴν ἐν Παρισίοις Ἔκθεσιν Βυζαντινῆς τέχνης ἐν ἔτει 1931. ὁ σ. ἀπορρίπτει τὰς ἀμφιβολίας του περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ μνημείου, ἐπιμένει ὅμως εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 5ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰῶνος χρονολόγησιν αὐτοῦ.

Αἱ τέσσαρες τελευταῖαι μελέται τῆς συλλογῆς ἔχουσιν ὡς θέμα σπουδαιότατα εἰκονογραφικὰ ζητήματα. Εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. XVII ἐξετάται τὸ «θωράκιον» χαρακτηριστικὸν ἐξάρτημα τῆς στολῆς τῶν βασιλισσῶν κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα. Ἡ μελέτη αὕτη, ἥτις τὸ πρῶτον ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν τόμον τὸν ἀφιερωμένον εἰς τὸν Κάρολον Diehl (βλ. Ἐπετηρ. Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδ. 8, 1931, 352), ἀνατυποῦται ἐνταῦθα κατὰ πολὺ ἐπηυξημένη. Τὸ «θωράκιον», τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς «χρυσοκέντητον ἐλλειψοειδὲς ἐπίβλημα προσομοιάζον πρὸς ἀσπίδα», φέρουσιν αἱ βασίλισσαι καὶ αἱ ἅγιαι αἱ εἰκονιζόμεναι μὲ στολὴν βασιλικήν, εἰς μνημεῖα τοῦ 11ου αἰῶνος, ὧν μακρὸν κατάλογον παραθέτει ὁ σ. Ἡ παρουσία συνεπῶς τοῦ ἐξαρτήματος τούτου εἰς τὰ μνημεῖα ἀποτελεῖ πολύτιμον χρονολογικὴν βάσιν.

Εἰς τὴν μελέτην XVIII ἑρμηνεύεται ἡ ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς Σουεϊδὰ ἐν τῇ κεντρικῇ Συρίᾳ παράστασις διακόνου φέροντος ὀράριον. Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο, ἀναγόμενον εἰς τὸν 5ον αἰῶνα, παρέχει τὴν παλαιοτέραν μέχρι τοῦδε γνωστὴν παράστασιν τοῦ ὀραρίου.

Ἡ μελέτη XIX, γνωστὴ ἤδη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀναγνώστας ὡς δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον εἰς τὸν τόμον Εἰς μνήμην Σ. Λάμπρου (Ἀθῆναι, 1935, 403 κ. ἑξ.), σκοπὸν ἔχει ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ κιβωτίδιον, τὸ ὁποῖον κρατοῦσι διὰ τῆς ἀριστερᾶς οἱ διάκονοι εἰς παραστάσεις ἀπὸ τοῦ 11ου περίπου καὶ ἐφεξῆς αἰῶνος εἶναι ἡ θήκη ἡ περιέχουσα τὴν θείαν εὐχαριστίαν καὶ ὄχι θυμίαμα, ὡς συνήθως νομίζεται.

Εἰς τὴν τελευταίαν μελέτην τοῦ τόμου, τὴν ὑπ' ἀριθ. XX, ὁ σ. ἀσχολεῖται μὲ τὴν διάκρισιν μεταξὺ χαρακτηριστικῶν καὶ συμβόλων τῶν ἁγίων ἐν ταῖς τοιχογραφίαις τῆς Καππαδοκίας. Ἡ διάκρισις μεταξὺ συμβόλου (attribut) καὶ χαρακτηριστικοῦ (caractéristique) εἶναι πράγματι λίαν ἐπιτυχής. Σύμβολον εἶναι τὸ προστιθέμενον εἴς τι πρόσωπον διὰ νὰ διαστείλῃ αὐτὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα· ἡ κλεὶς εἰς τὴν χεῖρα τοῦ Ἀποστ. Πέτρου κ.λ.π. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅ,τι δύναται νὰ διακρίνῃ ἓν πρόσωπον· ἡ γυμνότης τοῦ Ἁγ. Ὀνουφρίου κ.λ.π. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαιρέσεως ταύ-

της εἰς σύμβολα καὶ χαρακτηριστικὰ ἐξετάζονται αἱ μεμονωμέναι παραστάσεις ἱερῶν προσώπων εἰς Καππαδοκικὰς τοιχογραφίας.

Εἰς τὸν νέον τοῦτον τόμον ὑπάρχουσι καὶ τρεῖς μελέται ἀναγόμεναι εἰς ζητήματα φιλολογικά. Εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. III ὁ σ. εὑρίσκει τὴν πηγὴν τῆς ἀναγραφῆς τῶν ὀνομάτων τῶν Ἀποστόλων ἐπὶ τῶν δώδεκα παρωτίδων τῆς μονολίθου στέγης τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Θεοδωρίχου ἐν Ραβέννῃ εἰς μίαν προσευχὴν περιεχομένην εἰς τὸ Sacramentarium Leonianum ἀποδιδόμενον κατὰ τὰς τελευταίας ἐρεύνας εἰς τὸν Κασσιόδωρον, τοῦ ὁποίου ἡ δρᾶσις εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Θεοδωρίχου εἶναι γνωστή.

Ἡ μελέτη VII σκοπὸν ἔχει τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀληθοῦς κειμένου τῆς πρὸς μοναχοὺς ἐπιστολῆς τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κειμένων καὶ τῆς ἐν Θήβαις τῆς Αἰγύπτου εὑρεθείσης ἐπιγραφῆς.

Ἀναλόγου τέλος περιεχομένου εἶναι ἡ μελέτη IX, ὅπου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπιγραφῶν αἱ ὁποῖαι συνοδεύουσι τὰς παραστάσεις ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἁγ. Συμεὼν Στυλίτου ἐν τῇ μικρᾷ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ζιλβὲ ἐν Καππαδοκίᾳ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου συνταχθέντος βίου τοῦ Συμεὼν εἶναι ὄχι ἡ μέχρι σήμερον διασωθεῖσα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἀλλὰ ἡ ἐν Λατινικῇ μεταφράσει φερομένη.

Τοῦτο εἶναι τὸ περιεχόμενον τῶν μελετῶν τῶν περιλαμβανομένων, εἰς τὸν νέον τόμον τοῦ π. de Jerphanion. Αἱ πλεῖσται τούτων σχετίζονἀμέσως ἢ ἐμμέσως πρὸς τὴν Καππαδοκίαν καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι ὀφείλουσιν τὴν γένεσίν των εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς περὶ Καππαδοκικῶν ἐκκλησιῶν μεγάλης δημοσιεύσεως τοῦ σ. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐλαττώνει καθόλου τὴν σημασίαν των.

Μολονότι ὁ σ. ἐν τῷ προλόγῳ του ἐκφράζει τὴν θερμὴν ἐπιθυμίαν ὅπως ἡ ἀρχαιολογία ἀπευθύνεται ὄχι τόσον εἰς τοὺς ἀρχαιολόγους ὅσον εἰς τοὺς μὴ ἀρχαιολόγους, εἰς οὓς καὶ ἀφιερώνει τὸν τόμον τῶν μελετῶν του, ἔχω τὴν γνώμην, ὅτι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐκλαϊκευτικῶν ἄρθρων, αἱ περισσότεραι τῶν ἐν τῇ συλλογῇ περιεχομένων μελετῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνωσι προσιταὶ εἰς τὸ ἀμύητον κοινὸν λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς σοβαρότητος τῶν θεμάτων ἅτινα θίγουσι. Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν καὶ ὁ τόμος οὗτος ἀπευθύνεται μᾶλλον εἰς τὸν μικρὸν ἀριθμὸν τῶν μεμυημένων.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

L'art Byzantin, 86 héliotypies précédés d'une introduction par ***André Grabar****, Paris, 1938, (Les Editions d'art et d'Histoire). 17 σελ. κειμένου καὶ 70 φωτοτυπ. πίνακες.*

Τὸ κομψὸν λεύκωμα τοῦ κ. Grabar ἔρχεται κατόπιν μακρᾶς σειρᾶς ἀναλόγων συλλογῶν εἰκόνων διαφόρων ἔργων Βυζαντινῆς τέχνης, ὧν σκοπὸς ἦτο ἡ εἰς εὐρύτερον κύκλον διάδοσις τῆς γνώσεως τῆς τέχνης ταύτης. Μετὰ τὸ λεύκωμα τοῦ H. Glück (1923), μετὰ τὸ ἀνάλογον τοῦ Peirce καὶ R. Tyler (1926), οἵτινες ἀπὸ τοῦ 1932 ἤρχισαν τὴν ἔκδοσιν μνημειώδους συλλογῆς L' art Byzantin, ἧς μέχρι τοῦδε εἶδον τὸ φῶς δύο τόμοι ἐκ τῶν πέντε, οἵτινες θ' ἀποτελέσωσι τὸ ὅλον ἔργον, μετὰ τὸ λεύκωμα τῶν Volbach-Salles-Duthuit (1933), ἐκδοθὲν ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐν Παρισίοις γενομένης κατὰ τὸ ἔτος 1931 Ἐκθέσεως Βυζαντινῆς τέχνης, μετὰ ἄλλα τινὰ λευκώματα δευτερευούσης σημασίας, ὁ κ. Grabar ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην τῆς ἀνανεώσεως. Ἠθέλησε δηλαδὴ νὰ παρουσιάσῃ εἰς τοὺς φιλοτέχνους μίαν συλλογὴν Βυζαντινῶν ἔργων, ὅπου πλησίον τῶν ἀπὸ πολλοῦ γνωστῶν, ὧν ὅμως ἡ παράλειψις θὰ ἄφινε κενὰ δυσαναπλήρωτα, καὶ μνημεῖα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐλθόντα εἰς φῶς καὶ κατὰ συνέπειαν ἄγνωστα εἰς τὸ πολὺ κοινόν. Αὐτὴν ἄλλωστε τὴν ἀνάγκην εἶχεν αἰσθανθῇ καὶ κατὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ μικροῦ λευκώματος Βυζαντινῶν ψηφιδωτῶν καὶ τοιχογραφιῶν τὸ ὁποῖον ἐξέδωκε πρὸ δεκαετίας. (A. Grabar, La decoration byzantine, Paris-Bruxelles, 1928, Van Oest).

Τὰ νέα μνημεῖα εἶναι κυρίως ψηφιδωτά, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἄξια ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι τὰ περίεργα δάπεδα τὰ τελευταίως ἀποκαλυφθέντα ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὧν δείγματα εἶχον ἐκτεθῆ ἐν ἔτει 1927 εἰς τὴν ἐν τῷ Art Museum τοῦ Worcester ἐν Ἀμερικῇ ὀργανωθεῖσαν Ἔκθεσιν. Ὑπάρχουσιν ἐπίσης ἐν τῷ Λευκώματι καὶ μερικαὶ νέαι τοιχογραφίαι ὡς καὶ ὀλίγα ἔργα μικροτεχνίας.

Ἀλλ' ἐκεῖ ὅπου ὁ σ. προσφέρει νέα πράγματα καὶ νέας ἀπόψεις εἶναι ἡ ὀλιγοσέλιδος εἰσαγωγὴ τοῦ λευκώματος. Ἐκεῖ ὁ σ. ἀναλύει συντόμως, ἀλλὰ μὲ ἐξαιρετικὴν διαύγειαν, τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, ὅπως αὕτη παρουσιάζεται σήμερον, μετὰ τὴν κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδίως ἔτη ἐντατικὴν αὐτῆς μελέτην καὶ μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τόσων νέων μνημείων, δι' ὧν συμπληροῦνται πολλὰ χάσματα, ἅτινα ἐδυσχέραινον μέχρι τοῦδε τὴν κατανόησιν τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς. Ὑπάρχουσιν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν αὐτὴν πολλαὶ σκέψεις, αἵτινες δεικνύουσι πόσον μακρὰν εὑρισκόμεθα πλέον ἀπὸ τὰς πὲρὶ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης ἀντιλήψεις τῶν παλαιοτέρων. Ὑπάρχουσιν ὅμως ἐκεῖ καὶ σκέψεις, αἵτινες θὰ εἶχον ἴσως ἀνάγκην εὐρυτέρας ἀναλύσεως καὶ ἀποδείξεως. Οὕτως ὁ τρόπος τοῦ χαρα-

κτηρισμοῦ τῶν μορφῶν ἢ τῆς ἀποδόσεως τοῦ ὄγκου τῶν ἀντικειμένων καὶ τοῦ περὶ τὰς μορφὰς χώρου, ἢ τέλος ἡ ἀναλογικὴ σχέσις μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν οἰκοδομημάτων, τῶν ζῴων καὶ τῶν φυτῶν ὀφείλονται εἰς τὴν περιωρισμένην εὐαισθησίαν τοῦ Βυζαντινοῦ τεχνίτου, ὡς νομίζει ὁ σ. ἢ εἶναι μᾶλλον ἀπόρροια τῆς πειθαρχίας τοῦ τεχνίτου εἰς ἕνα κυρίαρχον ρυθμόν; Τὸ ὅτι ἐξ ἄλλου εἰς τὰ Βυζαντινὰ ἔργα προσωπογραφίας, δὲν εὑρίσκομεν πλέον σήμερον τὰς ἀρετὰς τὰς ὁποίας ἀπαριθμοῦσι τὰ σύγχρονα κείμενα, δὲν θὰ ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ ἀπὸ τὴν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων ἀπομίμησιν ἀρχαίων ἀναλόγων περιγραφῶν, ὅπως αἱ Ἐκφράσεις τοῦ Φιλοστράτου, τὰς ὁποίας τόσον πιστῶς ἐμιμήθη ὁ Εὐγενικός; Τὰ ζητήματα ὅμως ταῦτα θὰ ἔπρεπε ν' ἀναπτυχθῶσι διὰ μακροτέρων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον βεβαίως δὲν συνεχώρουν τὰ περιωρισμένα ὅρια μιᾶς Εἰσαγωγῆς.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Sirarpie der Nersessian, *Manuscrits arméniens illustrés des XIIe, XIIIe et XIVe siècles de la bibliothèque des Pères Mékhitaristes de Venise, d'après les clichés et sous le patronage de la Frick Art Reference Library. Préface de Gabriel Millet, Paris 1937. (E. de Boccard). Τόμος κειμένου ἐκ 203 σελ. καὶ λεύκωμα ἐξ 102 φωτοτυπ. πινάκων.*

Πολὺ περιωρισμέναι εἶναι αἱ γνώσεις ἡμῶν περὶ τῆς Ἀρμενικῆς ζωγραφικῆς καὶ τῶν Ἀρμενικῶν μικρογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι, εἰς ἀριθμὸν τοὐλάχιστον, οὐδόλως ὑστεροῦσι τῶν Βυζαντινῶν. Τὰ μέχρι τοῦδε ἐκδοθέντα σχετικὰ βιβλία εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον γεγραμμένα εἰς τὴν Ἀρμενικὴν καὶ κατὰ συνέπειαν ἀπρόσιτα εἰς τοὺς Εὐρωπαίους μελετητάς. Ἐξ ἄλλου τὰ περὶ τοῦ θέματος τούτου γραφέντα ὑπὸ Εὐρωπαίων εἶναι ἐλάχιστα καὶ δὲν δύνανται νὰ παράσχωσι σαφῆ ἰδέαν τῆς Ἀρμενικῆς μικρογραφίας καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς. Ἡ Δὶς Der Nersessian ἦτο κατὰ ταῦτα ἡ ἐνδεδειγμένη ν' ἀσχοληθῇ μὲ τὸ θέμα τοῦτο καί, ὡς ἦτο ἑπόμενον, τὸ βιβλίον της παρέχει ἐξαιρετικὴν ἐκδούλευσιν εἰς τὸν θέλοντα νὰ γνωρίσῃ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρμενικῆς μικρογραφίας ἀπὸ τοῦ 12ου μέχρι τοῦ 14ου αἰῶνος.

Βάσις διὰ τὰς ἐρεύνας της εἶχεν ἡ σ. τὴν πλουσίαν εἰς χειρόγραφα Βιβλιοθήκην τῆς Μονῆς τῶν Μεχιταριστῶν ἐν Βενετίᾳ, εἰς ἣν ὁ ἀείμνηστος Σ. Λάμπρος ἔχει ἀφιερώσει ὡραιοτάτας σελίδας. (Σ. Λάμπρου, Μικταὶ σελίδες, Ἀθῆναι 1905, 837 κ. ἑξ.). Μὲ τὴν βάσιν αὐτὴν καὶ μὲ τὴν ἐξέτασιν τῶν Ἀρμενικῶν χειρογράφων τῶν φυλασσομένων εἰς τὰς σπουδαιοτέρας Βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, μὲ τὴν ἔμμεσον τέλος γνῶσιν τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν Μονῶν τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Ἀνατολῆς κωδίκων, οὓς περιέγραψαν καὶ ἀπεικόνισαν Ἀρμένιοι καὶ Εὐρωπαῖοι ἐρευνηταί, ἀπετέλεσεν ἡ σ. τὸ ὑλικὸν τοῦ βιβλίου της, τὸ ὁποῖον, ἂν καὶ ἔχει ὡς θέμα τὴν Ἀρμενικὴν μικρογραφίαν τοῦ 12ου, 13ου καὶ 14ου αἰῶνος, ἐπεκτείνεται ὅμως καὶ εἰς χρόνους παλαιοτέρους κα νεωτέρους τῆς περιόδου ταύτης.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου της ἡ σ. προτάσσει χρησιμωτάτην ἱστορικὴν εἰσαγωγήν, ἐν ᾗ ἐκτίθεται περιληπτικῶς ἡ ἱστορία τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας καὶ τοῦ ἀπὸ 12ου αἰῶνος ἱδρυθέντος Ἀρμενικοῦ Βασιλείου τῆς Κιλικίας. Τὴν εἰσαγωγὴν ταύτην συμπληροῖ ἡ ἱστορία τῶν σπουδαιοτέρων ἐν ταῖς χώραις ταύταις Μονῶν, αἵτινες ἀπέβησαν ἀκμάζοντα κέντρα γραμμάτων καὶ τέχνης, καὶ ἐν ταῖς ὁποίαις ἐγράφησαν καὶ διεκοσμήθησαν πολυάριθμα χειρόγραφα, ὡς τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς σημειωμάτων.

Τὴν διαίρεσιν ταύτην εἰς Κράτος τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας καὶ Βασίλειον τῆς Κιλικίας ἀκολουθεῖ καὶ ἡ σ. εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν χειρογράφων. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ διαίρεσις τοῦ Ἀρμενικοῦ λαοῦ εἰς δύο Κράτη ἀντικατοπτρίζεται πράγματι καὶ εἰς τὸν χαρακτῆρα τῆς διακοσμήσεως τῶν χειρογράφων. Εἰς τὰ χειρόγραφα τῆς Μ. Ἀρμενίας κυριαρχεῖ τὸ κόσμημα, καὶ μάλιστα τὸ γεωμετρικὸν τοιοῦτον. Ἡ διακόσμησις ἔχει χαρακτῆρα περισσότερον Ἀνατολικὸν ἰσχυρῶς ἐπηρεασμένον ἀπὸ τὴν Μουσουλμανικὴν τέχνην καὶ ἀπὸ τὸ Ἰράν. Ἀντιθέτως εἰς τὰ χειρόγραφα τὰ κοσμηθέντα ἐν Κιλικίᾳ παρατηρεῖται ἀνάμιξις Βυζαντινῶν στοιχείων εἰς τὴν ἐκ τῆς Μ. Ἀρμενίας ἐλθοῦσαν παλαιὰν παράδοσιν. Ἀπὸ τὸ μῖγμα αὐτὸ τῶν ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἐλθόντων Ἑλληνιστικῶν στοιχείων καὶ τῆς παναρχαίας Ἀνατολικῆς παραδόσεως παρήχθη ἡ κομψὴ καὶ ἐκλελεπτυσμένη διακόσμησις τῶν Ἀρμενικῶν χειρογράφων τῆς Κιλικίας.

Ἡ διακόσμησις λοιπὸν τῶν χειρογράφων δεικνύει τὴν φυσικὴν ἀντίθεσιν τῶν δύο Κρατῶν, «ἐξ ὧν, ὡς γράφει ὁ κ. Millet εἰς τὸν Πρόλογον τοῦ βιβλίου, τὸ μὲν εἶναι ἐστραμμένον πρὸς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὸ ἄλλο πρὸς τὸ Βυζάντιον». «Εἰς τὸ τραχὺ ὑψίπεδον (τὴν Μ. Ἀρμενίαν), γράφει κατωτέρω ὁ κ. Millet, εὑρίσκεται ἡ δύναμις, εἰς τὰ παράλια τῆς Μεσογείου (τὴν Κιλικίαν) ἡ κομψότης».

Ἡ διαίρεσις αὕτη ἀντικατοπρίζεται ὄχι μόνον εἰς τὴν μορφήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ περιεχόμενον. Εἰς τὰ χειρόγραφα τὰ διακοσμηθέντα ἐν τῇ Μ. Ἀρμενίᾳ ἡ ζωϊκὴ μορφὴ ἐλαχίστην κατέχει θέσιν. Ἐκτὸς τῶν Συμβόλων τῶν Εὐαγγελιστῶν καὶ ὀλίγων πτηνῶν, ἀποδιδομένων καὶ τούτων κατὰ

τρόπον μᾶλλον σχηματικόν, οὐδαμοῦ εὑρίσκομεν ἀντιπροσωπευομένην τὴν ζῶσαν φύσιν. Ἀπεναντίας εἰς τὰ ἐν Κιλικίᾳ εἰκονογραφηθέντα χειρόγραφα ἀφθονοῦσι τὰ ζωϊκὰ θέματα — πρὸ πάντων τὰ πτηνὰ — τὰ ὁποῖα εἰς ποικίλας συνθέσεις κοσμοῦσι τὰ ἐπίτιτλα καὶ τὰ ἀρχικὰ γράμματα. Εἰς τὰς διακοσμήσεις ταύτας ἡ ἐπίδρασις — πολλάκις πιστὴ ἀντιγραφὴ — τῶν Βυζαντινῶν χειρογράφων εἶναι καταφανής.

Τὰ χειρόγραφα τῆς Κιλικίας παρέχουσι πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως εἰκονογραφικῆς, διότι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ τῆς Μ. Ἀρμενίας, περιέχουσι καὶ ἀπεικονίσεις εὐαγγελικῶν σκηνῶν, αἵτινες πολλαχῶς σχετίζονται πρὸς τὴν Βυζαντινὴν παράδοσιν. Εἶναι ὅμως εἰς τὰ χειρόγραφα ταῦτα λίαν περίεργος ὁ τρόπος ἐφαρμογῆς καὶ ἁπλοποιήσεως τῶν Βυζαντινῶν συστημάτων εἰκονογραφήσεως. Ἡ ἁπλοποίησις αὕτη φθάνει πολλάκις εἰς ἀποτελέσματα ἐντελῶς ἀπρόοπτα. Παράδειγμα τὸ ὑπ' ἀριθ. 16 Εὐαγγέλιον κοσμηθὲν ἐν τῇ Μονῇ Δραζὰρκ ὑπὸ τοῦ ζωγράφου Σαργὶς Πιδζὰκ κατὰ τὸ ἔτος 1331. (Λεύκωμα, πίν. LXXXV-XCIII). Ὁ διακοσμήσας τὸ χειρόγραφον εἶχεν ἀσφαλῶς ὑπ' ὄψιν του Βυζαντινὸν Εὐαγγέλιον μετὰ παρεσελιδίων μικρογραφιῶν. Τὸ πρωτότυπον ὅμως τοῦτο ἐφήρμοσεν εἰς τὴν Ἀρμενικὴν παράδοσιν προσθέσας ἐπὶ τῶν ἐν ἀρχῇ ἑκάστης περικοπῆς παρασελιδίων κοσμημάτων, στοιχείου καθαρῶς Ἀρμενικοῦ, μικρὰν μορφήν, ἢ σκηνήν, ἢ καὶ ἁπλοῦν ἀντικείμενον σχετικὰ πρὸς τὴν εὐαγγελικὴν περικοπήν. Οὕτως ἡ τριπλὴ ἄρνησις τοῦ Πέτρου ὑποδηλοῦται δι' ἑνὸς ἀλέκτορος, τὸ δαιμόνιον (Λουκ. 11. 14) διὰ μιᾶς σφιγγός, ἡ Βαϊοφόρος δι' ἑνὸς δένδρου, παρὰ τὸ ὁποῖον εἷς χιτὼν ἡπλωμένος, τὸ ἐν Κανᾷ θαῦμα διὰ τεσσάρων ἀγγείων κλπ.

Παρὰ τὴν Βυζαντινὴν ὅμως παράδοσιν ἐπιζῇ εἰς τὰ χειρόγραφα τῆς Κιλικίας καὶ ἡ παλαιὰ Συριακὴ τοιαύτη, ὅπως δεικνύει ἡ ἐμμονὴ εἰς ὡρισμένα θέματα, ἅτινα ἐλάχιστα ηὐνόησεν ἡ τέχνη τοῦ Βυζαντίου. Ἓν ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ παράστασις τοῦ Εὐσεβίου καὶ Καρπιανοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ πρώτου πρὸς τὸν δεύτερον περὶ τῶν κανόνων ἀντιστοιχίας τῶν Εὐαγγελίων. Τὰς προσωπογραφίας ταύτας, τὰς ὁποίας εὑρίσκομεν ἤδη εἰς τὸν ἀπὸ τοῦ ἔτους 586 Συριακὸν κώδικα τοῦ Ραβουλᾶ ἐν τῇ Λαυρεντιανῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Φλωρεντίας, ὅπου ὅμως ἀντὶ τοῦ Καρπιανοῦ εἰκονίζεται ὁ Ἀμμώνιος, πρέπει ἀσφαλῶς ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὴν Συριακὴν παράδοσιν, καθ' ὅσον εἰς τὰ Βυζαντινὰ χειρόγραφα εἶναι ἐξαιρετικῶς σπάνιαι. Οὕτως εἰς τὸ μοναδικὸν Βυζαντινὸν παράδειγμα τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ἡ σ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 5 Εὐαγγέλιον τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Πάρμας, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ἓν μόνον γενόμενον γνωστὸν μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου της, τὸν κώδ. 3 τοῦ Πατριαρχείου Κων/πόλεως, ὅπου εἰκονίζεται μόνον ὁ Εὐσέβιος. (*Γ. Σωτηρίου*, Κειμήλια Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Ἀθῆναι, 1938 πίν. 53).

Μεταξὺ τῶν πολλῶν νέων πραγμάτων, τὰ ὁποῖα φέρει εἰς φῶς ἡ σ. δέον ἰδιαιτέρως νὰ σημειώσωμεν τὸ περίεργον κείμενον τοῦ Ἁγίου Ναρσῆ τοῦ Χαρίεντος, Καθολικοῦ τῆς Ἀρμενίας ἀπὸ τοῦ 1166 μέχρι τοῦ 1173, ὅπου οὗτος ἑρμηνεύει συμβολικῶς τοὺς δέκα κανόνας ἀντιστοιχίας τῶν Εὐαγγελίων καὶ τὴν διακόσμησιν αὐτῶν (σ. 58 κ.ἑξ.). Μολονότι ἡ σ. φαίνεται καταλήγουσα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ναρσῆς ἐχρησιμοποίησε διεσπαρμένας ἀρχαιοτέρας συμβολικὰς ἑρμηνείας τῶν ζῴων καὶ τῶν φυτῶν, ἀλλ' ὅτι τὸ σύνολον ἀπετέλεσεν ὁ ἴδιος, θὰ ἔπρεπεν ἴσως νὰ ἐξετασθῇ ὑπὸ τῶν περὶ τὴν Βυζαντινὴν φιλολογίαν σχολουμένων μήπως ἀνάλογον ἔργον ὑπάρχει καὶ Ἑλληνιστί.

Ὡρισμέναι τέλος ὑποθέσεις τῆς σ. ἔχουσι γενικωτέραν σημασίαν. Ἡ συμβολὴ ἐπὶ παραδείγματι τῶν Ἀρμενίων εἰς τὸ ἰσχυρῶς ἀνατολίζον ρεῦμα τὸ παρατηρούμενον εἰς τὴν Βυζαντινὴν γλυπτικὴν καὶ ζωγραφικὴν κατὰ τοὺς εὐθὺς μετὰ τὴν Εἰκονομαχίαν χρόνους καὶ ἡ δι' αὐτῶν, πολυπληθῶν τότε ἐν Κων[πόλει, εἴσοδος τῶν παλαιῶν Ἰρανικῶν στοιχείων εἰς τὴν Βυζαντινὴν διακοσμητικὴν εἶναι ἀξία πολλῆς προσοχῆς. Διὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, πρὸς ἣν διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀντιστοιχοῦσιν αἱ ὑπὸ τοῦ Millet κοὶ τοῦ Strzygowski διατυπωθεῖσαι, θὰ ἠδύνατο, ἴσως, νὰ ἐξηγηθῇ εὐκολώτερον ἡ παρουσία τῶν Ἀνατολικῶν στοιχείων εἰς τὴν Βυζαντινὴν τέχνην, περὶ ὧν πλεῖσται μέχρι τοῦδε ἔχουσι προταθῇ ἐξηγήσεις.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Dr. Otto Treitinger: Die oströmische Kaiser—und Reichsidee nach ihrer Gestaltung in höfischen Zeremoniell. Jena 1938 S. 246.

Ἡ ἐργασία αὕτη, ἥτις ὑπεβλήθη τὸ πρῶτον εἰς τὸν διαγωνισμὸν τῆς φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Μονάχου τὸ 1936 καὶ ἐβραβεύθη καὶ κατόπιν ὡς αἰνέσιμος διατριβὴ εἰς τὴν ἰδίαν Σχολήν, σκοπεῖ νὰ δείξῃ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν, τὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν πίστιν, ἥτις ἐπεκράτει διὰ τὸν βασιλέα καὶ τὸ Κράτος εἰς τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν, ὡς καὶ τὴν σημασίαν τούτων διὰ τὴν ζωὴν τοῦ Κράτους αὐτοῦ.

Τὸ θέμα δὲν ἦτο καὶ τόσον εὔκολον, ὅσον θὰ ἐνόμιζέ τις, ὄχι μόνον διὰ τὴν ἔλλειψιν πηγῶν καὶ ἀρκετῶν ἐπὶ μέρους προεργασιῶν, ἀλλὰ καὶ διότι πολλαὶ παρεξηγήσεις καὶ συκοφαντίαι, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ἠκούσθησαν κατὰ περιόδους εἰς βάρος ἰδίως τῶν τελετῶν καὶ τῆς πολυτελείας τῆς αὐλῆς τοῦ Βυζαντίου. Τὰς δυσκολίας ταύτας ὑπερέβη ὁ συγγρα-

φεὺς διὰ τῆς φιλοπονίας, τῆς ὀξείας παρατηρητικότητός του, τῆς ἀγάπης καὶ ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὸ θέμα του καὶ τῆς πολυτίμου συνδρομῆς τοῦ διαπρεποῦς καθηγητοῦ κ. F. Dölger.

Οὕτως ὁ συγγραφεύς, ἀφ' οὗ ἔθεσεν ὡς βάσιν τῆς μελέτης του τὸ βιβλίον τοῦ Κων/νου Πορφυρογεννήτου «Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως», τὸ ὁποῖον εἶναι ἓν «μυστικῶς καὶ συμβολικῶς», εἰκονίζον βιβλίον (σ. 1), καὶ συνέλεξεν, ἡρμήνευσε καὶ κατέταξεν περὶ αὐτὸ πᾶσαν ἄλλην σχετικὴν πληροφορίαν, ὡς καὶ πᾶσαν τὴν βιβλιογραφίαν, κατώρθωσε νὰ μᾶς δώσῃ πλῆρες σύνολον καὶ νὰ καταστήσῃ σαφῆ τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰς τὸ Βυζάντιον ἀντίληψιν διὰ τὸ Κράτος καὶ τὸν βασιλέα.

Τὸ βιβλίον διαιρεῖται, πλὴν τῆς εἰσαγωγῆς, εἰς δύο μέρη, ἕκαστον τῶν ὁποίων ὑποδιαιρεῖται εἰς κεφάλαια. Τὸ πρῶτον μέρος (σ. 7—43) περιέχει τὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκλογῆς τοῦ βασιλέως καὶ ἐξετάζει τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἰδέας ταύτης, ὡς καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ τρόπου τῆς ἀναγορεύσεως καὶ στέψεως τῶν βασιλέων, ὡς καὶ τοὺς συντελεστὰς τούτων, ἀπὸ ὅλας τὰς πλευράς. Ἡ ἀρχὴ ὅλων ἀνάγεται εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος καὶ παλαιότερον. Ὅπως καὶ εἰς τὴν Ρώμην, οὕτω καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον ὁ στρατὸς εἶχε πάντοτε βασικὴν σημασίαν δι' ὅλα (σ. 7, 16, 20 κ.ἄ.).

Ἐκθέτει κατόπιν τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ βασιλέως, ὀρθοδοξίαν καὶ δικαιοσύνην (σ. 9), ὡς καὶ τὸν θεσμὸν τοῦ συμβασιλέως, ὅστις δὲν ἦτο συγκυρίαρχος ἀλλὰ μαθητευόμενος βασιλεὺς (σ. 19). Πολὺ ὀρθῶς ἐκθέτει κατόπιν τὴν συμμετοχὴν τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν στέψιν, ἥτις δὲν ἦτο νόμῳ ἀπαραίτητος (σ. 27 συν.).

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος ἐκθέτει τὰ μέσα, ἅτινα συνέτεινον εἰς τὴν ἐξύψωσιν τοῦ βασιλέως (σ. 32, 49 συν.) ὡς αἱ τελεταί, τὸ ὑψηλότερον τοῦ θρόνου κλπ. καὶ δεικνύει τὴν στενὴν σχέσιν ὅλων μὲ τὴν θρησκείαν (σ. 44, 49, 55 συν.). Ὅλα συνέτεινον εἰς τὴν μυστηριώδη ἐξύψωσιν τῆς ἀξίας τοῦ Κράτους καὶ τοῦ βασιλέως (σ. 76) καὶ εἰς οὐδεμίαν ἐκδήλωσιν ἠδύνατο ἄλλος τις νὰ ὑπερβῇ τὸν βασιλέα (σ. 62). Αὐτὸς εἶναι ὁ praesens deus (σ. 85), ὁ ἥλιος ὁ φωτίζων τὴν οἰκουμένην (σ. 112), ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς (σ. 124) καὶ ὅλα ὅσα συνδέονται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως ἐνθυμίζουσιν κάτι ἐκκλησιαστικὸν καὶ θρησκευτικόν. Ἡ πλύσις λ. χ. τῶν ποδῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ ἐνθυμίζει τὸν Χριστὸν καὶ δεικνύει ὅτι ὁ βασιλεὺς θὰ κυβερνήσῃ δικαίως καὶ μὲ ἰσότητα, ὡς ὁ Χριστὸς (σ. 126). Σκοπὸς τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Κράτους εἶναι ἡ ἵδρυσις ἑνὸς παγκοσμίου Κράτους καὶ μιᾶς Ἐκκλησίας (σ. 130), ὅπως τοῦτο ἐπεδίωξαν οἱ Ρωμαῖοι καὶ ἐτελείωσεν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον θέλουσιν οἱ κατόπιν βασιλεῖς νὰ κατάγωνται καὶ πρέπει νὰ συνεχίσωσι τὸ ἔργον του (σ. 133), τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ ἔργον τοῦ Θεοῦ. Οὕτω πάντα συντείνουσιν εἰς ἕνα σκοπὸν καὶ εὑρίσκονται εἰς στενὴν

σχέσιν μὲ τὸν Θεὸν καὶ τὸ Κράτος εἶναι ἓν corpus politicum mysticum, τὸ ὁποῖον δυσκόλως χωρίζεται ἀπὸ τὸ corpus Christi mysticum (σ. 159—160). Διὰ τὴν ἐξύψωσιν τοῦ βασιλέως συνέτεινον ὅλα, τίτλοι (186 συν.), ὑποδοχὴ ξένων (σ. 197), τὰ δῶρα τοῦ βασιλέως πρὸς ἄλλους καὶ ἡ λῆψις δώρων (σ. 202), τὰ ἐνδύματα (204) κλπ. Ὡς ἀνώτερος ὅμως ὅλων ὁ βασιλεὺς ἔπρεπε νὰ ἔχῃ καὶ ὅλας τὰς ἀρετὰς εἰς τὴν τελειότητα. Ἔπρεπε νὰ εἶναι «εὐεργέτης» (σ. 215, 229), εὐσεβὴς (σ. 145, 229), φιλάνθρωπος (σ. 229), δίκαιος (σ. 231) καὶ πρὸ παντὸς ἱκανὸς στρατηγὸς ἵνα διασώζῃ τὸ Κράτος καὶ τὴν θρησκείαν (σ. 168, 174), δι' ὃ καὶ δὲν ἔχομεν παράδειγμα ἀναγορεύσεως ἐλαττωματικοῦ σωματικῶς βασιλέως. Εἰς τὸν τοιοῦτον βασιλέα ἔπρεπε νὰ ὑπακούωσιν ὅλοι (σ. 231), διότι αὐτὸς εἶναι τὸ κέντρον ὅλων. Αὐτὸς εἶναι ὁ ἀνώτατος ὅλων, ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ ἀντιπρόσωπός του ἐπὶ τῆς Γῆς. Πάντα συνέτεινον εἰς τὸ νὰ καταδειχθῇ ἡ ἀνωτερότης τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Κράτους (σ. 32, 49) ἀπέναντι ὅλων καὶ ἀνθρώπων καὶ Κρατῶν. Ὅλα συνέτεινον νὰ δειχθῇ ἡ ἑνότης καὶ ἡ μοναδικότης. Ὁ κόσμος εἶναι μία πυραμὶς καὶ κορυφή της εἶναι ὁ βασιλεύς, καὶ αὐτὸ εἶναι μία ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας ἰδέας, αἵτινες ἐγεννήθησαν εἰς τὸν κόσμον. Ὁ βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὁ βασιλεὺς τῆς «Οἰκουμένης». Διὰ νὰ τονίσωσι τοῦτο οἱ Βυζαντινοί, εἶναι φυσικὸν ὅτι μετεχειρίσθησαν πᾶν εἶδος τελετῆς καὶ πολυτελείας, διότι μεγάλη δύναμις καὶ κῦρος πρέπει νὰ ἐκδηλῶνται μὲ μεγάλην πολυτέλειαν καὶ πομπὴν (σ. 62). Διὰ τὴν ἐξύμνησιν τοῦ Θεοῦ, τοῦ Κράτους καὶ τοῦ βασιλέως ἐγίνοντο ὅλα αὐτὰ καὶ δι' αὐτὸ κάθε πρᾶξις εἶναι ἔκφρασις εὐσεβείας πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὑποταγῆς εἰς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Κράτους, τὸν βασιλέα (σ. 153—154). Οὕτως, ὑπὸ τὴν ἀληθῆ αὐτῶν ἔννοιαν ἐξεταζόμεναι αἱ τελεταὶ καὶ πομπαὶ τοῦ Βυζαντίου, παύουσι πλέον νὰ εἶναι μέσα διασκεδάσεως καὶ δημαγωγίας τοῦ ὄχλου καὶ «βυζαντινισμός», ὡς ὑπό τινων ἐλέχθη — οἵτινες τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῆς αὐλῆς τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Δύσεως ἐθεώρησαν ὡς βυζαντινὴν κατωτερότητα — καὶ γίνονται ἔκφρασις συμβολικὴ βαθυτέρου νοήματος καὶ ἔκφρασις ὑπερατομική. Ὄπισθεν ὅλων αὐτῶν κρύπτεται ἡ βασικὴ πολιτικὴ ἰδέα τοῦ Βυζαντίου (σ. 3), δηλ. ὅτι τόσον ὁ βασιλεὺς ὅσον καὶ τὸ Κράτος εἶναι οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνώτεροι ὅλων καὶ ἡ ἀποστολή των εἶναι εὐρυτάτη, δι' ὅλον τὸν κόσμον. Κέντρον ὅλων εἶναι ἡ μυστηριώδης ἀνύψωσις τῆς ἀξίας τοῦ Κράτους καὶ τοῦ βασιλέως (σ. 76, 223) καὶ ἡ σύνδεσις ὅλων μὲ τὴν θρησκείαν. Εἰς τὴν αὐλὴν ὅλα ἦσαν αὐστηρῶς καθωρισμένα, καὶ ἔπρεπε νὰ τηρῶνται αὐστηρῶς καὶ πᾶσα ἀλλαγὴ τῶν τύπων αὐτῶν ἦτο ἀποτέλεσμα βαθυτέρας τινὸς ἀλλαγῆς τῆς βυζαντινῆς νοοτροπίας (σ. 16).

Ὁ πολιτικὸς καὶ θρησκευτικὸς τόνος τῶν τελετῶν καὶ πομπῶν ὅπως καὶ ὁ σκοπός των, ὃν εἴδομεν, ἔχουσιν ὡς αὐτονόητον ἀποτέλεσμα ὅτι ὁ

βασιλεὺς κυβερνᾷ τὸ Κράτος κατ' ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν συμφωνίᾳ μετ' αὐτοῦ, εἶναι ὁ θεοπρόσβλητος. Ὡς τοιοῦτος κέκτηται πάντα τὰ δυνατὰ προτερήματα εἰς ἰδεώδη τελειότητα (σ. 215), καὶ ἂν ποτὲ ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ θρόνου κακὸς βασιλεύς, πάλιν ὁ Θεὸς τὸν ἔστειλε, διὰ νὰ τιμωρήσῃ τὸν λαὸν διὰ τὰς ἁμαρτίας του ['Ι. Νικίου (Zotenberg) 452 κ. ἄ. Regel, Fontes rerum byzantin. 61, $_{11}$; Brinkmann, 'Αλέξ. Λυκοπολίτην, XVIII 96; Ἑλλην. Πατρολ. 155, 352 § 154; Albertoni, Diritto byzantino 100].

Τοιαῦται ἀντιλήψεις διὰ τὸν βασιλέα ἔχουσιν ὡς φυσικὸν ἀποτέλεκαὶ τὴν ἰδέαν ὅτι «ὁ βασιλεὺς οὔτε νόμοις οὔτε κανόσιν ὑπόκειται, ἀλλὰ νόμος ἐστὶ» (σ. 215), καὶ ἑπομένως ὅλοι καὶ πάντοτε ὤφειλον ἀπόλυτον ὑποταγὴν εἰς τὴν θέλησίν του. Τοιαύτη ἀντίληψις διὰ τὸν βασιλέα ἀναφέρεται εἰς πλῆθος κειμένων [π. χ. Regel, Fontes rerum byzant. 61,$_{11}$ συν. Ἑλλην. Πατρολ. 107, XLI A-B; Βυζαντ. Χρονικὰ 2 (1895) 391; Παπαδοπ. Κεραμ. 'Ανάλεκτα Δ' 109, $_{23}$ συν. κ.ἄ.] Οὕτως εἶναι δυνατὸν νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ βασιλεὺς ἦτο πραγματικῶς ἀπόλυτος μονάρχης καὶ εἰς οὐδένα ὑπέκειτο περιορισμὸν ἡ θέλησίς του, ὅπερ δὲν εἶναι ἀληθές. Ναὶ μὲν ἡ ἐπίσημος νομοθεσία καὶ αἱ ἐπίσημοι προσφωνήσεις θέλουσι τοιοῦτον τὸν βασιλέα, πέραν ὅμως αὐτῶν ὑπῆρχε καὶ ἡ «κοινὴ γνώμη», ἡ ὁποία οὐδέποτε παρῃτήθη τοῦ δικαιώματος νὰ ἀμύνεται κατὰ τῶν ἀδίκων πράξεων τοῦ βασιλέως, καὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο ἦτο τὸ «φύσει δίκαιον». Διότι διὰ τὴν κοινὴν γνώμην, συμφώνως μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ, ὁ βασιλεὺς ὤφειλε νὰ εἶναι προστάτης τῶν ἀδυνάτων καὶ ἀδικουμένων, διὰ τοῦτο καὶ ἡ κυριωτέρα του ἀρετὴ ἦτο ἡ δικαιοσύνη. Ὁ ἴδιος ὁ βασιλεὺς πρὸ τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν θρόνον ἀνελάμβανεν ἠθικὰς ὑποχρεώσεις ἀπέναντι τοῦ λαοῦ καὶ συμφώνως μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ καὶ ὁ λαὸς εἶχε τὴν ἀπαίτησιν νὰ ἐκπληρώσῃ ταύτας ὁ βασιλεύς. Οὕτως ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἔπρεπε νὰ εἶναι ὀρθόδοξος, καὶ μάλιστα ἐνίοτε ὡρκίσθη ὅτι θὰ διαφυλάξῃ τὴν ὀρθοδοξίαν (Treit. 6, 30, 47; ἴδ. περαιτ. Θεοφάνη, de Boor, 289, $_{15}$; Ἑλλην. Πατρολ. 155, 358) ἔπρεπε νὰ ἔχῃ καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς εἰς τὴν τελειότητα, ὡς εἴδομεν. Τὸ ἀπαραίτητον τῶν προσόντων τούτων τοῦ βασιλέως ἐπαναλαμβάνεται εἰς πολλὰ κείμενα (Treit. passim; ἴδ. περαιτ. Λυδόν, de admin. 123, $_{12}$; Heikel, Βίον Ταρασίου 17,5; Sternbach Anal. Photiana 1, 3, 4, 6, 9; Ἑλλην. Πατρολ. 06, 1164 § 1; 107, XXXVI; Στρατηγ. Κεκαυμ. 99, $_{32}$; Boissonade, 'Ανέκδοτα IV, 309, 310; Παχυμ. 188, $_{17}$; 'Ακομ. Ι. 211, $_{23}$ κ. ἄ.) ὥστε ὁ λαὸς εἶχε σαφῆ ἰδέαν ὁποῖος πρέπει νὰ εἶναι ὁ βασιλεύς. 'Ακριβῶς ὅμως αὐτὸ συνεπήγετο καὶ ἓν εἶδος περιορισμοῦ τῆς θελήσεως τοῦ βασιλέως, ὅστις περιορισμὸς προήρχετο ὄχι ἀπὸ τὸ «νόμῳ» δίκαιον, διότι αὐτὸ ὥριζε τὸν βασιλέα ἀνώτατον καὶ ἀπρόσβλητον (Treit. σ. 113, 231; ἴδ. περ.

Βασιλικά, 60, 51, λδ'; Σύν. Βασιλικῶν Σ, 2, 6; 'Επαναγ. Ηὔξημ. 52, 98 κ. ἄ.), ἀλλὰ ἀπὸ τὸ «φύσει» δίκαιον, ὅπερ ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ τὸ ὁποῖον ἤθελε τὸν βασιλέα δίκαιον κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ «φύσει» δικαίου. Ἔχομεν δηλ. ἐνίοτε ἀντίθεσιν ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον ὅπερ ἐδίδετο εἰς τὸν ὅρον «δίκαιον» ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τῆς νομοθεσίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τοῦ λαοῦ.

Καὶ ὁ λαὸς οὐδέποτε ἀφῆκεν εὐκαιρίαν ἵνα ἐκφράσῃ τὴν γνώμην καὶ θέλησίν του. Καὶ εἰς αὐτὰς τὰς τελετὰς τῆς στέψεως, ἐν ᾧ διὰ τῶν προσφωνήσεών του θέλει τὸν βασιλέα θεοπρόβλητον καὶ θεόστεπτον καὶ ἰσαπόστολον (Treitinger 34, 38, 172, 232 κ. ἄ.), διὰ τῶν ἰδίων προσφωνήσεων ἐκφράζει καὶ τοὺς πόθους καὶ θελήσεις του περὶ τοῦ ὁποῖος πρέπει νὰ εἶναι ὁ βασιλεὺς ἀπέναντι τοῦ λαοῦ (σ. 71 συν.). Ἡ προσφώνησις π. χ. τοῦ «εὐσεβοῦς» βασιλέως ἦτο καὶ ἓν εἶδος ἀπαιτήσεως τοῦ λαοῦ καὶ ἀναλήψεως ἐκ μέρους τὸυ βασιλέως ὑποχρεώσεων ἀπέναντι τοῦ λαοῦ (σ. 145 σημ. 6), τὸν ὁποῖον ἐὰν ἠδίκει θὰ ἡμάρτανε πρὸ τοῦ Θεοῦ, διότι θὰ ἠδίκει τὰ δημιουργήματά του ('Ι. Νικίου 452).

Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ διὰ τὰς ἄλλας ἀρετὰς τοῦ βασιλέως, ἰδίως διὰ τὴν δικαιοσύνην (σ. 231) τὴν ὁποίαν ὑπόσχεται ὁ βασιλεὺς (σ. 9, 11, 12, 45, 74). Εἰς πλῆθος κειμένων συνιστᾶται εἰς τὸν βασιλέα νὰ εἶναι πράγματι δίκαιος — καὶ ἐννοοῦσι τὸ «φύσει» χριστιανικὸν δίκαιον — διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει δὲν θὰ εἶναι βασιλεύς, ἀλλὰ τύραννος (Ἑλλην. Πατρολ. 31, 389 B; 107, XXXVII B; 147, 212, 213 C; Σάθας Μεσαιων. Βιβλιοθ. 4, 362, $_{6}$ συν.; Νικ. Χων. 365, $_{5}$ συν.; Regel, Font. rerum byzantin. 300, $_{14}$ συν.; 'Ακομ. Ι, 164, $_{19}$ κ. ἄ.) καὶ ὡς τύραννος δὲν δύναται νὰ βασιλεύσῃ. (Ἑλλην. Πατρολ. 31, 389, B; Vernadsky, Βυζαντινὰ καὶ Νέα Ἑλλην. Χρονικὰ 6 (1926—1928) 121, 122; Ἑλλην. Πατρολ. 147, 212, 213; 107, XXXVII B; Σάθας, Μεσ. Μεσ. Βιβλιοθ. 4, 362; 'Ακομινᾶτος I (20,9 $_{16}$; Acta et diploma, 3, 3, $_{7}$, 5, $_{24}$; 26, $_{94}$, 27, $_{6}$ κ. ἄ.). Οὕτω καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ λαὸς εἶχον σαφῆ συνείδησιν τῶν δικαιωμάτων των καὶ οἱ βασιλεῖς ὤφειλον εἰς τὰς πράξεις των νὰ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν των τὴν κοινὴν γνώμην (Treit. 72). Οὕτως, ἔχομεν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, δύο δίκαια τὸ «φύσει» καὶ τὸ «νόμῳ» δίκαιον, καὶ ὁ βασιλεὺς ἦτο τρόπον τινὰ ὁ διαιτητὴς μεταξὺ τῶν ἀπαιτήσεων καὶ πολλάκις ἀντιθέσεων μεταξὺ τῶν δύο δικαίων καὶ ὤφειλε νὰ κρατῇ τὴν ἰσορροπίαν, διότι οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο ἦτο ἢ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ ἀπολύτως. Καὶ ὡς τοιοῦτον ἀνώτερον καὶ ἀπρόσβλητον διαιτητὴν ἐθεώρουν οἱ βυζαντῖνοι τὸν βασιλέα των καὶ διὰ τοῦτο προσεπάθουν συνειδητῶς μὲ ὅλα τὰ μέσα νὰ τὸν ἐξυψώσωσιν ὑπεράνω τῶν κοινῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ τὸν κάμωσιν ἰσαπόστολον. Εἰς ὅλα ἐστηρίχθησαν ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς συνειδήσεως ὅτι εἶναι συνεχισταὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους καὶ τοῦ

ἔργου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, εἰς τὸν ὁποῖον πολλοὶ ἀνάγουσι τὴν καταγωγήν των (Treit. 133, 163. ἴδ. περαιτ. Θεοφ. Κοντιν. 212, Κεδρ. 2, 184, $_{14}$; Ἀτταλ. 213, $_{15}$; 217; 236) καὶ ἡ Κων/λις εἶναι ἡ Νέα Ρώμη, ἤτοι τὸ κέντρον τοῦ κόσμου καὶ ὁ βασιλεύς των ὁ βασιλεὺς τῆς οἰκουμένης.

Διὰ τῶν ὀλίγων, ἅτινα ἀνέφερον ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Treitinger, τὸ ὁποῖον διακρίνει μεγίστη ἀκρίβεια, μεθοδικότης καὶ σαφήνεια καὶ τῶν ὀλίγων ἅτινα προσέθεσα, δὲν ἠθέλησα οὔτε λεπτομερῆ ἀνάλυσιν νὰ κάμω τῶν ὅσων λέγει, οὔτε νὰ τὸν διορθώσω, ἀλλ᾽ ἁπλῶς νὰ δείξω τὴν σημασίαν τοῦ βιβλίου, ἰδίως διὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ διὰ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τῷ εἴμεθα εὐγνώμονες, τόσον διὰ τὴν ὀρθὴν καὶ δικαίαν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ὑλικοῦ, ὅσον καὶ διὰ τὸ ὑλικὸν τὸ ὁποῖον συνέλεξε καὶ ὅπερ εἶναι πολύτιμον διὰ πλῆθος ἐπὶ μέρους ζητήματα.

Ἐν τέλει θὰ ἦτο παράλειψις, ἂν δὲν ἀνέφερον ἀκόμη ὅτι τὸ βιβλίον ἔχει εἰς τὸ τέλος ἀρκούντως πλῆρες εὑρετήριον ὀνομάτων καὶ ὅρων, ὡς καὶ ὅτι εἶναι γεγραμμένον μὲ ἐνθουσιασμὸν καὶ πίστιν, πρᾶγμα ὅπερ ὄχι μόνον τιμᾷ τὸν συγγραφέα, ἀλλὰ καὶ καθιστᾷ τὸ βιβλίον εὐχάριστον κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν. Τὸ βιβλίον εἶναι ὑπόδειγμα ὄχι μόνον διὰ τὴν συστηματικὴν καὶ λεπτομερῆ ἔκθεσιν τῶν ἀναφερομένων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον γνωρίζει ὁ συγγραφεὺς νὰ ἐκμεταλλεύηται καὶ ζωντανεύῃ τὸ ὑλικόν. Ἰδιαιτέραν ἀξίαν ἔχει τὸ βιβλίον δι᾽ ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες ζῶμεν ὑπὸ τὴν παράδοσιν τοῦ Βυζαντίου περισσότερον παντὸς ἄλλου λαοῦ.

Δ. ΞΑΝΑΛΑΤΟΣ

Fritz Hörmann*, Beiträge zur Syntax des Johannes Kinnamos. Μόναχον 1938.*

Ἀπὸ τὸ βυζαντινολογικὸν σεμινάριον τοῦ Μονάχου, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ μελέτη τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ τόσα ὀφείλει, μᾶς ἔρχεται ἡ ἀνωτέρω πρόσφατος ἐργασία περὶ τῆς συντάξεως τοῦ βυζαντινοῦ ἱστοριογράφου Ἰωάννου Κιννάμου, ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβὴ τοῦ κ. F. Hörmann, μαθητοῦ τοῦ καθηγητοῦ F. Dölger.

Ὡς γνωστόν, ὁ Κίνναμος κατεῖχε τὴν ὑψηλὴν θέσιν τοῦ «Βασιλικοῦ γραμματικοῦ», εἰς τὴν αὐλὴν τῶν Κομνηνῶν, ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του δὲ ταύτην συνώδευσε τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ εἰς τὰς ἐκστρατείας του καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶχεν ὅλα τὰ ἐφόδια καὶ τὰ μέσα νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὸ

ἔργον τοῦ ἱστοριογράφου. Τὸ σῳζόμενον κύριον σύγγραμμά του ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἱστορίαι* εἰς 7 βιβλία, τὸ ὁποῖον εἶναι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐπιτομὴ ἐκτενεστέρου ἔργου ἐκπονηθεῖσα ὑπό τινος μεταγενεστέρου, περιλαμβάνει τὴν ἐξιστόρησιν τῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν γεγονότων τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1118—1176 διάστημα.

Κάτοχος μεγάλης ἑλληνικῆς παιδείας ὁ Κίνναμος, ἐθεώρησε καθῆκόν του, καθὼς ἔπραττον κατὰ κανόνα οἱ Βυζαντινοὶ ἱστοριογράφοι, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιτυγχάνουν πάντοτε, νὰ προσδώσῃ εἰς τὸ ἱστορικὸν σύγγραμμά του τὴν αἴγλην ἀρχαίου κλασσικοῦ συγγράμματος, διὰ τῆς χρήσεως γλώσσης ἀκραιφνῶς ἀττικῆς. Ὡρισμένον συγγραφέα δὲν ἔλαβεν ὡς πρότυπον, ἡ ἐπίδρασις ὅμως τοῦ Προκοπίου διαφαίνεται παντοῦ ἰσχυροτέρα. Εἰς τὴν προσπάθειάν του δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἐπέτυχε, διότι τὴν ἐν τῷ συνόλῳ βαθεῖαν καὶ ὀρθὴν χρῆσιν τῆς δοκίμου γλώσσης συνεδύασε μὲ τὴν λιτότητα, συντομίαν καὶ διαύγειαν τοῦ ὕφους, ἅτινα ἀποτελοῦν τὰ βασικώτερα γνωρίσματα τῆς δοκίμου ἀττικῆς πεζογραφίας. Τὸ λεκτικόν του, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Krumbacher, ἔχει τι τὸ στρατιωτικὸν καὶ λακωνικόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν συμβαίνει πάντοτε εἰς τὴν ῥητορικὴν καὶ πομπώδη Βυζαντινὴν πεζογραφίαν, τὰ προσόντα δὲ ταῦτα ἐπιτρέπουν τὴν κατάταξίν του μεταξὺ τῶν κορυφαίων ἐκπροσώπων τοῦ Βυζαντινοῦ ἀττικισμοῦ.

Ἡ μελέτη τοῦ κ. Hörmann, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ, καθὼς ἀναφέρει ὁ ἴδιος, προεργασίαν νέας κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Κιννάμου, ἐρευνᾷ μόνον τὰ συντακτικὰ φαινόμενα τοῦ κυρίου ἔργου αὐτοῦ, ἤτοι τῶν *Ἱστοριῶν*. Τὸ μικρότερον ἔργον *Ἠθοποιΐα*, τὸ ὁποῖον ὁ Krumbacher θεωρεῖ ἔργον τοῦ Κιννάμου, ὡς ἀμφιβόλου πατρότητος δὲν ἐλήφθη ὑπ᾽ ὄψιν.

Ἀπὸ τὴν μελέτην ταύτην διδασκόμεθα ὅτι ὁ Κίνναμος ἐν τῇ ἀρχαϊστικῇ του προσπαθείᾳ ἐπιδιώκει τὴν χρῆσιν ὅλων τῶν συντακτικῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὴν δόκιμον γλῶσσαν. Συνήθως ἡ χρῆσις τῶν στοιχείων τούτων εἶναι κανονικὴ καὶ ἄψογος. Οὐχὶ σπανίως ὅμως, ὅπως εἶναι φυσικὸν νὰ συμβαίνῃ εἰς τοιούτου εἴδους θεματογραφικὰς προσπαθείας, λόγῳ τοῦ ὅτι ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸν γράφοντα ὁ ἔλεγχος τοῦ φυσικοῦ γλωσσικοῦ αἰσθήματος, βάλλει πέραν τοῦ στόχου, ὑπερβάλλει δηλονότι καὶ αὐτοὺς τοὺς κλασσικοὺς εἰς τὴν χρῆσιν τῶν συντακτικῶν ἐκείνων στοιχείων, τὰ ὁποῖα μιμούμενος αὐτοὺς χρησιμοποιεῖ. Οὕτω παραλείπει συχνότατα τὸ συνδετικὸν ῥῆμα ἢ τὸ ὑποκείμενον καὶ χρησιμοποιεῖ κατὰ κόρον τὸ σχῆμα κατὰ τὸ νοούμενον. Τὴν ἀκανθώδη ἀρχαίαν μετοχήν, τὸν σκόπελον αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ναυαγεῖ τόσον συχνὰ ὁλόκληρος ὁ μεταγενέστερος ἀττικισμός, ἀκριβῶς διότι τοῦ λείπει ἡ ἀκριβὴς ἐπίγνωσις τῆς ἐννοίας της, ὁ Κίνναμος τὴν χρησιμοποιεῖ ὀρθῶς. Προσεκτι-

κὸς ὅπως εἶναι, ὁσάκις ἀμφιβάλλει που περὶ τῆς ὀρθότητός της τὴν ἀντικαθιστᾷ ἐπιτυχῶς μὲ ἀπαρέμφατον ἢ μὲ φράσιν περιέχουσαν ὑποτακτικήν.

Κατὰ κόρον χρησιμοποιεῖ τὸν ποιητικὸν πληθυντικὸν τῶν ἀφῃρημένων οὐσιαστικῶν, ὡς *ἀκοαί*, *γάμοι*, *ἐλπίδες*, *νύκτες*, *σκέψεις* καὶ τῶν οὐδετ. ἐπιθέτων, ὡς *ἀδιεξίτητα*, *πρῶτα*. Συχνά, καίτοι ὄχι μὲ συνέπειαν, κάμνει χρῆσιν τοῦ δυϊκοῦ, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, εἶχεν ἐκλείψει παντελῶς ἀπὸ τὴν ζωντανὴν γλῶσσαν ἤδη κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους, καὶ δεικνύει ἰδιαιτέραν προτίμησιν εἰς τὰ ἐλλειπτικὰ ἐπίθετα, ὡς *τῆς εὐθείας* (ὁδοῦ), *ἡ ἐπιοῦσα* (ἡμέρα), *διὰ τῆς ἡμετέρας* (χώρας), *καιρίαν* (πληγὴν) κ. τ. ὅ.

Ὡς πρὸς τὴν σύνταξιν τῶν προθέσεων ἀκολουθεῖ μὲ ζῆλον τὰ κλασσικὰ πρότυπα, συντάσσων τὴν *ἀμφὶ* λ. χ. μὲ δοτικὴν *(ἀμφὶ Δορυλαίῳ, ἀμφὶ τοῖς Ἀλαμανοῖς)*. Τὸ αὐτὸ πράττει καὶ προκειμένου περὶ τῆς συντάξεως τῶν διαφόρων πτώσεων. Ἰδιαιτέρως αἰσθητὴ εἶναι ἡ πληθώρα τῆς δοτικῆς, ἡ ὁποία ἐνωρὶς εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀντικαθίσταται δι' ἐμπροθέτων περιφράσεων, καὶ ἀγαπᾷ ἰδιαιτέρως τὴν δοτικὴν τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου (*ὡς μοι ἐρρήθη*=ὡς εἶπον). Χρησιμοποιεῖ ἀφθόνως τὸ ἤδη εἰς τὴν Κοινὴν ἀχρηστευθὲν τελικὸν ἀπαρέμφατον, ἐκεῖ ὅπου ἄλλοι ἔγραφον *ἵνα* μὲ ὑποτακτικὴν ἢ ὁριστικήν, ἀποφεύγει δὲ τὴν χρῆσιν τοῦ *ἵνα* μὲ κάθε τρόπον. Εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ συστοίχου ἀντικειμένου ὑπερβάλλει καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀρχαίους. Μεταχειρίζεται ἐπίσης συχνότατα τὴν ἐπιρρηματικὴν αἰτιατ. πληθ. *(τὰ πλεῖστα, τὰ εἰκότα)*.

Τὰ αἰσθήσεως, ἐφέσεως, γνώμης, τοῦ λέγειν κλπ. δηλωτικὰ ρήματα, τὰ ὁποῖα ἐνωρίτατα εἶχον ἀρχίσει νὰ συντάσσωνται μὲ τὸ *ἵνα, ὅπως, ὅτι, ὡς*, ὁ Κίνναμος τὰ συντάσσει πάντοτε μὲ ἀπαρέμφατον καὶ ὅπου δεῖ μὲ μετοχήν.

Ἀξιοπαρατήρητον, ἀλλὰ σύμφωνον μὲ τὴν καθόλου νοοτροπίαν τοῦ Κιννάμου, εἶναι ὅτι ἡ ἀρχαϊστική του τάσις ὑπαγορεύεται συχνὰ ἀπὸ ἐλατήρια ἀρνητικά. Πηγάζει ἀπὸ βαθὺ αἴσθημα ἀντιδράσεως κατὰ τῆς κοινῆς γλώσσης. Ἀποφεύγει συστηματικῶς πᾶν ὅ,τι εἶναι εὔχρηστον εἰς τὸν προφορικὸν λόγον. Ἀποφεύγει λ. χ. νὰ κάμῃ χρῆσιν τῆς αἰτιατικῆς λόγῳ τοῦ ὅτι αὕτη ἦτο ἡ πλέον κοινόχρηστος πτῶσις εἰς τὸν προφορικὸν λόγον. Ἀποφεύγει τὸ οὐσιαστικοποιηθὲν ἔναρθρον ἀπαρέμφατον τὸ μετὰ ἢ ἄνευ προθέσεως, ἐπειδὴ τοῦτο ἦτο πολὺ εὔχρηστον εἰς τὴν δημώδη καὶ εἰς τὴν συνήθη γραφομένην, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἄλλους ὀλιγώτερον αὐτοῦ ἀρχαΐζοντας συγγραφεῖς. Ἀντιθέτως χρησιμοποιεῖ κατὰ κόρον τὸ ἀσύνδετον σχῆμα ἐπίσης ἀπὸ ἀντίδρασιν κατὰ τῆς δημώδους, ἡ ὁποία μετεχειρίζετο συνδέσμους.

Ἐν γένει ἡ στάσις του ἀπέναντι τῆς δημώδους εἶναι τόσον ἐμφανῶς ἐχθρική, ὥστε δικαίως ὑποθέτει ὁ κ. Hörmann ὅτι πολλάκις ἡ ἀπουσία ἑνὸς συντακτικοῦ στοιχείου ἀπὸ τὸ κείμενον τοῦ Κιννάμου ἀποτελεῖ argumentum ex silentio ὑπὲρ τῆς δημοτικότητος τοῦ στοιχείου τούτου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Ὅσον ὅμως καὶ ἂν χρησιμοποιεῖ ἐπιτυχῶς τὴν γλῶσσαν τῆς δοκίμου πεζογραφίας ὁ Κίνναμος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποφύγῃ παντοῦ τὴν τύχην τοῦ θεματογράφου. Οὕτω τοῦ διαφεύγουν κἄποτε καὶ συντάξεις σπανιώταται μὲν ἢ ἄγνωστοι εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἀττικήν, εὔχρηστοι δὲ εἰς τὴν σύγχρονόν του δημώδη. Εἶναι δὲ ταῦτα φράσεις ὡς *ὁ δὲ Π. ρὴξ ἅμα τῷ Α. πρίγκηπι ταῦτα πυθόμενοι*, ἡ συχνὴ ἀμετάβατος χρῆσις μεταβατικῶν ρημάτων, ἥτις, ὡς γνωστόν, εἶναι γνώρισμα μεταγενεστέρων ἐποχῶν αὐξανομένη ὡσημέραι, ἡ χρῆσις τοῦ ὑπερθετικοῦ βαθμοῦ ὡς ἐπιτατικοῦ κ. ἄ. Μερικαὶ ἀστάθειαι περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀρχαίων κανόνων ἢ ἀντιθέτως ὁμοιομορφία καὶ ἀκαμψία ἐκεῖ ὅπου εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐπεκράτει ἀστάθεια ὀφείλονται ὄχι τόσον εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς δημώδους ὅσον εἰς ἀδυναμίαν τοῦ ἰδίου Κιννάμου πρὸς ἐφαρμογὴν αὐτῶν. Τὰ ἐνάρξεως λ.χ. δηλωτικὰ ρήματα, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀναλόγως τῆς σημασίας των συνετάσσοντο ἄλλοτε μὲ ἀπαρέμφατον καὶ ἄλλοτε μὲ μετοχήν, ὁ Κίνναμος τὰ συντάσσει ὁμοιομόρφως, μὴ δυνάμενος νὰ κάμῃ τὴν λεπτὴν ταύτην συντακτικὴν διάκρισιν.

Ἀγαπᾷ τὰς μεγάλας περιόδους, ἀλλὰ συγχρόνως αἰσθάνεται τὴν φορτικότητά των καὶ προσπαθεῖ νὰ τὴν μειώσῃ μὲ τὴν χρῆσιν παρενθέσεων. Τὸ ρητορικόν του ὕφος, παρὰ τὴν χρῆσιν τῶν χιαστῶν καὶ ὑπερβατῶν σχημάτων, δὲν εἶναι πολὺ λεπτὸν καὶ ἀφίνει νὰ διαφαίνεται κατὰ τὸν συγγραφέα ein bewusstes rhetorisches Bemühen neben haüfigen Zurückbleiben des Tatsächlichen könnens.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ παρατήρησις τὴν ὁποίαν ὁ κ. Hörmann διατυπώνει εἰς τὸν ἐπίλογον τῆς ἐργασίας του, γενικεύων τὰ ἐκ τῆς παρακολουθήσεως τῆς ἀρχαϊστικῆς προσπαθείας τοῦ Κιννάμου προκύπτοντα πορίσματα. Ὅτι δηλ. κατὰ τὴν σύγκρουσιν δύο ἀντιθέτων γλωσσικῶν ρευμάτων τοῦ ἀρχαϊστικοῦ καὶ τοῦ δημώδους, εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν συγγραφέα τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ποικίλον: Τὰ δημώδη στοιχεῖα ἠμποροῦν ἢ νὰ ἐμποδίσουν τὴν χρῆσιν ἀρχαίων στοιχείων διὰ τῆς ἀντιδράσεως τοῦ ζωντανοῦ γλωσσικοῦ αἰσθήματος ἢ νὰ ὑποβοηθήσωσι τὴν χρῆσιν τούτων, ὁσάκις τὰ ἀρχαῖα συμβαίνει νὰ συμπίπτουν μὲ τὰ νέα στοιχεῖα, ἢ νὰ ἐνισχύσουν καὶ νὰ προαγάγουν τὴν χρῆσιν ἀρχαίων στοιχείων διὰ τῆς ἀντιπαθείας τὴν ὁποίαν τὰ δημώδη στοιχεῖα, ὡς πολύχρηστα καὶ τετριμμένα, συναντοῦν εἰς τὸ αἴσθημα τοῦ λογίου συγγραφέως, ἀναγκάζοντα αὐτὸν νὰ ἀναζητήσῃ εἰς τὴν ἀρχαίαν σπανιώτερα καὶ ἐκλεκτότερα ἐκφραστικὰ μέσα.

Ἡ ἔρευνα τοῦ κ. Hörmann περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Κιννάμου δεικνύει ὅτι καὶ βαθεῖαν γνῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐν τῷ συνόλῳ της καὶ ἀρτίαν μέθοδον τῶν γλωσσικῶν πραγμάτων ὁ νέος φιλόλογος κέκτηται, παρέχει δὲ βάσιμον ἐλπίδα ὅτι ἡ κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ ἔργου τοῦ Κιννάμου, τὴν ὁποίαν ὑπόσχεται νὰ μᾶς δώσῃ, θὰ εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματός της κριτικὴ ἔκδοσις.

Ν. Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ

St. G. Kapsomenakis, Voruntersuchungen zu einer Grammatik der Papyri der nachchristlichen Zeit. Μόναχον 1938 Σελ. 148 + XVI.

Ἡ ἐργασία αὕτη, καθὼς καὶ ἡ ἀνωτέρω διδακτορικὴ διατριβή, ἐγένετο εἰς τὸ βυζαντινολογικὸν σεμινάριον τοῦ Μονάχου καὶ εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὸν εἰσηγητὴν τῆς ἐγκρίσεώς της καθηγητὴν F. Dölger. Συνίσταται ἐκ δύο μερῶν. Τὸ πρῶτον καὶ ἐκτενέστερον μὲ τὸν τίτλον Beiträge zur Herstellung und Deutung einzelner Papyrustexte (σελ. 9—120) ἀσχολεῖται μὲ τὴν συμπλήρωσιν, ὀρθὴν ἀνάγνωσιν καὶ ἑρμηνείαν χωρίων ἑλληνικῶν παπύρων τῆς ρωμαϊκῆς καὶ πρωΐμου βυζαντινῆς ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα ἀτελῶς ἢ ἐσφαλμένως ἀνεγνώσθησαν ἀπὸ τοὺς ἐκδότας των. Εἰς τὸ δεύτερον μὲ τὸν τίτλον Vom Alt-zum Neugriechischen (σελ. 121—133) συνοψίζει τὰ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει διορθώσεων αὐτοῦ συναγόμενα πορίσματα περὶ τῆς σχέσεως τῆς γλώσσης τῶν παπύρων πρὸς τὴν νέαν ἑλληνικὴν καὶ περὶ τῆς ἀξίας τῆς τελευταίας διὰ τὴν κατανόησιν τῶν παπύρων.

Παρὰ τὴν ἔλλειψιν ἑνότητος, τὴν ὁποίαν ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ θέματός της ἡ ἐργασία αὕτη παρουσιάζει, εἶναι πολύτιμος συμβολὴ εἰς τὴν συμπλήρωσιν καὶ ὀρθὴν ἀνάγνωσιν τῶν παπύρων καὶ συγχρόνως πολὺ διδακτικὴ περὶ τοῦ τί θὰ ἠδύναντο οἱ Ἕλληνες φιλόλογοι, ὡς τελειότεροι ἀπὸ τοὺς ξένους γνῶσται τῆς νέας ἑλληνικῆς καὶ προικισμένοι μὲ βαθύτερον ἑλληνικὸν γλωσσικὸν αἴσθημα, νὰ συνεισφέρουν εἰς τὴν παπυρολογίαν, ἐὰν αὕτη ἐκαλλιεργεῖτο ἐπιμελέστερον εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ κ. Κ. παρουσιάζει εἰς τὴν ἐργασίαν του μακρὰν σειρὰν ἀπὸ ἐπιτυχεῖς διορθώσεις καὶ ἑρμηνείας χωρίων τῶν παπύρων, ὀφειλομένας βεβαίως πρώτιστα εἰς τὴν ἐπιστημονικήν του ὀξυδέρκειαν ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ εἰς τὴν καλυτέραν γνῶσιν τῆς νέας ἑλληνικῆς, ἡ ὁποία ἔλλειπεν ἀπὸ τοὺς ξένους ἐκδότας των.

Οὕτως εἰς τὸν πάπυρον PSI VIII 901, 11/3 (46 μ. Χ.) εἰς τὸ χωρίον *ὀμνύωμεν . . . . μηδὲ ἓν συνεστορηκέναι μηδὲ συνιστορήσειν ἁ[λ]ιεουσι μηδὲ σαγηνευισι μηδὲ ἀμφιβολεουσι* τοὺς τρεῖς τελευταίους τύπους, τοὺς ὁποίους ὁ ἐκδότης ἀνέγνωσεν ὡς ρήματα 3 πληθ. προσώπου, ὁ Κ. διορθώνει ἐπιτυχῶς εἰς δοτ. πληθ. *ἁλιεῦσι μηδὲ σαγηνεῦσι μηδὲ ἀμφιβολεῦσι*, ἀποδίδων οὕτω νόημα ὀρθὸν εἰς τὴν φράσιν.

Εἰς τὸν πάπυρον Flor. II 175 $31/_2$ (255 μ. Χ.) τὸ χωρίον *ἔχουσι γὰρ γενὰς οἰνηγὰς* διορθώνει ἐπιτυχῶς εἰς *ἔχουσι σαργάνας οἰνηγάς*.

Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν Ditt. Or. I 201, $15/_7$ (5ος αἰὼν μ. Χ.) εἰς τὸ *ἐπόρθησα τὰς χώρας αὐτῶν ἐπειδὴ ἐφιλονικήσουσιν μετ' ἐμοῦ*, ὅπου οἱ πρῶτοι ἐκδόται εἶχον προτείνει ἀντὶ τοῦ ἀκατανοήτου *ἐφιλονικήσουσιν ἐφιλονίκησαν*, ὁ δὲ Lepsius ἐθεώρει τὸ *ἐφιλονικήσουσιν* imperfectum futuri προελθὸν ἀπὸ ἐπίδρασιν τῆς Κοπτικῆς, ὁ κ. Κ. διακρίνει τὸν γνωστὸν νόθου τύπου ἀόριστον *ἐφιλονικήσασιν* συγχισθέντα ἀπὸ τὸν γραφέα τοῦ παπύρου πρὸς τὸν μέλλοντα *φιλονικήσουσιν*.

Ὀρθὴ ἐπίσης φαίνεται ἡ γνώμη του ὅτι εἰς τὸν πάπυρον Jena 4 (=S B III 7187) $2/_4$ (5ος—6ος) αἰὼν μ. Χ.) εἰς τὸ χωρίον *ὅτι οἱ κωμῆτε ἀφορμαροὶ ἦσαν* τὸ *ἀφορμαροὶ* δὲν εἶνοι πληθ. τοῦ **ἀφορμαρὸς* ἀλλὰ τοῦ *ἀφορμάρις* καὶ ὅτι τονιστέον ἀφορμάροι (=ἀφορμάριοι).

Ἐξαιρέτως προάγεται ἡ κατανόησις τοῦ παπύρου Bas 19, $1/_7$ (6ος—7ος αἰὼν μ.Χ.) διὰ τῆς ὀρθῆς συμπληρώσεως τῶν κενῶν *τὸ δ[.] π[..]ν σου* εἰς *τὸ ὀσπίτιν σου*, τοῦ *πισσ .. α ενα* εἰς *πισσώμενα*, τοῦ *ἐξεργ<ά>-τας δέκα . . . μέγαν προάστιον* εἰς *ἐξαιρέτως δὲ καὶ τὸ μέγαν προάστιον*.

Ὀρθῶς ἐπίσης εἰς μὲν τὸν πάπυρον BGU I, 248 (=Ollson 41), 29 (70—80 μ. Χ.) τὸ *νομίζω δὲ ὅτι οὐδὲν τούτωι μὲ λοιπήσις* ἀναγινώσκει τὸ *οὐδέν : νομίζω δὲ ὅτι οὐδ' ἐν τούτωι μὲ λοιπήσις* εἰς δὲ τὸν πάπυρον Fay 114 (=Ollson 56), $17/_{22}$ (100 μ. Χ.) τὸ *τῇ κδ εἴ κε εἰς τὰ γενέσια Γεμέλλης* ἀναγινώσκει ἑνώνων τὸ *εἴ κε εἶκε* (=ἧκε, ἐλθέ).

Ἐκ τῶν ἐπιτυχῶν ἑρμηνειῶν περιορίζομαι ν' ἀναφέρω τὴν ἐν τῷ παπύρῳ Jand II, 23, 14 (6ος—7ος μ. Χ.) εἰς τὸ χωρίον *μὴ γένηται ἀμέλειαν, ἵνα μὴ ἀποθανοῦσι με*, τὸ ὁ οἷον ὁ ἐκδότης ἡρμήνευσεν ἐσφαλμένως ***ne fiat neg igentia, ne moriantur mihi***, νομίσας ὅτι τὸ *με* ἐνταῦθα ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ *μοι* καὶ τὸ ὁποῖον ὁ κ. Κ. ὀρθῶς ἑρμηνεύει τονίζων τὸ *ἀποθανοῦσι* εἰς τὴν παραλήγουσαν καὶ ἀποδίδων εἰς αὐτὸ σημασίαν μεταβατικὴν ἤτοι *νὰ μὴ μὲ πεθάνουν* (*στὸ ξύλο* κ.τ.ὅ.)· πβ. τὰ ἐπίσης ἐπὶ παπύρων ἀπαντῶντα ὅμοια παραδείγματα τῆς χρήσεως ρημάτων φόνου δηλωτικῶν μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ αὐστηρῶς τιμωρεῖν: *πληγαῖς ἱκαναῖς μὲ κατέκτειναν, Βλέπε πῶς με ἡ μήτηρ ἡμῶν ἔσφαξε.* κ. ἄ.

Ἀξία ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως εἶναι ἡ πλουσία καὶ μεθοδικὴ χρῆσις παραλλήλων χωρίων καὶ ὁμοίων παραδειγμάτων ἀπηνθισμένων ἐπιμελῶς ἐξ αὐτῆς τῆς γλώσσης τῶν παπύρων ἢ τῆς νέας ἑλληνικῆς, πρὸς διαφώτι-

σιν τοῦ ἑκάστοτε ὑπὸ συζήτησιν φαινομένου καὶ ἐνίσχυσιν τῆς προτεινομένης ὑπὸ τοῦ συγγρ. γνώμης, ἡ ὁποία ἄνευ αὐτῶν θὰ ὑπέπιπτεν ἐνίοτε ὡς ἁπλοῦς ἰσχυρισμός. Τὰ παραδείγματα ταῦτα δύνανται πλέον νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐπωφελῶς καὶ ἀπὸ ἄλλους ἐρευνητὰς εἰς ὁμοίας περιστάσεις.

Ἄλλαι τινές, ὀρθαὶ ἴσως, διορθώσεις δὲν παρέχουν πιθανάγκην, λόγῳ τῆς ἀποσπασματικῆς μορφῆς ὑπὸ τὴν ὁποίαν παρατίθεται ἡ διορθουμένη φράσις, ἐπειδὴ δὲν μᾶς εἶναι δυνατὸν ἀπὸ τὰ ἐλλιπῆ συμφραζόμενα νὰ ἀποδείξωμεν τὴν ὀρθότητα τῆς γενομένης διορθώσεως, ἂν δὲν ἀνατρέξωμεν οἱ ἴδιοι εἰς τὰ ἐκτενέστερα κείμενα τῶν παπύρων, τὰ ὁποῖα ὁ συγγρ. ἔχει ὑπ' ὄψιν του καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη.

Ὑπάρχουν ὅμως καί τινες, σχετικῶς πολὺ ὀλίγαι περιπτώσεις, ὅπου δύναταί τις νὰ διαφωνήσῃ πρὸς τὸν κ. Κ. ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῆς ἑρμηνείας ἢ διορθώσεώς του. Τοιαῦται περιπτώσεις εἶναι κατὰ τὴν γνώμην μου αἱ ἑξῆς:

Εἰς τὸν μνημονευθέντα πάπυρον Fay 114 (=Olsson), $17/_{22}$ (100 μ. Χ.) ἀναγινώσκεται: *τῆι κδ εἶκε εἰς τὰ | γενέσια Γεμέλλης. | Μὴ ο<ὖ>ν ληρήσῃς τὸν | ἐκτιναγμόν σου.* Ὁ κ. Κ. ὑποθέτει ὅτι ὁ ἐπιστέλλων γράφει πρὸς τὸν υἱόν του. *τὴν 24ην ἔλα εἰς τὰ γενέθλια τῆς Γεμέλλης. Μὴν κάμῃς ὅμως εἰς κανένα λόγον περὶ τῆς ἐκκινήσεώς σου,* ἀποδίδει δὲ εἰς τὸ οὐσ. *ἐκτιναγμὸς* τὴν ἔννοιαν τοῦ *ἀναχώρησις* στηριζόμενος εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἡσυχίου *ἐκτινάξαι· ἀποκινῆσαι.*

Κατ' ἐμὲ ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι ἀκατανόητον διὰ τίνα λόγον ἔπρεπε νὰ ἀποκρύψῃ ὁ υἱὸς τὸ ταξίδιον εἰς τὴν πόλιν ὅπου ἔζη ἡ οἰκογένειά του καὶ πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ τὸ ἀποκρύψῃ; Ἐκ χωρίων παπύρων, τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος ὁ κ. Κ. παραθέτει κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γνώμης του ταύτης, ὡς τοῦ παπύρου Flor II, 196, $2/_{10}$ (253 μ. Χ.) *ο[ἴ]νου μονόχω(ρα) ἑκατὸν κτλ. τῆς τιμῆς αὐτῶν χωρούσ[ης] εἰς τιναγμὸν κώμης Διον[υσιάδ]ος,* τοῦ παπύρου Flor II 246", $3/_{16}$ *παράδος καὶ νῦν [Μ]ονίμῳ . . . ἀφ' ὧν ἔχεις παρὰ [σο]ὶ οἴνου μονόχωρα [ὀ]κτὼ κτλ. τῆς τιμῆς αὐτῶν χωρ[ο]ύσης εἰς τιναγμὸν ἐλαϊκῶν κτημάτων ἀλλὰ πάντα δοθήτω αὐτῷ ἵνα μὴ διὰ τοῦτο ὁ* ***τιναγμὸς*** *ἐμποδισθῇ* καὶ τὸ τοῦ παπύρου Flor II 209 (3ος αἰ. μ. Χ.) *ἵνα τοίνυν ἀνάξω καὶ παρετήσομε | αὐτὰ καὶ τάχα ἄλλα λάβω καλὰ (οἴνου μονόχωρα) καὶ μὴ | ὑπηρεαθῇ ὁ* ***ἐκτιναγμός.*** Βλέπομεν ὅτι *ἐκτιναγμὸς* εἶναι ὅ,τι καὶ *τιναγμὸς* (πβ. *ἵνα μὴ διὰ τοῦτο ὁ τιναγμὸς ἐμποδισθῇ : ἵνα μὴ ὑπηρεασθῇ ὁ ἐκτιναγμὸς*) καὶ ὅτι ἀμφότερα σημαίνουν ὅ τι καὶ τὸ νεοελληνικὸν *τίναγμα* τῶν ἐλαιοδένδρων, τὴν συγκομιδὴν τοῦ ἐλαιοκάρπου, διὰ τοὺς ἐργάτας τῆς ὁποίας, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων, ἐγίνετο ἡ παραγγελία τοῦ οἴνου ἐκ μέρους τῶν ἐπιστελλόντων.

Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς μου νομίζω ὅτι συνηγορεῖ καὶ ἡ παρουσία τοῦ *οὖν,* τὸ ὁποῖον δὲν θὰ εἶχε κανὲν νόημα ἐὰν τὸ *μὴ οὖν ληρήσῃς τὸν ἐκτιναγμόν σου* συναφθῇ πρὸς τὴν ἀμέσως προηγουμένην φράσιν. Κατ' ἐμὲ λοιπὸν ὁ ἐπιστέλλων καλεῖ τὸν παραλήπτην τῆς ἐπιστολῆς υἱόν του νὰ παρευρεθῇ εἰς τὴν οἰκογενειακὴν ἑορτὴν καὶ τὸν συμβουλεύει, διὰ λόγους τοὺς ὁποίους ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, νὰ μὴν κοινολογήσῃ εἰσέτι τὴν ἐπικειμένην ἔναρξιν τῆς συγκομιδῆς τοῦ καρποῦ τῶν ἐλαιῶν του ἢ ἄλλων δένδρων του.

Εἰς τὸν πάπυρον Russ-Georg III, 10, $21/_{2}$ (4ος—5ος αἰ. μ. Χ.) τὸ χωρίον *σὺν θεῷ εἶδε κα<ὶ ἀ>πόσχολος αὐγουσταλίων ἦμε* οἱ ἐκδόται, ὀρθῶς, κατ' ἐμέ, εἶχον διορθώσει τὸ *εἶδε* εἰς *ἴδε* (ἑρμηνεύοντες: *ἰδοὺ ἔγινα ἀπόφοιτος τῶν Αὐγουσταλίων*), Ὁ κ. Κ. θεωρεῖ τὴν διόρθωσιν περιττήν, τὸ δὲ *εἶδε* ὡς ἔχον τὴν σημασίαν τῆς νεοελλ. φράσεως *εἶδε κι' ἔπαθε νὰ γίνω,* ἡ ὁποία ἀπαντᾷ σήμερον διαλεκτικῶς (ἐν Κρήτῃ) ἀντὶ τῆς κοινῆς *εἶδα κι' ἔπαθα νὰ γίνω* δηλ. *ἐπὶ τέλους ἔγινα.* Ἀλλὰ πρῶτον ἡ νεοελλ. φράσις *εἶδα κι' ἔπαθα νὰ γίνω* δὲν μαρτυρεῖται οὐδαμοῦ ὡς γνωστὴ ἤδη κατὰ τὸν 4ον μ. Χ. αἰῶνα, ἑπομένως πολὺ ὀλιγώτερον ἡ ἐξ αὐτῆς προελθοῦσα διαλεκτικὴ *εἶδε κι' ἔπαθε νὰ γίνω,* ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζει τὸ *εἶδε* τοῦ παπύρου ὁ κ. Κ. Καὶ δεύτερον τὸ *εἶδε* μόνον του δὲν ἦτο δυνατὸν λογικῶς νὰ προσλάβῃ τὴν σημασίαν τῆς φρ. *εἶδα κι' ἔπαθα νὰ . . .* Πρέπει ὁσάκις ἀνατρέχομεν εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν διὰ νὰ ἑρμηνεύσωμεν παλαιοτέρες φάσεις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, νὰ προφυλαττώμεθα ἀπὸ τοιαύτας ἀπατηλὰς ὁμοιότητας.

Πάντως, ὅπως βλέπει ὁ ἀναγνώστης, αἱ περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας αἰσθάνεταί τις τὴν ἀνάγκην νὰ διαφωνήσῃ πρὸς τὰ διορθώσεις καὶ ἑρμηνείας τοῦ κ. Κ. εἶναι σχετικῶς μὲ τὴν ἔκτασιν τῆς ἐργασίας του ἐλάχισται. Τὸ βιβλίον περιέχει πλῆθος ὀρθῶν, μεθοδικῶν καὶ διδακτικῶν ἐπεμβάσεων εἰς τὰ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως δύσκολα παπυρικὰ κείμενα καὶ ἀποτελεῖ χρησιμωτάτην συμβολὴν εἰς τὴν κατανόησιν καὶ ἱστορικὴν ἀξιοποίησιν τῶν γλωσσικῶν ἰδιορρυθμιῶν τῆς γλώσσης τῶν παπύρων, αἱ ὁποῖαι εἶναι τόσον διαφωτιστικαὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Ν. Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ

Histoire de l'Eglise depuis les Origines jusqu' à nos jours t. 5me Gι égoire le Grand, les Etats barbares et la conquète arabe (590—757). t. 6me L' époque Carolingienne. Ὑπὸ τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τῶν κ. κ. ***Au . Fliche et Victor Martin****, ὁ πρῶτος τῶν δύο τούτων τόμων ἐξεδόθη τῇ συνεργασίᾳ τοῦ ἐπιφανοῦς βυζαντινολόγου* ***Louis Bréhier*** *καὶ τοῦ καθηγ.* ***René Aigrain****, ὁ δὲ δεύτερος ὑπὸ τοῦ καθ.* ***Em. Amann*** *τοῦ καθολικοῦ πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου. Ὁ 6ος τόμος προηγήθη τοῦ 5ου (1938).*

Ἡ ἱστορία τῆς καθόλου Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὰς πρὸ δύο αἰώνων ἀποπείρας ἐν τῇ Δύσει παρὰ τοῖς ρωμαιοκαθολικοῖς καὶ τοῖς διαμαρτυρομένοις, ὅτε ἡ ὁμολογιακὴ ἀντίθεσις ζωηρότατα ἀπετυποῦτο εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν ἀπέβη προσφιλὲς ἀντικείμενον σοφῶν ἀνδρῶν ἑκατέρας τῶν δύο ἐκείνων παρατάξεων, εἰς ἔργα ἐκτενῆ καὶ πολύτομα, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπὸ νέον φῶς καὶ ἀπὸ νέας προοπτικῆς ἐκτίθεται τῆς Ἐκκλησίας ὁ βίος. Ἡ νέα αὕτη προοπτική, ὀφειλομένη εἰς ἄφθονα νέα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα προσεκόμισαν ἡ κριτικὴ μελέτη τῶν πηγῶν καὶ ἡ ὀρθοτέρα ἀνάγνωσις τῶν κειμένων, ἄνευ παρεμβάσεως τῶν σκοπίμων παλαιῶν μεταφράσεων, ἡ ἐγκατάλειψις τῶν ἐκ προφανοῦς καὶ ἀποδεδειγμένης πλέον νοθείας παλαιῶν θεωριῶν, ἡ ἀνακάλυψις νέων πηγῶν καὶ ἡ ἀναμφισβητήτως πλουσία συμβολὴ της πολιτικῆς Ἱστορίας, κατέστησε τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν συμπαθεστέραν εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῶν διαφορωτάτων ὁμολογιακῶν διαφωνιῶν. Ἡ νέα αὕτη μορφὴ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας —ὡς τοῦτο παρετηρήθη καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν Ἱστορίαν — παρεσκευάσθη δι' ἀπείρων εἰδικῶν μελετῶν καὶ ἐρευνῶν περὶ προσώπων καὶ γεγονότων ἱστορικῶν, εἰς ἰδιαιτέρας περὶ αὐτῶν συγγραφὰς ἢ εἰς πλουσίας λεξικογραφικὰς Συλλογὰς ἢ εἰς νέας τῶν πηγῶν ἐκδόσεις· πάντα ταῦτα κατέστησαν ἀσφαλέστερα καὶ θετικώτερα τὰ συμπεράσματα τῶν συνθετικῶν ἔργων τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, καὶ καθαρίζοντα τὸ ἔδαφος τοῦ παρελθόντος τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ πολλῶν ἀκανθῶν καὶ τριβόλων, θὰ καταστήσουν ἡμέραν τινὰ τὴν συνεννόησιν τῶν διισταμένων μεγάλων χριστιατικῶν ὁμάδων εὐκολωτέραν καὶ φυσικήν.

Εἰς τὴν τοιαύτην κατηγορίαν συνθετικῶν ἔργων ἀναμφισβήτως ἀνήκει ἡ μεγάλη ἐπιχείρησις τῶν κ. κ. Fliche κσὶ Martin, ἥτις μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ὑπελογίσθη εἰς 24 ὀγκώδεις τόμους καὶ ἀνετέθη εἰς ἄνδρας εἰδικούς, ὧν τινες εἶναι ἐκ προγενεστέρων ἐργασιῶν των γνωστοὶ διὰ τὸ φιλελεύθερον πνεῦμά των. Ἐκ τῶν σχεδὸν ταυτοχρόνως ἐκδοθέντων ε'. καὶ στ'. τόμων, ὁ πρῶτος ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «*Γρηγόριος ὁ Μέγας, τὰ βαρβαρικὰ κράτη καὶ ἡ ἀραβικὴ κατάκτησις*» περιλαμβάνει τὴν Ἱστορίαν τῇ Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ 590 ὅτε ἐξελέγη πάπας ὁ Γρηγόριος α'. (590—604) μέχρι τοῦ 757 ὅτε συνετελέσθη «ἡ πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ διάσπασις μεταξὺ τῆς Βυζαντινῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, ἐπειδὴ οἱ πάπαι μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ὑπολογίζουν ἐπὶ τῆς βοηθείας τῶν αὐτοκρατόρων (τῆς Κ/πόλεως), ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς φραγκικῆς δυναστείας τῶν Πεπινιδῶν, ὅτε καὶ νέα ἄρχεται ἱστορικὴ ἐποχή». Εἰς 16 ἀνίσου ἐκτάσεως κεφάλαια ἐκτίθεται ὁ βίος τῆς Ἐκκλησίας περὶ τὰ δύο αὐτῆς μεγάλα κέντρα, τὴν Ρώμην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, μετὰ τὴν τελικὴν ἀποτυχίαν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α'. ἀποπείρας πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἑνότητος τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους. Εἰς τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια ὁ μὲν κ. Aigrain μᾶς παρέχει τὴν εἰκόνα καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ μεγάλου καὶ ἀληθῶς ἁγίου πάπα Γρηγορίου εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου τῆς Ἰταλίας, ὁ δὲ κ. Bréhier τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν Κ/πολιν μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ Φωκᾶ (σ. 17—77). Εἰς τὰ πέντε ἑπόμενα κεφάλαια, ὁ αὐτὸς κ. Bréhier ἐκτενῶς διαγράφει τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους τῆς Ἀνατολῆς εἰς τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐκ Βορρᾶ καὶ Ἀνατολῆς ἐχθροὺς συνεχιζομένους ἐκ τῆς προτέρας περιόδου, ἀλλ' ἐπιταθέντας ἐπικινδύνως (Ἀβαροσλαῦοι, Πέρσαι καὶ Ἄραβες), ἐν συνδυασμῷ πρὸς τοὺς ἐσωτερικοὺς ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους ἐδημιούργησαν αἱ χριστολογικαὶ ἔριδες τῆς Γ'. καὶ Δ'. Οἰκ. συνόδου, ἐξασθενήσασαι τὴν πολιτικὴν τοῦ Κράτους συνοχὴν καὶ βοηθήσασαι τὰς εἰς βάρος αὐτοῦ κατακτήσεις τῶν ξένων. Οἱ τοσοῦτον ἐνδόξως ἀπὸ πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἀπόψεως διὰ τοῦ Ἡρακλείου ἀρξάμενοι ἀγῶνες (ἀπόκρουσις τοῦ περσικοῦ καὶ ἀραβικοῦ κινδύνου) ἀπέληξαν, μετὰ ἑνὸς αἰῶνος ἀτυχεστάτην διοίκησιν τῆς δυναστείας τῶν «Ἡρακλειδῶν», εἰς τὴν ἀπώλειαν τοῦ $^1/_3$ τῶν κτήσεων τοῦ Κράτους (Συρία καὶ Β. Ἀφρικὴ καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Ἰταλίας). Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ Ἐκκλησία, εἴτε ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας εἴτε καὶ ἀκολουθοῦσα τὴν προσπάθειαν τῆς πολιτείας, μετέσχε σπουδαίως εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν μεγάλων ζητημάτων καὶ τὴν ἀναζήτησιν τῆς λύσεως αὐτῶν ἀπὸ τῆς θρησκευτικῆς πλευρᾶς, διὰ προσωπικῶν συνεννοήσεων τῶν ἱεραρχῶν ἢ καὶ διὰ συνόδων, οἷαι ἡ ΣΤ'. οἰκουμενικὴ καὶ ἡ Πενθέκτη ἢ ἐν τῷ Τρούλλῳ (σ. 79—209), Εἰς τὰ πέντε ἀκόλουθα κεφάλαια (VIII-XII) ὁ κ. Aigrain περιγράφει «*τὸ τέλος τῆς χριστιανικῆς Ἀφρικῆς*», τῆς πολυανθρώπου ἐκείνης ἐκκλησιαστικῆς περιοχῆς, ἥτις ἀπὸ τοῦ Ε'. αἰῶνος περιπεσοῦσα εἰς τὴν θύελλαν τῆς μεταναστεύσεως καὶ ἐγκαταστάσεως τῶν Βανδάλων καὶ σχεδὸν ἀπομονωθεῖσα ἀπὸ τοῦ κορμοῦ τῆς ἐκκλησίας, ἐσαρώθη τελείως διὰ τῆς μουσουλμανικῆς κατακτήσεως, κληροδοτήσασα εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Χρι-

στιανισμοῦ τὰ μεγάλα ὀνόματα τοῦ Κυπριανοῦ καὶ Αὐγουστίνου, τὴν πρώτην συστηματικὴν ἐκκλησιαστικὴν νομοθεσίαν καὶ τὴν ὑγιεστέραν ἀντίληψιν τῶν διοικητικῶν σχέσεων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ (647—705): «*τὴν Χριστιανικὴν Ἱσπανίαν*», ἀπὸ τοῦ 590 μέχρι τῆς κατακτήσεως τῆς χώρας ὑπὸ τῶν Ἀράβων (715) καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀγώνων πρὸς τοὺς κατακτητὰς (757), ἔνθα ἡ Ἐκκλησία ζωηρότατα ἀνεμίχθη εἰς τὰς πολιτικὰς τύχας τῶν κατοίκων καὶ πρὸ τῆς Ἀραβικῆς κατακτήσεως, ἐπὶ τῶν Βησιγότθων βασιλέων, καὶ μετ' αὐτὴν ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀράβων (σ. 231—276). «*τὴν Χριστιανικὴν Ἀγγλίαν καὶ τὰς Κελτικὰς Ἐκκλησίας*», κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον, ὅτε κυρίως καὶ συνέπεσεν ὁ ὁμαδικὸς ἐκχριστιανισμὸς τῆς χώρας ἐκείνης καὶ ἐτέθησαν τὰ θεμέλια τῆς μεγίστης ἐπιρροῆς, τὴν ὁποίαν ἡ Ἐκκλησία πάντοτε ἤσκησεν εἰς τὸν βίον τῆς χώρας ἐκείνης (σ. 276—328) «*τὴν φραγκικὴν Ἐκκλησίαν τῶν Μεροβιδῶν*», ὅτε, συνεχιζομένης τῆς φυλετικῆς καὶ κοινωνικῆς ζυμώσεως, τὴν ὁποίαν προὐκάλεσαν ἡ ἐπιδρομὴ καὶ ἐγκατάστασις τῶν Φράγκων εἰς τὰς ἐκεῖθεν τοῦ Ρήνου κελτικὰς χώρας τῆς καταλυθείσης Ρωμ. αὐτοκρατορίας, καὶ αὐτὴ ἡ Ἐκκλησία παρεσύρθη εἰς χαώδη κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔθηκε τέρμα ἡ νέα ἰσχυρὰ δυναστεία τῶν Καρολιδῶν, ἥτις, ἀφοῦ ἔσωσε τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως (732 μάχη Poitiers), ἀνέλαβε καὶ τὴν ἀνασύνταξιν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, προστατεύσασα καὶ ἐνισχύσασα τὸ ἐν Ρώμῃ ἐκκλησιαστικὸν κέντρον, διὰ τῆς εἰς αὐτὸ ἐξασφαλίσεως πολιτικῆς δυνάμεως (σ. 329—390) καὶ τέλος «*τοὺς πάπας καὶ τὴν Ἰταλίαν ἀπὸ τοῦ 604—757*, ὅπου περιγράφονται οἱ ἀγῶνες τῶν διαδόχων τοῦ Γρηγορίου Α'. κατὰ τοῦ Μονοθελητισμοῦ ἐν Ἀνατολῇ καὶ κατὰ τῶν κατακτητικῶν ἐν Ἰταλίᾳ προόδων τῶν Λομβαρδῶν ἐπὶ βλάβῃ τοῦ Βυζαντινοῦ Ἐξαρχάτου τῆς Ραβέννης, τὸ ὁποῖον καὶ κατέλυσαν (754) καὶ αὐτῆς τῆς Ρώμης, τὴν ὁποίαν ἐπανειλημμένως νὰ καταλάβουν ἠπείλησαν, ἀλλὰ τοῦτο ἀπέτρεψαν οἱ πάπαι, ἐπικαλεσθέντες τὴν προστασίαν τῶν φράγκων Καρολιδῶν καὶ δι' αὐτῶν κατορθώσαντες νὰ θέσουν τὰ θεμέλια κοσμικοῦ κράτους τῆς παπωσύνης (σ. 390—440). Εἰς δύο συνεχῆ κεφάλαια (XIII καὶ XIV) ὁ κ. Bréhier ἐκθέτει «*τὰ τῆς Εἰκονομαχίας μέχρι τῆς συνόδου τοῦ 758*» καὶ «*τὸν βίον τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Μαυρικίου μέχρι Κωνσταντίνου τοῦ Ε'.*», ὅπου ἡ ἀπὸ ἑξηκονταετίας ἤδη ἀποκατάστασις τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας, κυρίως διὰ τοῦ ἡμετέρου Κ. Παπαρρηγοπούλου, παρέσχε νέα στοιχεῖα πρὸς ὀρθοτέραν γενικῶς ἐκτίμησιν τοῦ μεγάλου ἔργου τῆς μεταρρυθμίσεως ἐν Ἀνατολῇ διὰ τῆς μεγάλης τῶν Ἰσαύρων δυναστείας, τὸ ὁποῖον ἀναληφθὲν ὑπὸ ἀπείρως δυσμενεστέρας συνθήκας ἢ τὸ συγχρόνως ἐν τῇ Δύσει ὑπὸ τοῦ Μ. Καρόλου ἐπιχειρηθέν, ἔσχε σπουδαιότερα καὶ μονιμώτερα ἀποτελέσματα καὶ ἐξησφάλισε μακροχρονιωτέραν ἀντοχὴν εἰς τὸν ἑλληνικὸν χριστιανικὸν βίον τῆς Ἀνατολῆς, κατὰ τοῦ ἀδιακόπου κινδύνου τοῦ ἀραβοτουρκικοῦ Ἰσλὰμ καὶ τῆς ἀσυνταξίας τοῦ ἐπιτεθέντος νοσηροῦ τῆς Δύσεως χριστιανισμοῦ τῶν Σταυροφοριῶν (σ. 431—503). Τέλος εἰς δύο κεφάλαια (XV καὶ XVI) ὁ κ. Aigrain περιγράφει «*τὸν Μοναχικὸν βίον ἐν τῇ Δύσει*» καὶ «*καὶ τὰ οἰκονομικὰ τῶν δυτικῶν Ἐκκλησιῶν*» ὡς παράγοντας τοῦ χριστιανικοῦ βίου τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ Δύσει (σ. 505—566).

Τοιοῦτο εἶναι τὸ γενικὸν διάγραμμα τῆς ἐκθέσεως τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ ἕνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα· εἰς δὲ τὰς λεπτομερείας αὐτοῦ στηρίζεται ἐπὶ πλουσιωτάτης Βιβλιογραφίας, προτασσομένης καὶ τοῦ συνόλου καὶ ἑκάστου ἰδίᾳ κεφαλαίου, περιλαμβανούσης τὰς συγχρόνους τῶν γεγονότων πηγὰς καὶ τὰς ὀλίγον μεταγενεστέρας καὶ τὰς νεωτάτας ἱστορικὰς καὶ κριτικὰς μελέτας, μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ἐκλεγομένας. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς ἀφιεροῦται μέγα μέρος τοῦ ὅλου ἔργου, σχεδὸν τὸ ἥμισυ, περὶ τὰ ζητήματα τοῦ Μονοθελητισμοῦ καὶ τῆς εἰκονομαχίας, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τοὺς ἀγῶνας τοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων. Τὰ πολλὰ ὅμως εἰσέτι κενὰ τῆς Ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ ἄλλου Ἀνατολικοῦ κόσμου ἀφ' ἑνός, καὶ ἡ δύναμις τῆς ρωμαιοκαθολικῆς παραδόσεως ἀφ' ἑτέρου, πάντως εἶναι ἐπαισθητὰ εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς προκειμένης ἐκθέσεως. Ἡ ἔξοχος ὅμως συγγραφικὴ μέθοδος τοῦ σοφοῦ βυζαντινολόγου κ. Bréhier καὶ ἡ ἀντὶ τῆς συνήθους ὁμολογιακῆς προκαταλήψεως κατὰ παντὸς ἑλληνικοῦ βυζαντιακοῦ ἔκδηλος συμπάθεια αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀνατολικὸν χριστιανικὸν κόσμον προκαλεῖ τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀμεροληψίας αὐτοῦ, δι' ἧς ἐπιτρέπεται εἰς τὸν ἀναγνώστην, συγκρίνων τὰς ἀντιστοίχους εἰκόνας τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τῶν παπῶν τῆς Ρώμης καὶ τῶν πατριαρχῶν Κ/πόλεως, τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου τῶν κοινωνιῶν ἐν τῇ Γαλλίᾳ καὶ Ἱσπανίᾳ τοῦ Ζ'. καὶ Η'. αἰῶνος καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ τῶν χρόνων τῆς ἀδιακόπου πάλης τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας πρὸς τὰς αἱρέσεις καὶ τὴν ἐπιτιθεμένην βαρβαρότητα, νὰ ἐξαγάγῃ ἀβιάστως συμπεράσματα οὐχὶ πάντοτε οὐδὲ τόσον δυσμενῆ διὰ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν, ὡς συνηθίζετο μέχρι τοῦδε. Οἱ κανόνες τῆς Πενθέκτης Συνόδου (692) δὲν εἶναι ἀπηχήσεις τῆς ἐθνικῆς ἐκπτώσεως μόνης τῆς Βυζαντινῆς κοινωνίας τοῦ Ζ'. αἰῶνος· ἡ Ἱσπανία τῶν συνόδων τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος (ἰδίᾳ τοῦ Τολέδου 693) καὶ τοῦ βασιλέως Wittiza, ἡ Γαλλία τῶν Μεροβιδῶν καὶ τῶν Πεπινιδῶν μαϊορδόμων (σελ. 340—377 καὶ 389—390) θ' ἀνεγνώριζον πολλὰς τοῦ βίου των πτυχὰς εἰς τοὺς κανόνας τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου. Ὁ ἀναμφισβήτητος καισαροπαπισμὸς τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Ζ'. καὶ Η'. αἰῶνος κατὰ τί διαφέρει τῆς πολιτικῆς τῶν Ἱσπανῶν Βησιγότθων βασιλέων τῶν αὐτῶν χρόνων καὶ τῶν φράγκων ἡγεμόνων — ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν — καὶ μάλιστα τῶν τε-

λευταίων Μαϊορδόμων καὶ τῶν πρώτων Καρολιδῶν; Ἡ διαπίστωσις πάντων τούτων, ὀφειλομένη εἰς τὴν ἀληθῆ ἐπιστημονικὴν ὑπεροχὴν τοῦ κ. Bréhier, σπουδαίως περικόπτει τὰς εἰς βάρος τῆς ἑλληνικῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς προκαταλήψεις τῶν μελετητῶν καὶ κριτῶν τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῆς παρελθόντος.

Καθ. ΑΔ. Ν. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

Σοφοκλέους Ἀβρ. Χουδαβερδόγλου-Θεοδότου, *Ἡ σημειογραφικὴ φιάλη Τρεβελλίου Πωλλίωνος. Πανηγυρικὸς τόμος τῆς Ἑκατονταετηρίδος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Β΄. σ. 457-463. Ἐν Ἀθήναις 1938.*

Ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἤκμαζεν ὁ Τρεβέλλιος Πωλλίων εἷς τῶν ἓξ συγγραφέων τῆς Historia Augusta, γράψας, πλὴν ἄλλων, καὶ τοὺς βίους τῶν ὑπ' αὐτοῦ κληθέντων Τριάκοντα τυράννων, ἤτοι τῶν 28 ρωμαίων διοικητῶν (258 - 268 μ. Χ.), Ζηνοβίας τῆς Παλμύρας καὶ τῆς Βικτωρίας. Οὗτος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Κουϊήτου, υἱοῦ τοῦ Μακριανοῦ, ἀναφέρει ὅτι ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ κατεῖχε φιάλην ἠλεκτρίνην φέρουσαν πέριξ signis brevibus et minutulis ὅλην τὴν ἱστορίαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὁ Γάλλος ἐκδότης τοῦ Τρεβελλίου Πωλλίωνος μεταφράζει τὰς τέσσαρας Λατινικὰς λέξεις ἀποδίδων εἰς αὐτὰς τὴν σημασίαν «μικρῶν ἀναγλύφων», ἡ τοιαύτη δ' ἐκδοχὴ ἐπεκράτησε μέχρι τοῦδε. Ἀλλ' ὅπως ἀποδεικνύει ὁ κ. Θεόδοτος ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ, ἡ λέξις signum ἀποδίδει Λατινιστί, ὅπως καὶ ἡ λέξις nota, ἐν πρώτοις τὴν σημασίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ *σημεῖον*, ἤτοι τοῦ ὀλίγον κατ' ὀλίγον τεχνικοῦ καταστάντος ὅρου τῆς σημειογραφικῆς ἐπιστήμης. Τῆς λέξεως *σημεῖον* ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ χρῆσιν ποιεῖται ὁ Κικέρων, ὅτι δὲ παρ' αὐτῷ τε καὶ Διογένει τῷ Λαερτίῳ, ἐν λέξει *ὑποσημειωσάμενος*, περὶ σημειογραφίας ὁ λόγος, ὑποστηρίζουσι γερμανοὶ σοφοί, ἀναφαίνεται δ' ἡ λέξις *σημεῖον* ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην καὶ ἀραβιστί, ὅπως ἀπέδειξεν ὁ κ. Θ.

Λατινιστὶ ἐπεκράτησε μᾶλλον ἡ λέξις nota πρὸς ἀπόδοσιν τοῦ *σημείου*, ἀλλ' ἤδη ὁ Ἱερώνυμος ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς σημειογραφίας μεταχειρίζεται τὴν λέξιν signum. Ἑλληνιστὶ οἱ τὴν «τέχνην τῶν σημείων» ἀσκοῦντες ἐκαλοῦντο ἀπὸ μὲν τοῦ 150 π. Χ. «ὀξυγράφοι», εἶτα δὲ «ὑπογραφεῖς» καὶ «νοτάριοι», λατινιστὶ δὲ notarii, actuarii, exceptores, memorandii, ἕως οὗ ἐπεκράτησαν αἱ λέξεις nota καὶ notarii. Οἱ Ἀττικισταὶ ἐξοβελίζουσι τὰς μονολεκτικὰς ταύτας Ἑλληνικὰς ὀνομασίας γράφοντες ἀντ' αὐτῶν *διὰ σημείων εἰς τάχος* ἢ *ταχέως γράφειν*.

Signum σημαίνει βεβαίως καὶ ἀνάγλυφον εἰκόνα, πλὴν ἡ διὰ τοιούτων εἰκονιδίων ἀναπαράστασις *ὅλης* τῆς ἱστορίας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἶναι ἀδύνατος, ἐχαράχθη δ' αὐτὴ ἐπὶ τῆς φιάλης διὰ σημειογραφικῶν σημείων, τῶν ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ Τήρωνος διαδοθέντων, ὡς μαρτυροῦσιν αὐταὶ αὗται αἱ λέξεις τοῦ Τρεβελλίου Πωλλίωνος signis brevibus et minutulis, αἱ ἀποδίδουσαι, ὅπως ὀρθῶς ὑποδεικνύει ὁ κ. Θ., τὰς τοῦ Πλουτάρχου «ἐν μικροῖς καὶ βραχέσι τύποις».

Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Ἐμμ. Γ. Βαμβουδάκη, *Συμβολὴ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς παρασημαντικῆς τῶν Βυζαντινῶν Μουσικῶν, τόμ. Α΄, μέρος γενικὸν σ. 126 μετὰ 18 πινάκων, Σάμος 1938.*

Μεταξὺ τῶν νέων ἐπιστημῶν, ὅσαι ἀνεφάνησαν καὶ ἐπεβλήθησαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, εἶναι καὶ ἡ Βυζαντινὴ μουσικὴ παλαιογραφία, νεωτάτη ἐπιστήμη ραγδαίως ἐξελιχθεῖσα κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας, αἱ μεγάλαι πρόοδοι τῆς ὁποίας προκαλοῦν τὴν στιγμὴν αὐτὴν εὐλόγως τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ὁλοκλήρου τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ κόσμου. Κύριος σκοπὸς τῆς Β. Μ. Παλαιογραφίας εἶναι ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τῆς ἀναγνώσεως τῶν κωδίκων τῆς πρὸ τῆς ἁλώσεως Βυζαντινῆς Μουσικῆς.

Τὴν ἀνάγκην τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος τούτου ἀντελήφθησαν πρὸ πολλῶν ἐτῶν οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς Εὐρωπαῖοι Μουσικολόγοι καὶ ὁμογενεῖς λόγιοι, ὅσοι ἐπεδόθησαν εἰς τὴν διευκρίνισιν καὶ μελέτην τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἐθνικῆς ἡμῶν μουσικῆς. Πολλαὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εὐφυεῖς εἰκασίαι, ὡς παρετηρήθη ἐπροτάθησαν, ἀλλ' αὗται οὔτε πρὸς ἀλλήλας συνεφώνουν, οὔτε ἐπὶ ἱστορικῶν ἐνδείξεων ἐστηρίζοντο. Ὁ πολὺς W. Christ, καθηγητὴς τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου, πραγματευόμενος περὶ τοῦ ζητήματος τούτου τῷ 1870, γράφει: «Ἀλλ' οὔτε τὸ ἀναγκαιότατον ὑλικὸν περὶ τοιαύτης ἱστορίας τῆς ἱερᾶς Ἑλληνικῆς μουσικῆς συνελέγη μέχρι τοῦδε καὶ διὰ τοῦ τύπου προσιτοῦ ἐγένετο τοῖς ἐρευνηταῖς...» καὶ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς εὐλόγως παρατηρεῖ, ὅτι «σήμερον ὅτε μεγάλη καταβάλλεται σπουδὴ περὶ τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, ἡ ἱστορία τῆς ἱερᾶς Ἑλληνικῆς μουσικῆς εἶναι ὅλως ἠμελημένη, οὐδὲ ἐφρόντισέ τις ποτέ, ἵνα ἐκδώσῃ διὰ τοῦ τύπου ἔστω καὶ τὰς στοιχειωδεστάτας τῶν κειμένων πηγῶν», ἐκφράζει ὅμως τὴν ἐλπίδα, «ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ θεω-

ρήσωσιν ὡς ἐθνικὴν τιμὴν νὰ ἐκδώσωσι τὰς σῳζομένας πηγὰς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς αὐτῶν μουσικῆς, καὶ θὰ καταβάλωσιν οὕτω τὸν πρῶτον καὶ σημαντικώτατον θεμέλιον λίθον εἰς συγγραφὴν τῆς ἱστορίας μιᾶς τέχνης ἣν αὐτοὶ κάλλιον τῶν ἄλλων ἐπίστανται καὶ ἐφ' ᾗ δέον νὰ σεμνύνωνται, ὡς ἀποτελούσῃ ἓν τῶν λαμπροτάτων δημιουργημάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος».

Εἰς τἀνωτέρω προσθέτει ὁ Christ καὶ ταῦτα· «Δὲν ἀρκεῖ ν' ἀντλήσῃ τις τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς ἐκ τῶν θεωρητικῶν βιβλίων, δέον προσέτι — τοῦτο δὲ εἶναι κυριώτατον — νὰ ἀναδιφήσῃ καὶ τοὺς κώδικας ἔνθα ὑπάρχουσιν ἀποτεθησαυρισμέναι πολλαὶ ἀξιολογώταται μελῳδίαι, δι' ὧν καὶ μόνον καθίσταται δυνατὴ ἡ διευκρίνισις τῶν κατὰ καιροὺς γενομένων μεταβολῶν εἰς τὰ μουσικὰ σημεῖα καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐξακρίβωσις τῶν διαφόρων μουσικῶν συστημάτων». Ἐφόσον δὲ ἐλλείπουσιν αἱ πηγαὶ αὗται, ἐφόσον δὲν προπαρασκευάζεται προσηκόντως τὸ ἀπαντώμενον ὑλικόν, μάταιον τὸ ἐλπίζειν, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ συνταχθῇ πλήρης ἱστορία τῆς Βυζ. μουσικῆς καὶ νὰ ἐξετασθῶσιν αἱ βαθμηδὸν ἐπιτευχθεῖσαι μεταπτώσεις εἰς τὸ ἀρχικὸν σύστημα».

Τὴν ὀρθὴν γνώμην τοῦ σοφοῦ Christ ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὰς μελέτας τοῦ Ἕλληνος ἀρχαιοδίφου Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως. «Ἐρευνῶν — γράφει — τὰς ἐν Λέσβῳ Βιβλιοθήκας δὲν ἠμέλησα νὰ λαμβάνω καὶ σημειώσεις περὶ χειρογράφων ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, φρονῶν, ὅτι καὶ τὸν σκοπὸν τῆς Μαυροκορδατείου Βιβλιοθήκης συμπληρῶ καὶ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις ἐξαρκῶ τῶν παρ' ἡμῖν περὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς περιπετείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀσχολουμένων, ὧν οἱ πλεῖστοι, μετὰ ματαίας θεωρητικὰς συζητήσεις, φαίνονται ἤδη παραδεχόμενοι, ὅτι ἡ τοῦ θέματος τούτου λύσις μόνον διὰ τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης καὶ τῆς κατ' ἐποχὰς μελέτης τῶν κειμένων Κωδίκων δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ».

Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἐστράφησαν ἔκτοτε, ἰδίως ὅμως κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας, οἱ σοφοὶ διαφόρων Ἐθνῶν, ἀναλαβόντες τὴν σπουδὴν τῆς μουσικῆς τῆς κλασσικῆς περιόδου τῶν μελῳδῶν καὶ ὑμνογράφων μὲ τὸ ὄνειρον νὰ ἑρμηνεύσωσι τὰς μυστηριώδεις μελῳδίας τὰς περιεχομένας εἰς τὰ χειρόγραφα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Πρωτοπόροι εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ὑπῆρξαν οἱ γνωστοὶ ἐρευνηταί: Thibaut, Gaisser, Gastoué, Riemann, Fleischer κ. ἄ.

Ἡ προσπάθεια αὕτη ἐνετάθη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, χάρις εἰς τὰ Βυζαντινολογικὰ συνέδρια, ἰδίως ὅμως χάρις εἰς τὰς ἐργασίας τριῶν σπουδαίων ἐπιστημόνων τῶν κ. κ. Wellez, Tillyard καὶ Höeg, οἵτινες ἀνέλαβον τὴν ἔκδοσιν τῶν «*Μνημείων Βυζαντινῆς μουσικῆς*» (Monumenta Musicae Byzantinae), ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως τῶν Ἀκαδημιῶν, ἐν Κοπεγχάγῃ.

Ἀνεξαρτήτως, ἀλλ' ἐναμίλλως πρὸς αὐτούς, δρῶσιν καὶ δύο ἄλλοι διακεκριμένοι Μουσικολόγοι, ὁ Ἰ. Πετρέσκου τοῦ Βουκουρεστίου καὶ ὁ L. Tardo τῆς Ρώμης, τοῦ ὁποίου ἐδημοσιεύθη κατ' αὐτὰς σπουδαιότατον ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «***L'Antica Melurgia Bizantina***».

Οἱ ἀνωτέρω ἐπιστήμονες, διαθέτοντες ἄφθονα ἐπιστημονικὰ καὶ οἰκονομικὰ μέσα ἔδωσαν εἰς τὸ ζήτημα τῆς Βυζ. Μουσικῆς τὴν ἀπολύτως ἐπιστημονικὴν κατεύθυνσιν. Ἐμελέτησαν πρῶτον ὅλα τὰ χειρόγραφα, τὰ εὑρισκόμενα εἰς τὰς Βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀνατολῆς, συμπληρώσαντες τοὺς ὑπάρχοντας Καταλόγους καὶ ἀνασυντάξαντες αὐτούς· κατέταξαν τὰ χειρόγραφα εἰς ἐποχάς, ἀναλόγως τοῦ εἴδους τῆς γραφῆς, πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ ἔργου τῆς συγκριτικῆς αὐτῶν μελέτης. Ἀνέλαβον τὴν ἔκδοσιν ἐν φωτοτυπίᾳ τῶν καλυτέρων χειρογράφων τῆς Μεσοβυζαντινῆς ἐποχῆς τοῦ τύπου τοῦ Στιχηραρίου, Εἱρμολογίου, Κοντακίου. Ἑτοιμάζουν σῶμα (corpus) ὅλων τῶν θεωρητικῶν συγγραμμάτων τῆς Βυζ. Μουσικῆς μέχρι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων θὰ εἶναι καὶ τὸ σύγγραμμα τὸ καλούμενον «Ἁγιοπολίτης» τὰ συγγράμματα τοῦ ψευδο-Δαμασκηνοῦ, τοῦ Χρυσάφου καὶ τὸ μικρὸν ἐγχειρίδιον τῶν Σημαδίων, οὕτινος θέλει δοθῇ κριτικὴ ἔκδοσις μετὰ σχολίων καὶ Γαλλικῆς μεταφράσεως τῶν σπουδαιοτέρων κεφαλαίων.

Ὁ L. Tardo, ἀκολουθῶν παρομοίαν μὲ τοὺς ἐκδότας τῶν «Monumenta» μέθοδον, περιέλαβεν εἰς τὸ Β'. μέρος τοῦ προαναφερθέντος ἔργου του «L'Antica Melurgia Bizantina» τὰ σπουδαιότερα θεωρητικά, ὡς α') τὸ περιεχόμενον εἰς τὸν Βαρβερ. Κώδ. Ἀριθ. 300 «*ἀρχὴ τῶν σημαδίων τῆς ψαλτικῆς τέχνης*»

β') *τὸν Ἁγιοπολίτην* ἐκ τοῦ Ἑλλην. κώδικος τοῦ Βατικανοῦ No 872 οὗ ἡ ἀρχή: «Πόσοι ἦχοι ψάλλονται εἰς τὸν Ἁγιοπολίτην»

γ') *τοὺς πίνακας τῶν σημαδίων* ἐκ τοῦ Ἑλλην. Κώδ. τοῦ Βατικανοῦ 791

δ') *τὴν ἐξήγησιν τοῦ Γαβριὴλ* ἐκ τοῦ Κώδ. 610 τῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὄρους

ε') *τὰς εἰς τὸν Δαμασκηνὸν ἀποδιδομένας ἐρωταποκρίσεις τῆς παπαδικῆς τέχνης, περὶ σημαδίων καὶ τόνων καὶ φωνῶν καὶ πνευμάτων καὶ κρατημάτων καὶ παραλλαγῶν καὶ ὅσα ἐν τῇ παπαδικῇ τέχνῃ διαλαμβάνουσιν.* Ἐκ τοῦ κώδικος 1656 τῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγ. Ὄρους

στ') *τὴν πραγματείαν Κύρ. Ἐμμανουὴλ τοῦ Χρυσάφου περὶ φθορῶν*

ζ') *Ἑρμηνείαν Μανουὴλ τοῦ Χρυσάφη περὶ τοῦ τί ἐστι φθορὰ καὶ διατί τίθεται καὶ εἰς ποῖον ἦχον καταλήγει μία ἑκάστη τῶν φθορῶν.*

Ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 332 τοῦ XVII αἰῶνος τῆς Πατρ. Ἱεροσολ. Βιβλιοθήκης

η') *Ἑρμηνείαν Μιχαὴλ τοῦ Βλεμμύδου* (κατ' ἐρωταπόκρισιν).
Ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 310 Κώδικος τῆς Σιναϊτικῆς Βιβλιοθήκης.

Ἡ δημοσίευσις τῶν θεωρητικῶν, ἥτις θὰ εἶναι πληρεστέρα εἰς τὸ Corpus τῶν Monumenta τῆς Κοπεγχάγης, ἦτο ἀπαραίτητος, διότι ἐπ' αὐτῶν στηρίζεται τὸ ἔργον τῆς ἀναγνώσεως τῶν Κωδίκων.

Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς μέθοδον ἠκολούθησε καὶ ὁ ἡμέτερος κ. *Ἐμμ. Γ. Βαμβουδάκης*, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ Α'. τόμου τῆς Συμβολῆς του εἰς τὴν σπουδὴν τῆς παρασημαντικῆς τῶν Βυζαντινῶν μουσικῶν. Ἦτο δὲ ὁ σ. ἀπολύτως ἐνδεδειγμένος διὰ τοιοῦτον σοβαρὸν ἔργον, λόγῳ τῆς διπλῆς αὐτοῦ ἰδιότητος, τοῦ φιλολόγου καὶ μουσικοῦ, σοβαρῶς ἀπὸ ἐτῶν ἀσχοληθέντος περὶ τὴν μελέτην τῶν προβλημάτων τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, καὶ ὅλως ἰδιαιτέρως τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ γένεσιν τοῦ Βυζ. ἐκκλησ. μέλους καὶ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς παρασημαντικῆς, περὶ τῆς ὁποίας πρὸ αὐτοῦ ἠσχολήθη σοβαρῶς ὁ κ. Κ. Α. Ψάχος.

Ὁ κ. Βαμβουδάκης, μετὰ τὴν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀξιόλογον εἰσαγωγήν του (ἐκ τῆς ὁποίας θὰ εἶχέ τις νὰ συζητήσῃ μόνον τὴν περίεργον θεωρίαν ὅτι οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ δὲν ἐμελῴδουν) καὶ τὴν ἐπὶ τῆς Βιβλιογραφίας κριτικήν, δημοσιεύει τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν σῳζομένων θεωρητικῶν τῆς παλαιᾶς Βυζαντινῆς μουσικῆς, ἐπὶ τῶν ὁποίων, μετὰ τὴν ἀναγκαίαν διευκρίνισιν πολλῶν συγκεχυμένων σημείων, θέλει στηρίξῃ τὴν θεωρίαν του περὶ τῆς Βυζ. παρασημαντικῆς.

Τὰ δημοσιευόμενα γνωστὰ θεωρητικὰ εἶναι τὰ ἀκόλουθα·

α') *Ἡ ἐξήγησις τοῦ Γαβριήλ*, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὑπ' ἀριθ. 332 χειρογράφου τῆς Πατρ. Ἱεροσολυμιτικῆς Βιβλιοθήκης, τοῦ ὑπ' ἀριθ. 811 χειρογράφου τοῦ ἐν Κ/πόλει Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου δημοσιευθέντος ὑπὸ Ἰακ. Ἀρχατζικάκη, καὶ ἀποσπάσματος δημοσιευθέντος ὑπὸ Γ. Βιολάκη.

β') *Τὸ θεωρητικὸν Μανουὴλ τοῦ Λαμπαδαρίου καὶ Χρυσάφου περὶ τῶν ἐνθεωρουμένων τῇ ψαλτικῇ τέχνῃ καὶ περὶ ὧν φρονοῦσι κακῶς τινὲς περὶ αὐτῶν.*

Ἐπὶ τῇ βάσει δύο κειμένων τοῦ ὑπ' ἀριθ. 322 Ἱεροσολυμιτικοῦ χειρογράφου (φ. 96α) καὶ τοῦ ἐν τῇ «Φόρμιγγι» (περ. Α'. ἔτ. Β'., ἀρ. 5 ἑ.) ὑπὸ Κ. Α. Ψάχου δημοσιευθέντος ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονῆς τῶν Ἰβήρων ἀρ. 1120, καὶ τοῦ ἐν τῷ «Σχεδιάσματι περὶ Μουσικῆς» τοῦ Β. Στεφανίδου ἀποσπάσματος (τεῦχος Ε'. τοῦ Ἐκκλ. Μουσ. Συλλ. Κων/πόλεως).

γ') *Ἑρμηνεία εἰς τὴν Μουσικὴν Παχωμίου Ρουσάνου.*

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1000 χειρογράφου τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Μονῆς τῶν Ἰβήρων ὡς ἀντέγραψεν ὁ κ. Ψάχος περὶ τὸ 1900 καὶ ἐδημοσίευσε διὰ τῆς «Φόρμιγγος» (Περ. Α'. ἔτ. Β'. ἀρ. 8, 103) καί τινος ὀλιγοστίχου ἀποσπάσματος ἐκ τοῦ Ἱεροσολ. χειρογρ. 332 (φ. 122β) ἐπιγραφομένου «Ἑρμηνεία Παχωμίου Ἱερομονάχου περὶ φθορῶν».

δ') *Ἑρμηνεία τῆς παραλλαγῆς τοῦ κὺρ Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλους περὶ τοῦ Τροχοῦ.*

Ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 129 χειρογράφου τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Μονῆς τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ἐκ τῆς λεγομένης Γραμματικῆς τοῦ Δαμασκηνοῦ τοῦ Ἱεροσολυμ. χειρογρ. 332.

Μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου, ἣν ἐπιτυγχάνει παραβάλλων διάφορα χειρόγραφα, ὅσα ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν, διὰ διορθώσεων εὐστόχων, ὁ σ. προβαίνει εἰς κριτικὴν τῶν θεωρητικῶν κειμένων, προσπαθῶν νὰ διαλύσῃ τὰς παρανοήσεις καὶ παρερμηνείας, ὅσαι ὑπεισῆλθον ἀπὸ ἀμάθειαν, δημιουργήσασαι κυκεῶνα πραγμάτων καὶ ὅρων. Αἱ παρατηρήσεις του ἐπὶ τῶν ὀνομασιῶν καὶ τῆς ἐννοίας τῶν ὅρων *τροχός*, *χειρονομία* καὶ ἰδίως *μετροφωνία* καὶ *παραλλαγή*, αἱ περιεχόμεναι εἰς τὰς σελ. 56—120 παρατηρήσεις σοβαραί, δεικνύουσαι τὴν πολυμάθειαν τοῦ σ. καὶ τὴν κριτικήν του δύναμιν, μᾶς ἀφίνουν νὰ ἐλπίσωμεν, ὅτι εἰς τὸν Β'. τόμον, τὸν εἰδικόν, θ' ἀντιμετωπίσῃ τὸ πρόβλημα τῆς ἀναγνώσεως τῶν Κωδίκων κατὰ τρόπον ἱκανοποιητικώτερον ἐκείνου, τὸν ὁποῖον ἐφήρμοσαν οἱ ἐπιστήμονες τῆς Κοπεγχάγης εἰς τὰς μεταγραφάς των (transcripta), αἵτινες, παρ' ὅλον τὸν ὄγκον καὶ τὴν πολυτέλειαν τῶν ἐκδόσεων, μᾶς κρατοῦν ἐπιφυλακτικούς. Ἡ ἐπιφύλαξίς μας εἶναι δεδικαιολογημένη, διότι αἱ ἐκ τῶν μεταγραφῶν τοῦ Wellez καὶ Tillyard ἐξαγομέναι μελῳδίαι δὲν εἶναι Βυζαντιναί, δὲν εἶναι Ἀνατολικαί, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, δὲν εἶναι μελῳδίαι· ἐλλείπει ἐξ αὐτῶν ἡ μορφολογικὴ ἢ εἰδολογικὴ ὑφὴ (structure), τὸ χρῶμα τῆς Ἀνατολικῆς μελῳδίας, ἡ εὐστροφία τῶν ρυθμῶν, ἐνῷ ἐξ ἄλλου συγκρούεται κατὰ τρόπον πρωτοφανῆ ὁ τονισμὸς τῶν λέξεων πρὸς τὸν τόνον τῆς μουσικῆς, τὸ δὲ κείμενον ἀντὶ νὰ συμβαδίζῃ ἀνέτως μετὰ τῆς μελῳδίας παραπαίει ἀσυμβιβάστως μὲ ἀποτέλεσμα αἰσθητικῶς ἀνυπόφορον.

Ὁ συγγραφεὺς Ἐμμ. Βαμβουδάκης εἶναι ἄξιος συγχαρητηρίων, διότι ἐξ ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἀκραιφνοῦς ζήλου πρὸς τὴν μουσικὴν κινούμενος, κατώρθωσε μὲ τὰ πενιχρὰ μέσα μιᾶς ἐπαρχιακῆς πόλεως, καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ὑποστηρίξεως, νὰ παρουσιάσῃ τόσον σημαντικὴν ἐργασίαν· δι' αὐτῆς ἐντείνεται ἡ ἐκ μέρους τῶν ἐλαχίστων Ἑλλήνων Βυζαντινολόγων μουσικῶν καταβαλλομένη σήμερον προσπάθεια, ὅπως ἀπέναν-

τι τῶν ἐσφαλμένων μεταγραφῶν τῶν ξένων ἀντιτάξωμεν μεταγραφὰς ἀποδιδούσας τὸ ἀληθὲς νόημα τῶν παλαιῶν μελῳδιῶν, ὑπὸ τὸ φῶς πάντοτε τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ τῆς παραδόσεως (γλωσσικῆς μουσικῆς), τὴν ὁποίαν ἐκεῖνοι ὑπετίμησαν ἢ οὐδαμῶς ὑπελόγισαν εἰς τὰς ἐρεύνας των.

Κ. Δ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Α. Ξυγγοπούλου, *Μουσεῖον Μπενάκη. Κατάλογος τῶν εἰκόνων, Ἀθῆναι 1936. Σελ. 88 μετὰ 13 εἰκόνων ἐντὸς τοῦ κειμένου καὶ 53 Πινάκων.*

Τὸ Μουσεῖον Μπενάκη εἰς τὰς πλουσίας καὶ ποικίλας εἰς εἴδη συλλογάς του συγκαταριθμεῖ καὶ ἐκλεκτὰς βυζαντινὰς φορητὰς εἰκόνας καὶ ἀξιόλογον σειρὰν κατὰ τὸ πλεῖστον χρονολογημένων καὶ ὑπογεγραμμένων μεταβυζαντινῶν, ὁ Κατάλογος τῶν ὁποίων ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ κ. Ξυγγοπούλου, πρῶτος εἰς τὴν συνεχιζομένην εἰς ἰδίους τόμους, κατὰ εἴδη, ἔκδοσιν τῶν συλλογῶν τοῦ Μουσείου.

Ὁ Κατάλογος τοῦ κ. Ξυγγοπούλου, σαφὴς καὶ μεθοδικός, κατατάσσων χρονολογικῶς τὰς εἰκόνας, αἱ ἀπεικονίσεις τῶν ὁποίων παρατίθενται εἰς λαμπροὺς πίνακας, εἶναι πολύτιμος διὰ τὸν θέλοντα νὰ μελετήσῃ τὴν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης τῶν εἰκόνων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἀπὸ τῆς Παλαιολογείου ἐποχῆς μέχρι σχεδὸν τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἡ ὑπὸ εὐρύτερον πνεῦμα γινομένη ἑρμηνεία τῶν εἰκόνων δίδει εἰς τὸ βιβλίον τὸν χαρακτῆρα οὐ μόνον ἐπιστημονικοῦ Καταλόγου, ἀλλὰ καὶ συμβολῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μεταβυζαντινῆς εἰκονογραφίας. Κυρίως δ' εἰς τοῦτο συντείνει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ πλουσία εἰς παρατηρήσεις καὶ ἡ εὐρεῖα — τὴν ὅλην σύγχρονον βιβλιογραφίαν λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν—ἔρευνα τοῦ θέματος, ἐκτεινομένη μάλιστα ἐνίοτε καὶ εἰς συγγενῆ θέματα, μὲ συσχέτισιν πρὸς Συναξάρια, Ἀπόκρυφα, τὴν Ἑρμηνείαν τῶν ζωγράφων τοῦ Ἄθω κλπ. καὶ ἀφ' ἑτέρου αἱ εἰσαγωγικαὶ πληροφορίαι, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ πρώτου καὶ τελευταίου χρονολογημένου ἔργου ἑκάστου τῶν μεταβυζαντινῶν ζωγράφων, τῶν ὁποίων ἔργα κατέχει τὸ Μουσεῖον Μπενάκη.

Μικρὰν μόνον θέσιν καταλαμβάνουν εἰς τὴν περιγραφὴν καὶ ἑρμηνείαν τῶν εἰκόνων ἡ ἀνάλυσις τῆς τεχνοτροπίας καὶ παρατηρήσεις περὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ αὐτῶν χαρακτῆρος. Ἡ ἔλλειψις αὕτη καθίσταται ἰδίως ἀντιληπτὴ εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας εἰκόνας, διότι εἰς αὐτὰς τὰ κριτήρια κυρίως τῆς τεχνοτροπίας θὰ βοηθήσουν τὴν συγκριτικὴν ἔρευναν πρὸς καθορισμὸν τῆς χρονολογίας καὶ τῆς σχολῆς ἢ τοῦ εἴδους εἰς ὃ ἡ εἰκὼν ἀνήκει.

Παραλληλισμοὶ στηριζόμενοι μόνον εἰς εἰκονογραφικὰς λεπτομερείας ἢ εἰς τὸν εἰκονογραφικὸν τύπον, ὅταν μάλιστα πρόκειται περὶ μεμονωμένων προσώπων καὶ ὄχι περὶ συνθέσεως, δὲν εἶναι πολὺ στερεὸν ἔρεισμα.

Οὕτως εἰς τὴν εἰκόνα *τῆς Θεοτόκου* (ἀριθ. 1, Πίν. 1—4) γίνεται παραλληλισμὸς πρὸς τὴν περίφημον εἰκόνα τοῦ Βλαδιμὶρ τοῦ Μουσείου τῆς Μόσχας, χωρὶς οὐδεμίαν σχεδὸν συσχέτισιν τῆς τέχνης τῶν δύο ἔργων, ἐξ ἧς νὰ ἀπορρέῃ τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ ἡ Θεοτόκος τοῦ Μουσείου Μπενάκη εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ σπανίζοντα βυζαντινὰ ἔργα τοῦ 12ου αἰῶνος τῆς σχολῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Παρὰ τὰς ἀναλογίας ἢ διαφορὰς τοῦ τύπου, μεταξὺ τῶν δύο ἔργων σχέσις τέχνης δὲν ὑπάρχει. Οὔτε ἡ καθαρότης τῶν χρωμάτων τοῦ προσώπου παρατηρεῖται εἰς τὴν Θεοτόκον τοῦ Μουσείου Μπενάκη, οὔτε ἡ ἐξαΰλωσις τῶν χαρακτηριστικῶν καὶ ἡ πνευματικότης τῆς φυσιογνωμίας ἡ τόσον χαρακτηριστικὴ εἰς βυζαντινὰ ἔργα τοῦ 12ου αἰῶνος. (πρβλ. μακρὰν ἀνάλυσιν ἐν Wulff-Alpatoff, Denkmäler der Ikonenmalerei σ. 53 κ. ἑ.).

Τὰ ρεαλιστικὰ χαρακτηριστικὰ — βαρέα βλέφαρα, βραχεῖα, ὀρθῶς διαπεπλασμένη ρίς, τὸ σχῆμα ἰδίως τοῦ στόματος — εὐσάρκου, καμπυλουμένου πρὸς τὰ κάτω — ὅπως καὶ τὸ πλατὺ πρόσωπον τῆς Παναγίας ὑπ' ἀριθ. 1 εἶναι ὅλα χαρακτῆρες τῆς σχολῆς τῆς Τοσκάνας τοῦ 13ου αἰῶνος, ἰδίως δὲ τοῦ τύπου τῆς Θεοτόκου τοῦ Simabue (πρβλ. πρὸς σύγκρισιν O. Sirén, Toskanische Maler im XIII Jahr. εἰκ. 84, 88, 102, 105, 107, 110, 116).

Τὴν σχέσιν μὲ Ἰταλικὰ ἔργα μαρτυροῦν ἀκόμη τὸ ἔνδυμα τῆς Θεοτόκου, ἀνοικτὸν ἐμπρὸς οὐχὶ δὲ διασταυρούμενον, ἡ κυματιστὴ ὀφιοειδὴς γραμμὴ—ἀντὶ τῆς τεθλασμένης—εἰς ἣν καταλήγουσιν αἱ πτυχαὶ τοῦ μαφορίου τῆς Θεοτόκου, χαρακτηριστικὸν ὁμοίως τῆς Φλωρεντινῆς καὶ τῆς Βενετικῆς σχολῆς τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ ἡ σειρὰ τῶν κομβίων εἰς τὰς χειρίδας. Ὅλως ξενίζον διὰ βυζαντινὸν ἔργον εἶναι ἀκόμη ἡ ζωηρῶς ἐρυθρὰ καλύπτρα τῆς κεφαλῆς ἀντὶ τῆς στερεοτύπου κυανῆς μὲ λευκὰς καὶ μελαίνας γραμμάς, καὶ αἱ χρυσαῖ κοκκίδες τοῦ ἄκρου αὐτῆς, αἱ συνεχιζόμεναι ἄνευ ἐννοίας μέρι τοῦ τραχήλου. Τοὐναντίον καθαρῶς βυζαντινὸς εἶνε ὁ Χριστὸς ἔχων ὡς πλησιέστερα παράλληλα παραστάσεις τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ οὐχὶ τοῦ 12ου αἰ. (πρβλ. εἰκόνα Ὁδηγητρίας τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Γ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς Βυζαντινοῦ Μουσείου (Γαλλικὴ ἔκδοσις) εἰκ. 55).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λοιπὸν συνάγεται ὅτι πρόκειται περὶ μιμήσεως Ἰτα-

λικοῦ ἔργου τοὐλάχιστον τοῦ 13ου αἰ., ὅπερ ἐγένετο ὑπὸ ἕλληνος κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, ἤτοι περὶ ἔργου τῆς Ἰταλο-βυζαντινῆς σχολῆς, τῆς ὁποίας φυτώρια πρὸ τοῦ 15ου αἰῶνος εὑρίσκοντο κυρίως εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἰταλίας.

Δυσκόλως ἀκόμη δύναται νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι τὰ κοσμοῦντα τὸ πλαίσιον ἐναλλὰξ ἀνάγλυφα τοῦ *Δωδεκαόρτου* καὶ εἰκονίδια τῶν *Ἀποστόλων* εἶνε μεταγενέστεραι προσθῆκαι τοῦ 16ου αἰῶνος. Ἡ εἰκὼν φαίνεται ἑνιαία καὶ ὡς κατασκευὴ καὶ ὡς μορφή, ἐξαιρέσει τμηματικῶν ἐπισκευῶν. Ἀρχικὰ π. χ. δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν τὰ τρία εἰκονίδια τῶν Ἀποστόλων ἐπὶ ἐρυθροῦ βάθους δεξιὰ τῆς εἰκόνος (Πίν. 4α, β, γ), ὡς ἔχοντα στενὴν ἀνταπόκρισιν μὲ τὴν κεντρικὴν παράστασιν τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν λεπτότητα τῆς ἐργασίας καὶ εἰς τὴν ὁμοιότητα τῶν ζωγραφιστῶν τόξων μὲ τὸ ξυλόγλυπτον τόξον τὸ πλαισιοῦν τὴν Θεοτόκον. Ὁμοίως πάντα τὰ ἀνάγλυφα πλακίδια ὡς ἔργα τοῦ 14ου αἰῶνος, δηλαδὴ σύγχρονα πρὸς τὴν Θεοτόκον, δὲν ἔχουν πλέον λόγον νὰ προσετέθησαν ἀργότερα. Ὅτι τὸ Δωδεκάορτον δὲν εἶνε πλῆρες στερεῖται σημασίας, διότι ἡ ἐκλογὴ τοῦ κύκλου τῶν ἑορτῶν δύναται νὰ περιορίζηται εἰς 7, 8, ἢ 10 εἰκόνας (πρβλ. G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'Evangile σ. 164 ἑ.).

Σημειωτέα ἀκόμη ἡ εἰς βυζαντινὰ ἔργα τοῦ 14ου αἰῶνος παρατηρουμένη ἐναλλαγὴ κυανοῦ καὶ ἐρυθροῦ βάθους (κυανοῦ ἐνταῦθα εἰς τὰ πλακίδια, ἐρυθροῦ εἰς τοὺς ἀρχικοὺς Ἀποστόλους), δεῖγμα καὶ τοῦτο τῆς καλῶς ὑπολογισμένης διακοσμητικότητος τοῦ συνόλου.

Ὁμοίως τὴν μεγάλην εἰκόνα τῆς *Μεταμορφώσεως* — (ἀρ. 11 Πίν. 12 μίαν τῶν σπουδαιοτέρων εἰκόνων τοῦ Μουσείου Μπενάκη — χαρακτηριζομένην ὑπὸ τοῦ Rice ὡς ἔργου τοῦ 13ου αἰῶνος, καταβιβάζει ὁ σ. εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 16ου στηριζόμενος μόνον εἰς εἰκονογραφικὰς λεπτομερείας. Ἡ εἰκὼν ὅμως αὕτη (ὡς δύναταί τις ἰδίως νὰ κρίνῃ ἀπὸ τὸ καλύτερον καὶ ἴσως τὸ μόνον ἀνέπαφον διατηρούμενον κάτω ἥμισυ), ἔχει σαφεῖς τοὺς χαρακτῆρας τῆς Παλαιολογείου τέχνης, ὥστε νὰ δύναταί τις μετά τινος βεβαιότητος νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς πρὸ τῆς Ἁλώσεως χρόνους, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν Κρητικὴν τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 16ου αἰῶνος.

Τὸ Μουσεῖον Μπενάκη κατέχει ἀπὸ τὰς πλέον ἐκλεκτὰς καὶ ἀντιπροσωπευτικὰς εἰκόνας τῆς Κρητικῆς σχολῆς τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ 17ου αἰ., ὅπως εἶναι ἡ *ἁγία Τριὰς* τοῦ Δαμασκηνοῦ (ἀρ. 8 Πίν. 10) καὶ ἡ *Παναγία* τοῦ Ἐμμ. Λαμπάρδου (ἀρ. 13 Πίν. 13) εἰς τὰς ὁποίας ἡ κληρονομία τῆς τέχνης τοῦ Βυζαντίου συνεχίζεται ἀμιγὴς χωρὶς δανεισμοὺς ἀπὸ τὴν τέχνην τῆς Δύσεως. Σύγκρισις τῶν εἰκόνων αὐτῶν πρὸς τὴν *Μεταμόρφωσιν* δεικνύει τὴν ἐπελθοῦσαν διαφορὰν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς τεχνοτροπίας. Εἰς αὐτὰς περιγράμματα καὶ

χρώματα εἶνε ἀπότομα καὶ ἁπλᾶ· ἡ πλάσις τῶν προσώπων περιορίζεται σχεδὸν εἰς δύο τόνους καὶ ἡ πτυχολογία εἶνε τυπικὴ μὲ τὴν ἰδιάζουσαν καθαρότητα καὶ σκληρότητα γραμμῶν καὶ φωτισμοῦ τῆς μεταβυζαντινῆς τέχνης. Τοὐναντίον εἰς τὴν *Μεταμόρφωσιν* ὑπάρχει εἰς τὸ περίγραμμα προσώπων καὶ τοπείου ἡ ἠπιότης τῆς ἀτμοσφαίρας καὶ τῆς προοπτικῆς ἀποστάσεως. Αἱ κεφαλαὶ εἶνε εἰργασμέναι μὲ τὴν διαβάθμισιν τῶν τόνων καὶ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ὄγκου τῶν ἑλληνιστικῶν ἔργων τῆς πρωτευούσης ὅπως καὶ τὰ σώματα, τὰ δὲ ἐνδύματα μὲ πλοῦτον καὶ διαύγειαν χρωμάτων καὶ πτύχωσιν πλαστικήν, μαλακήν, ὅπου τὸ φῶς ἀντανακλᾶται μὲ θαυμαστὴν λεπτότητα (πρβλ. ἰδίως τοὺς τρεῖς μαθητὰς κάτω).

Ἀπὸ τοὺς χαρακτῆρας αὐτοὺς καὶ τὴν εὐρεῖαν μορφὴν τῶν κλιμακωτῶν βράχων, τῶν προοπτικῶς κάπως ἀσταθῶν, οἵτινες ἔχουν στενὰς ἀναλογίας πρὸς τοιχογραφίας τῆς Παντανάσσης τοῦ Μυστρᾶ (πρβλ. Millet, Monuments Byzantins de Mistra Πίν. 140,$_2$ καὶ 144,$_3$) νομίζομεν ὅτι ἡ θέσις τοῦ ἐκλεκτοῦ αὐτοῦ ἔργου τοῦ Μουσείου Μπενάκη ἀνήκει εἰς τὴν σχολὴν τῆς πρωτευούσης τοὐλάχιστον τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰῶνος.

Αἱ τρεῖς εἰκονογραφικαὶ λεπτομέρειαι, χάριν τῶν ὁποίων ὁ σ. καταβιβάζει τὴν εἰκόνα εἰς τοὺς μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνους δὲν εἶνε σοβαρὰ κωλύματα. Ἡ μὲν τριπλῆ φωτεινὴ δόξα τοῦ Χριστοῦ, ὁμοίας μορφῆς, ὑπάρχει κατὰ τὸν 14ον καὶ 15ον αἰῶνα, ὡς ὁ ἴδιος ἀναφέρει καὶ μάλιστα καὶ εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν (Πρβλ. Γεωργιανὴν τοιχογραφίαν ἐν Millet, Recherches εἰκ. 188). Τὸ μικρὸν ἐρυθρὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τοῦ Μωϋσέως εἶνε ἡ γνωστὴ *κίδαρις* εἰς τὴν τρίτην αὐτῆς μορφὴν μὲ τὸ ὄρθιον κυλινδροειδὲς ἐξάρτημα, τὴν ὁποίαν φοροῦν οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, οἱ Μάγοι καὶ ὁ Δαβίδ, ἤδη ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος, τὸ ἀρχαιότερον δὲ παράδειγμα συναντῶμεν εἰς μικρογραφίας τοῦ Paris. 74 (πρβλ. E. Weigand, Byz. Zeitsch. 1936 II σ. 380). Ἄλλο παράδειγμα τοῦ 15ου αἰ. ἀναφέρομεν τὴν τοιχογραφίαν τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ ναοῦ Πέτρου καὶ Παύλου τοῦ Τυρνόβου (πρβλ. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie σ. 181 Πίν. XLII). Ὅσον ἀφορᾷ τέλος εἰς τὴν στάσιν τοῦ Ἰακώβου καὶ τῶν ἄλλων ἀκόμη μαθητῶν, αὕτη δύναται νὰ χρησιμεύσῃ μᾶλλον ὡς ἔνδειξις διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς εἰκόνος εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν, διότι εὑρίσκεται ἐν ἀπολύτῳ συμφωνίᾳ πρὸς τὸν «βυζαντινὸν τύπον» καὶ μάλιστα πρὸς τὴν ἀρχαιοτέραν, τὴν πρὸ τοῦ 14ου αἰῶνος εἰκονογραφίαν, ἕνεκα τῶν συγκεκρατημένων κινήσεων τῶν μαθητῶν (πρβλ. Millet, Ἔνθ' ἀν. σ. 225 εἰκ. 187—188). Ἡ περιγραφὴ τοῦ Millet θὰ ἔλεγέ τις ὅτι εἶνε περιγραφὴ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Μουσείου Μπενάκη: «Vers le milieu du XI siècle, Jacques et Jean placés dos à dos, symétriquement, paraissent tomber sur leurs genoux et allongent les bras vers le sol, pour chercher un appui».

Ὁμοίως Παλαιολόγειον χαρακτῆρα τῶν τελευταίων χρόνων ἔχει καὶ ἡ μικρὰ εἰκὼν *τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου*, ἔργον τοῦ Φιλίππου (ἀρ. 10 Πίν. 9, 2). Καίτοι δὲ ὁ συγγραφεὺς δέχεται ὅτι ἀπὸ ἀπόψεως εἰκονογραφίας καὶ τεχνοτροπίας, συμβιβάζεται αὕτη πρὸς τὴν τέχνην τῶν Παλαιολόγων, περιέργως τὴν συσχετίζει μὲ ἔργα τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 16ου αἰῶνος, ὡς ἡ παραπλεύρως τοῦ Πίν. 9 εἰκ. τοῦ *Εὐαγγελισμοῦ* τοῦ Ἰωάννου Κυπρίου (1581), καὶ τὴν χρονολογεῖ εἰς τὴν *αὐτὴν ἐποχήν*. Ἡ παράθεσις τῶν δύο εἰκόνων εἰς τὸν αὐτὸν Πίνακα θὰ ἦτο πλέον διδακτικὴ ἐὰν ἐγίνετο παραλληλισμός, διὰ νὰ καταδειχθῇ ἡ διαφορὰ τῆς τεχνοτροπίας τῶν δύο ἔργων. Παράβαλε π.χ. πόσον τὰ ἀρχιτεκτονήματα τοῦ βάθους εἶνε προοπτικώτερα εἰς τὴν *Κοίμησιν*, καὶ πόσον περισσότερον συγκεχυμένα (ἰδίᾳ παραπλεύρως τῆς Θεοτόκου) μὲ τονισμένας τὰς γραμμὰς εἶνε εἰς τὸν *Εὐαγγελισμόν*, καὶ πόσον πλάσις καὶ σχεδίασις προσώπου καὶ πτυχώσεως εἰς τὴν *Κοίμησιν* εἶνε λεπτότεραι. Τὸ συνολικὸν ἰδίως πνεῦμα εἶνε διάφορον. Εἰς τὸ ἓν — τὴν *Κοίμησιν* — ὑπάρχει ἡ ἔννοια τοῦ χώρου — τὸ σπουδαῖον χαρακτηριστικὸν τῆς Παλαιολογείου τέχνης — εἰς τὸν *Εὐαγγελισμὸν* ἡ Θεοτόκος δὲν ἀποσπᾶται ἀπὸ τὰ ὄπισθεν ἀρχιτεκτονήματα.

Τὸ πλησιέστερον παράλληλον τῆς *Κοιμήσεως* τοῦ Μουσείου Μπενάκη, εἶνε τὸ ἄριστα διατηρούμενον τρίπτυχον, μὲ τὴν Κοίμησιν εἰς τὸ κέντρον, τοῦ Μουσείου Μόσχας (πρβλ. Wulff-Alpatoff Ἔνθ' ἀ. εἰκ. 60) χρονολογούμενον τὸν 15ον αἰῶνα, διὰ τὴν σχέσιν δὲ τῆς τεχνοτροπίας ἡ *Σταύρωσις* τῆς Λειψανοθήκης τοῦ Βησσαρίωνος τοῦ Μουσείου Βιέννης τοῦ ἔτους 1463 (πρβλ. Millet, Ἔνθ' ἀ. εἰκ. 978).

Διὰ τὴν εἰκόνα τῆς *Θεοτόκου μετὰ τῶν ἁγίων Γεωργίου καὶ Νικολάου* (ἀριθ. 4 Πίν. 7) ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἀδίκως ὁ σ. καταβιβάζει αὐτὴν εἰς τὸν 15ον αἰῶνα, παρὰ τοὺς μακροὺς παραλληλισμοὺς πρὸς ἔργα τοῦ 14ου αἰῶνος, ἕνεκα τοῦ δευτέρου κοντοῦ χιτῶνος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἡ γνώμη τοῦ σ. ὅτι τὸ ἔνδυμα τοῦτο ἀπαντᾷ μετὰ τὴν Ἅλωσιν καὶ ὅτι εἶναι παρανόησις τοῦ φολιδωτοῦ θώρακος, τὸν ὁποῖον ἄλλωστε σπανιώτατα φοροῦν ἄνωθεν τοῦ μακροῦ χιτῶνος οἱ στρατιωτικοὶ ἅγιοι, δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῶν πραγμάτων.

Ὁ κοντὸς χιτὼν μὲ κεντητὸν περιλαίμιον καὶ βραχείας ἢ μακρὰς χειρίδας φορεῖται συχνὰ εἰς Βυζαντινὰ ἔργα καὶ μόνος (π. χ. εἰς Δαφνὶ πρβλ. Millet, Monastère de Daphni Πίν. XI 3) καὶ ἄνωθεν μακροῦ χιτῶνος ὅπως εἰς τὸ Μωσαϊκὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς τὸν Νάρθηκα τῆς Μονῆς τῆς Χώρας τοῦ 1304 (Πρβλ. H. Ruedell, Die Kahrie Dschamisi in Konstantinopel, Πίν. 21) καὶ ἀκόμη ἄνωθεν κοντοῦ χιτῶνος ὡς εἰς τοιχογραφίαν τοῦ Πρωτάτου (πρβλ. Millet, Monuments de l' Athos Πίν. 9, $_4$). Τὸ κυριώτερον ὅμως χαρακτηριστικὸν εἰς τὴν Παλαιολόγειον αὐτὴν εἰκόνα εἶνε ὁ ἐπαρχιακὸς ἢ μοναχικὸς αὐτῆς χαρακτήρ, ὅπως τὸ δεικνύει ἰδίως ἡ δεξιὰ χεὶρ τῆς Θεοτόκου μὲ τὴν σχηματικὴν ἄρθρωσίν της. Εἰς τὸν αὐτὸν λόγον ὀφείλονται καὶ αἱ βραχεῖαι διαστάσεις καὶ ἡ μεγάλη κεφαλὴ τῆς Θεοτόκου, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν μετὰ τὸν 14ον αἰῶνα χρονολογίαν ὡς δέχεται, ὁ σ. Ἀπεναντίας τὸ μεγαλύτερον μέρος εἰκόνων καὶ τοιχογροφιῶν τῶν μετὰ τὸν 14ον αἰῶνα χρόνων προτιμᾷ τὰς λίαν ὑψηλὰς διαστάσεις, πιθανῶς ἐκ σλαβικῶν ἐπιδράσεων ἐνῷ εἰς ἔργα μεγάλων κέντρων συνηθέστεραι εἶνε αἱ ὀρθαὶ ἀναλογίαι. Μόνον ἔργα ἐπαρχιακά, τῆς λαϊκῆς μᾶλλον τέχνης, ἐμμένουν καθ' ὅλας τὰς περιόδους καὶ τὰς «ἀναγεννήσεις» εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς χαρακτῆρας τῶν βραχέων ἀναστημάτων, τῶν μεγάλων κεφαλῶν κλπ.

Ὡς πρὸς τὰς ἑρμηνείας τῶν θεμάτων ἔχομεν ὀλίγα τινὰ μόνον νὰ προσθέσωμεν:

Εἰς τὴν εἰκόνα *τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀμπέλου* (ἀριθ. 20 πιν. 196) εἶνε ἄξιον μνείας ὅτι εἰς τὸ ἀνοικτὸν Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ δὲν ἀναγράφονται οἱ στίχοι οἱ συμφωνοῦντες ἀκριβῶς μὲ τὸ παριστώμενον θέμα, ἀμέλεια παρατηρουμένη ἐνίοτε εἰς μεταγενεστέρους ζωγράφους. Ὁμοία ἀρχαιοτέρα εἰκὼν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου (ἀριθ. 302) ἀναγράφει τοὺς ἁρμόζοντας στίχους «ἐγὼ εἰμὶ ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα». (Ἰω. 15 5—6). Ὡς πρὸς τὸ θέμα δὲ εἶνε πιθανώτερον ὅτι τοῦτο διεμορφώθη εἰς βυζαντινοὺς χρόνους οὐχὶ δὲ εἰς μεταβυζαντινούς. Τὴν γένεσιν τοῦ θέματος συναντῶμεν τὸ πρῶτον εἰς μικρογραφίαν Εὐαγγελίου τοῦ Μουσείου Μπενάκη ὑπ' ἀριθ. 11 εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Χριστὸς παρίσταται ὄρθιος ἐπὶ κορμοῦ ἀμπέλου καὶ οἱ τέσσαρες Εὐαγγελισταὶ ἐπὶ τῶν κλημάτων.

Τὴν εἰκόνα τοῦ Τζάνε (ἀριθ. 28 Πίν. 21) ὁ σ. ὑπὸ τὸν τίτλον «*Θεία Μετάληψις*» ἑρμηνεύει «ὡς ἐξέλιξιν εἰς ἰδίαν παράστασιν λεπτομερείας τῆς Σταυρώσεως» (καθ' ἣν ἄγγελος συλλέγει τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ) ἀπορρίπτων τὴν γνώμην τοῦ Σισιλιάνου, ὅστις θεωρεῖ *τὴν Δέησιν* ὡς τὸ κύριον θέμα. Ἡ ἑρμηνεία ὅμως τοῦ σ. εἶνε ὀλιγώτερον ἱκανοποιητική, διότι ἡ λεπτομέρεια αὕτη τῆς Σταυρώσεως—ἀπαντῶσα οὐχὶ μόνον εἰς δυτικάς, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν εἰς ρωσσικὰς Σταυρώσεις—εἶνε λεπτομερειακὴ καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Τζάνε. Εἶνε φανερὸν ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς τῶν ἀποκαλυπτικῶν σκηνῶν τῆς *Δόξης τοῦ Χριστοῦ*—ἥτις εἶναι καὶ ἡ μυστικὴ ἔννοια τῆς Δεήσεως—διότι ἄλλως δὲν ἐξηγοῦνται τὰ πρόσωπα τῆς Θεοτόκου καὶ Προδρόμου, ἡ σφαῖρα εἰς ἣν πατεῖ ὁ Χριστός, τὰ σύμβολα τῶν Εὐαγγελιστῶν ὑπὸ τῶν ὁποίων φέρεται, καὶ οἱ συνοδοὶ ἄγγελοι οἱ κρατοῦντες τὰ σύμβολα τοῦ Πάθους. Πάντα ταῦτα εἶνε παραστάσεις συνοδεύουσαι τὴν ἀποκαλυπτικὴν σύνθεσιν τῆς Δόξης τοῦ Χριστοῦ, ἥτις ἀπαντᾷ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα καὶ 18ον συνηθέστερον ὡς τμῆμα συνθετωτέρας ἀποκαλυπτικῆς σκηνῆς τῆς Δευτέρας Παρουσίας. Ἡ καινοτομία τοῦ

Τζάνε εἶνε ὅτι ἔθεσε τὸν Χριστὸν πάσχοντα, μὲ τὸ αἷμα ῥέον ἐκ τῆς πλευρᾶς, ἐκ προτύπων προφανῶς τῆς Δύσεως, ἥτις ἀγαπᾷ τὸν δριμὺν ῥεαλισμὸν ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς Ἀρχιερέως τῶν μεταβυζαντινῶν εἰκόνων.

Ὁ κατ' ἐξοχὴν ζωγραφήσας τοιαῦτα θέματα εἶναι, ὡς γνωστόν, ὁ Θεόδωρος Πουλάκης (πρβλ. Γ. Σωτηρίου, Κειμήλια Ἰωαννίνων ἐν ἠπειρωτικοῖς Χρονικοῖς 1931 Τ. 6ος), ἐξαίρετον ἔργον τοῦ ὁποίου ὑπάρχει εἰς τὸ Μουσεῖον Μπενάκη (ἀριθ. 37, Πίν. 27-28 εἰκ. 6). Εἰς τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ ἔργου τούτου, ὡς κεντρικὴ σκηνὴ ὑπάρχει ἡ ἀνωτέρω σύνθεσις τοῦ Τζάνε μὲ τὸν Χριστὸν ἐκεῖ ἐν θριάμβῳ ἀνυψούμενον (ὅπως εἰς τὴν Ἀνάστασιν) ἐκ δυτικῶν καὶ τοῦτο προτύπων.

Ἡ εἰκὼν τοῦ Πουλάκη τοῦ Μουσείου Μπενάκη, ἓν ἀπὸ τὰ πλέον σύνθετα ἔργα, ἅτινα ὑπάρχουν εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν ζωγραφικήν, ἑρμηνεύεται ἄριστα καὶ διεξοδικώτατα ἀπὸ ἀπόψεως εἰκονογραφίας καὶ περιεχομένου ὑπὸ τοῦ σ. Μόνον ἡ παρουσία τοῦ Μ. Κωνσταντίνου εἰς τὴν σειρὰν τῶν τεσσσάρων βασιλέων τοῦ ἐνυπνίου τοῦ Ναβουχοδονόσορος δὲν δύναται νὰ συσχετισθῇ μὲ τὴν προφητείαν τοῦ Δανιὴλ (Δαν. 7, 13) διότι αὕτη σαφῶς ἀναφέρεται εἰς τὸν Χριστὸν («ὡς υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενος καὶ ἕως τοῦ παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε») καὶ ὄχι εἰς τὸν Μ. Κωνσταντῖνον.

Ὡς πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς *Παναγίας Βρεφοκρατούσης* (ἀρ. 48 Πίν. 36) ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ γενικῶς χρησιμοποιούμενος ὅρος εἶνε «*Παναγία τοῦ πάθους*» εἰς ὅλας τὰς γλώσσας καὶ δὲν εἶνε ὀρθὸν νὰ ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸ ἀόριστον καὶ γενικώτατον «Παναγία βρεφοκρατοῦσα», τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον δὲν πρόκειται περὶ ἁπλοῦ τύπου Θεοτόκου ἀλλὰ περὶ τύπου προελθόντος ἐξ εἰκονογραφικῆς συνθέσεως. Ἡ γνώμη ὅμως τοῦ σ. ὅτι ἡ Παναγία τοῦ Πάθους εἶνε διασκευὴ τοῦ θέματος τοῦ *Ἀναπεσόντος* δὲν δύναται νὰ γίνῃ δεκτή. Ἀμφότερα ἀνήκουν εἰς τὰς συνθέσεις μυστικοῦ περιεχομένου, ἀλλ' ὁ μὲν *Ἀναπεσὼν* εἰκονογραφεῖ, ὡς γνωστὸν τὸν ψαλμὸν τῆς Γενέσ. κ. 49 καὶ τῶν Ἀριθμῶν κ. 24, τὸν ἀναγινωσκόμενον τὸ Μ. Σάββατον καὶ εἶνε βυζαντινῆς προελεύσεως, ἐνῷ ἡ κατὰ τὸν Κοντακὼφ δυτικῆς προελεύσεως σύνθεσις τῆς *Παναγίας τοῦ Πάθους* εἰκονογραφεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ ἀναγγελίαν τοῦ Πάθους, ἣν τὸ πρῶτον ἡ Θεοτόκος ἤκουσεν ἀπὸ τὴν προφητείαν τοῦ Συμεών.

Ἄριστον δεῖγμα τῆς συνθέσεως τῆς ἀναγγελίας τοῦ Πάθους μὲ σχετικὴν ἐπιγραφὴν ἔχομεν εἰς τὸ ῥωσσικὸν Μουσεῖον (βλ. Kondakoff-Minns, The Russian icon σ. 112 εἰκ. 34). Εἰς τὴν εἰκόνα αὐτήν, ὅπου ὁ ἀρχάγγελος παρίσταται ὁλόσωμος, κρατῶν μέγαν σταυρὸν ἀπέναντι τῆς Θεοτόκου ὀρθίας μὲ τὸ βρέφος εἰς τὴν ἀγκάλην ἔντρομον καὶ ἀποστρέφον τὴν κεφαλὴν ὁ δραματικὸς διάλογος εἶνε λίαν παραστατικός. Καὶ εἰς πολλὰ

θυρόφυλλα τέμπλων, Κυπριακῶν ἰδίᾳ ναῶν, τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰῶνος ὅπου συνηθίζεται νὰ ζωγραφίζεται εἰς τὸ ἓν θυρόφυλλον ἡ Θεοτόκος μὲ τὸ βρέφος καὶ εἰς τὸ ἄλλο ὁ Γαβριὴλ μὲ τὰ σύμβολα τοῦ Πάθους (ἀντὶ τοῦ συνηθεστέρου *Εὐαγγελισμοῦ*) ἡ ἰδέα τῆς συνθέσεως εἶνε ἀκόμη φανερά. Τὸ μόνον ὅπερ δύναταί τις νὰ δεχθῇ εἶνε ὅτι μεταξὺ Ἀναπεσόντος καὶ ἀναγγελίας τοῦ Πάθους ἐπῆλθε προσέγγισις καὶ ἐπίδρασις κατ' ἀντίθετον ὅμως φορὰν ἀπὸ ὅ τι ἑρμηνεύει ὁ σ. Λαμβανομένου δηλ. ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὸ θέμα τοῦ Ἀναπεσόντος ὁ ἄγγελος μὲ τὰ σύμβολα τοῦ Πάθους δὲν εἶνε ἀπαραίτητος, ὅπως καὶ πράγματι δὲν παρίσταται εἰς τὰ ἀρχαιότερα μνημεῖα (Μικρογραφία Σταυρονικήτα, Πρωτᾶτον), εἶνε ὀρθὸν νὰ συμπεράνῃ τις ὅτι ἡ μετὰ ταῦτα ἐμφάνισις τῶν κρατούντων τὰ σύμβολα ἀγγέλων εἰς τὸν *Ἀναπεσόντα* τῆς Περιβλέπτου τοῦ Μυστρᾶ (β' ἥμισυ 14ου αἰ.) καὶ κατόπιν εἰς σειρὰν μεταγενεστέρων ἔργων, εἶνε εἰλημμένη ἐκ τοῦ θέματος τῆς Παναγίας τοῦ Πάθους.

Παρ' ὅλον ὅμως ὅτι τὸ θέμα τοῦ Ἀναπεσόντος δὲν σχετίζεται μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Μουσείου Μπενάκη, ἡ ἑρμηνεία καὶ συγκριτικὴ ἔρευνα τοῦ θέματος τούτου ὑπὸ τοῦ σ. εἶνε ἀξιόλογος, ὅπως διαφωτιστικὴ εἶνε καὶ ἡ μετέπειτα ἱστορία τοῦ τύπου τῆς Παναγίας τοῦ Πάθους, ἡ φέρουσα συχνὰ τὸ ἐπίθετον «Ἀμόλυντος».

Ἀξιόλογοι ἐπίσης διὰ τὴν ἀναδρομὴν εἰς παλαιότερα βυζαντινὰ ἔργα καὶ διὰ τὴν συσχέτισιν πρὸς ὅλας τὰς γνωστὰς πηγὰς καὶ μνημεῖα εἶνε αἱ παρατηρήσεις τοῦ σ. ἐπὶ τῆς καταγωγῆς τῶν θεμάτων, ὡς τῆς *ἁγίας Τριάδος*, εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ αἱ διδόμενοι ἑρμηνεῖαι εἰκονογραφικῶν λεπτομερειῶν εἰς ἔργα κατὰ τὸ πλεῖστον τῶν μετὰ τὴν Ἅλωσιν ζωγράφων, ὡς εἶνε εἰς τὰ *Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου* τοῦ Ἀντωνίου Κοντονῆ (ἀρ. 6) ἡ παράστασις τῆς Θεοτόκου συνδιαλεγομένης μὲ δύο Ἀγγέλους, εἰς τὴν *Κοίμησιν* τοῦ Ἰωάννου Κυπρίου (ἀριθ. 17) ἡ παράστασις τοῦ Ἑβραίου Ἰεφονίου μόνου καὶ εἰς τὴν εἰς *Ἅδου Κάθοδον* τοῦ Ἠλ. Μόσχου (ἀριθ. 23) αἱ προσωποποιήσεις Σατανᾶ καὶ Ἅδου ὁμοῦ. Ὀρθὴ ἑρμηνεία δίδεται ἐπίσης εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Τζάνε *τῆς ἁγίας Ἄννης μετὰ τῆς Θεοτόκου*, κρατούσης τὸ συμβολικὸν ἄνθος. Εἰς ἐπίρρωσιν θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῇ καὶ στίχος τοῦ Στιχαρίου τοῦ ἀναγινωσκομένου τὴν Κυριακὴν τῶν Προπατόρων (τὰς παραμονὰς τῆς ἑορτῆς τῆς Συλλήψεως τῆς Ἁγ. Ἄννης) «Μαρίαν τὴν ἁγνήν, ἐξ ἧς τὸ ἄνθος προῆλθε Χριστός».

Τέλος ἄξιαι ἰδιαιτέρας μνείας διὰ τὴν εὐρύτητα τοῦ συγκριτικοῦ ὑλικοῦ εἶνε αἱ ὑπὸ τοῦ σ. γενόμεναι εἰκονογραφικαὶ ἀναλύσεις τῆς *Θεοτόκου Γαλακτοτροφούσης* (ἀριθ. 35), τοῦ *Ἰωάννου Προδρόμου* (ἀριθ. 43) καὶ τῆς *Ἀποτομῆς τοῦ Προδρόμου* (ἀριθ. 57). Ἡ παρουσία μόνον τῆς Σαλώμης κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς Ἀποτομῆς εἰς βυζαντινὰ ἔργα τοῦ 11ου-14ου αἰῶνος δυνατὸν νὰ ὀφείλεται οὐχὶ εἰς παρανόησιν ἀρχαιοτέρου εὐρυ-

τέρου κύκλου, ὡς ἑρμηνεύει διὰ μακρῶν ὁ σ., ἀλλὰ εἰς τὸν χαρακτῆρα τῆς βυζαντινῆς μνημειώδους εἰκονογραφίας, συμπυκνούσης, ὡς γνωστόν, εἰς κύρια παραστατικὰ σημεῖα *τὴν ὅλην* ἀφήγησιν καὶ συγκεντρούσης εἰς τὸν αὐτὸν—συμβατικὸν συχνὰ—χῶρον, γεγονότα διαδοχικὰ ἢ ἀπομεμακρυσμένα τοπικῶς. Ὡς παράδειγμα φέρω τὴν *Ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου* ὅπου ἡ Μάρθα καὶ Μαρία παρίστανται ὁμιλοῦσαι καὶ προσπίπτουσαι εἰς τοὺς πόδας τοῦ Χριστοῦ παρὰ τὸ μνημεῖον τὴν στιγμὴν τοῦ θαύματος, ἐνῷ ἡ συνάντησις μὲ τὰς δύο ἀδελφὰς ἔλαβε χώραν προηγουμένως καὶ μακρὰν τοῦ μνημείου.

ΜΑΡΙΑ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

---

*Archives de l'Athos publiés sous la direction de **Gabriel Millet**, membre de l'Institut.*

Γ'

Actes de Lavra par Germaine Rouillard et Paul Collomp Tome 1er avec un album de 30 planches. σελ. XXXI καὶ 249 8ου σχ. *Ἐν Παρισίοις 1938.*

Ἡ ἅμα τῇ ἐκρήξει τοῦ παγκοσμίου πολέμου διακοπεῖσα ἔκδοσις τῶν ἐγγράφων τοῦ ἁγίου Ὄρους ὑπὸ τῆς «Vizantijskij Vremenik» εὗρεν εὐτυχῶς συνεχιστὰς ἐν Γαλλίᾳ. Ἡ συλλογὴ τῶν ὑπὸ τῆς Viz. Vr. ἐκδοθέντων ἐγγράφων ἔφερεν ὡς γνωστόν, τὸν τίτλον Actes de l'Athos· ἡ νέα συλλογὴ ἐπιγράφεται Archives de l'Athos. Ὡς ἀφορμὴ τῆς νέας ἐκδόσεως ἐχρησίμευσαν αἱ φωτογραφίαι τῶν ἀρχείων τοῦ Ὄρους· τὰς ὁποίας ἔλαβεν περὶ τὰ τέλη τοῦ μεγάλου πολέμου ὁ διαπρεπὴς καθηγητὴς κ. Gabriel Millet μετὰ τοῦ ὑπολοχαγοῦ κ. Rémond, ἀρχηγοῦ τοῦ φωτογραφικοῦ τμήματος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Γαλλικοῦ στρατοῦ. Ὁ κ. Millet εἰργάσθη ἐν Ἁγίῳ Ὄρει κατὰ τὰ ἔτη 1918—1920. Εἰς τὴν πραγμάτωσιν τοῦ σχεδίου τῆς ἐκδόσεως τῆς νέας συλλογῆς συνετέλεσε πολὺ καὶ ὁ μακαρίτης διδάσκαλός μου, ὁ σοφώτατος ἐκεῖνος ἑλληνιστὴς καὶ Φιλέλλην Γουσταῦος *Fougères*.

Τῶν Archives de l'Athos ἐξεδόθη νῦν ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον τὸ πρῶτον τεῦχος τοῦ πρώτου τόμου περιλαμβάνον τὰ ἔγγραφα τῆς Μεγίστης Λαύρας ἀπὸ τοῦ ἔτους 897 μέχρι τοῦ ἔτους 1178. Τὰ ἐκεῖθεν καὶ ἐφεξῆς θὰ περιληφθῶσιν ἐν τῷ δευτέρῳ τεύχει.

Ἐκ τῶν ἐν τῷ πρώτῳ τεύχει ἐγγράφων τὰ μὲν προέρχονται ἐκ τῆς βασιλικῆς γραμματείας (χρυσόβουλλοι λόγοι κλπ.), τὰ δὲ ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς (πατριαρχικὰ σιγίλλια, λύσεις κλπ.). Ἄλλα ἐξ αὐτῶν εἶναι πράξεις δημοσίων λειτουργῶν καὶ ἄλλα τέλος προέρχονται ἐξ ἰδιωτῶν. Ἅπαντα τὰ ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος τεύχει ἔγγραφα συμποσοῦνται εἰς πεντήκοντα καὶ ὀκτώ, συνοδεύεται δὲ τὸ τεῦχος τοῦτο καὶ ὑπὸ λευκώματος (album) περιέχοντος ἐν τριάκοντα πίναξι τὰς φωτογραφίας τῶν κυριωτέρων ἐκ τῶν ἐγγράφων αὐτοῦ μετὰ τῶν σφραγίδων αὐτῶν.

Εἶναι δὲ οἱ πίνακες οὗτοι ὄντως ἀξιοθαύμαστοι ἀπὸ πάσης ἀπόψεως. Ἅπασα ἡ ἐπιστημονικὴ δεινότης ἐξόχου καθηγητοῦ τῆς τέχνης ὡς ὁ κ. Millet καὶ ὁλόκληρος ἡ καλλιτεχνικὴ ψυχὴ καὶ ἐμπειρία τοῦ ὑπολοχαγοῦ Rémond ἐτέθησαν μετὰ στοργῆς καὶ ἀφοσιώσεως εἰς κίνησιν καὶ ἦλθον οὕτως εἰς φῶς αἱ ὡραιόταται αὗται φωτογραφίαι, ἔργον ἀληθῶς ἀπαράμιλλον. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἔκδοσις τῶν ἐγγράφων (ἥ τε διπλωματικὴ καὶ ἡ κριτικὴ) ἐγένετο μετὰ πολλῆς ἐπιστημοσύνης καὶ ἐπιμελείας.

Μὴ γενομένης δυνατῆς τῆς φωτογραφήσεως ἁπάντων τῶν ἐγγράφων τοῦ ἀρχείου τῆς Λαύρας, διὰ τὴν ἔκδοσιν τούτων ἐχρησιμοποιήθησαν ἐκτὸς τῶν φωτογραφιῶν περὶ ὧν ἀνωτέρω ὡμιλήσαμεν, καὶ δύο ἐξ ἀντιγραφῆς συλλογαὶ ἐγγράφων, ὧν ἡ μὲν μία προσηνέχθη εἰς τὸν κ. Millet ὑπὸ τοῦ Γέροντος Κορνηλίου κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ πολέμου, ἡ δὲ ἑτέρα τελευταίως ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ Σπυρίδωνος Λαυριώτου διὰ τοῦ ἀμερικανοῦ καθηγητοῦ κ. Kirsopp Lake. Καὶ ὅσα μὲν ἔγγραφα τοῦ τετραδίου τοῦ ἰατροῦ Σπ. ἀπαντῶσι καὶ ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ Γερ. Κορν. ὑποδηλοῦνται ἐν τῇ ἐκδόσει διὰ τοῦ στοιχείου R^1 τὰ δὲ λοιπὰ διὰ τοῦ R^2. Τέλος διὰ τοῦ στοιχείου R^3 δηλοῦνται τὰ ἔγγραφα τὰ περιεχόμενα ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ Γερ. Κορνηλίου.

Ἡ ἐν τῇ ἐκδόσει ἐκτιθεμένη περιγραφὴ τῶν ἐγγράφων εἶναι καὶ ἐπιστημονικὴ καὶ πλήρης ἀπὸ πάσης ἀπόψεως. Ἐπίσης λίαν ἀξιεπαίνους προσπαθείας κατέβαλον οἱ ἐκδόται πρὸς πλήρωσιν τῶν χασμάτων, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν τὰ ἀπόγραφα τοῦ τε Σπυρίδωνος καὶ τοῦ Κορνηλίου. Τοῦτο ἄλλως τε ὑπῆρξεν ἡ κυριωτέρα δυσχέρεια ἐναντίον τῆς ὁποίας εἶχον νὰ προσπαλαίσωσιν οἱ ἐκδόται (ἡ δὶς Rouillard δλδ. καὶ ὁ κ. Collomp) καὶ δὴ ὅταν δὲν εἶχον εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν καὶ τὴν ἀντίστοιχον φωτογραφίαν. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος δυσχέρεια προέκυπτε κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι ἀμφότεροι, ὅ τε Κορν. καὶ ὁ Σπ. ἐδήλουν ἁπλῶς δι' ἀριθμοῦ τινος στιγμῶν τὴν ὕπαρξιν χάσματος, χωρὶς ὅμως τὸ παράπαν νὰ φροντίζουν νὰ ὑποδεικνύουν καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ χάσματος. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν τὰ ἐν τοῖς τετραδίοις χάσματα προήρχοντο ἐξ ἀβλεψίας τοῦ Σπυρίδωνος καὶ τοῦ Κορνηλίου ἡ ἀντιβολὴ τῶν κειμένων τῶν τετραδίων πρὸς ἄλληλα καὶ

πρὸς μεταγενέστερον γενομένας ἐκδόσεις ἐνίων ἐκ τῶν ἐγγράφων ἔφερεν ὁπωσδήποτε τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα.

Ἀλλ' οἱ ἐκδόται διεπίστωσαν ὅτι μέγα μέρος τῶν χασμάτων προήρχετο κυρίως ἐξ ἀγνοίας τῶν ὡς ἄνω δύο ἀντιγραφέων καὶ ἐκ τῆς ἀνεπαρκείας αὐτῶν ὅπως ἀναπτύξωσι βραχυγραφικοὺς τύπους ἀφορῶντας ἰδίᾳ εἰς χρονολογίας, ἀξιώματα καὶ θεσμούς. Τὰς βραχυγραφίας ταύτας μετ' ἀγαστῆς ὄντως ἐπιμελείας οἱ ἐκδόται ἀνέλαβον νὰ ἀναπτύξωσι καὶ κατώρθωσαν νὰ φέρωσί τὸ δυσχερὲς τοῦτο ἔργον αἰσίως εἰς πέρας. Ἐν τούτῳ δὲ ἔγκειται μία τῶν μεγαλυτέρων αὐτῶν ἐπιτυχιῶν.

Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ κατεβλήθη μεγάλη προσπάθεια ἐκ μέρους τῶν ἐκδοτῶν καὶ τὴν ὁποίαν ἀναγνωρίζομεν, διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ θεραπευθῶσι καὶ ἐλλείψεις τινὲς τὰς ὁποίας παρουσιάζει τὸ ἔργον. Καὶ κατὰ πρῶτον λόγον ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ λεξιλόγιον αὐτῶν εἶναι πενιχρότατον· ἀφ' ἑνὸς μὲν κατεχωρίσθησαν ἐν αὐτῷ λέξεις ὅλως περιτταὶ διὰ τοιαύτης φύσεως λεξιλόγιον, ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν περιελήφθησαν ἐν αὐτῷ πληθὺς εἰδικῶν ὅρων καὶ ἀθησαυρίστων λέξεων ἢ τεθησαυρισμένων μὲν ἀλλ' εἰλημμένων κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα μετὰ διαφόρου ἐκδοχῆς. Ἐπὶ πλέον δὲ θελήσαντες νὰ προσδώσωσιν εἰς τὸ λεξιλόγιον αὐτῶν ὑπερβολικῶς ἐπιστημονικὴν χροιὰν κατέταξαν τὰς λέξεις εἰς δέκα καὶ τέσσαρας ὁμάδας, ἐπιθέσαντες εἰς ἑκάστην τῶν ὁμάδων καὶ τίτλον κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀντίληψιν.

Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως εἶναι ὅτι τὸ λεξιλόγιον, ἐκτὸς τῆς πενιχρότητος αὐτοῦ, κατέστη καὶ δύσχρηστον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συναισθανόμενοι καὶ οἱ ἴδιοι ἐκδόται ἀναγκάζονται νὰ παραπέμπωσι τὰς αὐτὰς λέξεις ἀπὸ τῆς μιᾶς ὁμάδος εἰς τὴν ἑτέραν. Θὰ ἔπρεπε προσέτι νὰ ἐπισυνήπτετο εἰς τὸ ἔργον ἱστορική τις ἐπισκόπησις τῆς ἱερᾶς Μονῆς Λαύρας, ἔστω καὶ βραχυτάτη, ὡς καὶ πληρέστερος κατάλογος τῶν ἡγουμένων τῆς Λαύρας οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν ἐγγράφων τῆς Λαύρας πηγάζων, ὡς ὁ ἐν σελ. 179, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀρχείων καὶ ἄλλων μονῶν συμπληρούμενος.

Ἔπρεπε δὲ πρὸ παντὸς νὰ κατεβάλλετο μεγαλειτέρα προσοχὴ πρὸς ἀποφυγὴν τῶν πολυαρίθμων ἀβλεψιῶν ὡς καὶ τῶν σφαλμάτων, ὧν τινα ἐλέγχουσι ποιάν τινα ἀνεπάρκειαν περὶ τὴν κατανόησιν τῆς μέσης καὶ νέας Ἑλληνικῆς ὡς καὶ τῆς Βυζαντινῆς ἐπισήμου φρασεολογίας (style administratif). Εἶναι γνωστόν, ὅτι τὰ ἰδιωτικῆς φύσεως ἔγγραφα ὡς καὶ τὰ διὰ μεταγενεστέρων μόνον ἀντιγράφων περιελθόντα μέχρις ἡμῶν ἐπίσημα βρίθουσι σφαλμάτων πολλάκις τερατωδῶν. Ταῦτα ὀρθῶς ποιοῦντες οἱ ἐκδόται διετήρησαν ἐν τῷ κειμένῳ προκειμένου περὶ διπλωματικῆς ἐκδόσεως[1] ἢ τὰ ἐσημείωσαν ἐν τῷ κριτικῷ πίνακι (apparatus). Εἴ-

[1] Θὰ ἦτο καλὸν ἡ διπλωματικὴ ἔκδοσις νὰ περιωρίζετο μόνον εἰς τὰ ἀπολύ-

μεθα δὲ περὶ τούτου προειδοποιημένοι ἐν τοῖς προλεγομένοις. Ὅταν ὅμως οἱ ἐκδόται εἰς λέξεις τινὰς ὑπὸ σφαλερὰν μορφὴν παρουσιαζομένας ἐπισυνάπτουσι τὸ «sic», τότε παρ' αὐτῶν τούτων τῶν ἐκδοτῶν εἰσαγόμεθα εἰς τὴν ἀτέρμονα ὁδὸν τῶν ἀμφιβολιῶν, ἥτις δύναται νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι μόνον ἐκεῖναι αἱ λέξεις εἰς τὰς ὁποίας ἐπισυνάπτεται τὸ sic παρουσιάζονται ὑπὸ ἐσφαλμένην μορφήν, ὁλόκληρος δ' ἡ λοιπὴ πληθὺς τῶν σφαλμάτων ὀφείλεται ἢ εἰς ἀβλεψίας τῶν ἐκδοτῶν ἢ εἰς τυπογραφικὰ παροράματα. Ἔκδοσις σοβαρὰ καὶ ἐπιστημονική, ὡς αὕτη περὶ ἧς πραγματευόμεθα, *οὐδ' ἅπαξ* ἔπρεπε νὰ κάμῃ χρῆσιν τοῦ μορίου τούτου, καὶ νὰ μᾶς ἀφήσῃ ὄχι μόνον μὲ τὴν ἐντύπωσιν, ἀλλὰ μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ὄχι μόνον ὡρισμέναι τινὲς λέξεις, ἀλλ' ὅτι ἅπασαι «*οὕτως*» ἀληθῶς ἔχουσι· εἰ δέ που καὶ ἀβλεψία τις ἐκ μέρους τῶν ἐκδοτῶν—humanum est peccare—ἢ τυπογραφικὸν παρόραμα ἐλάμβανε χώραν, τοῦτο νὰ ἐσημειοῦτο ἐν ἰδιαιτέρῳ ἐσφαλμένων πίνακι. Δυστυχῶς δὲν ἐγένετο οὕτω. Καὶ τὸ χείριστον ὅτι οὐχὶ ἅπαξ τὸ «sic» ἐπισυνάπτεται ἐκεῖ ὅπου ἥκιστα ἢ οὐδόλως ἔπρεπεν. Οὕτως ἐν τῇ σημ. 127 τοῦ ὑπ' ἀριθ. 35 ἐγγράφου τὸ ἐν λόγῳ μόριον ἐπισυνάπτεται εἰς τὴν λέξιν «ἀπαλειφθῆναι». Τὸ ῥῆμα «ἀπαλείφω» ἔχει ἐδῶ ἄριστα καὶ μορφολογικῶς καὶ συντακτικῶς, ἐκτὸς βέβαια τοῦ ὅτι ἀντὶ περισπωμένης ἐτέθη

τως αὐθεντικὰ ἔγγραφα καὶ ἐκ τούτων μόνον εἰς τὰ ἐξ ἐπισήμου ἀρχῆς ἀπορρέοντα. Παρασκευάζων ἀπὸ μακροῦ ἐργασίαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Le style administratif des Byzantins et le vocabulaire de leurs archives» διεπίστωσα ὅτι καὶ ἡ διατύπωσις καὶ ἡ φρασεολογία τῶν διαφόρων ἐγγράφων ἀγοροπωλησίας δωρεῶν κλπ. ὅπου δήποτε τῆς ἑλληνικῆς γῆς καὶ ἂν εἶδον τὸ φῶς, εἴτε ἐν τῷ Πόντῳ, εἴτε ἐν τῇ Βασιλευούσῃ, εἴτε ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἢ ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἰταλίᾳ εἶναι περίπου ἡ αὐτὴ mutatis mutandis. Οὕτω π.χ. τὰ κολάσιμα αἴτια τὰ ὁποῖα ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ὑπαγορεύσωσι μίαν ἀγοροπωλησίαν κτλ. (περὶ ὧν κατωτέρω) ἀναγράφονται πάντοτε καὶ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον : αἱ φράσεις ἐπ' ἀδείας, ἐπ' ἐξουσίας, ἐπ' ὄψεσι, ἐπὶ τελέσματι σχεδὸν πάντοτε μονολεκτικῶς ἐπαδείας, ἐπεξουσίας, ἐπόψεσι, ἐπιτελέσματι : αἱ ἀραὶ τῶν 318 πατέρων κτλ. κτλ. Χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ φρασεολογία ἐν τῇ διαχαράξει τῶν ὁρίων κτήματος (περιορισμὸς) ἐκτὸς τῆς ῥιζιμαίας πέτρας, ἥτις στερεοτύπως ἐμφανίζεται εἰς ἅπαντα τὰ ὡς ἄνω ἔγγραφα καὶ ἄλλων πολλῶν παρομοίων ἔχομεν καὶ ταυτωνύμους χαρακτηρισμοὺς διαπλάσεως τοῦ ἐδάφους (relief du sol). Οὕτω π. χ. ὁ «Ὀξὺς βουνὸς» ἢ τὸ «Ὀξὺ ὄρος» ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἐγγράφοις τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ τοῦ Πόντου καὶ ἐν τῷ Syllabus τοῦ Trinchera. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τὰ διαφόρου προελεύσεως ταῦτα ἔγγραφα πηγάζουσιν ἐκ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὑποδειγματικοῦ τύπου ἑπομένως καὶ τὰ ἐπισημότερα τούτων εἶναι ἁπλᾶ ἀντίγραφα τοῦ ἀρχετύπου πολλάκις εἰς ἄκρον κακόζηλα· ἑπομένως δὲν βλέπω τὸν λόγον δι' ὃν πρέπει νὰ γίνεται διπλωματικὴ τούτων ἔκδοσις. Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου εἶναι ἐπάναγκες νὰ γίνῃ σκέψις. Πάντως ἐπιφυλάσσομαι νὰ προκαλέσω συζήτησιν ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τὸ προσεχὲς ΙΣΤ'. Βυζαντ. Συνέδριον.

ὀξεῖα ἐπὶ τοῦ η. 'Αλλ' ἔπρεπε διὰ τὸ οὐχὶ δὰ καὶ τόσον σημαντικὸν σφάλμα νὰ ἐγίνετο παρατήρησις καθ' ὃν χρόνον εὑρισκόμεθα πρὸ κυκεῶνος σφαλμάτων φανταστικῆς μορφῆς; Ἡ ἀνύπαρκτος π. χ. λέξις «ἀνεπόρθωτον» (31, 14—15) οὕτως ἔχει ἐν τῷ κειμένῳ; ἢ εὑρισκόμεθα πρὸ ἀβλεψίας τῶν ἐκδοτῶν ἢ περὶ τυπογραφικοῦ παροράματος; Οὐδὲν περὶ αὐτοῦ σημειοῦσιν οἱ ἐκδόται. Τί νὰ ὑποθέσωμεν λοιπόν; καὶ ἰδοὺ πλησίστιοι εἰσήχθημεν εἰς τὸ πέλαγος τῶν ἀμφοβολιῶν.

'Επίσης ἐν τῇ σημ. 3 τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 ἐγγράφου τὸ sic ἐπισυνάπτεται εἰς τὴν λέξιν τη = τῇ. Πολὺ φοβοῦμαι μήπως ἐδῶ οἱ ἐκδόται ἐξέλαβον τὸ «τη» ὡς «της» παρασυρθέντες ἐκ τοῦ τεσσαρῆς τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ «τη τεσσαρῆς καὶ δεκάτ(ης) Μαρτίου», (ἀνάγνωθι «τῇ τέσσαρες καὶ δεκάτῃ Μαρτίου»). Προφανῶς τὸ τεσσαρῆς ἐξελήφθη ὡς ἀριθμητικὸν τακτικὸν θηλυκοῦ γένους. Εἶναι ὅμως γνωστὸν πρῶτον ὅτι ἡ ἡμερομηνία τίθεται πάντοτε κατὰ δοτικὴν καὶ δεύτερον ὅτι ἐν τοῖς ἐγγράφοις τὰ πρὸ τοῦ δέκα ἀριθμητικά, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, παραμένουσιν ἀπόλυτα, τακτικὸν δὲ γίνεται μόνον τὸ δέκα (βλ. 31, 2). Προκειμένου περὶ τοῦ τέσσαρες τοῦτο κατ' ἀναλογίαν τοῦ τρεῖς λαμβάνει καὶ τὴν μορφὴν τοῦ τέσσαρεις καὶ ἐντεῦθεν οἱ λοιποὶ ἰωτακισμοὶ τέσσαρης καὶ τέσσαρις (ὁ τελευταῖος οὗτος καὶ ἐν τοῖς σερβικοῖς χρυσοβούλλοις). Ὅτι δὲ οἱ ἐκδόται ἐξέλαβον ἐνταῦθα τὸ «τη» ὡς «της» φαίνεται ἐν τῷ αὐτῷ ἐγγράφῳ ὀλίγον κατωτέρω (σειρὰ 7) «πᾶσει τη ἐκ νόμων βοήθεια» ἔνθα δέχονται τὸ «τη» ὡς τῇ, ἀφοῦ διορθοῦσι μὲν τὸ πᾶσει ἐν τῷ Κρ. Π. περὶ δὲ τοῦ «τη» οὐδὲν λέγουσι.

'Αφ' ἑτέρου τίθεται ἐρωτηματικὸν (?) κατόπιν διορθώσεων ὀρθῶν μέν, πλὴν ἴσως αὐτονοήτων προκειμένου περὶ γνωστοτάτων καὶ κοινοτάτων ὅρων τῆς Βυζαντινῆς ἐπισήμου φρασεολογίας τὰ ἐπόψεσι = ἐπ' ὄψεσι, ἐπαδίας = ἐπ' ἀδείας[1], καὶ τὰ τοιαῦτα εἶναι συνηθέστατα εἰς πλεῖστα ὅσα ἔγγραφα καὶ τῆς πλέον διαφόρου προελεύσεως. Ἡ διόρθωσίς των ἑπομένως δὲν ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαία, ἀλλ' ἀφοῦ ἅπαξ ἐγένετο, δὲν βλέπω διὰ ποῖον λόγον ἐτέθη κατόπιν αὐτῆς τὸ ἐρωτηματικὸν (I, σημ. 24).

'Ενῷ δὲ ῥητῶς μᾶς λέγουσιν οἱ ἐκδόται (σ. XXII) ὅτι «en pratique nous avons cru préférable, pour simplifier l'impression et la lecture de l'apparat, de n'y corriger que les fautes qui peuvent gêner et la lecture et l'impression», διορθοῦνται ἐν τῷ Κρ. Π. σφάλματα ἰωτακισμοῦ, τὰ ὁποῖα οἱ γνῶσται τῆς ἑλληνικῆς ἀντιλαμβάνονται ἐκ τῶν

[1] Ταῦτα ὡς καὶ τὰ ἐπεξουσίας=ἐπ' ἐξουσίας, ἐπιτελέσματι=κτλ., λόγῳ τῆς συχνῆς χρήσεως, συνεσωματώθησαν.

συμφραζομένων εὐχερῶς, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τὸ πᾶσει=πᾶσι (1, 7)[1] ἢ ἄλλα ἐντελῶς ἐπουσιώδη π. χ. τὸ ἐπεὶ=ἐπεὶ (31, 19). Βεβαίως ἔχουσιν οἱ ἐκδόται τὸ δικαίωμα νὰ προβῶσιν εἰς τὰς διορθώσεις ταύτας καὶ εἰς ἄλλας παρομοίας ὅσας καὶ ἂν ἤθελον. Ναί, ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς ἀφ' ἑτέρου ἔχομεν τὴν ἀξίωσιν νὰ βλέπωμεν διορθούμενα σφάλματα οὐσιωδῶς παραβλάπτοντα τὸ νόημα τοῦ κειμένου ἢ τοὐλάχιστον ἁπλῶς ὑποδεικνυόμενα. Οὕτω τὸ «ἐξιέναι» ἔπρεπεν ἀπαραιτήτως νὰ διορθωθῇ εἰς ἐξεῖναι, τὸ ἀπελύσωμεν εἰς ἀπελύσαμεν (1, 27, 37) καὶ ἄλλα παρόμοια πλεῖστα ὅσα, τὰ ὁποῖα οὔτε διορθοῦνται οὔτε σημειοῦνται[2], εἰς τρόπον ὥστε ἐμπλεκόμεθα ἔτι μᾶλλον ἐν τῇ ὁδῷ τῶν ἀμφιβολιῶν περὶ ὧν ἀνωτέρω ὡμιλήσαμεν, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον μένουσι καὶ ἀδιόρθωτοι καὶ ἀσχολίαστοι λέξεις περιβεβλημέναι ἐν τῇ ἐκδόσει μορφὴν ὅλως φανταστικήν, ἐνῷ ὀρθῶς ἔχουσιν ἐν τοῖς ἐγγράφοις, ὡς τοῦτο γίνεται κατάδηλον ἐκ τῶν φωτογραφιῶν τοῦ λευκώματος. Οὕτως ἡ ἐν 1, 22 λέξις «αρειθεισας» μένει ἀδιόρθωτος ἐνῷ ἔπρεπε νὰ διορθωθῇ εἰς «ἀρεσθείσας» («καὶ ἀρεσθείσας τιμὰς» «aux prix convenus»). Οὗτος εἶναι ὁ ὅρος τοῦ ὁποίου γίνεται συνηθέστατα χρῆσις προκειμένου περὶ παρομοίων περιστάσεων ἐν τοῖς τοιαύτης φύσεως ἐγγράφοις. Βλέπε π. χ. ἐν τῷ Syllabus τοῦ Trinchera σελ. 28 «εἰς τιμὰς τὰς μεταξὺ ἡμῶν συμφωνηθείσας καὶ ἀρεσθείσας». 'Αλλὰ καὶ ἐν τῇ φωτογραφίᾳ τοῦ ἐγγράφου τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ (π. I, σειρὰ 22) ἂν προσέξῃ τις ἐπισταμένως, θὰ ἀναγνώσῃ εὐκρινῶς «ἀρεσθείσας» καὶ οὐχὶ «ἀρειθείσας». Πράγματι ἡ μικρὰ κάθετος γραμμὴ μετὰ τὸ πρῶτον **ε** εἶναι τύπος **σ** ἐν συνδέσει ἀνάλογος πρὸς τὸ δεύτερον σ τῆς λέξεως «τεσσαρῆς» τῆς 3ης σειρᾶς τοῦ αὐτοῦ ἐγγράφου· ὅτι δὲ ἡ μικρὰ κάθετος γραμμὴ εἶναι σ καὶ οὐχὶ ι φαίνεται καθαρὰ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι συμπλέκεται μετὰ τοῦ ἑπομένου γράμματος θ, διότι καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ εἰς τὴν παλαιογραφίαν ἀρχάριοι γνωρίζουν ὅτι τὸ ι, εἴτε ἐν διφθόγγῳ εἴτε μόνον του, ἐν τῷ μέσῳ λέξεως εὑρισκόμενον οὐδέποτε κατὰ κανόνα γενικὸν συμπλέκεται μετὰ τοῦ ἑπομένου γράμματος.

'Εν τῷ 54, 18 εὕρηται ἡ λέξις «ἐροζομένη» ἣν σημειοῦσιν οἱ ἐκδόται διὰ τοῦ † ὡς ἀκατάληπτον, διορθοῦσιν ὅμως ἐν τῷ Κρ. Π. «ἐρριζωμένοι». Καὶ ναὶ μὲν διὰ τῆς προτεινομένης διορθώσεως καὶ τὸ νόημα εὐοδοῦται καὶ δὲν ἀπομακρύνονται καὶ πολὺ τῆς διδομένης ἐν τῷ ἐγγράφῳ γραφῆς, ἔπρεπεν ὅμως ἀπαραιτήτως νὰ προστεθῇ μετὰ τὸ «ἐριζωμένοι» «malim ῥιζιμαῖοι». Διότι αὕτη ἡ λέξις («ῥιζιμαία πέτρα» λέγει καὶ

[1] Καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ πρῶτος ἀριθμὸς δηλοῖ τὸ ἔγγραφον, ὁ δὲ δεύτερος τὴν ἐν αὐτῷ σειράν.

[2] Βλέπε πρὸ πάντων τὸν ἐν τῷ ἐγγράφῳ 31, ἔνθα διωρθώθη τὸ ὡς ἄνω «ἐπεί», κυκεῶνα τοιούτων σφαλμάτων, περὶ ὧν οὐδὲν ἀπολύτως λέγεται.

ὁ λαός μας) εἶναι ἡ καθιερωμένη κυριολεξία ἐν τῇ διπλωματικῇ γλώσσῃ, πολλάκις δὲ ἐμφανίζεται καὶ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἐκδόσει, ἥτις μᾶς ἀπασχολεῖ· ἐν δὲ τοῖς 19, 40 καὶ 22, 16 συνοδεύεται καὶ μετ' ἐπεξηγήσεως «ριζιμαία πέτρα, ἤτοι ἀμμόπετρα», Ἐνῷ δέ, ὡς εἴπομεν, ἡ λέξις εἶναι καθιερωμένη κυριολεξία, καὶ πολλάκις ἀναφέρεται ἐν τοῖς ἐγγράφοις, δὲν σημειοῦται καὶ αὐτή, ὡς τόσαι ἄλλαι, ἐν τῷ λεξιλογίῳ. Ἡ δὲ λέξις «τράφος» ἡ σημειουμένη ἐν τῷ λεξιλογίῳ ὡς τοπωνύμιον δὲν ἀναφέρεται μόνον ἐν τῷ χωρίῳ I, 18, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἐγγράφῳ 20 δίς, ἐν σειρᾷ 16 καὶ 18. Σημαίνει δὲ καὶ τάφρος καὶ ξηρότοιχος. Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ λαός μας μέχρι τῆς σήμερον λέγει «ὁ τράφος» ἀντὶ «ἡ τάφρος». Ὅτι δὲ πρόκειται περὶ τῆς τάφρου τοῦτο γίνεται κατάδηλον ἐν 20, 18 ἔνθα ἀναγινώσκομεν «καὶ τὸ *ἀντιπέρα*» τῆς τράφου ἀμπέλιον». Πάντως τὸ πρᾶγμα ἔπρεπε νὰ σημειωθῇ τοὐλάχιστον ἐν τῷ λεξιλογίῳ.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων ὑπάρχουσι καὶ ἐσφαλμέναι διορθώσεις καὶ ἑρμηνεῖαι ὡς καὶ ἐτυμολογίαι παρακεκινδυνευμέναι. Προκειμένου περὶ μορφολογικῶν ἐπὶ παραδείγματι, ἐν τῷ Κρ. Π. τοῦ 54, 30 μετατρέπεται ὁ ὑπερσυντελικὸς τοῦ κειμένου «τετυπώκειμεν» εἰς παρακείμενον «τετυπώκαμεν». Εἶναι γνωστότατον ὅμως ὅτι ἐνωρίτατα κατὰ τὴν μέσην ἐποχὴν ἐμφανίζονται παραδείγματα ὑπερσυντελικοῦ μόνον μετὰ τοῦ ἀναδιπλασιασμοῦ, ἄνευ τῆς αὐξήσεως, ἐνῷ πάλιν ἀφ' ἑτέρου ἔχομεν παρακειμένους εἰς τοὺς ὁποίους ἐπιπροστίθεται καὶ αὔξησις· γνωστὸν εἶναι τὸ ἐν τοῖς συναξαρίοις κυρίως «ἐγεγόνασι». Οἱ ἐκδόται ἐν προκειμένῳ ὤφειλον ἢ νὰ ἀφήσωσι τὸ πρᾶγμα ὡς ἔχει — τόσα καὶ τόσα ἔμειναν ἀδιόρθωτα καὶ ἀσχολίαστα — ἢ τοὐλάχιστον, ἂν ἐθεώρουν ἐνταῦθα ἀπαραίτητον τὴν διόρθωσιν, νὰ γράψουν ἐν τῇ Κρ. Π. «τετυπώκειμεν pro ἐτετυπώκειμεν». Δὲν ἔπρεπεν ὅμως νὰ προβῶσιν εἰς τὴν μετατροπὴν τοῦ ὑπερσυντελικοῦ εἰς παρακείμενον. Τοῦτο δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον.

Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ διορθώσεως ἥτις, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐδημιούργησε λέξιν ἑλληνικὴν ἀνύπαρκτον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐζημίωσε τὸ νόημα; Οὕτως ἐν 31, 8—9 τὸ κείμενον διορθωθὲν παρουσιάζεται ὑπὸ τὴν ἑξῆς μορφὴν «ἐξ[ι]τηλουμέν[ης] χρόνω γενομ(έ)ν(ης) καὶ διαρρυείσης, οὐδὲν δὲ ἧ[τ]τον . . , », ἐὰν δὲν προσετίθετο τὸ «ης» εἰς τὸ ἐξιτηλουμέν»[1] τὰ ἀκατάληπτα ταῦτα ἀμέσως θὰ ἐπανήρχοντο εἰς τὸ νόημά των, ἤτοι «ἐξιτήλου *μὲν* χρόνῳ γενομένης καὶ διαρρυήσης, οὐδὲν δὲ ἧττον . . . , » λέξις «ἐξιτηλουμένη» δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ ἑλληνικῇ.

[1] Δὲν εἶναι ἀπίθανον τὸ μετὰ τὸ «μὲν» χάσμα νὰ ἤγαγε τοὺς ἐκδότας εἰς τὴν ἀτυχῆ ταύτην συμπλήρωσιν. Ἀλλὰ τὸ χάσμα τοῦτο δὲν εἶναι τὸ μόνον ἐν τῷ προκειμένῳ ἐγγράφῳ· μετὰ τὸ *ἃ* μάλιστα τῆς σειρᾶς 11 προφανέστατα λείπουν πάρα πολλὰ τῶν ὁποίων ὁ νοῦς ὑποθέτω, θὰ ἦτο ὁ ἑξῆς· «διὰ τοῦτο καὶ εἰς ἀσφάλειαν τῆς τότε τῇ μονῇ ταύτῃ ἀπολυθείσης». (Βλέπε ἀνωτέρω σειρὰν 6—7) «πρὸς τὴν μονὴν τῶν Μελανῶν προαπολυθείσης χρυσοβούλλου δωρεᾶς»· καὶ κατωτέρω σειρὰς 19—23 «Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἤρκει τῇ τῆς βασιλείας ἡμῶν ἀγαθότητι—προστίθησι τῇ προαναγεγραμμένῃ χρυσοβούλλῳ δωρεᾷ . . . ». Δυστυχῶς ἐν ταῖς φωτογραφίαις τοῦ λευκώματος (album) μόνον τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ἐγγράφου τούτου ὑπάρχει ὅπερ εἶναι καὶ εἰς καλλιτέραν κάπως κατάστασιν. Πάντως ἡ ἐν γένει ἀξιοθρήνητος κατάστασις τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου μὲ κάμνει νὰ μὴ τολμῶ νὰ πιστεύσω ὅτι τοῦτο εἶναι ἀντίγραφον προερχόμενον ἐκ τῆς βασιλικῆς γραμματείας, ὡς βεβαιοῦσιν οἱ ἐκδόται.

Ἡ ἐν 1, 9 λέξις «εἰσωδιάσμὸς»=ἐσοδιασμὸς συσχετίζεται ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν μετὰ τοῦ νεοελληνικοῦ εἰσοδιάζω καὶ δίδεται ἡ ἑρμηνεία faire des provisions. Ἀλλ' ἡ λέξις αὕτη σημαίνει ἐνταῦθα χρηματισμός· καὶ πράγματι τὴν βλέπομεν καταλεγομένην μεταξὺ τῶν κολασίμων αἰτίων, τὰ ὁποῖα ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ εἶχον ὑπαγορεύσει τὴν πρᾶξιν περὶ ἧς πραγματεύεται τὸ ἔγγραφον. Τὰ κολάσιμα ταῦτα αἴτια ἐν τοῖς ἐγγράφοις, προκειμένου περὶ πωλήσεως, ἀγορᾶς, δωρεᾶς, ἀνταλλαγῆς κτλ., εὑρίσκονται πάντοτε εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ ἢ ἁπλῶς ἀπαριθμοῦνται ἢ συνοδεύονται καὶ ὑπὸ ἐπεξηγήσεως χαρακτηριζούσης αὐτὰ ὡς τοιαῦτα. Ἡ ἐπεξήγησις εἶναι τυπική, εὑρίσκεται δὲ καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ (μίαν σειρὰν κατωτέρω)· ἔχει δὲ οὕτω· «ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἄλλων ἁπάντων τῶν τοῖς νόμοις ἢ τοῖς ἱεροῖς κανόσι ἀποτετραμμένων» Καὶ ἐν 23, 7 ἀναγινώσκομεν μετὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν κολασίμων αἰτίων «ἢ ἄλλοις τισὶ τῶν τοῖς νόμοις καὶ τοῖς κανόσι ἀποτετραμμένων». Φαίνεται ὅτι οἱ ἐκδόται δὲν εἶχον ταῦτα ὑπ' ὄψιν, οὐδ' ἐπέστησαν τὴν προσοχήν των εἰς τὰ συμφραζόμενα· ὅτι δὲ τοῦτο συμβαίνει φαίνεται ἐκ τῶν ἑξῆς· τὸ «ἀλλ' οὐδὲ» τῆς φράσεως ἣν παρέθεσα ἀνωτέρω εἶναι διόρθωσις ἰδική μου· ἐν τῷ ἐγγράφῳ εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν μορφὴν «ἄλλου δέ»· ἀφῆκαν δὲ τοῦτο, ὡς μὴ ὤφελεν, οἱ ἐκδόται καὶ ἀδιόρθωτον καὶ ἀσχολίαστον, παραβλαπτομένου οὕτω τοῦ νοήματος οὐσιωδῶς. Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ ἡ λέξις ἐσοδιασμὸς δὲν κατεχωρίσθη ἐν τῷ λεξιλογίῳ.

Ὁ γνωστὸς τοῖς πᾶσι Μυλοπόταμος τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐν ἑνὶ καὶ καὶ μόνῳ ἐγγράφῳ ἀποκαλεῖται Νειλοπόταμος (22, 10. 32). Ἐν τῷ λεξιλογίῳ ὅμως τῶν τοπωνυμίων (σελ. 183) ἡ ὀνομασία αὕτη παρουσιάζεται ὡς εὑρισκομένη καὶ ἐν τῷ ἐγγράφῳ 23, 32. Πρόκειται περὶ ἀβλεψίας, διότι τοιοῦτόν τι δὲν συμβαίνει· ἄλλως τε τὸ ὑπ' ἀριθ. 23 ἔγγραφον ἔχει μόνον τριάκοντα καὶ μίαν σειράς. Ἀλλὰ κυρίως θέλω νὰ ἀναφέρω ἐν προκειμένῳ ὅτι ἡ ἐν ταῖς παρατηρήσεσι (σελ. 61, 10), παρατιθεμένη ἐτυμολογία εἶναι λίαν παρακεκινδυνευμένη. Θεωρῶ μάλιστα περιττὸν καὶ

νὰ τὴν ἐπαναλάβω ἐνταῦθα. Προφανῶς πρόκειται περὶ φωνητικῆς ἐναλλαγῆς τοῦ μ πρὸς τὸ ν. (πβ. τὸ σημερινὸν (ἡ)μερομήνια-νερομήνια).

Ἐπίσης λίαν παρακεκινδυνευμένη εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν προτεινομένη ὑποκατάστασις τῆς λέξεως «πετίτον» διὰ τῆς λέξεως «περιττόν». Διὰ ποῖον λόγον; ἀφοῦ ἄριστα δι' αὐτῆς εὐοδοῦται τὸ νόημα ἐν τοῖς χωρίοις ἐν οἷς ἀπαντᾷ (37. 12, 42. 11, 47. 54). Ἡ λέξις «πετίτον» σημαίνει μικρὰν διοικητικὴν ὑποδιαίρεσιν, ταυτόσημον περίπου πρὸς τὴν ἐνορίαν. Τὸ χωρίον τοῦ Εὐσταθίου, τὸ ὁποῖον εὐηρεστήθη νά μοι ἀνακοινώσῃ ἐν προκειμένῳ ὁ διαπρεπὴς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Διευθυντὴς τῆς Ἐπ. Ἑτ. Β. Σπ. κ. Φαίδων Κουκουλὲς ἐκ τοῦ ἀνεκδότου ἀρίστου ἔργου του περὶ τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, ὡς λαογράφου, καὶ τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἐν μέρει καὶ παρὰ Δουκαγκίῳ, ὁμιλεῖ σαφέστατα περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως «πετίτου».«Ὅτι δὲ καὶ τόποι Λιβυκοὶ νομοὶ ἐγχωρίως ἐλέγοντο, καθά τις ἂν εἴποι ῥεγεῶνες ἢ τόρμαι ἢ μᾶλλον ἐνορίαι ἢ *πετίτα* δηλοῦται παρὰ τοῖς παλαιοῖς». (Εὐσταθίου Παρεκβολαί, 1206. 49). Ἐν τούτοις ὅμως οἱ ἐκδόται, ἂν καὶ ἀγνοοῦσι, καθὰ φαίνεται, τὸ χωρίον τοῦτο, ὁμολογοῦσι καὶ αὐτοὶ ὅτι ὁ ὅρος «πετίτον» θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνταποκριθῇ ἐδῶ πρὸς ὅρον διοικητικὸν δηλοῦντα τὴν περιφέρειαν, ἧς τὰ Δέρκη ἦσαν τὸ κέντρον (37. 12 ἐν ταῖς παρατηρήσεσι, σελ. 101) φαντάζονται δὲ ὅτι ἡ λέξις εἶναι παρεφθαρμένη καὶ ὅτι κακῶς ἀνεγνώσθη παρὰ τοῦ γραφέως «περιττόν». Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐπανέρχονται συχνά, ἐπαναλαμβάνουσι δὲ τὰς γνώμας των καὶ ἐν τοῖς Addenda (σελ. 168, ἀρ. 47) ἐπικαλούμενοι χωρίον ἐκ τῆς ἐπιστολῆς XLI τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας Θεοφυλάκτου. Τοῦτο ὅμως οὐδεμίαν ἀπολύτως σχέσιν ἔχει ἐν προκειμένῳ. Ἀγνοῶ ἂν ὑπάρχουν νόμοι μεθοδολογικοὶ ἐπιτρέποντες τὴν ἀντικατάστασιν λέξεως καλῶς ἐχούσης ἐν κειμένῳ δι' ἑτέρας μηδεμίαν σχέσιν πρὸς τὸ νόημα ἐχούσης. Πάντως ἐγὼ τοὐλάχιστον δὲν ἤκουσα τοιούτους νόμους ἐκ τοῦ στόματος τῶν ἐν Γαλλίᾳ μεγάλων διδασκάλων μου. Τὸ δὲ κακὸν εἶναι ὅτι ἡ ὑφισταμένη ἐν τῷ κειμένῳ τῶν ἐγγράφων λέξις «πετίτον» δὲν σημειοῦται ἐν τῷ λεξιλογίῳ, ἀλλὰ μόνον ἡ πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτῆς προτεινομένη παρὰ τῶν ἐκδοτῶν «περιττόν».

Ἀλλὰ τί πρῶτον τί δ' ὑστάτιον καταλέξω; Διὰ τοῦτο κρίνω προτιμότερον νὰ σταματήσω ἐδῶ. Τὸ ἔργον, τὸ ἐπαναλαμβάνω καὶ πάλιν, ἔχει τὰς ἀρετάς του, πολλὰς ἀρετὰς μάλιστα, ἔπρεπεν ὅμως νὰ εἶχε καταβληθῇ περισσοτέρα προσοχὴ διὰ νὰ φανῇ ἀπὸ πάσης πλευρᾶς ἀντάξιον τῶν προσδοκιῶν τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιγραφῶν, ἥτις ἡγεμονικῶς, παρὰ τὸ κρίσιμον τῶν περιστάσεων, ἐπεχορήγησε τὴν ἔκδοσίν του, ἀντάξιον δὲ καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης, ἣν τρέφει ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος πρὸς τὸ μέγα τοῦ Millet ὄνομα ὑπὸ τὴν αἴγλην τοῦ ὁποίου οἱ ἐκδόται μᾶς παρουσιάζουσι τὴν ἐργασίαν των.

Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

***Prälat D. Dr. Albert Erhardt**, Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. Erster Teil: Die Überlieferung II Band, 2. u. 3. Lieferung. Ἔκδοσις J. C. Hinrichs Verlag, Leipzig, 1938* [1].

Εἰς τὰ δύο τελευταῖα τεύχη τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ π. ἔτος ἐδημοσίευσεν ὁ ὡς ἄνω ἐκδοτικὸς οἶκος περιέχεται ἐξακολούθησις τῆς σοφῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τοῦ σ. καὶ δὴ τὸ τέλος τῶν ἰταλοελληνικῶν πανηγυρικῶν, οἱ εἰδικοὶ (ὡς τοὺς ὀνομάζει) πανηγυρικοὶ (ἀναφερόμενοι Ι εἰς τὰς Δεσποτικὰς καὶ Θεομητορικὰς ἑορτὰς καὶ ΙΙ πανηγυρικοὶ ἐπὶ μέρους συγγραφέων), τὰ ὁμιλιάρια (Ι τὰ τοῦ ἑνὸς τόμου, ΙΙ τὰ τῶν δύο τόμων Α καὶ Β, ΙΙΙ τὰ ἰταλοελληνικὰ ὁμιλιάρια, καὶ IV τὰ εἰδικὰ ὁμιλιάρια καὶ τὸ μηνολόγιον τοῦ Συμεῶνος τοῦ Λογοθέτου τοῦ ἐπονομαζομένου Μεταφράστου (εἰς δέκα τόμους), ἐξ ὧν ἐν τῷ β'. τεύχει τοῦ 1938 περιέχονται τὰ μέχρι καὶ τοῦ τετάρτου τόμου (μέχρι τέλους Νοεμβρίου) περιεχόμενα.

Τὰ περὶ τοῦ Συμεῶνος καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἐξετάζονται μετ' ἀκριβολόγου παρατηρητικότητος, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ ἀσχοληθέντων.

Εἶναι περιττὸν νὰ λεχθῇ ὅτι καὶ ἡ ἐν τοῖς τεύχεσι τούτοις περιεχομένη ἔρευνα ἔχει τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν αὐτὸν ῥυθμὸν καὶ παρουσιάζει τὰ αὐτὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιμεμελημένης καὶ λεπτολόγου προσοχῆς ὡς πρὸς τὴν ἀντιγραφὴν καὶ συσχέτισιν τοῦ πλήθους τῶν πρὸ ὀφθαλμῶν τοῦ σ. χειρογράφων.

Θαυμαστὸς εἶνε, ὡς πάντοτε, ὁ τρόπος καθ' ὃν ὁ σ. προσπαθεῖ νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἐκ τῶν κενῶν (τῶν ἐξ ἀπωλείας ἢ τῶν ἐλλιπῶν χειρογράφων) δημιουργουμένην διακεκομμένην εἰκόνα τοῦ συνόλου.

Ἡ πολύμοχθος καὶ λεπτομερειακὴ τοῦ σ. ἔρευνα συντελεῖ εἰς τὸν πλήρη διαφωτισμὸν πολλῶν σκοτεινῶν σημείων περὶ τῆς σχέσεως τῶν δια-

[1] Πρβλ. σχετικὴν βιβλιοκρισίαν ἐν «Ἐπετηρίδι Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» ἔτος ΙΒ'. Ἀθῆναι 1936 σελ. 520 κ. ἑ. καὶ ἔτος ΙΓ'. Ἀθῆναι 1937 σελ. 481 κ. ἑ.

φόρων κωδίκων καὶ τοῦ περιεχομένου των, σημεῖον σπουδαιότατον διὰ τὴν ἐπακολουθήσουσαν κυρίως ἁγιογραφικὴν ἐργασίαν, ἥτις, εἶμαι βέβαιος, θὰ παρουσιάσῃ ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον ἐπιστημονικὸν καὶ ἐκκλησιαστικόν.

Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, τὴν ὁποίαν ἐνδιαφέρει ἰδιαιτέρως τὸ ἀντικείμενον τῆς σοφῆς ἐρεύνης τοῦ σ. θὰ χρεωστῇ αὐτῷ αἰώνιον εὐγνωμοσύνην διὰ τὴν μνημειώδη ἐπιστημονικὴν ἁγιολογικὴν ἐργασίαν αὐτοῦ.

ΑΜΙΛΚΑΣ Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

Συνεδρία 78η τῆς 10ης Νοεμβρίου 1938

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ Προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Κ. Δυοβουνιώτου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Νικόλαος Καλογερόπουλλος ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν μὲ θέμα: ὀκτακόσιοι Βυζαντινοὶ καὶ μεταβυζαντινοὶ ζωγράφοι καὶ τὰ ἐργαστήρια αὐτῶν». Ἀρχόμενος τοῦ λόγου του ὁ ρήτωρ, ἀνέφερε τίνες τῶν ἡμετέρων καὶ ξένων ἠσχολήθησαν μὲ τὴν ἔρευναν τῆς ζωγραφικῆς εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν καὶ τὴν τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἐτόνισε πόση ἀκόμη ὑπολείπεται ἐργασία πρὸς πληρεστέραν τοῦ θέματος ἔρευναν, ἀφ'οὗ εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ὑπάρχουσι πλεῖστοι ἀνεξερεύνητοι ναοί, ἔχοντες σπουδαίας τοιχογραφίας. Μετὰ ταῦτα διήρεσε τὴν Ἑλλάδα εἰς ζωγραφικὰς περιοχὰς καὶ ἀνέφερε τὰ κέντρα ἑκάστης, τὴν Θράκην π. χ. μὲ κέντρον τὴν βασιλεύουσαν καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν τέχνην της, τὴν Μακεδονίαν μὲ κέντρον, ἰδίᾳ κατὰ τὸν ΙΔ'. αἰῶνα, τὴν Θεσσαλονίκην, ἐξ ἧς ἔχομεν καλλιτεχνικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἔνθα εἰργάσθησαν τεσσαράκοντα ζωγράφοι, ὧν τινες μεγίστης σημασίας, μὲ δευτερεῦον ἔπειτα κέντρον τὴν Βέρροιαν, ὅπου αἱ ἀξιολογώταται τοιχογραφίαι τοῦ Καλλιέργη, τὴν Πελοπόννησον μὲ κέντρα τὴν Κορινθίαν, τὴν Μάνην, ἔνθα ὑπάρχει ὁ παλαιότατος τύπος τοῦ ἑλκομένου, τὸ Μουχλί, τὸ Ναύπλιον, τὸ Γεράκι, τὸν Μυστρᾶν, ὅπου ἔδρασαν οἱ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς, ὁ Γαστρέας, ὁ Ξένος, οἱ Μόσχοι, οἱ Κακκαβᾶδες, οἱ Μᾶρκοι καὶ λοιποί, τὰς νήσους ἔπειτα τοῦ Αἰγαίου, ἐν αἷς ἀκμάζει ἡ τέχνη ἀπὸ τοῦ Γ'. αἰῶνος, καὶ δὴ ἐν Μυκόνῳ, Μυτιλήνῃ, Νάξῳ, ὅπου εἰργάσθη ὁ περίφημος ζωγράφος Νικηφόρος, ἐν Ἀμοργῷ καὶ Μήλῳ μὲ σειρὰν ἐκλεκτῶν ζωγράφων οἷοι οἱ Χριστόδουλος, Καλλέργης, Μενδρινός, Σταυρινός, Ἐμμανουὴλ Σκορδίλλης, τὴν Κρήτην μὲ τοὺς διακοσίους ζωγράφους της καὶ κέντρα τὸ Ἡράκλειον, Βροντήσιον καὶ τὸ Βαλσαμονερόν, τὰς ἑπτὰ νήσους μὲ σειρὰν ἐκλεκτῶν ζωγράφων καὶ τέλος τὴν Ἤπειρον μὲ τοὺς ἑκατὸν τριάκοντα ζωγράφους της καὶ μὲ κέντρα τὰ Ἰωάννινα, τὴν Καστορίαν, τὸ Λινοτόπιον καὶ τοὺς Χιονᾶδες. Τῆς Ἠπείρου ἐξῆρε τὴν σημασίαν διὰ τὴν ἔρευναν τῆς ἐξελίξεως τῆς ζωγραφικῆς καὶ προσέθηκεν ὅτι, ὅπως ὁμιλοῦμεν διὰ Κρητικὴν καὶ Μακεδονικὴν σχολήν, οὕτω πρέπει νὰ ὁμιλοῦμεν καὶ διὰ Ἠπειρωτικὴν τοιαύτην. Ὁ κ. Καλογερόπουλλος ἔπειτα ὡμίλησε περὶ τῶν ζωγράφων τῶν ἐρ-

γασθέντων εἰς τὰ κέντρα ταῦτα καὶ ἀνέφερε κατ' ἐπιλογὴν τοὺς μᾶλλον διαπρέποντας ἐξ αὐτῶν ὑποδείξας, τῇ βοηθείᾳ προβολλῶν πολλῶν φωτεινῶν εἰκόνων, εἰς τί συνίσταται ἡ ὑπεροχὴ ἑκάστου.

Συνεδρία 79η τῆς 1ης Δεκεμβρίου 1938

Προεδρεία τοῦ Ἀντιπροέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Πουλίτσα.

Ὁ ἑταῖρος κ. Φ. Κουκουλὲς ὡμίλησε «Περὶ τοῦ χοροῦ παρὰ Βυζαντινοῖς». Ἀφ' οὗ ὁ ὁμιλητὴς ἀνέφερε τὰς διὰ τὸ θέμα πηγάς, ἀμέσους καὶ ἐμμέσους, καὶ τὰ βοηθήματα, ἔπειτα ἐξήτασε τοὺς λόγους, δι' οὓς οἱ Χριστιανοὶ ἦσαν κατὰ τοῦ χοροῦ καὶ ὡς τοιούτους ἀνέφερε τὴν καταφορὰν κατὰ τῶν ὀρχηστῶν, καὶ μάλιστα τῶν μίμων τῶν ἐμπαιζόντων τὰ Χριστιανικὰ μυστήρια, τὴν σχέσιν τοῦ χοροῦ πρὸς ἀρχαῖα ἐθνικὰ λατρευτικὰ ἔθιμα, τὴν κατὰ τὰς βιαίας κινήσεις τοῦ χοροῦ ἀποκάλυψιν διαφόρων μερῶν τοῦ σώματος τῶν γυναικῶν, τὴν ἕνεκα τοῦ χοροῦ τῆς Σαλώμης ἀποτομὴν τῆς κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου κτλ. Μετὰ ταῦτα ὡμίλησε περὶ τῆς λαϊκῆς χορευτικῆς ὁρολογίας, προϊὼν δ' ἀνέφερεν εἰς ποίας περιπτώσεις καὶ ποῦ ἐχόρευον οἱ Βυζαντινοί.

Λεπτομερῶς ἔπειτα ἐπραγματεύθη περὶ τῶν κυκλίων χορῶν τῶν Βυζαντινῶν, καὶ ἰδίᾳ τοῦ συρτοῦ, τοῦ ὅρμου καὶ τοῦ γεράνου, παρακολουθῶν καὶ δι' εἰκόνων τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς μέχρι σήμερον, ἀφ' οὗ δ' ἐξήτασε τὰ κατὰ τὸν μεσαιωνικὸν κόρδακα καὶ τὸ σάξιμον, διέλαβεν ἐν συνεχείᾳ περὶ τοῦ τρόπου τοῦ χορεύειν καὶ τῶν κινήσεων καὶ σχημάτων τῶν χορευτῶν, περιγράψας ἐν τέλει τὰ φορέματα τῶν κατ' ἐπάγγελμα χορευτῶν καὶ ὀρχηστρίδων καὶ τὰ τὸν χορὸν συνοδεύοντα μουσικὰ ὄργανα, ὧν ἐπέδειξε σχετικὰς εἰκόνας [1].

Συνεδρία 80ὴ τῆς 17ης Δεκεμβρίου 1938

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ Προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Κ. Δυοβουνιώτου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Ἀνδρ. Ξυγγόπουλλος ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν «περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῶν Σερβίων». Ἀφ' οὗ οὗτος ἐξήτασε τὴν τοπογραφίαν τῆς ἐν τῇ Δ. Μακεδονίᾳ κειμένης πόλεως, κατόπιν

[1] Βλέπε τὴν ἀνακοίνωσιν ταύτην ἐν ἐκτάσει δημοσιευθεῖσαν ἐν τῇ παρούσῃ Ἐπετηρίδι σελ. 217 κέξ.

ὡμίλησε περὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς. Ἡ παρὰ Κωνσταντίνῳ Πορφυρογεννήτῳ, εἶπε, πληροφορία, καθ' ἣν τὰ Σέρβια ἐκτίσθησαν ἐπὶ Ἡρακλείου, δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἄλλοθεν. Βέβαιον μόνον εἶναι ὅτι ἡ πόλις ἤκμαζε πρὸ τοῦ Θ'. αἰῶνος, ἀφ' οὗ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἀναφέρεται αὕτη ὡς ἕδρα ἐπισκόπου ἐν τῷ ἐπισκοπικῷ καταλόγῳ τῷ συνταχθέντι ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. Ἀκριβεστέρας περὶ Σερβίων πληροφορίας, ἐξηκολούθησεν, ἔχομεν κατὰ τὸν Ι'. αἰῶνα ὅτε ταῦτα κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Τσάρου τῶν Βουλγάρων Σαμουήλ, ἀπελευθερωθέντα ἔπειτα ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου. Ἡ πόλις ἔπειτα, μετὰ βίον δύο σχεδὸν αἰώνων, μετὰ τὴν Δ'. σταυροφορίαν, ἐκυβερνήθη ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων, πιθανώτατα Γάλλων, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΓ'. αἰῶνος, ὅτε περιῆλθεν εἰς τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου μέχρι τοῦ 1341, ὁπότε κατελήφθη ὑπὸ τῶν Σέρβων, ἀποδοσάντων αὐτὴν εἰς τοὺς Βυζαντινούς, μετὰ φιλικὴν συμφωνίαν. Πότε κατελήφθησαν τὰ Σέρβια ὑπὸ τῶν Τούρκων δὲν μαρτυροῦσιν αἱ Ἑλληνικαὶ πηγαί, μόνον δὲ παρὰ τοῦ Τούρκου περιηγητοῦ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος Ἐβλιᾶ Τσελεμπῆ μανθάνομεν ὅτι ταῦτα ἐκυριεύθησαν περὶ τὸ 1396. Ἡ νέα πόλις, προσέθηκεν, ἐκτίσθη μετὰ τὴν Τουρκικὴν κατάκτησιν.

Μετὰ ταῦτα ὁ κ. Ξυγγόπουλλος, τῇ βοηθείᾳ καὶ πολλῶν φωτεινῶν εἰκόνων, περιέγραψε τὰ ἐπὶ τοῦ κάστρου τῶν Σερβίων σῳζόμενα μεσαιωνικὰ οἰκοδομήματα, τὰ τείχη δῆλα δή, τὴν ἐν αὐτοῖς ἠρειπωμένην μεγάλην βασιλικήν, τὸν ἐπ' ἴσης ἠρειπωμένον ναΐσκον τοῦ Προδρόμου ὡς καὶ τοὺς ἀκεραίους διατηρουμένους ναΐσκους τῶν ἁγίων Θεοδώρων καὶ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, ἀφ' οὗ δ' ἐξήτασε τῶν ἐν λόγῳ μνημείων τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καί, ἐκ τεχνικῶν λόγων, προσδιώρισε τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς αὐτῶν, διέλαβε λεπτομερῶς περὶ τῶν ἐντὸς τῶν ναῶν σῳζομένων τοιχογραφιῶν, τὴν καλιτεχνικὴν ἀξίαν τῶν ὁποίων ἐξῆρεν, ὑποδείξας καὶ τὰ νέα εἰκονογραφικὰ στοιχεῖα, ἅτινα φέρουσιν εἰς φῶς αἱ τοιχογραφίαι αὗται, αἵτινες καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι ἀξιόλογοι, διότι παρέχουσι δείγματατα τῆς τέχνης, ἥτις ἤκμαζεν εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς αὐτοκρατορίας, διαφέρουσα τῆς τέχνης τῆς βασιλευούσης καὶ τῶν μεγάλων κέντρων.

Συνεδρία 81η τῆς 23 Δεκεμβρίου 1938

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ Προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Κ. Δυοβουνιώτου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Ἐμμ. Πεζόπουλος ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν, ἧς τὸ θέμα «Ἡ ἔμμετρος μυθιστορία Νικήτου τοῦ Εὐγενιανοῦ καὶ τὰ ἄλλα αὐτοῦ ποιήματα ἐν σχέσει πρὸς ἄλλους συγγραφεῖς».

Ἐν τῇ ἀνακοινώσει ταύτῃ ὁ κ. Πεζόπουλος ἐξήτασεν ἐν συνόλῳ τὴν

ἀρχαίαν καὶ τὴν μεταγενεστέραν μυθιστορίαν τῶν Ἑλλήνων, ἧς ἀρχηγὸς ἐγένετο ὁ Ἀθηναῖος Ξενοφῶν διὰ τῆς «Κύρου παιδείας» καὶ διέλαβε περὶ τῶν ἐν πεζῷ λόγῳ καὶ ἐμμέτρως γεγραμμένων μυθιστοριῶν δείξας τὰ πρότυπα τῆς ἐμμέτρου μυθιστορίας, εἰς ἣν ἀνήκει καὶ ὁ *κέντρων* Νικήτου τοῦ Εὐγενιακοῦ. Ὁ ποιητής, εἶπε, κατηγορήθη ὑπ' ἄλλων καὶ ὑπὸ τοῦ Rohde, ὅτι κλέπτει ποικίλα ἀρχαῖα καὶ μεταγενέστερα ποιήματα, ἅτινα παρεμβάλλει εἰς τὸ ἐν ἰαμβικοῖς τριμέτροις, καὶ ἐνιαχοῦ ἐν ἑξαμέτροις, πεποιημένον ἔργον αὐτοῦ «Τὰ κατὰ Δρόσιλλαν καὶ Χαρικλέα», πράττει ὅμως τοῦτο μετὰ θαυμαστῆς ἐπιδεξιότητος. Ἐξήτασεν ὡσαύτως ὁ κ. Πεζ. καὶ τὴν σχέσιν τῆς μυθιστορίας Εὐσταθίου τοῦ Μακρεμβολίτου, ἥτις ἐπιγράφεται «Τὰ καθ' Ὑσμίνην καὶ Ὑσμινίαν» (ἐν πεζῷ λόγῳ), πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Εὐγενιανοῦ καὶ τί οὗτος ἔλαβε παρ' ἐκείνου.

Τὰ ἄλλα ποιήματα τοῦ Εὐγενιανοῦ, συνέχισε, τουτέστι καὶ τὰ 24 ἐπιγράμματα, ἅτινα ἐξέδωκεν ὁ μακαρίτης Σπ. Λάμπρος ἐκ τοῦ κώδικος Urbin. 134 τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης (ἅτινα περιέχει καὶ νέος τις Λαυρεντιανὸς κῶδιξ), καὶ τὰ ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Gallavotti ἐκ τοῦ Λαυρεντιανοῦ τούτου κώδικος, ἐν οἷς εἶνε καὶ δύο ἐπιθαλάμιοι, δεικνύουσι τὸν αὐτὸν τρόπον τῆς ποιήσεως τοῦ Εὐγενιανοῦ. Ὁ ποιητὴς διασκευάζει ἢ εἰσάγει εἰς τὰς ποιήσεις αὐτοῦ ἀρχαιότερα ποιήματα, ἐπιγράμματα καὶ ἄλλα, ἅτινα εἶνε χρήσιμα εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου ἢ τὴν ἑρμηνείαν τῶν προτύπων, ὡς καὶ τὰ περιεχόμενα ἐν τῇ ἐμμέτρῳ μυθοστορίᾳ. Π. χ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 5 ἐπίγραμμα Λάμπρ. («Εἰς Ἔρωτα») εἶνε διεσκευασμένον ἐκ τοῦ 215 ἐπιγράμματος τοῦ Φιλίππου, ὅπερ περιέχεται μόνον ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ Μαξίμου τοῦ Πλανούδη. Ὁ Εὐγενιανὸς ἄρα γινώσκει αὐτὸ πρὶν ἢ καταχωρισθῇ ἐν τῇ εἰρημένῃ Ἀνθολογίᾳ, ὡς καὶ τὸ παραπλήσιον ἐπίγραμμα τοῦ Σεκούνδου ἀρ. 214 τῆς αὐτῆς Ἀνθολογίας. Ἐν δὲ τῷ πρώτῳ τῶν ἄρτι δημοσιευθέντων ἐπιθαλαμίων ὁ Εὐγενιανὸς ἐμβάλλει διεσκευασμένους ἢ μὴ στίχους τοῦ Θεοκρίτου. Ἐν τούτοις εἶνε καὶ ὁ ἕβδομος τοῦ ΙΗ' Θεοκριτείου Εἰδυλλίου, ὅστις φέρεται ἐν πᾶσι μὲν τοῖς κώδιξιν «ἄειδον δ' *ἄρα* πᾶσαι ἐς ἓν μέλος ἐγκροτέοισαι», ἔνθα ἀντὶ τοῦ ἄρα ἐν τῷ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν δημοσιευθέντι Ἀντινοϊτικῷ παπύρῳ τοῦ Θεοκρίτου ἀπαντᾷ ἡ ὀρθὴ γραφὴ «*ἅμα*», ἣν ἔχει καὶ ὁ Εὐγενιανὸς διασκευάσας τὸν Θεοκρίτειον στίχον ἐν τῷ ἐπιθαλαμίῳ αὐτοῦ (στ. 31) οὕτως: «ᾄδετε δ' *ἅμα* πάντες ἐς ἓν μέλος ἐγκροτέοντες». Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων καὶ ἄλλων, κατέστησεν ὁ ἀνακοινῶν φανερόν, τίνα ὠφέλειαν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἐκ τοῦ Εὐγενιανοῦ ὡς πρὸς ἀρχαιότερα ἔργα τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ σημειοῦνται ὅσα ἐγράφησαν κατὰ τὸ 1938 ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ σχετίζονται μὲ τὸν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ἐπιδιωκόμενον ἐπιστημονικὸν σκοπόν. Ταῦτα ἀναφέρονται οὐ μόνον εἰς τοὺς Βυζαντινούς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ ἡ ἐκδίδουσα Ἐπιτροπὴ παρακαλεῖ πάντα Ἕλληνα δημοσιεύοντα σχετικὰς μελέτας, ὅπως ἀποστέλλῃ ἀντίτυπον αὐτῶν πρὸς τὸν Γεν. Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας κ. Φ. Κουκουλὲν εἰς Ἀθήνας, ὁδ. Λεμησοῦ 12.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΓΛΩΣΣΑ — ΙΣΤΟΡΙΑ — ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ — ΝΟΜΙΚΗ

Ἀγαθαγγέλου, Μητροπ. Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου. Ἡ Βενετία ὑποκαθιστῶσα τὸ Βυζάντιον. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. 37, σ. 92-97, 349-354.)

» » Τὸ ἐμπόριον τῆς Βενετίας μετὰ τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὸν μεσαίωνα. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ 17-61.)

Ἀγγελάκι Ἐμμανουὴλ Σ. Κριτικὴ ἐπὶ ἑνὸς ἱστορικοθρησκευτικοῦ πεζογραφήματος ὑπὸ τὸν τίτλον «Φυλλάδα γιὰ τζοὶ Τούρκους τῆς Κρήτης». (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 117-129.)

Ἀγγελομάτη Χρ. Ταξίδι στὸ Βυζάντιο. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 1546-1550.)

Ἀθανασιάδη Εὐστ. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 382-383.)

Ἀθανασοπούλου Θ. Ι. Ἄσματα — ναναρίσματα Δημητσάνης Γορτυνίας. (Λαογραφία, τ. 12, 1938, σ. 158-162.)

Ἀθηναγόρα, Μητροπ. πρώην Παραμυθίας. «Φῶς» ἀπὸ τὰ βάθη τῶν ὑδάτων. Φυλλάδ. α'. Βόδα», «Βιρός»· Ἠπειρωτικαὶ τοπωνυμίαι ἑλληνικώταται ὑβριζόμεναι. (Ἠπειρωτικὸν Μέλλον, Ἀθῆναι 1938 Σελ. 15.) (ἴδ. τεῦχος).

» » Φῶς ἀπὸ τὰ βάθη τῶν ὑδάτων. Φυλλάδ. β'. Πλουμάριον. (Ὁ Ποιμήν, Μυτιλήνη 1938 Σελ. 16. (ἴδ. τεῦχος).

Ἀθηνογένους Α. Ι. Τὸ Ὁμήρειον παρθεναγωγεῖον τῆς Σμύρνης. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 137-158.)

Ἀλεξίου Λευτέρη. Ὁ Μαβίλης. (Κρητικὲς Σελίδες, τ. 1, σ. 650-659.)

Ἀλιβιζάτου Ἀμ. Σ. Ὁ Πανεπιστημιακὸς ναὸς τῆς Καπνικαρέας. (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1937-38, σ. 169-188.)

Ἀλιθέρση Γλαύκου. Ἱστορία τῆς νέας Ἑλλην. λογοτεχνίας. Ἀλεξάνδρεια 1938 Σελ. 271.

Ἀλισαντράτου Γ. Ἕνα ἀνέκδοτο γράμμα τοῦ Βαλαωρίτη. (Νέα Ἑστία, τ. 23, σ. 701-703.)

Ἀμάντου Κ. Μητρόπολις Μορραχριδῶν. (Ἑλληνικά, τ. 10, σ. 52.)
» » Πανσέληνος. (Αὐτόθι, σ. 68.)
» » Κεφαλληνιακὰ ἐπώνυμα. (Αὐτόθι, σ. 117-121.)
» » Κατοικιά. (Αὐτόθι, σ. 122.)
» » Αἰγαῖον πέλαγος — Ἀρχιπέλαγος. (Αὐτόθι, σ. 130-132.)
» » Σάλωνα - Τσάκωνες. (Αὐτόθι, σ. 210-212.)
» » Ἡ καταγωγὴ τῶν Κομνηνῶν. (Θρᾳκικά, τ. 10, σ. 232-233.)
» » Χειρόγραφα τῆς μονῆς τοῦ Γρηγορίου Πακουριανοῦ παρὰ τὸν Στενήμαχον. (Αὐτόθι, σ. 234-252.)
» » Τὰ εὑρεθέντα τελευταίως ὑπὸ τοῦ Κ. Μέρτζιου ἄγνωστα Ἑλληνικὰ ἔγγραφα ἐν Βενετίᾳ. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικά, τ. 13, σ. 446-448.)

Ἀναγνωστοπούλου Ν. Η. — Γάγαλη Γ. Ἡ Ἀργολικὴ πεδιάς. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 376.

Ἀναστασιάδου Α. Εὐαγγελικὴ Σχολὴ Σμύρνης. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 90-115.)
» » Σπασμένη μπιστόλα, ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Βορείου Στεφάνου. (Αὐτόθι, σ. 238-240.)

Ἀναστασιάδου Γ. Ἡ συμβολὴ τῶν Μικρασιατῶν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀναγέννησιν. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 116-136.)

Ἀνδρεάδου Α. Ἔργα: I — Ἑλληνικὴ οἰκονομικὴ καὶ δημοσιονομικὴ ἱστορία. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 790+ιϛ΄.

Ἀνδριώτη Ν. Ἐτυμολογικά. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 996.)
» » Δοκίμιο γιὰ λαογραφικὴ σύνθεση. (Αὐτόθι, σ. 1373-1377.)

Andriotis N. Die wechselnde Stellung von Kompositionsgliedern im Spät—, Mittel— und Neugriechischen. (Glotta, τ. 27, σ. 92-134.)

Ἀνθία Τ. Ἡ σύγχρονη Κυπριακὴ ποίηση. (Ἀπόσπ. τῶν διαλέξεων «Κινύρα» Πάφου, σ. 87-111.)

Ἀντωνιάδου Δ. Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς. Θεσσαλονίκη 1938 Σελ. ;

Ἀνωνύμου. Μυτιλήνης Ἰάκωβος ὁ ἀπὸ Δυρραχίου. (Λεύκωμα περιέχον πίν. 44). Μυτιλήνη 1938.
» » Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν 1837-1937. Ἐν Ἀθήναις 1938 Σελ. 104.
» » Ἡ πυρκαϊὰ τῆς Ἀγιάσου τῷ 1877. (Ἁγία Σιών, τ. 1, σ. 181-182.)
» » Μακεδονικὴ παραλλαγὴ τοῦ «Νεκροῦ Ἀδελφοῦ». (Μακεδονικὲς Ἡμέρες, τ. 6, σ. 16-17.)
» » Ἕνα προικοσύμφωνον τοῦ 1860. (Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, τ. 14, σ. 79-80.)
» » Σύνταξις διαθήκης κατὰ τὸ ἔτος 1881 ἐν Καστορίᾳ. (Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, τ. 14, σ. 157.)
» » Ἕνα σουλτανικὸν φιρμάνιον τοῦ 1608 ἀφορῶν τὰ προνόμια τῶν Θεσσαλονικέων. (Μετάφρ. Λαζ. Μαμζορίδου.) (Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, τ. 14, σ. 252-256.)
» » Διαθήκη ἐν Καστορίᾳ κατὰ τὸ ἔτος 1864. (Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, τ. 14, σ. 262-263.)

Ἀνωνύμου. Ἕνα ταξίδι στὴ Σμύρνη στὰ 1833, μὲ τὸ πρῶτον ἀτμόπλοιον. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 182-192).
» » Τὸ πρῶτον τυπογραφεῖον τῆς Ἑπτανήσου καὶ τῆς Κεφαλληνίας. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 100.)

Ἀποστολάκη Γιάννη Μ. Ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Θεσσαλονίκη 1937 Σελ. 68.

Ἀποστολίδου Δημ. Παιδιαὶ ἑλληνοπαίδων τοῦ Πόντου. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 3, σ. 67-68.)

Ἀποστολίδου Ἔλλης Χαρ. Ἑλληνικὴ φύσις — Ἑλληνικὴ ζωή. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 111.

Ἀποστολίδου Κ. Μυρτίλου. Ὁ ἀπὸ Φιλιππουπόλεως, Σερβίων καὶ Κοζάνης Μητροπολίτης κ. Φώτιος (1840-1924). (Θρᾳκικά, τ. 10, σ. 56-127.)
» » Προικοσυμφωνιῶν κῶδιξ Νικηφόρου τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως. (Αὐτόθι, σ. 385-387.)

Arvanitakis G. Palmyre et Zénobie. Athènes 1938 Σελ. 49.

Ἀργυροῦ Ἀθ. Ἡ δρᾶσις καὶ τὸ ἔργον τοῦ Δημ. Μαρούλη, 1870-1885. (Ἡ παιδεία ἐν Σέρραις ἐπὶ τουρκοκρατίας). Σέρραι 1938 Σελ. 20.

Ἀρδαβάνη-Λυμπεράτου Σπυρ. Ν. Ἑπτανήσιοι ἰατροὶ διακριθέντες εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὰ γράμματα. Κέρκυρα 1938 Σελ. 72.
» » Πῶς ἀπεδίδετο ἡ δικαιοσύνη ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐν Ἑπτανήσῳ. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 80-95.)
» » Οἱ ἀρρώστειες καὶ οἱ γιατροὶ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. (Πάφος, τ. 3, σ. 11-23.)
» » Εἰς ἐχθρὸς τοῦ Σατωμπριάν: ὁ ἔλεγχος τοῦ «Ὁδοιπορικοῦ» του ἀπὸ τὸν ἰατρὸν Ἀβραμιώτην. (Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις, τ. 31, σ. 75-76.)

Ἀρκαδίου Βατοπεδινοῦ. Γράμματα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Ψυχοσωτρίας. (Πρακτικὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν ἐτῶν 1934-1936, τόμ. 3, σ. γ-ιγ΄.)

Ἀρταχανίδη Ι. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 3, σ. 77-79.)

Ἀσκητοπούλου Γ. Περὶ τῆς ἐν Φλαβιανοῖς μονῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου καὶ τοῦ Ἀναστασίου Λεβίδου. (Πρακτικὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν ἐτῶν 1934-1936, τ. 3, σ. ξζ΄-οδ΄.)

Βαγενᾶ Θ. Κ. Ἰω. Ἀναγνώστης Κοντάκης, ὁ ἀρχηγὸς τῆς Κυνουρίας. Ἀθῆνα 1988 Σελ. 44.

Βακιρτζῆ Ι. Ἡ θέσις τῆς Σάμου εἰς τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν. (Σαμιακὸν Ἡμερολόγιον 1938, σ. 275-291.)

Βαλαβάνη Γ. Ποντιακὰ δημοτικὰ τραγούδια. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 388.)
» » Πόθεν τὸ ὄνομα τῆς Πουλαντζάκης τοῦ Πόντου. (Αὐτόθι, τ. 3, σ. 108-111.)

Βαλέτα Γ. Τὰ «Ἄνθη Εὐλαβείας» καὶ ἡ θρησκευτικὴ σχολὴ τῆς Βενετιᾶς, (Ἁγία Σιών, τ. 1, σ. 137-146, 165-174.)
» » Ἡ Πανεπιστημιακὴ κριτική. (Νέα Ἑστία, τ. 23, σ. 196-198.)
» » Ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία Νιρβάνα - Χατζοπούλου. (Αὐτόθι, σ. 407-423.)
» » Ἡ φυσιογνωμία τοῦ Κουμανούδη. (Αὐτόθι, τ. 23, σ. 486-487.)
» » Οἱ γλωσσικὲς ἰδέες τοῦ Οἰκονόμου. (Αὐτόθι, τ. 24, σ. 1065-1068.)

Βαλέτα Γ. Δ. Βερναδάκη: Ψευδορρωμαντισμοῦ ἔλεγχος. (Τὸ Νέον Κράτος, τ. 2, σ. 594-604, 731-741, 840-852.)

Βαμβακίδη Ι. Νιώτικα — λαογραφικά, γλωσσικὰ καὶ ἱστορικὰ τῆς Οἰνόης τοῦ Πόντου (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 3, σ. 130-134, 160-164.)

Βασδραβέλλη Ι. Κ. Οἱ Μακεδόνες ἀγωνισταὶ εἰς τὰ 1821. Θεσσαλονίκη 1937 Σελ. 146.

Βασιλάκη Μάρκου, Πρωτοπρεσβυτέρου. Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἐν Χίῳ Πατριαρχικῆς Ἐξαρχίας Πυργίου, Βολισσοῦ καὶ Ψαρῶν. Ἐν Χίῳ (ἄνευ χρονολογίας.)

Βαφειάδου Κ. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 377.)

» » Ποντιακὰ δημοτικὰ τραγούδια. (Αὐτόθι, σ. 388.)

» » Αἰνίγματα. (Αὐτόθι, σ. 392.)

Βαφειάδου Λαζ. Λαογραφία Πρέσπας. (Ἑλληνίς, τ. 18, σ. 18-19, 141.)

Βαφείδου Παναγ. Λαογραφικὰ Καλλιπόλεως. (Θρᾳκικά, τ. 10, σ. 324-333.)

Βέη Ν. Α. Ὁ Ρωμανὸς ὁ μελῳδὸς καὶ ἡ θεομητορικὴ ἔμπνευσις. (Ἐφ. «Ἔθνος», ἀρ. 8684, 24 Δεκ. 1938.)

» » Συμβολὴ εἰς τὰ σχολικὰ πράγματα τῆς Σμύρνης. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 193-237.)

» » Ἀδαμάντιος Ι. Ἀδαναντίου. (Νέα Ἑστία, σ. 23, σ. 53-54.)

» » Ὁ Στέφανος Κουμανούδης ὡς κριτὴς ποιητικῶν πρωτολείων τοῦ Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου. (Αὐτόθι, σ. 77-81.)

» » Ὁ Βύρων εἰς τὸ Μεσολόγγι κατὰ τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Κ. Β. von Bonstetten. (Αὐτόθι, σ. 220-222.)

» » Αἱ «Δάφναι» τοῦ Παύλου Νιρβάνα — Κρίσεις περὶ αὐτῶν καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Καισάριος Δαπόντες. (Αὐτόθι, σ. 367-375.)

» » Μία χαλκογραφία τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου. (Αὐτόθι, σ. 436-440.)

» » Τὸ πρῶτον νεοαθηναϊκὸν θέατρον καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸν Ρήγαν Φεραῖον παραστάσεις αὐτοῦ. (Αὐτόθι, τ. 24, σ. 1516-1521, 1590-1599.)

» » Περὶ τοῦ ἱστορημένου χρησμολογίου τῆς κρατικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου καὶ τοῦ θρύλου τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ. (Πρακτικὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν ἐτῶν 1934-1936, τ. 3, σ. 1-32 μστ'.)

» » Σημείωμα παλαιὸν περὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναοῦ τῶν ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου. (Αὐτόθι, σ. ιδ'.)

Bees N. Zu προσφάγιον in einem Brief des Metropoliten Michael Choniatis von Athen. (Annuaire de l'Inst. de phil. et d'hist. orient. et Slaves, τ. 5 (1937), σ. 31-35.)

Βέλκου Πάνου. Τὸ κτηματολόγιον ἐν Κεφαλληνίᾳ. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 101-103.)

Βενεδίκτου, Ἀθηνῶν. Γράμμα πρὸς τὸν τσελεπῆ Πετράκη. (Ἐκκλησία, τ. 16, σ. 124.)

Βίου Στ. Ὁ ἥλιος καὶ τὸ φεγγάρι εἰς τὰς Χιακὰς λαϊκὰς παραδόσεις. (Τὸ Νησί, τ. 1, σ. 169-171.)

» » Τοῦ Μαύρου τὸ φιλί. (Αὐτόθι, τ. 2, σ. 348-350.)

Βλαχογιάννη Γιάννη. Νεκροφάνεια. (Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις, τ. 32, σ. 23-25.)

» » Ἕνας ἄγραφος γυναίκειος νόμος καὶ ἡ «Φόνισσα» τοῦ Παπαδιαμάντη. (Νέα Ἑστία, τ. 23, σ. 9-12.)

» » Κλέφτικα καὶ ναυτικὰ τραγούδια. (Αὐτόθι, σ. 90-94, 165-169, 524-533, 725-730, τ. 24, σ. 1021-1025, 1536-1539.)

» » Τὸ οἰκόπεδο τοῦ Πανεπιστημίου. (Αὐτόθι, σ. 128.) Ζωὴ μικρόχαρη στὸ Αἰγαῖο. (Αὐτόθι, σ. 301-305.)

» » Πέτρου Θ. Πέννα: Σερραϊκὰ Χρονικά, τεῦχο. α'. (Αὐτόθι, σ. 853-855.)

» » Μῶρος, μαῦρος, μαυρειδερὸς κλπ. (Αὐτόθι, τ. 24, σ. 920-921.)

» » Τιμᾶτε τοὺς νεκρούς. (Αὐτόθι, σ. 1099-1103.)

» » Καὶ πάλι τὰ «Σερραϊκὰ Χρονικά». (Αὐτόθι, σ. 1575-1576.)

» » Πῶς γράφεται ἡ ἱστορία. (Αὐτόθι, σ. 1633-1634.)

» » Ἀπολιχνίσματα. (Αὐτόθι, Χριστ. 1938, σ. 31-36.)

Vlachoyannis J. Les Mémoires du général Macryannis. (L'Hellénisme Contemporain τ. 3, σ. 3-24, 83-96.)

Βλάχου Νικολάου. Τὰ αἴτια τοῦ παγκοσμίου πολέμου ἀπὸ γεωγραφικῆς, οἰκονομικῆς καὶ ἐθνοφυλετικῆς ἀπόψεως. Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, Ἀθῆναι 1938 Σελ. 27. (ἴδ. τεῦχος).

Βουρβέρη Κωνστ. Ὁ ἐθνικὸς καὶ ἀνθρωπιστικὸς χαρακτὴρ τῆς μέσης παιδείας. Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, Ἐν Ἀθήναις 1938 Σελ. 11. (ἴδ. τεῦχος).

Βουτιερίδη Ἠλ. Π. Γιὰ τὸ «χαροπιέτε» τοῦ Σολωμοῦ. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 915-916.)

» » Ρωμανὸς ὁ μελῳδός. (Ἐφ. «Ἡ Καθημερινή», ἀρ. 8066, 25 Δεκ. 1938.)

Βρόντη Ἀναστ. Οἱ ζευγάδες τῆς Ρόδου. (Λαογραφία, τ. 12, 1938, σ. 104-129.)

Γεδεὼν Μ. Ι. Κύριλλος ὁ Λούκαρις. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 317-347.)

» » Λεόντιος ὁ Καισαρεύς. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 63-71.)

Γενναδίου Ἡλιουπόλεως. Τὸ βεράτιον τοῦ μητροπολίτου Βιδίνης (Βιδινίου) Ἰωσὴφ (1763). (Ὀρθοδοξία, τ. 13, σ. 169-175.)

» » Σκιαγραφία τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς δράσεως Παρθενίου τοῦ Δ' καὶ τὸ πρὸς τὸν Ἄγγλον ἐν Κ. Π. πρεσβευτὴν πατρ. καὶ συνοδ. γράμμα τοῦ 1675. (Αὐτόθι, σ. 261-268.)

Γερακάρη Α. Ἡ ὀνομασία «Βελβενδός». (Ἡμερολόγιον Δυτικῆς Μακεδονίας, τ. 7, σ. 37-41.)

Γερμανοῦ Μητροπ. Κεφαλληνίας. Ἡ Κεφαλληνιακὴ ἐκκλησία — αἱ ἱεραὶ μοναί. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 19-29.)

Γερμανοῦ μητροπ. Σάρδεων. Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς πίνακας Κωνσταντινουπόλεως. (Ὀρθοδοξία, τ. 13, σ. 14-21.)

» » Ἡ πρώτη τοῦ ἔτους διὰ τῆς ἱστορίας. (Αὐτόθι, σ. 46-48.)

» » Ἡ Ἰόνιος ἐκκλησία κατὰ τοὺς τελευταίους ἰδίᾳ αἰῶνας. (Αὐτόθι, σ. 111-118, 133-140.)

» » Ἡ μονὴ τοῦ Μαύρου Μόλου. (Αὐτόθι, σ. 295-299.)

Γεωργακᾶ Δ. Συμβολὴ εἰς τὴν τοπωνυμικὴν ἔρευναν : Α'. περὶ Ἑλληνικῶν τοπωνυμίων εἰς -αινα. Β'. περὶ τοῦ ἐτύμου τοῦ ὀνόματος Μάνη-Μαΐνη. Γ'. περί τινων τοπωνυμίων εἰς -α. Δ'. περὶ τῶν ὀνομάτων Ὀμπλός, Κοροπί, Νάουσα, Λυτόχωρο, Καρπενήσι. Ε'. τοπωνύμια Ἑλληνικὰ ἑρμηνευθέντα ὡς σλαυικῆς ἀρχῆς. (Ἀθηνᾶ, τ. 48, σ. 15-76.)

» » Τοπωνυμικά. (Λαογραφία, τ. 12, 1938, σ. 62-78.)

Georgakas D. Γλωσσικά. (Byzantinische Zeitschrift, τ. 38, σ. 99-110.)

Γεωργιάδου Κωνστ. Χ. Ἡ Θεσσαλονίκη πρωτεύουσα Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. (Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, τ. 14, σ. 105-110.)

Γεωργίου Ι. Ἡ ἐν Καππαδοκίᾳ Νεβσεχίρ. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 413-468.)

Γεωργούλη Κ. Δ. Ἡ μελέτη τῶν Ἑλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων. Θεσσαλονίκη 1938 Σελ. 210.

Γιαλούρη Ἀντ. Τὸ βυζαντινὸ διήγημα. (Πνευματικὴ Ζωή, τ. 2, σ. 56-57, 72-73.)

» » Ὁ Καβάφης καὶ τὸ Βυζάντιο. (Αὐτόθι, σ. 153-154, 169-170, 234.)

» » Ἑκατὸν εἴκοσι χρόνια - στὴ μνήμη τοῦ Ἠλ. Τανταλίδη. (Αὐτόθι, σ. 312-313.)

» » Ἕνα ποίημα τοῦ Σολωμοῦ. (Αὐτόθι, σ. 345-346.)

Γιαννακοπούλου Κ. Θ.-Σακελλαρίου Κ. Α. Τὸ δάσος. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 152.

Γκανούλη Γεωργίου Θ. Μοιρολόγια. (Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, τ. 14, σ. 283-287.)

Γκίνη Δ. Ὁ Νομοκάνων τοῦ Μαλαξοῦ ὡς πηγὴ δικαίου τοῦ μετὰ τὴν ἅλωσιν Ἑλληνισμοῦ. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικά, τ. 13, σ. 396-401.)

» » Μιὰ ἄγνωστη ᾠδὴ τοῦ Κάλβου. (Νέα Ἑστία, τ. 23, σ. 347-349.)

Γρίσπου Παν. Παροιμίαι—παροιμία Χαλκιδικῆς. (Λαογοαφία, τ. 12, 1938, σ. 165.)

Γρόλλιου Κ. Χ. Νῖκος Κογεβίνας. (Ἰόνιος Ἀνθολογία, τ. 12, σ. 174-178.)

Δάση Δ. Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Κεφαλληνίας. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 33-39.)

Δασκαλάκη Ἀπ. Β. Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Φραγκίσκου Μοροζίνι εἰς τὰς Ἀθήνας, ὁ βομβαρδισμὸς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ Παρθενῶνος. (Τὸ Νέον Κράτος, τ. 2, σ. 59-75, 200-211, 328-336, 455-465.)

» » Ἡ γυναίκα εἰς τὴν Μάνην. (Νέα Ἑστία, τ. 23, σ. 345-346.)

Δαφέρμου Γεωργ. Φ. Μυλοποταμίτικα παιγνίδια καὶ ἀστρονομικά. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 483-488.)

Δεληγιάννη Βασιλείου. Τὸ ἐν τῇ περιφερείᾳ Προύσης χωρίον Κουβούκλια. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ: 287-393.)

Δελιαλῆ Ν. Ἱστορικὸν ἔγγραφον ἀφορῶν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης. (Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, τ. 14, σ. 199-202.)

» » Ἓν πατριαρχικὸν ἔγγραφον (1676). (Ἡμερολόγιον Δυτικῆς Μακεδονίας, τ. 7, σ. 23-26.)

Δημαρᾶ Κ. Θ. Θεοφάνους τοῦ ἐξ Ἀγράφων : Βίος Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ. (Ἑλληνικά, τ. 10, σ. 213-272.)

Δημητριάδου Θ. Κ. Θρῦλοι τῆς Σπηλιανῆς. (Σαμιακὸν Ἡμερολόγιον 1938, σ. 112-113.)

Δημητριάδου Κ. Ζ. Σαμιώτικοι θρῦλοι. (Σαμιακὸν Ἡμερολόγιον 1938, σ. 86-90.)

Διαβάτου. Κεφαλληνιακαὶ παραδόσεις — πίστευε καὶ μὴ ἐρεύνα. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 173-175.)

Διαλλυνᾶ Μ. Παλιὰ σάτιρα : Πάρε γυναῖκα. (Δρῆρος, τ. 1, σ. 201-202, 235, 326.)

Διαμαντοπούλου Ἀδαμαντίου Ν. Ὁ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλληνικὸς πολιτισμός. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 3-34.)

Δικταίου Ἄρη. Ὁ «Θούριος» τοῦ Ρήγα. (Δρῆρος, τ. 2. σ. 387-389.)

Δράκου Σακελλάρη Θ. Ναυτικὲς παροιμίες. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 1284.)

Δυοβουνιώτου Κ. Ἡ φιλοθήκη τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικά, τ. 13, σ. 146-155.)

» » Γερασίμου Βλάχου τοῦ Κρητός : Διδασκαλία περὶ τοῦ ἀκραιφνοῦς τρόπου τοῦ διδάσκειν τὸ θεῖον καὶ ἱερὸν εὐαγγέλιον. (Ἐκκλησία, τ. 16, σ. 163-165, 171-173.)

» » Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός. (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1937-1938, σ. 17-44.)

» » Ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ Ἀθανασίου Παρίου. (Θεολογία, τ. 16, σ. 137-152.)

Εἰρηναίου, Μητροπ. Κασσανδρείας. Βιογραφικὸν σημείωμα περὶ τοῦ ἀναχωρητοῦ πατρὸς Ἀρσενίου ἱδρυτοῦ τῆς ἐν Χάλκῃ τῶν Πριγκηποννήσων σκήτης τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος. (Θρᾳκικά, τ. 10, σ. 219-231.)

Ἐλευθεριάδου Θ. Α. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 380-382.)

Ἑξαδακτύλου Χρίστου. Παροιμίες γιὰ καιρό. (Πάφος, τ. 3, σ. 35-36, 297-298.)

Ἑπτανησίας Μαρ. Ἡ καλλιέργεια τῆς ἐξοχῆς στὴ Ζακυθινὴ λαογραφία. (Λαογραφία, τ. 12, σ. 79-91.)

Εὐλογίου, Κορυτσᾶς. Κατάλογος Ἁγιορειτικῶν χειρογράφων. (Θεολογία, τ. 16, σ. 74-79, 173-180, 249-261, 350-354.)

Zakythinos D.-**Rouillard G.** Un faux chrysobulle d'Andronic III Paléologue. Byzantion, τ. 13, σ. 1-8.)

Ζακυθηνοῦ Δ. Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ γράμματα περὶ τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων. (Ἑλληνικά, τ. 10, σ. 281-306.)

Ζαχοπούλου Κυρίλλου, ἀρχιμ. Πῶς συνιστῶντο καὶ διεξήγοντο οἱ ἀρραβῶνες καὶ οἱ γάμοι ἐν τῷ νομῷ Ἀϊδινίου πρὸ πολλῶν ἐτῶν. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 280-286.)

Ζευγώλη Γ. Σ. Ἡ ἄγνωστη χαλκογραφία τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντη. (Νέα Ἑστία, τ. 23, σ. 627.)

Ζήση Εὐστρ. Μετόχια μονῆς Ἰβήρων. (Θρᾳκικά, τ. 10, σ. 288-294.)

» » Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις Αὐδημίου. (Αὐτόθι, σ. 295-323.)

Ζυμπούλη Διονυσίου, ἡγουμ. Ἡ μονὴ τοῦ Βροντᾶ. (Σαμιακὸν Ἡμερολόγιον, 1938, σ. 160-161.)

Ζωγράφου Δ. Λ. Ἐπιστολαὶ ἐξ Ἁγίου Ὄρους. (Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις, τ. 31, σ. 155-157.)

Ζώη Λ. Χ. Διονυσίου Ροΐδου : Ἐλεγεῖον ἀνέκδοτον. (Αἱ Μοῦσαι, τ. 46, φ. 969, σ. 1-4. φ. 970, σ. 1-4.)

» » Α. Λασκαράτου : μία ἐπιστολή. (Αὐτόθι, φ. 970, σ. 5.)

» » Ὀνομασίαι τῆς Παναγίας ἐν Ζακύνθῳ. (Αὐτόθι, φ. 971, σ. 1-5.)

» » Ἕνα παλαιὸν συμβόλαιον. (Αὐτόθι, φ. 971, σ. 5-6.)

Ζώη Λ. Χ. Ἱστορικὰ ἔγγραφα ἀνέκδοτα. (Αὐτόθι, φ. 972, σ. 3-4.)
» » Χρονογραφικὰ σημειώματα. (Αὐτόθι, φ. 972, σ. 5-6.)
» » Ὕμνος εἰς τὸν Σολωμόν. (Αὐτόθι, φ. 972, σ. 4-5.)
» » Τελετὴ κατὰ τὴν ἄφιξιν τῶν προβλεπτῶν εἰς Ζάκυνθον. (Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις, τ. 31, σ. 157-158.)
» » Κρῆτες ἐν Ζακύνθῳ. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 283-301.)
» » Ἕνα ἐπεισόδιον μὲ ἥρωα τὸν ποιητὴν Κάλβον. (Ἰόνιος Ἀνθολογία, τ. 12, σ. 162-168.)
» » Ἡ ἐξαγορὰ τοῦ αἰχμαλώτου ἱερέως Ἰακώβου Μεταξᾶ. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 95-100.)
» » Ἔγγραφα τοῦ ΙΣΤ΄. αἰῶνος ἐκ τοῦ Ἀρχείου Ζακύνθου. (Πρακτικὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν ἐτῶν 1934-1936, σ. ιε΄.-μζ΄.)

Ζώρα Γ. Θ. Ἐπιστολὴ Δρόσου πρὸς Κάλβον. (Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις, τ. 31, σ. 62-63.)
» » Ἡ διαφήμιση στὰ παλαιὰ κείμενα. (Αὐτόθι, σ. 114-115.)
» » Ἡ αἰσιοδοξία τοῦ Κάλβου. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 869-872.)
» » Θωμαζαῖος καὶ Φωριὲλ — ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία γιὰ τὰ Δημοτικά μας τραγούδια. (Αὐτόθι, σ. 1156-1160.)
» » Σολωμικά. (Αὐτόθι, σ. 1522-1527, 1606-1609.)
» » Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του. (Τὸ Νέον Κράτος, τ. 2, σ. 696-710.)
» » Ἑλληνικὲς σελίδες τοῦ Θωμαζαίου (δοκίμια ἀπ᾽ τὶς Scintille). (Αὐτόθι, σ. 1152-1160.)

Zoras Giorgio. Calbo Andrea. Opere italiane: (Teramene—Le Dandiodi e scritti minori). A cura de prof.—Roma 1938 Σελ. 119.

Ζώτου Δημ. Α. Ἡ δικαιοσύνη εἰς τὸ κράτος τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 150.

Θαλασσινοῦ Σ. Ἰκαρία. (Σαμιακὸν Ἡμερολόγιον 1938, σ. 217-224.)

Θεοτόκη Σπυρίδωνος Μ. Ἰάκωβος Φωσκαρίνης ἢ ἡ Κρήτη τὸ 1570. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 186-206.)
» » Ἡ πολιτικὴ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐπανάστασιν (Τὸ Νέον Κράτος, τ. 2, σ. 1051-1059.)

Θωμοπούλου Στ. Ν. Ὁ Λουδοβίκος Στόϊμπ ἐν Πάτραις. (Ἀχαϊκά, τ. 2, σ. 2-8.)

Ι. Εὐριδίκης. Διατί ἐγέλασεν ἡ Παναγία μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ. (Σαμιακὸν Ἡμερολόγιον 1938, σ. 93-96.)

Ἰντιάνου Ἀντ. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ Α. Κάλβου. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 1237-1244.)

Ioannidou Maria. Untersuchungen zur Form der neugriechischen Klagelieder (Moirologien). München 1938 Σελ. 70.

Ἰωάννου Ν. Γύρω ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο καὶ τοὺς ἁγίους. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ 417-418.)

Κ. Λ. Τὸ ὄνομα Βουρλιᾶς. (Σπαρτιατικὰ Χρονικά, τ. 2, φ. 17, σ. 4.)

Καββαδᾶ Στ. Ἐκλογὴ γερόντων Καρδαμύλων. (Τὸ Νησί, τ. 1, σ. 174-175.)

Καιροφύλα Κ. Οἱ σκλάβοι Χῖοι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς Χίου (1822). Σελ. 21. Ἀνατύπωσις ἀπὸ τὸ «Αἰγαῖον».
» » Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ὁ Λεοπάρδης. (Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις, τ. 31, σ. 61-62.)

» » Ἑπτανησιακὰ σημειώματα. (Ἰόνιος Ἀνθολογία, τ. 12, σ. 179-184.)

Κακριδῆ Ι. Θ. Ἕνα ἑλληνικὸ παραμύθι. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 1084-1093.)

Καλαντζῆ Κώστα. Μεγάλες μορφές: Γερμανὸς Ζαφειρόπουλος ὁ Χριστιανουπόλεως, 1760-1821. Ἀθήνα 1938 Σελ. 79.

Καλύβη Καλῆς. Λαογραφικὰ Κύμης Εὐβοίας. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 120.

Καλιτσουνάκι Ἰωάννου. Αἱ περὶ τῆς Κρήτης ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ εἰδήσεις. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 349-363.)

Καλλιγιάννη Θαλείας. Ἡ Μπάμπαινα. (Δρῆρος, τ. 1, σ. 259-260.)

Καλομενοπούλου Ν. Ἡ διπλωματία τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 127.
» » Ἡ Κρήτη κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 143-164.)

Καμαράτου Μαρ. Ἡ παπα-Πλεύρενα. (Δρῆρος, τ. 2, σ. 419-423.)

Καμπάνη Α. Ὁ ἐθνικὸς ποιητής. (Ἰόνιος Ἀνθολογία, τ. 12, σ. 169-173.)

Καμπούρογλου Δ. Γρ. Ὁ Ἀθηναιογράφος πρωθιεράρχης. (Νέα Ἑστία, Χριστ. 1938, σ. 16-17.)

Κανδηλάπτη Γ. Ὁ Κουσκούρτς ὁ Μοῦχον καὶ τῆ Τριάδας ἀτ᾽ τὰ κακά. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 390-392, 504-506.)
» » Συμπληρωματικαὶ σημειώσεις εἰς τὸ περὶ Ἐρζιγγιὰν σημείωμα τοῦ Ν. Λαμτζίδου. (Αὐτόθι, σ. 488-489.)

Κανονίδη Ι. Ἓν ἐπεισόδιον τοῦ ἀρχιμεταλλουργοῦ Οὐστόγλη. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 486.)
» » Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Αὐτόθι, σ. 499-502.)

Κάπν Σμ. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 3, σ. 76-77.)

Kapsomenakis St. Voruntersuchungen zu einer Grammatik der papyri der nachchristlichen Zeit. Beiträge zur Herstellung und Deutung einzelner Texte. München 1938 Σελ. 148 + XVI.

Kapsomenos S. Zu einer Hesychglosse. (B. Z. τ. 38, σ. 70.)

Καραμάνου Κ. Μ. Δ. Θ. Λιπέρτης (ὁ Κύπριος), ὁ εἰδυλλιακὸς ποιητὴς τῆς Ἑλλάδος. (Πνευματικὴ Ζωή, τ. 2, σ. 201-202.)

Καραπιπέρη Μ. Κ. Ὁ ἱστορικὸς χαρακτὴρ καὶ ἡ ἰδιότης τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων. (Θεολογία, τ. 16, σ. 48-59, 153-160, 241-248, 323-335.)

Καρμίρη *Ι. Ν.* Οἱ Ἅγιοι Τόποι. (Ἀνάπλασις, τ. 51, σ. 115-118.)

Καρπαθίου Ἐμμ. Γρηγόριος ὁ ς΄ καὶ τὸ Βουλγαρικὸν ζήτημα. (Θεολογία, τ. 16, σ. 64-73, 161-169, 221-227, 336-349.)

Καρυωτάκη Κ. Γ. (Ἐπιμελείᾳ Χαρ. Σακελλαριάδου, Κλ. Παράσχου καὶ Τέλλου Ἄγρα.) Ἅπαντα, ἔμμετρα καὶ πεζά. Ἀθήνα 1938 Σελ. 252 + CXXIX.

Κατακουζηνοῦ Σιμ. Δ. Οἱ ἱστορικοὶ Κατακουζηνοὶ καὶ ἡ φωνὴ τῆς πατρίδος (ἔρευναι καὶ διορθώσεις). Ἀθῆναι 1938 Σελ. 45.

Καταπότη Μιχ. Δύο λέξεις διὰ τὴν ἐν Σητείᾳ μονὴν τῆς Κυρίας Ἀκρωτηριανῆς. (Μύσων, τ. 6, σ. 22-26.)
» » Σητεία—Σύμμεικτα: 1. Ἱστορικά, 2. Παροιμίαι, 3. λεξιλόγιον. (Αὐτόθι, τ. 6, σ. 37-53.)
» » Ἀπὸ κολοβὸν ἰατροσόφιον (1759). (Αὐτόθι, σ. 73-75.)
» » Σητεία—Ἔγραφα τοῦ 1897. (Αὐτόθι, σ. 75-77.)
» » Γεώργιος Μ. Μηλιώτης (1856-1925). (Αὐτόθι, σ. 78-86.)

Κατεβαίνη Πυθ. Τὸ αὐτόνομον καθεστὼς τῆς Ἡγεμονίας Σάμου ἀπὸ πολιτικῆς καὶ διοικητικῆς ἀπόψεως. (Σαμιακὸν Ἡμερολόγιον 1938, σ. 99-102.)

Κατσίμπαλη Γ. Κ. Συμπλήρωμα βιβλιογραφίας Α. Παπαδιαμάντη. Ἀθήνα 1938 Σελ. 19.

Κατσώρη Ἀντωνίου Δημ. Ἡ Ἐπίδαυρος Λιμηρά, ἤτοι ἡ ἱστορία ὅλων τῶν πόλεων καὶ χωρίων τῆς ἐπαρχίας ἀπὸ τῶν ἀρχατοτάτων μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. 1938 Σελ. 127.

Κεραμοπούλου Α. Δ. Περὶ Κάλβου. (Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία. τ. 1, σ. 224-231.)

Κιρμιζάκη Ἀγλαΐας. Παροιμίες Πελεκάνου Σελίνου. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 500-504.)

Κλαδᾶ Νικολάου. Ἡ Κεφαλληνία ὑπὸ Γαλλικὴν κατοχὴν — ἡ στάσις τοῦ Ληξουρίου. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 103-112.)

Κλεοβούλου Ἰακώβου Πρωτοσυγκ. Τὸ εὑρεθὲν ἀρχεῖον τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Καλλινίκου. (Ὁ Ποιμήν, τ. 6, σ. 251-257.)

Κολαξιζέλλη Στρατῆ. Ἡ Πενθίλη στὰ χρόνια τῶν Ρωμαίων. (Ἁγία Σιών, τ. 1, σ. 119-124.)

» » Τὰ χρόνια τῶν ἀλευρομύλων τῆς Πενθίλης. (Αὐτόθι σ. 147-154.)

» « Ἡ Πενθίλη στὰ χρόνια τῶν Ἀράπηδων. (Αὐτόθι, σ. 174-181.)

Κόντογλου Φ. Τὸ κάστρο τοῦ Ρίου. (Νέα Ἑστία, τ. 23, σ. 25-27.)

Κουρμούλη Κ. Ι. Φωνητικὰ τῆς Κρητικῆς διαλέκτου. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 15-16.)

» » Κρητικὰ ἀνάλεκτα. (Αὐτόθι, σ. 129, 164, 207-208, 292, 316, 348.)

» » Ἱστορικὰ ἔγγραφα ἐκ τοῦ ἀρχείου Ἐμμαν. Ἀντωνιάδου. (Αὐτόθι, σ. 392-416.)

Κουρτίδου Κ. Τραγούδια Ἀδριανουπόλεως (Τσεκιρντεκλὶ Λυτίτσης). (Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ θησαυροῦ, τ. 4 (1937-8), σ. 143-147.)

» » Παραμύθια Ἀδριανουπόλεως. (Αὐτόθι, σ. 154-161.)

» » Μονὴ Δαδιᾶς. (Θρακικά, τ. 10, σ. 29-34.)

Κουτήφαρη Ι. Δ. Ὁ θρῦλος γιὰ τὸ καγτήλι τῆς Σάμου. (Σαμιακὸν Ἡμερολόγιον 1938, σ 21-23.)

Κοχλιάδη Κ.-Τσορτανᾶ, Κ. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2 σ. 339.)

Κριαρᾶ Ἐμμ. Μελετήματα περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ἀθῆναι 1938, σελ. 163+θ′.

» » Γλωσσικὰ σημειώματα Α′ Περὶ τῶν χρόνων τῆς πρὸ τοῦ συνιζανομένου Ι τροπῆς τοῦ Τ εἰς Θ ἐν τῷ Κρητικῷ ἰδιώματι. Β′. Σημασιολογικὰ τοῦ ἐνδύω. Γ′. Παρατηρήσεις εἰς Ἡσύχιον. Δ′. Τηνιακά τινα τοπωνύμια. Ε′. Οἱ τύποι ιτις καὶ ἴτσι εἰς δύο χωρία τοῦ Φορτουνάτου καὶ τοῦ Γύπαρι. (Ἀθηνᾶς, τ. 48, σ. 77-90.)

» » Λεηλασία τῆς Παροικίας τῆς Πάρου (Κρητικὸν ποίημα τοῦ 17ου αἰῶνος.) (Αὐτόθι, σ. 119-162.)

» » Ἡ «Ὄμορφη βοσκοπούλλα». (Νέα Ἑστία, τ. 23, σ. 57.)

Kriaras M. Sur l'expression Grecque moderne «βασιλεύει ὁ ἥλιος» (Rev. internat. d. étud. Balkan. τ. 3 (1938), σ. 462-468.)

Κριτσωτάκη Ι. Ἡ πρώτη Μαΐου. (Δρῆρος, τ. 1, σ. 317-320.)

» » Αἱ πυραὶ καὶ οἱ κληδόνες. (Αὐτόθι, σ. 375-378.)

Κριτσωτάκη Ι. Δύο λέξεις διὰ τὴν ἐν Σητείᾳ μονὴν τῆς Κυρίας Ἀκρωτηριανῆς. (Μύσων τ. 6, σ. 17-22.)

Κτενᾶ Χριστοφόρου, ἀρχιμ. Λεύκωμα τῆς ἐν Στεφανουπόλει Ἐθνικῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐπὶ τῇ ἑκατονπεντηκονταετηρίδι αὐτῆς (1787-1937), Βουκουρέστιον 1937, σελ. 45.

» » Αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ οἱ ἀφιερωταὶ τῆς ἐν Στεφανουπόλει ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Τριάδος. Βουκουρέστιον 1938,

» » σελ, 47.

Κυβερνητάκη Ἰωάννου. Ἀνθολογία παιγνιδίων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἡράκλειον 1938, Σελ. 204.

Κυβετοῦ Λεωνίδα Πολυδώρου. Χρονικὸν βραχὺ τοῦ Βουρνόβα, Ἰούλιος 1922. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 394-412.)

Κυριαζῆ Ν. Προπόσεις ἔμμετροι τῆς Ἑλληνικῆς Παροικίας Σκάλας πρὸ 70 περίπου ἐτῶν. (Πάφος, τ. 3, σ. 254-260, 298-300, 356-357.)

Κυριακίδου Στίλπ. Τί εἶναι λαογραφία καὶ εἰς τί δύναται νὰ ὠφελήσῃ ἡ σπουδή, της. (Λαογραφία, τ. 12, 1938, σ. 130-157.)

Κύρου Ἀχιλλέως. Ἡ πνευματικὴ ἀκμὴ τῆς Κρήτης κατὰ τὸν ιε′ καὶ ις′ αἰῶνα. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 302-315.)

» » Τὸ ζήτημα τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος Βενετίας. (Τὸ Νέον Κράτος, τ. 2, σ. 160-165.)

Κωνσταντινίδου Ἀποστόλου Γ. Τὰ ἐν τῷ Πηλίῳ ὄρει παλαιὰ καὶ σύγχρονα χριστιανικὰ μνημεῖα. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. 37, σ. 66-77, 201-224, 328-348.)

Κωνσταντινίδου Κ. Ν. Ἡ κρήνη τῆς Ἰαλύσου καὶ ἡ Παναγία τοῦ Φιλιέρημου. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 1453-1456.)

Κωνσταντινίδου Μιχαήλ, ἀρχιμ. Ὁ μέγας Ἀθανάσιος καὶ ἡ ἐποχή του. Ἀθῆναι 1938, σελ. 282+ιβ′.

Κωνσταντινίδου Π. Ἡ ναυπηγικὴ τῶν Σουρμένων. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 490-491.)

» » Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Αὐτόθι, τ. 3, σ. 30-31, 82-83.)

Λαδᾶ Γεωργίου Γ. Παλαιὸν ἀνέκδοτον ποίημα περὶ τοῦ Ρήγα. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 922-923.)

Lazarides Lazare. Le conte Grec, Part I, Athènes 1938 p. 18.

Λαμπίκη Δ. Τὰ ἑκατὸ χρόνια τοῦ Δήμου Ἀθηναίων. Ἀθῆναι 1938, σ. 236. (Μετ' εἰκόνων).

Λαμπουσιάδου Γ. Ὁδοιπορικόν. (Θρακικά, τ. 10, σ. 253-263.)

Λαμπρινίδου Κ. Ντεβὲ-Κηρὰν (Θεσσαλονίκης). (Τὸ Βουνό, τ. 5, σ. 81-84.)

Λαμτζίδου Ν. Σημείωμα περὶ τῆς πόλεως Ἐρζιγγιάν. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 416.)

Λαμψίδου Ο. Τοπογραφικὰ Τραπεζοῦντος—1. Αἱ παρὰ τῷ Julien Bordier πληροφορίαι. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 317-320.)

Lampsides U. Georges Chrysococcis le médecin et son oeuvre (B. Z. τ. 38, σ. 312-322.)

» » Über «Maius» und «Minus» des Georgios Phranzes und über die Ranznoten des angeblichen Pachomios. (Αὐτόθι, σ. 322—331).

Λανίτου Νικ. Κλ. Κύπριοι ποιηταί. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 1543—1545.)

Λάσκαρι Μ. Θ. Νέαι συμβολαὶ εἰς τὴν Κρητικὴν Λογοτεχνίαν. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 884—885.)

Λάσκαρη Νικολάου Ι. Ἱστορία τοῦ Νεοελληνικοῦ θεάτρου, τ. α'. Ἀθῆναι 1938. Σελ. 333.

» » Τὰ ὑπαίθρια θέατρα τῶν Ἀθηνῶν—ἀνεκδοτολογικὴ ἐπισκόπησις. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 873-876, 963-967, 1026-1030, 1104-1107 1174-1177, 1260-1265, 1322-1327, 1410-1416, 1469-1476.)

Λιβαδᾶ—Ματιάτου Κάκιας Ν. Ὁ Βύρων ἐν Κεφαλληνίᾳ (3 Αὐγούστου—28 Δεκεμβρίου 1823). (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 113-119.)

Λιβαδᾶ Ν. Καθορισμὸς τῆς ὀρθῆς γραφῆς καὶ τῆς σημασίας τῶν ἐν Κεφαλληνίᾳ ἐπωνύμων. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 243-251.)

» » Περὶ τῆς ὀρθῆς γραφῆς τῆς λέξεως λ (ει) (η) (ι) (υ) ξούρ (ε) ιον. (Αὐτόθι, σ. 251-257.)

Λιβαδᾶ Π. Γ. Ἡ Κεφηλληνία, ἱστορικαὶ σημειώσεις. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 73-75.)

Λιβαδᾶ Σπ. Ζ. Ἡ μεσαιωνικὴ Κεφαλληνιακὴ ἐκκλησία καὶ μέχρι τοῦ 1825. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 29-33.)

» » Οἱ Ὀρσίνοι τῆς Κεφαλληνίας. (Αὐτόθι, σ. 75-80.)

Λιουδάκι Μαρίας. Οἱ ἀνωμαλίες τῶν ἀντωνυμιῶν «ἐκεῖνος» καὶ «ἐτοῦτος» στὸ ἰδίωμα τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 421-424.)

» » Λατρεία στὴν Ἀνατολικὴ Κρήτη. (Αὐτόθι, σ. 489-499.)

Λογαριαστάκη Ἀντ. Τὰ πολλὰ καὶ τὰ λίγα—παραμύθι. (Δρῆρος, τ. 1, σ. 378.)

Λογαριαστάκη Κ. Δύο Χριστιανικὲς ἐπιγραφές. (Δρῆρος, τ. 1, σ. 282-283.)

Λογοθέτη Φωκίωνος Γ. Ναυτικὲς παροιμίες. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 1423-1424.)

Λουκάτου Δ. Σ. Ἡ ρίμα τοῦ Μανέτα. (Ἰόνιος Ἀνθολογία, τ. 12, σ. 155-160.)

Λουκοπούλου Δημ. Σύμμεικτα λαογραφικὰ ἐξ Αἰτωλίας. (Λαογραφία, τ. 12, 1938, σ. 1-61.)

» » Εὐτράπελοι διηγήσεις—περιπαίγματα χωριῶν ἀπὸ τὸ Μοναστηράκι τῆς Ἀκαρνανίας. (Αὐτόθι, σ. 163-164.)

Λώλη Σοφοκλέους. Ὁ βίος καὶ τὸ ἔργον τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη. Μυτιλήνη 1938 Σελ. 32.

Μ. Δ. Προσφυγικὴ λαογραφία. (Τὸ Νησί, τ. 1, σ. 250-252.)

Μαγιάκου Ἀθαν. Π. Ἡ γυναῖκα στὰ δημοτικὰ τραγούδια. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 76.

Μαδιᾶ Γ. Ἡ Ἐρήνη ἡ Διακογιώργαινα. (Τὸ Νησί, τ. 1, σ. 279-280.)

» » Χιακὴ λαογραφία. (Αὐτόθι, σ. 283-284.)

» » Τὰ Θεόκηπα. (Αὐτόθι, τ. 2. σ. 318-319.)

» » Τὸ Γεμένο Νερό. (Αὐτόθι, σ. 351-353.)

» » Τὸ βυζαντινὸν πνεῦμα εἰς τὴν Χίον. (Αὐτόθι, σ. 402-404.)

Μακρῆ Βαγγέλη. Κεφαλλωνίτικη λαογραφία (παροιμίες, γνωμικά, παροιμιακαὶ φράσεις). (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ, 144-164.)

Μακρίδου Θεοδ. Τὸ βυζαντινὸν Ἕβδομον καὶ αἱ παρ' αὐτῷ μοναὶ ἁγίου Παντελεήμονος καὶ Μάμαντος. (Θρᾳκικά, τ. 18, σ. 137-198.)

Μαλακάση Μ. Λάμπρος Πορφύρας (1879-1932). (Τὸ Νέον Κράτος, τ. 2, σ. 114-121.)

Μαλανδράκη Μιχαὴλ Η. Νησιωτικὰ Χρονικά. (Ἑλληνικά, τ. 10, σ. 69-116.)

» » Ἀνέκδοτα ἔγγραφα. (Αὐτόθι, σ. 319- .)

Μανιάτη Μαρίνου Δ. Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, 29 Μαΐου 1453. Ἐν Ἀθήναις 1938. Σελ. 116.

Manoff A. T. Origine des Cagaouzes, leurs usages et coutumes. Varna 1938, Σελ. 176 βουλγαριστὶ καὶ ἕως 182 γαλλιστί.

Μάργαρη Δημ. Ἡ ἱστορία τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ οἱ θησαυροί της. (Νέα Ἑστία. τ. 23, σ. 311-317.)

» » Ἑλληνικὰ χειρόγραφα καὶ βιβλιοθῆκες στὴν Ἱσπανία. (Αὐτόθι, Χριστ. 1938, σ. 60-62.)

Μαρινάτου Σπ. Μία μετανάστευσις ἐκ Κρήτης εἰς Κεφαλληνίαν κατὰ τὸν δέκατον ἕβδομον αἰῶνα. (Μύσων, τ. 6, σ. 1-9.)

Μαρίνη Κώστα. Οἱ σεισμοὶ στὶς λαϊκὲς δοξασίες. (Ἐφ. «Ἡ Πρωΐα», ἀρ. 13-262, 25 Ἰουλ. 1938.)

» » Οἱ μαῦροι καλικάντζαροι. (Αὐτόθι, ἀρ. 14-55, 25 Δεκ. 1938.)

Μαρκογιαννάκη Ε. Γειά τσά, χαρὰ τσά! (Κρητικὲς Σελίδες, τ. 2, σ. 680.)

Μασουρίδου Ἀντ. Ν. Ἀλαγονιακά. Ἀθῆναι 1936 Σελ. 422.

Ματθαίου Γιάγκου. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, 345-347.)

Μαυρῆ Ν. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κάσου· τόμος πρῶτος Ἀθῆναι 1938 Σελ. 307†θ'. τόμος δεύτερος, Σελ. 231, τόμος τρίτος Σελ. 206.

Μαυρίδη Ι. Τὸ ἰατροσυνέδριον. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 430-433, 470-471, 507-510.)

Μέγα Γ. Α. Ἡ Κρητικὴ λαογραφία καὶ ἡ συμβολὴ τῶν διδασκάλων εἰς αὐτήν. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 461-482.)

Μελανοφρύδου Π. Παιγνίδια Χαλδίας. (Ἀρχεῖον Πόντου, τ. 8, σ. 220-229.)

» » Ἀνέκδοτα Χαλδίας. (Αὐτόθι, σ. 230-234.)

» » Ὁ ἔρως εἰς τὰ Ποντιακὰ τραγούδια. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 323-328.)

» » Ἀεσέρτς. (Αὐτόθι, σ. 487.)

» » Λαϊκὸν Ποντιακὸν ἑορτολόγιον. (Αὐτόθι, τ. 3, σ. 16-22.)

» » Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Αὐτόθι, σ. 169-175.)

Μενεγάκη Γ. Α. Ἡ Δρῆρος στὴ φαντασία τοῦ λαοῦ. (Δρῆρος, τ. 1, σ. 380-385.)

Μεσογείτη Χρ. Ν. Π. Κρητικὰ ἐπιγραφικά. (Ἑλληνικὰ τ. 10, σ. 193-209.)

Μεσοχωρίτου. Κεφαλληνιακαὶ παραδόσεις — Ὁ Κεφαλλονίτης καὶ ὁ μπέης. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2. σ. 197-199.)

Μεταλλείδη Κ. Τὸ τζαμὶ τοῦ ἁγίου Εὐγενίου. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 24, σ. 336-337.)

» » Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Αὐτόθι, σ. 499, τ. 3, σ. 31-32, 82.)

» » Τὸ πανηγύρι τοῦ ἁη-Ἠλιὰ τῆς Μόχωρας. (Αὐτόθι, τ 3, σ. 175-176.)

Μεταξᾶ Γ. Ι. «Θὰ φτᾶς ἄτο καὶ τῇ Γαβρᾶ τὴν τραγῳδίαν πὰ θὰ λές.» (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 3, σ. 334-335.)

Μισυρλῆ Δ. Ἡ συμμετοχὴ τῆς Μακεδονίας εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων ἱερὸν ἀγῶνα τοῦ 1821. Θεσσαλονίκη Σελ. 58. (Μεθ' ἑνὸς χάρτου.)

Μίτσου Μαρκέλλου. Χριστιανικὴ ἐπιγραφὴ ἐξ Ἄργους. (Πρακτικὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν ἐτῶν 1934—1936, σ. α καὶ β)

Μιχαηλίδη Κ. Μ. Οἱ ποιητικοὶ διαγωνισμοὶ τοῦ Πανεπιστημίου, (Νέα Ἑστία, τ. 13. 23, σ. 126-127.)

Μιχαηλίδου Εὐγενίου. Ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ γραμματολογία διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἐν ἀραβικοῖς κειμένοις, χειρογράφοις καὶ ἐκδεδομένοις, (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. 37, σ. 5-31, 151-171.)

» » Βιβλιογραφικὸν δοκίμιον μετὰ βιογραφικῶν σημειώσεων. (Αὐτόθι, σ. 305-327.)

Μιχαλοπούλου Φάνη. Ὁ Βύρων στὴν Ἑλλάδα. (Μπουκέτο, τ. 15, φ. 8, σ. 11-12, φ. 9 σ. 12-13 φ. 10, σ. 19-20. φ. 11, σ. 6 καὶ 50.)

» » Μερικὲς ἄγνωστες εἰδήσεις γιὰ τὶς Ἑταιρείες τῆς Ἐπαναστάσεως. (Αὐτόθι, φ. 12, σ. 45-46, φ. 13, σ. 14 καὶ 50· φ. 14, σ. 18-19· φ. 15, σ. 7. φ. 16, σ. 13· φ. 17, σ. 13.)

» » Παναγιώτης Καλεύρας. (Αὐτόθι, φ. 21, σ. 42· φ. 22, σ. 6· φ. 23, σ. 42· φ. 24, σ. 35-36· φ. 25, σ. 22 καὶ 58.)

» » Ὁ Ἕλλην τοῦ Ὀλύμπου Ζήσης Σωτηρίου. (Αὐτόθι, φ. 26, σ. 29· φ. 27, σ. 24· φ. 28, σ. 12 καὶ 58.)

» » Ὁ «Πόρφυρας» τοῦ Σολωμοῦ. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 990-993).

» » Ἀνδρέας Παπαδόπουλος Βρετὸς (1800-1876). σ. 1300-1307.)

» » Λορέντσος Μαβίλης—Ἕνα ἀνέκδοτο γράμμα του. (Αὐτόθι, Χριστ. 1938, σ. 65-68.)

» » Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, ἐθναπόστολος καὶ μάρτυς. (Τὸ Νέον Κράτος τ. 2, σ. 605-621, 711-730, 829-839. 963-977, 1070-1077, 1178-1185.)

Μουρούζη Θεμ. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 340-342.)

Μπακαλάκη Γ. Οἱ τελευταῖοι Κομνηνοὶ ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Καβάλας. (Ἀρχαιολ. Ἐφημερ. 1937, σ. 464-472.)

Μπαλάνου Δ. Σ. Ὁ Σμύρνης Πολύκαρπος (+156). (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 58-62.)

Μπενάκη Ἀλεξάνδρου. Βιογραφικὰ σημειώματα: οἰκογένεια Λάτρη. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 471-473.)

Μπήτου Ι. Λαογραφικὸ ὑλικὸ τοῦ Βουγατσικοῦ: Τὸ τραγοῦδι τοῦ γάμου. (Μακεδονικὲς Ἡμέρες, τ. 6, σ. 26-28.)

Μπίρη Κ. Ποῦ χτίστηκε τὸ Πανεπιστήμιο. (Νέα Ἑστία, τ. 23, σ. 58.)

» » Καὶ πάλι γιὰ τὸ οἰκόπεδο τοῦ Πανεπιστημίου. (Αὐτόθι, σ. 201.)

» » Σεργοῦτσι, μερποῦτσι ἢ μαρκοῦτσι; (Αὐτόθι, τ. 24, σ. 921-922.)

» » Ἡ μετάθεσις τῆς καθέδρας στὰς Ἀθήνας. (Αὐτόθι, Χριστ. 1938, σ. 97-100.)

Μπίτσιου Δ. Σ. Αἴγυπτος καὶ ἐγγὺς Ἀνατολή. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 75.

Μπουντώνα Εὐθ. Μ. Ἕνα παραμύθι τοῦ χωριοῦ καὶ τὸ πρωταπριλιάτικο ψέμα. (Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, τ. 14, σ. 187-189.)

Μυτιληναίου Ἐμμ. Γ. Τὸ περισωθὲν παλαιὸν ἀρχεῖον τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Ἁγιάσου. (Ἁγία Σιών. τ. 1, σ. 124-126.)

» » Χειρόγραφος κώδηξ τοῦ νομοκάνονος τοῦ Μ. Μαλαξοῦ. (Αὐτόθι, σ. 126-128.)

Μωραϊτάκη Κ. Συμπληρωματικὸς κατάλογος κωδίκων τοῦ ἐν Φαναρίῳ Κωνσταντινουπόλεως Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου. (Ὀρθοδοξία, τ. 13, σ. 82-85, 181-184, 206-207. 246-248, 300.)

Ξανάλατου Δ. Θεοφύλακτος ὁ Βουλγαρίας καὶ ἡ δρᾶσις αὐτοῦ ἐν Ἀχρίδι. (Θεολογία, τ. 16, σ. 228-240.)

Ξενίτα Ξ. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 343 383, τ. 3, σ. 32, 84, 166-167.)

» » Ἔθιμα καὶ ἡ τελετὴ τοῦ γάμου στὰ Κοτύωρα. (Αὐτόθι, τ. 2, σ. 443-448.)

» » Λαϊκὲς παροιμίες τοῦ Πόντου (ὅπως λέγονταν στὰ Κοτύωρα). (Αὐτόθι, τ. 2, σ. 467-468.)

» » Τὰ μνημόσυνα στὰ Κοτύωρα. (Αὐτόθι, τ. 2, σ. 481-484.)

Ξενίτα. Ξ. Ἡ βάφτιση στὰ Κοτύωρα. (Αὐτόθι, τ. 3, σ. 12-15.)

» » Οἱ νηστεῖες. (Αὐτόθι, τ. 3, σ. 62-67.)

» » Οἰκιακὴ οἰκονομία: προμήθειες τροφίμων. (Αὐτόθι, τ. 3. σ. 112-118.)

» » Θρησκεία - Ἔθνος. (Αὐτόθι, τ. 3, σ. 154-158.)

Ξένου Κ. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 343-344.)

Ξιούτα Π. Ἀπὸ τὰ τραγούδια μας. Κύπρος 1938 Σελ. 130.

Οἰκονομίδου Ἀποστ. Παραμύθια Καλλιπόλεως. (Ἀρχεῖον Θρᾳκικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τ. 4 (1937-8), σ. 162-169.)

Οἰκονομίδου Δ. Η. Τὰ σύνθετα εἰς -πουλλος -πουλλον καὶ τὰ παράγωγα αὐτῶν. (Ἀρχεῖον Πόντου, τ. 8, σ. 59-74.)

Οἰκονομοπούλου Ἰω. Α. Τὰ Μέγαρα καὶ οἱ Ἀλβανοί. (Νέα Ἑστία, τ. 23, σ. 697-699.)

Ὀρφανίδου Μαρίας. Τὸ Μοιραῖο (Λαογραφία). (Δρῆρος, τ. 1, σ. 286-287.)

» » Λαογραφικὰ Κρήτης. (Αὐτόθι, σ. 379-380.)

» » Λαογραφικὰ ἀπὸ τὸ Μαλεβύζι. (Αὐτόθι. τ. 2, σ. 427.)

» » Ἔθιμα στοὺς γάμους. (Αὐτόθι, τ. 2, σ. 444-450.)

» » Ὁ Κρητικὸς καὶ ἡ θρησκεία. (Αὐτόθι, σ. 533-534.)

Π. Σ. Δημοσθένης Η. Οἰκονομίδης (1858-1938). (Ἀρχεῖον Πόντου, τ. 8, σ. 214-219.)

Πανᾶ Φειδίου. Ἀγωνιστῶν λείψανα. (Σαμιακὸν Ἡμερολόγιον 1938, σ. 226-233.)

Παναγιωτοπούλου Ι. Μ. Στοιχεῖα ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, Β′ ἔκδ. βελτιωμένη. Ἐν Ἀθήναις 1938 Σελ. 191.

» » Ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Ἀντρέα Καρκαβίτσα. (Πνευματικὴ Ζωή, τ. 2, σ. 9, 24-25, 41-42, 57-58, 73-74, 86-87, 104, 106, 134-135, 154-155, 185-186, 204, 218-219, 235.)

Παναγιώτου Κ. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 422.)

Πανσελήνου—Ἔφης Πλιάτσικα. Παροιμίες καὶ παροιμιώδεις φράσεις Ἀνατ. Θράκης. Αὐδημίου. (Ἀρχεῖον Θρᾳκικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τ. 4 (1937-8), σ. 75-84).

Παντελάκη Ἐμμ. Γ. Τὸ Σινᾶ καὶ ἡ Κρήτη. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 165-185.)

» » Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. (Θεολογία, τ. 16, σ. 5-31.)

Παπαγεωργίου Θεοδ. Προεπαναστατικαὶ συσκέψεις εἰς Αἴγιον καὶ τὴν παρ᾽ αὐτῷ μονὴν Ἁγ. Γεωργίου. (Ἀχαϊκά, τ. 2. σ. 20-23.)

Παπαγιαννοπούλου Ι. Τὸ Ρεμπελιὸ τῆς Σμύρνης τοῦ 1797 κατὰ νέαν πηγήν. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 241-267.)

Παπαδάκη Εἰρήνης. Λαογραφικὰ σύμμεικτα Σητείας. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 513-529.)

» » Λόγια σοῦ Στειακοῦ λαοῦ τόμ. Α′. τεῦχ. Α′. Β′, Λαογραφικὰ σύμμεικτα Σητείας Κρήτης. Συλλογὴ καὶ ταξινόμησις. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 240.

Παπαδάκη Ν. Ι. Ὁ Ἅγιος Ἰσίδωρος καὶ ἡ Ἀκρωτηριανή. (Δρῆρος, τ. 1, σ. 219-223.)Βλ. καὶ Μύσωνα τόμ. 6, σ. 9-17.

» » Τὰ ἐπαναστατικὰ ἀρχεῖα τοῦ νομοῦ Λασηθίου. (Αὐτόθι, τ. 2, σ. 484-488, 530-532.)

» » Ποίημα Ἰωσὴφ Γεροντάκη. (Μύσων, τόμ. 6, σ. 53-71.)

Παπαδάκη Χρ. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 347-348, 376-377, 380, τ. 3, σ. 25-26.)

Παπαδήμα Α. Δ. Φιλολογικὲς Σχολὲς στὴν Ἑλλάδα. (Νεοελληνικὴ λογοτεχνία, τ. 1, 275-285, 322-334.)

Παπαδιαμαντοπούλου Γεωργ. Α. Ἱστορικαὶ σημειώσεις 1750-1859. (Ἐμπόριον-Ἀσφάλειαι, Τραπεζιτικαὶ ἐργασίαι, Νομίσματα). Ἀθῆναι 1938 Σελ. 48.

Παπαδοπούλου Ἀνθ. Περὶ τῆς λέξεως χάσιος. (Ἀθηνᾶς, τ. 48, σ. 3-14.)

» » Ἐπώνυμα Χαλδίας κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα. (Ἀρχεῖον Πόντου, τ. 8, σ. 3-17.)

» » Ἱστορικὰ σημειώματα ἐκ τοῦ κώδικος τῆς ἐπαρχίας Χαλδίας. (Αὐτόθι, σ. 18-58.)

Παπαδοπούλου Δ. Κ. Παροιμίαι τοῦ χωρίου Σταυρίν. (Ἀρχεῖον Πόντου, τ. 8, σ. 127-132.)

» » Ἄσματα δίστιχα τοῦ χωρίου Σταυρὶν καὶ τῶν πέριξ. (Αὐτόθι, σ. 133-180.)

» » Τὰ μωμοέρια. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 320-322.)

» » Ποντιακὰ δημοτικὰ τραγούδια. (Αὐτόθι, σ, 349-351, 388-389, 428, 469.)

» » Ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ βουνὰ τοῦ Πόντου. (Αὐτόθι, σ. 361-368.)

» » Οἱ καλλικάντζαροι ἐν Πόντῳ. (Αὐτόθι, σ. 374.)

» » Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Αὐτόθι, σ. 383-384, 464-467.)

» » Παιδιαὶ Σταυρίου καὶ Χαλδίας. (Αὐτόθι, σ. 406-413.)

» » Σὲ ἐποχὴν ἀνομβρίας. (Αὐτόθι, σ. 418.)

» » Αἱ κατοικίαι τοῦ Σταυρίου (Χαλδίας). (Αὐτόθι, σ· 453-457.)

» » Τὸ Σταυρί. (Αὐτόθι, τ. 3, σ. 7-11, 54-59, 103-108, 149-153.)

Παπαδοπούλου Πρ. Γ. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 340).

Papadopulos J. Bemerkungen zu den Cod. Hierosol. 38. (B. Z. τ. 38. σ. 68-70.)

Παπάζογλου Ἀβρ. Ν. Τὸ παραθύρι τοῦ Μελέαγρου στὴν Ἀνατολή. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 1459-1461.)

Παπαμιχαὴλ Γρηγ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 1571-1572.)

Παπανδρεάδη Α. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 382, 422-423.)

Παπανικολάου Φωτ. Ἕνα Δημοτικὸ τραγούδι. (Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, τ. 14, σ. 203-205.)

Παπαχριστοδούλου Πολυδ. Πασχαλιὰ στὴ Θράκη. Ἀθῆναι 1937 Σελ. 80.

» » Τραγούδια Θράκης, Α′. Σαμακοβίου Ἀν. Θράκης, Β′. Στενιμάχου, Γ′. Σαρακήνας (Ἀρχεῖον Θρᾳκικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τ. 4 (1937-8), σ. 111-142.)

» » Παροιμίες καὶ παροιμιώδεις φράσεις Ἀν. Θράκης—Ἀδριανουπόλεως. (Αὐτόθι, σ. 72-75.)

» » Ἔθιμα τοῦ γάμου στὸ Ὀρτάκοϊ Λιτίτσης. (Αὐτόθι, σ. 152-153.)

» » Τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα κατὰ τὸν ιη′ αἰῶνα. (Πνευματικὴ Ζωή, » » τ. 2, σ. 297-298, 313-314, 327-328, 343-344.)

Παπαχριστοδούλου Χ. Τοπωνύμια τῆς Ρόδου μεσαιωνικῶν χρόνων. (Ἑλληνικά, τ. 10, σ. 123-129.)

Παπαχρονοπούλου Τούλας. Ναυτικὲς παροιμίες. (Νέα Ἑστία, τ. 23, σ. 845, τ. 24, σ. 1210.)

Παρασύρα Κωστῆ Ε. Κόμης Ἰωάννης Δ' Ἀναστάση. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. 37, σ. 53-65.)

» » Περὶ τοῦ ἐν Ραχητίῳ ναοῦ τοῦ ἁγίου Νικολάου. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. 37, σ. 402-416.)

Παράσχου Κλ. Τὰ παιδικὰ καὶ τὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Ἐμ. Ροΐδη. (Τὸ Νέον Κράτος, τ. 2, σ. 919-926, 1078-1086.)

Παρχαρίδη Ἀθ. Ι. Ἡ Κρώμνη. (Ποντιακὰ Φύλλα. τ. 2, σ. 313-316, 369-371.)

» » Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Αὐτόθι, σ. 386-387.)

Παστιάδου Θ. Ν. Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Πολεμωνίου, (Ἀρχεῖον Πόντου, τ. 8. σ. 75-83.)

» » Τσιλὲκ (ἀρκτοστάφυλος). (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 459.)

» » Ἡ χαμνόστα. (Αὐτόθι, σ. 489.)

Πασχάλη Δημ. Δημώδη αἰνίγματα τῆς νήσου Ἄνδρου. Νέα Ὑόρκη 1938 Σελ. 8.

» » Νεκροὶ ζῶντες. Νέα Ὑόρκη 1938 Σελ. 7.

Πέννα Πέτρου Θ. Σερραϊκὰ Χρονικά, σύγγραμμα, περιοδικόν, τεῦχος α′. Περιέχει: α′ τὸ «Χρονικὸν τῶν Σερρῶν» τοῦ Παπασυναδινοῦ, μετ' εἰσαγωγικῆς μελέτης· β′ τὸν «Θρῆνον» ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Παπασυναδινοῦ, μετ' εἰσαγωγικῆς μελέτης. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 80.

» » Ἱστορία τῶν Σερρῶν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεώς των ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (1383-1913). Ἀθῆναι 1938 Σελ. 213.

» » Ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἡ ἑρμηνεία ἑνὸς χειρογράφου. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 994-996.)

Περνάρη Α. Ἡ λόγια καὶ καθαρολογικὴ ποίηση στὴν Κύπρο καὶ οἱ πρῶτοι δημοτικιστὲς ποιητές μας. (Ἀποσπ. τῶν διαλέξεων «Κινύρα» Πάφου, σ. 60-86.)

» » Ἡ διαλεκτική μας ποίηση. (Αὐτόθι, σ. 112-121.)

» » Ἡ φύση στὴν ποίηση τοῦ Λιπέρτη. (Πάφος, τ. 3, σ. 165-166.)

Πετρακάκου Δημητρίου Α. Ἐκκλησία καὶ δίκαιον κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν (1821-1824). (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. 37, σ. 98-128, 172-200, 272-304.)

Πετρίδη Μιχ. Γ. Ναυτικὲς παροιμίες. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 1134-1135, 1283.)

Petropoulos G. A. Greek papyri in the Library of the Archaeological Society at Athens. (Actes du Ve congrès international de papyrologie; Oxford 1937, σ. 337-343.)

Πιμπλῆ Ν. Μῶρος καὶ μωρός. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 1208-1209.)

Πιτυκάκη Μαν. Δημώδης ἰατρική. (Δρῆρος, τ. 1, σ. 211-215, 243-246, 275-278, 307-311, 339-342. Β′, σ. 379-383, 411-414.)

» » Κρητικὲς παροιμίες. (Αὐτόθι, τ. 2. σ, 432-433, 465, 501.)

» » Τὸ μεταξαργιό. (Αὐτόθι, σ. 475-480.)

» » Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Κρήτης. (Αὐτόθι, σ· 516-520.)

Πλούμη Γ. Κ. Ὁ Ψυχάρης στὴ Χίο. (Τὸ Νησί, τ. 1, σ. 229-232.)

Πολίτου Γ. Ν. Εὐτράπελοι διηγήσεις — περιπαίγματα χωριῶν. (Λαογραφία, τ. 12, 1938, σ, 165.)

Πολίτου Γ. Ν. Παροιμίαι — παροιμίαι μετεωρολογικαὶ Αἰγίνης. (Αὐτόθι, σ. 165.)

Πολίτη Λίνου. Γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Σολωμοῦ. (Νέα Ἑστία, τ. 23, σ. 731-735, 803-814.)

Ποταμιάνου Διον. Ἠλ. Ὁ λυρικὸς Λασκαρᾶτος. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 200-207.)

Πρεβελάκι Μιχαὴλ Γ. Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἡ ἐπιλεγομένη «Πρέβελη». (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 262-292.)

Πρωτοψάλτη Μαν. Γ. Ἡ ἐθνικὴ παιδεία τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ἐν Ἀθήναις 1938 Σελ 48.

» » Ἡ σημαία τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ. (Ἀχαϊκά, τ. 2. σ. 9-11.)

» » Ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1821. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 365-391.)

» » Ἡ φτώχεια τοῦ Ἀχιλλέως Παράσχου. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 1210.)

Ρεδιάδου Περικλέους Δ. Μανουὴλ Βερνάρδος ὁ Κρής. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 62-116.)

Ρηγοπούλου Ν. Ἱστορία τῆς Μαντινείας. (Μετὰ σχεδιαγράμματος ἀρχαίας Μαντινείας κλ. 1 : 6.000, κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς Fougères). Ἀθῆναι 1938 Σελ. 239+δ′.

Ρούσσου Δ. Παπᾶ Συναδηνὸς καὶ Ματθαῖος ὁ Μυρέων. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 1229-1232.)

Σαλλαπασίδη Π. Β. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 344-345, 383, 432-427, τ. 3, σ. 124-128.)

» » Ἐπεισόδια ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν Κρυφῶν τῆς Ἀργυροπόλεως. (Αὐτόθι, σ. 372-373.)

» » Ἡ περιπέτεια δύο Κρητῶν ναυτικῶν κατὰ τὸ 1866 εἰς τὴν Τραπεζοῦντα. (Αὐτόθι, σ. 450-452.)

» » Ὁ παπᾶ-Φώτιος. (Αὐτόθι, σ. 492-493.)

» » «Καὶ ὁ αἰὼν αὐτοῦ ὡς στιγμὴ παρελεύσεται». (Αὐτόθι, τ. 3, σ. 23-24.)

» » Περιγραφὴ τῶν κατοικιῶν τῆς Ἀργυροπόλεως. (Αὐτόθι, τ. 3, σ. 69-75.)

Σάρου Αἰμιλίας. Βίος Εὐστρατίου Ἀργέντη, τοῦ Χίου ἐθνομάρτυρος. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 91.

» » Βίος Εὐστρατίου Ἀργέντη, τοῦ Χίου θεολόγου. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 154.

Σάρρου Δημ. Μ. Ἰαμβικὰ τετράστιχα περὶ τοῦ Ρήγα. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 1061-1063.)

Σβορώνου Ν. Τὸ περὶ τῆς μάχης τῆς Βάρνης ποίημα. (Ἀθηνᾶς, τ. 48, σ. 163-183.)

» » Ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς καὶ τὸ ἱστορικὸν ἔργον αὐτοῦ. (Ἑλληνικά, τ. 10, σ. 133-178.)

Σγουρίτσα Ἀγ. Τάλια πρώτη. (Σπαρτιατικὰ Χρονικά, τ. 2, φ. 17, σ. 10.)

» » (Ἀγλαοῦ). Τὸ Τσιτζινιώτικο Κελλί. (Αὐτόθι, σ. 8.)

» » Μία ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. (Αὐτόθι, σ. 13.)

Σγουροῦ Κωνσταντίνου Α. Ἱστορία τῆς νήσου Χίου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1700 μ. Χ. Ἀθήνησιν 1937 Σελ. 658+ιϛ′.

Σεφεριάδου Στέλιου. Ἡ Σμύρνη κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, μία μαύρη σελίς. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 54-57.)

Σήφακα Γ. Α. Ἡ πολιορκία τοῦ Χάνδακος κατὰ τὰ ἀπομνημονεύματατα τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἑνετικοῦ πεζικοῦ Chiron marquis de Ville. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 209-261.)

Σιάτου Ἀλεξάνδρου. Μία ποινικὴ δίκη κατὰ Μιχαὴλ Παλαιολόγου μὲ θεοκρισίαν. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 30.

Σιβρίδου Γ. Λ. Δεισιδαιμονίαι, προλήψεις καὶ περίεργα τῶν Οἰνοέων. (Ἀρχεῖον Πόντου, τ. 8, σ. 203-213.)

Σιγάλα Α. Ὁ θρῆνος τῆς Σμύρνης — ἐρανίσματα ἀπὸ τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Κοζάνης. (Ἐφ. «Φῶς», τ. 24, φ. 18, 19, 20 καὶ 21 Ἰαν. 1938.)

Σιδηροπούλου Εὐφρ. Λεξιλόγιον Κοτυώρων (Τ-Ω). (Ἀρχεῖον Πόντου, τ. 8, σ. 84-115.)

Σκηνιωτάτου Σπυρ. Κεφαλληνιακαὶ παραδόσεις—Ἀθλιότης—Πεῖνα. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 189-196.)

Σκουζὲ Δ. Ἡ Δούκισσα τῆς Πλακεντίας. (Νέα Ἑστία, τ. 23, σ. 737-741.)

Σλίνη Μιχ. Κρ. Ἀγροτικὰ ἔθιμα Δρυμοῦ Μακεδονίας. (Λαογραφία, τ. 12, 1938, σ. 92-103.)

Σολομωνίδου Σωκρ. Ἡ Σμύρνη πρὸ δύο αἰώνων. Ἀναδημοσίευσις ἐκ τοῦ Ἡμερολογίου Ἀμαλθείας, Σμύρνη 1888. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 159-174.)

Σόντη Ἰωάν. Μ. Ἡ περὶ τοῦ Νομικοῦ Συνταγματίου τοῦ Ὑψηλάντου πραγματεία τοῦ ὑφηγητοῦ Παναγιώτου Ι Ζέπου Ἀθῆναι 1988 Σελ. 73.

Sottas. Les naumachica de l'empereur Byzantin Leon VI — traduction du chapitre 19 du traité de tactique militaire de Leon VI. Académie de Marine, τ. 15. 1935 Σελ. 12 (ἰδ. τεῦχος).

Σουμελίδη Κ. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2. σ. 342-343, 379-380.)

Σπανδωνίδη Π. Σ. Τὰ μάτια τῆς ψυχῆς. (Μακεδονικὲς Ἡμέρες, τ. 6, σ. 124-131.)

Σπαταλᾶ Γερ. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς μετρικῆς. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 117.

Σπορίδη Θ. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 3, σ. 83-84.)

Σπυριδάκι Γεωργ. Κ. Σημασιολογικὰ καὶ ἐτυμολογικὰ εἰς τὸν «Φορτουνᾶτον». (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 417-420.)

Σταθάτου Σπυρ. ἀρχιμ. Γεράσιμος Δόριζας, ἀρχιεπίσκοπος Κεφαλληνίας (1893-1903). (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 43-54.)

Σταμούλη Ἐλπινίκης. Εὐχές. (Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τόμ. 5 (1938-1939), σ. 97-104.)

Σταμούλη Μιλτιάδου. Νεομάρτυρες Θράκης. (Θρακικά, τ. 10, σ. 373-377.)

Στασινοπούλου Περικλέους Χ. (Π. Παμίσου). Εἰσαγωγὴ στὴ Νεοελληνικὴ λογοτεχνία. Θεσσαλονίκη 1938 Σελ. 204.

Στειργιώτου Ἰωάννου Νικ. Ἡ γέννησις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ τότε κατάστασις τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 16.

Στεφανίδου Χ. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 3, σ. 26-28.)

Συλβίου. Λαογραφικὰ Σμύρνης: γητειὲς καὶ ξόρκια. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 268-279.)

Σφενδόνη Νίκου. Ἕνας γάμος Σαρακετσανέων. (Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, τ. 14, σ. 47-53.)

Σωτηρακοπούλου Ε. Ε. Φερδινάνδος Gregorovius. (Νέα Ἑστία, τ. 24, σ. 877-878.)

Σωφρονίου, πρῴην Λεοντοπόλεως. Ὁ νεομάρτυς Μιχαὴλ Μαυροειδὴς ὁ Ἀδριανοπολίτης. (Θρᾳκικά, τ. 10, σ. 7-28.)

Τζαρτζάνου Ἀχιλλ. Ὀρθογραφικά: σβύνω ἢ σβήνω; (Νέα Ἑστία, τ. 23, σ. 299.)

Τζιάτζιου Εὐαγ. Σ. Qui me protégera? (Ἀνέκδοτη νεκρολογία τοῦ Γ. Λασσάνη περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου.) (Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, τ. 14, σ. 225-233.)

Τζιβελεκίδου Κ. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 338-339, 375-376.)

Τηλικίδη Γρ. Ὁ ἐν Καυκάσῳ Ἑλληνισμός. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 306-312, 358-361, 438-442, 478-480.)

» » Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Ρωσσίᾳ, Καυκάσῳ καὶ Πόντῳ. (Αὐτόθι. τ. 3, σ. 2-6.)

» » Ἡ σημασία τῶν κωδίκων τῆς μονῆς Βαζελῶνος ὡς νέων πηγῶν μελέτης τῶν μορφῶν τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὸν Πόντον. (Αὐτόθι, σ. 50-53, 98-102.)

» » Τὰ γενικὰ προβλήματα τῆς ἱστοριογραφίας τοῦ Πόντου ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νεωτέρων δεδομένων. (Αὐτόθι, σ. 146-148.)

Τιμοθέου Κρήτης. Νεόφυτος ὁ Πατελλάρος, ὁ πρῶτος μητροπολίτης τῆς Κρήτης μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 2-14.)

Τομπόλη Σώζου. Τὰ ἐγκώμια τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς. (Πάφος, τ. 3, σ. 284-288.)

Τορνικίδη Γ. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 3, σ. 167-169.)

Τριανταφυλλίδη Μανόλη Α. Νεοελληνικὴ Γραμματική, τόμ. α', Ἱστορικὴ εἰσαγωγή. (Μὲ 13 χάρτες καὶ 7 πίνακες). Ἀθήνα 1938 Σελ. 667 + 14.

Τριανταφυλλίδου Φ. Δ. Οἱ ἀρραβῶνες καὶ οἱ γάμοι εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Ζαγορίου. (Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, τ. 14, σ. 137-144.)

Τσαμπαρλάκη Ν. Ι. Ἄη Γιώργης ὁ Βραχασώτης. (Δρῆρος, τ. 2, σ. 492-495.)

Τσιμικάλη Πιπίνας Δ. Λαογραφικά. (Νέα Ἑστία, τ. 23, σ. 201.)

Τσιτσέλη Ἠλία Α. Οἱ τάφοι τῶν ἀρχιερέων τῆς νήσου. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 39-42.)

» » Ἔθιμα πρωτοχρονιᾶς ἐν Κεφαλληνίᾳ (ἀποσπάσματα). (Αὐτόθι, σ. 140-144.)

Τυπάλδου Ζησίμου Γ. Π. Βραχέα τινὰ περὶ τοῦ βίου τοῦ ἱερέως Παναγῆ Τυπάλδου Μπασιᾶ. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγισν, τ. 2. σ. 54-67. Βλ. καὶ 67-69.)

Τυπάλδου-Ἰακωβάτου Γεωργάκη. Τὸ ψήφισμα τὸ ὁποῖον ὑπέβαλεν εἰς τὴν Βουλὴν ὁ *** διὰ τὴν ἕνωσιν τῆς Ἑπτανήσου. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 112-113.)

Τωμαδάκη Ν. Λαχανέας—La Canea, Χάνια—Χανιά. (Ἀθηνᾶ, τ. 48, σ. 91-118.)

» » Κριτικά, βιογραφικὰ καὶ βιβλιογραφικὰ στὸν Ἀνδρέα Κάλβο. (Ἑλληνικά, τ. 10, σ. 19-51.)

» » Τουρκογραικικά. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 130-137.)

» » Σκλάβοι ἐν Κρήτῃ. (Αὐτόθι, σ. 425-431.)

» » Χάνδαξ—Τέμενος—Ἄστεα. (Αὐτόθι, σ. 431.)

Τωμαδάκη Ν. Συμβολὴ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῶν Κρητικῶν ἐπαναστάσεων. (Αὐτόθι, σ. 530-555.)

Ὑπερίδου Γ. Κ. Ἡ κοινωνία τῆς Σμύρνης πρὸ ἑβδομήκοντα ἐτῶν. Ἀναδημοσίευσις ἐκ τῆς Ἀμαλθείας, Σμύρνη 31 Δεκ. 1901. (Μικρασιατικά, τ. 1, σ. 175-181.)

Ὑψηλάντη Π. Β. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 347, 377-379, 384-386, 420-422, 460-464, 494-499. τ. 3, σ. 28-30, 31, 80-82 84, 119-123, 165-166.)

Φαρμακίδου Ξενοφ. Κυπριακὴ Λαογραφία. Ἐν Λεμεσῷ 1938 σελ. 296+η'.

» » Χοιροκοιτία. (Πάφος, τ. 3, σ. 35.)

» » Προσωνυμίαι τῶν εἰκόνων τῆς Παναγίας ἐν Κύπρῳ. (Αὐτόθι, σ. 291-296.)

Φιλίππου Λ. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις τῆς Κύπρου. (Ἀπόσπ. τῶν διαλέξεων «Κινύρα» Πάφου, σ. 44-59.)

» » Φοντάνα Ἀμορόζα καὶ Μάριο. (Πάφος, τ. 3, σ. 87-93.)

» » Ἐδίδαξαν οἱ Κύπριοι τὸν Χριστιανισμὸ στὴν Ἀγγλίᾳ; (Αὐτόθι, σ. 281-284.)

Φιοράκη Σ. Ι. Τὸ Κράσι. (Δρῆρος, τ. 1, σ. 234.)

» » Ἡ ἱστορία τῆς Κρήτης. (Αὐτόθι, τ. 2, σ. 538-540.)

Φιριππίδου Ν. Σ. Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. 37, σ. 225-240, 355-375.)

» » Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Νικηφόρος. (Αὐτόθι, τ. 37, σ. 376-377.)

» » Ὁ Ἀποστολικὸς καὶ Πατριαρχικὸς Θρόνος Ἀλεξανδρείας καὶ αἱ ἀνὰ τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν Ἑλληνικαὶ Παροικίαι, Κοινότητες καὶ Ἱ. Ναοί. (Πάνταινος, τ. 30, σ. 39-42, 55-59, 73-77, 88-92, 122-125, 136-139, 154-156, 170-172, 182-186, 201-203, 215-218, 232-235, 250-252, 265-267, 278-280, 315-317, 330-332, 361-362, 374-377, 391-394, 407-409, 423-426, 439-441, 455-457, 470-473, 486-489, 503-505, 536-539, 551-553, 569-570, 583-585, 598-601, 615-617, 633-634, 647-649, 681-683, 695-698, 713-716, 732-733, 741-745.)

Φορμόζη Π. Ε. Ὁ Λορέντζος Μαβίλης, ὁ πατριώτης καὶ ὁ ποιητής. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1938 σελ. 58.

Φωστηροπούλου Ἀγ. Ἀερεμίτσα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 3, σ. 60.)

Φωστηροπούλου Δεσπ. Παραμύθια Ἴμερας. (Ἀρχεῖον Πόντου, τ. 8, σ. 181-202.)

Φωτίου Γ. Ε. Ἀπ' τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα τοῦ Λυκούργου Λογοθέτη. (Σαμιακὸν Ἡμερολόγιον 1938, σ. 103-106.)

Χ. Π. Πῶς καΐγαν τοὺς νεκροὺς στὸ Κωστῆ, χωριὸ τῆς Ἀνατολικῆς Θρᾴκης, (Ἀρχεῖον Θρᾳκικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τ. 4, (1937—38), σ. 71.)

Χαριτωνίδου Χ. Χ. Κριτικὰ καὶ γραμματικά. (Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τ. 3, σ. 1-360.)

Χατζῆ Ἀντ. Χ. Μεθοδολογικά: κοιτῶ—κοιτάζω καὶ τὸ praeceptum anreum τοῦ Scaliger. (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1938, σ. 113-156.)

Χατζηϊωάννου Κ. Π. Ἡ μεσαιωνικὴ καὶ δημώδης Κυπριακὴ ποίησις. (Ἀπόσπ. τῶν διαλέξεων «Κινύρα» Πάφου, σ. 25-43.)

Χατζηπαρασκευᾶ Ἀριστείδ. Ἡ ἀμπελουργία εἰς τὰς Σαράντα Ἐκκλησίας. (Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τ. 4 (1937-38), σ. 85-100.)

Χατζιδάκι Νικολάου Εὐαγγ. Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Κρήτης. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ, 432-460.)

Χατζοπούλου Κ. Παραμύθια Σαράντα Ἐκκλησιῶν. (Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τ. 4, (1937—8), σ. 170-188.)

Χιονῆ Κ. Παροιμίαι Κερασοῦντος. (Ἀρχεῖον Πόντου, τ. 8, 116-124.)

» » Κερασουντιακὰ τραγούδια. (Αὐτόθι σ. 125-126.)

Χοντολίδη Μιλτ. Ποντιακοὶ μῦθοι καὶ ἀνέκδοτα. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 3, σελ. 123-124.)

Χουδαβερδόγλου—Θεοδότου Σ. Α. Βασίλειος Ἀθ. Μυστακίδης. Ἀθήνησι 1938. Σελ. 16.

» » Οἱ ὅσιοι Θωμᾶς καὶ Γεώργιος οἱ ἐν Μαλαιῷ. (Σπαρτιατικὰ Χρονικά, τ. 2, φ. 17, σ. 7.)

Χουρμουζιάδου Κ. Τὸ Τσακήλι (Πετροχώρι) τῶν Μετρῶν. (Θρᾳκικά, τ. 10, σ. 334-363.)

Χριστοφορίδου Εὐστ. Γαμήλια ἔθιμα τῆς Ματσούκας. (Ποντιακὰ Φύλλα, τ. 2, σ. 413-415.)

Crysanthos, Métropolite de Trébizonde. De quelques corrections apportées à des observations faites par M. Stephane Binon sur «L'église de Trébizonde». (Byzantion, τ. 13, σ. 363-370 καὶ 375-377.)

Χωρικοῦ. Κεφαλληνιακαὶ παραδόσεις—Μπαρμπαριὰ καὶ Τούνεζι νὰ σὲ φάῃ. (Παγκεφαλληνιακὸν Ἡμερολόγιον, τ. 2, σ. 176-182.)

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Ἀγαθαγγέλου Ἐλαίας. Οἱ λόγοι τῶν ἀρχαίων καὶ οἱ τρεῖς μεγάλοι ἱεράρχαι. (Ὀρθοδοξία, τ. 13, σ. 240-246.)

Ἀθηναγόρα, πρ. Παραμυθίας. Υἱὸς καὶ Μήτηρ—Χριστὸς καὶ Παναγία. (Ὀρθοδοξία, τ. 13, σ. 164-169, 207-216, 230-240.)

Αἰμιλιανοῦ, Φιλαδελφείας. Ἡ ἀθάνατος ἀγάπη. Ἐν Ἰσταμποὺλ 1938 Σελ. 81.

Ἀντωνιάδου Εὐαγ. Ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς θεοπνευστίας τῆς Ἁγίας Γραφῆς. (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1937-38, σ. 101-168.)

» » Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἡμῶν ἀκολουθίαις τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου εὐχῶν. (Πρακτικὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν ἐτῶν 1934-1936, τ. 3, σ. 33-68.)

Ἀνωνύμου. Ἰὼβ μοναχοῦ τοῦ Μέλου καὶ Σεραφεὶμ Μ. τοῦ Βυζαντίου: Ἀκολουθία τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Θεοδώρας τῆς βασιλίσσης Ἄρτης ψαλλομένη τὴν 11 Μαρτίου. Ἀθῆναι 1938 Σελ. 77.

» » Γρηγορίου, πατριάρχου: Διάταξις περὶ τοῦ πῶς νὰ μνημονεύῃ ὁ

ἱερεὺς εἰς τὴν ἁγίαν προσκομιδήν. (Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 2, σ. 164-165.)

Ἀνωνύμου. Ἰωσήφ, πρώην Τυρνόβου; Ἀποφθέγματα καὶ λόγοι. (Αὐτόθι, σ. 165-167, 202-205, 235-338, 273-278.)

» » Κυρίλλου Λαυριώτου. Δύο κανόνες πρὸς τοὺς ἁγίους βασιλεῖς Κωνσταντῖνον καὶ Ἑλένην. (Αὐτόθι, σ. 176-181.)

» » Κυρίλλου: Κανὼν πρὸς τὸν ἅγιον Γρηγόριον Νεοκαισαρείας τὸν θαυματουργόν. (Αὐτόθι, σ. 213-215.)

» » Νικοδήμου τοῦ Ναξίου: Κανὼν εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον. (Αὐτόθι, σ. 242-245.)

» » Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ: Οἶκοι κατ' ἀλφάβητον εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον καὶ Εὐαγγελιστήν. (Αὐτόθι, σ. 245-250.)

» » Κυρίλου Λαυριώτου: Κανὼν εἰς τὴν ἁγίαν Βαρβάραν. (Αὐτόθι, σ. 281-283.)

» » Κυρίλλου: Κανὼν εἰς τὸν ἅγιον Ἀρτέμιον. (Αὐτόθι, σ. 284-285.)

» » Κυρίλλου ἱερομονάχου Κορωναίου, βικαρίου: Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ μυροβλήτου, καθὼς ψάλλεται ἐν τῇ μονῇ τῆς Μεγίστης Λαύρας. (Αὐτόθι, σ. 286-289.)

» » Ἀνωνύμου: Ἀκολουθία εἰς τοὺς τρεῖς ἁγίους πατέρας τοὺς ἐν τῇ Ἑπτανήσῳ κατ' ἐξαίρετον τρόπον ἑορταζομένους ἤτοι τὸν ἐν Κερκύρᾳ μέγαν Σπυρίδωνα, τὸν ἐν Ζακύνθῳ μέγαν Διονύσιον καὶ τὸν ἐν Κεφαλληνίᾳ μέγαν Γεράσιμον. (Αὐτόθι, σ. 297-311.)

» » Ἀνωνύμου: Κανὼν προεόρτιος εἰς τὸν ἅγιον Μεγαλομάρτυρα Γεώργιον. (Αὐτόθι, σ. 312-314.)

» » Ἀνωνύμου: Ὑπόμνημα περὶ τῶν τιμίων δώρων τῶν μάγων, ἐν τῇ τοῦ ἁγίου Παύλου ἱερᾷ μονῇ τῇ ἐν τῷ Ἄθῳ εὑρισκομένων. (Αὐτόθι, σ. 315-318.)

» » Κυρίλλου Λαυριώτου: Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Μάρκου. ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου τοῦ Εὐγενικοῦ, ἐν περιλήψει. (Αὐτόθι, σ, 319-321.)

Βέλλα Β. Φλαβίου Ἰωσήπου: Κατ' Ἀπίωνος λόγ. Α'. Ἐν Ἀθήναις 1938 Σελ. 119.

» » Παρατηρήσεις ἐπί τινων στίχων τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀβακοὺμ (κατὰ τοὺς Ο'). (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1937-38, σ. 71-82.)

» » Αἱ προφητεῖαι τοῦ Ἀμώς. Μυτιλήνη 1938 Σελ. 16. (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Ποιμένος.)

Γ. Σ. Ἀνωνύμου: Διάλογος Ἐνὼχ καὶ Ἠλιοὺ τῶν προφητῶν πρὸς τὸν λῃστήν, καθ' ἣν ὥραν εἰσέρχεται οὗτος εἰς τὸν παράδεισον. (Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 2, σ. 325-327.)

Γαλανοῦ Μ. Διατί δὲν ἐπίστευσάν Ἐπικούρειοι καὶ Στωϊκοί, ἐπίστευσε δὲ εἰς τὸν Χριστὸν Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης. (Ἀνάπλασις, τ. 51, σ. 50-56.)

Γενναδίου, Ἡλιουπόλεως. Αἱ ἐπὶ μέρους ὀρθόδοξοι αὐτοκέφαλοι ἐκκλησίαι καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἑνότητος καὶ συνεργασίας αὐτῶν. (Ὀρθοδοξία, τ. 13, σ. 37-41.)

Γενναδίου, Ἡλιουπόλεως. Τὸ κῦρος τῶν ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ διορθοδόξου χαρακτῆρος ἀπόφασις τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν. (Αὐτόθι, σ. 125-129.)

» » Πέντε αἰῶνας μετὰ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ ψευδοσύνοδον. (Αὐτόθι, σ. 189-193.)

Γερμανοῦ, πρ. Λαγκαδᾶ. Ἐκκλησιαστικοὶ λόγοι καὶ ὁμιλίαι. Ἐν Ἀθήναις 1937 Σελ. 121.

Γερμανοῦ, Θυατείρων. Ἔκθεσις τοῦ Β' παγκοσμίου συνεδρίου περὶ πίστεως καὶ διοικήσεως (Ἐδιμβοῦργον, Αὔγουστος 3-18, 1937) ὑποβληθεῖσα πρὸς μελέτην εἰς τὰς συμμετασχούσας ἐκκλησίας. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. 37, σ. 32-52, 129-150.)

Δέδε Χαραλ. Ἰάκωβος ὁ Ἀδελφόθεος καὶ ἡ θεότης τοῦ Ἰησοῦ. (Ὁ Ποιμήν, τ. 6, σ. 218-221.)

Δελῆ Γιάννη. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. (Ὁ Ποιμήν, τ. 6, σ. 10-13.)

Διαμαντοπούλου Ἀδαμ. Ν. Ἡ τετάρτη οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Χαλκηδόνι 451. (Θεολογία, τ. 16, σ. 32-47, 127-136, 208-220, 308-322.)

Ἰεζεκιήλ, Θεσσαλιώτιδος. Οἱ ο' Ἀπόστολοι. (Θεολογία, τ. 16, σ. 118-126.)

Κακογιάννη Ἀρσ. Χριστὸς καὶ Παναγία. Ἀλεξάνδρεια 1938 Σελ. ;

Καλλιάφα Σπυρ. Μ. Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα. Ἐν Ἀθήναις 1938 Σελ. 98.

Καρμίρη Ἰωάννου. Ὀρθοδοξία καὶ προτεσταντισμός. Τόμ. Α'. Ἀθῆναι 1937 Σελ. 410.

» » Ὁ περὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας ἐναρκτήριος ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ λόγος. Ἐν Ἀθήναις 1938 Σελ. 30.

» » Περὶ ἐκκλησίας ἐξ ἐπόψεως συμβολικῆς. (Ἐκκλησία, τ. 16, σ. 44-45, 51-53.)

» » Ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς ὀρθοδόξου Θλολογίας. (Αὐτόθι, τ. 16, σ. 121-124, 136-138, 147-148, 154-154.)

Κονιδάρη Γερασίμου Ι. Συμβολὴ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις 1938 Σελ. 106 + ιϛ',

» » Ἀντίκειται τὸ Β. Διάταγμα τῆς 23ης Ἰουλίου 1850 πρὸς τὸν καταστατικὸν χάρτην τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1833 ; Τὸ ζήτημα τῆς ἀποδοχῆς τοῦ Συνοδικοῦ τόμου. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικά, τ. 13, σ. 535-540.)

» » Ἐπίτομος ἐκκλησιασικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος (49]50-1938). [Θρησκευτικῆς καὶ Χριστιανικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, τόμ. Γ'. σ. 158-415 + ιβ'.]

Κουρίλα Εὐλογίου, Λαυριώτου. Περὶ τῆς τυπικῆς διατάξεως τῶν μηναίων τῆς ἐκκλησίας πάλαι τε καὶ νῦν. (Πρακτικὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν ἐτῶν 1934-1936, τ. 3, σ. 69 καὶ 70.)

Κωνσταντίνου, Σερρῶν. Ἡ ἱστορικὴ ἀξιοπιστία τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Β' ἔκδοσις. Σέρραι 1938 Σελ. 104.

Λαυριώτου Σπυρίδωνος. Ἀνωνύμου: Ἀκολουθία τῆς ἁγίας μεγαλομάρτυρος Φωτεινῆς τῆς Σαμαρείτιδος. (Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 2, σ. 151-164.)

» » Διαφόρων: Ἀποφθέγματα φιλοσοφικά. (Αὐτόθι, σ. 174-176, 211-213, 241-242.)

Λαυριώτου Σπυρίδωνος. Κυρίλλου Λαυριώτου: Ἀκολουθία τῆς ἁγίας ἐνδόξου καὶ μεγαλομάρτυρος Εἰρήνης. (Αὐτόθι, σ. 187-202.)

» » Κυρίλλου Λαυριώτου: Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Στυλιανοῦ τοῦ Παφλαγόνος. (Αὐτόθι, σ. 223-235.)

» » Κυρίλλου Λαυριώτου: Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Μάρκου, ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου, τοῦ Εὐγενικοῦ. (Αὐτόθι, σελ. 259-271.)

» » Καταδρομαὶ κατὰ τοῦ Ἁγ. Ὄρους. (Πάφος, τ. 3, σ. 369-374.)

Λεκοπούλου Α. Κ. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ψαλμοί. (Ὁ Ποιμήν, τ. 6, σ. 104-106.)

Λιανᾶ Ζαχαρίου Ἀρχιμ. Ὁ Τροῦλλος· μελέτη πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ καλυμμαυχίου. Ἐν Ἀθήναις 1938 σελ. 22.

Λώλη Σοφοκλέους. Αἱ ἐπὶ Μεγάλου Κωνσταντίνου συγκροτηθεῖσαι Σύνοδοι. (Ὁ Ποιμήν, ἔτος 6. σ. 199-205.)

Ματαράγκα Διον. Δίκαιον Ἐκκλησίας—Πολιτείας Ἑλλάδος. Τόμ. Α'. Ἀθῆναι 1937 Σελ. 472.

Μπαλάνου Δ. Σ. Ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἀπὸ δογματικῆς ἀπόψεως (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1937—38, σ. 67-70.)

» » Οἱ ἀρχαῖοι ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες διὰ τὰ Χριστούγεννα. (Ἐφημ. «Ἡ Καθημερινή», ἀρ. 8066, 25 Δεκ. 1938.)

» » Χριστιανισμὸς καὶ θέατρον. (Νέα Ἑστία, τ. 23, σ. 292-293.)

» » Ἡ μορφὴ τῆς ἐκκλησίας. (Αὐτόθι, Χριστ. 1938, σ. 13-15.)

» » Ἐκκλησία καὶ ἔθνος. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικά, τ. 13, σ. 208-218.)

» » Die neuere orthodoxe Theologie in ihren Verhältnis zur patristischen Theologie und zu den neueren theologischen Auffassungen und Methoden. Athen 1938 σελ. 8.

» » Zu dem Problem der Einberufung einer ökumenichen Synode. Athen σελ. 7.

Μπόνη Κ. Γ. Ἡ φιλία γενικῶς καὶ κατὰ τὸν Μέγαν Φώτιον. (Ἀθῆναι 1938 σελ. 53.

» » Τὰ ἰδεώδη τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Βυζαντίῳ κατὰ τὴν ια' ἑκατονταετηρίδα. (Θεολογία, τ. 16, σ. 355-366.)

Μπρατσιώτου Π. Ι. Ἡ θεολογία τοῦ Emil Brunner. (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1937—38, σ. 45-66.)

Μυτιληναίου Ἐμμ. Γ. Ἡ ἀειπαρθενία τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ ᾀσματογραφίᾳ τῶν Κυριακῶν. (Ἁγία Σιών, τ. 1, σ. 113-119.)

Παναγοπούλου Ι. Θ. Περὶ τῶν μικτῶν γάμων ἐν Ἑλλάδι. Ἀθῆναι 1938, σελ. 129.

Παπαδημητρίου Σ. Ἡ θρησκολογία στὴν Ἑλλάδα. Ἀθῆναι 1938, Σελ. 38.

Πετρακάκου Δ. Τὰ κωλύματα τοῦ γάμου. (Ἐκκλησία, τ. 16. σ. 90, 100-101, 120-121.)

» » Πρὸ τῆς διορθοδόξου συνόδου—Κανονικὰ προβλήματα. (Θεολογία, τ. 16, σ. 262-275, 289-307.)

Πολυκάρπου Τρίκκης καὶ Σταγῶν. Ὁμιλίαι εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου. Ἐν Ἀθήναις 1938, Σελ. 157+1 πίν.

Ράλλη Κ. Περὶ τῶν ἁγίων λειψάνων καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν νομικῶν σχέσεων. (᾿Ακαδημίας ᾿Αθηνῶν Πρακτικά, τ. 13, σ. 30-42.)

» » Περὶ τῆς τῶν κληρικῶν, ἰδίᾳ δὲ τῶν ἐπισκόπων ἐπιδημίας. (Αὐτόθι, σ. 54-62.)

» » Περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τίτλων καὶ ὑπερτίμων καὶ ἐξάρχων. (Αὐτόθι, σ. 155-162.)

Σωφρονίου, πρῴην Λεοντοπόλεως. Ταμεῖον ᾿Εκκλησιαστικῆς ποιήσεως. (᾿Εκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. 37, σ. 78-91, 241-252, 257-271.)

» » ῾Επτασύλλαβα ᾄσματα. (Θεολογία, τ. 16, σ. 60-62.)

» » ῾Η ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Σαββάτου καὶ τὰ μεγαλυνάρια τοῦ ᾿Επιταφίου. (Νέα Σιών, ἰδ. τεῦχος, 1938 Σελ. 166.)

Τιμοθέου ῾Ιεροσολύμων. Τὸ βιβλίον τῶν νεκρῶν. (Νέα Σιὼν τόμ. 33, σ. 609-617.)

Τρεμπέλα Παν. Ν. ᾿Απολογητικαὶ μελέται. Τεῦχος γ'. ῾Η θεωρία τῆς ἐξελίξεως. ᾿Αθῆναι 1938 Σελ. 247.

Φιλιππίδου Λεωνίδου Ι. Θρησκεία καὶ ζωή. ᾿Αθῆναι 1938 Σελ. 35.

» » Θρησκεία καὶ θάνατος. ᾿Αθῆναι 1938 Σελ. 48.

» » ᾿Ιστορία τῆς θρησκείας τοῦ ἀρχαίου ᾿Ισραήλ. Τόμ. α'. ῾Η πηγή: ῾Η Παλαιὰ Διαθήκη ὑπὸ τὸ φῶς τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης. ᾿Αθῆναι 1938 Σελ. 519 + μη'.

» » ῾Η ἱστορία τῶν θρησκευμάτων καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐν τῇ Χριστιανικῇ Θεολογίᾳ. ᾿Αθῆναι 1938 Σελ. 180 + ιϛ'. (Μετ' ἀναλυτικοῦ πίνακος.)

» » Hans Haas (1868-1934). ᾿Αθῆναι 1938 Σελ. 14.

Philippidis L. J. Das Liebesprincip im Buddhismus und im Christentum. Athen 1938 Σελ. 29.

Φουντοπούλου ᾿Αποστόλου Δ. ῾Ο θεὸς καὶ ὁ οὐράνιος πνευματικὸς κόσμος. Χανιὰ 1938 Σελ. 55.

Φραγκούλη ᾿Ιωάννου Δ. Χριστιανισμὸς καὶ σωματικὴ ἀγωγή. ᾿Εν ᾿Αθήναις 1938 Σελ. 19.

Χρυσοστόμου, ἀρχιεπισκόπου ᾿Αθηνῶν. Εἰδήσεις περὶ τῆς ᾿Εκκλησίας ᾿Αντιοχείας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ιε' μέχρι τῶν μέσων τοῦ ιζ' αἰῶνος. (᾿Επιστημονικὴ ᾿Επετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ᾿Αθηνῶν, 1937—38, σ. 1-16.)

» » ῾Η ᾿Εκκλησία ᾿Αντιοχείας ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Σελτζουκιδῶν καὶ τῶν Φράγκων ἐν Συρίᾳ. (Θεολογία, τ. 16, σ. 97-117, 193-207.)

» » ῾Η Μικρὰ ᾿Ασία ὡς κέντρον τῆς δράσεως τοῦ ᾿Αποστόλου Παύλου. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 1, σ. 35-52.)

ΤΕΧΝΗ

᾿Ανωνύμου. Μουσικὸς Πανδέκτης. Τόμος 8ος Πεντηκοστάριον. ᾿Αθῆναι 1938 Σελ. 133.

᾿Αποστολάκι ῎Αννης. Εἰκὼν τοῦ ᾿Αράτου ἐπὶ ὑφάσματος. (᾿Εναίσ. διατ.) ᾿Αθῆναι 1938 Σελ. 37.

» » ῾Η Κερυνῖτις ἔλαφος ἐπὶ Κοπτικοῦ ὑφάσματος. (᾿Αρχαιολ. ᾿Εφημ., 1937, σ. 325-337.)

Βαμβουδάκη ᾿Εμμ. Συμβολὴ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς παρασημαντικῆς τῶν Βυζαντινῶν μουσικῶν. Τόμ. α'. Σάμος 1938 Σελ. 126+μη' (μετὰ 18 πινάκων.)

Βαφείδου Νικ. Τὸ ἐν Διδυμοτείχῳ τέμενος Βαγιαζὴτ Α'. τοῦ Κεραυνοῦ καὶ αἱ ἐπιγραφαί του. (Θρᾳκικά, τ. 10, σ. 35-55.)

Βουρδουμπάκη ᾿Ανδρ. Π. ῎Εμπαρος—Κατάγραφοι ναοὶ—᾿Επιτύμβιοι στῆλαι ἀνέκδοτοι. (᾿Επετηρὶς ῾Εταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. 1, σ. 138-142.)

Γιαννοπούλου Ν. Ι. Τεμάχιον Βυζαντινοῦ ἀναγλύφου τῆς Παναγίας. (Θεολογία, τ. 16, σ. 170-172.)

Εὐαγγελίδου Δ. Εἰκονομαχικὰ μνημεῖα ἐν Θεσσαλονίκῃ. (᾿Αρχαιολ. ᾿Εφημ., 1937, σ. 341-351.)

Καλλιγᾶ Μ. Βυζαντινὴ φορητὴ εἰκὼν ἐν Freising. (᾿Αρχαιολογικὴ ᾿Εφημερὶς 1937, σ. 501-506.)

Καραντινοῦ-Φιλιππάκι Δ. Ν. Μελέτη περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος. (Τεχνικὰ Χρονικά, τ. 7]13, σ. 337-349.)

Κλεομβρότου ᾿Ιακώβου, Πρωτοσυγκ. ῾Ο τάφος τοῦ ἁγίου ᾿Ανδρέου ἐπισκόπου Κρήτης, τοῦ ὑμνογράφου. (῾Ο Ποιμήν, τ. 6, σ. 258-260.)

Κόλια Γ. Περὶ Χριστιανικῶν μνημείων Λοκρίδος. (Πρακτικὰ τῆς Χριστιανικῆς ᾿Αρχαιολογικῆς ῾Εταιρείας τῶν ἐτῶν 1934-1936, τ. 3, σ. νζ-ξδ'.)

Κουσιάδου Γεωργίου Α. ῾Ο χορὸς ἐν τῇ ἐξελίξει του. (Μετὰ σχημάτων). ᾿Εν ᾿Αθήναις 1937 Σελ. 96.

Κωνσταντοπούλου Κ. Γρηγόριος ὁ Πτερωτὸς καὶ τὸ εἰς αὐτὸν ἀποδιδόμενον μολυβδόβουλλον. (᾿Αρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τ. 4 (1937-8). σ. 189-191.)

Κώττα Βενετίας. Περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς εἰκονογραφικῆς παραστάσεως τοῦ ἑλκομένου ἐν τῇ Χριστιανικῇ τέχνῃ. (Πρακτικὰ τῆς Χριστιανικῆς ᾿Αρχαιολογικῆς ῾Εταιρείας τῶν ἐτῶν 1934-1936, τ. 3, σ. 95 καὶ 96.)

» » Περὶ τῆς εἰκονογραφήσεως τοῦ ἐπιταφίου ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀκολουθίαν τῆς Μεγάλης ῾Εβδομάδος. (Αὐτόθι, σ. ξε-ξζ'.)

Λογαριαστάκη ᾿Αντ. Μία πόρτα στὸ χωριὸ Μίλατος. (Δρῆρος, τ. 2, σ. 460-461.)

Λογαριαστάκη Κ. Μεταβυζαντινὴ τέχνη: Κρητικὴ Σχολή. (Δρῆρος, τ. 1, σ. 138-140, 174-177, 215-216.)

Μάλμ. ᾿Αντ. Οἱ μεγάλοι ἐθνικοί μας θησαυροί: Αἱ τοιχογραφίαι τριῶν βυζαντινῶν ναῶν εἰς κωμόπολιν Βουκολιὲς-Κισσάμου. (᾿Εφ. «῾Εσπερινὸς Ταχυδρόμος», ἀρ. 5758, 7 ᾿Ιουν. 1938.)

Μίσν. Χάρτης τῶν χερσαίων τειχῶν τῆς μεσαιωνικῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν πέριξ Βυζαντινῶν ναῶν καὶ μονῶν. Σταμποὺλ 1938.

» Τὸ Πετρίον τοῦ Κερατίου κόλπου. ᾿Εν Γαλατᾷ 1938 Σελ. 56 (μετὰ 2 χαρτῶν.)

Μπακαλάκη Γ. Τὸ περὶ τὴν Χριστούπολιν τείχισμα. (῾Ελληνικά, τ. 10, σ. 307-318.)

Μπίρη Κ. Η. Τὸ σχέδιο τῶν ᾿Αθηνῶν καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Κλεάνθους Σάουμπερτ. (Νέα ῾Εστία, τ. 23, σ. 667-669, τ. 24, σ. 896-901.)

» » ῾Ο ἄγνωστος τρίτος τοῦ σχεδίου τῶν ᾿Αθηνῶν. (Αὐτόθι, τ. 24, σ. 1108-1109.)

Ξυγγοπούλου Α. Παραστάσεις ἐκ τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μ. ᾿Αλεξάνδρου ἐπὶ Βυζαντινῶν ἀγγείων. (᾿Αρχαιολ. ᾿Εφημ. 1937, σ. 192-202.)

Ξυγγοπούλου Α. Εἰκόνες τῆς γεννήσεως — Τὸ ἔργον τοῦ Τζανφουρνάρη. (Ἐφημ. «Ἐλεύθερον Βῆμα», ἀρ. 5921, 25 Δεκ. 1938.)
» » Τέσσαρες φορηταὶ εἰκόνες τοῦ Διονυσίου. (Ἑλληνικά, τ. 10, σ. 273-279.)
» » Ἀνασκαφαὶ ἐν Γερακίῳ. (Πρακτ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. 1937, σ. 109-114.)
» » Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Πανσελήνου εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος. (Τέχνη, τ. 1, (1938), ἀρ. 6, σ. 1-2.)
Ὀρλάνδου Ἀναστ. Τὰ παλάτια καὶ τὰ σπίτια τοῦ Μυστρᾶ. (Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος τόμ. Γ΄. σ. 3-114.)
» » Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Χαλινάδου Λέσβου. (Αὐτόθι, σ. 115-127.)
» » Χριστιανικὰ γλυπτὰ τοῦ μουσείου Σμύρνης. (Αὐτόθι. σ. 128-152.)
» » Δύο ἀνέκδοτοι ναοὶ τῆς περιοχῆς Τρικκάλων. (Αὐτόθι, σ. 153-165.)
» » Ὁ Ἅγιος Γεώργιος τῶν Λουκισίων. (Αὐτόθι, σ. 166-171.)
» » Ἡ βασιλικὴ τῆς Ἀνθηδόνος. (Αὐτόθι, σ. 172-174.)
» » Ἡ Περίβλεπτος τῶν Πολιτικῶν τῆς Εὐβοίας. (Αὐτόθι, 175-184.)
» » Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος τῆς Λοκρίδος. (Αὐτόθι, σ. 185-186.)
» » Παλαιὸν Ἀρχοντικὸν τῶν Ἀγράφων. (Αὐτόθι, 187-193.)
» » Ἐργασίαι ἀναστηλώσεως Βυζαντινῶν μνημείων. (Αὐτόθι, σ. 194 206.)
» » Πίναξ τῶν σχετικῶν πρὸς τὰ σπίτια τῶν Βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ὅρων. (Αὐτόθι, σ. 207.)
Παπαδημητρίου Ἰ. Περὶ τῶν μεταβυζαντινῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου Κερκύρας. (Πρακτικὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν ἐτῶν 1934-1936, τ. 3, σ. 71-80.)
Σφενδόνη Νίκου. Ἡ ἱστορικὴ ἑρμηνεία ἑνὸς ψηφιδωτοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας. (Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, τ. 14, σ. 257-259.)
Σωτηρίου Γ. Κειμήλια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου — Πατριαρχικὸς ναὸς καὶ σκευοφυλάκιον. (Μετὰ 64 πινάκων καὶ 30 εἰκόνων καὶ σχεδίων ἐντὸς τοῦ κειμένου). Ἐν Ἀθήναις 1938 Σελ. 114.
» » Ἡ Βυζαντινὴ γλυπτικὴ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν 7ον καὶ 8ον αἰῶνα. (Ἀρχαιολ. Ἐφημ., 1937, σ. 171-184.)
» » Ἔκθεσις περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μουσείου τῆς ἱερᾶς μονῆς ἁγίου Γεωργίου ἐν Π. Καΐρῳ. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. 37, σ. 385-401.)
» » Ἐγχειρίδιον Χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας. (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1937-38 83-100.)
» » Τὰ κειμήλια τῆς μονῆς Σινᾶ. (Νέα Ἑστία, Χριστ. 1938, σ. 51-53.)
» » Ἀνασκαφαὶ Νέας Ἀγχιάλου. (Πρακτ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας, 1937, σ. 53-58.)
» » Ἀνασκαφαὶ ἐν Νικοπόλει. (Πρακτ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. 1937, σ. 78-83.)
» » Ἀνασκαφαὶ ἐν Σπέτσαις. (Πρακτ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. 1937, σ. 97-108.)

Σωτηρίου Γ. Περὶ τῶν μεταβυζαντινῶν εἰκόνων. (Πρακτικὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν ἐτῶν 1934-1936, τ. 3, σ. 81-84.)
» » Λουτρῶνες καὶ ἁγιάσματα ἐν Ἀττικῇ. (Αὐτόθι, σ. 85-92.)
Hudaverdgolu-Theodotos S. Beiträge zur Geschichte der Kurzschrift σ. 1-6. (Ἀποσπ. ἐκ τοῦ Archiv für Schrift-und Buchkunde 1936.)
» » Tachygraphia na Grecia moderna — Sua evoluçâo e causas da estagnaçâo. (Boletim de Tachygrafia, vol. I, num. 7, p. 11-15 καὶ num. 8, p. 7-8.)
» » Ἡ σημειογραφικὴ φιάλη Τρεβελλίου Πωλλίωνος. (Πανηγυρικὸς τόμος τῆς Ἑκατονταετηρίδος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τόμ. Β΄ σ. 457-463.)

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Ἐν τῇ σ. 164 καὶ ἐν τῷ τελευταίῳ στίχῳ ὑποσημειώσεων διορθωτέον Α΄ ἀντὶ Λ΄.

Ἐν τῇ σ. 166 σειρὰ 1 ἀντὶ 1655 γραπτέον 1651. Ἐν τῇ ὑποσημειώσει 2 ἀντὶ ἐλ. γραπτέον ἐφ. καὶ ἀντὶ Λαβ. γραπτέον 1αβ.

Εἰς τὰ ἐν σελίδι 170-171 περὶ Σολωμῶν ἐν Κρήτῃ, προσθετέα καὶ ἡ ἑξῆς διαφυγοῦσα εἴδησις: Εἰς τὸ χωρίον τῆς Σητείας «Ὀρνὸ» πρὸς Ν. Δ. καὶ κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ χωρίου, ὑπάρχει «*τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Σολωμοῦ*», κατοικία δηλονότι μετὰ συνεχομένων ἀγρῶν. Θρυλεῖται δ' ὅτι ἔχει ἐκεῖ κρυβῇ θησαυρὸς (*Μ. Καταπότη,* Σύμμεικτα, περ. Μίσων Δ΄ (1935) σ. 72 κἑ., ἐν σ. 73).

σ. 182, στίχ. 24-25 ἀντὶ *ὁ ἀρχαῖος — Πυθαγορείοις*: γράφε *τὸ μεσν. ῥ. ἀποκρεῶ*.

σ. 183, στίχ. 9 ἀντὶ *Ἱπποκράτει* γρ. *Ἱπποκρ. (πβ. καὶ τὸ πυθαγόρειον ἀκρεῶτις)*.

σ. 186, στίχ. 11 ἀντὶ *ἡ σοβαρωτέρα* γρ. *ἡ μόνη ὀρθή*, στίχ. 12-14 ἀντὶ ***carnem — *carnilevale*** γρ. ***carnelevare > carnelevale*** (μεσαιων.)

σ. 186, στίχ. 17-22 διαγράφονται στίχ. 7 (κάτω) ἀντὶ ***currus*** γρ. ***carrus***.

σ. 188, στίχ. 16 ἀντὶ *τοῦ ἀριθμητικοῦ* γρ. *ἀριθμητικοῦ*.

σ. 189, στίχ. 8 (κάτω) ἀντὶ Ἐπιφαφάνιος γρ. Ἐπιφάν. Περὶ πίστ. 22, 9.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Χριστιανικαὶ ἀνασκαφαὶ τοῦ καθηγητοῦ Γ. Α. Σωτηρίου.

Κατὰ τὸ ἔτος 1938 ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Α. Σωτηρίου ἐνήργησε τρεῖς ἀνασκαφάς, συνεχίσας προηγουμένας ἐρεύνας του εἰς παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος ἤτοι :

1) Εἰς τὰς Χριστιανικὰς Θήβας τῆς Θεσσαλίας (Ν. Ἀγχίαλον) συνεπλήρωσε τὴν ἔρευναν τῆς Βασιλικῆς Α. ὡς πρὸς τὰ προσκτίσματα αὐτῆς καὶ τὴν θέσιν ἣν κατελάμβανε τὸ μνημεῖον εἰς τὴν ὑπ᾽ αὐτοῦ ἀνακαλυφθεῖσαν χριστιανικὴν πόλιν. Ἀνασκάψας τὸ πρὸ τῆς Ἀψῖδος τοῦ ναοῦ τμῆμα ἀνεῦρε ἰσχυρὸν περίβολον μὲ δύο μεγαλοπρεπεῖς εἰσόδους. Ὁ περίβολος οὗτος ἐκτείνεται καὶ εἰς τὰς πλαγίας πλευρὰς ἀπολήγων εἰς τὰ ἑκατέρωθεν τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς Βασιλικῆς προσκτίσματα οὕτως, ὥστε νὰ σχηματίζεται εὐρύτατος παρὰ τὸ ἱ. βῆμα καὶ τὸν κυρίως ναὸν ἐξωτερικὸς διάδρομος. Αἱ εἴσοδοι τοῦ περιβόλου βλέπουν πρὸς μίαν τῶν κυριωτέρων ἴσως ὁδῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως, μέγα τμῆμα τῆς ὁποίας ἀνευρέθη εἰς ἀπόστασιν μόλις 4 μ. ἀπὸ τῆς Βασιλικῆς, ἐπιμελῶς ἐπεστρωμένον διὰ μεγάλων τραχιτῶν λιθων. Ἡ ἔρευνα τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς Βασιλικῆς ἔφερεν εἰς φῶς μεγάλην στοάν, μέρος τῆς ὁποίας εἶχεν ἤδη ἀποκαλυφθῆ, χαρακτηρισθὲν ὡς πρόπυλον τοῦ ναοῦ. Ἡ στοὰ ἔχει δυτικῶς πάροδον ἴσως μεγάλης ὁδοῦ καὶ κατὰ τὰ ἄκρα, ἀριστερὰ μὲν τῆς Βασιλικῆς τὸν ἀποκαλυφθέντα εἰς προηγούμενα ἔτη λουτρῶνα, δεξιὰ δὲ μέγαν ὀχετὸν τῆς πόλεως, ἀποκαλυφθέντα ἐφέτος. Κατὰ τὰς ἀποχωματώσεις τῶν μερῶν τούτων τῆς Βασιλικῆς ἀνευρέθησαν πλεῖστα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ διακοσμητικὰ μέλη τῆς Βασιλικῆς, δι᾽ ὧν συμπληροῦται ὁ διάκοσμος τοῦ ἀξιολογωτάτου τούτου μνημείου τῶν Χριστιανικῶν Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας.

2) Εἰς τὴν Νικόπολιν τῆς Ἠπείρου, ἀπεκάλυψεν ἐφέτος τὸν νάρθηκα καὶ τὸ Αἴθριον τῆς λεγομένης (ἕνεκα ἀνευρεθείσης εἰς προγενέστερα ἔτη ψηφιδωτῆς ἐπιγραφῆς) μεγάλης πεντακλίτου Βασιλικῆς τοῦ Ἀλκίσονος, τῆς Μητροπολιτικῆς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκκλησίας τῆς Νικοπόλεως. Ὁ Νάρθηξ τοῦ ναοῦ ἐκτείνεται καὶ ἑκατέρωθεν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς Βασιλικῆς σχηματίζων τρίβηλα ἀνοίγματα, ὧν διεσώθησαν αἱ βάσεις, ἀνευρέθησαν δὲ μεγάλα τμήματα τῶν κυλινδρικῶν κορμῶν καὶ τὰ κορινθιακὰ κιονόκρανα εἰλημμένα ἐκ ρωμαϊκῶν κτισμάτων. Τὸ μέσον τοῦ νάρθηκος κοσμεῖται διὰ τετρακιονίου, διακοσμοῦντος κυρίως τὸ περὶ τὴν κεντρικὴν πύλην τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τμῆμα καὶ συνισταμένου ἐκ ραβδωτῶν κιόνων καὶ κιονοκράνων εἰλημμένων καὶ τούτων ἐξ ἀρχαίων κτηρίων. Ὁλόκληρον τὸ δάπεδον τοῦ Νάρθηκος εἶναι ψηφιδωτὸν μὲ γεωμετρικὰς διακοσμήσεις πληρουμένας δι᾽ ὡραίων φυτικῶν καὶ ἄλλων κοσμημάτων.

Σπουδαιοτέρα εἶναι ἡ διάταξις τοῦ ἀνευρεθέντος Αἰθρίου. Ἀντιθέτως πρὸς τὰ συνήθη Αἴθρια τῶν Βασιλικῶν, τοῦτο σχηματίζει ἑκατέρωθεν τοῦ ὑπαίθρου χώρου δύο στοὰς διὰ κιονοστοιχιῶν, ἑκάστη τῶν ὁποίων ἔχει ὀκτὼ κίονας καὶ

ἑτέρους δύο ἐπικεκολλημένους εἰς τὰς παραστάδας τῶν κιονοστοιχιῶν, ἐνῷ τὴν δυτικὴν κιονοστοιχίαν συνενοῖ μὲ τὴν πρὸ τοῦ Αἰθρίου στοὰν ὅλως ἰδιορρύθμως. Ἡ στοὰ αὕτη εἶνε εὐρὺς διάδρομος σχηματιζόμενος διὰ τόξων καὶ σταυροθολίων ὡς δεικνύουσιν αἱ παραστάδες τοῦ ἐσωτερικοῦ του, καὶ εἰς μέρη τινὰ διὰ κιονοστοιχιῶν παρὰ τοὺς τοίχους. Μεγαλοπρεπὴς πύλη δεξιὰ (ἧς διεσώθησαν τὰ μαρμάρινα κατώφλια καὶ αἱ δύο βαθμίδες) ὁδηγεῖ εἰς τὸ Αἴθριον, ἀνταποκρίνεται δὲ πρὸς πύλην τῆς δεξιᾶς στοᾶς τοῦ Αἰθρίου, ὅπερ ἔχει ὁμοίαν πύλην καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν στοάν. Ἀπὸ τοῦ Αἰθρίου πάλιν εἰς τὸν νάρθηκα ὁδηγοῦσιν αἱ δύο ἀνατολικαὶ πύλαι τῶν στοῶν, καταλαμβάνει δὲ ὁλόκληρον τὴν ἀνατολικὴν πρόσοψιν τοῦ Αἰθρίου ἡ ὅλως πρωτότυπος Φιάλη. Αὕτη συνίσταται ἐκ κτιστῆς Ἀποθήκης ὕδατος ἐπεστρωμένης διὰ πλίνθων καὶ κορασανίου (διασωθὲν ὕψος 1,10 μ.) καὶ ἐκτεινομένης εἰς μῆκος 12 μ. καὶ πλάτος 1,50 μ. Ἐπὶ τοῦ μαρμαροστρώτου δαπέδου τοῦ ὑπαίθρου χώρου τοῦ Αἰθρίου ὑπῆρχε κάτωθεν τῆς Φιάλης σειρὰ μαρμαρίνων λεκανῶν (διεσώθη μία ἀκεραία διαμέτρου 1 μ.). Ἀνευρέθησαν καί τινα τμήματα ἐξ ὁμοίων λεκανῶν, δι᾽ ὧν δύναται νὰ ἀποκατασταθῇ τὸ σχῆμα τῆς Φιάλης, ἥτις φαίνεται εἶχεν εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ ὕδατος κρουνοὺς (πιθ. μεταλλίνους σωλῆνας μετὰ στροφάλων) δι᾽ ὧν ἐχύνετο τὸ ὕδωρ πρὸς ἀπόνιψιν χειρῶν καὶ ποδῶν. Πλὴν τούτων ὅμως ἑκατέρωθεν τῆς Φιάλης καὶ παρὰ τὰς κιονοστοιχίας ἦλθον εἰς φῶς δύο μεγάλοι μαρμάρινοι λουτῆρες (μήκ. 2,80 καὶ πλάτους 1,10 μ.) χρησιμεύοντες πιθανώτατα δι᾽ ἰαματικὰς λούσεις. Τὸ τοιοῦτον δὲν παρετηρήθη μέχρι τοῦδε εἰς Αἴθρια ἄλλων χριστιανικῶν Βασιλικῶν καθ᾽ ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζομεν. Τέλος ἀριστερὰ ἔξω τοῦ Αἰθρίου ἀνευρέθη κατὰ χώραν μεγάλη μαρμαρίνη σκάφη καὶ παρ᾽ αὐτὴν φρέαρ, οὗτινος τὸ μαρμάρινον στόμιον διατηρεῖται καλῶς.

Τὸ δάπεδον τοῦ Αἰθρίου ἔχει τὸν μὲν ὕπαιθρον χῶρον μαρμαρόστρωτον, τὰς στοὰς δὲ διὰ μωσαϊκῶν ὁμοίων σχεδὸν κατὰ τὴν τέχνην πρὸς τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ νάρθηκος.

Εἰς τὴν νῆσον Σπέτσας συνεπληρώθη ἐφέτος ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀνευρεθείσης πέρυσι εἰς θέσιν «μῦλος τοῦ Βρούστη» Βασιλικῆς διὰ τῆς ἐρεύνης τοῦ δυτικοῦ αὐτῆς μέρους. Ἦλθεν εἰς φῶς ὁλόκληρος ὁ Νάρθηξ τῆς Βασιλικῆς ἐκτεινόμενος καθ᾽ ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ.

Ὁ Νάρθηξ ἔχει δυτικῶς κεντρικὴν πύλην, ἑκατέρωθεν δὲ εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς πυλίδας πλάτους 1 μ. Δυτικῶς τοῦ νάρθηκος ἐκτείνεται πλακόστρωτον δι᾽ ἀκατεργάστων λίθων, ἤτοι Αὐλὴ ἀντὶ τοῦ Αἰθρίου τῶν μεγάλων Βασιλικῶν. Ἡ παλαιοχριστιανικὴ αὕτη Βασιλικὴ τῶν Σπετσῶν εἶνε ἀξιολογωτάτη Βασιλικὴ ἐπαρχιακοῦ τύπου διαιρουμένη ἐσωτερικῶς διὰ δύο κιονοστοιχιῶν ἐκ πέντε κιόνων καὶ ἔχουσα μέγιστον μῆκος μετὰ τῆς ἀψῖδος καὶ τοῦ Νάρθηκος 27 μέτρων καὶ πλάτος 15,60 μέτ. Τὸ ἀνευρεθὲν ἐν Σπέτσαις μνημεῖον δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος, κυρίως ἕνεκα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ του τύπου καὶ τοῦ σχήματος τῆς Ἀψῖδος, ὅπου βλέπομεν τὴν συνύπαρξιν τοῦ ἡμικυκλικοῦ συνθρόνου μὲ 3 βαθμίδας καὶ τῶν ἐπιμήκων ἔξωθεν αὐτοῦ βάθρων τῶν πρεσβυτέρων, περιοριζομένων εἰς τὸ ἐλάχιστον.

Τὴν χρονολόγησιν ταύτην στηρίζει καὶ ἡ ἀνεύρεσις ἐφέτος πολλῶν τεμαχίων ἐκ θωρακίων καὶ τμήματος ἐκ κιονοκράνου, δυναμένων ἀσφαλέστερον νὰ χρονολογήσουν τὸν ναόν.

Βυζαντινὸν Μουσεῖον.

Κατὰ τὸ ἔτος 1938 ἐπλουτίσθη τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον δι' ἀξιολογωτάτων ἀντικειμένων μεταξὺ τῶν ὁποίων προέχουσι:

1) χρυσοῦς βυζαντινὸς δακτύλιος (διαμ. 0,06 μ.) φέρων σφενδόνην μετὰ τῆς ἐσμαλτωμένης προτομῆς τοῦ Χριστοῦ, τύπου Παντοκράτορος, καὶ κεχαραγμένην ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τὴν βραχυγραφίαν $\overline{\text{IC}}$. $\overline{\text{XC}}$. Τὴν λοιπὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δακτυλίου καταλαμβάνει ἐπιγραφὴ ἔχουσα ἑκατέρωθεν τῆς σφενδόνης τὰ σταυρικὰ μονογράμματα: «Κύριε» «βοήθει» καὶ τὴν ἐπιγραφήν: «Λεοντίῳ Κουροπαλάτῃ»· τέλος ῥόδαξ πληρούμενος διὰ σταυροῦ ἔχοντος 4 στιγμὰς περὶ τὰς κεραίας συμπληροῖ τὴν ὅλην διακόσμησιν τοῦ δακτυλίου.

Παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον ὑπὸ τῆς Α. Β. Υ. τῆς Πριγκιπίσσης Ἑλένης, ὡς δωρεὰ τοῦ ἀποθανόντος Βασιλόπαιδος Νικολάου τοῦ διατελέσαντος Προέδρου τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Μουσείου.

2) Χρυσοῦς δακτύλιος παλαιοχριστιανικὸς (διαμ. 0,07 μ.) ἔχων σφενδόνην πληρουμένην διὰ σαπφείρου, ἐφ' οὗ ἡ ἀνάγλυφος παράστασις ἀγγείου ἐξ οὗ πίνουν δύο περιστεραί, σύνηθες παλαιοχριστιανικὸν θέμα, εἰς ὃ ἀποδίδεται καὶ ἡ ἔννοια τῆς θείας εὐχαριστίας. Ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ ἐν Παρισίοις ὁμογενοῦς κ. **Στεφάνου Βλαστοῦ**, παραδοθὲν ὁμοίως εἰς τὸ Μουσεῖον ὑπὸ τῆς τῆς **Α.** Β. Υ. τῆς Πριγκιπίσσης Ἑλένης.

Οἱ ἀνωτέρω δακτύλιοι ἐτοποθετήθησαν εἰς ἰδιαιτέραν προθήκην κατασκευασθεῖσαν δαπάναις τυῦ κ. Γ. Ζαρίφη εἰς μνήμην τοῦ Πρίγκιπος Νικολάου.

Ὁμοίως ἐπλουτίσθη ἐφέτος τὸ Μουσεῖον δι' ἀξιολογωτάτων φορητῶν εἰκόνων προερχομένων ἐξ ἀγορᾶς. Μεταξὺ τούτων σπουδαιότεραι εἶνε: τρεῖς μεγάλαι εἰκόνες τῆς Ἀναστάσεως, τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, μετὰ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Ἠλιοὺ Μόσχου. Ἐπ' ἴσης εἰκὼν ὁμοίου μεγέθους τῆς Ἀποτομῆς τοῦ Προδρόμου μετὰ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Θεοδ. Πουλάκη, καὶ τέλος εἰκὼν τῶν 5 στρατιωτικῶν Ἁγίων: Αὐξεντίου, Εὐγενίου, Εὐστρατίου, Ὀρέστου καὶ Μαρδίτου ἄνευ ὑπογραφῆς κ. ἄ. Αἱ ἀνωτέρω εἰκόνες συμπληροῦσι τὴν σειρὰν τῶν ὑπογεγραμμένων μεταβυζαντινῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου, πλουτίζουσι δ' ἅμα τοῦτο δι' ἀξιολογωτάτων ἀντικειμένων.

Ἐργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως Βυζαντινῶν μνημείων.

Ἡ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ Θρησκευμάτων καὶ Ἐθν. Παιδείας ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀν. Ὀρλάνδου τελοῦσα ὑπηρεσία ἀναστηλώσεως ἀρχαίων καὶ ἱστορικῶν μνημείων ἐξετέλεσε κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος τὰς κάτωθι ἀναστηλωτικὰς καὶ στερεωτικὰς ἐργασίας ἐπὶ βυζαντινῶν μνημείων.

1. Ἐν Σέρραις ἐπελήφθη τῆς στερεώσεως τῆς παλαιᾶς τουρκικῆς ἀγορᾶς (Μπεζεστένι), ἑνὸς τῶν ὀλίγων λαμπρῶς ἐκτισμένων κτηρίων τοῦ εἴδους τούτου. Ἀπομακρυθέντων τῶν ἐξωτερικῶν παραπηγμάτων, ἐφράχθησαν αἱ μικραὶ θύραι ἐξόδου ἀφεθεισῶν μόνον τεσσάρων κατὰ τοὺς κυρίους ἄξονας τοῦ κτηρίου. Οἱ τοῖχοι συνεπληρώθησαν, ὅπου παρουσίαζον χάσματα καὶ ἡ ὅλη ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ οἰκοδομήματος ἡρμολογήθη, οὕτως ὥστε νὰ παρουσιάζῃ μίαν ἥσυχον καὶ εὐχάριστον ὄψιν.

Ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τῶν Σερρῶν ἐστερεώθη καὶ ἡ παλαιὰ (11ου ἢ 12ου αἰῶνος) Μητρόπολις τῶν ἁγίων Θεοδώρων. Γενομένης ἐκχωματώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς εὑρέθησαν κιονίσκοι καὶ γλυπτὰ τοῦ τέμπλου ἢ τοῦ κιβωρίου. Ὁ νότιος τοῖχος ἐστερεώθη διὰ παρεμβολῆς δοκῶν ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος, συνεκρατήθη δὲ καὶ τὸ ἐκ πλίνθων κατεσκευασμένον ἀνατολικὸν τοῦ ναοῦ ἀέτωμα. Τέλος κατεσκευάσθη θύρα σιδηρὰ εἰς τὴν νοτίαν εἴσοδον χάριν εὐπρεπείας καὶ καθαριότητος τοῦ ἐσωτερικοῦ.

2. Ἐν Λέσβῳ ἐστερεώθησαν τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα τῆς βασιλικῆς τοῦ Λουτροῦ χάριν τῆς προστασίας τῶν ὁποίων καὶ εἰδικὸν κατεσκευάσθη προστέγασμα. Ἐστερεώθη ἐπίσης καὶ τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Περιβολῆς, οὗτινος οἱ τοῖχοι καλύπτονται δι' ἀξιολόγων βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν. Τέλος ἀνακατασκευάσθη ἡ στέγη τοῦ ἐν Πέτρᾳ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Νικολάου, ἥτις διέρρεε ἀπειλοῦσα νὰ καταστρέψῃ τὰς ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τοῦ ναοῦ τοιχογραφίας. Τὰς δύο τελευταίας ἐργασίας συνέδραμον ὑλικῶς καὶ αἱ οἰκεῖαι κοινότητες, συστάσει τοῦ σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Μηθύμνης Κυρίου Διονυσίου, ζωηρὸν ἐπιδεικνύοντος διαφέρον πρὸς διάσωσιν τῶν μνημείων τῆς ἐπαρχίας του.

3. Ἐν Ζαρούχλᾳ τῆς περιφερείας Καλαβρύτων ἐπεσκευάσθη ἐπιβλέψει τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ε. Στίκα, ὁ παλαιὸς ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, κατασκευασθεισῶν δύο ἀντηρίδων κατὰ τὴν νοτίαν τοῦ ναοῦ πλευράν.

4. Ἐπιβλέψει τοῦ αὐτοῦ ἀρχιτέκτονος ἐγένετο καὶ ἡ ἐπισκευὴ καὶ συντήρησις τοῦ ἐν Μεσσηνίᾳ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (12ου αἰ.), ὅστις ἐφωδιάσθη καὶ διὰ νέων Βυζαντινοῦ τύπου θυρῶν καὶ παραθύρων.

5. Ἐν Χριστιάνου τῆς Τριφυλίας ἐγένετο ἐφέτος ἔναρξις τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ αὐτόθι μεγάλου Βυζαντινοῦ ναοῦ τοῦ 11ου αἰῶνος, τοῦ τιμωμένου εἰς μνήμην τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος. Ἐκαθαρίσθη ἐν πρώτοις τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ ἀπὸ τῆς καλυπτούσης αὐτὸ παχείας ἐπιχώσεως, μεθ' ὃ ἐτακτοποιήθησαν οἱ ἐκ τῆς πτώσεως τῶν ἄνω μερῶν τοῦ ναοῦ προελθόντες σωροὶ λίθων, ὧν οἱ πλεῖστοι θέλουσι χρησιμοποιηθῆ εἰς τὴν κατὰ τὴν προσεχῆ ἄνοιξιν ἀρξομένην ἀναστήλωσιν τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

6. Ἐν Μυστρᾷ ἐγένοντο ἐφέτος ἐργασίαι ἐν τῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως (Ἁγ. Δημητρίου). Ἡ τοξωτὴ στοὰ τοῦ νάρθηκος τοῦ ναοῦ τούτου εἶχεν ὑποστῆ κατὰ καιροὺς πολλὰς παραμορφώσεις. Ἀντὶ τῆς τριπλῆς μετὰ κεράμων κυλινδρικῆς στέγης, ἥτις ἀρχικῶς τὴν ἐκάλυπτε, εἶχε κατασκευασθῆ μεταγενεστέρως δῶμα ἐκ πλακῶν Μελίτης. Τούτου νῦν κατεδαφισθέντος ἐπανέκτησεν ἡ στοὰ τὴν ἀρχικὴν ὡραίαν ὄψιν της. Ἠλευθερώθη ὡσαύτως καὶ τὸ ὑπὲρ τὸ ἄκρον ἀνατολικὸν μετακιόνιον σῳζόμενον τμῆμα τοῦ λεγομένου ἐπισκοπικοῦ μεγάρου ἀφαιρεθέντος ὁλοκλήρου τοῦ ὑπεράνω αὐτοῦ κτισθέντος νεωτέρου οἰκήματος. Ἡ ἀνακατασκευασθεῖσα τετρακλινὴς στέγη του ἐκάλυψε καὶ τὸν ἐσωτερικῶς κατασκευασθέντα σφαιρικὸν αὐτοῦ θόλον.

Πλὴν δὲ τῆς στοᾶς καὶ οἱ τροῦλλοι τοῦ ναοῦ ἀπηλλάγησαν τῆς μεγάλης ἐπιχώσεως (0,80 ὕψ.), ἥτις ἐχρειάσθη ἄλλοτε νὰ τοὺς περιβάλῃ, ἵνα δύνανται τὰ ὕδατα τῶν θολωτῶν στεγῶν νὰ ἐκρέωσιν ὑπεράνω τῆς στέγης τοῦ κατὰ τὸ 1853 κατασκευασθέντος περιστυλίου τῆς Μητροπόλεως.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχογραφιῶν, οὗτος ἐξηκολούθησε καὶ ἐφέτος εἰς μὲν τὸ Ἀφεντικὸν διὰ τοῦ συνεργείου τῆς μοναχῆς Καλῆς Χριστάκου ἐργασθέντος εἰς τὸ παρεκκλήσιον τῆς ΒΔ γωνίας, εἰς δὲ τὴν Περίβλεπτον διὰ τοῦ συνεργείου τοῦ ζωγράφου κ. Φ. Κόντογλου, ἐργασθέντος εἰς τὸ δυτικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ βόρειον κλῖτος.

7. Ἐν Καστορίᾳ ὑπεστηρίχθησαν δι' ἀντηρίδων αἱ νότιαι πλευραὶ τῶν ναῶν τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων καὶ Ταξιάρχου (Μητροπόλεως), αἵτινες εἶχον μεγάλως ἀποκλίνει τῆς κατακορύφου. Ἐγένετο δ' ἐπίσης ὁ ἀπὸ τῆς ἐπικαθημένης κόνεως καὶ αἰθάλης καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν τῶν δύο τούτων ναῶν ὡς καὶ τοῦ Ἁγ. Στεφάνου.

8. Τέλος ἐν τῷ Καθολικῷ τῆς Μ. Ὁσίου Λουκᾶ τῆς Φωκίδος πρῶτον μὲν ἐγένετο ἡ διὰ νέων εἰδικῶν βυζαντινοῦ τύπου κεράμων ἐπικάλυψις πασῶν τῶν στεγῶν τοῦ τε μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ ναοῦ, ἔπειτα δὲ ἡ στερέωσις τῶν ψηφιδωτῶν εἰκόνων διὰ τῆς εἰδικῆς περὶ τὰ ψηφιδωτὰ δεσποινίδος Ἕλλης Βοΐλα, ὡς καὶ τῆς κυρίας Πην. Στελλάκη, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη εἰργάσθη εἰς τὴν ἐπισκευὴν τῆς μόλις συγκρατουμένης Πλατυτέρας, ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὴν στερέωσιν τῶν κοσμημάτων τοῦ μέσου τμήματος τοῦ νάρθηκος. Ἐλπίζεται ὅτι κατὰ τὸ προσεχὲς θέρος θέλει συνεχισθῇ ἡ διάσωσις καὶ τῶν ὑπολοίπων ψηφιδωτῶν εἰκόνων καὶ ἡ περαιτέρω στερέωσις τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου μνημείου.

Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.

Κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος ὁ Ἔφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἀ. Ξυγγόπουλος μετέβη εἰς Κεφαλληνίαν πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἐν ταῖς Μοναῖς Ἁγ. Γερασίμου καὶ Ἁγ. Ἀνδρέου σῳζομένων τοιχογραφιῶν.

Ἐπίσης ἐπεσκέφθη ἐν Λακεδαίμονι τὴν Ἀγόριανην, Λογκανίκον, Γκοριτσὰν κλπ. πρὸς μελέτην τῶν ἐκεῖ Βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν, αἵτινες περικλείουσι πολυτίμους τοιχογραφίας.

Τέλος μετέβη εἰς Σέρβια καὶ Καστορίαν πρὸς συνέχισιν τῶν ἐκεῖ ἐρευνῶν του.

Τὰ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Ἀρχεῖα.

Α'. Τὸ Λεξικογραφικόν.

Κατὰ τὸ 1938 ἡ τύπωσις τοῦ δευτέρου τόμου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης προὐχώρησε μέχρι τοῦ 76ου τυπογραφικοῦ φύλλου, ἡ ἐκτύπωσις δὲ τοῦ ὅλου τόμου, ὅστις θὰ περιλάβῃ τὰς ἀπὸ τοῦ *ἄν* μέχρι τοῦ *ἀπ-* λέξεις, θὰ συντελεσθῇ ἐντὸς τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1939.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τὸ προσωπικὸν ἀπεδελτίωσε πλεῖστα ἔντυπα βιβλία καὶ χειρόγραφα ἰδιωματικὰ γλωσσάρια, τὰ τελευταῖα προερχόμενα ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς Γλωσσικῆς Ἑταιρείας προκηρυσσομένων διαγωνισμῶν. Ἐπ' ἴσης ἐγένοντο καὶ τρεῖς γλωσσικαὶ ἀποστολαὶ συντακτῶν πρὸς μελέτην καὶ συλλογὴν γλωσσικοῦ ὑλικοῦ εἰς τὴν Ζάκυνθον, τὴν Μαρώνειαν καὶ τὴν περιφέρειαν Κοζάνης.

Β'. Τὸ Μεσαιωνικόν.

Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος τὸ προσωπικὸν τοῦ Ἀρχείου συνέχισε τὴν συγκέντρωσιν ἱστορικοῦ καὶ γλωσσικοῦ ὑλικοῦ ἀναφερομένου εἰς κύρια ὀνόματα, ἐπώνυμα, τοπωνύμια καὶ λέξεις ἰδιαζούσας, ἀπεδελτίωσε δὲ καὶ τεσσαράκοντα ἐννέα κείμενα, πεζὰ καὶ ἔμμετρα, τῆς περιόδου 1650-1821.

Γ'. Τὸ Ἀρχεῖον Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου.

Ἡ ὑπηρεσία τοῦ Ἀρχείου τούτου κατὰ τὸ 1938 ἀπεδελτίωσε τὸ νομικοῦ περιεχομένου ὑλικὸν ἐκ διαφόρων συγγραφέων τῆς Ἰσαυρικῆς περιόδου, οἷον Θεοδώρου Στουδίτου, Νικηφόρου ἀρχιεπισκόπου Κων]πόλεως, Γρηγορίου Δεκαπολίτου, Μεθοδίου πατριάρχου Κων]πόλεως, Προκοπίου διακόνου, Νικηφόρου Χαρτοφύλακος, Γεωργίου Μητροπολίτου Νικομηδείας. Ἔν τινι μέτρῳ ἐπ' ἴσης ἐγένετο πλουτισμὸς τοῦ τμήματος ὁρολογίας δικαίου, ἤρξατο δὲ καὶ ὁ καταρτισμὸς βιβλιογραφίας ἀναφερομένης εἰς τὴν καθ' ὅλου ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου.

Δ'. Τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον.

Τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον κατὰ τὸ 1938.

1. Δι' ἐγκυκλίου ἀπευθυνθείσης πρὸς τοὺς λειτουργοὺς τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης Ἐκπαιδεύσεως συνέλεξε περὶ τοὺς 5.000 μύθους καὶ παραμύθια.

2. Ἐπωφελούμενον τῆς ἐγκαταστάσεως προσφύγων ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἐν τῇ περιοχῇ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, προέβη δι' ἑνὸς τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ εἰς συστηματικὴν ἔρευναν τῆς Λαογραφίας τῶν ἐκ Σινώπης, Ἰνεπόλεως καὶ χωρίων τινῶν τῆς Βιθυνίας προσφύγων καὶ 3. Δι' ἀποστολῶν τοῦ προσωπικοῦ εἰς Ἀράχωβαν, Κορώνην, Ἰνναχώριον Κρήτης καὶ Λῆμνον συνεκόμισε ποικίλην λαογραφικὴν ὕλην. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν τούτων καὶ διὰ δωρεῶν τὸ Λαογρ. Ἀρχεῖον κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ἐπλουτίσθη δι' 182 νέων χειρογράφων, συγκειμένων ἐν ὅλῳ ἐκ σελίδων 15.441. Ἐπίσης συνεχίσθη ὑπὸ τοῦ προσωπικοῦ ἡ ἀποδελτίωσις καὶ κατάταξις τῆς ἀποθησαυρισθείσης ἐν τῷ Ἀρχείῳ ὕλης, ἀποδελτιωθέντων 24 χειρογράφων καὶ 8 ἐντύπων συλλογῶν καὶ ταξινομηθείσης τῆς ὕλης αὐτῶν, προεχώρησε δὲ καὶ ἡ συστηματικὴ κατάταξις καὶ ἐπεξεργασία τῶν ᾀσμάτων καὶ τῶν παροιμιῶν. Ἰδίᾳ κατειάχθη λεπτομερῶς κατὰ κατηγορίας ἡ ὕλη ἡ ἀναγομένη εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν λαϊκὴν λατρείαν καὶ συνετάχθησαν διεξοδικὰ ἐρωτηματολόγια σχετικὰ πρὸς τὸ δίκαιον, τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν, τὴν ἀστρολογίαν καὶ μετεωρολογίαν καὶ τὴν λατρείαν.

Τέλος τὸ Ἀρχεῖον προεκήρυξε 4 βραβεῖα πρὸς συλλογὴν λαογραφικῆς ὕλης καὶ ἔκαμεν ἔναρξιν συγκεντρώσεως καὶ ἀντικειμένων τοῦ ὑλικοῦ βίου καὶ τῆς τέχνης τοῦ λαοῦ.

Τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους.

Τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους κατὰ τὸ 1938 ἐπλουτίσθησαν διὰ τῆς ἀγορᾶς ἢ δωρεᾶς πλείστων χειρογράφων Ἑλληνικῶν καὶ ἀρκετῶν Τουρκικῶν καὶ Βλαχικῶν ἀναγομένων εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ ΙΖ'.—ΙΘ'. αἰῶνος Ἑλληνικὴν ἱστορίαν, καὶ κυρίως εἰς τὴν τῶν χρόνων τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Πλὴν δὲ τῶν ἱστορικοῦ περιεχομένου ἐγγράφων τούτων ἠγοράσθη καὶ Νομοκάνων τοῦ ΙΖ'. αἰῶνος καὶ τεῦχος περιέχον ἐπιστολὰς Εὐγενίου τοῦ Γιαννούλη καὶ Ἀναστασίου τοῦ Γορδίου.

Κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα συνετελέσθη ἡ ταξινόμησις κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν καὶ κατὰ κλάδους, τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἀγῶνος (1821-1828). Ὑπὸ δὲ τοῦ Διευθυντοῦ κ. Λ. Ζακυθηνοῦ ἐγένοντο, κατ' ἐντολὴν τοῦ Ὑπουργείου Θρη-

σκευμάτων καὶ Ἐθνικῆς Παιδείας ἐπιστημονικαὶ ἐπιθεωρήσεις τοῦ Ἀρχειοφυλακείου Κερκύρας, τοῦ Ἀρχείου Ἰονίου Γερουσίας ἐν Κερκύρᾳ, τῶν Ἀρχειοφυλακείων Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Ἰθάκης, Λευκάδος καὶ Παξῶν, τοῦ ἱστορικοῦ Ἀρχείου Βερροίας, τῶν ἱστορικῶν Ἀρχείων Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, τοῦ ἱστορικοῦ Ἀρχείου καὶ τῶν μοναστηριακῶν Ἀρχείων Κρήτης καὶ τῆς μονῆς τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα παρὰ τὴν Σπάρτην.

Τέλος εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ Νόμου 1161|1938 ὑπεβλήθησαν εἰς τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους δηλώσεις ἰδιωτικῶν καὶ μοναστηριακῶν ἀρχείων.

Νέα Ἕδρα τῆς Νέας καὶ Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν.

Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἰδιαιτέραν σημασίαν, ἣν ἔχει διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν εὐρυτέραν κλίμακα καλλιέργεια τῶν Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, διὰ τοῦ δημοσιευθέντος νέου ὀργανισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἵδρυσεν ἐν αὐτῷ καὶ δευτέραν τακτικὴν ἕδραν τῆς Νέας καὶ Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας. Ἡ πλήρωσις τῆς ἕδρας ταύτης, τὴν ἵδρυσιν τῆς ὁποίας μετ' ἰδιαιτέρας χαρᾶς χαιρετίζομεν, θὰ γίνῃ λίαν προσεχῶς, ὥστε ἡ ἔναρξις τῆς διδασκαλίας τοῦ μέλλοντος νὰ καταλάβῃ αὐτὴν νὰ ἀρχίσῃ ἐντὸς τοῦ 1929.

Ὁ ὑπὸ τοῦ οἴκου* Blackwell *ἐκδοθεὶς κατάλογος.

Ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος Blackwell ἔσχε τὴν καλὴν ἔμπνευσιν νὰ δημοσιεύσῃ κατάλογον περιλαμβάνοντα ἔργα ἀναφερόμενα εἰς τὸ Βυζάντιον, καὶ δὴ κειμένων βυζαντινῶν, καὶ βιβλίων καὶ μονογραφιῶν περὶ τῆς ἱστορίας, φιλολογίας, τέχνης, δημοσίου καὶ θρησκευτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν, πρὸς δὲ καὶ κατάλογον περιοδικῶν εἰδικῶς ἀσχολουμένων μὲ τὴν ἔρευναν τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ κατάλογος οὗτος, παρὰ τὰς ἐλλείψεις του, περιέχει ἀξιόλογον ἀναγραφὴν σημαντικῶν ἔργων καὶ ἀποτελεῖ εὐπρόσδεκτον βοήθημα εἰς τὰς χεῖρας παντὸς ἐπιθυμοῦντος νὰ παρακολουθήσῃ τὴν περὶ τὰ Βυζαντινὰ ἔρευναν, ἔχων καὶ τοῦτο τὸ προσὸν ὅτι δίδει καὶ τὴν τιμὴν ἑκάστου βιβλίου.

ΤΑ ΥΠΟ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1938 ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ

Φίλοι ἑταῖροι,

Βαρὺν καὶ ἐφέτος ἐπέπρωτο νὰ πληρώσωμεν τὸν φόρον εἰς τὸν Χάρωνα· ὀκτὼ πολύτιμα ἡμῶν μέλη ἀπῆλθον εἰς τὴν αἰωνιότητα μέγα πένθος ἡμῖν καταλιπόντα. Ἐν πρώτοις ἐξεμέτρησε τὸν βίον ὁ ἐκ τῶν πρώτων μελῶν τοῦ Δ. Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν διατελέσας Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κύριος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ἱεράρχης οὐ μόνον τὸν κατὰ Χριστὸν βίον ζήσας καὶ μετ' ἐξαιρετικῆς ἱκανότητος διεξαγαγὼν τὴν διοίκησιν τῆς ἐμπιστευθείσης αὐτῷ ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ σπουδαίως ὡς διδάσκαλος καὶ συγγραφεὺς συντελέσας εἰς προαγωγὴν τῆς παρ' ἡμῖν θεολογικῆς ἐπιστήμης. Θὰ μᾶς ἐπέλειπεν ὁ χρόνος, ἂν ἠθέλομεν ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὰς τετρακοσίας πεντήκοντα μελέτας αὐτοῦ· ἀρκούμεθα μόνον νὰ ἐξάρωμεν τὰς συνθετικὰς αὐτοῦ ἐργασίας περὶ τῆς ἱστορίας τῶν ἐκκλησιῶν Ἱεροσολύμων, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἑλλάδος, ἃς θὰ συνεπλήρου ἡ ἀνέκδοτος, δυστυχῶς, μείνασα ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας, μεθ' ἃς ἔρχονται τὰ ἔργα αὐτοῦ περὶ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς της μέχρι τοῦ 1928 καὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1571-1878) ὡς καὶ αἱ μονογραφίαι του αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς λ.χ. τὸ ζήτημα τοῦ ἁγίου Ὄρους, αἱ ἐπαρχίαι τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, ἡ φιλανθρωπικὴ δρᾶσις τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους κτλ.

Μὴ ἀρκούμενος δ' ὁ ἀοίδιμος ἱεράρχης εἰς μελέτας ἀναφερομένας εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας, ἐδημοσίευσε καὶ ποικίλου ἄλλου περιεχομένου θεολογικὰ συγγράμματα, οἷα εἶναι αἱ συμβολαί του εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Ἑλλάδι, αἱ μονογραφίαι του περὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, αἱ μελέται αὐτοῦ «τὸ σύνταγμα καὶ οἱ ἱεροὶ κανόνες» «περὶ ἱερωσύνης» «τὸ πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης» «ἡ Γ' οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ τὸ πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης» «Φύσις καὶ χαρακτὴρ τῆς Οὐνίας» «Οἱ Οὐνῖται ἐν Ἑλλάδι» «Ἡ διόρθωσις τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος» καὶ πλεῖστα ἄλλα.

Διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ὅστις καὶ μετὰ θάνατον διὰ τῶν πολλῶν καταλοίπων του θὰ ἐξακολουθῇ νὰ προάγῃ

τὴν παρ' ἡμῖν θεολογικὴν ἔρευναν, ἣν θαυμαστῶς ὑπεβοήθησε καὶ διὰ τῆς ἱδρύσεως τῶν θεολογικῶν περιοδικῶν Νέας Σιὼν καὶ Θεολογίας, διὰ τοῦ θανάτου, λέγομεν, τοῦ μακαριωτάτου Χρυσοστόμου δημιουργεῖται κενὸν μέγα καὶ ἡ ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν στερεῖται ἑνὸς τῶν μᾶλλον ἐγκρίτων ἱεραρχῶν της τῶν ἐπιστημονικῶς καὶ ἐθνικῶς δρασάντων.

Μετὰ τὸν Μακαριώτατον Χρυσόστομον Παπαδόπουλον ἔσχομεν τὸ ἀτύχημα νὰ χάσωμεν τὸν ἐπίτιμον ἡμῶν ἑταῖρον καὶ καθηγητὴν τῆς Μέσης καὶ Νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βουκουρεστίου Δημοσθένη Ροῦσσον, ἄνδρα, ὅστις ἐπὶ τεσσαράκοντα συναπτὰ ἔτη ὑψηλὰ ἐτήρησε τὸ ἐπιστημονικὸν Ἑλληνικὸν ὄνομα εἰς τὰς Παραδουναβίους χώρας, ἃς ὡς δευτέραν πατρίδα του ἠγάπησεν. Ἐπιθυμῶν ὁ ἀοίδιμος νὰ διαφωτίσῃ τὴν Ρουμανικὴν ἱστορίαν καὶ νὰ ἐξάρῃ τὴν Ἑλληνικὴν συμβολὴν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν Παραδουναβίων χωρῶν, περὶ ἧς ἄλλοι ἄλλως ἔκρινον, οὐ μόνον κατὰ καιροὺς ἐδημοσίευσε διαφόρους σχετικὰς μελέτας του, κυρίως Ρουμανιστί, ὡς εἶναι αἱ Βυζαντινορρουμανικαὶ μελέται του, ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Ρουμανίᾳ, μία ἐπιστολὴ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, τὸ χρονικὸν τῆς Μολδαυΐας, Μητροφάνης Γρηγορᾶς καὶ τὸ χρονικὸν τῆς Βλαχίας, ἀλλὰ καὶ πολύτιμον ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη συνέλεγεν ὑλικόν, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ἐσκόπευε νὰ γράψῃ μέγα ἔργον περὶ τῆς ἱστορίας καὶ ἐπιδράσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ρουμανίαν ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τοῦ 1821, σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ ἔβλεπεν ὡς τάχιστα τὸ φῶς.

Ὁ ἀοίδιμος ἀνήρ, ὅστις, πλὴν ἄλλων, ἐδημοσίευσε καὶ ἔργα ὑπὸ τοὺς τίτλους «μελέται καὶ κριτικαὶ» «ἡ κριτικὴ τῶν κειμένων καὶ ἡ τεχνοτροπία τῶν ἐκδόσεων» «εἰσαγωγὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Γαζαίων» κτλ. ἀνῆκεν εἰς τὴν χορείαν τῶν λογίων ἐκείνων, οἵτινες πάντα περὶ αὑτοὺς ἀποφεύγοντες θόρυβον ὡς μόνην εὐχαρίστησιν ἔχουσι τὴν ἔρευναν, καὶ τῶν διδασκάλων ἐκείνων, ὧν εἷς τῶν σκοπῶν τοῦ βίου εἶναι νὰ παραγάγωσι μαθητὰς μετὰ ἱεροῦ ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὴν ἔρευναν ἀποβλέποντας, φιλοδοξία εὐγενής, ἣν μετ' ἐξαιρέτου ἐπιτυχίας ἐπραγματοποίησε, πλειάδα ὅλην ἐκλεκτῶν ἐπιστημόνων καὶ ἀφωσιωμένων μαθητῶν χαρίσας εἰς τὴν Ρουμανίαν.

Μὲ τὸν θάνατον τοῦ διακεκριμένου πανεπιστημιακοῦ διδασκάλου καὶ ἐθνικοῦ ἀνδρὸς Δημοσθένους Ρούσσου κλείει ἡ σειρὰ τῶν μεγάλων Ἑλλήνων διδασκάλων, οἵτινες ἐδίδαξαν ἐν Ρουμανίᾳ καί, ἵνα μεταχειρισθῶμεν τοὺς λόγους μαθητοῦ καὶ φίλου του, τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βουκουρεστίου καθηγητοῦ Ἀλεξάνδρου Νοσέττη, ὁ Ροῦσσος «ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος μέγας διδάσκαλος, ὃν ἡ Ἑλλὰς ἔστειλεν εἰς τὴν Ρουμανίαν».

Μετὰ τὸν ἡμέτερον Ροῦσσον καὶ ἕτερος ἐπίτιμος ἡμῶν ἑταῖρος, ὁ

καθηγητὴς τῆς Νομικῆς τοῦ ἐν Παρισίοις Πανεπιστημίου Παῦλος Collinet ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν. Ὁ ἐξαίρετος ἐπιστήμων καὶ συμπαθὴς ἄνθρωπος, ὃν καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐγνώρισαν οἱ ἑταῖροι ἡμῶν, χάριν τῶν ὁποίων καὶ ἰδίαν διάλεξιν ἔκαμεν ἐν τῷ Παρνασσῷ μὲ θέμα τὴν ζωὴν τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βηρυτοῦ, ἦτο οὐ μόνον βαθὺς γνώστης τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου, *ἀλλὰ* καὶ δοκιμώτατος ἐρευνητὴς τοῦ Βυζαντινοῦ. Αἱ μελέται *αὐτοῦ* Les P. Oxyr. 1076-1882 et la Procédure par Libelle avant Justinien, The general Problems raised by the Codification of Justinian καὶ πρὸ πάντων ὁ πρῶτος τόμος τῶν μελετῶν του περὶ τοῦ Ἰουστινιανείου δικαίου ὁ ἐπιγραφόμενος Le caractère oriental de l' oeuvre législative de Justinien et les destinées des institutions classiques en occident ὡς καὶ ἡ Histoire de l' école de droit de Beyrouth ἀποτελοῦσι φωτεινὰς συμβολὰς εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ Βυζαντινοῦ δικαίου. Ἡ ἑταιρεία ἡμῶν ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ χάνει τὸν διακεκριμένον ἑταῖρον καὶ συνεργάτην, ἡ δ' Ἑλλὰς τὸν ἔνθερμον θαυμαστὴν καὶ φίλον της.

Βαρυαλγεῖς προεπέμψαμεν εἰς τὴν τελευταίαν αὐτοῦ κατοικίαν τὸν Νέστορα τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν, τὸν ἐπὶ εἴκοσι συνεχῆ ἔτη ἀντιπρόεδρον αὐτῆς Ἰωάννην Δαμβέργην. Ὁ ἀοίδιμος ἀνὴρ δὲν ἀνῆκε βεβαίως εἰς τὴν χορείαν τῶν εἰδικῶν Βυζαντινολόγων, ἐκ παραδόσεως ὅμως καὶ μελέτης ἔτρεφεν ἄπειρον ἐνθουσιασμὸν ὑπὲρ τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου, τὴν ἔρευναν τοῦ ὁποίου διηυκόλυνεν ὅσον ἠδύνατο. Μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἱδρυτῶν τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ὅτι ὡς ἀντιπρόεδρος τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν ἐντόνοι ἐνήργησε νὰ σταλῶσι διαμαρτυρίαι πρὸς τὰς ξένας Κυβερνήσεις διὰ τὴν κατὰ τὸ 1912-1913 ἁρπαγὴν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τῶν Βυζαντινῶν κειμηλίων τῆς Μακεδονίας. Οὐδὲ πρέπει νὰ μείνῃ ἀμνημόνευτον ὅτι τὸ τελευταῖον ἔργον τοῦ βίου του, ἡ ὑπὲρ τῶν Ἀκριτῶν μέριμνα, πάλιν τὸ Βυζάντιον ὑπενθυμίζει. Ὁ ἐκλεκτὸς λογοτέχνης καὶ ἐνθουσιώδης πατριώτης, ὅστις διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν Πατρίων τὰ μέγιστα συνετέλεσεν εἰς δυσχειμέρους καιροὺς εἰς τόνωσιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, οὐδεμίαν παρέλιπεν εὐκαιρίαν—καὶ τοιαῦται τοῦ ἐδίδοντο πολλαὶ—νὰ τονίζῃ τὴν ἀξίαν καὶ σημασίαν τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου καὶ πρακτικὰς νὰ ὑποβάλλῃ γνώμας ὑπὲρ διαδόσεως τῆς πρὸς τὸ Βυζάντιον ἀγάπης.

Λειτουργὸς τῆς ἐκπαιδεύσεως πολύτιμος ὑπηρετήσας οὐ μόνον τὴν ἐλευθέραν, ἀλλὰ καὶ τὴν δούλην πατρίδα ὡς καθηγητὴς καὶ γυμνασιάρχης καὶ ἐπιθεωρητής, ὁ Δημήτριος Σάρρος, ἀπεχωρίσθη τῆς συγγενείας ἡμῶν. Ὁ Σάρρος, παρὰ τὸ βαρὺ καὶ κοπιῶδες ἔργον τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀναλάβει, ἔμφυτον ἔχων τὸν πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἔρωτα, ἐπεδίδετο εὐδοκίμως καὶ εἰς ἐπιστημονικὰς μελέτας οὐ μόνον μεταφράζων Ἕλληνας συγ-

γραφεῖς, καὶ δὴ τοὺς τραγικούς, ἀλλὰ καὶ περὶ ἱστορικὰ καὶ γλωσσικὰ θέματα εὐδοκίμως ἀσχολούμενος, ὡς μαρτυροῦσι τὰ δημοσιεύματα αὐτοῦ ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὗτινος ὑπῆρξε δρῶν μέλος, ἐν τοῖς Ἠπειρωτικοῖς Χρονικοῖς, τῇ Λαογραφίᾳ καὶ τῇ ἡμετέρᾳ Ἐπετηρίδι. Αἱ ἐργασίαι τοῦ Σάρρου περὶ τοῦ Ἠπειρωτικοῦ γλωσσαρίου τοῦ Ἀραβαντινοῦ, περὶ τῶν ἐν Ἠπειρωτικοῖς ᾄσμασι λέξεων ἀσέλλινον-προσέλλινον, σέλλινον-ξεσέλλινον, ὁ ἐν τῷ 32ῳ τόμῳ τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φιλολογικοῦ Συλλόγου δημοσιευθεὶς παλαιογραφικός του ἔρανος, ὁ κατάλογος τῶν χειρογράφων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, τὰ ἐρανίσματα ἐκ Θεσσαλίας, τὰ περὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ, Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ, συνθηματικῶν γλωσσῶν, αἱ μελέται αὐτοῦ περὶ τοῦ στηλιτευτικοῦ λόγου Μαξίμου τοῦ Πελοποννησίου κατὰ Διονυσίου τοῦ Σκυλλοσόφου, ἔπειτα περὶ τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα καὶ τῆς γεωγραφίας αὐτοῦ, καὶ περὶ τῶν Ζαγοριακῶν θεσμίων ὡς καὶ ἡ δημοσίευσις γραμμάτων ἀναφερομένων εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας, εἶναι δείγματα εὐσυνειδήτου ἐπιστημονικῆς ἐργασίας καὶ ἀποτελοῦσι συμβολὰς ἀξιολόγους.

Μετὰ τὸν Σάρρον, ἕτερος λειτουργὸς τῆς Ἐκπαιδεύσεως, ὁ Γεώργιος Στεφανάκις ἀπῆλθε πρὸς Κύριον. Ὁ ἀοίδιμος, ἀφ' οὗ ἠγωνίσθη τὸν καλὸν ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως τῆς ἡρωτόκου πατρίδος του Κρήτης ἀγῶνα, μετέδωκε τὰ ἐπιστημονικά του φῶτα ἔν τε Κρήτῃ καὶ Κύπρῳ, ἰδίᾳ ὅμως ἔδρασεν ὡς ἐπιθεωρητὴς τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως ἔν τε τῇ παλαιᾷ Ἑλλάδι, καὶ μάλιστα ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Βορείῳ Ἠπείρῳ, εἰς ἐποχὰς λίαν ταραχώδεις, αἵτινες ἀπήτουν ἄνδρα καὶ ἐπιστήμονα καὶ πατριώτην. Ὅσοι εἰργάσθησαν ὑπ' αὐτὸν ὡς ἐπιθεωρητήν, ζωηρὰν ἔχουσι ἀνάμνησιν τοῦ πατριώτου διδασκάλου, τοῦ μειλιχίου ὁδηγοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ καλοῦ Χριστιανοῦ, δι' ὃν δὲν ὑπῆρχον φίλοι καὶ ἐχθροί. Κάτοχος, ὅσον ὀλίγοι, τοῦ ἀρχαίου Ἕλληνος λόγου καὶ γνώστης τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας, κατὰ τὸ τέλος τοῦ βίου του ἠσχολεῖτο περὶ τὴν συγγραφὴν ἱστορικῆς μελέτης περὶ τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων τῆς Κρήτης καὶ τῆς Μακεδονίας, ἡ ὁποία, πολλὰ τὰ ἄξια λόγου περιέχουσα, δὲν εἶδε, δυστυχῶς, τὸ φῶς.

Καὶ ἕτερον τέκνον τῆς εὐάνδρου Κρήτης καὶ προσφιλῆ ἑταῖρον τὸν Νικόλαον Πετάσην εἴχομεν τὸ ἀτύχημα νὰ χάσωμεν κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος. Ὁ ἀνὴρ κάτοχος, ὅπως ὅλοι οἱ παλαιότεροι ἐπιστήμονες, βαθείας μορφώσεως, ἰδιαιτέραν ἔτρεφεν ἀγάπην πρὸς τὸν Βυζαντινὸν κόσμον, τὴν ἔρευναν τοῦ ὁποίου μετὰ πάθους παρηκολούθει, δι' ἔργου καὶ λόγου συντελῶν εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν σκοπῶν τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν.

Τὸν πένθιμον τέλος κατάλογον κλείει ἡ πρὸς Κύριον ἀποδημήσασα

καὶ ἐκ τῶν πρώτων ἱδρυτῶν τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν γενομένη Ἀναστασία Κουκουλέ. Ἡ μεταστᾶσα παρηκολούθησεν ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων της τὴν Ἑταιρείαν ἡμῶν καὶ ἀτρύτους καὶ ἀνιδιοτελεῖς πρὸς προαγωγὴν αὐτῆς κατέβαλε κόπους. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων, πολλὰ τῆς ὀφείλει καὶ ἡ Ἐπετηρίς, τῆς ὁποίας μέχρι τοῦ θανάτου της ὑπῆρξεν ὁ προσεκτικὸς καὶ ἔμπειρος διορθωτής. Ἀνατραφεῖσα ἡ ἀοίδιμος Χριστιανικῶς καὶ κεκτημένη σπανίαν Ἑλληνομάθειαν, οὐ μόνον διεκρίθη ὡς λογοτέχνις, ἀλλὰ καὶ ὡς διδασκάλισσα γενεὰς ὅλας Ἑλληνίδων ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου ἐκθρέψασα. Οὐδ' ὑπῆρξε μικρὰ ἡ συμβολὴ αὐτῆς εἰς τὸ μέγα ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἔνθα ἐπὶ δεκαπενταετίαν ὅλην λίαν εὐδοκίμως εἰργάσθη. Μὲ τὸν θάνατον αὐτῆς ἐξέλιπεν ἡ πολύτιμος ἀδελφή, ἡ καλὴ Χριστιανή, ἡ ἐνθουσιώδης πατριῶτις, εἷς τέλος τῶν στύλων τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν.

Θαλερὰ ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῶν πολυτίμων ἡμῶν τούτων ἑταίρων χύνοντες δάκρυα, εὐχόμεθα, ἵνα ὁ ὕψιστος κατατάξῃ τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐν σκηναῖς δικαίων. Παρ' ἡμῖν ἡ μνήμη αὐτῶν θὰ μείνῃ ἄληστος.

Κενωθείσης διὰ τοῦ θανάτου τοῦ μακαρίτου Ἰωάννου Δαμβέργη τῆς θέσεως τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπροέδρων τῆς Ἑταιρείας, τὸ Δ. αὐτῆς Συμβούλιον εἰς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ ἐξέλεξε παμψηφεὶ Ἀντιπρόεδρον τὸν τέως Σύμβουλον κ. Παναγιώτην Πουλίτσαν, τὴν δὲ οὕτω κενωθεῖσαν θέσιν τοῦ Συμβούλου, ἡ γενικὴ συνέλευσις τῆς 21ης Φεβρουαρίου συνεπλήρωσε διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ καθηγητοῦ κ. Μιχαὴλ Βολονάκι.

Περὶ τῆς προαγωγῆς τοῦ ἐπιστημονικοῦ σκοποῦ τῆς Ἑταιρείας φροντίζον τὸ Δ. Συμβούλιον οὐ μόνον ἐνήργησε νὰ γίνωσι κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἔτους τέσσαρες ἐπιστημονικαὶ ἀνακοινώσεις ὑπὸ τῶν ἑταίρων κυρίων Ν. Καλογεροπούλου, Φ. Κουκουλέ, Ἀνδρ. Ξυγγοπούλλου καὶ Ἐμμ. Πεζοπούλλου, τῶν ὁποίων τὰς περιλήψεις βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἐν τῷ παρόντι τόμῳ (σ. 565 ἑξ.) ἀλλὰ καὶ προέβη εἰς τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ΙΔ'. τόμου τῆς Ἐπετηρίδος, σεβαστοῦ εἰς ὄγκον καὶ περιέχοντος ποικίλας μελέτας ἐξ ἴσου σημαντικὰς μὲ τὰς τῶν προηγουμένων τόμων.

Μετ' ἰδιαιτέρας χαρᾶς ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν προσκληθεῖσα μετέσχε τοῦ ἑορτασμοῦ ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τῆς ἐν Ἀθήναις γεραρᾶς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διὰ τῶν ἀντιπροσώπων της κυρίων Κ. Δυοβουνιώτου, Ἐμμ. Πεζοπούλλου καὶ Φ. Κουκουλέ, τοῦ τελευταίου εὐχηθέντος τὰ δέοντα κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς πανηγυρικῆς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ συγκεντρώσεως.

Ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν ἐπ' ἴσης ἐκλήθη, ἵνα μετάσχῃ τοῦ ἐν Ρώμῃ κατὰ Ὀκτώβριον μέλλοντος νὰ συγκροτηθῇ διεθνοῦς συνεδρίου τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας, ὅπερ, διὰ τὰ τότε πολιτικὰ γενονότα ἀνεβλήθεν ἐγένετο βραδύτερον, πρόσκλησιν δ' ὁμοίως ἔλαβεν εἰς συμμετοχὴν κατ'

Αὔγουστον τοῦ 1939 εἰς τὸν ἑορτασμὸν τῆς ἑκατονταετηρίδος τοῦ ἐν Βερολίνῳ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, δι᾽ ὃν ἑορτασμὸν ἐν καιρῷ θὰ ὁρίσῃ τὸν ἀντιπρόσωπόν της.

Ἐκπληροῦντες εὐσεβὲς καθῆκον πρὸς τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν εὐεργέτου ἀοιδίμου Βασιλείου Μυστακίδου, ἐτελέσαμεν κατὰ τὴν 20ὴν Φεβρουαρίου ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας φιλολογικὸν αὐτοῦ μνημόσυνον, καθ᾽ ὃ τὴν δρᾶσίν του ὡς ἐπιστήμονος καὶ διδασκάλου ἐξῆραν διὰ συγκινητικῶν λόγων οἱ ἐκ τῶν ἑταίρων κύριοι Σοφοκλῆς Χουδαβερβόγλους-Θεόδοτος καὶ Νικηφόρος Ἐλεόπουλλος.

Καὶ ἐπειδὴ περὶ Μυστακίδου ὁ λόγος, λέγομεν ὅτι τῆς δωρηθείσης ἡμῖν βιβλιοθήκης του ἐγένετο ἤδη ὁ κινητὸς κατὰ κλάδους κατάλογος, ἤρχισε δὲ καὶ ἡ συγκρότησις τοῦ κατ᾽ ἀλφαβητικὴν σειρὰν ἀκινήτου, ὅστις μετὰ τοῦ πρώτου μεγάλως προώρισται νὰ ὑποβοηθήσῃ τοὺς ἐρευνητάς, οἵτινες ἤρχισαν χρησιμοποιοῦντες τὰ πολύτιμα βιβλία.

Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος σκόπιμον ἐκρίθη, ἵνα τὸ περὶ ἀρχαιρεσιῶν 5ον ἄρθρον τοῦ καταστατικοῦ τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν διατυπωθῇ σαφέστερον. Συγκληθείσης λοιπὸν ἐκτάκτου γενικῆς συνελεύσεως τὴν 14ην Μαΐου, ἐψηφίσθη ἡ σχετικὴ τροποποίησις, ἐπεκυρώθη δ᾽ ἅμα καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Δ. Συμβουλίου τῆς 21ης Φεβρουαρίου 1937 γενομένη ἐκλογὴ τῶν μελῶν τοῦ προεδρείου.

Ἡ ἡμετέρα βιβλιοθήκη ἐπλουτίσθη κατὰ τὸ 1938 διὰ τῆς ἀποστολῆς τῶν πρὸς βιβλιοκρισίαν σταλέντων βιβλίων ὡς καί τινων ὑπὸ τῶν ἑταίρων δωρηθέντων, πρὸς δὲ καὶ διὰ τῶν ἐπ᾽ ἀνταλλαγῇ ἀποστελλομένων περιοδικῶν, τῶν ἔργων τοῦ μακαρίτου Χρίστου Ἀνδρούτσου τῶν ἀποσταλέντων ὑπὸ τῆς ἐπὶ τοῦ κληροδοτήματός του ἐπιτροπῆς ὡς καὶ τμήματος τῶν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀποσταλεισῶν φιλολογικῶν ἐκδόσεών της.

Νέα μέλη κατὰ τὸ 1938 ἐνεγράφησαν εἴκοσι καὶ δύο.

Δεῖγμα τῆς ἐκτιμήσεως, ἧς ἐν τῇ ξένῃ ἀπολαύει ἡ ἡμετέρα Ἐπετηρὶς ἔστω ὅτι ἐζήτησαν τὴν μετ᾽ αὐτῆς ἀνταλλαγὴν τῶν δημοσιευμάτων των τό τε ἐν Ρώμῃ Γερμανικὸν Ἰνστιτοῦτον ὡς καὶ ἡ Ρουμανικὴ Ἀκαδημία, εἰς ἃς ἐννοεῖται, προτάσεις καταφατικὴ ἐστάλη ἀπάντησις.

Τόμοι τῆς Ἐπετηρίδος ἡμῶν, πρὸς συμπλήρωσιν κενῶν τῆς σειρᾶς, ἀπεστάλησαν πρός τε τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὡς καὶ πρὸς τὴν τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν ἀποβλέπουσα εἰς τὸ ὅτι ἐπ᾽ ἐσχάτων μεγάλη περὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς παρατηρεῖται κίνησις καὶ φρονοῦσα ὅτι ταύτης κυρίως καὶ Ἕλληνες πρέπει νὰ μετάσχωσι, προφρόνως συνέστησεν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Κασσιματείου κληροδοτήματος Ἐπιτροπὴν τὸν μουσικολογιώτατον κ. Α. Λεβαντῆν, ἵνα σπουδάσῃ οὗτος ἐν τῇ Δύσει τὴν μουσικὴν παλαιογραφίαν, χαίρει δ᾽ ὅτι ἡ σύστασίς της αὕτη εὐμενῶς ἐγένετο ἀποδεκτή.

Εὐσεβοῦντες πρὸς τὴν μνήμην τοῦ τελευταίου ἡμῶν Βυζαντινοῦ Βασιλέως καὶ τῶν γενναίων προμάχων τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων τῶν πεσόντων κατὰ τὴν ἅλωσιν, ἐτελέσαμεν καὶ ἐφέτος κατανυκτικὸν μνημόσυνον ὑπὲρ αὐτῶν ἐν τῷ Βυζαντινῷ ναῷ τῆς ἐν Αἰγίνῃ ὅμορφης Ἐκκλησιᾶς.

Τὸ ἐκλαϊκευτικὸν πρόγραμμα τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν ἐφαρμόζον τὸ Δ. αὐτῆς Συμβούλιον, ἐνήργησεν, ἵνα γίνωσι κατὰ τὸ διερρεῦσαν ἔτος δέκα διαλέξεις ἐν τῇ προθύμως, ὡς πάντοτε, παραχωρηθείσῃ αἰθούσῃ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἣν καὶ πάλιν καὶ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου εὐχαριστοῦμεν θερμῶς δι᾽ ἣν πρὸς τὸ ἔργον ἡμῶν ἐπιδεικνύει εὐμένειαν.

Κατὰ τὰς γενομένας διαλέξεις ὡμίλησαν :

1) ὁ κ. *Νικηφόρος Μοσχόπουλος* περὶ Βυζαντινῶν πριγκιπισσῶν ἀνελθουσῶν ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου τῆς Γερμανίας.
2) ὁ κ. *Νικόλαος Κωνσταντόπουλλος* περὶ τοῦ πῶς ἐμφανίζεται σήμερον παρ᾽ ἡμῖν τὸ ζήτημα τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, ἱστορικῶς καὶ τεχνικῶς καὶ ποῖος ὁ καλύτερος τρόπος τῆς ἀντιμετωπίσεως αὐτοῦ.
3) ὁ κ. *Γεώργιος Ζαρίφης* περὶ τῆς ἐν Χάλκῃ τῆς Προποντίδος ἱερᾶς μονῆς τῆς Παναγίας.
4) ὁ κ. *Ἀχιλλεὺς Κύρου* περὶ Βησσαρίωνος καὶ τοῦ προβλήματος τοῦ Ἑλληνικοῦ προσανατολισμοῦ.
5) ὁ κ. *Ἰωάννης Γιαννοῦτσος* περὶ τοῦ καθολικοῦ τῆς ἐν Λεβαδείᾳ ἱερᾶς μονῆς τοῦ ὁσίου Λουκᾶ ἀπὸ ἱστορικῆς, ἀρχιτεκτονικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ἐπόψεως.
6) ἡ κυρία *Εὐφροσύνη Λόντου-Δημητρακοπούλλου* περὶ Βυζαντίου-Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς φιλοσόφου Ὑπατίας.
7) ἡ κυρία *Ἀθηνᾶ Ταρσούλη* περὶ τῆς Καταπολιανῆς τῆς Πάρου.
7) ὁ κ. *Μιχαὴλ Βολονάκις* περὶ τῆς αὐγῆς καὶ τῆς δύσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.
9) ἡ κυρία *Νίκη Πέρδικα* περὶ τῆς μεσαιωνικῆς Σκύρου.
καὶ 10) ὁ κ. *Κωνσταντῖνος Σπανούδης* διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς θριάμβους καὶ τὰ Βυζαντινὰ κλέη.

Ἐκδρομαὶ κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα ἐγένοντο πέντε· μία εἰς Αἴγιναν ἔνθα περὶ μὲν τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῆς Αἰγίνης καὶ τῆς ὅμορφης Ἐκκλησιᾶς ὡμίλησεν ὁ κ. Ἀνδρέας Ξυγγόπουλλος, περὶ δὲ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας τῆς νήσου καὶ τοῦ ναυτικοῦ αὐτῆς ὁ ναύαρχος κ. Ἰωάννης Θεοφανίδης καὶ περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας ὁ καθηγητὴς κ. Ἰωάννης Παπαδόπουλλος.

Δευτέρα ἐκδρομὴ ἐγένετο εἰς Μετέωρα, Βόλον καὶ τὰ χωρία τοῦ

Πηλίου ἑρμηνεύοντος τοῦ Συμβούλου καὶ Ἐφόρου Βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων κ. Ἀνδρέου Ξυγγοπούλλου, τρίτη εἰς τὴν μονὴν Πεντέλης, περὶ ἧς ὡμίλησεν ὁ κ. Φαίδων Κουκουλές, τετάρτη εἰς Χαλκίδα περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς ὁποίας διέλαβεν ὁ Σύμβουλος καὶ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος καὶ πέμπτη εἰς Μέγαρα καὶ τὴν πέραν τῶν Μεγάρων μονὴν Σωτηράκι, ἑρμηνεύοντος τοῦ κ. Ὀρλάνδου.

Καὶ ἐπειδὴ περὶ ἐκδρομῶν ὁ λόγος, καθῆκον ἡμῶν θεωροῦμεν καὶ ἐντεῦθεν θερμῶς νὰ ἐκφράσωμεν τὰς εὐχαριστίας ἡμῶν πρὸς τὸν ρέκτην ἅγιον Τρίκκης καὶ Σταγῶν κύριον Πολύκαρπον, διότι καὶ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἑταίρων ἡμῶν εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων διηυκόλυνε καὶ πολλὰς περιποιήσεις εἰς τοὺς ἐκδρομεῖς ἡμῶν ἐπεδαψίλευσε.

Φρονοῦν, πολὺ ὀρθῶς, τὸ Δ. Συμβούλιον ὅτι βάσις τῆς προόδου τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν εἶναι ἡ οἰκονομικὴ αὐτῆς ἐνίσχυσις, πᾶσαν κατέβαλε προσπάθειαν, ἵνα κατὰ 1938 αὐξηθῶσιν οἱ πόροι αὐτῆς. Κατόπιν λοιπὸν σχετικῶν ἐνεργειῶν, ἐπέτυχεν, ἵνα ὁ μὲν δῆμος Ἀθηναίων ἀναγράψῃ ὑπὲρ τῆς Ἑταιρείας εἰς τὸν προϋπολογισμόν του δραχμὰς δεκακισχιλίας, τὸ δὲ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας προσφέρῃ ἐφ' ἅπαξ τὸ ποσὸν τῶν πεντήκοντα χιλιάδων δραχμῶν καὶ εἴκοσι πέντε χιλιάδας ἡ Διοίκησις τῆς Πρωτευούσης, ἥτις ὑπεσχέθη γενναιοτέραν τὴν ἐπικουρίαν κατὰ τὸ 1939.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ποσὰ πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ δραχμαὶ τριάκοντα χιλιάδες τοὐλάχιστον, αἵτινες ἐξοικονομοῦνται ἐκ τῆς τυπώσεως τοῦ ΙΔ'. τόμου τῆς Ἐπετηρίδος οὐχὶ ἐν τῷ τυπογραφείῳ Μάϊσνερ, τοῦ ὁποίου τὰ τυπογραφικὰ ηὔξησαν καταπληκτικῶς, ἀλλ' ἐν τῷ τυπογραφείῳ τοῦ κ. Ἰ. Ἀλευροπούλλου, ὅστις καταβάλλει ἐπαινετὰς προσπαθείας, ἵνα ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις ἡμῶν.

Αἱ εἰσπράξεις ἡμῶν ἐνηργήθησαν, ὡς καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, κανονικῶς, καὶ τὰ λογιστικὰ βιβλία ἐτηρήθησαν ἐν ἀπολύτῳ τάξει, ὡς θὰ δηλώσῃ καὶ ἡ ἐξελεγκτικὴ ἐπιτροπή, χάρις εἴς τε τὸν ταμίαν ἡμῶν κ. Βασίλειον Λαμπίκην καὶ τὴν παντὸς ἐπαίνου ἀξίαν μέριμναν καὶ τάξιν τοῦ λογιστοῦ ἡμῶν κ. Θ. Γαλάνη.

Κατὰ ταῦτα αἱ συνολικαὶ Ταμειακαὶ εἰσπράξεις τῆς Ἑταιρείας ἀνῆλθον κατὰ τὸ 1938 εἰς Δραχμ. 247.439.—(συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἐκ Δραχ. 13.150. ὑπολοίπου προηγουμένης χρήσεως τοῦ ἔτους 1937.— Αἱ δὲ πληρωμαὶ συνεποσώθησαν εἰς Δραχ. 226.609. Ἀφέθη οὕτως ὑπόλοιπον Ταμείου εἰς νέον ἔτος Δραχ. 20.830.

Τὸ σύνολον ρευστῶν διαθεσίμων τῆς Ἑταιρείας συνεποσώθη κατὰ 21 Δεκεμβρίου 1938 εἰς Δραχμ. 131.209.— συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ τῆς Ἑλλάδος κατατεθειμένων.

Εἰς ἄλλας σελίδας τοῦ παρόντος τόμου δημοσιεύομεν τὸν Γενικὸν Ἰσολογισμὸν τῆς Ἑταιρείας μας διὰ τὸ λῆξαν ἔτος 1938.

Αὐτά, φίλοι ἑταῖροι, εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Δ. Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν κατὰ τὸ 1938 πεπραγμένα. Χωρὶς νὰ θέλωμεν νὰ περιαυτολογήσωμεν, λέγομεν ἁπλῶς ὅτι τὸ Δ. Συμβούλιον ἔπραξε πᾶν ὅ,τι ἔκρινεν ἐπιβαλλόμενον πρὸς προαγωγὴν τοῦ τε ἐπιστημονικοῦ καὶ ἐκλαϊκευτικοῦ προγράμματος ὡς καὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς φίλης Ἑταιρείας, ἧς τὸ ἔργον εὐτυχῶς ὁλονὲν προάγεται ἐκτιμώμενον λίαν ὑπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου τοῦ τε ἡμεδαποῦ καὶ τοῦ ἀλλοδαποῦ.

Ὁ Πρόεδρος	Ὁ Γραμματεὺς
Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ	Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΓΕΝΙΚΟΣ ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΣ 1 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1938 ΜΕΧΡΙ 31 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1938

ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟΝ		ΔΡΑΧ.
Ταμεῖον		
Μετρητὰ ὑπόλοιπον κατὰ τὴν 31]12]1938		20.830.—
Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος.		
Λ]σμὸς Καταθέσεων εἰς ὄψιν		
Ὑπόλοιπον κατὰ τὴν 31]12]1938		110.379.—
Χρεώγραφα.		
Τὰ φυλασσόμενα παρὰ τῇ Ἐθν. Τραπέζῃ τῆς Ἑλλάδος		2.040.—
Ἐπετηρίδες.		
Ἀξία διαθεσίμων Σωμάτων Ἐπετηρίδων κλπ. Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν		307.000.—
Λευκώματα.		
Ἀξία Λευκωμάτων τῆς Ἑταιρείας		34.000.—
Σήματα Ἑταιρείας.		
Ἀξία διαθεσίμων Σημάτων (κονκάρδες)		500.—
Ἔπιπλα γραφείων		5.500.—
Βιβλιοθήκη.		
Διάφορα Συγγράμματα (ὀνομαστικὴ ἀξία) Δρχ.	57.115.—	
Μεῖον μερικῆς ἀποσβέσεως »	7.115.—	50.000.—
Ὑλικὰ διάφορα.		
Τσιγκογραφήματα (Clichés), πλάκες κλπ. »	24.437.50	
Μεῖον μερικῆς ἀποσβέσεως »	8.437.50	16.000.—
		546.249.—

ΠΑΘΗΤΙΚΟΝ		
Κεφάλαιον.		
Τὸ σχηματισθὲν κεφάλαιον ὡς οἱ προηγούμενοι Ἰσολογισμοὶ	300.000.—	
Μεταφερόμενα πρὸς ἐπαύξησιν	100.000.—	400.000.—
Κέρδη καὶ Ζημίαι.		
Ὑπόλοιπον. ἀφιέμενον εἰς νέον		146 249 —
		546.249.—

ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΜΕΡΙΔΟΣ „ΚΕΡΔΗ ΚΑΙ ΖΗΜΙΑΙ,,

ΕΞΟΔΑ (Δοῦναι)		
Γενικὰ ἔξοδα Διαχειρίσεως.		
Μισθοὶ καὶ Ἀμοιβαὶ Δρχ.	32.350.—	
Ἔντυπα καὶ Γραφικὴ ὕλη »	7.726.—	
Διάφορα ἔξοδα »	10.519.50	50.595.50
Προμήθειαι : Ποσὰ πληρωθέντα δι' εἰσπράκτρα συνδρομῶν κλπ.		8.110.—
Ἀποσβέσεις: Μερικὴ ἀπόσβεσις ἐπὶ ἀξίας τσιγκογραφημάτων κλπ		8.437.50
Μερικὴ ἀπόσβεσις Βιβλιοθήκης		7.115.—
Μερικὴ ἀπόσβεσις ἐπὶ τῆς ἀξίας τῶν διαθεσίμων τόμων Ἐπετηρίδων, συνυπολογιζομένης καὶ τῆς ἀξίας τῶν δωρηθέντων εἰς διαφόρους		30.000.—
		104.258.—
Μεταφερόμενα πρὸς ἐπαύξησιν τοῦ Κεφαλαίου		100.000.—
Ὑπόλοιπον Λ]σμοῦ Κέρδη καὶ Ζημίαι εἰς Νέον		146.249.—
		350.507.—

ΕΣΟΔΑ (Λαβεῖν)	
Εἰσπράξεις ἐκ Συνδρομῶν	35.276.—
» » Δωρεῶν	147 821.—
Τόκοι ἐκ καταθέσεων κλπ.	2.020.—
Διαφοραὶ ἐκ πωλήσεων τόμων Ἐπετηρίδων κλπ.	15 841.—
Ἐκ πωλήσεων Λευκωμάτων	1.707.—
» » Σημάτων	300.—
Ὑπόλοιπον προηγουμένης χρήσεως 1937	147.542 —
	350.507 —

Ἀθῆναι τῇ 15 Ἰανουαρίου 1939

Ὁ Ταμίας
ΒΑΣ. Π. ΛΑΜΠΙΚΗΣ

Ὁ ἐπὶ τοῦ Λογιστικοῦ
Θ. Γ. ΓΑΛΑΝΗΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΙΔΡΥΤΑΙ

ΑΜΠΟΤ Ε.
ΒΟΛΙΔΗΣ Θ.
ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ Ι. †
ΔΑΡΑΛΕΞΗΣ Χ.
ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ Π.
ΖΕΡΒΟΣ Ι.
ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΗΛΙΑΔΟΥ ΕΥΦΗ †
ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΛΟΣ ΣΠ.
ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΕΥΑΓΓ.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ Π. Δ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ Ν.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΥ ΤΟΥΛΑ
ΚΟΥΚΟΥΛΕ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ †
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Φ.
ΛΑΜΠΙΚΗΣ Β.
ΛΟΥΚΙΔΗΣ Γ.
ΜΑΘΙΟΠΟΥΛΛΟΣ Π.
ΞΕΝΟΠΟΥΛΛΟΣ ΓΡ.
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΛΟΣ Κ. †
ΣΑΡΟΓΛΟΥΣ Π. †
ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ Β.
ΣΚΟΥΤΑΡΗ ΝΕΛΛΗ
ΤΙΠΑΛΔΟΣ Γ. Ε. †
ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΛΟΣ Γ. †

ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
† ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΛΑΜΠΙΚΗ ΣΟΦΙΑ
ΛΑΜΠΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ
ΟΙΚΙΑΔΗΣ ΜΙΧ.
ΜΠΕΝΑΚΙΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ
ΜΠΕΝΑΚΙΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠ. ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΠΑΓΓΕΙΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΟ ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΡΑΚΤΙΒΑΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΧΩΡΕΜΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΤΟ ΑΘΗΝΗΣΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΑΚΙΛΟΓΛΟΥΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ
ΑΜΠΟΤ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ †
ΔΕΛΤΑ ΠΗΝΕΛΟΠΗ
ΔΕΛΤΑ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΖΑΡΙΦΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΑΜΠΑΝΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ †
ΚΑΣΔΑΓΛΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ †
ΚΟΡΚΟΔΕΙΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ
ΚΤΕΝΑ ΟΛΓΑ
ΛΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
† ΑΡΧ. ΛΙΑΝΑΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ
ΛΟΒΕΡΔΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
MILLER WILLIAM
ΝΟΜΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ
ΠΟΥΡΗΣ ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ
ΡΟΥΣΟΣ ΝΙΚΗΤΑΣ †
ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ ΞΕΝΟΦΩΝ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΡΙΚΟΓΛΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΧΩΡΕΜΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ †

ΔΩΡΗΤΑΙ

ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΑΠ. ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ †
ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΙΓΓΛΕΣΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΚΑΜΠΕΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
† Ο ΚΙΤΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ †
ΚΥΤΙΚΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΠΑΠΑΘΕΟΛΟΓΟΥ ΣΤΕΡΓΙΟΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Πρόεδρος
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †

Γεν. Γραμματεύς
ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Ἀντιπρόεδροι
Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΛΟΣ †

Ταμίας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΙΠΑΛΔΟΣ †

Σύμβουλοι
ΙΩ. ΖΕΡΒΟΣ
ΣΠ. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΛΟΣ
ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΛΙΓΑ †
ΝΙΚ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ
ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ †
ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΖΗΣ
† ΑΡΧ. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΛΟΣ †
Κ. Ν. ΡΑΔΟΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΤΟ ΝΥΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Πρόεδρος
Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ

Γεν. Γραμματεύς
ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Ἀντιπρόεδροι
ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΖΗΣ
ΠΑΝ. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ

Ταμίας
ΒΑΣ. ΛΑΜΠΙΚΗΣ

Ἔφορος τῆς Βιβλιοθήκης
ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΛΟΣ ΑΝΔΡ.

Σύμβουλοι
ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΙΣ Γ.
ΒΟΛΟΝΑΚΙΣ ΜΙΧ.
ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΣ
ΜΠΕΝΑΚΙΣ ΑΝΤ.
ΟΡΛΑΝΔΟΣ ΑΝΑΣΤ.
ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΣ ΕΜΜ.
ΠΕΡΔΙΚΑ ΝΙΚΗ
ΤΑΡΣΟΥΛΗ ΑΘΗΝΑ
ΧΟΥΔΑΒΕΡΔΟΓΛΟΥΣ - ΘΕΟΔΟΤΟΣ ΣΟΦΟΚΛΗΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΙΜΑ

† Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ALBERTONI ALDO †
ANASTASSIEVIC' DRAG.
BANESCU N.
BENESEVIC' W.
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛ. †
BRECCIA EV.
BRÉHIER L.
BROUWFR FRANC. DE SIMONE
BURY J. B. †
BYRON R.
CADAFALCH J. P.
COLLINET PAUL †
DARCO E.
DAWKINS R. M.
DELEHAYE HIPPOL.
DIEHL CHARLES
DÖLGER FR.
EBERSOLT J. †
ERHARD ALBERT
FERRARI GIANNINO
GERLAND E. †
GRÉGOIRE HENRI
JERPHANION GUIL. DE
HEISENBERG A. †
HESSELING D.
IORGA N.
KURTZ ED. †
M·RSHALL HEN. FREDERIGK
MERCATI SILVIO GIUSEPPE
MERTEN ERICH
MILLER WILLIAM
MILLET G.
MORAVCSIC G.
MURATI FR.
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ Β. Α. †
NOAILLES PIERRE DE
PALMIERI AUR. †
PAVOLINI PAOLO
PERNOT H.
† Ο ΠΡΟΥΣΗΣ ΔΩΡΟΘΕΟΣ †
RODD RENNELL
ΡΟΥΣΣΟΣ ΔΗΜ. †
SCHLUMBERGER G. †
ΧΑ·Ι·ΛΕ ΣΕΛΑΣΙΕ
SOKOLOFF IV.
STRZYGOWSKI JOS.
TAFRALI OR. †
USPENSKIJ F. †

RÉSUMÉ DU VOLUME

E u s t r a t i a d e s S o p h r o n i o s. *Jean Coucouzelis.* pp. 3-86.

Sur la vie de ce célèbre compositeur de musique on n'avait que des légendes et l'on fixait son époque au XIIe s. L' a. par un examen habile de ses compositions déposées parmi les manuscrits du Mont Athôs a réussi à fixer son époque au XIVe s., il s'est basé surtout sur les rélations de Coucouzelis avec des gens de son temp. Grâce aux manuscrits de Laura l'a. a pu dresser un catalogue détaillé de ses ouvrages qu'il joint à son étude ainsi que son office rédigé par un certain Dionysios.

C o u c o u l è s P h é d o n. Moeurs rélatives à la naissance et au baptème pp. 87-146.

L'a. parle d'une part du désir des Byzantins d'avoir des enfants et surtout des mâles, et d'autre part des moyens dont ils usaient pour empêcher la conception, il rapporte le préjugé d'après lequel le sort de l'enfant dependait de la position des planètes dans la zodiaque au moment de la naissance; puis les moyens qu'on employait pour faciliter l'accouchemen (εὐτόκια) et quelles femmes assistaient la Byzantine près d'accoucher à coté de la sage femme, des surperstitions attachées à la délivrance et de l'intervention du médecin en cas d'accouchement laborieux. L'a. nous pose en outre les premiers soins donnés au nouveau-né, son bain, son emmaillotement et quelle était la diète imposée à la mère. Viennent ensuite les félicitations et les cadeaux apportés à celle-ci par les siens, ainsi que les fêtes qui suivaient l'heureux événement. La naissance d'un prince occupe particulièrement l'a. Dans la seconde partie de son étude l'a. traite de l'importance du baptême, du lieu et du temps les plus convenables, ainsi que des personnes qui étaient autorisées à procéder au mystère : comment se faisait le baptême et d'après quelles dispositions ecclésastiques ; il nous parle également des parrains, de leur nobre et des qualités dont ils devaient être pourvus, des noms donnés à l'enfant des préjugés rélatifs à la suite du baptême, aisi que du

retour pompeux du néophyte de l'église à la maison. Il nous décrit es fêtes qui suivaient le mystère, la cérémonie de la tonsure etc. Tout ce qui précéde concerne les enfants du peuple ; pour compléter son étude l'a. nous trace un tableau detaillé du baptême et de la tonsure des princes.

Même auteur. La danse chez les Byzantins. pp. 217-257.

Après avoir signalé les sources et les documents qu'il consulta l'a. explique les raisons pour les quelles les chrétiens étaient mal disposés pour la danse; il nous en donne la terminologie populaire, il nous dit à quelles occasions et quels endroits dansaient les Byzantins, il nous décrit longuement les danses en rond des Byzantins, le *syrtos*, le *hormos* et le *géranos* (συρτός, ὅρμος, γέρανος) dont il suit l'évolution, puis le *cordax* et le *saxime* (κόρδαξ καὶ σάξιμον), la manière de danser et les mouvements des danseurs; enfin il nous dépeint les habits des danseurs et des danseuses ainsi que les instruments qui accompagnaient les danses.

Même auteur. De le nourriture et des soins accordés aux petits enfants, pp. 310-330.

L'a. commence par nous décrire l'affection et la tendresse des Byzantins pour leurs enfants, en même temps que de l'exposition et de l'abandon d'enfants au temps byzantins ; puis il parle des premiers aliments donnés aux nouveau-nés, et de la manière dont il les leurs administraient, de leurs allaitement par la mère, de l'emploie de nourrices, dont l'a: énumère les qualités requises, de l'emmaillotement, de la pose du bébé dans le berceau, de son sevrage, des fables destinées à l'amuser et des épouventailes dont on le menaçait, de la conduite des parents à l'égards de leur enfant, des jouets, ainsi que des préjugés rélatifs au bébé. Enfin l'a. parle de l'éducation physique des petits enfants.

Dyovouniotis Const. Homélie sur la sacerdoce par Mélétios métropolite d'Athènes. pp. 147-156.

Cette homélie de Mélétios prononcée à l'occasion de son ordination à Venise et dans laquelle il traite du mystère de sacerdoce et

fait l'éloge du métropolite de Philadelphie Gérassimos Vlachos qui présidat à la cérémonie, se trouve dans un des manuscrits de la bibliothèque de Mr Georges Maridakis professeur de l'Université d'Athènes. Quoiqu'on eût pu mettre en doute que l'ordination du Mélétios eut lieu à Venise, parce qu'on croit savoir qu'il était dejà ordonné prêtre par le Métropolite de Jannina Clément, l'a. a crut que cette Homélie que méritait d'être publiée surtout parce qu'elle nous donne des renseignements sur Gérassimos Vlachos un des plus distingués érudits Grecs du XVII s.

Même auteur. Panégyrique inédit des Trois Hiérarques par Nicolas Cavassilas. pp. 157-162.

L'a. s'est basé sur les manuscrits Par. 1213 (f 101a-104a), Vind. theol. 262 (f. 120b-124b) et Coisl. 315 (f. 189b-196a).

Même auteur. Manuscrits de la Bibliothèque de feu B. Mystakidés. pp 415-431.

L'a. décrit 17 manuscrits appartenant à la bibliothèque B. Mystakidès leguée à notre Société. La plupart en sont du XVIII et XIX s de contenu ecclésiastique (extrait de Mathieu Vlastaris, de Georges Scholarios et de Critopoulos d'Imbros, d'Anthimos de Jérusalem un de ces manuscrits se rapporte à l'art byzantine «comment on représente les miracles du Vieux Testament» parmi les reste il en est pui se rapportent à la vie et l'activité de Mystakidés ainsi qu' à celles d'autres érudits du dernier siècle, ou bien ils sont des cahiers d'enseignement.

Tômadakis N. La famille Salamon — Σολωμοῦ — de Crète. pp. 163-181.

L'a partantt de ce que notre poète national Dionysios Solômos descendait de la famille crétoise des Salamons, s'occupe des descendants qui en restent encore dans l'île de Crète et traite de l'étymologie de ce nom de famille ; rapportent les opinions déjà émises sur ce sujet il soutient que ce nom est hébreu et que cette famille s'était christianisée. L'a. écartant toute parenté avec la noble famille vénitienne des Salamon, il suit celle de la Crète dépuis le

XIVe s. et en deçà et il en fournit des renseignements intéressants pour compléter l'arbre genéalogique du poète, dont les ancètres directs étaient établie à la Cannée (Χάνδαξ) comme il appert des documents sûrs. A la fin de la notice l'a. joint deux tables généalogiques, un de la famille des *nobili cretesi* et un autre de celle des *nobili veneti*.

Hadji Antoin. Ἀπόκρεως - Τεσσαρακοστή. (Curnaval - Carême). pp. 182-194.

L'a. examine d'abord la première apparition des formes ἀπόκρεος et ἀπόκρεως et demontre qu'à l'origine l'ἀπόκρεως était dimanche gras ou la *quinquagésime* (Τυροφάγος) jour auquel était défendu l'usage de la viande, comme il appert de ce que ce même Dimanche est appelé en latin *Dominica carniprivii* (Dim. privé de viande) et en italien *carnevale*; cs qui est une abréviation de *carne levare*.

On étendit par la suite l'appelation d'ἀπόκρεως sur les trois semaines qui précédent Lundis gras.

D'autre part Τεσσαρακοστὴ (40e, sous-entendu : jour) etait, avant l'an 325 de notre ère, le Dimanche des Rameaux, étant donné—dit l'a.—que le jeûne commençait le Mercredi gras et que quarante jours après c'est le Dimanche des Rameaux. Depuis on étendit l'appelation de Τεσσαρακοστὴ sur tout cet espaces de 40 jours.

Papadimitriou J. De la vie et de l'oeuvre de l'hagiographe Théodore Poulakis. pp. 195-200.

Réfutation de l'opinion de Mr N. Calogéropoulos d'après laquelle cet artiste a répresenté sa figure dans l'icone de Théotocos Cassopitra de Corfou. L'a. prouve que la personne qui est représentée n'est autre que l'aveugle Stéphane auquel Théotocos avait rendu la vue. Il publie à même temps une note précieuse tirée du manuscrits de l'église de St Spyridion de Corfou, note qui nous donne l'année de la mort de Th. Poulakis.

Xyngopoulos A. Le portait de Poulakis peint par l i même. pp. 201-206.

L'a. prouve que dans une icone qui se trouve actuellement à

Rome peint par Th Poulakis, l'artiste a représenté son propre portrait et que la plupart des figures des hommes qu'on voit dans ses icones ont les trait de l'artiste.

Même auteur. Alexandre le grand dans la peinture sur poterie byzantine. pp. 267-276.

L'a. poursuivant ses recherches sur la représentation sur les terres cuites byzantines des scènes tirées du roman d'Alexandre, donne un fragment de poterie récemment découvert sur lequel il est représenté le duel d' Alexandre et de Porus, ainsi qu'un autre fragment sur lequel l'a. croit voir Alexandre en tenue d'empereur byzantin, ainsi qu'il appert d'une miniature sur un manuscrit de Venise contenant le roman d'Alexandre.

Capsoménos St. G. Une inscription chrétienne en vers de 1758 à Chio pp. 207-216.

Cette inscription est aujourd'hui déposée au Musée d'Oslo ; elle se compose de cinq épigrammes se rapportant à l'icone de la Panaghia envoyée du couvent des Ibéron du Mont Athôs à l'île pour la protéger contre les théoménies dont elle était frappée. L'a. après une introduction succinte tant historique que linguistique, donne une nouvelle édition des ces épigrammes dont il corrige le texte qu'il acompagne de notes explicatives.

Vacalopoulos Apostolos. La mention d'un couvent d'Acheiropiétos chez Eustathe. pp. 258-261.

L'a. examine si ce couvent se rattache à l'église homônyme de Salonique. En écartant cette supposition, il peuse que bien probablement ce couvent n'est autre que celui de Théotocos connu par un inscription et appelé aujoud'hui Megali Panaghia.

Georgaka D. Du topônyme de Calambaka. pp. 262-266.

Après avoir rapporté les diverses opinions sur l'étymologie du mot Calambaka, l'a. soutient qu'il n'est qu'un derivé du mot κάλαμος-καλαμάκι-καλαμάκα, dont la dernière forme prit le nasal pour de-

venir καλαμπάκα. Il avance en preuve des examples des topônymes dûs à des plantes ou arbres et même en -άκα, comme 'Αγριαδάκα, Δεντρακάκα etc. Quand à l'acceptation du nasal il rappelle ἀμάδα-ἀμπάδα, ἀμασκάλη-ἀμπασκάλη.

Zakynthinos D. A. Charte de fon lation inédite. pp. 277-294.

L'a publie cette charte d'après le manuscrit 197 de l'Annexe de la Bibliothèque Nationale de Grèce; promulguée par Comnène Paléologue gouverneur du «thème de l'Occident». Elle se rapporte à trois monastères de l'Epire du Nord dont il fut le fondateur. Conservée dans une copie du XVIIe s. elle porte une date manifestement erronnée. L'a. identifie le fondateur avec le prôtovestiaire Andronic Paléologue, qui fut le gouverneur de Belegrade (1328-1328) et joua un rôle primordial dans la lutte d'Andronic III contre son grand-père Andronic II. Après avoir retracé la vie de ce personage l'a. tâche d'identifier les trois monastères susdits.

Colias G. Torna — ἐπιχώριος γλῶσσα. pp. 295-299.

L'a. relate l'incident de l'anné 586 en Thrace, pendant l'expédition du général Comentiolus contre le Khagane des Abares. Il prouve que le mot *torna*, usité par les soldats byzantins n'est qu' un commandement militaire du bas latin. De la même façon Théophylacte Simocatta a employé l'expression ἐπιχώριος φωνὴ dans le sens πάτριος φωνή, expression qui désigne le latin, et non pas la langue du pays, comme on a toujours prétendu jusqu' ici.

Même auteur. Jean Doucas César, copiste du codex Par. gr. 2009 de administrando imperio. pp. 300-305.

Une note de ce ms prouve que l'écriture en est de la main de Jean Doucas, la note elle-même étant autographe. A cette occasion l'a. rappelle le rôle politique, joué par cet prince qui était le frère l'empereur Constantin X Doucas (1059-1067).

Ghini D. Corrections à l'Héxavivlos d'Arménopoulos d'après le Nomocanon de Malaxos. pp. 306-309.

Les corrections proposées par l'a. se basent sur la forme originale et inédite du Nomocanon de Malaxos, contenu dans le code 105 du couvent des Ivirons.

Bees N. Collations de textes byzantins. pp. 331-341.

L'a. mentionnant ceux qui ont publié les discours de Mathaios Catacuzénos περὶ φιλομαθείας et περὶ τῶν τριῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων et en collationnant le texte publié avec celui du codex 375 du Metéore en signale les différences. Il applique la même méthode critique à la monodie de Georges Gémistos publiée par Lambros dans ses «Paléologia et Peloponnésiaca» dont il compare le texte à la partie de cette monodie contenue dans la c. Phillipps 1607; enfin il signale les différences constatées par la collation du texte de la «Description des Lieux-saints» composée par Daniel métropolite de Smyrne et puis d'Ephèse et éditée par Gabriel Destounis à la partie de cette même description contenue dans le c. Phillips 1617.

Pezopoulos Em. «Poésies de Synésios de Cyrène» deuxième partie. (voir la première partie dans le t. XIII de l'Ἐπετηρὶς pp. 305-352). pp. 342-392.

Dans la seconde partie de son étude Pez. parle des poésies «Εἰς τὴν Φύσιν», «Εἰς τὴν Ἶσιν», «Εἰς ὡρολόγιον», «Ἄλλο εἰς ὡρολόγιον», «Εἰς Κύκνον» καὶ «Εἰς Ἀδρίαν», contenues dans le c. Ottobon. Gr. 59 et censées *incerti auctoris*.

Pourtant M. Pez. en attribue la paternité à Synésios ayant constaté qu'il y a une affinité manifestequant à la langue au style entre les poésies cidessus mentionnées et d'autres poésies de ce même auteur. Il en est de même d'après M. Pez. pour les deux poèmes «Εἰς τὸν Ἥλιον» et «Εἰς τὴν Μοῦσαν» attribués à Mésomède. Poussant plus en avant ses investigations philologiques M. Pez. conclut qu'on doit considerer comme oeuvres de ce même Synésios l'Êpigramme de l'Anthologie Palatine Ε' 65 (64), ainsi que les épigrammes 223 et 224 de l'Anthologie de Maximos Planoudis.

Hadjidaki M. Des écrits d'Elpius le Romain. pp. 393-414.

C'est un texte curieux pretendant donner les traits de la figure des Prophètes, de Jésus Christ etc. L'a. étudie dans une introdu-

ction les sources et l'histoire de ce texte, qui aurait reçu sa forme définitive entre le milieu du IXe et celui du Xe s.

J a n n o p o u l o s N. «Etudes Thessaliennes» pp. 432-442.

La première étude porte le titre «Couvent byzantin de St Nicolas le jeune à Bounène de Thessalie». L'a en décrit l'emplacement, les ruines, les fragments de scultures décoratives et les restes architecturaux ; il ennumère les églises en Thessalie, honnorées sous le vocable de ce saint et donne l'histoire de l'eveché de Bounène. La seconde étude se repporte au grand couvent byzantin situé entre Halmyros et Pharsala et qui fut transformé en téké lors de l'occupation de la Thessalie par les Turcs au XV s. L'a. en décrit ce qui subsiste de l'édifice du couvent et donne deux inscriptions byzantines, dont la seconde et très détériorée.

La troisième étude porte le titre Λεχίνεον. L'a identifie la ville ou village mentionné sous ce nom dans deux inscriptions protochrétiennes de Thessalie avec Αιγύνη, mentionnée dans une inscription païenne. Cette Αιγύνη se trouvait en Phtiotide (département d'Halmyros).

P a p a z o g l o u A. L'arhitecte Sinan pp. 443-460.

L'a. donne la traduction d'un édit turc daté du 8 Août 1573 et ordonnant que les parents Grecs et chrétiens de Sinan ne soient pas compris parmi les autres Grecs de Césarée qu'on allait transplanter de force dans l'île de Chypre. Puis il expose comment Synan né en 1491 au village grec d'Aghyrnas (corruption d'Anargyras ("Αγιοι 'Ανάργυροι) en Cappadoce, fut enlevé avec d'autres enfants chrétiens, transporté à Constantinople, devenu musulman par force, inscrit au corp des Janissaires, puis nommée architecte de la Cour et decedé le 9 Avril 1578.

La direction de l'Epétiris a jugé nécessaire d'ajouter 31 notes explicatives et rectificatives, refutant le spécieux de l' argument qu'il y eut des Turcs chrétiens, et tirant des données turques mêmes de l'a. la conclusion que Sinan s'appelait Joseph Doanoglou, fils de Christos, né à Hagioi Anargyroi de Cappadoce et que par conséquence il etait Grec d'origine.

O r l a n d o s A. Monuments byzantins sur les flancs au Taygéte. pp. pp. 460-485.

L'a. étudie d'abord l'histoire du fort de Longanique, puis l'art de ses églises, dont la plus importante est celle de Saint Georges, les peintures de celle-ci, bien conservées dans l'interieur de l'église, qu' il distinge en deux catégories : l'une aristocratique. aux attitudes officielles et raides, et l'autre populaire pleine de mouvement et d' expression. Les premières ont été exécutées d'après le protocole artistique de l'époque des Paléologues, tandisque les secondes remontent probablement aux premiers siècles de l'occupation turque. Enfin l'a. étudie l'inscription de fondation qui les acompagne et qui fixe la date des premières en 1375.

M o s c h o p o u l o s N i c é p h o r e. «L'itineraire d'Evlia Tchelebi». pp. 486-514.

L'a. trace la vie de ce voyageur Turc qui a veçu au XVII e s. et nous le démontre peu digne de foi ; il donne ensuite un résumé de ses descriptions de différentes provinces, villes et quartiers de la Macédoine, en éclaircissant avec des notes le texte turc

Ἐξεδόθη ἐπιμελείᾳ Κ. Δυοβουνιώτου, Φ. Κουκουλὲ καὶ Δ. Ζακυθηνοῦ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ